

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 06708

HISTORISHE VERK

Saul M. Ginsburg

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

Publishers:

S. M. GINSBURG TESTIMONIAL COMMITTEE
c/o American Jewish Historical Society
3080 Broadway, New York, N. Y.
U. S. A.

Ali H. Al-Sayegh

שאול נינזבורג
הימטארישע ווערכ

באנד איזינגס

SAUL M. GINSBURG

HISTORICAL WORKS

VOLUME ONE

**JEWISH STRUGGLES AND ACHIEVEMENTS
IN TSARIST RUSSIA**

PART ONE

**NEW YORK
S. M. GINSBURG TESTIMONIAL COMMITTEE
1937**

שאול גינזבורג היסטוריישע וווערט

ערשטער באנד

פָּנוּ אִידִישֻׁן לְעַבְעַן אָוּן שָׁאָפְעַן
אֵין צָאָרִישֻׁן דָּוְסְלָאָנְד

ערשטער טיל

ניו יָרְק
שאול גינזבורג 70-י אַהֲרִיגָּעָר יוֹבִילִי קָאָמִיטָעָט
תְּרָצָ'ן

*All rights in this book are reserved. No part of the text
may be reproduced in any manner whatsoever without
permission in writing from the author.*

Copyright, 1937
by S. M. GINSBURG

ג'זענץט פון
אייזיך פערגאמענט

•
גערדוקט איין
פיטשוויל פראַס, אַינְק.
נווּ יָאָרֶה, נ. י.

 200

MADE IN U. S. A.

פון שאול גינזבורג יובליה קאנטיטנטעט

שביעי של פסח תרצ"ו (13-טען אפריל) אין שאל גינזבורג אלט געווארען ויבצעיג יאהר. אין פערבינדונג מיט דעם יובל האבען זייןע צאהלרייכע פרײַנד און פערעהרער איבער דער גאנצער וועלט געפונען פאר נויטיג אָפֿצְצָאַהְלָעָן אַ חֲבָבָן עַפְנַטְלִיכְעָן דָּקָנָק אַט דָּעַם גַּעַלְהֶרְטָעָן אַוְן קַוְלְטוֹרְטָוָעָר, וּוּלְכָעָר דִּיעַנְתָּ שָׁוֹן אָוִי לְאָגָג דָּעַם אִידְישָׁעָן פָּאָלָק.

אייבער פיער צעהנדליך יהאָר אַרְבִּיט שָׁאָל גִּינְזְבּוֹרְג אַוְיְפִּין גַּעֲבִיט פָּוּן אִידְישָׁעָר גַּעֲשִׁיכְטָע, בִּילְדוֹנְגָס-זְעוּזָעָן אַוְן פּוּבְּלִיכְסִיטִיק. "דָּעָרְ פְּרִינְד", די ערשטָע מאָדערגען אִידְישָׁע טַעַלְיכְּעָן צִיטְטוֹנָג אַין רַוְּסָלָאָנד, וּוּלְכָעָר האָט גַּעַגְּרִינְדָּעָט אַין פַּעַטְעַרְבָּוָר אַין 1903, דָּחָט אַונְטָעָר זַיְן פִּינְפִּינְסִיטִיק. יַּאֲדָרְגָּעָר רַעַדְאַקְצִיעָן גַּעַשְׁפִּילְטָע אַגְּנָצְנָעָן בְּעַוּנוֹנְדָּעָר רַאֲלָע אַין אִידְישָׁעָן לְעַבְעָן, אַ פִּיעַל גַּרְעַסְעָרָעָר רַאֲלָע וּסְרָהָמָן אַגְּוַעַט אַוְן אַיְנְפְּלוֹרִיכְעָן צִיטְטוֹנָג. זַי אַין גַּעַוְעָן פְּצִיאָר די בְּרִיטִיעָ שִׁיכְטָעָן אַן עַרְצִיחְנוֹגָס-פָּאָקְטָאָר אַוְן וּוּגְיְזְיוּזְעָרָן אַין יַעֲבָר שְׁטוּרְמְדִיכְעָר צִיטָט פָּוּן נַאֲצִיאָנָאָלָע אַין סַאֲצִיאָלָעָר עַרְוּאָכְנוּג. "דָּעָרְ פְּרִינְד", מִיטְזְיָה אַיְנָה מִיטְאַרְבִּיטִער, כָּלְלָ-טוֹעָר, שְׁרִיבָּעָר אַוְן קִינְסְטָלְ-עָר, האָט גַּעַוְעַקְט אַוְן עַרְמוֹטִיגְט די אִידְישָׁע מַאֲסָעָן, וּוּי נַאֲךְ קִיְּנָן פְּרַעַסְעַ-אָרְגָּאָן בֵּין אַיְדָעָן בֵּין יַעֲנָרְ צִיטָט. דָּעַרְפָּאָר אַיְזָן טַאָקָע, "דָּעָרְ פְּרִינְד" גַּעַוְעָן אָזְוִי בְּעַלְיָעָט בַּיּוֹם פָּאָלָק אַוְן האָט אַרְיְפְּגָלְעָט זַיְן אַבְּשַׁטְּעַמְּפָלוֹגָן אַוְיְפִּין אִידְישָׁעָן זְוּרְנָאָלִיזָם אַיְן גָּאָר דָּעָר וּוּלְטָט.

דאָס גַּרְוִיסָע הִיסְטָאַרְיָאָגְרָאָפִישָׁע וּוּרְקָע פָּוּן שאָל גִּינְזְבּוֹרְג, וּוּאָס גַּעַהְמָט אַרְוּם דָּאָס לְעַבְעָן פָּוּן די אַיְדָעָן אַין רַוְּסָלָאָנד אַיְן דִּי לְעַצְטָע צַוְּיִי הַוְּנְדָעָרָט יַּאֲדָהָר, אַיְזָן נַאֲךְ אַלְיָזְרְ צַוְּאָוָרְפָּעָן אַיְבָּעָר אַסְכְּ פֻּרְאַיְדִּישָׁע אַוְיסְגָּאָבָעָן אַיְזָן זְאַמְּעַלְבִּיכְעָר. דָּעָר קַאְמִיטָעָט, וּוּלְכָעָר אַיְזָן גַּעַגְּרִינְדָּעָט גַּעַוְוְאָרָעָן אַיְזָן נַיְזָן יַאֲרָק אַיְזָן פֻּרְבִּינְדָּוָגָן מִיטְזְיָה זַיְן 70-יאָהָרִיגָּעָן יַּוְּבִּילִי, האָט גַּעַהְאָלְטָעָן, אֹז דָּעָר פָּאַסְגָּסְטָעָר אַפְּוֹן צַוְּעָבָעָן דָּעַם בָּעַלְיָהָרָעָן דָּעַם וּוּעַט בְּעַשְׁטָעָהָן אַיְזָן אַרְיְסְגָּעָבָעָן וּוּנְגִיסְטָעָנָס אַט טִילְיָה פָּוּן זַיְנָע דִּיסְטָאַרְיָשָׁע וּוּרְקָע אַיְזָן בּוֹרְ-פָּאָרָטָם. אָזְוִי אַיְזָן גַּעַשְׁאָפָעָן גַּעַוְוְאָרָעָן דָּעָר פְּלָאָן פָּוּן אַרְוִיסְלָאוּזָעָן שָׁאָל גִּינְזְבּוֹרְגָ'ס הִיסְטָאַרְיָשָׁע וּוּרְקָע אַיְזָן דָּרְיִי בְּעַנְדָּעָר. מִיר האָפָעָן, אֹז אַיְזָן אַ קְוּצָעָר צִיטָט נַאֲכָלָן עַרְשִׁינְיָעָן פָּוּן די ערְשָׁטָע צַוְּיִי בְּעַנְדָּעָר וּוּטָט אָנוֹן מַעְגָּלִיךְ זַיְן אַיְבְּרָעְזָגְעָבָעָן אַיְזָן העַנְד פָּוּן לְעוֹזָר אַוְיךְ דָּעַם וּוּיְטָעְדִּיגָּעָן דָּרִיטָעָן באָנד: "קַאֲנְטָאַנְיִיסְטָעָן אַוְן גַּוְיִוּתָּה".

לוּיט דָּעַם פְּלָאָן אַיְזָן פְּרַאַסְפָּעָט האָט די דָּרְיִי-בְּעַנְדִּיגָּעָן זְאַמְּלָוָגָן פָּוּן שאָל גִּינְזְבּוֹרְגָ'ס הִיסְטָאַרְיָשָׁע שְׁרִיפְטָעָן גַּעַזְאָלָט אַוְיךְ האָבעָן אַט טִילְיָה (בְּאָנד): "משומדים אַיְזָן אַמְּלָיָגָעָן רַוְּסָלָאָנד". אַבָּעָר דָּעָר מַאֲטָעְרִיאָלָן פָּאָר דָּעַם

ערשטען טיל פון דער איזיסגאבע האט זיך אווי צואווארקען, אז מיר
וינגען געוען געזווארגען איהם איזנץטילען אין צוויי בענדער. דעריבער
מווע פארלייפיג איסענבליבען דער באנד: "משומדים".

מייט די דריי בענדער וועלען, ווי געזאגט, וווײיט ניט אויסגעשעפט זיין אלע
שאלול גינזבורג'ס ארבײטען איזוף דעם געביט פון אידישער היסטָרִיע
אוון קולטור-געשיכטע. וואלט אבער געוען די מגיליכיט, דאן וואלט
מען געדאָרט אַרְוִיסְגָּעֶבָּעָן וווענְגְּסְטָעָן אַיִן הַעֲבָרָאֵיְשָׁן בְּאַנְדָּמִיט
אַרְכִּיוֹ-מְאַטְּעָרְיאָלָעָן פון פְּרִוּוֹאָטָעָן קָאַלְעָקְצִיעָסָן, ווועגן וועלכָּע גִּינְזְבָּרְג
דעָרָמָאנְט ווַיְתַעַר אַיִן זַיִן פָּאַרוֹאָרָט. וווער נאָד ווי אָנוֹזָעָר יַוְבִּילָּאָר
איָזָן בְּעַרְפָּעָן צַו בְּעַלְבָּעָן אַזָּן בְּעַלְכִּיכְטָעָן, דָּרָךְ זַיִנְגָּע אַיְנְלִיטְוָגָעָן
אוֹן בְּעַמְּעַרְקָוָגָעָן, דָּעַם רַיְכָּעָן אַרְכִּיוֹ וּוְאָס עַר פָּעָרָמָאָגָט? דָּאָס ווָאָלָט
געוען פון גְּרוּיסָעָר וּוְיכְטִיקִיט פָּאָר דָּעָר גַּעַשְׁכִּיכְטָעָן פון דָּעָר הַשְּׁבָּלָהָה
בעוועגונג איָן רְוָסָלָאָנָד, פון דָּעָר מַאְדָּעָנָר הַעֲבָרָאֵיְשָׁר לִיטְעָרָאָטוֹר,
פָּאָר דָּעָר גִּיסְטִיגָּעָר אַזָּן גַּעַוְלָשָׂאַפְּטִילְבָּעָר גַּעַשְׁכִּיכְטָעָן פון רְוָסִישָׁן
אַיְדָעָנָטָם בְּכָלָל.

מיר ווילען אויך האפעָן, אַזָּן אָנוֹזָעָר יַוְבִּילָּאָר ווָעַט נאָד בעַרְיִיכְעָרָעָן
אָנוֹזָעָר מעַמְּוָאַרְעַלְטָעָטָוָר אוֹיך מִיט זַיִנְגָּע "זְכָרוֹנוֹת", אַטְּיִיל פָּוָן
וועלבָּע עַר דָּאָט שָׁוֹן אַגְּנָשְׁרִיבָּעָן אַיִן רְוָסָלָאָנָד, אַבָּעָר לִיְדָעָר זַיך
אַבְּגָעָשְׁטָעָלָט אַיִן מִיטָּעָן.

אָנוֹזָעָר אַונְטָעָרָנָהָמָוָג, וועלבָּע דְּאָט גַּעַפְּנוֹעָן אַבְּרִיטָעָן גַּעַוְלָשָׂאַפְּטִילְכָּעָן
אַבְּקָלָאָג, דְּרִיקָט אָוִיס, ווי מִיר גְּלוּבָעָן, דִּי לִיעַבָּע אַזָּן דָּאַנְקָבָאַרְקִיט
פָּוָן אַונְצָהָלִילְגָּעָפְּרִינְד אַזָּן פְּעַרְעָהָרָעָר צָוָם פָּעַרְדִּינְסְּטְּפָוָלָעָן יַוְבִּילָּאָר.
אַטְּ דִּי "הַסְּטָאַרְיִישָׁע וּוּרְקָ", ווי דִּי גַּאנְצָע שָׁאָפָּנָג פָּוָן שָׁאָל גִּינְזָבָּרָג,
וועלבָּע שְׁטָעָנְדִּיג זַיִן אַזָּן עַרְשָׁטָאַקְלָאַסִּיגָּעָר מְאַטְּעָרְיאָל פָּאָרְן פָּאַרְשָׁעָר פָּוָן
רְוָסִישָׁ-אִידִּישָׁן פָּאַלְקָסְלָעָבָעָן, אַזָּן פּוֹנְקָט אָזָי ווִיכְטִיג אַזָּן אַינְטָעָרָעָסָאנְט
פָּאָרְן אַלְגָּעָמִינָעָם לְעוֹזָר.

שאלול גִּינְזָבָּר 7-יְאָחָרִינְגָּעָר יַוְבִּילָּאָר קָאַמְּיִיטָעָט

סְעַרְעַטָּאַרְיָאָט } יַעֲקֹב קְעַפְּלָאָק
} יִצְחָק רִיבְקִינְד.

טרעַזְוַרְעָר : לְזָאִיס רִימְסָקִי.

נָיו יָאָרָק, חָנוֹכָה, תֶּרֶצְ"ז, דָצְעָ. 1936.

אַיִלְבָּה

三

פָּזֶ שָׁאָל גִּנְזּוֹרָג יוּבְּלַיִוְּ קָמִיטֻעַט VII
 פָּאָרוּוֹאָרָט IX

11. צו דער קולטור-געשיכטע פון די רוסישע אידען איי 19-טען
יעזרהונגדרט:

3	-	-	-	-	-	-	די דעקבאריסטען און אידען
	א	אידישע ציטוונג וואס איז שיער ניט ארויס מיט 100					
16	-	-	-	-	-	-	יאחר צוריך
25	-	-	-	-	-	-	א אידישער „סאמאזואנעיז“ אין ווילנע
35	-	-	-	-	-	-	דוד לוריין אין שלימעלכברגער פעסטונג
48	-	-	-	-	-	-	צו דער געשיכטע פון אידישען דורךזועזען
63	-	-	-	-	-	-	ר' מנחם מענדעל ליבאָזֶיטשער און די רענירונג
75	-	-	-	-	-	-	ישראל אקסענפֿעלד
89	-	-	-	-	-	-	א פֿראָו צו פֿערוואָהרען די אידישע ליטעראָטּוֹר
97	-	-	-	-	-	-	ר' ישראל רוזשינער און זיין זונדיינער זוהן
121	-	-	-	-	-	-	י. גַּאֲרְדָּאָןִס אַרְעֵס אָוּן פֿערשְׁיֻקָּוֹנְג
140	-	-	-	-	-	-	מענדעלע מוכר ספרים אין זיינע ברוֹךְ
165	-	-	-	-	-	-	דער פֿערבָּאָטּ פָּוּן אַידְיִשְׁעָן טְעַמְּטָעָר
173	-	-	-	-	-	-	דער „וּאָסְכָּאָדּ“ אָוּן זַיִן גְּרִינְדָּעָר

2. פון דער פראנצ'יזיש-רומישער מלכמַה-צייט (1812):

נַאֲפָאַלְעָן דָּעַר עַרְשָׁתְּעָר אֹוּן בָּאַרְיִסְאַוּעָר אַיְדָעָן - - -

198 - - - - - דַי פְּרָנְצְזִוִּישׁע גַּעֲפָנְגַּעַן אָוֹן דַי אִידָּעַן
207 - - - - - וּוּגַעַן "רֵיקֶזֶק דַעַר פְּרָנְצְזִוִּן"

3. פּוֹן פָּאָרְצִיּוֹתִיגָּעַן לְעַבְּנָנָס-שְׂטִיגָּעַר :

215 - - - - - דַי אַמְּלִינָעַ אִידִישָׁע פָּאָסֶט
229 - - - - - וּוּ אָוּנוּזָעָרָע עַלְתָּעָרְזִיּוֹדָעָם הָאָבָעָן גַּעֲקָעְמָפֶט גַּעַגְעָן דַעַר
כָּלְעָרְדִּמְגָפָה
238 - - - - - פָּאָרְצִיּוֹתִיגָּעַ אִידִישָׁע מּוֹסְרִים
266 - - - - - אַמְּלִינָעַ אִידִישָׁע כּוּוֹאַטְסָקָע יְוָנְגַעַן אָוֹן גַּזְלָנִים
278 - - - - - דַעַר גַּוְלָן בּוּיְטָרָע

בְּיוֹלָאָגָעָן :

287 - - - - - "דַבְּרַי נְרָגָוּן" פּוֹן מְשָׁה בְּעָרְלִין
296 - - - - - אָן אָוּנְפָּעָרְעָפָּעָנְטָלִיכְטָעָר אַרְטִיקָעָל פּוֹן י. ל. גָּאוֹדָאָן
301 - - - - - אָן אַוִּיפְרוֹף פּוֹן וּוֹאַרְשָׁעוּוֹר רַאֲבִינָאָט פּוֹן יְאַהֲרָה תְּקַצְּחָה (1888)
307 - - - - - אַינְדָּעָקָם

פָּאָקְסִימְלִיעָן : פָּאָלוּצִי-בְּעַשְׁתְּעַטְּיָוָגָג וּוּגַעַן י. ל. גָּאוֹדָאָן'ס בְּעַפְרְוִיאָוָגָג—
ז. 138 ; שֻׁרְ-בְּלָאָט אָוֹן לְעַצְטָע זְוִיטָע פּוֹן "רֵיקֶזֶק דַעַר פְּרָנְצְזִוִּן"—
ז. 208 אָוֹן 209.

פָּאָרְטְּרָעָטָעָן (אוֹיסְעָרְעָן טַעַקְסָט) : (1) שָׁאָל גִּזְזָבָרָג (2) אָן גַּאְלָאָוָנוֹן,
גְּרִיגָּאָרִי פּּעָרָעָץ.

ט א ר ו ו א ר ט

שטענדין האב איד מיך געהאלטען או דער אוניכט, איז די אלוייטיגען, פאלשטענדיגע געשיכט פון'ם רוסישען אידענטום ווועט קאנען אングשריבען וווערען נור דאן, וווען עס ווועלען פריהער געהאמעלט און זוויסגעפֿאָרְשַׁט וווערען די פערשידענארטיגע מאַטעריאלּען, וואָס קעדֶרֶען זיך אָז צו דער פערגאנגענהייט פון די אידען אין רוסלאָנד; ערסט דעםאלט ווועט געשאָפּען וווערען אָ פֿאָסְטָעָר, אָבֿוּקְטִיוּוּר בְּזִזִּזִּס פֿאָר אָנוֹזָר היסטָאָרִיאָגְרָאָפּיָע. אָהוּ דעם ווועט יעדער פרואָז אַנְצּוּשְׁרִיבְעָן די אָלְ גַּעֲמִינָע גַּעֲשִׁיכְטָע פָּוּן די אָדָּעָן אין רָוּסְלָאָנְד גַּעֲלִיכְבָּעָן זִין צו אָבּוּנִי אָזְיכְּרָעָן פּוֹנְדָּמָעָנִט; עָר ווועט האָבען בלִוִּז אָקְמְפֿלָאָטִיוּוּז כָּאָרָאָקְטָעָר, זִין גַּעֲרִינְדָּעָט אָוָיףּ טּוּבִּיקְטִיוּוּז הַשְׁעָרוֹת, הַיפְּאָטָעָזָעָן אוּז ווועט מְמִילָּא נִיטּ האָבען קִין אַמְּדָּזְוִיסְעָנְשָׁאָפְּטִילְכָּעָן ווּרְתָּהָרָה.

דריגענדיג פון אָט דעם שטאנדפֿוֹנְקָט, האָב אָיך בַּיִם סָאמָע אַנְהָוֵיב פָּוּן מֵיִן אַרְבִּיטִיט אַוְיפּ'ן גַּעֲבִיטִיט פָּוּן הִיסְטָאָרִיעַ גַּעֲלָעָגֶט דעם הִיְּפְּטָגְּעוּוֹיכְט אָזְיָחָךְ זָוְכָעָן אָוּן זָאָמְלָעָן גַּעֲשִׁיכְלִיכְבָּעָן מַאָטְעָרְיאָלָעָן. מִיט אָזְהָדָר פֻּעָרְצִיךְ צָוְרִיךְ זִינְגָעָן מִיר — מֵיִן פֻּעָרְשָׂטָאָרְבָּעָנְעָרְפֿרִינְדְּ פָּ. מַאְרָעָק אָוּן אָיך — צָוְגָעְטָרָעָטָעָן צוּ קְלִיבָעָן אָוּן פֻּעָרְשְׁרִיבָעָן יְעַנְעָם מִינְדְּלִיכְבָּעָן מַאָטְעָרְיאָלְלָה, ווָאָס הָאָט אָגְרִיסְעָע הִיסְטָאָרִישָׁע בְּעִדִּיטָוָגָ, אָוּן ווָאָס הָאָט גַּעַהְאָלָטָעָן בַּיִם פְּאָלְשָׁטָעָדִיגּ פֻּעָרְשְׁוֹוֹאָנְדָעָן ווּרְעָזָן, ד. ה. דִּי עַלְמָעָרָע אִידְיִישָׁע-פָּאָלְקָסְלִיעָדָעָר. דָּעָר טִיעָפָר, הָאָסְטִיגָעָר אַיְבָּרְבָּרוֹךְ, ווָאָס אַזְיָחָךְ אַיְנְטָעָן יְאַהְרָהָנוֹדָעָרט פְּאָרְגָּעָקָומָעָן אָיִן דָּעָם גַּעַנְצָעָן לְעַבְעָן פָּוּן די אָיִדָּעָן אָיִן רָוּסְלָאָנָה, הָאָט צוּ יְעַנְעָר צִיְּטָה שְׂוִין שְׂטָאָרָק אַזְיִיסְגּוּוֹיִישָׁט פָּוּן'ם פְּאָלָקָס זְכוּרָן יְעַנְעָר אַמְּאָלִיגָע לְיַעַדָּעָר, אָיִן ווּלְכָעָעָס הָאָבען זִיד אַבְּגַעַשְׁפִּיגְעָלָט די פְּאָרְצִיתִיגָע לְעַבְעָנָס-עַרְשִׁינְגָעָן אָיִן דִּי בְּעַצְיָהוָגָ צוּ זִי פָּוּן די פָּאָלְקָס-מְאָסָעָן. דִּי עַלְמָעָרָע אִידְיִישָׁע פָּאָלְקָסְלִיעָדָעָר זִינְגָעָן שְׂוִין דָּאָן כְּמַעַט ווִי אַזְיָנְגָעָן אַרְוִיסְגּוּשְׁטוּסָעָן גַּעַוְאָרָעָן דָּוָרָךְ נִיעָבָעָן אָזְיָחָךְ ווּלְכָעָן עָס קְוָמָט צָוּם אַוְיסְדוּרָוק שְׂוִין דָּעָר גַּעַנְדָעָרְטָעָר לְעַבְעָנָס-שְׂטִיגָעָר, דָּוָרָךְ קִינְסְטָלְלִיכְבָּעָן—בְּדָחְנִישָׁע, לִיטְעָרָאִירִישָׁע אַדָּעָר גַּאֲרָד דָּוָרָךְ פְּרָעָמָדָע, רֹסְיִישָׁע לְיַעַדָּעָר. מִעְן הָאָט אַונְגַּעַזְמָט גַּעַמּוֹת רָאָטָעוֹן פֿאָר דָּעָר גַּעַשְׁכְּטִילְכָּבָעָר פְּאָרְשָׁוָגָ דָּאָס, ווָאָס אַזְיָחָךְ גַּעַוְעָן מַעְגָּלִיךְ. אַדָּאָנָק דָּעָר הַילָּפָע פָּוּן אַגְּנְצָעָר רִיחָה מִיטְאָרְבִּיטָעָר אָיִן פֻּעָרְשִׁידָעָנָע שְׂטָעָדָע אָז

שטעטלעך, איז געלונגען צויניפצואמלען אַ גרויסע קאלעכיזע ליעדר, פון וועלכע מיר האבען דאן אַ טיל פערעפענטליךט אין אַ בעזונדער אויסגאָבע (*).

ערגער איז אַ לאָנגע צייט געווען מיט דעם צוּוִיתָען וויכטיגען מין שריפטלייכע מאָטעריאַלען, וואָס האבען אַ שייחָות צוֹ דער געשיכטע פון רוסישע אַידען, אַונְ רָאַשְׁיַתְבָּל — יְעַנְעַ פְּרִוְאַטְעַ דְּקוּמְעַנְטָעַן, אַוְיַיְהַ ווועלבָּעַ מעַן האָט בֵּי אָונְג, לִיְדָעַ, גַּעֲלָגָט וווענִיג אָוִיפְמַעְרְקָזָאַמְקִיטַיְתַּ: בְּרִיףַ, צוֹוָותַ, כְּתוּבָותַ, גַּעֲשָׁפְטָלִיכַע פְּאַפְּרִעַן, נָאַטְצָעַן אַ, אַונְג ווּ. אַיךְ האָב בעקומען אַ צוֹּטרִיטַ צוֹ אַ סְקַ פְּרִיוֹאַטְעַ אַרְכִּיוּעַן, קָאַלְעַכְיַעַטַּ פון פָּאַמְּילִיְעַן דְּקוּמְעַנְטָעַן. פִּיעַלְעַ פָּוּן זַיְיַעַן אַרְבִּיבָּר אַין מִין רְשָׁוֹתַ, פָּוּן אַנְדָּעַרְעַ זַיְיַעַן בֵּי מִיר פֻּרְבְּלִיבָּעַן קָאַפְּיַעַס. אַיךְ האָב אוּיךְ גַּעַחַטְדַּיְתַּ מַעְגְּלִיכְיִיטַ זַיְיַקְרִיבָּלִיךְ צוֹ בעקענען מיט דעם אַרְכִּיוּעַן פָּוּן דער פֻּטְעַרְבְּרַגְעַר אִידִישַׂעַר קְהִילַה. פָּאָר דִּי פִּיעַלְעַ יְאַהְרָעַן פָּוּן אַט דער אַרְבִּיטַיַּת האָט זַיְיַקְרִיבָּלִיךְ אַונְגְּעַקְלִיבָּעַן אַ רִיכְעַ אַונְגְּפִילְיִיטְעַן זַמְּלִינְגַּ פָּוּן פְּרִיוֹאַטְעַ אַרְכִּיוּדְאַטְעַרְיִאַלְעַן, וואָס פֻּרְמַגְטַּ אַ גְּרוֹיסָעַן הִיסְטָאַרְשַׁ קְוּלְטְּוּרְעַלְעַן אִינְטְּרָעַרְעַס אַונְגְּעַלְיִיכְטַּ פִּיעַלְעַ זַיְטָעַן פָּוּן אַונְזָעַר אַמְּלִינְגַּ גִּיסְטִיְעַן אַונְגְּעַלְשָׁאַפְּטִילִיכְעַן לְעַבְעַן. אַין מִין זַמְּלִינְגַּ זַיְיַעַן אַגְּנַעַץ אַרְכִּיוּעַן פָּוּן מַ. אַ גִּינְצְּבָּרָג, לַ. מַצְּגָּדָעַלְשָׁטָם, יַ. קָּאַצְּעַנְגָּלְסָאַן**), יַ. לַ. גַּאֲרְדָּאַן, לַ. בִּינְשָׁטָק, דַּר. דַּר. קְוִילְשָׁעַר, יַ. מַ. בָּאַקְשָׁטַ, דַּר. יַ. לַ. קָּאַצְּעַנְגָּלְסָאַן ("בּוּקִי בֶּן גִּילִּי") אַגְּ. ווּ. אַין אַיהֲרַגְעַן זַיְיַעַן זַיְיַעַן נַאֲדַנְתַּיְתַּ גַּעַדְרוֹקְטַּעַ ברִיףַ, עַרְאַנְגְּרַוְנְגַּעַן אַונְגְּטִיצְעַן פָּוּן יַ. בַּ. לְעַוְיְנוֹנָאַן, שַׁ. פִּינְ, אַ. מַ. דִּיקְ, אַ. קָאַונְגָּר, זַ. מִינְאָרְ, יַ. שְׁטִיְנְבָּרָג, מַעַנְדָּעַלְעַ מַוְכָּר סְפִּים, שְׁלוּם עַלְיכְּ, אַ. יַ. פְּאַפְּרִינְגַּ, אַ. צְוִיְּפָעַלְ, דַ. פְּיִינְבָּרָג, יַ. מַ. וַאֲלְמָאַן, לַ. לְעַוְאַנְדָּעַ, הַ. בָּאָגְרָאוּ, גַּ. גַּאֲלְדָּעַנְבָּרָג ("בָּאָרָאַן תְּרָנוֹגָלְ"), ווּ. לְעַוְאַנְדָּעַ, שַׁ. פְּרוֹגְ אַונְגְּ פָּוּן נַאֲדַנְתַּיְתַּ גַּעַדְרוֹגְעַר בְּעַוְאָסְטַעַ פֻּרְזְוּנְלִיכְיִיטַעַן. מַעַן קָאַן אַהֲן אַיְבָּרְטְּרִיבְּוֹנְגַּ זַעַגְעַן, אַזְוּ דָא זַיְיַעַן דָוְךְ נַאֲדַנְתַּיְתַּ פֻּרְעַעְפְּעַנְטְּלִיכְטַעַ ברִיףַ אַדְעַרְ וּוּרְקַ פֻּרְטְּרָטָעַן כְּמַעַט אַלְעַ אַונְזָעַרְ בְּעַדְיִיטָעַנְדָּעַ שְׁרִיפְטְּשְׁטָעַלְעַר אַונְגְּעַלְשָׁאַפְּטִילְיכַע טְהַוְּרַ פָּוּן אַנְדְּחוֹבַן 19-טָעַן יְאַדְּרָהָנוֹנְדָעַרְתַּ אַונְ.

ערגער איז אַ לאָנגע צייט געווען מיט דעם צוּוִיתָען וויכטיגען מין שריפטלייכע מאָטעריאַלען — מיט דִּי אַפְּצִיכְלַע אַרְכִּיוּדְאַטְעַרְיִאַלְעַן, וואָס האבען אַזְוּ גְּרוֹיסָעַ בְּעַדְיִיטָגַן פָּאָר דעם דִּיסְטָאַרְקִירַר פָּוּן רְוִסְיַעַן

*) ש. בִּינְזָבָרְג אַונְגְּ פָּ. מַאְרָעַ: אִידִישַׁ פָּאַלְקְסְּלִילְיַעַדְר אַיְן רְוִסְלְאַנד, XXX+329+329+XXXIX זַוְּ, פֿעַטְעַרְבְּרַהְ, 1901.

**) אַונְגְּעַמְּיִינְעַ אַיבְּרַזְוִיכְטַעַ פָּוּן יַ. קָּאַצְּעַנְגָּלְסָאַן'ס אַרְכִּיוּדְאַטְעַרְיִאַלְעַן גַּעַנְעַבָּעַן אַיְן מִין אַרְטְּיִיכְלַע "חַבְבִּים וְתַעֲדוֹת לְתוֹלְדוֹת הַיְהָוִדִּים בְּרוּסִיה" ("חוֹרָבְ", כְּרֶד. בַּ, חַבְּ. אַ, 108-111).

אידענותומ. דא קאָן ער דאָר שטודירען קלְאָרעד ווי ערגייזּוואּ אַנדערשׁ די פֿאַלִּיטִיק פֿון דער רֹוסִישׁער רֹעֲגִירּוֹנֵג אַין דער אַידען-פֿרָאנָג, אַיהְר גָּאנְצָע בְּעֵצִיחּוֹנָג צוֹ דער אַידִישֶׁר בעפֿעלְקָעָרְוּנָג, אַיהְרָע מִיטְטָעָנָס בעהָאלְטָעָנָע אַדְעָר פֿערְשְׁטָעָלָטָע מַאְטִיוֹזָן, די אַידִישֶׁר רֹעֲכְטִילְיכָּע לְאָגָע א. ד. גָּל. שְׁוִין צְוִילְעָב דָּעַם אַלְיָין קָאָן מַעַן נִיט גַּעַנוֹג אַבְשָׁאָצָעָן דָּעַם הִיסְטָמָרִיאָגְזָאָפִישָׁעָן ווּוּרְתָה פֿון די אַפְּצִיעָלָע אַרְכִּיוּמוֹמָטָעָרְיאָלָען. עַס אַיבָּעָר אָ טָעוֹת צוֹ מִינְעָן, אָז וַיְיִ בְּעַרְהָרָעָן בְּלוֹיוֹן די אַיסְעָרְלִיכָּע, רֹעֲכְטִילְיכָּע זִיְּט פֿון דָּעַם אַמְּאָלִיגָּעָן אַידִישֶׁעָן לְעַבָּעָן אַין רֹוְסָלָאנָד. די רֹעֲגִירּוֹנָגָס-פֿערְוֹאָלְטָוָנָג האָט גַּעהָאָט צוֹ תְּהָאָן אוֹרְקִיטִישׁ די אַינְעָרְלִיכָּע עַרְשִׁינְגָּעָן אַוְן גַּעַשְׁהָנִישָׁעָן אַיְן אַידִישָׁעָן לְעַבָּעָן. וַיְיִהְא גַּעַזְוֹכָט צוֹ רֹעְגָּוְלִירָעָן דָּעַם אַידִישָׁעָן לְעַבָּעָן-שְׁטִיגָּעָר, די אַידִישָׁע לְיִטְעָרָאָטָר, פֿרְעָסָע, טָעָטָעָר, די אַידִישָׁע רֹעְלִינִיעָזָע עֲנֵינִים, די אַידִישָׁע עַרְצִיחּוֹנָג א. גָּו. זֹו. פֿאַלְעָע, זֹעהָר פֿיְיעָלָע זִיְּטָעָן פֿון דָּעַם אַידִישָׁעָן אַינְעָוִינוֹיְגִּיסְטָעָן לְעַבָּעָן שְׁפִּיגְלָעָן זֶדֶרְבִּעָר אָב אַיְן די רֹעֲגִירּוֹנָגָס-דָּקָוּמָנָטָעָן. אַמְּתָה, מַעַן מַזְוִי זִיךְ צוֹ זַיְּ פֿערְהָאָלְטָעָן זֶדֶרְבִּרְפָּאָרְזִיכְטִיגָּע אָוֹן קְרִיטִישׁ, מַעַן דָּאָרָף זַיְּ שְׁטָעָנְדִּיגָּ דָּוְרְכּוֹפְּעָן, קָאנְטָרָאָלִידָעָן מַיְתָּדָעָר דְּהִילָּחָ פֿון אַנְדָּרָעָר, אַידִישָׁע קְוּוּלָּעָן. נָאָר דָּאָס פֿערְמְנְדָעָרְטָר דָּוְרְכָּאוֹיס נִיט דָּעַם גָּאָר גַּרְוִיסָּעָן ווּוּרְתָה, וּוּאָס די אַפְּצִיעָלָע קְוּוּלָּעָן הַאָבָעָן פָּאָר דָּעַם פֿאַרְשָׁוָה פֿון אַונְזָעָר פֿערְגְּאָנְגָּעָנְהִיאִיט.

אַבָּעָר די רֹעְגִּירּוֹנָגָס-אַרְכִּיוֹזָן זִיְּנָעָן אַיְן דָּעַר צָאָרִישָׁעָר צִיְּטָגָעָן גַּעַוּזָעָן גַּעַשְׁלָאָסָעָן פָּאָר די דִּיסְטָאָרִיקָּעָר. זַעַלְטָעָן וַיְזָעָן עַמִּיצָּעָר פֿלְעָגָט קְרִיגָּעָן אַ צּוֹרָטִיט צוֹ זַיְּעָרָעָ סְדוּרָה. דָּעַר וּוּכִטְגָּסְטָעָר מַאְטָעָרִיאָל הָאָט גַּעַפְּעָהָלָט, עַד אַיְן נִיט גַּעַוְוִיְּן צְוּגְעָנְגָּלִיךְ. מִינְזָהָט גַּעַמּוֹתָן וּוּאָרְטָהָן אוּפְּרָבְּעָרְטָעָן צִיְּטָעָן, אָוֹן אַט די שָׁעה אַיְן גַּעַקְוּמָעָן נָאָר דָּעַר פֿעְבָּרָאָר רָעְוָאָלְזָעִיאָע פֿון יָאָהָר 1917. זַיְּ הָאָט אוּפְּגָעָעָפְּעָנָטָן דִּי בעהָאלְטָעָנִישָׁעָן פֿון די רֹעְגִּירּוֹנָגָס-אַרְכִּיוֹזָן, זַיְּ גַּעַמְאָכָט צְוּגְעָנְגָּלִיךְ פָּאָר הִיסְטָאָרִישָׁעָ פֿאַרְשָׁוָה. כְּמַעַט דִּרְיִצְחָהָן יָאָהָר הָאָב אַיְךְ גַּעַרְבִּיטָאָיִן די פֿעְטָעָרְבָּרְגָּעָר רֹעְגִּירּוֹנָגָס-אַרְכִּיוֹזָן, שְׁטוֹדְרִיעְבָּדִיגָּ צְעַהְנְדִּלְגָּעָ טְזִוְּעָנְדָעָר דָּקָוּמָנָטָעָן, וּוּאָס קְעַהְרָעָן זַיְּ אַט צַוְּדָעָר גַּעַשְׁכִּטָּעָ פֿון אַידָּעָן, אָוֹן מַאְכָנְדִּיגָּ פֿון זַיְּ קְאָפִיעָס אַדְעָר אַוְסְצָגָעָן. בַּיְּ אַט דָּעַר אַרְבָּיִיטָהָאָט מִיר שְׁטָעָנְדִּיגָּ גַּעַהְאָלְפָעָן מִין פְּרִיִּי ב. גִּינְזְבָּרְגָּ, וּוּלְכָעָר אַיְךְ בְּרִינְגָּ דָּא מִין טִיעָפָעָן דָּאָנָּק. אַוְיסְגָּעָפְּאָרָשָׁת הָאָב אַיְךְ דָּוְרְהָוִיפָּט די אַרְכִּיוֹזָן פֿון די פֿאַלְגָּעָנְדָעָ צָאָרִישָׁעָ רֹעְגִּירּוֹנָגָס-אַנְשָׁמְטָאָלָטָעָן :

גָּאָסְדָּאָרְסְּטוּוֹנִי סָאוּעָט. דָא פֿלְעָגָעָן בְּעַטְרָאָכָט וּוּוּרָעָן צְלָעָ גַּעַזְעִיךְ-פֿרָאָיְקָטָעָן וּוּגָעָן אַיְדָעָן, אָוֹן פֿון דָּאָנָּעָן הָאָט מַעַן זַיְּ צְוּגְעָשְׁטָעָט אוּפְּרָבְּעָרְטָעָן קְיִיזְעָרְסָ בעשְׁטָעְגָּוָנָג. דָּעַר גָּאָסָד. סָאוּעָט אַיְזְגִּיכְצִיטִיגָּ גַּעַוּזָעָן די דְּזָעָכָטָעָ גֻּרְכְּטִילְיכָּע אַינְסְטָאָנָּץ פָּאָר אַגְּזָנְצָעָ רִיְּהָ פֿרָאָצְעָסָעָן.

דא זינען ענדגיטיג בעארטיטילט געוווארען אועלכע וויכטיגע אידישע ענייניס, זוי צ. ב. דער וועליזער בלט-בלבול, דער סאראטאווער און באָד פיעלע אנדערע. אַ גרויסע בעדייטונג האט דערזעלבער ארכיו פאר דעם אידישען היסטריקער אויך דערפֿאָר, וויל דא געפֿינען זיך די אלע דאָקומוונטען פון דעם אָזוי גערופֿענען „אִידישען קָאמִיטָעַת“ (1840-1863), וואָו עס פְּלַעֲגָעָן אֵין דער צִיִּת פון נִיקָּלָאַי דעם 1-טָעַן אָוֹן אָזֶין דֵּי עֲרַשְׁתָּעָאָהָרָעָן פון אַלְעַקְסָאנְדָּר דעם 2-טָעַן בעהאנְדָּלָט וווערען אָלָע וויכטיגע פראגען, וועלכע האבען געהאט אַ בעציהונג צו אִידען.

אין ערך-מינימום טריום. דא דערהויפט פלאגט פזקטיביש אונגעפירט ווערטען די רעגירונגס-פאליטיך בענוגע צו דער אידישער בעפעעלקעורך. דער דעפארטמענט פאר ניט-פרצ'יזו אסלאונע רעליגיעזע אונגעלעגענד-הייטען" העט פערוואלטטע איבער אלע אידישע גלייבענס-ענינים. אין אונדרע דעפארטמענט זיינען געווען קאנצטרארייט אלע אונגעלעגענד-הייטען וועגן אידישען וואינרעדט. אין ארכיו פון אינערץ-מיניסטעררים געפינען זיך אייך וויכטיגע מאטעןיאלען, זאט האבען א שיקות צו דער געשיכט פון חסידות און פון אידישען דורך-זועגן.

מענאנט. עיר איז גלייבציגיג געוווען אי די העכטטע געריכטליך
אנשטאלט, אי יונע אינסטיטואץ וואס האט געאלט אבהיטען די געועליכקייט
אין דער צארבייט פון אלע אדמיג'יניסטראציווע פערוואאלטונגגען. זיין ארכיוו
פערמאט זעהר וויכטגע מאטעריאלען וועגן דער אידישער רעלטליךער
לאגען, טילוויין אויך וועגן אינערליך אידישע אונגעלעגענהיטען.

לאגע, טילויוין אויך וועגן אונערליך אידישע אונגעלעגענהייטען.
בילדונגס-מינימטערוּם. דא זייןען ענטדאלטען אלע וויבטיגסטע
דאקסומענטען וועגן דעם איזידישען בילדונגס-וועזען, וועגן דער
אזיפקלערגס-ארבייט פון דער רג'ירונג צווישען אידען, א. ד. גל.
זעהר וויבטיג פאר דער געשיכט פון דער אידישער ליטעראטור, פרעסע,
טעתאטער איז דער ארכיו פון דער אמאיגער „הויפט-פערוואלטונג איבער
צענזור-ענינים“, וואס האט זיך א לאנגע צייט געפונען ביים בילדונגס-
מיניסטערוּם.

סינגדן. זיין ארכיוו ענטהאלט אין זיך אָ גאנצע מסע מאטעריאלען

וועגן דער מיסיאנערישׁער אַרְבִּיטַט צוֹוישׁען אַזְיָדָען, וועגן טוּפָונְגָעָן, קאנטָאנִיסְטָען אָוָן ד. גָּל.

„דריטע אַבְטִילְוָוָגָן“ פון דער קִיּוּרְלִיכָּעֶר קָאנְצָעלָאַדָּיעַ. זֵי האַט מעָהָר ווי פֿופְּצָיג יָאָהָר (פּוֹן 1826 בֵּין 1880) פֿערוֹאַלְטָעַט אַיבָּעָר דָּעַר פֿאַלִּיטִישׁער גַּעֲהִים-פֿאַלִּיצִי אַין גָּאנְץ רְוִסְלָאָנד, אַכְּטוֹנוֹג גַּעֲגָבָעָן אֵי אַזְוִיף גַּעֲזָעַלְשָׁאַפְּטִילְיכָּע שְׁטִימָוָגָעָן, אֵי אוּף דָּעַר תְּהֻתִּיגְקִיט פּוֹן אַלְעָעָד רְעַגְּירְוָגָס-אַנְשְׁטָאַלְטָעָן אָוָן בעַמְּטָע, וועגן אלְץ בעַכְּבָּטָע דִּירְעָקָט דָּעַם קִיּוּרְ אָוָן פּוֹן אַיְחָסּ פֿערְזָעְנְלִיךְ בעַקְּמוֹעָן אַינְסְטְּרוֹקְצִיעַס. דֵי „דריטע אַבְטִילְוָגָן“, אלְס אַרגָּאָן פּוֹן דָּעַר קִיּוּרְלִיכָּעֶר מַאֲכָת, אֵיז גַּעַוְעָן אָן אַנְשְׁטָאַלְט מִיט כָּמַעַט אַונְבָּרְעָנְצָטָע פֿאַלְמָאַכְּטָעָן, אָוָן אַונְטָעָר אַיהָר אוּפְּוִיכְט זִינְעָן גַּעַשְׁטָאַגָּעָן יְעַדְרָעָר אָוָן אלְץ אַין דָּעַט גְּרוּסָעָן רְוִיסְעָן לְאָנְד. זֵי האַט גַּעַפְּדָהָרְט דֵי עַרְשָׁטָע אַוְיסְפָּאַרְשָׁוָגָעָן וועגן אַזְוָלְכָּעָפָּר פֿערְבָּרְעָכָעָן, וְאָס דֵי רְעַגְּרְוָגָגָהָאָט גַּעַהְאָלְטָעָן פָּאָר בעַזְוְנְדָעָס וּוּכְטָיגָג. זֵי פֿלְעָגָט קְוּמָעָן אַיְנָאָפְּטָע בְּעַרְהָוָגְמָיט פֿערְשָׁידְעָנָעָז זִיטָעָן פּוֹן דָּעַם אַמְּאַלְיָגָעָן אַידִּישָׁעָן לְעָבָעָן. דֵי „דריטע אַבְטִילְוָגָן“ האַט, צָום בִּישְׁפְּיעַל, גַּעַמְאָכָת דֵי אַזְוָנְטָעוֹרְכוֹגָעָן וועגן דָּעַם בעַוּאוֹסְטָעָן סְלָאוֹוְטָעָר עֲנֵנִי, וועגן דָּעַר מְעָשָׁה אַושְׁׂיחָן וועגן אַנְדָּעָר וּוּכְטָיגָג קְרִימְגָעָלָעָפָּר בעַשְׁוְלְדִּיגְוָגָעָן וועגן אַידָּעָן. אַיהָרָע בְּעַדְכָּטָעָן צָום קִיּוּזָעָר עַנְטָהָאַלְטָעָן אַיְן זִיךְ וְזַהָּר אַרְיָיכָעָן אָוָן אַינְטָעָסְאַנְטָעָן מַאֲטָעָרְיאָל וועגן אַמְּאַלְיָגָעָן אַידִּישָׁעָן לְעָבָעָן, בעַזְוְנְדָעָס אַיְן דֵי צִיטָעָן פּוֹן נִיקָּלָאִי דָּעַם 1-טָעָן. אַיְן יָאָהָר 1880 אַיְן דֵי „דריטע אַבְטִילְוָגָן“ לִיקְוִידְרָט גַּעַוְאָרָעָן, אָוָן צָהָרָע פֿוֹנְקִיעָס זִינְעָן אַרְבִּיבָּר צָום „פֿאַלִּיצִי-דָּעָפָּאַרְטָמָעָנָט“ בַּיִּמְיָה-זִמְיָה-זִמְיָה-זִמְיָה.

אַיְן אַט דֵי הִוִּיפְּטָאַרְכִּיוּן האָבָּא אַירְאַרְוִיסְגָּעָפָּוָנוֹן אָוָן אַגְּגָעָזָעָמָלָט אַגְּגָנְצָעָן אַוְצָר דָּקְמָעָנְטָעָן — וּוּעְדָּתְהָפְּלָעָ צִיגְעָל אָוָן בּוּ-שְׁטִינְעָר פָּאָר דָּעַם בְּנֵין פּוֹן דָּעַר אַדִּישָׁעָר הִיסְטָאַרִיעָ אָין רְוִסְלָאָנד. דֵי אַפְּיְצִיעָלָעָפָּר אַרְכִּיוּוּקְוּעָלָעָן אַנְאַיְינָעָם מִיט דָּעַם אַוְיְבָזְזָעָרְמָהָנְטָעָן מַאֲטָעְרְיאָל אַבָּעָן מִיר גַּעַגְעָבָעָן דֵי מַעְגְּלִיכְקִיטָּזָן צָו בְּעַלְוִיכְטָעָן אַיְן אַרְיָה מַאֲגָאָגָרָאָפָּעָס אָוָן אַרְטִיקְלָעָן פֿערְשָׁידְעָנָעָז זִיטָעָן פּוֹן דָּעַם פֿאַרְצִיטִיכְיָגָעָן אַזְדִּישָׁעָן לְעָבָעָן אַיְן רְוִסְלָאָנד. מִינְיָן דְּסִטְאַרְיִישָׁן אַרְבִּיטְרָעָן זִינְעָן אַיְן פֿעְרָלוּחָתָן פּוֹן פֿיעָלָעָי אַזְהָרָעָן עַרְשִׁינְעָן אַיְן פֿערְשָׁידְעָנָעָז פֿערְיאַדִּישָׁע אַוְיסְגָּאָבָּעָן („צְקוֹנוֹנֶט“, „פֿאַרְוּוּרְטָס“, „וּאַסְכָּאָד“, „הָעָבָר“, „יְעוּרְעִיסְקִי וּוּסְטָנִיקִ“, „יְעוּרְעִיסְקָצְיָא מִיסְלָה“, „פֿערְעַזְשִׁיטָאִיעָ“, „יְעוּרְעִיסְקָצְיָא סְטָאָרִינָא“ אָוָן אַנְדָּ). אַיצְט וּוּרְט אַטְיָיל פּוֹן זִי דָא גַּעַגְעָבָעָן אַיְן אַוְיסְגָּעָבָעָסְעָרְטָעָר פָּאָרָם, מִיט דֵי גַּוְטִיגָּע הַוּסְפָּהָה, קוּוּלְעָן-בְּעִצְיכְּנָגָעָן, אַגְּמָעָרְקוּגָעָן אָוָן בִּילְאָגָעָן.

דָּעַר עַרְשָׁטָעָר בָּאָנְדָּ פּוֹן מִינְיָן „דְּסִטְאַרְיִישָׁן וּוּרְק“ עַנְתָּהָאָלָט

איין זיך יונגע ארבײַטען, וואס קעהרען זיך אָן דערהויפט צום אַמְּלִיגָּען איינערליךען אַידִישׁען לעבען אַין רֹסֶלֶאנֵד — צו דער געשכטע פֿוֹן דער אַידִישׁעַר לִיטְעָרָטוֹר, שאָפָונָג, לעבענס-שטיַּגֶּעֶר אַ. ד. גָּל. זַיִן גַּעֲנִין כַּמּוּט אלָע גַּעֲבִוִּיט אוֹף נִיעַ אָנוּבָּעוֹאָסָּטָע אַרְכִּיוּרְמַטְעָרְאַלְעָן. זַיִן בעִירִידְרָעַן פֿערְשִׁידְעָנָע אַינְגְּזָעָלָנָע עַפְּזִיאָדָעַן, עַרְשִׁיגְנוֹגָעַן, גַּעֲשָׁהָעַנִּישָׁעַן אוֹן פֿעְרוֹזָעַנְלִיכְקִיטָּעָן; אֶבעָר מִיר דּוֹכָט, אַז אַין אַלְגָּעָמִין גַּעֲנוֹמָעָן גַּעֲבָעַן זַיִן אַ בִּילְד פֿוֹן אַ גַּאנְצָעַר עַפְּאָכָע אַין אַמְּלִיגָּעַן אַידִישׁעַן לעַבעָע אַין רֹסֶלֶאנֵד.

אַיך בענוץ די גַּעֲלָגָעָנָהִיט אַוִּיסְצּוֹדְרִיקָעַן מִין טִיעָפָעַן דָּאנָק צוֹ די אַרְכִּיוּוֹאָרָעַן אַין רֹסֶלֶאנֵד, פֿאַר זַיִעָרַ פֿרִינְדְּלִיכָּע בעַצְּיהָוָנָגָעָן צוֹ מִין אַרְבִּיט. אַיך וּוּלְ קִינְמָאָל נִיט פֿערְגָּעָסָעָן די הִילָּפָּ, וְאַס אַיך פֿלָּעָג פֿוֹן זַיִעָר זַיִט שְׁטָעָנְדָּג בעַגְגָּעָנָעָן.

אַיך זַאֲג מִין טִיעָפָעַן דָּאנָק די בִּיבְּלָאַטְעָקָאָרָעַן: פֿוֹן דָּעַם אַידִישׁעַן טַעַלְלָגִישָׁעָן סֻעְמִינָּאָר אַין אַמְּעָרִיקָע, יְצָחָק רִיבְּקִינְד, אַז אָנוֹ פֿוֹן דָּעַר אַידִישׁעַר אָוֹן סְלָאוֹאָנִישׁעַר אַפְּטִילְוָנָגָעָן פֿוֹן דָּעַר נִוְּיִאָרְקָעָר פֿאָבלִיק לִיבְּרָאִירִי, דָּר. יְהָוָשָׁעָ בְּלָאָדָן דָּר. אַבְּ רַהַם אַרְמָאַלְיָסָקִי, פֿאַר זַיִעָר פֿרִינְדְּלִיכָּע בעַהְלִיפִיקִיט בַּיְמַיִּין אַרְבִּיט.

אַיך האָלָט פֿאַר מִין חֹוב אַרְוִיסְצּוֹאָגָעָן אַ דְּהָאַצְּגִיגָּעָן דָּאנָק מִין גַּעַנְעָט טִיעָרָעַ פֿרִינְגָּד דָּר. הַעֲרָמָאָן פֿרָאָנָק, יַעֲקָב קְרַעְפְּלִיאָק אַז יְצָחָק רִיבְּקִינְד, וְאַס זַיִעָר אַוִּיפְּתָהוּ הָאָט גַּעֲמָאָכָט פֿאַר מְעָלִיךָ, אוֹ מִין גַּעַנְעָט שְׁרִיפְּטָעָן, וּוּלְכָעָ זַיִנָּעָן צְוֹוִיהָת אָוֹן אַלְעָרְלִיךָ וּשְׂוְרָגָאָלָעָן אָוֹן צִיטְוָנָגָעָן, זַאלָעָן אַיצְטָעָר עַרְשִׁיְגָעָן אַין בּוֹךְ-פָּאָרָם. אַ גְּרוֹיְסָעָר דָּאנָק קְוָמָט אַזְיָיךְ דָּר. הַ פֿרָאָנָק אָוֹן יְ. רִיבְּקִינְד דּוּרְפָּאָרָ, וְאַס זַיִיְהָאָבָעָן אוֹף זַיִן פֿרִינְדְּלִיךָ גַּעֲנוֹמָעָן דָּיָ רַעַדְקְּצִיאָנָעָלָע אַוִּיפְּזִיכָט אַיבָּעָר דָּעַר אַוִּיסְגָּאָבָעָ.

שאול גינזבורג

לִינְקָאָלָן, נָעָר. } חָנָכָה, תְּרִצְ"ז.
דָּצְעַמְבָּר 1986.

געוועידטען דעם ליכטיגען אנדמען

פון מין מוטער

פריזה ברץ ר' שמואל ליטוין

(geb. 1842 אין פינסק, גנשט. 1906 אין מינסק).

צו דער קולטור-געשיכטע פון די
רושאַשע אידען אין 19-טנע
יאהרהונדערט

די דעך אבריסטטען און אידען

I.

איןiahר 1738 האט מאורא שוואוֹאַלְאָוָא — אַיִינָשׁ פֿוּן די פֿערזאנגען, וואס זייןנע געשטאנגען נאַהענט צו דער קִינְפֿטִיגֶעָר רָוִסִישֶׁר קִיְיזְעָרִין יְעַלְיוֹאַוּוּטָא פֿעַטְרָאַוּנָא — בְּעוֹצְמָת דֵי שְׂטָאַדָּט נְזֹזְנָשׁ אָוָן זַי אַיְזָה הַכְּסָט פֿעַרְדוֹאַנְדְּעָרט גַּוּזְאַרְעָן, דֻּרְזְוַעְהַעֲדָדִיגָּרְט אַיְדָעָן. דַּעַם שְׂטָאַרְקָעָן אַיְנָה דָּרוֹק האט זַי אַרְיִיסְגַּעַזְאָגָט אַיְהָר בְּרִיעָפָר צו יְעַלְיוֹאַוּוּטָא : „זְשִׁידְעָס אַיְזָאַד פֿאַרְאָן אַמְּסָע, אָוָן אַיךְ חָאָב זַי, דֵי הַבְּטָה, גַּעַזְעָה“¹). די דער מְאַלְטִיגָּע בְּעַצְיהוֹנָג צו אַיְדָעָן, אַפְּלִוָּא אַיְן דֵי הַכְּבָעָרָע רָוִסִישֶׁר קִרְיְיָעָן, קָעָן מְעָן פֿאַרְמּוֹלִירָעָן אַונְגַּעַפְּעָהָר אָוִי : אַיְדָעָן זַיְנָעָן עַפְּעָס אָזָא מִינָּה בַּיּוֹן וְאוֹנְדָעָר, אָוּ בַּיִּם דַּעַרְמָאַהָנָעָן וְוַעֲגָעָן זַיְיָ קָעָן מְעָן זַיְדָה נִיט בְּעַגְהָהָן אָהָן אַזְוִיסְדָּרוֹק פֿוּן פֿערְאַכְטָנוֹג אַדְעָר זַיְדָלָרְיִי.

אין די ערְשָׁטוּ צְעַבְדְּלִיגָּעָר יְאַהְרָעָן פֿוּן 19 טָעָן יְאַהְרָהַנְּדָעָרט אַיְזָאַד גַּעַזְעַלְשָׁאָפָט אַיְהָר בְּעַצְיהוֹנָג צו אַיְדָעָן נָאָךְ נִיט וְוִוִּיט אַוּוּק פֿוּן יְלִילִי זַיְוּוּעָטָא פֿעַטְרָאַוּנָאָס צִיְיטָעָן. זַיְנָט דַּעַמְאַלְטָה האט רָוְסָלָאָנד, בַּעַד קָומָעָן בִּירְשָׁה פֿוּן פּוֹלִיעָן אַבְּעַדְיְתָעָנְדָעָן צָהָל אַיְדִישָׁע אַוְנְטָעָרְטָאָנָעָן. אַבְּעָר זַיְיָ אַלְעָזְיָן גַּעַזְעָן צְנוּוֹנִיפְּגַעְדָּרְעָנָגָט אַיְן די גַּעַזְעָזָנָעָן פּוֹלִישָׁע פֿרָאַוִּינְגָצָעָן אָוָן די אַיְגָעָרְלִיבָעָר רָוִסִישֶׁר גַּבְּעָרְנִיעָס זַיְנָעָן גַּעַזְעָזָנָעָן פָּאָר זַיְיָ גַּעַשְׁלָאָסָעָן. דַּעַם רָוִסִישָׁען אַיְנְטָעָלִיגָעָנָט דַּעַם דַּוְאַרְיָאָנָן, פָּאַמְעַשְׁתִּיךְ, דַּעַם בַּעַמְּטָעָן אַיְן די וּוּלְקִיאָרָאָסָעָר גַּבְּעָרְנִיעָס אַיְזָאַד דַּעַר אַיְדָ פֿערְבְּלִיבָעָן פּוֹנְקָט אַזְוִי פֿרְעָמָד, וְוִי אַיְנָם 18 טָעָן יְאַהְרָהַנְּדָעָרט ; אַפְּלִוָּא דַּעַר אַפְּיצִיר פְּלָעָנָט אַוִּיךְ נִיט הַאָבָעָן קִיְיָן גַּעַלְעָגָנָהִיט צו קָומָעָן אַיְן דִּירְעָקָטָעָן בַּעַד רִיחְרָוּנָג מִיט אַיְדָעָן, וּוַיְיָלָ פָּאָר סָלְדָאָטָעָן האט מְעָן זַיְיָ דַּעַמְּאָלָט נָאָךְ נִיט גַּעַנוֹמָעָן. דַּעַר אַיְדָ אַיְזָ, וְוִי פֿרְהָהָר, פָּאָר דַּעַם רָוִסִישָׁען אַיְנְטָעָלִיגָעָנָט גַּעַזְעָזָנָעָן אַמְּיָן חִידּוֹשׁ, אַטְשִׁיקָאָוּזָאָזָאָר.

ערְשָׁט בַּעַת דַּעַר מְלָחָמָה פֿוּן יְאַהְרָר 1812, וְוואָס אַיְהָרָע וְוִיכְטִיגָּע עַטָּאָז פֿוּן הַאָבָעָן זַיְדָ אַבְּגַעַשְׁפִּיעָלָט אַיְן לִיטָא, רִיסְעָן אָוָן פּוֹלָעָן, הַאָבָעָן רָוִסִישֶׁר אַפְּיצִירָעָן גַּעַקְרָאָגָעָן דֵי מְעַלְיִכְקִיָּט צו בְּעַגְעָגָנָעָן זַיְדָ מִיט דַּעַר בְּעַפְּעָלָל קִעְרָוָנָג פֿוּן די דַּאְרָטִיגָּע אַיְדִישָׁע שְׁטָעָדָט אָוָן שְׁטָעָדְלָאָד. דַּעַר קִרְיעָגָס צּוֹשְׁטָאָנָד אַיְזָאַד אַבְּעָר בְּכָל נִיט קִיְיָן פָּאָסְעָנְדָעָן צִיְיָט פָּאָר עַרְעָנְסָטָע, אַבְּיָעָק טִיוֹעָ אָוָן טִיעַפְּ-דְּרִינְגָעָנְדָעָן בְּעַבְּאַכְטָוָנָגָעָן. דַּעַר אַפְּיצִיר האט גַּעַהָאָט

¹ Архивъ кн. Воронцова, т. I, стр. 84.

זו תהאן בלוי מיט דעם אידישען „פאקטאר“, אמאָל אויך מיט דעם איידישען שפיאָן, — בכל נור מיט די נידערגסטע לעלעמענטען פון דער אידישער בעפֿעלקערונג. די טיעפֿע טראזַיק פון דער אידישער עקייסטענען, דער אידעאָלער מאָמענט אין דעם אויסטערליך פינסטערעו אידישען לעבען זיינען איהם געלביבען אונגעקאנט, פרעמד, און וועגען אידען בכל האָט ער געאוֹרטילט אויסשליטליך נאָך יונגען אידישען „פאקטאר“ אדרע שפיאָן, מיט וועלכּע ער פֿלאָגט קומען אין בעריהָרונג. און אויז איז בי דער רָדָּס אַינטָּעָלִיגעָנֵץ (אַפְּיצָרָעָן זיינען דעםָאלט געווּעָן אַ גְּרוּסָעָר טִילָּס פון דער אַינטָּעָלִיגעָנֵץ) בעשאָפָּעָן געווּאָרָעָן אַ סְפָּצִיפִּישָׁר בעגריף וועגען אַידען: דער אַיד אַיז אַ שְׁמָצִיאָג, נידעריג בעשעפָּעָנִיש — אַ „פאקטאר“, וואָס האַנדָּעָלֶט מיט יְעֻטוֹדָעָר זָאָךְ, פון קָאנְטָרָאָבָּאנְד בֵּין לְעַבְּדָעָגָעָר סְחוּרָה; אַן אוֹיסְטוֹאוֹרָף, וואָס פֿערְנָהָמָט זִיךְ מִיט שְׁפִּיאָנָעָרִי אַן אַיז דְּעָרְבִּי גְּרִיטִיט אַבְּצָוָנָאָרָן בִּידָּעָ צְדָדִים; אַ מעָנָשׂ, וואָס קִין זָאָךְ אַיז אַיהם נִיט הַיְּלִיג אַן וואָס אַיז פֿעהָג פָּאָר אַ קָּפְּרִיקָּעָ אַבְּתָהָאָן די נידער-רִיגָּסְטָעָ מְעָשִׂים. מִיט אַיז וּאָרָט: דער אַיד פֿערְדִּיעָנְטָן נָאָר פֿערְאָכְּטָוָן, האָט, די עַרְגָּסְטָעָ בעהאנְדָּלוֹנָג.

איין אויסנָאָהָט האָט נור גַּגְּאָלְטָעָן—בְּנוֹגָעָ צּוּ שְׁעָנָעָ אַידִישׁ פֿרְוִיעָן: צּוּ זַיְּ אַיז מַעַן גַּעֲוָעָן „טָאָלָעָרָאנְט“ אַן אוּפְּמָעָרָקָוָם. „צּוּ אַוּוֹנְדָּ-צִיִּיט—דָּעָרְצָעָהָלֶט אַן אַפְּיצָר, מָוָרָאוּאָוּ-קָאָרָסָקִי — זיינען מִיר אַנְגָּעָקְוָעָן אַיז שְׁטָעָדְטִיל נְעַמְּנָטְשִׁינָּעָן, פון וְאַגְּנָעָן עַס אַיז גַּעֲלָבִּיבָּעָן בֵּין וְיִלְנָעָ נָוָר 30 וּוְיָאָרָסְט. מִיר זיינען גַּעֲלָבִּיבָּעָן דָּא נְעַכְּטִיגָּעָן, כְּדִי צּוּ קְוָעָן קִין וְיִלְנָעָ בִּיטָּאָג. דָּעָר בְּעַלְהָבִּית פון דָעָר קְרָעָתְשָׁעָ, וְאוּ מִרְאָהָעָן זִיךְ אַבְּגָעָ שְׁטָעָלָט, אַיז גַּעֲוָעָן אַ „זִּישִׁיד“. ער האָט גַּהְאָט צּוּוִי בִּילְדָּשְׁעָנָעָ טְעַכְּטָעָר. די עַלְטָעָרָעָ האָט מַעַן גַּעֲרוֹפָּעָן בְּעָלָא. מִין בְּרוֹדָעָר מִיכָּאָלָעָ האָט זִיךְ אַגְּנָיָנָעָמָט קָאָלָשָׁין (אוּיךְ אַן אַפְּיצָר) גַּעֲרוֹעָתָ אַרְוָם אַיהֲרָ דָעָט גַּאנְצָעָן אַוְעָנָד“. אַפְּיצָרָעָן פְּלָעָגָעָן גַּעֲרָוּיְילָעָן מִיט שְׁעָנָעָ אַידִישׁ טְעַכְּטָעָר, אַבְּעָר דָּאָס האָט זַיְּ נִיט גַּעֲשְׁטָעָרָט צּוּ רִיסָּעָן זַיְּירָעָ טְאָטָעָס אַדָּעָר בְּרִידָעָר פָּאָר די בְּעָרָד, אוּיסְשָׁמְרָעָן זַיְּ דָאָס גַּעְזִיכְתָּ מִיט חֹוָרָ פָּעָטָס אַדָּעָר שְׁמִיסָּעָן זַיְּ גְּלָאָט אַזְּוִי זִיךְ, „סְזָאָל זַיְּן אַ בִּישְׁפִּיעָל פָּאָר אַנְדָּעָרָעָ“.

די פֿערְהָאָלְטָוָן גַּעֲגָעָן אַידָעָן, וְעַלְכּעָ מִרְאָהָעָן אַקָּרָאָשָׁט כָּאָרָאָק טְעַרְיוֹרָט, שְׁפִּיגְעָלָט זִיךְ אַבְּ אַיְּנָהָר דָעָר דְּעַמְּלִיטְגָּעָר רְוִיסְיָהָר לְיַטְעָרָטָר. פּוֹשְׁקִין'ס בעצְיהָוָג צּוּ אַידָעָן אַיז אוּסְגָּשְׁפָּרָאָכָעָן פִּינְדָּלִיךְ, פּוֹל פֿערְאָכְּ טְוָנָגָג. דָעָר אַיד אַיז פָּאָר אַיהם עַטְוָאָס שְׁמוֹצִיגָּס, נְיַדְעָרְטְּרָעְכְּטִיגָּס. ער אלְיִינְן בעמְעָרָקָט, אַז די בעגְרִיבִּעָן: „זִּישִׁיד“ אַן „שְׁפִּיאָן“ זיינען פָּאָר אַיהם פָּעָטָס פֿערְבָּוּנְדָּעָן, נִיט אַבְּצָוְטִילְעָן. אַיְּנָם אַידָעָן שְׁפִּירָט נִיט דָעָר גַּעְנִיאָ לְעָרָ פָּאָט קִין שָׁוָם מְעַנְשָׁלִיכָּעָ גַּעֲפִיהָלָעָן, ער פֿיגְרִידָט בֵּין פּוֹשְׁקִין'עָן נָוָר

אלס פעררעהער אדער ואכערניך. אין דער „שואָרצעער שאַל“ טרעת אַרוּיס אַ „נִידְעָרֶטְרָעְכְּתִיגְּעָר אִיד“ („פֿרְעֹזְרָעְנִי יְעוֹרְעֵי“), אַונְעַס שְׁטַעַלְטַז זִיךְרַיְכְּפַרְאָוִיס, אַז עַר אַיז—אַ מּוֹסְרַ; דִּי בעציהונג צו אַיהם ווערט פֿאַרְטַּזְמַולְיַרְטַז דּוֹרְקַ דִּי קְוַרְצַעְ וּוּרְטַטְעַר : „אַיךְ האָב אַיהם גַּעֲגַבְעַן גַּעֲלַד אַזְנַ פֿערְשַׁאַלְטַעַן אַיהם“. בעה דער אלטער קָאַרגְּגַעְ בְּאַרְאָזְן אַזְנַ „סְקוֹפְּאַיְיךְאָרְטַּזְאָרְ“ אַזְנַ אַ טְרָאַגְּיַישְׁ פֿערְזָאָזְן, אַזְנַ דער אַיד שְׁלָמָה, וּוּלְכָעַר פֿיגְרוּרְטַז אַזְנַ דּוּרְזַעְלְבָעַר פֿיעַסְעַ — אַ נִידְעָרֶטְרָעְכְּתִיגְּעָר, קְלִינְלִיבְּכָעַר פֿרְאַצְעַנְטַנְיַקְטַז בַּיְיַ פֿוֹשְׁקִין'עַן אַזְנַ אַ לְיַעַד דּוּרְהַרְגְּעַט מַעַן אַ אַידַעַן — „וַיְיַ אַ הַונְדַז“. בַּיְיַ לְעַרְמָאַנְטָאַוְזַן אַזְנַ דִּי בעציהונג צו אַידַעַן נִיטַזְ אַזְיַ פֿינְדְּלִיךְ, וּוּבַיְיַ פֿוֹשְׁקִין'עַזְנַ, אַבְּכָעַר אַזְנַ דּוּרְמָאַהָנַט אַזְנַ זַיְן, פֿוֹשְׁקִין'ס „שְׂאַשְׁקָאַ“ אַ אַידַעַן, אַזְנַ עַסְעַ, גַּעַוְועַהְגָּלִיךְ, — אַ שְׁפִיאַן. פֿוֹן פֿוֹשְׁקִין'ס „שְׂאַשְׁקָאַרְ שְׁאַל“ בַּיְיַ טְרוּגְעַעַן גַּעַוְועַס „זְשִׁידַז“ פֿינְרִיךְעַן אַזְנַ דער רְוִיסְיַעַר לְיִטְעָרְאַטְוַר אַ גַּאנְצַעַר דִּיְהַ אַידְיַישְׁ פֿערְסָאַגְּאַושְׁעַן — כַּסְדַּר מּוֹסְרִים, שְׁפִיאַןַעַן, פֿערְרָעְהָעַר, בְּלַטְטַז זְוִיגְעַר, פֿאַקְטָאַרִים, בְּעַרְגִּיכְעַר, אַזְנַ זַיְירַ מְאַרְאַלְיַישְׁ נִידְעָרֶטְרָעְכְּתִיגְּקַיְטַז הַאַרְמָאַנְרִיךְ שְׁטַעַנְדִּיגְ מִיטַזְיַעַר שְׁמוֹצְיַעַן, עַקְעַלְהַאַפְּטַעַן אַוִיסְזַעַן.

אַזְנַ פֿוֹנְקַט וַיְיַ דָּסְ לְעַבְעַן, וּוּיסְטַ אַוְיךְ דִּי לְיִטְעָרְאַטְוַר נָור אַזְנַ אַוִיסְנָאַחַם — דְּאַרְטַעַן, וּוּאַזְנַ אַנְדְּעַלְטַז זִיךְרַז וּוּעַגְעַן שְׁעַנְעַ אַיְדְיַישְׁ טַעַכְטַעַר. דִּעְרַ אַיְגְעַנְדַעַר פֿוֹשְׁקִין, וּוּאַזְנַ האַטְטַפְּאַר דִּעְמַעְ אַיְדַעַן נָור דָסְ גַּעַפְיַהְלַפְּ פֿוֹן עַקְעַלְלַ, וּוּנְגַדְתַז זִיךְרַז דִּעְרַ „שְׁעַנְדַעַר רְבַקָּה“ מִיטַזְיַסְעַ אַזְנַ שְׁפָאַסְיַגְעַז וּוּעַרְזַעְטַ, וּוּאוּ עַר אַזְנַ גְּרִיטַט פְּאַר אַיהְרַעַן אַ קְוַשְׁ אַנוֹזְנוֹהַמְעַן אַפְּיַילְוַ דִּעְמַעְ אַיְדְיַישְׁ גַּלְיְיבַעַן. אַוְיךְ לְעַרְמָאַנְטָאַוְזַן בְּזַיְינְגַט דִּי שְׁעַנְעַ אַיְדְיַישְׁ קִינְדְּעַר — נָעַמִּי, טִירְזַע אַזְנַ אַגְּדַעַרְעַ. אַזְנַ דִּי רְוִיסְיַעַר רְאַמְּאַנְעַן פֿוֹן דִּי 20–30 עַד יַהְרַעַן וּוּרְטַז בְּכָלְלַ זְהָרַ אַפְּטַבְּעַהְאַנְדְּעַלְטַז דִּי טַעַמְעַ פֿוֹן „בִּילְדְ-שְׁעַנְעַ“ אַיְדְיַישְׁ מִידְלַעַד אַזְנַ פֿרוּעַן, וּוּאַזְנַ לְיַיְדַעַן פֿוֹן זַיְירַעַ „מְאַרְאַלְיַישְׁ אַזְנַ פֿיוֹשְׁ שְׁמוֹצְיַגְעַז“ עַלְעַטְעַרְן אַדְעַרְעַ מְעַנְדַעַר אַזְנַ וּוּרְעַרְעַ „גַּעַרְאַטְעַוּוּת“ דּוֹרְךְ לְיַעַבְעַ פֿוֹן זַיְירַעַ קְרִיסְטְּלִיכְעַדְ פֿאַרְעַהְרַעְרַע — יַעַנְעַ טַעַמְעַ, וּוּלְכָעַד נְעַמְמַט זִיךְרַז פֿוֹן דִּי בְּעַנְגְּעַנְיִישַׁעַן, וּוּאַזְנַ רְוִיסְיַעַר אַפְּיַצְרַעַן פֿלְעַגְעַן אַזְנַ דִּעְרַ קְרִיעַגְסְ-צִיְּיטַז פֿוֹן יַאֲהָרַ 1812 האַבְעַן מִיטַזְיַעַר אַזְנַ פֿרוּעַן פֿוֹן אַיְדְיַישְׁ קְרַעְתְּשַׁמְעַרְסַ.

II.

די דַעְקָאַבְּרִיסְטַעַן זַיְנַעַן גַּעַוְועַן דִּי בַעַסְטַע אַזְנַ פֿאַרְגַּעַשְׁרִיטְעַנְסַטְעַ פֿאַרְשַׁטְעַהְעַר פֿוֹן דִּעְרַ דּוּמְאַלְטִיגְעַר רְוִיסְיַעַר אַינְטְּעַלְיִיגְעַן, אַבְּכָעַר זַיְיַ זַיְיַ נָעַן, נָאַטְיַרְלִיךְ, גַּעַוְועַן מְעַנְשַׁעַן פֿוֹן זַיְירַעַ. אַוְיבַּ אַפְּיַילְוַ פֿוֹשְׁקִין האַטְטַ, בַּיְיַ זַיְן וּוּאַגְּדַעְרְלִיכְעַדְ, אַמְּתְּגַעְנִיאַלְעַדְ פֿעַהְיִגְקִיְּתַז צַוְּבַעַהְמַעַן דִּעְמַעְ שְׁעַנְסַט נְשַׁמְהַ, דָא זִיךְרַז נִיטַז גַּעַקְעַנְטַ אַ הוּבְטַהְאָן אַיְבָעַר דִּי סְקָאַרְבָּאַזְוַעַ בְּעַרְגִּיפְעַן מְבָחַ אַידַעַן, וּוּאַזְנַ האַבְעַן גַּעַגְלַטְעַן אַזְנַ זַיְן צִיְּיטַז, אַזְנַ לְיַכְטַז צַוְּבַעַן

פערשטעהן, או דערויף קען מען זיך ניט ריכטען פון אנדרע, זיין האבען געמענט אנגעהערען צו דעם בעסטען טיל פון דער>Rossishur געועלשאפט אין די 20 ערד זאהרען פונטס 19 טען יאההונדערט.

דאס זעהן מיר טאכע ביימ סאמע בעדייטענדען אוון געבלידעטען פון די דעקאבריסטען—ביי פאָווּל פֿעְסְטַעל. אין זיין בעריהמטען טראקטאט „Rossakia פראודא“ (אויף וועלכען ער האט געלגעט גאנצע צעהן יאהר אָרְבִּיטְרָטְהַמְּטָה) האט ער געהאט די געלגענְהַיְתְּ קלאָר אַרְוִיסְצְּוָגְעָן, צוישען אַנְדְּרָעָן עֲנֵנִים, אויך זיין בעציהונג צו אַידָעָן. ווי בעוואֹסט, האט דער גיסטיגער אַנְפִּיהָרָעָרְר פון די דעקאבריסטען פֿערְפְּאָסְטְּ זײַן „Rossakia פראודא“ אלס אַיסְפִּיהָרְלִיכְעָ אַינְסְטְּרוֹפְּצְּיָ פֿאָרְ דָּעָר, „צִיטְזְוִילְגְּגָרְ דָּעָגְרָוְגָגְ“, וואָס האט גַּזְאָלָט נָאָך דָּעָם אַיְפְּשָׁתָּגָנֶד בעשאָפָעָן אַ נִּיעָפָלְאִידְטִישְׁ אַרְדְּנוֹגָג אַין רְוִסְלָאָנָד. פֿעְסְטַעל האט דָא גַּעֲבָעָן אַ פֿאָלְשְׁטְּעָנְדְּגָעָן, גַּעַנְיוֹי אַוְיסְגָּעָאָרְבִּיטְרָטְהַמְּטָה וְעוֹרָעָן אַין דָעָר רְוִסְיְשָׁרְ מְדִינָה אוֹן גַּעַזְאָלָט בעָ דָאָרְפָּט דָוְרְכְּגָעְפְּהָרָט וְעוֹרָעָן אַין דָעָר רְוִסְיְשָׁרְ מְדִינָה אוֹן גַּעַזְאָלָט בעָ רְיָהָרָעָן אַלְעָ זִיְתָעָן פון יְאָהָרְ פֿאָלִיטִישְׁן לְעָבָעָן. ביי אַזְּ בְּרִיטָעָן פרָאָ גַּרְאָם האט ער, נְאָטְרִילְיךְ, זיך גַּעַמּוֹת אַנְשְׁטוּסָעָן אוֹיף דָעָר פֿרָאָגָעָן וְעוֹגָעָן רְוִסְיְשָׁרְ אַידָעָן, אוֹן ער האט אוֹיך אַין דָעָר הִינְוִיכָט, ווי אַין אַלְעָ אַנְדְּרָעָן גַּעֲבָעָן קְלָאָרָעָן, גַּעַנְיוֹי בְּעַשְׂתִּימְגָעָן.

דער אָפָן, ווי אָזְוִי פֿעְסְטַעל בעהאנְדָעָלָט אוֹן פֿעְרָעְנוּטְפֿרָעָט די אַיִדְעָ פְּרָאָגָעָן, אַיִן אַ דָּעְוָוָלְטָאָטְטָה פון צְוִוִּי עַלְמְעַנְטָעָן: פון אַיִן זִיְטָ — זִיְנָעָ פְּאָלִיטִישְׁ גְּרוֹנְדְּפְּרִינְצִיפָּעָן בְּכָלָל, אוֹן פון דָעָר אַנְדָעָר זִיְטָ — דִי וּוּרְקָוָגָן פון יְעָנָעָ אַלְגְּעָמְיִינָעָ בעְגָרְפָּעָן וְעוֹגָעָן אַידָעָן, אוֹיף וְעוֹלָכָעָ מִיר האַבָּעָן פְּרִיהָרָעָ אַנְגָּעְוִוִּוָעָן אוֹן וְעוֹלָכָעָ זִיְנָעָ גַּעַוָּעָן וְוִיְתָ נִיטְטָ אַזְּ אַבְּדִילְעָדָר פֿרְזְוּנְלִיכְיָיט, ווי פֿעְסְטַעל.

לוּוִיט זִיְנָעָ פְּאָלִיטִישְׁ אַנְשְׁוִיאָוָגָעָן אוֹן פֿעְסְטַעל אַן אַיְפְּרָעְרִיגָעָר צְעַנְטְּרָאַלִיסְטָ, אוֹ אַוְיסְגָּעָשְׁפְּרָאָכְעָנָעָר גַּעֲגָנָעָר פון דָעָם פֿעְדְּרָאַטְיְוָעָן פְּרִינְדְּ צִיפְּ. זִיִּין אַיְזָעָלָלָל פון רְוִסְלָאָנָד אַיִזְ — אַיְנָהִיטְלִיכְעָ מְדִינָה, וואָס אַלְעָ אַיְהָרָעָ רְאַיְגָעָן זִיְנָעָ פֿעְסְטַעל צְוִוִּשְׁעָן זיך צְוָנוֹנִיפְּגָעְבָּוּנְדָעָן דָוָרָק אַיִן גְּלִיכְעָ פְּאָלִיטִישְׁ אַזְּ אַדְמִינִיסְטְּרָאַטְיוּוּ אַרְדָּנוֹגָן. „די צִיטְזְוִילְגָעָ רְעַגְּרוֹגָן — זָאנָטָ פֿעְסְטַעל — אַיִן מְהֻוִּיבָ אַונְבָּעְדִּינָמָט אַבְּצָעְוָוָרָפָעָן יְעַטְוּוֹדָרָפָעָן מִין פֿעְדָּעָ רְאַטְיוּוּ אַרְדָּנוֹגָן אַזְּ דָוְרָכָאָוִיסְטָ אַיְנָצְפִּיהָרָעָן אַ פְּאָלִיטִישְׁ אַיְנָהִיטְלִיכְכְּ קִיְיטָ“. נִיטְטָ נָוָר אַיִן בְּעַלְאָרוֹסִיעָ אַזְּ אַוְרָאַיְגָעָן, נָאָר אַוִיך אַיִן דִי גַּעַוּזְעָנָעָ פְּוִילִישְׁ פְּרָאָוִוִּינָעָן, בְּעַסְאָרָאָכְיָעָן אַזְּ אַפְּלִיאָוָן דָאָרָפָעָן גִּילְטָעָן דִיְזָעְלָבָעָ גַּעַזְעָצָעָן, דִיְזָעְלָבָעָ פֿעְרָוָאָלְטָוָגָן אַזְּ שְׁפָרָאָךְ, ווי אַיִנְבָּרְ לִיכְעָ, וְעַלְיקָאָרָאָסְעָר גְּבוּרָבִּיעָם. פֿעְסְטַעל האט זיך, ווי די מִיסְטָעָ אַיְנָטָעָ לִיגְעָנְטָעָן פון זִיִּין דָוָר, אַוְיפְּגָעָה אַדְעָוָעָט אַוִיך די דְּאַצְּיָאָנָאָלִיסְטִישְׁ אַיִדְיָעָן פון 18 טען יְאָהָהָנוֹנְדָעָרָט. ער אַזְּ פֿעְסְטַעל אַבְּעָרְצִיְינָט, אַזְּ דִי מַעְכָּט אַזְּ

וירקונג פונג'ם געועץ איז גרעניצלאָן און קען בעשאפען ואונדער. „די סאמע ווירקזאָמסטע לעהרע פאר פעלקער זיינען — די מלכה-געועצען: זיי בילדען און ערצייהען די פעלקער, און נאָך זיי בעקמען די זיינען, גע-וועהנהייטען, בעגריפען זיינער פארם און אויסדרוק. פון זיי שטאמט די ריבטונג פון דעם געדאנק און ווילען, און מען קען פאֹיטיוו זיינען, און פאליטישע און בירגערליך געועצען מאכען די פעלקער פאר אָזעלכע, זוי זיינען“. פון דאגען דרייניגט פעסטעל, און „די גלייכע געועצען און דער גאנצער מדינה וועלען מעהֶר פון אלַץ בעשאפען ביִי אלַץ טיילען (פון דער בעפעלקערונג) און אַינְהַיִתְלִיכָּן מַאֲרָאֵל אַוְן דָּוְרְכָּדָעָם — יונעַם שְׁטָרָקָעָן אַוְן אַמְתַּה-פֻּעָסְטָעָן פָּאַלְיִישָׁעָן צְוֹזָעָמָהָאָגָּן, וּוּלְכָעָר אַזְּוִי נַזְּצָלָךְ“.

די פרاكتישע פאלגען פון אָזָא פָּאַלְיִישָׁעָר טְעָרִיעָר זַיְנָעָן פָּאַלְגָּעָן: „אלַץ (רוסלענדישע) אָמוֹת — בעשליסט פֻּעָסְטָעָל — דָּאַרְפָּעָן צְוֹנוּיְמָגָעָן שְׁמַאְלָצָעָן וּוּרְעָעָן אַיְן פָּאַלְקָן. בֵּין אלַץ אַהֲרָע שְׂרִיט אַוְן האַנְדְּלָגָעָן בְּנוּגָעָ צַו די פָּעָרְשִׁידָעָן פָּעָלְקָעָר אַוְן אָמוֹת, וּאָסָּעָ לְעַבְעָן אַיְן רְוָסָלָאנְד, מַזְוָה די צִיְּטוֹוִילִיגָּעָ רְעַגְּיָרוֹנָג שְׁטָעָנְדִּיגָּ דְּרוֹכָאִיסָּהָאָבָעָן אַיְן זַיְנָעָן — צַו בְּילָדָעָן פון זַיְיָ אַלְעָמָעָן נָור אַיְן פָּאַלְקָן אַוְן צְוֹנוּיְשָׁמָעָלָצָעָן אלַץ פָּעָרְשִׁידָעָן אַיְגָעָנָאַרְטִּיגִּיקִּיטָעָן אַיְן גַּעֲמִינָזָאָמָעָ מַאְסָעָ אָזָוָה, אַוְן די אַיְנָיָה וּאוֹיְנָעָרָ פָּוּן דַּעַר גָּאנְצָעָר רְוִיסְיָהָרָ מִדְּבָּהָה זַיְלָעָן אַלְעָ זַיְיָן רְוָסָעָן“. שְׁטָעָנְדִּיגָּ אַזָּא צִיעָל, וּוּיְזָט אַזְוָן פָּעָסְטָעָל אַוְרָהָאָבָעָן הַיְּפָטָה-מִיטָּלָעָן וּוּיְעָס צַו דָּעָרְגָּרִיכְעָן: (1) אוֹרָהָגָעָר טְעָרִיטָאָרִיעָר פָּוּן דַּעַר רְוִיסְיָהָרָ מִדְּבָּהָה דַּאֲרָף הַעֲרָשָׁעָן נָור אַיְן שְׁפָרָאָךְ — די רְוָסִישָׁע; די גַּעֲמִינָזָאָמָעָ שְׁפָרָאָךְ וּוּטָה בעשאפען אַ פֻּעָסְטָעָן צְוֹזָעָמָהָאָגָּן, אַ צְוֹנוּיְפָאָשָׁעָ שְׁמָעָלָצָוָג אַיְן אַיְן פָּאַלְקָן; (2) די נַעֲמָעָן פָּוּן די אלַץ פָּעָרְשִׁידָעָן פָּעָלְקָעָר אַוְן אָמוֹת, וּאָסָּעָ לְעַבְעָן אַיְן רְוָסָלָאנְד, פָּעָרְאִינְגָּט וּוּרְעָרָן אַיְן אַיְן אַלְגָּעָם יִנְבָּעָם בְּ אַמְּעָן: רְוָסָעָן, אַזְוָן (3) אַיְן אלַץ טְיִילָעָן פָּוּן רְוָסָלָאנְד דָּאַרְפָּעָן עַקְוִיסְטִירָעָן דִּיזְׁעָלָבָעָ גַּעַע-זַעַעַן, דִּיזְׁעָלָבָעָ פָּאַרְמָן פָּוּן פָּעָרְוָאָלָטוֹגָן, אַוְן דָּוְרְכָּדָעָם וּוּטָה גַּאֲנוֹזָרָן רְוָסָלָאנְד אַיְן פָּאַלְיִישָׁעָר אַוְן בִּירְגָּעָרְלִיכָּר הַיְּנוֹצָטָ פָּאַרְשָׁטָעָלָעָן אַ בִּילְד פָּוּן אַיְנָיָה הַיְּטִילִיכָּר אַבְשָׁטָאָמָונָג, פָּאַרְמָן אַזְוָן שְׁטִימָוָגָן.“

זַיְנָעָן אַלְגָּעָם יִנְבָּעָם פָּאַלְיִישָׁעָר פְּרִינְצִיפָּעָן וּוּנְדָטָ פֻּעָסְטָעָל אַזְוָן אַזְּיךְ צַו אַיְדָעָן. אלַץ בִּירְגָּעָר פָּוּן רְוָסָלָאנְד דָּאַרְפָּעָן, לוּיט זַיְן גְּרוֹנְדְּ-כָּלָל, זַיְן גְּלִיְיךְ פָּאַר דַּעַם גַּעַוזָּעַ, האַבָּעָן דִּיזְׁעָלָבָעָ רְעַכְתָּ — אַזְוָן אַיְן דַּעַר הַיְּנוֹיכָט מְאַכְתָּ פֻּעָסְטָעָל, זַעֲלָבָטְפָּעָרְשָׁטְעָגְדָּלִיךְ, נִימְטְ קִיְיָן אַוִּיסְנָאָהָם בְּנוּגָעָ צַו אַיְדָעָן. אַבְעָר די מְאַטְיוֹזָעָן, זַוְעָלָעָן עַד בְּרוּינְגָט אַזְוָן דַּעַם פָּאַלְקָן, אַזְוָן די אַיסְפִּיהְרוֹנָגָעָן, צַו וּוּלְכָעָ עַד קוּמָט מִכְחָה די מִיטָּלָעָן אוֹרָהָגָעָן צַו פָּעָרְעָנְטָפָּעָרָעָן די פָּרָגָעָן זַוְעָגָעָן אַיְדָעָן, אַוְנְטָעָרְשִׁידָעָן זַיךְ בְּעַדְיִיטָעָנְדָן פָּוּן דַּעַם, וּאָסָּעָ עַד זַגְטָ אַרְוִים וּוּגָעָן אַלְעָ אַנְדָעָרָ וּוּסָלָעָנְדִישָׁעָ פָּעָלְקָעָר. מִיר האַבָּעָן אַקָּרָשָׁט גַּעַוזָּה,

או פערטעל פערהאלט זיך געגאטו צו דער איגענארטיגקייט פון די איינ-
צעלנע אומות, וואס לעבען אין רוסלאנד, זיין שטרעבונג איז — צונופ-
שמעלצען זיך אלעמען אין איין רוסיש פאלק. פאר פערטעלן, ווי פאר
אנדעראָ רוסיש אינטעליגענטען פון זיין ציטט, זיינען אידען — אַ פאלקאמ
פרעמאָד אונגעווואָסטע וועלט; צוישען די איבעריגע ניטרָוּסְישׁ אומות,
זו וועלכע דאס רוסיש איג האט זיך נאָך ווי עס איין פון לאָנג אַ צוגע-
וועהנט, טילען זיך אידען בעזונדערס אויס מיט דער איגענטימיליכקייט
פון זיער לעבענס-אָרט, אמונה, שפראָך, קלידונג — און דאס האט, נאָטיר-
ליך, נאָך פערגרעסערט, געקראָפֿטיגט ביִ אַזָּאָ צענְטְּרָאָלִיסְטַּט, ווי פערטעל,
דאָס געפֿיהָל פון פערדאָט. און אויב מיר וועלען דערבי נאָך געהמען
אין בעטראָכט די דעםאלטיגע אלגעמיינע בעצְהוֹגְן צו אידען, וועלכע איז
נית פרעמאָד געווען אויך דעם אַגְּפִּיהָרְעָר פון די דעָקָּאָרְבִּיסְטָּעָן, וועלען מיר
בעגראָפֿעָן, פון ואנען עס שטאמען יונע בעטראָכטונגען וועגן אידען
וואָס מיר געפֿיבָּעָן אַין זיין „רוסקָאָָאָ פֶּרְאָוְדָאָ“.

דער פראגע וועגן אידען האט פערטעל אַין זיין ווערך געווידמעט
אַ בעזונדער קאָפֿיטעל. ער וויידערהאלט דאָ די אלע געועהנְלִיכְעָ טענות
און בעשולדיגונגען, וועלכע צירקולייען שוין פיעל הובגדערטע יאהדרען:
די אידען אונטערשיידען זיך פון אלע פעלקער דורך זיער אונגעועהנְלִיכְעָ
פערטען צוֹאָמְעָהָאָנְגָּן צוֹיְשָׁעָן אַיְנָאָנְדָּעָר ; זיך גיבען אַין קִין פָּאָל אַיְנָעָר
דעם אַנְדָּעָרָן נִיט אָרוֹיס ; זיער דְּלִילְגִּיאָן לְעַרְנָת זיך פערדאָכְּטָעָן אלע
אַיבָּעָרִיגָּעָ נְאַצְּיָאָנְגָּעָן, שטְרָעָבָעָן צוֹ גַּעֲוָלְטִיכְעָן אַיבָּעָר זֵי ; די רבְּנִים
הָאָלְטָעָן די אַיְדָעָן אַיְנָאָלְטָעָר אַבָּהָעָגְגִּיקְיָטָ פָּוּן זֵי, אָזִי דאס אַהֲן
דעם רבְּס' עַרְלִיוּבְּנִישׁ קָעָן זיך דער אִיד אַין קִין שָׁוָם זֵאָך נִיט בְּעַגְהָן ;
די האָפְּנוֹגָג אַוִּיךְ מְשִׁיחָ'ן, וואָס ווועט זיך צוֹרִיק אַמְּקָהָרָעָן אַין זיער מלוכָה
און אַיְנָגָהָמָעָן אלע פעלקער, קְרָעְפְּטִיגָּט נָאָך די אַיְנָגָהָגָן צוֹיְשָׁעָן אַיְדָעָן
און זיער האט צוֹ אלע אַנְדָּעָר פעלקער ; רִיכְתָּעָנְדִּיג זיך אַוִּיךְ מְשִׁיחָ'ן,
הָאָלְטָעָן די אַיְדָעָן זיך נָוֶר פָּאָר צִיְּתוֹוְילִיכְעָ אַיְנוֹאָוְינְעָר פָּוּנְסְמִיךְעָ זֵי,
זֵי ווַילְעָן נִיט בעשעפְּטִיכְעָן זיך מִיט עַרְדָּאָרְבִּיט, זֵי פֻּרְעָנְהָמָעָן זֵי
אוַיסְשָׁלִיסְלִיךְ מִיט הָאָנְדָּעָל, אָן סְאִיְוָתָא די בעטְרִיגָּעָרִי אַין פָּאָלְשָׁקִיט,
וְאָס זֵי זָאָלָעָן זיך דְּעָרְבִּי נִיט עַלְוִיבָעָן, בְּפָרְט אָז די רבְּנִים לְעַרְבָּעָן זֵי,
דאָס אַבְּנָאָרָעָן אַ קְרִיסְטָא אַיְוָן נִיט קִין פֻּרְבְּרָעְכָעָן ; וְוֹאָו נָאָך אַיְדָעָן באָ-
וּצְעָן זֵי, ווערָעָן זֵי אַדְאָנָק זיער פערטער אַיְנָגָהָג תִּיכְפָּאָנְפָּאָלְסְטָעָן
און שְׂטוּיסְעָן אָרוֹיסְ אַלְעָ אַנְדָּעָר ; זֵי דְּוָאָנְרִיעָן שְׂרָעְקָלִיךְ די קְרִיסְטְּלִיכְעָ
בעפְּעַלְקָעְרוֹגָג אַיְן יָעָנָע גַּעֲגָנְדָעָן, וְאָו זֵי לעַבָּעָן, אָ. אָ. וּ. פֻּרְטָעָל
חוֹרְט אַיבָּעָר אַהֲן שָׁוָם קְרִיטִיק די אלע לאָנְגָּאָנְגָּעָ בעשולדיגונגען אַין
וּוַיִּוְתָּאָן דְּעָרְבִּי אַוִּיךְ די פֻּרְשִׁידְעָנָע „פְּרִיוּוּלְעָגִיעָס“, וְאָס אַיְדָעָן פֻּרְ-
מָאָגָעָן נָאָך פָּוּן דָּעָר פְּרִיהָעָרִיגָּעָר פּוֹלִישָׁעָר רַעֲגִידָעָג (עָרְמִינְט — די

קהיל'שע זעלבסט-פערוואלטונג) און וואס פארישטארקען נאך זיעדר שעטליכע טהעתיגקייט. און גיט וויסגענדיג אפנימ, און אידען זינגען בעגרעניצט אין זיעדר רעכט און בעשפטיגונגגען, באמערקט ער, און, "אחויז די בעזונדערע פרוילילעגיעס בעגוצען זיך מיט דיזעלבע אלע רעכט, ווי די קרייסטיליכע אומומא!"

געהמענדיג אין בעטראכט די אלע אומשטענדען — דרייניגט פיטשטעל,
קען מען קלאר איינזעהן, או די אידען בילדען אין דער מדינה א מין
פאלאקם אַבְגָּזְוָנְדֶּעֶרֶתֶעֶר מִדִּינָה, אָוֹן אָוֹן דֻּעְרֵבִי פָּעָרְמָאָגָעָן זַיִ אִיצְט אַיִן
רוֹסְלָאנְדֶגֶת גְּרָעֵסְטָרָעָן רָעֵכְט, וַיִּיְעַר פָּעַטְטָעָן אַיְנְגָוָנָגָן צַוְּיִישָׁעָן זַיִ אִידָּעָן
גּוֹפָא נִיטָּבָעָשָׂלְדִּילְגָּעָן פָּאָר זַיִעַר פָּעַטְטָעָן רָעְגִּירָוָנָגָה אַטָּט זַיִ אִידָּעָן
פָּאָר די גְּרוֹיִיסָּעָן רָעֵכְט, וַיִּסְתְּרַעֲרָנִי נִיטָּבָעָשָׂלְדִּילְגָּעָן רָעְגִּירָוָנָגָה ;
אָבָעָר עַס קָעָן אַוִּיחַד וַיִּסְתְּרַעֲרָנִי נִיטָּבָעָשָׂלְדִּילְגָּעָן אַזָּא מִינִי אַרְדָּנוֹגָן, וַיִּסְתְּרַעֲרָנִי
בְּעַפְּעַטְטִיגְט די פִּינְדְּלִיכְעָן בְּעַצְיָהוֹנָגָן פָּוֹן אִידָּעָן צַוְּקִירִיסְטָעָן אָוֹן זַיִ גַּעַגְבָּעָן ;
שְׁטָעָלָט אַיִן אַזָּא לְאַגָּע, וַיִּסְתְּרַעֲרָנִי נִיטָּבָעָשָׂלְדִּילְגָּעָן מִיטָּטָּעָם גַּעַזְעַלְשָׁאָפְּטָלְבָעָן סָדָר
אַיִן דָּעָרָמָה. אַוִּיפָּח צַוְּקִירִיסְטָעָן די זַאְד אַיִן גַּעַזְעַרְגִּיגָּעָן אַרְדָּנוֹגָן, אַיִן
פָּאָרָאָן צַוְּיִי וַיִּגְעָן. דָּעָר עַר שַׁט עַר וַיִּגְעָן אַיִן — פָּאָלְשְׁטָעְנְדִּיגָּעָן
דָּעָרָן די אִיצְטִיגָּעָן לְאַגָּע : עַס מַזְוָעָן גַּעַנְדְּעָרָט וַיִּרְעַנְןָ אַלְעָ אַמְשְׁטָעְנְדִּעָן,
וַיִּסְתְּרַעֲרָנִי שְׁעָדְלִיךְ אַיִן פִּיהָרָעָן צַוְּקִיסְבָּוִיךְ. מַעַהְרָן פָּוֹן אַלְעָ אָבָעָר מַזָּוָּן
מַעַן שְׁטוּרָעָבָעָן אַבְצָשָׁאָפָעָן די שְׁעַדְלִיכְעָן פָּאָר קִרְיסְטָעָן וַיִּרְקְוָגָן פָּוֹן דָּעָר
אַיִדְישָׁעָרָמָה פָּעַטְטָעָר אַיְנְגָוָנָגָן, וַיִּלְכְּבָעָן אַיִן גַּעַצְיעָלָט גַּעַגְעָן קִרְיסְטָעָן אַיִן
טִילְיט זַיִ (ד. ה. דִּי אִידָּעָן) פָּאָלָקָם אָבָפָוֹן אַלְעָ אַיִדְעָרְגִּיגָּעָן בִּרְגָּעָר. צַוְּקִירִיסְטָעָן
דָּעָם צַוְּעָק קָעָן די צִיְּטוֹןְוִילְגָּעָן רָעְגִּירָוָנָגָן צַוְּנוֹפִירְוָפָעָן די סָאמָע גַּעַלְעָהָרָטָע
רְבָנִים אַיִן בְּעַרְעַכְעַנְטָעָן אִידָּעָן, אַוִּיסְהָעָרָעָן זַיִעַרְעָן עַרְקָלְעַרְוָנְגָעָן אַיִן דָּעָרָנָאָן
אַבְגָּעָבָעָן די גַּוִּיטִיגָּעָן פָּעַרְאָדְעָנוֹנְגָעָן, כְּדִי אַבְצָשָׁאָפָעָן דָּאָס בֵּין אַיִן אַיִן
פִּיהָרָעָן אַנְשָׁטָט דָּעָם אַזָּא אַרְדָּנוֹגָן, וַיִּסְתְּרַעֲרָנִי זַאְלָ פָּאָלָקָם שְׁטִימָעָן מִיטָּטָּעָם
אַלְגָּעָמִינָּעָן גַּרְוָנְדְּכָלִים, וַיִּלְכְּבָעָן דָּאָרְפָּעָן בִּילְדָעָן דָּעָם פָּאָלִיטִישָׁעָן פּוֹנְדָאָן
מַעַבְּנָטָמָה פָּוֹן דָּעָרָמָה. אַוִּיבָּרָאָן דָּעָרָנָאָן פָּעַטְרִירִיבָּט נִיטָּט די
אִידָּעָן, דָּאָרְפָּעָן זַיִ אַודָּאי זַיִךְ נִיטָּטָמְעָלְעָן אַיִן אַ פִּינְדְּלִיכְעָן בְּעַצְיָהוֹנָגָן
גַּעַגְעָן קִרְיסְטָעָן. אַמְתָּה, די רַוִּישָׁעָן רָעְגִּירָוָנָגָן בְּעַשְׁצִיטָמָה אַוְן הַלְּפָטָט יְעַדְעָן
מַעַנְשָׁעָן, אַבָּעָר אַיְהָרָ פְּלִיכְטָאָן — רַאֲשִׁיתְכָּלָן צַוְּקִירִיסְטָעָן, אַוְן קִינְגָּרָ זַאְלָ
נִיטָּבָעָשָׂלְדִּילְגָּעָן שְׁטוּרָעָבָעָן די מַלוֹּכהֶ-אַרְדָּנוֹגָן, דָּעָם פְּרִיוֹאָטָעָן אַיִן גַּעַזְעַלְשָׁאָפָטָ
לִיכְעָן וַיִּוְּלִשְׁטָאָנָדָן".

דאס איז דער ערשותער וועג, וועלכען פעטטעל רעקאמענדידרט אויף צו פערענטפערען די פראגען מכח אידען. „דאס צ וו ייט ע מיטעל— זאגט ער וויטער—ווונדז זיך און בעזנדערע אומשטענדען, און ס'בעשטעהט אין העלפונג דיא אידען גדרינגדען פאר זיך א בעזונדער מאין און א וואסערס איז טיליל

פונז קל ייון א זי. מיט דעם צוועק דארף מען די אידען בענישמען און ארט אויף צו פערזאמלען זיך ("סבארני פונקט") און גבען זיין עטוואס מליטער אויף צו פערשטארקען זיך. אויב אלע רושישע און פויילישע אידען וועלען זיך צונריפקליבען און איין ארט, וועלען זיך בענישטראפען העכער פון צוויי מליאן. פאר איז צאהל מענטשען, וואס זוכען אַ פאטערלֶאנְד, ווועט ניט שוווער זיין גובר צו זיון אלע מניעות, וואס די טערקען קאנען שטעלען, ארייבדריגגען דורך די איראפעאיש טערקי אין די איזאטיישע, פערנעםען דארטען געניגענדע געגענדען און גראינדען דארטען אַ בעונדערע איזאישיינע מדינה". פעסטעל איז אבער גענוג ניכטער, צו פערשטעהן די פאנטאסטיישקייט פון אאָ מאן פראייקט, און ער גיט היכך צו : „ויל אל אבער איז קאלאסאלע אויפגאכע פאדערט פאר זיך בעונדערע אומשטענדען און אַ ווירקליך געניאלע אונטערנעההמונגס-פעהיגקייט, קאן מען די זיך ניט שטעלען אלס פליקט פאר דער צייטוויליגער רעגירונג, און וועגן דעם עניין ווערט דאַ דערמאַהנט נאָר צו גבען אַ וואָונְק דער רויַַה, וואס ס'זאלט געוען מעגליך צו טהאָן..."

III.

וועניג ווער עס וויסט, און צוישען די דעקהָבריסטעהָ האט זיך בעטהייד ליגט אויך אַ געועזענער איד, פון פאטער'ס צד — אַ רב'ס און אייניקעל און פון מוטער'ס צד — אַ אייניקעל פון אַ בעוואָסטעהָ תלמוד'ישען געלעהָרטעהָ.

כاطש אידען האבען איז פערברוברג קיין וואַינְרַעַכְתּ בִּית געהאט, האַ בענ אַינְצְעַלְעַנְד אַידען אַין סוף פון 18-יטען יאהרהונדערט דאָך אַנגעהָהייבען קומען אַהֲן אַון זיך אַפְּילו בעזיצען אַין דער רעדיעדען. אַין די צייטען פון יעקטערינְגָּא דער 2 טער אַון אלעקסאנְדער דעם וטען פֿלעגט מען זיך דערין בִּית זעהָר שטערען. צום אַנְהָרֵיב 19-יטען יאהרהונדערט האט זיך אַין פֿעַטְרַבְּרוֹג גַּעֲבִילְדַּעַט אַ קלִינְעַ אַידִישָׁע קָלָאָנוּי פון עטְלִיכְעַ צַעֲהַנְדְּלִיגְעַ וְרוֹזְגַּעַזְיַנְדַּען, מיט אַ חזָּן, שוהָל אַון מיט אַ בעונדערן בית עליין — אַ קלִינְעַם גְּרוֹנְדְּשְׁטִיק, וואס זיך האבען פון יאהר 1802 אַן געdoneגען ביַיְה דער יעווָאנְגַּעַלְיַיְשַׁלְטַעַרְאַנְיַשְׁעַר סְטַ-פְּעַטְרַ-גַּעַמְיַנְדַּע. ס'הָאָט אויך עקזיסטְרַט אַ חְבָּרָה-קְדִישָׁא, פון וועכלכער עס אַין פֿרְבְּלִיכְעַן דער „פְּנַקְסָמִינְטָן” מיט גָּאָטִי רונגען פון די יאהרין 1802-1822.

צוישען די ערשטעה אידען, וואס זינען אַנְגַּעַלְקְוָמָעַן קָיִין פֿעַטְרַבְּרוֹג, אַיְן געוען אַבְּרָהָם פֿעַרְעָץ, דער זוהָן פֿוֹנְגָּסְטַרְסְּטַרְטָאָוָה (גָּאָלְצִיְּן) אַון אַידְעַם דעם בעוואָסטעהָ גְּבִיר, מעצענְאָט אַון תלמודְיַיְה שְׁעָן געלעהָרטעהָ רַ' יהושע צייטעלס פון שללאָוָן. פֿעַרְעָץ אַיְן געוען אַ

meshbil, געהאט פערביינדונגען מיט דוד פרידלענדער און מענדעלסאנט'ש תלמידים; זיין נאמען געפינען מיר צוישען די אבאנענטען פון „המאסף“. די ערשותע יאהרין נאך דער חתונה האט ער געליבט ביים שעועהאר אין שקלאוו, געלערענט גمرا, ווי געוועהנגליך אין יענע צייטען, מיט א „חבר“ — א יונגען מאן פון לעטיטשעוו, יהודה ליב בן נח. פעריעז האט געהאט גורייסע פינאנצייעלע פעהיגקייטען; דאס שטילע לעבען אויף „קעסטט“ ביים שעועהאר אין שקלאוו האט איהם ניט געלאנט בעפרידיגען, עס האט איהם געציגגען אין דער בריטער וועלט, קיין פטערבורג, צו גורייסע אונטערבעהמונגען. ר' יהושע ציטטעלס אין געווען געגן דעם, לסוף האט ער דאך געמוות נאכגעבען, אבער אבערגעלאלוט ביי זיך זיין טאכטער און אייניקעל — פעריעץ'ס פרוי, פיגעל, און זיין קליבינט זוהן הירושל. פעריעז איז אוווק קיין פטערבורג אינאיינעם מיט ליטונעהמען ר' יהושע ציטטעלס איז בעשטיינען דעררייך, א זיין אידיעם זאל מיטנוועהמען דעם „חבר“, כדי ניט צו פערווארפען אין דער הויפטשטאט דאס לערנען. די ערשותע יאהרין פלאגט פעריעז נאר טילווינו פערבריגינגען איז פעריער-בורג, דערנאך אבער האט ער זיך דא בעעצט אויף שטונדייג. ער האט דא ערווארבען וויכטיג בעקאנטשאפטען, זיך בעפרינדט מיט ספעראנסקי און קאנקרין, פערפיהרט גורייסע געשעפטען, געקראגען דעם טיטול „קא-מערציען-זראטה“ און געווארין איינער פון די אונגעועהנסטט פינאנצייעלע טהווער.

ווי ציטטעלס האט זיך ניט געראנגעטל געגן דעם, האט ער ענדליך געמוות אבלאווען צום פאטער קיין פטערבורג זיין יונגען אייניקעל היר-שול, אינאיינעם מיט זיין לעהרער, דעם בעוואסטען משכיל מ ע נ ד י ל ל ע ו ז ז. שפעריעז האט זיך אברהם פעריען געטוויפט, געטוויפט אויך זיין קליבינט זוהן הירושל און חתונה געהאט מיט א קרייסטין. הירש פעריעז, וועלכער האט ביי דער טויפונג בעקומווען דעם נאמען „גריגاري“, איז דערנאך, איז יאהר 1825, געווען פערמיישט איז דעם דעצעמבער-אויף-שטאנד; ער איז פערשיקט געווארען קיין סייביר, האט מיט א צייט שפער-טער בעקומווען די ערלויבניש צו בעזעצען זיך איז אדעס און איז דארטען געשטארבען²). פון אברהם פעריעץ' שטאמט דער בעוואסטען רוסישער אקדעמאיקער און פראפעסאר פון ליטראטור-געשיכטן וו. פעריעט. (אויך פעריעץ'ס „חבר“ איז לערנען גمرا, ליב בן נח, האט כמעט גלייצ'יזיג מיט איהם זיך געטוויפט איז זיך פערוואנדעלט איז ל ע ו ז ב ע ו א-כ א ו ו י ט ש; ער איז איז זיין צייט געווען א ציעמליך בעוואסטען

²) В. и Л. Перетц. Декабрист Г. А. Перетц. (Лгр., 1926).—Я. Баум. Еврей-декабрист. (Каторга и Ссылка, кн. 25).

רוסישער שרייפטשטעלער און דראמאטונג. דער בעריהמתער געלעהרטער ל עו ו מ ע ט ש נ י ק א וו איז געוווען זיין אייניקעל).
 ווי אזי האט די פעטערבורגער אידישע קאלאנייע רעהגירט אויך די דעצUMBער-טעג? ס'איין קיין צויפעל ניט, און די שטורמיישע גע-שעהנישען פון 14-טען דעצUMBער 1825, די מאסען-ארעסטען און הארבע רעלפערעסיעס, וואס האבען דערנאר געפאלט, האבען געמווט, צוושען דער פעטערבורגער בעפאלקערונג בכלל, מאכען א שטארקען איינדרוק אויך אויף די דארטיגע אידישע איינוואינער. ליידער אבר געפינגען מיר עריגיזנטיט קיין שפור פון די שטימונגען צוישען די פעטערבורגער אי-דען איז יענע שטורמיישע טאג. אדאנק א גליקבלען צופאל, איז אבר אין ארכיוו פון דער "דריטער אבטילונג" (די אמאלייגע הוייפט-פערוואלטונג פון דער>Rossisher פאליטישער פאליצי) פערבליבען א אידישער דאקוּר מענט, וואס שטאָםט פון פעטעריבורג און האט א געוויסע שייכות צו די דעצUMBער-טעג. געשידיבען איז ער פון א אידען, וועלכער האט, אמת, ניט שטונדיג געלעבט אין דער>Rossisher הוייפט-פערוואלטונג. ווי בעוואווט, פלעגט מען נאכ'ז 14טען דעצUMBער א צייט-לאנג, אלע בריך פון פעטער-בורג פערלוסטראַרען, טילויזין אויך פערהאלטען. צוישען אנדערע איז פערהאלטען געוואָרען א בריך פון איינעם א אידען—א ב ר ה מ וו י י נ-ב ע ר ג. ווי ס'ויזיט אום, האט ער שטונדיג געלעבט און אדער אומאן, ער פלעגט אבר צוליעב מסחר (געהאנדעלאַט האט ער אונטס מיט טערקיישען טאָבאָק—די סחרה רופט ער : "סְטָאָנְבָּאָלְשִׁיעָ") אונפאההרען קיין פעטערבורג, און גראָד אין די דעצUMBער-טעג און ער געוווען דאר-טען. דער בריך איז זעהר איינטערעסאנט, און מיר בריגגען איהם דא, נישט ענדערענדיג זיין אויסלייג:

פ"ב, דען 18טען דעצUMBער, 825.

לב"א חתני יידי ה"ה הרבני המושל' מו"ה ישע' ווינבערג ולbattery זוגתו המהולה מ' רחל ווינבערג תה' באדאסא.
 קבלתי מכתביםם היקר מן דען 8טען ח"ז ביום ד' העבר. בציורך מוסגר א בריב מבני יצחק נ"י הנקתב דען 19טען ח"ע. איך דאנק איך זיינט פאר איעיר שרייבען וואש איהר האט נישט גילאָוט לזוגתי זיאָ זאָל וויטיר ע"ג (עגמת נפש) האבען. מה אשיב אלה' עוד כל תגמולוהי עלי. איך האב איך נישט גישריבען פון 11טען און כי חדשים לבקרים רבה. ועת לחשות. ועbor כו האב איך נישט (געקאנט) אפשיקין ע"ע לר' יוסלי הסד 1100 ר"כ بعد הסטאנבאָלְשִׁיעָ הנשלח לי שקבלתי בשבוע העבר. איך היומ האב איך גישיקט על הפאָט לידי הר' יוסלי הורוויז

סך 100 רוח' און שרייב איהם באזונגעער אצונד בצירוף דעם בריב מותה שלחתוי לו הסך הנ"ל.

איך האב היום איבער גישיקט לאומן לבני מ' יאץק נ"י ביכער וועלחי ערד האט מיחר גישיבען און דעם בריב וואש איהר האט איבער גישיקט שקבלתי ביום ד', ובצירוף האב איך בייא גיליאגט המאניפסט פון דען 14טען ח"ז וואש הקיויזר חדש ניקאלי פאולאלאויטש יר"ה האט גיגעבען, או הגרוש פערשת קאנט בטאנטין פאולאלאויטש האט זיך אפ גיזאגט פון דעם טיטאל קיזיר צו זיין וויל נאך דעם גיעזען קאהן ערד נישט זיין קיין קיין. אונ מען האט פה געשוואההין על הקיויזר ניקאלי" פאולאלאויטש יר"ה, מסתמא איז שווין דיא ידיעה אצליכם אויך דא. איך האב גישיבען לבני או ער זאלל דעם מאניפסט אויך די פארעקי אקאוון וואס האב איבער גישיקט או שע איז גיעזען קייזר קאנטונג טן פאולאלאויטש על ימים אחדים, זאלל ער דאש אויך בייא האלטען שע זאלל זיין לזכרון לדור' דורות.

איך האב היום געליענט דעם לעצמן בריב מקאנסטענטין פאולאלאויטש מואדרשייע הנכתב דען 8טען השובה על הקאננוירט מן יוסטיץ מוניסטר לאבאנאב הנשלח ע"י סאוויטניק ניקאפר (ニキティン) מהידייע' או מען האט ברצון גישוואההין אויף אים איז ער איז קיזיר, איז גישרבן גיעזען על הקאננוירט הטיטאל צו איהם או ער איז קיזיר, האט ער נישט גיוואלית צו געהמיין עפיגען דעם קאננוירט וויל שם איז אויף גישיבען הטיטאל צו איהם קיזיר, ווילכין ער קאהן זיך נישט גענין מיט דעם טיטהאל נאך דעם גיעזע נאך, און האט דעם פאקעט צורייך גישיקט. מען קריגט נאך דעם בריב נישט איבראאל. וויא באלאיך וועל איהם קריגין וועל איך איך שיקין. וויתר האב כל איך דענק דערויל הש"י וואש איך בין ב"ה גיזונד אונ הערד פון איך ג"כ דاش און בעט מיהר אפיקט צו שרייבען משלומכם היקר. זיט גיזונד אונ גליקלך כחפי אביר' הדו"ש הי' אברהם ווינברג.

זה הרגע האב איך גיקרגען הבריב מגורייש פורשת קאנטאנטין יר"ה גידרוקטן. איך האב איהם מלוה אפ צו געבן אויב עש וועט בנמצע זיין פה און בחורה דעם אפ צו געבן, לבן אחר' חתני יידי בעט איבר צו ליענין און איהם אוועק שיקען לבני נ"י אונ איהם שרייבין או ער זאלל דעם בריב בייא ליגן צו יуни פאפרען וואש האב גישיקט לזכרון לדורות. אונ אוב איך וועל מזון צורייך געבן דעם בריב, וועל איך שרייבען לבני ער זאלל מיהר איהם שיקין, כי כן הבטהאי.

(ביגעלעט אויף אַז אָזונגערט בעטיל)

ליידי ה"ה הרבנית הנגיד המופל' מ"ה יוסף הורוויז
באדיעסא.

מהודענא או האב איך היום גישיקט על הפסיט סך מאה
רובל אסיגן' על השבון הסטאנבאלייש שקבתי בשבע העבר,
בעט מיר מודיעץ צו זיין מקבלת הסך הנ"ל, אונ האב איך נישט
גירשייבין כל פון דעם וויטען אהן וויל עש אייז נישט געווען
קיין שעת הכהר צו שריבען רק בעט שיק איך פה אַבריב לְבָא
חטני יידי נ"י, בעטiahם אַפּ צו געבן. איהם שריביך איך בא-
רייכ' וועלכע ער ווועט איך מסתמא דער צילין, און אפשר ווישט
אייהר שוין פריר או מיהר האבן קיישר חדש ניקאלאי פואלא-
וויטש יר"ה. מעהר האב לע"ע כל צו שריבין, זייט געונד און
גלייליך כחפץ אהבו הד"ש אברהם ווינברג.
לזוגתו הנגידה אויך אללה גותה פרינד בעט ליבליך צו
גריסין.

דער בריף מיט דעם ביגעלעטונג צעטעל, ווי פשוט עס אייז ניט
זיער אינהאלט, איז און קולטור-היסטארישער הינזיכט און אינטערעסאנט-
טער דאקסענטט.

מיר זינגען געועהנט צו רעכענען, או די אידען אין רוסלאנד זיינען
ביז די 40-50-ער יאהרען פון 1910טען יאהרוהונגערט געוען גיסטיג פאל-
קאם אַבעזונגערט פון דער אַרומיגער סביבה, און דאס רוסישע לעבען
אייז פאר ווי געוען פאלשטענדיג פרעם, פיעטונג בי זי ניט דערוועקען
קיין שום אינטערעס. ווינבריג'ס בריף בעווייזען קלאל', דאס אַז מײַנג
אייז נישט אַבסאלוט ריכטיג. דער שריבער פון די בריף אייז וויט
קיין "משכיל"; ער אייז אַפְשָׁטוּער אַיד, אַ פראַוִינְצִיעַלָּר הענדער,
וואס שריבית האלב אידיש, האלב העבר�אַיש, אי דאס שלעכט. און פון
דערוועגן, וואס פאר אַ ברענגבידיגען אינטערעס ער וויאַט אַרוייס צו די
געעהנישען, וועלכע קומען פאר אין רוסלאנד! צוישען דעם גרויסען
עולם מענשען, וואס האבען זיך דעם 14טען דצעמבערד 1825 געדראונגט
אויף די גאַסען אַרום דעם סענאמט-פֿלאַז, וואו עס האט זיך אַבעשפֿיעַלְט
דער אויפֿשְׂטָאנְד, איז אַונְזָעָר אַברָהָם ווינבריג געוויס געוען—דעַרְפָּאָר
קָאוּירָט דער אַנטְעָרָעָס צו פֿאַלְיִיטִישׁ עֲנֵינָהָם, מיט וועלכען ער איז אַזְוִי
פול. ער וואָלט גערן געוען צו דערצעהעלען אַינְמָם בריף צום אַידִיעָם אלְעָם,
וואס ער האט מיט זיינע אויגען געועהן איז פֿעַטְעַרְבָּוָרְג דעם 14טען דער
צעמבער, אַבער עס וויסט גוט, איז "עת להשות", און גיט נור אַ קָּרְצָעָן
ווארוך: "חדשים לבקרים רבה". ער מוֹזֶה זיך געוויס בענוועגען מיט

„כֵּשֶׁר'עַ”, אֲפִיצְיָעַלְעַ נִיעָס, אָזֶן עַר קָאָן זִיךְרַנְתָּן אַיִינָהָאַלְטָעַן פָּוֹן מִיטַּ
צּוֹטְיִילָעַן זִיךְרַנְתָּן אַיִן זִיךְרַנְתָּן גַּעַשְׁעַפְטָס-צּוֹטְעַל צַו יְוָסָף הַרוּוִוִּץ—
אָזֶן בְּעַנוּמָעַן אַיִן עַר פָּוֹן דִּי דֻּעַמְּאַלְטִיגְעַ גַּעַשְׁעַהְעַגְנִישָׁעַן. נַאֲכְמַעְהָר : עַר
קְלִיְבָּט וְאַרְגּוֹזָם דִּי אַלְעַמְּאַנְיִיפְעַסְטָעַן אָזֶן אַוְקָאָזָעַן אָזֶן שִׂיקְט זִיךְרַנְתָּן
וְהָן קִין אָוְמָאָן, יְעַנְעַר זָל זִיךְרַנְתָּן בְּעַהְאַלְטָעַן „לְזָכוֹרָן לְדוֹרוֹת“. עַר בְּעַמִּיחָת
זִיךְרַנְתָּן צַו קְאַלְעַקְצִיאַנְיִירָעַן זִיךְרַנְתָּן אָזֶן אָזֶן אַיִם שְׂוֹעָר צַו בְּעַקְוּמָעַן דִּי
בְּעַוּוֹאַסְטָעַ עַרְקְלַעַרְוָנָג פָּוֹן דֻּעַם גְּרוּסְפִּירְשָׁטְקָאנְסְטָאַגְּטִין (דָּאָס עַר אַלְיָין
רַעֲכַעַנְתָּן זִיךְרַנְתָּן פָּאָר אַיִן קִיְּזָעָר אָזֶן קָאָן דֻּעַרְבִּיבָּר נִישְׁטָאַגְּנָהָמָעַן דֻּעַם
פָּאַקְעָט פָּוֹן סְעַנְאָט מִיט דֻּעַם קִיְּזָעְרִיכְעָן טִיטָּול) — לִיְהָתָ עַר אָז עַקְגָּן.
מִיט דֻּעַר בְּעַדְיָנָגָג אֲבְצָוְגָעָבָעָן עַס צְרוּקִים, אַוְיָב עַס וּוּט אַיִם נִישְׁטָאַגְּנָהָמָעַן
גַּעַלְיָנָגָעָן צַו קְרִיגְעָן אָז אַנְדָּעָר עַקְזּוּמְפְּלָאָר. מִיט אַיִין וּוּאָרטָ: וּוּיְיָבָעָרָג אַיִן
דוֹרֶךְ אָזֶן דוֹרֶךְ פָּעָרְאִינְטָעְרָעְסִידָרְטָ מִיט דִּי רַוְּסִישָׁעָ פָּאַלִּיטִישָׁעָ גַּעַשְׁעַהְעַ
נִישְׁעָן. עַס אַיִן קְוִים צַו גְּלוּבָעָן, אָז עַר, דֻּעַר גְּעוּוֹהָנוֹלִיכָּר, פְּשָׁוֹטָעָר
הַעַנְדָּלָר, וּוָאָס הַאָט קִין שָׁוָם שִׁיכָוֹת נִיט צַו „הַשְּׁכָלָה“, „אוּפְּקָלְעָרָנָג“,
זָל זִיךְרַנְתָּן אַיִן דֻּעַר הַיְזִוִּיכָט גַּאֲר אָזֶן גַּאֲר אָז אַוִּיסְנָאָהָם. רִיכְטִינָאָר, דָוְכָט
זִיךְרַנְתָּן, וּוּט זִיךְרַנְתָּן צַו דְּרִינְגָעָן, אָז אַוְנוּעָרָעָ פָּאַרְשָׁטְעַלְוָנָגָעָן וּוּגָעָן דֻּעַר בְּעַ
צִיהָונָג פָּוֹן דִּי דֻּעַמְּאַלְטִיגְעַ אִידָּעָן צַו דֻּעַר רַוְּסִישָׁעָר אַוְמְגָעָבָגָג זִיכְרַנְתָּן
נִישְׁטָאַגְּלָקָם גַּעַנוֹי.

א אידישע ציטונג וואס איז שיער ניט אַרדויַס

מיט הונדערט יאָהֶר צוּרִיךְ

נאָפָאלָעָן'ס פעלדצוג קיין רוסלאנד אין יאָהֶר 1812 איז אַ וויכטיג
קאָפִיטעל ניט נור אין דער אלגעמיינְדרוֹסְשֵׁער היסטָרִיעַ, נור צוֹגְלִיךְ
אייך אין דער געשיכטע פון די רוסישע אַידָעַן. דער ערשותער פֿערַיאַד
פון דעם קרייג—בּין די פֿראָנְצִיזּוּן האַבעַן פֿערַנוּמוּן סְמָאַלְעַנְסָק—אייך
פֿאַרגּוּקּוּמוּן אין לִיטַע אָוֹן רִיסְעַן, וואֹן די אַידָעַן זִינְגַע גּוּוּזָן אַ בעַדִּי
טַעַנְדָּעַר טִילַל פון דער בעַפְּעַלְקּוּרְנוֹג, בעַוְנְדָּעַרְסָ פֿון דער שְׂטַעְדִּישְׁשֵׁער,
אוֹן דָּאַ האָט זִיךְ אַבְגַּעַשְׁפִּיעַלְט אַוְיךְ זִיךְ לְעַצְטָעַר אַקט, וואֹן די רַעַשְׁתָּעַן
פון נָאָפָאלָעָן'ס גּוּוּזְעַנְעָר "גְּרוּסְעָר אַרְמִיִּי" זִינְגַע גּוּלְאַפְּעַן צְרוּיקָן,
אוֹמְקוּמוּנְדִּיג פון הַונְגָּעַר אָוֹן קָעַלְט, אוֹיסְגַּעַהְעַבְדִּיג וּוֹי אַ לִיכְטָן. אַמְּתָה,
קַיְיַן דִּירַעַקְטָעַן אַנְטִילָן אַן די גּוּפְּעַטְעַן האַבעַן די רַוְּשִׁישָׁע אַידָעַן ניט
גּוּנוּמוּן: אַין סָאַלְדָּאַטָּעַן פֿלְעַטְמָעַן זַי דַעַמְּאַלְט נָאַךְ נִישְׁתַּחַםְעַן,
אוֹן די מִילְטָעַר-פֿלְיכָט אַין פָּאָר זַי אַיְנְגַעְפִּיהָרְט גּוּוֹאַרְעַן רַעַשְׁתָּמִיט
15 יאָהֶר שְׁפַעְטָעַר, אַין יאָהֶר 1827. אַבעַר די אַידָעַן זִינְגַע מִמְּלִיאָ אַרְיָהָן
גּוּצְיוּגָן גּוּוֹאַרְעַן אַין די קְרִיעָגָס-אָוּמְשָׁטְעַנְדָּעַן אַין זַיְעַרְעַ פֿערַדְּ
שִׁידְעַנְאָרְטִיגָּעָ פֿאַלְגָּעָן. צְוּוֵי מָאָל האַבעַן לִיטַע אָוֹן רִיסְעַן אַין יאָהֶר
1812 אַיבְּרָגְעַלְעַבְט אַ חֲוָרְבָּן—בְּעַת די פֿרְאָנְצִיזּוּשָׁ אַרְמִי אַין אַרְיָהָן
קַיְיַן רַוְּסָלָאַנְד אָוֹן דַעַמְּאַלְט, וּוֹן אַיְהָרָן וּוֹנְצִיגָּע דַעַשְׁתָּעַן זִינְגַע אַין
אַיְלָעָנִישָׁ אָוֹן אַוְנָאַרְדָּעַנְגָּ אַבְגַּעַטְרָאַטָּעַן מִיט דַעַמְּוֹלְבָּעָן וּוֹעָגָ צְרוּיקָן.

פון די אַונְגְּצָעַהְלִיגָּע שְׁרָפּוֹת, רַוְּבָּרְיִיעָן, רַעַקְוּזִיצִיעָס אָוֹן קָאנְטָרִיָּה
בּוֹצִיעָס, וּוֹי אַיךְ פון די עַפְּדָעַמִּישָׁ קְרָאָנְקָהִיטָעַן, וּוֹאָס האַבעַן זַיךְ
שְׁטָאַרְקָ פֿעַרְשָׁפְּרִיט בָּאַלְדָּ נָאַךְ דַעַר מְלָחָמָה, זִינְגַע אַידָעַן, אָלְס שְׁטָאַדְּ
טִישְׁעָ אַיְנוֹוָוִינְגָּעָ, אוֹיסְגַּעַשְׁטָאַגְּעַן אַ רַעַכְתָּעַן חָלָק. קַיְיַן גּוּנוּץ צְפָרָעָן
וּוֹעַגְעַן די אַידִישָׁ פֿעַרְלִיסְטָעַן זִינְגַע, לִידְעַר נִישְׁתַּחַםְעַן; אַבעַר
פון די וּוֹנְצִיגָּע אַפְּצִיעַלְעָ מְאַטְּרִיאָלָעָן, וּוֹאָס זִינְגַע בָּאַלְדָּ נָאַךְ דַעַם
קְרִיעָגָ צְוּנוּפְּגָעָלְבָּעָן גּוֹוֹאַרְעַן דָוְרָק די גּוּבְּרָנְגָּטָאַרְעַן, בּוּקְוּמָעָן מִירָ
אַ גּוּוּוּסָעָן בּוּגְרִיךְ וּוֹעַגְעַן די לִיְיָדָעָן, וּוֹאָס אַידָעַן האַבעַן דַעַמְּאַלְט אַיבְּרָהָן
גּוּלְעַבְט. צ. ב., די שְׁטָאַדְּט וּוַיְתַעַבְּסָק האָט דָוְרָק רַוְּבָּרְיִיעָן (רַאֲבָעָן
וּוֹעַן פֿלְעַגְעַן אַי פֿרְאָנְצִיזּוּן, אַי רַוְּסִישָׁ סָאַלְדָּאַטָּעַן, דַעַרְהוּיפָט קָאַזְקָעַן)
גּוּהָאתָ הַיּוֹק אָוֹן עַרְךְ אַין מִילְיאָן מִיט זִיבָעַן הַוְנְדָעַרְט טַוְיזָעַנְדָּ רָובָן,
אוֹן פון דער סּוּמָע האָט אַגְּנָעַהָעָרט צַו אַידָעַן הַעֲכָרָ פֿון אַ מִילְיאָן רָובָן.

ידי מאנשבילשע בעפעלקערונג פון וויטבעסק האט צום אנהויב קרייג בעטראפען 6708 נפשות, דערין איידען—3389; פון הריגות אוון פון דדר עפידעמעז זיגען אומגעקומוען 2415, צוישען זי' איידען—1204.

נור בוגנוו צו וויטבעסק ענטהאלטען די אפיקיעל מאטעריאלען בעונדער רעד ציפערן ספצעיעל וועגן אידישע הייקות; וואס אונבלאלנט די אנַן דערער ליטוייש-דריסישע געגענדען, האבען מיר נור אלגעמיינע ציפערן, אהן א בעזונדער דוברייך וועגן אידען, אהן אבער ווי די פרדאפרציע פון אידען צו דער אלגעמיינער שטעדטישער בעפעלקערונג אייז דארטען געווען אן ערץ דיזעלבע ווי איין וויטבעסק, קאָן מען אויך פון די אלגע-מיינע ציפערן אונגעפהחר דרינגען וועגן די אידישע פערלוסטען. אהן טעלזען, מהיליעווער גוב. געהאט פערלוסט העכער פון 38 מליאן דרוב, גראָדנען גוב. 29 מליאן, ווילנער אויעזוד—600,000, קאָונגער—אָן, וו. אין גראָדנען גוב. זיגען אומגעקומוען 4000 נפשות, 238,000 אין טעלזען אויעזוד—2000, אין טראָקער אויעזוד—אָן דרייטעל פון דער בעפעלקערונג. אָן טיל אידישע שטעדטלעך זיגען פאלשטענדיג רואֵיד נירט געווארען. אווןעס זיגען פראָאַיבער צעהנדליגען יהאָרען, ביז זי זיגען ווידער געקומוען צו זיך.)

אַבָּעֵד צוֹגְלִיךְ מִימֵי גָּרוּסָע הַיּוֹקָה אֶתְאָט דִּי מַלְחָמָה עֲבָרָאַכְט אָאוּיךְ גַּעֲוִוִיטְיוֹעַ פָּזְקִיטְ�וֹגְעָן. פָּאָר אַ טִּילְ אַיְדָעָן, בְּעַזְונְדָעָרָס אַיְזָנָן דִּי גַּרְעַסְעָרָע פָּזְקִיטְ�וֹגְעָן, זַיְגָעָן עַגְשַׁטְאַגְּנָעָן נִיעַ גַּעַשְׁעַפְטָעָן אָוֹן פְּרָנָסָות פָּאַדְרַאַדְעָן פָּאָר פְּעַרְשַׁעְדְּעָנָע אַרְמִיְּאָבְטִילְוָגְעָן אָוֹן דָּרְמִיטְ פְּעָרְבָּוּנָעָן הַאנְדָּעָלָס-צְוִוְּגָעָן. אַיְזָנָן וּוּעָלָכְעָס הַאָבָעָן זִירְ בְּעַטְיִילִיגְט אַ סְךְ אַיְדָעָן אַלְסָן אַוְנְטָרְגָּעָהָמָעָר אַדְעָר אַגְּגָעַשְׁטָעַלְטָעָ. דָּעָר אַיְדִּישָׂרְ הִיסְטָאָר רִיקְעָר פָּוּן וּוּלְנוּ, ש. י. פִּין, וּוֹאָס אַיְזָנָן וּיְגָעָן קִינְדָּעָלְרִיאָהָרָעָן זַיְגָעָן נַאַד פְּרִישָׂ אָוֹן לְעַבְעִידָּג גַּעֲוָעָן דִּי עַרְאִינְגְּרָוְגָעָן וּוּעָגָעָן „דָּעַם פְּרָאָגְנְצִוְּיָוָן“, בְּעַשְׁטָעַטְיָגָט, אָוֹן פִּיעַל אַיְדִּישָׂ סְוחָרִים אַיְזָנָן וּוּלְנוּ זַיְגָעָן אַ דָּאנְקָן דָּעָר מַלְחָמָה גַּעֲוָאָרָעָן רִיד אָוֹן אָזְ בְּכָל אָזְ דָּעַר הַאַנְדָּעָל שְׁטָרָק אָוּיסְ גַּעַוְאָקְסָעָן².

נאר בעדייטענדער איז געווען די קולטורעלע ווירקונג פון דעם קרייעג. צווישען די פארשטעהער פון די פיעל פעלקער, וואס זייןען גע- ווען פערטראטען אין נאפאלאעןס „גריסעט אַרמיי“, זייןען געווען אויך אידען האבען (פון עלוואָם, פון די דִיטשׂ-הײַנישׂ פרָאוּנִינְגָעָן). אידען האבען

¹⁾ אוניספיירולכברע ציפורן מכח דעם זעה אין אונגערא רוסיש בוק וועגן-דער מלוחה פון יאָחר 1812 און די רוסיש אידען, קאָפֿיטעל 8 (פעטער-בורג, 1912).

²⁾ קרייה נאמנה. ווילנעם, 1860. ג. 34.

זיד געפונגען אי צוישען סאלדאטען, אי צוישען אפיקירען. אוחז אידישע קרייעסלאיט, זיינען אנגעקומען פון אויסלאנד צויאמען מיט דער פראנץ צויזישער ארמיי אויך אידישע סוחרים פון פונישידנע געגענדען — ליפעראנטען, הענדלער, מאركיטאנטען, א. ד. גל. די צאחל אויסלאנד דישע אידען, וואס האבען זיך בעטיליגט איז נאפאלאען'ס פעלדזוג קיין רוסלאנד, איז געווין נישט קיין ווינציגע. דאס בעשטעטיגען אונז פער- שידענע מעמאדרען וועגען דעם קרייג, צוישען וועלכע מיר פערמאגען אפללו עראיינערונגען פון עטליכע אידען-טיילנעםער פון דער מלחה (יעקב מייער, יצחיק לעמאן א. א.). דאסזעלב בעוויזען אונז אויך די אידישע ערצעהלוונגען וועגען יאהר 1812, וואס האבען גאר ניט לאנג צוריק צירקולירט אין מאהליווער און וויטעבסקער גוב.—אין זי פיגור ריינען שטענדיג אידישע סאלדאטען, אפיקירען, אידישע הענדלער פון אויסלאנד. די קריינס-ציטט האט צום ערשותן מאל געגעבען די אידען אין ליטע און ריסען די מגליקייט צו קומען אין א נאהנטע און בריטע בעריהרכונג מיט זיירע אויסלאנדישע ברידער. פערשידענע אבטילילונגען פון נאפאלאען'ס ארמיי פלעהן זיך א לענגער ציטט אויף האלטען אין אידישע שטעדט און שטעדטליך; די אידישע סאלדאטען און אפיקירען, וואס האבען אנגעהרט צו זי, האבען געהאט די געלע- געההייט צו פערפיהרעהן מיט די דארטיגע אידען בעקאנטשאפט, אויך פרידינגדאפטליך פערביבידונגען; עס זיינען בעוואוסט אפללו פאקטען פון שידוכים, וועלכע זיינען געשלאסן געווארען מיט אויסלאנדישע סאל- דאטען. אוחז דעם האבען זיך ניט וויניג אידישע קרייגס-געפאנגענע סאלדאטען יאהרען-לאנג אויפגעהאלטען אין אידישע שטעדט; אנדרע האבען זיך אזי אינגעעלט, דאס זי זיינען דארטען פערבליבען אויף שטענדיג. און נישט נור מיט אויסלאנדישע ברידער האבען די ליטויש- ריסישע אידען געהאט די מגליקייט צו טראפען זיך: ועהר אפט גע- פיבגען מיר אין די מעמאך פון די טיילנעהמער (קריסטען) פונם פעלדי- צוג קיין רוסלאנד בעמערקונגען וועגען זיירע בעגעגענישען מיט דאר- טיגע אידען. פיעל פון זי האבען פערבראכט זייר געפאנגענשאפט אין ליטע אדער ריסען און זיינען געווען אינגעעקווארטיט בי אידען. די געבלידעטערע פון די אפיקירען און דקטוריים האבען זיך פערראיינטערע- סירות מיט דעם אידישען לעבען און געפרובט נעהנטער בעקענען זיך מיט איהם; פאר די דיטשען איז עס געווען בעזונדערס ניט שווער, וויל די אידישע שפראך איז פאר זי געווען מעהר אדער ווענגער פער- שטענדליך. און א טיל דיטשע מעמאך פון די אידען איז ליטע און ריסען, וועגען זייר שפראך, הויזליכען שטיגיגער, וועגען זיירע מנהגים, בע-

שעפטיגונגען און און. ואַ אָוֵיב דִּ אַוְיסְלַעַנְדֶּרֶת האָבעָן גַּעֲזָכֶט צַו בְּעַקְעַ-
נָעַן זֶךְ מִיטּ אַיְדָעָן, האָבעָן דִּ לעַצְטָעַדֶּעֶת מְמִילָא אַיְדָק גַּעֲהָאַט דִּ גַּעַלְעַ-
גַּעַנְהַיִת נִיטּ נָוֶר צַו בעַבְאַכְטָעַן זַיִ, נָוֶר אַפְּילַו צַו טַרְעַטָּעַן אַיִן בעַהְעַבְ-
טַרְעַע בעַצְיהוֹנָגָעַן מִיטּ זַיְעַדְעַ נִיְעַ שְׂכָנִים. מִיטּ אַיִן וְאַרְטָ : דַּעַר קְרִיעַגְ-
פָּונְ יַאֲהָר 1812 האָט אַרְוִיסְגַּעַצְיוֹגָעַן דִּ רַוְסִישָׁע אַיְדָעָן פָּונְ יַעֲנַעַר אַבְגָּעַ-
זַוְנְדַּעַטְקִיִּיט, אַיִן וְוּלְבָעַר זַיִ האָבעָן בֵּין אַהֲרָד גַּעַלְעַטְ . זַיִ פְּלַעַגְ-
קוּמָעַן אַיִן בְּעַרְיָהְרָוָגְ מִיטּ פַּאֲרַשְׁטָעַהָעָר פָּונְ דִּ פֻּרְשִׁידְעַנְעַ פְּלַקְעַר,
וְאַסְ האָבעָן זֶיךְ בְּעַטְיְלִיגְט אַיִן דַּעַר "גְּרוֹיסְעַר אַרְמִיִּיְ", אַיִן מִיטּ פִּיעַל
פָּונְ זַיִ האָבעָן זֶיךְ אַפְּילַו גַּעַקְאנְט צְנוּנִיפְרִידְעַן זֶיךְ, אַ דָּאנְק זַיִעַר אַוְמָ-
גַּאנְגָּס-שְׁפְּרָאַךְ ; זַיִ האָבעָן גַּעַהָאַט דִּ מְעַגְלִיכְקִיְתְּ צַו בעַקְעַנְעַן זֶיךְ מִיטּ
אוּסְלַעַנְדִּישָׁע מִיטְבְּרִידְעַר, בעַבְאַכְטָעַן פְּרַעַמְדָע זַיְתָעַן, נִיְעַ, פְּאַלְקָאַט
אוֹנְבָּעוֹוֹאָסְטָע לְעַבְעַנְס-פְּאַרְמָעַן אַיִן בעַצְיהוֹנָגָעַן. אַיִן אַט דִּ, וְעוֹן אַוְדָ-
קוֹרְצְזְוּיְילִיגְעַ בעַקְאַנְטְּשָׁאַפְּט מִיטּ דָעַם שְׁטִיק אַיְרָאַפְּעַ, וְאַסְ אַיִן פְּעַרְוָאַרְ
פָּעַן גַּעַוְאַרְעַן אַיִן אַיְדִישָׁע תְּחוּם, האָט מְמִילָא גַּעַמְוֹת האָבעָן אַ וְוּרְקָוָגְ
אוּפְּחַדְעַן דִּ רַוְסִישָׁע אַיְדָעָן, בעַזְנְדָעָרָס אַיִן דִּ גְּרַעַסְדָע שְׁטָעַדְטָ ; זַיִ האָט
אַיִן אַ גַּעַוְיִסְטָעַר מָאַס פְּעַרְבְּרִיטָעַרְטָ וְיַיְעַר גִּיסְטִינְגָּן הַאֲרִיאַנְטָן, זַיִ גַּעַגְ-
בָּעַן נִיְעַ השְׁגָותְ, אַרְוִיסְגַּעַרְפָּעָן בֵּי זַיִ נִיְעַ אִינְטְּעַרְעַסְעַן, בעַדְעַרְפָּעַנְיָי
שָׁעַן אַיִן שְׁטַרְעַבְוָגָעַן.

עַס אַיִן אַלְזָא דְּרוֹכָאַיִס נִשְׁתַּחַת קִיְינְ צְוַעַלְיִיגְעַ זֶיךְ, וְאַס בָּאַלְד בָּאַלְד
דָעַם קְרִיעַגְ, אַיִן יַאֲהָר 1813, אַיִן אַיִן וְוּלְגָעַ עַנְטַשְׁטָאַגָּעַן דַּעַר גַּעַדְאַנְקָ
וְוּגָעַן גַּרְבְּגָעַן דָא אַיִד יְשַׁעַ צַיְטָ וּבְגַגְ) דִּיְ פְּרַטְיִים פָּונְ
דַּעַר זֶיךְ זַיְגָעַן וְוּנְגָעַ בעַוָּאָסְטָן. עַס אַיִן דַּעַרְבִּיבָּר נִיטּ אַיְבָּרִיגְ צַו
בְּרִינְגָעַן דִּ אַרְכִּיוֹ-מַאְטָעַרְאַלְעַן, וְאַס מִיד פָּאַרְמָאַגָּעַן וְוּגָעַן דָעַם עַרְשָׁטָעַן
פְּרוֹבָ צַו בעַשְּׁאָפָעַן אַיְדִישָׁ בְּלָאַט אַיִן רְוָסְלָאַנְדָ:)
וְוִי גַּעַזְאַגְטָ, אַיִן דַּעַר פְּלָאַן עַנְטַשְׁטָאַגָּעַן אַיִן יַאֲהָר 1813, אַיִן דִּ
אוּפְּתָהָעָר האָבעָן בָּאַלְד פָּאַרְגָּעַנוּמָן דִּ נְוִיְגָעַ פְּרַקְטִישָׁע טְרִיטָ
לִיְדָעַר וְזַיְגָעַן נִיטָא קִיְינְ שָׁוָם גַּעַנוּיְעַרְעַ דִּיְדָעַת וְוּגָעַן דָעַם. אַיִן דִּיְמְלוֹכָה-
אַרְכִּיוֹעַן אַיִן פְּעַרְבְּלִיבָּעַן נָוֶר דִּיְ צַו וְיִטְעַ בְּקָשָׁה, וְאַס אַיִן מְכָחָ
דָעַם דַּעַרְלָאַנְגָט גַּעַוְאָרָעַן מִיטּ פִּיעַר יַאֲהָר שְׁפָעַטְעַר, אַיִן יַאֲהָר 1817,
אַיִן דַּעַרְבִּי וְוּרְטָ דַּעַרְמָאַהָנָט, אַיִן אַיִן יַאֲהָר 1818 האָט דַּעַר פְּאַלְצִיְיָ
מִינְגִּיסְטָעַר צְוַגְעַשְׁטָעַלְטָ דָעַם קְיַיְזָר אַלְעַקְסָאַנְדָרָעָר דָעַם אַטְטָעָן אַ רְאַפְּאַרְטָ
וְוּגָעַן דָעַם פְּעַרְלָאַנְגָפָן דִּי אַיְדָעָן אַיִן וְוּלְגָעַן אַרְוִיסְצּוֹגָעַבָּעַן אַ צִּיטְוֹנָג
אוּפְּחַדְעַן זַיִ אַיִן אַיְדִישָׁ) (ה. ח. אוּפְּחַדְעַן אַיִן אַיִן אַיִן דַּעַר קְיַיְזָר האָט דַּעַרְבִּי

³ זַיִהָה יְ. חַעַטְעַנְסָ אַרְטִיכְעַל וְוּגָעַן דָעַם אַיִן טָאַגְבָּלָאַט "דָעַם לְעַבְעַן"

(דַּעַר פְּרִינְדָ) 1906, נָוֶמ. 86.

⁴ אַרְכִּיוֹו פָּונְ בְּיַלְדְּגָגָס-מִינְגִּיסְטָעַרְיָוָם, ק. 224, נָוֶמ. 10404.

געגעבען זיין בעויליגונג, „אבער מיט דער בעדינונג, או זילגעך קהַל זאל בעהמען אויף זיך די פעראנטוארטליךיקיט, עס זעלען זיך אין דער צייטונג ניט דרוקען קיין אונפאסיגע זאכען“. דאס זינען די ווינציגע אפיציעלע ידיעות, וואס מיר האבען וועגן דעם פראיעט. צי איז דער ווילגעך קהַל געוווען פרינציפיאל געגן דער גראנדונג פון א צייטונג, אדער ער האט נור מרא געהאט צו געהמען אויף זיך די צענוזר-אנטווארטליךיקיט, דאס וויסען מיר ניט; אלענפאלט האט זיך קהַל אבעגעזאגט, און פון דער זאך איז דאן גאנשישט געווארען.

אבער די אויפטהווער האבען ניט פערלארען דעם מותה און פארט-געזעט זיירע בעמייהונגין. זי האבען אפנימ א לענגערע צייט געד פיררט אונטערהאנדונגין מיט דער ארטיגער אָדמִינִיסְטְּרָאַצְּיעַ און בעקוּר מען פון אייהר מאָרָאַלְשָׁע שטייעץ. איז יאָהָר 1817 האט דער ווילגעך גובעגענטאָר צוגעשטעלט איז מיניסטערוֹת זייר ניעע בקשה, פֿאָרְלָעֵד גענדיג דאס מאל דערביי איז זייר נאמען, או די צייטונג זאל צענוזרידט וועלען לויט דער אלגעמיינער אַרְדְּנוֹגָג. איז ינען צייטען האט איז רוסלאָנד די צענוזר און בכלל די פערוואָלטונג אבער די ענינים פון דער פרעסע אַנְגַּעַהֲרַת צום בילדונגס-מִינִיסְטְּרָאַמִּים און פֿלְעַגְט גַּעֲפִירַת וועלען דורך די אַנוּוּעָרוּזִיטַעַטַּעַט—בַּיְּיַעֲדַעַן אַנוּוּעָרוּזִיטַעַט האט עַקְּזַיְּסִטְיַרְט אַבעזנְדָּר צענוזר-קָאַמִּיטַעַט פון פֿרָאַפְּעַסְאָרָעָן. די בקשא וועגען דער אִידִישֶׁר צייטונג, וואס איז פֿרָאַיְקְטִירַט גַּעֲוָרְעָן אַיז ווילגע, איז אַרְבִּיבָּר איז מיניסטָרָאַרְעָזְדָּאַט, און יונער האט בעפֿאָלְמָעְכְּתִיגַּט דעם בילדונגס-מִינִיסְטְּרָאַמִּים, פֿירַשְׁטָ גָּאַלְצִין, צו בעטראָכְטָעָן גַּעֲנוּיָּר די זאָד. דעם 8 טען מאַי 1817 האט גָּאַלְצִין אַבְגַּשְׂקַט צום קָוָאָטָאַר פון ווילגער בילדונגס-דְּאַיָּאָן און אַנוּוּעָרוּזִיטַעַט, פֿירַשְׁטָ אַדָּאַם טַשְׁאָרְטָאַרְיסְקִי, אַן אַנְפָרָאָגָע: צי קָאָן זילגעך אַנוּוּעָרוּזִיטַעַט צענוזרירען די פֿרָאַיְקָר טִירְטָע אִידִישֶׁר צייטונג?

דעם 16 טען يولַי 1817 האט פֿירַשְׁטָ טַשְׁאָרְטָאַרְיסְקִי גַּעֲנְטְּפָרַט דעם בילדונגס-מִינִיסְטְּרָאַמִּים, אַיז זילגעך אַנוּוּעָרוּזִיטַעַט ווערט, אַמת, צוינען אַנְדָּרָעַ לְמוֹדִים פֿאָרְגָּעָטָרָגָעָן די העבראַיְשׁ שְׁפָרָאַךְ, אַיז עס זינען פֿאָרָאַן מַעַהְרָעַ סְטוּדָעָנְטָעָן, וואס לערדען העבראַיְשׁ. „אַבער די שְׁפָרָאַךְ פּוֹנְמָ אַלְטָעָן פָּאַלְקָ יִשְׂרָאֵל—עַרְקָלָעָהָרָט וַיְיַתְּעַרְדָּעָר דַּעַר ווילגעך קָוָרָאָטָאַר— וְוָאָס רַופְּטָ זִיךְ אַלְגָּעָמִין: “די גַּעֲלַעַתְּהָרָטָה העבראַיְשׁ שְׁפָרָאַךְ”, אַיז וואָס אוֹיף אייהר זינען פֿערפָּאַסְטָ די הַיּוֹפְּטָ-זַוְּעָרָק פּוֹן זַיְעָרָ רַעֲלָגִיָּע, אַונְטָעָרָ-שִׁיְדָט זִיךְ אַבְסָלָטָ פּוֹן יַעֲנָעָר אַומְגָאנְגָס-שְׁפָרָאַךְ, אוֹיף ווּלְכָבָר עַס רַיְדָעָן אַיז שְׁרַיְבָּעָן אִיצְטָ די פּוֹלִישָׁע אַידָּעָן. דער אַונְטָעָרָשִׁיד אַיז אַזְׁוִי גְּרוּיסָ, אַיז דער אִידֶּשֶׁר המָן אַיז פֿרוּיָעָן, ווּלְכָבָר מַעַן האַט נִיט גַּעֲלַעַתְּהָרָטָה העבראַיְשׁ, פֿערשְׁטָעָהָעָן אַפְּלִילָוּ נִיט די תְּפִילָות, וואָס זִינְעָן

פעדרפֿאַסְט אָוִיף יְנַבֵּר שְׁפֶרְאָךְ ; אָוּן פֿערקְעָהָרֶט : די גַּלְעָהָרֶט קְרִיסְטָעָן,
וּוֹאָס זַיְנָעַן בַּעַהֲאוּנָט אַיִן הַעֲבָרָעָאִישׁ , פֿערְשְׁטָעָהָעָן לְחַלְוִתִין נִיט דָאַס,
וּוֹאָס סְׂוּוּרֶט גַּעַשְׁרְבִּיעָן אַדְעָר גַּעַרְעָדֶט אָוִיף דַּעַר אַיְצְטִיגָּעֶר שְׁפֶרְאָךְ
פְּנֵן די אִידְעָן... וְיַיְגָּעֶר אָנוֹנוֹעַרְזִיטְעָט הַאטָם אַיזְׂיַעַרְפְּאַסְט אָוִיף אִידְישׁ,
עַס קוּמֶט אָוִיס צַו בַּעֲטְרָאַכְטָעָן אַו וּוּרְקָה , וּוֹאָס אַיזְׂיַעַרְפְּאַסְט אָוִיף אִידְישׁ,
הַאָט דַעַר אַעֲזְזָרְקָאַמְּטִיטָעָט נִיט קִיְין אַגְּדָעָר בְּרִירָה , וְוי נָור בַּעַאְוִיפְטָרָאָךְ
גַּעַזְעָן אַזְּפְּעָרְלָעְסִיגָּעָן אִידְעָן צַו לַיְיָעָנָעָן עַס אָוּן מַאֲכָעָן אַזְּבָרְזָעָזָגָן
דַּעְרָפָון , אָוּן דַעַר קָאַמְּטָעָט מוֹזָן זִיךְ פְּאַלְשְׁטָעַנְדִּיגָּג פְּעַרְלָאַזְעָן אָוִיף זַיִן
גַּעַוּוֹסָעָן . אַיךְ בְּרוֹיךְ נִיט עַדְקָלְעָרָעָן אַיְצָר עַקְסָעַלְעָנָץ , דָאַס אֹזָא מִין
פְּרָאַצְעָדוֹר אִיזְׂיַעַרְפְּאַסְט גַּעַרְעָדֶט , אַונְגָּנִיגָּעָנדְזָוָעָר , אָוּן אָזְׂיַעַרְפְּאַסְט
פְּעַדְעִינָעַט בַּיטְדָעָמָעָן : צַע גַּזְוָר ."

אייגענטליך אין דאס געווען פאלקאמ גענוג, כדי צו בעגראבען די
בקשה וועגן דער ערלויבניש אויף אַידישע ציטונג—דייעלבע ער-
לוייבניש, וועלכע אין אין יאדר 1813 פרינציפיאל געגענט מיט דעם רײַנטעכֶ-
אָבער פישט טשערטאריסקי האט זיך ניט בעגענט מיט דעם רײַנטעכֶ-
ביבען מאטוו, אויף וועלכען ער האט אַקארשט אַנגעווען, און ער האט
אין זיין וויטערדיגען שרייבען צומ מיניסטר ער געשטעט די פראגע אויף
אָפֿרִינְצִיפֿיעַלְעָן באָדען. צוישען די בִּידְעָן ווילענער בְּקַשְׁוֹת אֵין גַּעֲלַעַגְּעָן
אָמַש פּוֹן נוֹר פִּיעָר יָאָהָר, אָבער פָּאָר דַּעַר קּוֹרְצָעָר צִיִּים זִיְּגָעָן אֵין
רוֹסְלָאנְד פָּאָרְגָּוּמָעָן גְּרוֹיסָע עַנְדַּעַרְגָּוּגָעָן אֵין דַּעַר אַלְגָּעִימִינְעָר רַעֲגִי-
דוֹנוֹגָס-פְּאָלִיטִיק. מִיט דַּעַם יָאָהָר 1813 האט זיך גַּעַנְזָלִיךְ פְּעַרְעַנְדִּיגְט
די צִיִּים פּוֹן אַלְעַקְסָאנְדָּרְסִיס פְּאַבְּרָאִילְדִּין, וְאוֹו ער האט גַּעַרְוִימָט וועגן
גְּרוֹנוֹנְדְּ-רוֹעָפָאָרְמָעָן, פְּרִיהִיחִיט אָוָן אָפְּילְוָן קָאנְסְטִוּצִיעָ. פּוֹן אִיצְטָן אָן האט
ער זיך אַפְּגָעָזָגָט פּוֹן זִיְּגָעָן יַגְעַנְדִּילְכָּעָ חִלְמָוֹת, אָוָן עַט האט זיך אָנְ-
גַּעַהְיוּבָעָן אַפְּגָעָזָגָט פְּרִילְאִילְדִּין עַנְדַּעַרְגָּוּגָעָן אֵין דַּעַר אַלְגָּעִימִינְעָר פְּאַלְיִישָׁעָר רַעֲגִי-
עַנְדַּעַרְגָּוּגָעָן אֵין דַּעַר אַלְגָּעִימִינְעָר פְּאַלְיִישָׁעָר אַטְמָאָסְפָּרָעָעָה האט זיך
חַעַלְבָּסְטְּפְּעַרְשְׁתְּעַנְדְּלִיךְ, אַבְּגַעַשְׁפִּיגְעָלָט אָוִיךְ אוֹיף דַּעַר בעַצְיוֹנָגָעָן צו אִידָּעָן.
אָנָּיָן דַּעַר פְּרִילְיִינְגְּ-צִיִּיטָן פּוֹן אַלְעַקְסָאנְדָּרְסִיס לְיַבְּעָרָלִיזָם, ווֹזָן עַס אֵין
בְּעַשְׁאָפָּעָן גְּרוֹנוֹנְדְּ-גַּעַזְעָץ וועגן אַיְדָעָן רַעֲגִירְוָנְגָס-קָאַמִּיטָּעָט אוֹיף אוֹיסְצָאָרְבִּי-
טָעָן אַגְּרוֹנוֹנְדְּ-גַּעַזְעָץ וועגן אַיְדָעָן, האט דַּעַר קָאַמִּיטָּעָט אֵין זִין רַעֲפָאָרט,
וועלכען ער האט צַוְּגַעַשְׁטָלָט דַּעַם קִיְּזָעָר, אַרְוִיסְגָּעָזָגָט אַזְוִינָן גַּעַדְאָקָעָן
וועגן דַּעַם נוֹתִיגָּעָן אַרְאָקְטָעָר פּוֹן דַּעַר „אַידִישָׁעָר רַעֲפָאָרִים“: „רַעַ-
פָּאָרְמָעָן, וְאָס וְעֶרֶן דַּוְרְכָּגְעַפְּהָרֶט דַּוְרָךְ רַעֲגִירְוָנְגָס-מַאֲכָט, הָאָבָעָן בְּכָל-
קִיְּין האָפְּטָן זִיט, אָוָן בעַזְוְנָדָרָט ווענִיגְזָוְרָת ווִירְקוֹנוֹגָס-פְּעַהְיָגָ זִיְּגָעָן זִיְּגָעָן זִיְּגָעָן
וועגן די רַעֲגִירָגָה האט צו שְׂטַרְטִיטָן גַּעַגְּנָעָן טִיעָף אַיְגָעָוְאַיְצָלָטָעָ זִיטָעָן
אָנוֹן אַנוֹנִיכָּתָעָן... זִיכְעָרָר אָוָן בעֶסֶר פּוֹן אַלְיָזָר קָאָן מעָן די אַיְדָעָן פִּירָהָעָן

נוצען, בעבאכטונדייג פון דער וויטענס זיינער גאנגע, בעזיזיטענדיג פון זיינער וועג אלע שטערונגען, און נישט אנוונדענדיג דערביי קיין שום געוואטלט. וואס וועניגער פערבאם, וואס מעהר פריהיחס . . . אומעתום, וואו די רעגירונגען פלאגען זיך פרובען ווירקען דורך פערארדןונגען און בעפעהלען, פלאגט אַרייסקומען נור אַ קלומרטער ערפאָלָג, וואס האט ניט געהאט קיין פֿעַסְטָמָן באַעֲזָן אַין גִּיכְעָן פֿעַשְׂוֹאַונְדָּעָן... אַום צו בַּילְדָּען די אַידָּעָן, דֶּאָרָף מֵעַן אַנוּוּנְדָּעָן נור מִיטְלָעָן פֿון מִילְד בְּעַד גִּיסְטָעָן זַיִּה, דָּרְוָעָקָעָן זַיִּה וְעַבְסְּטָטְהַעְתִּיקְיִיט. בעזיזיטיגען נור יונע שטערונגען, וואס ווענדען זיך דִּירָקְט אַן דָּעָר רַעְגִּירָוּג אַון וואס לאָגְעָן ניט פֿון זַיִּה אַלְיָין פֿעַשְׂוֹיְגָדְעָן!..."⁵)

אייצט אַין מֵעַן אַין די אַפְּיצִיעָלָעָן קְרִיאַעַן גַּעֲוָעָן שְׁוִין זַהְרָה וּוִיתָּה פֿון אַזְוָינָע לְיַבְּרָאַלָּעָן אַנוֹכְּתָעָן בְּנוֹגָע צו דָּעָר אַידָּעָן-פְּרָאָגָע. אַונְשָׁטָאת „מִילְדָּע בְּעַגְּיִיסְטָעָרָנוּג“, האט גַּעֲהָרְשָׁת דִּי פְּאָלִיטִיק פֿון אַנוֹאַיְהָפְּרָאָגָע, האַרְבָּאָע בְּעַגְּרָעָנְעַצְוָנְגָעָן, רַעְפְּרָעִיסָּמָע אַון מִיסְיַאנְדְּרִישָׁע טַעַנְדָּעָנְגָעָן. אַון דָּרְזְוּלְבָּעָר פְּרִישָׁת טַשְּׁאָרְטָאָרִיסִיק, וּוּמְעֻסָּמָע אַונְטָעְרָשִׁיפְּט עַס האַט, צוּוִישָׁן אַנְדָּעָרָע, פִּיגְוִירָת אַיִּחָת דָּעָם רַעְפָּאָרָט, וּוּאַס מִיר האַבָּעָן אַקָּרָשָׁט צִיטִירָת, רַעְדָּת שְׁוִין איַצְט גַּאֲרָאַנְדָּעָרָע דְּבוּרִים. נַאֲכָדָעָם וּוּי עַר האַט אַנְגָּעוּוּזְיָעָן אוּרִיךְ דָּעָם טַעַכְנִישָׁעָן מַאְטִיוֹן, צוּלִיעָבָן וּוּלְכָעָן דָּעָר וּוּלְנָעָר אַונְיוּוּרָזִיטָעָט וּוּאָלָט נִיט גַּעֲוָעָן אִימְשָׁטָאנָד וּוּי גַּעֲהָרִיגָּה אַין צַעְנוּרִירָעָן אַיִּדְישָׁע צִיְּטוֹנָג, שְׁרִיבָּט עַר וּוּיְטָעָר אַין זַיִּן בְּרִיעָה צָום מִינִיסְטָעָר פָּאַלְגָּעָנְדָּעָם: „אַיךְ הַאֲלָט פָּאָר מֵיְין פְּלִיכְתָּא צוּ צַוְּגָעָבָעָן נַאֲרָבִי דָּעָר גַּעַלְעָגָעָנְהִיטִּי, אַזְוּיְמִיר דּוֹכָט, אַנְשָׁטָאָט אַזְוּ פְּרָאָגְרִינְגָּעָרָן פָּאָר אַידָּעָן די מַעְלִילִיכִיקִיט צוּ הַאֲלָטָעָן זַיִּקְ פֿעַסְט אַן זַיִּינְרָשְׁפָּאָרָאָק אַון מַאֲכָעָן פֿון אַיְהָרָאָר אַבְּרִיטָעָרָן גַּעַבְּרִיךְ, וּוּאָלָט מַעַן, פְּעַרְקָעָהָרָט, גִּיכְעָר בְּעַדְאָרָפְּט זַיִּ צַוְּינְגָּעָן צוּ לְעַרְגָּעָן דִּי לְאַנְדְּ-שְׁפָּרָאָק אַון צוּ בְּעַזְוּצָעָן זַיִּד מִיט אַיְהָר אַיְנָ'ם פְּרָאָקְטִישָׁעָן לְעַבְּנָסְ-אוֹמָגָאנָג. זַיִּי זַיְנָעָן זַהְרָה צַאָהָרִיךְ, די אַיִּדְישָׁע בְּעַפְּעַלְקָעָרוֹנָג פְּעַרְגָּרָעָסְטָרָט זַיִּד אַהֲן אַשְׁוּם פְּרָאָפְּאָרְצִיעָא צוּ דָּעָר אַיְבָּרִיגָּעָר, אַון סְרוּבְּ פִּיהָרָעָן זַיִּה זַהְרָה אַן אַרְיָמוּזָלִיגְ לְעַבְּעָן, כָּאַטָּש דַּיְיעָרָעָמִיטָלָעָן פֿון שַׁאֲפָעָן פָּאָר זַיִּד חִיּוֹנָה שְׁטִימָעָן דּוּרְכָּאָוִס נִיט מִיט דָּעָם פְּרָאָגְרָעָס פֿון דָּעָר אַרְוִמִּיגָּעָר בְּעַפְּעַלְקָעָרוֹנָג, וּוּי אַיִּיךְ מִיט זַיִּינְרָה אַיְגָעָנָעָם נִזְעָעָן. הַאֲלָטָעָנְדִּיג זַיִּקְ אַין יַעֲטָוְיָדָעָר זַאֲךְ פֿעַסְט אַן זַיִּעְרָעָאָלָטָעָמָה אַון גַּעַוְהָנְהִיטָּעָן, קַעַגְעָן זַיִּה זַיִּד נִיט בְּעַפְּרִיעָן פֿון זַיִּינְרָה אַונְיוּסְעָנְהִיטִּי; די לְעַצְטָעָרָעָבְּשָׁאָפְּט בְּיִי זַיִּה אַפְּינְדָּשָׁאָפְּט צוּ אַלְעָ, וּוּאַס אַין נִיט אַיִּדְישָׁ, אַון בְּעַפְּסְטִיגְט זַיִּינְרָה אַרְבָּאָעָבָע אַבְּגָעָזְוָנְדָעָרְטִיקִיט.

⁵) Богдановичъ. Ист. царств. имп. Александра I, т. I, прилож. 83 къ главѣ 2-ой.

אומַ אַרְוִיסְצּוֹפְּהָרָעַן זַיְ פָּונַ אַט דָּעַם פֿערְשָׁאַלְטָעָנָעַם קְרִיּוֹן, וּזְאלָטַ מְעַן זַיְ בְּעַדְאָרֶפֶט פֿרְאוֹוּעַ שְׁטָעַלְעַן זַיְ אַין אָזָא לְאָגָע, זַיְ זְאלָעַן זַיְ פֿעַדְרַ נְעַמְעַן מִיטַ דִּי גְּעוּנְהָנְלְכְּבָעַ פֿרְאַפְּעָסְיָסַ פָּונַ דָּעַר אַרְוִמְגָעָר בְּעַפְּעַלְקְעַדְרָוָג אָזָן זַיְ זְאלָעַן זַיְ בְּעַנְצָעַן מִיטַ אַיהֲר שְׁפְּרָאָךְ. מַעַהָר דָּעַרְבָּעָהָעַן טָעַדְטַ צַוְּ דִּי קְרִיסְטָעַן, וּזְאלָטַעַן זַיְ גַּעֲקָאנְטַ דָּאָן בְּעַפְּרִיעָיַן זַיְ פָּונַ זַיְעָרָע אַבְּעַרְגְּלוּבְּעַנְסַ, אַוְעַקְוָאַרְפָּעַן דִּי גִּירְגִּיקִיטַ, וּזְאָס אַיְזַיְעַר הַוִּיפְּטַ-חַסְרוֹן, אָזָן דָּעַרְהָוִיְבָעַן זַיְ צַוְּ דָּעַר נְוִיְטִיגָּר שְׁטוּפָעַ, כְּדִי צַוְּ בְּעַנְהָמָעַן דִּי מַאְרָאָלַ פָּונַ אַוְנוּעָר דְּעַלְיְגָעַ. אָטַ פָּונַ דָּאָנָעַן וּוּטַ זַיְ אַנְהָוִיְבָעַן זַיְעַר וּוּרְקְלִיכְעַ בְּילְדוֹנָג, וּוּאָרִים בִּים אִצְטְּגָעַן צְוַשְׁתָּאָנְדַ פָּונַ דָּעַר גַּעַזְעַלְשָׂאָפַט, קָאָן פָּאָר אָ פָּאָלָק אַיְן אִירְאָפָעַ נִיטַ זַיְן קִיְינַ קְוָלְטוֹר אָזָן צְיוּוּלְיְזָאָצְעַ, וּזְיַי נְוָר אָזָעַם זַיְנָעַן פָּונַ דָּעַר קְרִיְסְטָלְלַ צַוְּ דִּי כְּעַרְמָאָרָאָל אָזָן דָּוָרָךְ דָּעַמְקָדְעַתְ קְרִיְסְטָלְלַ עַבְּתָהָמָמָה, וּזְאָס גּוֹרָאָהָמָהָה אַבְּעַבְּרָהָמָה אַבְּעַבְּרָהָמָה אַבְּעַבְּרָהָמָה צַוְּ פֿערְדָּאָנָקָעַן זַיְעַר פֿרְאָגְרָעַס..."

שְׁטִיצְעַנְדִּיגַ זַיְ אַוִּיפְּ טְשָׁאַרְטָאַרִיסְקִיַּס עַנְטָפָעַ, הָאָט דָּעַר בְּילְדוֹנָגַ-מִינִיסְטָרָפְּרָאַטְ פֿרְישָׁט גַּאלְצִין דָּעַם 1817 אַוְיָגוֹסְט 1817 מִיטְגַּעַתְהִילָּת דָּעַם מִינִיסְטָאַרְעָן-רָאָט, אָזָ דָּעַר וּוּלְנָעַר צְעַנְזָר-קָאַמְּיטָעַ פֿערְמָאָגָט נִיטַ קִיְינַ מִיטְגְּלִידָעַ, וּזְאָס זְאלָעַן זַיְן בְּעַקָּאנְטַ מִיטַ דָּעַר אַיְדִישָׁעַר שְׁפָרָאָךְ. "דָּעַר-רִיבְעַר גַּעֲפִין אַיךְ אַוִּיךְ אַיְן — הָאָט גַּאלְצִין אַרְוִיסְגְּזָאָגַט זַיְן מִינְיָנוֹג — דָּאָס עַס וּזְאלָט גְּעוּנַן אַוְנוּבָעָקוּועַם אָזָן נִישְׁתָּפְּאָסָעַן אַרְוִיפְּצּוּלְעָגָעַן אַוִּיךְ וּוּלְנָעַר אַנוּזְוּרְוִיטָעַט דִּי פֿעַנְגָּטוֹוָאַרְטְּלִיכְקִיטַ פֿאָרָא אַיְדִישָׁעַ צִיּוֹנָגַ."

אוֹיפְּ גְּרִידָעַן דִּי צִיּוֹנָג אַיְזַיְעַר זַיְטַ גַּעֲגָעָבָעַן גְּעוּוֹאָרָעַן. וּוּדר זַיְגָעַן גְּעוּוֹן דִּי אוּיפְּתָהָעָרַ פָּונַ דָּעַם פֿרְאַיְקְעַט וּוּעָגָעַן בְּעַדְשָׁאָפָעַן אַיְן וּוּלְנָעַר אַיךְ אַיְדִישָׁעַ צִיּוֹנָג? לִידְעַר זַיְגָעַן וּוּעָגָעַן דָּעַם קִיְינַ גְּעַנוּעַ יְדִיעָות אַיְן דִּי דָאָקְוָמָעָנְטָעַן נִיטַ פֿעַרְבְּלִיבָעַן. מִיר וּוּיסְעַן נִיטַ סְפֿערְשָׁטָעַת זַיְ, דָאָס נַאֲךְ אַזָּא מִין אַוִיסְקָוָנְפָט הָאָט שְׁוִין נִיטַ גַּעֲקָאנְטַ זַיְן קִיְינַ רִידְ וּוּעָגָעַן בְּעַפְּרִידְיָגָעַן דִּי וּוּלְנָעַר בְּקָשָׁה, אָזָן קִיְינַ עַרְלְוִיבְּנִישַׁ אַוִּיפְּ גְּרִידָעַן דִּי צִיּוֹנָג אַיְזַיְעַר זַיְטַ גַּעֲגָעָבָעַן גְּעוּוֹאָרָעַן.

וּוּדר זַיְגָעַן גְּעוּוֹן דִּי אוּיפְּתָהָעָרַ פָּונַ דָּעַם פֿרְאַיְקְעַט וּוּעָגָעַן בְּעַדְשָׁאָפָעַן אַיְן וּוּלְנָעַר אַיךְ אַיְדִישָׁעַ צִיּוֹנָג? לִידְעַר זַיְגָעַן וּוּעָגָעַן דָּעַם קִיְינַ גְּעַנוּעַ יְדִיעָות אַיְן דִּי דָאָקְוָמָעָנְטָעַן נִיטַ פֿעַרְבְּלִיבָעַן. מִיר וּוּיסְעַן נִיטַ דִּי גְּעַמְעַן פָּונַ יְעַנְעַ פֿרְאוֹזָאנָעַן, וּזְאָס הָאָבָעַן אַוְנְטָרְגָּעָשְׁרְבָעַן דִּי עַרְשָׁטָעַ בְּקָשָׁה (פָּונַ יְאָהָר 1813); וּוּ מִיר הָאָבָעַן שְׁוִין גְּעַזָּאָגָט, וּוּעָרֶת מְכָה אַיהֲר נִיטַ דָּעַרְמָאָהָבַט אַיְן דָּעַר צְוַיְתָּעַר בְּקָשָׁה, וּזְאָס אַיְזְדָּלָגָט גַּעַזְעַמְלָעַת וּזְאָס מְאָלַ וּוּקָרָעַן מִיטַ פֿיְעַר יְאָהָר שְׁפָעַטָּעַר. אַיְן אַיהֲר הַאֲנְדָעַלְמַט עַס זַיְדַ אָס זַיְדַ וּוּקָרָעַן עַרְלְוִיבְּעַן דָּעַם וּוּלְנָעַר דָּרְקָעַר בָּעַר נִימָאָן, אַרְוִיסְצּוּגְעָבָעַן אַיְדִישָׁעַ צִיּוֹנָג. אַיְן פָּונַ אַיְזְדָּלָגָט וּוּלְנָעַר דָּרְקָעַרְרִיעַן גַּעֲפָנָעַן מִיר אַיְנִיגָּעַ אַיְנְטָרְעָסָאנְטָעַ פֿרְטִים וּוּעָגָעַן נִיטַ מאָעָן: אַיְן זַיְן דָּרְקָעַרְיִיאָ אַיְן אַיְן יְאָהָר 1823 גְּעוּוֹן אַבְּגָעַדְרָקָט דָּעַר בְּעוֹוֹסְטָעַר „סְפַר הַקּוֹנְדָס“; עַר הָאָט אַיְיךְ אַרְוִיסְצּוּגְעָבָעַן דִּי וּוּרָקָ פָּונַ'מְ פֿוּלִישָׁעַן פְּאָעַט סְטָאָנוּסְלָאָוּ טְרָעְמָאָצְקִי. וּוּ עַס וּוּיְזַט אָוִיסְ אַהֲרָן נִימָאָן אַנְגָּעָהָעָרַט צַוְּ דִּי וּוּלְנָעַר מַשְׁכִּילִים—זַיְן נִאמְעַן גַּעֲפִינְט וּזְ

צווישען די פרענומעראנטען אויפֿן העברעאיש-דייטשען ווערטערבוֹך "דָּרְךָ סַלְוִילָה", וואס איז ערשיינען אין ווילנע אין יאהר ^{ו.} 1826). ואַרְשִׁיְגָלִיך איז אַבָּעֵד נִימָאָן גְּעוּזָן אַדָּעָר נָור דָּעָר אַוְיסָעָלִיכָּעָר, רַיִּין אֲפִיצְיָעָלָעָר פַּעֲרָטְרָעָטָר פָּוּן דָּעָם פְּלָאָן וּוְעָגָעָן דָּעָר צִיטָוָן, אַדָּעָר בְּלוּזָן אֵי בָּעָר פָּוּן דִּי אַוְיפְּתָחָוּר. אַ צִיטָוָן אַיז דָּאָךְ אַזְּאָ אַונְטָרָדָן גְּעוּהַמְוָגָג, וואָס קָאָן גִּיטָּפָרְקָלִיכָּט וּוְעָרָעָן דָּוָרָךְ אַיז דָּאָךְ פָּאָ. דָּעָרָט מַמְּילָא דִּי גַּעַאיִינִיגֶּטָּע אַרְבִּיטָּרָפָן אַ גַּעַוּוּסָעָר גְּרוּפָעָן פָּאָ. וּוְעָרָ זִיְּגָעָן בְּעַמְּלִיךְ גְּעוּזָן יְעָנָן, וואָס זִיְּגָעָן גַּעַשְׁתָּאָנָעָן הַינְּטָעָר דָּעָם דָּרוּזָעָר נִימָאָן אַדָּעָר אַיז אַין רִיחָה מִיטָּאָהָם, — וּוְעָגָעָן דָּעָם אַיז אַין דִּי אֲפִיצְיָעָלָעָר מַאְטָרִיאָלָעָן קִיְּין זֶכְּרָ נִיטָּפָרְבִּילְבָּעָן. עַס אַיז מַעְלִיךְ, אַז דָּאָט אַיז גְּעוּזָן דִּיְזָעַלְבָּעָר גְּרוּפָעָ, וואָס הַאָט מִיטָּעָטְלִיכָּעָר שְׁפָעַטָּעָר, אַין יְאָהָר 1820, זִיךְ גַּעַסְטָאָרָעָט גַּרְינְדָּעָן אַין וּוְילָגָעָ אַ רְעָפָרְמִירָטָעָ שָׁוָּלָפָאָר אַידִּישָׁעָ קִרְנְדָּעָר אַזְּנָפְּהָרָתָן וּוְעָגָעָן דָּעָם פֻּרְאַהָנְדָלְגָנָעָן מִיטָּזָן וּוְילָגָעָר אָוְנוּוּעָרְזִיטָעָט; מִכְּחָ דָּעָם גַּעַפְּנִינְטָן זִיךְ אַיְבָּמָ אַרְכִּיוּפָן וּוְילָגָעָר לְעַהְרְדִּיאָן אַ דָּקְוּמָעָנָט מִיטָּאָ דִּי אַונְטָרְשִׁירִיפָטָעָן פָּוּן פְּרָאַפְּעָסָאָר זְשָׁוָּרָקָאָוּסָקָי אַזְּזָוָּיָאָדָעָן: קָאָנְדִּיזָאָטָעָן מַעְדִּיצָּנִין יְוָסָפָר אַזְּעָבָן סָעָבָן, אַזְּמִיכָּאָל אַבְּרָהָם גַּאֲרָד אַזְּזָוָּיָ). וּוְעָרָ עַס זִיְּגָעָן אַבָּעָר נִיטָּפָעָן דִּי אַוְיפְּתָחָוּר פָּוּן דָּעָם פְּלָאָן וּוְעָגָעָן דָּעָר צִיטָוָן, אַיִּינָס אַיז אַלְעַנְפָאָלָס אָוְנְצָוּיְפְּעַלְהָאָפָט אַזְּזָוָּיָ קָלָאָר: זִיךְ הַאָבָעָן בְּעַלְאָנָגָט צָו דָּעָר גְּרוּפָעָ פָּאָרָגָעָרְשִׁיטָעָן — "בְּעַרְלִינְגָעָר", "מְשִׁכְלִים". אַזְּזָוָּיָ פָּוּן קָוְלְטוּרָה הַיסְּטָאָרִישָׁעָן שְׁטָאָנְדְּפּוֹנְקָט אַינְטָעָרְעָסָאנָט, וְאָס זִיךְ הַאָבָעָן פְּרָאַיְקְטִירָט אַרְוִיסְצְּגָעָבָעָן אַ צִיטָוָן גְּרָאָד אַיז אַזְּדִּיָּשָׁ.

⁶) פ. קָאָן, אַיז "וַיּוֹוָא-בְּלָעַטָּר", ב. 6, גּוֹמָ, 1, ז. 169. זֶה אַוְידָר קָאָזָס אַרְטִיקָעָל וּוְעָגָעָן בָּעָר בְּיוֹמָאָן אַזְּזָזְמִיכְקָעְוּוּוּתָשׁ: "אַ וּוְילָגָעָר אַיְדִּישָׁעָר מְדִפִּים—דָּעָר עַרְשְׁטָאָר אַרְוִיסְגָּעָבָעָר פָּוּן מִיכְקָעְוּוּוּתָשׁ"—"דָּעָר מַאֲמָעָטָה", וּוְאָרְשָׁעָר, 28-טָעָן דַּעֲצַעַמְבָּעָר 1984.

⁷) אַיְנוֹגָעָ פְּרָטִים וּוְעָגָעָן דָּעָם פְּרָאַיְקָטָפָן אַטָּדָעָר שָׁוָּל הַאָט פָּ. כְּחַן פֻּרְעָעָנְטָלִיכָּט אַיזְזָוָּיָ דָּעָר בְּיוֹלָגָעָ צָוָם בָּעָרְכָטָפָן דָּעָר וּוְילָגָעָ אַכְטְּוִילָגָעָ "מְפִיצִי חַשְׁכָּה" פָּאָר דִּי יְאָהָרָעָן 1909—1914, ז. 105—114 (וּוְילָגָעָ 1915).

א אידישער „סאמאַזונגאנעץ“ אין ווילנע

בעטראָיגער אוֹן אַבנָּאָרָרָר, ווֹאָס פֿערשְׁטָעלָעָן זִיךְ אָן גִּיבְּעָן זִיךְ אָן
פֿאָר אַנדְּרָע בְּעַוּאוֹסְטוּ פֿערזְעַנְלִיכְקִיטְעָן — דֵי אָוִוי גַּעֲרָפְּעָנָע „סָאָמָּאָר
זְוֹאָגְנָצָעָס“, — דָּאָס אָיוֹ אָזָא עַרְשִׁינְגָּן, ווֹאָס מִיר בעגְעַגְעַנְעָן אַין דָּעָר
וּוְעַלְתְּ-גַּעַשְׂכִּיטָע פֿון לְאָנָג אָז. נִיט פֿערְטִיעְפְּעַנְדִּיג זִיךְ אָן גָּאָר וּוְיִיטָע
צִיטְעָן, קָאָן מַעַן, לְמַשְׁלֵךְ, דָּעַרְמָאַהָנְדָעָן וּוֹעֲגָעָן אַ גַּאנְצָעָר רִיחָה שָׁאָרָלָאָ
טָאָנָעָס, ווֹאָס האָבָעָן זִיךְ אָין פֿראָנְקְרִיךְ אַנְגְּגַעְגְּבָעָן פֿאָר נַאְפְּלָעָן דָּעָם
עַרְשְׁטָעָנָס קִינְדָּרָ. רַוְּטָלָאָנד הָאָט אָוִיךְ גַּעֲהָאָט פֿיַּעַל „סָאָמָּאָרְזְּגָּנָעָס“.
בְּעַזְוֹנְדָּעָרָס בְּעַוּאוֹסְטוּ זְיִינְגָּן גְּרִיגָּאָרִי אַטְרְעֶפְּיָעוֹן, ווֹאָס הָאָט זִיךְ פֿערְשְׁטָעלָט
פֿאָר דָּעָם דָּעָרְ/הָלָגְ/עַטְעָן טְרָאַהְגְּפָאַלְגָּעָר דִּימְיטְרִיךְ אָן אַיְן אַפְּלִיכְ גַּעְוָאָרָעָן
אוּרִיךְ אַ קְוּרְצָעָ צִיְּטָ דָּעָרְ רְוִיסְיָעָרְ צָאָרָ; אָדָעָר יַעֲמָלְיאָן פֿוֹגָאַטְשָׁאוֹן,
וּוְעַלְכָּעָר הָאָט זִיךְ עַרְקְלָעָרְטָ פֿאָר יַעֲקָטְעָרְינָעָ דָּעָרְ צְוִיְּמָעָרְסָ דָּעָרְ
שְׁטִיקְטָעָן מָאָן — פֿיַּאְטָר דָּעָם דָּרְיְעָן — אָן אַרְוִיסְגְּרוּפְּעָן אַ בְּלוּטְיְגָּנָעָן
אוּפְּשָׁטָאָנד. נִיט וּוֹעֲגָעָן בְּעַטְרִיגְעָרִינָס האָבָעָן זִיךְ גָּאָר אָן דֵי לְעַצְטָע
יְאָהָרָעָן אַנְגְּגַעְגְּבָעָן פֿאָר נִיקְאָלָאִי דָּעָם צְוִיְּתָעָנָס טְעַכְּטָעָר, וּוְעַלְכָּעָר האָבָעָן
זִיךְ כְּלָמְרָשָׁט גַּעַרְאַטְעָוָעָט פֿון דֵי בָּאַלְשְׁוּוֹיְקָעָם, וּוֹעָן דֵי גַּאנְצָעָ רְוִישָׁע
קִיְּוּרְלִיכְעָ פְּאַמְּילִיכְ אָיוֹז דָּעַרְשָׁאָסָעָן גַּעְוָאָרָעָן אַיְן יַעֲקָטְעִירְגְּבוֹרָג.

בְּינָמָן גַּעֲפָהָלָט האָבָעָן אַוְיכְן בֵּי אַיְדָעָן אַזְוָלְכָעָ אַפְּנָאָרָרָ. מִיר הָאָ
בְּעַוְּנָמָגָט גַּעַנוֹג פֿאַלְשָׁע נְבִיאָמִים, מִשְׁחִים אַדָּעָר זְיִיעָרָ כְּלוּמְרָשָׁטָע
שְׁלָחִים אוֹן פֿערְטְּרוּעָטָעָר (צָוָם בִּישְׁפִּיעָל, שְׁבָתִי צְבָי, יַעֲקָבְ פֿרָאָנָק אָוֹן
נָאָךְ אַנדְּרָעָ).

אַ טְשִׁיקָאָוּעָ גַּעַשְׂכִּיטָע אָיוֹזְעָרָ וּוּמִיט הַוְּנָדָעָרָט יָאָהָר צְרוּקָ
גַּעֲשָׁעָהָן אָין וּוְיִלְנָעָ, וּוֹאָ אַיְנָעָרָ אָזָא „סָאָמָּאָרְזְּגָּנָעָס“ הָאָט אַיְפְּגָרְדָּעָרָט
דיַ אַיְדִּישָׁע בְּעַפְּעַלְקְעָרָנוֹ אָן גַּעַהְאַלְמָעָן דֵי גַּאנְצָע שְׁטָאָדָט, אָין פֿערְ-
לוֹיְףְ פֿון עַטְלִיכָּעָ וּוְאָכָעָן, אָין אַ צּוֹשְׁטָאָנד פֿון בְּעַגְיִיסְטְּרָטָעָר אַיְפְּרָעָגָן,
דיַ יִדְיָוָת אָוֹן מַאְטָעָרָיאָלָעָן, ווֹאָס זְיִינְגָּן פֿעַרְבְּלִיבָּעָן וּוֹעֲגָעָן אַטְ דָּעָרְ
מִשְׁוֹנָה/דִּיגְעָרָ פֿאַטְיְרָ�ן, זְיִינְגָּן זְעָהָרָ קָאָרָגָ. דֵי בִּידְעָ אַיְדִּישָׁע הִיסְטָאָ-
דִּיקְעָרָ פֿון וּוְיִלְנָעָ, ש. י. פֿין אָוֹן ה. נ. מְגִידְ-שְׁטִינְגְּשְׁנִידָעָר, דָּעַרְמָאַהָנָנוֹ
מִכְּה דָּעָם נִישְׁטָ אַפְּילָו מִיטְ קִיְּזָן וּוְאָרטָ. דָּעָרְ אַיְנִיצְיָגָרָ, ווֹאָס אַדְּאָנָק
אִיהָם דָּעַרְוִיסְטָן מִיר זִיךְ זְיִינְגָּן אַט דָּעָם עַפְּיָזָהָ, אָין דָּעָרְ פֿערְשְׁטָאָגָ-
בְּעַנְעָרָ אַיְדִּישָׁעָרָ שְׁרִיפְּטְּשְׁטָעָלָעָרָ א. מ. דִּיקְ, וּוְעַלְכָּעָרְ הָאָט אָין זִין בִּיכְעָלָ
„דָּעָרְ אַיְדִּישָׁעָרְ פֿאַטְלָאָנִיקְ“ (וּוְיִלְנָעָ, 1880), אַיְפְּזָן גְּרוֹנָדָ פֿון זְיִינְגָּן
יְוָעָנְדִּעְרָאַיְנְגָרְנָגָעָן, דָּעַרְצְעָהָלָט וּוֹעֲגָעָן דָּעָם בְּעַטְרִיגְעָרְסָ אַיְפְּהָאָלָט

אין ווילגע. דיק'ס שילדערונג איז בעזונדערם וויכטיג, וויל איז איהם האבען מיר דעם איינציגען עדות פון דער פאסירונג, וועגן וועלכער מיר ריידען דא. אמת, אין דיק'ס אייגען איז ניט איזו וויכטיג געווען די עצם געשיכטע מיט דעם „סאמאוואנגען“, ווי יגען בעלהרונג, יענער „מוסרידהשבל“, וואס ער גיט דא דעם פשוטין לעוזר, בעויעזענדיג ווי שעדייליך עם זייןען די אבערגלייבענס און צו ואסערע מאיסע פאלגען זי ברייניגען. וואס אנדאלנט די גענויע צייט פון דער פאסירונג, איז א. מ. דיק ניט פאלקאם פינקטליך; ער ברייניגט אויך ניט די פולע נעמען פון יענע ווילנער טהווער, וואס האבען זיך איזו לייבטזיניג געלאָזט אַבְּנָאָרָעָן.

דאָך אַבְּעָר קאָזֶן מעוֹן זיך אוּפֶּה דיק'ס בעשריביובונג זיכער פערלאָזען, וויל ער האט פערמאָגט אַ גוֹטָעָן זְכוּרָן אָוִיך אַ גוֹסְט צו הַיסְטָאָרִישׁע געשעהנישען בְּכָלְלָה. דער פערשטארבענער קָאנּוֹנָעָר טהווער אָזֶן שְׂרֵיבָעָר, יעקב ליפשִׂזֶּה, האט אִין אַ ברִיף צו מיר אַיבְּרָעָגָעָבָעָן וועגן דער גע-שיכטָע אַיְינִיגָּע אַינְטָעָרָסָאנְטָע אַיְינְצָעָלְהִיטָּען, וואס ער האט אִין זַיִן יוגענד געהערט. עטליכֶּז יְדִיעָתָה האָבָּאָך בְּיַי עַלְתָּעָרָעָמָן בעקוּר מעוֹן אוּפֶּה אָרט גּוֹפָא, אַין ווילגֶע, מיט עטליכֶּעָ צְהַנְדָּלִיג יַאֲהָרָ צָרוּקָ. בענוצענדיג זיך מיט אַט דעם דְּרִיפְּאָכִיגָּעָן מַאֲטָעָרִיאָל, וויל אַיד דָּאָ פרוֹבָּעָן די געשיכטע אַיבְּרָעָגָעָבָעָן, ווי אַזְיָּה זַיִן האָט זיך אַבְּגָעָשְׁפִּיעָלָט.

דיק שרייבט, אַז דִּי זַאָך אַיז פַּאֲרָגָעָקּוּמָעָן אַין 1822. ווי ער דער-צעהָלָט, האבען אַין יענעָם יַאֲהָר אַגְּנָהָוִיבָעָן צו עַרְשִׁינְיָעָן אַין די האָמֶר בּוֹרְגָּעָר דִּיטְשָׁע צִיטְוָנָגָעָן נַאֲכָרִיכָּטָעָן וועגן אַ אַידִישָׁעָן מֶלֶךְ, וואס האָט זַיִן בעוֹיְזָעָן כּוֹלְמָרְשָׁט אַיז אָפְּרִיקָעָ, אַיז מַאֲרָאָקָעָ, בְּרָאָשׁ פָּוֹן אַ גְּרוֹיסָעָר אַרְמַיִּ. ווי דיק גִּיט אַיבְּרָעָר, האבען זיך אַט די יְדִיעָתָה גַּעַנְוָמָעָן פָּוֹן אַיְינְעָם אַ וואס דָּאָן אַיז אַיז מַאֲרָאָקָעָ פַּאֲרָגָעָקּוּמָעָן אַן אוּפְּשָׁטָאנְדָּ פָּוֹן אַיְינְעָם אַ בעדְוַאיְנִישָׁעָן שְׁבָט, וואס אַיז זַיִן רַעַלְיִיגָּע זַיִן עַזְוָעָן אַיְינְגָּעָ עלְעַמְּבָנָה טָעָן פָּוֹן דָּעָם אַידִישָׁעָן גְּלוֹבָעָן. די בלעטער האבען דָּאָס פּוֹנוֹאנְדָּעָרְגָּעָ בלְאָזָעָן אַיז פֻּרְוּאַנְדָּעָלָט אַיז אַ מעָשָׁה מִיט אַ אַידִישָׁעָן מֶלֶךְ אַיז זַיִן גְּרוֹיסָעָן מִילְּטָעָר. אַבְּעָר דִּי דָּאָטָעָ, וואס דיק האָט אַגְּנָהָוִיזָעָן, אַיז נִיט גַּעַנְוִיִּ. אַיז האָמְבָּוֹרָגָעָ זַיִנְגָּעָן דָּאָן עַרְשִׁינְיָעָן דְּרִיִּ דִּיטְשָׁע צִיטְוָנָגָעָן: „הַאָמְבָּוֹרָגָעָ קָאָרָעָסְפָּאַנְדָּעָנְטָה“, „הַאָמְבָּוֹרָגָעָ בְּעַרְזָעַן-הַאָלָעָ“ אַיז „הַאָמְבָּוֹרָגָעָ בּוֹרְגָּעָר נַאֲכָרִיכָּטָעָן“. לְוִית מֵין בְּקָשָׁה, האָט מִינְעָר אַ פְּרִינְד אַיז האָמֶר בּוֹרְגָּעָר דּוֹרְכְּגָעָקָט אַיז דָּעָר דָּאָרטָגָעָר בְּבִילְאָטָעָקָ דִּי יַאֲהָרָגָעָן 1822 פָּוֹן דִּי אַלְעָ דְּרִי צִיטְוָנָגָעָן, אַבְּעָר קִין שָׁוָם יְדִיעָתָה וועגן אַ אַידִישָׁעָן מֶלֶךְ אַיז זַיִן נִיט גַּעַפְּנוּגָן. ווי זַיִן לְיִפְּשִׁין האָט אַיז זַיִן בְּרִיף צו מִיר גַּעַשְׁרִיבָעָן, האָט ער אַיז דָּעָר יַגְעָנָד גַּעַהָעָרָט, אַז דִּיזְעָלְבָעָ נַאֲכָרִיכָּטָעָן

זינגען געווען איבערגעדרוקט אין די רוסישע צייטונגגען. איך האב דורך געלבעטערט די צוויי פערטערבורגר ער צייטונגגען — "סִין אַטְעַטְשָׁטוֹוֹא" און "פֿערטֶרֶזְקִיאָ וּעֲדָמָסְטִי" פֿאָרֶן יַאֲהָר 1822, אַבָּעָר אַוְיד דָּאָרטָעָן קִיְּין נַאֲכִיכְטָעָן וּוּגְעָן דָּעַם נִיט גַּעֲפְּנוּן. דָּאָס בְּעֵדִית אַבָּעָר בְּשָׁוּם אָפָּן נִיט, אָז די האַמְּבוֹרְגֶּר צִיְּטוֹנְגָּעָן בְּכָל קִיְּינְמָאָל נִיט גַּעֲבָרָאָט די דִּיעָתָה, וּוּגְעָן וּוּלְכָעָ עַס רַעֲדַת דִּיק. וּוּי עַר שְׂרִיבְּכָט, אַגְּבָן, אַיְּזָא אַיְּהָם דָּאָן גַּעַוְונַן 5 יַאֲהָר. דִּיק פְּלָעַגְטָה הַאַלְטָעָן, אָז עַר אַיְּזָא גַּעֲבִירָעָן גַּעַוְאָרָעָן אַיְּזָן 1807; קּוֹמֶט אַלְזָא אָוִיס, אָז די זַאֲקָז אַיְּזָא גַּעֲשָׁעָהָן אַיְּזָן 1812. עַס אַיְּזָא קְלָאָר, אָז דיַהָּט דָּאָ גַּעֲהָאָט אָ טָעוֹת אַיְּזָא דָּעַר כְּרָאנְאָלָגְיָע. פ. קָאָן בְּעוֹוִיְּט (אַיְּזָא די "פֿילְאָלָגְיָעָשׁ שְׁרִיפְּטָעָן" פֿוֹן יְיָוָא, ב. 2), אָז דִּיק אַיְּזָא גַּעֲבִירָעָן גַּעַוְאָרָעָן אָרוּם יַאֲהָר 1814. וּוּי מִיר וּוּלְעָן זַעַחַן וּוּיְטָעָר, אַיְּזָא מִיט דָּעַם עַפְּזָאָד וּוּאָס מִיר דָּעַרְצָעָהָלָעָן דָּא, פְּעַרְבּוֹנְדָּעָן דָּעַר נַאֲמָעָן פֿוֹן רְ' חִים וּוּלְאָשְׁנִינָּר. אַזְוִי וּוּי רְ' חִים אַיְּזָא גַּעֲשָׁטָאָרְבָּעָן אַיְּזָא יַאֲהָר 1821, קָאָנָעָן מִיר אַלְזָא אַיְּזָא אַלְגָּעָמִין אַנְגָּעָהָמָעָן, אָז דָּעַר עַפְּזָאָד אַיְּזָא פֿאָרְגָּעָקְוּמָעָן פֿאָרֶן יַאֲהָר 1821.

דִּיק דָּעַרְצָעָהָלָט, אַלְזָא, אָז יַאֲגָּבְדִּיגְזִיךְ נַאֲךְ סֻעַּנְסָצִיעָס, האָבָעָן די האַמְּבוֹרְגֶּר צִיְּטוֹנְגָּעָן כָּסֶּדֶר גַּעֲרִיכָּט נַאֲכִיכְטָעָן וּוּגְעָן דָּעַם מַעַכְתָּגְעָן אַיְּדִישָׁעָן מֶלֶךְ אַיְּזָן זַיְן מִילְּאָנְדִּיגָּר אָרְמִי, וּוּאָס אַיְּזָא בְּאַשְׁטָּאָגָעָן פֿוֹן לוּיְטָעָר גִּיגָּאָנְטָעָן-גִּיבָּוִרִים, וּוּגְעָן זַיְרָעָה הַלְּדִישָׁע נְצָחָוֹת, וּוּגְעָן דִּי פְּעַסְטוֹנְגָּעָן, וּוּאָס זַיְיָהָאָבָעָן אַיְּגָּעָנוּמָעָן, דִּי שְׁטָעָדָט, וּוּאָס האָבָעָן זַיְן אַונְטָרְגָּעָהָבָעָן אַיְּזָא אַגְּנָרְקָעָנטָדָן דִּי מַאְכָט פֿוֹן דָּעַם גַּרְוִיסָּעָן אַיְּדִישָׁעָן עַרְאָבָעָרָעָר. אַיְּזָא וּוּלְנָעָן זַיְנָעָן גַּעַוְעָן אַיְּנִיגְעָזָעָן, וּוּאָס פְּלָעַגְעָן בְּעַקְוּמָעָן האַמְּבוֹרְגֶּר צִיְּטוֹנְגָּעָן, אַיְּזָא עַס אַיְּזָא נִיט שְׁוּוֹרָד צָו בְּעַגְרִיפְּעָן, וּוּאָס פְּאָרָא אַיְּזָא אַיְּנְדוּרְקָאָט די וּוּאַונְדָּעְלִיכָּעָ אַיְּדִישָׁעָן יַדְיָוֹת האָבָעָן גַּעַמּוֹת מָאָן כְּזַעַן אוּרָקְדָּעָר דָּעַר דָּאָרְטִיגָּר אַיְּדִישָׁעָר בְּעַפְּלָקְעָרוֹנוֹגָה. דִּי עַרְצָעָהָלָגָעָן וּוּעָדָעָן פֿוֹן דָּעַם טִיךְ סְמָבְּטִיוֹן, אַיְּזָא אַנְדָּעָר אַזְוּלְכָּעָ פְּאַנְטָאָסְטִישָׁע מַעַשְׁוִיתָה פְּלָעַגְעָן דָּאָק שְׁטָעַנְדִּיגְזָר אַרְוִיסְטוּפָעָן בַּיְּ אַיְּדָעָן גַּרְוִיסָּעָן אַנְטָעָרְעָס אַיְּזָא בְּעַגְיְסְטוּרָנוֹגָה. אַיְּזָא דָאָהָט מַעַן קְלָאָר, "שְׁוֹאָרֶץ אוֹרֶף וּוּיסָס" גַּעֲהָאָט אָ בעַשְׁטָעַטְיְגָוָן, אָז אַיְּזָא אַפְּרִיקָעָהָט וּירְקָלְדָּק עַנְטָפְּלִיקָט אָ אַיְּדִישָׁעָר מַלְך מִיט אָ גַּרְוִיסָּעָן חִיל, וּוּאָס גַּעַהָט פֿוֹן אַיְּזָא זַעַג צָו דָּעַם אַנְדָּעָרָן. יַעַד נִיְּעָס הַהָּט מַעַן אַונְטָרְגָּעָכְאָפָט מִיט עַנְטוֹזָאָזָם, צַוקִּיטָּא אַיְּזָא צַוגָּעָ גַּעַבְעָן וּוּיְטָעָרְדִּיגְעָ, נַאֲךְ מַעְהָר מְשׁוֹנָה/דִּיגְעָ אַיְּנְצָעָלְהִיטָּעָן.

אַיְּזָא דִּי קְלוּזָעָן אַיְּזָא שְׁוּהָלָעָן, אוּרֶף דִּי גָּאָסָעָן אַיְּזָא אָוּמְעָטוֹם, וּוּאָס פְּלָעַגְעָן זַיְךְ נָוֶר טְרָעָפָעָן עַטְלִיכָּעָ אַיְּדָעָן, הַהָּט מַעַן גַּעַהָלָטָעָן אַיְּזָא רִיְּדָעָן וּוּגְעָן דָּעַם אַפְּרִיקָאָנָעָר אַיְּדִישָׁעָן מֶלֶךְ אַיְּזָא זַיְנָעָן מַעְרָקוּיְרְדִּיגְעָ נְצָחָוֹת. "פֿאָלִיטִיקָה" האָבָעָן אַיְּדָעָן שְׁטָעַנְדִּיגְזָר לְיַעַב גַּעֲהָאָט; הַהָּט מַעַן

בעאורטילט און בעטראכט זיינע פלענער און מיליטערירישע גענג ; מען האט זיך טיער אריינגעלאזט אין סטראטאגיעש פראיעקטטען און השבונות. מען האט געוווכט אונצוהערענישען אין גمرا, מדרש. עס פערשטעהט זיך, או אַ וויכטיגען אָרט אין אַט די חקירות און דעבאטען האט פערנומען די פראגע מכח דעם, פון וואַנְגַע עס שטאַמְעַן די אִידְישׁ גִּבְּוֹרִים, וואָס זיינען פֿלוֹצְלִינְגַּ עֲרֵשְׁיְגַּן אַין אָפְּרִיקָן. אַינְגַּע האַבעַן גַּעַטְעַנְהָט, אַוְ אַדְּאָס זַיְידָן גַּעַדְרוֹנוֹגָעָן, אַוְ זַיְיָ נַעַמְעָן זַיְיךְ פֿוֹן יַעַנְעַ צַוְּעַלְפָּטְוִיזְעַנְדָּ אַידְעָן, וואָס שלמה המלך האט געשיקט צוֹ בעגילדעטען די אָפְּרִיקָןְאַיְשׁ קַעְנִיגִּיָּת, די מלכה שבא, וווען זיך האט זיך אָומְגַעְעַרְטָט צְרוּרִיךְ אֲהִים נַאֲכָר אַיהֲר בְּעֹזֶר צְרוּרִים ; עס האַבעַן נִיט גַּעַפְעַלְטָט אַוְיךְ פֿעַרְשִׁידְעַנְעָן אַנדְעָרָעָ ערְקָלָעָ רָוְנָגָעָן. מען האט היציג, מיט אַברָעָן גַּעַשְׁטְּרִיטָעָן. יַעֲדָרָר אַין פֿעַטְט בעשטיַאנְגָּן אַוְיךְ זַיְן מִינְגָּן, גַּעַדְרָהָט מִיטְטָן פֿיְגָעָר, גַּעַבְּרָאָכָט בְּעוּווִיָּה. זען פֿוֹן אלטָעָ סְפִּרְמִים, אַוְ גַּעַרְעַכְט אַין עָר אַון טַאֲקָעָ נָוָר עָר.

דאָס אַין גַּעַוּעַן ווֹי אַמִּין גַּיסְטִיגָּע קְרֻעָנָק, וואָס האט פֿעַרְכָּאָפְט די ווַיְלָנְעָר אִידְישׁ בְּעַפְלְקָעָרְוָן. וואָס וַיְיִתְעַר, האט זיך די פֿאַנְטָאַיִעָּ אַלְעָזָ מהָר צְוְפְּלָאָקְעָרָט. אַין גַּיכְעָן אַיְזָן פֿוֹן האַמְבָּרוֹג דַּעֲרָגָאַנְגָּעָן אַ נִּיעָגָדָן, גַּאֲרָ וַיְכִטְגִּיגָּע מִיטְטִילְוָןָגָן, אַוְ דָּעָר אִידְישָׁרָר מִלְּךְ מִיטְטָן זַיְן מַלְיִתְעָר גַּעַתָּהָט, כְּלוּמְרָשָׁט, אַוְיךְ קָאַנְסָטָאַנְטִינָּאָפָּאָל, כְּדִי דַּעֲרָנָאָד זַיְיךְ אַ לְאֹזְן תְּהָאָן קִיְּין אִירָּאָפָּע. דָּא האט די בעגִיסְטִעְרָוָג דַּעֲרָגִיכְט דָּעַם הַעֲכָסְטָעָן קְרָאָד. עָס גַּרְיִיטָעָן זַיְיךְ דָּאָךְ בְּעַשְׁיַׂנְפְּעָרְלִיךְ גְּרוּסָע גַּעַשְׁהָעָנִישָׁען, עָס דַּעְרָהָה גַּעַהְעַנְטָעָרָט זַיְיךְ דִּי גָּוֹלָה, די דַּעֲרָלִיְזָוָגָן פֿוֹן בִּיטְעָרָעָן גַּוְתָּה, אַוְיךְ וּוּעָלָכְעָרָדָן דִּי אִידְישׁ מַאֲסָעָן האַבעַן זַיְיךְ שְׁטַעַנְדִּיגָּמִיט אַזְאָן בְּעַנְקָעָנִישָׁ גַּעַתָּהָט... אַזְאָן דָּעָר דַּעֲרָלִיְיָעָר אַיְזָן שְׁוִין נִיט וּוּמִיט, מוֹזְן דָּאָן פְּרִיהָעָר קְוּמָעָן זַיְן פְּאַרְגָּעָנְגָעָר, זַיְן שְׁלִיחָה. אַזְאָן גַּיכְעָן האט עָר זַיְיךְ טַאֲקָעָ בְּעוּווִיָּעָן. עָס האַבעַן זַיְיךְ פֿרְשָׁפְּרִיט וּוְילָדָעָ קְלָאָנְגָּעָן, דָּאָס קִיְּין פֿעַטְעָרְבָּרוֹג אַיְזָן אַגְּנָעָקְוּמָעָן אַזְאָמְבָּאָסְאָדָאָר, אַ פְּאַסְלָאַנִּיקָּ", פֿוֹן דָּעַם אִידְישָׁעָן מַלְּחָאָה, אַזְאָן דָּאָרָט אַוְיכְעָנוּמָעָן גַּעַוְאָרָעָן מִיטְטָן כְּבוֹד אַזְאָן פְּאָרָאָה, עָר האט גַּעַהְאָט אַזְאָ�יְדִינְעָץ בִּים קִיסְיָעָר אַלְעָקְסָאַנְדָּר דָּעַם עַרְשָׁעָן, עָר פִּיהָרָט אַוְנְטָעָרְהָאַגְּדָנְגָּעָן מִיטְטָן דָּעָר רַוִּיסְיָעָר דַּעְגִּירָוָג, — סְפִּעְרָה שְׁטַעַתָּהָט זַיְיךְ, וּוּגְעָן דָּעָר אִידְישָׁר לְאָגָעָה. מען האט דַּעְרָזְעָהָלָט לְעַגְעָן דָּאָרִישִׁישָׁ מַעְשִׁוּתָוֹת וּוּגְעָן דָּעָר אַוְגְּגָעָוְהָגָנְלִיכְעָר שְׁעַנְקִיטָּהָט פֿוֹן דָּעַם אִידְישָׁעָן „פְּאַסְלָאַנִּיקָּ", וּוּגְעָן זַיְן מַעְרְקוּוּרְדִּיְגָעָר רַיְכִּיקִיט אַזְאָן זַעַלְעָנְעָר קְלִיְּדוֹנָגָן, זַיְן גַּלְעַנְצָעָנְדָעָר גְּרוּסְיָעָר סְוִוְּטָעָ, אַזְאָן וּוּ. די קְלָאָנְגָּעָן האַזְאָן זַיְיךְ אַלְעָזָ פֿעַרְמָהָרָט אַזְאָן צְהָוִיכְטָן די פֿאַנְטָאַזִּיעָ פֿוֹן לַיְיכְטָגְלָוִיבָּגָעָ מעַנְשָׁעָן. אַלְעָז האַבעַן גַּעַהְאָפְט אַזְאָן מִיטְטָן אַברָעָנְדִּיגָעָר אַוְגְּעָדָוָל זַיְיךְ גַּעַרְכִּטָּה, אַזְאָן דָּעָר „פְּאַסְלָאַנִּיקָּ" זַאָל קְוּמָעָן קִיְּין וּוּילָגָעָן. וּיְקָאָן עָס זַיְן

אנדרע ? ווי קאן דאס געמאָלט זיין, או דער שליח פון דעם מעכטיגען אידישען מלך זאל אויסמיידען די גראַטען אידישע קהילה אין רוסלאָנד, דעם „לייטוינישען ירושלים“ !

און די האָפָּנוֹג איז טאָקע באָלד פֿערוּירְקִילִיכֶט גַּעוֹאוֹרָעָן. אַין אָ שענעם פריה-מְאָרְגָּעָן אַין אַין שְׂטָאָדָט אַרְיָס אַ קלָּאנְגָּ, אַן דער „אמְבָּאָזְסָדָאָר“ אַין שְׂוִין אַנְגָּעְקוּמוּן קִין ווילנע אָן ער האָט זיך בעוֹצָם אַין אָ רֵיכָעָר ווֹאוּבוֹגָג, ווֹאָס מְעָן האָט פָּאָר אַיהֲם גַּעַדוֹנוֹגָעָן. סָאי דִּיק, סָאי עַלְתָּעָרְעָ לִיטְיט בְּרִיְינְגָּעָן נִיט אַין זַיְעַרְעָ עַדְאַינְעַרְוָנוֹגָעָן דֻּעָם גַּעַנוֹיָעָן גַּעַנוֹמָעָן פָּון דֻּעָם אַידְיָשָׁעָן „פָּאָסְלָאָגִיךְ“; זַיְיָ רַופְּעָן אַיהֲם אלָעָן אָן: „דַּעַר קְרִימְעָר“. דָּסְטָאָדָט, אָן ער האָט גַּעַשְׁטָאָמָט פָּון קְרִים, ווֹאָס האָט פָּאָר אַיהֲם אַין ווילנע פריה-הָעָר צַוְּגָעָרִיטִי די דִּירָה, אַין אוֹרְדָּ גַּעַוְוָעָן אָ קְרִימְעָר אַיךְ, אָן גַּעַרְעָדָט האָט ער נָוָרְ רַוְסִישָׁ אָדָעָר טָאָטָעָרִישָׁ. מְעָן קָאָן זיך גַּרְיָינְגָּ פְּאָרְשְׁטָאָלְעָן, ווֹאָס עַס האָט זיך גַּעַטְהָאָן אַין שְׂטָאָדָט, ווֹעָן מְעָן האָט זיך דָּעַרוֹאָסָט, אָן דַּעַר בְּאַטְשָׁאָפְּטָעָר פָּון דֻּעָם אַידְיָשָׁעָן מְלָךְ אַין שְׂוִין דָּא. אלָעָן אַידָּעָן, פָּון קְלִין בֵּין גַּרְיָיסִים, האָט בעוֹנוֹמָעָן אַן אָוְנְבָּעְשְׁרִיבְּלִיכְעָר עַנְטוֹזָאָזָם. דָּסְטָאָדָט, ווֹאָס דַּעַר ווֹאָנְדְּרָעְלִיכְעָר גַּאֲסָט האָט זיך אָבְּגָעְשְׁטָאָלָט, אָן די אָרוֹמִיְּגָעָ גַּאֲסָטָן זִינְגָּעָן גַּעַוְוָעָן בְּעַלְגָּעָרְט דָּוְרָךְ מְעַנְשָׁעָן, ווֹאָס האָבָּעָן גַּעַגְּאָרְט כָּאָטָשָׁ פָּון זִינְגָּעָן אַרְיָס אַיךְ קְוָקָּ צָוְתָהָן. שְׂטוֹנְדָּעָן לְאָנָּג אַין מְעָן גַּעַשְׁטָאָלְעָן אַין גַּעַוְאָרְט, טָאָמָעָר ווֹעָט מְעָן האָבָּעָן דָּסְטָאָדָט צָוְדָעָהָן. אָבָּעָר די עַדְשָׁטָעְצִיט אַין דַּעַר „קְרִימְעָר“ נִיט אַרְיָיס פָּון שְׂטוֹבָה אָן ער האָט אַוִּיךְ קִינְעָסָ פָּון דִּי אַידָּעָן נִיט אוֹיפְּגָעְנוֹמָעָן. דָּעַמּוֹעַלְבָּעָן טָאגְ, ווֹי ער אַין גַּעַקְוָמָעָן צַפְּפָהָרָעָן, האָבָּעָן אַיהֲם בעוֹזָכָט: דַּעַר פָּאָלִיכִי-מִיסְטָעָר, דַּעַר פָּעָרְוָאָלְטָעָר פָּון ווֹילְנָעָר דַּעַר „טָאָמָּאַשְׁנָעָן“ (קָאָסְטָאָמְ-הָאָזָן) אָן אַנְדְּרָעְן פְּאָרְשְׁטָהָעָר פָּון ווֹילְנָעָר „גַּאֲטָשְׁאָלְסְטוּעָן“.

בעוֹוִיָּעָן זיך האָט ער עַרְשָׁת אַין אָ פָּאָר טָעָג אָרוֹם, ווֹעָן ער אַין אָן שְׂוּהָל אַרְיָין. פָּון פְּאָרְטָן זִינְגָּעָן גַּעַגְּאָגָעָן עַטְלִיכְעָ פָּאָלִיכִי-אָנְטָעָן, אָן בעַגְּלִילִית האָבָּעָן אַיהֲם זִינְגָּעָן מְשָׁרְתִּים. דַּעַר „קְרִימְעָר“ אַין גַּעַוְוָעָן אָ שְׂינְגָּעָר, הוֹיכְפָּעָל, פָּעַסְטְּ-גַּעַבְוָוְטָעָר אַיךְ, מִיט אָ פִּינְגָּר שְׂוֹאָרְצָעָר בָּאָרָד. זִין אָנְבָּלִיק אַין גַּעַוְוָעָן וְעוֹהָר אִימְפָּאָזָאָנָט. גַּעַקְלִיְּדָעָט אַין ער גַּעַוְוָעָן הָאָלָב אִיְּרָאָפְּעָאִישָׁ, הָאָלָב אָזִיאָטִישָׁ. אַין שְׂוּהָל הָאָט ער גַּעַדְזָוָעָנָט הָוִיךְ, אָוִיפְּזָן קוֹל מִיט גַּרְיָיס הַתְּלָהָבָות אַין זיך דָּעַרְבִּי בעַגְּאָסָעָן מִיט טְרָעָהָרָעָן. אָוִיפְּזָן אַנְדְּרָעָן טָאגְ הָאָט ער אָבְּגָעְרִיכְט אָ זַוְּזִיט צָוְדָעְטִי דִּי גַּרְיָיסָעָן ווֹילְנָעָר רְבָנִים — רְ' אַבָּא פָּאָסְוָאָלָעָר, רְ' שָׁאָל קָאָצְעָנָעָלְבָּאָגָעָן אָן צָוְדָעְטִי רְ' אַבָּרָהָם זַאנְצִיגְ. דֻּעָם פָּעַרְפָּאָסָעָר פָּון „חַיִּי אָדָם“. בֵּי דֻּעָם לְעַצְתָּעָן הָאָט ער פָּעַרְבְּרָאָכָט אָ פָּאָר שָׁעהָ. דִּי מַאֲסָע אַידָּעָן האָבָּעָן אָרוֹמְגָעְרִיבִּן-

געטל דאס הוין, וואו ר' אברהם האט געוואוינט. עס איז בי קיינעם קיין צויפעל ניט געוווען, איז דער אידישער „פאסלאניך“ רעדט מיט איהם אונטער פיער אויגען וועגן פראגען פון העכטער „פאליטק“. מען האט איז גיעזאגט, איז ער האט מיטגעבראכט גאלדענע און בריליאנטגען „מעdaleיען“, מיט וועלכע דער אידישער מלך האט בעויליגט צו בע- לויינען דעם מחבר פון „חיי אדם“ און עטלייכע אנדער אונגעען וויל- גער אידען.

ולබטפערשטענדיך, האט דער "קרימער" קיין שם, "معدאליעז" ניט געמיילט, און געשמיינט מיט ר' אברהム דאנציג האט ער ניט מכח הוויכע פאליטישע אונגעגענהייטען, נור וועגען קאנטראבאנד. ער האט איהם גזאגט, דאס זייןידיג אין פערטרכורג, האט ער געהאט די מעיג ליקייט צו איבערציגען זיך, ווי שטאך אונצופריעדען די רעיגרונג איזו מיט דעת, וואס אידען פערגעהמען זיך מיט איבערדעםוגלאן אויסלען דישע סחרות, און או אויב די אידישע קלט-הווער וועלען ניט בעקעמאפּען די שמוגלארי, וועלען געגען אידען אונגענוועגן ווערדען די שטרענונגסטע מיטלען, מען וועט זיין פערטראיבען פון די געגענדען, וואס ביי דער גרע- ניז, א. ד. גל. דער "קרימער" האט געפּאדרעט פון די ווילנער רבנים, געגען יעדערען, וואס וועט זיך בעשעפטיגען מיט שמוגלארי. ווי א. מ. דיק דערצעהלט, האבען די ווילנער רבנים דאן טאקע פערעפענטיליכט דעת אויפּרוף, אויר וועלכען דער "פאסלאניך" איז בעשטאנען. וואס עס האט זיך אַבעגעטהאָן איזן ווילנער אויר די גאָען, ווען דער "קרימער" פֿלעגט זיך דארטען בעויזען, איז נישט איבערצעהבען. פון די בריף און עראיינערונגען, וואס לעבעדייגע עדות האבען איברגעהלאט, וויסען מיר, ס'אָראָ בעגיסטערטען קבלת-פנימע עס האט מיט אָפָּר צעהנדיליג זיאָהָר שפֿעטער איזן ווילנער געהאט משה מאנטעפֿאָרעד, ווען ער איז אהין געקומען פון ענגלאָן. ער איז געווען בלויין אָגְרִיסְטֶר אידישער פֿאָטְרִיאָט, אָבעריהָמְטָר בְּעֵלְצְדָּקָה, אָן מיט זִין נָאָמָעָן זִיןָעָן נִיט געווען פֿערבוֹנְדָּעָן קיין שם מעשיות וועגען אָידְשִׁיעָר "מלוכה". היינט קאָן מעז זיך שוין פֿאָרְשְׁטָעָלָעָן, מיט וואס פָּאָר אָן ענטצְיָוָגָן מען האט דאָ בעגעגענט דעת שליח פון אָמעכְטִיגְעָן אָידִישָׁן, "מלך"!
די ענטזיאָטִישׁ אָוִיפֿרְעָגָג, מיט וועלכער עס איז בענוועגן גע- וואָרערען די לִיכְטְּגָּלוּבִּיגְעָן מאָסָע, האט פֿערכָּאָפָּט אָפְּלִילְוָו אָזְעַלְכָּע פֿער- אָנְגָּעָן, פון וועלכע מען האט זיך געקאנט ריכטען אויר מעהָר בערעכְּנָט קִיְּט אָן ערנְסָט. צִי זִיןָעָן טָאָקָע געווען אָין דער אַמְּתִין בעגלאָבָט אָין דעם "מלֵך'" פֿאָרְשְׁטָעָהָר אָן זִיןָעָן שליחות, צִי זִיןָעָן נור גע- וואָלָט אָרוּסְוִיזָעָן וַיְעַר גְּדֹלוֹת אָן נָאָהָנְקִיָּט צִוְּדָעָם מענְשָׁעָן, מיט

וועלכען עס האט געקאכט די שטאדט,—יעדנעפאלס האבען איניגע אנגעה זעהגען ווילגנער טהווער געלעגט פיעל מיה, כדי צו פערבעטען דעם „קרידי מער“ צו זיך אין געסט. דיק רופט זי ניט אן; ער בריגנט נור די ערשט בעוכשטייבען פון זיעירע געמען אונ פAMILיעס, אונ ער טהוט עס, זוי ער ערקלעהרט אלין, כדי ניט צו פערשעמען זיעירע קינדר, ואס לעבען נאר. אבער אויפֿן גראנד פון עטליך טטריכען, ואס מיר גע- פינען אין זיין בעשריבונג, קאָן מען זיך אַנטשטייסען, וועמען ער האט דא אין זינגען. דער ערשטער, ואס האט זיך געסטערט זוכחה צו זיין צו דעם הויכען „באַטשאַפְּטערס“ אַבעוזד, איז געווען דער בעוואָסטער ווילגנער גביר און פֿאַדרִיאַטְשִׁיק זאָוועל גֶּאָרְמִיּוּז—אָנוֹ עַלְתְּעַרְעָר אָנוֹ בְּעֵ- האָזענטער מענש, ואס האט צוֹלִיעָב זיינע געשעטען געהאט פֿאַרְבִּינְ- دونגען מיט „נאַטְשָׁלְסְטוּע“. ער האט גֶּאָרְבִּיט אַוִּיך אלע גענוצט פֿרָאַטְעָקְצִיעָס, אָנוֹ עַנְדְּלִיך אָינוֹ אַיִּהְם די זיך געלונגען. ער האט געבעטען דעם „קרִימְעָר“, יענער זאל האָלטערן בי אַיִּהְם שבת. דער „קרִימְעָר“ האט זיך פריהער געברעקלט, לְסֹוף האט ער דאָך דערויף אַיְנְגָעָוּלִיגְט, אַבער דערבי געשטערט אַ גָּאנְצָע רִיהְיָה בעדיינונגען: מען זאל פֿאָר אַיִּהְם צוֹגְּרִיטְעָן דָּרְיִי צִימְרָן, אַרְיִינְפִּיהְרָעָן זָאָרְטָעָן אָנוֹ עַמוֹּד מיט אַ ספרְטוּרָה, פֿאָר ווּלְכָע ער ווּט דאָך דָּאוּנוּן; צוֹגְּרִיטְעָן דָּרְיִי מְנִינִים פֿרּוֹמְסְטָע אָנוֹ כְּשֶׂרֶטֶטֶט אִידְעָן, ווּלְכָע מְזֻעָּן פֿרִיהְעָר גַּעַנְ- אָין מְקוֹה; אַרְיִינְגְּעָמָעָן אַיִּהְם, דעם „קרִימְעָר“, צו זיך שוֹוִן פֿרִיטְאָג אָין דער פרִיה, כדי ער זאל קענְגָעָן אַלְיָין שְׁעַכְּטָעָן דִּי עַופְּתָה אַוִּיך שבת, ווּילְקִין פֿרְעַמְדָעָר שְׁחִיתָה גַּעֲנִיצְטָע. כָּאַטְשִׁיך דִּי אלע בעדיינונגען געפָעָס זיין גַּאֲרְ נִיעָ, נָאָך נִיט גַּעֲנִיצְטָע. צוֹזְעָן גַּעַנְ- זיינְגָעָן גַּאנְץ שוּוֹרָר אָנוֹ אָוּשְׁטָעְנְדִּיך, דאָך האט גֶּאָרְמִיּוּז זַי גַּעַנְ- גַּעַרְן אַגְּגָעְנוּמָעָן, אַבְּיִי נָוֶר צוֹ האָבָעָן דעם גְּרוּסְעָן בְּבוֹד, אָנוֹ דער הוּכְבָּר גַּאֲסָט זָאָל בְּיִי אַיִּהְם אַיִּהְם חַיְּוָן פֿעַרְבִּינְגָעָן צַוְּיוּי מַעַתְּלָעָת. אָנוֹ זָוְנְטָאָג אָין דער-פֿרִיה האט דער ווּלְגָנְעָר גַּבִּיר, אַנְגָּאַיְנָעָם מיט זַיְן וּוּהָן אָין אִידְעָם, ווּלְכָע האָבָעָן זיך גַּעַהְלָטָען פֿאָר „מְשִׁכְלִים“-אַגְּנְטָעְלִיגְעָנְטָעָן, מיט גְּרוּס פֿאָרָאָד אַבְּגַעְפִּיהְרָט דעם „קרִימְעָר“ אָין אָן אָפְּגָנְעָר קַאְרָעָטָע צוֹרִיך אַיִּים, בעווֹיְזָעְנְדִּיך פֿאָר דער גַּאנְצָעָר שְׁטָאדָט, זוי אַוִּיסְגַּעְבּוֹנְדָעָן זַי זיינְגָעָן עס מיט אַיִּהְם.

נאַטְרִילִיך, האָבָעָן די אָנְדָעָר רִיכְבָּע בעלי-הַבְּתִים אָנוֹ טהווער גְּלִיךְ מקָאָ גַּעַוְעָן גֶּאָרְמִיּוּז; האָבָעָן זַי גַּעַלְעָגָט אלע כְּחוֹת, כדי פָּוָן אַיִּהְם נִיט אַבְּצָוּשְׁטָעָהָן. ווּ טַשְׁיָקוּעָעָס זַי גַּעַלְעָגָט אַלְעָכְבָּר זַי גַּעַלְעָגָט אַבְּעָר צַוְּשָׁעָן זַי זיינְגָעָן גַּעַוְעָן אַוִּיך דער חַשְׁבָּעָר כְּלִילְתְּהוּעָר חַיִּים נַחַמְןָן فְּרָנָס אָנוֹ דער בעוואָסטער ווּלְגָנְעָר מְשִׁכְלִי הִירְשְׁ קַלְאַטְשָׁקָא, אַיִּנְגָּעָר פָּוָן דִּי גְּרִיבָּן דִּעְרָ פָּוָן דִּעְרָ נִימְאַדְישָׁעָר שְׁוָהָל „תְּהִרְתָּה-הַקּוֹדֶשׁ“ אָנוֹ אַנְהָעָגָעָר פָּוָן

בילדונג (זין זהן, يولיאן קליאטשק האט זיך שפטער געטויפט, אונגע-
נומען דעם קאטויישען גלייבען און איי געווארען א בעדייטענדער
פויישער שריפטשטעלער און פאליטישער טהווער). יי און נאך אנדערע
אנגעהעהנע פערזעניליכקייטען האבען זיך אויך דערשלאלגען צו דעם כבוד,
דער „קרימער“ זאל זין בי זי צו גאסט, און יענער איי געווארען און
איינגעעהר בי די ריכע ווילנער משפחות.

אווי האט זיך געציגען עטליכע וככען. דער אינציגער, ואס האט
בי אט דער בעגייסטער שטימונג, וועלכע האט פערכאנט גאנץ ווילנע,
אַרוֹיְסָגּוֹזִיעַן קְלוֹגָעַ נִכְטֶרְקִיִּת, אֵין גְּעוּזָן דָּעַר בָּעֲרִיהַמְּטָעַר דָּרְחִים
וְאַלְאָזִינְגָּר, דָּעַר בָּעַשְׁפָּעָר פָּוֹן דָּעַר בָּעַוּאָסְטָעָר יְשָׁבָה. צו איהם
קִיְּין וְאַלְאָזִין זִינְגָּעַן דָּרְגָּאָגָּעָן נְאָרְכִּטְעָן וְעוּגָּעַן דָּעַם, „פָּאַסְלָאַנְגִּיקְסְּ“
אַנְקּוּמָעַן קִיְּין וְוַילְנָעַ אָוֹן וְעוּגָּעַן דָּעַם, וְאַזְוִי מַעַן טְרָאָגָט זִיךְ דָּאָרְטָעַן
מִיט אִהְם אָרוּם. ר' חִים אֵין גְּעוּזָן וַיְשִׁיט בְּלוֹזָן אַגָּוֹן אֵין לְעָרְנוֹן,
נָאָר אוֹיךְ אַזְעַלְתָּעַן קְלוֹגָעַר מַעַנְשָׁ מִיט אַפְּרָאָקְטִישָׁן חֹוש. דִּי זָאָר אַיְזָן
אִהְם פָּוֹן אַנְהָוִיב אָוֹן גְּעוּזָרָעָן שְׁטָאָרָק פָּעָרְדָּעְטָיָג. עַס אַיְזָן מַעְגָּלִיךְ,
וְוַיְיַיְינְגָּעַ בָּעַהְיִיפְטָעַן, אָזְזָ דָּעַר „קרִימָעָר“ אַיְזָן פָּעָרְמָהָרָעָן צו אִהְם
קִיְּין וְאַלְאָזִין, אָוֹן עַר האט גַּעַמְאָכָט אוֹיף אִהְם אַשְׁלָכְטָעַן אַיְינְדָּרוֹק.
מַעַן דָּעַרְצָהָלָט אָזָא גַּעַשְׁכְּטָעַ : אַיְן וְאַלְאָזִין האט מַעַן אַיְינְמָאָל אַיְינְגָּעַ
לְאָדָעַן דָּעַם „קרִימָעָר“ צו אַשְׁמָה, בַּיִּי וְוַעֲלָכָעָר עַס אַיְזָן גְּעוּזָן אוֹיךְ ר'
חִים. דָּאָס שְׁטָעַדְטָעַל אַיְזָן שְׁטָעַנְדִּיגְ גְּעוּזָן בָּעַוּאָסְטָמְ מִיט אַיְהָרָעַ גְּרוּיטָע
בְּלָאָטָעַס, אָוֹן בַּיִּי אַלְעַ גַּעַסְטָ וַיְיִגְעַן דִּי שִׁיךְ גְּעוּזָן שְׁמָוֹצִיג. נָוֶר דָּעַם
„קרִימָעָרְסְּ“ שִׁיךְ זִינְגָּעַן גְּעוּזָן רַיִן. ר' חִים האט זִיךְ פָּעָרְוָאָנְדָּעָרט
אָוֹן בַּיִּי גַּעַפְּרָעָטָם, וְוַיְיַזְוִי קּוֹמֶט דָּאָס. יַעֲנָעָר האט אִהְם דָּעַ
רוֹיִף גַּעַעַנְטָפְּרָטָ : „צַו מִינְעַ שִׁיךְ שְׁטָעַהָט דִּי בָּלָאָטָ נִיטָ צַו. דָּאָס
אַיְזָן אַקְלִינְגִּיקִיט, אַיְדָ קָעַן בָּעַוְיִזְעַן פִּיעַל גְּרָעְסָעָרָעָ מַוְתִּים!“ ר'
חִים' זִינְגָּעַן דִּי רַיִד נִיט גַּעַפְּלָעָן. עַר האט דָּעַרְפִּילָט, דָּאָס עַר האט
דָּאָ צַו טָהָן מִיט אַשְׁרָאָטָאָן אָוֹן בָּעַרְיהָמָעָר. עַר האט אִהְם נַאֲכָגָעָ
שְׁפִירָט אָוֹן בַּיִּי אַנְדָּעָר גַּעַלְגָּעָהָיִיט עַנְטָדָעָט, אָזְזָ וְוַעַן דָּעַר „קרִימָעָרְסְּ“
קוֹמֶט עַרְגִּיזָ וְוַאֲהָיָן, וְוַאֲרָט אוֹיף אִהְם, בָּעַהְלָעְטָעְנָרְהָיִיד, זִין מַשְׂרָת
מִיט אַפְּרָיְנְגָ שִׁיךְ, אָוֹן עַר טָהָות זִיךְ אַיְזָן אוֹוי, דָּאָס קִינְגָעָר זָאָל עַס נִיט
בָּעַמְּרָקָעָן.

ר' חִים וְאַלְאָזִינְגָּר האט אַוּוּקָגָעָשִׁיקָט קִיְּין וְוַילְנָעַ אַ בעַזְוַנְדָּעָר
מַעַנְשָׁ צַו דִּי דָּאָרְטִיגָּע אַנְפִּיהָרָעָר אָוֹן זִיךְ גְּעוּזָרָעָט, וְוַיְיַזְוִי זִין פָּאָרָ
זִיכְטִיגָּמִיט דָּעַם „קרִימָעָרְסְּ“, אַוְיסְמַיְידָעָן אִהְם, וְוַאֲרָט אוֹיף אִהְם מַאֲכָט
עַר דָּעַם אַיְינְדָּרוֹק פָּוֹן אַגְּפָעָהָרְלִיבָּעָן מַעַנְשָׁעָן, פָּוֹן אַ בעַטְרִיגָּעָר. דִּי
מַיְינְגָגָ פָּוֹן אָזָא גַּעַכְטָעָר פָּעַרְזָעְנִילְיכִּיקִיט, וְוַיְיַזְוִי ר' חִים, האט נַאֲטִירָלִיךְ
גַּעַמְוֹזָט האבען אַ גְּרוּסָע וְוַירְקָוָגָ. יַעֲדָעָר עַנְטוֹחָיאָזָם קָאָן נִיט אַנְהָאָלָ-

טען און א ברגע, ער פאדיערט שטענדיג נייעם שטאג'. און וויל דיא מעשה מיט דעם „פאלאניך“ האט קיין וויטערדייג ניס ניט געגעבען, האט די ווילדע בעיגיסטערונג אין שטאדט מליא געמוות פאלען. ער עולם האט זיך אנטיניכטערן. ערשות איצט האט מען זיך געכאנט, און ער „קרימער“ איז געווען בעקאנט און געהאט צו מהאן מיט דעם פערוואלטער פון ער „טאמאזונע“ און מיט איהרע אנדערע בעאמטער. מען האט זיך דערמאנטן, און בי די אנטימע געשפרעבען מיט די ווילגער כל-טהווער און ריביע סוחרים פלעגט ער אפט בעיריהען די פראגע וועגן קאנטראבאנד און ווילגער איספרעגן, ווער פון די קראמערי עס האנדעלט מיט טרייפע סחרה, כדי מען זאל אויף זיין ווירקען דורך די רבנים.

די עפידעמשע בעיגיסטערונג, פון ווילכער די וועלט-געשביבט גיט אונז איזוי פיעל ביישפיעלען, ענדיגט זיך ממעט שטענדיג מיט דעם, און ער המן וואָרַפְטַ אַרְאָבַ זִין אַבְגָּאָטַ פָּזֶן דָּעֵר גְּרוֹיסָעָרַ הוַיְיךְ מִטְ דַּעֲמֹזָעְלָבָעַ אִמְפְּעַטַ, מִטְ וּלְכָעַן עַרְ האָט אַיְהָם פְּרִיהָעָר אַהֲןָן אַרְיוֹפְּגָעָהוַיְבָעַן. דָּאַסְזָעַלְבָּעַ אַיְזַן גַּעַשְׁעָהָן מִטְ דַּעַם כְּלוּמָרְשָׁעַן „פאָלָאנִיךְ“ פָּזֶן דַּעַם אַוְיסְגָּעַטְרָאַכְטָעַן אִידִישָׁעַן מְלָךְ. פָּוְנָקְטַ אַזְוִי הַאָסְטִיגַ, וּזְזַעְמַן הַאָט נָאָרַזְ וְזַעְמַן זִין אַיְהָם בעגולייבט, אַיְזַן ער גַּעַוְאָרָעַן אַוִּיסְ פְּרִיזְ.

מען האט גַּעַנוּמָעַן דַּעְרַצְעַלְעַן, אַיְזַן דַּעְרוֹוִיסְעַנְדִּיגְ זִיךְ פְּרַשְׁעַדְעַנְעַן בְּעַדְ האַלְטָעַגְעַסְ סְדוּדָותְ וְוּגָעַן דַּעַם וּוּלְגָעַר האַנְדָּעַלְ, זַעַט עַר אַגְּעַהוַיְבָעַן פְּאַזְ דַּעַרְן מִטְ סְטְרָאַשְׂוָנְקָעַס גַּעַלְדַּבְּיִי סְחוּרִיםְ. מען האט אַזְיַ אַזְעַמְעַטְסְ, אַיְזַין אַוְיפְּפִיהָרָוְגְ אַיְזַן גַּאֲרַנְטִיקְ נִיטְ קִין שְׁעַנְעַן, אַיְזַן ער האָט עַסְקִיםְ מִטְ דַּעַר בְּעַלְ-הַבִּיתְתְּעַטְ פָּזֶן דַּעַם הַוִּיןְ, וְאַוְ ער האָט גַּעַוְאָוִינְטְ, אַיְזַין אַזְיַ מִטְ אַנְדָּעַרְ וְוּבְלָעַן. דָּאָס אַלְיַ אַיְזַן, אַפְּנִיםְ, דַּעְרַאְגָעַן צַוְ דַּעַם „קרִימָעַרְ“.

— אַזְ ער אַיְזַ פְּלַצְלִינְגְ פְּעַרְשְׁוֹאַונְדִּעַן גַּעַוְאָרָעַן פָּזֶן וּוּלְגָעַן.
דיַקְ דַּעְרַצְעַלְטַ, אַזְ ערַזְעַלְבָּרַ, „קרִימָעַרְ“ אַזְ מִטְ אַ צִּיטְ שְׁפָעַטְ טָעַר בעַגְאַגְעַן אַזְ קָאַמְעַנְצִיְ-פָּאַדְאַלְסְקְ עַפְסְ אַ שְׁוּוּרְ פְּעַרְבָּרְעַכְעַן, אַזְ אַזְעַמְעַן האָט אַיְהָם דַּאֲרַטְעַן גַּעַקְנוּטְעוּוּטְ אַזְ פְּרַעְשִׁיקְטְ קִין סִיבְרַ. עַסְ אַזְיַ אַבְגָּאָטַ פְּעַטְצְוַשְׁטָעַלְעַן, צַיְ דִּי זַאֲךְ אַיְזַ טַאֲקָעְ אַזְוִי גַּעַוְוָןְ,
אַדְעַרְ מִיר האַבָּעַן דָּאַ צַוְ מהָאָן מִטְ דַּעַם „מוֹסְרַהַשְׁכָלְ“, וְאַזְ דַּיְקְ האָט
הַוִּיפְּטוּצְלִיךְ אַזְיַ זִינְעַן, מִטְ ערַסְאַרְבָּאַוּרְ מַאֲרָאָלְ, אַזְ ערַ יְוָשָׁרְ
בְּעַהְמַטְ שְׁטָעַנְדִּיגְ זִינְסְ, דִּי זַיְגְדְ וּוּרְטַ אַלְעַ מַאְלְ בְּעַשְׁטָרָאַפְטְ.

וּוּרְ אַיְזַ אַזְ ערַ וּוּרְקְלִיבְקִיטְ גַּעַוְוָןְ דַּעַר „סָאַמְאַזְוָאַנְעַץְ“, וְאַזְ
הַאָט צְוּרוּדְעַרְטְ אַזְ אַבְגָּאָטַ דיַקְ וּוּלְגָעַר אַיְדִישְׁ בְּעַפְעַלְקְלִרְוָגְןְ?

וְיַ עַסְ וּוּיְוָטְ אַוִּיסְ, אַיְזַ ערַ „קרִימָעַרְ“ גַּעַוְוָןְ אַ גַּעַהְיִימְעַרְ שְׁפִיאַזְ,
וּוּמְעַן דיַ אַדְמִינִיסְטְרָאַצְיְעַדְ האָט גַּעַשְׁקִטְ אַוִּיסְצְוָנִישְׁטָעַרְן דיַ סְדוּדָותְ פָּזֶן
דַּעַר אַיְדִישְׁ שְׁמוֹגְלָעְרִי. אַיְזַ אַגְּהָוִי 19-טָעַן יַאֲהָרְהָוְנְדָעַרְטְ אַזְ דיַ

אין דוסטורי אין רוסלאנד געווען נאך זעהר שוואר ענטוועיקעלט, און די ווינציגע פאָבריקען האבען געקאנט ליפערן נור פראָסטע, געוועהניכע סחרות. דער ר'יכער פרײַצישער קלאַס, בעונדערס אין די מערבעג עונדערן, האט זיך אַבער שווין גענוייטיגט אין פִּינְגֶּרְעַד, בעסערע סחרות. אויף אויסלענדישׁ סחרות זיינען געווען זעהר הוייכע אַבְּצָאַהְלְוָגָן, און דעריבער האט די בעשפטיגונג מיט קאנטראָבאָנד זיך אלז מעהր פֿערְשְׁפְּרִיט. אין די געגענדען ביִ דער גְּרָעֵנְץְּ האבען אַידען גענומען אַ גְּרוֹיסְּעַן אַגְּטִילְּ סָאִי אַין דער קאנטראָבאָנד, סָאִי אַין דעם האנדעל מיט געשמוּעַלְתָּעַ סחרות. די שְׂמֹגְלָעָרִי האט אי געשאָדָט דער רָוסִי שער פֿאָברִיקְאַצְּיַע, אי פֿעְשְׁאָפְּטְּ גְּרוֹיסְּעַ הִיקּוֹת דער מלוכָה. די רָעִי גְּרוֹנוֹגָה האט געפִּיהָרט אַן עֲנוּרְגִּישָׁוֹן קָאמֵףְּ גַּעֲגָעָן דער קאנטראָבאָנד, אַנוּוּנְדְּעַנְדִּיגְּ דָּעָרְבִּי אַלְעָ מְעַלְכָּעָ מִיטְלָעָן. עַס קָאָן זעהר זַיִן, אַן בעת דער קָאָכְּבָּנִישׁ, ווֹאָס אַיז עַנְטָאָנָעָן אַין די אִידְישׁ שְׂטָעַט צְוִילְעָבְּ דִּי קָלָאָגָעָן ווֹעֲגָעָן דעם אִידְישָׁעָן „מֶלֶךְ“, האט די אַדְמִינִיסְטְּרָאַצְּיַע דָּס אַוְיְסְגָּעָנְצָט אַן אַונְטָרְגָּעָשִׁיקְט אַלְס זַיִן כְּלוֹמְרָשְׁטָעָן „בָּאַטְשָׁאָפְּטָעָרְ“ אַיְהָרָעָן אַ שְׁפִּיאָן, כְּדִי אַוְיְפְּן אָרט, אַין דער גְּרָעְסְּטָעָר אִידְישָׁר קְהִילָה, צוֹ דָעְגָעָהָן אַלְצְדִּינְגָּ מִכְחָ דָעָר אִידְישָׁר שְׂמֹגְלָעָרִי. מִיטְ פֿרָאָוָאַקְצִיעָ אַן פֿעְרָשְׁטָעַלְתָּעַ אַגְּעַנְטָעַן פְּלָעַגְט זיך דָאָךְ דיּ רָוסִישׁ פֿאַלְיִיצִי בענוצָען אַוְיךְ אַין ווִיכְטִיגְעָרָעָ, פֿאַלְיִיטִישׁ אַגְּגָעָנְהִיטָעָן. עַס קָאָן דעריבער גַּעַמְּאָלָט זַיִן, אַן דָאַסְזָעְלָבָעְ שְׁעָנָעָ מִיטְעָלָהָט זיך זַיִן אַגְּגָעָנְדָט אַוְיךְ אַין אַט דעם פָּאָל.

אין אַ גַּעַוִּיסְעָר מָס ווּרְטָט דָס בעשטעטיגט דָוְרָךְ דעם פָּאָקָט, ווֹאָס אַין גִּיכָּעָן נאָךְ דעם „קְרִימְעָרְסָ“ פֿערְשְׁוִינְדָעָן האבען זיך אַין ווִילְנָעָ אַנְגָּעָהָוִיבָּעָן אַונְטָרְזָוְכָּנוֹגָעָן אַין אִידְישָׁ קְרָאָמָעָן, אַן עַס אַיז דָאָ קָאָנָה פֿיסְקִירְט גַּעַוְאָרָעָן אַ הִבְשָׁ בִּיסְעָל גַּעַשְׁמוּגְלָטָעָ סְחָרָה. די גַּעַשְׁכִּטָּעָ ווֹאָס אַיז דָאָ דָעְרָצְעָהָלָט גַּעַוְאָרָעָן, אַיז אַלְזָאָ כָּאַאָקְטָעָרִיסְטִישָׁ אַיְ פָּאָר דָעַמְּאָלָסְדִּיגָּרָ שְׁטִימָנוֹגָ פָוָן דער אִידְישָׁר בְּעַפְּעַלְקָעְרוֹנוֹג אַין רָוסִ לאָנד, אַיְ פָּאָר די גַּעַגְגָּ פָוָן דער רָוסִישָׁר אַדְמִינִיסְטְּרָאַצְּיַע.

דוד לוריא אין שליסעלבורגער פעסטונג

דער אַרְעָסֶט פֿון דָּעַם בעוֹאַסְטָעַן גַּלְעַהֲרַטָּעַן אָונֵן כָּלְ-תְּהֻוָּר דָּוד לּוֹרִיא ("ר' דָּוד בִּיכָּאוּעַר") האָט אַיִן זַיִן צִיִּיט אַרְוִיסְגָּרוּפָעַן אַ שְׂטָאָרַךְ קָעַן טּוֹמַעַל צְוִישָׁעַן דִּי אַידָּעַן אַיִן רּוֹסְלָאנְד. אַבָּעַר דִּי יְדִיעָות, וּאָסָס מִיר גַּעֲפִינְעַן וּוּעֲגַעַן דָּעַם אַיִן אַונְזָעַר לִיטְעַרְאָטוֹר, זַיְנְעַן אַיִ זְעהָר וַיְנְצִיגָּג, אַיִ מִיסְטָעַנס נִיט גַּעַנְיוֹ¹⁾. עַס צִירְקוּלִירְדּוֹן וּוּעֲגַעַן אַט דָּעַם צְוָפָאַל פִּיעַל עַרְצָעַהֲלוֹנְגָעַן, אַבָּעַר זַיִן הַאַבָּעַן אַ לְעַגְבָּדָאַרְשָׁעַן כָּאַרְאָקְטָעַר. וּוּי עַס וַיְיִיט אָוִיס, זַיְנְעַן אַפְּלִוַּן אַיִן דָּוד לּוֹרִיאַס אַיְגָעַנְעַר פָּאמְלִילַעַן נִיט פָּעַרְדַּ – בְּלִיבָּעַן קִיְּין פָּאַקְטִישְׁ-דִּיכְטִיגָּע יְדִיעָות וּוּעֲגַעַן דִּי אַרְזָאַכָּעַן פֿון זַיִן אַרְעָסֶט. וּוּעַן אַיךְ הַאַבָּעַן מִיר מִיט טְלִיכָּע צְעַהַנְדִּילִיג יְאָחָר צְרוּיק גַּעַוְונְדַט נָאָר אַוְיסְקָוְנְפָעַן צַו זַיִן זְהָן, דָּעַם קִיְּעוּוּר אַדוֹאָקָאָט בָּ. לּוֹרִיא, האָט עַר מִיר אַנְגָּשְׁרְבָּעַן אַיְנִיגָּע אַיְנְצָעַלְהִיטָּעַן; אַבָּעַר שְׁפָעַטָּעַר, אַיִ פָּעַרְגָּלִיךְ מִיט זִיכְּרָעַ, פָּאַלְקָאָם צְוָפְּעַרְלִיסְלִיכָּע קְוּעַלְעָן, וּאָסָס מִיר אַיִ גַּלְגָּלְגָּעַן צַו בְּעַקְוּמָעַן, הַאַבָּעַן זַיִךְ זַיְנְעַן מִיטְטִילְוָנְגָעַן אַרְוִיסְגָּשְׁטָעַלְט פָּאָר נִישְׁתָּגָנְץ גַּעַנְיוֹ.

אַיִדְעָר אַיךְ וּוּעַל צְוָרָעַטָּעַן צַוְּצַמְּעַן עַנְיִינְג אַיְבָּרְגִּיג צַו זַיְגָעַן אַיְבָּרְגִּיג וּוּרְטָעַר וּוּעֲגַעַן דָּ. לּוֹרִיא. עַר אַיִן גַּעַבְוִירְעַן גַּעַוְונְדַט אַיִן יְאָחָר 1798 אַיִן אַלְטְּ-בִּיכְאָוּ (מַאְהָלְיוּעָר גּוֹב.). אָונֵן האָט גַּעַשְׁטָאָמַט פֿון אַ וּזְהָר יְחוֹסְ-דִּיגָּעַר פָּאַמְּלִילִיעַ, צַוְּצַמְּעַר עַס הַאַבָּעַן אַנְגָּשְׁרְבָּעַן אַיְנִיגָּע אַיְנְצָעַלְהִיטָּעַן; אַבָּעַר שְׁפָעַטָּעַר, אַיִ פָּעַרְגָּלִיךְ מִיט זִיכְּרָעַ, פָּאַלְקָאָם צְוָפְּעַרְלִיסְלִיכָּע קְוּעַלְעָן, וּאָסָס מִיר אַיִ גַּלְגָּלְגָּעַן צַו בְּעַקְוּמָעַן, הַאַבָּעַן זַיִךְ זַיְנְעַן מִיטְטִילְוָנְגָעַן אַרְוִיסְגָּשְׁטָעַלְט פָּאָר נִישְׁתָּגָנְץ גַּעַנְיוֹ.

¹⁾ ד. לּוֹרִיאַס קוֹרְצָע בְּאַגְּרָאָפִיעַ האָט פָּעַרְפָּאָסְט זַיִוּן קְרוּב, שְׁמוֹאָל לּוֹרִיא.
ז. זַיִוּן צְוָגְעַבָּעַן צַו דָּעַר-2-טָעַר אַוְיְפָלָאָגָע פֿון ד. לּוֹרִיאַס "קְדָמוֹת סְפָר חֹוֹהָר",
ג. 15-14 (וּאֶרְשָׁע, 1887). אַיִן אַוְוּנְשָׁטָאָט-וּוּנְעָרָס, "דָעַת קְרוּשִׁים" אָונֵן
מְגַדְּ-שְׁטוּנְשְׁנוּדָעָרָס "עִיר וּוּילְנָא" וּוּרְעָן בְּלוּוּזְוּ וּוּדְהָרָהָאָלָט ש. לּוֹרִיאַס
אַוְנְבָּוּנְקְטָלִיכָּע אַוְיסְקָוְנְפָעַן. אַיְנְגָע פָּאַקְטִישָׁע יְדִיעָות וּוּעֲגַעַן ד. לּוֹרִיאַס
עַנְיִין האָט י. העַטְעַן גַּעֲגַבָּעַן אַיִן זַיִוּן אַרְטִיקְעָל אַיִן "יְעוּרְוִיסְקָאָט מִוּסָל",
4-טָעַר בְּגָה, ג. 100.

די גרענט קהילות; אבער ער האט זיך פון דעם שטענדיג אבעג זאגט און האט געלעבט אין אלט-ביבאטו אלס סוחר און פריוואטער גען לעהרטער. פון זינע ווירק זינגען אבעגדראקט געווארען בלוייז אייניגען, אין זיך וויזט זיך אָרוּס קלֶאָר זיין גרייסער קרייטישער חוש און זיין זעלטונג מעטאדישקייט.

דוד לוריא האט זיך פיעיל בעשעפטיגט אויך מיט געוזלשאפטליךער ארביזיט. ער האט גענומען אנטיל אין די וויכטיגסטע אסיפות און בע ראטונגגען וועגען אלגעמיינע עניינים, און צו זיין מיינונג פלאגט מען זיך שטענדיג צוהערען מיט גרויס אקטונג און אויפערקואזמקיט. ווען משה מאנטעפע פיארע איז איזהאר 1846 געקומען קיין>Roseland, איז ד. לוריא געפאהרען צו איהם קיין ווילנע, כדי צו בעקעגען איהם מיט דער לאגגע פון די רוסישע אידען². זעהר אינטערעסאנט יונינען לוריאס בריף צו י. ב. לעוינזאן, וועגען איבערזעצען איז רוסיש יענעמס ווערך „זרובבל”; לוריא האט דאס געהאלטען פאר דורכאים נויטיג, כדי צו קעמעפער געגען די בלבולים אויפ' תמלוד³). געתמארבען איז דוד לוריא איז אלט-ביבאון, איז יאהר 1855.

אויף אט דעם אונגוזעהנעם געלעהרטען אוון געוזלשאפטליךען טהווער
אייז עס געמאכט געוווארען אַ מסירה מיט פערברעכערישע פעלשונגען,
וועאס האבען איהם שיעיר ניט אומגליקליך געמאכט אויף זיין גאנצען לע-
בען. איד האב די מעגליכקייט גענווי צו דערצעעהלען דעם גאנצען עיפוי
זאָד, אויפ'ן גראונד פון די אַפְּיצִיעָלָע אַרכִיוֹדָקְמוּנָטָעָן, וועלכע עס האט
זיך מיר אַינְגֶּעֶבֶן אַרוּסִצְגָּעָפִיגָּעָן*. אויסטר זיין, האב איד אויס-
געונצט אויך פערשידענע מינדליכע מיטטיליגונגגען אוון שריפטליכע מא-
טעריאלאען.

געווונן איז דאס אין צאָר ניקאָלאַי דעם ערשותענֶס צוּיט, פינַף מאַ נאָטערן נאָך דער שְׁרָפָה, וואָס איז געשעהָן (דעם 17-טַעַן דעכְּצְמַבְּעַר 1837) איז דעם קִיּוּזְרִילִיכְעַן ווַיְנַטְּעַר-פְּאַלְאַזְן. איז מאַי 1838, איז אוֹיף דער פָּאַסְט אִיבְּרָעָגְכָּפָט אָרוֹן צְגוּשְׁתְּעַלְתָּן גּוֹאוֹרְגָּעַן איז דער „דְּרִיטָעָר אַבְּ-טִילְוָנוּג“ אֲ בְּרִיף, אַדְרָעֵסְרִיט קִין פֿעַטְעַדְבָּרָגְג, אוֹיפְּגַן נַאֲמַעַן פָּוּן דעם סּוֹחֵר יְודָעֵל נִירְעַנְשְׁטַיִין. דער ברִיך איז געווונן גַּעַשְׁרִיבָעַן אַיִלְעָבָן דְּרַעַאיַיש אַזְן הַאַט זִיד גַּעַלְיִיעַנְט אֹזְיִי: „לְיעַבְּרָר פְּרִינְד, וואָס זָאַל אַיִלְעָבָן זָאַגְעַן ווּגְעַגְעַן דער האַנדְלָגָן פָּוּן אָנוֹגָעָר קִיּוּזָר, יְמַח שְׁמוֹ! מְכֻחָה דער שְׁרָפָה, וואָס אַזְן בַּיִי אַיהֲם גַּעַוּונָן, ווּלְאַיִלְעָבָן: רַעַכְתָּ אַוְיִת

²⁾ "עיר ווילנא", ז. 159.

⁽³⁾ "ברא יצחק", 165—163, 166—169.

²⁶⁷) ארכיוו פון דער „דרויטער אַבטויולונג“, 2-מע עקטפּ, 1838—נומ. 267.

אייהם ! אונזער „גָּאָרָאָדְנִיטְשִׁי“ (שטאדט-פערוואָלטער) האַט מיר געזאגט,
אוֹ ער האַט נאָכָמָל געהאט בי ויך אָ שְׁרָפָה. הַלוֹאַי, רַבּוֹנוֹ של עַולְם,
זָלְעָן אֶלְעָן דִּינְעָן שָׂוָנָאִים צְוֵי אָוּמְקָמָעַן ! שְׁרִיבְּבָט מִיר אָן וועגען רֵי
ישְׁרָאֵל פֿוֹן פֿרִיבִּישַׁן. עַס אַיז ווַיְרִיכְלִיךְ נִיט אָוִיסְצָהָאַלְטָעָן דֵּי רְשָׁוֹת
פֿוֹן דָּעַם קִיּוּזָר, יְמָחַ שְׁמוֹ ! מִין מִינְגָּג וְאֶלְטָן גַּעֲוֹעָן : מַעַן זָלְצָר
נוּיְפְּקִילְבָּעָן וְאֶסְמָהָר גַּעַלְד אָן אַבְּשִׁיקָעָן קִיּוֹן פֿעַטְעַרְבּוֹרָג. אַיךְ נַעַמְתָּ
זִיךְ דַּעַרְפָּאָר. וַיְיַזְרֵר וּוַיְסַס (אַיךְ בֵּין דָּאָךְ גַּעַזְעָסָעָן אַיז נַאֲרִינְסָק), קָאָן
מַעַן זָאָמְלָעָן פֿיַּעַל גַּעַלְד. דָּעַר „גָּאָרָאָדְנִיטְשִׁי“ הַיִּסְט אַוְיךְ דָּאָסְעַלְבָּעָן,
אָן דַּעַרְבָּעָר שְׁרִיבְּבָט מִיר אָן וְאֶסְמָהָר. וְאֶסְמָהָר אַנְבָּעַלְאָגָּט דָּעַם
אַטְקוֹפּ, נַעַמְתָּ אֵיתָם, לְמַעַן הַשְּׁמָן, פָּאָר מִיר. אַיְיָרְ פֿרִינְד, דָּוד לְוַרְיאָ
פֿוֹן אַלְטִיבִּיכָּאָו.“

מייט איינִיגָּע טַעַג שְׁפַעַטְעָר האַט דָּעַר קִיעְוּוּר גַּעַנְעָרָאָל-גַּוְבָּעָרִינְאָן
טאָר, בִּיבִּיקָאָו, צָוְגַּשְׁקִיט צַו דָּעַר „דָּרִיטָעָר אַבְּטִילְוָגָן“ נַאָךְ אַ העֲבָרָעָ
אַישְׁעָן בְּרִיךְ פֿוֹן דַּעַמְזָעַלְבָּעָן דָּ. לְוַרְיאָ, וְאֶסְמָהָר אַסְהָר, מַשָּׁה
רַאֲבִינְאָוּוִיטָש אַיז וְשִׁיטָּאָמִיר, הַאַט בַּעֲקוּמוּן דָּוָרְךְ פָּאָסָט אָן צָוְגַּשְׁטָעָלָט
אַיז פָּאָלִיצִי : „צַו מִין גַּעַשְׁצָטָעָן פֿרִינְד רֵי“ מַשָּׁה רַאֲבִינְאָוּוִיטָש אַיז
וְשִׁיטָּאָמִיר. אַיךְ בָּעַט אַיךְ וְעַהְרָר מִיר מִיטָּצְוִילְוָעָן : צַי אַיז דָּאס רִיכְ
טִיגְ וְאֶסְמָהָר אַיךְ הַאַב דָּא גַּעַהְעָרָט פֿוֹן אַונְזָעָר „גָּאָרָאָדְנִיטְשִׁי“, אַז עַס אַיז
וְוַיְדָעָר גַּעַוּעָן אַ שְׁרָפָה אַין דָּעַם פָּאָלָאָץ פֿוֹן אַונְזָעָר קִיּוּזָר, יְמָחַ שְׁמוֹ ?
זָלְעָן צְוֵי אָוּמְקָמָעַן אֶלְעָן דִּינְעָן שָׂוָנָאִים, רַבּוֹנוֹ שְׁלַעְלָוָם ! טִילְטָ מִיר
מַיְטָ וְוַעֲגָעָן רֵי יְשָׁרָאֵל פֿוֹן פֿרִיבִּישַׁן. וְאֶסְמָהָר זִיךְ מַיְטָ אֵיתָם ?
שְׁרִיבְּבָט מִיר אַלְצָ גַּעַנוֹי, וְעַט אַיהֲרָ מִיר פֿעַרְשָׁאָפָּעָן פֿיַּעַל פֿעַרְגָּוּגָעָן.
דָּוד לְוַרְיאָ, פֿוֹן אַלְטִיבִּיכָּאָו.“

פֿוֹן דִּי בִּידְעָ בְּרִיךְ אַיז דָּעַר „דָּרִיטָעָר אַבְּטִילְוָגָן“ גַּעַמְאָכָט גַּעַ-
וְאָרָעָן אַ רְוִיסְיָע אַבְּעַוְזָעָגָג, אָן זִיעָר אַינְהָאַלְטָה האַט דָּא, גַּאֲטִירְלִיךְ,
גַּעַמְאָכָט אַ גַּעַרְדָּעָר. דִּי גַּרְאָבָע אַוְיסְדָּרְקָעָן וְוַעֲגָעָן דָּעַם קִיּוּזָר : דִּי
וְוַעַרְטָעָר „רֵי יְשָׁרָאֵל רְוַשְׁיְגָעָר, וְעַמְעָן מַעַן האַט דָּאָן אַרְעַסְטִירָט
חַסִּידִישָׁעָן צְדִיק, רֵי יְשָׁרָאֵל רְוַשְׁיְגָעָר, וְעַמְעָן דָּעַרְהָרְגָּעָן צְוֵי אַיְדִישָׁעָ מִסְרָאִים,
אָן צָוְגַּזְיָגָעָן צַו אַ פְּרָאָצָעָס וְוַעֲגָעָן דָּעַרְהָרְגָּעָן צְוֵי אַיְדִישָׁעָ
אָן אַין צְוָאָמָעָנָאָגָג מִיטָּעָם, דָּעַרְ פְּאָרְשָׁלָאָג וְוַעֲגָעָן קְלִיְיָבָעָן גַּעַלְ
אָן אַבְּשִׁיקָעָן קִיּוֹן פֿעַטְעַרְבּוֹרָג — דָּאס זִינְגָעָן אַלְצָ גַּעַוּעָן צְוֵי אָגָעָן,
פָּאָר וְוַעֲלָכָעָן מַעַן פְּלָעָגָט אַין נַיְקָאָלָאִי דָּעַם עַרְשָׁטָעָגָס צִיְטָעָן הַאֲרָבָּ
בְּעַשְׁטְרָאָפָּעָן.

פֿרִיבִּיעָר פָּאָר אַלְצָ הַאַט מַעַן גַּעַמְאָכָט אָן אוּסְפָּאָרְשָׁוֹג וְוַעֲגָעָן דִּי
בִּידְעָ מַעַנְשָׁעָן, צַו וְוַעֲלָכָעָן דִּי בְּרִיךְ זִינְגָעָן גַּעַוּעָן אַדְרָעָסִירָט. מַעַן אַיז
דַּעְרָגָאָנָגָעָן, אָן קִיּוֹן „יְוָדָעַל נִירְעַנְשְׁטִין“ גַּעַפְּינְט זִיךְ נִיט אַין פֿעַטְעַרְבּוֹרָג.
וְאֶסְמָהָר אַנְבָּעַלְאָגָּט מַשָּׁה רַאֲבִינְאָוּוִיטָשְׁ/עָן, לְעַבְטָ עַרְ טַאָקָעָ אַיז וְשִׁיטָּאָמִיר,

און ער איז א מעונש, אויף וועלכען עס פאלט ניט קיין מינדעסטער פאר- דאקט. דעם ערשטען יוני האט די „דריטער אבטילונג“ עקסטרא קאמאנַ- דירט קיין אלטביבאָו דעם ושאנדארמסקען קאָפִיאָו ראָקעיעו (דאָס איז דערזעלבער ראָקעיעו, וועלכער איז בעוואָסט מיט דעם, וואָס ער האט אין יאָהָר 1837, לoitט דעם בעפעהל פון דער ושאנדארמעריע, שטי- לערהייד, בגיןה אַבְּגָעֵפְּהָרֶת צו דער קבורה דעם קערפער פון דעם בעריהמתען רוסישען פֿאָעָט פֿוֹשְׁקִין, אָום ניט צו דערלאָזָעָן צו אָ דָעַ מאָנְסְּטְּרָאָצְּיָע צוֹלְיָעָב זִין טְרָאָגִישָׁעָן טְוִיטִיט). דער ושאנדארמסקער קאָפִיאָ- טָאָן האט בעקומען דעם אויפְּרָאָג צו מאָכָעָן אין אלטביבאָו בַּיִּדְוָ- לוֹדִיאָ אַנְגָּעָרִיכָּת אַ הַיּוֹדְזָוָנָג, פֿערכָּאָפָּעָן אַלְעָ פֿאָפְּרָעָע, וואָס וועלכָ- זִיךְ בַּיִּי אַיִּהָם גַּעֲפִינָגָן, אָון ברײַנְגָעָן אַיִּהָם מִיט די פֿאָפְּרָעָן קִיְּין פֿעַ- טְעַרְבּוֹרָג.

אין אָ ווֹאָר אָרוֹם, דעם 8טָעָן יְנוּן, האט ראָקעיעו גַּעֲבָרָאָט אָין דער „דריטער אַבְּטִילְוָנָג“ לוֹרִיאָן מִיט די אַלְעָ פֿאָפְּרָעָן אָון מאָנוֹסְקִרְפְּטָעָן, וואָס ער האט ביִ אַיִּהָם גַּעֲפִונָגָן לְיעָגָעָן אין אָ בעזונדער קָאָסְטָעָן, וועלכָע רָקָעָיָעָוּ האט פֿעַרְחָתְמָעָט. דָעַמְזָעַלְבָעָן טָאָג האט מעַן לוֹרִיאָן גַּעַ- נּוֹמָעָן אוֹפִּין עַרְשָׁטָעָן פֿעַרְהָעָר. ער האט עַנְטִישָׁדָעָן עַרְקָלָעָהָרָט, אָו די בַּיִּדְעָ בְּרִיךְ האט עַר קִינְמָאָל נִיט גַּעֲשִׁרְבָּעָן, דָאָס אָיוֹ נִיט זִין הַאנְדָּ- שְׁרִיפָּט. ער האט אַנְגָּעָוָיָזָעָן אוֹיף אַיִּנְגָּעָ אִידָּעָן, פָּוּן די וואָס גַּעֲפִינָגָן זִיךְ אָין פֿעַטְעַרְבּוֹרָג, וועלכָע קָעָנָגָן גּוֹט זִין הַאנְדָּשְׁרִיפָּט, וַיְיַיְלַעַ ער פֿלְעָגָט זִיךְ מִיט זִין דּוֹרְכְשָׁרִיבָעָן. אָז די בַּיִּדְעָ בְּרִיךְ זִינְגָעָן גַּעֲפָעַלְשָׁטָע, אָין דעם, האט ער גַּעֲזָגָט, קָאָן קִיְּין צוֹוִיְפָּעָל נִיט זִין. ער רַעֲכָנָט, אָז זִינְגָעָ שָׁוָּנָאִים האָבָעָן אַבְּגָעָשִׁיקָט אָין זִין נִאמָּעָן די בְּרִיךְ, אָום אַיִּהָם צוֹ פְּטָרָן, אָון ער האט אַ פֿעַרְדָּאָכָט אוֹיף די אַלְטְּבִּיכָּאוּר אִידָּעָן שָׁאָפְּרָאָ, רַאְפָּאָפָּאָרט אָון יְעַרְמָאָנָאָק, וועלכָע האָבָעָן אַיִּהָם מִיט עַטְלִיכָּעָן וואָכָען צוֹ רִיךְ גַּעֲסְטָרָאָשָׁעָט, אָו ער ווּט האָבָעָן אַ בִּיְזָעָן סּוֹף.

בַּאֲלִיל דּוֹרְנָאָךְ האט דער ושאנדארמסקער גַּעֲבָרָאָל דְּרַעְבָּוּשׁ (צָו ווּעַ- מעַנְסָ רְאִיאָן עַס האט אַגְּנָהָעָרָט מַאְהָלִיוּוּר גַּבְעַרְנִיעָ) מִיטְגָּעָטִילָט דעם שְׁעָרָ פָּוּן דער „דריטער אַבְּטִילְוָנָג“, גְּרָאָפְּ בַּעֲקָעָנָדָאָרָעָן, אָז לoitט די אַיִּסְקָוָנְפָטָעָן, וואָס ער האט בעקומען, האט דְּ. לוֹרִיאָס אַרְעָסָט אַוְמָעָטָם אוֹיף אִידָּעָן גַּעֲמָאָכָט זְהָהָר אַ שְׂוּוֹלְדִּיגָּעָר קְרָבָן פָּוּן אַ פֿעַלְשָׁוָגָן. מַעַן קָאָן צִיְגָט, דָאָס ער אָיִן אָז אַוְנְשָׁוְלְדִּיגָּעָר קְרָבָן פָּוּן אַ פֿעַלְשָׁוָגָן רַעֲכָנָעָן, אָז בַּיִּמְסָ פֿעַרְזְּעַנְלִיכָּעָן פֿעַרְהָעָר אָין דער „דריטער אַבְּטִילְוָנָג“ האט לוֹרִיאָ נִיט גַּעֲמָאָכָט דעם אַיִּנְדוֹרָק פָּוּן אַ מעַנְשָׁעָן, וואָס זָאָל שְׁרִיבָעָן אָז בַּשְּׁקָעָן אַזְׁעָלָכָעָן נִאָרִישָׁע בְּרִיךְ. בַּיִּמְסָ פֿעַרְגְּלִיכָּעָן לוֹרִיאָס פֿעַרְ- שִׁידָעָן מאָנוֹסְקִרְפְּטָעָן, וואָס רָקָעָיָעָוּ האט פֿערכָּאָפָּט אָן גַּעֲבָרָאָט, מִיט די בַּיִּדְעָ העַרְבָּאִישָׁע בְּרִיךְ, ווּרְטָט בַּאֲלִיל קְלָאָה, אָז דָאָס זִינְגָעָן

גאָר אַנדערע האַנדשְׁרִיפְּטָעַן, אָהֶן שָׁוֹם עַהֲנִיכְקִיּוֹת. אֵין אַיהֲרַ ערְשְׁטוּן רַאֲפָאָרֶט צָוֵם קִיְּזָעֵר הָאָט דִּי „דָּרִיטָע אַבְּטִילְוָנָגָג“ טָאָקָע אַרוֹיסְגָּעוֹזָאָגָט דִּי מִינְגָּוָג, אוֹ וּוֹאַהֲרִישְׁיָנִיךְ הָאָט דִּי בָּרִיךְ „אַנְגָּעָשְׁרִיבָּעָן נִיט לְוָרִיאַ, נָאָר עַפְּעָס אָן אַנדְעָר אִיד“. אָהֶן עַס קָאָן זַהָּר זִין, אוֹ לְוָרִיאַ וּוֹאָלֶט אֵין גִּיכְעָן בְּעִפְּרִיט גַּעֲוָאָרָעַן, וּוֹעַן עַס זָאָל נִיט הָאָבָּעַן גַּעֲשָׁהָן אַ נִּיעַ עַנְטָּה דָּעָקָוָגָג.

בַּיִּם דָּוְרְכְּקָוָעַן לְוָרִיאַס פְּאָפִירָעַן, וּוֹאָס רַאֲקָעִיעּוֹ הָאָט גַּעֲפָנוֹנָעַן אֵין קָאָסְטָעַן אָהֶן פֻּרְעָ'חְתָּמָעַט, הָאָט מְעַן אִין דָּעָר „דָּרִיטָע אַבְּטִילְוָנָגָג“ צְוִיָּשָׁעַן זִין גַּעֲפָנוֹנָעַן אַ שְׂטִיקָעַל פְּאָפִיר מִיט לְוָרִיאַס אַ וּיְסֻעְנְשָׁאָפְּטָלְכָעַר נָאָטִיךְ, אָהֶן אַוְיָהָר דָּעָר אַנדְעָר זַיְתָּה פְּאָפִיר אַיז אַנְגָּעָלְמְפָעָרָט, מִיט פֻּהְלָעַ רָעַן גַּעֲוָוָעַן אַנְגָּעָשְׁרִיבָּעָן אַוְיָהָר דִּיטָּשׁ מִיט לְאַטְיִינִישָׁע בּוּכְשְׁתָּאָבָּעָן:

אַלְעַקְסָאַנדָּר אִיזְט גַּעֲשְׁטָרְבָּעָן,
בְּיַקְלָאַיִן אִיזְט גַּעֲשְׁטָבָעָן,
קָאנְסְטָאָגְנָטִין אִיזְט גַּעֲרִינְגָט,
טִירָאָן בְּיַקְלָאַיִן פָּאוֹלוֹאָוּטָטָשׁ,
דָּעָר טָרָאָן קָאנְסְטָאָגְנָטִין... (אַונְדִּיוּטְלִיךְ)
בְּיַקְלָאַיִן וּוּרְדָ... (אַונְדִּיוּטְלִיךְ).

וּוֹעַן מְעַן הָאָט לְוָרִיאַן בְּעוֹווֹזָעַן דָּעַם פְּאָפִיר, הָאָט עַר עַרְקְלָעָהָרָט: דִּי נָאָטִיךְ הָאָט עַר אַיְגָעָהָעָנְדִּיגְ אַנְגָּעָשְׁרִיבָּעָן, אַבָּעָר דִּי אַוִּישְׁרִיפְּט אַוְיָהָר דָּעָר אַנדְעָר זַיְתָּה הָאָט עַר נִיט גַּעֲמָאָכָט. עַר הָאָט זַי אַפְּיָלוֹ קִינְמָאָל נִיט בְּעַמְּדָרָקָט, אָהֶן עַר זַהָּת זַי אַיְצָט צָוֵם עַרְשְׁטוּן מָאָל. דָּעָרָנָאָךְ הָאָט עַר צְוָגָעָבָעָן דִּי פְּאָלְגָעָנְדָע עַרְקָלָעָרָג: דָּעָר קָאָסְטָעָן, וּוֹאָס עַס זַיְנָעָן גַּעַץ לָעָגָעָן זַיְנָעָן פְּאָפִירָעַן, וּוֹאָס מְעַן הָאָט אַיְצָט גַּעֲבָרָאָכָט קִין פְּעַטְעָרְבָּרָג, אַיז בַּיִּים גַּעַנְבָּעַט גַּעֲוָאָרָעַן אַינְיָאַנְעָם מִיט דִּי פְּאָפִירָעַן הַיְּיִהְרָאָהָר, אַין מַעַרְץ, אָהֶן עַר הָאָט דָּאָן בָּאָלָד וּוֹעָגָעָן דָּעַם גַּעֲמָלְדָעָט דָּעַר אַלְטָה בִּיכְאוּרָע פָּאָלִיכְזִי. אַ שְׂטִיקָעַל צִיְּתָן דָּעָרָנָאָךְ הָאָט אַיהֲם דָּעַם קָאָסְטָעָן מִיט דִּי פְּאָפִירָעַן צְוִירָק אַבְּגָעָבָעָן מְרָדְכִּי קָאָרְמָעָר אָהֶן דָּעָרְבִּי גַּעֲזָגָט, אָזֶן גַּעֲבָרָאָכָט דָּעַם קָאָסְטָעָן צָו זַיְנָעָן, דָּאָס הַיִּסְטָה, דִּי לְוָרִיאַס, שָׁוֹנָאִים הָאָט זַיְן זַהָּן חַצְקָעָל לְוָרִיאַ. אַזְוִי וּוּיְיָאָרְמָעָר אַיז יְעַרְמָאָנָאָקָס שָׁוּעוּהָר, דָּעָרְבִּיְעָרָר רַעֲכָעָנָט עַר, לְוָרִיאַ, אוֹ בָּעַת דָּעָר קָאָסְטָעָן מִיט דִּי פְּאָפִירָעַן הָאָט זַיְן גַּעֲפָנוֹנָעַן אַיז זַיְנָעָן שָׁוֹנָאִים פָּוָן זַיִ, יְעַרְמָאָ- נָאָק, צִי שָׁאָפִירָאָ, גַּעֲמָאָכָט דִּי פְּעַרְבְּרַעְכְּרִישָׁע אַוִּישְׁרִיפְּט. דִּי עַנְטָדְעָקָוָג פָּוָן דָּעָר אַוִּישְׁרִיפְּט, וּוֹאָס הָאָט אֵין זַיְד עַנְטָהָאַלְטָעָן אַ דִּירְעָקָטָעָמָאָיְսָטָעָט בְּעַלְיִיְגָוָגָג, וּוּי לְאָנָג עַס אַיז גָּאָר נִיט פָּעָסְטָ- גַּעֲשְׁטָעָלָט גַּעֲוָאָרָעַן, אָזֶן דִּי אַוִּישְׁרִיפְּט אַיז טָאָקָע אַ גַּעֲפָעָלְשָׁטָעָט, הָאָט שְׁטָאָרָק פְּעַרְעָרְגָּעָרָט דָּוד לְוָרִיאַס לְאָגָעָ, דָּעַם 21-טָעָן יְוִנִּי הָאָט דִּי „דָּרִיטָע אַבְּטִילְוָנָג“ צְוָגָעָשְׁטָעָלָט דָּעַם קִיְּוּרָאָר אַן אַוִּסְפִּיהְרִילְכָּעָן בְּעַרְיכָתָן,

און ניקלאי האט בעפויילען: ערשותענס, די ביידע בריפת, ווי אויך דאס פאפיר מיט דער דיטישער אויפשריפט אבשיקען צום מאהילעווער גוד בערנאנטאָר אויף אויסצופאָרטען, דורך וועמען זיי זיינע געשריבען גען וואָרען; און, צוּוִיתַעַנְס, ד. לֹוַרְיאָן, דערפֿאָר ווֹאָס עֶרֶת האט צוּוִישׁעַן זיינע דָּקָוּמָעַנְטָעַן גַּעֲהַאֲלָטָעַן אַ פָּאָפִיר מִיט אַ פֻּעְרְבָּרְעֵכְרִישְׁעַר אוֹפִּיפְּשִׁיפְּט, אָרִינְגְּזַעְצָעַן אָזָן שְׁלִיסְעַלְבָּרוּגָעַר פֻּסְטוֹנָג. מִיט צּוּוִי טָעַג שְׁפָעַט טָעַר זַיְנָעַן דִּי דָּרִי פָּאָפִירַעַן אָוּקְגַּעַשְׁקִת גַּעַוְאָרָעַן קִין מַאְהִילָּוּן, אָזָן דָּעַם 24 פֻּסְטוֹנָג יְוִנִּי אִיז לֹוְרִיאָ שְׁוִין גַּעַזְעָסָעַן אִין דָּעַר בעריהמטעד רַוְשִׁיעַר פֻּסְטוֹנָג פָּאָר פָּאָלִיטִישׁ פֻּעְרְבָּרְעֵכְרִישׁ.

דעָרְווֹיל האט דער שאָנְדָּרָמְסְקָעַר גַּעַנְעָרָאָל דָּרְעָבָושׂ מִיטְגַּעַטְיִילַט דָּעַר „דרִיטָעַר אַבְטִילְוָגָג“ דָּעַם פָּאָלְגָעַנְדָּעַן צּוֹפָאָל, וּוְעָגָן וּוְעָלְכָעַן עֶר האט בעקמָעַן אַ פָּוָן בעריכָת פָּוָן מַאְהִילָּוּן: דָּעַם 10 פָּוָן יְוִנִּי אִיז אַהֲנִין גַּעַקְמָעַן אַ אִיד פָּוָן אַלְטְּ-בִּיכָּאָו, זְלָמָן צִיְּתְּלִין, אָזָן עֶר האט דָא גַּעַזְכָּט אַ מַעַנְשָׁעַן, וּוְאָס זָאָל קַעַנְעַן אָוִיסְמָעַקָּעַן בּוּכְשְׁטָאָבָעַן פָּוָן בְּרִיפְּת. עֶר האט גַּעַהְאָט מִיט זִיךְעַר עַפִּיס אַ דָּקְוּמָעַט מִיט דָּוד לֹוְרִיאָס אָוְנְטְּעַרְשִׁיפְּט, אָזָן עֶר האט גַּעַוְאָלָט, מַעַן זָאָל אֵהָם אַלְץ אָוִיסְמָעַקָּעַן, אַזְוִי אַוְעַס זָאָל בְּלִיְּיָה בְּעַן נָור דִּי אָוְנְטְּעַרְשִׁיפְּט. וּוְעָגָן דָּעַם האָבָעַן זִיךְעַר אָוְסְטָס לֹוְרִיאָס מַאְהִילָּוּוּעָר קְרוּבִּים אָזָן פָּאָרְשְׁטָהָעָנְדִּיג, אַזְוּן אַיְזָן דָא אָוִיסְעַן עַפִּיס אַ פְּעַלְשָׁוָגָג, האָבָעַן זִיךְעַר גַּעַוְעָנְדָט צּוֹם גַּוְבְּעַרְנָאָטָאָר נָאָר שִׁיאַז. מַעַן האט צִיְּתְּלִין/עַן בָּאָלְדָּ פֻּעְרְהַאֲלָטָעַן, אָזָן עֶר האט זִיךְעַר מַדְהָה גַּעַוְוָעָן, אַזְוִי גַּעַשְׁקִת אֵהָם קִין מַאְהִילָּוּוּ מִיטְעַז אָוְיפְּרָאָג וּוְעָגָן דָּעַם פָּאָפִיר האט רָאוּבָן גַּוְרְעוּוִיטָשׁ פָּוָן אַלְטְּ-בִּיכָּאָו.

בעריכָתָעַנְדִּיג וּוְעָגָן דָּעַם, האט גַּעַנְעָרָאָל דָּרְעָבָושׂ גַּעַמְעַלְדָּעַט, אַז צִיְּתְּלִין/עַן גַּוְרְעוּוִיטָשׁ זַיְנָעַן אָוְיסְטִּירְט גַּעַוְאָרָעַן. די גַּעַשְׁכִּיטָּעַ מִיט אַ פְּעַרְלִיכְטָעָרְטָדָה דִּי אָוְיפְּגָאָבָע, וּוְאָס אִיז אוֹיךְ אֵהָם אָרְיִפְּגָעָלְעָט גַּעַוְאָרָעַן דָּוָרָךְ נִיקָּאָלְאִיסְבָּעָהָל. נָאָךְ אִידְעָר נִיקָּאָלְאִיסְבָּעָהָל אִיז מָאָרְךְ קָאוּוֹן גַּעַוְאָרָעַן בְּעוֹוֹסְטָן, אִיז עֶר שְׁוִין גַּעַפְּאָלָעַן אוֹיךְ די שְׁפָוּרְעָן פָּוָן דִּי פְּעַלְשָׁעָר. וּוּ עֶר האט נָור בעקמָעַן פָּוָן דָּעַר „דרִיטָעַר אַבְטִילְוָג“ די פָּאָפִירַעַן, וּוְאָס האָבָעַן גַּעַהְאָט אַ שִּׁיכָוֹת צּוֹ לֹוְרִיאָס עַבְנִין, אִיז עֶר בָּאָלְדָּ צַוְּגָעָרָטָעַן צּוֹ דָּעַר אָוְיסְפָּאָרְשָׁוָגָג, דָּוָרָךְ אַ בְּעַזְנְדָעָר קָאָמִיסִיעָ פָּוָן פְּעַרְטָרְוִוְתָעַט בְּעַמְטָעַ אַזְוּן עַקְסְפְּעַרְטָעַן—סְפְּעַצְיְּאִלְיִסְטָעַן אוֹיךְ הָאָנְדְּשִׁרְיִפְּטָעַן, וּוְאָס עֶר האט בעשְׁתִּימָט אִין אַלְטְּ-בִּיכָּאָו. די קָאָמִיסִיעָ האט גַּעַרְבִּיטָן זַעַהְרָעָגְנִישָׁ, גַּעַמְכָּט הַוִּיזְדוּכְנוּגָעָן, אָוָם צּוֹ בעקמָעַן פָּאָפִירַעַן מִיט די הָאָנְדְּשִׁרְיִפְּטָעַן פָּוָן דִּי פְּעַרְדְּעַכְּטִיגָּע פְּעַרְזָאָגָעָן, אָוְיסְגַּעַשְׁעָרָעָט פְּיִיעָל דְּדוֹתָן, אָוְיסְגַּעַפְּאָרְשָׁטָפְּטָעַן פְּעַרְשִׁידְעָנָעָן בְּעוֹוֹסְטָן הָאָנְדְּשִׁרְיִפְּטָעַן אִין זִיךְעַר פְּעַרְגְּלִיכָּעָן מִיט דִּי לֹוְרִיאָס הָאָנְדְּשִׁרְיִפְּטָאָר הָאָט אוֹיךְ

אליאן גענומען אנטיליל אין דער אונטערזוכונג. ער אין צוליעב דעם גע-
ווען אין אלט-ביבאטו און האט פערזעניליך גענומען אויף א פערהער איניגע-
פון די בעשוליגטע. אודאנק דער בענרגיע און צוועקמעסיגער אויס-
פארשונג, אין שיין אין סוף يولיג בענוגען אויפצקלערען דעם גאנצען
אמת און ענטדעקען די אלעל שולדגע. פון דעם גובערנאטאורס בערכט,
אין וועלכען ער האט מיטגעטילט וועגען די רעוותאטטען דון דער אונ-
טערזוכונג, און פון די אנדערע ניט-פערעפענטילכטט מאטעריאלען, זאַס
מיר פערמאָגען וועגען דוד לורייאָס ענן, שטעלט זיך אָרויס פֿאָלאָגְעַנְדָּעַס :
צווישען די צוֹיִ אַנְגְּזַעְזַּהְגַּסְטָעַ משפחות אין אלט-ביבאטו, די רָאָפָּאָ-
פארטס און די לורייאָס, קאָטְשָׁ זַיִןְגַּעַן גַּעֲוֹעַן קְרֻוּבִּים, האט שיין פון
לאָגֵג עַקְוִיסְטִירֶט אֲשָׁנָה, צוֹלְעֵבֶן קְאַנְקוּרְעַנְץ אַיְן גַּעֲשַׁעַפְטָעַן אַיְן פָּער-
שִׁידְעַנְעַן קְרִיגְעַרְיִעְן. צוֹ די פָּערְזַּעְנִילְכָּעַ צְוֹאַמְעַנְשְׁטוּסְטָעַן זַיִןְגַּעַן נַאַד
צְוֹגְעַקְוּמָעַן קְהַלְשָׁעַ סְכָסּוּכִּים. די אַנְפִּיהְרַעְדָּן פון די רָאָפָּאָפָּרְטָס, זַיִעַר
הוּיְפָט, אַיְן גַּעֲוֹעַן די אַלְמָנָה רַעֲשָׁע רָאָפָּאָפָּרְטָס. זַיִיְהָרְטָס גְּרוּיְסָע
גַּעֲשַׁעַפְטָעַן, האט פָּעֵסֶט גַּעֲהַאַלְטָעַן אַיְן די הַעַנְד אַיְהָרָעַ קִינְדָּעַר אַיְן
איַנְיִקְלָעַן. צוֹ דוד לורייאָן אַיְן זַיִן אַלְטָעַן פָּאָטָעַר, אַיְדָעַל לּוּרִיאָ, האט
זַיִ גַּעֲפִיהְלָט אֲהָם, עַרְשְׁטַעַנְסָ, וּוֹיְלִיְהָרְטָס גַּעֲוֹעַן דַּעַם גְּרוּיְסָעַ
כְּבוֹד, וְאָסָמָעַן האט זַיִי אָוּמְטוּס אַרְיוּסְגּוּזְיָעַן ; אַיְן צְוֹוִיטָעָס, וּוֹיְלִיְהָרְטָס
זַיִ פְּלַעַגְעַן אַמְּאָל מִיט אַיְהָרָעַ גַּעֲשַׁעַפְטָלִיךְ קְאַנְקוּרְיִרְעַן. רַעֲשָׁע רָאָפָּאָ-
פָּאָרְטָהָאָט זַיִק נִיט גַּעֲוֹזָאָלָט בענוגענען מִיט דַּעַרְ רַאֲלָעַ פון אַן „אַשְׁתָּחָ-
חִילָּהָאָ, אֲפָרְזָאָרְגָּעָרְעָן פון אֲגְרִיסְעָדָרְ מְשָׁחָה. אַיְהָרָהָאָט זַיִק גַּעֲגָלָסָט
עַטוֹּאָס גַּרְעָסָעָרָס. אֲפָרְזָיְמִיט אֲפָעָטָעַן כָּאַרְאָקְטָעַר אַיְן שְׁטָאָרְקָעַן
וּוּלְעַן, אַיְן זַיִ גַּעֲוֹעַן הַעֲסָטָה עַהְגִּיצִּיגָּה. זַיִיְהָרְטָס גַּעֲשַׁרְעַבְטָה צוֹ כְּבוֹד
אַיְן מַאְכָטָה.

אַמְּאָלִיגָּעָ צִיְּטָעָן פְּלַעַגְטָן טְרַעְפָּעָן, אַזָּן עַנְּגַּרְגִּישָׁע, רִיכְכָּעָ אַיְדָעָ-
זָאָל קְאַמְּאָנְדָעָוָעָן מִיט אֲגַנְצָעָן שְׁטָעַדְטָעָל—בְּעַשְׁטִימָעָן דַּעַם רָב, קָעָ-
נִיגְעָן אַיְבָּעָרְ דִּי שְׁחוֹתִים, אַנְפִּיהְרָעָן מִיט דַּעַר „קְאַרְאָבְקָעָ“. אַפְּיָלוּ דַּעַר
„גָּאָרָאָדְגִּיטְשִׁיָּה“ הָאָט גַּעַמּוֹתָ מִיט אַיְהָרָעָ שְׁטִימָעָן ; אַנְיִטָּ, הָאָט זַיִ גַּעַקְאָנְטָ
אוּיסְוּוּרְקָעָן אַיְן „גּוּבְּרָנִיָּה“, מַעַן זָאָל אַיְהָם צְוֹבָהָמָעָן פָּוּ שְׁטָעַדְטָעָל.
אוּאָמִין קָאָזָאָק אַיְן וּוֹיְבָעְרְשָׁרְ קְלִיְּדָעָרְ אַיְן אלט-ביבְּאָטָה גַּעֲוֹעַן רַעֲשָׁע
רָאָפָּאָפָּרְטָהָאָט. דַּעַם אַיְדָעָם אַיְהָרָעָן, לִיְזָעָרְ שְׁאָפְרִירָאָ, הָאָט זַי דָּאָ גַּעַמְאָכָט
פָּאָרְ אֲ „שְׁטָאָדְטָגָלְאָוָאָ“ (מעיָאָרָ). דַּעַם זָהָן, שְׁמָהָה רָאָפָּאָפָּרְטָהָאָט —
פָּאָרְ אֲ קָאוּיאָנוּסָ רָאָבִינְעָרָ. דַּעַר „גָּאָרָאָדְגִּיטְשִׁיָּה“ שְׁטַשְׁעַפְאָטִיעָוָ, אַיְן גַּעַ-
וּוּן פָּוּ אַיְהָרָעָ לִיְּטָה.

רַעֲשָׁע רָאָפָּאָפָּרְטָהָאָט אַיְן אַיְהָרָעָ נַאֲהַעַנְטָעָ מעַנְשָׁעָן הַאָבָעָן גַּעַבָּאָלָעָ-
בְּאַטְעַוּוּט אַיְבָּעָרְ דִּי קְהַלְשָׁעָ עַסְקִים אַיְן גַּעַלְדָּ, וּוֹיְלִיְהָרְטָס גַּעֲוֹעַן
וּיְעָרְ אַיְגָעָנָס. די בְּעַסְטָעָ שְׁטָאָדְטָלִילִיטָ, מִיט דַּוד לּוּרִיאָ אַיְן דַּעַר שְׁפִיָּ,

ווערעדן איפגעבראכט און פראטעסטירען. בי אינעם פון די ראנפֿאָרטס נעהמת מען אָפּ די "קַאָרָאָבְּקָעַ", וועלכע ער האט געוואָלט וווײַיטער האלטען אין ארענדע. רעש רעכענות, או שולדייג אין אלץ אין דוד לורייא, איהר בעס און האט געגען איהם האט קיין ברעג ניט, און עס בליבט, או מען מוז איהם אומבריגגען. זי מיט איהר זוהן און איידעם זיינען עס געוווען די אַוִּיפְּתָהָוָר פון די פֿערְבְּרָעְכְּעָרְישָׁעָה מאַכְּנָצִיעָס געגען איהם. אין לורייאָס נאמען ווערעדן געשריבען און אַבְּגָשִׁיקָט פָּאָל-

שע בריף, וואָס ואָרְפָּעֵן אוֹף איהם אַפְּאלְטִישָׁעָן פֿערְדָּאָכָט.

אַבְּעָר דָּאָס אַיְזָן זַיְנָאָד ווּעָנִיג. בי דעם רַאֲבִינָעֶר רַאֲפֿאָרט אַיְזָן הוּזִין עַפְּנָעַט מַעַן דַּעַם גַּעַגְּבָעַטָּעָן קַאָסְטָעָן מִיט לְוּרִיאָס מַאֲנוֹסְקִיפְּטָעָן, מַעַן נעהמת אַרְיוֹיס אַפְּאָפְּרָיָט, מַעַן מַאֲכָט אַיְפּ דָּעַר אַנְדָּעָר זִיט אַפְּעָרָה בְּרַעְכְּעָרְישָׁע אַוִּיפְּשָׁרִיפָּט, אַיְזָן מַעַן לְעָגָט עַס צְרוּיקָט אַרְיוֹין אַיְזָן קַאָסְטָעָן. עַס ווּט דָּאָר בְּיִ לְוּרִיאָן גַּעַוּיס גַּעַמָּאָכָט וּוּעָרָעָן אַ הַוִּיזְזָוָנָג, ווּעַט די אַוִּיפְּשָׁרִיפָּט עַבְּנָדָעָט וּוּעָרָעָן! אַוִּיפּ יַעֲדָעָן פָּאָל, לְאַזְמָעָט מַעַן אַבְּיָעָר בְּיִ זַיְקָעְלְכָע פְּאָפְּרָעָן מִיט דָּוד לְוּרִיאָס אַונְטְּרָשְׁרִיפָּט. אַיְזָן אַפְּלִילְוָה דָּאָן, ווּעַן ער אַיְזָן שְׂוִין אַוְּעַקְעָפְּהִירָט גַּעַוְּאָרָעָן קַיִן פַּעַטְעָרְבָּוָר אַיְזָן זִיצָט אַרְעָסְטִירָט, פְּרוּבָט מַעַן מַאֲכָעָן אַ נִּיעָ פְּעַלְשָׁוָגָמִיט אַפְּאָפְּרָיָט, ווּאָס מַעַן האט אַרְוִיסְגָּעָגְּבָעָט בְּיִ לְוּרִיאָן. מַעַן האט זַיְקָעְלְכָעָט אַזְוִי צַו בְּעַגְּרָאָבָעָן אַיְזָן, אַזְוָל קַיִן תְּחִיתְהַמְּתִים נִיט אַוִּיפְּשָׁתָהָעָן.

דָּעַר טְרוּוּיְעִירְגָּסְטָעָר שְׁטוּרִיךְ אַיְזָן דָּעַר גַּאנְצָעָר גַּעַשְׁכָּטָעָ אַיְזָן דָּעַר אַגְּנִטְיָיל, ווּעַלְכָעָן עַס האט אַיְזָן דָּעַר פֻּרְשָׁוּעָרְוָנָג גַּעַגְּעָן גַּעַנוּמָעָן זַיְקָעְלְכָעָר זַוָּהָן, דָּעַר 20-יאַהֲרִיגָּעָר חַאְצָקָעָל לְוּרִיאָ. פָּוּן אַיְזָן האט דָּעַר פָּאָטָעָר אַוִּיךְ פְּרִיהָעָר גַּעַהָאָט פְּיַעַל עַגְּמָת נֶשֶׁן צְרוֹת. פָּוּן די גַּאֲרִיְוָנָג יַאֲהָרָעָן אַיְזָן ער אַוְוָקָעָמִיט אַקְרָומָעָן וּוּגָג, האט פְּעַרְפִּירָט שְׁלַעַכְּטָעָ בְּעַקְאַגְּנָטְשָׁאָפְּטָעָן; דָּעַרְצָוּן אַיְזָן ער גַּעַוְּעָן אַתְּמָעָטָעָר, מִיט עַפְּסָאָס אַפְּוִיגְעָלְשָׁעָן פֻּרְשָׁטָאָנָד. די שְׁוֹנָאִים האָבָעָן אַיְזָן אַוִּיפְּגָהָעָצָט גַּעַגְּעָן דַּעַם פָּאָטָעָר אַיְזָן אַוִּיסְגָּנוֹצָט אַיְזָן פָּאָר זַיְעָרָעָ מאַכְּנָצִיעָס. צַי האט חַאְצָקָעָל גַּעַוְּאָסָט ווּעַגְּעָן זַיְעָרָעָ צִיעַלְעָן אַדְעָר נִיט—דָּאָס אַיְזָן נִיט אַוִּיפְּגָעְקָלָעָרָט גַּעַוְּאָרָעָן. אַבְּעָר אַלְעַנְפָּאָלָס האט ער עַס צַו זַיְקָעְלְכָעָט דַּעַם קַאָסְטָעָן מִיט זַיְקָעְלְכָעָט פְּאָטָעָר/סְפָּאָפְּרָעָן אַיְזָן זַיְקָעְלְכָעָט צַו מַאֲכָעָן זַיְעָרָעָ פְּעַלְשָׁוָגָגָעָן.

די אַוִּיפְּתָהָוָר פָּוּן דָּעַר גַּאנְצָעָר זַיְקָעְלְכָעָט זַיְגָעְנָעָן גַּעַוְּעָן רַעְשָׁע רַאֲפָאָרָט, אַיהֲר זַוָּהָן, דָּעַר קַאְיִאָנָעָר רַאֲבִינָעֶר שְׁמָהָה רַאֲפֿאָרט, אַיְזָן דָּעַר אַיְדָעָמָע אַיהֲרָעָר, דָּעַר "שְׁטָאָדָט-גָּאָלוֹאָ" לִיְוָעָר שְׁאָפְּרָיָא. אַוִּיסְגָּעְפִּירָט דַּי פְּעַלְשָׁוָגָגָעָן האָבָעָן מְרָדָכִי יְעָרְמָאָנָאָק אַיְזָן רָאוּבָן גּוּרוּוּיטָש, אַיְזָן מִיטָּה גַּהְהָאָלְפָעָן זַיְקָעְלְכָעָט זַיְקָעְלְכָעָט יְעָרְמָאָנָאָק'ס שְׁוּעהָר, דָּעַר אַלְטָעָר מְרָדָכִי קָאָרְמָעָר. דָּעַר הַוִּיפְּטִיטָהָוָר אַיְזָן דָּעַרְבִּי גַּעַוְּיָן יְעָרְמָאָנָאָק—אַיְינָעָר פָּוּן יַעֲנָעָם טִיפָּה

האל-מוסר, זומס יעדע אידישע קהלה האט דאן פערמאנט. יערמאנק האט געקענט אַ ביסעל רוסיש (געשרבען מיט גראבע גרייזען); ער האט זיך געהאלטען פאר בעהאוונט אין די רוסיש געוועצען. ער אין געווען „בעקאנט” מיט דער ארטיגער „באטשאלאטווו”, דאס הייסט, ניט איזוי מיט די הצערע בענטמע, ווי מיט די שרייבער און דיענער, און ער האט זיך פערנומען מיט צונזיפשטעלען פאר אידען פערשיידען שריפט-ליקע בקשות, פאפרען און פערפיהרען אלערליי יאביעדעם. גלייכציגיג האט ער זיך בעשעפטיגט מיט מסירות און מיט סטראשונקעס, אzo אויב מען ווועט איהם ניט געבען קיין „יחרץ-געלד”, ווועט ער מס'ן. איזוי, צום ביישפיעל, האט יערמאנק געסטראשעט, אzo ער ווועט דערלאנגען אַ פאפריר אויף ביכאואר קהלה, וועגן קלומרטש דרוקען פערוועהרטע העברעהאישע ביכער. און איז אַ פינער נפש איזו עס געווען דער פער-טרויטער מענש בי דעם קאוזאנעם ראכינער ראנפאפארט', זעם מוקרב און ברביה ביהם „שטאָדט-גאָלוֹאָה” שאפירה. די צוויי פאלשע בריף אין לורייא'ס נאמען האט אנגעשריבען יערמאנק, און וווען זיין פערברע-בען איז אויפגעדעקט געווארען, און מען האט איהם אַריינגעצעט, האט ער פון דער טורמע געשטען מיט שרייפטליך מסירות אויף די עדות און עקספערטען.

יערמאנק האט געארבייט אויף אלע כלים, אום זומס מעהר אַב-齊הען ייין בעשטוואָפונג. פון מאהילעווער טורמע ווונדט ער זיך מיט אַ שרייפטיליכער בקשה צום שעד פון מאהילילונג, גראָף בענקיינדאָרְפִּין: ער וויסט אַ וויכטיגען סוד, וואָס האט קאָן ער נור בענקיינדאָרְפִּין פערזונליך; דעריבער בעט ער, מען זאל איהם צולעב דעם אַרויספֿאָדערן קיין פֿעטערבורג. איזו דער „דריטער אַבטילילונג” איי מען געווען געוועהנת צו דעם מין בקשות. מען האט דראָטען גוט גע-וואָסט, אַז מיסטענס איז דאס נור אַ מיטעל צו פערפיהרען און פער-פלאנטערן די אויספֿאָרשונג. האט מען איהם געענטפֿערט, ער זאל דעם נאמאָר איז אַ פערמאָכטען קאנזעריט אויף בענקיינדאָרְפִּיס נאמען, מיט דער אַנמערכונג: „אייגענהנדיג”; דאן ווועט דער בריף דערגעהן דירעקט צום שעד פון דער „דריטער אַבטילילונג”. יערמאנק האט קיין ברירה ניט געהאט, האט ער שרייפטליך מיטגעטילט זיין וויכטיגען „סוד”: אויב מען ווועט איהם, יערמאנק', געבען די נויטיגע הילך און מעגליך-קייט צו מאָכען די געהעריגע אויספֿאָרשונגען און ענטדעקטען אלע נויטיגע דאָקומוונטען, ווועט ער בעויזען, איז דוד לורייא האט זיך געריהמת, אַז ניט שפֿעטער ווי איז צוויי יאהר אַרום ווועט ער וווערען „קייזער און

שראיפטיליכער גאטץין: "נאַריישקייט!"

אין די פעלשונגען האט זיך בעטיליגט אויך דראבן גורעוויטש ער האט עס געמאכט די דיטישע אויפשריפט אויף דער אנדער זיט פון לורייאס מאנטסקריפט. ער האט עס אויך געפרובט מאכען א צוויטיע בעלשבונג אונז געשיקט קיין מאהילעוו ציטיליבען מיט א פאפיר, וואס מען האט ארטיסגעג'גנבעט בי לורייאן. צו דער שענער חברה האט אויך אונגעעהרט יארמאנאנקעס שועעהר, מרדכי קארמער. ער האט שווין מיט א צייט פריהער געסטראשעט, אז מיט לורייאן ווועט מען זיך ווי ס'בע-דארף צו זיין אברעכעגען, מען ווועט בריניינגען דערציז, ער זאל אוועזקע-פיהרט ווועדען קיין פטערבורג. קארמער פלאגט שכורע מיט האצקלען אונז דערהויפט האט ער עס יונעם צוגערעדט, ער זאל בריינגען דעם קאסטען מיט דעם פאטערס פאפירען.

צושטעלענדיג א בעריכת קיין פעתנברבורג וועגן די ריעזולטאטען פון דער אויספאנשרונג, האט דער מאהילעווער גובערננטאָר מאראקאו מיטגעטילט, אָן דער ראַבינער רַאַפְּאָרֶט, דער „שְׂאָדָּטְגָּלָּוֹוָאָה“ שאָר פיראַ, יְעַמְּאָנָּאָה, גּוּרוּוִיטִישׁ, קָאָרְמָעָד אָן חָצְקָעָל לֹוְרִיאַ זִיְּגָעַן אַרְעָס-טִירְטַּת גּוּוֹאָרָעַן. וְאָסָּן בְּעַלְאָגָּט דָּעַם, „גָּרָאַדְנִיטִישׁ“ שְׂטַשְׁפָּטְאַיְּוּן, פָּאָלָט אַוִּיךְ אֵיהָם דֵי שָׁוֹלֵד, וְאָסָּן עַד הָאָט זִיךְ נִיט גַּעֲסָטָאָרָעָט אַיְּנָצֶר שְׂטִילְעָן דֵי סְכָסְכִּים אֵין שְׂטַעְדְּטָעַל, נָור פַּעֲרָקָעָט, עַד הָאָט פָּזָן זַיְּ פָּאָר זַיְּ גַּעַצְיוּגָן נַזְעָן. אֵין זַיְּ בעריכת צו דער „דרִיטְעָר אַבְּטִילְוָוָגָן“ האט מאראקאו אַוִּיךְ אַנְגָּעוּזְיוּן, אָנוּ דֵי אוּסְפָּאַרְשָׁוָנָגָה האט אַוִּיפְּגָעָלָעָרט דֵי גַּאנְצָעָזָר, עַנְטָדָעָט אַלְעָפָעָרְבָּעָר, אָנוּ יַעֲדָרָעָנָס שָׁוֹלֵד אֵין אַזְוִי גַּעַנְיוּן פַּעַטְגַּעַשְׁטָעַל גּוּוֹאָרָעַן, אָנוּ עַס אַיִּין, לוֹיט זַיְּ מִינְיָנוֹגָן, נִיט נוֹיִיגָּן צוֹ פַּעַרְפִּיהָרָעַן גַּעַגְעָן זַיְּ אַפְּרָאַצְעָס אָוּן אַבְּעַרְגָּעָבָעָן זַיְּ צֻוְּמָעָרְכִּיט — מעַן דָּאָרָף זַיְּ אַלְעָמָעָן בַּעַשְׁטָרָאָפָעָן אַוִּיךְ אַדְמִינִיסְטְּרָאַטְיוּוּן שְׁטִיְּגָעָר. גַּלְּיִיבְּצִיְּינָגָה האט דָעַר יְשָׁאָנָּרְמָסְקָעָר גַּעַנְעָרָאָל דְּרָעְבָּוָשׁ גַּעַשְׁרִיבָּעָן צוֹ גְּרָאָפָּה בְּעַנְקָעָנְדָאָרָףָן, אָנוּ דָעַר אַרְעָסָט פָּוּן אַזְוִי אַנְגָּעוּזְהָנָעָר פְּעַרְזָאָן, וּוּדְדָוּ לֹוְרִיאַ, האט אַיִּין דָעַר אַידִישָׁעָר וּוּלְטַט גַּעַמְאָכָט זַעהָר אַ שׁוּעוּרָעָן אַיְּנָדוּרָק, אָוּמָעָטָם אַרְוִיסְגָּעָרְפָּעָן גְּרוּיס מִיטָּגְפִּיהָל צוֹ אֵיהָם אָנוּ צָאָרָן גַּעַגְעָן דֵי מעַנְשָׁעָן, וְאָסָּן האָבָעָן אַוִּיךְ אֵיהָם גַּעַרְבָּאָכָט דָעַם אַומְגָלִיק. סָאיִ דֵי גַּעַרְלָכְטִיגְּקִיטִים, סָאיִ דֵי נִוְטוּונְגִּיקִיטִים צוֹ בְּעַרְוּהִיגָּעָן דֵי גַּעַזְעָלָל שְׁאָפְטָלָכָעָ מִינְיָנוֹגָ פְּאַדְעָרָט אַלְאָ — האט דְּרָעְבָּוָשׁ גַּעַשְׁרִיבָּעָן, — אָנוּ דֵי שְׁוֹלְדָגָעָ זַאלָעָן אַוִּיךְ שְׂטָרָעָנְגָטָעָן אָוּפָן בַּעַשְׁטָרָאָפָט וּוּרְעָעָן.

די „דרִיטְעָר אַבְּטִילְוָגָן“ האט צְוּגָשְׁטִימָט צוֹ דָעַם מַאְהִילְעָוָעָר גּוֹדָעָה בערנָאָטָאָרָס מִינְיָנוֹגָ וְעַגְעָן בעשְׁטָרָאָפָעָן דֵי שְׁוֹלְדִיגְעָ אָהָן אַ גַּעַרְכִּטְלִידִי

כען פראצעס. לוייט גראף בענקענדארכ'ס רפארט, האט דער קייזער ניקאלאי דעם 8-טען אקטאבער 1838 אָבעגעבען פֿאַלענדען בעפעהל: ערשותענס, דעם ראניגער שמחה ראנפארט און דעם „שטאָדט-גאלאוּזָאַן“ לוייזער שאָפִירא אָראַבּוּצָעַן יעדערן פֿון זיין אַמאַט.

צוויטענס, מרדכי יעַרמָּאנָקֶן, ראָובּן גוּרוּווֹיטְשָׁן אָונֵן האַצְקָעַל לוריין אָבעגעבען אַין אַרְעַסְטָאנְטָסְקָעַ רָאַטְעַס, יעדערן אַיְךְ דָּרְיִי יָאָהָר צִיְּת, אָונֵן דערנָאָךְ אַרְוִיסְשִׁיקָּעַן זַיְּ פֿון אַלְטְּ-בִּיכָּאוּ אַין אַנְגָּדָעַר שְׂטָאָדָט אַין מאַהְילְעוּזָר גּוּבְּרַנְיָעַ.

דרוּטָעַנס, מרדכי קָאַרְמָּעָרָן אַרְוִיסְשִׁיקָּעַן פֿון אַלְטְּ-בִּיכָּאוּ אַין אָוָן אַנְדָּעַר שְׂטָאָדָט, אַין מאַהְילְעוּזָר גּוּבְּרַנְיָעַ, נִיט אָבעגעבען דִּיגְיָהִים, צָרַ לְיֻבְּ זַיְּן אַלְטְּקִיְּת, אַין אַרְעַסְטָאנְטָסְקָעַ רָאַטְעַס.

פֿעַסְטוֹנוֹג, דעם „גָּאַרְדְּבִּיטִישָׁן“ שְׁטַשְׁפָּאַטִּיעָוָן אַרְיבְּעַרְפִּיהָרָעַן פֿון אַלְטְּ-בִּיכָּאוּ אַיְיךְ דִּיזְעַלְבָּעַ שְׁטָעַל אַין אַיְינְעַרְ פֿון דִּי וּוּיְטָעַ גּוּבְּרַנְיָעַס.

צּוֹגְלִיךְ האָט נִקְאָלָי בְּעַפְּוּלָעַן: אָזְוִי וּס אַיְזְ פֿעַסְטוֹגְעַשְׁטָעַלְט גּוּוֹאָרָעַן דוד לוריין אַסְפָּלְקָאָמָעַ אַנְשָׁוְלְדִּיגְיִיט, בְּעַפְּרִיְּעַן אַיְהָם פֿון שְׁלִיטְעַלְבְּרַגְּעַר פֿעַסְטוֹנוֹג.

וּוִי מִיר זְעהָן, זִיגְעַן דִּי אוּיפְּתָהּוּזְרַ פֿון דִּי פֿערְבְּרַעְכְּבִּישָׁעַ פֿעלְ-שְׁוֹגָעַן, רַאַפְּאָרָט אַין שאָפִירָא, אָבעגעבען מִיט אַ פֿיעַל לִיכְטְּעַרְעַר שְׁטָרָאָפּ, אַיְידָעַר דִּי אוּיסְפִּיהָרָעַר פֿון זִיעַר אוּיפְּטָרָאָגּ. עַס אַיְזְ שְׂוִין אָז אַלְטָעַר כָּלָל, אָז נִיט אַלְעַ מָאָל בעַקְוּמָעַ דִּי הַוִּיפְּ-שְׁוֹלְדִּיגְעַד דִּי גְּרַעְטָעַ בעַשְׁטְרָאָפּוֹנָג, וּוּלְכָבָעַ זַיְּ הַאָבָעַן כְּשָׂרַ פֿערְדִּיעַנְט. אַוּלְכָבָעַ בִּישְׁפְּיעַלְעַן קָעַנְעַן מִיר גָּאנְץ אַפְּט גַּעֲפִינְעַן אָוּמְעַטָּם, אַין בְּעַזְוְנְדָעַרְט אַין יָעַנְעַ צִיְּטָעַן וּוּלְכָבָעַ מִיר דָּעַרְצָהָלָעַן דָּא.

דעם 9-טָעַן אַקְטָבָעַר אַיְזְ דָּוד לָוְרִיא בְּעַפְּרִיְּט גּוּוֹאָרָעַן פֿון שְׁלִיְּ-סְלִיטְבְּרַגְּעַר פֿעַסְטוֹנוֹג. דָּעַמְּאָלַט האָט דָּא נָאָק נִיט גַּעַהְעַרְשָׁתִי יָעַנְעַ שְׁרָעַקְ – לִיכְעַ, אָוּגְגּוּוּהְנָלִיךְ גְּרוּיְזָאָמָעַ אַרְדָּנוֹג, דָוְרַךְ וּוּלְכָבָעַ דִּי שְׁלִיטְעַלְבְּרַ – גַּעַר פֿעַסְטוֹנוֹג האָט אַין דִּי שְׁפָעַטְעַרְדִּיגְעַ צִיְּטָעַן בעַקְוּמָעַ אָזָא טְרוּיְעַ – רִיגְעַ בְּעַרְיָהְמָטְקִיְּת. לָוְרִיאָן האָט מָעַן אַין פֿערְלִיְּפַ – פֿון דִּי פֿערְהַאָלְבָעַן מָאָנָאָטָעַן, וּוָאָס עָר אַיְזְ גַּעַזְעַסְעַן אַיְזְ פֿעַסְטוֹנוֹג, פֿערְהַעַלְטָנִיסְמָעַסְגִּ – נִיט האָרָב בעַהְאָנְדָעַלְט. מָעַן האָט אַיְהָם, צָוָם בִּישְׁפְּעַלְ, נִיט גַּעַצְוּוֹאָנְגָעַעַן צָו עַסְעַן פֿון דָעַם אַלְגְּוּמְיִינְעַם, טְרִיפְּהָאַ – קָעַסְעַל אַיְהָם קוּיְפָעַן אַוְיְבָטַ –, וּוּלְכָבָעַ עָר האָט זַיְּ אַלְיִין גַּעַקְאָבָט. דָעַר קָאַמְעַנְדָאָט פֿון דָעַר פֿעַסְטוֹנוֹג האָט אַפְּילָוּ, לְוֹיט זַיְּן בְּקָשָׁה, פָּאָר אַיְהָם גַּעַקְוּפְּט אַ שְׁוֹפְּר אַיְיךְ רַאַשְׁהָשָׁהָ –. דָעַם שְׁוֹפְּר האָט מָעַן דָעַרְנָאָךְ אַ צִּיְּת מִיט יָאָהָרָעַן גַּעַהְיִת אַלְס אַנְדָעַנְק אַין לָוְרִיאָס מְשִׁפְחָה, גּוּר שְׁפָעַטְעַר אַיְזְ עָר פֿערְבְּרַעְנְט גּוּוֹאָרָעַן בַּיְּ אַ גְּרוּסְעַר שְׁרָפָה, וּוָאָס אַיְזְ פֿאַרְגְּעַקְוּמָעַן אַיְזְ דָעַם שְׁטָעַדְטָעַל כִּיסְלָאָוּיְטַשׁ.

דוד לורייא'ס ריעוץ צוריק קיין פטערברבורג אַהֲרִים אֵין גָּעוּעַן אֶת
טריאומף, אֵין זִיגָעַס-צָוָג, אֵין אַמְּתָעָר יְמִיטָב פָּאָר זִינָעָ אַונְצָעָהָלִילִיעָ פָּעָרָה
עהרער. אין וויטעבסק, מאהילעו און אומעטום אונטערוואועג האבען איהם
בעגעגענט און מיט פָּרִיד בעגריסט הויפענען מענשען. אין אלט-ביביכאו,
וואויהין ער איז אַנגָּעָקָומָעָן בִּינָאָכָט, איז כמעט גאנץ שטאגט אַרְוִיס איהם
אונטקעגען, מיט אַגְּעַזְבָּדָעָן סְפָּטְאַטְשָׁעָקָעָס אֵין דִּי הָעָנָט, אֵין זִין צָרִיקָ
קעהר איז גָּעְפִּיעָרֶט גָּעוֹאָרָעָן פְּרָהָלִילִיך אֵין הִילְכָּגָה. אַיְהָרָעָלָאָגָּפָּלָעָט
מען נאָך דָּא דָעַרְצָעָהָלָעָן צַו קִינְדָּסְקִינְדָּעָרָה האָט מען אַיבָּעָרָעָגָעָבָעָן
לוֹרָאָ, אֵין פָּוּן קִינְדָּעָרָן צַו קִינְדָּסְקִינְדָּעָרָה האָט מען אַיְהָם
מעשיות אֵין לעגענדעס ווועגן פְּרָשְׁדָעָן נְסִים, וואָס זִינְעָן מִיט דָוד
גַּעַשְׁעָהָן, ווֹעָן ער איז גַּעַזְעָסָעָן אֵין שְׁלִיסְעָלְבוֹרְגָּעָר פְּעַסְטוֹנָגָה. אַיְונְגָּרָה
מאָן פָּוּן נָאָהָעָנָטָעָן שְׁקָלָאָוָן, מָשָׁה בְּעָרְלִין, וואָס אַיְן שְׁפָעָטָר גַּעַוְאָרָעָן
בְּעָוָאָסָט, אַלְסְּ שְׁרִיפְטָעָלָעָר אֵין כְּלִילְתָּהָוָעָר, האָט אַונְטָעָר דָעָם פְּרִיָּ
שְׁעָן אַיְנְדָרָוק בעשְׁרִיבָעָן דָעָם עֲפִזָּאָד אֵין אַ גְּרוֹיסָעָן הַעֲרָבָאִישָׁעָן שִׁיר,
מִיטָן' נָאָמָעָן „דָּבָרִי נְרָגוֹן“. זִין ווּרְקָ אַיְן פְּעָרְבָּלְבָּעָן אַונְגָּעָדָרָוקָט.
דָעָרָ מְאַגְּזָקְרִיפְטָן גַּעַפְּינְט זִיךְ בַּיְּ אָוָן. (דָעָרָ שִׁיר אַיְן אַבְּגָעָדָרָוקָט דָא
אַיְן בָּוָךְ אַלְסְּ בְּיַלְאָגָעָ נּוֹמָן). מִיר האָבָעָן אַיְן אַיְהָם גַּעַפְּנוּן אַיְנְגָּעָ
אַיְנְטָעָרָסָאָגָטָעָ אַיְנְצָעָלְהִיטָּעָן אֵין שְׁטְרִיכָעָן, ווּלְכָעָ זִינְעָן דָא אַיְן אַרְטִיקָעָל
אוֹיסְגָּעָנוֹצָט גַּעַוְאָרָעָן, אַיְנְאַיְינָעָם מִיט דָעָם מְאַטְעָרִיאָל פָּוּן דִּי אַפְּצִיעָלָ
אַרְכִּיוֹדָאָקָוּמָעָנָטָעָן.

בָּאָלָד נאָך זִין צָרִיקָוּמָעָן קִין אַלְטְּ-בִּיבִּיכָאָוָן, האָט דָוד לָוריָא זִיךְ
גַּעַוְעָנָדָעָט צַו גְּרָאָפָּעָן בְּעַנְקָעָנְדָאָרָףָן מִיט אַ שְׁרִיפְטָלְבָעָר בְּקָשָׁה ווּעָגָעָן
מוּחָלָ זִין דָעָם זָהָן זִינְעָם. ער האָט אַגְּעָוְיָזָעָן אוֹיף הַאַצְקָעָלִיס גִּיִּ
סְפִּיגָּעָ שְׁוֹאָאָקְיִיט, אוֹיף זִין גְּרוֹיסָעָ חַרְתָּה, אֵין ער האָט גַּעַבְעָטָעָן אַיְ
בְּעָרְלָאָעָן אַיְהָם אוֹיף ווּיטָעָר אַיְן אַלְטְּ-בִּיבִּיכָאָוָן, אַונְטָעָר דָעָרָ ווּרְקוֹנָגָ
פָּוּן דִּי עַלְתָּעָרָן, אַבָּעָר צְוָלִיךְ אַונְטָעָר דָעָר אַיְפָוִיכָט פָּוּן דָעָרָ דָאָרְטִיָּ
גַּעַר פָּאָלִיצִיָּי (אָפְנִים), דָעָר פָּאָטָעָר האָט גַּעַהָאָט אַ גְּרוֹנְדָּ צַו רַעֲכָעָנָעָן,
אוֹ בְּלוֹיוֹן מִיט זִין אַיְגָעָנָעָר אַיְפָוִיכָט אַיְבָעָר דָעָם נִיטְגָּעָרָטָעָנָעָם אֵין
וּוִידָעָרָשָׁפָעָנָסָטָיָגָעָן ווּהָן קָאָן ער נִיט אַיְסָקָומָעָן). בְּעַנְקָעָנְדָאָרָף האָט
גַּעַנוּמָעָן אַיְן בְּעַטְרָאָכָט דִּי לִיְדָעָן, וואָס לָוריָא אַיְן אַונְשָׁוְלִידִיגְ אַיְסָגָעָ
שְׁטָאָנָעָן, אֵין ער האָט אַיְנְגָעָפָוָנָעָן, אֵין מעָן דָאָרָף אַיְהָם מַאְרָאָלִישׁ פָּעָרָ
גַּטְיָגָעָן כָּאָטָשׁ דָוָרָךְ עַרְפְּלִיעָן זִין בְּקָשָׁה ווּעָגָעָן דָעָם זָהָן. אֵין אֹזָא זִין
הָאָט ער צְוָעָשָׁטָעָלָט אַ רְאָפָּאָרָט דָעָם קִיּוֹזָעָר, אֵין לוֹטָ נִיקָּלָאָיָס בְּעָ
פָּעָהָל, אַיְן הַאַצְקָעָלָט לָוריָא בְּעָפְרִיאָט גַּעַוְאָרָעָן פָּוּן דָעָרָ בְּעַשְׁטָרָאָפָוָנָגָ
וּוּלְכָעָ ער האָט אַיְהָם בְּעַשְׁטִימָטָט.

יעַרְמָאָנָאָק אֵין גְּרוּווֹיְטָשׁ זִינוֹעָן אַבְּגָעָשִׁיקָט גַּעַוְאָרָעָן אַיְן אַרְעָסָ
טְאַנְטָסָקָעָ רְאָטָעָס, אוֹיף צְוָאָנָגְ-אָרְבִּיאִיט : דָעָרָ עַרְשָׁטָעָר—בַּיִּ דָעָרָ דָעָרָ

גענבורגער פטען, און דער צויטער—ביי דער באָרוייסקער. איז אַיאַהֶר אַרום איזן יערמאָנָק געווֹאָרָעָן שׂוועָר קראָנָק אַון פֿאַלקָם אַונְ
פֿעהִיג צַיְאָרְבִּיטְעָן. לוּיטָ דָעָר בְּקַשְׁתָּ פֿוּן זַיְן יְנַגְּעָד טַאַכְטָעָר, הַאַט
מַעַן אַיהם אַין יְאַהֶר 1840 בְּעֹזֶעֶץ אַין אַמְּטִישִׁילָאוֹ, מֵאַהֲילָעוּוָר גּוֹ
בעַרְנִיעַ. אוּיךְ גּוֹרְעֻוּיְשָׁעָסְפּוּרִי אַון מַוטָּעָר האָבָעָן עַטְלִיכְעָ מַאל דָעָר
לְאַגְּנָט צַיְאָרְבִּיטְעָן בְּעַנְקָעַנְדָאָרְפּוֹן בְּקַשְׁתָּ וְוַעֲגַעַן בעַפְּרִיעִין אַיהם פֿוּן באָבִי
רוִיסְקָעָר פָּעַטְוָגָ, אַבְּעָר אַהֲן שָׁוָם עַרְפָּאָגָ. דָעָר אַלְטָעָר קָאַרְמָעָר אַיִן,
לוּיטָ דָעָם קִיְּזָעַרְלִיכְעָן בעַפְּעָהָל, אַרְוִיסְגָּעַשְׁיקָט גַּעַוְאָרָעָן פֿוּן אַלְטָיְבִּיכָּאוֹ,
אַון דָעָם „גַּאֲרָאַדְנוֹטִישִׁי“ שְׁטַעַפְּאַטְיָעָוֹן הַאַט דָעָר אַינְגָּרְזִימְינִיסְטָעָר
אַרְיְבָעְגָּעְפִּיהָרֶט אַיִיף דַעַמְזָעְלִיבִּיגְעָן אַמְתָא אַין אַ וְוַיְיִתְעָן שְׁטַעַדְטָעָל, אַין
פָּעַרְמָעָר גּוֹעַרְנִיעַ. אַ מַאְטָעַרְיַעַלְעָר קְלָאָפּ אַיִן עַס פָּאָר דָעָם „גַּאֲרָאַדְנוֹטִישִׁי“ גַּעַוְוִיס גַּעַוְעָן, וְאַרְיִים אַין דָעָם פָּעַרְמָעָר שְׁטַעַדְטָעָל הַאַט עַר דָאָךְ
אַלְעַנְפָּאָלָס שְׁוִין נִיטְגַּעַן גַּעַקְאָגָט צִיהָעָן קִיְיָן נִצְעָן פֿוּן אַידִישָׁע מַהְלָקָות
אַון סְכָסָכִים.

צו דער געשיכטע פון אידישען דורך-וועזען

די הארבאָ אידען-פינדליך פאליטיק פון ניקאָלאַי דעם ערשותען האט ניט בלוייז רואינרטס די עקאָנאַמיישע לאָגָע פון די רוסישע אידען, נור זי האט געהאט זעהר טרויעריגע פאלגען אויך אַין קולטורעלער היבניכט. אַ בעונגעדרס שעדליכע ראלע האבען דערין געשפיעלט די שאָרָפּ גוירות געגען אַידישע דורךעריען, וואָס האבען זיך אַנגעהויבען אַין די דריינ-סיגער יאהרען פון נײַנצעהנטען יאהרהונגערט אַון בירושא געגאלטען נאָך אַין דער ערשטער ציטט פון אלעקסאנדער דעם צוֹויטען'ס מלוכה: זיַּיְה האבען געשטערט דעם וואָוקס פון דער אַידישער ליטעראַטור אַון פערהאַלטען די פערשפריריטונג פון בילדונג צוֹוישען די רוסישע אַידען¹⁾.
וּי בעוואָסט, האט די ענטשטעתונג פון דעם חסידים שטאָרָק מיט-געוּירָקְט צוּ דער ענטוּיקְלָונְגּ פון אַידישען דורך-זועזען אַין פֿוּלְעָז אַון רָוְסָלָאנְד. די נִיעְיָרְגִּיעְזְּגַעְזְּשָׁפְּטָלִיכּ עַבְּעוּגָנוּגּ, וואָס האט אַין גִּיכְעָז גַּעֲקָרָאָגָעָן אַ גַּרְוִיסְטָעּ פֻּרְשְׁפְּרִירִיטְוֹנְגּ אַון אַרְוִיסְגָּעָרָפָעּ אַין אַיְפָעּ רִיגְעָן וַיְידַעַרְשְׁטָאָנדּ פון אַיהָרָע גַּעַגְנָעָר, האט זיך, נָצְטִירְלָקּ, גַּעַנְוִיגְטָגּ אַין גַּעַדְרוּקְטָעּ וַוְאָרטָט, אַלְסְ מִיטָּעָלְפּ פָּרָאָפְּגָאָנְדָעּ אַון פָּאָלָמָּקּ. אַוְיסְצְּנוּגְעָן דַּעֲרוּרִיפּ די מַתְנָגְדִ'יְשָׁעּ דורךעריען אַין, זַעֲלַבְּסְפְּרִישְׁטָעָנְדָּן לֵיךְ, גַּעַוְעָן אָנוּמָעָגְלִיךְ. דַּעֲרִיבָּרְהָאָבָּעָן אַין חַסִּידִים גַּעַנוּמָעּ גַּרְינְדָּעּ אַיְגָעָנָעּ דורךעריען, אַיבָּעָרְהָוִיפּט אַין יָעָנָעּ גַּעַגְנָדָעּ, וְאוֹזְיִירְגָּנְגָּ אַוְ גַּעַוְעָן שְׁטָאָרָק—אַין וּאָלִין, פָּאָדָאָלִין, אַין קִיְּעוּוּר אַון מַאְהִילָּוּוּר גּוּבָּ. אַ. גָּלְ. זַיְעָרְגַּעְנָרְהָאָבָּעָן אַין נִיט גַּעַשְׂוִיגְעָן. אַזְּוִי זִיְּ נָעַן אַין סּוֹףּ פון אַכְּצָעָהָנְטָעּ אַון אַנְהָזִיבּ פון נײַנצעָהָנְטָעּ יְהָרָהָוּנְגָּעָרְטָעּ עַנְטְּשָׁטָאָגָעָן חַסִּידִיְשָׁעּ אַון מַתְנָגְדִ'יְשָׁעּ דורךעריען אַין פִּיעָל שְׁטָעָטָם, אַין שְׁקָלָאָוּ (1783), גְּרָאָדָנָעּ (1788), סְלָאוֹוָאָטוּ (1792), אַסְטְּרָאָה לְמַשְׁלָ, אַין שְׁקָלָאָוּ (1797), קָאָפְּטָסְטָ (1794), סְוּדִילָקָאָוּ (1798), בְּעַרְדִּיטְשָׁוּוּ (1807), וּוַיְלָנָעּ (1802), דּוּבְּרָאָוָנָעּ (1805), לִיאָדִי (1807), וּאָסָלָאָוּ (1807), מִינְסָקָ (1807), רַאֲדִיוּוֹלָאָוּ (1814), בָּאַהֲסָלָאָוּ (1820), אַוְן אָזְוּן וּ. אַפְּיָלוּ אַין מַאְסָקָוּ אַוְן פָּעַטְעַרְבָּרָוָגּ זַיְגָעָן אַין ערְשָׁטָעּ פֻּרְטָעָלְפּ פון

¹⁾ די אַלְגָּעָמִיּוּנָעּ יְדִיעָות, וואָס וּוּרָעָן וּוּיְטָעָר גַּעַבְּרָאָכָט, זַיְגָעָן בעֶגְרִינְגּ דַּעַט אַוְיָחָד די פָּאָלְגָּעָנְדָּעּ אַרְבִּיוּ-מַאְטָעָרִיאָלָעּ פון בִּילְדוֹנְגָּס-מִינְגְּסְטָעָרִים: קָאָרָטָ. 8679 נִומָּ. ; 80646 ; 80661 1101 נִומָּ. ; 2902 קָאָרָטָ. 29 נִומָּ. 88006 אַוְן נִומָּ. ; 83607 ; 95294 3255 נִומָּ. ; 97788 3288 נִומָּ.

גינגענדען יאהרהונדערט ערישיגען העברעהיש בעיכער. פון די מהנונג'ישע דראקעריען האט דערנאך געקראגען א גרויסען נאמען ראם'ס, אין ווילנע, וואס האט אין יאהר 1806 פעראייניגט אין זיך די פריהעריגע ווילנער דראקעררי מיט דער גראדנער און איז שפערטר אויסגעוואקסען אין זעהר א בעדייטענדער אונטערנעםונגה. צוישען די חסיד'ישע דראקער רײען אין די גראטטע און וויכטיגסטע געווען די סלאואוטער, ועלכע עס האט נאך געגרינדעת דער בעוואווטער צדיק ר' פנהס קאראצער. זי האט זיך אויסגעצייכענט מיט איהר רייכער טעכניישער איניריכטונג און האט אפילו פערמאט און איגענע פאפריר-פאבריק. אין די דרייסיגער יאהרען פון פאריגען יאהרהונדערט אין די אידישע וועלט אויפגערודערט געווארען דורך דעם שרעקליכען אומגליך, וואס האט זיך אויסגעגאנען אויף די שפערדרידיגע איגענטימער פון דער סלאואוטער דראקעררי, ר' פנהס קאראצער'ס איניקלעך, די ברידער שמואל-אבא און פנהס שאפרירא — צוליעב א בלבול זינגען זיי פעראורטילט געווארען, זיי זאלען בעקמען צו 1,500 שפיצראטטעס ("טריבען דורךן סטראַי"), איזו האט זיך דאן גערופען די גרויזאמע ליב-שטראָף) און דערנאך פערשיקט ווערטען קיין סיביר.

דער חסיד'ישער בעוועגןג האבען די אידישע דראקעריען געהאָט צו פערדאָנקען די שטארקע ענטווקילונג, וואס זיי האבען בעקמען אין וואליד-פאָדאלען, ליטע און רייסען. אבער דער פערביסעגער קאָט, וואס האט זיך צופלאָקערט צוישען די געגענער און אַנעהגענער פון דער חסיד'ישער לעהרע, האט אויך פיעל מיטגעהאלפען צו יונעם חורבן, וואס האט אין ניקאָלַי דעם ערשתען/ס ציטען גטראָפען די אידישע דראקעריען אין רוסלאָנד. די שטראָיטענדע צדדים האבען געהאלפען אין איין אַרְיִיבְּמִישׁען די פרעמאָדער, רוסישע מאָכט אין זיינער מחלוקת. די מהנוגדים און חסידים פלאָגען פערפֿליַּיצְעָן די רעג'ירונגס-אנשטאָטלען מיט געהאנִיטיגע מסירות. די מהנוגד'ישע בעשולדייגונגונג זייןנו מיטטען געהאנִיטיגע מסירות. די מהנוגד'ישע ליטעראָטור; מען האט זיך געהאנִיטיגע מיט הצעילט געהן דער חסיד'ישער ליטעראָטור; מען האט זיך געמיית אויפֿצְעָוִיְּזָעָן דער רעג'ירונג, ווי שעדליך און געההראליך עס זייןען די ווערך, וואס די חסידים דראָקען און פערשפריריען. די פרײַ געהאנִגען אַינְטְּלִיגְּעָנְטָעָן, די משכילים, האבען זיך פערהאלפען צו דער חסיד'ישער בעוועגןג מיט ניט-קלענערען האס, ווי די פרומו מהנוגדים, און אויך פון זיי פלאָגט די רעג'ירונג בעקמען ניט וועניג מסירות געהן דעם חסידים און זיין אַנְפְּהָרָעָר. דער בערכט מכח דער חסיד'ישער סעקטען, וואס עס האט אין יאהר 1831 צוגעשטעלט און בילדונגס-מייניסטער, וואס עס האט אין יאהר 1831 צוגעשטעלט און צענזאָר וואָלַף טוגענד-האל, אין געווען א שארפער בעשולדייגונגס-אַקט געהן דער חסיד'ישער

לייטראטור. אין יאוחר 1833 האבען צוויי ואליגער משבחים, ליב מעדן קעל און יעקב בערנשטיין, דערלאנגט דעם אינערץ-מינגיסטער א שrifft פערשרפריט זיך אלץ מעהר צוישען די אידען אין רוסלאנד: די היסיד'ישע לעהרע שטעת און שטארקסטען וויידערשרפוך מיט דעם ריינעם גלויבען אונז מיט דער מאראל, און זי און גורייסע געפאהר ניט בלויין פאר אידען, נאך פאר דער מלכה; די חסדים דרוקען די שעדרליךסטע ביכער, וואס בעקומען די גראנט פערשרפרייטונג אונז האבען די ערוגטוע ווירקונג אויף אידען²). „אלע בעמייזונג פון דער רעהירונג — האבען זי אונגעוויזען — אפזושטעלען דאס בייז בליבען אהן ערפאלג, זויל די בעאטמע פערשטעהן ניט העברעאיש און אידייש, דעריבער זיינען זי ניט אימשטאָנד אויסצוגעפינען די שעדרליך היסיד'ישע ביכער; אויף די צענוזאָרען קאָנו מען זיך אויך ניט פערלאֹען, וווארום די אידען דרוקען כסדר ביכער מיט פאלשע צענוזער-ערלוביינישען“. לויט די חסדיישע אוניכטען האט דער „צדיק“ אודער „גוטער איד“ אונא אונבעגרעניצט מעאכט, או אפללו גאט אליען קאָנו ניט אבזאגען זיין בקשה. „צדיקים“ ערלויבען פאר געלד די שעדרליךסטע פערברערכענס — בעטראָג, רוייבורער, מאָרד א. ד. גל. די רעהירונג מז אַלְאָ אַגְּנָעָהָמָעָן די שארפּֿסְטָעָן עקטראָם-מייטלען, אונז דעריבער לעגען מערקען און בערנשטיין איהר פאר פאלגענדעס:

1) מען מוֹדוֹ דָּוָרְךָ סְפַעֲצִיעֵלָעַ מַעֲנְשָׁעַן, וּוֹאָסֶזֶלְעָן גּוֹטַ קַעֲגָעַן הַעֲבָרָה
רַעֲאֵישׁ אָוֹן אִידִישׁ, דָּוְרְכָּקְוָעָן אַל עַ אַחֲנָ שָׁוָם אָוִיסְנָאָהָם בַּיְכָעָר, וּוֹאָסֶזֶלְעָן
גַּעֲפָנְעָן זִיךְ בַּיְ אִידְעָן. אָוִיפֶת יָעָנָעַ פָּוָן דִּי דָוְרְכָּגְעָקְוָטָעַ בַּיְכָעָר, וּוֹעֲלָכָעַ
אַגְּנָהָאַלְעָטָעַן נִיטַּ אַיְן זִיךְ קִיּוֹן חִסְדִּיְישׁ עַגְדָּאָנְקָעָן אָוֹן בַּעֲלָעוֹרְנוֹגָעָן, זָאָל
מַעַן שְׁטָעַלְעָן אַגְּזָעְצָלְיכָעַן שְׁטָעְמָפָעָל אָוֹן אַיְבָּעָרְלָאָזָעָן זִיךְ בַּיְ אִידִישׁ
גַּעֲנְטִימָעָר. דִּי אַלְעָ אַיְבָּעְרָגָעַ בַּיְכָעָר אַבָּעָר זָאָל מַעַן פַּעַר בַּיְ כְּטַעַן.
גַּלְיְכִיצְיָתָגְדָּאָרָה בַּעֲשְׁתִּימָט וּוֹעֲרָעָן אַגְּשָׂרָעָנְגָעַ שְׁטוֹרָאָרָף פָּאָרָרָף
דָּעָן, וּוֹעֲלָכָעַ וּוֹעֲלָעַן בַּעֲהַלְטָעַן בַּיְכָעָר פָּוָן דָּעָרָ רָעוֹיוֹזָעָ אָוֹן בַּיְ וּוֹעֲלָכָעַ
מַעַן וּוֹעַטְנָאָהָעָרָגָעָנְגָעַ נִיטַּ אַגְּגָעְשָׁטָעְמָפָעָטָעַ בַּיְכָעָר.

²⁾ מוקלער און בערגנטשטיין זיגען וויזט נויש בעווען די אינזיגיגע צוישען
מושבליים, וואס האבען געגעבען דער רוסישער מאכט אוזעלכע מיניג' עיזות. וועגען
דער שעדיילקיות פון דער חסיד' ישר ליטעראטור, וועגען דער נויטווענדיגקיות
אכטונג צו גבען אויפֿ די חסיד' יוש דורךעריען, פעלטט די רעדירונג בעקומען
איין אָ גראַיסער צאַחַל אָיוֹ שְׂפָטְלִיבָּן, אֵי פְּרוּעָנֶמֶלְבָּן עֲרַבְּכָנֶן פָּןְן די מְשִׁיבָּלְעָדָן, יְשָׁעָה
קְרִיזְעָן. אַפְּלִוּ צַחַקְעָן לְעִזּוֹןְהָאָת אַוְיךְ אַין אַחֲרָה
מְעַנְּדִירֶת אַינְגְּזִיכְרָה אַמְּגַאנְפָּל אַוְיךְ אַיְשָׁעָה דְּרָקָן-אַקְשָׁטָלְטָעָן. זַיְן מִיּוֹן
אָיוֹן גְּעוּווֹס גְּעוּווֹס אַגְּוֹנָה, אַגְּוֹנָה, אַבְּרָר עַר הָאָת נִתְּנָה
שָׁאַדְעָן, זָוָס עַם וּוּלְעָן דָּרָר אַידִישָׁר לִיטָּעָרָטָר אַן אַוְיכְלָעָרָגָג
יְעַנְעָן מִוּלָּעָן, וּוּלְכָעָן עַר הָאָת גַּעַתְּלָעָן פָּאָר רָעָכָט. שְׁפָעָרָה הָאָת י. ב. לעוונָן.
זַיְן פְּרַעַתְּבָּגָעָן זַיְן מְעוֹת, אַבְּרָר עַס אַין שְׁוִין גְּעוּווֹן צַוְּשָׁעָט.

(2) פערמאכען אלע אידישע דרוקעריען און אנשטאט זי' ערלויבען עפערען בלויין ד ריי דרוקעריען: אין זשיטאמיר, בריסק און שקלאו. די פֿרְוּוֹלְעַגְיָעַס אוֹתָהּ דִּי דָּרְיִי דָּרְקָעַרְיִיּוֹן דָּאָרְפָּעָן גַּעֲגָבָעָן וְוַעֲרָעָן אוֹיף 15 יָאָהָר נָוֶר צַו פֿעַרְלָעַסְלִיכְעַס מְעַנְשָׁעַן, אָוֹן צָוְלִיב זִיכְעָרְקִיטְעַס דָּאָרְפָּעָן מְעַן פֿוֹן זַי נְעַמְעַן אַ גַּעַלְדְּבָעָוָאָרְעָנִישׁ.

(3) בי' יעדר פֿוֹן דִּי דָּרְיִי דָּרְקָעַרְיִיּוֹן דָּאָרְפָּעָן בעשטייט וְוַעֲרָעָן אַ בעזונדער צָעַנְזָאָר, וְאָס זָאָל שְׁטְרָעָנָג אַכְטָוָנָג גַּעֲבָעָן אוֹיף אֵיהָר טַעַטְיגִּיקִיט³.

נאבדעם ווי דער אַינְעַרְךְ-מִינְיסְטָעַר גַּראָף בְּלוֹדָאָו האָט בעקומוּן מערקע-בערנשטיין'ס מס'ירה, האָט עַר וַיְיךָ וְוַעֲגָעָן אֵיהָר אַינְהָאָלָט דָּוָרְכָ-גַּעַרְיָבָעָן מִיט דָעַם בִּילְדוֹנְגָס-מִינְיסְטָעַר אַוְאָזָרָאוֹן. יְעַנְעָר האָט (דעַם 30-טָעַן יָאָנוֹאָר 1834) גַּעַנְטָפָעָרט, אָוֹן מְעַן דָּאָרְפָּעָן, אַמְתָה, קַעְמָפָעָן גַּעֲגָעָן דער פֿעַרְשְׁפְּרִיטְוֹנָג פֿוֹן דִּי חַסְדִּישָׁע בְּכִיכְרָעָר, אַבְּעָר לְיִיטָה וַיְין מִינְגָּוָן זַיְנָעָן דִּי מִיטְלָעָן, וּוְלְבָעָעָס פֿרְאַיְקְטִירָעָן מַעְרָקָעָל אָוֹן בערנשטיין, צַו שָׁאָרָפָעָן האָמָעָטָע. בְּלוֹדָאָו האָט וַיְיךָ אַנְגָּעָפְרָעָטָג בְּיִי אַלְעָגָעָנְרָאָל-גַּוְעַנְגָּאָטָרָעָן פֿוֹן דִּי אַידִישָׁע גַּעַנְדָּעָן אָוֹן דָעַם 29-טָעַן נְאָוּמָבָעָר 1834 האָט עַר מִיטְגָּעָטְיִילָט דָעַם בִּילְדוֹנְגָס-מִינְיסְטָעַר פֿאָלְגָעָנְדָעָס: אַוְיָפָן גְּרוֹנְדָּ פֿוֹן דִּי אַוְיסְקוֹנְפָטָעָן, וְאָס עַר האָט גַּעַרְאָגָעָן פֿוֹן דָעָר הַעֲכָרָעָר אַרְטִוְיגָעָר אַדְמָנִינְסְטוֹרָאַצְיָעָ, אַיזְוָעָר גַּעַר אַיְבָּרָ-צִיְּגָוָן, אָוֹן דִּי חַסְדִּישָׁע לְעַהְרָע אַיזְוָעָטָמָהָר אָוֹן נִיטָה וְוַעֲנִיגָעָר שְׁעַדְלִיךְ, אַיְדָעָר דִּי מַתְגָּדְיִישָׁע, אָוֹן אָוֹס וְוְאָלָאָגָעָן גַּעֲוָעָן אַוְגָעָרָעָט אָוֹן אַוְיָיךְ אַוְנְפָאַלְטִישָׁע צַו פֿעַרְפִּיהָרָעָן בעזונדערע פֿעַרְפָּאַלְגָּוָנָגָעָן גַּעֲגָעָן דָעַם חַסְדִּיזָם.

אָט דִּי פֿאַזְיִיצְיָעָ פֿוֹן דָעָר רַעֲגִירָוָג צַו דָעַם שְׁטוֹרִיטִ צְוִוִּישָׁעָן מַתְנָגָדִים אָוֹן חַסְדִּים האָט אַוְיָיךְ גַּעַרְאָגָעָן דָעַם קִיְּזָעָר נִיקָּאָלָי דָעַם עַרְשְׁטָעָנְסָ צְוִוְתִּימָוָנָג. „וְאָס אַנְבָּעָלָאנְגָט דִּי גְּרוֹנְדִּיְסוֹדוֹת פֿוֹן דָעַם גַּלְוִיבָעָן, — האָט בְּלוֹדָאָו אָוֹן יָאָהָר 1834 גַּעַשְׁרִיבָעָן צָוָם בִּילְדוֹנְגָס-מִינְיסְטָעַר אַוְאָזָרָאוֹוֹן, — אָוֹן נִיטָאָ קִין גְּרוֹסִיסָעָר אַוְנְטָעָרְשִׁידָט צְוִוִּישָׁעָן דִּי חַסְדִּים אָוֹן דִּי אַיְבָּרָ-קִיְּנָמָאָל בְּיִי אַיְדָעָן נִיט גַּעַוּזָעָנָע סַעְקָטָעָ. דָעָר אַיְדִּישָׁעָר גַּלְוִיבָעָן, וְאָס אַיזְוָעָטָמָהָר אַוְיָיךְ דָעָר אַוְנִינְגָעָר תְּלָמוֹדִישָׁעָר לְעַהְרָע, אַיזְוָעָן בְּכָל שְׁעַדְלִיךְ לִיךְ פָּאָר דָעָר קְרִיסְטְּלִיכְעָר גַּעַזְעַלְשָׁאָפָט. טִילְעָן דִּי אַיְדָעָן אַוְיָיךְ סַעְקָטָעָס אָוֹן פֿעַרְפָּאַלְגָּעָן אַיְינְסָעָטָע צָוְלִיבָעָ דָעָר אַנְדָעָרְשָׁאָפָט צָוְרָהָ, טָאָר מְעַן, אַולְאָ, נִיט; וְוְאָרִים דָאָס וְוְאָלָט גַּעֲגָבָעָן דָעָר אַנְדָעָ-

³) אַרְכִּיוֹו פֿוֹן בִּילְדוֹנְגָס-מִינְיסְטָעַרְיוֹם, קָאָרָט. 147596 נּוֹמָ.

דען אַ גָּרוֹנְד צַו מִיְבָּעֵן, אָז אֵיהֶ רַ לְהָרָע וּוְעָרְט אָפְּרָאָבָּרְט פָּוּן דָּעַר רַעֲגִירָוְנְג".

דרינְגַּעַנְדִּיג פָּוּן אַט דָּעַם שְׂטָאַנְדוּנְקָט, אַיז דַּי רַעֲגִירָוְנְג אַרְיְבָּעֵר צַו דָּעַר טָאַקְטִיך פָּוּן אַ בְּעֻוְנְדָעַר מִין „נִיטְרָאַלִיטָּעַט“: פַּעֲמַפְּלָגָעַן בַּיְדַע שְׁטָרִיְתָעַנְדָע צְדָדִים, נִיטְמַאַכְעַנְדִּיג דָעַרְנִין קִין אַונְטָעַרְשִׁיד צַוְישָׁעַן זַי. דַי מַתְנְגָדִים, חַסִּידִים אָזְנַצְחָלִים הַאָבָעֵן מִיטְזִיעְרָע גַּעֲגַנְיִיטִיגְעַ מַסְרוֹת אָזְנַצְחָן בְּעַשְׁוָלְדִּיגְוָנְגָעַן נֹורְגַּעַבְעַן דָעַר רַעֲגִירָוְנְג שְׁתָאָף צַו פָּעַרְוִירְקַע לִיכְעַן דַּאַס אַיְגַּעַנְגָּאַרְטִיגְעַ „נִיטְרָאַלִיטָּעַט“. דַי רַעֲגִירָוְנְג הַאָט אַוִּיסְגָּהָעָרְטָל אלְעַ צְדָדִים אָזְנַצְחָן פָּוּן זִיעְרָע טָעַנוֹת, עַרְקָלְעַרְנְגָעַן אָזְנַצְחָן עַצְחוֹת אַלְץ וּזָאָס הַאָט גַּעַפְאָסְט צַו אַיְהָר שְׂטָאַנְדוּנְקָט, אָזְנַצְחָן שְׁעַדְלִיךְ זַיְינְגַּעַן אַלְעַ אַיְדָעַן, צַו וּזָאָס פָּאָר אַ רִיכְטָוְג זַי וְזַאֲלָעַן נִיטְאַגְּגָהָעָרְן, אָזְנַצְחָן רַוְדְּפִ'זְ דַּאֲרַךְ מַעַן זַיְיָ אַלְעַמְעַן גְּלִיְיךְ. דַעְרִיבָּרְט הַאָט בְּלוֹדָאָוּ גַּעַהְלָטָעַן, אָזְנַצְחָן אוּידְבָּרְטָן צַוְעַנוּרְיִירָעַן חַסִּידִישָׁע וּוּוּרְקָע אָזְנַצְחָן פַּעֲרָשְׁפְּרִיטָעַן פַּעְרָוְועָהָרְטָעַן חַסִּידִישָׁע בִּיכְעָר, דַּאֲרַף מַעַן זַיְיָ בְּעַנְגְּגָעַן מִיטְדַיְיָ אַלְגָּמִינְגָּעַ גִּילְטִיגְעַ פַּעְרָאַרְדְּנוֹגָעַן, אָזְנַצְחָן אַיזְנַטְאַגְּגָהָעָרְן נִיטְוָעַנְדִּיקִיטָּפָּאַרְצָנוֹנְהָעָה-מַעַן סְפָעַצְיִילָּעַ שְׁרִיטָּת גַּעַגְעַבָּעַן דָעַר חַסִּידִישָׁעָר לְטַעַרְאָטוֹת. וּזָאָס אַגְּבָּעַלְגָּנְגָט דַי מִיטָּלָעַן, וּזָאָס מַעְרְקָלְעַל אָזְנַצְחָן בְּעַרְנְשְׁטִין הַאָבָעֵן פַּאַרְגָּעַשְׁלָאָגָעַן, הַאָלָט עַרְבָּרְטָן, אָזְנַצְחָן זַיְיָ זַיְינְגַּעַן „גַּעַוָּאַלְטִיג אָזְנַעְרְפִּילְאָרְ“. דַּאַס הַאָט אַבָּעֵר דַעְמַזְעַלְבָעַן בְּלוֹדָאָוּזְ זַיְינְגַּעַן פַּעְשְׁטָעַרט, מִיטְזַוְויִי

יַאֲהָר שְׁפָעַטְעָר, אַיְנְצָוְפִּיהָרָעָן גַּרְאָד יַעַנְעָמִיטְלָעָן, וּזָאָס דַי צַוְויִי אַינְטָעָ-לִיְגַּעַנְטִישָׁע מַסְרִים הַאָבָעֵן רַעְקָאַמְעַנְדִּירָט. לִוְיטָן בְּלוֹדָאָוּסְ פַּאַרְשָׁלָאָגְ, אַיזְנַצְחָן 27-טָעַן אַקְטָאַבָּרְט 1836 אַבְגַּעַבָּעַן גַּעַוָּאַרְעָעָן אַ קִיְיְזָרְלִיכְעָרְ בעַפְעָהָל, וּזָאָס הַאָט פַּאַרְגָּעַשְׁרִיבָּעַן אָזְנַצְחָן אַלְגָּמִינְגָּעַ פָּוּן דַי אַיְדִישָׁע בִּיכְעָר. אַיְן פַּעְרָלִיךְ פָּוּן אַיְין יַאֲהָר הַאָבָעֵן אַיְדָעַן אַיְן גַּאנְץ רַוְסְלִיאָנְד גַּעַמוֹת צְוַשְׁטָעַלְעָן צַו דַי אַרְטִיגְעַ פַּעְרָוְאַלְטָוְנְגָעַן אַלְעַ בִּיכְעָר אָזְנַצְחָן צְעַנוּרְשְׁטָמְפְּלִינְזָן, וּוּלְכָעַ גַּעַפְּנִינְגָעַ זַיְיָ זַיְיָ. עַס זַיְינְגַּעַן בְּעַשְׁטִימָט גַּעַוָּאַרְעָעָן אַ גַּעַוְיִסְטָעַ צְהָהָל רַבְנִים אוּיפְּ דַוְרְכְזּוּקְעָן דַי בִּיכְעָר. יַעַנְעָמִיטָן, וּזָאָס זַיְיָ הַאָבָעֵן גַּעַפְּנוֹעַן פָּאָר כְּשָׁר, הַאָבָעֵן דַי רַבְנִים גַּעַשְׁטָמְפְּעָלָט אָזְנַצְחָן אַבְגַּעַבָּעַן צְרוּקָקְדַּשְׁתָּאַיְגָנְטִימִינְעָרְ; דַי אַלְעַ אַגְּדָעָרְ בִּיכְעָר הַאָט דַי פָּאַלְצִיְיָ גַּעַזְאָלָט אַבְשִׁיקָעַן קִין פַּעְטָעַרְבָּוְרָג, אַיְן אַיְגָרְזְ-מִינְיסְטָרִים, אוּיפְּ דַוְרְקְזּוּקְעָן אָזְנַצְחָן פַּעְרָנִיכְטָעַן זַי.

בַּיְיָ דַי אַרְטִיְיגְעַ פַּעְרָוְאַלְטָוְנְגָעַן הַאָבָעֵן זַיְיָ אַיְגִּיכְעָן אַגְּנָעַלְבִּיבָּעַן גַּאנְצָעַ בְּעַרְגָּה הַעֲבָרְעָאִישָׁע אָזְנַצְחָן אַיְדִישָׁע בִּיכְעָר. זַיְעַר צְהָהָל אָזְנַצְחָן אַזְוִי מַוְרָאָדִיגְגָרְגִיסָּ, דַיְסָ אַזְוִי פַּאַקְטִישָׁ אַוְנְמַעְגָּלִיךְ גַּעַוָּעָן צַו טְרָאנְסָ-פָּאַרְטִירָעָן זַיְיָ קִין פַּעְטָעַרְבָּוְרָג, שַׁוְיַן נִיטְרִידְעַבְדִּיגְגָרְגִיסָּ וּוּלְגָעַן דָעַם, אָזְנַצְחָן 29-טָעַן נְאוּוּמְבָעַר 1837 אַרְוִיסָּ אַ קִיְיְזָרְלִיכְעָרְ בעַפְעָהָל, וּזָאָס הַאָט עַרְלִוִּיבָט דַי

פאליצי-פערוואלטונג צו פערברעגען אויפֿן ארט גופא די „שעדליךע“ ביכער.

אין די אידישע שטעט ווינען איינגעארדענט געווארען, ווי אין מיטעל-אלטער, בעזונדערע „אויטא-דע-בעס“ — שייטערהייפענס, אויף וועלכע די פאליצי פלעגט פערברעגען אידישע וווערך. הונדרטט טוייזענדע איידישע ביכער, צוישען זיין אס אטעלכע, וואס האבען פערמאט א זעהר גרויסען וווערטה, זיינען אומגעקומען אין פיער.

אויך דער צויטער פלאן, וועלכען עס האבען אין זיינער מסירה פרגעשלאגען מערכעל און בערנשטיין, אין פערוירקליכט געווארען. לוייט דעםזעלבלען בעפערה פון 27-טען אקטאבער 1836, זיינען אלע אידישע דרוקערריינן אין גאנץ רוסלאנד פערמאכט געווארען און עס זיינען פער-בליבען בלוייז צויזי, איינען אין ווילגען אין די צויטער אין זשיטאמיר. די ריגירונג פלעגט זיין דורך א פערשטמיערונג אפגעבען אין ארענדע. זעלסט-פערשטענדליך, האט דער מאנאפאל אויף אידישע דרוקעריען, בעזיטי גענדיג יעדע קאנקורעןץ, ארויגערופען, ווי מיר וועלען באָלד זעהן, א גרויס יקרות אויף אידישע ביכער. און וואס נאָך ערגרער, די צויזי פריוויליגירטט דרוקעריען האבען פאקטיש בעקומען די אונבערגערענצעט הערשאָפט איבער דער גאנצער אידישער ליטעראטור אין רוסלאנד.

ויפיעל געוויכט די ריגירונג האט געלעט אויף דעם געזען פון יאָהָר 1836, אין צו זעהן אט פון וואס:

אין דער „אַלער האָכטער אַינְסְטְּרוֹקָצִיעַ פָּאָר די גּוּבְּעָרְנָאָטָאָרָעָן“ פון 3-טען יוני 1837 אין, אַחַזְדָּע דער אַלְגְּוּמִינָּר פְּאָדָעָרָגָג, או זיין מזוען פערדייטען, מען זאל אין עריגץ ניט עפֶענען קיין דרוקערריינן אהו א געהעריגער ערלויבניש, נאָך צוגעגעבען געווארען אַסְפְּאַצְיְּעָלָדְרָ פּוֹנוֹקָט : „איַן יַעֲנֵן גּוּבְּעָרְנִיעָס, וְאָוְ אַיְדָעֵן מַעֲגָעֵן בְּעַשְׁתְּעַנְדִּיגָּ וְזָאוּבָעָן, מַזְעָעָן דִּי גּוּבְּעָרְנָאָטָאָרָעָן בְּעַזְוֹנְדָעָרָס אַיְפְּמַעְרְקָזָם אַכְטָוָגָג גַּעֲבָעָן, עַס זָאָלָעָן זִיךְ דָּאָרְטָעָן נִיט גַּעֲפִינְעָן קִין גַּעֲהִימָּעָן דָּרְקָעְרִיעָן אַדָּעָר לְטָאָגָרָפָעָס“ (פָּאָר. 65.). עַס אַיְזָה זַהָּר אַינְטְּרָעָסָאָנָט, וְוי אַזְוִי אַט די גּוֹיְהָ אַיְזָמָטְיוֹרָט גַּעַוְאָרָעָן. אַיְזָה דֻּעָם בעפערה גּוֹפָא אַיְזָאָגְעָוִוִּיעָן, אוֹ די בעשיטימונג וווערט אַגְּגָעָנוּמָעָן מִיט דֻּעָם צִיעַל „צַו פְּעַרְגְּרִינְגְּרָן דִּי אוּפְּזִיכְתָּ אַיבָּעָר די אַיְדִּישָּׁ דָּרְקָעְרִיעָן“. דָּאָס הִיסְטָ: כָּדִי עַס זָאָל גְּרִינְגָעָר זִין אַכְטָוָג צַו גַּעֲבָעָן אוּפְּ די אַיְדִּישָּׁ דָּרְקָעְרִיעָן, וווערען זִיךְ פְּעַרְמָאָכָט. אוּבָּה נִיט לְאָגִישׁ, אַיְזָה דָּאָס אַבָּעָר גַּעֲנָגָפָשׂ אַוְן דָּעָרָמָאָגָט פְּלִיאָכָעָט פָּוָן מַולְטָעָר אַינְאִינְעָם מִיטָּז וְוָאָסָעָר.

וְוי די זָאָךְ זָאָל אַבָּעָר נִיט האבען גַּעַוְוִוָּן, זיינען אין סּוֹף יִאָהָר 1836 אלע אַיְדִּישָּׁ דָּרְקָעְרִיעָן פְּעַרְמָאָכָט גַּעַוְאָרָעָן. גּוּבְּלִיבָּעָן אַיְזָה נָוָר די

40-ער יאהרען אן ווערען פון אויסלאנד, מיסטענס פון פריסען, אידינ-געבראכט אויך ליטעראריש-ויסענשאפטליך בעיכער. פיעל האט אין אט דער הינזיכט אויבגעטהן דער ווילנער בוכהענדעלר אן בעוואסטער ביבלייאגראף, יצחק אייזיק בזיעקב. ער פלעגט אידינפיהרע מיטעלאלטערליכער פאגטישער, צוישען זיין אויך ווערך פון דער אידינפיהרע ליטעראטור, וואס ער אלין האט ארויסגעגעבען אין אויסלאנד (שלמה אבן-גבירולס, "זקמת שבר", 1846, "דברים עתיקים", 1846-1844, "שנוי שם ותקוני ועד", 1844, א. אן. וו.). די ווילנער דרוקער האבען זיך ניט בעונגונט מיט דער פריוויליגראטער לאגע, וואס איז פאר זיך בעשאפען געווארען דורךן געוזץ פון יאהר 1836. זיין האבען אין קיין פאל ניט געקאנט אלין בעפריעדיגען דעם גאנצען בעדרך אין דרוק-ווערך; פונדעסטוועגן אבער האבען זיך זיך שטעהDIG בעקלאלט, אן דאס אידינפיהרען בעיכער פון אויסלאנד ברינגט זיין גרויסע הזיקות, און זיך געמיחת, אן די רענייד רונג זאל עס פערוואָהרען. אונז זיינען בעוואסטען צוויי פאלען, וואז זיין האבען זיך געפּרָבְּט אַוִּיסְוִירְקָעֵן דאס ביימ בילדונגס-מייניסטער (זנו זעלכען עס האט בייזן יאהר 1863 אַנְגַּהֲעַרְתָּן די הוֹיְפְּטַ-פֻּעָרְוּאַלְטָוָג איבער צלע צענוד-אנגעלגענזהיטען). אינינער קעהר זיך אן צום יאהר 1843. פאר אונז ליעגט א נאך ניט פערעפּענְטָלְכָּעָר בריף פון י. א. בנ-יעקב', פון קטען פערוואָר, 1843, צו דעם בעוואסטען ווילנער קל-טוהער ניסן ר'זונטאל, וועלכער האט זיך דאן צוילעב געוזלשאפט-לייכע אַנְגַּעַלְעַגְּנָהִיטָּען געפּונְגָּעָן אַין פְּעַטְעַרְבָּוָהָג. אַין דעם בריף בעשטע-טייגט בז-יעקב מיט פריד, אן ער האט בעקמ�ן ר'זונטאלס מיטטיילונג, אן דער בילדונגס-מייניסטער האט אַבְּגַעְוּוֹאַרְפָּעָן די בקשה פון די זוילנער דרוקער ווועגן פערוואָהרען אַרְיְנְצְוִיפְּהָרָעָן בעיכער פון אויס לאנד. בנ-יעקב אונטערשריכט, דאס איז פערבאָט וואלט געבראָכט גרויס שאדען דער אידינפּר אַוִּיפְּקָלְעָרָגָן. "אייהר וויאט דאך—שריבט ער דא—ס'אָרָא שטארקע אַבְּרָקָהָרָעָנִישׁ עס האבען געמאָכָט אַון מאָכָען נאָר אַיצְט מִינְעָן בעיכער, וואס אַיך האָבָּאָרְיְנְצְוִיפְּהָרָעָן אַוִּיפְּגָעָעָפָעָנטָן די אוֹגָעָן, זיין זאָן אַידָעָן, זיין האבען דעם ווּרטָה פון ווּיסְעַנְשָׂאָפָט אַון קָעָנְטָוָנִישׁ". דער בריף לען אַיְנוֹעָהָן דעם ווּרטָה פון ווּיסְעַנְשָׂאָפָט אַון קָעָנְטָוָנִישׁ". דער בריף האט אויך אַ צוּשְׁרִיפְּט פון בנ-יעקב'ס שוֹתָף, דעם בעוואסטען העברע-איישען פָּאָעָט א. ב. לעבענְזָאָהָן ("אדם הכהן"). "מען דאָרָךְ שְׁרִיּוּן גַּעַז ווּאלֶד — בעמערכט ער צוישען אַנדָעָרָעָן זאָכָעָן — אוֹרֵף דעם גְּרוֹיסָעָן שאָדָעָן אַון אָונְרָעָכָט, וואס אַיז פֻּרְשָׂאָפָט גְּעוֹאָרָעָן דער אַוִּיפְּקָלְעָרָגָן פון אַידָעָן אַין אָנוֹזָעָר לְאָנְדָרְכָּדָעָם, וואס מעַן האָט אַבְּרָקָהָרָעָן גַּוְרָאָזָט גַּוְרָאָזָט אַין אַיְנְצִיגָעָן דְּרוּקָעָרִיָּה. וְזַי עַס אַיז אָונְמָעָגְלִיךְ, ס'זַאל דָא אַיבָעָר אַונְז אַ

שיין תהאן א שטערען פון דרום-פאל, פונקט איזוי קאנ ניט געמאחלת זיין,עס זאל פון אט דער איינציגער דרוקעררי א羅יס א ווועرك, וואס קעהר זיך אן צו וויסענסאפט און בילדונג. אפיקלו אגוזטיגען דעם גויסען אי-דיישען עולם מיט דער גויטיגער צאהל סידוריים און תחינות, זינגען זי ניט אימשטאנד. אפיקלו קיין איין ווועرك פון די פוסקים הרשונים אדער פון די אלטער מפרשים, וואס דאס איין זיעיר גראסטער בעגעהר, האט נאר די איינציגער דרוקעררי ניט בעוויזען א羅יסצוגעבען—טא וואס איין דא צו רידען וועגען וויסענסאפט, שפראָק-קענטעניש און בילדונג!

אין אiahר ארטהן די איינטעןימער פון דער ווילנער דראָקעררי וווערכער זיך געפּרְבּוֹט אַוִיסְוִירְקָעָן אַין פֿעְטְּעָרְבּוֹרָג, עס זאל פֿעְרָעָטָעָן וווערען אַרְיְנְצְּפְּּהָרָעָן בְּכָעָרָה פּוֹן אַוִיסְלְאָנָד. ווען מען האט זיך וועגען דעם דערוואויסט אין ווילנע, האט די זאָך שטארק אויפֿגּעֲדָעָט די דָּאָרְטִּיקָעָ מְשֻׁכְּלִים, אַזְּן דער בְּלִדְוָנָגָס-מִינִיסְטָעָר אַוְאָרָאָזָה האט אַין אַוְיְגָוְסְט, 1844, בעקומוּן פּוֹן ווילנע גָּאנְצָעָ דָּרְיִי בְּקָשָׁות, וואו מען האט אַיהם אַוְיְגָוְיְזָעָן דעם גְּרוּיסְעָן קְוָלְטוּרָעָלָעָן גָּוָצָעָן, וועלכּען עס בריגען די אַוְיסְלְעָנְדִּישָׁעָ העֶבֶרְעָאִישָׁעָ ווועرك, אַזְּן אַיהם גַּעַבְעָטָעָן, ער זאל נִיט עַרְפִּילָעָן דעם שְׁעַדְלִיכָּעָן פֿעְרָלָאָנָגָן פּוֹן די ווילנער דָּרְקָעָר³⁾. אויף אַיְנָעָרָ פּוֹן די בְּקָשָׁות גַּעַפְּנָעָן מִיר די חַתִּימָהָ פּוֹן די ווילנער שְׁרִיפְּטָאָ שְׁטָעָלָעָר מְרָדְכִּיאָהָרָן גִּיבְּצָבָּרָג, שְׁלָמָה זָאָלְקִינְדָּ אַזְּן אַיְזָיקָה מֵאִירָה דִּיק. די צוּוִיטָעָ בְּקָשָׁה אַבָּעָן דָּעָלָאָנָגָט דָּעָר ווילנער רָאָבְּנָעָר יִשְׂרָאֵל גָּאָרְדָּאָן אַזְּן דָּרְיִי פְּרָנָסִים פּוֹן ווילנער קָהָל. די דָּרְיָטָעָ בְּקָשָׁה האט אויף זיך די אָוְנְטָעָרְשָׁרִיפְּטָעָן פּוֹן 38 מְשֻׁכְּלִים (צְוּוִישָׁעָן זַיְדָעָר שְׁרִיפְּטָעָלָעָר שְׁמוֹאֵל יוֹסֵף פִּין, דָּעָר בְּעָוָאָסְטָעָר חָזָן פּוֹן דָּעָם מְשֻׁכְּלִים מְנוּין, "תְּהָרָת הַקָּדְשָׁה", מְרָדְכִּי מִינְדָּעָלָסָאָן, אַזְּן דָּעָר לְעַהְרָעָר שָׁאָל פֿעְרָעָל). פֿרָאָטָעָ זְאוּנָעָן דעם פְּרָאוֹוֹ פּוֹן די ווילנער דָּרְקָעָר האט מען אויך פּוֹן סְטָרָטָעָן גַּעַגְעָן דעם פְּרָאוֹוֹ פֿעְרָטְאִיגָּעָ מְשֻׁכְּלִים (צְוּוִישָׁעָן זַיְדָעָר העֶבֶרְעָאִישָׁעָר קָאָוָנוּ). אַגְּרוֹפָעָ דָּאָרְטִּיגָּעָ מְשֻׁכְּלִים (צְוּוִישָׁעָן זַיְדָעָר שְׁרִיפְּטָעָלָעָר רָאָמְאָנִיסָטָאָרָהָרָם מַאְפָוָ) אַבָּעָן זיך אַין סְעָפְּטָעָמְבָּעָר, 1844, גַּעַוְוָנְדָט צָוָם בְּלִדְוָנָגָס-מִינִיסְטָעָר מִיט דָּעָר בְּקָשָׁה: "נִיט צַוְּ דָּעָלָאָזָעָן, דָּעָר פְּאָנָאָטִים זָאָל פֿעְרָצָאָמָעָן דָּעָם וְעַגְעָן צַוְּ בְּלִדְוָנָגָן, אַזְּן נִיט פֿעְרָוּוּהָרָעָן דָּעָם אַרְיְנְפִּיהָרָ פּוֹן אַוְיסְלְעָנְדִּישָׁעָ בְּכָעָר".

וְוי מִיט אiahר פְּרִיהָעָר, האט דאס בְּלִדְוָנָגָס-מִינִיסְטָעָרָום אויך דאס מַאְלָ דִּי ווילנער דָּרְקָעָר אַבְּגָזָאָגָט. גְּעוּוּרְקָט דָּעָרְין אַבָּעָן נִיט די טָעָנוֹת פּוֹן די מְשֻׁכְּלִים, נָאָר דָּעָר אַוְמְשָׁטָאָנָד, וואָס די רַעֲגִירָוָגָה האט דָאָן גַּעַהְאָלָטָעָן בְּיִם אַוְיסְאָרְבִּיָּטָעָן אַ נִּיעָם פְּרָאִיעָקָט וְעַגְעָן די אִידִּישָׁעָ דָּרְיִיָּעָן. דָּעָר פְּלָאָן וְעַגְעָן גְּרִינְדָעָן קְרוּבִּינִישָׁעָ אִידִּישָׁעָ שְׁוּלָעָן אַזְּן שְׁוִין

³⁾ אַרְכִּיוֹן פּוֹן בְּלִדְוָנָגָס-מִינִיסְטָעָרִים, קָאָרָט, 11001, נּוֹם, 80662.

געווען גרייט, און אויף אויסצוהאלטען זי איז בעשטייט געווארען א נײַער ספֿעציילער אַבְצָאַהּ—פֿון שְׁבִּתְדִּיגּע אָן יְמִיטּוֹבּ/דִּיגּע לִיכְטּ. בַּיִּדְיַי גַּעֲנוּוּרֶעֶץ חַשְׁבּוֹנֹות הַאֲטַז וְזַרְאַבְּרַא אַרְוִיסְגַּעַשְׁטַעַלְטַ, אָז דֵי 290 טויזענד רָובּעַל, וְוּלְכָאַע עַס הַאֲטַז גַּעֲזָלַטְ יְהָרְלִיךְ גַּעֲבָעַן דָּעַר לִיכְטַ-אַבְּצָאַהּ, וְוּלְעָלַעַן נִיטְ זַיִּין גַּעֲנִיגְעַנְדַּ, אָן אָז מַעַן מַזְ אַוִיסְגַּעַפְּנִינְעַן נַאֲךְ עַפְּעַס אָן אַיְנְקוֹנוּפְּטַ פָּאַר דִּי אִידְישַׁ רַעֲגִירְנוֹגָס-שְׁוּלַּעַן. אִיז מַעַן גַּעֲפָלָעַן דָּעַרְבָּעַר אויף דָּעַם גַּעֲדָאנְק אַוִיסְצְוֹנְצָעַן דָּעַרְיוֹף דִּי אִידְישַׁ דָּרוֹקְעָרִיעַן, אָוִיךְ אַיְנְצּוֹפְּהָרָעַן אַ בְּעֻזְנְדָעַר שְׁטִיעַר אויף אַוִיסְלְעַנְדִּישַׁ הַעֲבָרְעָאַישַׁ אָן אִידְישַׁ בְּכָעַר. אִין דָּעַם זַיְנַעַן הַאֲבָעַן דִּי מִינְיסְטְּעַרְיוֹמָס פּוֹן בִּילְדוֹנְג אָן אַנְגָּרְעַן אַוִיסְגַּעַרְבִּיטַ אַ בְּעֻזְנְדָעַר פְּרָאַיְקַטְ, וְוּלְכָאַר הַאֲטַז בְּעַקְמָעַן נִיְּ קָאַלְאַיְסַ בְּעַשְׁטַעְטִיגְוָנְג, אָן דָּעַם 27-טְעַן נַאֲוּמְבָּעַר, 1845 אִיז פּוּבְּלִיְ קִירְט גַּעֲוָרָעַן אַ „רַעֲגָלָמְעַנְטַ, וְוּגְעַן דִּי אִידְישַׁ דָּרוֹקְעָרִיעַן“. לֹוִיט דָּעַם נִיעִים גַּעֲזָעַץ, וְוּרְעַעַן עַרְלְוִיבְּט אַין רְוָסְלָאנְד, וְוִי פְּרִיהָעַר, נָוְרַ צּוּוִיְ אִידְישַׁ דָּרוֹקְעָרִיעַן: אַיְנַע אַין וְוַילְגַּע אָן דִּי אַנְגְּדָעַר אַין זְשִׁיטָמָר. בִּידְעַ וְוּרְעַעַן אַבְגָּעַנְגָּבָעַן אַין אַרְעַנְדַּ, דָּוֹרְקַ אַ פְּרָעַשְׂטִיגְעַרְוָנְג (וּוִי, לְמַשְׁלַחְ), דִּי קָאַרְאָבְקָעַן פּוֹן פְּלִישַׁ אַדְעַר דָּעַר מִיטַּ בְּרָאַנְפָעַן), אָן דִּי יְהָרָדְ לִיכְ סְוּמָעַ, וְוָאַס דִּי אַרְעַנְדְּאַטְאָרָס צָהָלָעַן, וְוּרְעַט פְּעַרְבְּרוּכְט אָוִיךְ אַוִיסְ צָוָהָלָעַן דִּי קְרוֹנוֹנִישַׁ אִידְישַׁ שְׁוּלַּעַן. מִיטַּ דְּעַמּוֹלְבָעַן צִיעַל וְוּרְעַט גְּלִיבְצִיְיטִיגְ אַיְנְגַעְפִּיהָרֶט אָוִיךְ אַ טַּאַקְסַע אָוִיךְ הַעֲבָרְעָאַישַׁ אָן אִידְישַׁ בְּכָעַר, וְוָאַס וְוּרְעַעַן אַרְיְנְגַעְפִּיהָרֶט פּוֹן יְדַעַן דָּרוֹקְ-בְּוִיגְעַן; בְּעַפְּרִירִיטַ פּוֹן דָּעַר טַאַקְסַע וְוּרְעַעַן נָוְר „יַעַנְעַ בְּכָעַר, וְוָאַס קְעהָרַעַן זַרְ אָן צּוֹ וְוִיסְעַנְשָׁאַפְּט אָן שְׁפְּרָאַדְ-קָעַנְטָעַנְשַׁ“. אַוְבְּגָעָמָהָנָט וְוּרְעַט דִּי טַאַקְסַע דָּוֹרְקַ דִּי צָעַנוֹרְ-קָאַמִּיטְעַטְעַן אַין וְוַילְגַּע אַדְעַר קִיעַוְ, וְוָאַהֲוֵין עַס מַחוֹעַן צּוֹגְעַשְׁטָלַט וְוּעַ-רְעַן אָוִיךְ דָּוְרְכְ-זָוְקְעַן אַלְעַ אִידְישַׁ אַוִיסְלְעַנְדִּישַׁ בְּכָעַר. אִין יָאָהָר 1845 זַיְנַעַן אַין קִיעַוְ פְּאַרְגְּעַקְמוֹן דִּי „טָאַרגְּסַ“ (פְּרָעַשְׂטִיגְעַרְוָנְג) אָוִיפְּן רָעַכְתַּ צּוֹ הַאֲלָטָעַן דִּי דָרוֹקְעָרִי אַין זְשִׁיטָמָר. דָעַם הַעֲכַסְטָעַן פְּרִיאַיְ (4350 רָובּעַל יְהָרְלִיךְ) הַאֲבָעַן פְּאַרְגְּעַלְעַטְט דִּי זַיְהָן פּוֹן דִּי אַמְּאָ-לְגָעַ סְלָאוֹוָאַטְעַר דָרוֹקְעַר — לִיְפְּעַ-הָעַשְׁלֵיל אַין אַרְיְהַ-לִּיבְ שָׁאַפְּרִיאַרְ, — הַאֲבָעַן זַיִּי בְּעַקְמָעַן דִּי אַרְעַנְדַּ, אָן אַין סְוּפְּרַ אַנוֹאָרַ, 1847, הַאֲבָעַן זַיִּי גַעֲפָעַנְטַ דִּי דָרוֹקְעָרִי אַין זְשִׁיטָמָר. וְוָאַס אַנְבָּאַלְגָּנְטַ דִּי אַרְעַנְדַּ אַין וְוַילְגַּע, אַיִּז זַיִּי בַּיִּדְעַר פְּרָעַשְׂטִיגְעַרְוָנְג אַיִּז יָאָהָר 1847 גַעֲבָלְבָעַן (פָּאַר 2300 רָובּעַל יְהָרְלִיךְ) בַּיִּדְיַי וְוַילְגַּע דָרוֹקְעַר רָאַם מִיטַּ דִּי שְׁוֹתְפִים. וְוִי מִיר זַעַהַן אַלְזָאַ, אַיִּז אָוִיךְ דָאַס גַעֲזָעַ פּוֹן יָאָהָר 1845 פְּעַרְ-בְּלִיבָעַן בְּיַיְם פְּרִינְצִיְפַּ פּוֹן מַאֲנַפְּאַלְיְוִירָעַן דָאַס אִידְישַׁ דָרוֹקְ-רָעַכְתַּ. אַיִּז פְּרָגְלִיךְ מִיטַּ פְּרִיהָעַר, אַיִּז דִּי לְאָגָע נַאֲךְ פְּעַרְעַגְעַרְט גַעֲוָאַרְעַן דָרוֹכְ-דָעַם, וְוָאַס סְאַיִּז אַיְצַט אַיְנְגַעְפִּיהָרֶט גַעֲוָרָעַן אַ טַאַקְסַע אָוִיךְ אַוִיסְלְעַנְדִּיְ

שע אידישע און העברעאישע ביכער. דאס בילדונגס-מיניסטערוּם האט זיך אין גיד-
צען אַרוַיסְגָּוּזְעָן, אֹן דָּאָס אִיּוֹ גַּעֲוָעָן אֶטְעוֹת. אַזְוֵי וּוְיִדְיַהְטָקְסָעָ
איּוֹ לְפִיְ-עַרְךְ גַּעֲוָעָן אֶגְאנְצָגְרָוּסְעָן, אִיּוֹ דָּעָר בִּיכְעָרִ-אִימְפָּאָרֶט פָּוּן אַוִּיסְ
לאָנְד אָוֹן פְּוִילְעָן מַוְרָאָדִיגְגָּעְפָּאָלָעָן. לְמַשְׁלַח, פֿאָרְץ יַאֲהָר 1847 האט
דָּעָר קִיעְוּעָר צְעַנוֹרְקָאַמִּיטָּעָט אַוְיְגָעְמָאָהָנָט סְדִ-הַכְּלָל 51 קָאָפְּיקָעָס
שְׂטִיעָר פָּאָר בִּיכְעָר. דָּעָר לְעַגְלָה לְעַגְלָה לְעַגְלָה לְעַגְלָה לְעַגְלָה לְעַגְלָה
כָּמַעַט וּוְיִדְיַהְטָקְסָעָן בְּטַל גַּעֲוָאָרָעָן. דָּעָרְפָּאָר אֶבְעָר האט זיך פֻּרְשְׁטָאָרָקְטָ דִּי
שְׂמוּגָלְעָרִי. אָוֹן אַפְּיָלוֹ אַיִן יַעֲנָעָ פְּאָלָעָן, וּזְעָן דָּעָר גַּרְעַנִּיזְפָּרָוָאָלָטָונָג
פְּלָעָגָט גַּעֲלִינְגָּעָן צְוּ עַנְטְּדָעָקָעָן דִּי בִּיכְעָרְקָאַנְטָרָאָבָּאָן, האט דִּי רַעְגִּירָוָג
פָּוּן דָּעָם כָּמַעַט וּוְיִגְּאָרְנִיטָּג גַּעֲהָאָט, וּוְיִלְלָה בִּים פֻּרְקְוִיפָּעָן דִּי פֻּרְכְּאָפְּטָעָ
בִּיכְעָר, האט מעָן זִי גַּעֲמָוֹת אַבְגָּעָבָעָן שִׁיעָר נִיט אָוּזִיסְטָט. פֿאָרְץ יַאֲהָר
1849 האט דָּעָר קִיעְוּעָר צְעַנוֹרְקָאַמִּיטָּעָט גַּעֲהָאָט פָּוּן פֻּרְקְוִיפָּעָן אָזְעָלָ
כָּעָבָעָר, אַיְנָאַיְנָעָם מִיט דָּעָר טַאָקָסָעָ פָּאָר כְּשָׁרְעָ סְפָּרִים—בְּלוּזָן 280
רוּבָעָל. דִּי הַכְּנָסָה אַיִן וּוְיִלְגָּעָר קָאַמִּיטָּעָט פֿאָרְץ יַאֲהָר 1848 האט בעָ
טוּרָפָעָן 95 רוּבָעָל. לְוִיטְזָ גַּעֲזָעָן, האט פָּוּן אַוְיְסְלָעְנְדִישָׁע וּוְיִסְעָנְשָׁאָפָטָ
לִיבָּעָ וּוְרָק נִיט גַּעֲקּוּמָט קִין שְׂטִיעָר. אֶבְעָר דָּאָס בִּילדָוָגָס-מִינִיסְטָרָוָוָם
פְּלָעָגָט בְּכָל זַעַר אַנְגָּעָרָן בְּעַפְרָיָעָן אַוְיְסְלָעְנְדִישָׁע בִּיכְעָר פָּוּן דָּעָר
טַאָקָסָעָ. אַיִן יַאֲהָר 1847 האט זִי. אֶבְעָרְקָבְדָּאָגָנָט אֶבְעָר אַבְעָר
עַרְלְוִיבָּעָן אַרְיִינְצְּוּפִיהָרָעָן אַחֲן שְׂטִיעָר דִּי נִיעָזָ וּוְיִסְעָנְשָׁאָפְטִילְכָּעָ אַוִּיסְ
גַּאֲבָעָ פָּוּן „חוּבוֹת הַלְּבָבוֹת“, מִיט אַן אַיְנָלִיטָוָג אָוֹן אַנְמָעָרְקָוָגָעָן פָּוּן
אָאָ יַעֲלִינְעָק, וּוְאָס עַר האט אַיִן יַאֲהָר 1846 אַבְגָּעָדָרָקָט אַיִן לִיְפָצִיגָּ
דָּאָס בִּילדָוָגָס-מִינִיסְטָרָוָם האט אַיִם אֶבְעָר דָּרְעָן אַבְגָּעָזָאָט.

דָּעָר מַאנְאָפָּאָל אַוִּיפְּקָי אַדְיִישָׁע דָּרוּקָעְרִיעָן, אַיִן צְוָאָמָעָהָאָגָּמִיט
דָּעָר טַאָקָסָע אַוִּיפְּקָי אַוְיְסְלָעְנְדִישָׁע וּוְרָק, האט אַרְיִיסְגָּרְפָּעָן אֶיקָרוֹת
אוֹיפְּקָי אַידְיִשְׁעָ בִּיכְעָר. זַיְעַנְדִּיגָּה בְּעוֹאָרָעָנוֹת פָּוּן יַעֲטָוּדָעָר קָאָנְקוּרָעָנָז,
הַאָבָעָן דִּי אַרְעָנְדָאָטָאָרָס פָּוּן דִּי צְוֵיָּוִידָּרְקָעְרִיעָן, זַעֲלָבְּשָׁפְּרָשְׁתָּעָנְדָלִיךְ,
אוֹיסְגָּנוֹצָט זַיְעַרְעָ פְּרִיוֹוּלְעָגְיָעָס אָוֹן גַּעֲנוֹמָעָן גַּרְוִיסָּע מַקְחִים אַפְּיָלוֹ פָּאָר
סָאָמָעָ גַּאֲנְגָבָאָרָעָ סְפָּרִים. אַיִן דִּי בְּרִיחָ פָּוּן יַעֲנָעָ צִיִּיטָ, וּזְעָן עַס האט
גַּעֲגָאָלָטָעָן דָּעָר מַאנְאָפָּאָל, בַּעֲקָלָגָעָן זִיךְ דָּעְרוֹיָף אָפְּט דִּי מַשְׁכִּילִים אָוֹן
גַּעֲזָעָלְשָׁאָפְטִילְכָּעָ טַהָּוָר. בְּעַמְּרָקָוָגָעָן וּוְעַגָּעָן דָּעָם גַּעֲפִינְגָּן מִיד אוֹיךְ
איּוֹן דָּעָר דַּעְמָאָלְטִיגָּעָר פְּרָעָסָע. „וּוְיִפְּעַל מָאָל אִיּוֹ מִיר אַוְיִסְגָּעְקָוָמָעָן
פָּאָרְצָוָאָוָרְפָּעָן דָּעָם פְּעַרְוָאָלְטָעָר פָּוּן דָּעָר זְשִׁיטָאָמִירָעָר דָּרוּקָעְרִיְּ דִּי
שְׁרָעָקְלִיךְ הַוִּיכְעָ מַקְחִים אוֹיפְּקָי אַלְעָ בִּיכְעָר, וּוְאָס זִי גִּיט אַרְוִיס — שְׁרִיבְטָ
יָ. וּוְאָלְטָעָר אַיִּיף אַלְעָ מַיְגָעָ טָעָנוֹת אַיִּז שְׁטָעָנְדִּיגָּגָעָן: „קַוְיִפְּט נִיט“. —
נוֹר זִין עַבְטָפָעָר אַיִּיף אַלְעָ מַיְגָעָ טָעָנוֹת אַיִּז שְׁטָעָנְדִּיגָּגָעָן: „קַוְיִפְּט נִיט“.

צִיְּקָאָן מעָן אֶבְעָר פְּאָלָגָעָן זִין עַצְחָ דָּאָרָט, וּוְאָוּעָס הַאָנְדָעָלָט זִיךְ וּוְעַגָּעָן

סאמע נויטיגסטע ספרים, וועגען סיורים, חומשים, וועגען אועלכע ביכער, אהן וועלכע אפילו קינדער קאנען זיך ניט באגעהן?... אפשר זיינען די דרוק-הצאות אויף איזוי פיעל אויסגעואקסען? אין קיין פאל נט. און אין דער זשיטאמירער דרוקער איין איינגעפהרט געווארען מאשין-אר-בייט; די פראדרוקציע איין, אלזא, געווארען בעדיינענד ביליגער — אין פנדעסטעוועגען נעהמת מען אצט 2 רובעל מיט 75 קאפקעם פאר די מהזורים, וואס האבען פריהער געקאסט 75 קאפ. דאס רעטעניש ער-קלערט זיך גאנץ פשוט: פריהער האבען אומעטום עקייטרט אידישע דרוקעריען, דערנאך זיינען אלע פערמאכט געווארען, אחזין איינע אין זשיטאמיר און די אנדער אין וילנע,—האבען די איינגענטימער פון אט די צוויי דרוקעריען די פולע מעגליבקיט צו בעשטיימען אועלכע פרײיזען פאר ביכער, ווי זיי גלוטט זיך".

נאך פיעל ערגער איז געווען דאס, וואס אדאנק דעם מאנגפאָל, זיינען די צוויי דרוקעריען געווארען די אונבערגעגענטע הערשער איבער דער גאנצער אידישער ליטעראטור. גענוג פײַן האבען אונזערע שדייבער גע-האט איזצושטעהן פון דער געווינגליבער יעגירונגס-צענוזר. איז דאס אבער געווען וועניג; זיי האבען געהאט איבער זיך נאך אַ צוויתע, שטרענגערען צענוזר פון די דרוקער, וויל אהן זיער צוشتימונג האט קיין איזן העברעאַיש אַדער אידיש וווערך ניט געאנט דראעהן די וועלט. די זשיטאמירער דרוקער הי אט גע'ירשענט דעם ארט פון דער סלאַ-וואווער און טריי אַבגעheit איהר גאנג: זיי האט געדורךט איסישליסליך הסידישע ליטעראטור און רעליגיעזע ספרים. וועגען דרוקען אין זשי-טאַמיר השכללה-ביבער און בכל וועלטליבע ווועלט, האט קיין רײַד ניט געאנט זיין. אפילו די וווערך פון אונזער מיטעלאלטערליכער מחקר-לייטעראטור, ווי, צומ בישפיעל, "מורה נבוכים", "עקרם", א. ד. גל., פלעגט די זשיטאמירער דרוקער ניט איבערדרוקען. ווען עס איז איז זשיטאמיר געפענט געווארען די ראַבינער-שול, האבען איהרע לעהרע, צוישען וועלכע עס זיינען געווען ניט וועניג שריפטשטעלער, ניט גע-האט די מעגליבקיט צו דרוקען זיער וווערך אין זשיטאמיר, איז זיך. לערד-האבען עס געמושט תהאן ערגייזיאו אנדערש. איזוי, למשל, איזה ח. נער געווען געניזיגט אַבצודרוקען אין יאהר 1850 זיין "מורה הלשון" אין לייפציג, י. איינגבוים, איזן יאהר 1857, זיין "חכמת השורדים"—אין ווארשע. א. ב. גאטלאָבער, וועלכער האט געלעבט איז וואלין, איז גע-ווען געצואונגען צו דרוקען זיין "הנצנים" אין וילנע (1850). די וויל-נער דרוקער זיינען געווען עטואָס ליבעראָלער, אַידער די זשיטאמירער. זיי פלעגען אַמָּל בי זיך דרוקען אויך השכללה-ביבער, אבער בלוייז מע-

סיגע, נאר ניט קיין צו ראדייקאלע, און זי האבען שטרענג געהית זיך ניט אינזורייסען מיט חסידים און מיט דעם פרומען קלאס בכלל. פון די אידיישער שריפטשטעלער איזו בעזונדערס ישראל אקסענפערלד'ן אויסגעקומען צו שפירען דעם טעם פונ'ם דרוק-מאנאפאל. צעהנדילגע יאהרין לאנג האט ער געוזוכט אבצודראקען זינען שריפטען, אבער אלע זינען בעמיהונגונג זינען געלביבען אהן ערפאלג⁴). געפילהט די ביטער-קייט פון דעם מאנאפאל האט אויך דער בעריהמטער העברעהישער שריפטשטעלער אברהם מאפו, מיט וועמעס נאמען עס איז פערבונדען די ענטשטעהונג פון דער נײַהערעהישער בעלעטרטיטיק. איזו ווי די ווילנער דרוקעררי איזו געוווען די אינציגע, וואס פלאגט דרוקען אויך וועלטיליכע ביכער, און די זשיטאמירער האט מיט איהר דערין ניט קאנַן קורירט, האט זי אין אועלכע פאלען גענומען הוייכע פריזען פאָר איהר ארבייט. אונזערע שריפטשטעלער פון יענער ציט, אפֿילו די בעדיי טענדסטע, זינען געוווען מענשען אהן שם מיטלען, וואס האבען קוימַן קוים דערנעהרט זיך מיט הייערע הייזיגעינדען. די גורייסע דרוק-הוצאות, וואס זינען בעשאפען געוזאָרען דורך דעם מאנאפאל, האבען, נאטירליך, דעם אַרְימַען שריבער זעהר געדרייקט. אין אַנְהִיבָּקָטָבָּעָר 1857, האט אברהם מאפו, דורך דעם פערוואָטלטער פון ווילנער בילדונגסראַיאָן, דערלאָנט דעם בילדונגס-מִינִיסְטֶרֶר נאָרוֹן אַ בְּקָשָׁה, וואס איז גע-שטאנען אין צוֹאָמָעָה אָנָגָגָמִיט דִּי דֻּמְאָלְטִיגָּע אַידִישָׁ דָּרָקְבָּעְדִּינְגָּוָר גַּעַן⁵). מאָפָּוָס בְּקָשָׁה עַנְתָּהָאָלָט אין זיך, צוֹישָׁען אַנְדָּעָר עֲנֵנִים, זיַּן לִיטְעָרָאִישָׁ גַּעַזְעַלְשָׁאָפְּטִילְיכָּעָן „אָנוֹי מַאֲמִין“. „אַיך הָאָב שָׂוִין פָּוּן לְאָנָג אָן גַּעַהָאָט אַין זִינְעָן — שְׁרִיבָּת עַר דָּא — צַו בְּעַשְׁאָפָּעָן אַין דַּעַר הַעַבְּרָאִישָׁ לִיטְעָרָאִטָּר לְעַבְּעָנָס-שְׁטִיגְעָרִישָׁ אַון סָאָטְרִירִישָׁ רַאֲמָאָנָעָן, כְּדִי צַו עַנְטוֹוִיקָלָעָן בַּיִּי אַידָּעָן דָּאָס עַסְטָעָתִישָׁ גַּעַפְּהִילָּ, אַלְסָ מִיטָּעָל גַּעַגְּעָן יַעַנְעָר גַּעַשְׁמָאָלָאָזְגִּיקִיט, פָּוּן וּוּלְלָכָר עַס שְׁטָאָמָט יַעַד פַּעַדְאָרָי בְּעַנְקִיְּת אַון דָּאָס אַבְּוֹוִיכָּעָן פָּוּן דַּעַם אַמְּתִּין זִין פָּוּן דַּעַר הַיְּלִיגָּעָר שְׁרִיפָּט. דָּרִינְגָּנְדִּיגָּ פָּוּן אַט דַּעַם שְׁטָאָנְדְּפָוָנְקָט, בֵּין אַיך אַין מִין עַרְשָׁתָּעָן וּוּרְקָע, „אַהֲבָת צַיּוֹן“, וואס אַיך האָב אַרְיוִיסְגַּעֲגַעֲבָעָן אַין יַאֲהָר 1858, גַּעַגְּנָעָן מִיט אַ “בְּעַנְאָטִיוּעָן” וּוּגָג. די 1200 עַקְזָעְמָפְּלִיאָרָעָן פָּוּן אַט דַּעַם וּוּרְקָע, וואס האבען זיך פֻּרְשְׁפְּרִיטִים אַון וואס וּוּרְעָן זעהר גַּעַרְעָן, זינען אַ בעוֹוִיָּן, אַז אַיך האָב מִין צַוּעָק דַּעְרָגְרִיכְט. אַפְּילָו אַין די פֻּרְגְּרָעָבָּט טַעַסְטָע הַעֲצָעָר האָט זיך דַּעְרוּוּקָט עַפְּעָס אַ בעַנְקָעָנִיָּשָׁ נַאֲך שְׁעָנָעָס. אַין

⁴) וועגעון אַקְסָעְנְפָּעָלְדָּס מַאְטָעְנְיִוָּשָׁ צַו פָּרָעְפָּעְנְטָלִיכָּעָן זִינְעָן פַּעַלְצָאָהָלִיגָּע אַידִישָׁ וּוּרְקָע, וועש דַּעַר לְעוֹזָר דָּא גַּעַפְּיִינְעָן וּוּוּתְעָר אַ בעַזְוּנְדָּעָר אַרְטִיכָּעָל („ישראל אַקְסָעְנְפָּעָלְדָּ“).

⁵) אַרְכִּיוֹו פָּוּן בִּילְדוֹנְגָּס-מוֹנִיסְטָעָרִיּוֹם, קָאָרָט. 670, נּוֹמָ. 121767.

יאהָר 1856 האָב אַיך אַנְגָּהוֹיְבָּעַן אַסְטִירִישָׁעַן וְאַמְּאָן אֵין דָּרְרִי טִילְעָן. דעם ערשותען טיל, מיט'ן נָאָמָעַן "עַיִט צְבוּעַ", האָב אַיך אַרְוִיסְגַּעֲגָבָעַן אֵין ווּלְנָעַן, אֵין יָאָהָר 1857. פּוֹן דִּי 2,000 עַקְנָן. זִינְגַּעַן שְׂוִין פָּעַרְקוּיפְּטַן 800. דער צוּעָק פּוֹן אַט דעם ווּרְקָן אַיז אַפְּאוּטִיוּעֶר: פָּאַרְצְשָׁוּטָעַלְעָן דעם פָּאַנְאָטִיזָם, די נָאָרִישָׁע אַבְּדָרְגָּוְיְבָּעַן אָוֹן די כִּיטְרָעַ צְבִּיעָות אֵין זַיְעָר קָאַמִּישְׁקִיטַן אָוֹן מִיאָסְקִיטַן, אָוֹן פָּעַרְקָעָהָרָט — גַּעֲבָעַן אַשְׁעָן, צָרָ צִיהָעָנד בִּילְד פּוֹן גּוֹטָעַ זִיטָעַן, פּוֹן אַרְבִּיטְזָאַמְּקִיטַן אָוֹן דָּאַרְפִּישָׁעַן לְעַבְעָן. דורך מִין "עַיִט צְבוּעַ" האָב אַיך גַּעֲגָעַן מִיר דָּעַרְוָעָקְטַן דעם האָס פּוֹן יָעַנְעַ אַלְעַ, וְאָס גַּעֲפִינְגַּן דָּא אָן אַבְּשָׁפִיגְלוֹנְגַּן פּוֹן זַיְעָרַ בִּיעַזְגַּנְגַּ".

"עַנְדְּלִיךְ האָב אַיך — שְׁרִיבְּתַן וּוּתְּמִערְמָאָפְּוָן — גַּעֲנוּמָעַן אֵין זִינְגַּעַן דעם חַסִּידִים, צָו וּוּלְכָעַן עַס גַּעַהְעָרָעַן אָן צְוּיִי דָּרְטָעַל פּוֹן דָּעַר אַיְדִּישְׁעָר בְּעַפְּעַלְקָעְרוֹנוֹגַן". עַר בָּאַרְאָקְטָעְרִיזְרַט די שְׁעַדְלִיכְעַ וּוּרְקוֹנְגַּ פּוֹן דָּעַר חַסִּידִישְׁעָר לְעַהְרָעַ, וְאָס שְׁטָאמַט, לוֹיט זִין מִינְגָּן, פּוֹן שְׁבִּתְּצִבְּיָן, "די חַסִּידִים הָאָבָעַן פָּעַרְדָּאַמְּט דעם פָּאַלְשָׁעַן מִשְׁיחָה, אַבְּעָר זַיְהָאָבָעַן אַיְבָּרְגָּעְנוֹמָעַן פִּיעַל זַאְכָעַן פּוֹן זַיִן מִיסְטִישְׁעָר לְעַהְרָעַ". כָּדִי צָו בַּעַזְעָמָעַן דעם חַסִּידִים, אָזְנָאָפְּוָן צְוָנְעַטְרָאָטָעַן צָוָם שְׁרִיבְּבָעַן אֵין רַאְמָאָזָן פּוֹן שְׁבִּתְּצִבְּיָן צִיְּעָנָן, מיט'ן נָאָמָעַן "חוֹזִי חַוִּינוֹת", וְאָוֹ אַלְעַ סְצָעָנָעַן זִינְגַּעַן גַּעַצְיָעָלָט גַּעֲגָעַן דָּעַר חַסִּידִישְׁעָר סְעַקְטָעַ אָוֹן אַיְהָרַ גַּעַגְגַּ". דָּעַר עַרְשְׁטָעַר טִילְפּוֹן "חוֹזִי חַוִּינוֹת" אָוֹן דָּעַר צְוּיִיטְעָר טִילְפּוֹן "עַיִט צְבוּעַ" זִינְגַּעַן בַּיִּ אִיָּהָם שְׁוִין גְּרִיטָן צָו פּוּבְּלִיקְרָעַן. נָאָר אַזְוִי וּוּי דָּאָס דָּרְוקָעַן אֵין ווּלְגָעַן קָאָסְטַן זַהְרָר טִיעָר, בָּעַט עַר דָּעַם בְּיַלְדוֹנָגָס-מִינִיסְטָעַר צָו בְּעַפְּרִיעָן די בִּידְעָ וּוּרְקָן פּוֹן דָּעַר טָאַקְסָעַ, וְאָס קּוֹמֶט פּוֹן אַוִּיסְלָעְנְדִישָׁע אַיְדִּישְׁעָ בִּיכְעָר, — דָּאָן וּוּטָעַר זַיְהָאָגָעָן אַבְּדָרְוקָעַן אֵין פְּרִיסְעָן, וְאָז דָּאָס וּוּטָקָאָסְטָעַן פִּיעַל בִּילְגָעָר. דָּעַר פָּעַרְוָאַלְטָעַר פּוֹן ווּלְגָנָעַר בִּילְ-דָּוְנְגָסְדָּרָאִיאָן האָט מָאָפָּוָס בְּקָשָׁה אָוְנוֹתָרְשָׁטִיצָת אָוֹן לוֹיט פָּאַדְעָרְוָנוֹג פּוֹגָם מִינִיסְטָעָרִים צְוָגָשְׁקָט די מָאָנוֹסְקִידְפְּטָעַן פּוֹן די בִּידְעָ וּוּרְקָן דָּעַר וּוּלְגָנָעַר דָּרְוקָעַר רָאָבָן מָאָנָעַס רָאָם האָט דָּרְעָלָגָט אֵין מִינִיסְטָעָרִים אַז שְׁרִיפְטְּלִיכְעַן פְּרָאַטְעַט גַּעֲגָעַן מָאָפָּוָס בְּקָשָׁה. בַּיִּ דָּעַם מִינִיסְטָעָרִים אֵין דָּאָן גַּעֲוָעַן אַז בְּעוֹנְדָעָר "קָאַמִּיטָּעַט אוֹיפְּ" צָו בְּעַטְרָאַכְּטָעַן אַיְדִּישָׁע לְעַהְרִיבְּ-בִּיכְעָר, וְאָוֹן די גָּאנְצָעַ רְעַדְעַל-פִּיהָרָעָר זִינְגַּעַן גַּעֲוָעַן דָּעַר גַּעַ-טוּיְפְּטָעַר פְּרָאַפְּעָסָאָר די. כּוֹאָלְסָאָן אָוֹן דָּעַר אַיְדִּישְׁעָר צְעַנְזָאָר די. זַיְבָּעָר-לִינְגָן, וְאָס פְּלָעָגָט פּוֹן חַסִּידִים צְאָפָעָן אָהָן אַז בְּרָעָגָגָלְד. די בִּידְעָ מָאָנוֹסְקִידְפְּטָעַן זִינְגַּעַן אַיְבָּרְגָּעְגָּבָעַן גַּעֲוָאָרָעָן צָו זַיְיָ, אָוֹן זַיְהָאָבָעַן צְוָגָעָשְׁטָעָלָט די פָּאַלְגָּעָנָדָעָ מִינְגָּנוֹגָן: "כָּאַטְשָׁ דָּאָס וּוּרְקָן "עַיִט צְבוּעַ" האָט דָּעַם נְצִילְכָּעָן צְוָעָק פָּאַרְצְשָׁוּטָעַלְעָן דָּעַם פָּאַנְאָטִיזָם אָוֹן די אָנוֹוִיסְעַנְקִיטָן פּוֹן אַז טִילְ אִידָּעָן, אָוֹן כָּאַטְשָׁ דָּאָס וּוּרְקָן פָּעַרְמָאַגְּטַן לִיטְעָרָאִירִישָׁע מְעֻלָּות, נָאָר וּוּלְלָ דָּאָס אִיז בְּלוֹיזָאָר דָּרְמָאָזָן, קָאָן דָּאָס נִיטָּעַנְתָּהָאַלְטָעַן אֵין זַיְךְ.

קײַן גִּרְינְדְּלִיכָּע בעקעמאָפָּוָג פֿוֹן די פָּאנְצְּאַטְּיִישָׁע אֶבעְרְגְּוּבָּעָנָס ; דערדי בער קָאָן עַס נִיט צָוְגְּעַרְכָּנְט וּוּרְעָן צָו יְעַנְעָ בִּיכְעָר, וּאָס פָּעְרְדִּיעְנָנָע אֶבעְזְּנְדְּעָר אָונְטְּעַרְשְׁטִיצְׁוֹנָג פֿוֹן בִּילְדוֹנְגָּס-מִינְסְּטְּעָרִים, בְּפֶרֶט אָז אָזְּעַלְכָּע מִינִי וּוּרְק וּוּרְעָן אֵיבְּרָהְוִיפְּט פֿוֹן אַיְדָעָן וּוּנְגָּג גַּלְילְיָעָנָט. וּאָס אַנְיָע בְּעַלְאָנְגָּט דֻּעָם צְוַיְּיָטָעָן דָּאמָאָן, ד. ה. „חוֹזֵי חִזְוִינָות“, אַיְזָע רַגְּצִיעָלָט גַּעֲגָעָן דִּי חִסְּדִים, וּוּלְכָעָה האָבָעָן, לוּיטָעָ דַעַר מִינְיָנָג פֿוֹן דַעַמְפָּאָסְעָר, אֵיבְּרָגְּעָנוּמָעָן פִּיעָל זָאָכָעָן בַּיְּ דַעַר מִיסְּטִישָׁעָר לְעַהְרָעָ פֿוֹן דַעַמְפָּאָלְשָׁעָן מִשְׁיחָ שְׁבָתִיְּצָבִי. צָוְגְּלִיכְּעָן אֶבעְרָהְדִּי הַיְּנִינְגָּעָ חַסְדִּים צָו שְׁבָתִיְּצָבִיָּס אֲנָהָעָנָגָר, וּאָס וּוּרְעָן בַּיְּ אִידָּעָן גַּעֲרָעָכָעָנָט פָּאָר דִּי רַגְּסָטָעָ פְּרָרִים — דַאָס אַיְזָע אָן אָוְגְּרָעָכָט אָן דַאָס קָאָן אַרְוִיסְרָוֶפָּעָן אַשְּׁאָרְפָּעָ אָונְצְּפְּרִידְעָנָי קִיְּיט אָן אַשְׁטָּאָרְקָעָן צָאָרָן בַּיְּ אַגְּרוֹיסְעָן טִילְיָאָדָעָן ; וּאָרִים וּוּי מַאְפָו אַלְיָין זָאָגָט, גַּעֲהָרָעָן אַן צְוַיִּי דַרְיְטָלָעָ פֿוֹן דַעַר אִידְשָׁעָר בְּעַפְּלָקְעָדָרָגָן צָוָם חַסְדִּים. נִיטָנָר וּאָס דַאָס וּוּרְק קָאָן נִיטָבָעָן קְיַיָּן אָונְטָעָרָגָן שְׁטִיצְׁוֹנָג פֿוֹן דַעַר רַעֲגִירָוָגָן, נִיטָנָר עַס טָאָר אָפְּלִיאָוּ נִיטָבָעָט וּוּרְעָן צָוָם דַרְוקָעָן. דַעְרִיבָּר קָאָן מַאְפָוָס בְּקָשָׁה נִיטָבָעָט וּוּרְעָן.

די קָלוּגָע קְרִיטְּקָעָרָה האָבָעָן פְּעַרְעָנְדִּיגָט זִיעָר בְּעַרְכָּתָמִיט דַעַר פָּאָלְגָּעָנְדָעָר אִינְטְּרָעָסְאָנְטָעָר עַצָּה : „מַאְפָוָס גַּעֲרָאָטָעָן פָּעַדְעָר וּוּאָלָט גַּעֲקָאנְט מִיט נַזְעָן גַּעֲבָרְכִּיט וּוּרְעָן אַוְיףָ רַעְכָּטָעָ וּוּרְק גַּעֲגָעָן חַסְדִּישָׁע אֶבעְרְגְּוּבָּעָנָס אֶדְעָר אַיִּיףָ אִיבְּרָעְזְּצָוָנָגָעָן פֿוֹן פָּאָפְּלָעָרָעָ וּוּסְעַנְשָׁאָפָטָ לִיכְעָ בִּיכְעָרָ! ... עַס פָּעַרְשָׁתָעָת וִיךְ, אַו נַאֲךְ כּוּאָלְסָאָסָס אַוְן זִיבְּרָרָ לִינְגָס בְּעַשִּׂיךְ, הָאָט דַעַר בִּילְדוֹנְגָס-מִינְסְּטָעָר מַאְפָוָס בְּקָשָׁה אַבְּגָוָוָאָרָ פֿוֹן. די בִּידְעָמָנָסְקָרִיפָּטָעָן זִינְגָעָן אַחֲםָם אַמְּגָעָקָהָרָת גַּעֲוָאָרָעָן. וּוּנְזָעָר הָאָט דַעְרָנָאָךְ צְוַעְשָׁתָעָלָט דַעַמְפָּאָס „חוֹזֵי חִזְוִינָות“ אַיְזָע וּוּלְגָעָר צָעְנוֹזָרָ קָאָמִיטָעָט, הָאָט יְעַנְעָר דַעַמְפָּאָס דָאָמָאָן פָּעַרְוּעָהָרָט. מַאְפָוָ הָאָט דַעְרִוְיָה דַעַרְ לְאָנְגָט אַיְזָע מִינְסְּטָעָרִים אַפְּרָאָטָעָס אַוְן גַּעְשִׁיקָט דַעַמְאָנָסְקָרִיפָט קְיַיָּן פָּעַטְעָרְבָּוָרָג. דָא אַיְזָע אֶבעְרָר דַעַר מִאָנָסְקָרִיפָט אַוְיףָ אַגְּהִימָּעָן אָפָן (אָפָשָׁר נִיט אָהָן זִיבְּרָלְיָנָגָס הַילָּאָ) גַּאֲרָ פָּעַרְשָׁוָאָנְדָעָן גַּעֲוָאָרָעָן. קְיַיָּן קָאָפְּיָעָ פֿוֹן דַעַמְפָּאָס אַבְּגָדְרָוָקָט גַּעֲוָאָרָעָן אַוְן קָלִינְגָרָ פְּרָאָגְמָעָנָט פֿוֹן „חוֹזֵי חִזְוִינָות“, וּאָס אַיְזָע פָּעַרְלִיבָּעָן צְוַיְשָׁעָן מַאְפָוָס פָּאָפְּרִיעָן. פֿוֹן אַיְהָם אַיְזָע צָוָהָן, אַו דַאָס אַיְזָע גַּעֲוָוָעָן אַמְּרָקְוּיְרִידִּיגָט וּוּרְקָ.

די פָּאָקְטָעָן, וּאָס מִיר האָבָעָן דָא גַּעְבְּרָאָכָט, אַילְוְסְטְּרִירָעָן גַּעֲנָגָדָי טְרוֹדְיְעִירִיגָע רְעוֹזְלְטָאָטָעָן פֿוֹן דַעַמְמָאָנָפָאָל אַוְיףָ אִידְשָׁע דַרְוקְעָרִיְעָן, וּאָס הָאָט עַקְוִיסְטְּרִיטָט גַּעֲנָצָע 25 יְאָהָר. זִין שָׁאָדָעָן הָאָט לְסֹוף אַיְנָגָעָ זְעָהָן אַיְיךְ דִּי רַעֲגִירָוָגָן, אַוְן דָוְרָכְיָן גַּעֲוָעָן פֿוֹן 26-טָעָן אָפְּרִיל 1862, אַיְזָע דַעַר מַאְנָאָפָאָל מִיט דַעַר טָאָקָטָע אַבְּגָעָשָׁאָפָט גַּעֲוָאָרָעָן.

ר' מנחם מענדעל ל'יובאנוויטשנער אונ דיאַגענירונג

אין>Roseland האט די רעגירונג שטענדיג געקוקט אויף אידען מיט טיעפערן פערדאכט. זי פלעגט אומעטום זוכען שעדייכע אידישע „סודות“ און באָהאלטענע „אַינטְרִיגָּעַס“. בעזונדרעס פערדעכטיג האבען זיך די רעגירונגס-קריזען פערהאלטען געגען אידען אין די צייטען פון ניקאַלאַי דעם ערשותען. דאס פלעגט זיך אַרוֹיסְטוּיְוָעַן ביַי יעדער געלעגענהייט. און אַזְוֵי אַז אַז געווען, וווען ניקאַלאַי האט אין סוף יאהר 1840 בע- פוילען צו בעשטיימען אַספֿעַצְיָעַלְעַן קָאַמִּיטְעַט פון אַינְיֶגָּעַן מִינִיסְטָרָעַן, אונטער דעם פָּאַרְזִיָּץ פון גְּרָאָפְּ קִסְּטָעַלְעַוּ, אויף דורךזופֿהָרָעַן אַס „גְּרוֹנְדָּעָרָפְּ“ פון דעם אַידְשָׁעָן לעבען.

פָּאָר דעם קָאַמִּיטְעַט האט דער צָאָר גַּעֲשַׁטְעַלְטַד די אַוְיגָגָבָע : „אוַיס-צּוּבָּעָרָן“ די רָוִשְׁשָׁע אַידְעָן, בעקעמאָפָעָן זִיְעָר, „מַאֲרָאַלִּישָׁע פֻּרְדָּאָר-בְּעַנְקִיטִיּוֹת“, בעשאָפָעָן פָּאָר אַידְעָן רָעַגְּרָוְנָגָס-שְׁוּלָעָן, ווֹאָס זָאָלָעָן זִיְ אַבָּאָ צִיהָעָן פון די „תַּלְמֹודִישָׁע אַבְּרָגְּלִיבָעָנָס“, צוֹוְינְגָעָן זִיְ צוֹ נַעַמְעָן זִיְ פָּאָר, „נוֹצְלִיכָּע בְּעַשְׁפְּטִיגְוָנָגָן“, אַזְוֵן ווֹ. דאס אַז געווען דער בע- ווֹאָסְטָעָר „אַידְשָׁעָר קָאַמִּיטְעַט“, ווֹאָס האט עַקְוִיסְטִירַט צַעַהְנְדִילִיגָּעָיָה-רָעָן אַז האט אַוְיסְגָּעָרְבִּיטָיָה, יְעַנְעַ פֻּרְשְׁדִּיעָנָעָה הַאָרְבָּעָה גִּוְרָות גַּעַגְעָן אַידְעָן, מִיט ווּלְכָעָס עַס האט זִיךְ בעזונדרעס אַוְיסְגָּעָצִיבָעָנָט די צִוְיִיטָעָה העלְפָט פון נִיקָּאָלָּאיְס הַעֲרָשָׁאָפָט.

פָּאָר מִיטְגָּלִילְעָדָעָר פון דעם „אַידְשָׁעָן קָאַמִּיטְעַט“ ווַיְיַגְעַן בעשטיימט גְּעוֹואָרָעָן : דער אַיְגָּרְזְמִינִיסְטָעָר סְטְרָאָגָאנָאָוָן, בִּילְדוֹנָגָס-מִינִיסְטָעָר אַוְאָוָרָאָוָן, פִּינְאָנְצְ-מִינִיסְטָעָר וּרְאָנְטְשָׁעָנָקָא אַז דער פֻּרְוּוֹאַלְטָעָר אַיבָּעָר די עֲנִינִים פון גַּעַזְעַגְעָבָוָגָן—בְּלוֹדוֹאָוָן.

אַזְוֵי ווֵי פָּאָר נִיקָּאָלָּאיְס אַוְיָגָעָן האבען שטענדיג גַּעַשְׁוּבָטָד די גַּעַ-שְׁפָעַנְסְטָעָר פון גַּעַהְיִמְעָ אַידְשָׁע „אַינְטְּרִיגָּעַס“, האט עַר דָּרוֹךְ אַ בע- זָונְדָעָר בְּעַפְעָהָל צּוֹגְעַבָּעָן צוֹ די מִיטְגָּלִילְעָדָעָר פון קָאַמִּיטְעַט נָאָד דעם דִּירְעַטְאָר פון דער „דִּירְטָעָר אַבְּטִילּוֹגָן“, דעם גַּעַנְעָרָאָל דּוּבָּעָלָט, ווּלְלָ-כָעָן עַר האט סְפַּעַצְיָעָל בְּעַוְיְפְטָרָאָגָט „שְׁטוּרָעָגָג אַכְטָוָגָג צוֹ גַּעַבָּעָן אוַיְחָדָה די אַינְטְּרִיגָּעַס, ווֹאָס אַידְעָן קָאָגָעָן אַנְפִּיהָרָעָן גַּעַגְעָן דער אַרְבִּיטָיָה פון דעם קָאַמִּיטְעַט“. בעזונדרעס האט זִיךְ די רָעַגְּרָוְנָגָג גַּעַרְיכָּט, אַז דער אַידְשָׁעָר פְּרוּמָעָר, אַרְטָאַדְאָקְסִישָׁעָר קָלָאָס ווּעָט פְּרוּבָעָן אַוְיסְנַצְעָן אַלְעָ מַעְגְּלִיכָּעָ-מִיטְלָעָן גַּעַגְעָן אַיהֲר פְּלָאָזָן צוֹ גַּרְיְנָדָעָן רָעַגְּרָוְנָגָס-שְׁוּלָעָן פָּאָר אַידְעָן.

זי' זאלען גענוי נאכשפין און איהם מעלהון וועגן יעדר פערדעכטיה גער זאך, וואס קעהר זיך און צו דער טהטעיגיט פון דעם „אידישען קאמיטעט“. שוין דעם 16-טען יאנואר 1841 האט דער שאנדארמסקער גענעראל פריגאנג פון וילנע מיטגעטילט דער „דריטער אבטילונג“, אווי ער האט זיך ערקונדייגט, איז דער ווילנער איד ברוך רינדזונסקי אווקגעפאחרען קיין פערברורג, און איז „פארן אבפאהר האט ער בע- קומען פון ווילנער אידען געלד אויף צו זוכען וירקען אין פערברורג געגן די בילדונגס-פלענער פון דער ריגרונג. אינאיינעם מיט ריד- זונסקיין — אווי האט גשריבען פריגאנג, — איז קיין פערברורג ארייסגעפאחרען אויך דער גראנדער אידישער סוחר סאבאַל“¹⁾.

ווער איזוינס עס איז געווין דער גראנדער איד סאבאַל, וויסען מיר ניט. אבער וואס אָנְבָּלָאָנְגָּטָן רינדזונסקיין, איז דער שאנדארמסקער גע- געראל אָרִיְּנְגָּעָפָּאָלָעָן איז אַ גְּרָאָבָּעָן טָעוֹתָה. ברוך רינדזונסקיין געווין אַיְּנְעָרָן פָּוָן דֵּי ווּלְנָעָרָן מְשֻׁכְּלִים, אַנְהָעָנָגָרָן פָּוָן אַוְּפְּלָעָרָונָג. ער האט אַפְּילָו פֻּרְפָּאָסֶט אִין הַעֲרָאִישָׁן אַזְּ אַבְּגָעָדָרוֹקָט אִין יַהְרָר 1825 אִין ווּלְנָעָן אַ לְּעָהָרְ-בָּוָךְ פָּוָן דָּעָרָן רַוְּשִׁישָׁר שְׁפָרָאָךְ („תְּלִמוֹד לְשׁוֹן רַוְּסִּיאָה“). אַיְּהָם חָוָשָׁד זִין אִין פִּינְדְּשָׁאָפָּט צַוְּ דָּעָם גַּדְאָנָקָן וְעַגְעָן גַּרְינְדָּעָן שְׁוּלָּעָן פָּאָר אַיְּדָעָן האט גַּעַקְאָנָט נָוָר אַזְּ מְעַנְשָׁ, וְואָסָה האט, וְויִגְעָנָרָלָן פריגאנג, גַּעַהָאָט גַּאָר אַ קְּנָאָפָּעָן בְּעָגָרִיךְ וְעַגְעָן דֵּי ווּלְנָעָרָן אַיְּדִישָׁן תְּהָוָעָרָן פָּוָן יְעַנְגָּרָץְיָתָה. רַיְנְדוֹנְסִיקִי אִין גַּעַוְעָן אַ גַּעַשְׁעַפְּטָסְ-מָאָן; ער אִין גַּעַפְּאָהָרָעָן קִין פֻּרְטָרְבָּוָרָגָר צּוּלִיעָבָן זִינְעָעָסְקִים, אִין וְעַנְגָּגָרָן פָּוָן אַלְזָן האט ער גַּהָאָט אִין זִינְעָן דָּא צַוְּ וְכָעָן שְׁטָעָרָעָן דָּעָם רַעְגְּרָוְנְגָסְ-פָּלָאָן מְכָח בְּעַשְׁאָפָּעָן לְעָהָרְ-אַנְשְׁטָאָלָטָעָן פָּאָר אַיְּדִישָׁן קִינְדָּעָר.

בְּעַקְוּמָעָן פריגאנגס רַאְפָּאָרט, האט דֵי „דרִיטָעָ אַבְּטִילְוָנָג“ בע- רִיכְטָעָט וְעַגְעָן דָּעָם צַוְּ דָּעָם קִיְּזָעָר, אויך מִיטְגָּעָטִילָט דָּעָם פָּאָרוֹזִיצָעָר פָּוָן „אַיְּדִישָׁעָן קָאמִיטָעָט“, גְּרָאָף קִיסְעָלָעוֹ. צּוּגְלִיךְ אִין אַבְּגָעָגָעָבָעָן גַּעַוְאָרָעָן אַ בְּעָפָּהָל צַוְּ דָּעָרָן פֻּרְטָרְבָּוָרָגָר וְשַׁאַנְדָּאָרָמָעָן-פֻּרְוָוָאָלָטוֹנָג אַזְּ צַוְּמָ פֻּרְטָרְבָּוָרָגָר אַבְּעָרְ-פָּאְלִצְיִימִיסְטָר, זִי' זָאָלָעָן שְׁטָרָעָנָג אַכְּתוֹנָג גַּעַבָּעָן אויף רַיְנְדוֹנְסִיקִי מִיט סָאָבָּאָלִין, אִין וְעַגְעָן אַלְזָן, וְואָס וְוּטָן דָּעָקָט וְוּרָעָעָן, מִיטְטִילְלָעָן דָּעָרָן „דרִיטָעָ אַבְּטִילְוָנָג“. בַּיּוֹד אַיְּדִישָׁעָ סְוּחָרִים זִינְעָן אִין פֻּרְטָרְבָּוָרָג דֵי גַּאנְצָעָ צִיְּתָן גַּעַוְעָן אָוְנְטָרָר דָּעָרָן אויף זִיכְטָ פָּוָן בְּעַוְנְדָרָעָ גַּהְיָיָמָעָ אַגְּעָנְטָעָן, וְואָס האָבָעָן נַאֲכָגָעָשָׁפְּאַנְרָט יְעַדְעָן טָרִיטָזָן וְיִיעָרָן, אַבְּעָרָסְפָּעָרָהָט זִיךְ, אִזְּ קִין שָׁוָם בֵּין האט זִיךְ נִיט אַרְוִיסְגָּעָוְיוֹזָעָן. דָּעָרָן קָאמְאָנְדִּירָן פָּוָן דָּעָרָן פֻּרְטָרְבָּוָרָגָר וְשַׁאַנְדָּאָרָ-

¹⁾ אַרְבָּיוֹן פָּוָן דָּעָרָן „דרִיטָעָ אַבְּטִילְוָנָג“ (1-שָׁעָ עַמְפָּדִיזִיעָ), פָּוָן יָאתָר .74—גּוֹטָם.

מערייע, גענעראל פֿאַלאֹזָאוּן, האט בלוייז גענקאנט מיטטילילען דער „דריטער אַבְטִילְוָגָג“, או „רַינְדּוֹנוֹסְקִי אָוּן סַאַבָּאַל זַיְנָעַן צַוְאָמָעַן פֻּעֶרֶפָּאָהָרָעַן אֵין אֵין וְאוֹיְנוֹגָג, אָוּן זַיִ טַרְעָפָעַן זַיִ אַפְּטַמִּיט צַוְויִ אִידְישָׁן סַוחְרִים פָּוּן טַשְׁעַרְנְגָאָוּן, וְאָסַט גַּעֲפִינָעַן זַיִ אַיכְצַט דָּא“; אַבְעָרָן וְעוֹגָעָן וְאָסַט זַיִ וְהָעָן זַיִ אַונְצְּלִיעָב וְאַסְעָר צַיְעָל זַיִ זַיְנָעַן גַּעֲקָומָעַן צַוְפָּאָהָרָעַן קִיְּן פָּעַן זַיִ אַונְצְּלִיעָב וְאַסְעָר צַיְעָל זַיִ זַיְנָעַן גַּעֲקָומָעַן צַוְפָּאָהָרָעַן. נִישְׁתְּ פְּיעָל מַעַהַר האט גַּעַתָּאַט צַו בְּעַרְיכְּתָעַן אַוְיךְ דַּעַר פַּעַטְעַרְבּוֹרְגָעַר אַבְעַרְפָּאַלְצִימִיִּיְּסָטָעָר, כָּאַטְשָׁ עַר האט אַוְיךְ דַּוְרָךְ זַיְנָעַן אַגְּעַטְעַן אַכְּטָוָג גַּעֲבָעָעַן אוּפְּ דִּי צַוְויִ „גַּעֲפָהָרְלִיכְעַ“ אִידְישָׁן פָּוּן וְוִילְנָעַן. לְוִיטַּן זַיִן מַעַלְדוֹנָג, „זַיְנָעַן זַיִ בִּידְעַ אַיְן סַוְּפַּי יְוִינִּי אַוְעַקְגַּעַפְּאָהָרָעַן קִיְּן מַאֲסָקוּוּן, אָוּן פָּאַר דַּעַר גַּאנְצְּעָר צִיְּטַ, וְאָסַט זַיִ זַיְנָעַן אַבְגָּעוּוּן אַיְן פַּעַטְעַרְבּוֹרָגָה, אָיְן פָּוּן זַיִעַר זַיִטַּ קִיְּן שָׁוּם פַּעַרְדָּכְטִיכְעַ זַיִךְ נִישְׁתְּ בְּעַמְּרַקְטְּ גַּעַוְאָרָעָן.“

נִיטַּ אלְעַ מַאְלָ אַבְעָר זַיְנָעַן דִּי פַּאַרְשְׁתָּעַהָעָר פָּוּן דַּעַר רַעֲגִירָוָג גַּעַן וְוַעַן אַזְוִי שְׁלַעַכְטַּ אַיְנְפָאַרְמִירָט, וְאָיְן דַּעַם פָּאַל מִיטַּ רַינְדּוֹנוֹסְקִיַּן. דִּי רַוְסִישָׁעַ רַעֲגִירָוָג האט גַּעַתָּאַט פָּוּן אַיְדָעָן גַּוְפָּא אַוְיסְקוֹנוֹפְּטָעַן וְוַעַגְעַן דַּעַם, וְאָסַט עַס טַהָוָט זַיִ אַיְן דַּעַר אִידְישָׁעַר וְוּלְלָטָן. אַיְן סַוְּפַּי יְאָחָר 1840 האט זַיִ פַּעַרְשְׁפְּרִיטִים דִּי נַאֲכָרִיכְט, אַזְוִי דִּי רַעֲגִירָוָג האט בְּעַשְׁלָאַטְעַן צַו עַפְעַנָּעַן שְׁוּלָעַן פָּאַר אִידָעָן, אָוּן אָזְוִי בְּיַלְדוֹנָגִים-מִבְּיסְטוּרִים וְוּוָרְטָן שְׁוֹוִין אַוְיסְגָּעָאַרְבִּיטַּ אַפְּלָאָן וְוַעַגְעַן דַּעַם. דִּי דִּידְעָה האט צַוְוִישָׁעַן אַיְדָעָן אַרוֹיְסְגָּעָרְוָפָעַן פִּיעַל טָוּמָעַן אָוּן אַוְיפְּרָעָגָגָן. אָוּן דִּי פְּרָמוּעַ, גַּאטְסַ פַּאַרְכְּטִיכְגַּעַן קְרִיְיָעַן (אָוּן פָּרוּם זַיְנָעַן דָּאָן גַּעַוּוֹן כָּמַעַט אַלְעַ) אָיוּן מַעַן פַּעַרְטָן צִיטָעָרָט גַּעַוְאָרָעָן. מַעַן האט אַוְיךְ דַּעַם שְׁוֹלְ-פְּרָאַיְקָט גַּעַקְוּקָט, וְיִ אַוְיךְ אַ בְּיטָעָרָג גַּוְיִרָה, אַ גְּרוּיְסָעַ גַּעֲפָהָרָט פָּאַר דַּעַם אִידְישָׁעַן גַּלְיְוִיבָן.

גַּאֲרָ אַנְדָעָרְשָׁה האט דַּיְזָעַלְבָעַ נַאֲכָרִיכְט אַוְיגָעָנוּמָעַן דָּאָס קְלִיְין הַיִּדְיָה פְּעַלְעַ מְשֻׁכְלִים, אַנְהָעַגְעָרָפָעַן בְּיַלְדוֹנָג אֵין וְוַילְנָעָן אֵין נַאֲרָ עַטְלִיכְעַ גְּרָעָסְעָרָעָ אִידְישָׁעַ שְׁטָעָדָט. זַיִ אַהֲבָעָן שְׁוֹוִין אֵן גַּעַטְרִימִיט וְוַעַד גַּעַן אַבְצִיחָעָן אִידְישָׁעַ קִינְדָעָרָפָעַן דִּי אַלְטָעַ חֲדָרִים אָוּן בְּעַשְׁאָפָעָן פָּאַר זַיִ לִיְתְּשִׁיעָ שְׁוּלָעָן. אַבְעָר זַיִ זַיְנָעַן גַּעַוּוֹן צְרוֹזִינְצִיגָּאָן אֵין צָאָל, זַיִ זַאֲלָעָן קָאָגָעָן שְׁפִיעָלָעָן אַ בְּעַדְיִתְעַנְדָעָ רָאָלָעָ אָוּן הַאֲבָעָן דִּי מַעְגָּלִיכְטָן קִיְּטָן צַוְּ פַּעַרְוּרְקִילִיכְעַן זַיִעְרָעָ שְׁטָרָעְבָּוָנָגָעָן. אַיְצָטָן, וְוַעַן דִּי רַעֲגִירָוָג האט גַּעַנוּמָעַן עַרְפִּילָעַן זַיִיר אַלְטָעַן טְרוּיִים, הַאֲבָעָן זַיִ דִּי זַיִךְ בְּעַגְעָנָט מִיטַּ גְּרוּיִסְפְּרִידָן אָוּן בְּעַגְיִיסְטְּרָעָרָגָג. דִּי מְשֻׁכְלִים אַהֲבָעָן נִיטַּ גַּעַוְוָאָסָט וְוַעַגְעַן דִּי בְּעַהְאָלְטָעַנְעַן מִיסְיָאָנְדְּרִישָׁעַ צַיְעָלָעָן, וְוַעַלְכָעָ דַּעַר בְּיַלְדוֹנָגָסְטָן מִינִיסְטָעָר אַוְואַאַרְאוֹוּן האט גַּעַתָּאַט אָוּן זַיְנָעַן בְּיִם אַוְיסְאַרְבִּיטִיטָן דִּי אַיִּדְיָה דִּישְׁעָ שְׁוֹלְ-דְּרָעְפָּאָרָם, אָוּן וְוַעַגְעַן וְוַעַלְכָעָ דַּעַר האט אַפְּעָן גַּעַרְעָדָט נָור אֵין זַיִנָּעַן גַּעַהְיִמְעַט בְּעַרְיכְּתָעַן צָוְ קִיְּזָעָר נִיקָּאָלָיִ. זַיִ, דִּי מְשֻׁכְלִים, הַאֲבָעָן גַּעַהְאָפָט, אָוּן בְּיַלְדוֹנָג, אַוְיְקָלְעָרְגָּוָג וְוַעַט זַיִן דַּעַר עַרְשָׁטָעָר שְׁרִיטָן צָוְ

פערגרינגען די שוערטע, ביטערע לאגע פון די רוסישע אידען און וועט זי, מיט דער צייט, בריגנגן צו בירגע-דרעכט. זי האבען זיך מיט אלע כהות בעמיהט מיטצוהעלפען דער רעגירונג אין איהר בילדונגס-פלאן און געשטרעבט צו בעזיטיגען די שטערונגגען, אויף וועלכע ער האט זיך געמוות אנטויסען.

די ווילגער משכילים האבען זיך דורך ניסן ראנטאלן געשטעלט אין פערביבנדונג מיט דעם בילדונגס-מיניסטר אוואוואראו'ן און דעם די רעקטאר פון דער אידישער של אין ריגע, דר. מאקס לילינטאל, וועלכען דער מיניסטר האט צוגעצויגען, ער זאל אויסאראביטען די אויס-פיהחליכע פלענער פון דער אידישער של אַרגאניזאָצְיעַ און דענען אלס פערמיטלער צוישען איהם און דער אידישער בעפעלקערונג. די משכילים האבען צוגעשטעלט אין בילדונגס-מיניסטרוים פראיעקטען, פארשלאגען און בערכטען. בעזונדערס האבען זיך געמיhet צו בעקענען אוואוואראו'ן מיט די שטימונגגען, וועלכע זיין פראיעקט רופט א羅יס צוישען אידען, און מיט די שויריגקייטען, און די שלער-רעפארם וועט בעגגענען אַשרפערן ווידערשטאנד פון די ארטאדאקסען און פון דעם פרומען קלאס בכלל. ווי בעוואסט, האט און דעם פראגראם פון די דעמאָליגע אידישע איבנ-טעליגענטען אַ וויכטיגען ארט פערנומען — דער קאמפ געגען דעם חסידיזם, וועלכען זי האבען בערטאָקט שייער ניט פאר די הייפט-אַרְזָאָך פון אַלְעָ אַידִישָׁע אָנוּגְלִיקָעָן. האבען די משכילים זיך געמיhet צו ער-קלערען אוואוואראו'ן, אַ כדֵי צו בעוואָרענען דעם ערפאָלָג פון די גע-פלאנט שולען, מוז מען אַגְנָעָהָמָעָן שָׂאָרְפָּעָ מִתְלָעָן גַּעֲגָעָן די אַרטָּדָאָק-סָעָן, בעזונדערס געגען די חסידים, וויל דאס זוינען די ערגסטע געגען פון פֿאָרטְשֶׁרֶיט אָון בִּילְדוֹנָג. אַזְוִינָע גַּעֲדָנָקָעָן פְּלָעָגָט דער מִינִיסְטֶר אַפְּטָמָאָל הָעָרָעָן אויך פון דר. לילינטאלן.

עס פערשטעהט זיך, אַז מען האט בעזונדערס שטאָרָק אַגְעָוְיָזָען אוואוואראו'ן אויף דעם גְּרוֹטִיסְטָן אִינְגְּלִיסָה פון דעם אַגְּפִּיהָרָעָר פון די לִיטָּוּן-דִּרְיִיסִישָׁע חסידים, דעם לִיְּבָאָוִוִּישָׁעָרָבָּי, רֵ' מַנְחָם מַעֲנָדָעָל (שְׁנִיאָרָסָאָן). ער אַז גַּעֲוִינָן אַז אַיְנִיקָּעָל פון דעם אלְטָנָן רְבִּין, דעם גְּרִינְדָּעָר פון חסידישער חַבְדָּלִיכְטָוָגָג, רֵ' שְׁנִיאָרָדָזְלָמָן, אָן אַז אַיְדָעָם פָּוָנָ'ם „מִתְּעָלָעָן“ רְבִּין רֵ' בעָר. נָאָך דעם שְׁוּ�הָרָס טוֹיטָה אָט רֵ' מַנְחָם-מַעֲנָדָעָל אַז יָאָהָר 1828 פְּרָעָרְנוּמָעָן זִין אַרט אלָס וּגְנוּזִינָּעָר אָן פִּיהָרָעָר פון די חסידים אַז לִיטָּע אָן רִיסְעָן. אַדָּאנָק זִין אַגְעָוְיָהָנָלִיָּה כָּעָר לְוּמָדָה, זִין טִיעָפָעָן פְּרָאָקְטִישָׁעָן פֻּרְשְׁטָאָנד אָן גְּרוֹיסָע אַרְגָּאָנִיָּה אַזְטָּאָרִישָׁע פָּעָהִיגְקִיְּתָעָן, אַז די וּירְדָע פון דעם חסידיזם שְׁטָאָרָק גַּעַד הָוִיָּבָעָן גַּעֲוָאָרָעָן נִיט בְּלוּזָן צוֹוִישָׁעָן זִינָע אַגְּהָעָנָגָעָר, נָאָר אַפְּיָלוּ אויך

בנעד פון די בילדונגס-שטרטראובונגאגן.
אוואווארואוֹן, איז דער לייבאומיטשער רבִי איז דער געפערדר ליכסטער געג-
בעונדנדערס שעטליך. זי האבען גערעכענט פאר ווילטיג צו אייבערצ'יגען
ווירקונג אוייפ די בריטיע אידישע מסען האבען זי געהאלטען פאר
האלטען געגען ר' מנהם-מענדעל לוייבאומיטשער זעהר פינדליך, און זיין
אין די מתגנדייש קרייזען. נאטירליך, האבען זיך די משכילים פער-

די משכילים האבען געזוכט צו ווירקען איז אט דער ריכטונג אויף אווואראווֹן אויך דורך די אויסעלענדישע אידישע ציטטונגען. איז אנהויב פערבוראָר 1841 איז איז אט דער דיטишער אידישער ציטונג „אייזעליטישע אנאלען“ (נומער 6), וועלכע עס האט איז פראנקפורט-מאין אַרויסגעע בען דער בעוואָסטער אידישער היסטאריקער און געלעהרטער דר. י. מ. יאסט, ערשינען אַ גויסע קָאָרָעָסְפָּאָנְדָּעָנֶץ פֿוֹן ווילנע. דער פָּעָרָפָּאָסְעָר פֿוֹן דעם אַרטִיקָעָל האט ווין נאמען ניט אַגְּוָגְעָבָנֶן, אַבָּעָר עס איז קלאל, או דאס איז געוווען אַיְגָעָר פֿוֹן דֵי לִיטָוִישׁוּעַ מְשֻׁכְּלִים. ער רעדט דאָ וועגן דער גְּרוֹיסָעָר שְׁמָחוֹה, וואָס עס האט צוֹוישׁוֹן דֵי אַנְהָגָעָר פֿוֹן אוּפְּקָלָעָרוֹנָג בעשאָפָּעָן דֵי יִדְיָה וועגן דעם בעשלוֹס פֿוֹן דער רַעֲנִירָוָג צוֹ גְּרִינְדָּעָן בִּילְדוֹנָג אַנְשָׁטָאָלְטָעָן פָּאָר אַיְדָעָן אָוּן בעזָּאָרָגָעָן זַיִ מִיט רַעֲכָטָע לעהרעער. אַבָּעָר זַיִעָר פְּרִיִּיךְ, — בָּאָמְעָרָקְטָעָר, — וּוּעָרָטָעָר שְׁטָעָלָט דָּוָרָךְ דעם שְׁרָעָק, אָוּן דֵי פִּינְסְטָעָרָעָפָּאָנְאָטִיקָעָר, וואָס זַיִעָר צָהָל אָוּן מאָכָּט אַיִז זַהָּר גְּרוֹיסָ, אָוּן וואָס האבען מַעַהָר וויִי פָּאָר אַלְץ מַוָּאָר פָּאָרָן לִיכְטָפָּן דֵי בִּילְדוֹנָג אָוּן ווּיסְעָנְשָׁאָפָּט, זַאְל ניט גַּלְיוֹגָעָן אַבְּצָוּשָׁוָי סְעָן אָוּן מאָכָּעָן צְרָנִישָׁתָדֵי אַלְעָ, „מעַנְשָׁעָן-פְּרִינְדָּלִיכָּעָ אַבְּזָוְכָּעָן פֿוֹן דער הוַיְכָעָר דַּעֲגִירָוָג“. עס אַיִז שׂוֹעוֹר, שְׁרִיבְטָעָר קָאָרָעָסְפָּאָנְדָּעָנֶט, צוֹ קַעַמְפָעָן געגען דֵי „מַאְכִינָאָצִיעָס פֿוֹן אַ פְּאָנְאָטִיכָעָר סְעָקְטָעָ“, וועלכָע שְׁטָעָלָט זַד ניט אָב פָּאָר קִיְּן שׁוֹם מִיטְלָעָן. ווּיטָעָר, אָונְטָעָרְשָׁטְרִיכָּט עָרָדֵי שְׁדָלְלָכָע ווִירְקוֹנָג, וועלכָע עס האט אַיִז ווּטְעַבְּסָקָעָר אָוּן מַאְהָלִיָּה ווּועָר גּוֹבָּה. אָוּן בְּכָל אַיִז גָּאנְצָן ווּיסְעָנְשָׁאָפָּט אָנוֹן דער הוַיְפָטָ-פְּיִהָרָעָר פֿוֹן דער הוַסִּידִישָׁעָר חַבְּ-דִ-סְעָקְטָעָ, מֵעַבְּ-דַעְלָלָה לְאַבְּ-וּ-יְצָעָר, וועמען זַיִעָר פְּיַעַלְצָהָהָלִיגָּעָ פָּעָרָהָרָעָר, „הַאלְטָעָן פָּאָר אַ-בְּ-לְמָוֹפָת, אַ-הִילְיָגָעָן, אַוְן זַיִ זַהָּרָעָן אַיִז אַיִז דֵי פָעָרָקָעָרָפָרָוָג פֿוֹן דער טִיעָפְסָטָעָר חַכְמָה“. דערנוֹנָאָךְ מַאלָט אָוִיס דער שְׁרִיבָעָר מִיט דֵי סָאמָעָ פִּינְסְטָעָרָעָ אַרְבָּעָן דֵי אַנוֹニָכָעָן אָוּן שְׁטוֹרָעָבָנָגָעָן פֿוֹן דער חַסִּידִישָׁעָר סְעָקְטָעָ, אָוּן עָרָגָיט צוֹ פָעָרָשָׁטָעָהָן, ווי ווּיכְטִיגָּה אָוּן אַונְבָּעָדִינְגָּט נְוִיטִיגָּה עס אַיִז נִישְׁטָעָן דֵי לאָזָעָן, אָז אַיְהָרָעָ אַנְהָגָעָר אָוּן פִּיהָרָעָר זַאְלָעָן האבען אַ וּאָסָעָר עס אָוּן ווִירְקוֹנָג אָוּן שְׁטָעָרָעָן דֵי „איְדָעָלָעָן אַוְן גַּהְוִיבָנָעָ אַבְּזִיכְטָעָן“ פֿוֹן דער רַאֲגִירָוָג.

מיר וויסען ניט, צי דער שרייבער האט אומישנע גענדייערט דאס

ווארט „לייבאוויטשער“ אויף „לאבאוויצער“, כדי מהר צו פעראלנטרי גירען דעם בילדונגס-מייניסטער, אדרער דאס איז געווען אַ צופעליגער דראק-פעהלער. אלענפאלס איז דער נומער „אייראעליטיש אַנאלען“ מיט דער ווילנער קאריעספאנדען צוגעשטעלט געווארען אוואראָרָאָזָן, און די זאָך האט איהם טאָקע שטאָרְק פעראלנטערסטערט. אין מעץ 1841 האט ער אַבגעשיקט אָז בריך צום אַנְגֶּרְמַנִּינִיסְטֶר סטראָגָאנָאָזָן: „אֵיך האָב פֿון דִּיטְשָׁלָאָנְד בעקומען אויסקונגעטען, אָז די אַבְוִיכְטָעָן פֿון אָנוֹזָעָר רַעֲגִירָוָג וּזְעָגָעָן אוַיסְבָּעָסְעָרָן דַּעַם מַאֲרָאַלְיָישָׁן צּוּשְׁטָאָנָד פֿון די רַוִּישָׁע אַידָּעָן הַבָּעָן שְׁוִין גַּעַטְרָאָפָּעָן בִּיהְיוּלִילִיג גַּעַגְנָעָר, אָז אָז בע- זָונְדָעָרָס סְטָאָרָעָט זִיך מִיטַּלְעָן צּוּ שְׁטָרָעָן די פְּלָעָנָרָ פֿון אָנוֹזָעָר רַעֲגִירָוָג די בעוֹאָסְטָע חַסְידִישָׁע סְעָקְטָע, וּאָס גַּעַפִּינְט זִיך אָז די וּוַיִּסְרָוִיסְיָישָׁע גּוּבָּרְנִיעָס, אָז פָּאָר דַּעַם אַנְפִּהָרָע אַיהֲרָען וּוּרָטָרָט רַעֲכָעָנָט עַמְּצָעָרָ מַעְנָדָעָל לְאָז אָז וּזְעָדָר. דָּעָרְיבָּר בעט אָז אַיִּיעָר עַקְסָעָלָעָן מִיטְצָוְתִּילְעָן מִיר, צִי עַס זִינְעָן נִיטָּא אַינְגָּרְנִימִיָּן נִיסְטָעָרִים וּוָסָעָרָע עַס אָז אַוִּיסְקָוְנָפְטָעָן וּזְעָגָעָן לאָבָּאָוִוִּיצָּעָרָן אָז זִין פֻּרְזָעָנְלִיכְקִיטָּ, אָזָק וּזְעָגָעָן דַּעַם גַּרְאָד פֿון זִין וּוּרְקָוָג אָזָק אַידָּעָן בְּאָזְוּנְדָעָרָס אָזָק די סְעָקְטָאָנָטָעָן²⁾.

גְּלִיכְצִיטִיק האט זִיך אָוּוֹאָרָאָו גּוּוֹנְדָט מִיט אַבריך צום שעפּ פֿון דָּעָר „דרְיִיטָר אַבְטִילְוָג“, גְּרָאָף בעַקְעַנְדָאָרָף³⁾: „פֿון דַּעַם בִּי- גּוּלְעָגְטָעָן נָוָם. 6 „איַירָאַעָלִיטִישָׁע אַנְאָלָעָן“, וּאָס גַּעַתָּה אַרוֹיָס אַין פְּרָאנְקָ פּוֹרְטָ-מָאָזָן, — האט ער איהם גַּעַשְׁרִיבָּעָן, — וּוּעַט אַיִּיעָר עַקְסָעָלָעָן אַיְנָעָהָן, אָז די אַיְדִּישָׁע סְעָקְטָע חַסְידִים אַין וּוּטְעָבָסְקָעָר אָז מַהְלִוָּעָר גּוּבָּ, וּאָס פָּאָר דַּעַם אַנְפִּהָרָע אַיהֲןָן וּוּרָטָר גּוּרְעָכָעָנָט עַפִּס אַיְנָעָר מַעְנָדָעָל לאָבָּאָוִוִּיצָּר, זָכְטָ מִיטַּלְעָן צּוּ שְׁטָעָלָעָן זִיך גּוּגָּעָן די פְּלָעָנָר אָז אַבְוִיכְטָעָן פֿון דָּעָר רַעֲגִירָוָג. דָּעָר אַרְוִיסְגָּבָעָר פֿון דָּעָר צִיְּטוֹנָג, דָּר. יַאֲסָט, אָז אַפְּרָזָן, וּאָס אָז בעוֹאָסְטָעָל אָלָס גּוּלְהָרָטָר אָז אָלָס זִיכְעָרָדָר מְעַשָּׂה, אָז אָז אַפְּעָגָעָן בעַשְׁטָעִיטִיגָּוָג קָאָז מַעַן זִיך פֻּרְלָאָזָעָן. אָז האָלָט דָּעָרְיבָּר פָּאָר נַוְיְתִיג צּוּ בעַטָּעָן אַיִּיעָר עַקְסָעָ לעַעַן מִיטְצָוְתִּילְעָן מִיר, צִי האט אַיהֲר נִיט אַוִּיסְקָוְנָפְטָעָן וּזְעָגָעָן מַעְנָדָעָל לאָבָּאָוִוִּיצָּרָן. וּאָס פָּאָר אַמְּעָנָשׁ ער אָז? אָז וּאָס פָּאָר אַגְּרָאָד זִוְּרָקָוָג האט ער אוֹפָּה אַידָּעָן? אַוְיָב אַיהֲר פֻּרְמָאָגָט נִיט אָז די אַוִּיסְ- קוּנָפְטָעָן, — צִי וּוּעַט אַיהֲר נִיט גַּעַפְגָּעָן פָּאָר וּוּכְתָּג צּוּ בעַאֲוִיפְטָרָאָגָעָן וּוּמְעַן מַעַן דָּאָרָף צְוּנוֹיְפְּצָוֹזָאָמָלָעָן וּזְעָגָעָן לאָבָּאָוִוִּיצָּרָן גּוּנוּיָע יְדִיעָות, וּוּאָס זָאָלָעָן קָאָנָעָן קְלָאָרָעָר מַאְכָעָן די זָאָר?⁴⁾.

²⁾ אַרְכִּיוֹו פֿון בִּילְדוֹגְגָם-מִינְגְּסְטָרְיוּם, קָאָרָט. 1254, נָוָם. 80589.

³⁾ אַרְכִּיוֹו פֿון דָּעָר „דרְיִיטָר אַבְטִילְוָג“ (1-טַע עַקְסָעָן), פֿון יָאָהָר 1841—נָוָם. 14.

דער אינערן-מייניסטער טראגאנאו האט ווינציג וואס געהאט צו ענטפערן אויף אוואריאוּס אונפראגע. דעם 7-טען אפריל 1841 האט ער מיטגעטילט דעם בילזונס-מיניסטער, או וועגען מענדעל לאבאזיזצערין איין אין זיין מיניסטערוים קיין שום ידיות נטא, אבער פריוואטערהיד איין איהם, טראגאנאוּן, בעוואוסט, או „דער אידישער ראנגער מענדעל ל י ו ב א זו י ט ש ע ר, וואס געפינט זיך אין וויסטרוסלאנד און געהרטן און צו דער סעקטע חסידים, ווערטן ווירקליך זעהר געאכט ביי אידען, און או ער האט א שטארקע ווירקונג אויף זיין, בעונדערס אויף די, וואס לעבען אין וויסטרוסלאנד און ליטע. די גרויסע אקטונג האט דער ליבאוייטשער ערואָרבּען הויפטועכליך דעריבער, וויל ער שטאמט פון איינעם פון די שלער פון דעם בעריהמתען בעל שם-טוב, וועלכען די אידען האבען אין אנהויב פון 18-טען יאהרונהדערט אונעריגען פאר דעם אמרת' משיח, נור און ער אויג געקומען ניט און דער געהרט ציט' (!)" אווי האט טראגאנאו געגעטפערט. ווי די לעזער זעהן, איין דער אי-גען-מייניסטער געווען אַ קנאָפער קענעֶר פון חסידייש אַנגעלעגענההייטען. ר' מנחם-מענדעל שניאורסאן האט ניט געתסטאמט פון דעם בעל שם-טוב אַ תלמיד, און אַפילו די פיערידיגסטע אַנהענער האבען דעם בעל שם-טוב קיינמאָל ניט געהאלטען פאָר משיח'. נאָר גראָד וויל טראגאנאוּס מיטטיילונג איין געווען געבויט אויף פאנטאייע, האט זי געמוֹזַט נאָך פער-שטארקען אוואריאוּס פערדאָקט געגען דעם ליבאוייטשער רב'.

איין דער „דריטער אַבטילונג“ האט מען זיך און אוואריאוּס אַנְבָּרָאָגָע גִּילִּיך אַנגָּעָכָאָפָּט. פון'ם אַרטִּיקָעָל איין דער דִּיטִּשָּׁר צִיטָּוָגָן, וואס ער האט צוּגָּשִׁיקָּט, איין דָּא גַּעֲמָאָכָּט גַּעֲוָאָרָעָן אַ רַּוְשִׁישָׁע אַיבָּרָעָזָעָן, און גְּרָאָפָּ בְּעַנְקָעָנָדָאָרָף האט איין אַנהויב אַפריל 1841 פָּאָרָגָעָעָל לְעֵגֶט דֻּעָם ווּטְעַבְּסָקָעָרָמָאָהָילְעָוָעָר גַּעַנְעָרָאָל-גַּוְבָּעָרָנָאָטָאָר אָוֹן דֻּעָם קָאָ-מָאָנְדִּיר אַיבָּעָר דֻּעָם 4-טָעָן דָּאָזָן פָּוּן דָּעָר זְשָׁגָּנָדָאָרָמָעָן-פְּעַרְוָאָלָטָוָגָן (זו וועלכען עס האבען אַנגָּעָהָרָט ווּיסְטָרָוָלָאָנד אָוֹן לִיטָּע), זיין זָאָלָעָן שְׂטִילָעָהָיִיד צוּנוּפְּקָלִיבָּעָן אַוְיסְפִּיהָרְלִיכָּעָד יְדִיעָות ווּעְגָּעָן עַפְּסִים אַיְנָעָם אַיְדָמָעָן לְאַבָּאָוִיצָר : וואס פָּאָר אַמִּין מַעַנְשָׁ אָזָעָר ? ווי איין זִין אוּפְּפִיהָרָוָג ? ווי זִין אָזָעָר גַּעַנְעָנָגָעָן ? אָוֹן ווּסְעָרָעָז וִיטָּעָן פָּעָר-מָאָגָט ער ? מִיט ווּמְעָן שְׂטָעָהָט ער אָין פָּעָרְבִּינְדָּגָעָן ? אָוֹן ווּגְרוּסָאָז זִין אוּפְּפִיהָרָוָג ? ווי זִין אָזָעָר גַּעַנְעָרָאָל-גַּוְבָּעָרָנָאָטָאָר דִּיאָקָאָו אָזָי דָעָר עַנְטָפָר אַנגָּעָרָוָגָן מען איין יְוִנִּי. ער האט איין זִין בעריכָת מִיטְגָּעָטִילָט אַט וואס :

„אנְשְׁטוּסְעָנְדִּיג זִיך, אָז דָעָר אִיד, ווּעְגָּעָן ווּמְעָן עַס הַעֲנָדָלָט זִיך דָא, אָזָעָן מְעָנְדָלָל שניאורסָאָן, וואס לְעֵבָט שְׂטָעָנְדִּיג אַיְנָסָמָעָט שְׂטָעָדָלָל לְיִבְּאָוִיטָש, מָאָהָילְעָוָעָר גַּוְבָּעָרָנָיָע, האָב אַיך בעַאְיְפְּטָרָאָגָט דֻּעָם מָאָלָי-

לעוווער גובערנאמטאר צויניזאטלען די גענוייעסטע אויסקוננטטען וועגן
שניאורסאנ'ען, און עס האט זיך ארייסגעשטעלט פאלגענדען. מענדעל
שניאורסאן איין פערשריבען אלס סוחר-3-טער גילדיע, אבער ער פער-
נעהמט זיך ניט מיט געשעפטען. איין ליובאואיטש לעבט ער שטענדיג
פון 1813 אן. ער איין פופציאג יאהר אלט. צוליעב שוואקטייט פון גע-
זונט פאהרט ער במעט ערדיען ניט ארוייס פון זיין הויז. זיינע זיטען און
זיין אויפפהירונג זיינען גוט. וואס אַנְבָּעָלָאָגָּט צו דעם, ווי אָזֶן ער איין
געזאנען, איין פון זיין זיט נישט צו מערקען עטואס, וואס זאל זיין געגן
די גילטענדע געוזען. רוסיש פערשטעהט ער שלעכט. אבער שטודיה
רענדיג אָהָן אויפפהיר העברעהיש ווירק, פערמאגט ער אָזָא קענטשאפט
איין זיין, אָן אִידְעָן ניט בלויין פון דער חסידישער סעקטען, צו וועלכער
ער געהרט אָן, נור אויך מותנדיגים ווענדען זיך צו איהם נאָך דעליגיעזע
ערקלערונג. צוליעב דעם קומען צו איהם אָפְּלִוּן פון אַנְדָּעָרָע געגן-
דען צופאהרען אִידְעָן, אָן ער ערקלערט זיין די כלילים פון דעם גלייבען
און פערטיטишט די שועערע שטעלען. דורכדעט האט ער, נאָטְרִילִיך, אָ
וירקונג אויף אִידְעָן. זיין שעצען איהם זעהר הויז אָן פערהאלטען זיך
צו איהם מיט גראיס צוֹרְטוֹרִיך, אַכְטָעָנְדִּיג אָן עהרענדיג זיין פָּאָטָעָר אָן
זידען, וועלכע זיינען געווען גראיסע רבנים".

ער קאמאנדריר אבער דעם 4-טען ראיין פון ער זשאנדארמען-
פערוואָלטונג, גענעראל פריגאנג, האט לoit בענקענדאָרף'ס פעראָרְדוֹנוֹג
געמאָכט אָן אַנְפְּרָאָגָע בֵּי דֵי זשאנדארמסקע אָפִיכְרִיעָן, וואס זיינען אָוָן-
טער איהם געשטאנען איין מאהילעוו, וויטעבסק אָן מינסק. אָן יוני
1841 האט ער פון זיין בעקומוּן די אויספֿהָרְלִיכְעָן בעריכט
דערט, אָן אַבְּגָעָשִׂיקְט זיין צו בענקענדאָרף'. אָן אַוְיסְפּֿהָרְלִיכְעָן בעריכט
האט צוגעשטעלט ער זשאנדארמסקער פָּאָלְקָאָוָנִיך וּאִיצְעָק, פון מאהַיִ-
לעוו. ווי ער שריבט, האט ער שווין פְּרִיחָעָר געהרט פְּרִישָׁדָעָנָ-
ערצעהלהונגגען וועגן דעם אִיד מענדעל שניאורסאן, וואס לעבט אָן
שטיינטעל לויובאואיטש: „זיין זידע, (דאָס הייסט, ער דעם קרייג מיט
שניאור-זְלָמָן) אָן אָין יאהר 1812, אָין ער צוֹיִיט פון דעם קרייג מיט
די פְּרָאָנְצְיוֹן, געווען ער אַגְּפִּיהָרָעָר פון דער חסידישער סעקטען, האט
ער אַוְוקָגָעָוָאָרְפָּעָן זיין האָב אָן גוֹטָס אָין מיט זיין הויזזונְגָד (ער
אייניקעל זיינער, מענדעל, איין דְּאָן אַלְט געווען מעהָר ווי 20 יאהר)
אַבְּגָעָטָאָטָען אַינְאַיְינָעָם מיט אָנוֹזָעָר מִילְתָּעָר צוֹ טִיעָהָרְסָלָאנָד צו,
אונ ער האט געפּונְגָען שׂוֹץ בַּיִם גענעראל געוועראָוָסְקִי".

די ערצעהלהונגגען וועגן דעם חסידישען רבִּין האָבען דעם פָּאָל-
קאוּנוֹיך וּאִיצְעָקְהָזָר פְּרָאָנְטָעָרָעָסְרִיט, האט ער בעשלאָסָען צו פְּרִישָׁפָּהָרָעָן
קיין ליובאואיטש, כדי איהם פְּרִזְעָנִילִיך צו זעהן אָן רִיְדָעָן מיט איהם.

„אנגעקומען קיין ליוובאָויטש, מעלהט וואַיצַעַק, האָב אַיך צוערטט פֿרַ נְאַבְדּוּרגעפֿרַעַגַּט וְזַעֲגַעַן אִיהָם דַי דָּאַרְטִיגַע בעַמְּטַע—דעַם „אַיסְפְּרָאוֹרַ נִיקַ”, „סְטָאָנוֹאָוָאי” אָן דַעַם פֿערַוּאַלְטֶעֶר פֿון דָעַר לְיוּבָּאוּיטְשֶׁעֶר אִימָעַ נֵיעַ. זַיִי האָבָעַן מִיר גַּעַזְגַּט, אָז עַר וּוּרְטַע וְעהָר הוֹיךְ גַּעַשְׂעַצְטַט נֵיט בְּלוּזַן צוַיְשַׁעַן דַי אַגְּהַעַגְעַר פֿון זַיִן סְעַקְטַע, אַלְס אַיהָר הוֹיפַט, נָור אוּיךְ אָלָע אַנְדְּעַרְעַ אִידְעַן אַכְּטַעַן אִיהָם שְׁטַאָרַק; אָז עַר פֿירְהַרְט זַדְקַת אוּיךְ, עַר מִישְׁטַט זַיךְרַנְדַען אַיִן קִין שֻׁום עַסְקִים, עַר סְטָאָרַעַט זַיךְרַנְדַען קְרִיעַגְּרִיעַן אַוְן שְׁטָרִיטַעַן צוַיְשַׁעַן אִידְעַן, אַוְן מַעַן הַאַלְטַט אִיהָם בַּיִּ אִידְעַן פֿאַר אַ גְּרוּסַעַן „לְמִדְןַ”, גַּעַלְהַרְטַעַן“. דָעַרְנָאַד אַיִן וּוּאַיצַעַק אַרְיִינְגְּעַגְּנַעַן צָוֵם לְיוּבָּאוּיטְשֶׁעֶר רְבִּיְּן אַחִיִּים. „אַיךְ האָב מַעַנְדַעַל שְׁנַיאָוְרַסְּאָן/עַן, — דָעַרְצַעְהַלְטַע עַר, — גַּעַטְרַאָפַעַן וּצְעַנְדִּיגְג אַבְּעַר אַ בְּזַן. עַר אַיִן עַלְטַעַר וּוְיַאְהָר פֿוֹפְצִיג, אַ שׁוֹאַכְעַר מַעַנְשַׁ... אַיִן שְׁטוּב האָב אַיךְ בַּעֲמַרְקַט, אָז עַר לְעַבְטַט אַרְיִים אַוְן נִיט גַּעַנְגַּג צִיכְתִּיג, וּוְיַדְעַר שְׁטִיגְגַּעַר אַיִן בַּיִּ אִידְעַן. עַר הַאַטְטַעַס זַעַקְס זַיִהַן אַוְן צְוַיְיַי טַעַכְתַּעַר. אַיךְ האָב מִיט אִיהָם גַּעַשְׂמַעַס וּוּגַעַן דַי גַּעַשְׂהַנְיַשְׁעַן פֿון יַאְחָר 1812, אַיךְ מַכְחַ זַיִן אַיְצְטִיגַעַן לְעַבְעַן, אַוְן אַיךְ האָב בַּעֲמַרְקַט, אַוְן רַוְסִיַּה רַעַדְתַּעַר שְׁלַעַכְטַט.“

ר' מַנְחָמִ-מַעַנְדַעַל שְׁנַיאָוְרַסְּאָן הַאַט גַּעַגְלַטְעַן פֿאַר אַגְּאַן, אַבְּעַר דָעַר זְשַׁאָנְדָּרְמַסְטַעַר פֿאַלְקָנוֹニִיק אַיִן גַּעַבְלִיבַעַן נִיט צּוֹפְרִיעַדְעַן מִיט יִיְיַי לְוּמְדַתַּה. „פֿון דַי עַנְטַפְעַרַס, וּוֹאַס עַר הַאַטְטַעַס מִיר גַּעַגְבַּעַן, — אַוְיַי שְׁרִיבַטַט דָעַר בַּרְאַזְעַר זְשַׁאָנְדָּרַם, — וּוְיַאְהָר פֿון זַיִהַן גַּעַדְאַנְקַעַן וּוּעַד גַּעַן פֿערַשְ׀ידַעַנְעַן אַגְּגַעַלְגַּעַנְהַיִיטַעַן האָב אַיךְ גַּעַוְעַהַן, אַוְן עַר אַיִן זַוְהַר זַוְיִיט פֿון דַעַם טִיטַול „גְּרוּסַעַר לְמִדְן, גַּעַלְהַרְטַעַר, וּוֹאַס אִידְעַן גַּיְבַעַן דַעַם פֿון זַיִ, וּוּלְכַעַר פֿערַבְּרִינְגַט דַעַם גַּרְעַסְטַעַן טִילַ פֿון זַיִן לְעַבְעַן אַבְּעַר בִּיכְעַר“... דַי אַטְטַאָצִיעַ, וּוֹאַס וּוּאַיצַעַק הַאַטְטַעַס דַא גַּעַגְבַּעַן דַעַם לְיוּבָּאוּיטְשֶׁעֶר רְבִּיְּן, דַעַם פֿערַפְּאַטְטַעַר פֿון „צְמַחַ צְדַקָּה“ אַוְן אַנְדְּעַר טִיעַפְּוִינְיִיגַע וּוּרְקַע, דָעַרְמַהְנַט נִיטְזַוְיִילְעַנְדִּיג אַן אַסְצַעַנְעַן, וּוֹאַס הַאַטְטַעַס זַיךְ אַבְּגַעַשְׁפִּיעַלְטַט מִיט אַיִהָר 90 צּוּרִיק אַיִן וּוּלְנוֹעַ, וּוֹעַן דָּאַרְטַעַן אַיִן פֿאַר אַקְוּמַעַן אַ פֿאַלְקַסְ-צַעַהַלְוָגָן. אַ קְוּוֹאַרְטַאַלְנוֹי“ (פֿאַלְצִיִּי-אַפְּיִצְרַ) אַיִן מִיט אַשְׁרִיבַעַר גַּעַגְאַנְגַּעַן פֿון הוֹיַן צַוְּהַוִּי אַוְן פֿערַצְיִיכְבַּעַט אַיִן רִיסְטַעַר אַלְעַ אַיְנוֹוָאַיְנַעַר. קְוּמַט עַר אַרְיִין אַיִן אַיְדִישַׁע שְׁטוּב אַוְן טַרְעַפְט דַא אַן עַלְטַרְעַן אַיךְ, מִיט אַ פֿינְיַעַר גַּרְאַהְעַר בַּאַרְד אַוְן מִיט אַ יַּאַרְמוֹלְדַעַן קָע אַוְיְפַעַן קָאָפַ, אַבְּעַר אַ סְפַר, — עַר אַיִן גַּעַוְוַעַן פֿערַטְיִיעַפְט אַיִן רַמְבָּס בַּעֲרִיחַמְּטַעַן פֿילְאַזְאַפְּיִישַׁעַן וּוּרְקַע „מָוְרָה נְבוּכִים“. וּוּאַרְפַּט דָעַר „קְוּוֹאַרְטַאַלְנוֹי“ אַ בְּלִיק אַוּיךְ אִיהָם אַוְן זַאְגַט צַוְּדַעַם שְׁרִיבַעַר : „זַאְפִישַׁי — נְעַגְרַאַמְּטַעַנִי“ (פֿערַשְׁרִיבַעַר, אַז עַר קָעַן נִיט שְׁרִיבַעַן אַז פֿון דַי אַוְיְפַעַן גַּרְזַונְד פֿון אַט דַי פֿערַזְעַנְלִיכְעַ בַּעַאַכְטַוְגַעַן אַז פֿון דַי

אויסקונפטען, וואס ער האט דערנאנך צו נויפגעקליבען, איזו וואיצען גע!
 קומען צו איז אוייספיהר וועגן ר' מנהמ-מענדעל לויוואויטשער : „ער
 איז אן איינפאנכער מענטש מיט א בעשרענטקטען פערשטאנד. וועגן זיין
 איינפיהרוג און זיינע מאָרְאַלִישׁ אַיְגָעַנְשָׁאָפְטָעָן קאָז מען קײַן שלעכטס
 ניט זאגען. ער העלפט, ווי וויט מעגליך, אַרְימַע לֵיטַ אַז הַיט אַב
 שטרענג דעם גלייבען פון זיין סעקטע, וועניג פון דער סעקטע „מתנגדים“.
 ליך, ווי איך האב מיך ער��ונדייט, וועניג פון דער סעקטע „מתנגדים“.„
 איז אַפְּאַל פון עפִים אַסְכּוֹר, ווענדען זיך צו אַיהם נאָך אַן אויפֿ-
 קלערונג. קײַן אָנוּגָעָעַצְלִיכָּעַ האַנדְלְנֶגְעָן האַט מען פון אַיהם בֵּין אַיצְט
 גִּיט בעמְדרקט. ער שטעהט איז פערביבְּדָוָן מיט די אַידָעָן פון זיין
 סעקטע איז וויטבעסְקָעָר אַז מהילעווער גּוּבּ, אַז ער האַט אויף זִי
 אַן ווירקָנָגָן.“.

די אויסקונפֿטען פון אנדערע ערטער זייןע געווען קירצער, אבער אויך אינטערעסאנט. ווי דער זשאנדארמסקער פֿאַלְאָוּנוֹיק קוּצִינְסִיק, פון וויטעפסק, האט געשריבען, איז מענדעל שניאורסאן אַ שטרונגער אַנְהָעֶגֶעֶר פון די „אלטּ אַדְּישׁע מְנַהֲגִים, עָר אֵיז צָו זַי פָּאנְאַטְּישׁ אַי- בערגעגעבען, און ער גילט צוּוּשָׁען די זוּבְּגָעָפָּר אַ גְּרוּזְעָן גַּעַלְהָרָטְעָן“. דער זשאנדארמסקער קָאַפְּיַיטָן יְוָרָאָוּסָקִי, פון מִינְסָק, האט גַּע- מעילעט, אָז „מענדעל לִיבָּאוּתְּשָׁעָר אֵיז מַט אַיְהָר זַעַק צָוְרִיק גַּע- ווֹעֵן אֵין מִינְסָק, עָר האט דָא גַּעהְאלְטָעָן דְּרֶשׁוֹת אָז עַרְקְלָעָרטָ פֻּעָרְשִׁי- דְּעָנָע טַעַסְטָעָן פון קְבָּלה, אָזִיך פּוֹן תְּלָמוֹד. אַנוֹוִיסְעַנְדָּע אִידְעָן בְּעַ- טְרָאָכְטָעָן אַיהֲם פָּרָאָר אַמְּעָנְשָׁעָן מַט אַהיַלְגָעָן גִּיסְטָ אָז פָּאָר אַ פְּילָאַ- צָאָפָּה. אוּפְּגַּעַלְעַרְטָע אִידְעָן גַּעַפְּגָעָן נִיט אֵין אַיהֲם קְיִין גְּרוּסָע גִּיסְטִיגָּע- פְּעַהְגִּיקְיִיטָע אָזִין בְּעַזְנְדָעָרָע רַעַדְעַנְסְ-קְרָאָפָּט; אַבעָר זַי הַאלְטָעָן, אָז דִּי אַיבְּרָגְעַבְּנָקִיט צָום חֲסִידִיזָמִין אֵין בַּי אַיהֲם גַּעֲבוֹיט בְּלוֹזָן אוּפָּהָיִין טַעַפְּרָע, שְׂטָרְקָעָר אַיבְּרָצְיִיגָּנָג אָז דָעָר דִּיכְתִּיגְקִיט פּוֹן דָעָר קְבָּלה, אָז ער האט נִיט קְיִין שָׁוָם מִין אוּסְצָנוּצָן דִּי אַבְּרָגְלָזְבָּעָן דִּי אַנוֹוִיסְעַנְדָּע אִידְעָן צְוִילְעָב פְּעַרְזְעַלְיִיכְעָ מַאְתְּעַרְעַלְעָ נַעַצְעָן“.

נאכדים ווי דער שעפּ פון דער "דריטער אַטעןיאַלְעָד", בענ Kunzendorf, האט בעקמיען את די אלע בעריכטען, האט ער זיי דעם 18-25-טען יוני 1841 איבערגעגעבען דעם בילדונגס-מיניסטער אוון געפריגט זיין מײַינונג. די אויסקונטטען האבען יענעם ניט בערוהיגט, אוון דעם 7-טען זוילַי האט אוואָראָדו איהם גענטperfֶּרט: "פֿון די מיטטיילונגנען, וואָס אַיִיר עקסעלען האט מיר צועשיקט, איי, אַמת, צו זעהן, או פֿון דעם אַגנְפִּיהָרעד פֿון דער חסידישער סעקטע מענדעל שניאָרְסָאן'ען האט מען בּוּני אַיצְט ניט געמאָרט קִין אָונְגָּזָעְצָלִיכָּע האַנדְלוֹנוֹגָען, אוון אוּ וועדליג אוּינְגָּע מאַרְאַלְיָשׁ אַיְגָּעְנָשָׂאָפָּטָעָן אוּ אַפְּלָיו זיין בערגָּעָנָעָטָעָן פֿערשָׂטָאנְד

ווײַזיט ער ניט אויס צו זיין אַ געפערליכער מענטש. פונדעסטוועגן אַבער זואָלט אַיך געהאלטען פֿאָר נישט אַבעריג, מען זאל אויף אַיהם געההימ אַקטונג געבען, בעזונדרעס אין פֿערלוּף פֿון דער צִיט, ווען עס וועלען דורךגעפֿיהרט ווערען די ניע רעגיאַרְגֶּס-פֿלענער וועגן אַדישע ביל-דונְגְּס-אַנְשְׁטָאַלְטָעַן". אָון אויפֿן' גַּרְוַנְד פֿון אַוְאָרָאָס' פֿערלאָנג, אָין ר', מַנְחָמִים-מענדעל געשטעלט גַּעֲוֹאָרָעַן אַונְטָעַר אַ גַּעַהְיָמָע אַוְפּוּכְּת. דעם 21-טָעַן יְוֵלִי 1841 האָט די „דרְּרִיטָע אַבְּטִילְוָג“ אַרגְּגָשְׂרִיבָעַן דער מאַהְיָלְעָוָר שָׁאנְדָאַרְמָעָן-פֿערְרוֹאַלְטָוָג: „געַהְיִים אַקטונג צו גַּעַבְּעַן אויף דער אויפֿיהָרָוָג אָון אויף די גַּעַזְיָנוּגָעַן פֿון דעם לִיְּבָאָוִיטְשָׁעָר אַידָּעָן מענדעל שניאָרָסָאָן, אויף ווּילְכָּעַן עס פֿאָלָט אַ פֿערְדָּאָכָּט, אוּ ער אָון זִינְגַּע אַגְּהָנְגָעָר זִינְגַּע אוּסְעַן צו שְׁטָעָרָעַן די אַבְּזִיכְּטָעַן פֿון דער רַעְגִּי-רוֹגָג וועגן אַידָּעָן.“

דער חַסִּידִישָׁעָר „דִּינְאָסְטִיעָה“ רבִּים, די שניאָרָסָאָס', אָין בעשערת געווּן אוּסְצּוּשְׁטָעָהוּ פֿערְפֿאַלְגָּוָגָעָן פֿון דער רַוְּסִישָׁעָר רַעְגְּרוֹנָג. ווי בעוואָסָט, אָין אַיהְרָ גַּרְנְדָּעָר, ר', שניאָרָ-זְוָלָמָן, צּוּוִי מַאְלָ (איַן 1798 אָון 1800) אַרְעָסְטִירָט אָון גַּעַבְּרָאָכָּט גַּעַוְאָרָעָן קִין פֿעְטְּעַרְבָּרָג, ווֹאוּ מעַן האָט אַיהם געהאלטען אַין פֿעְטְּרָאַפְּאַוְלָאָסְקָעָר פֿעְסְטָוָג. זִין זְהָן אָן נַאֲכָפָּלָגָעָר, ר', בער, אָין אוּיךְ אַצִּיט אַבְּגָוּזָעָסָעָן אָן אַרְעָסְטִירָטָר אָין ווּיטָעָבָסָק, ווֹאָהָיָן מַעַן האָט אַיהם גַּעַבְּרָאָכָּט אויף אַ פֿערְהָעָר. דָּאַט אַלְזָ אַיְזָ פֿאַרְגָּעָקָומָעָן צּוּלְיָעָבָמָעָן מִסְּרָוָתָהָן צוּ ר', בערְסָ יְוֻרְשָׁ, ר', מַנְחָמִים-מַתְנָגְדִּים. אַיצְט אָין די רִיחָה דַּעְרָגָאנְגָּעָן צוּ ר', בערְסָ יְוֻרְשָׁ, ר', מַנְחָמִים-מענדעלָעָן. ער אָין געשטעלט גַּעַוְאָרָעָן אַונְטָעַר פֿאַלְצִי-אַוְפּוּכְּת. אַבער דָּאַסְמָאָל אָין עס גַּעַשְׁעוּהָ נִיט אַבער מִסְּרָוָתָהָן פֿרְוּמָעָ מַתְנָגְדִּים, נֹור אַדְּאָנָק אַוְפּגָעָקָלָעָרָטָעָ „מַשְׁכִּילִים“. אַמת, מען האָט אַיהם בלְוִיז גַּעַדְוָעָן אַונְטָעַר „גַּעַהְיָמָע אַוְפּוּכְּת“. אַבער די רַוְּסִישָׁעָר זָשָׁאנְדָּאַרְמָעָן הַאָבָּעָן נִיט גַּעַמָּאָכָּט קִין צְעַרְעַמְגַּנִּיעָס. ווי מִיר הַאָבָּעָן גַּעַזְעָה, האָט דער פֿאַלְקָאָזָנִיק ווּאַיצְעָק זִיךְּ נִיט בְּעַנוּגָעָנְטָה מִיט זְאַמְלָעָן שְׁטִילְעָרְהָיִיד יְדִיעָה, נֹור ער אָין אוּיךְ צוּ אַיהם פֿערְזָעְנְלִיךְ גַּעַקְוּמָעָן, מִיט אַיהם גַּעַדְוָעָן רַעְדָּט, גַּעַשְׁטָעָלָט שְׁאָלָות. די „גַּעַהְיָמָע“ אַוְפּוּכְּת האָט זִיךְּ פֿאַקְטִישָׁ מַעְרְוּזָאנְדָּאַלְטָה אָין אַ שְׁטָעַנְדִּיגָּע אַנְשְׁפִּרְעָנִישָׁ. ר', מַנְחָמִים-מענדעל האָט גַּעַפְּרִילָט, אָזָן מעַן לִוְיָרָט אוּיךְ זִין יְעַדְעָן שְׁרִיטָה אָזָן טְרִיטָה, מעַן קוּקָט אויף אַיהם, ווי אויף אַ גַּעַפְּרִילְכָּעָ פֿערְזָעְנְלִיכְּקִיטָה. אָון חַזְּ דעם, האָט ער נִיט גַּעַקְאָנְטָה זִין זְיכָעָר, צִי עַר ווּעַט מִיט דעם יְוֹצָא זִין, צִי עַס ווּעַט אַיהם, אָזָן ווי זִין זִידָעָן אָזָן שְׁוּעָהָר, נִיט אוּסְקוּמָעָן צוּ דַעְשְׁפִּירָעָן דעם טָעַם פֿון די גְּרוּסָע אַוְפּרָעְגָּוָגָעָן, ווֹאָס די זַאְקָהָאָט אַיהם פֿערְשָׁאָפָּט, אָין ער פֿון די גְּרוּסָע אַוְפּרָעְגָּוָגָעָן, ווֹאָס די זַאְקָהָאָט אַיהם פֿערְשָׁאָפָּט, גַּעַוְאָרָעָן קְרָאָנָק.

די צייט איז געגאנגען. דאס מיניסטערוوم האט פערענדיגט דעם פראייעקט וועגן עפֿגען רעגירונג-שולען פָאָר אידען. פָאָראַיסּוּזּ הענדייג, או די ברײַטָע אִידְישָׁע מאָסָען וועלען די נײַע שולען בעגאנגען מיט אָונְצְּטוֹרִי אָון פִּינְדְּשָׁאָפּ, האט די רעגירונג אַין 1843 אַרְטִּיסְגָּעַ פָאָדערט קִין פָעַטְרָבָּרגְּ רְ' מְנַחֶּם-מְעַנְּדָלָעָן אָון דעם הוֹיפְטְּ פָוּן די מְתַנְגָּדִים, רְ' צִחְקָה וְאַלְאָזְשִׁינְעָר, זִי זָאָלָעָן בעשטעטִיגָּעָן די שְׁוֹלְ-פְּרָאָגָּה גְּרוֹאָמעָן. נִיטְ-וּוְילְעָנְדִּיגְּ האָבָעָן די צֻוּיִ אַנְפִּיהָרָעָרְ פָוּן דעם אַרְטָאָדָאָקְסִּיְּ שְׁעָן אִידְעָנוֹתָם גַּעֲמָוֹת עַרְפִּילְעָן דעם פָעַרְלָאָגְ פָוּן דער רַעֲגִירָוָגְ אָון גַּעֲבָעָן זַיְעָר צּוֹשְׁטִימָנוֹגָ. דאס האָט פָאָקְטִישְׁ נִיטְ גַּעֲהָאָטְ קִין שָׁוּם בְּעֵדְיִיטָנוֹגָ, וּאָרִים אַלְעָלָה האָבָעָן גַּעֲבָעָן, אָנוּ דער הסְכָם, וּאָסְ רְ' מְנַחֶּם-מְעַנְּדָלָעָן רְ' צִחְקָה האָבָעָן גַּעֲבָעָן, אָיז גַּעֲוֹעָן אַגְּזַעְוָאָגְגָעָנָרָ. אַבָּעָרְ דִּי רַעֲגִירָוָגְ האָט גַּעֲמִינְטָ, אָנוּ פָוּן אַיְהָר זִיְטְ אַיז דאס גַּעֲוֹעָן אַגְּלִיקָלִיְּ כְּבָר אַיְנְפָאָל, אָנוּ לוֹיטָ אַוְאָרָאָוּסְ פָאָרְשָׁלָאָג זַיְעָנָן זַיְיִידָעָ בְּעַלוּוֹינְטָ גַּעֲוָאָרָעָן מִיט דעם טִיטְוָל „עַהֲרַעְבִּירְגָּעָרְ“. דָרְ לִילְעַנְטָאָל, וּאָס האָט גַּעֲזָאָלָט אַנְפִּיהָרָעָן מִיט דער גַּאנְצָעָר שְׁוֹלְרַעְפָּאָרָם, האָט זִיךְ אַינְגִּיכְעָן אַבְּעַרְצִיזְטָ אַין די מִיסְאָנְעָרִישָׁע אַבְּזִיכְמָעָן פָוּן דער רַעֲגִירָוָגְ, אָנוּ עָרָ אַיז שְׁטִילְעָרְהָיִיד אַנטְלָאָפָעָן פָוּן רַוְּסָלָאָנָדָ. דָרְ שְׁעָף פָוּן דער „דָּרִיטָעָר אַבְּטִילְוָנָגְ“, בענְקָעְנְדָאָרָף, אַיז גַּעֲשְׁטָאָרְבָּעָן. דָרְ מַאְהָלְעַוּרְ-וּוּתְעָבָרְ סְקָעָר גַּעֲנָעָרָאָל-גַּבְּעָנָאָטָאָר דִּיאָקָאָו אַיז אַוּעָקָ פָוּן זַיְן שְׁטָעָלָל,—אָנוּ דָרְ מְנַחֶּם-מְעַנְּדָלָעָן אַיז גַּעֲשְׁטָאָנָעָן אַונְטָאָר דָרְ אַוְיְזִיכְטָ פָוּן דָיְיִ שְׁאַנְדָאָרָמָעָן.

ערשת מיט זעקס יאהר שפערטער האט זיך דער נייער שעף פון דער „דריטער אכטילונג“, גראף ארלאו, דערמאהנט אן דעם ליבאויטשער דרבינז. אין יאהר 1847 האט ער געמאכט וועגען איהם אן אנפראגע רביבים מאהילעווערט-ויטבעסקער גענעראל-גובערנאנטאָר, פירישט גאליצין. יענער האט דעם 7-טען מעץ 1847 מיטיגעטילט, און וועדליג די ידיעות פון דעם גובערנאנטאָר און פון דער ושאנדאָרמעריע פערדיינענט ר' מנהמ'-מענדעל, לויט זיין אויפיפיהרגונג, מען זאל איהם בעפריען פון וווײַטער-דייגער אויפיזיכט. גראף ארלאו האט זיך צונזיגעשריבען מיט אואוֹאָ דראָוֹן. דער בילדונגס-מיניסטער האט דערויף געגעבען זיין צושטימונג, און דעם 19-טען מעץ 1847 האט די „דריטע אכטילונג“ ענדליך אַבְּן-געגעבען אַפְּרַדְּנוֹג אַכְּזִוְּשָׁפְּעָן די אויפיזיכט, אַנְטָעָר וּלְכָעָר ר' מנחֶם-מענדעל האט זיך געפונען זעקס יאהר נאָכָאנָנד.

ישראל אקסענפעלד

צווישען אונזערע אידישע שrifטשטלער פון אמאלייגען דור פער-
געהמט ישראל אקסענפעלד (1866—1787) א בעזונדער ארט. די שא-
פונג אויף אידיש איז בי איינע (למשל י. ב. לעוינגן, א. ב. גאטלאבער,
י. ל. גארדן) געווען נור א בייאך, א „שיחת חולין“, א פערוילונג
אדרע אברוה פון דער ערנטער ארבייט, פאר וועלכער עס האט געגאל-
טען נור די שאפונג אויף העבראиш; פאר די אנדערע (ז. ב., שלמה
עטינגער) איז זי געווען דערהייפט א קינסטלעריש תענג פאר זיך אלין.
בי אקסענפעלד'ן אבער האט די אידישע ליטערארישע ארבייט ראשית-
כל געהאט א בעשטייט פ ר א ק ט י ש ציעל. ער האט אלין א ציט
מייט יאהרען געלעבט מיט דעם לעבענס-שטייגער פון דער אידישער
פאלקס-מאסע, מיט אלע איהרע השוגות און פארשטעלונגען, ער האט ווי
זעלטערזער גענוי געקענט דאס פאלקס-לעבען מיט אל זינע ליידען און
חרדנות. און איז ער איז דערנאך פון א בראצלאווער חסיד געווארען א
געביבילדער מענש, א „משכיל“, האט ער פאר זיך געשטעט די אויף-
גאבע—קומווען צו הילך מיט זיין פון א בעטער איז ער געווען פערט
בעסערן איהר שווער לאגע. און עכטער „משכיל“, איז ער געווען געהמען
אייבערצייגט, איז אלע צרות און וועהטאצען פון'ם אידישען לעבען געהמען
זיך דערהייפט פון איין קוואל—פון אונזיסענקייט. העלפונג דער אידי-
שער פאלקס-מאסע, דאס האט פאר אקסענפעלד'ן ראשית-כל בעטיט: א
אויפקלערען זי, בעפריען זי פון פינסטערנייש, אבערגלייבען, חסידות.
פאר איהם (פונקט ווי פאר זיין דירעקטען יוש איזיק-מאיר דיק) איז
דאס הויפט-געוויכט פון דער ליטערארישער ארבייט געלעגען ניט איז
אייהר קינסטלערישער זיט, אויך ניט איז דעם תענג, וואס זי פערשאפט
דעם שריבער גומא, נור אין יונעם מוסר-השכל, נוצען, וואס זי בריגנט
דעם לעזער, הוייבנדיג זיין גיסטיגע מדרגה, ליטערעדיג זינע בע-
גריפען. איז ליטערארישער ארבייט האט אקסענפעלד, א מענש מיט א
הויך ענטווקעלט מאראלייש און געוזלשאפטליך געפיהל, געהאלטען פאר
זיין דירעקטען חוב, אויף וועלכען ער דארף אַבעגעבען אלע בחות. אויב
ער האט פערפאסט פיעל צעהנגליגען דאמאנען און ערצעהלוונגען, קא-
معدיעס, און זיין ליטערארישער אקטיוו האט נאך זיין איגענען חבון
בעטראפען מעהר ווי 300 דרוק-בויגען, — האט דאס ניט בעטיט
בשות-אופן פיעל-שריבער, נור גטריע, פלייסיגע ערפיהלונג פון יונגער

ארבייט, וועלכע ער האט געהאלטען פאָר זיין לעבענס-אויפנגאָבע. ס'איו געווען אַ שטרעבונג וואָס מעהּ אָון פִּיעָלֶזְיִיטִיגֶּעֶר אוֹפִּיצְזְׂקָלָעָרֶן דִּי פָּאַלְקָס-מַאֲסָע,

מאָכָעֵן זַיִ לִיטִישָׁעֶר אָון גַּעֲבִילְדָעָטֶר.

אט דער גַּרְוְנְדִּיחְלוֹק בְּנוֹגָעַ צָוּ עַצְם כָּאָרָקְטָעָר פֿוֹן דָּעָר לִיטָּעָר
ראָרִישָׁעֶר אַרְבִּיאִיט הָאָט מִמְּלָא גַּעֲמָוֹת אַרְיוּסְרָפָעָן אַ פָּעָרְשְׁדָעָן בְּעַד
צִיְּהָוָגָן צָוּ דָּעָר פְּרָאָגָעּ וְוַעֲגָן פְּוּבָּלִיקְרָעָן פְּוּבָּלִיקְרָעָן אַ
בִּי גַּאֲטָלָאָבָּעָרְץ אַדָּעָר לְעוֹזְנוֹאָגְעָן אִין גַּעֲוָעָן רַעֲכָטָן, זַיְעָרָע אִידִּישָׁע
וּוְרָק זַאֲלָעָן זַיִ אִין שְׂרִיפְטְּלִיכְעָן קָאָפְּיִיסָּעָן גַּעֲפְּנָעָן נָור בִּי עַטְלִיכְעָן
פְּרִינְד אָון מַקוּרְבִּים. אַקְסְּעַנְפָּעָלֶל אַבָּעָר הָאָט זַיִ מִיט דָּעָם אַוְיףְּ קִיְּוָן
פָּאָל נִיט גַּעֲקָאנְט בְּעַנְגָּעָנְעָן. זַיְנָעּ וּוְרָק זַיְנָעּ גַּעֲוָעָן בְּעַרְעָכָנְט נִיט
אוֹיףְּ גַּעֲצִילְטָעָמְבִּינְמִים, לִיעְבָּהָאָבָּר, נָור אַוְיףְּ דָּעָם גַּרְוִיסָּעָן עַולְמָן
פְּשׁוֹטוּטָעָ לְעֹזָעָר. זַיְעָר בְּרִיטְּסְטָעָ פְּעַרְשְׁפְּרִיטְּוֹנָג אִין גַּעֲוָעָן דִּי עַרְשָׁטָעָ
בְּעַדְיָנוֹגָן, כְּדִי זַי זַאֲלָעָן קָאָגָעָן הָאָבָּעָן יַעַנְעָז וּוּרְקוֹגָן, וּוְאָס אַקְסְּעַנְפָּעָלֶל
הָאָט הַוִּיפְּזָעְכְּלִיךְ גַּעֲהָאָט אִין זַיְנָעּ. דָּרוֹקְעָן זַיְנָעּ וּוְרָק — אִין
פָּאָר אִיהָם גַּעֲוָעָן אַ בְּרַעְבָּנְדִּיגָּעָ פְּרָאָגָעּ, וּוְאָרִים אָחָן דָּעָם הָאָבָּעָן זַיִ
בִּי אִיהָם קִיְּן פְּרָאָקְטִישָׁעָ וּוּוְרְדָעָ נִיט גַּעֲהָאָט. אָון דָּא הָאָט גַּעֲוָאָצְעָלָט
דִּי דְּרָאָמָעָ, וּוְאָס אִין גַּעֲוָעָן בְּעַשְׁעָרָט אַקְסְּעַנְפָּעָלֶל/ן. זַיְן גַּאנְצָן לְעַבָּעָן
הָאָט עָר גַּעֲזָאָרגָט אָון גַּעֲשְׁטָרָעָבָט צָו פְּעַרְעָפְּנְטְּלִיכְעָן זַיְנָעּ וּוְרָק,
אַבָּעָר וּוּפִיעָל עָר הָאָט זַיִ וּוְעָגָעָן דָּעָם נִיט גַּעֲמִיתָה, הָאָט עַס זַיִ אִיהָם נִיט
איִבְּגָעָגָעָבָעָן.

אי אַקְסְּעַנְפָּעָלֶס מִיסְטָע וּוְרָק, אי דִי וּוַיְכִּתְגּוּסְטָע קָאָפְּיִטְלָעָן
פֿוֹן זַיְן לְעַבָּעָנְס-גַּעֲשִׁיכְטָע זַיְנָעּ בֵּין אִיצְטָמָעָן כְּמַעַט פָּאַלְקָאָם אָנוֹבָאָוָסָט.
דָּעְרִיבָּעָר פְּעוּדָמָאָגָעָן דִי אִינְיָגָעָ נִיעָז פְּאָקְטָעָן, וּוְאָס מִיר וּוּלְעָלָעָן דָּא כִּימָטָ
טִילְעָן, אַ הִסְּטָרִישְׁ-לִיטְעָרָאִירָשָׁעָן אָון צּוּגְלִיךְ אַוְיךְ אַ בִּיאָגְרָאָפִישָׁעָן
אִינְטָעָרָעָס.

די מְנִיעָות, וּוְאָס הָאָבָּעָן גַּעֲמָאָכָט צּוּ-נִישְׁתָּחָא אַקְסְּעַנְפָּעָלֶס אַלְעָ בעַד
מִיְּהָוָגָעָן וּוְעָגָעָן פְּוּבָּלִיקְרָעָן זַיְנָעּ מַאֲנוֹסְקִרְפְּטָעָן, זַיְנָעּ נָור טִילְוּוֹיָן
גַּעֲלָעָגָעָן אִין זַיְנָעּ מַאֲטָרְעָלָל אָוּמְשָׁטָעָנְדָעָן, דָּעְרָהוּיָפְּט אַבָּעָר — אִין
דָּעָר דָּעְמָאָלִיגְעָר אַלְגָּעָמִינְגָּר לְאָגָעָ פֿוֹן דִי אִידִּישָׁע דָּרוֹקְעָנִינִים. וּוּ
בְּעוֹזָאָסָט, זַיְנָעּ לוֹיט דָּעָם גַּעַזְעָז פֿוֹן 27 טָעָנוֹן אַקְטָאָבָּר 1836 אַלְעָ אִין
דִּישָׁע דָּרוֹקְעָדִיָּעָן אִין גַּאנְצָן רְוִסְלָאָנד פְּעַרְמָאָכָט גַּעַוּוֹאָרָעָן, אָון עַס זַיְנָעּ
פְּעַרְבְּלִיבָּעָן נָור צּוּוִי דָּרוֹקְעָדִיָּעָן: אִין זַיְטָאָמִיר אָון זַיְלָגָעָן, וּוְאָס דִי
רַעֲגִירָנוֹג פְּלָעָמָט אַבְּגָעָבָעָן אִין אַלְעָנְדָעָ (פּוֹנְקָט וּוּדִי, "קָאָרָאָבָּקָעָ") אַדָּעָר
דָּעָם מַסְחָר מִיט בְּרָאָגְפָּעָן). דָּעָר מַאֲנָגָפָאָל אַוְיףְּ אִידִּישָׁע דָּרוֹקְעָרָיָעָן
הָאָט, בְּעַזְיִיטְגָּעָנְדִּיגְג יְעֻטּוֹדָעָר קָאָנְקָוָרָעָן, נָאָטְרָלִיךְ אַרְוִיסְגָּעָרָפָעָן אַ
יְקָרָות אַוְיףְּ בְּכָעָר. אִין דָּעָר פְּעַרְבְּלִיבָּעָן קָאָרָעָסְפָּאָנְדָעָן פֿוֹן דָּעָ
מַאֲלָטִיגָּעָ מַשְׁכָּלִים אִין כְּלִיל-תְּהָוָעָר בְּעַקְלָאָגָט מַעַן זַיִ וּזְהָר אָפְּט אַוְיפְּן

יקרות פון ביכער. דער זעלבער מאנגפאָל האט אַבער נאָך געבראָכט צו
אַ פֿיעַל ערגרען רעוֹלטאט : די צוּווִי דֶּרוּקָעְרִיעַן זִינְגַּן גַּוּוֹאָרְעַן אָנוּ-
בָּעָגְרָעָנְצָטָעַ בעַלְ-בִּתְהִים אַיבָּעַר דָּער גַּאנְצָעַר לִיטָּעָרָטוֹר. נאָך אַידָּעָר
עַס פֿלְעָגַט דָּער גַּעַגְהַנְּגִיבָּר, גַּעַגְגָּשׁ שְׁטוּרָעָגָעָר צַעֲנוֹר,
הָאַט יַעֲדָעָר פֻּרְפָּאָסָעָר אָפְּרִיהָעָר גַּעֲמוֹזָט מִיטָּזִין וּוּרְקָ אָוִיסְטָהָעָהָן
דיּ פֿיעַל שְׁטוּרָעָגָעָר צַעֲנוֹר פָּוּן דיּ דֶּרוּקָעְרִיעַן — אָהָן זַיְעַר הַסְּכָם
הָאַט קִיְּן אֵין וּוּרְקָ נִיטָּגָעָן גַּעַקְאָנְטָן זַהְהָן דיּ לִיכְטִיגָּעָן וּוּלְעָטָן. דיּ זַשְּׂיטָאָ-
מִירָעָר דֶּרוּקָעְרִיָּהָאָט פֻּרְנָומָעָן דָּעַם אָרְטָ פָּוּן דָּער סְלָאוֹוָאָטָעָר, אָנוּ
דיּ אִינוּ פֻּרְבָּלִיבָּעָן בַּיִּאִיהָרָעָ טְרָאָדִיצָּעָס : זַיְהָאַט גַּעַדְרוּקָט נָוָר
חַסִּידִישָׁע לִיטָּעָרָטוֹר, אַוִּיפָּה הַעֲבָרָעָאָישָׁ אָנוּ אַיְדִישָׁ, סִידְרוּם אָ. ד. גָּל.
דֶּרוּקָעָן אִין זַשְּׂיטָאָמִירָעָר וּוּלְטָלִיבָּעָ, הַשְּׁכָלָה-בִּיכְעָר אִין קִיְּן שָׁוָם מַעַגָּ-
לִיכְקִיָּת נִיטָּגָעָן. דיּ וּוּלְגָעָר דֶּרוּקָעְרִיָּהָאָט גַּעַוּוֹן עַטְוֹוָס לִיבְעָרָאָ-
לָעָר, טָלְעָלָאָנְטָעָר. אַבעָר מַכָּה דֶּרוּקָעָן אִין אַיְהָרָ אַוְלָכָעָן וּוּרְקָ, וּאָסָ-
אָלָעָן זַיְן אָפָעָן, שָׁאָרָף גַּעַצְיָעָלָט גַּעַגְגָעָן חַסִּידָהָט, רְבִים אָ. ד. גָּל. —
וּוּגָעָן דָּעַם הָאַט קִיְּן שָׁוָם רִידָּ נִיטָּגָעָן זַיְן.

דאָס זִינְגַּן גַּעַוּוֹן אַיְדִישָׁ, וְאָס הַאָבָעָן בְּעוֹוָאָיָגָעָן אַקְסָעָן
פֿעַלְדָּן צוּ וּוּגָעָדָעָן זִיךְ אִין אַקְטָאָבָעָר 1841 פָּוּן אַדְעָטָ מִיטָּ אַבְקָשָׁה צָוָם
בִּילְדוֹנְגָס-מִינִיסְטָעָר סָ. אַוְאָזָאָזָוָן). אַחֲרָז דָּעַם עַצְמָנִין, מַכָּה וּוּלְ-
כָּעָן עַס הַאָנְדָעָלָט זִיךְ דָּא, אִין דיּ בְּקָשָׁה אִינְטָרָעָסָאנָט אַוִּיךְ אָנוּ דָּער
הַיְנוֹזִיכְטָ, וְאָס זַיְהָאָלָט אִין זִיךְ, אִין אַגְּוּוֹסָעָן זִינְגַּן, אַקְסָעָנְפָעָלָס
לִיטָּעָרָאָרִישָׁען „אַנְיָמָמִין“²).

אַ סְּךְ אַיְדִישָׁ שְׁרִיבְטָ אַקְסָעָנְפָעָלָד צָוָם מַיִ-
נִיסְטָעָר — הַאָבָעָן זִיךְ גַּעֲמִיתָ צוּ בְּעַפְרִיאָעָן זַיְעָרָ בְּרִידָעָר פָּוּן דיּ
טָעוֹתָן, אִין וּוּלָכָעָן יַעַנְעָ לְעַבְעָן, בְּעוֹוִיְזָעָן זַיְיָ דיּ וּוּלְדִקְיָיטָ פָּוּן זַיְעָרָ
אַבְעָרָגְלוּבָעָנס ; בְּעוֹוְנְדָעָרָס אַבעָר הַאָבָעָן זַיְיָ זִיךְ גַּעֲמִיתָ צוּ רַאֲטָעָוּוֹ
זַיְיָ פָּוּן דָּער שְׁעַדְלִיבָּרָן וּוּרְקָנָגָן מִצְדָּקָה דיּ חָסִידִים. דָּאָס אִין אַסְעָקָ-
טָעָ, וְאָס בְּעַהָּאָלָט אָוֹנְטָעָר דָּער מַאְסָקָעָ פָּוּן פְּרוּמִיקִיטָ הַאָרָבָעָן מַאְרָאַלִישָׁעָ
הַסְּרָוָנָהָט, פְּעַרְדָּאָרָבָט דיּ זַיְתָעָן אָוּנָ שְׁטוּרָטָ דיּ בִּילְדוֹנָגָן. בְּעוֹוָאָיָגָעָן דָּוָרָךְ
אַמְתָּחָן פָּאָטְרִיאָטִיזָם אָוּן רִינְגָעָר מַאְרָאַלָּ, הַאָבָעָן אַיְדִישָׁ שְׁרִיפְטָעָלָעָר
גַּעַוּנְדָט גַּעַגְגָעָן דיּ חַסִּידִים זַיְעָרָ פָּעָן, — אַבעָר אָהָן עַרְפָּאָלָג. פָּוּן יַעַנְעָ
מִיטָּלָעָן, וְאָס זַיְיָ פְּלָעָגָעָן אָנוּוּנְדָעָן, הָאַט מַעַן זִיךְ טָאָקָעָ נִיטָּגָעָן

¹) בְּיוֹן יָאָהָר 1863 הָאַט אִין רַוְּסָלָאָנדָ דיּ פְּעוֹוָאָלְטָנוֹגָ אַיבָּעָר צַעֲנוֹר-
עַנְיִינִים אַגְּגָעָהָרָת צָוָם בִּילְדוֹנָגָס-מִינִיסְטָעָר, אִין אַוִּיפָּה דיּ עַרְטָעָר—צָוָם דיּ קוֹרָאָ-

שָׁאָרָעָן פָּוּן דיּ לְעַחְ-רָאָגָיָגָעָן.
2) אַרְבָּיוֹו פָּוּן בִּילְדוֹנָגָס-מִינִיסְטָרִיּוֹם, קָאָרָט. 6082 גָּוָמָ. 148587 ; קָאָרָט.
1797 גָּוָמָ. 106842

ריבטשען, או זיי זאלען איסראָלען דאס בעין, וואָס האָט זיך אַזְוִי טיעַר אַינְגָּעוֹאַצְעַלְטָן: זיי פֿלְעַגְעַן וַיְיַעַרְעַן וְעוֹרֵק שְׂרִיבְעַן אוּפְּךְ הַעֲבָרְעַיְשָׁאַדְעָר דִּיטְשָׁן; צַי הַאָבָעַן אֶבְעָר זַיְעַר וְעוֹרֵק גַּעֲקָאנְטָהָבָעַן אַזְוַאַסְעַר סָאַזְוַן וַיְירָקְנוּגָן, וּבוֹאַלְדָּעַר פְּשָׁוּטוּרָעַן עַולְמָן, פָּאָר וּוּלְכָעַן זַיְיַינְעַן גַּעַוּעַן בעשטיימט, פֿערְשַׁטְעַהְטָן בְּתִין אַינְגָּעַן פָּונְדִּי בִּידְעַן שְׁפָרְאָכָעַן?

„עם איז אלזא נויטיג געוווען אַנוּוּנְדָּעַן אָן אַנדָּעַר מִיטָּעֵל: שְׁרִיבְּעָן אויף איז שפראָך, וואס איז פערשטענדליך דעם פשוטן אַידִישָׁעָן עֲלֹם, אַרְוִיסְגָּעְפִּינְגָּן קָמְמִישׁ אָון צּוּלִיכִיךְ בַּאַלְהָרְעַנְדִּיגְעַ גַּעַשְׁעַהְנִישָׁעַן פּוֹנְסֶם וּוּרְקְלִיכָּעַן לְעַבְעָן, צּוֹצְחִיעָן דעם לְעַזְעָר מִיטָּא מְעֻשָּׂה, אַזְוִי אָז אָוּמְטוּס זָאַל אַרוּסְטְּרָעְטָעַן דָּעֵר אַמְתָּה, אַבָּעָר אַיְן אַפְּינְגְּעָר פָּארָם פּוֹן אַיְנְטָעַ רַעֲסָאנְטָעַר עַרְצָהְלָונְגָן. אַט דֵי שְׁוּעוּרָעַ אַרְבִּיטִיטַהָאָבָּאָדָּיְגָן גַּעַנְמוּמָעַן אויף זֶה.

„דאש ערטשטע, ואס איך האב אונגעשריבען, אייזו „סְפַר חֶסְדִּים“, אָמֵין „דאָזְקִיכְאָט“, וואו די סָאַטְרָע, דִּידָאָקְטִיק אָנוֹ עַרְצָעַהְלָוְנָג וּוְעַגְעָן דִּי אָזְוִינְגָּרְעַפְעָנָג „גּוֹטוּ אִידְעָן“ זִיְנָעָן אָזְוִי צָנוֹנוֹיגְעַבְוָנְדָעָן, אָנוֹ דָעַר עַולְם וּוְעַט זִיךְ דָאַרְשָׁתִיג אַנְכָּפְעָן אָנוֹ דָעַם אִינְהָאָלָט פּוֹנְסָם וּוּרְקָן, אַיִּהְמָן וּוְעַט קָלָאָר וּוּרְעָן זַיִּעְרָ צְבִיעָות, עַר וּוְעַט מָזְעָן דָעַרְפִּיהְלָעָן אַפְּעָרָגְכְּטָוְנָג צָו דָעַר גָּאנְצָעָר חֲסִידִישָׂעָר סָעַקְטָע, — אָנוֹ דָעַרְמִיט וּוּרְטָן דָעַרְגְּרִיכְטָס מִיִּין צִיעָל!

“אוייך דערוואלבער שפראך האב איך אונגעשריבען אויך עטליך
דריאמעס און קאמעדיעס; דא איזו דער לעבענס-שטיגיגער פון די חסידים
פארגאנשטעטלט איזן סצענישע האנדולונגגען, און נישט קווקענדיג אוייך די
גורייסע שוועריגקייטען (דער פושטער איך האט ניט אפילו קיין מיבּ
דעתטען בעגריף וועגן טעאטער, אקטען און סצענעס), האב איך פונּ
דעתסטעוועגען זוכה געווען, או אלע אדעםער געבלידעט אידען האבען גע-
לויבט מינע ווערך; בעזונדערס האט אפראכירט מינע שטראובונגגען
ה' ב. שטערן⁽³⁾.

„דאס ווירק „ספר חסידים“ און די דראמעס זיינען אונגשיקט גע-
ווארען קיין ווילגע צו ה' טוגנדהאלד'ן⁴). אונ ער האט אויסיגעווירקט
פֿאָר זַיִן אַ צענוּר-עַלְוִיבְּנִישׁ. אַבעָּר די ווילגען דָּרוֹקָעֶר עַנְתְּשִׁילְּסָעָן
וַיֵּד נִיטְּ אָוָּף קִין פָּאֵל אַבְּצָדְּרוֹקָעָן זַיִן. אָוָּף אַזָּא אָוָּפָן פֻּעֲרָבְּלִיבְּגָעָן מִינְיָע

³ בצלאל שטערן (1798—1863), דער דירעקטאר פון דער אידישער שול אין אדרעס—איינער פון די אגונעועהנסטע דעםאלטיג אידישע אינטעליגנטז; ער אין געווען טרונאליך בעוואסט דעם בילדונגס-מיניסטר אוואוואראוו.

⁴⁾ וואלף טוגענדהולדר (1864—1797), שרייפטשטיילער, אידישער צענזהר ביזום ולגנער צענזהר-קאומינעם.

מאננסקייפטען ניט-פובליקירט, בעת איז זיעיר פערשפֿרײַטונג וואלט דורךאיס גבראכט או יונעם רזולטאט, אויף וועלכען מען קאזו זיך פון זוי ריכטען.

“דערלעיבר ערלויב איך מיר פאלגוזאמסט בעטען איעיר עקסעלען פארצושורייבען וועמען מען בעדארף ווועגן צוטראטען אהן שום מניעות צום דורךן מיינע ווועך”.

זו זיין בקשה האט אקסענפעלד צוועלעגט צוויי בריף, וואס ער האט פון ווילנע בעקומון פון וו. טוגענדהאלד'ן. אין דעם ערסטען (פון 25-טען אפריל 1840) ענטשולדייגט זיך יענער, וואס ער האט אויר א לאנגער צייט פעראלטען בי זיך דעם מאኖנסקייפט פון "ספר חסידים", וועלכען ער שיקט אב ערשות איצט צוריק אקסענפעלד'ן. "ווער אבער איז דערין שולדיג, אויב ניט איהר אלין? דאס ווערך איז איז אינטער רעסאנט, איז עס איז אונגעלאיר געווען אבעזריסען זיך פון איהם. אב שיקענדיג איך ענדליך דעם מאኖנסקייפט, ווילט זיך מיר אבדאנקען איז פארן פערענגיינען, וואס איך האב געהאט ביימ ליעיגען". איז שפערטער פערפאלאען גע- אונגעדרוקטער כתבייד פון "ספר חסידים" איז שפערטער פערפאלאען גע- ווארען, זיינען די וויטערדייג אוטיפיירליך שבחים, מיט וועלכע עס איז פול טוגענדהאלד'ס בריף, אנטערעסאנט דערמייט, וואס זיז גיבען אונז א בעגריף מכח דעם אינהאלט פונם ווערך און זיין בעדייטונג. "אייהר — שריביט טוגענדהאלד — האט דערהייבען איעיר סאטירע בו צו איז זעלטנענער פאלקאמקייט, איז אבשאצען געהעריג אייהרע מעלהות קאנען נור ינען, וואס האבען לאנג, לאנג געללאנדושעט צוויישען די אונגענער פון דער חסידיישער סעקטע. וווען איך וואלאט געווען רייך ווי קראזום, וואלאט איך געהיסען גאנצע בויגענס, פאר וויער זעלטנענער לעבעדייגקייט, אויסתעהפטען מיט גאלדען אויתיות אויף טיערטען אטלאס!... ווי גורויס זיט איהר, טיערעדר פרײינד, וווען איהר בריניגט אריין דעם לעוזער אין די קלובען פון דער חסידיישער סעקטע, אדער וווען איהר פיהרט איהם מיט זיך בעטה איעירע באַלעהרעדיג וואנדרונגונג, אדער וווען איהר ענטפלעקט די נידעריגקייט פון זייערעד נפשות אין איהר גאנצעער עקל- האפיגען נאָטירלייכקייט! זיז האבען אפנום א לאנגע צייט פאוירט פאר איז, מײַן טיערעדר חסידים-דרפאעל; ווארים איז אויסגעצייכענט, עצט בילד קאן געבען נור דער, ווער עס האט אויפֿן גענויסטען אופֿן שטודירט דעם אַריגנאלַל". — דער צויטער בריף איז פון 15-טען פֿעַבְּרַן 1841. פון איהם איז צו זההן, איז טוגענדהאלד האט געהאט די געלעגענהייט צו בעקענען זיך מיט אקסענפעלד'ס אנדערע מאַנוֹנסקייפֿ טען און ער האט אויך זיז הויך געשעט. וואס אַנְבָּעַלְאָגָנְגָט דעם "ספר חסידים", שריביט ער דא דעם פערפאָסער, איז "קיינער וויל איהם ניט

דרוקען, מורה האבענדייג צו פערליירען ביימ פאלק אין די אויגען דעם שם פון א גאטספֿאַרכטיגען מענשען".
בקומען אקסענפֿעלד'ס בקשה, האט דאס בילדונגס-מניסטערדים געמאכט אן אונפראגע ביימ קוראַטָּאָר פון וילנער לעה-ראַיאָן. יונגער האט געליפֿערט אויספֿהָרְלִיכְבָּעַ מְאַטְּרִיאָלְעַן וועגען דעם עניין. ער-שטענס, אַ בעריכת מכח "ספר הסייעים", וואָס טוגענדהאלד האט צוגע-שטעלט דעם וילנער צענזר-קָאַמִּיטָעַט. מיר געפֿינְגַּן דאַ אַ גַּעֲנוּיַּעַ כָּאַ רַאַקְטָּעִיסְטִּיקְ פָּוּן אַקסענפֿעלד'ס ווערך:

"דאָס הויפֿט-צִיעָלְ פָּוּן דעם ווערך, מעלהט טוגענדהאלד, אייז — אַבְּצֹוְצִיהָעַן די אַידְעַן פָּוּנְמָסְטִּישָׁעַן אַזְחָלָם/דִּיגָּעַן חַסְדִּישָׁעַן לְעַזְבָּן-שְׂטִיְיגָר אָוָן אַרְאַבְּצָרוּיִיסְטִּעַן פָּוּן דֵּי רַבִּים יַעֲנַע שִׁין פָּוּן הַילִּיגְ-קִיטְ, מִיטְ וּוּלְכָעָר דָּעַר פֻּרְגָּאָרְטָעַר עַולְםָ האָט זַיִּ אַרְוָמְגָּעְרִינְגָּעָלָט. צָוְלִיעָב דַּעַם שְׁלִידְעָרֶט דָּעַר פֻּרְפָּאָסְעַר די נִשְׁתְּגִיקִיטְ פָּוּן זַיִּעְרָעְ גַּעַזְ שְׁפָרְעָכָעַן, זַיִּעְרָ פּוֹסְטָעַן שְׁטָאַלְץְ, זַיִּעְרָ חַזְקָהָמָכָעַן פָּוּן אַנְדְּרָעָעָ סְעַקְטָּעָס אַזְנְזָרְפָּאָטְ�וָנְגְּ גַּעַגְעַן מְעַנְשָׁעַן בְּכָלְלָה; עַר עַפְּנַטְאָוִיךְ די עַסְ-צִימָעָרָעָן פָּוּן דֵּי רַבִּים אָזְנָעַן בְּעוּווֹיזָט, וְיִי הַולְּעַן אָזְנָעַן פֻּרְשָׁוּעָנְדָעַן דַּעַם שְׁוֹוִיָּס פָּוּן דֵּי פְּרוֹמָעָן אָזְנָאַיוּעָ לִיטְ, וְואָס בְּרִינְגָּעָן זַיִּ פָּוּן אַלְעָזָרְ זַיִּטְעָן פְּדִוּנָהָתְ; עַר פִּיהָרֶט אַרְיָין דַּעַם לְעֹזָר אָזְנָעַן זַיִּעְרָעְ פִּינְטָאַזְעָרָעְ פֻּרְזָאָמְלָוְנְגָעַן, וְוָאַזְעָרְ רַבִּי וּוּרְטָמְ אַיְדָעָלְזִירָט אָזְנָעַן בֵּין צַו אַ גַּעֲטְלִיכְעָרְ מְזָדָגָה.

"דאָס אַלְזָ שְׁטָעָלָט פָּאָר דָּעַר פֻּרְפָּאָסְעַר מִיטְ די עַכְטָעָ דִּיבָּרִים פָּוּן דָּעַר סְעַקְטָּעָ גּוֹפָאָ, אַזְוִי אָזְדָּרָקְ וְיִי עַנְטָפְלָעָקְטָ זַיִּ דָּעַר גִּיטָּט אַיְתָרָעָ, אָזְנָעַן מְזָוָּן נִיטְזָוְלִינְדָּגְ בְּעוֹאוֹנְדָעָרָעָן, וְיִי טִיעַעַר עַר דָּאָט שְׁטוּדִירָט זַיִּעְרָ זַיִּטְעָן, זַיִּעְרָ שְׁפָרְאָךְ, זַיִּעְרָ בְּעוֹזְגָּוְגָעָן אָזְנָעַן גַּעַהְיִים סְטָעָ גַּעֲפִיהָלָעָן.

"אַ בְּעוֹזְגָּוְגָעָן וּוּרְקָוְגָּא אַזְיָחָדָעָט לְעֹזָר מְזָוָּן הַאָבָּעָן די בְּיַלְדָּעָר, וְואָס דָּעַר פֻּרְפָּאָסְעַר שְׁלִידְעָרָט, וְיִי אַזְוִי מְזָעָן דִּעְרָגְ-יִיכְּבָּטְ די מְדָרָגָה פָּוּן חַסְדִּישָׁעַן רַבִּי, וְזָאַסְטָרָעָ קָוְגָּעָן וְיַיְנָעָ גַּבְּאִים וּוּזְגָּדָעָן אָזְנָעַן כְּדִי צַו מְאָכָעָן אַיְהָם פָּאָר אַ בְּעַלְ-מוֹפָת, צַו וּוּמְעַן עַס אַזְוָּטָאָ, טַעַנְגָּ דִּי גַּאנְצָעָ נְאָטוֹרְ; סְאַרְאָ וּוּרְקָוְגָּא אַזְיָחָדָעָט לְעֹזָר גַּאנְצָעָרְ סְעַקְטָּעָ עַס האָט דַּעַם רַבִּינְסְּ מִינְדָּעָסְטָרְ וּוּאָנוֹקְ; וְיִי אַזְוִי עַר רַוְאִינְרָטְ דָּאָס גְּלִיקְ פָּוּן יַעֲדָרָעָן, וְואָס האָט דַּעַם מוֹתָה צַו שְׁטָעָלָעָן זַיִּדְ גַּעַגְעַן זַיִּן יָאָרְ, אָזְנָעַן בְּכָלְלָה די בְּיַלְדָּעָר פָּוּן דַּעַם רַבִּינְסְּ כְּלוּמְרָשְׁטָעָ שְׁטִירִיטָעָן מִיטְ די "קְלִיפָּותְ" אָזְנָעַן בְּיוּזָהָרָה, וְואָס וּוּלְעָן אַוְמְבָרִינְגָּעָן דָּאָס פָּאָלָק יִשְׂרָאֵלְ, אַבְּעָרְ זַיִּי מְזָוָּן אַפְּטָרָעָטָעָן פָּאָר דַּעַם רַבִּינְסְּ כָּה אָזְנָעַן גְּדוֹלָהְ". —

וּוִיטָעָר האָט דָּעַר קּוֹרָאַטָּאָר צְוֹגְעַשְׁטָעָלָט אַ צְוֹוִיטָעָן בעריכת פָּוּן טַגְעַנְדָהָאָלָדְן, וְוָאַזְעָר מְעַלְדָעָט, אַזְעָר לְוִיתָעָט אַוְיפְּטָרָאָג

פונ'ם צענוור-קאמיטעט נאכאמאל געהאטן און אונטערהאנדלוגן מיט די זוילנער דרוקער, און זיַּ האבען ערקלעהרט, און זיַּ קאנגען זיך בשום אופן ניט ענטשליסטען צו דרוקען אקסטנפערלעס "ספר חסידים". וועגן זייןיע טעמיים האבען די שותפים — זימעל טיפאגראף און ראובן ראם — דער לאנגט אָ שרייפטליך ערקלערונג :

"мир פלאגען זיך קינמאָל ניט אָבזאגען — שריבען זיַּ דֿאָ — אָן מיר זאגען זיך אויך אִיצט ניט אָב צוֹ דֿרокаָן אַין אָונזער דֿרокаָרְרֵי נִיעַ בִּיכּוּר, אָפְּרָאָבְּרִיטָע דֿוּרְךָ דֿעֶר צָעַנּוּר, בעזונדערס דֿי וּוּרְקָ פָּוּן הִינְּגָן טִיגָּע גַּעֲלָהָרְנָטָע אִידָּעָן, וּוּסָס עַנְתָּהָאַלְטָעָן אַין זיך לִיטְעָרְשִׁישָׁע, מאָרְאַלְישָׁע, פִּילָּאָגְיִישָׁע אָן אַנְדָּעָרָע נַצְלִיכּוּ עֲגַנְיִינִים. מיר זיַּנְגָּען זיַּ דֿעֶר דֿין אָפְּלִילְוָה בְּעַהְיָלְפִּיגָּא. צ. ב., די וּוּרְקָ פָּוּן דֿעָם גַּעֲלָרְעַנְטָעָן, וּוּסָס לְעַבְּטָע אָן קְרוּמָעָנָעָן, י. ב. לעוינְגָּאָן — תְּעוּדָה בִּישְׂרָאֵל", אָפָּס דְּמִים" אָן "בֵּית יְהוָה", וּוּ אָוֵיךְ דֿאָס בְּזַחְזָקָעָד אַיְנוֹאַיְנָעָד. קָאָפְּלָאָן "ארְץ קְדוּמִים", — האבען מיר בי זיך אָבְּגָעְדְּרוּקָט אוּיף אָונְזָעָרָע הַזְּכָאָות אָן גַּעֲגָעָן זַיְעָרָע פֻּרְפָּאָסָעָר אַהֲן שָׁוָם גַּעֲצָהָלָט צוֹ עַטְלִיכּוּ הַוְּגָדָעָת עַקְוּמָפְּלִיאָרָעָן, אָן אָוֵיךְ אִיצְט וּוּרְטָר בְּיַי אָוֵיךְ דֿעָם זַעַלְיָה בְּיַגְעָן אָפָּן גַּעֲדְּרוּקָט לְעוֹזְנָאָן/סָס וּוּרְקָ, "בֵּית האָזֶר".

"וּוּסָס אָנְבָּעָלָאָגָּט אָבָּעָר דֿעָם מָגָּנוֹקְרִיפְּט, "סָפָר חֲסִידִים", אָין דֿאָס וּוּרְקָ פֻּרְפָּאָסָט נִיט אוּיף אָזָסָעָר סָאַיזָּוּ רִינְגָּעָם לשָׁוֹן, נָור אוּיף דֿעֶר שְׁפָרָאָךְ, וּוּסָס וּוּרְטָר גַּעֲרִוִּיכְט צְוִישָׁעָן דֿעָם אִידְיָוָשָׁן פְּשָׁוֹטָן עַוְלָם, אָן עַנְתָּהָאַלְטָע אַין זיך בְּלוּזָּי זִילְזָוְלִים גַּעֲגָעָן דֿעֶר חַסִּידִישָׁר סָעְקָטָע, מִיטָּה שְׁאָרְפָּסָטָע בְּעַשְׁוֹלְדִּיגְוָנָגָעָן אֵי גַּעֲגָעָן דֿעֶר סָעְקָטָע גּוֹפָא, אֵי גַּעֲגָעָן אִיהָרָעָרָע רְבִיָּים אָן מִיט אָונְאָשְׁטָעָנְדִּיגָּעָן, אַיְסָגְּלָאָטָעָן לְבָנִישָׁע דִּיבְרִים גַּעֲגָעָן זַיְעָרָע מְנַהָּגִים אָן אוּפְּפִיהָר. דֿעָרְרִיבָּעָר הַאַלְטָעָן מִיר, אָן נִיט בְּלוּזָּי וּוּסָס דֿעֶר סָפָר וּוּטָר נִיט בְּרִינְגָּעָן קִיְּן שָׁוָם אַלְגָּעָמִינָעָם נּוֹצָעָן, וּוּטָר עַר נָאָר אָרוּיסְטוּפָעָן צְוִישָׁעָן דֿעָם אִידְיָוָשָׁן פָּאָלָק מְחַלְוּקָה, האָס אָן פֻּרְשִׁידְעָנָעָר קְרִיגְעָרִיעָן, בְּפֶרְט אָזָמָח דֿעֶר סָעְקָטָע אִין שָׁוִין דֿעֶר רַעְגִּירָוָנָג גַּעֲגָעָן בְּעוֹאָסָט. בעזונדערס, גַּעֲפִינָעָן מִיר, וּוּלְטָר דֿאָס דֿרְוקָעָן דֿעָם סָפָר אָין אָונְזָעָר דֿרְוקָעָרִי אָנוֹנוֹ פֻּרְשָׁאָפָט גַּרְוִיסָע הַזְּקוּקָה, וּוּרְאִים דְּרוּכְדָּעָם וּוּלְעָן גַּעֲגָעָן אָנוֹנוֹ שְׁטָאָרָק אִיפְּגָעָבְּרָאָכָּט וּוּלְעָרָן דֿי חֲסִידִים, וּוּסָס בְּלִילְעָן אָ גַּרְוִיסָעָן טִילָּאָידָעָן, אָן זַיְּ וּוּלְעָן אִוְפְּהָעָרָעָן נְעַמְמָעָן פָּוּן אָונְזָעָר דֿרְוָה קְעָרִי אִידְיָוָשָׁר סָפָרים בְּכָל אָן בעזונדערס אַזְעָלְכָא, וּוּסָס וּוּרְעָרָעָן אָרוּיסָה גַּעֲגָעָבָעָן פָּאָר פְּרָעָנוּמְעָרָגָנָטָעָן, אוּיף וּוּלְכָא מִיר הַאָבָעָן אָסָעָמָעָן גַּעֲלִיהָעָבָע גַּעַלְד, אָן זַיְּ וּוּלְעָן קְוִיפָּעָן נָור אִידְיָוָשָׁר בִּיכּוּר, סָעָסָמָעָן גַּעֲלִיהָעָבָע גַּעַלְד, אָן זַיְּ וּוּלְעָן קְוִיפָּעָן נָור אִידְיָוָשָׁר בִּיכּוּר, גַּעֲדְּרוּקָטָע אָין פּוֹילְעָן, וּוּסָס וּוּרְעָרָעָן אָזָיְּ אוּיךְ אַהֲן אִוְפְּהָעָר אַרְיִינְגָּעָר פִּיהָרָט מַאֲסָעָנוּוֹיִזְׁ דֿוּרְךָ קְיֻווּעָר צָעָנוֹר. נָאָךְ דֿעָם אַוְגָּלִילָה, וּוּסָס הָאָט אָנוֹנוֹ שָׁוִין גַּעֲטָרָאָפָעָן מַחְמָת דֿעֶר שְׁרָפָה אָן אָונְזָעָר דֿרְוקָעָרִי אָין יָאָהָר

1840, קאנען מיר דורכדעם רואינירט וווערען און אפילו קומען צום אונזעטען.

„איבעריגענס, אויב די העכערע רעהיגונג ווועט, נאכ'ן איבעריעצעין און בעטראכטטען דעם „ספר חסידים“, פארט אינגעפינען איהם פאר נוץ' ליך, זייןען מיר אויף אייר ערשותער פאדערכונג גרייט אבצדרוקען איהם און שום טענות אין אונער דראקעטיי, אויף ינען בעדינונגנען, וואס וועלען פערפאסער.“ —

ראם און טיפאגראף האבען אליא ערקלערט, און דראקען וועלען זי דעם „ספר חסידים“ נור דעמאלאט, אויב זוי וועלען בעקומען אַ דירעקטע פעראָרדענונג פון דער רעהיגונג: אין ינען פאל וואלט פון זוי אַראָבָּ געווארפֿען געווארען די שולד געגען דעם חסידישען עולם. די פראגע אין געשטעטלט געווארען אַזְוִי, אַז דער ענדיגלטיגער בעשלוס האט זיך געוענדט אַז דעם בילדונגס-מיניסטר. אַקסענפֿעלַד האט דעריף גע-ボיט; ער האט גערעכענט, אַז דער מיניסטר ווועט איהם אונבעידיגט שטיצען אין זיין שטראַיט געגען חסידות און ווועט פאָרשייבען די ווילער דראקער אַבצדרוקען ייָנוּ ווועrk. אַקסענפֿעלַד האט אַבער ניט געווואָסט וועגען דעם שטאָנדפֿונקט, וואס עס האט נאָך אין יאָהָר 1834 פֿאָרמוּ לירט דער אַינערק-מיניסטר בלודאו און וואס אין אַפְּראָברט געווארען דורך דעם קייזער ניקלאָי דעם 1-טען: „אַזְוִי זי דער אַידישער גלויבען, וואס אין גערינדעת אויף דער אַונְגִּינְגֶּער תַּלְמֹדִישׁעֶר לעהער, אַזְוִי בְּכָל שעדליך פֿאָר דער קְרִיסְטָלִיכְעֵר גַּעֲזָלְשָׁאָפְּט, טָאָר מַעַן נִיט טִילְעָן די אַידָּעָן אויף סֻקְטָעָס (מַתְנָגְדִּים אַזְוִי חֲסִידִים) אַזְוִי פֿערפֿאָלְגָּעָן אַזְוִי סֻקְטָעָס צּוֹלְעָב דער אַנדְעָרָעָר; וּוֹאָרִים דָּאָס וּאָלָט גַּעֲקָאָנְט גַּעֲבָעָן דער אַנדְעָרָעָר אַזְוִי גַּרְונְד צַו מִינְגָּעָן, אַזְוִי הַר לְעַהֲרָע אַפְּרָאָברָט די רַעֲגִירָוּנְג“. אַבְּהִיטָּעָן „גִּיטְרָאָלִיטָּעָט“ בְּיַמִּים שְׁטָרָאִיט צוֹוִישׁעָן מַתְנָגְדִּים אַזְוִי חֲסִידִים, אויב רַודְפָּן — אַזְוִי צּוֹגְלִיךְ אַי די, אַזְוִי יְעַנְעָן דִּי פָּאוֹצִיעָן, אַזְוִי וּלְכָעָר די העכערע רַוְשִׁישׁע רעהיגונג האט זיך געוווען דִּי אַנְדְּרָעָר אַזְוִי גַּרְונְד צַו מִינְגָּעָן, אַזְוִי הַר לְעַהֲרָע אַפְּרָאָברָט די רַעֲגִירָוּנְג“. אַבְּהִיטָּעָן „גִּיטְרָאָלִיטָּעָט“ בְּיַמִּים שְׁטָרָאִיט צוֹוִישׁעָן מַתְנָגְדִּים אַזְוִי חֲסִידִים, אויב רַודְפָּן — אַזְוִי צּוֹגְלִיךְ אַי די, אַזְוִי יְעַנְעָן דִּי אַפְּצִיעָלָע מִיטְטִילְוָגָן: „גַּעֲפִינְגְּנִידִּגְּ פֿאָר רַעְכָּט די פֿעַלְלָד בעקומען די אַפְּצִיעָלָע מִיטְטִילְוָגָן: גַּעֲפִינְגְּנִידִּגְּ פֿאָר רַעְכָּט די לוּבוּוּרְדִּיגָּע שְׁטוּרְבָּוּנְגָּעָן פָּוּן אַיְלָעָר ווּוּרָק, האט דער בילדונגס-מיַּסְטָרָט דָּאָך נִיט אַנְרָקָעָנְט פֿאָר מַעְלִיךְ צַו צוֹוִינְגָּעָן די ווּלְגָעָר דְּרָאָקָעָר, זַיְּ זָלְעָן דְּרָאָקָעָן אַיְלָעָר מַאֲנוֹסְקְּרִיפְּטָעָן“. צּוֹגְלִיךְ האט דָּאָס מִינְסְטָעָר רַיּוֹם אִיהָם רַעְקָאָמְעַנְדִּירָט, עָר זָאָל זַיְּ ווּנְדָעָן צַו דָּעָר אַנְדְּרָעָר אַידִּי שְׂעָר דְּרָאָקָעָרִי, ד. ה. אַגְּגָוּוּיְזָעָן אִיהָם, „וּוֹאָ אַגְּטָעָר אַיד ווּאַיְנָט“; וּוֹאָרִים אַזְוִי זְשִׁיטָאָמִיר האט דָעָר פֿערפֿאָסְעָר פָּוּן „ספר חֲסִידִים“ נאָך ווענְגָעָר גַּעֲקָאָנְט רַעְכָּעָן אַוִּיפְּ עַרְפָּאָלָג, אַיְדָעָר אַזְוִי ווּלְגָעָ.

דער ענטפער פון בילדונגס-מיניסטערiom אוּן פאָר אקסענפערן' געוווען אַ האָרבע ענטוישונג. אַ געפיהל פון טרייער שפירט זיך אַין זיין נייער בקשה, מיט וועלכער ער האָט זיך אַין אָפריל 1842 וויידער גע-זונדט צו אָוֹאוֹאָרָאָזָן. "מיין ציעל אוּן גיט געוווען — שרייבט ער דאָ — אָרוַיסְצּוּשְׁטָעלְעָן זיך אלָס פֿערפֿאָסְעָר (וּאוֹרִים אַיך וּוּאלָט דאָך גע-קָאנְט שְׁרֵיְבָעָן אוּף אַן אִירָאָפְּעָאַישָׂר שְׁפָרָאָך), נור בלוי צו ברײַנְגָעָן נוצְעָן מיינְעָן בְּרִידָעָר, ווֹאָס לְיִידְעָן אָונְטָעָר דַּעַם יָאָך פָּוּן אֶבְּרָאַלְיְוָעָן... אַיך האָב געהאָפט, אַן אִיעָר עַקְסָעַלְעַץ ווּעַט מַאֲכָעָן אַ סּוֹף צָוָם וּוְלִיקְרָאַט לְיכָעָן ווִידְעַרְשָׂתָאָנד פָּוּן דֵי ווּילְנָעָר דְּרוּקָעָר, ווֹאָס זָאגְעָן זיך אַב צו דְּרוּקָעָן מִינְעָן וּוּרָק, כְּדֵי נִיט צו דְּעַרְלָאָזָן. אַנְדָעָר דֵי שִׁין פָּוּן בִּילְדוֹנָג זָאַל אַרְיְינְדְּרִינְגָעָן צּוֹוִישָׂעָן אִידָעָן. אַבְּעָר דֵי מִיטְיְילְזָג, ווֹאָס אַיך האָב בעקומען, האָט מִיר בעוויזְעָן קְלָאָר, אַן צּוֹוִינְגָעָן דֵי דְּרוּקָעָר אַינוֹ אָבוֹן מעגליך".

מיט גְּרוּיס צער האָט זיך אקסענפערל אַיבָּעַצְיִיגְט, אַן מַכְה דְּרוּקָעָן זִינְעָן ווּרָק קָאָן דְּרוּוֹיְיל קִין רִיד נִיט זַיִן. אַבְּעָר דֵי שְׁטָרָעָבָוָג צו פּוּבְּלִיקְרָעָן זַיִן אַיִּהְמָ גַּעַוּעַן אַזְוִי שְׁטָאָרָק, אַן ער האָט זיך דְּעַרְוִיף נִיט גַּעַקְאָגָט בְּעַרְוָהְיִגְעָן. ער פָּאָלֶט בְּאָל אַוִּיך אַן אַנְדָעָר פְּלָאָן: "בִּיט זַעַהַנְדִּיגְ קִין שָׁוָם מִיטְעָל צו דְּרוּקָעָן מִינְעָן וּוּרָק, — שְׁרֵיְבָעָט ער אַין זַיִן נִיעָר בְּקָשָׁה צו אָוֹאוֹאָרָאָזָן — הָאָב אַיך בְּעַשְׁלָאַסְעָן זַיִן צו פְּאַרְעַפְּעַנְטְּלִיכָעָן דְּרָךְ לִיְּטָא גַּרְאָפְּרָעָן דַּעַם בִּילְדוֹנְגָס-מִינְיסְטָעָר צו וְאוֹ אַיך לְעַב שְׁטַעַנְדִּיגְ". אָנוֹ ער בעט דַּעַם בִּילְדוֹנְגָס-מִינְיסְטָעָר צו עַרְלוֹיְבָעָן אַיִּהְמָ לִיטָאָגְרָאָפְּרָעָן אַין אָדָעָס זִינְעָן מַאֲנוֹסְקְּרִיפְּטָעָן, ווֹאָס זִינְעָן שְׁוִין פָּוּן דָּעַר צְעַנוֹר דְּעַרְלָאָזָט גַּעַוְאָרָעָן צָוָם דְּרוּק. דָּאַסְמָאָל האָט אָוֹאוֹאָרָאָזָוּ עַרְפְּלִיט זַיִן בְּקָשָׁה: ער האָט מִיטְגְּעַטְיִילְט דַּעַם קוֹרָאָט טָאָר פָּוּן אָדָעָסְעָר לְעַהְרָאָיָאן, אַן פָּוּן זַיִן זִיְּט אַין נִיטָאָ קִין מַנְיָוָת, אַקסְעַנְפָּעָלָד זָאַל אַין אָדָעָס, ווֹאָס סְגַעְפִּיגְט זיך נִיטָאָ קִין אִידְיִישָׂר דְּרוּק קְעָרִי, אָרוַיסְצּוּשְׁטָעלְעָן זִינְעָן וּוּרָק אַיְפְּרָאָסְלִינְגָעָן אַפְּגָן, אַבְּהִיטְעַנְדִּיגְ דְּעַרְבִּי דֵי גִּילְטְּעַנְדִּיגְ צְעַנוֹרְ-פְּעַרְאַרְדְּעַנְגָּגָעָן.

אַבְּעָר פָּוּן דַּעַם פְּלָאָן אַין גָּאָרְנִישָׂט אַרוֹיסְט. סְאַין מעַגְלִיךְ, אַן עַט האָבָעָן זיך בְּעַגְעַנְט טְעַכְּנִישָׂעָן מַנְיָוָת; ער לִיטָאָגְרָאָפְּשִׂיעָר אַופָּן האָט זיך אָרוַיסְצּוּשְׁטָעלָט פָּאָר צו טִיעָר. אלְעַנְפָּאָלָס האָט אַקסְעַנְפָּעָלָד נִיט גַּעַקְאָגָט אַיסְנוֹצָעָן דֵי עַרְלוֹיְבָעָן, ווֹאָס ער האָט בעקומען אוּף צו לִיטָאָגְרָאָפְּרָעָן זִינְעָן וּוּרָק אַין אָדָעָס. זְעַלְבָּסְטְּפְּרָשְׁטָעַנְדְּלִיךְ האָט ער גְּעוֹוִיסְט גַּעַהְאָט גַּעַטְרָאָכְט אוּף וּוּגָעָן דְּרוּקָעָן זִינְעָן מַאֲנוֹסְקְּרִיפְּטָעָן אַין אַוְיְסְלָאָבְדָה אַזְמָס הָאָבָעָן גַּעַתְחָאָן אַיְנִינְגָעָן פָּוּן דֵי דַעְמָאָל אַוְיְסְלָאָבְדָה אַזְמָס הָאָבָעָן גַּעַתְחָאָן אַיְנִינְגָעָן פָּוּן דֵי בּוּיעָקָב, מַ. א. גִּינְצְּבָּרוּג. אַבְּעָר אַין יָאָהָר 1845 אַין דָּעַר מַאֲנָאָפָּאָל אוּף אִידְיִישָׂר דְּרוּקָעָרִיָּעָן נַאֲך פָּעָר-

שטאָרקט געווֹאָרעַן דורךְדָּעַם, וואָס מעַן האָט בעשְׁתִּימָט אַבעזְנְדָּעַר אָפֶּן צָהָל אַוִּיף אִידְיִישׁ בִּיכְעָר, ווּלְכָע ווּרְעַן אַרְיִינְגְּעַפְּהָרֶט פָּוּן אַוִּיסְלָאנְד, —¹ קָאָפֶּן. פָּוּן יַעֲדָן דָּרוֹקְוּבְּיָגָעַן. בַּיָּמִים דָּרוֹקָעַן אֵין אַוִּיסְלָאנְד בִּיכְעָר, וואָס זַיְגָעַן גַּעֲוָעַן בעשְׁתִּימָט פָּאָר פְּשָׁוֹטָע, מִיסְטָעָנָס אַרְיִימָעַ לְעוֹזָר, ווּאָלָט דָּעַר אַפְּצָהָל אָזְוִי גַּעֲהַעֲכָרֶט דָּעַם מַקָּח, אָז אַקְסָעַנְפָּעַלְדָּה האָט זַיְקָעַן גַּעֲמוֹזָת אַבְּזָאָגָעַן אַוִּיךְ פָּוּן דָּעַם דָּאוֹיְגָעַן פְּלָאָג.

גַּעֲוָוִיס האָט אַקְסָעַנְפָּעַלְדָּה נִיט אִיפְּגָעַהָּעָרֶט צָו מִיהָעַן זַיְקָעַן ווּגַעַעַן פֻּרְעַפְּעַנְטִילְכָּעַן זַיְנָעַ ווּרְקָע. אַבָּעָר פָּאָר אַמְּשָׁךְ פָּוּן אַיָּاهָר צָעָהָן האָז בְּעַן מִיר נִיט קִיְּזָנִית ווּגַעַעַן דָּעַם. מִיר דָּעַרְוּוִיסָעַן זַיְקָעַן עֲרַשְׁתָּוָת ווּגַעַעַן דָּעַם. 1854.

די שְׁרִיטִת, וואָס עַר האָט פָּאָרְגָּעָנוּמָעַן אֵין דִי יַאֲהָרָעַן 1852 דָּעַם 17-טָעַן יְוִלִּי 1852 האָט דָּעַר גַּעַהְלָף פָּוּן אִינְגְּרִיךְ-מִגְּיסְטָעָרָה לעַקְס מְדוּעָעָגָעַן דָּעַם בִּילְדוֹנְגָּס-מִינְיִיסְטָעָר שִׁירִינְסְּקִי-שִׁיכְמָאָטוֹן פָּאָלָגָעָס: דָּעַר אַדְעָסְעָר „סּוֹחָר פָּוּן 3-טָעַר גִּילְדָּעַ“ יִשְׂרָאֵל אַקְסָעַנְפָּעַלְדָּה האָט דָּעַרְלָאנְגָּט אֵין אִינְגְּרִיךְ-מִינְיִיסְטָעָרִים אַבְּקָשָׁה, מעַן זַאְל אַיִּהָם עֲרָרָה לוּבָעַן עֲפָעָנוּן אֵין אַדְעָס אַדְעָסְעָר, סְפָּעַצְיָעַל אַוִּיךְ צָו דָּרוֹקָעַן זַיְנָעַ ווּרְקָע. דָּעַר שְׁטָעַל-פְּעַרְטְּרַעְטָעָרָה פָּוּן אַדְעָסְעָר אַזְנָאָרָהָרָה גַּעַנְוָרָאָלָגָעָס גַּוְבְּעַרְנָאָטָאָר פִּיאָדָאָרָהָוָה האָט אַגְּרָנִישָׁטָמָעָגָעָן דָּעַם, בְּתָנָאי אָז אַקְסָעַנְבָּעָס פָּעַלְדָּס ווּרְקָע זַאְלָעָן בְּעַטְרָאָכָט ווּרְעַעַן דָּרוֹכְ'זָן אַדְעָסְעָר צָעַנוֹרְ-קָאָמִיטָעָט, מִיטָּהָר דָּעַר הַיְלָף פָּוּן דָּעַם פְּעַרְוָאָלְטָעָר אַבָּעָר אַדְעָסְעָר אַיִּדְיִישָׁר שָׁוֹל ב. שְׁטָעָרָה. מִטְּיָּלְעָנְדִּיגָּעָס עַס דָּעַם בִּילְדוֹנְגָּס-מִינְיִיסְטָעָר, האָט לעַקְס אַיִּהָם גַּעַבְּעַטְעָן אַרְיִיסְזָאָגָעָן זַיְן מִינְגָּגָוָה ווּגַעַעַן דָּעַר זַאְן. דָּעַרְוִיָּה האָט שִׁירִינְסְּקִי-שִׁיכְמָאָטוֹן דָּעַם 2-טָעַן יְוִלִּי אַבְּגָעָנוֹנְפְּרָטָר, אֵז הַיוֹת זַיְתָּה דָּעַם גַּעַז זַעַץ פָּוּן 27-טָעַן נָאָוּעַמְבָּעָר 1845 ווּרְעַעַן דָּעַרְלָאָזָזָן גָּוָר צָוּוִי אַיִּדְיִישָׁעָדָס דָּרוֹקְעָרִיעָן (אֵין וַיְלָנָעָן אַזְנָאָרָהָרָה), קָאָז אַקְסָעַנְפָּעַלְדָּס בְּקָשָׁה נִיט עֲרָפְּלָט ווּרְעַעַן. דָּאָס אִינְגְּרִיךְ-מִינְיִיסְטָעָרִים האָט צָוּגָעַשְׁתִּימָט צָו דָּעַר 1852 מִינְגָּגָוָה פָּוּן בִּילְדוֹנְגָּס-מִינְיִיסְטָעָר אֵין האָט דָּעַם 12-טָעַן אַוְיָגָסְט אַקְסָעַנְפָּעַלְדָּזָן אַבְּגָעָזָגָט.

דָּעַם 1-טָעַן דָּעַצְעַמְבָּעָר 1852 האָט זַיְקָעַן אַקְסָעַנְפָּעַלְדָּה גַּעַוּוֹנְגָּט אֵין בִּילְדוֹנְגָּס-מִינְיִיסְטָעָרִים מִיטָּהָר אָז אַוִּיסְפִּיהְרְלִיכְעָר שְׁרִיפְּטְּלִיכְעָר „עַרְקְלָעָרְדָּן“ ווּגַעַעַן גַּרְיְנְדָּעָן אֵין אַדְעָס אַיִּדְיִישָׁעָדָס. עַר חָרָת דָּא אַבָּעָר דִּי טָעַמִּים, ווּלְכָע עַר האָט אַרְיִיסְגָּזָאָגָט אֵין זַיְן בְּקָשָׁה פָּוּן יַאֲהָר 1841 (זַיְן זַיְנְגָעַן גַּעֲרָאָכָט אַוְיָבָעָן). עַר רָעַדְתָּוָת ווּגַעַעַן דָּעַר גְּרוֹיסְעָר גַּוְיִיטְוּעַנְדִּיקִיטָּה צָו שְׁטָרִיְּטָעָן גַּעַגְעָן חַסִּידָות אֵין אַגְּנוֹוִיסְעַנְקִיטָּה, אֵין אָז דָּאָס קָאָז דָּעַרְגְּרִיכִיט ווּרְעַעַן גָּוָר דָּרוֹךְ ווּרְקָע אֵין דָעַר אַיִּדְיִישָׁר שְׁפָרָאָד, ווּיְלָל דָּעַר פְּשָׁוֹטָעָר אַיִּדְיִישָׁר לְעוֹזָר פֻּרְשְׁטָעָהָט נִיט קִיְּזָנִית הַעֲבָרָאָיש אֵין נִיט קִיְּזָנִית אַגְּדָעָר שְׁפָרָאָד. דָּעַרְגָּאָר דָּעַרְצָהָלָט עַר דִּי פְּיַעַלְ-יַאֲהָרִיגָּעָע נִשְׁכְּבָטָע פָּוּן זַיְנָע בַּעֲמִיהְוָגָעַן אַבְּצָוֹדְרָוקָעַן זַיְנָע אַיִּדְיִישָׁעָדָס ווּרְקָע: דָּעַר

עיפוייד מיט דעם אבזאג, וואס ער האט בעקומען אין יהאר 1841; דעם עיפוייד פון 1842 — אמת, דעמאלאט האט מען איהם ערלויבט צו ליטא-גראפריען אין אדעם זיין מאנוקרייפטען, אבער ווי עס האט זיך ארויס-געוויזען, וואלאט ביים ליטא-גראפריען און עקוועטלייאר געקאסט 1 רובל, בעעת ביטם דרוקען — בלזין 10—15 קאפ. „איך האב אלזא גאנרנישט געקאנט טהאן, אבער האב ניט אויפגעעהרט צו טראכטען וועגן דעם.“
וועייטער דערמאנט ער וועגן דער בקשא, וואס ער האט אין יהאר 1852 דערלאגט אין אינער-מיניבסטערוים און וואס איז ווידעד ערברליין-בען אהן רוזולטאט. און זיין לאנגע „ערקלעדרונג“ פערענדיגט אקסען-בעעל מיט דער מיטטילונג, און ער האט דעם 31 טטען אקטאבער 1852 אַבעגעשיקט דורך פאסט אַ בקשה אויף דעם קייזער'ס נאמען וועגן ער-לויבען איהם צו עפנען אין אדעם אַ אידיש דרוקער, און ער ווארט איצט אויף דעם „מאנארכ'ס חסד“.

נור די האפענוונג אויף דעם „מאנארכיס חסד“ איז אויך ניט מקומות געווארען. אקסעגעפעלד פערלייט אבער ניט דעם מוטה. דעם 25-טען יוני 1854 שיקט ער אב א שריפטליך בעבקשה צו דעם ניעם בילדונגס-מיניסטרעד א. נאראוון. ער דערמאהנט נאראוון, איז ווען יונער איז מאיניסטרעד א. נאראוון. ער אט ער, אקסעגעפעלד, זיך איהם פאר-איין יאהר 1852 געוווען אין אדעס, האט ער, אקסעגעפעלד, זיך איהם פאר-געשטעטלט און דערלאגט א שריפטליך ערדקלערונג וועגן זינע בע-מייהונגגען צו ווירקען אויף די פאלקס מאזען דורך זיינע פאכלערען וועראק אונ אנגעוויזען, איז פערוירקליבען זיין שטראubberונג וואלט ער געלאנט נור דעםאלט, וועןעס זאל ערלויבט ווערען א אידישע דרוקעררי אין אדעס. „דרוכגעליינעט מיין ערקלערונג, האט איזיער עקסעלענץ דעםאלט בעוויי-לייגט מיד צו דערמןוטערען מיט די טרייטענדיגע ווערטער : איז אדעם, איז קוואל פון בילדונג פאָר איזען זאל ניט זיין קיון אידישע דרו-קיידרי ? ס'אי נויטיג,עס זאל דא זין א דרוקעררי, און איהר מעוגט זיך ריבטען אויף ערפאָליג“. ביילענדיג א קאָפיע פון יונער „ערקלע-דרונג“, וועלכע ער האט אמאָל דערלאגט נאראוון איז אדעס (די זעלבע, וואס איך האָב ציטירט איזבען, ריידענדיג וועגן דעם עפייזאָד פון יאהר 1852), טילט אקסעגעפעלד מיט, איז ער שיקט אָב גלייציטיג זום אינערן-מיניסטרעד א בעבקשה וועגן און ערלויבניש אויף א דרוקעררי, איז ער בעט דעם בילדונגס-מיניסטרעד, ער זאל איהם דערין מיטוירקען.

רבאוו האט אפנימ געהאט א קורצען זכרון — ער האט פערגעטען אונ דעם, וואס ער האט אין יאהר 1852 גיעזאגט, אונ דעם-4 טען אויגוסט 1854 אַבְּדָע אֶת אַמְּלָאָה אֲקָסָעָנְפָּעָלָד קִיְּזָן מֹל נִיט גַּהְעָצָט. נָא-

או לוייט דעם געועץ פון 27-טען נאומעבער 1845 קאן זיין בקשה ניט ערפילט וווערען.

אקסענפעלד'ס ענרגיע איז אבער געווין ניט אויסצושעפען, — פונקט ווי זיין ליעבען און אייבורגבענקייט צום פאלק. אין אויגוסט 1860 דערלאנגט ער ווידער א בקשה צו דעם אדער גראדאָנטשאַלניק וועגען ערלייבען אהם צו עפנען אין אדעם א אידיש אידיש דרוקערלי^๖). אויך דאסמאָל וויזט ער אן די זעלבע מאַטיווען, וואָס אין יאָהָר 1841. אווי ווי ס'איין אונמַעְגִּילֵךְ צו דרוקען זיינע ווועرك אין זשיטאמיר אדער ווילנע, בעט ער דעם גראדאָנטשאַלניק „צושטעלען וועמען מען בעדרף (ד. ה. דעם דאָרטיגען גענעראָל-גּוּבּּרְגְּנָאָטָאָר) וועגען ערלייבען אהם עפנען דא אין אדעם א אידיש דרוקעררי, ואָו ער זאל קאנען אונטער זיין קָאָרָעְקָטוֹר דרוקען זיינע אייגענע ווועرك און אנדרען נוצליכע ביכער“. אקסענפעלד האט געארבייט זיינער ענרגיע און געלאגט פיעל מיה. ער האט דערלאָנט נאָך צוּיִי בקשות, וואָו ער רעדט שוין אויסשליסליך וועגען דרוקען זיינע אייגענע ווועرك — אָפְּנִים, ער האט איינגעעהן, או די וווערטער מכח דרוקען אויך „אנדעָרְןּוּ נוּצְלִיכְעַד בִּיכְעָרְןּוּ“ קאנען אהם שאָדָעָן. אווי ווי די אָרְעַנְדְּאָטָאָרְסּ פון די דרוקעריען אין זשיטאמיר און ווילנע האבען אויף זיינער מאָנְאָפְּלְרְעַכְט געהאט אָנטְרָאָקְט מיט דער רעיגרונג ביִזְּן יאָהָר 1862, אָונְטְּרָשְׁטְּרִיכְט אָקסענפעלד אַין אַיְינָרְ פון זיינע וויטערדייגע בקשות, או ער האט ניט אַין זיינע מיט זי צו קאנֶן קוּרְיָרְעָן. אויך מיה זיך, שרייבט ער, וועגען ערלייבניש אויף אָ דרוקעררי „בלוייז כדי צו דרוקען מײַנְיַע ווועرك אויף פרָאָסְט אִידְיש“, אָבער ער טראָכְט ניט בְּכָל מִכְחָה דַּרְוקָעָן בִּזְּן יאָהָר 1862 „סִידּוֹרִים אַין רַעֲלָגְיַעַז בִּיכְעָרְןּוּ, ווי די דַּרְוקָעָרְיָעָן אַין ווילנע אַין זשיטאמיר, וואָס האבען דער פון גַּרוּסִע פֿעַרְדִּינְסְטָעָן“. דער ענין האט זיך פֿעַרְצְוִיגְעַן מעהָר ווי אויף אָ יאָהָר צִיִּט. אַין דערלאָנט 1861 דערלאָנט אָקסענפעלד וווערט אָ בְּקָשָׁה. באָלֶד דערוּרִיךְ האט דער גראדאָנטשאַלניק צוּגַּעַשְׁתְּעַלְתּ דִּי זָאָר צוּמָּמָה גענעראָל-גּוּבּּרְגְּנָאָטָאָר גְּרָאָפְּסָטְרָאָגָאנָאוּ אַין דערבי אַרְוִיסְגַּזְאָגָט זיַּן מִינְנָגָג, או אָקסענפעלד'ס בְּקָשָׁה פֿעַרְדִּינְסְטָעָן, מען זאל זי בעפְּרִיעַדְיַע גַּעַן. אָבער סְטְּרָאָגָאנָאוּ האט איינגעפּוֹנוּן פָּאָר „אָוּבְּקָוּעָם“ צו געבען אָנְעָרְלוּבְּנִישׁ אויף אָ דרוקעררי, וויבאָלֶד עַס אַין נאָך ניט בעשלאָסְעַן גַּעַוְאָרָעָן די אלגַּעַמִּינָּעָן פֿרָאָגָע וועגען אִידְישָׁע דַּרְוקָעָרְיָעָן, וואָס אַין דַּעֲמָאָלָט בעטראָכְט גַּעַוְאָרָעָן אַין מִינְסְטְּרָעָרִים, — אַין ער האט דערלייבר אָבְּגַּעַזְגָּט אָקסענפֿעלְדִּי אַין זִין בְּקָשָׁה .

^๖ זעה ש. באָרוֹאָוָאִים אָרטִיקָעָל: אָקסענפֿעלְדִּים פָּרָוב צו גְּרִינְדָּעָן אָ דָרְוִי-קְעָרְיוּ אַין אָדָעָם (איין „בִּיבְּלִיאָלָאָגִישָׁעָן זָאָמְלָבּוֹךְ“, קְיֻעוּוּ, 1930).

דאס געוועץ פון 26-טטען אפריל 1862 האט אבגעשאפט דעם מאנגא- פאל אויף אידישע דראקעריען. די מניינט, וואס האבען כמעט 25 יאהר נאכאנאנד געדרייקט אקסענפעלד', זיינען ענדליך בעווײיטיגט געווארען. אבער די ישועה אייז געקומען צ'רשפערט. ער אייז שווין געווען מיד, אלט, ניט אימשטיינד אליאן צו דראקען זיינע וווערך איז האט געמאזט דערין אנטקומווען צו אנדערען. אין יאהר 1862, בעת א. ב. גאטלאבער אייז א לענגערע צייט געווען איין אודעם, האט אקסענפעלד אנטקושיריבען צו איהם דעם פאלגענדען בריף⁶⁾:

„ידיד יקיר לי! והיה כי תמצא איש בעל יכולות אשר יתרצה להאמין לדבריך אוזות הרוח הגדול המיוועד לבוא לאמתחו אם יקנה ממני את כל מכתביכי (כולם יחד דוקא) הרושים מפה על נייר מיוחד לתתנים להדפסה, אתה תוכה הרבים מבני עמנו ולוי יהושע, לי אשר מהסرون כיס אחר עד עתה להפיקים בישראל. עשה ותוכל! ואלהים יהיה בעורך. אהובך ומכבדך ישראל אקסענפעלד⁷⁾.“

קיין פראקטישע רעדולטאטען האט דער בריף ניט געהאט. אויך אייז גאנרנישט געווארען פון דעומזלביגען פאָרושאַג, מיט וועלכען אקסענ- פעלדס פריינד האבען זיך אין יאהר 1864 געוונדרט צו דער אידישער בילדונגס-געזעלשאפט („מפני השכלה“). באלאד דעריך אייז אקסענ- פעלד פון אדעם אריבערגפאָהרען צו זיינע קינדער קיין פאָרין, וואו ער אייז יאהר 1866 געשטאָרבען. פון דער גאנצער מסע וווערך, וואס ער האט פערפֿאָסט, האט ער זוכה געווען צו זעהן פובליקירט נור צוויי („דאס שטערנטיבעל⁸⁾ און „דעם ערשותן אידישען רעקרוט“).

די קלה, וואס אייז געלגען אויף זיינ לעבענס-ווערך, האט זיך מיט דעם נאָר ניט געהנדיגט. אָ גרוּפַע פערעהרער האבען נאָר אקסענפעלדס טויט פערעפֿענטליך דריי פון זיינע איבערגאָבליבענע וווערך, דערנאנ אבער האט זיך די אויסגעבע אָבגעשטעלט — און ס'אייז בייז אויף היינ-

⁶⁾ אין זאג מײַן דענק דר. י. צינבערג/⁺, וועלכער האט מיר געגעבען די מעגלייקיות צו בעקעגען זיך מיט דעם אָריגינאל פון זיך דעם ברוף. — די רישימת פון אקסענפעלדס מאָנכְּסְּקְּרְּוִּיטְּשְׁעָן, וואס אייז געווען צוגעעלט צום בריף, האט י. צינבערג אָבגעדרוקט און זאמעלבוך „פעריעושיטאַע“, 4-טער באָנָּא.

⁷⁾ אָנוֹבָּא אֵיתָר זוּשָׂט גַּעֲפִינְגָּן אָ פֻּרְמַעְגְּלִיכְּבָּן מַעֲנִשְׁעָן, וואס ווּשְׂטָ אַיִּיךְ ווּלְעָן גַּלוּבָּעָן ווּלְעָן דעם גַּרוּסָעָן רָוּת, וועלכען ער זוּשָׂט האבען דִּיגְּ צָלָעָ מַיְנָעָן כְּתָבִים (דּוֹקָא צָלָעָ צּוּגְלִיָּן), וואס זיינען דָּא אוִיסְּגַּרְעִיכְּנֶס אַיִּן אָ בעזונגער רְשִׁימָה, אוּפָּאָבְּצָדְּרוּקָעָן זַוִּי, — ווּשְׂטָ אֵיתָר דְּרָמִית מַזְבָּחָ זַוִּי פְּיעָלָ מַעֲנִשְׁעָן פון אָנוֹזָעָר פָּאָלָק, אָנוֹעָס ווּשְׂטָ זַוִּי אָ חִילָּפָאָר מִיר, וואס האט מַחְמָת גַּלְּדָ-מַאְנָגָעָל פֻּרְשְׁעַטְּיָהָט צו פֻּרְשְׁפְּרִיטָעָן זַוִּי צְוּוּשָׂעָן דעם אַדִּישָׂעָן פָּאָלָק. מִיחַת דָּעָרִין, אָנוֹה האט ערפְּאָלָגָן גַּאֲטָ זַל אַיִּיךְ דָּעָרִין הָעָלָפָעָן.

טיגען טאג ניט בעוואסט, וואו זייןען אקסענפעלד'ס מאונוסקריפטערן אהיבן געקומען. אויב זיי זייןען — ווי מען קאן רעכענען כמעט אויף געויסט — פערפאָלען געוווארען, אייז דערמייט פערשוואונדען אין אונשעכברער, מורהדייג רייכער אוצר בילדער פון יונער עפֿאָכע אין אידישען לעבען, וואס האט נאך זיך איבערגעלאָזט אוזי וועניג שפּוּרְעָן און זכרונות.

א פרואנו צו פערוועהרדען די אידישע ליטעראטור

די אויפלעבעונגס עפאכע צוישען די דיטשע אידען אין צוויטער

- העלפט פון דעם 18-טען יאהרוהונדערט, האט בעשאפען בי איהרע אנהענער
- א פינדליך בעזיהונג צו דער אידישער שפראך. ראנציאנאלאיסטייש גע'
- שטיימט, ניט פארמאנגענדיג קיין היסטאריש בעוואווארזוניגקייט, האבען
- די בערלנער אויפקלערער בעטראקט די שפראך, אויף וועלכער פיעל
- צעהנדלייגע טויזענדע פשטוט' ברידער זיערט האבען גערעדט, גערראקט
- און דורך איהר בעקומו זיערט גיסטיגע שפין, — נור פאר א סימבל
- פון דעם פערהאטטען גהעטאל, מיט וועלכען מען מוז וואס גיכער מאכען
- א סוף. מענדעלסאן'ס ביבעל-איבערזעטונג האט געהאט דאס הויפט-ציעל
- אבצחען די פאלקס-מאסען פון אידיש און דערנעעהנטערן זי צו דער
- דייטשער שפראך. מיט ואסער שפאט און האט מענדעלסאן'ס אנהענער
- און שלער האבען זיך פערהאלטען צו אידיש, קאן מען זעהן פון דער
- בעוואווארזער סאטירע „רבִּ העניך“, וועלכע עס האט פערפאנט דער בע-
- שאפער פון'ם „המאספ“, יחק אייכעל.

די ערשתע דורות אידישע „משכילים“ און רוסלאנד (וַיְ אָזֵךְ אֵין גָּלִיצְיָעָן) האבען פון די דיטשע אויפקלערער, אינאיינעם מיט זיערט אונשייאונגגען און שטימונגען, איבערגענומען אויך זיערט בעגאטיווע בע-
זיהונג צו אידיש. ווען מענדיל לעווין (לעפין) האט אַבְגָּדָרָקֶט און יאהר 1812 זיין אידישע איבערזעטונג פון „משליל“, האט דאס אַרְוִיסִי גערופען אַ שטודט צוישען זיינע פרינץ, די „משכילים“ און גאליציאן און רוסלאנד, וועלכע זיינען געווארען אויסערסט ערשותינט און אויפ-
געבראקט, — ווי אָזֵיךְ האט עס אָזָא טרייער אנהענער פון אויפקלערונג, ווי מ. לעווין, געקאנט בעגעהן אָזֵא מִין „סקאנדאל!“ טובי פעדער פון בערדיטשעווע האט תייכּ אַגְּשָׁרְבִּידָעָן אַ פָּמְפָּלָעָט „kol machzitzim“, וואו ער באשולדיגט איהם, או ער איז בעגנוןען אַ פערדראטה געגען דער „השלחה“, געגען מענדעלסאן'ס געבאט, און ער פערווארפט איהם מיט שפאט און זידעלרי. דער ליארט, וועלכען עס האבען אויפגעחויבען די פאנאטיקער פון „השלחה“, האט געצוואונגען לעויבען אַבְצֹוֹזָעָן זיך פון פובליקירען זיין אידישע איבערזעטונג פון „קָהָלָתּ“, און זי איז אָבּ געדראקט געווארען ערשות אַ יאהר פופציג נאך זיין טויט. די אַרְוִיסִי שטוטונג פון דער אידישער שפראך דורך דיטש (אונ פון די זעכציגער יאהרעון און—דורך רוסיש), ווערט בי דִי „משכילים“ אויף אַ לאנגער

צייט אינגעַר פון זיערט הוויפט-לאָזונגען. אויב דער גאון ר' מנשה אליעדר האט געוואלט פרוביירען שאפען אויף אידיש אַוועכענְטַלִיכָע אַוִיס-גָּבָע „סְמָא דְּחֵי”, אָנוֹ אַרְוִיסְגָּעָלָאָזֶט אַיִן יָאָהָר 1823 דעם ערשותען בויגען, אַיְן עָרְמִיט זַיִן קָלָאָרָעָן קוֹק אָנוֹ זַיִן גְּרֻעַנִּצְלָאָזָעָר לְיעַבָּע צַוְּ דָּעָר פָּאָלָקָס-מַאָסָע גַּעֲוָעָן אַ וְעַלְתַּעַנְעָר אַוִיסְנָאָהָם. אַפְּלִוְוִוִּי וְיַנְצִיגְעַי „מְשִׁכְלִילִים”, וְאָסָּה אַבְּעָן פָּעָרְשְׁטָאָנָעָן, אָנוֹ וְיַרְקָעָן אוֹף דִּי בְּיִיטָע אַיְדִישׁ מַאָסָע קָאָן מַעַן נָוֶר וְעַבְדָּעָנִיגַּע זַיִן צַוְּ זַיִן אוֹף זַיִן שְׁפָרָאָךְ, אָנוֹ וְאָסָּה אַבְּעָן וְעַזְנִיטְזָוָעָן גְּשָׂרְבִּעָן אַיִדִישׁ, פְּלָעָגָעָן זַיִן מִיט דָעָם וְויַשְׁעָמָעָן, אָנוֹ זַיִן אַבְּעָן זַיִן זַיִן שְׁאָפְּגָנָעָן מִיסְטָעָנָס נִיט פּוּבָּלִיקְרָטָט. אַזְוִי האט יְצָחָק בָּעָר לְעוֹוִינְזָאָן בַּיָּמִים לְעַבָּעָן נִיט פָּעָרְעָפָעָנְטָה לְיכְטָט זַיִן „הַפְּקָרְדוּעָלָט”.

בַּיְיַי דָּעָר פִּינְדְּלִיכָּעָד בעציהונג צַו אַיִדִישׁ, וְאָס אַיְן כָּאָרָאָקְטָעָד רִיסְטִישׁ פָּאָר דִּי אַמְּאָלִיגַּעַ „מְשִׁכְלִילִים”, אָיזְ קַיְיַין וְאוֹבְדָעָר נִיט, וְאָס צַוְּיִי שָׁעָן דִּי אַיִפְּעָרְגִּיגַּע אַבְּהָעָגָעָר פָּוָן „אַוִיפְּקָלְעָרָוָגָן” הַאָבָּעָן זַיִן גַּעַפְּרוֹנָעָן מַעַנְשָׁעָן, וְוּלְכָעָן הַאָבָּעָן גַּעֲזָכָט מִיט דָעָר הַילָּפָּעָן דָעָר רַעְגְּרוֹנָג צַוְּ מַאְכָלָעָן אַ סּוֹפְּ פָּוָן דָעָר אַיִדִישָׁר לְיִטְעָרָאָטָר, אַזְוִי דָאָס קַיְיַין אַיִן וּוּרָאָק, גַּעַדְרוֹקָט אַיְן אַיִדִישׁ, זָאָל מַעַהָר נִיט זַעַהָן דִּי לִיכְטִיגַּע שִׁין אַיְן נִיט דָעַרְגָּעָהָן צָוְם פְּשָׁוֹטָן לְעֹזָר. אַיְן אַבְּהָוִיב זַעַכְצִיגְעָר יַאֲהָרָעָן פָּוָן 19-טָעָן יַאֲהָרְהָוָנְדָעָרָט האָט אַזְוִא גַּעַפְּאָהָר גַּעַדְרָאָהָט דָעָר אַיִדִישָׁר לְיִטְעָרָאָטָר אַיְן רַוְּסָלָאנְדָן; אָנוֹ אוֹיבָדָעָר חַלְפָּה, וְאָס אַיְן אַיְבָּר אַיְהָר גַּעַהָאָגָּעָן, אַיְן דִּי פָּאָרְשְׁטָעָהָרָעָר פָּוָן דָעָר הַכְּבָדָרָרָעָר דָעָרְגְּרוֹנָגָהָר פָּעָרְמָאָגָט צַוְּיִשְׁעָן זַיִן אַ מעַנְשָׁ מִיט אַ בְּרִיאְתָּעָרָעָן אָנוֹ טִיפְּרָעָן קוֹק, אַיִדִיעָר דִּי פָּעָרְבִּיסְעָנָעָן „מְשִׁכְלִילִים”. דָעָר עַפְּיוֹאָד, וְאָס מִיר הַאָבָּעָן אַיְן זַיְעָן, האָט זַיִן אַבְּגָעָ-שְׁפִּיגְעָלָט אַיְן אַ קָּרְעָסְפָּאָנְדָעָן צַוְּיִשְׁעָן צַוְּיִי רַוְּסִישָׁעָן מִינִיסְטָאָרָעָן: פָּוָן אַינְגָּרְלִיכָּעָן עַנְיִינִים אַיְן בִּילְוָונָגָן).

בַּיְיַי יְעָדָעָן גַּוְבָּרָנְגָּטָאָר אַיְן גַּוְבָּרָאָל-גַּוְבָּרָנְגָּטָאָר, וְאָס אַיְן דָעָר אַיִדִישָׁר „טְשָׁעַרְתָּא”, אָיזְ אַמְּאָל גַּעַוְעָן אַ בְּזַוְנְדָעָר אַיִדִישָׁר בְּעַמְטָעָר, וְוּלְכָבָר האָט זַיִן גַּעַרְופָּעָן „אָוֹטְשָׁאָנִי יְעוּרָעִי”; דָאָס אַיְן גַּעַוְעָן אַ מִין עַקְסְפָּעָרָט פָּאָר אַיִדִישׁ רַעְלִיגִיאָנָסָד אָנוֹ בִּילְוָונָס-עַנְיִינִים. אַ לְאָנָגָע צִיְּתָהָט דִּי שְׁטָעָלָע אַיְן אַדְעָס פָּעָרְנוּמָעָן מַאַרְקָוְסָגָן וְזַיִן טַשְׁעָרָאָד, אַזְוִי טַשְׁעָרָאָד, אַזְוִי אַיִפְּעָרְגִּיגַּע „מְשִׁכְלִילִים”. אַיְן יָאָהָר 1862 האָט גְּרָאְרוּיטָשׁ צַוְּגָעְשְׁטָעָלָט דָעָם אַדְעָסָעָר גַּוְבָּרָאָל-גַּוְבָּרָנְגָּטָאָר אַ שְׁרִיפְּטָלִיכָּעָן פָּאָר-שְׁלָאָג וְזַעַגָּעָן פָּעָרְשִׁידָעָנָעָן מִיטָּלָעָן אַיִפְּצָוְהָיְבָעָן דִּי בִּילְוָונָג צַוְּיִשְׁעָן דִּי רַוְּסִישָׁע אַדְעָן. בְּעַטְרָאָכְטָעָנְדִיגַּע דִּי אַוְשְׁטָעָנְדָעָן, וְאָס שְׁטָעָרָעָן דִּי

¹⁾ אַרְבָּיוֹן פָּוָן בִּילְוָונָגָס-מִינִיסְטָרָיוּם. קָאָרָט. 8148, נָוָמ. 45/44.

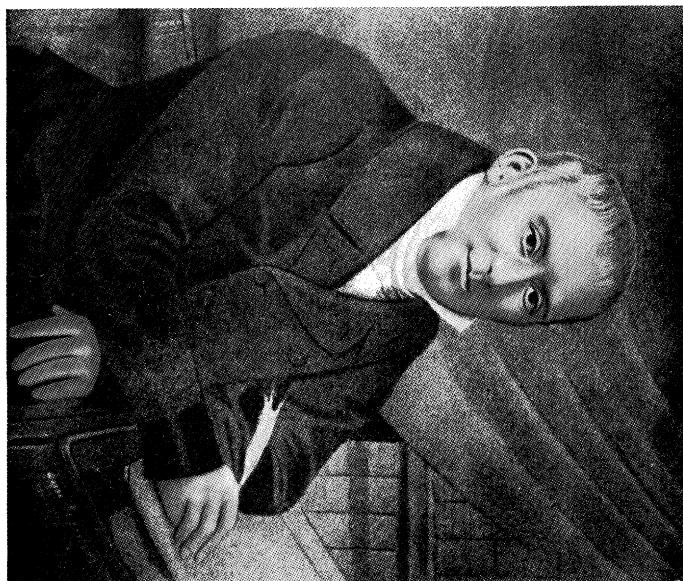
פערשפריטויג פון אופקלעדונג צויעשן אידען, האט ער אין זיין רע פארט אונגעוויזען, או די הוייפט-מניעה בעשטעטהט דערין, וואס די מלמדים בענוצען זיך אין די חדרים מיט דער אידישער שפראָד, — „וועלכע, זיינדיג א פערדֿאָרבּען דיטש, האט ניט קיין שום ליטערארישען ווערטה, אונן טילט נור אָב אהן קיין שום נוצען די אידען פון דער אַרומיגער בעפֿעלקערונג“. דעריבער איז, לויט גוֹראָוִוישׂס מיינונג, דורךאָיס גוּיטיג: 1) פֿעַרְוּעַרְעַן צו דֶרְוְקַעַן אַוִיף אַידִיש ווֹאָס עַרְעַס אֵיז וּוֹעַרְקַען בְּעַרְעַבְן (2) אַנְזַעַנְדַען עַגְּרַגְּיוּשׁ מִיטְלָעַן, או די אַידַעַן זַעֲלַעַן אַיבָּם גַעַפְרַעַן אַונְשַׁרְיְּטַלְכַעַן אָמְגַאנְג זיך בענוצען מיט דער דִיטְשַׁעַר אַונְרוֹסְיַעַר שפראָד, אַונְצַוְוַעַב דָעַם מַעַן די מלמדים פַעֲרוֹוָהָרָעַן צו לעַרְנַען מיט קִינְדָעַר.

עד אדרשא עד גענער אל-גוברננטאָר האָט פֿאַקלְאַם צוֹגַעַשִׂיטִים צוֹ גוֹרָאוּיטִישׁ/עַס פֿאַרְשְׁלָאָג אָזֶן צוֹגַעַשִׂיטְעַלְט דֵי זָאָד אַיְזָן מִינִיסְטְּרִים פּוֹן אַיְגָעָרָן. דָא האָט מִעְן דֻּעָמָאלְט גְּרָאָד פֿרְאַיעַקְטִירְט צוֹ פֿעַרְעוֹהָהָרָעָן לְחַלְתוֹן דֵי אַוקְרַאנְגָּר לְטַעַרְאָטוֹר אַיְזָן רְוִלָּאָנד. דָעַר מִינִיסְטְּרִעָר פּוֹן אַיְגָעָרָן, פּ. וּוּאָלְוִי עַזְוָה, האָט יִזְקְּרָאָבְּפָט אַגְּנָגְעָכְּפָט אַגְּגָרְאַוְיִטְשׁ/עַס אַיְגָעָרָן, פּ. פֿאַרְשְׁלָאָג, וּוּאָס האָט אַזְוִי גַּעַשְׁתִּימָט מִיטָּט דָעַר טַעַנְדָּעָן בְּנוּגָע צוֹ פֿרְעָמָדְשׁ שְׁפָרָאַכְּגָע דְּדוֹקְאַגְּגָעַלְעַגְּנָהְיִיטָן. עַד האָט תְּכִיךְ אַיבְּעַרְגְּגָעַבְּכָעָן דָעַט אַדְעָסָעָר פֿרְאַיעַקְט, אַוְיָף צוֹ בְּעַטְרָאַכְּטָעָן, אַיְזָן דָעַר „רְאַבְּגָעָר קָאַמִּיסִּיעָ“, וּוּאָס אַיְזָן דֻּעָמָאלְט צוֹנוֹפְּגַעְרוֹפָעָן גַּעֲוָאָרָעָן בְּיִם מִינִיסְטְּרִים פּוֹן אַיְזָן. דֵי קָאַמִּיסִּיעָ (אַיְזָן וּוּלְכָעָר עַס האַבָּעָן זִיךְ בְּעַטְילִילִיגְט) : דָעַר רְגִינְגָּר רְאַבְּגָעָר דָר. א. נִימָאָן, אַלְס פֿאַרְזְּצְעַנְדָּעָר, בָּאָרִיט, י. לְאַנְדָּא, מַאְדִּיעָוָסְקִי אַיְזָן אַדוֹאָקָאָט ג. בָּאָרָאָצָן) האָט דָעַט 9-טָעָן מַעַרְץ, 1862, א. אַוְיָף אַיְהָר זִיכְּנָגָג בְּעַזְוָרְטִילְט דָעַט פֿרְאַיעַקְט אַזְנִישְׁטִימִיג אַרוּסְגָּעָז חַזְגָּת פֿאַלְגָּעַנְדָּעָס :

„די קאָמיסיע איז פֿאלשטענדיג מסכִים מיט גוֹראָוויטשׁ/עס מיינונג, איז די אַידישע שפְּרָאָך, מיט וועלכער די אַידען בעונצען זיך, שטערט איז אַבעדִיתענדען גראָד די פֿערשפְּרִיטוֹנוֹג פֿון בִּילְדוֹנְג צוֹיִישׁן זיך אָזֶן זיעֶר דערנעהַנטערוֹנוֹג מיט דער אַרְמוֹיגָעָר בעפְּלַקְעָרוֹנוֹג, אָזֶן דעֲרַיבְּעָר האָט זיך זיַּן פֿאָרְשְׁלָאָג וועגֶן פֿערעוֹעהַרְעָן צוֹ דָּרוֹקָעָן בִּיכְעָר אַוְיף אַידיש פֿאָר זַעַהַר נָזָל זַעַהַר אַבעְנָת דער בעכְּבָעַט די קאָמיסיע פֿאָר נוֹיטִיג צוֹ מַאֲכָעָן דערין אָז אַוְיסְנָאָהָם פֿאָר רַעַלְגִּיעּ-זְמַרְאַלְיִישׁ בִּיכְעָר, ווֹאָס האָבעָן אַ גוֹטוֹעַ ווֹירְקוֹנוֹג אַוְיף דער פֿאָלְקְסְמָאָסָעַ, בעוֹזְנוֹדָעָר אַוְיף פרְּרוּעָן, וועלכְּבָעַט פֿערשְׁטַעְהָעָן נִיט קִין אַנדְעָר שְׁפְּרָאָך, אַוְיסְעָר אַידְישׁ“. צוֹגְלִיךְ האָט די קאָמיסיע געפְּנוֹנְג פֿאָר נוֹיטִיג צוֹ בְּעַרְיהָרָעַן די אלְלוּעַמְיִינָעַ פֿערשפְּרִיטוֹנוֹג פֿון روֹシָׁה צוֹיִישׁן אַידען אָזֶן

א. נובל נוֹבֵל
(בולדוּנוּס-מִינְסְטָר אַיְוֹ 1862)

נּוֹבֵל נּוֹבֵל
אַיְוֹן אַרְצָן אַזְעִין
(זָם אַשְׁתִּיקָּעַל רֵי דָעַקְאַרְסְּטָן אַזְעִין אַרְצָן)

מיר איצט צוגעתעלט זיין מײַנוֹג, אוֹ אַנְעַרְקָעַנְעַנְדִּיגִיִּיט צו דערוֹיַטְעָרָן דִי אַידָּעָן פֿון גַּעֲבָרוּיכָּעַן דִי אַידִישׁ שְׁפָרָאַךְ, דֶּורךְ לִיעֵד-געַן רְוּסִישׁ, רְעַכְעַנְטַן עַד אַבָּעָר, אוֹ דֶּער פְּעַרְבָּאַט צַו דָּרוֹקָעַן וּוּרְקָעַ אַוְיף אַידִישׁ וּוּאַלְטַן גַּעַוּעַן אַזָּא מִין מִיטְעָל, וּוּאַלְטַן נִיטְ דְּעַרְגְּרַיבְּטַן דֻּעַם צִיעַל. וּוּאַרְיִים אַוְיבְּ מַעַן זָאל פֿערוועהרען צַו דָּרוֹקָעַן בִּיכְעַר אַוְיף דֶּער אַידִישׁעַר פְּאַלְקָסְ-שְׁפָרָאַךְ, וּוּאַלְטַן דָּאס אַינְפְּמַמְּדָעַטְעַן גַּרְאַד נִיטְ גַּעַד-צְוָאוֹנְגָעַן דִי אַידָּעָן צַו פְּעַרְגְּעַטְעַן זַיִעַר גַּעַוְועַהְנְלִיכְעַד אַומְגָאנְגָּס-שְׁפָרָאַךְ, זַיִר אַבְּוֹאַגְעַן פֿון צַו גַּעֲבָרוּיכָּעַן זַי אָוָן מִילְאָא עַרְלְעַרְבָּעַן דִי רְוִסִּישׁ שְׁפָרָאַךְ אַדְעַר אַפְּיָלוּ דִי דִּיטְיַשׁ. אַחַזְצַעַם, אַזָּא אַזָּא מִיטְעָל, וּוּעַן דִי רְעַגְּרָנוֹג זָאל דָּאס אַנוּוֹנְדָּעַן, קָאנְגַּעַן דִי אַידָּעָן אַיְנוֹעָהָן וּוּי אַמִּין פֿרְבוֹב צַו בְּעַדְרִיקָעַן זַיִי אַיִן רְעַלְגִּיעַזְעַר הִינְזִיכְתָּ, וּוּאַרְיִים דִי וּוּרְקָעַן וּוּעַרְעַן גַּעַדְרוֹקְט אַוְיף אַידִישׁ, הַאָבָעַן מִיסְתְּעַנְס אַרְגִּיעַזְמָאַרְאַלְיִישָׁעַן אַיְנָהָאַלְט אָוָן וּוּעַרְעַן גַּלְיִיעַנְטַן דְּעַרְהַיְפְּטַט פֿון פֿרְוּעַן אָוָן בְּכָל פֿון דֻּעַם פְּשָׁוֹטָן עָרוֹלָם. דִי בִּיכְעַר זַיְנָעַן פְּאַר זַיִי דֶּער אַיְנָצִיגְעַר קוֹוָאַל פֿון רְעַלְגִּיעַזְמָאַרְאַלְיִישָׁעַר בְּיַלְדוֹנָג אָוָן בְּעַלְהָרְוָנָג. אַלְס בְּעוּווֹיַי, וּוּי דְּרִיבְּנַי גַּעַנְד אָוָן גְּרוֹיסַס עַס אַזָּא שְׁטַעַנְדִּיגַע גַּעַוּעַן דִי נִוְטוֹעַנְדִּיגִיִּיט פֿון אַזְעַלְכָּעַ וּוּרְקָעַ, קָאָן דִּיעַנְעַן אַוְיךְ דֶּער אַמְשָׁטָאַנדָּ, אַזְ נָאָר אַיִן דֶּער עַדְשְׁטָעַר הַעֲלָפְט פּוֹנְ'ם זַעֲכַעַהַנְטָעַן יַאֲחַרְהוֹנְדִּעְרָט הַאָבָעַן אַידָּעָן אַנְגָּהָוִיְבָעַן צַו דָּרוֹקָעַן בִּיכְעַר אַוְיף זַיִעַר פְּאַלְקָסְ-שְׁפָרָאַךְ. אָוָן דָּאס צִיחַת זַיִד בְּיוֹהִינְט נִיטְ נָוָר אַיִן רְוָסְלָאַנד, נָוָר אַוְיךְ אַיִן עַסְטְּרִיךְ. אָוָן אַזְעַלְכָּעַ בִּיכְעַר זַיְנָעַן עַרְשִׁינָעַן אָוָן עַרְשִׁינָעַן אַוְיךְ אַיִצְט אַיִן מִילְיאָנָעַן עַקְוּעַמְפְּלִיאָרָעַן. בָּאתְש אַיִן עַסְטְּרִיךְ הָאָט מַעַן פֿערוועהרט צַו דָּרוֹקָעַן אַידִישׁ וּוּרְקָעַ, הָאָט מַעַן אַבָּעָר זַאֲרִיטָעַן אַיִן דֶּער לְעַצְטָעַר צִיְּת אַנְגָּפָאַגְנָעַן וּוּזְדָּעַר צַו עַרְ-לוּבְּיָעַן עַס.

„דְּעַרְיְּבָעַר רְעַכְעַנְטַן דֶּער „קָאַמִּיטְעַט“, אַזְ פְּעַרְשְׁפְּרִיטָעַן צְוִישָׁעַן אַידָּעָן בְּיַלְדוֹנָג אָוָן קָעַנְטָעַנְיִישָׁ אַיִן דֶּער רְוִסִּישׁעַר שְׁפָרָאַךְ קָאָן מַעַן נָוָר דֶּורךְ פְּאַלְגָּנְדָּעַ מִיטְלָעַן :

(1) צַו פְּעַרְגְּרָעַסְעָרָן וּוּי וּוּיְטַ מְעַלְלִיךְ דִי צָהָל אַידִישׁ שְׁוּלָעָן, וּוּאַס בְּיַיְלָע זַיִעַר אַיִצְטִיגְעַח חַסְרוֹנוֹת, הַאָבָעַן זַיִד אַדְאָר אַחְוָן צְוִיְּפָעַל גַּעַרְאָאַכְט נַזְצָעַן אַיִן דֶּער הִינְנִיכְתָּ פֿון בְּיַלְדוֹנָג אָוָן בְּעַקְעָנוֹג מִיטְ דֶּער רְוִסִּישׁעַר שְׁפָרָאַךְ ;

(2) שְׁטִיכְעַן דֶּורךְ סְטִיפְעַנְדִּיעַס דִי אַידִישׁ יְגַעַנְדַּ פֿון אַרְיִמְעַן קָלָאָס, וּוּאַס לְעַרְעַנְטַן זַיִד אַיִן דִי מִיטְעָלָע שְׁוּלָעָן אָוָן אַנוּוּעַרְזִיטְעַטָּעַן ;
(3) בְּעַיְיְתִיגְעַן יְעַנְעַ אַמְשָׁטְעַנְדָּעַן, וּוּאַס שְׁטַעַרְעַן דִי דְּעַרְגְּנָהָעַנְטָרָגְעַן אַזָּא צְוִישָׁעַן אַיִדָּעָן וּוּאַיְנָעַן אַיִן אַזְעַלְכָּעַ גַּעַגְעַנְדָּעַן, וּוּאַס דִי רְוִסִּישׁעַ שְׁפָרָאַךְ וּוּרְקָעַ אַיִגְעַנְטָלִיךְ נִיטְ גַּעַרְוִיכְט, דָּאס הִיִּסְטַ, אַיִן דִי גַּבְעַרְנִיעַס מִיטְ אַזְ קָרְאִינְגָּר אָוָן פּוֹיְלִיךְ

שער בעפאלקערונג. און דעריבער האבען ניט די אידען קיין געלע-
גענהייט צו ערלעדרגען די>Rossish-Shpferd.

“זיענדיג פאלקאמ מסכימים מיט דער מיגונג פונט “קאמיטעט פאר
אידישע לעהר-ביבער”, האב איך די עהראע עס מיטצוטיילען אויער
עקסלענען. בילדונגס-מיניסטער גאל און וב יונ.”

מיט גאלאָנוֹגִינֶס ענטפֿער האָט דער אַיגָעָרְן-מִינִיסְטָר ווּאַלְיעָוָן
נִיט גַּעֲקָאנֵט בְּלִיבְּבָעַן צּוּפְּרִידָעַן: לֹא דַי וּוֹאָס יַעֲנָדֶר אֵין נִיט צּוֹגָעַשְׁטָאָ
נְעָן צַו זַיְן מִינִיגָּג וּזְעָגָעַן גּוֹרָאוּטִישׁ/עַס פֿרָאַיעָקְט, האָט עַר נַאַך אַנְגָּעָ
וּוֹיְצָעָן אַיהֲם, אָז אַנְשָׁטָאָט צַו פֿעָרוּעוּהָרָעַן אִידִישׁע וּוּרְקָע, וּוֹאָלְטָן נַוְצָלִיָּ
כְּבָעַר גַּעֲוֹעַן — אַבְּצָשָׁאָפָעַן דַי אִידִישׁע, "טַשְׁעַרְתָּא". דָאָס לְעַצְמָעָ אֵין
פֿאָר וּוֹאַלְיוּעוֹן' גַּעֲוֹעַן בְּעֻזּוֹנוּדָרָס עַמְפֿינְדָלִיךְ; וּוֹאָרִים דַי אַמְבִּיצְיָ
פָּוֹן דַי בְּיוֹאַהְקָאָטָעַן פֿעַרְטָרָאָט נִיט, אָז אַזְּיִתְגִּינָּרְ מַעַנְשָׁ, מַעַג עַר וַיַּיַּן
אָפִילּוּ אַמִּינִיסְטָר, זָאָל וִיך אַרְיִינְמִישָׁעַן אֵין זַיְעָרָע אַגְגָעַלְעַגְבָּהִיטָעַן.
אָ�ן וּוֹאַלְיוּעוֹן האָט בְּעַשְׁלָאָסָעַן צַו בְּעַשְׁתָּעָהָן אוֹרָף זַיְן פֿאַרְשָׁלָאָג. אֵין
דָּעַם בְּרִיךְ, וּוֹאָס עַר האָט פָּוֹן דָאָס נִיִּי אַבְּגָעַשְׁקָט דָעַם 18-טָעַן יְוִנִּי,
1862 צַו בְּאַלְאָנוֹגִינֶס פֿיְהָלָטָן זַיְבָּר אַגְוָוִיסְטָבָר מַאוֹן פָּוֹן פֿאַרְדָּרוֹם:

בז אַלְמָנָה עֲלֵיכֶם, בְּאַלְמָנָה עֲלֵיכֶם, בְּאַלְמָנָה עֲלֵיכֶם
 נִיט אַרְיִינְלָאוֹנְדִיגְ זִיך — שְׁרִיבְטָ עַד — אַין דַעַר אַלְגָעְמִינְגָעַ
 פְּרָגָע: דָוָךְ וּוֹאָסְעָדָ מִיטָלָעָן סָאַינוּ מַעֲגָלִיךְ צָו פֻּעָרְשְׁפִּירְטָעַן צְוּוּשָׁעַן
 אַיְדָעָן בִּילְדוֹנָג אָנוֹן קַעַנְטָעַנְיִישָׁ אַין דַעַר רַוְשִׁיעָר שְׁפָרָאָר, אָנוֹן אַבְשָׁתָעַ
 לְעַנְדִּיגְ זִיךְ נָור אַוִיךְ דַעַר סְפָעְצִילָעָר פְּרָגָע, וּוָאָס אַין בְּעַטְרָאָכְטָ גַעַ
 וּוֹאָרָעָן דָוָךְ דַעַר רַאֲבִינְעָרְקָאָמִיסְעַ, מַכָּה פֻּעָרְוּעוּהָרָעָן צָו דָרוֹקָעָן בִּיְ
 כָּעָר אַוִיךְ אַיְדִישָׁ, — רַעֲכָעָן אַיךְ פָוָן מִיִּין זִוִיט, אָז דִי פֻּעָרְוִירְקְלִיכָונָג
 פָוָן אַט דָעַם מִיטָעָל דָאָרָח בְּעַדְיִיטָעָנדְ מִיטְוּרְקָעָן, דִי רַוְשִׁיעָר שְׁפָרָאָר זָאל
 זִיךְ פֻּעָרְשְׁפִּירְטָעַן צְוּוּשָׁעַן אַיְדָעָן, וּוֹיֵל דָוָךְ דַעַם וּוֹעַט גַע שְׂטָ עַרְטָ
 וּוֹעַרְעָן דִי וּוֹיִיט עַרְדִּי גַע עַנְטָ וּוֹיִקְלָוּבָגְטָ,
 פָוָן אַיךְ יִשְׁאָין לִיְטָ עַרְאָרִישָׁ עַרְהִינְזִיכָטָ,
 אָנוֹן עַס וּוֹעַט בִּיְיַיְדָעָר אַיְדִישָׁר שְׁפָרָאָר אַבְגָעָנוּמָעָן וּוֹעַרְעָן דִי מַעֲגִילִיכָ
 קְרִיטָ, זִיךְ זָאל וּוֹעַן עַס אַיזְ וּוֹעַרְעָן דַעַר אַוִיסְדָרוֹקְ פָוָן יַעַנְעָ בְּעַגְרִיפָעָן,
 וּוֹעַלְכָעַ דִי אַיְדָעָן וּוֹעַלְעָן, צְוָגְלִיךְ מִיטָדַעָר פֻּעָרְשְׁפִּירְטִיטָוָגָ פָוָן בִּילְדוֹנָג
 צְוּוּשָׁעַן זִיךְ, שְׁעַפְעָן פָוָן רְוָס יִשְׁעָ אָוָן דִי יִטְשָׁע וּוֹעַרְקָ;
 דָאָס וּוֹעַט, אַלְיאָ, בְּרִינְגָעָן דָעַרְצָוָ, אָז אַיְדִישָׁ וּוֹעַט כָּסְדָר פֻּעָרְבִּיטָעַן וּוֹעַט
 רַעֲצָוָ אַוִיךְ רַוְשִׁיעָ.

„וואס אונבעלאגט די מײַינונג פֿוֹןָם, קאמיטעט פֿאָר אִידישׁע לעהער-
ביבּער“, או אין דעם פֿערבראָט צו דְּרוֹקעַן בִּיכּעֶר קאנען די
אִידיען אַיִּנוּהן אַפְּרוֹב צו בעדריקען זַיִ אַיִּין רַעֲלִיגְיַעַזְעַר הַינְזַוְט, האָלָט
אָאֵר, או די מײַינונג אַיִּין גַּרְוָנְדָלָן. וּוֹאָרִים, ערְשַׁתְּעָסָן, האָט דעם פֿער-
בָּאָט פֿאָרגְעַלְעַטְגָּט אַיִּד גּוֹפָא, אוֹן די רַאֲכִינְעָר-קָאָמִיסִיעַ האָט דעם פֿאָר-

שלאג אפראָבירט; און צוּוִיטעןס, יענע אידען, וואָס קעגען לײַענְען
אונ זינגען צוגעבעונדען צו זיעיר דעליגיאָן, האָבען צו זיעיר אידישער
שפֿראָך אָזָא פֿערָאָכְטְּנוּג, דאס קֵין עַכְתָּרָא אִיד וּוּטָן נִיט גַּהֲמָעָן אֵין
הָאנְד אַ בּוֹר, וּוּס אֵין אַגְּנָשְׁרִיבָּעָן אוּפּ אִידְיש.

„דעַרְיָהָבָּר האָלָט אִיךְ פָּאָר צֻוּקְמָעָסִיג צו פֿערְרוּהָרָעָן דְּרוּקָעָן
ביבְּכָעָר אוּפּ אִידְיש, אַחֲזָן דָּעלִיגְיָזְדָּמָאַלְשָׁע; מִיט דָּעָר בעְדִינְגָּנוּג
אָבָּעָר, או אִיךְ דִּי לעַצְּטָע, זְיעַנְדָּג בְּעַשְׂתִּימָט פָּאָר פְּשָׁוְטָע לְעוֹזָר,
צָאַלְעָן גַּעַשְׁטָעַלְטָן וּוּרְעָעָן אֵין מָאַרְאַלְשָׁע הַינְּזִיכָּת אָונְטָעָר אַ שְׁטָרָעָנְגָּע
צָעַנוֹר.

“מייטילעבעדיג עס אייער עקסעלעגען, בעט איך צו בעהרען מיד מיט אייער ענטפער,

מִבְּנִיסְטָעֵר פּוֹן אַינְגֶּרְן, וְוְאָלָו יְעֻנוּ.

די קאטעגאָרישקייט, זום זאָס וואַלוייעוֹ האָט אַרוּיסגעוּזען, אָן די פֿעַסְטְּקִיט, מֵיט ווּלְבָעֵר עֶד אֵין בְּעַשְׁתָּאנְעָן אוּפִיךְ זַיִן פֿאַרְשָׁלָאָג, האָט בעוויזען גָּלְאָוּנוֹבִּיעַן, דָּאָס מַעַן מוֹן אַיהֲם אַבעְנְטְּפָעָרָן אָנוֹיְ קְלָאָר, אָנוֹיְ די פֿרָאָגָע זָאָל אַראָגְבָּעָנוּמָעַן ווּוְעָרָעַן פּוֹן דָּעֵר אַרְדְּנוֹגָה. דָּעַם 25-טָעַן יְוֹנִי, 1862 האָט עֶד אַגְּנָעָשְׂרִיבָּעַן וְאַלְוִיעַוֹן פֿאַלְגָּעָנדָעָס:

„דעָר פֿעַרְבָּאָט צָו דָּרְקוּעָן אִידְישָׁע ווּעְרָק, זום פֿאָר אָ אַינְהָאַלְטָזִי זָאָלָעָן נִיט האָבָּעָן, זָוָעַט נִיט צְוִינְגָּעָן דִּי אַידְעָן פֿלְצָלִינְג אַנְצָחָהָרִיבָּעַן לְיִעְנָעָן רְוִסְיָעָן אָזְן דִּיְתִּישָׁע בְּיכָעָר, פְּשָׁוֹט וְיִילְּ זַיִן פֿעַרְשְׁתָּעָהָעָן נִיט דִּי שְׁפָרָאָכָּעָן, אוּפִיךְ ווּלְבָעֵר יְעַנְּגָּעָן זַיְינְגָּעָן גַּעַדרְקָוֹט. מַעַן קָאָן קוּיִם האָפָּעָן, דָּאָס אָזָא פֿעַרְבָּאָט זָאָל בעוֹעָגָעָן דִּי אַידְעָן צָו עַרְלְעָרְגָּעָן דִּי רְוִסְיָעָשׁ שְׁפָרָאָךְ, אַדְעָר דִּי דִּיְתִּישָׁע... דִּי רְעַגְּרִוָּנָג ווְאַלְטָ דְּעַרְמִיט בעַגְאָגָעָן אָזָא שְׁרִיט, זום קָאָן נִיט עַרְקָלָעָרָט אָזְן בְּעַרְעַכְתִּיגָּט ווּוְעָרָעַן דָּוָרָךְ קִין שָׁוָם פֿעַדְאָגְגִּישָׁעָן אַדְעָר פֿאַלְטִישָׁעָן גְּרוֹנְד, אָזְן זַי ווְאַלְטָ אַרוּיסְגָּרוּפָעָן גַּעַגְעָן זַיִן דִּי בְּעַשְׁוּלְדִּיגָּוָג, אָז זַי פֿעַרְפָּאלְגָּט לִיטְעַרְאִישָׁע ווּעְרָק נִיט פֿאָר דָּעַם אַינְהָאַלְטָזִיְּעָן, נָור בְּלוֹיזָן פֿאָר דָּעַר שְׁפָרָאָךְ, אוּפִיךְ ווּלְבָעֵר זַיִן זַיְינְגָּעָן פֿעַרְפָּאָסָט. צְלִיעִיבָּט דִּי טָעִים פֿעַרְבָּלִיבָּאָיךְ בְּיִי דָּעַר אַיבָּעָר-צְיִינְגָּג, אָז דָּאָס פֿעַרְוּזְהָרָעָן מִיט גַּעַוְאָלְדָן צָו דָּרְקוּעָן אִידְישָׁע ווּעְרָק ווְאַלְטָ גַּעַוְוָעָן אָצְוּקָלָאָזְן אָפְּלִילְוָאָ שְׁעַדְלִיךְ מִיטָּעָל.

בקומען איז קלארע משובה, איז וואלייעו פערשויגען, און זיין פראייקט איז בטל געווארען. דער עפייאד, וואס מיר האבען דא דער-צחעלט, איז אינטערעסאנט אין פיעלע היינזיכטען. ראשית-כל, איז בא-ראקטעריסטייך, וואס דער עצג-געדןך — פערוואעהרען פאלשטענדיג די אידישע ליטערטור — האט געתמאט פון א איד און זיך גענומען

פון יונער בלינדער, פאנאטיישער, "בלילונגס"-אייפעריגקייט, וואס האט פערמאכט די אויגען אויף די רעלען ווירקליכקייט, ניט געוואלט וויסען פון די קולטורעלע בעדרפערנישען פון דער פאלקס-מאסע און זיער נא-טירליךע, פרייע בעפרידיגונג. וואס ואלויעו האט זיך איז אונגעכאנפט און גוראוויטשעס ווילדער המזאה, איז פאלקאם גאטירלך: זיך האט האראמאניש געשטימט מיט דער אַלְגָּעָמִינֶרֶת פֿאַלְטִיק פון זיין מיניסטע-ריום, וואס האט אין גאנציאַנְגָּלָע אַנְגָּעָלָעָהָיִיטִין געוואווסט נור איז
כלל — בעגרעניצען, פענטעווון, בעדריקען.

בארעקטעריסטייש איז אויך, וואס די "משכילים" אין דער ראביגער-קאמיסיע — דר. נימאן און באָרָץ — האבען אַפְּילָו מיט קיין איזן ווארט ניט פראָטָעָסְטִירָט געגען דער געוואלטיגער גויהה, וואס איז פֿרָאַיעָקָטִירָט געווארען געגען דער אַידִישָׁר לִיטָּעָרָטָאָר; רעכענענדיג זיך מיט דער אַרְטָאָדָאַקְסָאָל געוואָנָעָרָר מְעָרָהִיט פון דער קאמיסיע, האבען זיי נור צוגעשטימט צו דעם פֿאָרְשָׁלָאָג, אָז מען זאל מאכען אָזיסנָאָהָם בלויין פֿאָר רַעֲלִיגִיעָז אָזְנוֹן מְסֻרְסְפָּרִים. אָז דער אַיְינְצִיגָּעָר, וואס איז אַרְוִיסְגַּעַטְרָעָטָעָן געגען דעם באָרָבָּאָרִישָׁעָן פֿרָאַיעָקָט אָז געשטעלט די פֿרָאָגָע אויף אַפְּרִינְצִיפִּיעָלָעָן באָדָעָן, אָז געוווען דער בלילונגס-מִינִיסְטָעָר גָּאָלָאָנוֹן. ער האט פֿערַשְׂטָאָגָעָן, אָז יעדע לִיטָּעָרָטָוָר האט דאס רעכט צו עַקְוִיסְטִירָעָן, יעדע גאנצִיאָן אָז בָּרָעְכִּיגָּט אַונְגָּעָשְׁטָעָרָט צו בעפְּרִיְּדִיגָּעָן אַיְהָרָע בעדרפערנישען אויף אַיְהָר שְׂטִיגָּעָר; קיין צוֹאָנָגָס-מִיטָּלָעָן טָאָר דָּא ניט זיין. ער האט קָלָאָר אַנְגָּעוּוֹיוֹעָן, אָז פֿערְרוּוֹחָרְעָנְדִּיג אַ לִיטָּעָרָטָוָר נור דערפְּאָר, וואס זיך ווּרט גַּעַשְׁאָפָעָן אויף דער אַדְעָר יונער שְׁפָרָאָר, בעגעהט די רַעֲגִירָוָג אָז אַונְגָּעָרְעָכְטָע, שְׁעַדְלִיכָּע גַּעַוְאָלְדְ-תְּהָאָט, אָז דִּי הִיסְטָאָרִיעָא פון דער אַידִישָׁר לִיטָּעָרָטָוָר ווּעַט ניט פֿערְגָּעָסָעָן, אָז בעת אַיְהָר עַקְוִיסְטָעָנָץ אָז אַמְּגָּל אֵין רַוְּסָלָאָגָד גַּעַשְׁטָאָגָעָן אָז גַּעַד דעם בְּלִילְוָגָס-מִינִיסְטָעָר א. גַּאֲלָוּבָּאָג.

ר' ישראל רוזשינער און זיין זינדייגער זוחן

I.

אוֹזָן מִלְכִים וְאַלְעָן זִיד אֶבְזָאָגָעָן פּוֹן זַיְעָרָע טַרָּאָהָנָעָן, דָּס טַרָּעָפָט נִיטׁ זַעֲלָטָעָן. דִּי הַיְסָטָאָרָע וּוַיִּסְטָ אַסְטָ אַזְעַלְכָע פָּאָקְטָעָן. עַרְשָׁת גָּאָר נִיטׁ לְאָנָג, לְמַשֵּׁל, בַּיִם סּוֹפָן דָּעָר וּוּעַלְכָעָ-מְלָחָמָה, הַאָבָעָן זִיד גַּעֲמוֹזָט אֶבְזָאָגָעָן פּוֹן זַיְעָרָע מַאֲכָת עַטְלִיכָע צַעַהְגָּדְלִיגָע דִּיְתְּמָשָׁע הַעֲרָשָׁעָר, מִיטׁ דָעָם קִיְּזָעָר וּוּילְהָלָם אַיִן דָעָר שְׁפִּיאָן, אוֹידָךְ דָעָר בּוּלְגָאָרִישָׁעָר צָאָר פָּעָרְדִּינָגָנָד אַוְן דָעָר גַּרְכִּישָׁעָר קָעְנִיגָע קָאנְסָטָאָנָטָן. צָו אֶזְוִינָעָ בִּישְׁפִּיעָלָעָן הַאָבָעָן וּוּעַלְטִילְכָע הַעֲרָשָׁעָר שְׁוִין פּוֹן לְאָנָג אַן צַגְעַוּעוּהָנָט דִי מַעְנְשָׁהָיִיט. אַבָּעָר אָוּ אַחֲסִידִישָׁעָר רְבִּי, אָ "גּוֹטוּעָר אִיד" זָאָל זִיד אַלְיָין אֶבְזָאָגָעָן פּוֹן זִין "טַרָּאָהָן", פּוֹן דָעָר רְבִּי' שָׁאָפָט מִיטׁ דָעָר וּוּרְקוֹגָג, הַעֲרָשָׁאָפָט אַוְן אַיִּינָנָה קָוְנְפָט, וּוָסָ זִי גִּימָט, — דָס אַיִּז אַן אַוִיסְעַרְגָּוּוּהָנְלִיכָע זָאָךְ. אַיִּן דָעָר חַסְדִּישָׁעָר גַּעֲשִׁיכְטָעָה אַטְ אֶזְוִינָס גַּעַטְרָאָפָעָן בְּלִיּוֹן אַיִּינְצִיגָג מַאְלָ. גַּעֲשָׁהָעָן אַיִּז דָס מִיטׁ אַיִּהְרָ זַעֲכִיגָג צּוּרִיק, אַוְן פָּאַרְגָּוּקּוּמָעָן אַיִּז עַס גַּרְאָד מִיטׁ אַ פָּאַרְשָׁטָעָהָעָר פּוֹן דָעָר בְּעַדְיִיטְעַנְדְּסָטָעָר רְבִּי' אִישָׁעָר "דיִ נְאָסְטִיעָ" — פּוֹן דָעָר סַאְדָאָגָוָעָר. דִי זָאָךְ הַאָט דָאָן אַדוֹסְגָּעָרְפָּעָן אַ גְּרוֹסִים גַּעַרְדָּעָר צּוֹיְשָׁעָן אַיִּדְעָן אַיִּרְסָלָאָנָד, פּוּלְעָן, גַּאלְיִצְעָן אַן רָוּ מַעֲבִינָעָ.

דר גרבידער פון דער סאדיגגרער „דינאסטיע“ איז געווען דער זעהר בעוואויסטער חסידישער רבי ישראל רוזשינער (פרידמאן). געבוירען איז יאהר 1797 איז פאגראובישץ (קיעווער גובערניע), וואו זיין פאטער ר' שלום האט אלס „צדיק“ געפראוואט רב' שאפט, איז ער געווען איז אור-אייניקעל פון ר' בער מעזערעריטשער, דעם בעריהמתען נאכפלאלגער פון ר' ישראאל בעל שם טוב, דעם בעשאפעער פון דער חסידישער בע- זועונגנג. איזיך פון מוטערס צד האט ער אַנגעההערט זומע העכסטטען צדיק- שען יהום: זיין עלטער-זידיע איז געווען ר' נחום טשערנאנבלער. שוין איז זיין קינדהייט האט ר' ישראאל אַרוייסגעוויזען גורייסע פעהיגקייטען; חסידישע לעגןבעדס דערצעהלען, או איז איהם איז מגולגל געווארען דעם בעל שם טוב'ס נשמה, אוון או דער גוונדלעגענער פון דער חסידישער לעהרע האט דאס אלין פאראויסגעזאגט. שוין צו זעכצעהן יאהר, נאכ- דעם ווי עס איז פריחצייטיג געתשטארבען זיין עלטערער ברודער, ר' אברהם, האט ר' ישראאל אַיבערגענומען די רב' שאפט. אַ קורצע צייט

דערנאנך האט ער זיך בעזעכט אינ'ם שטעדעטל רוזשין, קיעווער גוב, — פון דאגען נעהמט זיך דער נאמען זיגעַר: „דער רוזשינער“, וועלכער אייז מעהָר בעוואָסט, אִידער זיין ווֹרקליכּע פֿאָמְלִיעַ „פֿרִידְמָן“. ער אייז באָלד געווארען איינער פון די פֿאָפֿוֹלְעֶרְסְּטָעַ חַסִּידִישׁ אָנֵפֿהָרָעַ אָזָן האט געהוביַעַן די בעדייטונג פון דעם „צָדִיק“ אָזָן זיין ווֹירְקוֹנְג אָוִיךְ אָזָא הוֹיךְ, ווֹי קִינְגַּר נִיט פֿאָר אַיִּהָם. אַיִּן דער „תּוֹרָה“, ווֹאָס ר' יִשְׂרָאֵל פֿלְעָגֶט, ווֹי יַעֲדָר רְבִי, זָאָגֶעַן פֿאָר זַיְנָעַן חַסִּידִים, פֿאָרְנוּהָמֶט דער פרִיבְּנִי צִיְּפַנְּהַמְּסָדָה פון „צָדִיקִים“ דעם הוֹיְפֿטְ-אָרט. דער „צָדִיק“ אַיִּז דער פֿערְמְיטְלָעַר צוֹוַשְׁעַן דער אָוִיבְעָרְשְׁטָעַר וּוּעָלַט אָזָן דער אָנוֹנְטְּרָשְׁטָעַר, צוֹוַשְׁעַן דעם בּוֹרָא אָזָן דעם פְּשָׁוֹטַעַן מְעַנְשָׁעַן. הַיִּלְגָּג אַיִּז נִיט בּוֹלִזְיָן דעם „צָדִיקְסָ“ נְשָׁמָה, נָאָר אָוִיךְ זַיְנָעַן קָעְרְפָּעַר, וּוּאָרִים ער אַיִּז גַּעֲלִיטְעָרַט דָּוָרָק דעם גַּיְיסָט. דָּוָרָק דעם „צָדִיק“ וּוּעָרַט דער גַּעֲוָעַהְנְלִיכְעָר חַסִּיד אִי געהוביַעַן צַו אַהֲכָלְרָעַד מְדָרָגָה, אִי בְּעַלְיִיקְט. „אוֹיְבָּ אִיהָר וּוּעַט מֵרְ גּוֹטוּיְילִיגְ פֿאָלְגָּעַן, — האָט ר' יִשְׂרָאֵל גַּעֲלָרְבָּט זַיְנָעַן אַנְהָעָגָעָר, — וּוּלְ אַיִּד אָזָן אִיךְ נִיט פֿערְגָּעָסָעַן אַיִּן דַּעַר וּוּעָלַט אָזָן אַיִּן יַעֲנָר!... אָזָן ווֹיְיָ באָלָד דער גַּעֲוָעַהְנְלִיכְעָר מְעַנְשָׁה וּוּעָרַט דָּוָרָק דעם „צָדִיקְסָ“ בְּעַגְּלִיקְט אָזָן דערְהַוְּבָּעָן, מוֹזָעַ ער אִיהָם פֿרִיגְיְּבָּגִיג בְּרִינְגְּעָן מְתָנוֹת אָזָן „פְּדִיוֹנָת“, וּוּאָרִים טְרוֹיְעָר אָזָן וּזְאָרָגְ פֿערְמְיגְדָּעָרָעַן דעם „צָדִיקְסָ“ גַּעֲוָוִיכְט אַיִּז דִּי אָוְבְּעָרְשְׁטָעַר סְפָּעָרָעַן. וּוּאָס רִיכָּעָר ער פֿיהָרָט זַיךְ אָוִיךְ, וּוּאָס מְעָהָר רֹוָה אָזָן הַנָּאָה ער האָט, אַלְץָ מְעָהָר בעדייטונג פֿערְמְאָגָט ער בַּיִּ דָּעַר הַיְמָעָלְשָׁעָר וּוּעָלַט, אָזָן קָאָן אַלְץָ מְעָהָר גּוֹטָס אַוְיסְוּרִיקָעָן פֿאָר זַיְנָעַן אַנְהָעָגָעָר.

ער אלְיאַיְן האָט אָוִיךְ זַיךְ גַּעֲקָוּקָט וּוֹי אָוִיךְ אַ „צָדִיק“ פון אַהֲכָלְרָעַד רָאָגָן, אִידְעָר די אַנְדְּרָעַ רְבִּים, וּוּאָס זַיְנָעַן גַּעֲוָוָעָן אַיִּן זַיְנָעַן צִיִּיט, אָזָן ער האָט זַיךְ בְּעַטְרָאָכָט פֿאָר דעם גַּיְסְטִיגְעָן פֿיְהָרָעָר פון דעם גַּאנְצָעָן חַסִּידִישָׁעָן עַולְם, נִישְׁתְּ בּוֹלִזְיָן פֿוֹן אַ גַּעֲוָעָהְנְלִיכְעָר גַּרְוּפָעָהְנִיכְרָם. „וּוּאָס גַּעֲפִינְט זַיךְ נָוָר אַן עַהֲרִיכְעָר אִיד, אַיִּז ער מְמִילָא מִינְגָּר“, — אָזָויְיָ גַּעֲפִינְט ער זָאָגָעָן. דער רֹוַשְׁיְנָעָר האָט נִיט אַבְּגָעָהִיט די פֿאָרְגָּעָשְׁרִיבָּעָנָעָ שְׁטוֹנְדָעָן אָוִיךְ צַו דָּאָוָנָעָן שְׁחָרִית, מְנָהָה אָזָן מְעָרָבָה. ער פֿלְעָגֶט מְתָפְלָל זַיְנָעַן, וּוּעַזְעַ ער האָט גַּעֲפִינְט פֿאָר נְוִיטָגָ, אָזָן ער האָט עַס עַרְקָלְעָרַט אָזָויְיָ: „דָּעַר קִיְּוּרְ בְּעַשְׁטִימְט גַּעֲוָוִיסְט שְׁטוֹנְדָעָן, וּוּעַזְעַ ער גַּעַמְמָט אָוִיךְ די מְגִינִּיסְטָאָרָעָן, וּוּאָס קְוּמָעָן צַו אִיהָם צְוִילְעָבְדָהָן קְוּמָעָן עַבְנִים. פֿאָר יַעֲנָעַ אָבָעָר, וּוּלְבָעַ קְוּמָעָן צַו אִיהָם צְוִילְעָבְדָהָן די קִיְּוּרְלִיכְעָרָן עַבְנִים, אַיִּז קִיְּוּרְ בעשְׁטִימְט צִיִּיט נִישְׁטָאָ. וּוּגָעָן קִיְּוּרְלִיכְעָרָן עַבְנִים קָאָן מְעַן קְוּמָעָן צֻוְם קִיְּוּרְ אִיְן יַעֲדָר שְׁעהָ!“ נָאָךְ מְעָהָר: ער פֿלְעָגֶט נִיט זְעַלְטָעָן אַרְיִינוֹאָרְפָּעָן צְוִיְּדִיטִיגְעָן וּוּעָרְטָעָר אָזָן וּוּיִיטְ-גַּעַהָעָנְדִיגְעָן בעמְעַרְקָוְנְגָעָן, וּוּאָס האָבָעָן גַּעֲגָבָעָן אַנְצָהָעָרְבָּנִישָׁ, אָזָן ער פֿערְנָהָמֶט גָּאָר אַ בעזְוַנְדָעָרָס

הויכע מדרגה צוישען דעם אויבערשטענס „מיניסטארען“. „פֿאָראָן מענַּשׂען, — האט ער געזאגט, וואָס פרעגען: מיט וואָס בין אִיךְ אַ “גוטער אִיךְ”? דעם אַמְּתָּא זאגענדיג, בין אִיךְ נִיטְ קִין „גוטער אִיךְ“, אִיךְ בין גָּאָרְנִישֶׁט, אִיךְ ווֹוִיסְ מֵיַּן אָרֶט, אָן אִיךְ בין אַוִיסְעַן נָוֶר דָּעַם אַמְּתָּא. נָוֶר וּוּעֶר עַס רָעַדְטַ גַּעֲגָעַן מִיר, אַיְזָעַס דָּאַס אַיְגַּעַן, וּוּעֶן ער וּוּאלְטַ גַּעֲרַעַטַ גַּעֲגָעַן גָּאָט. ער וּוּטַ פֿערַשׂוֹאָרֶצֶט וּוּעַרְעַן אִי אוּיפְּ דַּעַר וּוּלְטַ, אִי אוּוּיְ יַעֲנַדְרַ וּוּלְטַ“.

מען האט בי איהם אַיְגָּמָל גַּעֲפַרְעָגֶט, פֿאָרוֹאָס ער פֿאָהָרֶט נִיט, ווי ר' מענדעל ווּטַעַבְסָקָעַר אָן אַנְדָּעַרְ רְבִים, קִין אַרְץִישֶׁרָאֵל? האט ער דַּעַרְוִיף גַּעֲעַנְטַפְּעַרְט: “וּוֹעֵן אִיךְ זָאַל קוּמָעַן קִין אַרְץִישֶׁרָאֵל, וּוּאלְטַ מעַן מִיר גַּעֲפַרְעָגֶט: פֿאָרוֹאָס עַפְּסַיְזָוְוָן אַהֲרֹן גַּעֲקָבָעַן אַהֲן דִּיְגַּע אִיךְ עַן?” אַזְּאָה מֵיַּן וּוּאָנוֹקְ האט ער אוּיךְ גַּעֲגָעַן, וּוּעַן מען האט בי איהם אַמְּלָל גַּעֲפַרְעָגֶט: פֿאָרוֹאָס דַּי אַלְעַ אַנְדָּעַרְ “צְדִיקִים” רְיִידָעַן וּגַּעַגְעַן “קָזֶן”, וּוּגַּעַגְעַן דָּעַם סֻוּפְן גָּלוּת, ער אַבְּעַר שְׂוִוִּיגֶט, זָאַגְּטַ קִין וּוּאָרטַ נִיט מְכַח דָּעַם? האט ער רְוּשִׁינְגֶּרְ עַס גַּעֲגָבָעַן צַו פֿעַרְ שְׁטַעַהַן מִיט אַזְּאָה מְשַׁל: “וּוֹעֵן מְחוֹתָנִים פֿאָהָרַעַן זִיךְ צְנוּיָּה אַוְיָּחָדְתָה פָּנוּ וּיְעַרְעַ קִינְדָּעַר, אַיְזָעַס דַּעַר מְנוּהָג, אָן דַּי מְחוֹתָנִים זָאַלְעַן רְיִידָעַן, אָן דַּעַר חַתְּן אַלְיָין זָאַל שְׂוִוִּיגְעַן... אָן דַּי פֿיְעַרְדִּיגְסְּטָעַ פָּנוּ דָּעַם רְוּשִׁינְגֶּרְסַ חַסִּידִים הַאָבָעַן טַאַקָּעַ גַּעֲגָלְיִבְטַ, אָן זִין זִין פֿעַרְזָאָן האט זִיךְ גַּעֲזָאַלְטַ פֿערַקְעַרְפָּעַרְן דַּעַר מִשְׁיחָ, נָוֶר ער אַיְזָעַס נִיט עַנְטַפְּלַעַטְ, נִתְגָּלַת גַּעֲזָאָרָעַן, וּוּילְ דַּעַר דַּעַמְּאַלְטִיגְעַר דַּוְרַ האט ער אַיְזָעַס נִיט פֿעַרְדִּיעַנְטַ.

ר' ישראל רוזשינער האט פֿערַנוּמָעַן אַבעַזְנָעַר אַרט צוּוַּיְשָׁעַן דַּי רְבִים. ער האט אַפְּיָלוּ אַיְזָעַס מִינְדָּעַטְעַן גַּרְאַד נִיט פֿערַמָּאָגֶט דַּי גְּרוּסֶעָ לְמוּדָהָן פָּנוּ ר' שְׁנִיאָוְרִיזְלָמָן לְאַדְיִיעָר (דַּעַר גְּרִיבְנָעַר לִיטְוּוֹישְׁעָר „חַבְדָּה“-רִיכְטוֹנָג אַיְזָעַס חַסִּידָה), זִין אַונְגָּעוּוֹהָגְלִיכְעָפָהָגְקִיָּת צַו פֿעַרְ טַיְעַפְּעַן זִיךְ אַיְזָעַס חַקְיוֹת אָן פֿילְאַזְאָפִישָׁעַ בְּעַטְרָאַכְטָוְגָּעָן. שִׁין צַו זַעַכְ – צַעַהַן יַאֲחָר גַּעֲזָאָרָעַן אַ “גַּוטְעַר אִיךְ”, האט ר' יַשְׁרָאֵל נִיט גַּעֲקָאנְט דַּעַרְ גְּרִיכְעַן צַו לְמוּדָהָן, אָן זִינְעַן גַּעֲגָנְעַר הַאָבָעַן אַוְיָּחָדְתָה אַיְמָה גַּעֲרַעַטְ, דָּאַס עַר אַיְזָעַס אַקְנָאָפְּעַר לְמִדְןָה. “הַיְגַּטְגָּעַ צְדִיקִים”, – פֿלְעַגְטַ ער זָאַגְּעַן, מַיִּידְ גַּעֲנְדִּיגְ זִיךְ אַלְיָין, – קָאַגְּעַן זִיךְ נִיט גַּלְיִיכְעַן מִיט דַּי אַמְּלִילָעַן אַיְזָעַס נִיט תּוֹרָה טָאָג אָן נָאָכָט. אָן דַּאֲרַבְּרַ זִינְעַן פֿאָרַ זִיךְ אַפְּעַן דַּי סְדוּדָהָן פָּנוּ דַּעַר תּוֹרָה, אָן זִיךְ קָאַגְּעַן לְעַרְנָעַן זְיִיעַרְ אַנְהָעַגְגָּעַר, וּוּי אַזְּוּי בְּאַמְּתָּא צַו דִּיְעַגְעַן דָּעַם אַוִיבְּרַעְשְׁטָעַן! פֿרְעַמְדַ אַיְזָעַס דָּעַם רְוּשִׁינְגֶּרְ גַּעַגְעַן דַּי מְעַרְקוּיְידִיגָּעַ בְּעַשְׁיַׁדְעַנְקִיָּת פָּנוּ ר' פֿנְחַס קָאָרְעַצְעָר, זִין אַוְסְעַרְגְּזְוּעָהָבָן לְיִכְעַפְּרַטְקִיָּת אָן צְזָגְעַנְגְּלִיכְיִיט, זִין לְוַפְּעַן פָּנוּ כְּבָדָה, לְעַבְעַן אַיְזָעַס דְּחַקְוֹת, אַבְּקָומָעַן מִיט גָּאָרְנִישֶׁט, זִין פִּינְטַ האָבָעַן תְּכִלָּת שְׁנָאָה יְעַדְעַ בְּעַרְיָהְמָעַרְיִי אָן גָּדְלָהָן. אַוְיָּחָדְתָה אַיְזָעַס ר' יַשְׁרָאֵל נִיט גַּעַהְאָט אַיְזָעַס זִיךְ דַּי

וואונדערליךע פאלקסטימליקיט פון ר' לוי-יצחק בערדיטשעווער, זיין פיינדריגע ליעבע צום אידישען כלל, זיין שטענדיג זאגען און טרייערערן וועגען די אידישע צרות און ליאדען. דעת רושינגערס כה איז געלגען ניט איז געפיהל, נור איז טרוקענען פערשטאנד. אליז איז בי איהם געד ווען גענוויבערענען, און ער האט געווואסט אנדערע וועגען, ווי איז צו געהמען דעת עולם און זיך בעשאפען אן אויסטראדערנטיליכע פאפור לאדריטהטעט.

איהם איז געוווען קלאַר, איז אויף דעת פשוטען, פערזאָרגטנען און פערהאּוועטנען אידען טאר מען ניט אָרְפִּוָּאָרְפָּעָן אָצְּרוֹשׁוּעָרָעָן רְעִילִיָּה גְּיֻעָזָעָלָסְטָן. „היינטיגע צִיטְעָן, — פְּלָעָגָט דָּעָר רֹוְשִׁינְגֶּעֶר זָגָעָן, — ווען אָאַיד גַּעֲהָט אֵין שָׂוֹהֵל אַרְיִין מִתְּלִית אֵין תְּפִילִין, האט ער אָזָא ווערדע, ווי דָּעָר בָּעֵל שְׁמָם טּוֹב אָנוּ ווי ר' בער מעוזעריטשער“. דָּעָר גַּעֲוָהָגְלִיכְעָר אִיד מַעַג יוֹצָא זִין מִתְּנִזְנִים עַרְפְּלִיעָן דִּי וּכְטִיגְסְּטָע גַּעַבָּאָט, אָוִיב ער גַּלוּבְּתָן אֵין דעת רבִּי אָנוּ פָּעָרְלָאָזָט זִיךְרָאָוִיף זִין תְּפִילִות, בְּעַלְהָרְוָנְגָעָן אָנוּ עַצּוֹת. אַ גַּרְוִיסְעָר פְּסִיכָּאָלָאָגָּא, קָעְנָעָר פִּזְנְגָּר מַעַנְשָׁאָלָאָגָּא, אָזָא קִיְּזָא זִיךְרָאָמָּכְתָּן נִיט אָזָא אַיְינְדָּרוֹק אוֹיפְּךְ דָּעָר פְּשָׁטוּעָן אָנוֹנוֹיסְעָנְדָּרָעָן עַוְלָם, ווי לּוּסְוָס, גַּלְאָגָּז. ער האט זִיךְרָאָן רֹוְשִׁין אָוִיסְגָּעְבָּוִיט אָנוּ עַכְתָּעָן פָּאָלָאָזָט, אָנוּ זִין גַּאנְצָעָר לְעֵדָבָן שְׁטִיגְנָעָר אֵין גַּעֲוָועָן אָמְגָנְאָטִישָׁעָר. זִין הוּאָזָא גַּעַוְוָמְעָלָט מִיט פָּעָרְשִׁידְעָנָעָן דִּיְעָנָעָר, ער האט גַּעֲהָט אָן אַיְינָעָן קָאָפְּלִילָעָן קָלְזִימְעָר אָנוּ זִינְגָּעָר. די שְׁטָאָלָעָן זִינְגָּעָן גַּעֲוָועָן פּוֹל מִיט רַיְכָּעָן קָאָרְעָטָעָס אָנוּ טִיעָרָע פָּעָרָד. ער אָוִיפְּהִיר האט דָּעָרְמָאָהָנָט אָן דָּעָר מִינְטוֹת, אָנוּ יְעַדְעָא זִיךְרָאָמָּכְתָּן גַּעֲהָט דָּעָם צְוּוּק צּוֹ אִימְפָּאָנִירָעָן, אָרוּסְרָופָעָן פָּעָרְהָרָוָן, בְּעַוְאָנוֹנְדָּעָרָדָן דָּוָנָג. ער רֹוְשִׁינְגָּעָר פְּלָעָגָט אָרוּסְפָּאָהָרָעָן אָין אָפְּרָעָטָגָעָן קָאָטָשׁ, מִיט זִילְבָּעָרְנָעָן הָעַנְטָלָעָן, גַּעַשְׁפָּאָנָט מִיט פִּיְּעָר אָוִיסְגָּעְצִיכְיָעָנָטָעָן פָּעָרָד, אָנוּ אָרוּמְגָעָרְנְגָעָלָט מִיט אָגְרָוִיסְטָר סְוִוִּיטָעָס. גַּעַלְיִידָּעָט האט ער זִיךְרָאָן רַיְכָּעָן, טִיעָרָע בְּגָדִים. יְעַדְעָא זִיךְרָאָן אָיז בַּי אִיהם גַּעֲוָועָן פָּאָרוֹסְגָּעָעָז זִעהָן, אָפְּרָיהָעָר אָבְּגָעָוָאָיָגָעָן אָנוּ בְּעַרְכָּעָנָט. ווי גַּעֲוָהָגְלִיכְעָאָפְּרָזָאָגָעָן, אָיז ער נִיט גַּעֲוָועָן צְוָעָנְגָּלָךְ פָּאָרָן פְּשָׁטוּעָן עַוְלָם. גַּעַעַוְהָגְלִיכְעָאָפְּרָזָאָגָעָן, אָיז ער גַּעֲהָט גַּוְהָגָעָן זָכוֹר זִיהָם צּוֹ זָהָן נָרָ פִּזְנְגָּר פְּיִיפְּקָעָאָגָעָן, אָיז דָּעָר פָּוְנָאָנְדָּרְגָּעָפְּנָטָעָר תְּהִירָע, ווי ער זִיכְרָת בַּי אָסְפָּרְגָּעָן אָיז אוִיסְגָּעְצִיכְרָטָעָן זָאָל אָרְיִיךְ גַּעַלְיִידָּעָטָר, מִיט אָטְיִיךְ טִיעָרָעָרָדָן פִּיפְּקָעָאָגָעָן אָיז מוֹיל. ער האט ווענְגָּג גַּעַרְעָדָט, גַּעַוְוָאָיָגָעָן יְעַדְעָס וּאָרָט. פָּאָר מַעְנָשָׁעָן אָיז די אוִיגָּעָן האט ער זִיךְרָאָן ער נִיט גַּעַגְעָסָעָן אָנוּ נִיט גַּעַטְרוֹנְקָעָן. בַּי גַּעַמְיִינְשָׁאָפְּטָלִיכְעָאָס טָעָודָהָט האט ער זִיךְרָאָן שְׁפִּיךְ פִּינְגָּעָר צְוָעָאָגָעָן רִיחָרָט צּוֹמָטְעָלָעָר אָדָעָר כּוֹס, אָנוּ די חַסְדִּים פְּלָעָגָעָן בָּאָלָד צְוָאָפָעָן

די מאכלים מיט די געטראָען, וואָס ער האָט בעהיליגט מיט זיין בע-
רייהַרְוָג . . .

אט דער גאנָג זיינָגֶר האָט אַיהם בעשאָפָען אָונְצָעהָלִיגָּע אֲנְהָעָגֶר,
וואָס זיינָגֶן אַיהם גַּעֲוֹעַן אַיבָּעָגָעָגָעָבָעָן מֵיט לַיְבָּ אָנוֹ לְעָבָעָן. טַוְיזָבָדָעָר
חַסִּידִים פְּלַעֲגָעָן פָּן וּוְאָלִין, פּוֹלְיָעָן אָנוֹ גַּאלְצִיעָּ פָּהָרָעָן צָום רַוְשִׁינָגֶר
„הַוִּרְךָ“ אָנוֹ בְּרִינְגָּעָן דָּעַם רְבִּין „פְּדִיוֹנָה“. צְוִישָׁעָן ר' יְשָׂרָאֵל'ס אָנוֹ
הָעָגָגֶר זיינָגֶן גַּעֲוֹעַן אַוְיךָ אָסְטָ וּוְיִכְעָן סָוחָרִים (לְמַשְׁלֵךְ), דָּעַר בְּעוֹאוֹסְטָעָר
בְּעַרְדִּיטְשְׁוּעָר בְּאַנְקִיר יִשְׂרָאֵל הַאַלְפָעָרִין), אָנוֹ זַיְהָאָבָעָן אַיהם אֲבָגָעָ-
שָׁאָטָעָן מֵיט גַּעַל אָנוֹ מַתְנָוָת. מַעַן דֻּעָרְצָעהָלָט, צָום בְּיִשְׁפָעָל, אָנוֹ זַיְהָ
הָאָבָעָן אַיהם גַּעֲשָׁנְקָעָן אַזְלְבָּרְגָּעָן טִיש אָנוֹ אָגָּלְדָּעָן מַגְוָהָה. דָּעַר
רַוְשִׁינָגֶר האָט צְוָגְלִינָּעָס פְּרַעְמָאָגָט אַוְיךָ גְּרוֹיסָעָס אַרְגָּאָנוֹזָאָטָרִישׁ פְּעַהְיִגְ-
קִיטָעָן אָנוֹ האָט גּוֹט פְּעַרְשְׁטָאָגָעָן פָּעָסְטָ צַו אַיְנִינְגָּעָן זיינָגֶן חַסִּידִים, דִּיסְ-
צִיפְּלִינְגִּירָעָן אָנוֹ האָטָלָעָן זַיְהָ אַין שְׁטָרְעָנְגָּעָר גַּעַהְאָרְכּוֹזָאָמָקִיט. אַזְעָנָשׁ
מֵיט אָ קְלָאָדָעָן, פְּרָאָקְטִישָׁעָן פְּעַרְשְׁטָאָגָן, פְּלַעְגָּטָ עַד זַיְהָאָבָעָן גַּעַבָּעָן
רַעַכְתָּעָ עַצְוָת וּוְעַגָּעָן גַּעַשְׁעַפְטְּלִיכָּעָ אַגְּגָלְעָגָנְהִיטָעָן אָנוֹ פְּעַרְשְׁיְדָעָן
סָכָסָכִים. ער האָט גַּעְוָוָאָסָט, וּוּ מֵיט יַעֲדָרָעָן צַו רִידָעָן אָנוֹ זַיְהָ
מֵיט יַעֲדָרָעָן צַו האָלָטָעָן. אָפָלוֹ פְּוַיְלִישָׁעָס פְּרִיצִים פְּלַעְגָּעָן זַיְהָ אַפְּטָמָאָל
צַו אַיהם וּוְעַנְדָעָן נַאֲךָ עַצּוֹת. זַיְהָ אַוְיְפִּיפִּהָר אָנוֹ פְּעַרְזְּעַנְלִיכְקִיט האָט
בְּכָל גַּעַמְאָכָט אַז שְׁטָאָרְקָעָן אַיְנְדָרָוק אַוְיךָ קְרִיסְטָעָן, וְאָס הָאָבָעָן
גַּעַהְאָט דִּי גַּעַלְעָנְהִיטָעָן זַיְהָ מֵיט אַיהם צַו בְּעַקְעָנָעָן. אָזָוּ, צָום בְּיִ-
שְׁפִּיעָל, שְׁרִיבָּט פְּרָאָפָעָסָר ב. מַאְהָעָר, וּוּלְכָעָר האָט אַין יָאָהָר 1821
בְּעַזְוֹכָט אַין רַוְשִׁין ר' יִשְׂרָאֵל', אָנוֹ „זַיְהָ הַוִּיְהָ אָט אַוְיְסָגָעָהָן וּוּיְ אַ
פְּרִישְׁתְּלִיכָּעָ וּוְאַיְגָוָנָג אָנוֹ אַיְזָן גַּעֲוֹעַן מַעְבָּלִירָט מִיטָּזָ גַּרְעָסְטָעָן לְוָקְסָטָס“.
וּוּיְ ער דֻּעָרְצָעהָלָט, האָט ער אַין רַוְשִׁין דְּרָוּסְטָ דָּעַם פְּעַלְמָאָרְשָׁאָל
פְּרִישְׁתְּלִיכָּעָ וּוְיִתְגָּנְשָׁטִין, אָנוֹ יַעֲנָגָר האָט אַרְוִיסָגָעָוָיָעָן פְּיַעַל אַכְטָנוֹג גַּעַגְעָן
ר' יִשְׂרָאֵל'ז אָנוֹ פְּאָרְגָּעָלָעָט אַיהם צַו שְׁעַנְקָעָן אַז פִּינְגָּעָם פְּאַלְאָצָן אַיְ-
נָעָם פָּן זַיְהָעָן דֻּעָרְבִּיאָיָגָע שְׁטַעְדְּטָלָעָר, אַוְיבָּ ער „צְדִיקָּה“ זַאֲלָאָהָיָ-
בְּעַרְפָּאָהָרָעָן. (עַס פְּעַרְשְׁטָעָהָת זַיְהָ, אָנוֹ פְּרִישְׁתְּלִיכָּעָ וּוְיִתְגָּנְשָׁטִין אַיְזָן דֻּעָרְבִּי
אַוְיָסָעָן גַּעֲוֹעַן זַיְהָ אַיְגָעָנָם נַצְעָן; וּוֹאָרִים וּוּן דָּעַר רַוְשִׁינָגֶר זַאֲלָזָיָ-
הָאָבָעָן בְּעַזְעַצְטָ אַיְזָן דָּעַם פְּרִישְׁתְּסָ שְׁטַעְדְּטָלָעָר, וְאָלָט יַעֲנָגָר גַּעַהְאָט אַ
גְּרוֹיסָעָ אַיְנְקוֹנָפָט פָּן דִּי אָונְצָעהָלִיגָּע חַסִּידִים, וְאָס פְּלַעְגָּעָן פָּהָרָעָן צָום
רְבִּין'). „ער (ד. ה. דער רַוְשִׁינָגֶר), — שְׁרִיבָּט וּוְיִתְעָרָפָ. מַאְהָעָר,
— „פְּעַרְדִּיְעָנָט וּוּרְקָלִיךָ אַטְזָדָעָם גַּאנְצָעָן כְּבוֹד, וְאָס וּוּרָט אַיהם אַבָּ-
גַּעַגְעָן. ער האָט נִיט קִין וּוּלְטָלִיכָּעָ קַעְנְטָעְנִישָׁעָן, אַבָּעָר ער פְּעַרְ-
מָאָגָט אַשְׁאָרְפָּעָן נַאֲטְרָלִיכָּעָן פְּעַרְשְׁטָאָגָן. וְאָס פָּאָר אַשְׁוּעָרָעָן, פְּעַרְ-
וּוּקְעָלָטָעָן אָנוֹ טְוָנְקָעָלָעָן עֲנָנִין מַעַן זַאֲלָאָהָמָ נִיט פְּאָרְשְׁטָעָלָעָן, בְּעַנְהָמָט
ער אַיהם גַּלְיִיךְ מֵיט זַיְהָשָׁאָרְפָּעָן קוֹק אָנוֹ טִיעָנְדִּידְרִינְגָּעָנָדָעָן שְׁכָל, אָנוֹ

ער מאכט די זאך פאלקאמ קלאר. אן אונגגענעהמען איינדרוק מאכט אויך זיין אויסעהן, וואס אויך שען און איידעל".

ר' ישראל רושינגער האט געהאט גרויסע פערעהרעד אפלו צוישען די רבים. אן אנדערע האבען אונגעויזען אויף זיין שטרעבונג צו רייכ קייט און לוקסום, פלעגעו זיי ערקלערען, דאס ער אויך דערבי אויסען ניט זיין הנהה, נור צו ריהמען אויף אויא אופן דעם אויבערשטענס נאמען. דער בעוואווטער „אפטער רב" האט אמאל געזאגט: „אין מדרש ווערט געוזנט, און אין משיחס צייטען וועט אין גוועדן נבען די אבות ויצען א מענטש, וואס פלעגט זיך ניט לעבען פערטיעפען אין לערען תורה. איך שוווער ביי מײַן באָרד, און דער מדרש האט עס געהאט און זינען איהם, דעם רושינגער צדיק!" אבער ר' ישראל האט אויך פערמאגט גענגער צוישען די רבים, בפרט און ער האט ניט בעהאלטען, דאס ער אליען בע-טראקט זיך העכער פאר זיי אלעמען. די אינגע האבען איהם פשוט מקנא געוווען זיין רייכקיט, די גרויסע „פֿדִינוֹת", וואס מען האט איהם פון אומעטום געטראָגן. די אנדערע זינען געוווען באֶמת אויגעבראָקט גענען דעם אונגעוועהניליכען לוקסום, וואס האט געהערشت ביימ רושינערס „הוּרְך", און געגען דעם „ניַשְׁטַאַידִישָׁעַן", צו אַרְיסְטָאַקְרָאַטִּישָׁעַן אויף-פִּיהְרָ פָּוּן דער גאנצער רושינגער משפה, וואס האט דערמֶאָהנט און דעם פריצישען לעבענס-שטייגער. אבער דער כבוד, מיט וועכלכען מען פלעגט זיך צום רושינגער פערהאלטען אין דער חסידישער וועלט, און זיין יהוס זיינען געוווען אזי גראַיס, דאס זיינע גענגער האבען געמוות שווייגען. און אויסנאהם איז דערין געוווען נור דער טשערנאנבלער רבּי מרדכי, דער גראַנְדר פָּוּן דער טשערנאנבלער „דיַגָּסְטִיעַ" צדיקים. געווריקט האט ער אין דערזעלבער געגענד, אין קייעווער גוב, און האט ניט ווענגיינער זוי ר' ישראל געשטרעבט צו „פֿדִינוֹת" און צו אַריַבְּעַן אויפֿהָר. דאס האט געבראָקט צו און אַפְּעָנָעָם קאָמָף צוישען די בִּידְעַ „הוּרְפָּעָן", דעם רושינגער און דעם טשערנאנבלער, — כָּאַטְשָׁ זַיְ וַיַּיְנָעַן געוווען אין קרוּבָּה/שָׁאָפָּט. רושינר און טשערנאנבלער חסידים האבען זיך שטענ-דייג געקרייגט, געריסען, געפאַט. עס פְּלָעָגֶט דעגעהן צו געלשלע-גען אין די שוהלען. האבען די רושינגער ערגייז-וואו געכָאָפָט אַ טשער-נאָבלָעָר (אַדְעָר פֿעָרְקָעָרְט), האט מען איהם געבראָקען די בִּינְעָר, גע-שמיטען. ביי מאָסְעַר-גַּעַשְׁלַעַגְּעַרְיִינִי פְּלָעָגֶט בְּמַעַט שְׁטַעַנְדִּיגְ וַיַּעֲגַעַן די רושינגער, וויל זַי זַיְנָעַן געוווען גַּרְעָסָעָר אַין צָאָהָל.

איןiahר 1836 איז מיט ר' ישראל רושינגער געשעהן אַ גַּרְוִיס אָוָן-גליך, אין צוֹאָמְעַנְהָאָנָג מיט דער בעוואווטער בלוטיגער געשיכטע, וואס

איו דאן פאָרגעkomען איין פֿאָדָלִיעַן¹). איין אוּשִׁיצְעַר אוּזִיעַד (פֿאָדָלִיעַר גוב). האבען געלעבט צוֹויִי אִידָּעַן: יְצֵחָק אַקְסְמָן אָוֹן שְׁמוֹאֵל וְאַקְסָמָן, וואָס פְּלָעַגָּעַן זִיךְ פֻּרְבְּגַעַםְהָמָעַן מִיטְ מִסְירָות — דִּי עֲרַשְׁטָעַ צִיְּתַ מִטְ קְלִיְּיַ נְעַ, אָוְנְבָּעַדְיְּטָעַנְדָּע, דָּעַרְנָאָךְ אֶבְעָרַ מִיטְ וְוִיכְטִיגְעַרַע. אַיבָּעַר זַיְעַרַע מִסְירָות זַיְינָעַן פְּיַעַלַע אִידְישַׁע קְהִילָּות גַּעַשְׁטָאַגְּנָעַן אִין גַּרְעַסְטָעַר גַּעַפָּהָר. האבען זִיךְ פָּאָרְשְׁטָעַהָּרַ פָּן פֻּרְשִׁידְעַגְּנָעַן קְהִילָּות צְנוּיְינְגְּקְלִיבָּעַן אוּרַף אַ בְּעַרְצָטוֹנָגָ, אָוֹן עַס אִין בְּעַשְׁלָאָסָעַן גַּעַוְאָרָעַן צַוְּמָאָכָעַן אַסְוַּתְּ מִטְ דִּי בִּידְעַ אַוְיסְוּאוֹרְפָּעַן. עַס אִין אַסְבָּרָה, אָוֹן ר' ישְׁרָאֵל רֹוזְשִׁינְעַר, וואָס אִין גְּרָאָד דָּאן גַּעַוְוָעַן אִין דָּעַם שְׁטָעַדְטָעַלְ קְאַלְיָוָס (אוּשִׁיצְעַר אוּזִיעַד), האָט גַּעַגְעַבָּעַן זִיךְ הַסְּכָם אוּרַף דָּעַם בְּעַשְׁלוֹס. האָט מעַן דִּי בִּידְעַ מַסְרִים גַּעַטְוִיט. דִּי זָאָךְ וְוָאלָט אַרְאָבְ גְּלָאָט, וּוּן עַס זָאָל זִיךְ נִיטְ האָבָעַן גַּעַטְוִיט. פָּוּנָעַן אַ דְּרִיטְעַר מַסְרִ, וואָס האָט אַוְיפְּגַעְדְּקָט דָּעַם סָוד. מעַן האָט פָּוּנָעַן אַ הַונְּדָעַת אִידָּעַן, צַוְּשָׁעַן זִיךְ דָּעַם רָבְ פָּן שְׁטָעַדְטָעַלְ דָּוָנָאָרָעַן, ר' מִיכָּאֵל אַוְועַרְבָּאָךְ. אִין סְעַטְעַמְּבָּעַר 1836 אִין אַרְיִינְגְּגַעְזָעַט גַּעַוְאָרָעַן אִין טָרְמָעַ אַוְיךְ ר' ישְׁרָאֵל רֹוזְשִׁינְעַר.

ר' ישְׁרָאֵל/^ס אַרְעַסְטָהָט האָט אַוְיפְּגַעְדוֹרְעַט דִּי גַּאנְצָעַ חַסְדִּישָׁע וְוּלְטָ. זַיְינָעַ רִיכְעַ חַסְדִּים האָבָעַן אַנְגְּגַעְוָונְדָט אַלְעַ מַעְגְּלִיכְעַ מִיטְלָעַן, כְּדִי אַיהֲם צַוְּ רָאְטָעוֹן פָּן דָּעַרְ שְׁרָעְקְלִיבָּר גַּעַפָּהָר, וואָס אִין אֶיבָּעַר אַיהֲם גַּעַעַגְעַן. זַיְיַ האָבָעַן עַנְדְּרַגְיָשְׁ גַּעַאְרָבִיט אֵי אוּיפְּגַן אָרטַ, בַּיְ דָּעַר אַוְיסְ פָּאָרְשָׁנוֹגָ, אֵי אִין פַּעְטְּמַרְבּוֹגָ, וְוָאַהֲיָן דִּי זָאָר אִין דָּעַרְ אַרְיְיבָּרָעַ. עַס זַיְינָעַן אַוְיסְגַּעְנוֹצָט גַּעַוְאָרָעַן דִּי בַּעֲקַאנְטַשְׁאָפְּטָעַן, וואָס דָּעַרְ רֹוזְשִׁינְעַר האָט גַּעַהָאָט צַוְּשָׁעַן דִּי שְׁכַנְיָעַ רִיכְעַ אָוֹן הוּיְקַגְעַשְׁטָעַלְטָעַ פְּרִיצִים. אַוְיךְ דִּי אַגְּגָעְלָאָגָעַט האָבָעַן אַלְעַ גַּעַטְהָאָ, כְּדִי אַבְּצָאָוּנְדָעַן פָּן דָּעַם רַבִּין דִּי גַּעַפָּהָר, וואָס האָט גַּעַדְרָאָתָה, אָוֹן זַיְיַ האָבָעַן דִּי גַּאנְצָעַ שְׁוֹלֵד גַּעַנוֹמָעַן נָוֶר אוּרַף זִיךְ אַלְיָין.

לוּוִיט נִיקָּלָאִים בְּעַפְעַהָל, זַיְינָעַן אִין יְאָחָר 1837 אַכְּצִיגְ אִידָּעַן אֵי בעַרְגַּעַבָּעַן גַּעַוְאָרָעַן צָוְ מַלְיִיטְעַרְישָׁעַן גַּעַרְיכְט אִין דָוָנָאַיְעַוּזָן. דָעַר פְּרָאַצְעַס האָט זִיךְ גַּעַצְוִיגָעַן גַּאנְצָעַ דְּרִיטְהָאָלְבָעַן יְאָחָר. דָעַר אַוְרְטִילְיָיְלָן אֵי גַּעַוְוָעַן אַוְנְגַּעַוְוָהָנִילָּךְ גַּרְזִוָּאָם. צְעהַנְדְּלִיגָּרְ מַעְנְשָׁעַן זַיְינָעַן פְּרָעָרָן מִשְׁפָּט גַּעַוְאָרָעַן אוּרַף קַאְטָאָרְגָּעַ מִיטְ „שְׁפִּיצְרוֹטָעָן“ („טְרִיבָּעַן דּוֹרְכְּגָן סְטְרָאִי”), אָוֹן דִּי מִיסְטָעַ זַיְינָעַן גַּעַשְׁטָאָרְבָּעַן אוּיפְּגַן אָרטַ בַּעַת דָעַר שְׂוִיְּדָעַרְ לְקַזְוּקְזִיְּעָ. וואָס אַבְּעַלְאָגָנָט ר' ישְׁרָאֵל רֹוזְשִׁינְעַר, האָבָעַן דִּי פֻּרְשִׁידְעַגְּנָאָרְטִיגְעַ בְּעַמְּהַנוֹּגָנָעַן אַיהֲם אַרְוִיסְצְרוֹאַטְעַוּזָעַן גַּעַהָאָט עַרְפִּיאַטְ פָּאָלָגְ. דָאָס גַּעַרְיכְט האָט אַיהֲם אַיְנְגַּעַפְּנוֹנָעַן פָּאָר אַוְנְשָׁוְלְדִיגְ אָוֹן בְּעַפְרִיאַט

¹) דִּי אַיְנְצָעַלְהַיְוָתָעַן פָּן דָעַמְ עַפְיוֹזָר זַעַה אִין דָעַמְ אַרְטִיקְעַל „מַעַשְׁ אַוְשִׁיזְ“, אִין דְּרִיטָעַן בְּגָנָה.

פון יעדע פעראנטוארטיליבקיט, נור געתשלט איהם אונטער אויפיזיכט פון דער רוזשינער פאליצי. ר' ישראלי איז ענדליך ארוייס פון טוועמע און האט זיך אומגעעהרט צורייך קיין רוזשין. אבער די דארטיגע פאליצי האט אויף איהם שטרענונג אקטונונג געגעבען. פאר זינע חסידים איז שוווער געווען צו קומען אהער, און ער האט געהאלטען, איז זיין לאגע איז רוסלאנד איז בכלל ניט זיבעה. איז ער אוועק קיין קישינעוו. זאת האט זיך איהם אינגעגעבען צו בער קומען און אויסלענדישען פאספארט, און ער איז אינאיינעם מיט זינע צוויי גבאים אועלקגעפההרען קיין יאסַי (איין רומעניע). זיין פרוי מיט די קינדער זינען געבליבען איז רוסלאנד, איז קישינעוו. ווי מען קאן רעכענען, האבען זיך צוישען דעם רוזשינערס' שונאים — די פערברענער טע „משכילים“-אויפקלערר — געפונען אועלכע, וואס האבען אונגעז וויזען ער רוסישער רעגירונג זיין שעטליכע ווירקונג אויף די אידישע פאלקס-מאסען. קיין קישינעוו איז אונגעקומווען א פערארדנונג פון'ם קיעווער גענעראל-גובערנאטאר וועגן ארייסקען ר' ישראלי איז אינע פון די רוסישע שטעדט, וואו אידען האבען קיין ואוינערעט ניט, — מען האט אויף איז אוף געוואלט איהם אבזונדען פון דער אידישער בעפעל-קערונג און מאכען פאר אונשעדליך. איזוי ווי די פערארדנונג האט שוין ר' ישראלי ניט דערויסט איז קישינעוו, האט ער דארטיגר גובערנאטאר געפאנדרט פון דער רומענישער אדמיניסטראציע, זיך זאל איהם ארויסגעבען דעם אנטלאפענעם רב'ז. ר' ישראל'ס משפה איז קישינעוו איז פון איהם אויסגעשטאנען גויסט בעדריקונגונג. דער גובערנאטאר האט אפיילו געצואונגען דעם רוזשינערס' וההן אונצושיריבען א בריף צום פאטער, יונגער זאל זיך תיכף אומקעהרען קיין קישינעוו, און ער האט דעם בריף אבעטשיקט דורך א ספצעיכעלען שליה. אבער ר' ישראל'ס פרוי האט גלייכציגיג איהם געגעבען צו וויסען, איז דעם בריף האט ער גור בערנאטאר ארויסבעקומווען דורך הארבע טראשונקעס, איז ער רוזשינער אועלקגעפההרען איז עטראיך.

ר' ישראלי איז געווען איז גרים פערלעגענהיט, ניט וויסענדיג וואו און ווי איז צו בעווארעגען זיך, ער זאל ניט ארויסגעגעבען ווערען צו רוסלאנד. דער אייגענטימער פון דעם בוקאוינוינער שטעדטעל סאדאגור (ואס האט דאן איז אדמיניסטראטיווער היניקט אונגעהערט צו גאליציע) האט איהם פארגעלעט צו לעבען דא, פערשפראכענדיג צו שייצען איהם פון יעדער געפאהר; ער האט פערשטאנען, איז דורכדעם ווועט זיין שטעדט טעל מאטעריעל שטארק געהויבען ווערען. די גאליציאנוינער אנהונגער האבען געגארט קרייגען צו זיך דעם בעריהמטען רב'ז, האבען זיך איהם שטארק צו דעם צוגערעדט. ר' ישראל האט אונגענווען דעם פארשלאג

און אין יאהר 1841 זיך בעוצט אין סאדאגור. די ערשות צייט האט די רוסישע רעגירונג נאך געפיהרט אונטערהאנדולונגען מיט דער עסטריאי בישער וועגן אroiיסטגעבען איהם, און זיין לאגע איז ניט געווען גאנץ זיכער. דערנאך איז איהם אבער געלונגען צו פערשריבען זיך פאר אן עסטריאייבישען בירגער, און ער איז אroiיס פון דער געפאהר. אין גיכען האט זיין פרוי מיט די קינדער זיך איז ארייבערגעלקליבען קיין סאדאגור. נאך די שוווערד ליעידען און ואנדערינגונגען האבען זיך פאר ר' ישראליין אין זיין נײער רעזיזדענץ ווינדר אנגעהביבען רוהיגע יאהרען. פיעל מיה האט ער געמוות איזוקלעגען אויך צו בעשאפען פאר זיך צוישען די גאַ ליציאנער חסידים דיזעלבע הוויכע לאגע, וואָס ער האט פריהער פערנומען אין רוזשין. אין גאליציע איז דער חסידים ניט געווען איזו וואַלגריד זירט, פערגרובט, ווי אין וואַלין און פאַדאליען. די גאליציאנער רבים זיינען מייסטענס געווען אויך גרויסע למדיים, זיין פלאגען זיך איפעריג פערנעהמען מיט לערנעם און האבען געפיהרט אַ פשומ, בעשידען לעבען, ניט יאגענדיג זיך נאך „פְּדִינוֹת“. קיין טיעפע שפאלטונג צוישען זיין און רבנים איז ניט געווען. ר' ישראלייס וועלטליכע גענג און זיין מאגנאַטישער אויפפהיר האבען דאַ די ערשות צייט אroiיסגערופען ספיקות. ער האט אבער גוט געקענט פערדעם זיין זוינציגע לומדות מיט טובי קעלע, צוידייטיגע ווינרטער און משלימים. ער האט אoisגעצייכענט פער-שטאנען, ווי איזו זיך אומצוגהן מיט מענען, מיטגעהאלפען האבען איהם אויך זיינע גרויסע ארגאניזאטארישע פעהיגיקיטען, און אין גיכען האט ער זיך געשאפען אַ גרויסע מאָסע איבערגעבעגען אנהענגער צוַיִ שען די חסידים אין גאליציע און בוקאוינע. זיינע פריהעריגע חסידים זיינען איהם אויך פערבליבען טרי, זיין פלאגען צו איהם פאהרען פון ואַלין און פאַדאליע מיט רייכע מתנות און „פְּדִינוֹת“. ר' ישראאל האט זיך אoisגעבויט אין סאדאגור נאך אַ שעהנערען און גרעסערען פאלאַז, ווי אַמְּאַל אין רוזשין. דער לעבענס-שטיגער פון דעם סאדאגורער „הוּף“ איז געווען אַ פירשטליכער, פול מיט גלאָן און רייכקיט. ר' ישראלייס זוקס זיון און דריי טעכטער מיט די שניהר און איזדעם און מיט זיעדר קינדער האבען אַלע געלעבט אינאיינעם מיט איהם אין דעם פֿרְעָכְטִיגּוּן, געראמען פאלאַז, און אויפגעפיהרט האבען זיך זיך ווי מיטגליידער פון אַ פֿרְשְׁטְלִיכְעָר, „דִּינָאָסְטִיעָן“. איז שמחה און פערוואילונג האט געפאלגט נאך דער אנדערער. דעם סאדאגורער'ס טעכטער און שניהר האבען זיך פערפיהרט רייט-פערד און טיערען הינד; זיין פלאגען זיך פוץען, קלידי-דען רייך, נאך דער לעצטער מאָדע, פאהרען אין דער בעגליטונג פון אַ סויזטע קיין זיינע און אַנדערע גרויסע שטעדט, דאַ בעזובען טעטערס און בעלער.

די לאנגע עינויים, וואס ר' ישראל איז אויסגעשטאנען איז טורמען
און די גרייסע זארג צוליעב די פערפאלגונגען פון דער דושישער רעגי-
רונג האבען אַבגעשׂוֹאָכֶט זיין געונד. ער האט אויך שטארק געבענט
בְּאָךְ אַקְרָאַיָּעַ, פָּוֹן וְאַנְגָּעַ עֲדֵ אִזְׁוֹף שְׁטַעַנְדִּיגְ פְּעַרְוָזָגָעַלְטַ גְּעוּזָאַרְעַן,
און וואו ער האט געהאט אָזִוִּי פִּיעַל הַיִּסְעַד פֻּרְעָרָה רָעַרָעַ. קִין לְאַנְגָּעַ יַאֲהָרָעַן
איין דער נַיְעַר הַיִּם אִזְׁוֹ אַיִּם נִיט בַּעֲשָׂרָת גְּעוּוֹן. אִין יָאָהָר 1850
איין דער גַּעַשְׁטָאַרְבָּעַן אַין סַאַדָּגָוָר. פָּאָרְן טוֹיט האט ער גְּעוֹזָגָט, וּוֹעַנְדַּיְהָעַן
דַּעַנְדִּיגְ דַּעַם בְּלִיק צָוָם הַיְמָלָל: „רְבָּנוּ שְׁלַׁ עֲלֹמָן! דַּו וּוֹיִיסְטַ דָּאָךְ, אָז
אייך האב אָפְּלוּ אָזִוִּי אַהֲרָן נִיט געהאט קִין הנָּהָר פָּוֹן דַּעַם לְעַבְעָן
אויך דער וּוּלְטַ“. צִי אִין עַס גְּעוּוֹן אַ דְּרַאַמְּאַטְּשִׁיעַ פָּאָזָע, אַיְגָעַר פָּוֹן
יעַנְעַן שְׁעַנְעַן טַעַטְאַרְאַלְעַ זְשַׁעְטָעַן, וּוּלְכָעַ ער האט שְׁטַעַנְדִּיגְ אָזִוִּי לִיעַבְעַט?
געהאט? אַדרָּע אָפְּשָׂר אִין דָּאָס טַאַקָּע גְּעוּוֹן אַן אוּפִירְכִּטְבִּיגָּר קְרֻעְכִּין,
אַ טְּרוּעִירָג וְעוֹהַגְשָׂרִי פָּוֹן אַיִּנְעָם, וָאָס האט, נִיט גְּעַכְּט אָזִוִּי זַיִן
רִיכְטוּמָן אַוְן לְקוֹסָם, קִינְמָאָל נִיט גַּעַשְׁפִּירָט דָּאָס גַּעַפְּהָלָ פָּוֹן גְּלִיק?
וּוֹעַר וּוֹיִיסְט עַס, אַוְן וּוֹעַר קָאַן בְּעַנְגָּהָמָעָן דַּעַם גִּיסְטַ פָּוֹן אַ מְעַנְשָׁעַן, וָאָס
געַזְעָגָנֶט זַיִן מִיט דַּעַם לְעַבְעָן!
בָּאָךְ ר' יִשְׂרָאֵלְס טוֹיט האבען די זַיהָן צּוֹטִילַט צּוֹוִישָׁעַן זַיִן זַיִן
הַעֲרָשָׂאָפָּט.

די רב' ישאפט אין סأدאגור האט איבערגענומען דער עטלטערער, ר' אברהמא-יעקב. פון די אנדערע זיהן, איזו ר' דוד-משה געווארען רב' אין טשארטקאו (גאליציע), ר' נחום — אין טפעטאנעשט (מאלדאויע), און ר' מרדכי-ישראג — אין הוסיאטין (ב' דער רושיש-עסטרוביישער גרענץ). די סأدאגורער "динאסטיע" האט זיך אויך איזא אופן פערצוויגט, אבער איהרע פארשטעהער האבען געשטרעבט פארטיזוועצען דעם גאנג פון איהר בערגינדער. עס ווינען ענטשאנען און אויסגעוואקסען אנדערע רב' — אישע „הויפען“, מיט וועלכע מען האט געמוות שארף קאנקורירען. בע- זונדרעס האט זיך דערין אויסגעצייכענט ר' יישראילס נאכפאלגער אין סأدאגור, ר' אברה-יעקב. ער האט געלענט פיעל מיה אויך צו בע- פעסטיגען די פאייציע פון דער סأدאגורער "динאסטיע" און פערשפֿריי- מען דעם געדאנק וועגן איהר בעזונדער, אויסער אַראָדענטלייכער שליחות, בעשטיינונג. ער (ווי אויך זיין ברודער ר' דוד-משה) האט גע- פרעדיגט, און משיח האט זיך ניט ענטפלעקט איזן ר' יישראילס פערזאָן גוּד דערברער, וויל דער דעםאלטיגער דור האט עם צוליעב זינד ניט פערדיינט, און או נאכ'ז טויט איז זיין זכות אַרְבִּיבֶר צו די קינדר, וועלכע פערגעהמען דערום א בעזונדער אַרט צוישען אלע אנדערע „צדיקים“; די אויפֿנאָבע פון דער סأدאגורער "динאסטיע" איזן — צו דערגעעהנטערן, מקרוב זיין משיח'ס קומען, און זי פערמאָט דעם סוד פון

דער גאולה, פון דער דערלײַזונג. ר' ישראל'ס זיהן האבען געזוכט נאכ-
צופֿאָלְגַעַן אויך די אויסערלִיכָע גענג פון זיעיר פָּאַטָּעֶר. בעונדערס
רייך, מאָנְגָּאנְטִישׁ פְּלָעָגֶט זיך אויפֿהֶרְעָן ר' אַברָהָם-יַעֲקֹב, אָוֹן זַיִן „הַיְּפִי“
איין סַאַדָּאָגָוָר האָט זיך אויסגעצִיכְיָעָנט מִיט נִיט וּוּנִיגָּעָר לְוקָסָס אָוֹן
גָּלְאָנְצָ, וְוי אֵין ר' ישראל'ס צִיְּתָעָן. אַהֲרָבָּעָן קָאָמָּפָּה האָבָּעָן די פָּאָרָה-
שְׁטוּחָעָר פָּוּן דָּעָר סַאַדָּאָגָוָרָעָר „דִּינָּאָסְטִיעָ“ גַּעֲפָהָרָט מִיט דָּעָר טְשָׁעָר-
נַאֲבִילָּעָר, וְואָס האָט זיך אויך שְׁטָאָרָק פֻּעָּצְיוֹנִיגָּט נַאֲכָ'ן טְוִיט פָּוּן אַיְהָר
גְּרִינְדָּעָר, דָּעָם „צְדִיק“ ר' מְרַדְּכִי: עַר האָט אַיבְּרָעָלָאָזָט וּוּבָעָן זַיִן,
וְואָס האָבָּעָן זיך בעוֹצָט אַלְסָרְבִּים אַין פָּעָרְשִׁידָעָנָע שְׁטוּטָט, אָוֹן זַיִן
פְּלָעָגָעָן זַוְּכָּעָן אַרְיְבְּרָצְיהָעָן זַוְּ יַיְךְ אַמְּפָּלִיגָּעָה חַסִּידִים פָּוּן דָּעָם רַוְּשִׁינָּעָר.
די פָּעָרְטְּרָעָטָעָר פָּוּן די פָּעָרְשִׁידָעָנָע צְוִיְּגָעָן, אַוִּיף וּוּלְכָעָ די סַאַדָּאָגָוָרָעָר
„דִּינָּאָסְטִיעָ“ האָט זיך צּוֹטִילָט, פְּרָאוּוּן נַאֲכָ'ן בֵּין אַוִּיף הַיְּנִינִיגָּעָן טָאָג
רְבִּיאָשָׂפָט אַיְן פִּיעָל גַּעֲגָעָנָעָן אָוֹן זַיִן האָבָּעָן אַגְּרוּסָעָ צָהָל חַסִּידִים,
אוּיְסָעָר די אוּבָּעָן-אַנְגָּעוּפָעָן נַאֲכָפָלָגָעָר, האָט ר' יְשָׁרָאֵל גַּעַתָּה
נַאֲכָ'ן זַיִן — ר' בעָר. נַאֲכָ'ן דָּעָם פָּאָטָעָרָס טְוִיט האָט עַר זיך בעוֹצָט
אַלְסָרְבִּים חַסִּידִישָׁעָר רְבִּיאָן לְעָזָוָן (רַוְּמַעְנִיעָ). מִיט אַיְהָם אַיְן גַּעַשְׁעָהָן די
גַּעַשְׁיְכָטָעָ, וְואָס האָט בעשָׁאָפָעָן אַ לְיָאָרִים אַיְן דָּעָר אַידִישָׁעָר וּוּלְטָ —
עַר האָט זיך אַ צִּיטָּט שְׁפָעָטָעָר דַּעְמָאַנְסְּטָרָאָטִיוֹ אַבְּגָעָזָגָט פָּוּן זַיִן
רְבִּיאָשָׂפָט.

II.

ר' ישראל'ס זַיִן, ר' בעָר (פרידמאָן) האָט אַנְגָּעהָרָט צַו די אַנְגָּעהָ
זַעְהָעָנְסָטָעָ פָּאַרְשְׁטָעָהָרָעָר פָּוּן דָּעָר סַאַדָּאָגָוָרָעָר „דִּינָּאָסְטִיעָ“. עַר האָט
אַ לְאָנְגָּעָ צִיְּטָ גַּפְרָאָוּטָ רְבִּיאָשָׂפָט אַיְן לְעָזָוָן (רַוְּמַעְנִיעָ). עַר אַיְזָ
גַּעַוּוּן הוִיךְ גַּעַאָכָט בֵּין די גַּאֲלִיכְיָאָנָעָר, רַוְּמַעְנִישָׁ אָוֹן וּוּלְיָנִינָעָר חַסִּידִים,
וּוּלְכָעָ פְּלָעָגָעָן אַיְהָם מִיט לְיַעַשְׁפָּאָט אָוֹן פָּעָרְעָהָרָוָגָן רַוְּפָעָן ר' בעָר
רַוְּנוֹיָ. אָוֹן גַּרְאַד עַר אַיְזָוָן מִיט אַיְהָר זַעְכִּיזָגָ צְרוּיקָ בְּעַגְּאָגָעָן אַ
זָּאָר, וְואָס האָט אַרְיִסְגָּוּרְפָּעָן פִּיעָל קְוּמָעָר בֵּין אַיְינָעָן, גְּרוּסָ פְּרִידִיָּן בֵּין
אַנְדָּרָעָ, גַּעַגְּבָעָן אַ שְׁטָאָרְקָעָן מַאֲרָאְלִישָׁעָן קָלָאָפָּה דָּעָר סַאַדָּאָגָוָרָעָר „דִּי-
נְאָסְטִיעָ“ אָוֹן בעשָׁאָפָעָן אַ מַוְּרָאְדִּיגָּעָן תּוּמָעָל אַיְן דָּעָר דַּעְמָאַלְטִיגָּעָר
אַידִישָׁעָר וּוּלְטָ : עַר האָט זיך אַבְּגָעָזָגָט פָּוּן רְבִּיאָשָׂפָט, אָוֹן אַבְּגָעָתָהָאָן
הָאָט עַר עַס נִיט שְׁטִילָעָרְהָיִיד, נַוְּרָ דַּעְמָאַנְסְּטָרָאָטִיוֹ, מִיט אַ הִילְכִּיגָּעָן
טְרָאָסָק.

עַס זַיִינָעָן גַּעַגְּבָעָן גַּעַוְּאָרָעָן פָּעָרְשִׁידָעָנָעָ ערְקָלָעָרְגָּגָעָן וּוּגָעָן די
אוֹרְזָאָכָעָן, וְואָס האָבָּעָן אַיְהָם, שַׁוְּן אַ 55-יְאָהָרִיגָּעָן מַעְנָשָׁן, בעוֹוָאָגָעָן צַו
אַזָּא אַוְּיִסְרָגָעָוּתָהָגָלִיכָעָן שְׁרִיטָ. מַעְן דַּעְרָצָהָלָט, אָוֹן אַיְינִיגָּעָן מַשְׁכָּלִים,
אוּיְפָגָעָקָלְעָרְטָעָ, האָבָּעָן גַּעַקְרָאָגָעָן אַ צּוֹדְרִיטָ צָוָם לְעָאָוָעָר רְבִּיאָן אָוֹן גַּעָּ

האט אויף איהם אַן ווירקונג. אַנדערע זאגען, או ער האט זיך קלומרטט פערלייעבט אין אַ קרייסטן. עס ווערט אַויך דערצעעהלט, או געווירקט אויף איהם האבען עס מיסיאנגערען, אַן זיין האנדולונג האט, נאָ טירליך, אַרויסגערוףען אלעלרי קלאנגען, אַן יעדערער האט אויף זיין ארט אויסגעטיטשט דעם שטויינענדען פאקט. ריכטיגער וועט אַבער זיין צו זוכען די ערקלערונג ניט אַין אויסערליך אַומשטענדען אַן זיטיגע ווירקונגגען, נור אַין ר' בער'ן אלילין, אַין זיין גאנטור אַן שטימונג. ווי עס וויזיט אויס, האט דער אַינערליך בער אַיבערברוך זיך בי איהם אַנגעע הייבען שווין מיט אַ צייט פריהער, אַן ער האט ענדליך געבראקט צו דעם, או ר', בער האט פערלאָען אַי דעם פשטוּען פֿעַסְטָעַן גִּלְבָּעָן בְּכָלְלָה, אי דעם גלויבען אַין זיך אלילין, אלס „צדיק“ אַן רבִּי. דאס אַין געווען די שווערע, פֿינְלִיכָּע דְּרָאָמָּע פֿוֹן אַ מענשען, וואָס אַנדערע קוקען אויף איהם ווי אויף אַ היליגען, אַן וואָס ער אלילין פֿיהַלְתָּא אַן וויסט, או ער אַין בעהערשט דורך הארבָּע סְפֻּקוֹת, או ער אַין בלויֶז אַ גַּעֲוָעָהַלְכָּרָעָה, זיבַּנְדָּגָעָר מענש. בי בעטְרִיגָּעָר ברִיגִינְגָּט עס צו צְבִּיעָות, אַבְּנָאָרְעָרִי. ר', בער אַין אַבער, לויט זיין גאנטור, קײַן בעטְרִיגָּעָר ניט געווען. האט ער אַנגעההייבען דערויטערן זיך פֿוֹן זִינְיַע פֿעַרְעָהָרָעָר; ער פֿלְעָגָט ניט וועלען אויפֿגעמאָן די חַסִּידִים, וואָס זִינְיַע צו איהם געפֿאהָרָעָן. ער האט זיך אַפט פֿערשְׁפָּאָרֶט בי זיך אַין צִימָעָר, אויסגעוויכָּט אלעלען. זִינְיַע פֿיעַרְדִּיגָּע חַסִּידִים האבען דערויפֿ געהאט אַ גַּרְיַעַטְעָה ערקלערונג: זִי האבען פֿעַסְט גַּעֲגָלוּבָּט, או ר', בערנוֹי אַין פֿערתָהָאָן אַין די העכָּרָע וועלטָעָן, קען ער זיך ניט אַראָבלָאָזָען צו פֿשְׁטוּעָה לעיט אַן וועלטלְיכָּבָּעָן עניינִים. נור געצעהָלָטָע מענשען, פֿוֹן די סָמָע גַּהְעַנְטָסְטָע, האבען געַ וואָסָט, אַז מיט איהם קומָט פָּאָר עַפְּסָיָן אַונְגָּוועָהָנְגָּילִיכָּס. זִי זִינְיַע געַ ווען זעהָר בעאָנוֹרְהִיגְט, אַבער זִי האבען עס פֿוֹן פֿרְעָמְדָע שְׂטָרָעָנָג בעהאלטָעָן.

יעדע הערשאָפָּט, ווי אַונְגָּרְעָנִיצָּט זִי זָאָל ניט אויסוּזְיַעַן, אַין אַין דער ווירקלְיכִּיקִיט — אַ שְׁטָעָנְדִּיגָּע גַּדוּסָע גַּעֲבָנְדְּעָנְקִיטִּים. דער מאָנָאָרָד אַין גַּעֲבָנְדָעָן דורך זִיָּן הוּוִיפֿש אַומְגָעָבָוָג, זִיָּן סְוִוִּיטָע, דורך אַינְטְּרָעָסָעָן פֿוֹן זִיָּן דִּינְאָסְטִיעָאָן אַפְּלִילְוָה דָּרָךְ זִינְיַע אַונְטָרְטָאָגָעָן; ער מָזָה זיך רַעַי כענְגָעָן מיט זִיְּעָר ווֹילָעָן, ערפְּלִילָעָן זִיְּעָרָעָעָר אַיִּינְגָּעָן אויך אַין אַ גַּעֲוָיָסָעָן גַּרְאָד מיט יְדָעָן חַסִּידִישָׁעָן רַבִּיָּן, ווי זִינְיַע אַנְדָּהָעָנְגָּרָעָה זָאָלעָן אַיהם נִיט פֿערגָעָטָעָן. ער אַין שְׁטָעָנְדִּיגָּע גַּעֲפָאָבָּע גַּעֲנְשָׁאָפָּט בי זִיָּן מְשִׁפְּחָה, „הַוִּיפְּ“, בי זִינְיַע גַּבָּאִים, וואָס זִינְיַע אַלְעָ פֿערְאַינְטְּרָעָסִירָט דָּעָרִין, או ער זָאָל פְּלִיסְיָג, ווי גַּהְעָרִיג אַין פְּרָאוּעָן זִיָּן רַבִּיְּשָׁאָפָּט, פֿוֹן וּלְכָעָר זִי שְׁפִּיְּזָעָן זִיך. אַין גַּעֲפָאָגָעָנְשָׁאָפָּט אַין ער צָוְלִיך אויך בי זִינְיַע חַסִּידִים, וואָס פְּאָדָעָן, ער זָאָל זִיָּן זִיְּעָר לְעהָ-

רעד, וועגוייזער, פיהרער און בעל-עזה. בעהמען "קויטלעך", זאגען "תורה", קרייגען "פֿדִינוֹת", פראוען סעודות און טילען "שיריים", שפייעלען די ראלע פון א הייליגען און אפלו פון א בעל-מופת, — דאס אלץ איז, בי דעם צוּשַׁטָּאנֵד, אין וועלבען עס האט זיך איצט געפונען ר' בער, פאר איהם געווארען אַ שְׂרֻקְלִיכָּעַ פִּין, אַן אַבְּקוּמוּנִישׁ. ער האט ערקלערט זיינע ברידער, וואס זיינען אויך געווען רבאים אין פערשידען געגענדען, דאס ער וויל וווערטען אויס רב. יונען זיינען איבערגעשראקטען געווארען און האבען זיך בי איהם געבעטען, ער זאל ניט פערשווועכען דעם כבוד פון זיינע פערשטיארבעגעט פאטער, דעם רוששינער, און ער זאל ניט אנטהאן איז מאראַיגען בווין ער גאנצער סאדאָגרעדער משפהה.

אויסערליך איי בים לעאָווער "הוּאַף" אלץ געווען רוהיג, אין אַרְדָּעַ נונג. אין דער אמת'ן אַבער איי דא געאגגען אַ בעהאלטענער קאמט. ר' בער'ס פֿרוּי, וואס האט אויך געשטאמט פון רבאים (אייהר פֿאַטְעַר איז געווען דער טשערנַאָבִילָעַר, "צדִיק" ר' מְרַדְכִּי) האט פערשטיאגען, און עס קאָן קומען צו אַ חורבן אויף אַיהֲר מיט די קינדער. אויך די גבאים האבען געשפירט, אַן עס שעועבט אַבער זיך די געפאהָר צו בליבען אַן פרנסה. זיך האבען זיך געמיית אויף איהם צו ווירקען, אַבער ס'האָט ניט געהאלפּען. וואס זיינטער, איי די לאָגָע פֿאַר ר' בער'ן געווארען אלץ אונערטרעגליכער. ער האט מעהָר ניט געקאנט שפייעלען די קָאָמְעַדְעַ פון רב'ישאָפט. עס איי געווען קלאר, אַן דער סוד, וועלכען די שטובייגע האבען געזוכט צו בעהאלטען, ווועט זיך באָלד ענטפלעקען, און עס ווועט קומען צו אַ גרויסען סְקָאנְדָּאָל. ווי געוועהנִיך, זיינען איי יאָהָר 1868 אויף ימִים-זָוִרְאִים אַגְּגַעְפָּהָרָעַן קִין לְעָזָה וְזַהֲרָה פִּיעַל הַסִּדְיִים, אַבער ר' בער האט קיינעם ניט געווארלט אַרְפֶּנְעַהָמָן. ער האט זיך אַפְּלַו אַבְּגַעְזָאָגָט געהן צו "כל נְדָרִי" אַין שְׁוָהָל, וואס איי געווען פּוֹל געפְּאָקָט מיט מענשען, וועלכע האבען מיט אַגְּגַעְדָּוָל געווארט אויף דער זיכיה צו דערזעהן "ר' בערנווֹן". די אַיבְּרַעְשָׁרָאָקָעָנָה גָּבָּאָים האבען איהם שייער ניט מיט גוֹאַלְט גַּבְּרָאַכְּט אַין שְׁוָהָל. דאס מאָל האבען זיך אויס-געפְּהִרט זִיעָרָס, אַבער עַטְלִיכָּע טַעַג שְׁפַעְטָעָר אַין ווּידָעָר גַּעֲקָוּמָעָן צו אַ שְׁאַרְפָּעָן שְׁטָרִיטָס. ר' בער אַין אַגְּגַעְצָנְדָּעָן געווארען און האט אַ זָּאָג געטהָאָן צו זיין פֿרוּי מיט דער סּוּוּיטָע, אַן אויבָּה מען ווועט איהם זיינטער!

זויינגען און צוּוִינְגָּעָן, וועלכע זיך איהם בְּרִינְגָּעָן צָם שְׁמָדֵן זיך!
עס איי ניט שׂוּוֹעָר אַפְּצַחְשַׁטְּעַלְעָן זָהָר, וואס פֿאַר אַ שְׂרַעַךְ ר' בער'ס ווּרְטָעָר האבען געווארפּעָן אויף די שְׁטוּבִּיגָּע. זיין פֿרוּי, אַ מענְשָׁ מִיט אַ פְּעַטְעָן כָּאָרָאַקְטָעָר, האט בעשלאָסָעָן אַנְצּוֹנְעַהָמָעָן עַנְרָגִיָּשׁ מִיטְלָעָן. מען האט אַבְּגַעְוָאָרָט בֵּין אַיבָּעָר סּוּכָּה, אַן וווען דער לעאָווער רב. איי אַיְינְמַאְל מיט זיינע גָּבָּאָים גַּעֲפָהָרָעַן אַין אַ קָּרְעַטָּע הַיְנְטָעָרָן שְׁטָאָדָט,

האבען זי איהם געגעבען אַ שלאָף-טרונק, געבונדען די הענד און פיס און זיך אַ לאָו געטהאנ אַיבער דער גרעניע, קיין סאָדאָגער, וואּו זיין עלטער רעדר ברודער, ר' אַברהָם-יעקב, האט געפֿראָוועט רבי'שאָפט. ווען ר' בער האט זיך ענדליך אַויפֿגעכְּאָפְּט פָּון טִיעָפְּעָן שלאָפְּ אָונְ דערוואָסֶט זיך וואָהוין מען פִּיהָרט אַיהם, האט ער גענומען ליאָרְמִינָן אָונְ געווֹאלְדָעְוָן. ווי זינְגע געגעער האבען שפֿעטער דערצְעהָלְט, האט ער כלומְרָשֶׁט גע-שריעָן צו די גְּבָאִים: „איַהֲרֵךְ ווֹלְט מִיכְּ בְּרִינְגְּנָן צו מִינְיָן בְּרוֹדְעֵר אַברָהָם-יעקב'ן, אָונְ אַיְהָר מִינְיָט, אָונְ ער אַיז בְּעָסָעָר פָּון מִיר? גְּלוּבְּט מִיר, אָונְ ער אָונְ אַלְעָ מִינְיָעָ אַנְדְּעָרָע בְּרוֹדְעֵר זִינְגעָן נָאָך גְּרוּסָעָר רְשָׁעִים, ווי אַיך! שְׁטוּנְדיָג, ווען מִיר פְּלָעָגָעָן זִיך צְנוּנִיפְּקוּמָעָן, האבען מִיר זיך בערשְׁפָּאָרט אַיז אַ צִימָעָר אָונְ גְּעָרְעָדָט נִיבְּוּלְפָּתָה, בְּלוּזְיָ ווּזְעָגָעָן תָּאוֹת אָונְ גְּרָאָבָעָ מַעְשָׁלִיכְעָ פְּעָרְגָּעְנִיגְעָנָס. אָונְ דִּי טְפְּשִׁים, דִּי נְגָרָאַנִּים, זִינְגעָן בשְׁעָתְּ-מְעָשָׂה גַּעַשְׁתָּאָנָעָן דְּרוּיסָעָן פָּאָר דָּעָר גַּעַשְׁלָאָסָעָנָר טְהִיר אָונְ האבען צְוִישָׁעָן זִיך גְּעָרְעָדָט: „אָנוֹנְעָרָעָ רְבִּים זִינְגעָן אַיצְטָ פְּעָרְטָהָן אָונְ דִּי גָּאָר הַוְּיכָעָ גַּעַטְלִיכְעָ עֲנֵנִים, אָונְ מַסְתָּמָא שְׁוּעָבָעָן אַרוּם זִיך הַיְמִילְשָׁע שְׁטָרָאָהָלָעָן; הַלְּאָיָ וְאַלְטָעָן מִיר גַּעַחָאָט דִּי זְכִיהָ כָּאָטָש אַקוּק צו טָהָאָן דְּעָרְוִית, אַדְעָרָכָאָט אַאָטָש אַ וְאַרְטָ פָּון דָּעָם צו הַעֲרָעָן!... אָנוֹי האבען דִּי טְפְּשִׁים צְוִישָׁעָן זִיך גְּעָרְעָדָט... מִיר, דִּי אַלְעָ בְּרוֹדְעֵר, זִינְגעָן דִּי אַיְיָגָעָ בעַ, נָוֶר אַיך קָאָן מִיךְ מַעְהָר נִיטְמָאָסְקָרְעָן! אַבְּעָר אַלְעָ זִינְגעָ פְּרָאָטָעָסָעָן אָונְ קְוִלוֹתָהָן הַאָבָעָן נִיטְגַּעַהְלָעָן. פְּרִיטָאָג, פָּאָר מְנֻחָה, האט מַעְןָ אַיהם גַּעַבְּרָאָכָט אַין סְאָדָאָגְרוּרָפָאָלָאָץ, וְאָוּזְיָן בְּרוֹדְעֵר, דָּעָם רְזֹוּשִׁינְעָרָס נְאָכְפָּאָלְגָּעָר, ר' אַברָהָם-יעקב, האט גַּעַלְעָבָט וְוי אָונְ עַכְתָּרָעָטָעָן אָונְ מַאְגָנָאָט, אָונְ מעַן הַאָט אַיהם דָא פְּעָרְשָׁפָּאָרָט אָונְ אַ בְּעַוּזְנָעָר צִימָעָר. בְּיִגְּנָאָכָט, נָאָך דָעָר וּוּטְשָׁעָרָעָ, אַיז דָעָר סְאָדָאָגְרוּרָרָבְּיִ אַרְיָין צָוּמָן זִיבְּנָאָדָעָן בְּרוֹדְעֵר אָונְ הַאָט אַיהם גַּעַמְסָרָט, גַּעַפְּרוּכָט אַיבְּעָרְרִיְּדָעָן, אַנוֹוּיָהָן זַעְנְדִּיגָא אוֹף דָעָם מְרוֹאָדְיִיגָעָן בְּיוֹן, וְאָסָר עַר פְּעָרְשָׁאָפָט זִיעָר פָּאָטָעָרָס אַנְדָעָנָק אָונְ דָעָר גַּאֲנְצָעָר סְאָדָאָגְרוּרָרָשָׁה. מַעְן דְּעַרְצָהָלָעָט, אָונְ ר' בְּעַרְהָאָט שְׁטִיל אַוְיסְגָּהָעָרט דָעָם בְּרוֹדְעֵרָס רִיְּד, קִיןְזָן וְאַרְטָ נִיטְגָּהָעָ בעַר האט דָעָרָגָאָז הַאָט ער פְּלוֹצָלִינָג — כָּאָטָש עַס אַיז שְׁוִין לְאָגָג גַּעַוּזָן עַגְטָפָעָרָט, דָעַרְגָּאָז הַאָט ער פְּלוֹצָלִינָג — מִיטְדִּי פִּינְגָּרָרָבְּיִ אַבְּגָעָרְיִינְגָּט דָעָם קְנוּנִיטָפּוּנִים לִיכְטָ, וְאָסָהָט שְׁבָת — מִיטְדִּי פִּינְגָּרָרָבְּיִ אַבְּגָעָרְיִינְגָּט דָעָם קְנוּנִיטָפּוּנִים לִיכְטָ, וְאָסָהָט גַּעַבְּרָעָנטָא אוֹיף דָעָם טִישָׁ. האט דָעָר סְאָדָאָגְרוּרָרָבְּיִ אַמְּעָרָן אָונְ שְׁרִיְּעָן: „גְּוֹאָלָד, אַנוֹנְעָרָבְּרִוְּדְעֵר אָיז גַּעַוּזָרָעָן אָן אַפְּיִיקְוּרָס!... ר' בְּעַרְעַן הַאָט מַעְן אָיז סְאָדָאָגְרוּרָבְּרִוְּדְעֵר גַּעַהְאָלְטָעָן אַרְעָסְטִירָט אָיז אַקָּאָז מַעְרָ, וְאָסָאָז גַּעַוּזָן פְּעָרְשָׁפָּאָרָט מִיטְאָלָם, אָונְ דָעָר שְׁלִיסְעָלָן צָוָאָיהם אַיז גַּעַוּזָן בְּיִם סְאָדָאָגְרוּרָבְּרִוְּדְעֵר רַבִּי' זָלִילָן. קִינוּם פְּלָעָגָט מַעְן צָוָאָיהם נִיטְגָּהָעָן. ער אַיז גַּעַוּזָן וְאַבְּגָעָרְיִינְגָּט פָּון דָעָר גַּאֲנְצָעָר אַנְזָעָט, אָונְ צִיְּעָנוּבוֹיָיְן פְּלָעָגָט אַיהם בְּעַנְהָעָמָעָן אַ גַּעַפְּהִילָפְּן פְּרָצְוּיִיָּה

לונג. די הילך איז איהם אבער געקומווען פון טשערנאוויז, די הויפט-שתאדט פון דער עסטריאכישער פראוינץ בוקאוינע. ווי צוויי פינדליך-פעסטונגען, זיינען זי געשטאנען געהנט אינס געהן אנדערען : סאדאר-גור — די רזידענץ פון דעם חסידישען „צדיק“ ר' אברהם-יעקב, מיט זיין „הויף“ און ריכען פאלאץ, מיט דער גראיסער סוויטע גבאים און משולחים און מיט די טויענדער חסידים, ואס פלעגען אהער קומען פון פערשיידענע געהנדען; און טשערנאוויז — דער צענתר פון בוקאווי-גער „השבלה“, אויפקלערונג און פרידענער. די שארפער מהליך צוישען די אויפגקלערטע און ארטאדקסען, וואס האט זיך אין פער-לייף פון צעהנדלייגע יאהרען געציגען און טשערנאוויז, איז אבעשווואכט געווארען צו יענער ציט, וועגן וועלכער מיר דערצעהלען דא, און די אנהענער פון אויפקלערונג און רעפארמען האבען בעקומווען די אויבער-האנדר איז דער טשערנאוויצער קהילה. ווי אלע דעםאלטיגע משכילים, זיינען זי געווען פערביבסען געגער פון דעם חסידים. זי האבען איז האבען דעריבער געפיהרט א הייסען קאמף געהן דעם חסידים, בעזני-דערס געהן דער סאדאגורער ריכטונג, בי וועלכער דער חסידישער געדאנק האט בעקומווען די סאמע פערגרערבעט פארמען פון „צדיקיזם“ און זיך פערוואנדעלט במעט ווי איז א פערגעטערונג פון דעם רבבי'. ס'אי אליא גרייניג צו פערשטעהן, ס'ארא פרייד עס איז פאר זי געווען דער פאלקט, ואס אינער פון די הויפט-פארשטעהר פון דער סאדאגורער צדייק'ישער „דינאסטייע“ איז אבעטראטן פון חסידות, געווארען אויס רבבי. דאס איז פאר זי געווען גאר איז אומגערכטער, גוואלאדייגער נצחון, און ער האט געמוות איסגענטזט ווערעדן צוליעב וויטערדייגען קאמף. ווען די טשערנאוויצער משכילים האבען זיך דערוואוסט, איז מען האלט ר' בער'ן פערשפארט אין דעם סאדאגורער רבבי' שען פאלאץ, האבען זי איז אנהויב יאהר 1869 פארגענוומען די נויטיגע שריט, כדי איהם צו בעפריען. זי האבען זיך וועגן דעם געהנדט צום טשערנאוויצער פראורה. די עטמאניסטייש אדמיניסטראציע איז בוקאוינע פלעגט זיך בכל פערהאלטען פרינדליך צו די דארטיגע משכילים און זי גערן שטי-צען, וויל זי זיינען געווען אנהענער פון דער דיטישער קולטור און ביל-doneg. האט דער פראקוראָר זיך פעראינטערעסיטט מיט דער זיך און ער איז אועזקגעפההרען קיין סאדאגור צוֹאַמען מיט איינעם פון די טשער-נאוויצער משכילים, דעם העבראַישען שריפטשטעלער משה ארנסטווין, וועלכען ער האט מיטגענוומען אלס איבערזעיצער בי די געשפערעבן מיט יענע, ואס האבען קיין דיטיש ניט פערשטאנען. געקומווען צום סאדאגורער

רב'ין, האט דער פראקוראָר איהם געפֿרְעַגְט, פֿרְאַזּוֹאָס ער האלט בי זיך אין הויז דעם ברודער פֿערְשְׁפָּאַרט. ר' אַברְהָמִיְּעָקְבָּה האט גענטפֿערְט, אוֹ יַעֲנֵדֶר אוֹן כְּלִמְרָשְׁת נִיט אַינְגָּאנְצָעָן בַּיִם זִינְגָּן, אוֹן אַפְּלָיו בעוֹזְיָעָן אַ שְׂרִיפְטְּלִיבְּכָעָן שִׁין וּוּגָעָן דֻּעָם, וּאָס ער האט בעקוּמָעָן פָּוֹן עַפִּיס אַ דָּקְטָאָר. האט דער פראקוראָר גַּהְיִיסָּעָן עַפְּנָעָן דָּאָס צִימָעָר, וְאוֹר' בער אוֹן גַּעֲזָעָן אַרְעַסְטִירְט, אוֹן אַיְהָם דָּא גַּעֲפָנוּן, פֿערְשְׁטָעַת זִיךְרָן אַ פֿאַלְקָאָם גַּעֲזָוְנָעָן. דער פֿאַרְשְׁטָעַהָּעָר פָּוֹן דער מַאֲכָת האט אַיְהָם תִּיכְףּ בַּעֲפְּרִירִיט אָוֹן מִיטְגָּעָנוּמָעָן קִיְּין טְשְׁעַרְנָאָוִוִּין. אַיבְּעַרְצְּלָאָעָן דָּא ר' בָּעָרְץ עַרְגִּיזְיוֹאָוֹן אַיְן אַ האַטְעָל האט דער פראקוראָר גַּהְיִיסָּעָן פָּאָר גַּעֲפָהָרְלִיךְ, מָוֹרָא האַבְּעַנְדִּיג, דִּי חַסִּידִים זַלְעָן אַיְהָם וּוּדְעָר נִיט אַרְוִיס־גַּנְּבָּעָן. האט ער אַיְהָם בעוֹזְעַט בַּיִם אַיְינָעָם פָּוֹן דִּי הַיּוֹפִיטְ-פֿאַרְשְׁטָעַהָּעָר פָּוֹן דער טְשְׁעַרְנָאָוִוִּיךְ קְהִילָּה, בַּיִם אַדוֹאָקָט, דָּר. י. ל. רִיטְמָאָן. נַעֲבָעָן רִיטְמָאָן'ס וּוּאַונְגָּן, וְאוֹוּס האט זִיךְרָן אַוְּגָדְעָהָאַלְטָעָן ר' בער, האַבָּעָן זִיךְרָן שְׁטָעַנְדִּיג גַּעֲדָרְעַגְט הוּוּפְּעָנָס מַעֲנָשָׁעָן, גַּאֲרַעְנְדִּיג אַ קּוֹק צָו טָהָאָן אַוְּפִּיךְרָס אָוֹן עַסְטָט פָּוֹן זִיךְרָן טְשְׁעַרְנָאָוִוִּיךְ, וְאוֹס לעַבְּטָא אַיְצָט בַּיִם אַיְלָה — אַזְּ אַפְּיךְרָס אָוֹן עַסְטָט פָּוֹן זִיךְרָן טְשְׁעַרְנָאָוִוִּיךְ, פְּלַעְגָּעָן פֿאַלְצִיאַנְטָעָן בעוֹאָכָעָן דָּר. רִיטְמָאָן'ס הוּוֹזִין, כְּדִי אַבְּצָוְהָיְתָעָן דִּי אַרְדְּנוֹנָגָג. דִּי פָּרוֹי אָוֹן בַּרְדְּעָר האָבעָן אַנְטְּעַרְגְּשִׁיקְט צָו ר' בָּעָרְץ מַעֲנָשָׁעָן אַיבְּעַרְצְּרִידְעָן אַיְהָם, ער זַאל זִיךְרָן אַוְּמְקָעְהָרָעָן צְוִירָק קִיְּין לְעָאוֹן. סְאַיְן אַפְּיָלוּ וּוּגָעָן דֻּעָם צָו אַיְהָם קִיְּין טְשְׁעַרְנָאָוִוִּיךְ גַּעֲקָוְמָעָן זִיךְרָן שְׁוֹאָגָעָר, דער וּוּינִיצְּעָר „צְדִיק“ ר' מַנְדְּעָלָע. אַבָּעָר דִּי אַלְעָא בְּקָשָׁות אָוֹן טְעַנְתָּהָאַבָּעָן אַוְּפִּיךְרָס אָוֹן ער האט וּוּיְטָעָר גַּעֲלָבְּט בַּיִם דָּר. רִיטְמָאָן.

אין דִּי צִיְּטוֹבָגָעָן זִינְגָּן בַּאֲלָד עַרְשִׁינָעָן מִיטְטִילְוָגָעָן וּוּגָעָן דער אָונְגָּעוּוּעָהָנִילְכָּר גַּעֲשָׁהָעָנִישׁ. עַס אַיְן אַיבְּעַרְגָּיג צָו עַרְקָלְעָרָעָן, וְאוֹס פָּאָר אַ גְּרוֹיסָעָן אַיְינְדוֹרָק עַס האט אָין דער פְּרוֹמָעָר אַיְדִּישָׁר וּוּעָלָט גַּעֲמָאָכָט דָּעָר פֿאַקְט, אָזְ דָּעָר לְעַזְוּעָר „צְדִיק“ — דָּעָר זַוְּהָן פָּוֹן ר' יִשְׂרָאֵל רּוּשִׁיָּה נַעֲרָא אָזְ דָּעָר אַוְּרַ-אַיְינְקָעָל פָּוֹן דֻּעָם מַעְזָוְשְׁרִיטְשָׁר מַגִּיד ר' בָּעָר ! — אַיְוּוֹאָרָעָן אָזְ אַפְּיךְרָס, אַרְיִינְגְּפָאָלָעָן אַיְן דִּי נַעֲצָעָן פָּוֹן פֿעַרְשָׁאַלְטָעָנָעָן אַמְּתָ-פְּרוּמָעָן, גַּאֲטְסְפָּאַרְכְּטִיגָּע אַיְדָעָן האַבָּעָן גַּעֲהָאָט גַּרְוִיס מַשְׁכִּילִים. צָעָר. דִּי סְאַדְאָגְרָעָר „דִּינְאָסְטִיעָן“ האט פֿעַרְמָאָגָט נִיט וּוּנְגִּיג שְׁוֹבָאִים אַיְ צְוִישָׁעָן דִּי טְשְׁעַרְנָאָבְּלָעָר חַסִּידִים, אַיְ צְוִישָׁעָן דִּי פֿעַרְבָּרְגָּנְטָעָן אַנְיָה הַעֲנָגָעָר פָּוֹן אַנְדָעָר רְבִּים. האַבָּעָן דִּי גַּעֲגָנָעָר פֿעַרְשְׁפִּירִיט דִּי עַרְגָּסְטָעָן קְלָאָנְגָּעָן וּוּגָעָן ר' בָּעָרְץ. זַיְיָ פְּלַעְגָּעָן אַוְּיְפָוְאָרְפָּעָן זִינְגָּעָן חַסִּידִים, אַזְ מאָן, ער וּוְיל זִיךְרָן טְוִיפָּעָן, אַגְּ. וְ. דִּי סְאַדְאָגְרָעָר אָזְ לְעַזְוּעָר חַסִּידִים זִינְגָּעָן אַבָּעָר בַּיִם זִיךְרָן נִיט אַרְאָבְּגָעְפָּאָלָעָן. זַיְיָ פְּלַעְגָּעָן דָּעָרְוִית עַנְפָּעָרָן, אַזְ ר' בער וּוִיסְט וְאוֹס ער טָהָוָת ; דער גַּעֲוָהָהָנִילְכָּר מַעֲנָשָׁמִיט זִיךְרָן

פשוט'ען שכט קאן ניט בעגעמטען דעם צדיק'ס מײַן און כונה. עס דוכט זיך נוּר, אָזֶר', בער עסטע טרייפע מאכלים; אַין דער אַמְתֵּן אֲבעָר קומט יעדעס מאָל אָונְגָּעָעָה עַנְגָּעָה אַלְיהָוָה הנְבָא אָון דָּקָט אִיהם צוֹ שְׁרָע שפִּינְג. עס האָבעָן זיך געפּונְגָּעָן חַסִּידִים, וּזְאָס זַיְנְגָּעָן גַּעֲוָעָן אָזֶי אַיְנְגָּעָן גַּלוּבָּט אַין אִיהם, דָּאָס זַיְיָהָאָבָּעָן עַרְקָלָעָרט: וּזְאָנוֹ מִיר זַעַלְעָן אֲפִילָן מִיט אָונְגָּעָר אָוִיגָּעָן זַעַהָן, וּזְיִי, "ר', בעַרְנוּיָה" עַסְטָעַטָּאָס טַרְפָּס, וְאַלְעָן מִיר זַיְנְגָּעָן שִׁירִים אַיְפְּגָעָגָעָן! אַין בְּשֻׁתְּ דִּי חַסִּידִים פֿוֹן פֿערְעָן שִׁידָּעָנָעָן רַבִּים האָבעָן זַיְקָ צַוְּשָׁעָן אַיְנָאנְדָּעָר גַּעֲרִיעָגָט אָון גַּעֲזִידָלָט, האָבעָן דִּי טַשְׁעַרְנָאַוְּצָעָר מַשְׂכִּילִים גַּעֲקוֹאָלָעָן פֿוֹן פֿרִיד אָון נְחָת. אוּפִיךְ עַטְוָאָס בְּעַסְטָרָס האָבעָן זַיְקָ זַיְקָ אֲפִילָן נִיט גַּעֲקָגָט רַיכְטָעָן. דָּעָר גַּעַן וּזְעַנְגָּר לְעַזְוּרָר "צְדִיקָה", דָּעָם רַוְשָׁנָעָרָס יְוָרָש, אַין זַיְעָר קְרִיאָה, זַיְעָר טִיש — צַיְקָאָן זַיְן אַפְּיַנְגָּרָר דַּעְקָלָאָמָעָ פָּאָר דָּעָר "הַשְּׁבָּלָה", אוּפְּקָלָעָרָוָג, צַי אַיְזָעָמָלִיךְ אַגְּרָסָעָרָר פָּאָטָש אַיְזָעָמָלִיךְ פָּנִים אַרְיָין דָּעָם חַסִּידִים?

די טַשְׁעַרְנָאַוְּצָעָר מַשְׂכִּילִים אַיְזָעָמָלִיךְ דָּאָס אֲבעָר נַאֲך גַּעֲוָעָן וּזְעָנָג. אַין פֿעַרְוָאָר 1869 אַיְזָעָמָלִיךְ דִּי אַדִּישָׁע צִיטָוָנָעָן פֿוֹבְּלִיקִירָט גַּעֲוָרָעָן דָּעָר פֿאַלְגָּעָנְדָעָר "אַפְּעָנָר בְּרִיףָה" ("מְכַתְּבָה גָּלוּיָה") פֿוֹן רָ' בעַרְגָּן, וּזְעָלְכָעָן מִיר בְּרִיְנָגָעָן דָּאָן אַיְבָּרְזָעָצָמָג פֿוֹן חַבְּרָעָאִישׁ: „גַּעֲעָהָרָטָע לְעַזְוָר, אַיְיךְ וּוֹיִס, אַיְזָעָמָלִיךְ אַונְגָּעָר בְּרִידָעָר, וּזְעָלְכָעָן זַיְנְגָּעָן צִוְּשָׁפְּרִיסִּיט אַיְבָּעָר אַלְעָל לְעַנְדָּעָר, סָאִי דִּי גַּעֲבִילְדָעָט, וּזְאָס גַּעֲפִינְגָּעָן זַיְקָ אַוְּפִּין שְׁפִּיצָה פֿוֹן דָּעָר אַפְּיַנְגָּרָוָג, סָאִי דִּי פֿינְסְטָעָרָעָר, וּזְאָס זַיְצָעָן הַיְנָה טָעָר דִּי אַוְּיְוָעָנָס, — אַזְיִי אַלְעָל, וּזְעָלְכָעָן האָבעָן גַּעֲהָרָט מִינְיָן נָאָמָעָן, טָהָוָעָן רַיְדָעָן וּזְעָגָעָן מִיר אָזָן פֿרְעָגָעָן: וּזְאָס אַיְזָעָמָלִיךְ מִיר גַּעֲשָׁוָהָה, וּזְאָס אַיְיךְ בֵּין גַּעֲוָאָרָעָן אָזָן אַנְדָּעָר מַעְנָשָׁה? דַּעְרִיבָּעָר האָב אַיְיךְ בְּעַשְׁלָאָסָעָן אַרוּסְצָוּטָרָעָטָעָן מִיט מִינְיָן בְּרִיָּה אָזָן מַעְלָדָעָן עַפְּנָטָלִיךְ, פָּאָרָן גַּאנְצָעָן אַיְדָישָׁעָן כָּל דָּאָס, וּזְאָס אַיְזָעָמָלִיךְ אַיְזָעָמָלִיךְ פֿאַרְגָּעָקָומָעָן. גַּעַלְמִיךְ:

„אַין הַאֲרָצָעָן בֵּין אַיְיךְ גַּעֲבִילָבָעָן טְרִיאִי צוֹ דָעָם גַּלְוִיבָעָן אַיְנְגָּץִי גַּעַן גַּאֲטָמָ, צַוְּאִים בֵּין אַיְיךְ אַוְּפִּיךְ שְׁטָעַנְדִּיגְ אַיְבָּרְגָּעָגָעָבָעָן אַזְיִי בֵּין טְרִיאִי צַוְּאִין תּוֹרָה אָזָן צַוְּדָעָר לְעַהָרָעָ פֿוֹן דִּי אַיְדִישָׁע חַכְמִים, וְזַוְּ אַס גַּעַה עַזְנָן פֿאָרָן וְזַוְּעַרְעָן טְרִיאִי צַוְּאִין תּוֹרָה אָזָן צַוְּדָעָר לְעַהָרָעָ פֿוֹן דִּי אַיְדִישָׁע חַכְמִים, אַיְיךְ האָב זַיְקָ נְזָר גַּעַט אַוְּיְסְגָּעָטהָאָן פֿוֹן יְרָאָת שְׁמִים, פֿוֹן גַּאֲטְסְפָּאָרְכְּטִיקִיט, אַיְיךְ האָב זַיְרָנָר דַּעְרוּוִיטָעָרט פֿוֹן זַיְקָ דָעָם המָנוֹן נְאָרִישָׁע, אַבְּרָגְלִיבִּיגָעָן מַעְנָשָׁעָן, וּזְאָס פְּלָעָגָעָן מִיךְ אַרְוָמְרִינְגָּלָעָן. אַיְיךְ וּזְעָנָד מִיךְ אַיְצָט נִיט צַוְּדִי צְבוּעָאַיְקָעָס, וּזְאָס פֿעַרְוָאַנְדָלָעָן לִיכְטָ אַיְזָעָמָלִיךְ אַזְנָדָקָ אַיְכְט, וּזְאָס פֿעַרְדָעָקָעָן זַיְקָ מִיט דָעָם מַאֲגָנְטָעָל פֿוֹן צְבִיעָות, צַוְּפָרָאָזָעָן פֿאָלְשָׁקִיט, וּזְאָרִים זַיְיָ שְׁטָעָלָעָן זַיְקָ גַּעֲגָעָן דָעָם לִיְכְטָ פֿוֹן אַזְיִי פֿאָקָלָעָר וְזַוְּגָעָן גַּעֲגָעָן דָעָם רָ' יִי גַּעַם גַּלְוִי בְּעַזְנָה. אַיְיךְ וּזְעָנָד מִינְיָן הַאֲרָצִיגָעָן

ווערטער נור צו מענשען מיט בילדונג און פערשטאנד, נור צו יענע פון אונזער פאלק, וואס זיער וועגוייזער איז די בילדונג, און זיער פיהרער — דער גלייבען. בלויו פאר זי טהו איך איסטרידען מײַן האָץ, ווארים מיינע היפטען זיינען געגורטעלט מיט' אמת, און מיינע לענדען—מיט' גלובען.

אמת, עס איז ניט נאך מיינע בחות איסצ'וראָטן די דערנער פון איידישען פאלק, אַבְצּוֹרִינְגֶּן אונזער אַמְנוֹה פון די אַבעָרְגְּלִיבְּשָׁע מנהיגים, וואס ה אָבָעָן בִּיטְקִין וּאֲרֵצְעַל אַיְן דַּעַר גַּעַט־לִיכְעַר תּוֹרָה, נור זי ווינען בלויו אַיבְּגָעָנוּמָעָן גַּעוֹאוֹרָעָן פון די באַבְּילָאָנוּיָּעָר אַזְּנָעָמָעָר פֿעַלְקָעָר, מיט וועלכְּעַד די אַיְדָעָן פֿלְעָגָעָן קומען אַיְן בָּרְיהָרָוָג, אָזְּוִי וּדי גְּמָרָא זָגָט ווועגן דעם: „נִיט וּדִי בעסערע צוֹוישָׁעָן די פֿרְעָמְדָע פֿעַלְקָעָר האָט אַיהֲר גַּעַתְּהָאָן, נור וּדִי עַרְגָּעָרָע“. אַך בֵּין נִיט אַמְשָׁטָאָנד עַס אַיסְצּוֹרָאָטָעָן, אַבעָר אַיך וויל דִּיעָנָעָן דעם אַמְתָעָן גָּאטָם. דָּרְבָּעָר האָבָע אַך נִיט מְרוֹא פָּאָר די צָהָנָדָה לִיְגַּע טְוִיזְעָנְדָעָר טְפְּשִׁים, וואס ברְוִיזָּעָן וּדי יְמָאִינְדָּעָן, אַזְּנָעָמָעָן אַיך ווועל נִיט אַבְּטָרָעָטָעָן פָּאָר דעם גְּרוֹיסָעָן המָוָן, וואס בלְאָנְדוֹשָׁעָט אַיְן פִּינְסְּטָרְנוֹיָּשׁ — אַבְּיַיְמָיָן גַּעַדְאָנְקָעָן זָלָעָן גַּעַפְּנָעָן לִיְטוֹעָלְגִּיקִיט אַיְן גָּאָטָס אַיְגָעָן אַזְּנָעָן בַּיְ אַרְעָנְטָלִיבָּעָן מְעַנְשָׁעָן.

„מייט דעם עַנְדִּיגָּא אַיך, אַזְּנָעָן אַיך זָאג „שְׁלוֹם“ צוֹ אַלְעָמָעָן, וואס די וויסענְשָׁאָפָּט אַיְזָי טִיעָר אַזְּנָעָן וואס שְׁטָרְעָבָעָן צוֹ גַּעַרְעָטִיקִיט. טְשָׁעָרְנוֹאָוִיז, אַאֲדָר חֲרַכְתָּ (1869). דָּוב בָּעָר, דַּעַר זָהָן פון ר' יְשָׁרָאֵל.“.

איינְיאַיְנָעָם מַט דַעַם „אַפְּעָנוּם בְּרִיףָ“ אַזְּנָעָן די צִיְּתוֹנָגָעָן גַּעוֹוָעָן אַבְּגָעְדָּרוֹקָט די פֿאַלְגָּעָנְדָע עַרְקְלָעָרָוָג, ווועלכְּעַד עַס האָבָעָן אַונְטָעְגָּעָשָׁרִי. בען דָּרְיִי פֿאַרְשָׁטָעָהָעָר פון דַעַר טְשָׁעָרְגָּוִיצָּעָר קְהִילָה: „די לעַצְמָעָן נִיסָּס, וואס די צִיְּתָאָט מִיטְגָּעְבָּרָאָכָט, דָאָס וואס ר' בָּעָר, דַעַר זָהָן פון ר' יְשָׁרָאֵל רְזָוְשִׁינְעָר, האָט זִיךְ בְּעַוְצָט צְוֹוִישָׁעָן אַזְּנוֹן אַזְּנָעָמָעָן קְאָנוֹן פָּוֹן זִיךְ די מַאֲסָקָעָן פון חִסְידִים, האָט אוּפְּגָעְדָּרוֹדָעָרָט די חִסְידִים, וואס בלְאָנוֹשָׁעָן אַיְן פִּינְסְּטָרְנוֹיָּשׁ. אוּדָקְדָּעָן די קלְאָנְגָּעָן, וואס קומען אַזְּנָעָמָעָן די צִיְּתוֹנָגָעָן, בעאָנוֹרְהִיגָּעָן אַונְזָעָרָעָבָר אַירְהָעָט אַזְּנוֹן ווַיְיִתְּ, ווַיְיִלְּ מַעַן קְאָנוֹן פָּוֹן זִיךְ נִיט דַעְגָּעָהָעָן דעם אַמְתָה. די אַיְנָעָן פְּרָאוֹוָעָן קְאָטוֹוָעָס אַזְּנָעָמָעָן טְרָאָכְטָעָן אוּיפְּטָאָהָם אוִיסָּס, אַזְּעָר אַיְזָי כְּלוּמְרָשָׁט אַרְאָבָּפָּ�ן זִינְגָּעָן; די אַנְדָעָרָעָשָׁפְּאָטָעָן, אַיְדָעָקָעָוָעָן יִיךְ אַזְּנָעָמָעָן פְּאָלָשָׁן, אַזְּעָר לִיְקָעָנָט אַזְּנָעָמָעָן גָּאָט פָּוֹן יְשָׁרָאֵל. דָּרְבָּעָר טְרָעָט אַרוֹסָרָס ר' בָּעָר פְּרִידְמָאָן פָּאָר אַלְעָן אַונְזָעָרָעָבָר אַיְדִּישָׁעָר מִיטָּזִים זִיךְ אַפְּעָנוּם בְּרִיףָ, אַרְוִיסְצּוֹזָאָגָעָן וואס ביַיְ אַיהֲם אוּפְּנָן האָרְצָעָן, כְּדִי אַיְגְּצָוְשָׁטְלִילָעָן דעם לִיאָרִים, וואס דַעַר המָוָן חִסְידִים האָט אוּפְּגָהָהָוִיבָּעָן, אַזְּנָעָמָעָן די

געמיינער. און מיר, די אונפיהרער און פאַרשותהער פון דער טשערנאָז וויזער קהילה בעשטעטיגען, אָז דאס זיינען טאָקע זיינע זוערטער.— י. רובינשטיין, דר. י. ל. ריטמאָן, דר. מ. י. פֿעַטְמֶרֶר מיט אַיאָהָר דִּרְיִצְחָהָן שְׁפַעַטָּר, שְׁוֵין נָאָךְ רְבָּרְסְּ טּוֹיטָה, האָט דער אוּבָּעָן-דָּרְמָאָהָנְטָעָר מְשֻׁכְּלִיל אָזְן הַעֲבָרָאִישָׁעָר שְׁרִיפְּטְּשְׁטָעָלָעָר מ. אַרְנְשְׁטַיִן עַרְקְלָעָטָר, אָז עַרְהָאָט עַס צְנוּפְּגָעָטְמָעָלָט דָּעַם „אָפְּעָנָעָם בְּרִיףֶּה“ אָזְן גַּעֲגָבָעָן רְבָּעָן אָזְן אָונְטָעָרְשְׁרִיבָּעָן. אָבָּעָר ווּזְעָן עַר זָאָל אָפְּלָיו נִיט אַוְיסְּזָאָגָעָן דָּעַם סָוד, אָזְן גַּעֲוָעָן פָּאַלְשְׁטָעָנְדִּיגָּה קְלָאָר, אָזְן רְבָּרְסְּ מְשֻׁכְּלִישׁ זְועָרָק, מיט די גַּעֲוָעָהָנְלִיכְעָד פְּרָאָזְעָן ווּזְעָגָעָן, „אַוְיסְּזָאָרְצָלָעָן דִּי דָּרְנָעָר פָּוּן אִידְיָשָׁעָן ווּינְגָאָרְטָעָן“, „אוּסְּרָאָטָעָן דִּי פְּרָעָמְדָע אָבָּעָרְגָּלוּבָּעָנָס“, פְּעָרְאִינְיָגָעָן „בִּילְדוֹנָג“ אָזְן „אַמְּנוֹה“, — מיט דָּעַם גַּאנְצָעָן סְקָאָרְבָּאָזָעָן רְוָעָלָל פָּוּן דָּעַרְסְּ מְשֻׁכְּלִישָׁר פּוּבְּלִיצִיסְטִיק. רְבָּר אָזְן גַּעֲוָעָן אַזְנָשָׁן אָחָן שְׁוֹם ווּלְטָלִיכְעָר בִּילְדוֹנָג. דָּרְזָעָלְבָּלָר אַרְנְשְׁטַיִן דָּעַרְצָעָהָלָט, אָז ווּזְעָן עַרְהָאָט אַיְהָם גַּעֲגָבָעָן צָו לִיְעָנָעָן דָּאָס בְּעוֹאָסְטָע ווּרְאָק פָּוּן דָּר. י. עַרְטָע „הַצּוֹפָה לְבִתְּיַהְוָה“, הַאָטְרָה רְבָּר אָפְּלִילְוָה נִיט אַלְץְ פְּעָרְשָׁטָאָגָעָן; די שְׁפָרָאָק פָּוּן דָּעַר נִיְּהָעָרְבָּאָישָׁר אָוּפְּקָלְעָרוֹנְגָּס-לִיטְעָרָאָטוֹר אָזְן פָּאָר אַיְהָם גַּעֲוָעָן שְׁוֹועָר. בְּכָל אָזְנָה גַּעֲוָעָן פָּאַלְקָאָם פְּרָעָמְדָע דָּעַר גַּאנְצָעָר גַּעֲדָאָנְקָעָזְקָרְיָוָן פָּוּן דִּי מְשֻׁכְּלִים, אָזְן סְאָזְן קִיְּוָן צְוִיְּוִיפְּעָל נִיט, אָזְן שְׁטָעָלְעָנְדִּיגָּה זִיְּנָה חַתְּמָה אָונְטָעָר דָּעַם „אָפְּעָנָעָם בְּרִיףֶּה“, הַאָט עַר אָפְּלִילְוָה נִיט אַלְץְ וּזְיִי גַּעֲהָרִיגָּה אָזְן אַיְהָם פְּעָרְשָׁטָאָגָעָן. עַר אָזְן נִיט גַּעֲוָעָן קִיְּוָן קַעְפָּעָר, קִיְּוָן רַעְפָּאָרְמָאָטָאָר, עַר הַאָט זִיךְן נִיט פְּעָרְמָאָסְטָעָן אוֹיף הַעֲלְדִּישָׁע אָוִיגָּאָבָּעָן. דָּאָס אַיְנְצִיגָּע, צָו ווּאָס עַרְהָאָט גַּעֲשְׁטָרְבָּט, אָזְן גַּעֲוָעָן — פְּטוּר אָזְן ווּרְעָעָן פָּוּן דָּעַר נִוְיטָוּנְדִּיגְיָקִיט צָו טְרָאָגָעָן דִּי מַאְסָקָעָ פָּוּן אַחֲלִילְגָּעָן קִיְּלִיגָּעָן אָוּבָּרְמָעָנָשׁ, שְׁפִיעָלָעָן די קָאָמְעָדִיעָ פָּוּן אַחֲסִידִישָׁען „צְדִיק“; עַר אָזְן בְּלוּזָן אָוִיסָעָן גַּעֲוָעָן פִּיהָרָעָן אַשְׁטִיל, רֹהָגָג לְעָבָּעָן. אָבָּעָר די טְשָׁעָרְנוֹאָוִיצָעָר מְשֻׁכְּלִים הַאָבָּעָן זִיךְן מִיט דָּעַם אַלְיָין נִיט גַּוְאָלָט בְּעָנוּגָעָן, הַאָבָּעָן זִיךְן אַיְהָם אָזְן נִאמְעָן אַוְיסְּגָּעָנוֹצָט פָּאָר אַז דָּעַמְּאָסְטָרְאָצִיעָ גַּעֲגָעָן די חַסִּידִים אָזְן אַרְטָאָדָקְסָעָן.

אין די אַינְטָעַלְגִּיגָּנְטָעָ קְרִיְוָעָן, ווּאוֹ מַעַן אָזְן נִיט גַּעֲוָעָן בְּעַקְאָנְטָמִיט דָּעַם, ווִי אָזְוִי דָּעַר „אָפְּנָעָר בְּרִיףֶּה“ אָזְן בְּעַשְׁאָפָעָן גַּעֲוָאָרָעָן, הַאָט עַר גַּעֲמָאָכְט גְּרוּזִים אָוִיפְּזָעָהָן. אָגְרָוָעָמָעָשָׁר מְשֻׁכְּלִים פָּוּן קִיְּשִׁינְעָוָה הַאָבָּעָן שְׁרִיפְּטָט לִיךְן אַוְיסְּגָּעָדְרִיקְטָט דָּר. יְבָּרְעָן זִיעָר דָּאָנָק אָזְן פְּרִידְיָ אַבְּרָעָר זִיךְן עָפָעָנְטָט לִיכְעָן אַרְוִיסְּטָרִיט. אִידְיָשָׁע סְטוּדְעָנְטָעָן פָּוּן קִיְּוָועָר אָוְנוּעָרְזִוְּיָעָט הַאָבָּעָן אַיְהָם צְגָעַשְׁקָט אַבְּעָרְגִּיסְטָגְּסָ-אַדְרָעָס. עַר הַאָט אָזְיךְ בְּעַקְוּמָעָן אַזְרָה פָּוּן דָּעַם הַעֲבָרָאִישָׁעָן פָּאָט א. ב. גַּאְטָלָאָבָּעָה, וּנְלָבָּעָר הַאָט

מיט הוייך, אָגַעְבָּלָאָזָעָן פֶּרְאָזָעָן גַּלְוִיבֶּט ר' בער'ס שרייט, גַּעֲבָעַטְעַט
אייהם געוני צו ערקלערדען זיינע רעליגיעזע אַנוֹסְכְּטָעָן אוֹן גַּעֲגָבָעָן אַיהֲם
עצות, ער זאל לַיְעַנְעָן דעם פְּלַיאָזָאָרָפָעָן מַעֲנַדְלָסְאָןָס ווּזְרָקָע. פַּיְעַל מַעַהַר
ニיכטערקייט, ווי דער נַאֲיוֹוָעָר מְשַׁכְּלִישְׁעָר פְּאָעָט, הַאֲט אַרוֹסְטְּגָעָזְוִיזָעָן
אוֹן אַנְדָּעָר הַעֲבָרָעָאַישְׁעָר שְׁרִיפְטְּשְׁטָעַלְעָר, דער בעוֹאַסְטְּעָר פַּרְצָס סְמָאָ
לענסקין. ער האַט אַין זַיִן וּשְׂוֹרְגָּאַל „הַשְּׁחָרָה“ ערקלערט, דאס ער גַּלוֹבָט
נִיטְדִּי ווּוּרְטָעָר פּוֹנְגָּם, אַזְוֵי ווּיְסַעְתְּאָבָעָן זַיִךְ פֻּעָרָה
שְׁפָרִירִיטְטָאַלְעָגָגָעָן, אוֹ ר' בער אַיְזָן אַבְגָּעַטְרָאַטָּעָן פּוֹן אַידִישְׁעָן גַּלוֹבָעָן אוֹן
הַאֲלָט בַּיָּמִים שְׁמַדְז' זַיִד, הַאֲטָר, לוֹיט סְמַאַלְעַנְסְּקִיןָס מִינְגָּג, בעדַאְפָט
בלזְוִין אַרוֹסְטְּרָעַטְעָן מִיט אַקוֹּרְצָעָר, פְּשָׁוֹטָעָר אַבְלִיקְעָנוֹגָן פּוֹן אַט דִּי
קְלָאָגָגָעָן אוֹן מִיט אַן ערקלערונְגָן, אוֹ ער ווּעַט שְׁטָרָעָבָעָן צַו ווּעַלְטָלִיכָעָר
בִּילְדוֹגָן. אַוְיבָּאִיהָר וּזְאָלָט אַזְוֵי גַּעַתְהָאָן, — הַאֲטָר דַּעַר רַעַדְאַקְטָאָרָר פּוֹן
„הַשְּׁחָרָה“ גַּעַשְׁרִיבָעָן, וּוּנְדַעְנְדִיגָּזְיַיךְ צַו ר' בער'ן, — דָאָן וּאָלָטָעָן מִיר
גַּעַטְרוֹיטָן, אוֹ אִיהָר ווּוִילְט טַאָקָעָן אַוְפְּרִיכְטִיגָּזְיַיךְ אַבְטָרָעַטְעָן פּוֹן דַעַם שְׁלַעַכְּ
טָעַן ווּעַג, מִיט ווּעַלְכָעָן אִיהָר זַיִנט בֵּינוֹ אִיצְטָגָעָגָגָעָן, דעם ווּעַג פּוֹן
טְפָשָׁוֹת אוֹן אַבְנָאָרְעָדָרִי, אוֹן מִיר וּאָלָטָעָן אַיְיךְ מוֹחֵל גַּעַוְעָן אַלְעָ אַיְעָרָעָ
זַיְנָד גַּעַגְעָן גַּאֲטָן גַּעַגְעָן אַיְיָעָרָפָאָלָק, וּוּמְעַמְּגָן פְּרַבְּלָאָנוֹשָׁעָטָעָט טְשָׁעָ
רְעַדְעָס אַיְהָר פְּלַעַגְטָעָט פְּעַרְפִּיהָרָעָן אַוְיכְּ פְּאַלְשָׁעָט וּוּגְעָן!¹

אויף דעם פרומען קלאס האט ר' בער'ס „אפענער בריף“ געמאכט איזא איינדרוק, ווי וווען עס וואלט זיך פלוצילינג אויגעריסען אַ באָמְבָּע. מיר האבען שווין פרהער אַנגָעוֹזָעָן, או איזן גאליציע איזן דער חסידיזום בכל געשטאָגען אויף אַ פִּיעֵיל העכערער שטופע, ווי איזן וואַלְיָן אַן פֿאָדָאלְיָעָן. קײַן טיעפָע שפֿאָלְטוֹג צוֹוישׁעַן רבנות אַן חסידות אַיזן גאליציע ניט געווען. די דָּאָרטִיגָע רבִּים זענען געוועהֶגְלִיךְ געווען אויך גרויסע לומדים. זיי האבען זיך פִּיעֵיל פֿערְבוֹמָעַן מִיט לענדען, געפִּיהֶרט אַ בעשְׂיָעַן לעבען אַן זיינען ניט געווען פֿאָרטְהָאָן אַין „פְּדִינוֹת“. דער מאָגְבָּאָטִישׁעָר לעבענס-שטִיגָעָר פָּון די סָאָדָאָגְרוּרָעָר בָּרִידְעָר מִיט זַיְעָרָע פֿאָלְאָצָעָן, קָאָרְעָטָעָס אַן טוֹוִיטָעָס, זַיְעָר יַאֲגָעָן זיך גָּאָד גָּלְד, זַיְעָר ווַיְנִיצְיָגָע לומדות, דער נִימִיאָדִישָׁעָר אַיְפִּיהָר פָּון זַיְעָרָע פֿרוּעָן אַן טָעַכְתָּעָר, ווָס האבען געהֶאָלְטָעָן אַין אַיזְנִיכְעָן אַן צִיהָרָעָן זיך, — דאס אלְץ פֿלְעָגָט שווין לאָגָג אַרְוִיסְרוּפָעָן גְּרוּסָן אַונְצְּפָרִיעָדְעָהָיִיט בַּיִּ נִיט סָאָדָאָגְרוּרָעָר חסידים אַן בִּים פֿרְוּמָעָן עַולְם בְּכָלְל. אַבער שָׁאנְעוּבָּדְגִּים דעם אַנדְעָנָק פָּון ר' יִשְׂרָאֵל רֹוזְשִׁינְעָר, דעם גַּרְינְדָּעָר פָּון דער סָאָדָאָגְרוּרָעָר „דִּינָּאָסְטִיעָן“, האט מען בעהֶאָלְטָעָן אַין זיך די פֿיְנְדְּלִיכְעָ שְׁטִימָנוֹג. אַיצְט, נָאָך דעם שְׁרִיט, ווָס ר' בער איזן בעאנְגָּגָע, האט מען שווין מַעֲהָר נִיט גַּע זיין „אָפְּעָנָעָם בְּרִיףָ“ אַין די צִיְּתוֹנוֹגָן, האט מען שווין מַעֲהָר נִיט גַּע קָאנְט שְׁוֹוִיְגָעָן, בְּפֶרֶט אַן צוֹוִישָׁעָן די סָאָדָאָגְרוּרָעָר אַן לעאָוּרָע חסידים

זינען געווען אַסְד, וואָס פֿלְעָגָעַן אַפְּעַן טֻעהַן, אֹזֶן מִתְאֵר נִיטֶן דֶּר' בערַן קְרִיטִיקְרִיעַן אֹן בְּעַשׂוֹלְדִיגְעַן, וְאַרְתִּים עַרְתַּה גָּאָר הַזְּבָעַן וְאַזְבָּעַן אַפְּלִילְוַן נִיטֶן בְּעַגְּרִיפְעַן.

רבונִים אֹן קְהַלְסְלִיטַּטְמַן פֿוֹן פֿערְשִׁידְעַן גַּאלְצִיאַנְעַר גַּעֲגַנְדְּעַן האַבְעַן זַיְךְ גַּעֲוָעַנְדְּט צַו דַּעַם בערִיחַמְטַעַן רְבָּן סָאנְדוֹן, ר' חַיִּים האַלְבְּרַשְׁטָטָם, וּוּעַלְכָּעַר אַיְזְנִיגְעַן גַּעֲוָעַן אָוּמְעַטְוָם הַוַּיְקָעַטְזַּעַט אֹן גַּעַכְטַּסְלִיטַּס גַּאֲזַן אַיְזְנִיגְעַן אֹן צּוּגְלִיְיךְ אַיְזְנִיגְעַן, אֹן זַיְיךְ האַבְעַן אַיְזְנִיגְעַן, עַר זַאְל אַרְוִיסְזַּאְגַּעַן זַיְין מִינְגְּוָגְגָעַן וְעַגְעַן דַּעַם אַגְּנִצְעַן עַנְיַן. דַּעַר 70-יעַהְרִיגְעַר ר' חַיִּים האַטְט דַּעַרְוִיךְ גַּעֲנַטְפְּעַרְטַּט מִיטַּט אַבְרִיךְ, וְאוֹוּ עַר אַיְזְנִיגְעַן שַׁאֲרַפְּסַעְטַּט אַוְפַּן אַרְוִיסְגַּעְטְּרַטְּאַטְעַן נִיטֶן בְּלִוְיַן גַּעֲגַעַן דַּעַם לעַאוּוּרְעַר "משומְדָה", נַאֲרַ אַרְיךְ גַּעֲגַעַן זַיְגַּעַן בְּרִידְעַר, דַּי סַאֲדָאַגְוּרְעַר רְבִים אַזְנִיגְעַן דַּעַר גַּאֲנִצְעַר סַאֲדָאַגְוּרְעַר "סַעְקְטָעַ". זַיְין, דַּי מוּמְרִים, דַּי פֿערְדְּעַר טָעַר, — האַטְט דַּעַר סָאנְדוֹרְעַר רְבָּן גַּעֲשְׁרִיבְעַן וְעַגְעַן זַיְךְ אַזְנִיגְעַן וְוַיְלִעְן נִיטֶן וּוּסְעַן פֿוֹן צְדָקָה; זַיְיךְ פֿרְעַסְעַן, וְאוֹיְלְטַאְגַּעַן זַיְךְ אַזְנִיגְעַן וְעַרְעַן גְּרָאָב; זַיְיךְ פְּאַהְרַעְן אַיְזְנִיגְעַן גַּעַגְילְטַע אַזְנִיגְעַן גַּעַזְלְבְּעַרְטַּט קְאַרְעַטְעַס אַזְנִיגְעַן בעַנְהַמְעַן זַיְיךְ וְוַיְיַרְצִיכִים; זַיְיךְ פְּרַעְעַר פְּרוּעַן קְלִיְידַעַן זַיְיךְ וְוַיְיַרְצִיכִים, פְּרַעְעַר, אַזְנִיגְעַן אַנְדְּרַעְן אַיְדִישַׁע פְּרַיְוּן טְהַוּן זַיְיךְ דַּעַרְיַן נַאֲרַן. דַּי גַּאֲנִצְעַר סַאֲדָאַגְוּרְעַר "סַעְקְטָעַ" מוֹעַן, נַאֲרַ זַיְין מִינְגְּוָגְגָעַן, האַרְבָּב פֿערְפְּאַלְגְּעַן, פֿוֹנְקְטַּט וְוַיְיַרְצִיכִים, דַּי אַמְּאַלְיִיגְעַן שְׁבַּתִּיצְבִּיְקִיעַס; מַעַן דַּאֲרַף זַיְיךְ אַלְעַמְעַן אוֹיסְטוּיִיכְעַן, פֿערְטִירְבְּעַן פֿוֹן דַּי שְׁוֹהָלָעַן; זַיְיךְ פֿערְדְּעַר שְׁוֹחָטִים, סְוּפְרִים, מְלַמְדִים זַיְינְעַן טְרִירַת, א. אַז. וּ. אַוְעַלְכָּעַר בְּרִיךְ האַטְט ר' חַיִּים האַלְבְּרַשְׁטָטָם פֿוֹנְאַנְדְּרַעְגְּעַיְיךְ שְׁיִקְטַּט צַו אַסְד גַּאֲלִיצְיִאנְגְּעַר קְהִילּוֹת. סַפְּעַרְשְׁטַעַת זַיְיךְ, אֹזֶן זַיְיךְ האַבְעַן אָמְעַטְוָם אַרְוִיסְגַּעְרַוְפְּעַן אַגְּרִיסְטַּעַן לִיאָרִים אַגְּרִיסְטַּעַן גַּעַבְּרָאַכְטַּט צַו שַׁאֲרַפְּסַעְטַּט קְרִיגְגְּרִיעַן מִיטַּט סַאֲדָאַגְוּרְעַר חַסְדִּים. דַּי פֿערְבְּרַעְנְטַע אַנְהַעַגְגַּעַר פֿוֹן סַאֲדָאַגְוּרְעַר האַבְעַן אַרְוִיסְגַּלְאַזְוָט אַקְלָאנְגָּג, אֹזֶן ר' חַיִּים'ס בְּרִיךְ אַזְנִיגְעַן גַּעַפְּעַלְשְׁטַעַר, דַּעַר אַנְדְּזַעְרַר דַּבְּרַהְתַּאְתַּה קִינְמָאַל נִיטֶן גַּעַשְׁרִיבְעַן. האַזְנִיגְעַן זַיְיךְ גַּעַגְגַּעַר דַּעַם בְּרִיךְ אַבְגַּעַדְרוֹקְט אַזְנִיגְעַן אָוּמְעַטְוָם פֿערְשְׁפְּרִיטִים אַזְנִיגְעַן טְוִיזְעַנְדְּרַעְרַע עַקְזּוּמְפְּלִיאַרְעַן. וְאַזְנִיגְעַן זַיְיךְ האַטְט דַּעַר קָאָמָה זַיְיךְ אַלְיַזְנִיגְעַן צּוֹפְּלָאַקְעַרְט, גַּעַקְרָאַגְּעַן אַזְנִיגְעַן גַּרְעַסְעַרְעַן פֿערְבְּנַהְמָה אַזְנִיגְעַן פֿערְכְּאַפְּט אַלְזַיְעַגְגַּעַן.

ר' חַיִּים האַלְבְּרַשְׁטָטָם האַטְט פֿאַרְטְּגַעְזַּעַטְזַּעַט פֿוֹנְאַנְדְּרַעְצְׁוּשִׁיקְעַן אָוּמְעַטְוָם נִיְיעַ בְּעַשׂוֹלְדִיגְגְּסְ-בְּרִיךְ גַּעַגְגַּעַן דַּעַם לעַאוּוּרְעַר "משומְדָה" אֹזֶן זַיְינְעַן בְּרִידְעַר. זַיְיךְ שְׁוֹאַגְּעַר, דַּעַר וְזַיְנוּצְעַר "צְדִיקָה" ר' מַעְנדְּלַע, האַטְט זַיְיךְ גַּעַפְּרַוְבְּט אַרְיִינְלְעַגְּעַן, מַאֲכַעַן שְׁלוֹם אֹן האַטְט זַיְיךְ וְזַיְיךְ גַּעַגְגַּעַן דַּעַם גַּעֲגַנְדְּעַט צַו דַּעַם סָאנְדוֹרְעַר. נַוְר יְעַנְעַר האַטְט אַיְהָם דַּעַרְוִיךְ גַּעֲנַטְפְּעַרְט, אֹזֶן עַר וְעַט צּוֹרִיקְנַעַהְמָעַן זַיְינְעַן בְּעַשׂוֹלְדִיגְגְּסְ-בְּרִיךְ מַוְדָה זַיְין זַיְיךְ פֿערְבְּנַהְמָה אַזְנִיגְעַן גַּרְעַרְעַן בְּרִידְעַר וְוַיְלִעְן זַיְיךְ עַפְּנַטְלִיךְ מַוְדָה זַיְין זַיְיךְ פֿערְבְּנַהְמָה אַזְנִיגְעַן.

קלערען, דאס זי זאגען זיך אב פון זיעירע ביז'איצטיגע גענגן. דער סאָדָאָגָרָרָעָר „הוֹיף“ האַט אֲפִיצְיָל גַּעַשׂוֹוִיגָעָן, פָּונְקָט וּוּ נִיט אֵיכָם מִינְטָמָעָן, אֲבָעָר שְׁטִילְעֶהָהִידָּה אַט עַר גַּעַגָּעָן דַּעַם גַּעַפְּעֶהָרְלִיכָּעָן שְׁוָאָגָעָן פִּיהָרֶת שְׁטָאָרָקָע אִינְטְּרִיגָּעָס. אַין וּוֹאָלִין האַבָּעָן אֲפָר צֻעהָנְדִּילָג אָנוּבָּי בעזָאוֹסְטָעָ רְבָנִים, וּוֹאָס זַיְנָעָן גַּעַוָּעָן אַכְּהָעָנְגָגָי פָּוּן דַּעַם סָאָדָאָגָרָרָעָר „צִדִּיק“, אֲרוֹיְסְגָּוָלָאָזָט אָזָן אוּפְּרָוָף גַּעַגָּעָן רְיָ חִימָס הַאלְבָעָרְשָׁתָאָט, אָזָן עַר טָאָר מַעְהָרָ נִיט זַיְן קִיְּן רְבָ אָזָן אֲזָן עַר האַט אַגְּגָעָוָהָרָעָן זַיְן עַולְמָהָבָא. נַאֲךְ מַעְהָרָ : מַעְן האַט אַין אַרְצִיְּשָׁרָאָל אַגְּגָעָרְעָדָט מַעְנְשָׁעָן, וּוֹאָס פְּלָעָגָעָן דָּוָרָךְ סָאָדָאָגָרָרָעָר הַעֲנָד דָּא בַּעֲקוּמָעָן „חָלוֹקָה“ (גַּעַלְדְּ-שְׁטִיכָּץ), זַיְן זַאָלָעָן אַיְהָם אַרְיִינְגָּלָעָגָעָן אַין חְרָם אָזָן פָּוָנָאָנְדָעָרְשִׁיקָּעָן וּוּגָעָעָן דַּעַם אָוּמָעָטָם מַעְלָדוֹגָגָעָן. אָזָא מִינְ שְׁעַנְדִּילְיכָּר שְׁרִיטָט גַּעַגָּעָן דַּעַם 70-יעַהָרִיגָּעָן סָאנְדָּזָעָן זַעַר רְבָ, וּוּלְכָעָר אַזָּן גַּעַוָּעָן הוֹיךְ גַּעַשְׁעָצָט אָוּמָעָטָם אַין דַּעַר אַיְדִּישָׁעָר וּוּלְטָמָט, האַט בַּעֲשָׁאָפָעָן אָזָן אַגְּגָעָוָהָהָרָעָן דַּעַשְׁׁ. קִיְּן סָאנְדוֹזָן זַיְנָעָן זַיְךְ צְנוּיְפָגָעָפָהָרָעָן הַוְּנָדָעָרָט רְבָנִים פָּוּן גַּאֲלִצִּיאָע, אַוְנָגָרָן אָזָן רְוּמָעָנָי, אָזָן אוּרִיפָּא אָזָן אַסְּפָה, אַין וּוּלְכָעָר עַס האַבָּעָן זַיְךְ בַּעֲטִילִיגָּט צְווֹיִטְזְּוִינָדָן מַאֲגָן, האַבָּעָן זַיְךְ פָּעָרְשָׁטָעְמְפָעָלָט דִּי מִיאָוָסָה אַנְדָּלָוָגָ פָּוּן רְיָ חִימָס גַּעַגְּיָ נַעַדר. מִיטְ פְּרָאָטָעָטָעָן זַיְנָעָן אַיְיךְ אֲרוֹיְסְגָּעְטָרָאָטָעָן דִּי גַּרְעָסְטָעָ דַּעַמָּאָלָט טִיגָּעָ רְבָנִים, זַיְךְ רְיָ יְסָמְחָאָל נַאֲטָאָנָזָאן פָּוּן לַעֲמָבָרָגָ, רְיָ הַיְרָשָׁ אַרְבָּנָשָׁיָן פָּוּן בְּרִיסְקָ, רְיָ חִימָס-אַלְיָוָר וּוּאָקָס פָּוּן קָאָלִישָׁ, רְיָ בַּעַר מִיזְעָלָשָׁ פָּוּן וּוּאָרְשָׁעָ אָזָן וּוּ.

אָזָן דַּעַר, וּוֹאָס האַט מִיט זַיְן אַנְדָּלָוָגָ אֲרוֹיְסְגָּרְפָּעָן אַט דַּעַם גַּאנְיָ צְעַן שְׁטוֹרָם, האַט אִיצְטָמָ אַיְבָּרְגָּעְלְעָבָט זַעַהָר שְׁוּעוּרָעָ טָעָג. רְיָ בָּעָרְסָ הַאֲפָנוֹנָגָ, אָזָן עַר וּוּעַט קָאנְגָעָן פִּיהָרָעָן אָרוֹהָיָגָ, אַוְנָבָהָעָגָגָ לְעַבָּעָן, אַיְזָן צְרוּנוֹנָגָ גַּעַוָּאָרָעָן. עַר האַט גַּעַרְכָּעָנָט, אָזָן עַר וּוּעַט קָרִיגָּעָן זַיְן קָאָרָ פִּיטָּאָל, וּוֹאָס עַר האַט גַּעַהָאָט אַין לְעָאוֹן, אַבָּעָר וּוּעָן רְיָ בָּעָרְסָ אַדְוָאָקָאָט אַיְזָן צְוָוִילְעָבָד דַּעַם אַהֲנָן גַּעַקְוּמָעָן, האַט זַיְךְ אֲרוֹיְסְגָּעְשְׁטָעָלָט, אָזָן דָּאָס גַּאנְצָעָ גַּעַלְדָּ, וּוֹאָס עַר האַט גַּעַהָאָלָטָעָן אַיְזָן לְעָאוֹר אַיְן אַפְּרֶשְׁלָאָסְעָנָעָם קָאָסְטָעָן, אַיְזָן פָּעָרְשָׁוֹאָנְדָעָן — דִּי מִשְׁפָּחָה האַט וּוּגָעָעָן דַּעַם שְׁוֹן גַּעַזְאָגָט. קִיְּן פָּאָר, דָּוָרָךְ וּוּלְלָגָעָן עַזְאָרְבָּיָן רְבִי אַיְזָן גַּעַבְּלִיבָּעָן אַחְן שְׁוֹם מִיטְלָעָן. קִיְּן פָּאָר, דָּוָרָךְ וּוּלְלָגָעָן כְּעָזָן עַר זַאָל זַיְךְ קָאנְגָעָן דַּעַרְנָהָרָעָן, האַט עַר נִיט פָּעָרְמָאָגָט, אָזָן צּוֹמָעָן לְעַבְּעָנָס-קָאָמָּה, וּוּלְכָעָר אַיְזָן אֵיכָם אִיצְטָמָ פָּאָרְגָּשָׁטָאָגָעָן, אַיְזָן עַר לְחַלְוִיטָן נִיט גַּעַוָּעָן צְוָגְעָרִיָּט. אַוְרִיפָּא הַילְּפָאָ, שְׁטִיצָעָ פָּוּן דִּי טְשָׁעָרָנָאָוִוִּיצָעָר מִשְׁכְּלִילָם האַט עַר זַיְךְ נִיט גַּעַקְאָנָט רִיכְטָעָן, נִאָכְלָעָם וּזַיְךְ האַבָּעָן אֵיכָם שְׁוֹן אֵיכָם אוּיְסְגָּעְנוֹצָט אֶלָּס קָאָמָּפְּ-מִיטָּעָל גַּעַגָּעָן חַסְדִּים, האַבָּעָן זַיְךְ פָּרְזָעָנְלִיכָּעָן דְּרָאָמָעָ מעָהָר נִיט גַּעַרְוִיכָּט. עַר, אֶלָּס מַעְנָשָׁ, אַדְעָר זַיְן פָּרְזָעָנְלִיכָּעָן דְּרָאָמָעָ האַט זַיְךְ נִיט אִינְטְּרָעְסִירָט. רְיָ בַּעַר האַט זַיְךְ אַין טְשָׁעָרָנָאָוִוִּיצָעָר פִּיהָלָט שְׁרָעָקְלִיךְ אַיְגָזָם, הַילְּפָאָן. דִּי פָּרוֹי אָזָן דִּי בַּרְיָדָעָר האַבָּעָן

איהם בסדר צוגערעדט, ער זאל זיך אומקעהרען. אויך האבען זי אויף איהם געווירקט דורך די בוקאוינער אדמוניסטראציע. זיין נידערגען שלאגנער צוشتאנד און זיעריע ענערגייש בעמיהונגער האבען געראכט צו דעם, און אין סוף מערץ 1869 איז ער צוריק געומען קיין סאדאגור. פאר דער גאנצער סאדאגורער משפחה מיט איהרע חסידים איז דאס גע- ווען א גרויסער טרייאומף. מען האט פון איהם ארaabגענומען א פאטא- גראפיע און פונאנדרגעשיקט אומעטום, כדי צו בעווייזען אלעמען, און ער איז אין א יארמעלען, מיט א באָרד און פאות, פאַלקאמ ווי עס בעדארף צו זיין.

מיט דעם איז אבער סאדאגור ניט יוצאה געוווען. אין يول' 1869 איז אין ר' בער'ס גאמען אבעדרוקט געוואָרען און „אויפֿרֿוֹף“ („kol קוראָ“), וועלכען מען האט פערשפֿרֿיט אין טויענדער עקזעמלאָרֿעּן. ער טהוט דאַ תשובה און ערקלערט, איז די אלע „אונדערלאָבֿאָרֿעּ זאָכֿעּן“ האט ער אַבעטֿהָאָן ניט בְּיִם קלְאָרֿעּן זיבען, נור וויל ער איז געוווען צומישט דורך דעם טויט פון זיין ברודער, דעם סטעפאָגעָשֿטֿעּרֿ „צדֿיק“. גאט האט אַבער דערנְאָך אַויִּיחָם זיך מְרַחְםָם געוווען און דערלייט פֿוֹן דער „פֿינְסְטְּרְנִיכֿשׁ“, וואָהוֵין ער איז אַרְיִינְגְּעֶפְּאָלְעָן. „גַּעֲבָעָנְשָׁטּ זָאָל זָיִן דער אַוְּבְּרְשְׁטָעָרּ, וְאָסְטָהָטָן בְּיִת אַבְּגָעָוָונְדָטּ פֿוֹן מִיר זָיִן גָּנְאָד, מִיךְ אַוְּסְגָּהָיִלְמָטּ, גַּעֲבָרָאָכְטּ אַין הוֹזִין פֿוֹן מִין הַיְלִיגּוּן, קְלָאָרֿעּן בְּרְוָדְעָרּ, וּוּלְכָעָרּ אַין דָּאָס לִיכְטָן פֿוֹן מִינְגָּעָ אַוְּיִגְעָן אַין די פֿרְיִיד פֿוֹן מִין הַאֲרְצָעָן, אַון צו מִין דִּינְגָּרּ מִשְׁפָּחָה. ער, דער אַוְּבְּרְשְׁטָעָרּ, וּוִיסְטָמִין גַּעֲמִיטָן, ער וּוִיסְטָמִין, אַוּ נִיטָן פֿוֹן שְׁלַעַכְתָּן וּוּלְיָעָן אַדְעָרּ הַאֲרְטְּנַעְקִיגִּיִּתּ הַאָבּ אַיךְ עֻוּבָּר גַּעֲוָעָן גַּעֲגָעָן זִינְגּ גַּעֲבָאָטָעָן, אַוּ אַיךְ גִּיסּ מִין הַאֲיִצְׁעָדָן מִין בְּעַשְׁעָפָרּ: אַיךְ בֵּין דִּין קְנָעָכְטּ; מִיטְּזָן גַּאנְצָעָן הַאֲרְצָעָן וּוּלְ אַיךְ עַרְפִּילְעָן דִּינְגָּעָ גַּעֲזָעָצָעָן; דִּין תּוֹרָה אַון דָּאָס דִּיעָגָעָן דִּיר אַין די פֿרְיִיד פֿוֹן מִין נְשָׁמָה. אַיךְ וּלְ שְׁמַרְעָנְגּ אַבְּהִיטָעָן אַלְעָ גַּעֲבָאָטָעָן, סָאָיּ די גְּרָעָ סְטוּעָ, סָאָיּ די קְלָעָנְסְטָעָ, אַיךְ וּלְ גַּעַהְן אַין די וּוּגָעָן פֿוֹן מִין הַיְלִיגּוּעָ עַלְטָעָרָן. אַון דָו, וּוּדְלִיגּ דִין גְּרוּיסּ רְחוּמִים, טָהָרָה מְוחָל זָיִן מִין זָיִן, קָעָהָרּ מִיךְ אָסְטָהָטָן דִּיר אַיךְ זָיךְ אַוְּמְקַהְרָעָן“, אַגְּ. וּ. אַון פּוֹנְקָט וּוּי מִיט עַטְּלִיכּ מְאָגָּטָעָן פְּרִיהָעָר אַין דִּער אַפְּיקְוּרְטִישְׁעָרּ בְּרִיףּ מִיט ר' בער'ס אַוְּנְטְּרְשְׁרִיפּ בְּעַשְׁטְּעַטְּגָטּ גַּעֲוָאָרָעָן דִּורְךְ אַיְנְגָעָ מְשַׁכְּלִים, אַויִּיחָם אויךְ אִיצְטָ דִּער תּוֹשְׁבָה-אוּפְּרֿוֹףּ, וְאָס מען האט פְּרָאַקְלָאָמִירָט אַין זָיִן נָאָמָעָן, אויךְ זָיךְ גַּעַהְאָט אַ בְּעַשְׁטְּעַטְּיָוָגָגּ פֿוֹן אַ פָּאָרּ סָאָדָא- גּוּרָעָרּ רְבָנִים.

דער סָאָדָאָגְּוּרָעָר „צדֿיק“, ר' אַבְּרָהָם-יַעֲקָבּ, אַין גַּעֲוָעָן אַ גּוּטָעָרּ פְּאַלְיטִיקָעָרּ. ער האט גַּעַוָּאָסְטּ, וְאָס ער טהוט. דער תּוֹשְׁבָה-אוּפְּרֿוֹףּ

האט טאקע געמאכט אָ גְּרוֹיסַען אִינְדֶּרְוק, אַבְּגַעְשׁוֹאַכְּט דֻּעַם קָאַמְּפַ גַּעֲגָעַן סָאַדָּגָוֶר אָוָן אֵין גִּיכְעָן אֵיהֶם פָּאַלְקָאָם אִינְגַּעַשְׁטִילְט*).

צָוַרְיק קִיְּין לְעַזּוֹ הָאַט זִיךְרָ' בָּעָר שְׂוִין נִיט אַוְמְגַעְקָהָרֶת. דִּי לְעַצְּטָע יְאַהֲרֹעַן הָאַט עַר אַבְּגַעְלִיבְּטַפְּרָאַיְנָאָמֶט אֵין סָאַדָּגָוֶר, אַוְנְטָעָר דָּעַר אַוְיְפִּיכְטַפְּן דָּעַר מְשַׁפְּחָה. דִּי קְרוּבִּים הָאָבָעָן אֵיהֶם נִיט גַּעַטרְוִיט אָוָן שְׁטוּנְדִּיגַּי אֹוִיפַּא אֵיהֶם אַכְּטָוָגַג גַּעֲגָבָעָן, עַר זָאַל וַיְדַעַר עַטְוָאָס נִיט אַבְּתָהָאָן. אֵין יָאָהָר 1876 אֵין עַר גַּעַשְׁטָאַרְבָּעָן. דִּי מְשַׁפְּחָה הָאַט אֵיהֶם אֹוִיד נָאָךְ זִיְּן טִוִּיט נִיט פָּעָרְגָּעָבָעָן דֻּעַם בּוֹיוֹן, וּוָאָס עַר הָאַט אִיהָר פָּעָרְשָׁאָפְּט, אָוָן מַעַן הָאַט רָ' בָּעָרְעָן מִקְּבָּר גַּעַוְעָן נִיט נְעַבְעָן זִיְּן פָּאַטְעָר, רָ'

ישראל רוזשינגער, נור אָוָן אַזִּיט, אֵין אַוְינְקָעָל.

* דִּי לְוַתְּעַרְתָּוּר וּגַעֲגָעַן דֻּעַם לְעַזּוּוּרְ רְבִינוֹ אֵין אַגְּנַעְגַּבָּעָן אֵין דָעַר "עַנְּ-צִיקְלָאָפְּרָדִיא יְוָדָאִיקָּא", פָּרְלָאָג "אַשְׁבָּוֹל", בָּגָנְדִּIII, שְׁפָאַלְט 1044. צָו אַט דָעַר בִּיבְּלִי-אַגְּרָאָפְּעָעָן קָעָן מַעַן נָאָךְ צְוַעַבָּעָן: אָ. לִיטְוֹרִין: "אַ דְּרָאָמָע אֵין רְבִינוֹס חַוִּיף" אֵין זִיְּן "אִידְּוִישָׁע נְשָׁמוֹת", בָּגָנְדִּV, מַ. י. גַּטְמָאָן: "רָ' דָבָר מַלְאָוֶת רְבִינוֹ, אִוְשִׁיתָו וְתוֹתָהו". קָלוֹזָשׁ, תָּרָפָ"ו. מִיכְלָן דָאָוִוִּידָאָן: "דָעַר לְיֻעוּרְ רְבִינוֹ", חִיסְטָאָרִישׁע דְּרָאָמָע אֵין פְּיוּר אַקְטָעָן, שִׁיקָּגָא, 1985. יִשְׂרָאֵל הַלְּוִי טָלָר: קְמַעַיְוִי גְּרָנוֹת אֵין "מִוּמִים רְאַשְׁוּוּם" (רְעֵה. אַ. דָּרוֹיָאָנוֹב), תְּלָ אָבִי, חַרְצָ"ה, בָּרָךְ בָּ, חִוְּבָרָת גַּ-ה.

ו. ב. גָּרְדָּאֵס אַרְעָסֶת אָז פָּרָשִׁיקָנוּג

די אָמְשָׁטָעַנְדָּעַן, וואס האבען אין יאָהָר 1879 אַרְוִיסְגָּרוֹפָעַן דעם אַרְעָסֶת פֿוֹנָם בעריה המטען אַידְישָׁעָן פָּאַעַט ז. ל. גָּרְדָּאֵס אָז זַיִן בער-שִׁיקָּוָג, זַיִנְעָן בֵּין אַיצְטָן נַאֲךָ זַהָּר וּוּנְגִי אַוְיפָּגְעָקְלָעָרט גַּעוֹאָרָעָן. זַיִן עַצְמָן גַּעֲפִינְעָן זַיִד אִין טַרְמָע, די רַיְזָע אִין בְּעַגְּלִיטָנוֹג פֿוֹן וּשְׁאַנְדָּאָרָמָעָן קִיְּן פָּוֹדָאָזֶשׁ (אַלְאַגְּנָעְצָקָעָר גּוֹב), וּוֹאַהֲיָן עַר אִין פָּעָרְשִׁיקָט גַּעוֹאָרָעָן אַינְגִּינְעָם מִיט זַיִן פָּרוֹי, אָז זַיִעַר לְעַבְעָן אִין אַט דעם פָּעָרְוָאָרְפָּעָנָעָם וּוַיְנְקָעַל—דָּאַס אַלְּצָן הָאָט גָּרְדָּאֵס אַוְיסְפִּירָלִיךְ בעשְׁרִיבָּעָן אָז בְּעַוְּנְדָּעָר אַרְטִיקָּעָל (אִין רַוְּשִׁיעָר שְׁפָרָאָךְ), וואס אִיז פָּעָרְבִּילְבָּעָן צַוְּשִׁיעָן זַיִן לִיטְעָ-רָאַרְיְשָׁעָר יְרָשָׂה אָז אִין אִין יאָהָר 1913 דָּוְרָךְ מִיר אַבְּגָעְדְּרוֹקָט גַּעוֹאָ-רָעַן אַיְנְסָם הִיסְטָאָרִישָׁעָן זַעְמָלְבָּוּךְ „פָּעָרְעָוְשִׁיטָאִיעָ“ (בָּאנְד 4). אַבְּעָר וּוּגָעָן דָּעָר אָוּרְזָאָד פֿוֹן דָּעָר קָאַטְּסָטְרָאָפָּעָ, וואס הָאָט אַיְם גַּעַ-טָּרָאָפָּעָן אִין יאָהָר 1879, רַעַדְתָּ גָּרְדָּאֵס אַי דָּא, אִין זַיִנְעָ פָּוְבְּלִיקְרָעָטָ-בָּרִיךְ זַהָּר וּוּנְגִי, בענְגָּעָנְדִּיגְ זַיִד מִיט קָאַרְגָּעָ אַגְּנָזְהָעָרְבִּיעָבִישָׁעָן אָז זַיִנְ-צִיְּגָעָ וּוְאוֹנְקָעָן. אָז גָּרְדָּאֵס, וואס אַטְּקָיְנָעָן קִיְּן שְׁוֹם שִׁיכָּוֹת נִיט גַּעַהָאָט צַוְּ-רָעוֹאָלְזִיְּגָנְעָדָרָר טְהָעִטִּיקִיטָן, אִין דָּא גַּעַוְּעָן אַקְרָבָן פֿוֹן אַפְּלִיטִיְּ-שָׁעָר מִסְרָה, „דָּאָגָּסָ“,—דָּעָרָן אִין קִיְּן צַוְּיִפְעָל נִשְׁטָא. עַר אַלְיִין וּוַיְיוֹט אָז דָּעָרְוִיךְ אָז זַאְגָּט, אָז דִּי מִסְרָה הָאָט גַּעַשְׁתָּאמָט פֿוֹן פָּגָנָאָטִיקָּעָר, חִסְדִּים. קִיְּן קָאַנְקָרְעָטָעָ, גַּעַנְוִיעָרָעָ, פָּרְטִים גִּיט עַר אַבְּעָר נִיט אָז זַיִנְעָ גַּעַדְרוֹקָטָעָ וּוּרְקָ אַדְעָר בְּרִיךְ. אַוְיךְ אִין דֻּעָם נִיעָם קָאַפְּטָעָל פֿוֹן זַיִנְעָ עַרְאִינְגָּרְוָנְגָּעָן, וואס אִין פָּוְבְּלִיקְרָט גַּעוֹאָרָעָן אִין „רְשָׁוּמָה“ (בָּאנְד 5), גִּיט עַר נָוָר אַיְנִיגְעָ בעַמְּרִיקָּגָעָן וּוּגָעָן דָּעָר מִסְרָה אָז אַיהֲר אַיְ-בָּ-הָאָלָט. נָוָר אִין אִין אַרְטִיקָּעָל, וואס גַּעַפְּגִּיט זַיִד צַוְּשִׁיעָן זַיִנְעָ פָּאָפְּרִיעָן, הָאָט גָּרְדָּאֵס אַוְיסְפִּירָלִיךְ אָז קָלָאָר, עַרְצָעָהָלָט וּוּגָעָן דִּי פָּרְטִים פֿוֹן דָּעָר גַּאנְצָעָר אַינְטְּרִיאָגָעָ גַּעַגְּעָן אַיְם, פָּעָרְגָּלִיכְיָעָנְדִּיגְ אַפְּיָלוֹ זַיִן גַּרְלָמִיט אָוְרִיאָל אַקְאָסְטָאָס שִׁיקְזָאָל. דָּעָר אַרְטִיקָּעָל אִין בֵּין אַיצְטָן נַאֲךָ נִיט גַּעַדְרוֹקָט גַּעַוְּעָן, אָז מִיר פָּוְבְּלִיקְרָעָן אַיְם צָוָם עַרְשָׁתָעָן מַאל אַלְסָ-בִּילְאָגָעָ בִּימָן שְׁלָוָס פֿוֹן דֻּעָם בָּאנְד. צִי אִין דִּי מִסְרָה גַּעַגְּעָן גָּרְדָּאֵס/עַן גַּעַוְּעָן אַיְנְדִּיוֹדָעָלָעָר שְׁרִיטָס פֿוֹן זַיִנְעָם אַשְׁוָאָנָה, אַדְעָר אַקְלָעָטִיְּ-וּ-וּרְ אַוְפְּתָהָרָ פֿוֹן זַיִנְעָ פָּגָנָאָטִישָׁע גַּעַגְּעָר ? וואס אַזְוִינָס הָאָט זַיִ גַּעַ-וּוּאַיְגָעָן צַוְּאָז מִין שְׁתְּרִיטִ-מִיטָּעָל גַּעַגְּעָן אַיְם ? וּוּרְ אַהֲטָ זַיִ גַּעַ-שְׁתִּיצְטָ אָז גַּעַהָאָלְפָעָן ? וּוּ אַזְוִי אִין עַס גַּעַלְגָּעָן צַוְּעָנְטָפְּלָעָקָעָן דִּי פִּינְסְטָעָרָעָ מַאֲכִינְגָּצְיעָ, אַוְיפָּקְלָעָרָעָן גָּרְדָּאֵס אַונְשָׁוֹלָד אָז רָאַטְּעוֹעָן

אייהם? וועגן די אלע אוון נאך אנדערע אומשטענדען, וועלכע קעהרען זיך אן צו דעם אונגלייק, וואס איז דעםאלט געשהן מיט גארדאָגען אוון אייהם שיער ניט אומגעבראָקט, איז איז אונזער ליטעראָטור בעוואָסט כמעט ווי גארנישט.

די ווינציגקייט פונַם פּוֹבְּלִיקִירְטָעַן מַאֲטָרְעִילָּאָל מֵכֶה דַּעַם גַּאנְצָעַן עפִיזָאָד בְּרִיְינְגָט דָּעַרְצָוִן, אוֹס וּוּרְעָעַן וּוּגְעָעַן אַיִּהָם אַרְוִיסְגְּזָאָגָט גְּרוֹנוֹ-לָאוּעָרְקְּלָעוֹרְנוֹגָעָן אוֹן הַשְׁעָרוֹת. אַיִּן זִיְּנָעַן עַרְקְּלָעוֹרְנוֹגָעָן וּוּגְעָעַן יַעֲנָעַר צִיִּיט ("זְכוּרְנוֹת נְשָׁחִים"), אַיִּן "מַעֲרָבָּעַד עַד עַרְבָּ", טִילְיָה (1) טֻעַנְתָּשׂ מְרָדְכִּי בְּנַהֲלָל הַכָּהָן גַּעֲגָעַן גַּאֲרָדָאָס דִּירְקָטָעַר בְּעַהְוִיפְּטוֹנָג, אוֹ די פֿעַטְעָרְבָּרְבָּר בְּרוֹגְגָעָר אַרְטָאָדָאָקָסָעָן האָבָעָן צוֹ דַעַר זַאֲךְ דּוֹקָאָ קִין שָׁוָם שִׁיכָות נִיט גַּהְאָטָן, אוֹ די מִסְרָה הַאָטָט גַּאֲרָגְשָׁאָמָט פּוֹן אַ מְעַנְשָׁ, וּוּאָס הַאָטָט זַיְּךְ גַּעַפְּיַהָלָט פֿעַרְזָעָנְלִיךְ בְּעַלְיִידְגָּט דַוְרָךְ גַּאֲרָדָאָגעָן אוֹן אוֹרָף אֹזָא אָפָן אַבְּגָעָרְכָעָנָט זַיְּךְ מִיט אַיִּהָם. אַיִּן מַה, כְּהָן בְּרִיְינְגָט עַפְּסָ אַ מעַשָּׁה מִיט אַ פֿעַטְעָרְבָּרְבָּר גַּעַר אַוְיְגָעָקְוּמְעַנְגָּם גַּבְּיר, אַ שְׁנִידָעָר, וּוּאָס אַיִּהָם הַאָטָט זַיְּךְ פֿעַרְגָּוְלָסָט וּוּרְעָעָן אוֹ עַהְרָעָן-מִתְגָּלִיד פּוֹן דַעַר אִידְישָׁעָר בְּילְדוֹנָגָס-גַּעַזְעָלְשָׁאָפָט ("מְפִיצִי הַשְׁכָּלה"), נֹור גַּאֲרָדָאָן הַאָטָט עַס, אַלְסָ סְעָרְעָטָאָר פּוֹן דַעַר גַּעַד זַעַלְשָׁאָפָט, נִיט דַעַרְלָאָט, אַיִּן דַעַרְפָּאָר הַאָטָט עַס יַעֲנָעַר אַיִּהָם פֿעַרְמָסְרָט. וּוּי מִיר וּוּלְעָעָן זַעַחַן וּוּיְטָעָר, הַאָטָט אַיִּינָעַר אַ רִיכְבָּעָר שְׁנִידָעָר טָאָקָע אַבְּגָעָשְׁפִּיעָלָט אַ דָּאָלָעָן דַעַר מַאֲכִינָצִיעָן גַּעַגְעָעָן גַּאֲרָדָאָגעָן, אַבָּעָר נִיט די, וּוּגְעָעָן וּוּלְכָעָר עַס דַעַרְצָהָלָט מַה. כְּהָן.

נִיט רִיכְטִיגָּא אַיִּין אוֹרָךְ די עַרְקְּלָעוֹרְנוֹגָפּוֹן גַּאֲרָדָאָס אַרְעָסָט, וּוּאָס מִיר גַּעַפְּינְגָעָן אַיִּין וּוּ. קַאְרָאַלְעָנְקָאָס עַרְאַנְיָוְרָוְנְגָעָן (צְוִיְּנָעָר בְּאָנָה, פֿעַרְ-טִילְיָה). קַאְרָאַלְעָנְקָאָא אַיִּין גַּרְאָז אַיִּין יַאֲחָר 1879 גַּעַזְעָסָעָן אַ צִיִּיט אַיִּין טּוֹרְמָע ("לִיטָּאָסָקִי זְאָמָּאָקִ") מִיט גַּאֲרָדָאָגעָן, אַיִּין עַר דַעַרְצָהָלָט פָּאָלְגָעָנְדָעָס : אַיִּינָעָם אַ וּוּכְטָגָעָן רֹסְיָהָעָן רְעוּאַלְזִיאָנָעָר הַאָטָט זַיְּךְ אַיִּינָגָעָגָעָבָעָן צוֹ אַנְטָלוּפְּעָן, בְּעַנְצָעָנְדִּיגְעָן זַיְּךְ מִיט דַעַם אַוְיְסָלְעָנְדִּישָׁעָן פָּאָס, וּוּאָס עַס הַאָטָט אַיִּין פֿעַטְעָרְבָּרְגָּאָג אַוְיְסָגְעָוְרִיקָּט פָּאָר זַיְּךְ אַיִּם אַיִּבְּעָרְגָּעָגָעָבָעָן אַיִּינָעָר אַ גַּאֲרָדָאָן. וּוּעָן די פֿאַלְצִיִּי הַאָטָט זַיְּךְ דַעַרְ נַאָךְ וּוּגְעָעָן דַעַם דַעַרְוָאָסָט, הַאָטָט מַעַן אַרְעָסְטִירָט אַלְעָגָעָר גַּאֲרָדָאָגעָס, וּוּאָס מַעַן הַאָטָט גַּעַפְּנוֹגָעָן אַיִּין פֿעַטְעָרְבָּרְגָּאָג—צְוִיְּשָׁעָן זַיְּךְ אַיִּיךְ אַוְנָעָר פָּאָט. אַבָּעָר, עַרְשָׁטָעָג, זִיְּנָעָן אַרְעָסְטִירָט גַּעַוְאָרָעָן נִיט אַלְעָגָעָר גַּאֲרָדָאָגעָס, נֹור אַוְיְסָעָר דַעַם פָּאָעָט בְּלֹיְזָן נַאָךְ אַיִּינָעָר—עַפְּסָ אַ מַאְקָס גַּאֲרָדָאָן ; אַיִּין צְוִיְּטָעָנָם, אַיִּין דַעַר לַעֲצָטָעָר אַרְעָסְטִירָט גַּעַוְאָרָעָן נִישָׁט אַיִּבְּרָעָר דַעַם אַוְיְסָלְעָנְדִּישָׁעָן פָּאָס, וּוּאָס מַעַן הַאָטָט אַיִּבְּעָרְגָּעָגָעָבָעָן דַעַם רְעוּאַלְזִיאָנָעָר, נֹור — וּוּי מִיר וּוּלְעָעָן שְׁפָעְטָעָר זַעַחַן — אַיִּבְּרָעָר גַּאֲרָאַלְעָנְקָאָס אַוְרָזָאָךְ. אַיִּינָעָר אַ שְׁרִיבָּעָר אַיִּינָם וּשְׁוֹרְנָאָל „כְּתוּבִים“ הַאָט וּוּדְעָרְהָאָלָט קַאְרָאַלְעָנְקָאָס אַוְרִיכְטִיגָּעָן וּוּרְסִיעָן אַיִּגְנָאַרְיְרָעָנְדִּיגְעָן גַּאֲרָ-

דלאס בפרישווע רעלקלעדונג, אַרְוִיסָגְזָאָגֶט די מִינּוֹנָג, אָז זַיִן אֲרֻעָסֶת אָז
פֿערְשִׁיקְנוּג אֵיז גַּעֲוֹעַן נִישְׁתַּמְעָר וּוּי אַ צְפָעַלְיגָע גַּעַשְׁהַנְּיִשְׁ.

סְ'זִינְעַן שְׂוִין פָּאָרָאַבָּעֶר כְּמַעַט 60 יָאָהָר, זִינְט עַס הָאָט זִיךְ אַבְגָּעַ
שְׁפִיעָלֶת דִּי טְרוּיְעִירְגָּע גַּעַשְׁכְּטָע. דָּאָס פֿערְגָּאנְגָּעָנָע הַאלְבָע פָּוּן דָּעַם עַפְיַזָּאָד
שְׁוִין אַוְיָחָד יְעַנְעָר וּוּעָלָט; דָּאָס פֿערְגָּאנְגָּעָנָע הַאלְבָע פָּוּן דָּעַם עַפְיַזָּאָד
הַאלְבָע אַבְגָּעַטְמָפְטָד דִּי שָׁאָרְפָּקִיט פָּוּן יְעַנְעָר גַּעַגְעָרִישׁ גַּעַזְעַלְשָׁאָפְטְּלִיכָּע
שְׁטוּרְעָמוֹנוֹגָעָן, וּזְאָס זַיְעָר הַאָבָּעֶר שְׁטְרִירִיט הָאָט שְׁיעָרָ נִיט אַומְגָעְבָּאָכָּט
יַ. ל. גַּאֲרְדָּאָגָעָן. סְ'זִינְעַן גַּעַקְוּמָעַן דִּי צִיִּיט גַּעַנְיוֹן אָז אַבְיַעַקְטִיוֹן
אוֹיְפְּצָזְקָוְלָעָרָעָן דָּעַם עַפְיַזָּאָד, וּזְאָס שְׁטָעַלְטָפָר נִיט בְּלוֹזָי אַדְרָאַמְאָטִישׁ
קַאְפְּטִיעָל פָּוּן גַּאֲרְדָּאָגָעָס בִּיאָגְרָאָפִיעָ, נֹור צְוְגְּלִיכִיךְ אָזִיךְ אַבְלָעַטְעָל פָּוּן'ם
קַוְלְטוּרְ-קַאְמָף אֵין רְוִישָׁעָן יְודָעָנָטָוּם פָּוּן דִּי 70-עָרָ אַהֲרָעָן. מִיר וּוּעָלָעָן
עַס פְּרוּבְּרָעָן תְּהָאָן אַוְיָחָד גַּרְוּנָד פָּוּן נִיעָ, נָאָד נִישְׁתַּפְּכְּלִיקְרָטָע מָאָ
טְעַרְאִילָעָן, וּזְאָס מִיר הַאָבָּעָן גַּעַפְוָגָעָן אֵיז דִּי אַרְכְּיָוָעָן פָּוּן דָּעַר בְּעָ
וּוֹאָסְטָעָר "דְּרִיטָעָר אַבְטִילְוָנָגָג" (עַנְטְּרָאָלָע פְּעַרְוָאָלְטָוָנָג פָּוּן דָּעַר דָּרָ
סִישְׁעָר פְּאַלְיִיטִישָׁעָר פְּאַלְיִצְיָי) אֵין פָּוּן דָּעַם אַמְּלָאִיגָּעָן פְּעַטְעַרְבָּוְרָגָעָר גַּעַ
בְּעַרְאָל-גּוּבְּרָנָטָאָר¹. מִיר הַאָבָּעָן אַוְיָנָעָנָצָט אָזִיךְ גַּאֲרְדָּאָגָעָס פָּאָמִיָּ
לִיעַזְעַאְכִיוֹן, אַיְנִיגָּע מִיטְמִילְוָנָגָעָן פָּוּן יְיִין בְּרוֹדָעָר אֵין אַיְדָעָם, וּוּ
אָזִיךְ דִּי מַאְטָעָרְאִילָעָן, וּזְאָס גַּעַפְּנִיגָּעָן זִיךְ אַיְנָמָס אַרְכִּיוֹן פָּוּן דָּעַר פְּעַטְעָרָ
בְּוּרְגָעָר אַידִישָׁעָר גַּעַמְיִינְדָּע.

זומער-צייט 1872 האט י. גארדיאן, שווין דעמאלאט א בעוואו אסטער בעאפעט און פובליציסט, פערלאזוט דאס שטעדטעל טעלז (קאוונגר גוב). ווואו ער איז געווען פערוואאלטער פון א קריינינשער אידישער שול, איז זיך בעועצט איז פערטערבורג. דאס איז געווען א וויכטיגער עטאפ אין זיין לעבעננס-גאנגן. אינ'ם פערוואאָרפֿגעַעַם, פֿינְסְטְּרָעָן טעלז האט גארדיאן זיך געפיהלת זעהר געדראיקט. „אינ'ם שטעדטעל, וואס איז מעהר גע-גליכען צו א דארף—בעקלאגט ער זיך פֿאָר זיין פֿיינְדְּמַן. פֿראֹערן אין א בירח פון 6-טען יוני 1870—לעב איד שווין יהדרען לאנג אין פֿאָל-

קאמעד אינזאומקיט; קינגר פערשטעט דא ניט מיינע אונזיכטען. ניטה קינגר מיט וועמען זיך מישב צו זיין, ווען עס איז גויטיג. מיט מײַן ליטעראָרישער אָרבִּיטְּרָה בין אִיךְ דָּא וְוֵי אָ פֿערְזְּוֹאָרְפְּעָנְדָּר אִין אָ וויסטען מְדֻבָּר. ניטה קײַן אַיזָּן מענטש, וועמען אִיךְ זָאל קאנען בעויזייען מײַן שאפָונג, כדֵי אויסצּוּהָעָרָעָן זִין מִינְגָּב אָוּן פֿרְעָגָעָן זִין עַצָּה; אָוּן נָאָךְ קִינְמָאָל אַין לְעַבְעָן הָאָב אִיךְ עָס נִיט גַּעֲפִילָהָט אֶזְוִי שָׁאָרָף וְיַיְצָאָת וְעוֹזָן דֵי נִיטְוָעָנְגָּקִיטָּהָאָט גַּעֲבָאָכָּת, אָזְעָן מָוֹן עַפְּנָטְלִיךְ אַרוֹיסְטוּרָעָז טָעָן וּוּגָעָן רַעֲלִיגְּיוּזָעָ אָזְנְצִיאָנְגָּאָלָעָ אַנְגָּלְעָלְעָגָעָנְהָיִיטָעָן, וְוָאָ אִיךְ וּוּלְלָטָרָגָעָן דֵי פֿערְאָגְּטוּאָרְטְּלִיקִיטָּ פָּאָר יְעָדָעָס וְוָאָרטָ"ז). סָאַיזְעָ דְּעָרוֹת גְּרִינְגָּ צָו פֿערְשְׁטָעָהָן, סָאַראָ גְּרוּיסָע בְּעַדְיְוָוָגָעָ עָס הָאָט פָּאָר גַּאֲרָדָאָבָּעָן גַּעַחַטָּ דֵי נִיעָ, קּוֹלְטוֹרָעָלָעָ סְבִּיבָה, וּוֹאָס עָרָהָאָט גַּעֲפָנוּן אַין דָעָ רָוָסִישָׁר הַוּיפְּשָׁטָאָטָם. דֵי עַרְשָׁטָעָ זְיַבָּעָן יְאָהָר פָּוֹן זִין לְעַבְעָן אַין פָעָ טְרָבוֹרָג זִינְגָעָן גַּעַוְעָן דָעָרָ פֿרוֹכְּתָבָאָרְסְטָעָר אָזְנָ וּוּכְטִיגְסְטָעָר פֿערְאָיד פָּוֹן זִין לִיטְעָרָאָרְישָׁר טְהָעָטְגִּיקִיט, וְוָאָ עָרָהָאָט בְּעַשְׁפָּעָן זִינְגָעָ בעַסְטָעָ פָאָעָמָעָן, וְוָאָ זִינְגָעָן גַּעַוְיְדָמָעָט דָעָרָ אִידְשָׁעָר וּוּרְקְלִיקִיקִיט מִיט אַיהָרָעָ גּוֹיטָעָן. אָרוֹת אָזְנָ פִּינְ.

צוגליך האט גארדאן בעקומוען די מעגליכקייט צו ענטויקעלען אן בענרגישע געוזלשאפטליך טהעטיגקייט. אין פטערבורג האט ער זיך בעזעצעט, וויל ער אוין אריסגעדרופען געווארען צו פארנעמהען די שטעל פון סערעטאר אין דער געמיינדע-פערוואטלונג און אין דער אידישער בילדונגס-געזעלשאפט ("מפניי השכלה"). גארדאן האט געלעגט פיעל צענדער אויף אינזוארדנען די בידיע אונשפאטלען, וואו פארזיז-מעיה און ארביטט אויף געוען באראן גינזבורג. די בילדונגס-געזעלשאפט האט נאך דעםאלט וויט ניט דערגרייבט יענע פאפולאריטעט און בעדייטונג, וואס זי ההאט בעקומוען שפטעטער, פון די נינציגער יאהרען און. זי האט נאך פער-מאגט זעהדר אַ ווינציגע צאַהָל מיטגלאעדער, כמעט אלע געלד-מייטלען איהירע פעלעגט זי בעקומוען נור פונט' באראן גינזבורג אַלְיאַן זי איז געוען ווי אַ מײַן אויפקלערונגס-אַבטיילונג ביי זײַן אַריסטאָקָרטִישׁען באָנק-הויזן. אַבער ווי שוואָך סָאיַן אַין דער חֶבְרָה ניט געוען דער גע-עלשאפטליך פולס, אַיז גָּאָרְדָּאָן עַזְוָעָגָן גַּעֲלָגָן אַיִּינְזָרְדְּרָבְּרִינְגְּעָן אַין אַיהָר אַ גַּעֲוִיסָע בָּעַלְעָבוֹג, בָּעַזְוָנְדָרָס בָּנוּגָע צָם שְׂתִיכְעָן שְׂרִיפְטְשְׁטָעָלָעָר אַן זַיְעָר אַוְיפְּקָלָעְרוֹנָגָס-זְוָעָר, ווי אויך אַרְימָע אַיְדִישׁ סְטוֹדָעָנְטָעָן.

באק פיעל ווירקואטער איז געווען גארדאָן אַרבייט אלס סעקרעטער פון דער פערטערבורגער געמיינד-פערוואָלטונג. זי האט ערשט געהאל-

²⁾ אגרות י. ל. גַּרְדָּאָן, ב. 1, ז. 155.

טען אין בעשאפען ווערטען, און גארדאָן, אלס איפעריגער אַנְהָעָנְגָּעָר פֿוֹן די „הַשְּׁכַּלָּה“-אנזיכטען, האט אַנְגָּעוּוֹבְּדָעַט זַיִן גָּאנְצָעַ עַנְּגָּרְגִּיעַ, כְּדִי אַרְיִינְצּוּבְּרִיךְיִינְגָּעַן אַנְגָּעַלְעַגְּנָהִיטָּעַן נִיִּיעַ לִיְּתִישַׁ אַרְדְּנוֹבָּן גַּעַן לוּיט דָּעַט אַיְּרָאָפְּעָאִישָׁעַן שְׂטִיגְגָּעַר אָוֹן אוּסְּטָרָאָטָעַן די רַעֲשָׁתָעַן פֿוֹן'ס אַמְּאָלִיגְגָּעַן „קַהְּלַשְּׁטִיבָּעַל“. עַד האט אַיְּנָגְעָפִירָהָרָט אַ נִּימָאָדִישָׁעַן גָּאַ טַעַסְדִּיעָנְסֶט אַין דָּעַר פֿעַטְעַרְבּוֹגָעַר כָּאַרְ-שָׁהָל, גַּעַברָאָכָט אַין אַרְדְּנוֹבָּן די טַהַעַטְיִגְקִיט פֿוֹן דָּעַר חַבְּרָה-קְדִישָׁא, מִיטְגָּוּוֹרִקְטָט צַו בַּעַשְׁטִימְעַן אַ „קָאוּיאָנָעַם“ רַאֲבִינְגָּר, וּוֹאָס זָאַל קָאנְגָּעַן פֿרְעַדְיִינְגָּעַן אוּסְּפִישָׁ, אַ. ד. גָּל. גָּאַרְדָּאָן, וּוֹאָס אַין דִּי פֿרְוּמָעַ קְרִיזְיוֹן בְּכָל גַּעַוְעַן גַּעַבָּגָעַ פֿעַרְהָאָסָט פָּאָר זַיִן „קָוצָוּ שֵׁל יְהָוָדָה“ אַדְעָר, „עוֹלָם כְּמַנְהָגוֹ“, אַין בַּיִּי פֿעַטְעַרְבּוֹרָגָעַר אַרְטָאָדָאָקָסָעַן גַּעַוְאָרָעַן נָאַךְ פִּיעַל פֿעַרְהָאָסָטָר אַדְאָנָק זַיִן טַהַעַטְיִגְגָּיִת קִיְּטָאַלְסָעַן סַעְקָרָעַטָּאָרָר פֿוֹן דָּעַר גַּעַמְיִינְדָּעַ. די פֿעַרְוּאָלְטָוָנָגָעַן פֿוֹן דָּעַר גַּעַמְיִינְדָּעַ אַיְּנָגְעָפִירָהָרָט פֿוֹן דָּעַר גַּעַמְיִינְדָּעַ אַיְּזָעַטְאָנְגָּעַן פֿוֹן עַטְלִיכָּעַ פֿאָרְשָׁתְּעַהָּעָרָר פֿוֹן דָּעַר פֿעַטְעַרְבּוֹרָגָעַר גַּעַר אַיְּדִישְׁעָרָר גַּרְוִיסְ-בּוֹרוֹשְׁוֹאָזִיעָא אַין אַיְּנְטָעַלְיִינְגָּעַן. דָּעַר פֿאַרְזִיצְעַנְדָּעַר, בָּאַרְאָן גַּינְצְבוֹרָגָעַ, פְּלַעַגְטָמָעַ צִיִּיטָעַ פֿעַרְבְּרִינְגָּעַן אַין פָּאָרִין, וּוֹאָוּ עַרְהָאָט גַּעַהָאָט גַּרְוִיסְטָעַן; פֿוֹן די אַיְּבָעְרִיגָּעַן מִיטְגָּלְיִעְדָּעַר פֿוֹן דָּעַר פֿעַרְוּאָלְטָוָנָגָעַן הַאָבָּעָן זִיךְרִי אַיְּנָעַן וּוֹעַנְגִּי אַיְּנְטָעַרְדִּיסְטָר מִיטָּהָאַט דִּי אַנְגָּעָהָרָט לִכְקִיְּטָאַבְּצָוְגָּעַבָּעַן זַיִן די גַּעַהָעָרִיגָּעַן אַוְיְפָמְעָרְקָוָאָמְקִיָּט אַין צִיִּיטָעַן אַדְאָנָק זַיִן גַּרְוִיסְטָעַן לִיטְעַרְאָרִירָעַן נָאָמָעַן, זַיִן עַנְבָּרְגִּיעַן אָוּן פֿעַסְטָעַן כָּאַ רַאְקְטָעָר אַיְּזָעַטְאָנְגָּעַן גַּעַמְיִינְדָּעַ, אַפְּרִיצְיָעַל פֿעַרְבְּנָהָמְעַנְדִּיגָּעַן בְּלוֹזִין די בַּעַשְׁידְעַנְעַן שְׁטָעַל פֿוֹן סַעְקָרָעַטָּאָר, פְּאַקְטִישָׁ גַּעַוְאָרָעַן דָּעַר פֿעַרְוּאָלְטָעָר אַיְּבָעָר אַלְעָרָאָגָּעַנְהָיִיטָעַן פֿוֹן דָּעַר גַּעַמְיִינְדָּעַ. אַ פֿעַרְדּוּנְלִיכְקִיָּט מִיטָּהָאַט אַנְגָּעַלְעַגְּנָהִיטָּעַן פֿוֹן דָּעַר גַּעַמְיִינְדָּעַ קָעָן וּוֹילָעָן, מִיטָּהָאַט גַּרְיִיטְקִיָּט צָוָם קָאָמָףָה, האט עָרָ, בַּיִּי זַיִן הַיִּסְעָר אַיְּבָעָר גַּעַבְּעַנְקִיָּט צַוְּ די אַיְּדָעָלָאָלָעָן פֿוֹן „הַשְּׁכַּלָּה“, נִיטָּה גַּעַהָאָלְטָעָן פָּאָר נּוֹיטָגָעַ צַוְּ רַעֲכַעְנָעַן זִיךְרִי מִיטָּהָאַט דִּי פֿרְוּמָעַ עַלְעַמְוֹתָעַן פֿוֹן דָּעַר פֿעַטְעַרְבּוֹרְגָּעַר אַיְּדִישְׁעָרָבָּעָר בְּעַפְּלָקְעָרוֹנוֹגָעַ, מִיטָּהָאַט זַיִרְעָר אַנְזִיכְטָעַן אָוּן פֿרְלָאָגְבָּעַן. עַס האט זִיךְרִי גַּעַשְׁפִּירָט, אָזֶן בַּיִּי דָּעַר גַּעַלְעַגְּנָהִיטָּה וּוֹעַט די זָאַךְ קּוֹמָעָן צַוְּ אַהֲרָבָּעָן קָאַנְפְּלִיקָּט.

אין מאַי 1877 האט זִיךְרִי דָּעַר פֿעַטְעַרְבּוֹרְגָּעַר רְבָּ, רְ' יְצָחָק בְּלָאָזָעָר אַבְּגָעָזָגָט פֿוֹן זַיִן שְׁטָעַל אָוּן אַיְּזָעַטְאָנְגָּעַן אַיְּזָעַטְאָנְגָּעַן קִיְּין קָאָוָנָעַן וּוֹאָוּ עַרְהָאָט אַיְּזָעַטְאָנְגָּעַן אַרְוִיסְגַּעַטְרָעַטָּעַן אַלְסָעַן אַנְפִּיהָרָעָר פֿוֹן די „מוֹסְרַ-נִיקָּעַס“. וּוֹי בְּעוֹזָאָסָט, האָבָּעָן די „דוֹכְאָוָנָעַ“ רַבְּנִים בְּכָל נִיטָּהָאַט קִיְּין דְּעַנְתָּה צַוְּ לְעַבְּעַן אַוְיִסְעָר דָּעַר „טְשֻׁעְרָתָא“. אַיְּזָעַטְאָנְגָּעַן אַיְּזָעַטְאָנְגָּעַן דָּעַר רְבָּ גַּעַר וּוֹעַן צְגַעַשְׁרִיבָּעַן צָוָם „קָאוּיאָנָעַם“ רַאֲבִינְגָּר, אַלְסָעַן זַיִן „גַּעַהְיִילָּחָ“, אָזֶן דָּאָס האט אַיְּהָם גַּעַנְעַבָּעַן אַפְּצִיעָל וּוֹאַיְּגָרָעַט אַיְּזָעַטְאָנְגָּעַן. רְ' יְצָחָק בְּלָאָזָעָר אָזֶן גַּעַוְעַן אָזֶן אַלְטָעַן שְׁנִיתָ, אַיְּנָעַר פֿוֹן יְעַנְעַ

רבנים ("הרומים הרעים"), וואס זייןען אין גארדאן'ס אויגען געווען די הויפט-שולדייג שיער בית אין אלע אידישע אינגעראלייכע צוות, און וואס גע-גען זיי האט ער געפיהלט א טיעפען האס. ווי לאנג אבער בלזער האט געפראוזעט רבענות אין פערטערבורג, האט גארדאן גארנישט געקאנט טהאן. ער האט נור ביז'ציטענס דורךעפיהרט, איז די געמיינד-פערוואלאטונג האט נאך אין נאוועםבער 1875 אונגעונומען דעם בעשלום, דאס אויף להבא זאל אלס "ראביבער-געהילף" (ד. ה. מורה הוראה) אינגעלאדען וווערען איז מעונש, וואס זאל אוחז פאלקאמעד למומדות פאסען אויך מיט זיין אלגעמיינער בילדונג און וועלטליךער ליטישקייט פאל די בעדערפנישען פון דער הויפט-שטעדטישער אידישער בעפעלקערונג. און ווי נור די שטעל פון פערטערבורגער רב איז איצט געווארען וואקאנט, האט די גע-מיינד-פערוואלאטונג ניט פרעגענדיג בי קיינעם און ניט מאכענדיג קיין שום ואהלווען, אלין ב ע ט י מ ט אלס בלזערס נאכפאלגער דעם רב פון טוירגאן (קאוונער גוב.), ר' יצחק אלשוואנגער/. לעבענדיג יאהרען לאנג נבעבען דער פרייסישער גרענץ, האט אלשוואנגער זיך אויס-געלערענט רידען פארזיגען, כמעט "הויך-דייטש", ער האט אונצ' פין געשרייבען העבראייש; אויך האט ער זיך געקלידט עטוואס קירצער און פיעל ליטישער, איידער געוועהנליך רבנים, און מיט דעם אלעם האט ער זיך שמארק אונטערשיידט פון זיין פארזיגען, בלזער/. די גע-מיינד-פערוואלאטונג האט איהם אפיקיעל צוגעשטעלט אלס "ראביבער-געהילף", געקראגען די בעשטעיגונג פון פערטערבורגער גראדאנא-טשאלאנייק, און אין סעפטעטמבער 1877 איז דער נײער רב. א. אלשוואנגער געקומען צופאהרען קיין פערטערבורג.

כדי צו בעגראיפען די געוואלאציג אוייפרגונג, וואס עס האט א羅יס-גרודפערן דער דזאיגער שריט פון דער געמיינד-פערוואלאטונג, דאָרף מען האבען אין זיין, איז צו דער אפיקיעלער געמיינדע האט דעמאָלט אונגע-הערט דער סאמע ווינציגטער טיל פון דער פערטערבורגער אידישער בעפעלקערונג. איז איהרע געדראקטע יאהר-בערכטן פלאגט זיך די פערוואלאטונג שטענדיג אלין בעקלאנען, איז דאס רוב פערטערבורגער איז דען ווילען נישט וויסען פון דער געמיינדע. פון דעם בערכט פאר'ז יאהר 1877 איז צו זעהן, איז פון דער גאנצער אידישער בעפעלקערונג האט די אפיקיעל געמיינדע פערמאָגט סך-הכל נור א 190 מיטגילדער, דערהויפט פון די ריכסטע קאמערסאנטען און אינטעליגענטען. אויף צו ווערען א מיטגילד, האט מען געדאָרפט האבען א "כשר" וואוינראעט איז פערטערבורג און צאַהלווען א בעדייטענדע סומע חבר-געלד. דער פרומער קלאס, צו ווילען עס האט דאן אונגעעהרט דער גרעסטער טיל פערטער-בורגער אידען, האט זיך גוופירט ארום די שוהלען און מניגים איז

געשטענגןן וווײיט פון דער אַפִּיצְיָלָעָר גַּעֲמִינְדָּע. די אַרטָּאַדָּקְסָעָן האָבעָן, גַּאַטְּרָילִיך, נִיט גַּעֲקָאנְט פִּיהְלָעָן קִיּוֹן סִימְפָּאָטִיעָ צַו דָּעָר רִיכְמָוָג פָּוֹן דָּעָר נִיְּ-אַאיְּשָׁעָר גַּעֲמִינְדָּע אָזְן האָבעָן זִיךְ נִיט אַינְטָרָעָסִירָט מִיט אַיְהָרָע עֲנִינִים; דָּעָרְפָּאָר אַבָּעָר האָבעָן זִיךְ פְּעַרְלָאָנְגָּט, אָזְן די גַּעֲמִינְדָּע-פְּעָרָה וּאָלְטוֹנָג זָאל זִיךְ נִיט מִישְׁעָן אַין זִיךְ עֲרַעַלְגִּיעָזָע אַגְּגָעָלְעָגָנָע הַיְּיטָעָן. די עַטְּלִיכָּע בְּאַנְקִירָעָן, פָּאַרְאִידָּטְשִׁיקָּעָס אָזְן אַיְגְּטָעָלִיגְּגָעָנְטָעָן פָּוֹן דָּעָר גַּעֲמִינְדָּע-פְּעַרְוּאָלְטוֹנָג האָבעָן קִיּוֹן מוֹרָה-הַוָּרָהָאָפָּר זִיךְ נִיט גַּעֲבָרוֹיכְט; פָּאָר דָּעָם פְּרוּמָעָן קְלָאָס אַבָּעָר אַיְזָן די פְּרָאָגָע וּוּעָגָעָן אָ נִיעָם רָב גַּעֲוָעָן אָ וּכְטִיגָּעָר עֲנִינִים, וּאוֹרָזָר זִיךְ, די אַרטָּאַדָּקְסָעָן, דָּאָרְפָּעָן הָאָ בעַן די דָּעָה, אָזְן די פְּעַרְוּאָלְטוֹנָג פָּוֹן דָּעָר אַפִּיצְיָלָעָר גַּעֲמִינְדָּע דָּאָרְפָּעָן בְּלִיוֹן צּוּשְׁטָעָלָעָן אלְס „ראַבְּיָנְרַגְּהָעִילְפָּ“ אוּיפָּרְעָמָעָן גַּעֲמִינְדָּע אַלְגָּנְלִינִיקָּס בְּעַשְׁטָעַטִּיגָּוָג יְעַנְעָם רָב, וּאָס זִיךְ, די אַרטָּאַדָּקְסָעָן, וּוּלְעָן פָּאָר זִיךְ אַיסְקְּלִיבָּעָן, כְּדֵי עָר זָאל בְּעַקְוּמָעָן וּאוּנְרָעָבָט אַיְזָן פְּעַטְּעָרְבָּוָרָה. האָדָלָעָן אַבָּעָר אָזָוִי, וּוי די גַּעֲמִינְדָּע-פְּעַרְוּאָלְטוֹנָג האָט גַּעֲתָהָאָן, ד. ה. נִיט אַנְפְּרָעִי גַּעֲנְדִּיגָּ אַפְּיָלוֹ קִיְּנָעָם פָּוֹן די, וּאָס זִיְּנָעָן מַעֲהָר פָּוֹן אַלְעָמָעָן גַּעֲוָעָן דָּעָרִין פְּעַרְאִינְטָעָרָסִירָט, אָזְן אַלְיָיָן בְּעַשְׁטִימָעָן עַמִּיצָּעָן אוּיפָּרְאָוָעָן דְּבָנָות —דָּאָס האָט בעַטִּיטִית: רְוִיבָּעָן בַּיְּ דָעָם פְּרוּמָעָן קְלָאָס זִיךְ זִין רְעַכְּטָפְּרִי צַו וּוּהָלָעָן פָּאָר זִיךְ אָ רָב. אָזְן אַיְהָר גַּעֲדָרְקָעָטָן בְּעַרְיכִּטְטָפְּרָאָרְזִיְּאָהָר 1877 בְּעַשְׁטָעַטִּיגָּט די פְּעַרְוּאָלְטוֹנָג אָלְיָיָן, אָזְן אַיְהָר זִיְּצָוָנָג, וּאוֹרָזָר עַס אָזְן בְּעַשְׁלָאָסָעָן גַּעֲוָאָרָעָן צַו בְּעַשְׁטִימָעָן אַלְשָׁוָאָנְגָּעָרִין, האָט זִיךְ בְּעַטְּיִילִיגָּט נֹור אִיְּן מִיטְגָּלְעָד פָּוֹן דָּעָר גַּעֲמִינְדָּע. אַבָּעָר וּוּעָן זִיךְ זָאל האָבעָן צּוּנוּיְגָעָרְפָּעָן אַפְּיָלוֹ אַלְעָאָהָר 190 מִיטְגָּלְעָדָר, וּוּלְטָעָן אַיְזָן דָּעָר פְּרָאָגָע וּוּעָגָעָן וּוּהָלָעָן אַיְזָן אַלְגָּמִינִינָע גַּעֲקָאנְט אַוִּיסְדָּרִיקָעָן דָּעָם וּוּלְיָעָן אַיְזָן אַבָּעָר שְׂטִימָעָן אוּיפָּרְאָס זִיךְ נִיט קַעְרוֹנָגָג, בְּעוֹזְנְדָעָרָס פָּוֹן אַיְהָר פְּרוּמָעָן טִילִּיל. אָזְן דָּעַמְזָעָלָעָן בְּעַרְיכִּטְטָרְשִׁעָנָט די גַּעֲמִינְדָּע-פְּעַרְוּאָלְטוֹנָג אָזְן אַרְיִגְּנָעָלָעָן „קָל וּחָומָר“: מה דָּאָר דָעָם „קָאַיְּאָנָעָם“ רְאַבְּיָנָעָר האָט זִיךְ בְּעַשְׁטִימָט אָלְיָיָן, אָזְן אַלְגָּמִינִינָע וּוּאַהָלָעָן —הָאָט זִיךְ דָעָם „גַּעֲהִילְפָּ“ זִיְּנָעָם (ד. ה. דָעָם רָב) גַּעֲוָוִיס גַּעֲמָגָט אָלְיָיָן בְּעַשְׁטִימָעָן! זִיךְ פְּעַרְגָּעָס אַבָּעָר דָעַבְּבִּי, אָזְן דָעָר „קָאַזְּיָאָנָעָר“ רְאַבְּיָנָעָר אִיְּזָיְגָּעָנְטִילִיךְ קִיְּנָעָם, אָזָוִי דָעָם גַּרְאָדָנְאָטָשָׁלְנִיק נִיט גַּעֲוָעָן נּוּטִיטִיגָּ, בְּשַׁעַת די פְּרָאָגָע וּוּעָגָעָן רָב אַיְזָן גַּעֲוָעָן אִינְעָן פָּוֹן די סָאמָע וּכְטִיכְיָסָטָעָ פָּאָר די אַרטָּאַדָּקְסָעָן.

גַּלְיִיךְ נַאֲכָדָעָם וּוּבְלָאָזָעָר אִיזְׁ אַוּעָקָפָוָן זִיךְ שְׂטָעָל, האָבעָן זִיךְ צְוִישָׁעָן דָעָם פְּרוּמָעָן אַידְשִׁיעָס אַיְזָן קְלָאָס אַיְזָן פְּעַטְּעָרְבָּוָרָה אַגְּגָעָהוּבָעָן בְּעַרְאָטוֹנְגָּעָן וּוּגָעָן אָ נִיעָם רָב. אַלְאָגָעָץ צִיּוֹת האָבעָן זִיךְ גַּעֲצְוִיגָּעָן סְכָסְכִּים נִישְׁטָבְּלִיוֹן צְוִישָׁעָן חַסִּידִים אָזְן מַתְּנָגְדִּים, נֹור אִיזְׁ צְוִישָׁעָן פְּעַרְשִׁידָעָנָעָן חַסִּידִ'יְשָׁעָ גַּרְוּפִירְגָּוָגָעָן, אָזְן מַעַן האָט נִיט גַּעֲקָאנְט דָוְרָכְקָוָמָעָן וּוּגָעָן

א קאנדיידאט. דער שרייט פון דער געמיינדער-פערוואלטונג, וואס האט אלעלמען גלייך אויפגעבראכט, האט אבער בעשאפען די פעהלענדע איביגראַקייט, און מען אייז מושוה געווארען צווישען זיך איסצוקלייבען איניעם פון די בעדייטענדסטע רבנים, וואס זאל דורך זיין גורייסער לומדרות, אונגההענגייגקייט און זיין הרכען מאָראָפֿאַלִישָׁען פרעסטיש איסנסעהמען ביילע שכינטען. נאך א ריה אונטערהאנדלבגען איזUNDLER איז נאך וועמבער 1877 פֿאָרְגּוּקּוּמָעָן איז דער "סוחר/ישער" שוהל א גורייסע פערזאַמְלָנְגָג, וואו עס האבען זיך בעטיליגט פֿאָרְשְׁטָעָהָעָר פון אלע שוhalbּען, מנינימ און פֿאָרְשְׁיְידָעָן קלאסען פון דער פֿאָטְעָרְבּוּרְגָר אַידִישֶׁעָר בע- פֿאָלְקְעָרְוּנְג, איז עס איז אַינְגְּשְׁטִימִיג בעשלאָסָעָן געווארען אַינְגְּזְאַלְאַדְעָן דעם וויטעבסקער רב, ר' זלמן לאנדוי. כאַטש ער איז געווען אַחסְיִיד/ישער רב, האבען פֿאָר זיין קאנדיידאטור געשטייט אַיריך די מתנדדים. ווי גע- וועהנלייך איז אַזְיִינָע פֿאָלְעָן, האט מען דערנְאָר אַנגְשְׁרִיבָעָן אַכְּתָבְרָבָנָהָתָה, אַיהם גַּעַתְּמַעַט, גַּעֲשִׂיקְט צוֹוִי מְעֻנְשָׁעָן קִין וויטעבסק אַראָבְצָוָר בְּרִיְינְגָעָן דעם רב, און איז דעצעטמבער 1877 אַיז ר' זלמן לאנדוי געקוּמָען קִין פֿאָטְעָרְבּוּרְג.

דא האט זיך אַנגְשְׁרִיבָעָן אַסְדָּרָה "פֿרְאוֹוֹשְׁיְיטְלְסְטוֹוֹא". קִין וויאַיגְרָעַכְט אַין פֿאָטְעָרְבּוּרְג האט לאַנדוי ניט געהאַט, סִידְעָן די געמיינדער-פֿאָרְוֹוֹאַלְטָוָן זאל אַיהם אַפְּיצִיעָל צוֹשְׁרִיבָעָן אלס "ראַבְּיְינְרָגְעָהִילְךְ". אַבער די דָאַיְגָע שטעל איז שוֹין געווען פֿאָרְנוּמָעָן דורך אלשׂוֹאַנְגָּעָרְגָּן. דער פרומער קלאס האט געפְּאַדְעָרט פון דער געמיינדער-פֿאָרְוֹוֹאַלְטָוָן, זי זאל, אַוְיב ניט בעזִיטְיגָעָן אלשׂוֹאַנְגָּעָרְגָּן, איז אלענְפָּאָלָס צוֹשְׁטָעָלָעָן לאַנדוי אַלְס צוֹוִיְיטָעָן "ראַבְּיְינְרָגְעָהִילְךְ". יונע האבען אַבער פון לאַנדוי אַלְעָשָׂט געוואַלְט וויסען. די מחלקות אַבער דעם רב איז געווארען אלע שארפְּעָר. די לאָגָע איז געווען אַ משונה/דייג : דעם רב, וואס עס האט אַיסְגָּעְקְלִיבָעָן די בעפְּאַלְקְעָרְוּנְג, איז פֿאָרְעָוָהָרָט צו לעבען אַין פֿעָטְעָרְבּוּרְג, אַין וויאַיגְרָעַכְט האט בעקמָעָן יונעָר רב, וואס עס האט בע- שטימט די געמיינדער-פֿאָרְוֹוֹאַלְטָוָן, ניט פֿרְעָגְעָנְדִיגְקִיְינְעָם. לאַנדוי אַסְגָּעְקְלִיבָעָן האבען זיך געמִיהָת ווי עס אַיז צו קְרִיגְעָן פֿאָר אַיהם וויאַיגְרָעַכְט; אַיְין צִיְּטָא אַיז ער געווען צוֹשְׁרִיבָעָן אלס כלְמָרְשְׁטָעָר "פרִי-קָאַשְׁטְּשִׁיקְ" צו אַ ברְלִיאַנטְעָן-הַעַנְדָּלָעָר, אַבער דָאָס אַיז באָלְד עַנְטְּדַעְקָט געווארען. אַיְינְאַרְדָּנְעָן אוּרָף אַ לעַגְּאַלְעָן, כְּשֶׁרְיָז אָפָּן לאַנדוי אַס וויאַיגְרָעַכְט אַיז געווען זעהָר שׂוּ�עָר, וויל די פֿאָלִיצִיְהָאָט געוואָסָט, אַיז פֿאָקְטִישׁ פֿרְאָוּעָט ער רבנות. עס האט פֿיעָל מָאָל געהאַלְטָעָן דערביי, מען זאל אַיהם אַרְוִיסְשִׁיקָעָן פון פֿאָטְעָרְבּוּרְג. וואס וויטער, אַיז די אַונְצָוָרְפֿרִידְעָנְקִיְיט געגען דער געמיינדער-פֿאָרְוֹוֹאַלְטָוָן, וואס האט אַינְגְּאַרְיָרְט לאַנדוי אַס לאַגָּע, אלע געשטִיגָעָן. דער צָאָרָן, האט פון די אַרטָּאַדְאַקְסָעָן

האט זיך דערהויפט קאנצענטיריט אויף גארדאנען, וויל פאר זיין געווען קלאר, און איהם האט דא אנגעהעריט די אקטיוויסט לאלע. די שארפער מותיקת האט געפונען און אblkאנג אין דער פרעסע. אין „הציפורה“ איז אין יאהר 1878 ערשבינען א ריה „בריך פון פערער-בורג“, ווא דער גאנצער קאנפליקט איז בעליךטען געווארען געוני און פאלקאמ איביעקטיוו; דער קאראפסאנדענט טרטט ארויס מיט בעשול-דייגונען געגען דער געמיינדע-פערוואלטונג, דערפאר וואס זיך האט זיך גענומען דאס רעכט אליען צו בעשטיימען א רב, ניט רעכגענדיג זיך מיט צעהן מאנטען אויסגעשטאנען די גרעסטע פיין מיט וואינרכעט, איז די אגעמיינדע-פערוואלטונג ענדליך געווען געצוויאונגען נאכזוגעבען, און איז אונחובי אקטאבער 1878 האט זיך אונגגענוומען דעם בעשלוּס: בעשטיימען לאנדוי אלס צווייטען „רא宾ער-געהילך“ און צושטעלען איהם אויף דעם גראדאאנטשאלניקס בעשטיימונג. דער גראדאאנטשאלניק אבער האט איינגעפונען, איז פערערבורג קאו זיך בעעהן מיט איזין רא宾ער-געהילך, און ער האט אבגעזאגט. די לאגעט מיט לאנדוייס וואינרכעט איז דורכדעם געווארען נאץ ערגעדר^๓, און דער צאון פון די אוטאדאקסען געגען גאר-דאָן, אַלְס אַוִיפְתָּהָעָר אַוְן בְּעִשְׁצָעֵר פון אַלְשָׁוֹאַנְגָּעָרֶס קָאנְדִּידָאָטוּר,
בָּאָךְ פִּיעַל גְּרָעֵסָעַר.

כארקטערנידיג די שארפען מחלוקות איבערן' רב, האט דער פערטערבורגער קאָרערספֿאנדענט פון "הצפירה" נאָך אין יוני 1878 (גומ.) געווארענט, דאס זי קאָן פִּיהְרַען צו זעהר האָרבָּען רעוזלטאטען. ער (23) האָט פֿאָראַיסגעזאגט, אָז אָויב די געמִינְדַּע-פֿאָרוֹאַלְטָוָג ווועט פֿעֶרְבְּלִיִּיּ בָּעֵן בַּיִ אַיִּחָר פֿאָוצִיעַ, קאָן פֿאָרְקּוּמוּן אָטִיעַפְּעַ שְׁפָאַלְטוָג צוּוִישָׁען דער אַיְדִּישְׁעָר בְּעַפְּעַלְקָרְנוֹג אַין פֿעֶרְטָוָרָג: דער פרוּמַעַר קְלָאָס ווועט דאָ פֿאָר זִיךְ אַגְּאַנְיְּדָעַן אָבעַזְנְדָרָעַ—אַרטָּאַדָּקְסִישָׁע גַּעֲמִינְדַּע מִיט בעַיְוָן דְּבָנִים, אָזָן צוּוִישָׁען דער נִיעָר קְהָלָה אָזָן דער עַקְוִיסְטִירַעַנדָר ווּונְדָרָעַ רְבָנִים, אָזָן צוּוִישָׁען פֿאָרְקּוּמוּן סְכָסְכוּמִים אָזָן רַיְבָּגְנָעָן אָזָן אַסְוָף. צוּ דעם אַיְזָע נִישְׁתַּחַט דְּעַרְגָּאָגָעָן, אַבָּעָר פֿאָר גַּאֲרָדָגָעָן פֿעַרְזָעַלִיךְ האָט די מְחַלְקָה, ווּרְקִילִיךְ, גַּעהְאַט זַעהְרַט טְרוּיְעַרְיגָּע פְּאַלְגָּעָן.

³ עירשת אין יאוחר 1883, נאכדעם זוויל זלמן לאנדוי האט זיך כממעט זוקם יאוחר אגבעומוטשעט מיט "בראוואו איזטעלסטווא", איז ער אופיציעל בען-שטימוט געווארערן אלס צוויניטער "ראכיב-גענער-געתיילך" און האט ענדליך בעקומווען וויאויגערעכט אין פטענערבורג. וועגען די גרויסע שועוירגקייטען זואס ר' זלמן לאנדוי האט געהאט מיטן' וואנוינערעכט אין פטענערבורג, זעהט פנחת קאנס אַר-טיקעל אין "מאמענט", 1925, נומ. 228.

זינע פָּאַפְּרִירָעַן אֹן בְּרִיךְ אֹן אֶבְּגַעֲפִירָהֶרט אֵיהֶם אִינְגַּיְנָעַם מֵיט זַיְן פְּרוּי אֹן דַּי בִּידְיעַ אִינְגְּעַרְעַ קִינְדְּעַר אַין טְרֻמָּע „לִיטָּאָוּסְקִי זַעְמָאָק“ (די קִינְדְּעַר הַאַט מַעַן אַין דְּרִיכְיַי טָעַג אַרְוּם אַרְוִיסְגַּעַלְאָוֹת). דַּאַחַט מַעַן גַּארְדַּאַגְּעַן אֹן זַיְן פְּרוּי אֶבְּגַעֲהַאְלְטַעַן אַרְוּם זַעַקְס וַואַכְעַן. מַעַן הַאַט צַו זַיְן קִינְגַּעַם נִיטְ צַוְגַּעַלְאָטַט, אַוְיךְ דַּי גַּאנְצַעְ צַיְיתְ נִיטְ גַּעַמְאַכְטְ דַּיְ קִינְ פַּעַרְהָעַר. גַּאַרְדַּאַגְּעַן הַאַט אַפְּיַילְוְ נִיטְ גַּעַוְאָסְטַט, אֹן וְאָסְ פָּאַרְ אֶפְּאַלְיִיטְשׁ „פַּעַרְבְּרַעְכָּעַן“ זַיְן וּוּעָרָעַן בַּעַשְׂלְדִּיגְט. זַיְן פְּרוּי אַיְזְ גַּעַוְעַן אֶפְּשָׁוּטַע אַידְעַנְעַ, וְאָסְ הַאַט כְּמַעַט נִיטְ גַּעַקְאַנְטְּ רְוִישְׁ רִיְּדְעַן אֹן אַפְּיַילְוְ קִינְ בַּעַגְרִיךְ נִיטְ גַּעַהְאָט, וְאָסְ אַוְוִינְסְ דַּסְס וּוּאָרְטְ „סַאַצְיָאַלִּיסְטְ“ בַּעַטְיִיטְ. וְאָסְ אַגְּבַּעַלְאָגְנַט גַּאַרְדַּאַגְּעַן אַלְיַיְן, אַיְזְ עַדְ לְוִיטְ זַיְנָעַ פַּאַלְיִיטְשְׁ אֹן גַּעַזְעַלְ שַׁאַפְּטִילְיכְּעַ אַנוֹכְטַעַן גַּעַשְׁטָאָנְעַן וַעַהְרְ וּוּיְיטְ פָּוּן סַאַצְיָאַלִּיזְטְ אֹן יַעֲטוּיִי דַּעַרְ רְעוּאַלְוְצִיאַנְעַרְעַרְ טַהַעַטְיִקְיִיטְ. עַס אַיְזְ אַלְזָאַגְּ גַּעַוְעַן קְלָאַרְ, אַזְ דַּעַר אַרְעָסְטְ אַיְזְ אַרְוִיסְגַּעַרְפָּעַן גַּעַוְאָרְעַן דַּוְרְךְ עַפְּיַס אֶמְיסְפַּעְרַשְׁטַעַנְדְּנִישְׁ. אֹן דַּאַחַט הַאַט קִינְ אַיְנְצִיגְעַר פָּוּן דַּי פַּעַטְעַרְבְּוְרְגַּעְר אַיְדִּישְׁ, קִינְ אַיְזְ פִּיהְרָעַר פָּוּן דַּי בִּידְיעַ אַנְשְׁטַאַלְטַעַן, וְאָוְ גַּאַרְדַּאַגְּעַן יַאֲהָרְעַן לְאַנְגְּ אלְסְ סַעְקְרַעְטָאָר גַּעַרְבִּיטְ אַנְאַנְיִינְסְ מֵיט זַיְן, אַפְּיַילְוְ אֶיהָרְ נִיטְ גַּעַהְאָן מֵיטְ זַיְנְגָעַר, כְּדַי אַוְיְצְקוּלְעַרְעַן דַּסְס מִיסְפַּעְרַשְׁטַעַנְדְּנִישְׁ אֹן בַּעַפְּרִיְעַן גַּאַרְדַּאַגְּעַן. אַמְתָה, דַּעַר פַּאַרְזִיצְעַר פָּוּן דַּעַר גַּעַמְיִינְדַּע אֹן פָּוּן דַּעַר בִּילְדוֹנְגָס-גַּעַזְעַלְשָׁאָפְט, בָּאַנְגְּ אַיְנְצִבְרָגְ, אַיְזְ דַּאַגְּנָעַן אַיְזְ אַוְיסְ לְאַנְדְּ; אַבְּעַר אַיְזְ פַּעַטְעַרְבְּוְרְגְּ אַבְּעַן זַיְדְּ דַּאַחַט גַּעַפְּוֹנְעַן שְׁ. פַּאַלְיִאַקְאָוְ, אַזְאָקְ, לְ. רַאֲזַעְנְטָאָלְ, אַ. קוּפְּמָאָזְ, — מַעַנְשָׁעַן מֵיט אֶהָיְכָר גַּעַזְעַלְ שַׁאַפְּטִילְיכְּעַר אֹן פִּינְגְּנִצְיְעַלְעַר לְאַגְּעַ, מֵיט גַּרְוִיסְעַ בַּעַקְאַנְטַשְׁאָפְטַעַן אֹן פַּעַרְבִּינְדְּגָגְעַן אַיְזְ דַּי אַפְּיְצְעַלְעַ קְרִיְיַעַן; מַעַנְשָׁעַן, וְאָסְ זַיְנָעַן גַּעַשְׁטָאַ נְעַזְעַן אַוְיסְעַר יַעַדְעַן פָּאַלְיִיטְשָׁעַן פַּעַרְדָּאַכְטַעַן אֹן וְאָסְ הַאַבְּעַן צְוְגִּילִיךְ גּוֹט גַּעַקְעַנְטַט גַּאַרְדַּאַגְּעַן, זַיְן טַהַעַטְיִקְיִיטְ אֹן זַיְנָעַן אַנוֹזִיכְטַעַן. דַּי צַיְיטְ אַיְזְ אַבְּעַר גַּעַוְעַן זַעַהְרְ אֹן אָוּרְמָהִיְעַן, דַּי רְעוּיְרָגְגְ הַאַט גַּעַפְּרִהְרָט אֹן עַנְעַרְ גַּיְשָׁעַן קָאמְפְּ גַּעַגְעַן דַּי רְעוּאַלְוְצִיאַנְעַרְעַ אָנוֹטְעַרְזְוּכְוָגְגָעַן, — אֹן דַּי „פְּנִי“ הַאַבְּעַן אַרְוִיסְגָּעַ וְיַזְעַן אֶקְלִינְלִיכְעַ פְּחַדְנוֹתַ; זַיְיַהְעַן פְּשָׁוֹטְ מְוֹרָא גַּעַהְאָט צַו מִישְׁעַן זַיְדְּ אַיְזְ דַּעַר זַאַךְ.

די אַיְנְצִיגְעַ, וְאָסְ הַאַבְּעַן זַיְדְּ גַּעַמְיִהְטְ פָּאַר גַּאַרְדַּאַגְּעַן אֹן גַּעַשְׁטָאַ רַעַט אֵיהֶם צַו רַאֲטַעְוּן, זַיְנָעַן גַּעַוְוּן: זַיְן אַיְדִים מַאֲקָסְ קַאְפְּלָאַן אֹן זַיְן בְּרוֹדְעַר אַבְּרָהָם גַּאַרְדַּאַגְּ, בִּידְעַ אַדוֹאַקְאַגְּטַעַן, דַּעַר לַעֲצַטְעַר—זַעְהָר אֶבְּוֹוָאַסְטָעַר. בְּעוֹנוֹדְיִירָס עַנְעַרְגִּישְׁ הַאַט גַּעַרְבִּיטְ אַוְיסְבִּיטְ אַ. גַּאַרְדַּאַגְּ. זַיְן לְאַגְּעַ אַיְזְ אַבְּעַר גַּעַוְוּן זַעְהָרְ אֶשְׁוּרְעַרְ. אַלְעַ זַיְנָעַ בְּעַמְהָוָגְגָעַן, מַעַן זַאַל אֵיהֶם כַּאֲטַשְׁ עַרְ קְלִעְרָעַן, אֹן וְאָסְ נַעַמְלִיךְ יַעַנְגָּר וּוּרְטְ בַּעַשְׂלְדִּיגְט, זַיְנָעַ פַּעַרְבְּלִיכְעַן

אָהוּ אַ שָׁוֹם רְעוּזֶלְתָּאָט. בִּיט וַוִּיסְעַדְגַּג, אֵין וָאָס עַס בעשטעט גַּאֲרַדְןָס שְׂוּלְד, האָט עַר וַוִּי גַּעֲבָלָאנְשָׁעַט אֵין דַעַר פִּינְסְטָעַר; אֵין דַי בְּקַשְׁתָּה, וָאָס עַר האָט דַעַלְאַנְגַּט צָוּם פַּעַטְעַרְבּוּגָעַר גַּעֲנַעַרְאַלְגַּזְבּוּעַדְןָאָטְרָאָגְרָאָגְ, האָט עַר זִיךְ גַּעֲמֹזָהָט בענוּגָעַנְעָן מִיטָּאָלְגַּעַמְיִינְעָן טָעַנוּת וַוְעַגְעָן לְ. גַּאֲרַדְןָס' פָּאַלְיִישְׁעָר לְאַיְאלְטָעַט, וַוְעַגְעָן זִיךְ פִּיעַלְ-אַחֲרִיגְעָן עַרְגְּסְטָעַן דִּיעַנְסָט אלְסָט פַּעַדְאַגְּגָאָג אֵין פַּעַרְשִׁידְעַנְעָן פְּרָאוּנְצִיעַלְ אַיְדִישְׁעָרְגְּרוֹנוֹגְסְ-שְׁוּלְעָן, אַ. דַי. דַי אַלְעַ בְּקַשְׁתָּה האָבָעָן אַבְעַר קִיְּין עַרְפָּאַלְגָּד נִיטָּגְעָהָט. דַעַם 30-3טָעַן אַפְּרִיל האָט דַעַר גַּעֲנַעַרְאַלְגַּזְבּוּרְנְאַטְרָאָגְרָאָגְ, שְׁוַיְן אַגְּגַעַנוּמָעָן דַעַם בעשְׁלוֹת: פַּעַרְשִׁיקְעָן לְ. גַּאֲרַדְןָעָן אֵין זִיךְ פְּרוּי אַיְנָאָלְגַּעַצְקָעָר גַּזְבּוּרְנְיָעָר אֵין שְׁטָעַלְבָּעָן זִיךְ דַעַרְטָעַן צָוּם גַּעַוְונְדָט צָוּם גַּוְרָקָא אַוְיְפּוּיכְטָ, דַעַמְזְעַלְבָּעָן טָאָגְ האָט זִיךְ אַ. גַּאֲרַדְןָן גַּעַוְונְדָט צָוּם גַּוְרָקָא עַרְבּוֹוֹתָה. גַּוְרָקָא האָט דַי בִּידְעָן זָאָכְעָן אַבְגְּעַזְאָגְטָ, דַעַם 3-טָעַן מָאִי אַיְן גַּאֲרַדְןָן מִיטָּעַר פְּרוּי, אֵין בעגְלִיטְוֹגָן פָּוּן וַשְּׁאַנְדְּאַרְמָעָן אַרְיוֹסְגְּשִׁיקְטָ גַּעַוְאָרָעָן פָּוּן פַּעַטְעַרְבּוּרְגָּאָן דַעַם 15-טָעַן מָאִי אַגְּגַעַקוּמָעָן קִיְּין פְּוֹדָאָשָׁ, אַ קְלִין שְׁטָעַדְטָעָל אַנְלְאַגְּגַעַצְקָעָר גַּזְבּוּרְנְיָעָר.

צְוַיְשָׁעָן אַ. גַּאֲרַדְןָס' קְלִילְעַנְטָעָן אֵין גַּעַוְוָעָן דַעַר פַּאַרְזִיכְעָרְ פָּוּן' מִינִיסְטָאַרְעַזְקָאַמִּיטְעָט, גַּרְאָךְ פָּ. אַיְגְּנָאַטְיָעָוָו (דַעַר פַּאַטְעָרְ פָּוּן' שְׁפָעָט טְעַרְדִּיגְעָן אַנְטִיסְעַמְיִיטִישָׁעָן אַיְנְעַרְ-מִינִיסְטָעָט), וָאָס האָט אַיְהָם זַעַהַר גַּעַד שְׁעַצְטָ אַלְסָט מַעַנְשָׁ אֵן אַדוֹאַקָּאָטָ, זַעַהַנְדִּיגְ, אַוְן אַלְעַ זַיְינָעַ בְּעַמְּהַוְגָּעָן בְּלִיְּבָעָן אֵהָן עַרְפָּאָלָגְ, האָט אַיצְטָ אַ. גַּאֲרַדְןָן אַיְהָם גַּעַבְעַטְעָן הַלְּפָעָן; עַר האָט אַיְהָם שְׁרִיפְטָלִיךְ עַרְקָלְעָרְטָ דַי גַּאַגְּצָ אַגְּגַעַנְהָיִיט אֵין דַעַרְ-בִּיְיָ אַגְּגָוְיָזְעָן, אַוְן דַי זָאָךְ אֵין גַּעַפְּהִירָט גַּעַוְאָרָעָן אַזְוִי מִשְׁוֹנָה/דִיגְ גַּעַד הַיִּים, דָאָס אַפְּלִיוּ דַי בִּידְעָן פֻּעַרְשִׁיקְטָעָ, שְׁוַיְן נִיטָּרְיִידְעַנְדִּיגְ פָּוּן זַיְיעַדְ קְרוּבִּים, האָבָעָן נִיטָּרְמִינְדְּעַטְעָן בעגְרִיף, פַּאַרְוָאָס אַיְגְּנָטְמָלִיךְ מַעַן האָט זִיךְ אַזְוִי הַאֲרָבָּ בעשְׁטָרְאָפְטָ, גַּרְאָךְ פָּ. אַיְגְּנָאַטְיָעָוָו הָטָ אַרְוִיסְגָּעָן וַיְזָעָן פִּיעַל מִיטְגַּעַפְּהִילָּה אֵן זִיךְ גַּעַפְּהִירָט מִיטָּגְאַרְדָּאָס' לְאָגָעָ. עַר האָט אַרְיְבּוּרְגְּשִׁיקְטָ צָוּם גַּעַנְרַאַלְ-גַּזְבּוּרְנְאַטְרָאָגְרָאָגְ, גַּאֲרַדְןָס' שְׁרִיפְטָלִיכְעָן עַנְטְּפָעָר צָוּם אַיְגְּנָאַטְיָעָוָוָן הָטָ זִיךְ אַ. גַּאֲרַדְןָן עַנְדְּלִיךְ דַעְרוֹוָאָסְטָ, אֵין וָאָס עַס בעשטעטָהָט דַי בעשְׁוֹלְדִיגְגָּג גַּעַגְעָן זִיךְ ברְוּדְעָרָ. עַס האָט זִיךְ אַרְיוֹסְגְּשִׁיקְטָלִטְמָלִטְ פָּאַלְגְּעַנְדָּעָס : דַעַם פַּעַטְעַרְבּוּגָעָר גַּרְאַדְאַנְגְּטַשְׁאַלְנִיקָּ, גַּעַנְרַאַל זְרוֹאָוָוָן אֵין גַּעַד מַאֲכָט גַּעַוְאָרָעָן אַמְּסִירָה אַזְוִי. לְ. גַּאֲרַדְןָן, וַוְאָס וַוְעַרְט אַגְּגָוְיָעָר-

זען, איז 1) עיר גיט, אלס סעקרערטאָר פון דער בילדונגס-געוועלשלאָפַט, געלדי-שטייעץ טודענטען-רעוואָלציאָנערען; 2) עיר זאמעלט אומעטום, אויס-נוּצְעַנְדִּיג בָּאָרְאֵן גִּינְצְבּוֹרְגֶ'ס נְאָמָעָן, גַּעֲלֵד אַוִּיפְּ רֻעְוָאָלְצְיָאָנְעָרָע צִיעַד-לְעָן; 3) עיר האט פֿאָר מִיטְוּוּרְקָעָן, עַס זָאַל בְּעַשְׁתְּעִיטְגַּט וְעוּרָעָן דַּעַר מַאְהִילְעָוָעָר (וּוִיטְעַבְּסָקָעָר?) רַב, בעקמָען אַ גְּרוּיסָע סְוָםָע, וְאַס עיר האט אַיבְּעַרְגְּזָעַבָּעָן אַוִּיפְּ רֻעְוָאָלְצְיָאָנְעָרָע צְוָעָקָעָן, אָוָן 4) עיר שטעהַט אַין שְׂרִיפְּטְּלִיכְּבָּעָר פְּעַרְבִּינְדוֹגָעָן מִיט אָוִיסְלְעַנְדִּישָׁע רֻעְוָאָלְצְיָאָנְעָרָע. אַוִּיבְּ עַס האט נָאַך גַּעֲקָאנְט זִיְּן אַ פְּרָאָגָע, פָּוּן וְאָנְגָּעָן עַס האט גַּעַשְׁתָּאָמָט דַּי מַסְיָּה, לְאַזְט דַּעַר דַּר יְט עַר בְּעַשְׁוָלְדִּיגְּנוֹגָס-פְּוֹנְקָט נִיט אַיבְּעַר וְוּגָעָן דַּעַם קִיְּין שָׁוָם צְוִיְּיפְּעָל; עַס אַיְזָן פְּאָלְשְׁטָעַנְדִּיגָּקְּלָאָר, אַז וְיַיְזָן צִיעַל אַיְזָן גַּעַוָּעָן — פְּעַרְמָאָסְקִירָעָן דַּי פָּאָזִיצְּיָע, וְאַס דַּי אַוִּיפְּתָהּוּרָע פָּוּן דַּעַר מִסְיָּה הָאָבָעָן פְּעַרְנוֹמָעָן אַין דַּעַר מַחְלוֹקָת וְוּגָעָן דַּעַם רַב. גַּעַד וְוִירְקָט הָאָבָעָן דַּי מַסְרִים דַּוְרָךְ אַיְנָעָם אַין אַוִּיפְּגָעָקְּמוּנָעָם גַּבְּרָ — אַ פְּעַטְעַרְבּוֹרְגָּעָר שְׁנִיְּידָעָר, פָּ. רְאַזְעַנְבָּרָג. וְוי בְּעַוּוֹאָסְט, פְּלָעָגָעָן אַין אַמְּאַלְיָגָע צִיטָעָן אִידְיָשׁ שְׁנִיְּידָעָר וְיַיְזָן מַקוּרְבִּים צַו „נַאֲטַשָּׁלְסְטוֹאָ“. רְאוּנְגָּבְּעָרָג אַיְזָן גַּעַוָּעָן אַוְסְגָּבְּוָדָעָן מִיט פָּוּרְסָאָס אַז — דַּעַם שְׁעַד פָּוּן דַּעַר פְּאָלִיטִישָׁר גַּעַהִימָּ-אַבְּטִילְוָגָג בַּיְּ דַּעַר פְּעַרְוָאָלְטָוָגָג פְּנוּ'ם פְּעַטְעַרְבּוֹרְגָּעָר גַּרְאַדְאָנְצָשָׁאָלִינִיק. פָּאָר אַ רְעַכְתָּע גַּעַלְדִּסְמָעָה האט וְיַד פְּרָסָאָו גַּעַנוֹמָעָן אוּבָּ נִיט פְּטָרָ' גַּרְאַדְאָן/עָז, אַיְזָן דַּעַרְוִוִּיטְיָעָרָן אַיְהָם פָּוּן פְּעַטְעַרְבּוֹרְגָּאָג אַגְּנִינְטָעָר, אַז דַּי בְּעַשְׁוָלְדִּיגְּנוֹגָעָן, וְאַס זִיְּנָעָן אַרוּסָגְּשָׁטָעָלָט גַּעַוָּאָרָעָן אַין דַּעַר מִסְיָּה, זִיְּנָעָן צַו אַוְמְגָעְלִוְמְפָעָרט, מַעַן זָאַל קָאנָעָן דַּעַרְוִיָּה בְּעַגְּרִינְדָּעָן אַ בְּעַשְׁלָוֹט גַּעַגָּעָן גַּרְאַדְאָן/עָז. מַעַן האט, אַלְזָאָג, גַּעַמּוֹת קְרִיגָּעָן וְאַסְעָרָעָס אַיְזָן „בְּעַיְיָעָן“, „בְּעַשְׁתְּעִיטִיגְּנוֹגָעָן“. אַ מאָנָאָט לְאַנְגָּפָלְגָּט מַעַן אַיבְּעַרְכָּפָעָן גַּרְאַדְאָן/סְקָאָרָעָסְפָּאָנְדָעָן; פְּרָסָאָו/סְקָאָרָעָיְמָעָ אַגְּנָעָנָעָן הָאָבָעָן וְיַד גַּעַמִּיהָת דַּעַרְגָּהָן בַּיְּ דַּי „דוֹאָרְנִיקָּעָס“ פְּנוּ'ם הוּוֵי, וְאַז גַּרְאַדְאָן האט גַּעַלְעָבָט, צַי עַס נַעַכְתִּיגָּעָן נִיט בַּיְּ אַיְהָם פְּעַרְדָּעְטִיגָּעָן מַעַנְשָׁעָן, — אַבְּעַר קִיְּין שָׁוָם זָאָך, וְאַס זָאַל אַיְהָם פְּאָלִיטִישׁ קְאַמְפְּרָאָמְנִיטְרָעָן, אַז נִיט גַּעַלְוָגָעָן צַו עַנְטָדָעָקָעָן. אַיְזָן פְּרָסָאָו גַּעַפְּאָלָעָן אַוִּיפְּ אַחֲמָזָה. גַּרְאַד דַּעַמְאָלָט האט דַּי גַּעַהִימָּ-אַבְּטִילְוָגָג גַּעַפְּהָרָט אַז אַוִּיסְפְּאָרְשָׁוָגָג וְוּגָעָן אַ קְרִיוּזָעָל פָּוּן 23 פְּעַרְזָאָנָעָן, אַוִּיפְּ וְוּלְכָעָעָס אַז אַיְזָן גַּעַפְּאָלָעָן אַ פְּעַרְדָּאָכָט, דַּאָס זַיְהָבָעָן אַין פְּעַטְעַרְבּוֹרָג גַּעַדְרָקָט אַז פְּעַרְשְׁפָרִיטִיָּה רֻעְוָאָלְצְיָאָר גַּעַרְעָז פְּרָאָקְלָאָמָאָצִיָּעָס; צַוְּשָׁעָן זַיְהָבָעָן דַּעַר פְּעַרְדָּעְטִיגָּטְטָעָר גַּעַוָּעָן עַפְּעָס אַמְּאָקָס גַּרְאַדְאָן — אַז וְיַלְדְּפְּרָעְמְדָעָר דַּעַם פְּאָעָט, וְאַס האט אַיְהָם (וְיַי אַוִּיךְ דַּי אַלְעָ אַיבְּרִיגָּעָ) קִינְמָאָל אַפְּיָלוּ אַז דַּי אַוִּיגָּעָן נִיט גַּעַזְעָהָן. האט פְּרָסָאָו י. ל. גַּרְאַדְאָן/עָז אַז זַיְהָבָעָן צַוְּגָעְטָשְׁעַפְּטָעָט (אַוִּיךְ פְּאָלִי-נִיאָיְשָׁעָן לְשׁוֹן האט עַס גַּעַהִימָּשׁעָן: „צַוְּגָעְנִיהָט“) צַו יַעֲנָעָר „דִּיעַלְעָ“

וועגן די פראקלאמאציעס און דערביי אינגעושמעסט דעם גראדאנא-טשאלניק, או ער איז מאקס גארדאן'ס א ליבילכער ברודער און מיט-העלפער. דעם 28-טען אפריל האט דער גואָאנָאַטשָּאַלְנִיך זוֹאַו צוֹ-געשטעטלט דעם פֿעַטְעַרְבּוֹגָעָר גַּעַנְעָרָאַלְגּוֹבְּרָנָאַטָּאָר גּוֹרָקָא אַ רַעַפָּאָרָט וועגן דעם עניין פֿרַאַקְלָאַמְאָצִיעָס, אַינְגִּינְעָם מֵיט אַ רַיְסְטָעָר פָּוֹן 25 פֿעַדְעַכְטִיגָּע פֿעַרְזָאַגָּע, וָאָסְ מַעַן זָאַל, לוֹיט זַיִן מִינְגָּג, דַּעֲרוּוּיְתָעָרְן פָּוֹן פֿעַטְעַרְבּוֹגָ; אַין דעם רַיְסְטָעָר פֿיְגְּרוּרָעָן שָׁוִין אוּסְיָעָר די פֿרְיִהּ הָעֲרִיגָּע 23 פֿעַרְזָאַגָּע אַוְיךְ י. ל. גָּאַרְדָּאָן אָוֹן זַיִן פְּרוֹי. די מַסְטָרִים האבען אוּסְגָּעְקְלִיבָּעָן די פֿאַסְעַנְדָּסְטָע צִיטַאָוִיךְ אַבְּצָוּרְעַכְעַנְעָן זַיִן מֵיט גָּאַרְדָּאָן'עָן. די רַעַוְאַלְזִיאַגְעָרָע פֿאַרְטִּיּוֹ הָאָט דַּעֲמָאָלָט עַנְטוּוּקְעָלָט אָן עַנְעַרְגִּישָׁע טַהַעַטְיִקְיִיט; טַעַרְאִיסְטִּישָׁע אַקְטָעָן הָאָבָּעָן גַּעַפְּאַלְגָּט בְּסֶדֶר אַיְנָעָר נָאָך דעם אַנְדָּעָרָעָן. די פֿאַלִּיטִּישָׁע פֿאַלְצִיּוֹ, מֵיט דַּעַר בְּעִימָטְעָר „דִּיטְעָר אַבְּטִילּוֹנָגָ“ בְּרָאָשׁ, הָאָט גַּעַנְצָהְלִיגָּע מַעַשְׂעָן כְּלִים. בֵּי דעם מִינְדָּסְטָעָן פֿעַרְדָּאָכָט פֿלְעָגָט מַעַן אַוְצָהְלִיגָּע מַעַשְׂעָן אַרְעַטְיְּרָעָן אָוֹן שָׁוֹם גַּעַרְיכִּט, אָחָן אוּסְפָּאַרְשָׁוּגָעָן אָוֹן בְּעוּיִיְעָן פֿעַרְיָה שִׁיקָּעָן אַדְעָר יָאַהְרָעָן-לְאָנָג אַבְּהַאֲלָטָעָן אַיְן דַּי טַרְמָעָס. דַּעַר פֿעַטְעַרְבּוֹרְגָּעָר גַּעַר גַּעַנְעַרְאַלְגּוֹבְּרָנָאַטָּאָר גּוֹרָקָא הָאָט לְאָנָג נִיט גַּעַר מַאֲכָט קִיְּן שָׁוֹם חֲקִירָה, אָוֹן שָׁוֹין דעם 30-טָעָן אַפְּרִיל גַּעַשְׁטָעָלָט, לוֹיט דעם גָּרְאַדְאָנְטָשָׁאַלְנִיךְס רַאַפְּאָרִיט, זַיִן בְּעַשְׁלָוָס וועגן דַּעַר 25 פֿעַרְיָה דַּעַטְיִיגָּע פֿעַרְזָאַגָּע, צוֹוְשָׁעָן זַיִן אַוְיךְ וועגן י. ל. גָּאַרְדָּאָן אָוֹן זַיִן פְּרוֹי — זַיִי הָאָט ער פֿעַרְאַדְעָנָט צוֹ פֿעַרְשִׁיקָּעָן אַיְן אַלְאַנְעַצְקָעָר גַּעַבְּרָנְבָּעָר. וועגן זַיִן בְּעַשְׁלָוָס הָאָט ער תִּכְףּ מִיְּגַעְטִילָט דעם הוַיְפָט-פֿעַרְוּוֹאַלְטָעָר אַיבָּעָר דַּעַר „דִּיטְעָר אַבְּטִילּוֹנָגָ“, גַּעַנְעַרְאָלָל דַּרְעַנְעַלְלָן אָוֹן דעם אַנְעָרָה מִינְיסְטָעָר מַאֲקָאוּיָּן; יָעָנָה האבען, פֿעַרְשְׁתָּעָת זַיִד, קִיְּן שָׁוֹם טַעַנּוֹת גַּעַגְעָן דעם נִיט גַּעַהְאָט.

וַיִּמְרֵא האבען שָׁוֹין בעמְעָרְקָט, הָאָט מַעַן צוֹ גָּאַרְדָּאָן'עָן אַיְן טַרְמָעָ קִיְּינָעָם נִיט צּוּגְעַלְאֹוֹת, קִיְּן טַרְהָעָר אַיְהָם נִיט גַּעַמְאָכָט אָוֹן, נִיט אַכְטָעָנִי-דיָג אַוְיךְ זַיִן פֿאַדְעָרְוָגָן, אֲפִילּוּ אַיְהָם נִיט עַרְקָלָעָרָט, אַיְן וָאָסְ ערָוּת בְּעַשְׁוְלְדִיגָּט, — וועגן דעם הָאָט שָׁוֹין גַּעַזְאָרָגָט פּוֹרָסָאָוֹ, אַנְטִ וָאָלָט עַנְטְּדָעָקָט וָוְעָרָעָן זַיִן טַיְוּעַלְשָׁע מַאֲכָנָאָצִיעָ. ער הָאָט אוֹיךְ גַּעַזְעָהָן, מַעַן זָאַל גָּאַרְדָּאָן'עָן תִּכְףּ אַוְעַקְשִׁיקָּעָן, נִיט אַרְוִיסְלָאָזְעָנְדִיָּאָיְהָם, וַיִּעְסַׂסְתָּ עַס הָאָט גַּעַבְּעַטְעָן זַיִן בְּרָוְדָעָר, אוֹיךְ עַרְבָּות אוֹיךְ אַפְּרִטָּאָגָ, כְּדִי ער זָאַל אַיְנָאַרְדָּעָנָעָן זַיִן גַּעַלְגַּעַלְעַגְעַנְהַיְּטָעָן. לִיתְרַ בְּתוֹחוֹ הָאָט פּוֹרָסָאָוֹ אַבְּגָעָתְהָאָן נָאָך עַטְוָאָס. שָׁוֹין מַעְהָר וַיִּאָּמַנְאָאָט נָאָך גָּאַרְדָּאָן'ס פֿעַרְשִׁיקָּנוּגָּעָ, דעם 19-טָעָן יוֹנִי, אַיְזָאָגָ'ם בְּיוֹרָא פָּוֹן דַּעַר בִּילְוָנְגָס-גַּעַד עַלְשָׁאָפָּט גַּעַמְאָכָט גַּעַוְאָרָעָן אָוֹנְטָעָרְזָוְכָּוָגָן, אָוֹן די פֿאַלִּיצִי הָאָט דָא עַנְטְּדָעָקָט — אָוֹן „אָגְלָעָגָלָעָן“ בִּיכְעָרְ-סְקָלָאָד, וָאָס עַס הָאָט כְּלוּמְרָשָׁט

איינגעארדענט דער סעקרעטאר גארדאָן. (וועגן דעם ביכער-סקלאָד פלעגט רעהלמעסיג מיטגעטילט ווערען אין די געדראקטע יאהר-באַרכֿ טען פון דער געוזלשאָפֿט!). עס זייןען קאנפֿיסקֿרט אָונְ צוגעשטעלט געווארען אין דער „דריטע אַכטילונג“, אַלְס נײַער בעוויז פון גארדאָן'ס פֿאלִיטֿישׂער שולְד, אַזעלכֿע „פֿערוועהרטֿע“ ווערך, ווי שטראַדמאָן'ס „היינּעַס לְעַבְעַן אָונְד וּוּרְקָע“, גִּינְבּוֹיְס „וִיטּעַלְעַהְרָע דעם יְודָעָנְטָהוּמָס“, א. ד. גָּל.

ווי טרויעַרְיגַּס אָיז נִיט גַּעֲוָעַן דָּאָס בַּיְלָד, וּאָס עַס האָט זִיךְ אַיצְט אַדְּאנְקָגָרְאָךְ אִיגְּנָאַטְּיוּס מִיטּוּרְקָוְגָּעַן עַנְטֶפְּלָעְקָט פָּאָר גַּאֲרְדָּאָן'ס פֿערְטֿיִידֿיגָעָר, האָט זִיךְ פּוֹנְדֶּעֶסְטוּוּגָעַן זַיְעַר שְׁטִימְוָגָעַן גַּהְוִיְבָעַן אַין פֿערְגָּלִיךְ מִיטּ פֿרְיְהָעָר, וּעַן זַיְהָבָעַן גַּעַטְאָפְּט אַין דָּעַר פֿינְסְטֿוּר. אַיצְט אָיז די לאָגָע גַּעַוְאָרָעַן קָלָאָר, מַעַן האָט גַּעַוְאָסְט בֵּי וּאָס מַעַן הָאָלָט, אַין וּאָסְעָר רִיכְטָנוֹגָעַן מַעַן דָּאָרְפָּקָעַן, — אָן דָּאָס האָט גַּעַגְעָבָעַן דָּעַם גַּרְוָונְד צַוְּהָפָעָן אוּרְפָּאָלָג. „מִיר וּוַיְסְעַן שְׂוִין אַיצְט, — האָט אָ. גַּאֲרְדָּאָן דָּעַם 11-טָעַן מָאי 1879 גַּעַשְׁרִיבָעַן צָוּם בְּרוּדְעָר קִין פֿוֹדָאָשׂ, — אָין וּאָס עַס בעשטעטָה דִּי בעשְׁלָדְיְוָגָעַן אָונְ גַּעַגְעָן וּאָס מִיר האָבָעַן צַוְּשְׁטְּרִיְּטָעָן. דוֹ דָאָרְפָּסְט אוּרְפָּאָר אַהֲרָן נִיט פֿערְלִירָעָן דָּעַם מוֹתָה. אַיךְ רָעָכָעָן, אָז בֵּין דִּין צְרוּקְקָוְמָעָן בְּלִיבָּעָן שְׂוִין נִיט קִין חְדִשִּׁים, נָרָ וּאָכָעָן! קוֹק אוּרְפָּאָר דִּין אַיצְטָגָל לְעַבְעַן וּוּי אוּרְפָּאָר אַצְּטוּוּיְלִיגָּעָן אַבְּפָאָהָר, טְרִיבָּיָבָּה פָּוּן זִיךְ דִּי פֿינְסְטֿוּר גַּעַדְאָנְקָעָן אָונְ הִיט דִּין גַּעַזְוָנָט. אַרְמִימָע בְּעַלְאָ (י. ל. גַּאֲרְדָּאָן'ס פֿרוּ), אַיְהָר האָט זִיךְ גַּעַוְוִיסְטִיקְיָנְמָאָל אָפִילְוָיָנִיט גַּעַהְלוּמָעָט, אָז מַעַן וּוּעַט זַיְהָלָטָעָן פָּאָר אַפְּאַלְטִישָׂעָפָרְעָנִין. וּעַן דִּי זַאְךְ וְאָל נִיט זַיְן אָזְיָי טִיעָבָר טְרִיבָּיָבָּה, וְאָלֶט עַס גַּעַוְוָעָן אַוְיסְטָרְטָעָלְרִיךְ. — „אַיְעָרְ צְרוּקְקָוְמָעָן אַהֲרָן צַוְּהָנָגָן, צַוְּהָנָגָן אַרְבִּיטִי, — שְׁרִיבָּבָט גַּאֲרְדָּאָנְעָן דָּעַם אִיגְּנָעָנָם טָגָן וּזְיַן אִידִים מ. קָאָפְּלָאָן, — דָאָרָפְּלָאָן, — מַעַן הָאלָטָעָן פָּאָר זַעְהָר נָהָעָנָט. מִיר האָבָעַן פָּאַלְשְׁטָעַנְדִּיגָּה רַעַכְתָּ צַוְּהָפָעָן, אָז אַיְעָרְ פִּינְסָה אָונְ דִּי אַוְנוּרְיָגָעָן וּוּלְעָעָן זִיךְ אָינְ גַּיְבָּעָן גַּנְדִּיגָּעָן!“ בעזונְדָּעָרָס דֻּעְרָמוֹנְטָרְעָנְדִּיגָּה האָט אוּרְפָּאָר גַּאֲרְדָּאָן'ס פֿערְטֿיִידֿיגָעָר גַּעַוְוִירְקָט גַּאֲרָפְּלִיךְ אִיגְּנָאַטְּיוּס האַדְּצִיגָּעָן בעצְהָנוֹגָעָן צַוְּהָגָעָן. עַר האָט זִיךְ נִיט בעזונְגָּעָנְטָמִיט דָּעַם, וּאָס עַר האָט אַרְבְּעָגְשִׂיקָט צַוְּגָרְקָאָן, מִיטְ אַוְאָרְיָמָעָר רַעְקָאָמָעְנְדָאָצִיעָ, א. גַּאֲרְדָּאָן'ס בְּרִיךְ; עַר האָט דָוְרָכְ צְוּפְעָרָה לעסְיָגָע בעקָאנְטָע זִיךְ עַרְקָוְנְדִּיגָּט וּעַגְעָן י. ל. גַּאֲרְדָּאָן'ס טְהָעַטְגִּיקִיט אָז לְעַבְעַן, אָז האָט פֿערְזְעָנְלִיךְ מִיטְגָּעְטִילָט גַּוְרְקָאָן דִּי גַּיְנְסְטִיגָּעָן אַוְיסְטָרְפָּטָעָן, וּאָס עַר האָט בעקְומָעָן. סּוֹף מָאי האָט זִיךְ י. ל. גַּאֲרְדָּאָן פָּוּ אַצְּיוּטָנְגָּס-נְאָטִיךְ דָּרְוָאוָסְט, אָז קִין פֿערְטְּרָבְּרָוְגָּה אָז גַּעַוְמָעָן דָּעַר טְרִקְעָסְטָאָנְעָר גַּעַנְעָרָאָלְגָּבְּעָרָנוֹטָאָר פָּאָזְקִיפְמָאָן, וּאָס האָט אַיהֲם אָז יְיַיְן פֿעְדָּאָגָגִישָׂעָה טְהָעַטְיִקְיָה גּוֹט גַּעַקְעָנְטָ נָאָךְ פָּוּ דִּי 60-עָרָ יְאָהָרָעָן,

ושפערעד מיט גורקה נארדייןס לאילאייטעט.
שפרען ער אין געווען גענעראל-גוברננטאר אין ווילנע. אגדאן האט זיך
אייצט פון פודאוש געוענדעת צו איהם מיט א בריף, ווואו ער האט בע-
שריבען דאס אומגליך, וואס אין מיט איהם געשעהן, און געבעטען העל-
פערן. פאנ-קויפמאן האט ערפליט זיין בקשה און בעשטעטיגט אין א גע-

שנתאנד, דאס מאקס גארדאן אין איהם אַפְלָקָם פרעמאדר מענש, ועל-
כען ער האט צום ערשותען מל אין לעבען דערעהן אין טורמע?".
אדאנק דער פינסטערער מאכינאציע אין אַמענש, וואס אין זו לופט
געועהנט צו גיסטיגער תהאטען, אומשולדייג אינאיינעם מיט זיין
קראנקער פרוי גוואוֹרָען פערווארפֿען ערגיז אין אַפְינְסְטְּרָעָן ווינקעל
אין אלענץקער גובערבייג, אַבְגָּרִיסְעָן פֿוֹן זִינְעָן קִינְדָּעָר, פֿוֹן זִין אַרְ-
ביביט. "און דער פֿערזָאָן פֿוֹן מֵין ברודער אין פֿערשְׁאָפְּט גִּוואֹרָעָן אַ
גרויזאָמָע בעליידיגונג די געבלידעטע אַידען ניט בלזין אין פֿעטערברוג,
בור אין גאנץ רוסלאָנד. אין נאמען פֿוֹן מענטשען-לייבָע, אַמת אָון גַּעַ-
רעכטיגיקיט בעט אָך אייער עקסעלענֶז קומען צו-הילָף די אומגליקילְכָּע
קרובנות פֿוֹן דער שענְדְּלִיכָּר אַינְטְּרִיגָּע! — אָזְוִי פֿערענדיגת אַ. גַּאֲרָ-

פאלאטישער הינזיכט, בור איז ער האט ניט ווי געהעריג געהאנדעלט אלס סעקרעטאר פון דער אידישער בילדונג-געזעלשאפט (אפניהם, גורקא מיינט דא די כלמרשתט, "אונגלעגאלע" ביבליאטעך, וואס איזן "ענדעקט" גע-דווארען איבטם ביירא פון דער בילדונג-געזעלשאפט). האلطענדייג זיך דעריבער, אין נאמען פון געדרכטיגקייט און אמרת, פאר מוחיב אומצ'ז' קעההרען גארדאנען אונז זיין פרוי זיעערע רעכט, — איזוי פערענדיגט גור-קא זיין בריך צום אונגעראן מיניסטער, — רעכען איך פאר מײַן פליכט מיטוציטיילען עס איעיר עקסעלענץ און בעטען איך צו מאכען די געהע-דריגע פעראָרדנוונג וועגען בעפריען זיי און ערלייבען זיי וואוינען אומע-טום, וואו זיי וועלען פערלאָנגען, אַחֲרֵיכְּן פֿעַט עַרְבְּרַבְּרַגְּן פֿעַט עַרְבְּרַבְּרַגְּן וְעַרְבְּרַבְּרַגְּן. האלאט איך פאר נויטיג בנוגע צו גארדאנען, כדי צו פערהייטען פון ניט-געהעריגע האנדולונגען אלס סעקרעטאר פון דער אַנְגַּרוּפֶּנֶעֶר גע-זעלשאפט".

וְוי דער שטייגער איז דאן געוווען, האט דער אינערן-מיניסטער אונגעפרעגט דעם הוייפט-פערוואלטער איבער דער „דריטער אבטילונג“, גענעראל דרענטעלן. די שריפטליך פערהאנדלוונגען צוישיען דעם מייד ניסטער, דרענטעלן און גורקאָן האבען היבש פערציגען די זאָך, אבער צויגלייך אויך פערבעסערט גארדאָס אוייסיזטטען. האבענדיג איז זיבען די פֿאַלִּיטֿיש אונושולד פֿון גַּאֲרְדָּאָן אָן זִין פֿרְוִי, אָן בעהמאנדיג אָין בערטראכט, אָן אַכְּטָוֹנָג נְעַבְּדָן אַוִּיף גַּאֲרְדָּאָס גַּעֲלֵלָשָׁאָפְּלִיכְבָּעַ טְהֻתִּיגְ קִיְּיט אָיז אַלענְפָּאָלָס גְּרִינְגָּעָר אָיז די גְּרוּזָעַ שְׁטוּדָט, וּוְאָס פֻּרְמָאָגָעַן אֶ גְּעוּהָרִיג אָרגָאַנִּיזִירְטָעַ פֿאַלִּיצִיַּי, האט דרענטעלן זיך אַרְיסָעָגָט, מען זאָל גַּאֲרְדָּאָן אָן זִין פֿרְוִי נִיט שְׁטָעַלְעָן קִיְּין בעגרענְצָוָנָגָעַן בְּנוּגָע צוֹם וּוְאוֹנְגָּרָעָכְט אָן בענוּגָעָן זיך מִיט גַּעַיהַיְמָעַר פֿאַלִּיצִי-אוּפְּוִיכְט. דְּרֻעְנִי טְעַלְּןָס מִינְגָּג אָיז מִיטְגָּעְטִילָט גְּעוּוֹאָרָעָן גַּוְרְקָאָן, אָן יְעַנְעַר האט דְּעַ רְוִיחַ גַּעֲגָבָעָן זִין צוֹשְׁטִימָוָג. דעם 25-טָעַן אוּגִוָּסְט האט דער אַינְעָרָן מִינְיסְטָר עַנְדְּלִיך טְעַלְּגָרָאָפְּרָט דעם אַלְאָנְצָקָעָר גּוּבְּרָעָנָאָטָאָר וּוְעַגְּעָן בעפְּרִיעָין גַּאֲרְדָּאָן אָן מִיט זִין פֿרְוִי פֿון פֿעַרְשִׁיקָּגָן, אָן אַין אַ וְאַד אָרוּם האבען זיך אַזְרִיקָּגָעָהָרָט פֿון פְּדוֹזָוּשָׁ קִיְּין פֿעַטְעַרְבּוֹגְ).

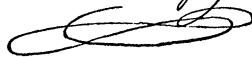
⁴ פורטאוו, וואס האט אבגעשטייעלט אוץ שענדייליכע רלאָל אַיּוֹ גַּאֲרְדָּאָן'ס עניין, אויז שפערער, אוין צוֹאַמְעַנְחָאָגּ מִיטּ דָּעָר בעוֹאַסְטָהָר מִינְעָן, וואס דיַ רְעוֹאַלְזִיאַגְּנָרְעָן הַאָבָּעָן גַּעֲמָאָכְטָן אַזְּנָעָמְרָבָּרְגָּ אַונְמָעָר דָּעָר קְלִיְּ�ן-סָאָן דָּאַוּעָר גָּסֶם (1881), פָּעָרְמְשָׁעָגּ גַּעֲוָרָעָן צָוּ פְּרָעָשְׁיוֹנָגּ, מִיטּ אַפְּגָעָהָמָעָן דיַ רְעָכְטָן. סָאַיּוֹ אַינְגְּנָרְעָסָאנְטָן צָו נַאֲתִירָעָן: פְּרָעָשְׁיוֹקָטָה הָאָט מֵעָן פְּרָסָאָוּן' קִינְיָן פְּרָאָזָשּׁ, וְוַהֲוֵה נַעֲמָנָה עַמְּדָאָן אַדְאָנָק אַיִּחָם מִיטּ אַ פָּאָר יְאָהָר פְּרִיחָעָר גַּעֲבָרָאָכְטָן גַּעֲוָרָעָן גַּאֲרָדָאָן.

אין דעם קאמפ צוישען „משכילים“ און „ארטאדאקסען“, וואס האט זיך געצייגען צעהנדיגער יאהרען אין ניינצעהנטען יאהרהונדערט, הא- בען די און יענק אַרְיִיסְגָּעָוִיזָעָן פִּיעֵל פֻּרְבִּיטֻרְטְּקִיט אָן הָאָס. אַין יעדען פֿוֹן די צוֹויִי שְׁטָרִיטְעֶנְדָּעָן לְאָגָעָרָס זַיְנָעָן נִיט וּוְנִיגָּעָן עַקְוִיסְטְּעֶנְצָעָן רְוָאַיְנִירְט גְּעוּוֹאָרָעָן. פִּיעֵל אַינְטְּעַלְּגָעָנְטָעָן זַיְנָעָן אַוְיְסְגַּעַשְׁטָאָגָעָן הָאָרְבָּעָ פֻּרְבִּאלְגָּוּנוּגָעָן, אַבְּעָר נִיט וּוְנִיגָּעָר דְּרִיפָּה אַיז אַוְיְסְגַּעַפְּאָלָעָן אוֹויִי זַיְעָרָעָן.

Письмо

Дано в Пуромском Уездном Меж-
районном Политехническом Училище
Леву Мордову и жена его Франц Мордовин
в том что на выезд его из города
Пурома в город Симирбуга прибыл
всю со стороны Поморья не имея
всех и предметов приличий посыпал
и приводилася на землю не-
хватки. Абусета 26 дня 1899 года.

Пуромский Уездный Межрайонный Полиграфический Университет

די בעשטעניזונג פֿוֹן פְּוֹאָזְשָׁעָר אַיסְפְּרָוּנוֹמִיק, אַז יְהוֹתָה לְבָגָרְדוֹן
אַז זַיְן פְּרוֹי מַעֲגָן זַיְר אַומְקָהָרָעָן קַיְן פַּעֲטָעָרְבוֹגָן.

געגעער. בידע צדדים זינען אין מיטלען ניט געווין קיין אויסקלידי-
בער; אַז זַיְעָר אַוְיְגָעָן אַז אלֵץ געווין רעכט אָן ערלייבט, אַבְּי-
בייצוקומען דעם שוגא. ס'איז קיין צוֹוִיפְּעָל נִיט, אַז דער שְׁרָעְקִילְכִּעְר
סּוֹף פֿוֹן די בעוואסטע סְלָאוֹוָאָטָעָר דְּרוּקָעָר, די בְּרִידָעָר שְׁאָפִירָא, אַז
דְּעַרְהוּיְיפְּט אַרְיִיסְגָּעָוִיזָעָן גְּעוֹזָאַיְן דָּרָךְ די אַגְּנָעְנְדִילְכִּעְר הַעֲצָעְרִיְעָן אַז
מִסְרָוֹת גְּעַגְּעָן דער חַסִּידִישָׁעָר דְּרוּקָעָר, וְאַס פְּלָעָגָעָן שְׁטָאָמָעָן פֿוֹן די
דְּעַמְּאַלְטִיגָּעָן מְשִׁכְּלִישָׁעָר קְרִיזָעָן. אַז, צְוִירִיק וּוְיִדְעָר, וְעַז מַעַן דָּעָרָ-
מָאָהָנָט זַיך, אַז דער פְּאָרְשְׁרִיטְלִיכְעָר לְעַמְבָּעָרְגָּעָר פְּרָעְדִּיגָּעָר אַבְּרָהָם
קָאָהָן אַז אוֹיך מַחְמָת אַהֲיָת מְחֻלְקָת אַיְבָּעָר אַרְבָּא, פְּרָעְגִּיפְּטָעָט גַּעַ-

ווארען דורך זיינע פערברענטע געגענד, מווע מען צושטימען, או ז. ל. גארדאָן האט נאָך גוט אַבְגַּעַשְׁנִיטָעָן, — סְךָהָכָל מִיט אַ זַּעַקָּס וּאַכָּעָן טוֹרְמָע אָזָן אַ מאָנְאַטָּעָן פִּיעַר פֵּעַרְשִׁיקָּוָנָג.

איָן גָּאַרְדָּאֹן לְעַבְעָן האָט אַבָּעָר דַּעַר עַפְיוֹאָד, וּאָס מִיר האָבָעָן אַקָּאָרְשָׁט דַּעַרְצָעָהָלָט, אַבְגַּעַשְׁפִּיעַלְט וּזְהָר אַ טְרוּעִירְגָּעָ רְאַלְעָ. אַומְגָעָ קְעַהְרָט זִיךְ קִין פַּעַטְעַרְבָּוָרָג, האָט עַר שְׂוִין נִיט גַּעֲרָאָגָעָן צְרוּקָ זִין שְׁטָעָל סָאִי אַיְן דַּעַר בִּילְדוֹנְגָס-גַּעַזְעַלְשָׁאָפְט, סָאִי אַיְן דַּעַר גַּעַמְיִינְדָּע-פְּעַדְרָ וּזְאַלְטוֹנָג. זִין מַאְטָעָרְיעָלָע לְאָגָע אַיְן רְזַאְיִינְרָט גַּעַוְאָרָעָן. עַר האָט אַיְן בְּעַרְגָּעַלְעָבָט אַ שְׁוֹעוּרָעָ עַנְטוֹשִׁוָּנָג בְּנוֹגָע צָו דִי פַּעַטְעַרְבָּוָרְגָּעָר „פְּנִי”, וּוּעַלְכָּעָ האָבָעָן אַרְוִיְּגֻוְיָזָעָן אַזָּא גַּלְיִיכְגִּילְגְּקִיט צָוָם אַונְגָּלִיק, וּאָס האָט אַיְהָם גַּעַטְרָאָפָעָן. אַז אַפְּקָלָאנְג פָּוָן זִין גַּעַדְרִיקְטָעָר שְׁטִימָנוֹג אָזָן תִּיעַפְעָר עַנְטוֹשִׁוָּנָג, וּאָס גָּאַרְדָּאֹן האָט דָּאָן אַיבְרָגָעַלְעָבָט, גַּעַפְינְגָעָן מִיר אַוִּיךְ אַיְינִיגָּעָ לִיעַדְעָר זִינְעָ, וּוּ אַיְן „אָחָ לְצָרָה”, וּאָס הוֹבִיט זִיךְ אַזְוִי:

אָחָ אַל כָּל תְּעֻבּוֹת אַמְנוֹנוֹ יִשְׂרָאֵל!
אָחָ אַל כָּל טְבוֹבּוֹת אַצְּלָיו יִשְׂרָאֵל!

אוֹן עַנְדִּיגָּט זִיךְ :

אָלָה הַלְשִׁינוֹנוֹ וְלְחִיוֹ וְרָדוֹ
אָלָה מִנְגָּד נְגָעָי מְרוֹחָק עַמְדוֹ
חַאֲצִילָוּם הַעֲלָלוּם.⁽⁵⁾

אוֹן סָאִיְזָע זְהָר מְעַלְיָד, אַז דַּעַר אַנְהָוִיב פָּוָן דַּעַר קְרָעָנָק, וּאָס האָט אַיְהָם פְּרִיהַצְּיִיטִיג גַּעַבְרָאָכָט צָוָם קְבָר, האָט גַּעַוְאָרְצָעָלָט אַיְן יַעַנְעָ פִּזְוִישָׁע אָזָן מְאַרְאָלִישָׁע לִיְדָעָן, וּאָס עַר אַיְן אַוִּיסְגַּעַשְׁטָאָגָעָן אַיְן יַאֲהָר 1879.

⁽⁵⁾ "כָּל שִׁירִי וְחוֹדָה לִיב גָּאַרְדָּאֹן", ווילנָא, תְּרִנְגְּחָ, ספר חֲמוֹשִׁי, ז. 66. זעה דָּאָרָט אַוִּיךְ "עַל קְנִי אַשָּׁא קִינְחָ", "פָּרָעָה מְבָקֵשׁ לְהַרְגִּנָּו".

מענדעלע מוכר ספרים אין זיינע בריף

I.

א גליקבר צופאל האט מיר געגעבען אין די הענד א גרויסע זאמ-
לונג ניגעדרוקטער בריף פון ש. י. אבראמאויטש' (מענדעלע מוכ-
ר ספרים), וועלכע זינען אלע אדרעסרט צו אין פערזאָן-ל. בינשטאָן-
צוערשות עטליכע ווערטעד וועגן אבראמאויטש'עס קאָריעספֿאַנ-
דענט. ער האט עס זיבער פערדיינט שוין דערפֿאָר אלין, וואָס ער איז
געוווען דער נָהָעֵנְטָעָר פְּרִינְדְּ פָּוֹן אָוּזְנָעָר בָּעָרְיָהָמְתָּעָן שְׂרִיפְּשָׁטָעָלָעָר.
לייב בינשטאָק, אין זיין צייט אָגָאנֶץ בעוואָסטער רוסיש-אִידִישָׁר פֿוּבְּ
לייציסט אָנוֹ גַּעֲזָלְשָׁפְּטָלְכָּעָר אַרְבִּיטָעָר, אָיז גַּעֲבָרְעָן גַּעֲוָאָרָעָן אָיז
וּאָלִין, אָיז יָאָהָר 1836. ער אַיִּז, אַלְזָאָ, גַּעֲוָועָן אָיז אַיִּינָאָרָעָן מִיט
אַבְּרָאָמָאָוּטָשָׁן. גַּעֲנְדִּיגְּט אָיז יָאָהָר 1858 דִּי זְשִׁיטָאִמְרָעָר רַאֲבִינְעָר-
שָׁוֹל, אָיז בִּינְשָׁטָאָק בָּאָלְדָּ דָּעַרְנָאָךְ אַוְיסְגָּעְקָלְבָּעָן גַּעֲזָאָרָעָן פָּאָר אָ רָאָ-
בִּינְעָר אָיז וּשְׁתִּיםְאָמִיר. דִּי שְׁטָעָל האָט ער פֻּרְנְוּמָעָן בִּיּוֹן יָאָהָר 1862.
דָּעַרְנָאָךְ אָיז עָר אָלְגָּנְגָּעָץ גַּעֲוָועָן גַּעֲהִילְיָה-דָּעַזְאָקְטָאָר פָּוֹן "וּאֱלִינְגְּקָיָאָ"
גּוֹבָּוּ וּוּעֲדָאָמָאָסְטָיָאָ" אָזָוּ צְוָלִיָּיךְ, "גַּעֲלָהְרָטָעָר אִיד" — "אוֹטְשָׁאָנִי יְעוּוּרִיָּי"
גַּעֲוָועָן אָמָאָל אָזָא מְש׊וֹנָה/דִּיגְּעָ שְׁטָעָל!) בִּים וּוּאֲלִינְעָר גּוּבְּרָנְטָאָר.
מִיט לִיטְעָרָאִישָׁר אַרְבִּיטָעָר האָט ער זִיךְ אַגְּגָהְוִיבָּעָן צַו בְּעַשְׁעָפְּתִּיגְּעָן
כְּמַעַט אָיז אָיז צִיְּטָ מִיט אַבְּרָאָמָאָוּטָשָׁן — אָיז יָאָהָר 1860, אָיז דָעָם
עֲרַשְׁתָּעָן רַוִּישָׁ-אִידִישָׁעָן וּשְׁוּרָנָאָל, "רָאָסָוּעָט" (אָדָעָס); שְׁפָעָטָעָר אָיז
ער גַּעֲוָועָן אָ מִיטְאַרְבִּיטָעָר פָּוֹנְמָס פַּעַטְעַרְבּוּרְגָּעָר, "וּאָסְכָּאָד", אוֹיךְ האָט
ער זִיךְ בְּעַטְיִילְגָּט אָיז דָעָר אַלְגָּמְעִינָאָר רַוִּישָׁעָר פְּרָעָעָ. בִּינְשָׁטָאָק
הָאָט אוֹיךְ גַּעֲשָׁרְבָּעָן אִידְישָׁ. וּוּי אַבְּרָאָמָאָוּטָשָׁ דָעַצְעָהָלָט אָיז זִין
אוֹטְשָׁאָבְּיָאָגְּרָאָפִּיעָ (אָיז בָּסְקָאָלָאָוָס, "סְפָּר זְכוּרָן"), האָט בִּינְשָׁטָאָק אֲיהָם
מִיטְגְּעָהְאָלְפָעָן בִּים פַּעַרְפָּאָסָעָן דִּי בְּרָאָשְׁוּעָן: "דָעָר לוֹפְּטָבָאָלָאָן"
(וּשְׁתִּיםְאָרָ, 1869) אָזָוּ "דָעָר פִּישָׁ, וּוּסָ האָט אַיְינְגָּעְשָׁלוּנְגָּעָן יוֹנָה הַנְּבָאָ"
(אָדָעָס, 1870), וּוּי אוֹיךְ בֵּי דָעָר אַיְבָּרוּזָעָנָגָן פָּוֹנְמָס "אוֹסְטָאוּיָה" וּוּעֲגָעָן
מִילְיטָרְ-דִּיעָנָסָט (זְשִׁיטָאָמִיר, 1874). דִּי אלְעָ דָרִי וּוּרְקָ דִּינְיָעָן אֲרוֹסִים
אָנָּאָנִים — בִּיְדָעָ פַּעַרְפָּאָסָעָר זִינְיָעָן בְּעַצְיִיכְעָנָט נָוֶר דָוָרָדָי עֲרַשְׁטָעָבָוּ-
שְׁתָאָבָעָן פָּוֹן וּיְעָרָעָ פָּאָמְלִילִיעָס: "אַ. בָּ.". אָיז שְׁלוּמָ-עַלְיכָםָס, "פָּאָלְקָס-
בִּיבְּלִיאָטָעָק" (2-טָעָר באָנְד, 1889) אָיז גַּעֲדָרָקְטָבִּינְשָׁטָאָקָס עַרְצָעָהָלוֹנָגָן
"זָכוֹת אָבוֹת". אָיז אַנְהָוִיב 80 עָרָר יָאָהָרָעָן, נָאָכְדָעָם וּוּי. גַּל. גַּארְדָּן.

דער סעקרעטאר פון דער פטערטבורגער אידישער געמיינדע און צוגליך פון דער אידישער בילדונג-געזעלשאפט ("מפני השכלה"), איז ארע-סיטרט און פונרשיקט געווארען, האט בינשטאך אַ געויסע צייט פערטרע-טען אין פטערטבורג זיין שטעל; נאכහער האט ער זיך אומגעקלעהרט צוריק קיין זשיטאמיר. איז אַהֲרָן 1892 האט דער אַדְּעָסֶעָר קאמיטעט פון די „חובבי ציון“ איהם בעשטייטט פאר אַ בעפאלמעכטיגטען אין פא-לעסטינע. בינשטאך האט זיך בעוצט אין יפו און אריסגעזיען פיעל ענערגייע און טאקט בי דער אַרְבִּיטְר, וואס איז אויף איהם אַרְפְּגָעָלָעָנט געווארען; ס'איז איהם אַבעָּר ניט בעשטרט געווען לאנג צו פיהרען זי — איז אַהֲרָן 1894 איז ער געשטארבען אין יפו.

מייט בינשטאך' האט זיך אַברָּאַמָּאוֹיטֵש בעקענט, בעט ער האט נאך געלעבט איז בערדיטשעו. דאס יאַהֲרָן פון זיער ערשותער בעקאנטשאפט איז אונז גענוי נישט בעווארט. אַברָּאַמָּאוֹיטֵש'עס ערשותער ברף צו איהם זיין זיינען דאַטְרִיט מיט 1863; נור פון זיער אַינְטִימָעָן טאן איז צו זעהן, דאס זיער בעקאנטשאפט איז שוין געווען אַ לאָגְ-אנְגָּעָן. קומענדיג אַפְּט קיין זשיטאמיר, פֿלְעָגָט אַברָּאַמָּאוֹיטֵש דָאַ שְׁטָעָנְדִּיג זיך אַ גְּוּוֹינְשֵׁדְעָר גְּאָסְטִּיט בֵּי בִּינְשְׁטָאָקְעָן, ער האט זיך בעפְּרִינְדְּט אַוְיך מיט זיך פְּרוּי איז געווארען בי זיך אַן אַיְגָעָנָעָר מענש. זיער בעציהונגען זיין זיינען געווארען נאך נעהנטער, זינט אַברָּאַמָּאוֹיטֵש האט זיך איז אַהֲרָן 1869 בעוצט איז זשיטאמיר, וואו בִּינְשְׁטָאָק האט שְׁטָעָנְדִּיג געלעט. בִּינְ-שְׁטָאָק האט שוין פון אַברָּאַמָּאוֹיטֵשְׁעָס ערשותער לִיטְעָרִישׁ שְׁרִיט דָעָרְטֵר, וואס אַוְוִינְסְטֵר מַעַן קָאָן פון איהם ערוארטען, איז געווארען אַ טִּיעָפְּעָר פֻּרְעָרְהָרָעָר פון זיך טָלָאנְט. ער האט זיך געמיהט בעהילפְּג זיך דעם יונגען שריפְּשְׁטָעָלָעָר, פְּאָפְּוֹלָאַרְיָירָעָן זיך נָאָמָעָן. אַהֲרָן 1868 האט ער אַרְיָסְגָּעָבָעָן אַ רְוִישָׁע אַבְּרָזְעָצָזָג פון אַברָּאַמָּאָז וויטשעס רָאָמָן „הָאָבוֹת וְהַבָּנִים“; צו מענדעלע מוכר-ספרים'ס-25 יעחריגען יובייליאום האט בִּינְשְׁטָאָק איז „וּאָסְכָּאָד“ (1884) געדראקט וועגען איהם אַ גְּרוּסְעָן קְרִיטִישְׁ-בִּיאָגְרָאָפִישָׁעָן אַרְטִיקְעָל: „דָעָר יּוֹם-טוֹב פון דער אַידְיִישְׁרֵיט לִיטְעָרִישׁ“. פֻּרְעָזְגָּלִיבָע סִימְפָּטִיעָס, נָאָהָעָט בעציהונגען פון יונגען אַן, געמיינשאַפְּטָלְכָע לִיטְעָרִישׁ אַן גְּנוּעָלָל שְׁאַפְּטָלְכָע אַינְטָעָרָעָן אַן אַנוֹיכְטָעָן — דאס אלְּצָה האט בעשאָפָעָן אַ היִסְעָד פְּרִינְדְּשָׁאָפְּט צוֹוִישָׁע אַברָּאַמָּאוֹיטְשָׁע' אַן בִּינְשְׁטָאָק'ן; מיט די אַהֲרָעָן איז זיער בּוֹנְד געווארען אלְּצָה פֻּסְטָעָר, אַינְטִימָעָר — אַן אַ בִּינְשְׁטָאָק איז פְּרִיחְצִיטִיג גַּעַשְׁטָאַרְבָּעָן אַז אַהֲרָן 1894, האט אַברָּאַמָּאָז וויטש אַן איהם פֻּרְלָאַרְעָן דעם נָאָהָעָטָעָן, סָאָמָע אַבְּרָגָעָבָעָנָעָם אַן גְּלִיעָבָטָעָן מענש.

בֵּי אַזָּא אַינְטִימָעָר נָאָהָעָטָקִיט אַז נָאָטְרִילִיך גְּעוּוֹן אַן אַפְּטָע

שריפטליך איניגונג. אונזער קאלעקציע ענטהאלט אין זיך קנאפע הונַ
דערט בריף פון אבראָמָאוֹיטֵשׁן צו בינשטאָקְן. זיך הייבען זיך אָן פון
יאָהָר 1863 אָן ציהען זיך בִּין סֻופֶּ 1867; דִּי אַלְעַ בִּרְיךְ זִינְגַּן גַּעֲשָׂרִי-
בָּעַן גַּעֲוָאָרָעַן פָּוּן בערדיטשעוו, אַחֲזָן עַטְלִיכְעַ צַוְּפָלִיגְעַ פָּוּן אַנְדְּרָע
שְׁטוּדָת. וַיְיִתְעַרְךְ פָּאָלְגָּעַן, אָן יַאֲהָר 1868, צַוְּיִי בִּרְיךְ פָּוּן אַדְעָס אָן
איְינְגָּעַר וַיְיִדְעַר פָּוּן בערדיטשעוו; וַיְיִסְמְכְּ אָן זַעַהַן פָּוּן אַיִּין בִּרְיךְ
(4-טַעַר אָפְּרִיל 1868), פַּעהַלְתְּ אָן דַּעַר קָאַלְעַקְצִיעַ נָאָד אַיִּין פַּרְהָעַרְדִּי
גַּעַר בִּרְיךְ, וַיְעַלְכְּ אַבְּרָאָמָאוֹיטֵשׁ האָט גַּעַשְׂקָטְ פָּוּן כָּרְסָאָן, דָּרְנוֹאָד
צִיהָת זיך אַלְאָגָּעַן פְּיוֹזָע, פָּוּן 1869 בִּין 1881 — דָּס זִינְגַּן יַעֲנַע יַאֲהָ-
רָעַן, וַיְעַזְּ אַבְּרָאָמָאוֹיטֵשׁ האָט שְׁוִין גַּעַלְבָּט אָן זִשְׁטָאָמִיר, אָן אַיִּין
שְׁטָאָדָט מִיט זִין פְּרִינְד, אָן נִיט גַּעַרְבִּיכְטְּ קָאַרְעָסְפָּאַנְדְּרָעַן מִיט אַיִּם.
צַו דָּעַם פַּעַרְיאָד גַּעַהְעָרָעַן אָן נִור צַוְּיִי צַוְּפָלִיגְעַ בִּרְיךְ פָּוּן פַּעַטְעַרְבָּוָג,
וְזֹאתִין אַבְּרָאָמָאוֹיטֵשׁן אַיִּין אַוְיסְגַּעַקְמַעַן צַו פָּאָהָרָעַן, פָּוּן 1871 אָן
1880. דִּי רַעַגְלַמְעַסְגָּעַן קָאַרְעָסְפָּאַנְדְּעָנָן הַוִּיבְט זיך אָן פָּוּן דָּס נִי
אָן יַאֲהָר 1881, וַיְעַזְּ אַבְּרָאָמָאוֹיטֵשׁ האָט זיך בַּעֲוָעַצְט אָן אַדְעָס, אָן
צִיהָת זיך בְּסֶדֶר בִּין סֻופֶּ 1892 (דִּי וַיְיִתְעַרְדִּיגְעַן בִּרְיךְ בִּין 1894, וְאָס
אַבְּרָאָמָאוֹיטֵשׁ האָט אַדְרָעַסְרִיטְ בִּינְשְׁטָאָקְן קִיְּין יְפָוּ, פַּעהַלְעַן אָן דַּעַר
קָאַלְעַקְצִיעַן). אַבְּרָאָמָאוֹיטֵשׁסְ בִּרְיךְ זִינְגַּן גַּעַשְׂרִיבָן: בִּין 1881 —
הַעֲרָעָאִישׁ (אַחֲזָן אַיִּין בִּרְיךְ רֹסִישׁ) אָן פָּוּן 1881 אָן, אַלְעַ פָּוּן אַדְעָס,
רֹסִישׁ; פָּוּן דָּעַם פַּעַרְיאָד האָבָעַן מִיר נִור גַּעַצְהַלְטָעַ דָּרִי אִידְישָׁע
בִּרְיךְ. אַבְּרָאָמָאוֹיטֵשׁסְ רֹסִישׁ שְׁפָרָאָךְ אַיִּין אַהֲרָטָע, אַפְּטָמָאָל נִיט פְּרִיָּ-
פָּוּן גַּרְיוֹזָעַן. וְאָס דַּעַר גַּרְעַטְעָר אִידְישָׁעַ שְׁרִיפְטַשְׁטָעַלְעָר אָן סְטְלִיסְטָ
בְּעַנוֹצְטָ וְזיך אָן דַּעַר קָאַרְעָסְפָּאַנְדְּעָנָן מִיט זִין נָאַהְעַטְסָטָן פְּרִינְד (אַיִּיךְ
אַיִּדְישָׁעַ שְׁרִיבְעָרָ !) נִיט מִיט אִידְישָׁ, נִור מִיט דַּעַר רֹסִישׁ שְׁפָרָאָךְ,
וַיְעַלְכְּ אַיִּם אַיִּם בָּעָצְם גַּעַוּעַן פְּרָעָמָד, גַּעַוּעַן פָּאָר אַיִּם נִיט אַהֲרָטָע,
נָאַטְרִילִיכְעַן, נִור בְּלוֹזָן אַמִּין "בּוֹךְ-שְׁפָרָאָךְ", — דָּס אַיִּן העַכְסָט כָּאַ-
רָאַקְטָעַרְיסְטִישׁ פָּאָר אַבְּרָאָמָאוֹיטֵשׁן אָן זִינְגַּן דַּעַמְּלָטִיגְעַן אַנוֹזִיכְטָעַן, וְיִ-
פָּאָר יַעֲנַע צִימָט אָן אַיְהָרָע שְׁטִימָנוֹגָעַן בְּכָלְ.

עַס אַיִּין פָּאַלְקָאָם אַיְבָּרִיגְעַן צַו עַרְקְלָעָרָעַן דִּי גַּרְוִיסְטָ בִּיאָגְרָאָפִישָׁע
אָן הַיִּסְטָאָרִישׁ-לִיטְעָרָרִישׁ בְּעַדְיְטוֹנָגְ פָּוּן דַּעַר זַאְמְלָגְגָה בִּרְיךְ, וַיְעַגְּעַן
וַיְעַלְכְּעַן הַאנְדָּעָלָט זיך דָּא. אַיִּין דִּי בִּרְיךְ, וְאָוָ אַבְּרָאָמָאוֹיטֵשׁ בְּעַנְאָכְ-
רִיכְטִיגְטָ זִין אִינְטִימְסְטָעַן פְּרִינְד גַּעַנְוִי אָן אַוְיסְפִּיהָרָלִיךְ מִכְּחָ אַלְץָ, וְאָס
סְקָעָהָר זיך צַו אַיִּם אָן, וְאָוָ עַר גִּיסְטָ פָּאָר אַיִּם אוֹיסָ זִין הָאָרֶץ,
שְׁפִיגְגָּלָט זיך קָלָאָר אָב זִין לְעַבְעַן אָין פְּעַרְלִוִּיפָּ פָּוּן גַּאנְצָע 17 יַאֲהָרָ.
אַלְעַ אַוְיסְעַרְלִיכְעַן אָוְמְשְׁטָעַנְדָּעַן, וְאָס האָבָעַן גַּעַשְׁהַנִּישְׁעַן אָין זִין פָּאַמְּלִיעָ,
זִינְגַּע לִיְדָ אָן פְּרִיד, זִינְגַּע לִיטְעָרָרִישׁ פָּלְעַנְגָּר אָן אַרְבִּיטָ, זִינְגַּע שְׁטִי-

מונגען און שטרעבונגען, געוזלשאפטליך אונזיכטען, זיין וויז און ערנטט — אלץ געפינט און אblkלאנג און די שריפטליך געשפרעכען מיט זיין אלטען אינטמאן פרינד. דערויל האב איד פערעפענטליך נור א ווינ-ציגען טיל פון דער קאליעקיז (אין מינסקער „צייטשריפט”, באנד 5). איד רעכען דעריבער, איז די לעזער וועלען מיר ניט געהמען פאריבעל, אויב איז וועל זיך כאטש אין קווצען אבשטעלען אויף די וויכטיגסטע פון די בריך און אויף זיינער הויפט-איינחהאלט.

פאר יגען וואס האבען פערזענליך געקענט אבראמעויטש', מיט זיין געווונליכער אינגעעהלטנקיט, מיט זיין געויסען גראד טרוקענקייט, שטעלען די בריך, בכלל גענומען, זיינער אלגעמניגער מאן, איהם ארוייס אין גאר און אנדער, גאנץ נײער בעליךטונג. ערנץ טיעף, אונטער זיין רוהיגער, קאלטער, עטוואס בערכענעטער אויסערליךיט און האל-טונג, האט געלאגען א פערבארגענער רייכער קוואל הארציגקיט; ער איז אבער געווונ אפצען נישט פאר יעדערן, נור פאר וועניגע אויסדרער וועהלהטע, — בוגע צו זי פלאגט ער זיך ענטפלעקען אין זיין גאנצער רייכקיט. די בריך צו ביינשטאך' זיינען דורוגענדונגען מיט א רייח-רענדער ואריםקייט, הארציגקיט, אפט-מאל מיט א מין סענטימנטאלאזם. אלץ, וואס קעהר זיך און צו זיין געליעבטען פרינד, פערכאנט טיעף אב-ראמאויטש'. ער אינטערעסיט זיך לעבהאפט מיט יעדער זיך, וואס בעריהרט ביינשטאך', בייז דער מינדעתטער קליביגקיט; ער וויל זיין סען גענוו וועגן אלץ, וואס עס קומט מיט איהם פאר, ער פרעהט זיך מיט יגעטס פריד פונקט ווי מיט און אייגענער שמחה; בשעת יגעטס א ליאד קומט ער גלייד מיט א טרייסט, מיט א בעריהונגן — און די זעל-טענע הארציגקיט פערשפיט ער אויך אויף ביינשטאך'ס פרוי און קיב-דער, אויף דאס גאנצע הוין זיינדס, וואס איז איהם איז טיער און ליעב. פֿרִיְנְדַּשְׁאָפְטָה דְּשֶׁ אֲפָטְהָאָלְטָה אַבְּרָאָמְּדוּתָה פֿאָרְהָאָיְנָסְפֿוֹןְדָּיְהָעָכְּסָטָה רִיכְּתִּיםְעָדָה, וואס דער מענש פערמאגט. „אייער פרינדשאפט — שריבט ער איז בריך פון 17-טען אפריל 1886 — איז פאר מיר א מאראלאישע קראפטיגונג. קיין נאך קאן ניט איזי וואיל אויף מיר ווירקען, איזו צור געבען מיר חشك צום לעבען און צו ארבײַט, ווי דער ואריםמער הוי פון פרינדשאפט — פון אט דעם פריהילינג איבָּם מעגעשענס לעבען!“ זיין ענדיג וויטס פון דעם געליעבטען פרינד, בענקט ער שטאנדיג נאך זיין און נאך די זייניגע, ער טראגט זיך איבער איז די געדאנקען צו זיין געפינט זיך איז זיינר אומגעבעונג. „אייהר האט קיין בעגריך ניט, — ליינען מיר איז בריך פון 21-טען מערץ 1882, — ווי שטאך איז בין צוגעבןדען צו ושייטאמיר. איד האב דארטען פערבראכט די בעסטע יאהרען פון מין לעבען צוישען אייער משפה, וואס איז האב האלט

געקראגען פון גאנצען הארץען און וואס קייןער און קיין זאָד אַין דער וועלט קאָן מיר עס ניט פערבייטען. רבונו של עולם, ווי גליקליך וואָלט אַיך געוווען, ווען מיר וואָלטען וווײַדר געקאנט לעבען אין אַיז שטאָאדט! גלויבט מיר, דאס אַיז מײַן טיעפסטער פערלאָנג פון גאנצען הארץען, און ס'איַז מיר זיס וועגן דעם צו טריימען. אַיז די געדאנקען מײַנַּע בין אַיך צוישען אַיך. אַיך צוגעה פון פערגעניגען, ווי וואָלְאַדִּיאָ, מישא אַיבעריגע קינדערעלעך. אַיך צוגעה פון פערגעניגען, ווי וואָלְאַדִּיאָ, מישא אָון דֵי קליינטשיקע אַגְּנוֹטְקָע טְרַעְטָעָן מִיךְ אָרוּם, צופען מיך אָון פערהיל-כען מיר דֵי אוּירָן מִיט זַיִּעְדָּרְלִיְּרִי. אַיך פֿרֶובּ מִיךְ אַרְוִיסְמַכְּעָן, נור זַיִּבְּלָאָגְעָרָן מִיךְ וַיִּדְיְלִגְעָן... לְיִעְבּוּ קִינְדְּרָעְלָעְךְ, טְיִעְרָעְךְ דֻּעְרָלְעָךְ!...” צו „בר מצוה“ פון בִּינְשָׁטָאָקְס וּזְהָן מישא שריבּיט ער, דעם 11-טְעַנְּן סְעַפְתָּעַמְבָּעָר 1884: „אַיהֲרַ וּוּטַ מִיר גְּלוּבָּעָן? בָּעַת אַיך האָבּ גַּעַלְיוּנַטְן, ווי מישיק חוֹרְטָאַיִן דֵי בְּרַכּוֹת, וְאָס דָּעַר פְּאַטְעָד לְעַרְעַטְמָנַט אַיהם, מַאֲכַעְנְדִּיגּ בְּלִוּזְן זַיִּן קִינְדְּשָׁה עַנְטָעַלְעָן, אָרוּף צוּ לְעַגְעַן תְּפִילָּן, זַיְגַּען מִיר אַרוּסְגַּעַטְרָאַטָּעָן טְרַהְרָעָן אָוֹף דֵי אוּיגָעָן. אָון דָּאס, וְאָס אַיך האָבּ לְיִדְעָר אַיִּינְדָּעָן דָּעַר מִינְיָט וַיִּט גַּעַקְעָנָט אַלְיָין עַרְפְּלָעָן, בָּעַט אַיך אִיצְטָט טְהָאָן פָּאָר מִיר — אַיהם אַרְמוּנָהָמָעָן אָון צַוקְשָׁעָן שְׁטָארָקְ.” פָּאָר אַיטְלִיכְעָן קִינְדְּ בִּינְשָׁטָאָקְס גַּעַפְּינְט אַיהֲר אַיִּינְדָּעָן בְּרִיףּ פון אַכְּרָאָ מאַוְוִיטְשָׁן אַ וְאָרָעָם, צְעַרְטָלִיךְ וְאָרטָם, אָון עַר פְּאַסְטָזְזִיךְ דַּעְרָבְּבִי צוּ צוּ יְעַדְרָעָנָס כָּאַרְאָקְטָעָר, גַּעַוְוָהָנָהִיטָּעָן אָון אַפְּיָלוּ צוּ אַיטְלִיכְעָנָס צַוְּנָעָדָעָן. זַיִּן בְּרִיףּ פָּוּן 7-טְעַנְּן יָאָנוֹאָר 1885 עַנְדִּיגְט זַיִּן מִיט אַ צָּרָ שְׁרִיפְטָ, אַדְרָעָסְטָרָט צוּ בִּינְשָׁטָאָקְס עַלְטָעַרְעָרְטָאַקְטָעָר : „טְיִיעָרָעָ טִינְגָּא! אַיך גַּיבּ דִּיר אָבּ מַזְלָטָבּ מִיט אָן אַמְּתָה/עָ, אַיבְּרָגְעַבְּעָנָעָם פְּרִינְדָּ: דָּעַר פְּרִינְדָּ נְעַמְּלִיךְ בֵּין אַיךְ, שָׁ. אַברָאַמְּאוּיטָשָׁ! אַנוֹיְטָעָן גַּיבּ אָבּ פָּאָר מִיר פִּיעָלָ קְוּשָׁעָן. וְאָס מַאֲכָעָן אַיהֲרָעָ קְרָאַלְקָעָס, קְעָז, הִינְטָלָעָ אָ. זָ. וּ. אָ. זָ. וּ?“ אַיִּן יָאָהָר 1881 אַיִּן בִּינְשָׁטָאָקְס אָהָן דָּעַר עַרְלָוִיבְּנִישָׁ פָּוּן/ם וְאַלְינְגָּר גּוּבְּרָנָאָטָאָר (בַּיִּ וּוּלְכָעָן עַר הָאָט גַּעַהָאָט אַ שְׁטָעָלָ) אַוְעָקָר גַּעַפְּהָרָעָן אָוּףּ אַיְנִיגָּעָ טְעָגָ קִיְּן פְּעַטְעַרְבָּוָרָגָ, כְּדִי צוּ בְּעַטְיִילְגָּעָן זַיִּד גַּעַפְּהָרָעָן אַזְוָעָמָנְפָּהָרָ פָּוּן אַדְיִישָׁעָ כְּלַלְ-תְּהָוָעָר ; מַחְמָת דָּעַם הָאָט עַר פְּעַלְאָרָעָן זַיִּן שְׁטָעָלָ, קִיְּן אַנְדָּרָעָ בְּעַשְׁעַפְּטִיגְוָנָגָ, עַר מַהְתָּ זַיִּד מִיט אַלְעָ כְּתוּת אַוִּיסְוּרִיקָעָן פָּאָר אַיהם אַ שְׁטָעָלָ, אַ בְּעַשְׁעַפְּטִיגְוָנָגָ, קְרַעְפְּטִיגְוָנָט אַיהם דָּעַם מִותָּה. אַבְּעָר נִיט שְׁטָעַנְדִּיגְ אַהֲלָט עַר אָוִיס דָּעַם טָאָן פָּוּן טְרִיסְטָ, בְּעַרְהִיגְוָנָג — דָּעַם פְּרִינְדָּס זַיִּד בַּיִּ אַיהם אַרוּסָ אַזְוָינָעָ וּוּלְטָעָר : „אַיך פָּוּן יְעַנְגָּר צִיְּטָ רִיסְעָן זַיִּד בַּיִּ אַיהם אַרוּסָ אַזְוָינָעָ וּוּלְטָעָר : „אַיך

דערמַאָהן זיך אַיעֵר לאָגָע, וואָס אַיהְר האָט בעשְׁרִיבְּעָן אַין אַיעֵר לעצְטָעָן ברִיף, אֹן מֵין האָרֶץ בעגִיסְטַּז זיך מִיט בְּלֹוט. עַס אַיְזַּמְּרַב בִּיטְעָר אֹן טְרוּיְעִירִיג, וואָס אַיך בֵּין בֵּית אִימְשְׁטָאנְגֵּד אוַיסְתְּהָלְפָעָן דַּעַם פְּרִינְגֵּד אַין אַ שְׂוּעָרְדָּר צִיְּט. אַיך שְׂוּעָרְ בֵּי גָּטָם, כַּחֲאָב מְוֹרָא צַו זָגָעָן אַיך, וְוי וְוִיְיט אַיך בֵּין גַּעֲרֻעַנְקָט. שְׁרִיבְּטַמְּרִיר אָן, פְּרִינְגֵּד מִינְעָר, וואָס הַעֲרָט זיך בֵּי אַיך אַין דַּעַר הַיִּם, וְוי פְּעַרְבְּרִינְגְּגָעָן אַיעֵרְעָן קִינְדְּעָלָעָן דַּי וְוואָס קָאַצְּעָס... אַט האָבעָן זיך אַ לאָז גַּעֲתָהָאָן טְרָהְרָעָן, אֹן אַיך וְוַיְין. בְּנָאָמָנוֹת, אַיך וְוַיְיס נִיט, וואָס מִיט מִיר טְהָוָת זיך. נַעֲמָת מִיר אַרוֹסִים, אַיך בְּעַט אַיך, מֵין האָרֶץ — ס'אַיז מֵין אַונְגָּלִיק. פַּעַ! — אַין יַאֲחָר 1888, וְעַן עַס זִינְעָן בְּאַרְגְּעַשְׁטָאנְגָּעָן רַאֲבִינְעָרְ-זָוָאַהָלָעָן אַין אַדְעָם, האָט זיך אַברָאָמָאוֹיטָש, אַינְאַיְינְגָּם מִיט דַּעַם בעוֹוָאָסְטָעָן אַדְעָסְעָר בְּלַתְהָוָעָר מְרָגְלִיוֹת אֹן מִיט אַנְדְּעָרָעָ פְּאַרְשְׁטָהָעָר פָּוָן דַּעַר דָּאַרְטִיגָּר אַינְטָעָר לְגַעַנְצָן, גַּעַמְיָהָט, עַס זָאַל אַוִּיסְגָּאַלְבָּעָן וְוַעֲרָעָן בִּינְשָׁאָק. וְעַגְעָן דַּי הַכְּנוֹת צַו דַּי וְזָהָלָעָן אֹן מִכְּחָה דַּי אַוִּיסְטְּכָטָעָן פְּלָעָגָט עַר אַיְהָם אַפְּטָשָׁרְיָהָעָן. אַיְן צִיְּט האָט אַברָאָמָאוֹיטָש שְׁטָאָרָק גַּעַהָאָפָט אוּפְּטָרָגָלָג. "שִׁיקְט אַרוֹסִים — שְׁרִיבְּט עַר בִּינְשָׁאָק' — דַּי מַעַלְדוֹגָן וְעוֹגָעָן אַיְירָאָגָן קָאַנְדִּיאָטָוָר אוּפְּטָרָקָעָס נָאָמָעָן, עַר וּוּעַט שְׁוִין אַלְיָין דְּעַרְלָאָגָעָן וְוַאֲהָיָן מַעַן בְּעַדְאָרָף. מַעַן מוֹזְדָּעָוָילָהָאָלָטָעָן דַּי זָאַךְ בְּסָוד. שִׁיקְט אַיְהָם אַרוֹסִים אוּפְּטָרָקָעָס, אַיְעָרָפָאָרָלָאָר, בְּקִיצוֹר — אַלְיָין, וְוואָס מַעַן בְּרוּידָךְ". אֹן עַר גַּיט אַיְהָם דָּעְרָבִי אַן אַנְצְּחָעָרָעָנִישׁ וְעוֹגָעָן אַגְּוֹטָעָר אַוִּיסְטְּיכָט, אוּפְּטָרָקָעָס עַכְטָעָן שְׁטִיגָּעָר פָּוָן מַעַנְדָּלָעָן מַוְכְּרָסְפָּרִים, אַלְיָין אַונְטָעָרְשְׁטְּרִיכְבָּעָנְדִּיגָּדְיָי גַּאנְצָעָ פְּרָאָזָעָ: "גַּאֲלַטְשׁוֹן זַיְן מַעַהָר נִיט דַּי בְּאַרְדָּ ! אַיְן גִּיכְעָן הַאָפָעָן מִיר אַוִּיסְטְּזְרוֹפָעָן אַיך מִיט אַ דְּעַפְּעָשָׁ". דַּעַד אַנְדְּעָרָעָר קָאַנְדִּיאָטָאָבָעָר, ח. י. גּוֹרְלָאָנְדָה, וואָס האָט גַּעַזְוָכְט אַוִּיסְצְּוֹנָהָמָעָן בֵּי דִי דִיְינִים אֹן דַּי פִּינְסְטָעָרָעָלָעָלָעָמְעַנְטָעָן, האָט אַינְאַיְינְגָּם מִיט זִינְעָן הַילְּפָסְ-לִילְּטָעָט אַוִּיפְּטָאָלָעָלָכִים ; עַס האָבעָן נִישְׁתְּטָעָט גַּעַפְּעָהָלָט אַי "גַּעַנְזָלָעָד" מִיט "לְאַטְקָעָס", אַי גַּעַדְרוֹקָטָעָט אַוִּיפְּ בִּינְשָׁאָק' — אֹן אַוִּיסְגָּאַלְבָּעָן גַּעַוּוֹאָרָעָן אַיְן גּוֹרְלָאָנְדָה. אַברָאָצָה מַאוֹוִיטָש אַיְן גַּעַוּוֹן טִיעָפָעָ גַּעַרְעַנְקָט אֹן אַוִּיפְּגָעְבָּרָאָכָט פָּוָן דַּי וְזָהָלָעָן אֹן זִיְּעָרָ מִיאָסָן דְּעַזְוּלְטָאָטָט. אֹן עַס אַיְן כְּדָאי צַו נָאָטְרָעָן, אֹן דָּאַס מַאלָה האָט עַר — פְּטִיכְאַלְאָגִישׁ אַזְוִי גַּטְיָרְלִיךְ ! — אַוִּיסְגָּאַסְעָן זִיְּנָן האָרֶץ נִיט אַיְן אַ רְוִיסְיָהָעָן בְּרִיף, נָוָר טָאָקָע אַוִּיפְּמָאָמָעָלָשָׁן. מִיר בְּרִינְגָּעָן דָּא אַיְנוּם פָּוָן דַּי וְוַיְצִיְּגָע אַידְיָשָׁע בְּרִיף, וואָס גַּעַפְּנָגָע זיך אַין דַּעַר קָאַלְעָקָץ צִיעָן ; עַר קָעָהָר זיך אַן צַו דַּי רַאֲבִינְעָר-זָוָאַהָלָעָן¹⁾ :

¹⁾ מִיר עַנְדָרָוָן נִיט אַברָאָמָאוֹיטָשׁ עַם אַרְטָאָגְרָאָפִיעָן.

אדאסא, 23 פערזאָר 1888.

„טהיעערער פרײַנד!

„הינטיגס מאל שרייב איך אויף פראָסט יודיש אָזוי: „הָדוֹדָיִם
נְתָנוּ רֵיחַ” — די יודען האבען געגעבען די שמוכט! עטליכע טאג
פֿאָר די וויבָָרָעָס האבען וויסע חַבְּרָה גַּעֲגַּבְּעָן דֵּיאַ שְׁמוֹכְּת אֵין דָּעַר גַּאַ
זַּעַטַּע, „גָּאוֹאָרָאָסִיסְּקִי טַּעַלְגָּרָאָן”. עַס האָט גַּעַשְׂטַּונְקָעָן אֵין עַפּוֹשַׁ,
אָזֶן פּוֹן דָּעַם עַפּוֹשַׁ אַיז אַרְוִוְסְּקָרָאָכָעָן וַיְיַעַר רְבָּ גּוֹלָאָנד! שְׁפִּירָא
הָאָט אַיךְ מְסֻתָּמָא וַיְעַגְּעַן דָּעַם פַּאֲדָרָאָכָעָן שְׁוִין גַּעַשְׂרִיבָּעָן. עַר הָאָט
נְעַמְּלִיךְ דֵּיאַ לְעַצְּטָע צִיְּטָע גַּעֲרָבִּיט, מְרַגְּלָיוֹת הָאָט אַיךְ גַּעֲרָבִּיט, אַבְּעָר
די שמוכט פּוֹן יְוִדְּיַעַן דָּגָאנָסָעָן אַיז שְׁרַעְקָלִיךְ שְׁטָאָרָק. דָּעַר
עַפּוֹשַׁ פַּאֲרָגָאנָגָעָן אֵין נָאָזָן, אָזֶן אַיךְ בֵּין אַצְּינָד עַרְעָנָסָט קְרָאָנָק. דָּעַר
קָאָפְּ אַיז מִיר פַּאֲרָבָּונָדָעָן, אָזֶן אַיךְ בֵּין נִישְׁטָּאָנָד צַוְּ שְׁרַיְבָּעָן.
— אַיךְ הָאָלָט מִיד טַּאָקָעַ בֵּיאָא מִינָּס: אָזֶן וּוֹאָילָאָזֶן דָּעַם מעַשְׁעָן, וּאָסָ
גַּעַהַר זִיךְ מִיטְ אַונְזָעָרָעַ יְוָדָלִיךְ נִישְׁטָּאָן. אַיִּ, בְּרוֹדָעָר, שְׁלַעַכְּטָעַ צַוְּ דִּיְ
גַּעַן, צַוְּ לְעַבְּעַן פּוֹן יְוִדְּיַעַן קִינְדָּעָר!

„מִין גָּאַצְּן הוּוֹגָעָן דָּגָרָסָט אַיךְ אָזֶן אַיִּיעַר טְהִיעָרָעַ וּוֹיְבָּ. אַצְּינָד
אַיז מִיר אָוּמָעָלִיךְ אָסָר צַוְּ שְׁרַיְבָּעָן. אַיךְ קָעָן פּוֹנְסָטָן קָעָנְדִּיגָּעָן
עַנִּין „רְבָּנוֹת” נִשְׁטָּה רְדִיעָן. עַס קָאָכָט זִיךְ מִיר אַיבָּעָר דָּאָס בְּלוֹט. פָּעַ
אַיז עַפּוֹשַׁ! — זִיתָ מִרְ בעַסְעָר גַּעַזְוָנָט אָזֶן גַּלְיְקָלִיךְ, נִשְׁטָּה צַוְּ בְּעַדָּאָר
פּוֹן זִין בֵּיאָא יְוָדָעָן אָרְבָּ. אַיִּיעַר גַּעַטְרִיעָרָעַ פְּרִיְבָּדָשָׁן. י. אַבְּרָאָמָאָוִוִּיטָשָׁן.

אָזֶן דִּי בְּרִיףְ פּוֹן דִּי 60-עַר יְאָהָרָעָן קָלָאָט זִיךְ אַבְּרָאָמָאָוִוִּיטָשָׁן אָפְּט
אוֹףְ זִין מַאְטָרִיעָלָעַ לְאָגָעָ. „סְאִיז גַּעֲקוּמָעַן די צִיִּיט, — לִיְעַנְעַן מִיר
אָזֶן זִין בְּרִיףְ פּוֹן 2-טָעַן אַוְגָוָסְט 1864, — וּוֹעַן אַיךְ מוֹזָעָטוֹאָס תְּהָאָן
פֿאָר מִין הוּוֹיְגָעָן, אָזֶן אַיךְ וּוֹיְסָ נִיטָּוֹס צַוְּ אָוּנְטָעָרָנָהָמָעָן. בֵּין
אַיצְטָבְּין אַיךְ גַּעַזְוָנָן אַינְגָאנָצָעָן פְּאָרָטָהָאָן אַיז לְיַעַבָּע צַוְּ אַונְזָעָר הַיְלִיגָּעָר
שְׁפָרָאָךְ, אַיךְ פְּלָעָגְטָאָג וּוֹיְגָאנָטָהָאָרָעָוָן, כְּדֵי אַוִּיסְצָהָהָעָלָפָעָן מִיטְ מִין
בִּיסְעָלָעָן קָעָנְטָעָנִישָׁ מִינָּעָן מִיטְבָּרִידָעָר (עַר מִינָּט זִין זָאָמְלוֹגָגְ קְרִיטִישָׁ)
פְּבוֹלִיצִיסְטִישָׁ אַרְטִיקְלָעָן „מִשְׁפָּטָשָׁלָום” אָזֶן זִין הַעֲבָרָעָאִישָׁ בְּעַרְבִּיְּ
טוֹנָגָ פּוֹן לְעַנְצִ'סָּ נְאָטוֹרְגָּעָשִׁיכְטָעָ, אָוּנְטָרְעַן נְאָמָעָן „תּוֹלְדוֹת הַטְּבָעָ”).
פְּעוֹרְגָּעָסְעָנְדִּיגָּ, אָזֶן אַיךְ הָאָבָּא וּוֹיְבָּ מִיטְ קִינְדָּעָר; אַיךְ הָאָבָּגָהָאָלְטָעָן
אָזֶן טְרָאָכָטָעָן וַיְעַגְּעַן דָּעַם נְזָעָן פּוֹן מִין פָּאָלָק, אָזֶן אַיךְ הָאָבָּפָּרָ
גַּעַסְעָן צַוְּ אַרְגָּעָן וַיְעַגְּעַן מִינָּעָן קְלִינְיָעָן קִינְדָּעָר. אָזֶן אַיזְטָמָ, וּוֹעַן עַס שְׁטַעַתָּ
פְּאָר מִיר קָלָאָר מִין גַּרְוִיסָּעָ פְּלִיכְטָ גַּעַגְּעָן מִין הוּוֹיְגָעָן, וּוֹעַר אַיךְ
פְּעַרְצִיטָעָרָט דָּעַרְזָעָהָעָנְדִּיגָּ, אָזֶן נָאָרָאָלָעָ מִינָּעָן מִין הוּוֹיְגָעָן, וּוֹעַר אַיךְ
קוּמָט מִיר קִינְגָּרָ נִשְׁטָּזְ צְוָהִילָּחָ”. אַבְּרָאָמָאָוִוִּיטָשָׁה אַיךְ זִיךְ גַּוְתָּ

געפיהלט דעם טרייערגען גורל פון די דעםאלטיגע העברעהישע „מחבריםם“; איהם איזן אויך אויסגעקומען פערזענלייך, אדער דורך בע-
קאנטע צו פערשפֿרייטען זיין ווועתק, און לושאַט פֿלעגט מעהרטטעןצעניליס
ביט געליגען אויסצושלאָגען אַפְּילוֹ די הוצאות אויף דורך און פֿאָפֶר.
„דערהערענדיג, אָז אַיהֲר גַּפִּינְט זִיךְ אִיצְט אַין דָּובָנָה, — שְׁרֵיְבַּט עַר
בִּינְשְׁטָקְן דַּעַם 17-טָעַן אָפְּרִיל 1863, — האָב אַיך בַּעַשְׁלָאַסְעָן אַנְצָוָ
שְׁרֵיְבַּעַן אַיך אַחֲיוֹ אָזֶן בְּעַטְ�עַן אַיך, אַיהֲר זָאַלְט אָזְוִי גּוֹט זִיין מִיר מִיט
צּוֹטְיְילְעַן וּוּגְעַן מִינְעַן בִּיכְעַר, וְאָס אַיך האָב לוֹיט אַיְיָר עַצְּחָ מִיט אָ
הַאָּבָּב יְאָהָר צְרוּיק אַרְוִיסְגַּשְׁקִט אַיְיָר גַּעַהְתָּעַן שְׁוּעוֹהָר: אַיך האָב
אִיהם שְׁוִין עַטְּלִיכְעַמְּל וּוּגְעַן דַּעַם גַּעַשְׁרְבִּעַן, האָב אַבעָּר פָּוֹן אַיהֲר
קִיְּין עַנְטְּפָעָר נִישְׁטָה. טְהָוָת מִיר דַּעַם חָסָד, לַיְעַבְּרָ פְּרִינְד, זָאַרגְּט צּוֹ
פֻּרְשְׁפֿרִיטָעַן מִינְעַן פֻּרְאַוְאָגְּלָטָעַ בִּיכְעַר צּוֹוְשָׁעַן דַּי מְשָׁכְּלִים אַין
דָּובָנָה. אַיך האָב אַחֲיוֹ אַרְוִיסְגַּשְׁקִט סְרִ-חֶכְל וּזְקָם עַקְּנוֹ, אָזֶן דָּובָנָה
פֻּרְמָאָגָט דָּאָך פִּיעָל לַיְעַבְּהַאָבָּר פָּוֹן הַעֲבָרָאִישׁ! “אַיך בְּעַט אַיך,
לַיְעַנְּגַעַן מִיר אַין אָז אַנְדָּעָר בְּרִיף — אַיְבְּרָגְּבָּעָן דַּעַם שְׁלָעָר (פָּוֹן זְשִׁידָ
טָאַמְּרָעָר רָאַבְּיָנָר-שָׁוֹל) הָאָ גַּלְדָּפָאָדָעָן (דָּעָר קּוֹמְעָנְדִּיגָּר גַּרְנִינְדָּעָר פָּוֹן
אִידְיָישָׁן טָעַטָּעָר), אָז זִיין בְּרִיף האָב אַיך עַרְהָאָלָטָעַן, אָזֶן אַיך בְּעַט
עַנְטְּשָׁוְלִידְגָּעָן, וְאָס אַיך האָב אִיהם נִיט גַּעַנְטְּפָעָרָט — אַיך האָב עַס נִיט
גַּעַקְּאָנָט, וּוְיִל אַיך בֵּין גַּעַוְוָעַן זְעַהָר פֻּרְאָנוּמָעָן; דָּאָס גַּעַלְד, וְאָס עַר
הָאָט גַּעַלְיִיּוֹט פָּאָר מִינְעַן בִּיכְעַר, זָאַל עַר אָזְוִי גּוֹט זִיין אַרְוִיסְגַּשְׁקִעָן מִינְ
פְּרִויִּיּוֹ. צְוִילְעָב פֻּרְאָקוּפָעָן זִיין בִּיכְעַר קּוֹמָט אָוִיס אַבְּרָאַמְּאוֹיטִישׁן פַּיעָל
אַרְוִמְצָפָאָהָרָעָן. אַין בְּרִיף פָּוֹן 24-24-טָעַן אָוָגוֹסְט 1867, קְלָאָגָט עַר זִיך
אוּפְּתִּיּוֹ “מְאַטְּעָרָנִישׁ, קְאַפְּ-דְּרָעָהָעָנִישׁ אָזֶן נִשְׁטָ-לִיעָבָעָ מִיהָ מִכְּחָ פֻּרְ-
קְוִיְּפָעָן” זִיין בִּיכְעַר. עַר זָכְט אַ בעַשְׁעַטְפִּיְגָּוָג, וּוְיל בעַקְוּמוּן אַ לעָה-
רָעָרְשָׁטָעָל, אַבעָּר אַ לְאַגְּגָעָ צִיְּתָ קּוֹמָט דַּעַרְפָּוֹן גַּאֲרָנִישָׁט אָרוֹוִיס. “מִינְ
לָאָגָע אַין אִיצְט שְׁלָעָכָט — שְׁרֵיְבַּט עַר דַּעַם 10-טָעַן מַאי 1868, פָּוֹן
אַדְעָס, — אַיך האָב, גָּאט צּוֹ דָאַנקָּעָן, אַ פְּרִויִּיּוֹ מִיט קִינְדָּעָר, אָזֶן אַיך קּוֹם
נָאָך אַלְיָ אָזֶן צּוֹ מִינְעַן שְׁוּהָרָס קָעָסָט, אָזֶן פָּוֹן אַלְעָלָ הבְּתוֹחוֹת פָּוֹן בעַקְאַנְטָע
אָזֶן פְּרִינְד צּוֹ טְהָאָן וְאָס פָּאָר מִיר וּוּעָרָט גַּאֲרָנִישָׁט. דָעָר אַיְבְּרָשְׁטָעָר
וּוְיִסְטָ, וְאָס אַיך בֵּין אַוִּיסְגַּשְׁטָאָנָעָן, וּוּזְעָן אַיך בֵּין גַּעַוְוָעָן גַּעַצְזָוָאָנָעָן
אוּוּקְצָאָוָאָנְדָעָרָן הַעֲטָיוֹיִת פָּוֹן מִינְזָהָזָעָזָנָד, טָאָג וּוּ נְאָכָט בֵּין אַיך
אַין אַיְיָ קּוֹמָעָר, אָזֶן מִינְזָהָזָעָזָנָד — אַפְּגָנָג אַין גָּוָר — אַפְּשָׁר וּוּעָט מִיד
גַּעַלְיִגְעָן צְנוּנִיפְּקָלִיבָּעָן עַטוֹּאָס גַּעַלְד, אַיך זָאַל קָאַגְּעָן אַומְקָעָהָרָעָן זִיך
אַחֲיָים אָזֶן זְעָהָן זִיך וּוּדָעָר מִיט מִינְעַן קִינְדָּעָר.”
וּוְ גַּעַדְרִיקְט עַס אַיְזָ נִיט אַבְּרָאַמְּאוֹיטִישׁ/עַס פֻּרְזָעָנְלִיכְעַ לְאַגְּעָ, סְטָאָ-
רָעָט עַר זִיך אַבעָּר שְׁטָעָנְדִּיגְ פָּאָר יְוָגָעָלִיטִיט, וְאָס שְׁטָרָעָבָעָן צּוֹ בִּילָ-
דוֹגָג. אַין זִיין בְּרִיף פָּוֹן יְעַנְּרָ צִיְּתָ טְרָעָפָעָן זִיך אַפְּטָע בְּקָשָׁות וּוּעָ-

אייך מיט דעם נייעם יאהר. הלאוי זאל דאס קומענדיג יאהר אייך בריני-גען גליק און טרייסט פאר אלע הארצ'יקלעמעניש און צרות, וואס איהר זונט איסגעשטאנען אין דעם אלטען, פערגאנגעט זונט יאהר; זיט גליק-ליך, מיינע טיעערע! און נאך איננס וועל איך בעטען ביים אלמענטיגען גאט: ער זאל האבען רחמים אויך אויף מיר, זיבדייגען, און אביסעל מיר פערגריניגערען די שועערע משא פון'ם ארכיטיס-לעבען. איך, ס'איו שועער אויף דער עלייטער שטענדיג צו הארעווון, שלאגען זיך ווי א פיש און וואסער, אלץ צוליעב דעם שטיקעל ברויט!..."

קײַן אדעם איז אבראָמָאָמוּיש אַרְבִּיבְּרֶגְּעֶפְּהָרְעָן אֵין יַאֲהָר 1881, צוליעב דער שטעל, וואס ער האט דארטונג בעקומען. ער האט אויך גע-שפירט דעם טעם פון יונגער קלהה, וואס איז געלעגען אויף אונזערע בעסטע שְׂרִיפְּתְּשְׁטְּעָלָעָר: ווי פרץ האט געמוות, כדיז צו דערנעהרען זיך און זיין פָּאָמְלִיעָא, אַבְּגָעְבָּעָן זיין בעסטע צייט דער ואָרְשְׁעוּזָה "גִּמְנָעָ" מיט איהרע ווענג-צְצִיכְיָה עַנְדָּע קְהַלְשָׁע עֲנוֹנִים, לִילְיְנְבָּלוּם — דער אַדְּעָסָעָר "חַבְרָה-קְדִישָׁא", אַזְוִי אַיז אַרְבָּאָמָאָמוּיש גענוויגט געוווען צו געהמען אויף זיך די פערוואָלטונג אַבְּעָר דער "תַּלְמוֹד-תּוֹרָה" פון אַדְּעָס. די שטעל האט איהם געגעבען אַשְׁטִיקָעָל בְּרוּיט, אַבְּעָר זי האט געפֿאָדָרָט פון איהם אַ מסָע צייט, אַרְבִּיט אֵין מִהָּ. אויף איהם אַיז געלעגען די גאנצע פָּעַדְאָגָאַיְשָׁע זיט פון דער אַנְשְׁטָאַלְט — ער האט געמוות אַלְיָן געבען שְׁטוֹנְגָּעָן, אַנְפִּיהָרָעָן די אַרְבִּיט פון די אַיְבְּרִיגְּעָע לְעַהְרָעָר, אַכְּטָוָג געבען אויף די שְׁלָעָר, פִּיהָרָעָן אֵין נוֹרִיטִיגָּע פָּעָלָעָן אָנוֹנְטָעָרָה אַנְלָוָנְגָּעָן מיט זַיְעָרָע עַלְטָעָרָן אַדְעָרָ קְרוּבִּים; צוֹגְּלִיךְ האט ער געהאט צו פֿעָרָן וְאַלְטָעָן אויך אַבְּעָר די אַדְמִינִיסְטְּרָטִיוּעָ אַנְגָּלְעָגְּנָדִיטִיטָעָן פון דער שְׁוֹל, זַאְרָגָעָן וְזַעְגָּעָן איהרע מְאַטְּרִיעָלָע בְּעַדְעָפְּעָנִישָׁן, פִּיהָרָעָן אַ גְּרוּיסָע אַפְּיָי צִיעָלָע קָאַרְעָסְפָּאַנְדָּעָן, אֵין אַחֲזָע דֻּעָם — האבען שְׁטָעָנְדִּיגָּע עַסְקִים מיט די גְּבָאִים פון דער "תַּלְמוֹד-תּוֹרָה", וואס פְּלָעָגָעָן, גַּעֲוָעָה נְלִיךְ, קוֹרָן מען מיט אַ בְּרִיטָעָר דַּעָה, זיך האלטען פָּאָר גְּרוּיסָע מְבִינִים, אֵין יַעֲטָוָי דער זיך זיך מִישָׁעָן, אָ. אָ. וּ. דאס אלץ האט גְּעוּרִיבְּט בֵּי אַרְבָּאָמָאָ וְוִיטְשָׁן אַ מסָע צייט, גַּעֲפָאָדָרָט אַרְבִּיט אֵין אַ בְּרָגָע, שְׁטָעָנְדִּיגָּע אַרְוִיסָּת גְּעוּרִיבְּן קָאַפְּדָרָעָה עַנְגָּשָׁן, זַאְרָג אֵין עַגְמָה-גַּנְשָׁן. אֵין די בְּרִיךְ בְּאַקְלָאָט ער זיך תְּמִיד אויף זיין שְׁטָעָל. "די לעצטע צייט אַרְבִּיט אויך זיך אַן אַקְסָם סִי טָאָג, סִי נָאָכָט, אֵין אַיך האָבָּפָּר זיך קְיַיָּין פְּרִיעָה מִינְשָׁת. די שְׁטָעָנְדִּיגָּע עַסְקִים מיט פְּרָשִׁידָעָן אַנְגָּלְעָגְּנָהִיטָעָן פון מִין שְׁטָעָל מְאַכְּעָן פון מִיר מַמְשָׁ אַתְּלָ" (בריף פון 30-טָעָן דִּצְצָעָמְבָּעָר 1886). "עַס אֵין נִיט קְיַיָּין גּוֹזְמָא, — שְׁרִיבְּטָעָר דֻּעָם 11-טָעָן פְּעַבְּרוֹאָר 1887, — וְוּזָן אויך וְוּל אויך זַעְגָּעָן: די אַרְבִּיט פְּרָשִׁילְגָּט מִין גָּאנְצעָ צייט, נִיט אַיבְּרָלָאַזְעָנְדִּיגָּע מִיר אַפְּלִוָּן אַרְבִּיעָ מִינְוָת אויף צו בעשעפְּטִיגָּעָן זיך

מיט עטווואס אנדערס אחזע מײַן פערשאָלטנע שטעל. איך בין אויף דער עלטער פערואנדעלט געווארען אין אַין "קליאָטשע", פון פריה- מאָרגען ביַ שפֿעט אַין דער נאָכט ציה איך די ליאָמְקָע, זיפּצענְדייג וועגֶען דער פערלאָרעד-געאנגענער פרײַהִיט אָונָן וועגֶען די אַידָאָלעָן, פון וועלכָע אַיך האָב געטרוימֶט. זיין אַ קליאָטשע מיט אַ פִּיהָלעָנדָעָר נשמה אָונָן מיט אַ מענְשְׁלִיכָעָר נאָטוֹר — אַך, דאס אַיז אַ גִּיהְנוּם/שֻׁעָפִין. הונְדָרֶט מאָל גִּילְקָלִיכָעָר אַיז דער, ווֹאָס פַּערמָאָגֶט בֵּי אַ מענְשְׁלִיךְ אַיסְזָעָהָן די אַסטָּר פון אַ קליאָטשָׁע!..."

אחז'ן די שווערט ארבײַיט אָהֶן אויפֿהער, האט די שטעל געהאט נאָך א ביטערע זײַט — די מאָטעריעַילע אַבענְגִּיגְקִיט, ווֹאָס אַברָאַמָּאוֹויטש האט שטענדיג טיַעַג געפֿהאלט. „אַיך וועל אַיך אַין קָוָרְצָע שְׁטוּרְיכָען, — לְיִעְנְּגַע מֵיר אַין זַיִן בָּרִיךְ פּוֹן 9-טַעַנְּ יְוִנִּי 1891, — גַּעֲבָעָן אַ בִּילְד פּוֹן מִיּּוֹן הִינְטִיגָּעָן טָאג. דָּעַר זַוְּהָן פּוֹן מִיּּוֹן פְּרִינְד, דָּעַם פְּעַרְשְׁתָּאַרְבָּעָנָם האַלְפּעָרִין, אַ יְוָנְגָּעָרְמָאָן פּוֹן 20 יָאָהָר, אַ גַּעַרְאַטְעַנְּדָר אַין אַלְעַ הִינְזִיכְטָעָן, אַיְזַי מִיטַּ דָּרִי טָאג צְוִירִיךְ פְּעַרְפְּאַלְעַן גַּעַוְאָרְעַן אָהֶן אַ שָׁוָם נַאֲכְרִיבְט (זַיְעַר פְּאַמְּלִילִיעַ לעַכְתַּ אַצְטַם אוֹיףַ אַ דָּטָאַשׁ). נַאֲךְ פִּיעַל זַוְּכָּנְנִישָׁ האַט וַיַּךְ גַּעֲכָטָעָן אַרוֹיְסָגָעַשְׁטָעָלָט, אָזֶה עַר האַט וַיַּךְ דָּרְשָׁאַסְעָן אַיְזַי אַ נַּוְמָעָר פּוֹן אַ הִגְעָן הַאַטְעָל. די גַּאנְצָע פְּאַמְּלִילִיעַ אַיְזַי אוֹיסְטָר זַיַּד, מַעַן לוֹפְּט, מַעַן האַוּוֹת שְׁלִינְגָּעָנְדִּיגְיַי טְרֻהָּרָעָן, סְטָאַרְעַנְדִּיגְיַי בְּעַהְאַלְטָעָן דָּעַם שְׁרָעָקָדְלִעְדָּן פּוֹן דָעַר צְעַרְטְּלִיךְ לְיַעַבְעַנְדָעָר מַוְתָּעָר. הִינְגַּט אַיְזַי דָעַר פְּרִיה האַט מַעַן גַּעַרְאַכְטָן די אַונְגְּלִיקְלִיכָּעָ מַוְתָּעָר גַּלְיָיךְ פּוֹן דָעַר דָּטָאַשׁ צַו מִיר אַחִים, וַואֲוֹעֵס האַבָּעָן זַיַּד צְוּנוֹיְפְּגָעָלְקִיבָּעָן אַיְהָרָעָ קִינְדָּעְלִעְדָּן אַוַּן אַיְנְגָּעָ פּוֹן דִי קְרוּבִּים, אַוְן אוֹיףַ מִיר אַיְזַי אַרוֹיְפְּגָעָלְעָגָט גַּעַוְאָרְעָן צַוְּ גְּרִיטְעָן זַיַּץ דָעַם שְׁרָעָקְלִיכְבָּעָן קְלָאָפְּ. וַואֲסָסָאֵיַן פְּאַרְגְּעָקְוּמוֹן אַיְזַי מִיּּוֹן גַּעַמְּתָה בַּיִּם עַרְפְּלִיעָן דִי שְׁרָעָקְלִיכָּעָ פְּלִיכְטָן, — דָאַסְטָ קָאנְטָ אַיְהָרָ אַלְיָין פְּעַרְשְׁטָעָהָן; אַיך בֵּין שִׁירְעָ נִיסְטָ גַּעַשְׁטָאַרְבָּעָן אַינְגָּיְנְעָמָט מַעַט דָעַר מַוְתָּעָר. וַואֲסָסָאֵק אַבָּאַזְגָּוְרִיטָ פְּעַרְשְׁידָעָנָעָ מַעְדִּיקָּמָעָנְטָעָן אַוַּן אַפְּרִיהָר אַיְנְגָּלְעָדָעָן אַ דָּקְטָאָר. וַואֲסָסָאֵן אַגְּנוּגְעָהָם בְּיַלְדָה? אַוַּן דָא, אַיְזַי בְּיַמְּתָעָן דָעַם גַּעַפְּלִדְעָר, רַוְּפַט מַעַן מִיךְ אַיְזַי פְּעַדְאַגְּגִישָׁעָן קָאַמִּיטָּעָ: מַעַן וּוֹאָרֶט אוֹיףַ מִיר, סָאֵי דָא אַסְלְוּזְבָּעָ, אַ שְׁטָעָל. פִּינְפִּינְקָ דָעַם זִיגְעָר תִּיְּגָעָן די אַונְגְּלִיקְלִיכָּעָ אַוְעַקְגָּעָפְּאַרְהָעָן צַו זַיַּד אַחִים, אַוַּן אַיך — אַ, בְּזִוְּן! — בֵּין אַוְעַקְגָּעָן צַו. אַיְנְגָעָם פּוֹן מִיּּוֹנָה גַּבְּאִים אוֹיףַ... אַ חַתּוֹנָה!

לויכטונג, וואלט מען געדארפט אונשריבען אַ גאנץ בוד. איך וועל זאגען בKİצ'ור, איז די אידישע קינדער זייןגען געליכען איזנס צום אונדערען אומעט-טום אויף דער גאנצעער וועלט. אייערט (שיטאטמירעט) בעקערס, ר' פנחס'עס עקויסטירען אומעטום, דער אונטערשיד איז נור, איז דער וואס שעלעך אינטראיגירען אומעטום, היסט דא בי אוננו חוויאדר. די קלינע מענ-ילכע ליטט טרעטען זי אַב דעם וועג, אויסטמאידענדיג צו האבען מיט זי עסקים, און עס ענדיגט זיך שטענדיג מיט דעם, איז די נארישקייט, עוזת פיעירן דעם גצחון" (ק-טיען נאועעטער 1887). אַדעם, בכלל, האט צו ווענג פערמאגט איז זיך יונע אטמאספערע, יונע בעדינגבוגען, וואס אבראמאויטש האט געברוייכט צום שאפען, און נור זיין גורייסטר טאלאנט און זיין אונגעועעההיליכע גיסטיגע ריכקיט האבען איהם געגעבען די מעגליכקיות בייצוקומען די אוניגנטיגע אומשטענדען, וואס האבען איהם ארומגערביגעלט. "מיין מזע געפינט זיך נישט איז אַדעם, — שריביט ער איז בריך פון 9-טיען דעצטער 1886, — נאר דארטען, אויף די ברעהיג פון גנילאפאטקע (בערדיטשעוו) און טעטערעוו (ושיטאטמר). ווי איזו, זאגט מיר, זאל איך זי טראנספארטירען אהער? אַ העלפט פון מיין ריכטום פאָר איזן בערדיטשעוור איזען! אמרת, די אַדעם איזען האבען די לעצטער צייט אַנגעההיינן נאכטהאן די בערדיטשעווער..., אַבער זיער נארישקייט איז פון גאר איז אנדער מין און האט איז זיך עטוואס פון לימאנער² בלאלטער".

די אונצופרידענהייט מיט דער ווירקליכקיות, וואס שטימט ניט מיט זייןיע אינערליבע בעדערפנישען און שטראבעונגען, דער הארבער קאנטראסט צוישען זיין אינדיווידואלייט און דער רעלאלער אומגעבעונג — דאס איז יענער מאטיוו, וואס קלינגעט אַפְט איז אבראמאויטש/עס בריך. "איין מיין מהות, — שריביט ער דעם 12-טיען דעצטער 1882, — שטעלט זיך ארוייס קלאר אַ מאנדער טעות אַדער פון דעם בורא אלין, אַדער פון זיין מלאר: אַרויסנעההמענדיג פון/ם קעסטעל מיט אַזא אַז נומער איזנע פון יענע נשמות, וואס זייןיע בעשיטימט פאָר פריווילענירטע, פולבערעד-טיגטע מענשען מיט אַ בריטער נאטור, האט ער זיך עפִיס על פי טעות פערטראגען ערגייז איז שטעדטעל קאָפּוליע איז אַריינגעטהאן — ס'אראָטפש! — איזן לייב אַריין עפִיס אַ אַידען אַן אַרענטיליכער, אַבער איז אַרימער, דערשלאָגָעָנָעָר א. אַז. וו., — און אַט אַזוי איז געבורען גע-ווארען אויף דער וועלט אַ מאדבע בעשעפעניש, וואס האַרמאַנִירט ניט מיט זיך אלין!" — "אַרום מיר איז אַזא פֿראָע, וואס ווירקט ווי דער טויט.

²) לימאן—געבען אַדעם. בעוואָסטע מַאֲרָ-בַּעֲדָר.

דו בלאנדזשעסט אויפֿן לעבענס-זועונג, און פאָר דיר ציהט זיך אַהֲן אָ ברעהג אָון סוף אָ וויסטעניש פֿון פֿראֹעַ" (9 דצמְבֶּר 1886). צופרייע-דען אָון גִּלְקְלִיךְ פִּיהְלִיט עֶר זִיךְ נֹור דֻּמְאָלֶט, ווּעַן עַס גַּעֲלָנוּת אֵיהם אָבְגָּעָבָּעָן זִיךְ דַּעַר שָׁאָפָּוְנִיס-אַרְבִּיטִיט. „אַיךְ הַאֲבָדִיל לְעַצְּטוּ צִיטִיט גַּעַד-אַרְבִּיטִיט וַיְיַיְהֵ אָן אַקסַּם, — לִיְעַנְגֵּן מִיר אַין בְּרִיףַ פֿון 21-טַעַן יְוִנִּי 1888 — אָון כְּהַאֲבָדִיל וְעַהֲרָ פִּיעַל גַּעֲשָׂרְבָּעָן. אַיךְ בֵּין אַינְגָּזָנְצָעָן אָוּוּק אָין וּוּלְטַ פֿון פֿאָזְוּעַ, דָּארְטָעַן אִין מִין טְרִיסְטַ, דָּארְטָעַן רֹהֶה אִיךְ אָבְ פֿון דַּי לְעַבְעַנְס-זָאָרָג. דַּי מֹוזַע אִין צָו מִיר וּוּאַיְלְגָּעָנוּגְט, אָון אִיךְ שְׁרִיבְ אָון שְׁרִיבְ מִיטַּ אָ בְּרָעָן, וַיְיַיְהֵ אַיךְ יְוִנְגָּעָ אַהֲרָעָן. לָאָוט דַּעַם אַלְטָעַן קִינְד אַבְּיִסְעַל שְׁפִּיעַלְעַן זִיךְ, אָון זִוְּתַ נִיטַּ בְּרוּגַן אַוְיכְ אֵיהם פֿאָר זִיךְ אָוְנְפִּינְקְטְּלִיכְיִיט. אָ, מִין פְּרִינְדַּה, וּוּאָסְעַר וּוּרְעַתְּהָ האָט מִין צְוּבָּרָאָכָּעָן לְעַבְעָן, פּוֹל מִיטַּ דַּאגְוֹתַ, אָהֲן אַטְ-דָּעָרַ קִינְדְּעָרַ! דַּאס וּוּרְקַן לִיכְבַּע לְעַבְעָן פְּעַרְמָאָגַט פְּאָר מִיר גַּאֲרִינְשַׁטַּט, אַחֲזַן בִּיטְעָרְנִישַׁ, אָוְיךְ יְעַדְעַן טְרִיטַ בְּעַגְעָנָן אִיךְ דַּאַ מְעַנְשְׁלִיכַע נָאָרִישְׁקִיט, קְרִיוּדָע אָן כְּלָעָרְלִי שְׁמוֹזַ — אָבְעָר דָּארְטָעַן, דָּארְטָעַן אִין דַּעַר וּוּלְטַ פֿון אַידְעָאָלָעַן פְּעַרְדַּעַן גַּעַס אִיךְ אָן אַלְעַן, אָון עַס וּוּרְטַ גַּרְינְגָּר אַוְיכְ זָאָרָעָן. אַגְּדָעָרַ, כְּדַי צָו דַּעְרָגְרִיבְעַן אַטְסַ גְּלִיקַ, דַּה. כְּדַי אַרְאָבְצְוְרִיסְלְעַן פֿון זִיךְ כְּדַי לְעַבְעַנְס-דַּאגְוֹתַ אָון קוּמָעַר, לְאָזָעָן זִיךְ אַרְיִין אִין שִׁיכְרוֹתַ, אָון זַיִן, דַּי אַונְגָּאַלְקִילְכַּע זְכָעָן זִיךְ רַאֲטָעוֹעָן אַוְיכְ זָאָרָעָן. מִיטַּ וּוּאָס אָבְעָרַ, זָאָגָט מִיר, אִין פְּאָזְוּעַ עַרְגָּעָרַ פֿון בְּרָאָנְפָעַן? " אָבְעָר זְעַלְטָעַן וּוּעַן עַס גִּיטַּ זִיךְ אֵיהם אִין אָרוּיסְטָהָאָן זִיךְ פֿון דַּעַר דְּרִיקְעַנְדָּעַר וּוּרְקִילְכִּיקִיט. פְּנוֹקָט וַיְיַיְהֵ דַּעַר „בִּיטְעָרָרַ טְרָאָפָעַן“ לָאָוט אַבְּעָרַ נָאָךְ זִיךְ אָ טְשָׁאָדַ, אָ „קָאָצְעַן-זָאָמָעָר“, אָזְוִי וּוּרְטַ נָאָכַן קְרַצְצָעַן פְּעַרְוּיְלִיכַע אָין דַּעַר שְׁעַנְעָרַ וּוּלְטַ פֿון פְּאָזְוּעַ דַּי פֿרָאָזַעַ פֿון דַּעַר מִיאָסַעַר וּוּרְקִילְכִּיקִיט נָאָךְ פִּיעַל שְׁוּעָרָעָר אָון דְּרִיקְעַנְדָּעַר. אָון עַס רִיטְסַ זִיךְ בַּיִּהְעָן בַּיִּ מִיר טַעַר גַּשְׁרִי : „אָךְ, מִין הָרָצְיָגָעַ פְּרִינְדַּה, דַּי כְּחוֹת גַּהְהָן בַּיִּ מִיר אָוִיס אָין דַּעַם שְׁטַעַנְדִּיגָּעַן קָאָמָר פְּאָר עַקְוִיסְטָעַנְצַ! דַּי וּוּלְטַ פֿון מִינְעַ אַיְדְּעָאָלָעַן וַיְנַקְּטַ פְּאָמָעַלְיַד אָין אָ נַעֲבָעַל אָון דַּי וּוּרְקִילְכִּיקִיט אִין פְּנִינְסְטַעַר אָון טְרוּיְעִירִיגַן“ (24-טַעַן אַקְטָאָבָעָר 1886). „צִי וּוּטַ אַמְּאָל זִיךְ אָ שְׁטִיקָעַל יְוָמָ-טוּב אַוְיכְ אַוְיכְ אַונְגָּעָר גַּסְסַ? — קְלָאָגַט עֶר זִיךְ אָ בְּרִיףַ פֿון 29-טַעַן דְּצְעַמְּעַר 1889 — שְׁוִין צִיטַ, כְּלַעַבְעָן, כְּאַטְש אַוְיכְ דַּעַר עַלְטָעַר אַבְּעַטְעַמְּעַן עַטְוֹאָס פְּרִיעַר! אַונְגָּעָר לְעַבְעָן אִין פֿון סָאָמָעַ יְוָגָּעָנָד אָן גְּעוּוֹעַן שְׁוִין צְוִ-פִּיעַל גַּרְאָה, אִין אָוּוּק אִין זָאָרָג, אִין שְׁמָרִיט פְּאָר דַּי בְּנִיטְיְגָסְטַע בְּעַדְעַרְפְּנִישָׁעַן. וּוּזְרִישַׁעַ, רְבוּנוּ שֶׁל עַולְםַ, וּוּטַ נָאָךְ אָזָא גַּרְאָה, קָאָלַט לְעַבְעָן, פּוֹל מִיטַּ דַּאגְוֹתַ, עַנְדְּלִיךְ קוּמָעַן פְּאָר אָנוּ דַּעַר פְּרִיהְלִינְגַּן? !...“

•III

די, וואס זיינען עטואס געהנטער בעקאנט מיט דער היסטאריד פון ש. י. אבראמאויטש'עס לעבען און פון זיין ליטערארישער טהעטיג' קיט, וויסען, או נאך זיין אידישער ערצעהלוונג "קיצור מסות בניםין החלישי" (וילנע, 1878) קומט אין זיין שאפונג אַ לאנגע הפסקה און ער ווערט פערשוואנדען פון ליטערארישער טהעטיג' קיט, וויסען ער איז אָרויסגעטראטען מיט זיין דראמע, "דער פריזוו". וועגן ער האט זיך געזוייען אַ לאהֶר זעם, הוולכען ער האט דער פוייז, וואס האט זיך געזוייען אַ לאהֶר זעם, הוולכען ער האט געדראוקט צו אָבראמאויטש'עס-25 אָהֶריגען יוביילאום אין יאהר 1884, געדראוקט ער האט דעםאלט ניט געפונגנע פאר מעגליך אָבצושטעלען זיך אָבער ער האט זיך געזוייען אַ לאהֶר זעם, הוולכען ער האט גענויער אָויף אָהֶר ערקלערובוג. "פון יאהר 1877 — שריביט ער דאָרטען — ענטשטעההען אַינְם לעבען פון ש. י. אָבראמאויטש'ן, צו וועמען ער שיקואל איזו קיינמאָל ניט געוווען אִיבעריג גאנדייג, אָזויינע אָומשטענדען, וואס נעהמען בי איהם אָב יעדען חشك צו דער ליטע-ראָריעשר אָרבּיט. צו רידען אויספֿירלֵיך וועלען יונע אָומשטענדען האָלטען מיר פאר אִיבעריג אָונְגַּפְּסָעֵנד. מיר וועלען נור בעמער-קען, אָוּנטער ער שיקואל פון אָומשטענדען, וועלכע האָבען געדראיקט ווי אָשווערע משא, איזו דער קוואָל, וואס האט געהאלטען אַין אַין שלְאָגָען, פֿלוֹצְלִינְג ווי אויסגעשעפֿט געוווארען אָן ער האט פֿאַלקְאָם אָויף געהערט צו ווירקען. ניט צעלטען פֿלעגט אָבראמאויטש דעםאלט פאר מיר קלאגען זיך אָויף זיין מאָרָאַלִיש בעדריקטען צוּשָׁאנְד. "אויף-הערען טראָכְטָען, האט ער מיר אַינְמָאָל געזאגט, "דאָס בעדִיט — אויף-הערען לעבען; אָן טראָכְטָען, דוכט זיך, אָין פאר מיר שווין אָונְדָמָעָלֵיך. מײַן מוח אַיז זוי בעגאָסָען מיט בלֵי, אָן דאָס הארץ אַין מיר פֿערוֹאנְדָעָלָט אַין אָשְׁטִינְ". אָויף אויסצּוֹהָאלְטָעָן אָבְּרִיטָעָן אָויף זיינְ פֿליַיצָע, — האט מען גּוֹבְּרִיכְטָן דִּי אִיזְעָרָעָן גּוֹרְוּעָן אָן דָעַם אַיִ-זְוִינְגָעָם, אויסגעקָאָוועָטָען כָּאָרָקְטָעָר, וואס אָבראמאויטש האט אַין זיך פֿערמְאָגָט, אָן נור אַדְאָנק אָט דער מאָרָאַלִישָׂר קָרָאָפְט וַיְיָנָעָר אַין ער ניט גַּעֲפָלָעָן אָנְטָעָר דִּי קָלָעָפְטָן פּוֹנְסָם בִּיטְעָרָעָן מָזָל אָן מיט פֿעַסְטָן קִיט אָויסגעשָׁאנְעָן יונע אַנְשִׁיקָעָנִישׁ פּוֹן אַלְעָזִיטָעָן, וואס וָאָלְטָעָן גַּעֲקָאנְט אָוּמְבִּירִינְגָעָן אָפְּלִילְוָאָ גּוֹרָ... ("וּוְאָסְכָּדָ", 1884, ב. 12, ג. 31). אָט דער מָוָאָדִיג שׂוּעָרָר פֿערְרָיאָד אַין אָבראמאויטש'עס לעבען האָט, צעלבָּסְטָפְּרָעָשְׂטָעָנְדָלִיך, געפּונְגָעָן אַזְקָלָאָנָג אַין דִּי בָּרָף צו זיין גַּעֲהָונְסָטָעָן פֿרִינְד. אַחְזָעָן וואס אָבראמאויטש האט אַין יונעָר צִיט גַּעֲהָונְסָטָעָן פֿרִינְד. זַהְרָה בעגָּבָטָעָן קִינְסְטָלְעָרִין).

וואס זיין איינציגער זותן איז מהמת פאליטישע סיבות ארעסטירט און דערנאר אויף עטליכע יאהר פערשיקט געווארען, זיינען געווען נאך אויסערליך שווערעדן אוושטעדען, אויך פאמיליען-אנגלעלגענהיטען, וועלכע האבען איהם זעהר טיעפ בעריהרט צוגלייך אי אלס מענש, אי אלס איד — און די אלע צרות, וואס האבען זיך נאכאנאנד, ווי פון דער „תוכחה“, געשאטען אויך אבראמאויטש³, האבען אויך לאנג פאלשטענע-דייג פאראלייזרט זיין שאפונגס-פעהיגקייט. אַ בעגריף וועגן זיין שטי מונגע אין יענען אויסערט ביטערער צייט גיט אונז דער ברית, וואס מיר בריגגען דא מיט איינגע פערקriticונגגען⁴:

אדעסא, 22. דעצטמבער, 1881.

„מיינע טהיעירע, מיר און הארץ איינגעבאקענע פרײינד, מאדים און הערד בינשטאָק !

„עס גלוסט מיר זיך עפֿיס צו שרייבען אייך היינט אין פראסט יודיש, אין דעם לשון, וואס מיר האבען געועהנטליך גערעדט און אייך נער דעם אנדערען אויסגעגאָסען אונגעער געפֿהילען, אונגעער געדאנען אין דער גאנצער צייט פון יענע גוטע יאהרען, וואס מיר האבען פרײינדליך, ברידערליך געלעבט אין איינעם. יענע צייט קען אייך נישט און וועל זיא נישט אייביג פֿאָרגעסען, זיא אינו מיר דער מאַי, דער זומער פון מײַן לעבען, זיא האָט זעהר פֿיעַל בלומען, כאָטש מיט שפֿיצעכדייג שארפֿע דערגעער, אָבער דאָך ואָונדער שעהנע בלומען, זיס שמעקענדיגע מהיה-נפש, זיא איזו פֿול מיט ליכטיגקייט, וואָרמְקִיט, פֿול מיט פֿאָזְיעַ, מיט פרישע, לעבעדיגע, וואָרמְעַ געפֿהילען, וואָס קוּוִיקט דאס הארץ און מאָכט בעט טעטט דאס לעבען, ווי דֵי טהיעירסטע געווירץ. דֵי דֶזֶיגע צייט שועבעט מיר אִיצְט זיא אָ בְּלִישְׁתְּשָׁנְדִּיגְעָר שטערן פֿאָר מיינע אויגען, אַיך שטעה אַיך אַיכְטַּען, ווינדיגען, שמוֹצְיָגָען אַסְיָעַן פָּוּן מיינע יאהרען אַן קוּק שמאָכְטָנְדִּיגְעָר אויך יענע גוטער געועזענער צייט, אַיך שטעה אַן קוּק אויך אַיהֲרָה פָּוּן דער וויטענס, אַזְוִי וויאָ אָדָם הָרָאָשָׁׂׂן אויך דעם גַּעֲדָן נאָכְדָּעַם, אַזְוִי ער אַיז פָּוּן דָּרָט אַרְיִיסְגָּרְבָּעַן גַּעֲוָאָדָעַן, אַיך שטעה אַן קוּק אַזְבָּאָזְשָׁׂׂשָׁׂ מִיט טְרָהָרָעָן. אַיך שטערק אויס דֵי הענד, שרייאָ אַזְרָחָה צו אַיך, מיינע טהיעירע פרײינד, אַיך וויל אַיך אויסוּוִינְעָן מִין הארץ, אַיך וויל אַיך אויסיגסען מִין שׂוּעָר בִּיטָּע גַּעֲמִיתָה אַן אַיך אויסזָאָגָעָן מיינע שְׂרָעְקְלִיבָּעָן וּוַיְתָהִיקָּעָן, אַרְיוּסְוּוִיְזָעָן מיינע בלטיגע וואָנדָעַן, וואָס אַיך האָבָרְשָׁת נִשְׁתָּאָגַע בעקומען, ויאָ אַפְּשָׁרְעַכָּעַן

³) אַברָאָמָאָוּוִיטְשָׁׂעָם אַרְמָאָגְרָאָפִיעָן בְּלוּבָט דָּא אַונְגָּעָנְדָעָרֶש.

מיט איערע טיפ פונג'ם הארץ אַרוּסְגָּהָעַנְדִּיגָּע ווערטער. איך שרייא און רוף אין איינע צרות — אבער אומיסט, מיר זענן וויט, וויט, מיר זענן צושידט! פאָר מיר ליגען אַיְעָרָע בְּרִיעָה, איך לייען זיין און קוש זיין, איך פֿאָרְטִּיף מֵיך אַיְן דֵּיא גַּעֲצָנְקָעָן אַו וויל מיר פֿאָרְשְׁטָעָלָעָן אַיְיך, וויא איהר שטעהט אַקְעָגָעָן מֵיר אַוְן אַונְטְּרָהָאַלְטָמָך מֵיך מַיְת אַיְעָר גַּעַשְׁפָּרָעָה, אַבְּעָר דֵּי פֿאָרְשְׁטָעָלָוָג דַּוְיָעָרָט נִישְׁטָלָאָג, זַי ווערט בעאלד צַעֲרוֹנָעָן וויא צַיְפָּעַנְבָּלְבָּעָ, אַיְיך גַּעֲפִין מֵיך ווַיְדָעָר עַלְעָנָט, אַלְיָין, אַיְיך זוֹר אַיְיך מַיְת דֵּי אוְיָגָעָן אַוְן זַהָּא, איהר זענט נִישְׁטָא, איהר זענט וויט אַוְן אַנְשְׁטָאָט אַיְיך לִיגְט פָּאָר מֵיר בְּרִיעָפְּלִיך — שְׂטִיקָלָעָך פָּאָפִיר מַיְת טוֹיטָע אַותְּיוֹת. אַט ווָאָס אַונְזָעָר זַיְנְדָגָע לְעַבְּעָן אַיְיך דָּעָר ווּלְטָר. מֵיר האַרְעָוָעָן, אַרְבִּיטָעָן אַוְן בִּיְתָעָן אַוְיס אַונְזָעָר מֵיה, אַונְזָעָר שְׂוִוִּיס אַוְיך פֿאָפִירְלִיך. מֵיר האַבָּעָן קִינְדָּעָר, פֿרִינְד, ווָאָס אַיְן זַיְא הַיְגָנָט אַונְזָעָר לְעַבְּעָן, אַוְן מֵיר בִּיְתָעָן זַיְא לְסֻרָּח אַוְיך אַוְיס אַיְיך פֿאָפִירְלִיך, זַיְא אַלְיָין ווערטען דָּעְרוֹיְטָעָט, צְוִוִּיט, צְוַשְׁפְּרִיעָיט אַוְן אַנְשְׁטָאָט זַיְא האַבָּעָן מֵיר זַיְעָרָעָה פֿאָפִירְלִיך — שְׁטוּמָע בְּרִיעָפְּלִיך. נַאֲרִישָׁרָעָמָעָן, דִּין פֿרִינְד, דִּין מַעְנָשָׁן! דִּין לְעַבְּעָן, דִּין מֵיה, דִּין גַּאנְצָע אַרְבִּיטִים, פֿוֹסְטָעָה חְלוּמוֹת, תְּעֻנוֹג אַיְן קִינְדָּעָר, אַיְן פֿרִינְד — אַלְסְדִּינָג אַיְן גַּאֲרָנוֹשֶׁט, פֿוֹסְטָעָה חְלוּמוֹת, זַיְפָּעַנְבָּלְבָּעָס אַוְן פּוֹלִיעָ פֿאָפִירְלִיך. בִּיְיָ מֵיר אַיְן אַצְּינְד אַצְּיט, ווָאָס מִיְּנָעָ קִינְדָּעָר, מִיְּנָעָ בעַסְטָע פֿרִינְד זַעַבְּנָי אַוְיסְגָּעוּוֹקָסְיָלָט פָּוָן מְזוּמָנִים אַיְן פֿאָפִירְעָן. בְּמוֹמָנִים האָב אַיְיך גַּאֲרָנוֹשֶׁט, נָור לוֹיטָעָר צְרוֹת, אַהֲרֹן פּוֹל מַיְת מְכוֹת אַוְן יִסְוִרִים!

„איך דענק אַיְיך טוֹיזָעָנָט מָלָל, מִיְּנָע אַיְינְצִיגָּע, בעַסְטָע פֿרִינְד, פָאָר אַיְיך בְּרִיעָה. פֿאָרְגָּעָט מֵיך נָאָר נִיט, אַיְיך בעַט אַיְיך, אַיְיך ווּוִי-טָעָר, שְׂרִיבְּטָמָר עַפְּטָעָר ווִיא נָאָר מַעְגָּלִיך. בעַדְאָרָף אַיְיך דָּעָן זַעַגְעָן, ווִיא טָהִיעָר אַוְן לִיעְבָּר אַיְהָר זענט מֵיר? דַּאֲכָט זַיך, איהר ווִיסְטָעָס אַוְן פִּיהָלָט עַס אַלְיָין זַהָּר גּוֹט. גָּאט זָאָל נָאָר ווּעָלָעָן רְחַמְּנוֹת האַבָּעָן אַוְן מֵיר בעַשְׁהָרָעָן אַלְקָלִין גַּעֲוִוִּסְלָל פָּוָן אַפְּאָר טוֹיזָעָנָט רָוְבָּעָל, ווָאָלָט אַיְיך כְּלָעָבָן שְׁוִין פֿאָרְשְׁפָּאָרָט אַיְיך צּוֹ שְׂרִיבָעָן בְּרִיעָה אַוְן איהר אַיְיך דַּעְסְגָּלִיְּכָעָן—מֵיר ווּאָלָטָעָן נִישְׁט גַּעֲוֹעָן צְוִשִּׁידָט.

„...מִיְּנָע מַעְטָאָדָע אַיְן לַעֲרָנָען⁴⁾ גַּעַפְּעָלָט זַהָּר גּוֹט דָּעָם עַולְם, מַעְנוֹן האָט אַיְיך מֵיר אַוְיסְגָּעַטְאָכָט, אַז אַיְיך בֵּין זַהָּר אַגְּטָעָר אַגְּטָעָר פֿעַדְאָגָא. מַיְלָא, לְאֹז וַיְין צְוִויִּי, מַעְן קָעָן קִיְּין מַעְנְשָׁלִיכָּע מַיְלָעָר נִישְׁט פֿעַרְשְׁטָאָפָעָן. אַיְיך לְאֹז אָמָּאָל בְּיַאֲמָרָה, אַז אַזְּאָא לְעַגְעָר סְחוֹרָה ווִיא אַיְיך בֵּין בֵּין אַיְצָט גַּעֲוֹעָן האָב פְּלוֹצִים אַיְיך דָּעָר עַלְטָעָר אַגְּנָעָהִיְּבָעָן צּוֹ גִּילְטָעָן. בעַהְאָלָט

⁴⁾ אַבְּרָאָמָּאָוּוִיטָש רָעָדָא ווּעַגְעָן זַיְיָן אַרְבִּוּיָּת אַיְן דָּעָר „תְּלִמְדָד-תוֹרָה“ אַיְן אַדְעָס, ווֹאָהָוִין עַר אַיְזָעָשָׁט נִיט לְאָגָג אַרְבִּעְגָּעָפָהָהָרָעָן.

למעה"ש אייעדר שמאטעס, אייער פינגעילדענדייג גארדעראבע, אייערע קאפאילושליך מיט די ווענטילאטערס, זיאו קענען אפשר אמאָל נאָך אַריין אין דער מאָדער אָון מען זאל זיאו אויסכאָפֿען וויא אַין אַנטיק, צאַהעלען פֿאָר זיאו אַין טָאג אַריין... אָו ווּאוּיל, זאָגְט מען, דעם מלך, ווּאָס בעגליקט אויף דער עלטער.

„מיין וויב נעביך איז שטאָרָק בָּאָטְרִיבְּט. לְפָנֶים הַקָּלָט זֵיא זִיך שטאָרָק ווּי אַהֲלָד, נאָר אַין האָרֶץ טְרָאָגְט זֵיא אַ ווּוֹנדְר, אַ יִם מִיט יִסְׂדִּים. מִיר צְוִישֵׁן זִיך רִידְעָן זְעהָר ווּנְגָן אַיְבָּר דַּעַם שְׁלָאָק, ווּאָס האָט אַונְז גַּעַטְרָאָפֿעָן, מִיר האָבָּן מַרְאָ אַיְנָעָר דַּעַם אַנְדְּרָעָן נִישְׁתְּמַעַר צֹו זִין, מִיר מַאֲכַעַן זִיך קַלְאָמְעָרְשָׁת האָרֶץ אָון נַאֲדָרָן אַיְנָעָר דַּעַם אַנְדְּרָעָן. אַך פִּיהָל בִּיאָ מִיר אַין האָרֶץ אַ רִיס, ווּאָס עַר ווּעַט אַיְבָּג זִיך נִישְׁתְּפָאָרְהִילְעָן. — וַיְיִתְמַר גַּעַוּנְט, טָהִיעָרָע, לִיעְבָּהָאָרְצִיגָּע פְּרִינְד, אַיך זָאָב אַיך שטאָרָק, שטאָרָק לִיעְבָּ, אַיך לְעַכְץ נאָך אַיְעָרָע בְּרִיעָף, אַיהֲר זַעַט מִינְיָע, מִינְיָע, אויף אַיְבָּג מִינְיָע אָון אַיך אַיְעָרָע ש. י. אַ בְּ רַ אַ וְ זַ יְטַשׁ.”

אין עטליכע בריף טרעפען מיר אַנְאַבְּקָלָאנְג פֿוּן אַיְנְדָּרוֹק, ווּלְעַן כַּעַן אַס האָבָּן אויף אַבְּרָאָמָּוּוִיטְשָׁן גַּעַמְאָכְט דַּי פָּאָגְרָאָמְעָן פֿוּן אַנְהָוִיב 80-עַר יָאָהָרָעָן. רְעַדְתָּ עַר ווּנְגָן ווּגָעָן זִין, אַכְּבָּר דָּאָס ווּנְגָעָן, ווּאָס מִיר גַּעַפְּנִינְעָן דָּא, אָון דַּי אַיְנִיגָּע בְּעַמְּרָקָנוּנְגָּעָן, ווּלְעַכְּבָּר עַר מַאְכָּט מִכְּחָה דַּי דְּעַמְּאָלִיגָּע גַּעַשְׁעַהָעַנִּישָׁעָן, ווּנְגָעָן זְעהָר כְּאַרְקָטָעָרְטִישׁ פָּאָר מַעַנְדָּעָלָעָמָּרְסִים. „צִי ווּלְעַל אַיך, — שְׁרִיְּבָּט עַר דַּעַם 12-טָעָן מַעַרְצָא 1881, — אַמְּאָל ווּדְיִעָר דָּעַרְזָהָן מִינְיָע זְשִׁיטָמְרִידָעָר ווּלְעַלְעָר, ווּאָו אַיך פְּלָאָג פְּעַרְבְּרִיְּנְגָּעָן דַּי זְוּמְעָרְטָעָג אָון ווּאָו אַיך האָבָּאָזְוִי פְּיִעָל גּוּטָע בְּעַיְקָאנְטָעָן צְוִישָׁעָן דַּעַר פְּרָעָהִיכָּר, הַלְּכִיגָּעָר חַבְּרָה פְּוִיגְעָלָעָךְ! אַיהֲר שְׁמִיכְיָעָלָט, טְרָאָכְטָעָנְדִיגָּבִי זִיך — סְאָרָא קִינְד אַיך בֵּין, ווּאָס אַיְצָט, ווּאָו עַס אַיז דָּא צָו רִידְעָן ווּגָעָן ווּאָס אַנְדָּרָס אָון ווּיכְטִיגְעָרָס, שְׁמוּעָס אַיך מִכְּחָה ווּלְעַלְעָר, פְּוִיגְעָלָעָךְ. נִין, מִין פְּרִינְד, כְּוֹוִיס נִיט ווּי בֵּין אַנְדָּרָע, נֹור דַּי אַיְצָטִיגָּע גַּעַשְׁעַהָעַנִּישָׁעָן אָון דַּי טְרוּיְעָרְגָּע לְאָגָע פֿוּן אַובְּנָה ווּרְעָעָ יְודָעָלָעָךְ רְוּפָעָן בֵּי מִיר אַרְוִיס גְּרָאָד טְאָקָע דַּעַם גַּעַדְאָנָק ווּגָעָן ווּלְעַלְעָר אָון ווּגָעָן דַּי חַיּוֹת, ווּאָס גַּעַפְּנִינְעָן זִיך דָּאָרְטָעָן. דָּאָרְטָעָן, דָּוְכְּטָמִיר, לְעַבְּטָ זִיך בְּעַסְעָר אָון רְוִהִיכָּר. אַיך בֵּין אַיְצָט פְּאַלְקָאָס אַיְבָּג מִיט רְוִסְסָא, ווּאָס הַאָט גַּעַרְפָּעָן דַּי מַעַנְשָׁעָן אַוּוּקָוּאַרְפָּעָן צָוָם טִיוּוּל זְיִיעָר נַאֲרִישָׁע צִיוּוּלְיִזְצִיעָא אָנוֹ צְרוּיק אַוְמְקָעָהָרָעָן זִיך אַין דַּי ווּלְדָעָר“. „אַיך בֵּין — לִיְיָעָן מִיר אַין ברִיךְ פֿוּן 11-טָעָן אַפְּרִיל 1882—אַזְוִי גַּעַוּתָהָנָט גַּעַוְאָרָעָן צֹו אַלְעָס דַּעַם, ווּאָס סְקָומְט אַיְצָט פֿאָר, דָאָס עַס דָּוְכְּט זִיך, אָו סְדָאָרָפְּ אַזְוִי זִין אָוֹן דַּי אַלְעָס „אַונְאַרְדָּנוּנְגָּעָן“ זַעַטְוָאָס, ווּאָס גַּעַע הָעָר אָוֹן צֹו דַּעַר אַרְדָּנוּנָגָה. דַּעַר אַיך, בְּכָלְל, ווּרְעָט גַּיְך גַּעַוּתָהָנָט צֹו זִין

לאגע ; דערפֿאָר אַקְלִימָאַטְיוֹרֶט ער זיך אָומְעָטוּמַן גְּרִינְגֶּעֶר פֿוֹן אַלְעַ צוּוּיְפּֿיסְיָגַע בעשעפענִישׁוּן אָנוּ ער קָאָן מִיט רָעַכְתַּן גְּרִעַכְעַנְטַן וְוּועַרְעַן פֿאָר אַ היְזִיחִיה. דער יְזִיד אִיז פֿוֹן שְׁטַעַנְדִּיגַע אָן גְּעוּזָן, ער אִיז אָנוּ — וּזה ! — וְוּעַט זַיִן אַ שְׁטִילַעַ מְעַלְקָה אַדְעַר פְּשָׁוֹט אַ „קְלִיאַטְשָׁע“ אַוְיכַּן צְוַלְעַפְּעַן מְשָׁא. צִי ער וְוּעַט אַוְיכַּן קִין אַמְּעַרְיקַע, צִי קִין פְּאַלְעַסְטִינְעַ, — אַבְּכַּר אַ „קְלִיאַטְשָׁע“ וְוּעַט ער פֿאָרֶט בְּלִיבְעַן... אַבְּרָאַמְּאוֹוִיטַש אִיז גְּעוּזָן צְוַלְעַפְּטִיקָעַר, רְעַאלִיסְטַן, אָנוּ אַוְיכַּן צְוַטְעַעַף הָאָבָעָן אֵין אַיִּהְמַן גְּעוּזָרְצָעַלְטַן דַּי אַנוּיְכְּטָעַן אָנוּ אַיְדָעָלְעַן פֿוֹן זַיִן יוֹגְבָּדְ-צִיְּטַן, ער זַאל קָאנָעַן וְוּעַרְעַן אָן אַנְהָעַגְעַר פֿוֹן „חַבְתַּ צִוְּן“. אַאיְעַר קָוַק אַוְיכַּר דִּי פְּרָאָגָע וְוּעַגְעַן דַּעַר יְודִישָׁע עַמְּגָרְצָעַי — שְׁרִיבַּט ער בְּינְשְׁטָאַקְעַן דַּעַם 16-טָעַן מַאי 1882—אִיז זַהָּר רִיכְטִיגַע, אָנוּ אַיך בֵּין פְּאַלְקָאמַס מְסֻכִּים מִיט אַיְירָע אַרְגּוּמְעַנְטָעַן, וְוּלְכָעַ בְּילְדָעַן נָור אַ טִּילַ פֿוֹן מִינְעַן גְּרוֹנְדְ-גְּדָאַנְקָעַן מִכְּה דַּעַם עֲנֵיָן. לִיְדָעַר אַבְּכַּר וַיְיִנְעַן מִיר אַ וַיְיִצְגְּגַע מִינְדְּרָהִיטַן אֵין פְּעַלְמִירַן מִיט יְעַנְעַן, וְוּאַס הַאַלְטָעַן זַיְד אָן דַּעַר גְּעַגְעַנוּזְעַצְטָעַר מִינְגָּגָן, אָנוּ שְׁטְרִיְּיַה טָעַן מִיט זַיִן נָור אָן אַוְיכְּסָטַע זַאְךְ, אָנוּ מַעַן קָאָן נָאָר דְּרָמִיט אַרְוִיסְטַן דַּוְפָּעַן גְּעַגְעַן זַיְד טָעַנות אָנוּ אַלְגָּמְיִינַן אַוְצְפָּרְדִּעְנְקִיטַן. אָנוּ דָּאַס אִיז אַיְינַע פֿוֹן דִּי הַוִּיפְּטַ-אַרְזָאַכְעַן, פְּאַרְוּאָס אַיךְ הַאָבַּא אַוְעַקְגָּלְעַטַּג אָן אַזִּיט מִין פְּעַדְעַר אָנוּ שְׁרִיבַּי אַיצְטַן גָּאָרְנִישַׁטַּמַּת. רִיכְדָעַן נִשְׁתַּט דָּאַס, וְוּאַס אַיךְ הַאַלְטַט פֿאָר רִיכְטִיגַע, קָאָן אַיךְ נִיט ; אַרְוִיסְטָאַגְעַן אַבְּכַּר דַּעַם גְּאַנְצָעַן אַמְּתַה, דָּאַס בְּעִידִיָּת — אַיְהָוִיבַּעַן גְּעַגְעַן זַיְד דִּי גְּאַנְצָעַ וְוּלְדָעַ חְבָרַה שְׁרִיבַּר, וְוּאַס זַעַגְעַן גְּרִיטַבְּעַן אַיךְ מִיט אַלְעָרְלִי בְּעַשְׁוֹלְדִּיגְגָּגָן, זַיִי וְוּלְעַן אַיךְ אַרְוִיסְטָאַגְעַן פֿאָר אַ בּוֹגַד, פֿאָר אַ שְׂוֹנוֹא יִשְׂרָאֵל אַלְכַּר. וְוּ אַבְּכַּר אַט דָּאַס שְׁטִילַ-שְׁוֹוִיְּגָעַן קָאַסְטַן מִיר פִּינְזַן, עַס נָאַגְטַן אָנוּ עַסְטַמַּיִן אַוְיסְגַּעַן וְוּהְתָאַגְטַן הַאַרְץ, פּוֹנְקַט וְיִי אַ וּוֹאָרִים. אַט דִּי גִּיחָבּוּם/שָׁעַ פִּינְזַן וְוּרִקְטַּן צְוַשְׁטָעַרְעַנְד אַוְיכַּר מִין אַוְיכְּסָטַע זַיִן אַוְיכְּסָטַע אַרְגָּאַנִּים. אַיךְ בֵּין דִּי לְעַצְטָע צִיְּטַן שְׁרָעְלִיךְ מַאֲגָעַר אָנוּ אַלְטַט גְּעוּזָרַעַן, אַיהֲרַן וְוּאַלְטַט מִיךְ נִשְׁתַּט דַּעְרְקָעַנְטַן.”

נָאַטְרִילְדַּר, בענָאַכְּרִיכְטִיגַט אַבְּרָאַמְּאוֹוִיטַש רְעַגְלְמְעַסְיגַע זַיִן אַינְטִימְעַן פְּרִיְינְד מִכְּה אַלְזַן, וְוּאַס סְקָעהָר זַיְד אָן צַו זַיִן טְהַעַטְיְקִיְּתַן אַלְס שְׁרִיפְטַן שְׁטָעַלְעַר. ער טִילְלַת אַיִּהְמַן מִיט שְׁטַעַנְדִּיגַע וְוּגְעַן זַיִן לְטַעַרְעַרְעַשׁ פְּלָעַן גַּעַר, וְוּגְעַן זַיִן אַרְבִּיְּטַן אָנוּ אַיהֲרַגְעַן ; הַאַלְטָעַנְדִּיגַע שְׁטָאַרְקַן פֿוֹן בִּינְנַשְׁטָאַקְסַמְבִּינְנוֹתַן, וּוְיל ער תְּמִיד וּוְיִסְעַן יְעַגְעַםְמַס מִינְגָּגָן וְוּגְעַן זַיִן נִיעַזְאַכְעַן. סְאַיִן אַינְטִעְרָעַסְאַנְטַן צַו בְּעַמְּרַקְעַן, אָנוּ אַבְּרָאַמְּאוֹוִיטַש אַלְיִין הַאַט „דָּאַס וַיְיִשְׁפְּיִינְגְּעַרְילַל“ גַּעַשְׁעַצְטַה הַעֲכָר פֿוֹן אַלְעַט זַיִן אַנְדְּרָעַ וְוּרְקַן. „אַיצְטַה שְׁרִיבַּי אַיךְ, — לִיְיַעַנְעַן מִיר אִיז זַיִן בְּרִיף פֿוֹן 19-טָעַן מַאי 1888, — אַ נִּיעַזְאַךְ, „דָּאַס וַיְיִשְׁפְּיִינְגְּגַעְרַלְילַל“ ; סְוּעַט, דּוֹכְטַה זַיְד, אַין אַיְינְגַע הַינְּזִיכְעַן זַיִן דָּאַס גְּרַעַטְעַנְטָעַט פֿוֹן אַלְעַט מִינְעַן וְוּרְקַן.“ אַין גִּיבְעַן,

שריבט ערד בינשטיין'ן דעם 21-טען יוני 1888 — וועט איהר אין א זשורנאל, וואס עס גיט אָרוֹס אַינְגֶּר אַ קִיעּוּוֹר^๔, לייענען מינס א נוי וועرك — „דאָס ווינשפֿינְגֶּערְלֵיל“. דאס איז א געלונגגענע זאָך“. צום מיט פיעל ליעבע, קעהרט ער דעם 11-טען יוני 1891, — צו פערענדיגען מיר נויטיג, — שריבט ער דעם 11-טען יוני 1891, — צו פערענדיגען די עפֿאַפֿיַּע, „דאָס ווינשפֿינְגֶּערְלֵיל“, וואס איך האָב אַנגָהָוּבָּעָן, און וואס אין איהר פלאָן זיינען אַרְיִין גָּרָאָד די פְּרָאָגָעָן פּוֹנְבָּם אַיצְטְּגָעָן מְאַמְּעָנָט — איך האָב זוי מיט צוֹוִי יאָהָר צוֹדִיק פְּאַרְאָוִיסְגָּעוּזָה^๕. אין סָאָמָע אַנְהָוִיב טראָעט דאָר דאָרטען אָרוֹסִים מִין הַוִּיפֿתְּהַעַלְמָד מִיט דעם אַוְיפֿטְּרָאָג פּוֹן אַיִּינְדָּעָן אוֹסְטְּלַעְנְּדִישָׂעָר הַוִּיכְכָּר פֻּרְאָזוֹן — אַרְומְצָפְּאָהָרָעָן אַיבָּעָר דער געד אָן אוֹסְטְּלַעְנְּדִישָׂעָר הַוִּיכְכָּר פֻּרְאָזוֹן — אַרְומְצָפְּאָהָרָעָן אַיבָּעָר דער, „טְשֻׁעְרָתָאָ“, כְּדֵי צו בעקענען זיך מיט דעם לעבען פּוֹן אָנוֹנוּדָעָר, „קָאָבָּהָרָעָן“, יְדַעַּלְעָד, און מענדעלע הַוִּיכָּבָּד זאָך אָז (זַיִן הַקְּדָמָה) מיט דעם, צָאנְסְקָעָר^๖ יְדַעַּלְעָד, אָז אַבְּצָאָנְסָקָעָן^๗ אָזון, „טְוּנְעַדְעַזְוָקָעָן“ מְזַל טָבָּמִיט אָ נִיעָם וואס ער גיט אָב „קָאָבָּהָרָעָן“, אָט די אַיצְטְּגָעָן בעוֹגָנוֹג מִיט אַלְעָ אַיהָרָע פְּרָאַיְעָקָט^๘. יְאָ, מִין פְּרִינְדָּן, אָט די אַיצְטְּגָעָן בעוֹגָנוֹג מִיט אַלְעָ אַיהָר אַינְצְעַלְהִיטָּעָן האָב אַיך דער שְׁפִּירָט שְׁוִין מִיט אָ לאַנְגָּעָר צְרִיק ; אָ שאָד נָדָר, וואס די עַרְצָהָלוֹגָג אִיז נִיט גַּעֲנְדִּיגָּט גַּעֲנְדִּיגָּט פְּרִיהָעָר ; מְעוֹן דָּאָרָף זיך אַיְלָעָן פֻּרְעָנְדִּיגָּעָן זַיִן. אַבָּעָר אֹזָאָך, ווי „דאָס ווִינְשָׁפֿינְגֶּערְלֵיל“, לאָזָט זיך נִיט בעשְׁפָּעָן אִיז אַיְלָעָנִישׁ. אַיך שְׁרִיבָּב אַלְעָ מִין „וִינְשָׁפֿינְגֶּערְלֵיל“ — טְיִילָט ער מיט דעם 28-טען יְאָנָאָר 1892 — די זאָך אַיִּינְדָּעָן עַרְנְסְטָע אָן שְׁוּוּרָעָה. אַיך אַרְבִּיטָפָּאָמָעָלִיך, נִישְׁטָאַיְלָעָדְזִיך^๙.
וּיְ בְּעוֹזָוֹסֶט, האָט אַברְאָמָאָוּוֹטָש אִין יאָהָר 1886 וּוְידָעָר אַנְגָּהָוּבָּעָן צו שְׁרִיבָּעָן טְיִילְוִוִּיִּי אַוִּיפֿתְּהַעַלְמָד. סְפֻּרְעָשְׁטָעָהָט זַיִן, אָז דער ער שְׁטָעָר דְּעַרְוּוֹסֶט זיך וּוְעָגָעָן דעם לְ. בִּינְשְׁטָאָק. אַיְנָם בְּרִיחָה פּוֹן 21-טָעָן מְעַרְכָּה בְּרִינְגָּט אַיְהָם אַברְאָמָאָוּוֹטָש אַ נִּיסִּים : „אָנוֹנוּר מְעַנְדָּלָעָן מוֹכָר סְפִּירִים הָאָט אַנְגָּהָוּבָּעָן אַרְוִיסְגָּעָבָעָן אַ נִּיעָם עַרְצָהָלוֹגָג אַוִּיפֿתְּהַעַלְמָד ! ! ! דָס עַרְשָׁטָע קָאָפְּטִיעָל וּוְעַט אַיהָר די טָעָג לִיְיָעָנָעָן אִין דָעָ צִיְוָונָג, „הַיּוֹם“. דָעָם וּוְעָרָק^{๑๐}. — צִי הָאָט אַיהָר — פְּרָעָגָט ער אִין דעם בְּרִיחָה פּוֹן 17-טָעָן אַפְּרִיל 1886—גַּעַלְיָעָנָט דָס עַרְשָׁטָע קָאָפְּטִיעָל פּוֹן מִין נִיעָר עַרְצָהָלוֹגָג אַיִּינְדָּעָן „הַיּוֹם“ נּוֹמָ. 41 ?^{๑๑} . דִי טָעָג וּוְעַט עַרְשָׁיָנָעָן דִי פְּאַרְאָוּזְעָצָג. לִיְעָנָט דָוָרָך אַוִּיך דִי קָאָרָעָסְפָּאָנְדָעָן פּוֹן וּוְאָרְשָׁע אִין נּוֹמָ. 55, וּוְאוֹעָס וּוְעָרָט

⁵⁾ שלום-עליכם יודישע פאלקט-ביבלו אטעך.

⁶⁾ אֶבְרָאָמָנוּתִשׁ הַאֲטָדָא אֵין זִינְגָן בָּאָרְצָן תִּירְשָׁשָׁם פְּרָאַיְקָט וּוְעָגָן אֶגְעַנְתָּבוֹעַ.

(ב) „בשתר רעם”.

דערצעהלהט, איז קלעמענס יונאשא דרוקט איצט אינ'ם פולישען ושורנאל „דער רײַזענדער“ מיין „קליאטשע“ און מאכט מיט איהר אויפערהן... אונד זערע אידיעלעך שרייבען קיין זוארט נישט וועגן מיינע ווערך, און די קרייסטן איבערזעטען זי ! ! ”

דא קומען מיר צו אן אינטערעסאנטען שטריך, וואס שטעלט זיך א羅יס זעהר אפט איין די בריך : אבראמאויטש בעהנט זיך זעהר צום הארץן אי דאס, וואס מען שווייגט וועגן איהם איין דער פרעסע, אי איטליךס זוארט, וואס ווערט גזאגט אדער גדרוקט מכח איהם און זיינע ווערך. איך וועל דא בריינגען אָ פֿאָר כארקטעריסטייש בעייפעלען. ווי איך האב שווין דערמאהנט, האט בינשאָק איין לאָהָר 1867 איבערזעטען איין רוסיש אבראמאויטש/עס ראמאן „האבות והבניים“. ער האט זיך דורך זיַּן בעקאנטן גאלדענויזער (אָ מיטאָרבייטער פֿון מאָסקווער ציינונגען), געמייהט דרוקען די איבערזעונג איז אינעם פֿון די מאָסקווער זורנאלען, אָבער דאס האט זיך איהם נישט אינגעגעבען. די, וואס זיינען בעקאנט מיט אבראמאויטש/עס ערשטען בעלעריסטיישען ווערך, ווייסען, אָן „האבות והבניים“ זיינען אָ שוואָכע, נישט געלונגגענע זיך, וואו עס איז כמעט ניט צו מערקען אבראמאויטש/עס אָריגינעלער קינסטלאָרישער טאָלאָנט, וואס האט זיך אָרוּסְגָּעוּזִין ערשט שפֿעטער. גאלדענויזער האט אָפֿעַנְדֵּן הארציג אָרוּסְגָּעוּזִין בְּיִנְשָׁאָקְן זיַּן מִינְגָּג, אָן מיט דער אָיבערזעונג פֿון „האבות והבניים“ האט ער „גענומען זיך אָן אָונְדָּאָקְבָּאָרָעָ אָרְבִּיטִיָּה“, — אָן יונדר האט געהאט די אָונְפָּאָרְזִיכְטִיגִּיכִּיט וועגן דעם מיט צוֹטְיַילְעָן אָבראמאויטש/. ווי טיעָפָע אָוְיגְעַבְּרָאָכְט אָבראמאויטש אָן גַּעַז ווען פֿון גאלדענויזערס מִינְגָּג, אָן צו זעהן פֿון זיַּן בריך, וואס ער האט תיכְּרַפְּ אָבְגַּשְׁיקְט בְּיִנְשָׁאָקְן. אָיך ערלוּבְּ מִיר — שְׂרִיבְּתַּר אִיהָם דעם 8-טַעַן פֿעַבְּרוֹאָר 1876 — אָרוּסְזָאָגָעָן אָיך מִין השערה, אָן דער גאלדענויזער, וואס רופט זיך אלְּין : „איַעֲרָ פְּרִינְד“, אָין זעהר אָ שלעכטער מענטש, אָן אָחֶז דעם אָיז ער ניט בעהאווענט אַינְם לעבען פֿון די אִידְעָן, צו וועלכּע ער פֿיהָלָט גּוּווֹס אַין האָרְצָעָן אָ פֿערְאָכְטָן, אָזּוּ ווי די אָיבְּרִיגְּעָן הַיְּנִיטִיגָּעָ נָאָרִישָׁע יְוָנָגָע לִיטָּה, אָן דערץ נאָך האט ער בעקומען בריך פֿון מִינְגָּש אַין קְיֻעָן, אָן די פְּינְד מִינְגָּה האָבען זיך אָיז שָׁוָם סְפָּק גַּעַסְטָאָרָעָט עַרְנִידְעִירִיגְּעָן מִיר אָן זיך, גַּעַלְגִּיט, מִין רָאָמָן זָאָל נִישְׁט גַּעַדְרוֹקְט וּוּרְעָן... דאס אָיז מִין השערה, וואס אָיז נאָהענט צומָאת, אָן אִיהָר מַעֲרָקְט עָס זיך... אָבער אָיז צו דער זאָך האט זיך ניט אָגְעַקְהָרָט גַּאלדענויזערס „שְׁלַעַכְתִּיקִיט“ אָדָעָר די אִינְטְּרִיגְּעָן פֿון „שְׁוָגָאִים“, אָן אָז אָבראמאויטש/עס „הַשְׁעָרָה“ אָיז גַּעַוּעַ זעהר ווּיְיט פֿון דער ווּרְקִילְבִּיקִיט, — קָאָן מען דְּרִינְגָעָן דְּרַפְּוָן, וואס אָיז אָין פֿעַטְעַרְבָּרָג, וואַהֲוֵי די אָיבְּרִזְעָזָונָג אַיז דְּרַעְגָּאָר אָרְבִּיגְעַשְׁיקְט גַּעַ-

וועטלכער האט אַבְגָעֵשֶר יִבְעַן אַל עֲהַרְבּוֹד פֿוֹן
בָאַט וּדְגַע שִׁיבְטָע (!) אָז. וו. אויב סָאמּוּלִיס אַרטִיקָעַל,
אייז אַזְוֵי שְׁלַעַכְתּ, ווַיְדִי רַעַדְקָצְיעַ פֿוֹן „וּוְאַסְכָּאַד“ האלט פָאַלְקָאַם רִיכְטִיגַר,
אייז גַעֲוֹעַן קָאַמְישׁ צַו אַיבְעַרְזָעַצְעַן אַיהֲם בַי זַיְקַן. אָז נַאֲדַקְאַמְישׁר אַיְז
גַעֲוֹעַן, ווֹאַס, אוַיְסְבָעַסְעַדְעַנְדִיגַס סָאמּוּלִיס טַעוֹתַן, האט דִי רַעַדְקָצְיעַ
אלְיַין דֻעְרְבִי וּוּנְגִיטְטָעַנְס ווֹאַס אַנְבָעַלְאַגְט אַברְאַמְאַוִיטְשַׁן — אַיְיךְ נִיט
אַרְוִיסְגַעְווֹזְעַן קִיְינַן גַרְוִיסְעַ קַעַנְטַעַנְיִישַׁ אַיְז אַונְזָעַר לִיטְעַרְאַטְוָר. שְׁטָאַפְּ צָוֵם
לְאַכְעַן הָאַט דִי מַעַשָּׂה סָאמּוּלִיס אַרטִיקָעַל אַן „וּוְאַסְכָּאַד“ אַלְעַנְדַּ
פָאַלְס גַעֲקָאנְט גַעֲבָעַן. נִישְׁט אַזְוֵי אַבְעַרְ האַט זַיְקַן פָעַרְהַאַלְטָעַן צַו דַעַם
עֲפִיאַד אַברְאַמְאַוִיטְשַׁן. „אַיְיךְ עַרְלוֹבְ מִיר — שְׁרִיבְטַעַר בִּינְשְׁטָאַקְעַן
אייז בְרִיף פֿוֹן 16-טָעַן מַאי 1882 — מַאֲכַעַן אַיְיךְ אַוְיְמְעַרְקוֹאַם אַוְיְחַ
סָאמּוּלִיס נַאֲרִישְׁעַן אַרטִיקָעַל אַינְטַ בִּיכְעַל, „וּוְאַסְכָּאַד“ פָאַר יְאַנוֹאַרְ
פָעַבְרוֹאַר אָז אַזְוֵי דִי נַאֲךְ צַעַהַן מַאל נַאֲרִישְׁעַרְ אַגְמְעַרְקוֹנְגַן פֿוֹן דַעַר רַעַד
דַעַקְצְיעַ. אוֹיב דַעַר אַרטִיקָעַל בְעוֹווִית דַעַם פָעַרְפָאַסְעַרְס פָאַלְשְׁטַעְנְדִיגַע
אוֹנְבָעַקְאַנְטְשָׁאַפְט מִיט דַעַר לִיטְעַרְאַטְוָר, אייז דִי אַגְמְעַרְקוֹנְג — אַ בעְוֹוִיְן
פֿוֹן דַעַר רַעַדְקָצְיעַס אַונְהָרְלִיכְקִיט אָז פָאַלְשְׁקִיט, אַוְיַפְעַן עַכְתָּעַן שְׁטִיעַגְר
פֿוֹן סָאוֹאַרְיַעַן⁸.... וּוּדְרַזְנְעַן זַיְקַן, פְרַעְגַאַךְ אַיְיךְ, אַט דִי בְּלַעַטְרִיסְטָעַן
אוֹנוֹעַרְ ? מִיט וּוּאַסְעַרְ פְרַאַגְעַן הַאַבָעַן זַיְקַן זַיְקַן פָעַרְנוֹמָעַן דַעַמְאַלְט, וּוּעַן
אַיְיךְ בֵין אַרְוִיסְגַעְטְרַאַטְעַן אַזְוֵי דַעַר לִעְבָּעַנְס-אִינְטְרַעְעַס פֿוֹן'ם אַידְיַעַן
עַרְצָעַהַלְגָעַן, וּוּלְכָעַ בְעַרְהָרָעַן דִי לִעְבָּעַנְס-אִינְטְרַעְעַס ! “ אָז
פָאַלְקַ ? אָרְ, סָאַרְאַ אָונְדָאַנְקָאַרְקִיט, סָאַרְאַ גַעְוִוְעַנְלָאַגְיִקְיַט ! ” אָז
אַברְאַמְאַוִיטְשַׁן אייז אַזְוֵי וּוּיַט אַוְיְגַעְבָּרְעַסְטַ פֿוֹן דַעַם, אַיְגַעְנְטָלִיךְ, נִישְׁט
מַעַהַר וּוּי קָאַמְיַשְׁעַן עֲפִיאַד, דַאַס עַט רִיסְעַן זַיְקַן בַי אַיהֲם אַרְוִיסְ דִי
וּוּעַרטָעַר : “ אַן עַכְטָעַ וּשְׁיַדְאַוְסְטוֹאַ ! ”

אִינְטְרַעְעַסְטַ אָז אַברְאַמְאַוִיטְשַׁעַס שְׁטַעַנְדִיגַע שְׁטַרְעַבְוָגַג אַרְוִיסְ
צְוֹעַבְעַן אַ צִיְוָנְג, ווֹאַס שְׁפִיגְעַלְט זַיְקַן אַב אַיְז זַיְנְעַן בְרִיף. פֿוֹן זַיְן קָאַר
רַעַסְפָאַנְדָעַנְץ מִיט בִּינְשְׁטָאַקְעַן דַעְרוֹוִיְסַעַן מִיר זַיְקַן, אָז נַאֲדַקְאַמְיַהְט צַו בְּעַי
1867, וּוּעַן דַעַר האַט גַעַלְבַט אַיְז בְעַרְדִּיטְשָׁוּוֹ, האַט עַר זַיְקַן גַעַמְיַהְט צַו
קוּמָעַן פֿוֹן דַעַר דַעְגְּרוֹנְג אַז עַרְלִוְיְבְנִישְׁ אַזְוֵי אַ צִיְוָנְג ; אַרְוִיסְגַעְבָּעַן זַיְקַן
הָאַט עַר גַעַרְעַכְעַנְט אַגְאַיְנְיַעַם מִיט דַעַם בְעַוְאַוְסְטַעַן הַעֲבַרְעַאַיְשַׁעַן שְׁרִיפְטַ
שְׁטַעַלְעַר א. ב. גַעַטְלַאַבְעַר אָז מִיט בִּינְשְׁטָאַקְעַן, אַבְעַר פֿוֹן דִי בְרִיף אַיְז
צַו זַעַהַן, אָז אַוְיְגַעְתָהָאַן דִי נַאֲךְ האַט אַברְאַמְאַוִיטְשַׁן. אַפְנִים, האַט דִי
צִיְוָנְג גַעַזְאַלְט זַיְקַן אַ העֲבַרְעַאַיְשַׁע ; דַאַס קָאַן מַעַן דַרְיְנְגָעַן פֿוֹן דַעַם נַאֲ
מָעַן, ווֹאַס זַיְקַן גַעַזְאַלְט זַיְקַן טְרַאַגְעַן : „בָּזְעַמִּי“ (עַר וּוּעַרטַ דַעַרְמָאַנְט אַיְז

⁸ דַעַר אַרְוִיסְגַעְבָּר פֿוֹן דַעַר אַנְטִיסְעַמְיִיטְשִׁיר צִיְוָנְג „נַאֲוֹאַיִע וּוּרְעַמִּי“.

איינעם פון די שפטערדייגע בריך). פון דעם פראיעקט אייז גארנישט א羅יס — קיין ערלייבניש האט אבראמאויטש ניט בעקומען. אבער ער זאגט זיך ניט אב פון דעם געדאנק, ער סטאַרט זיך נאָך פיעל מאָל מכה דערזעלבער זאָך, און פון איצט אָן האנדעלט עס זיך בי איהם שטעהנדייג וועגן אָן דִּי שְׁעָרְצִינְג. אַין יאָהָר 1871 אַין אָבראמאויטש צוֹלְיָעֵב דעם אָפְּלִוּ גַּעֲפָאַהָרָעָן קיִין פַּעֲטָעַרְבָּרָג; פון דָּאַרְטָעָן האָבָּעָן מִיר זיינעם אָבריך (פון 14-טַעַן יָאנָאָר) צוּ בִּינְשַׁטָּאָקְ'ן, מִיט וּלְכָעָן ער האָט גַּעֲוָאַלְט אַינְאַיְינְעָם אָרוֹסְנְגָעָבָעָן אַין וּשְׂטַאָמֵיר דִּי צִיטְוָנְג. דער בריך ענטהאלט אַין זיך אוּיך אֶהָסָה, גַּשְׁרַיְבָּעָן פָּוּן דִּי. לעוֹין — אָזְהָוָן פון באָרָאָן גִּינְצְּבָּוָרָס סַעְקָרָעָטָאָר אָון מַקוּרָב, מַעַנְדִּיל לְעוֹזִין. פון דעם בריך אָון בעוננדערס פון לעוֹזִין סְצַוְרִיפְּט אַין קָעְנְטִיג, אָז באָרָאָן גִּינְצְּבָּוָרָס אָון בְּכָלְדִּי "אָפִיצְיְּעָלָע" אִידְישׁ קָרְיָזָען אַין פַּעֲטָעַרְבָּרָג זַיְעַן גַּעַוּעַן אָנוֹצְפְּרִיעַדָּעָן מִיט צַעְדָּרְבָּוִים סְאִידְישָׁען "קָוָל מְבָשָׁר'" אָון מִיט זַיִן רִיכְטוֹנָג, אָון אָז זיך האָבָּעָן גַּעֲוָאַלְט מִיטְהָלְפָעָן אָברא֮אָמוֹיטָשָׁן צוּ בְּעַקְוּרְמַעְן אָנוֹן, אַלְאָ, שְׁרִיפְטְּלִיכְעָן יְדִיעָות וּוּעָגָן זַיְעַן וּוּתְעַדְגִּיגָע שְׁרִיט אָין דער פרְאַיעָקְט נִיט פֻּעְרוֹרְקְלִיכְט גַּעַוְאָרָעָן: די רַעֲגִינוֹג האָט נִיט גַּעַגְבָּעָן די נִוְתִּיגָע ערְלוֹבְּנִיכְתָּ.

וּוּ אִיךְ האָבָּעָן שְׁוִין פְּרִיהָעָר אַנְגָּעוֹזְיָעָן, האָבָּעָן מִיר נִיט פָּוּן יָאָהָר 1871 בֵּין 1881, וּוּן אָברא֮אָמוֹיטָשָׁה האָט גַּעֲלָבָט אַין אַיִן שְׁטָאָדָט (ושְׁיִ-טְאָמֵיר) מִיט בִּינְשַׁטָּאָקְ'ן, קיִין בְּרִיךְ פָּוּן אַיִם צוּ זַיִן פְּרִינְד; עַס פְּעַהְמַעְן אָנוֹן, אַלְאָ, שְׁרִיפְטְּלִיכְעָן יְדִיעָות וּוּעָגָן זַיְעַן וּוּתְעַדְגִּיגָע שְׁרִיט אָין דער הִינְיִיכְתָּ.

אָברא֮אָמוֹיטָשָׁה עַס פְּעַרְלָאָג צוּ גִּרְיְנְדָעָן אָיִדְישׁ צִיטְוָנְג אָין אָבעָר גַּעַוְוָעָן צוּ שְׁטָאָרָק, מַעַן זָאָל קָאנְגָעָן רַעֲכָעָנָעָן, אָז אַיִן פְּרִולְוִיךְ פָּוּן צְהָן יָאָהָר זָאָל ער האָבָּעָן אַיִן דער רִיכְטוֹנָג קיִין זָאָךְ נִיט גַּעַטְהָאָן. וּוּנִיגְסְּטָעָנָס פָּוּן אַיִן שְׁפַּעְטָעַרְדִּיגָעָן בְּרִיךְ (1885) דָּעְרוֹוִיסָעָן מִיר זַיִד — בְּעַמִּחְתָּאָ אַיסְ-1879 האָט ער זיך פָּוּן דַּאֲסְנִי — אָנוֹ וּוּידָעָר אָהָן ערְפָּאָלָג — בְּעַמִּחְתָּאָ צְעוֹוִירְקָעָן אָנוֹ ערְלוֹבְּנִיכְתָּ אַיִף אָיִדְישׁ בְּלָאָטָן. פָּוּן יָאָהָר 1881 אָן, וּוּן אָברא֮אָמוֹיטָשָׁה האָט זַיִד בְּעַזְעַצְתָּ אַיִן אָדָעָס, האָבָּעָן מִיר וּוּידָעָר רַעֲגַלְמַעְן סִיגָע בְּרִיךְ פָּוּן אַיִם צוּ בִּנְשַׁטָּאָקְ'ן — אָנוֹ בְּיִ-עַדְעָר גַּעַלְגָּעָנִית קָעָרְתָּ ער זיך דָּא שְׁטָעַנְדִּיגָא אָום צוּ דעם פְּלָאָגְן מִכְחָה צִיטְוָנְג.

אָין יָאָהָר 1882 אָנוֹ בִּינְשַׁטָּאָק אַוְעַקְגַּעַפְּאַהָרָעָן קיִין פַּעֲטָעַרְבָּרָג, וּוּאוֹ ער האָט בעקומען בעשְׁעַפְּטִיגְגָּנוֹג אַיִף אָגְוִיסָע צִיטָה. "סְאִי זַעְהָר מַעְגָּלָדָר — שְׁרִיבְט אַיִם אַהֲנָן אָברא֮אָמוֹיטָשָׁה דעם 20-טַעַן אַוְיגָוָסָט 1882, אָנוֹ מִיר זָאָלָעָן זַיִךְ אַיִן גִּכְעָן זַעְהָן אַיִן פַּעֲטָעַרְבָּרָג. אָנוֹ גַּטְמַעְט גַּעַבְעָן, אָנוֹ אַנוֹנָעָר פְּלָאָגְן וּוּטָה זַיִךְ פֻּעְרוֹרְקְלִיכְטָעָן, וּוּלְאָרְאָךְ אָבלְעָבָעָן אָנוֹ זַיִךְ וּוּידָעָר גַּעַהְמַעְן פָּאָר דָּעָר פַּעַדְעָר... מַעַן דָּאָרָפְּ זַיִךְ דּוֹרְכָאָוִס סְטָאָ-

רען צו בעקממען און ערלויבניש אויף אַרוויסגעבען די ציטונג. דא און אדעם קאָן אַיך ליטעראריש אויף קײַן פֿאל נִיט אַרבייטען". אין יאהר 1883 סטארטער ער זיך פֿון דאס נִיט וועגן אַ ציטונג, אָן ווידער אָהן אַ שומ רעוזלטאָט. ער פֿערלירט אֶבער נִיט דעם מותה אָן ביַּער ער-שטער געלעגעההיַט הויַּבְּט ער ווֹידער אָן צו אַרבייטען אָן דערזעלבער ריכטונג. אין בריף פֿון 11-טען סעפְטְמְבֵר 1884 טילט ער מיט בִּנְ-שְׁטָאָקְן, דאס ער האָט זיך בעקענט מיט פראָפְּסָאָר פֿ. בעזסאנָאוֹן; יונער אין געווען אַ מִתְגְּלִיעֵיד פֿון דער בעוֹאָסְטְּרֵר פֿאַהְלָעָן/שער קָאָמְלִי-סִיעָ מִכְחָ דַּעַר אַידְעַן-פְּרָאָגָע אָן האָט גַּהְאָט אַ גַּעֲוִיסָע ווּרְקוֹנוֹג אָן דַּי רַעְגִּירְנְגְסְקָרְיוֹזָען. אַברְאָמָּאוֹיטְשָׁן קָומְטָ חִיכְפָּאַיְפָּן גַּעֲדָנָק — אַוְיסָ צוֹנוֹצָעָן די נִיעַ בעקאנָטוֹשָׁפְּט אָוִיך צו בעקממען די גַּעֲוִינְשָׁטָע ערלויבניש. ער ווֹנדְט זיך מִכְחָ דַּעַם צו בעזסאנָאוֹן, פֿערפְּהָרָט מִיט אַיהם אַ קָּאָרְ רַעְסְפָּאָנוֹדָעָן; ער אין רַעְוְלְמַעְסִיג מַדְּבִּיעָ בִּינְשָׁאָקְן וּוְעָנוֹן דַּעַם עַנְיָן אָן זיך מִשְׁבָּט מִיט אַיהם וועגן יַעֲדָעָן שְׁרִיט. כְּדִי אַוְיפְּצָוְקְלָעָרָעָן דַּעַם גַּעֲשְׁטָעָלָט אָן אַוְיסְפְּהָרְלִיכָּעָן שְׁרִיפְּטְלִיכָּעָן בעריכָת, זַהְרָא אַינְטְּרָעָסָאָבָּן-טָעָן, אָן צְגַעַשְׁקָט בִּינְשָׁאָקְן אַ קָּאָפְּיָעָן; זַי גַּעֲפִינְט וִיך צְוִוְוָשָׁעָן אָנוֹזְעָרָע בְּרִיף. די זַאָך האָט זיך גַּעֲצִיְּגָעָן לאָגָן. אָין צִיט אָין אַברְאָמָּאוֹיטָש גַּעֲוָועָן פּוֹל הָאָפְּנוֹג, אָז דָּס מַאְל וּוּעָט אָין אַוְועַקְגַּעַפְּהָרָעָן (פֿון כָּאָרְקָאָו), אָן אַיך האָט, אָז דָּס מַאְל וּוּעָט זַיְן עַנְטְּפָעָר שְׂוִין זַיְן אָן עַנְגְּלִיטִיגָּעָר. אָך, וּיְעָס וּילְט זיך שְׂוִין גַּעֲהָמָעָן דַּי פֿעדְעָר אָין האָנד אָן שְׁרִיבָּעָן, שְׁרִיבָּעָן!"...

די זַאָך גַּעַת אַברְאָמָּאוֹיטָשָׁן פֿון זַיְגָעָן נִיט אַרוֹיס. "פֿון בעזסָאָ נָאוֹן" — שְׁרִיבָּט ער ווֹידָעָר דַּעַם 27-טָעָן דַּעְצְּעָמְבָּעָר 1885 — אָין קְיִין עַנְטְּפָעָר נִיטָא. דָּס וּוֹאנְדָעָרָט מִיר. נֹורְדָּי הָאָפְּנוֹג הָאָב אַיך נִיטָּפָּר לְאָרָעָן אָן אַיך הָאָלָט אָין אַיְן וּוֹאָרְטָעָן". אֶבעָר אַיך דָּס מַאְל אַיהם בְּעַשְׁעָרָט גַּעֲוָועָן אָז עַנְטְּמִישָׁוֹגָן. "אַיך הָאָב אַיך, טִיעְרָעָר פְּרִינְד — לִיְיָעָנָן מִיר אָין בְּרִיף פֿון 21-טָעָן מַעְרֵץ 1886 — שְׂוִין אַ הִבְשָׁע צִיט נִיט גַּעֲשִׁרְבָּעָן, וּוֹאָרְטָעָדִיג אַוְיס עַטְוֹאָס נִיטָא, וּאָס אַיך זַאָל קָאנָעָן אַיך מִיטְטִילְעָן. לִיְיָדָעָר אֶבעָר אַיְן קְיִין שְׁוִים נִיטָא, אָן פֿון דַּי אַלְעָ ער-זְוִוְוָגָעָן אָין קְיִין אַיְבָּעָ נִיטָא. אַיך הָאָב שְׂוִין פֿערְלָאָרָעָן די הָאָפְּנוֹג אָן אַ מאָך גַּעְתְּהָאָן מִיט דַּעַר הָאָנד אַוְיס אלְזָ. אָך, האָרְצִיגָּעָר פְּרִינְד, אַיך הָאָב קְיִין מַזְלָן נִיט!"...

אַבָּעֶר גַּאֲרָא אֵין גִּכְבָּעָן וְעַהֲעָן מִיר אַבְּרָאָמָּאוּיטִישׁן וּוִידָּעֶר סְטָאָרָעֶן זִיךְרָן וְעוֹגָעָן אַ צִּיטְוֹנָג. אַיְךְ הַאֲבָא אַבְּגָוּשִׁיקָּט סְפָעַקְתָּאָרָן — שְׁרִיבִּיט עַר בִּינְשְׁטָאָקְ'ן דָּעַם 20-טָעַן אַוִּיגְּסְט 1886 — דָּאָס פְּרָאָגְּרָאָם פָּוּן דָּעַר צִּיִּידְוָנָג, וּוּלְכָעֶר אַיְךְ הַאֲבָא אַ נָּאָמָעָן גַּעֲגָבָעָן: „דָּעַר שְׁפִּיגְעָל“. אַיְךְ שִׁיק אַיְךְ דָּעְרְבִּי אַ פְּרָאָשְׁעָנִיעָן — לִיעְנָעָן מִיר אֵין בְּרִיךְ פָּוּן 30-טָעַן סֻעְפָּי טַעַמְבָּעֶר 1886 — אָנוּ אַיְךְ רִיכְטָן זִיךְרָן גִּכְבָּעָן אַיְיךְ אַ גּוֹטְעָן רְעוּלְטָאָט“. דִּי אַפְּטִימִיסְטִישׁ שְׁטִימְוָנָג וּוּרְטָרָט אַבָּעֶר בְּאַלְדְּ פֿרְעָשְׁוֹאָונְדָעָן; דָּעַם 24-טָעַן אַקְטָאָבָעֶר 1886 שְׁרִיבִּיט עַר בִּינְשְׁטָאָקְ'ן: „סְפָעַקְתָּאָר אֵין זִין לְעַצְמָעָן בְּרִיךְ זַאֲגָט זִיךְרָן אַבָּפָּוּן דָּעַר זָאָךְ, וּוּילָא עַס אַיְץ נִיטְזָוָן פֿרְעָוּרְקְלִיבָּעָן זִיךְרָן זִיךְרָן...“

בְּעַזְיְּטִיגָּעָן דִּי מְנִיעָת, וּוֹאָס דִּי רְוִיסְיָעָן רְעִגְרָוָנָג הַאָט סִיסְטָעָמָאָטִישׁ אַ לְאָנְגָּעָן צִּיְּטָן גַּעַשְׁטָעַלְטָן גַּעַגְּעָן גְּרִינְדָּעָן אַ אַיְדִּישָׁעָן צִּיטְוֹנָג, אַיְזָן גְּעוּוֹעָן אַוְנָ-מְעַלְיִיךְ, אָוּן בִּיזְזִין יָאָהָר 1903, וּוּעָן עַס אַיְזָן עַנְדְּלִיךְ גַּעַלְגָּעָן צַו בְּעַקְוּמָעָן אַוְנָעָן עַרְלִיבִּנְיִישָׁן אַוְרִיךְ אַרְוִיְּגָעָבָעָן אַיְן פֿעַטְעָרְבָּוָג דָּעַם „פְּרִינְד“, זִין גָּעָן אַלְעָן אַוְנְצָעָהְלִיְּגָעָן בְּעַמְּיהָוָגָעָן פָּוּן פֿרְשִׁידְעָנָעָן פֿרְזָאָגָעָן אַיְן דָּעַר הַיְּנִיכְרָת גְּעוּוֹעָן אַוְמִיסְט.

וּוֹאָס פָּאָר אַ רִיכְטָוָנָג עַס וּוֹאָלָט בְּעַקְוּמָעָן אַבְּרָאָמָּאוּיטִישׁ/עַס טְהָעַטִּיגְ-קִיְּט, וּוּעָן סְ'וָאָלָט זִיךְרָן אַיְהָם אַיְנְגָּעָבָעָן אַיְסְצָעוּרְקָעָן אַן עַרְלִיבִּנְיִישָׁן אַוְרִיךְ אַיְדִּישָׁעָן צִּיטְוֹנָג, צַי וּוֹאָלָט נִיטְזָוָן דָּעַר זְשָׁוְנְגָּלִיסְט אַיְהָם אַיְנְגָּעָשְׁלָוָגָעָן דָּעַם קִינְסְטָלָעָר, אָוּן דִּי אַיְדִּישָׁעָן לִיטְעָרָאָטוֹר וּוֹאָלָט אַפְּשָׁר נִיטְזָוָן זַוְּחָה גְּעוּוֹעָן צַו זִין גַּעַטְטָע בְּעַלְעָרִיסְטִישׁ וּוּרְקָ — וּוּגָעָן דָּעַם קָאָנוּ מַעַן נָוָר בְּזִיְּעָן הַשְׁעָרוֹת. אַבָּעֶר זִין גַּעַטְטָע בְּעַמְּיהָוָגָעָן אַיְן אַט דָּעַר הַיְּנוּכָּת, דִּי עַנְעָרְגִּעָּג, מִיטְזָוָת וּוּלְכָעֶר עַד הַאָט כָּסָדָר, נִיטְזָוָן קָוְקָעְנְדִּיגְ אַוְרִיךְ אַלְעָן עַנְטוּשָׁוָגָעָן, גַּעַזְוָכָּת צַו גְּרִינְדָּעָן אַ פְּרִינְדָּעָן אַלְעָן בְּעוּרוּיוֹת אַוְנָזְקָלָאָר, אָוּן מִיר הַאֲבָעָן דָּא צַו תְּהָאָן נִיטְזָוָן אַ צְוָפָעְלִיגְגָּעָר זָאָךְ, נָוָר מִיטְזָוָן עַרְנְסְטָר שְׁטְרָעְבָּוָג צַו זְשָׁוְנְגָּלִיסְטִישׁ אַרְבִּיטִיְּ, וּוֹאָס הַאָט טִיעָף גְּעוּוֹאָרְצָעָלָט אַיְן אַבְּרָאָמָּאוּיטִישׁ/.

דער פערבָּאַט פֿוֹן אִידְישָׁען טְעַטָּעַר

די געשיכטע פֿוֹן דעם אִידְישָׁען טְעַטָּעַר אֵין צָאַרְישָׁעַן רְוֶסְלָאנְד אֵין
אַ קָּאָפִיטָּעַל פֿוֹן לִיְדָעַן אָנוֹ פֿיַּין : גָּאנְצָע 34 יָאָהָר אֵין דָאָס אִידְישָׁע טְעַאָּר
טְעַר דָּאָרְטָּעַן גָּעוּן פֻּרְרוּעוּהָרָט, אַוִיסְגָּשְׁטָאָנְגָּעַן הָאָרְבָּע פֻּרְאָפָּלְגָּוּנְגָּעַן.

פֿוֹן וְאָנְגָּעַן הָאָט זִיךְ גָּעוּנוּמָעַן דָּעַר פֻּרְבָּאַט פֿוֹנְבָּס אִידְישָׁען טְעַטָּעַר
אֵין רְוֶסְלָאנְד ? עַס אֵין שְׂטָאָרָק פֻּרְשָׁפְּרִיטָּי דִּי מִינְגָּנָג, אֹז אַרְוִיסְגָּרְפּוּעָן
אַיִּהְם הָאָבָּעָן אֲוֹנוּנָעָרָע אַרְטָאָדָקְסִישָׁע אָנוֹ אַסְיִמְלִירְטָע אַינְטָלְגְּגָעָנְטָע :
דִּי עַרְשָׁטָע וְיִנְגָּעַן גָּעוּן זַעַהָר אַוִיסְגָּבְּרָאָכְט גָּעָגָעַן דָּעַם טְעַטָּעַר פֿאָר זַיִן
חוֹזָק מְאָכָּעָן פֿוֹן רְבִּים, פְּרוֹמָאָקָעָס אָנוֹ אַלְטָע מְנָהָגִים, אָנוֹ דִּי צְוַיְּיָטָע —
פֿאָר דָּעַם סָאָמָע לְשָׁוֹן, דָּעַם פֻּרְהָאָסְטָעָן „זְשָׁאָגָאָן“, אֹוֵף וּוּלְכָעָן עַס
וְיִנְגָּעַן פְּאָרְגָּעָקְוּמָעָן דִּי סְפָּעָקְתָּאָקְלָעָן. אָנוֹ אָט דִּי בִּידָע אַקְטָעָגָאָרִיעָס
גָּעוּנוּרָה אָבָּעָן, הִיסְטָע, גָּעוּמִינְזָאָם אַוִיסְגָּעוּוּרִיקָט בֵּי דָעַר רְוִיסְיָהָר
רְעִיגְרָוָג, זַי זַאָל פֻּרְרוּעוּהָרָעָן דָאָס אִידְישָׁע טְעַטָּעַר. אָזָא מִינְגָּנָג וּוּרְטָט
נִיט זַעַלְתָּעָן אַרְוִיסְגָּזָאָגָט אֵין אֲוֹנוּרָה לִיטְעָרָאָטוֹר.)

כַּלְזָמָן דִּי רְוִיסְיָהָר רְעִיגְרָוָגָס-אָרְכִּיבָּוּן וְיִנְגָּעַן גָּעוּן פֻּעָּסְטָט פֻּרְרָרִי
גָּעָלָט, אָנוֹ דָעַר צּוֹטְרִיטָט צּוֹ זַיְעָרָע סְדוּדָה אֵין גָּעוּן אֲוֹנוּמָעָגָלִיךְ, הָאָט אָזָא
מִין עַרְקָלָעָרָוָגָג נָאָר גָּעָקָאָנָט גִּילְטָעָן פֿאָר וּוּאָהָרְשִׁינְיָלִיךְ . אַיִּצְטָא אַבָּעָר מָוָה
מַעַן פֻּעָּסְטָטְשָׁטָעָלָעָן, אָז זַי אִיז פָּאָלָקָאָם פָּאָלָשָׁן. אֵין דִּי אַפְּצִיעָלָעָן קוּוּלָּעָן
אִיז נִיטָא קִיְּין שָׁוָם זְכָר, אָז עַמִּיצָעָר פֿוֹנְבָּס דַּעֲמָלְטִיתְיָגָעָן פְּרוּמָעָן אַדְעָר
אַיְנְטָעָלְגָעָנְטָעָן קְלָאָס זַאָל זַיְיךְ הָאָבָּעָן בְּעַקְלָאָגָט אַוְיָפְן אִידְישָׁעַן טְעַטָּעַר
בֵּי דָעַר רְעִיגְרָוָג, זַיְיךְ גָּעוּנְדָט צּוֹ אִיהָר מִיטָּפְרָעָתְעָנוּיָס, באַשּׁוֹלְדִּי
גָּעוּנוּנָעָן גָּעוּנוּנָעָן אִיהָם, אַדְעָר בְּכָל זַיְיךְ גַּסְטָמָרָעָט אִיהָם שָׁאָדָעָן. אַוְיָפְן
גְּרוֹנְדָן פֿוֹן נִיְעָרָפָרְשָׁוּגָעָן מָוָה מַעַן קָאָנְסָטָאָטְרִירָעָן, אָז דִּי הָאָרְבָּע באַשּׁוֹלְדִּי
גָּוָגָג סָאִי גָּעוּנוּנָעָן אֲוֹנוּנָעָר אַיְנְטָעָלְגָעָנָעָן, סָאִי אַרְטָאָדָקְסִישָׁע אֵין דָוְרָכָאָוִיס
אוּמְבָּאָגְרָנִינְדָעָט — זַיְיךְ הָאָבָּעָן קִיְּין שָׁוָם שִׁיכָוָת צּוֹם פֻּרְבָּאַט פֿוֹנְבָּס אֵין
דִּישָׁעָן טְעַטָּעַר נִיט גַּעַהָאָט.

אֵין דָעַר בְּעַצְיהָוָג פֿוֹן דָעַר רְוִיסְיָהָר רְעִיגְרָוָג צּוֹם אִידְישָׁעַן טְעַאָּר
טְעַר הָאָט זַיְיךְ אַבְּגָעָשְׁפִּיגָעָלָט אִיהָר אַלְגָּעָמִינְיָעָן פָּאָלִיטִיק בְּנָנוּגָע צּוֹ דִּי קּוֹלָ
טְרָעָלָעָן שְׁטָרָעָבְּוָנָגָעָן פֿוֹן דִּי נְאַצְּיָאָנָאָלָעָן מִינְדָעָהָיִתְעָן. מַעַן דָּאָרָף נִיט

¹⁾ אַזְוִינָעָן אַנְצָחָוּרָעָנִישָׁעָן אָנוֹ דִּירָעָקָטָע בְּעַשְׁוֹלְדִּיְגָּוּנָגָעָן גַּעַפְּגָּיָעָן מִיר,
צּוֹם בְּיִשְׁפְּיָעָל, אָנוֹ אַוִיסְלָעְנְדָעָר-פִּינְקָעְלָס וּוּרָק „א. גָּאָלְדָפָּדָעָן“ (מִינְסָק,
1926) אָנוֹ אָנוֹ „טְעַטְּשָׁר-בּוֹךְ“ (קִיוּוֹ, 1927).

פערגעשען, או זי פלעגט סייטעמעאטיש פערפאלגען אויך דאס אוקראינער טעאטער, און ווען עס אייז שפערטער ענטשטאנגען אַ טאָטעריש טעאטער, האט זי איהם אויך אונטערדריקט. אויף צו פערוואָהרען אונגעָר טעאטער האט, אליא, די רוסישׁ רעהִירונג גאָר ניט בעדארפֿט אַנקומען צו עצות פון זיינע אַידישׁ גענגעָר. דער פערבאָט איז געווּן אַיהֲר אַיגענעָר אויף-טהו, און ער האט פֿאַלְקָם געשטיימט מיט אַיר געווּהנְלִיכְעָר פֿאַלְטִיך.

די פרטימַט פון דעם גאנצָען עפּיוֹאַד זיינען געווּן וווענִיג בעוֹאָסֶט, און עס אייז כְּדִאי דָא אַוְיפְּצֻקְלָעָרָעָן זַי, אויף' גַּרְוַנְד פון אַרְכִּיוּמְאָטָעָ רִיאַלְעָן²⁾.

ווי בעוֹאָסֶט, אייז אַברָהָם גַּאֲלְפָאָדָעָן מיט זַיְן טְרוּפָעָ נַאֲבָן סֻוּ פון דער רָוִשִּׁיְטָרְקִישָׁר מְלָחְמָה אַרְבִּיגָּעָפָּהָרָעָן פון בּוּקָאָרָעָשָׁט קִין אָדָעָס אָן האָט דָאָרטָעָן גַּעֲגַבָּעָן פָּאַרְשְׁטָעַלְוָנָגָעָן. אַנְהָוִיב 1879 אֵין אֵין דער פֿעַטְעַרְבְּרַגְעָר צִיְּטוֹנָג „גָּאַלָּס“ עַרְשִׁינְגָּעָן אַ קָּאַרְעַסְפָּאַנְדָּעָנָץ ווּגְעָגָעָן די סְפָּעַקְטָּאַקְלָעָן פון דער אַידִישָׁעָר טְרוּפָע אֵין אָדָעָס, אָן די הוּיְפָטָר פֿעַרְוּאַלְטוֹנָג פון דער פֿרְעָסָע (זוּ ווּלְכָעָר עַס האָט אַנְגָּעָהָרָעָט אויך די טָעַטְרָאַלְעָץ צָעַנוּר) האָט זַיְךְ מיט דעם פֿעַרְאַינְטָרְעַסְּרִיטָר. אָזּוּ ווי קִין אַיְינְצִיגְגָּע פֿיעָסָע אֵין דער אַידִישָׁעָר שְׁפָרָאָךְ אֵין אֵין דער פֿעַטְעַרְבְּרַגְעָר טָעַטְרָאַלְעָר צָעַנוּר נִיט צָוְגַּעַשְׁתָּעַלְתָּן גַּעַוְאָרָעָן, האָט די הוּיְפָטָר-פֿעַרְוּאַלְעָן צוֹנְגָּנָגָע בְּיַמִּים אָדָעָסֶר גַּרְאַדְגָּאַטְשָׁאַלְנִיק: אַיְיךְ ווּאָס פָּאָר אָ גַּרְוַנְד האָט ער עַרְלְוִיבָּט די אַידִישׁ פֿאַרְשְׁטָעַלְוָנָגָעָן? יַעֲנֵר האָט גַּעַעַנְטָפָּעָר, אָן ער האָט עַרְלְוִיבָּט גַּאֲלְפָאָדָעָן/ס טְרוּפָע גַּעַבְעָן פֿאַרְשָׁטָעָ לְוָנָגָעָן אֵין אַידִישׁ, ווַיְילְ דִּי אַידִישׁ פֿיְעָסָע, ווּלְכָעָ זַיְן שְׁטָעַלְעָן, זַיְנְעַט צָעַנוּרִירָט גַּעַוְאָרָעָן דָּרָךְ דעם אַידִישָׁעָן צָעַנוּרָאָר פָּוּנְס אָדָעָסֶר צָעַנוּרָאָר קָאַמִּיטָּעָט, י. בָּאַרְדָּאָך. „גַּעַמְעַנְדִּיג אֵין אַנְבָּאַטְרָאָכָט, אָזְ לְוִית דעם גַּעַזְעָן זַיְנְעַן טָעַטְרָאַלְעָר פֿאַרְשְׁטָעַלְוָנָגָעָן אויף אַידִישׁ נִיט פֿעַרְוּהָרָט“, האָט די הוּיְפָטָר-פֿעַרְוּאַלְטוֹנָג אֵין יְנִי 1879 אַנְגָּעוּוֹיָעָן דעם גַּרְאַדְגָּאַטְשָׁאַלְנִיק, אָז אויף' גַּרְוַנְד פָּוּנְס צָעַנוּרְדָּעָלָאָמָעָנְטָן קָהָר זַיְךְ אָן דָּס רַעַכְתָּ צָעַנוּרִירָעָן טָעַטְרָאַלְעָר פֿיעָסָע אָוִיסְלִיסְלִיךְ צָוּם טָעַטְרָאַלְעָן צָעַנוּרָאָר קָאַמִּיטָּעָט אֵין פֿעַטְעַרְבְּרַגְעָר. בָּאַלְדָּעָט דער אָדָעָסֶר גַּרְאַדְגָּאַטְשָׁאַלְנִיק, לוּט גַּאֲלְפָאָדָעָן/ס בְּקָשָׁה, זַיְנְעַן אַידִישׁ פֿיְעָסָע, ווּאָס פֿלְעָגָעָן אוּפְּגַּעַפְּהָרָט ווּרְעָעָן אֵין אָדָעָס, אַרְבִּיגָּעָפָּהָרָקָט אֵין דעם פֿעַטְעַרְבְּרַגְעָר קָאַמִּיטָּעָט. דָּא זַיְנְעַן זַיְן דּוּרְכְּגַּעַקְוּקָט אָן עַרְלְוִיבָּט גַּעַוְאָרָעָן צָוּם פָּאָרָה שְׁטָעַלְעָן. שְׁפָעַטְעָר פֿלְעָגָעָן פֿיְעָסָע צָוְגַּעַשְׁתָּעַלְתָּן ווּרְעָעָן אֵין פֿעַטְעַרְבְּרַגְעָר

²⁾ אַרְכִּיוּוֹ פון פֿאַלְיְצִיוֹּו-דָעַפְּאַרְטְּמָעָנָט, צְוּוּוֹתָעָ אַבְּטוּלוּבָּג, נּוֹם. 287 פון יָאָחָר 1888; אַרְכִּיוּוֹ פון דער הוּיְפָטָר-פֿעַרְוּאַלְטוֹנָג אַיְבָּעָר די עַנְגָּוִים פון דער פֿרְעָסָע, נּוֹם. 18 פון יָאָחָר 1898.

צונזר דירקט דורך פערפאסער אדער דירקטארען פון ניע אידישע טר-
פער, וואס האבען אין גיכען אונגעהייבען צו ענטשטייחן אין פערשיידענע
שטעט. עס האט זיך אונגעקליבען א היבש ביסעל געהרג צענזורירטע
פייעסן; די צאחל אידישע טרופעס האט זיך געמיhardt, און זיין פלעגן
אומגעשטערט געבען פארשטעלונגען ניט בלזין אין דער אידישער פרא-
וועיז זאר אויד אין פערטערבורג און מאסקובען

אווי האט זיך געציגגען מעהן ווי פיער יאהר. די פינסטערט רע-אַקציע, ווֹאָס האט זיך אווי פערשטערקט אין רוסלאנד אין דער צייט פון אַלעֲקָסָאנְדֶּר דעם דרייטען, האט צווישען אַיהֲרָע אַנדערע טְרוּיְידִיגָּע פָּאֵל-גָּעָן פָּאֵר די רְוִיסְיָע אִידְעָן מִתְגֻּבְרָאָכְט צְרוֹת אַוִיךְ פָּאֵר דעם אִידְישָׁע טְעַמְּטָעָר. אַין יָאָהָר 1883 האט דער נִיעְר אַינְעַרְזְּמִינְיסְטָעָר, זיך פֻּעָרָאַינְטְּרָעָרָסְטָר וּאוֹסְטָעָר רְעַקְצִיאָנָר, גְּרָאָפְּ דִּימְיטָרִי טָלָסְטָאִי, מִתְדַּעַר פְּרָאָגָע וּוֹעָגָן אִידְישָׁע טְעַמְּטָעָר-פְּאָרְשָׁטְעָלָנוּן. עָרְהָאָט אַרְוִיסְטָר גַּזְאָגָט דעם פֻּרְאָוְלָטָעָר אַיבָּעָר די עֲנֵנִים פָּוֹן דער פְּרָעָסְעָ זִין פָּעָר וּאוֹנְדָּעָרָנוּג, וּוֹ אַזְּוִי עַרְלָוִיבָּט מַעַן עַס צָו גַּעֲבָעָן עַפְעַנְטִילִיכָּע סְפַּעַטְקָאָקְלָעָן אוֹזְאָפִיךְ אַזְּדִישָׁ, אַזְּן צּוֹגְלִיךְ בַּעֲפּוֹוִילָעָן, אַזְּ עַס זָאָל מַעְהָר אַזְּוִינָס נִיטָּעָן דּוּרְלָאָזָט וּוֹעָדָעָן. אַזְּפִיךְ אַט דעם סְמָך אַזְּ דעם 17-טָעָן אוֹיְגָסְטָן, 1883, פָּוֹן אַינְעַרְזְּמִינְיסְטָעָרִים פּוֹנְגָּנְדָּעָרְגָּעָשִׂיקָּט גַּעֲוָאָרָעָן צָו אַלְעָ גּוּבְּרָנָאָגָטָרָעָן אַ קְוַצְעָר קָאנְפְּנִידְעָנְצִיעָלָעָר צִירְקוֹלָאָר, מִתְיַיְּמָנָה אַונְטָעָרְשָׁרְפָּטָעָן פָּוֹן דְּעַמְּטָעָמָנְטָרָעָן פְּלָעוּוֹן: דְּעַפְּאָרְטָמְעָנְטָרָעָן

„בעהמענדיג אין אונגעטראקט, און, ווי עס וויזיט זיך אראיס, זיניגען אייניגע פיעסען אין דער אידישער שפראאר, וועלכע זיניגען פרההער ער-לויבט געווארען צום פאָרשטעלען, דורךאָיס ניט פאָסענד צום אויפֿהרען זי אויף דער סצענען, איז אינגעפונען געווארען פאָר גויטיג צו פ ע ר זוועה דען אויף וויזיט ער פ אָר צושטעלען אַין דיט ע אָט עדס פִּיעָסָעָן אויף אַידִיש (זְשַׁאֲרָגָאָן). אַזְוִי ווֹי דאס אַרוֹסְנָגְבָּעָן עַלְיוֹנִיבָּשָׁעָן אויף טַעַטַּעַדְרָפָּאָרְשָׁטָעָלְגָּעָן קַעַדְרָ נִיךְ אָנוֹ לְוִיט דֻּעַם גַּעֲזָעַץ צו דער פָּאַלְצִיכִי, וּוּעֶרֶת וּוּעֶגֶן דער דָּאוּגֶר פָּעָרָאָרְדָּנוֹגָגָן מִתְּגַעֲטִילִיט דֵּי הַהְ גּוּבְּרָנְטָאָרָעָן, אויף צו עַרְפְּלִיעָן זַיִי".

עם איז קיין ואונדער ניט, וואס דער צירקולאָר פון דעם 17-טען אויגוּסְטַס, 1883, איז גיט פובליקירט געוואָדען. ער האט געומזות פונאָנד-דער געשְׂקִיט וווערְעַן געהִים, ווארִים זיין אַינְהָאלֶט האט להלוטין ניט געשטימט מיט דער לאָגֵיך אָזְנַן ניט מיט דעם געוויעַץ. אויב געוויסע ("איי-נְגַעַע"), ווי סְדרִיקְט זיך אָוִיס דער צירקולאָר אַידִישׁ פֿיעַסְעַן, וואס האבען אַמְּאל בעקומוּן אַ צענוֹר-עֲרֻלְיוֹבְּנִישׁ, האבען זיך שפֿעַטְעַר אַרוֹסְגַּעַשְׂטָעלַט פָּאָר "אָומְפָאַסְגַּג" אָזְנִיכְטַס פּוֹן צענְזּוֹר, האט אַזְוָנְס אַין ערְגַּסְטָעַן פָּאָל

געקאנט געבען אַ גָּרוֹנְד צוֹ פָּעָרְוּעָהָרָעָן סְפָּעָצִיָּל דֵּי דָּזִיגָּעָ פִּיעָּ —
סֻעָּן, אֲבָעָר דָּאָר דָּוֶרְכָּאָוִס נִיט אִידִישׁ טְעַמְּטָעָר-פָּאָרָשְׁטָעָלְגָּעָן בְּכָלְלָן.
לוּיט דָעַם גְּנוּעַץ הָאָט נִיט עַקְוִיסְטִירֶט קִין שָׁוָם פָּעָרְבָּאָט גַּעֲגָנָן טְעַטְּרָאָלָעָ
פָּאָרָשְׁטָעָלְגָּעָן אָוִיךְ אִידִישׁ, אָוָן דָעַר אִינְגְּרִיךְ-מִינִיסְטָרֶר, הָאָט נִיט גַּעַחַאַט
קִין רָעַכְתְּ צוֹ פָּעָרְוּעָהָרָעָן זַיְדָוָךְ אַ פָּעָרָאָרְדָּנוֹגָן. וּוּרְ אֲבָעָר פָּוָן דֵּי
דָעַמְּאָלִיגָּעָ מִיְּבִיסְטָאָרָעָן הָאָט זַיְדָ גַּעֲרָעָכָעָנָט מִיט גַּעַזְעִיךְ-בְּעַשְׂתִּימָנוֹגָעָן,
בְּפֶרֶט וּוּן עַס הָאָט זַיְדָ גַּעַחַנְדָּעָלָט וּגְעָגָעָן אִידְעָן!

מִיט אִין פָּעָדָעָר-שְׁטָרִיךְ זַיְנָעָן אַלְאָ אִידִישׁ טְעַמְּטָעָר-פָּאָרָשְׁטָעָלָגָן
גַּעַן פָּעָרְבָּאָטָעָן גַּעַוְאָרָעָן אִין גַּאֲגַזְתָּ רְוָסָלָאָנָד. אַלְאָ אָונְצָעָהָלִיגָּעָ בְּקָשׁוֹת,
וּאָס זַיְנָעָן פָּוָן אִידִישׁ טְרוּפָעָס, אַיְנְצָעָלָגָן אַרְטִיסְטָעָן, חְבָרוֹת אָוָן גַּעַזְעָלָדָן
שָׁאָפְטָלִיכָּבָעָ טְהָוָעָר דְּעַרְלָאָנָגָט גַּעַוְאָרָעָן צָוָם אִינְגְּרִיךְ-מִינִיסְטָרֶר, אָוִיךְ אִידִישׁ
דָעַם קִיּוּרְסָ נַאֲמָעָן, זַיְנָעָן פָּעָרְבָּלִיבָעָן אָהָן אַ רְעוֹזְלָטָאָטָן. אִינְגְּיָגָעָ אִידִישׁ
דִּישָׁעָ טְעַמְּטָעָר-דִּירְעָקָטָאָרָעָן הָאָבָעָן זַיְדָ גַּעַפְּרָוְבָּט אַוְסְוִירָקָעָן בְּיַיְם מִיְּדָ
בִּיסְטָרֶר עַרְלְוִיְּבִנְיָשָׁעָן אָוִיךְ פְּרָעָמָדָעָ נַעֲמָעָן, אָפִילּוּ פָוָן אָנְגְּוּעָהָעָנָעָ קְרִיָּ
סְטוֹעָן, הָאָפְעָנְדִּיגָּג, אָוּ עָרָ וּוּטָ זַיְדָ מִיט אָזְעָלָכָעָ פָּעָרְזָאָנָעָן רְעַכְעָנָעָן. אֲבָעָר
זַיְיָ הָאָבָעָן גַּאֲרָנִישָׁתָן גַּעַפְּעָלָטָן; אָוִיךְ יָעָנָהָבָעָן גַּעַקְרָאָגָעָן דָעַמְּ
זַעֲלָבָעָן סְטוּרָעָאָטִיפָעָן עַנְטָפָעָר, וּוּלְכָעָן דָאָס מִינִיסְטָרָוּם פָּלָעָגָט אִינְ
אָזְעָלָכָעָ פָּאָלָעָן גַּעַבָּעָן: „אִידִישׁ טְעַמְּטָעָר-פָּאָרָשְׁטָעָלְגָּעָן זַיְנָעָן לְחַלְוִטָּן
פָּעָרְוּעָהָרָט.“

די גּוֹרָה פָוָן 17-טָעָן אַוְיָוָסְטָן 1883 הָאָט גַּעַטְרָאָפָעָן מַעְהָרָ וּזְיָ אַ פָּאָרֶ
הַוְּנְדָרֶט אִידִישׁ אַרְטִיסְטָעָן. פִּיעָלָ פָוָן זַיְיָ הָאָבָעָן עַמִּיגְרִירָט קִין אַמְּעָדָ
רִיקָעָ אָוּן עַנְגָּלָאָנָד. די אֲבָעָר, וּאָס הָאָבָעָן נִיט גַּעַהָאָט קִין מַעְגְּלִיכְקִיטָן
אוַיסְצָוֹוָאָנְדָעָרָן פָוָן רְוָסָלָאָנָד, הָאָבָעָן גַּעַמּוֹתָן עַטְוֹאָס אַוְנְטָרְגָּנָהָמָעָן,
כְּדִי נִיט צָוָשָׁאָרָבָעָן פָוָן הָנוּגָעָר. מַעַן אִין בָּאָלָד גַּעַפְּאָלָעָן אָוִיךְ אַ
הַמְּצָאָה. די אִידִישׁ פִּיעָסָעָן (כְּמַעַט אַלְעָזָ פָוָן גַּאֲלְפָאָדָעָן סְרָעָפְּרָטוֹאָרָ) הָאָט
מַעַן אַיְבָּרְזָעָצָט אָוִיךְ דִּיְתָשׁ, צְגָעָשְׁטָעָלָט אִין פָּעָטְרָבְּרוֹגָעָר צָעָנוֹרָ
קָאָמִיטָעָט אָוּן פָוָן אִיהָם בְּעַקְוּמָעָן עַרְלְיוּבָנִישָׁ אָוִיךְ אוּפִיצְוְהָרָעָן זַיְיָ.
צְוֹגְלִיךְ מִיט די פִּיעָסָעָן הָאָבָעָן אָוִיךְ די טְרוּפָעָס אָוְמְגָבִיטָעָן זַיְעָרָעָ נַעַ
מַעַן אָוּן זַיְדָ פָּעָרְוָאָנְדָעָלָט אָנָן „דִּיְתָשׁ“ אֲדָעָר „רוֹסִישָׁ-דִּיְתָשׁ“ טְרוּפָעָס.
דָאָס אִין גַּעֲוָעָן אַ בְּעַזְוּנְדָרָיָן טְעַמְּטָעָר, וּאָס הָאָט זַיְן גַּלְיְבָעָן נִיט גַּעַ
הָאָט: אַ טְעַמְּטָעָר, וּאָוּ נִיט די אַרְטִיסְטָעָן, נִיט דָאָס פּוּבְּלִיקָוּם אָוּן נִיט
דָעַר פָּאָרָשְׁטָעָהָרָעָן דָעַר פָּאָלִיצִיָּה הָאָבָעָן נִיט גַּעַקְעָנָט די שְׁפָרָאָד, אָוִיךְ
וּוּלְכָעָר די פָּאָרָשְׁטָעָלְגָּעָן הָאָבָעָן גַּעַזְאָלָט פָּאָרָקָוּמָעָן. אֲבָעָר דָעַר אַיְנְפָאָל
הָאָט גַּעַגְעָבָעָן דָעַם פָּעָרְוּעָהָרָטָעָן טְעַמְּטָעָר אָוּן אַוְיסְעָרְלִיכָּבָעָ לְעַגְּאָלָעָ פָּאָרָם:
די מַעְגְּלִיכְקִיטָן אַיְנְזָאָרְדָּנוֹגָן סְפָּעָקְטָאָקָלָעָן, דְּרוּקָעָן אָוּן פָּעָרְשָׁפְּרִיטָעָן
אֲפִישָׁעָן — אָוּן אָוִיךְ די מַעְגְּלִיכְקִיטָן, בֵּי גַּעַוְוִיסָעָ בְּעַדְגָּוָגָגָעָן, פָּאָקְטִישׁ
נִיט צָוָרְעָבָעָן זַיְדָ מִיט דָעַם פָּעָרְבָּאָט. דָאָרָטָעָן, וּאָוּ די פָּאָלִיצִיָּה פָּלָעָגָט

זיך (זעלבסטפערשטנדליך, פאר א רעכטע סומע) מאכען ניטו-ויסענדייג, האבען די „דייטשע“ טרופהס געשפילט אויף מאמעעלשון. אלץ האט זיך געווענדט און דער פאליצי, און די עקזיסטען פון דער אידישער טרופה גיז שטעהנדייג געהאנגען אויף אַהֲרָה. אַנגעטומען עריגץ אַין אַ שטאדט, האט זיך קינמאָל ניט געקאנט פריהער וויסען, צי עס ווועט זיך אַיהָר אַיבָּנִי געבען דָּאַרטען אַינְגָּזָּאָרְדָּנוּן, ד. ה. „דָּוּרְכָּוּמָּעָן“ מיט דער פאליצי. מען פלאָגט לעגנון פיעל הוצאות אויף דינגען אַ לאָקָל, דָּרוֹקָעָן אַפְּישָׁעָן, אַ דָּאל. — אַון מִיסְטָעָנָס פְּלָעָגֶט זיך שוֹזְ בֵּין עַרְשָׁתָעָן סְפָּעָקָטָאָקָל אַרְוִיסִי שְׁטָעָלָעָן, אַן די דָּאַרטִּיגָּעָ פְּלָעָגֶט ווֹלָאָוִיךְ קִין פָּאָל נִיט דָּעָרָאָזָּעָן שְׁפִּיְּלָעָן אַיִּשׁ אַיִּשׁ; עס העלפֿט גָּאַרְנִישָׁט, מען מֹזְ זִיךְ אַרְיְבָּנְרָפְּעָלָעָן אַין אַנדָּעָר שְׁטָאָדָט, אָפְּשָׁר ווּעָט דָּאַרטָּעָן זִין בעסער. זַעַהָר אַפְּט אַבָּעָר האט געפֿעהָלָט גָּעֵל אַיִּשׁ אַרְוִיסְצָּוָהָרָעָן. נַאֲר אַפְּילְוָן דָּאַרטָּעָן, ווֹאָוּס פְּלָעָגֶט גַּעַלְיָנָעָן „דָּוּרְכָּוּמָּעָן“ מיט דער פְּלָעָגֶט, האט די טְרָופֿעָ קִינְמָאָל נִיט גַּעַקָּאנְט זִין זִיכָּר מִיט דָּעָם מַאְרָגָעָנְדִּיגָּעָן טָאָג. יַעֲדָע מִינְ-דָּעָסְטָעָ צְוֹפְּעָלִיקִיטָּה האט גַּעַקָּאנְט עַנְדָּעָרָן די גָּאנְצָע לְאָגָע: סְאִין גַּעַוּעָן גַּעַנוֹג, דָּעָר „גּוֹטָעָר“ פְּרִיסְטָאָוּ זָאָל זִיךְ פָּעָרְעָשְׁבָּעָן אַדָּעָר גָּאָר אַומְגָעָרִיכְט שְׁטָעָלָעָן אַן אָונְמָעָלִיכְעָ גַּעַלְדְּפָּאָדָעָרָוּג, אַדָּעָר מָעָן זָאָל בעשְׁתִּימָעָן אַ נִּיעָם, אַ „שְׁלָעָכְטָעָן“ פְּרִיסְטָאָוּ, אַדָּעָר מָעָן זָאָל דָּעָרָאָנָעָן אַ מסִּירָה — פְּלָעָגֶט מעָן תִּכְףּ פֻּעָרְוּהָרָעָן די „אַומְגָעָעָצְלִיכְעָן“ פָּאַרְשָׁטָעַלְגָּעָגָעָן.

בעוֹנוֹנְדָּעָרָס פְּלָעָגֶן אָנוֹנְעָרָעָ טְרָופֿעָס לִיְדָעָן פָּוּן מִסְרָרוֹת. זַיְּ האבען גַּעַשְׁטָאמָט דָּעָרְהוּיפְּט פָּוּן צְוּוֵי סָאָרָטָעָן שְׁוֹנוֹאָם, ווּעַלְכָּעָ דָּאָס אַיִּדְישׁ טְעָאָטָעָר האט פְּעָרְמָאָגָט. פָּאָר די רְוִיסְיָעָ טְרָופֿעָס אַין דָּעָר „טְשָׁעָרְתָּאָ“ זַיְּנָעָן די אַיִּדְישׁ אַרְטִּיסְטָעָן, נָאָטְרָלִיךְ, גַּעַוּעָן שְׁטָאָרָקָעָ קָאָנְקוּרָעָנָעָן. צְוּוֹיָעָן די רְוִיסְיָעָ טְעָאָטָרָאָלָעָ אָנוֹנְעָרָנְהָמָעָר אַין די אַיִּדְישׁ שְׁטָעָדָט האבען זִיךְ גַּעַפְּוּבָּעָן אָזְעָלָכְעָ, ווֹאָס פְּלָעָגֶן שְׁטָרָעָנָג אָכְטוֹנָג גַּעַבָּעָן, אַזְיִ דִּי „דיִיטְשָׁעָר“ טְרָופֿעָס זָאָלָעָן אוֹרִיךְ קִין פָּאָל נִיט שְׁפִּיעָלָעָן אוֹרִיךְ אַיִּדְישׁ; אַנְיִיטָּ פְּלָעָגֶן זִיךְ מִיטְטִילְלָעָן דָּעָם גַּוְבְּעָנָאָטָאָר אַדָּעָר טָאָקָעָ אַין מִינְסְטָעָ רְיוֹם, אַזְיִ דִּי דָּעָר פְּעָרְבָּאָט וּוּרָט נִיט אַבְּגָהָהִיט. נַאֲרָ פִּיעָל עַפְּטָעָר פְּלָעָגֶן זִין מִסְרָרוֹת פָּוּן קִינְפְּטִיגָּעָ „עַכְּטְּרָוִיסְיָעָ לִיְּטָ“, ווֹאָס האבען נַעֲבִיךְ נִיט גַּעַקָּאנְט פְּעָרְטְּרָאָגָעָן, עָס זָאָל פָּוּן דָּעָר בִּיהְנָעָ קִילְנָגָעָן אַיִּדְישׁ וּוּאָרטָ. אָזְעָלָכְעָ „פָּאָטְרִיאָטָעָן“ האבען זִיךְ גַּעַפְּוּנָעָן אַין יַעֲדָר שְׁטָאָדָט, אַזְיִ זִיךְ פְּלָעָגֶן פֻּעָרְוּאָרְפָּעָן דָּאָס אַגְּנָרְזְ-מִינְיסְטָרָעָם מִיטָּ יְלָוָת וּוּעָגָעָן דָּעָר „בָּעַלְיִידְגָּוָגָגָ“, ווֹאָס ווּרָט אַגְּעָתָהָאָן דָּעָר רְוִיסְיָעָר עַהְרָעָ אַזְיִ אַפְּילְוָן דָּעָם פְּרָאָוּאָסְלָאָוּנָעָם גַּלוּבָּעָן דָּוּרָךְ די אַיִּדְישׁ אַרְטִּיסְטָעָן, ווּעַלְכָּעָ נַצְעָן אוִיסְ אַמְגָעָעָצְלִיךְ די עַרְלְוִיבְּטָעָ דִּיְתְּשָׁעָ פִּיעָסָעָן, כַּדִּי צַוְּ שְׁפִּילָעָן אוֹרִיךְ.

די אַלְעָ מִסְרָרוֹת האבען גַּעַבְּרָאָכְט דָּעָרָצָוּ, אַזְיִ דָּאָס אַגְּנָרְזְ-מִינְיסְטָעָ.

ריום האט דעם 24-טען אקטאבער 1888 דורך א קאנפידענציילען ציר-
קולהאר צו אלע גובערנאטארען בעשטעטיגט דעם פערבאט פון יאהר 1883.
די לאגע פון אונזערע „דיטטשע“ מופען איז מליא דורך דעם פיעל
פערערגערט געווארען. דערוויסענדיג זיך, איז אין איינצעלנע פאלען
זינען דאך פארגעקומען אידישע פארשטעלונגונגן (בראגינסיקס טראוף איז
יעקאטערינגןאלזוער גוב, פישזאָןס — אין ראנגען און בעלי), האט דאס
מיניסטערוים דעם 19-טען פערברואָר 1891 ווידער געהיים פארגעשריבען
אלע גובערנאטארען, זי זאלען שטרענג אכטונג געבען, איז די פאליצי
וזאל בשומ אופן ניט דערלאָען קיין אידישע ספקטאקלען. שפעטער איז
דער פערבאט נאך צוויי מאָל בעשטעטיגט געווארען דורך וויתערידיגע
קאנפידענציילע צירקולהָרען: פון 1-טען סעפטעMBER 1898 און 12-טען
מאי 1900.

יאהרען זיינען גונאנגען. גראָפּ טאלסטאי איז שיין לאָנג געווין איז
כבּר, נאָך אַיהם האבען זיך שיין געבעטן דריי אינערן-מיניסטארען —
און דער פערבאט אויף אידישע טעאטער-פארשטעלונגונגן איז נאָך אלֿץ
נטיט אַבעגעשאָפּט געווארען. איז יאהר 1901 האט דער בעוואָסטער אַרטיסט
א. פישזאָן דערלאָנט איז סענאנט אָן אַפעָּלצִיעָן געגען דעם פערבאָט.
איז זיין בקש האט ער אַנגעוויזען, איז די פעראָרדונג געגען פונְם מיניסטערוים
שטיימט ניט דעם געזען, און דעריבער מוז זי אַנערקענט ווערען פֿאָר
אַומגִילְטִיגָּה. פישזאָן האט געלגוליבט איז יוֹשֵׁר פוןְם סענאנט, ער האט
אַבער געהאט די מעגליכקייט צו אַיבָּרְצִיגָּען זיך, איז ער האט געלעט
איין טוות. גאנצע פֿאָירְעָר האט זיין בקש געואנדערט אַיבָּרְפֿער
שידענע אַינְטָאנְצָעָן, און איז יאהר 1904 האט ענְדרְלִיךְ דער סענאנט געַ-
שטעטלט דעם אורטיליל: לוייט דעם געזען, מעג די פֿאַלְיצִי אַבְּזָאָגָעָן איז
און ערלוּבְּנִישׂ אויף אָ טעאטראָלָעָ פֿאַרְשְׁטָעָלָונְגָּה, אויב עס קאָן דערפּון
פארקומען אָ שָׁאָדָעָן. און דערום דאָרְפּ פֿישֶׁזָּאָן אַנקְלָאָגָעָ אַבעגּוּאָרְפָּּעָן
ווערען. איז דער פֿאַלְיצִי געהעד אָן, לוייט דעם געזען, דאס רעכט ניט צו
ערלוּבְּעָן אָ פֿאַרְשְׁטָעָלָונְגָּה, אויב עס קאָן דורך דעם געשהָן אָ שָׁאָדָעָן —
וועגען דעם איי ביִ קִינְעָם קיין צוֹיִיפָּעָל ניט געווען, און ניט וועגען דעם
האט זיך געהאנדערט איז פֿישֶׁזָּאָן עַיִן. די פרְאָגָעָן, מכח וועלכער דער
סענאנט האט דאָ געזאָלָט געבען זיין באַשְ׀יַיד, איז געווין גאָר אָן אַנדערע:
צי מעג דער מיניסטער פֿערוּהָרָעָן בְּכָל אַידִישׂ פֿאַרְשְׁטָעָלָונְגָּה, זיַּיַּה
בָּאָלָד זיך זיינען לוייט דעם געזען ניט פֿערבָּאָטָעָן? אַזְׂוִי ווי דערוּיךְ האט
געקאנט זיין נור אוין ענטפּער — אָ נְגַגְּתִּיוּוּר, וואָס האט געפאָסָט פֿאָר אָ יַאֲבָדְנִיקָּה, אָ ווַינְקָעָלִ-
אַדוֹאָקָאָט, אַבער ניט פֿאָר דער העכְסָטָעָר יַסְטִיךְ-אַינְטָאנְצָה אַין לְאָנְדָּן:
ער האט פְּשָׁוֹט פֿערשׂוּוּיָגָעָן די עצָם פֿרְאָגָעָן, געגעבען אָן ערקלְעָרוּנְגָּה, וועלכּעָ

האט קיין שום שייכות צו דער זאָך ניט געהאָט, און דערמיט אַבגָּע/פֶּטֶר/טַעַטַּעַט פִּישְׂזָאָן/סְאַנְקָלָגָע.

בעקומען אויף אַוָּא מֵי אַוָּפָן אַ — "הכְּשָׂר" פֿוֹנְגָּם סענָאָט, האָט דָאָס מיניסטעריאָם נאָך מֵיט מעָהָר שטרענְגָּקִיט דָּרְכָּגְּפִּיהָרֶת די פָּעָרָאָרְדוֹנוֹגָג. נאָכְּן יַאֲחָר 1903 האָט די פְּרִיהִיְּטְלִיכְּעַ בְּעוּוּגָנוֹג אַינְיָם לאָנד בְּכָל אָוָן צוֹוְשָׁעָן אַיְּדָעָן בְּפֶרֶט גַּעַהְעַלְתָּעָן אַין אַיְּזָ שְׂתִּיגָּעָן, אַוְּן דָּעָר פָּעָרָאָט פֿוֹנְגָּם אַיְּדָשָׁעָן טַעַטְעָר אַיְּזָ וּוָסָּס וּוּיטָעָר, נַאֲטְרִילִיךְ, גַּעַוְּאָרָעָן אַלְעַז אַונְעָרְטָרָעָגְּיָה לִיבָּעָר. אַין די יַאֲהָרָעָן 1904 אַוְּן 1905 אַיְּזָ דָאָס אַינְגָּרְזְּ-מִינְיָסְטָרְעָרִים מִמְּשָׁ פָּעָרְפְּלִיצְּצָט גַּעַוְּאָרָעָן מִיט שְׁרִיפְּטְּלִיכְּבָּעָן אַוְּן טַעַלְגָּרְאָפִּישָׁע בְּקָשָׁוֹת פֿוֹן אַיְּדָשָׁע אַרְטִיסְטָעָן, צְדָקָה-חַבְּרוֹת אַוְּן גַּעַוְּלְשָׁאָפְּטָלִיכְּעָ אַרְגָּאָנִיזָּצְּיָעָס וּוּעָגָעָן עַרְלְוִיבָּעָן אַיְּדָשָׁע טַעַטְרָאָלָעָ פָּאָרְשָׁטְעָלְגָּוָגָעָן; אַבָּעָר דָּעָר עַנְטְּפָעָר דָּעָרִיךְ אַיְּזָ יַעֲדָס מָאָל גַּעַוְּזָן: "סְפָּעָקְטָאָקְלָעָן אוֹרֶף אַיְּדָשָׁע זַיְגָּעָן פָּעָרָד וּוּהָרָט". נאָך מעָהָר: אַפְּילָו די העַכְּרָעָ אַרְטִיגָּעָ אַדְמִינִיסְטְּרָאָצָע, וּוָסָּס אַיְּזָ גַּעַשְׁטָאָגָעָן נַעַתְּהָנְטָעָר צָוָם אַיְּדָשָׁע לְעָבָעָן, האָט אַנְגָּהָוִיבָּעָן אַיְּנָצָוָז וּזְהָוָן די וּוּלְדָקִיט פֿוֹן דָעָם פָּעָרָאָט. אַיְּן יַאֲהָרָעָן 1905 האָט דָעָר וּוָסָּס שְׁעוּוֹר גַּעַנְעָרָאָל-גַּוְּבָּעָרָאָטָאָר, גַּעַנְעָרָאָל-אַדְיָוָטָאָנָט מַאֲקָסִים מַאֲוִוָּשָׁ, זַיְגָּעָז וּוּנְדָעָט צָוָם אַיְּדָשָׁע פָּאָרְשָׁטָעָלְגָּוָגָעָן, אַנְוּזְיָוָנְדִּיגְּ דָעָרִיךְ, אוֹ "די אַיְּדָשָׁע רַאיָּאָן אַיְּדָשָׁע פָּאָרְשָׁטָעָלְגָּוָגָעָן, אַנְגָּהָוִיבָּעָן נַעַתְּהָנְטָעָר צָוָם זַאָך, וּוָסָּס זַאל זַיְגָּעָן גַּעַגְּעָן דָעָר מַאֲרָאָל, אַדָּעָר וּוָסָּס זַאל קָאנָעָן אַרְטִיסְרָוָפָעָן נַעַצְיָאָנָאָלָעָ סְכָּסָכִים". אַבָּעָר אַפְּילָו זַיְגָּעָן פָּאָרְשָׁלָאָגְּ אַיְּזָ נִיט אַנְגָּהָוִיבָּעָן גַּעַוְּאָרָעָן. דָאָך הָאָבָעָן כִּידּוּעָ, עַקְוִיסְטִירָט אַיְּזָ יַעֲנָעָר צִיְּתָ אַיְּזָ דָעָם שְׁפָעָטָעָרְדִּיגָּעָ יַאֲהָרָעָן אַיְּדָשָׁע טַעַטְעָרָן אַיְּזָ וּוּרְשָׁע, לְאַדְזָשָׁ אַיְּזָ אַנְדָּרָעָ פְּרָאוּגְּ-שְׁטָעָדָט פֿוֹן אַיְּדָשָׁע רַאיָּאָן.

עס אַיְּזָ אַנְגָּהָוִיבָּעָן דָעָר 17-טָעָר אַקְטָאָבָעָר 1905, מִיט דָעָם מַאֲנִיפָּעָס וּוּעָגָעָן "פְּרִיהִיְּטָ פֿוֹן וּוֹאָרטָ, גַּלוֹבָעָן" אַ. וּ. בְּיַם קַיְוּוֹר גַּעַנְעָרָאָל-גַּוְּבָּעָרָאָטָאָר אַיְּזָ, נַאֲטְרִילִיךְ, עַנְטָהָנְטָעָן אַזְוִיְּפָעָל צִיְּשָׁטִימָט דָעָר פָּעָרָאָט מִיט דָעָם אַקְטָאָבָעָרָמָאָנִיפָּעָס אַזְזִיְּ אַזְזִיְּ עַר נִיט אַיצְטָ מַמְילָא בְּמַל גַּעַוְּאָרָעָן. עַר האָט יַיְנִי 1906 גַּעַמְאָכָט וּוּעָגָעָן דָעָם אַזְנְפָרָגָעָ — אַזְזִיְּ בְּעֻקוּמָעָן פֿוֹן מִינְיָסְטָרִיאָם דָעָם עַנְטָפָרָ, אַזְזִיְּ דָעָר צִירְקָוָלָאָר פֿוֹן 17-טָעָן אַוְּיָגָוָס 1883 "איְזָ גַּלְטָיגְּ אַזְזִיְּ אַיצְטָ". מִיט דָרִיְּ יַאֲהָרָעָן טָעָר, אַיְּזָ 1909, האָט דָעָר מִינְיָסְטָרִיגְּ-גַּעַהְיָלִף, דָעָר בְּעוֹוָסְטָעָר קַוְּרָלָאָוָו מִיטְגָּעְטִילִיט דָעָם וּוּרְשָׁעָוָר גַּעַנְעָרָאָל-גַּוְּבָּעָרָאָטָאָר אוֹרֶף זַיְגָּעָן, אַזְזִיְּ "פְּיָעָסָעָן אוֹרֶף אַיְּדָשָׁע, זַיְגָּעָן אַפְּילָו הָאָבָעָן אוֹרֶף זַיְגָּעָן צָעְנוּרְ-עַרְלְוִיבָּנִישׁ, טָאָרָעָן נִיט דָעָרְלָאָזָט וּוּרְעָרָעָן צָוָם אַוְּיָפִּיהָרָעָן". דִּיזְעָלְבָּעָ עַרְקָלְעָרוֹבָּג אַיְּזָ גַּעַגְּבָּעָן גַּעַוְּאָרָעָן אוֹיד צָוָם אַיְּנָגָעָן גַּוְּבָּעָרָאָטָאָרָעָן. אַזְזִיְּ האָט זַיְגָּעָן

דער אלטער רעוזים בייז ווינע לעצטער טאג פעסט געהאלטערן או דעם פער-
באט. ערשות די פערזאָר-רעוואָלוציע 1917 האָט ענדליך בעפּרייט דאס
אַידישע טענטער אין רוסלאָנד פֿון די קִיטען, אין וועלכּע עס אַיז געווען
געשmidt גאנצע 34 יאהָר.

דער „וואסכֿאָד“ און זיין גריינְדער

אין פֿעַברּוֹאָר 1931 איז געווארען 50 יאָהָר, זינט עס איז (אין 1881) געגֿרִינְדֶּעֶט געווארען דורך א. לאנדוי אין פֿעַטְעַרְבּוֹרָג דער בע-וּאוֹסְטוּרָרָסְיַיְדִּישְׁעָרָזְשָׂרָגְלָאָל „וּוָאָסְכֿאָד“, וּוּלְכָעָרָה האָט עֲקוֹזִיטְרֶיט בֵּין אָפְּרִיל 1906. די וּכְעַנְטָלִיכּוּ כְּרָאַנְקָ פָּוּן „וּוָאָסְכֿאָד“, וּוּסָאָט אָט אַנְגְּעַהוּבוּן אַרוֹזִיגְעָהָן מִיט אַזְּהָר שְׁפַעְטָעָר אָנוֹטָעָר דְּעַרְוּלְבָּעָר דָּעָ-

דָּאָקְצִיעָ, האָט זִיךְ גַּעַהְאלְטָעָן בֵּין 1917. צו אָזָא עַלְתָּעָר האָט נִיט דָּעָרָ-לְעָבָט קִין אַיְנְצִיגָּעָ פָּוּן די אַיְדִּישָׁעָ פֿעַרְיַאָדִּישָׁעָ אַוְיסְגָּאָבָּעָן אַין דָּעָרָ רָוָ-סִישְׁעָרָ שְׁפְּרָאָךְ. אַיְ די בִּידְעָ „רָאָזְסְוּעָטָן“ (אין אָדָעָס אַין פֿעַטְעַרְבּוֹרָג), אַי „סִיאָן“, „דִּיעָן“ אַוְן „רוֹסְקִי יְעוֹרָעִי“, זִינְגָּעָן אַלְעָ אַמְּגָעְקָומָעָן אַין דִּי גָּאָר יְוָגָּעָ יְאָהָרָעָן. קִין אַיְנְגָּעָם פָּוּן די רָוִיסְיַאָדִּישָׁעָ זְשָׂרָגְלָאָל אַוְן צִיְּתוֹנְגָּעָן אַיְן אוּידָ נִיט בְּעַשְׁעַרְתָּ גְּעוּוֹן יְעַנְעָ בְּעַדְיְטוֹנָג אַוְן וּוּרְקְזָאָמְקִיטָּ, וּוּלְכָעָ אָט אַיְן זִיְּן צִיטָּ פֿעַרְמָאָגָט דָּעָרָ „וּוָאָסְכֿאָד“. עָרָ פֿעַרְנְהָמָט אַיְדָעָן אַיְנְטָעָרָעָסָגָט אַוְן וּוּכְטָגָ בְּלָעְטָעָלָ, וּוּסָאָט פֿעַרְדִּיעָנָט אַהֲן צּוּיְפָּעָל, מַעַן זָאָל וִיךְ אַיְרָפְּ אַיְהָם עַמוֹּאָס אַבְשְׁטָעָלָן.

דָּעָרָ גְּרִינְדָּעָר אַוְן פֿיְעָלִיְּהָרְגִּיגָּעָ רְעַדְאַקְטָאָר פָּוּן „וּוָאָסְכֿאָד“, אַדְאָלָף לְאַנְדּוֹי, אַיְן גְּבוּרִירָעָן גְּעוֹוֹאָרָעָן אַיְן יְאָהָר 1842, אַיְן אָנוֹגָנָעָר גְּבוּרָנִיעָ. נָאָר די קִינְדָּעָרִיְּהָרָעָן אַיְן לְאַנְדּוֹי אַנְגָּעְקָומָעָן אַיְן וּוּלְנָעָרָ רָאָבִינְעָרָ-שָׁוֹלָ, אַוְן פָּוּן דָּאָרְטָעָן אַיְן עָרָ אַרְיְבָעָר אַיְן פֿעַטְעַרְבּוֹרָגָעָר אַוְנוֹוּרְזִיטָּעָטָ, וּוּאוּ עָרָ האָט שְׁטוּדִירָט יְוּרִיסְפּוֹרְדָּעָןָ. זִיְּן לִיטְעַרְאַרְיְשָׁעָ מְתַחְעַמְּגִיקִיטָּ האָט עָרָ אַנְגְּעַהוּבוּן נָאָר אַיְן די סְטוּדָעָנִישָׁעָ יְאָהָרָעָן, בְּעַטְיְלִיגְעַנְדִּיגָּ זִיךְ אַיְן דָּעָם אַדְעָסְעָרָ רָוִיסְיַאָדִּישָׁעָן וּוּאַכְעַנְבָּלָאָטָט „דִּיעָן“ (עָרָ אַיְן גְּעוּוֹן אַיְהָרָ פֿעַטְעַרְבּוֹרָגָעָר קָאָרָעָסְפָּאָגְנְדָעָנָט) אַוְן אַיְן דָּעָרָ אַלְגָּעָמִינְגָּרָ רָוִיסְיָעָרָ פְּרָעָסָעָ.

די דָּעָמָלְטִיגָּעָ אַיְדִּישָׁעָ וּוּאַכְעַנְבָּלְעָטָעָר אַיְן דָּעָרָ רָוִיסְיָעָרָ שְׁפְּרָאָךְ האָבָּעָן נִיט גַּעַקְאָנְטָ אַבְגָּעָבָעָן אַגְּהָעָרִיגָּ אַרְטָ פָּאָרָ לִיטְעַרְאַרְיְשָׁוּסְעָןָ שְׁאָפְּטָלִיכּוּן מְאַטְעַרְיָאָל אַוְן אַפְּגִּילָוּ פָּאָרָ עַרְנָסְטָעָ פּוּבְּלִצְיִיסְטִישָׁעָ בְּעַלְוִיכְ-טוֹגָ פָּוּן פֿעַרְשִׁידְעָנָעָ פְּרָאָגָעָן אַנְזָרְשִׁיְנוּגָעָן פּוּיָם הַוּבְּגָןָ. לְאַנְדּוֹי בְּעַשְׁלִיטָט צָוּ בְּעַשְׁאָפָעָן פָּאָרָ דָּעָם אַבְעַזְעַטָּר אַוְיסְגָּאָבָּעָ אַוְן עָרָ הַוּבְּטָבָ אַנְזָן אַיְן יְאָהָר 1871 אַרְיִיסְצּוֹלָאָזָעָן זִינְגָּעָ בְּעַוְוָנְדָעָר אַמְּלָלְבִּיכּוּר „יעַוְרְעִיסְקָאִיאָ בִּיבְּלִיאָטְעָקָא“ (אַיְדִּישָׁعָ בִּיבְּלִיאָטְעָקָא). דָּס אַיְן גְּעוּוֹן

לאנדוי האט צו געציגען צו זיין אויסגאבע אויך אייניגע רושישע
שריפיטשטעלער און געלעהרטע, ווי וו. סטאסאו, וו. קארש, ע. וואטסאן,
פראף. ס. בערשאַדסקי, ד. מיבאַיעו, וו. מעזשאָו א. און. וו. די "יעוֹז"
דריסקאיַא ביבְּלִיאַטְקָא" האט אַין די זיעבעציגעֶר יאהַרְעָן געשפֿעלט
זעהָר א בעדייטענדע רָאַלְעָן זי האט געוועקט ביַי לעזער דעם השק
און אַינְטְּרָעָם צו ערנְסְטָעָר לִיטְעָרָאָטוֹר. זי האט פִּיעָל פֻּרְבְּרִיטִיעָרָט
די רָאַהְמָעָן פּוֹן דָּעָר רָוֵסְיְשָׁאַדְיִישָׁעָר לִיטְעָרָאָטוֹר אַן מִיטְגָּעוּרִיקָט צו אַיהֲר
עַנְטוּיקְלוֹגָן אַן וּוֹאָקָס. פָּאָר די יְאַהְרָעָן 1880—1871 זִינְיָנָעָן עַרְשִׁינְיָנָעָן
אַכְּטָקָמְפָּאַקְטָע טִילְעָן פּוֹן דָּעָם זָאָמְעָלְבָּדָר, אַן צְוִישָׁעָן דָּעָם דִּיכְעָן,
פֻּרְשְׁעִידְעָנָאַרְטִיגָּעָן מַאְתְּרִיאָלָל, וּאָס זַיִּינְתָּהָאַלְטָעָן אַין זִיד, גַּעֲפִיגְעָן זִיד
בִּיטִּוּזְוּגָן זָאָכָעָן, וּוּלְכָעָן הָאַבָּעָן נָאָכָט נִיטָּפְרָאַלְאָרָעָן זַיִּעְדָּר אַינְטְּרָעָם
און בעדייטוֹגָן.

לאגנדי האט מיר מיט פיעל יאהרען שפצעער געווייזען די ברית, וואס ער האט אמאָל בעקומוּן פון דעם בעוואָסטען רושיש-אַידישען בעלעט-דיסט ל. לעוֹאנְדָע, וואו יענְזָר האט אַיהם געוֹאוֹרְעַנט, אָנוּ פֿאָר אַ מאָנאָט-

ליבען זשורנאל וועט בי אידען אין רוסלאנד אויף קיין פאל ניט קלעken
סאי לעזער, סאי שרייבער, און ער האט איהם ענרגויש אַבעערעדט, בשום
אופן ניט אַנטהויבען אַרוייסגעבען דעם זשורנאל (לעאנדערס בריך צו
איהם פאר אַ צייט מיט יאהרען, ווי לאַנדוייס במעט גאנצער אַרכיו זיין
גען ליעדר נאך זיין טויט פערפֿאַלען געווארען).

די פֿעטימיסטייש פֿאָרָאוּסְזָאָגָנוּגָעָן, וואָס אַ לאַנדוי האט געהערט
פֿון אַומְעָטוֹם, האבען איהם אַבער ניט אַבעערעדט. אין יאהר 1881 האט
ער אַנגעההויבען אַרוייסגעבען דעם זשורנאל, וועגן זעלכען ער האט שווין
יאַהרען לאָנג געטראִימֶט, און אין 1882 האט ער צוֹגַעֲגַעֲבָעָן צו איהם אַ
בעזנדערע וועכענְטְּלִיכְּבָּעָן אַוְיסְגָּאָבָּעָן — די, "כְּרָאָנִיק פֿון וּוּאָסְכָּאָד". און
די ווּרְקְלִיכְּקִיט האט בעוויזען, דאס גערעט געווען איז ער, ניט די
פֿעטימיסטען: דער "וּוּאָסְכָּאָד" מיט דער וועכענְטְּלִיכְּבָּעָן, "כְּרָאָנִיק" אין
אַונטער זיין רעדאַקְצִיעָן עַרְשִׁינְגָּן גַּאנְצָעָן אַכְּטְּצָהָן יַאֲהָר — אַזְּאָזְּדִּיעְרְגִּיקִיט
האט ניט געהאט קיין אין רוסיש-אַידִיש אַוְיסְגָּאָבָּעָן. אַ מענְשֵׁ מיט אַרְגָּאָן
ニイガָטָאַרְיִישׁ פֿעהִיגִּיקִיטָעָן, מיט פֿעַטְּטָעָן ווּילְעָן אָז גְּרוּסְעָר עַנְּרְגִּיעָן,
האט לאַנדוי, ווִיסְעָר די פֿרְהִיעָרְדְּגָעָן מִיטְאָרְבִּיטְעָר פֿון דער "יעָוָר"
רְעִיסְקָאִיא בְּבִילְיאָטְעָקָא", קַאנְצָעְנְטְּרִירְט אַרְוָם זיין זשורנאל די בעטטע
רְוִסְיְש-אַידִיש שְׁרִיְבָּעָר. סְאָזְנִים פֿאָקְטִישׁ נִיטָא צוֹוְשָׁעָן זַיִן קַיִן אַיְנִיּ
צִיגְעָר, וואָס זַאְל זַד ניט האבען בעטְיִילִיגְט אַינְסְמִינְסְקִי. ש. פֿרְוגָן,
בְּזִיעָמִי, ד. סְלָאַנִּימְסִקִּי ("פֿעַטְּעָר שְׁלָעְסִילִיּוֹ"), דְּר. ל. קַאנְצָעְנְעָלְסָאָן, ש. דּוּבָּ
נָאוּ, ג. אַיזְרָאָעָלְסָאָן, דְּר. ש. גְּרוּזְעָנְבָּרְג, ג. באַקְשָׁטָן, פ. לעוועָנְסָאָן, א.
פֿלְעָקְסְעָרְזְוּאַלְגִּיסְקִי — זַיִן אלְעָן נאָז פֿיְעָלָעָן אַנְדְּרָעָן זַיִן גְּעוּעָן מִיטְ
אַרְבִּיטְעָר פֿון לאַנדְזִיְּסָזְזָאָל. אָז אַוְיסְגָּאָצְּיִיכְּעָנְטְּעָר רעדאַקְטָאָר, פֿלְעָגְט
לאַנדְזִיְּסָזְזָאָל גְּלִיךְ בְּעַמְעָרְקָעָן די בעגְאַבְּטָע אַנְהִוְיִבְּרָע, זַיִן אַיְפְּמוֹנוֹתָרָן אָז צָרָ
צִיהָעָן (צָוָם בְּיִשְׁפִּיעָל, דעם פְּאָעָט ב.). טָאָגָעָר אָז דעם פּוּבְּלִיצְּסָט ל. זַיִן
דּוּגְּמָאָן, ווּלְכָעָן זַיִנְעָן בְּיִדְעָ אַזְוִי פְּרִיהִצְּיִיטִיג גַּעַשְׂטָאַרְבָּעָן, מ. רִיבְקִין,
אָז. וו.).

פֿון די רְוִסְיְשׁ שְׁרִיְבָּעָר הָאָבָּעָן, אַחַזְדִּי אַוְיבָּעָן דְּעַרְמָאַהְנְטָע,
אַנְטִיל גְּעֻנוּמָעָן אין "וּוּאָסְכָּאָד" ד. מַאְרָדָאָוּצָעָו, פ. וּיְיִנְבָּרָג, ר. סְעָדָ
מַעְנְטְּקָאָוּסְקִי, א. טְשִׁוְמִינָא, וו. נִיקְיִיטָן, ג. גְּרָאָדוּסְקִי, ג. רּוּבְּאָקִין.
לְאַנְדְּזִיְּסָזְזָאָל דָּעָר עַרְשְׁטָאָר אַנְגָּהְוִיְּבָעָן סִיסְטְּמָמָאִיטִישׁ צָו בְּעַקְעָנָעָן
די אַידִישׁ לְעַזְעַז אָז רְוּסְלָאָנָד מִיט די בעטְעָא שְׁאָפְוָנָגָעָן פֿון דָעָר אַידִישׁ
שְׁעָר בְּעַלְעַטְּרִיסְטִיק אָז דָעָר דִּיטְּשָׁעָר שְׁפָרָאָךְ, אָז דָעָר עַגְּלִישָׁעָר אָז אָז
אַנְדְּרָעָן שְׁפָרָאָכָעָן. אָז "וּוּאָסְכָּאָד" זַיִנְעָן עַרְשִׁיְּבָעָן אָז אַיְבְּרוּצְּזָנָגָעָן
אַ רְיִיחָה ווּרְעָקָר פֿון ק. ע. פְּרָאָנְגָּזָן, אָב. קָהָאָן, ג. זָנוּגְוּל, ע. אַרְזְוּשָׁשָׁקָא.
דָעָר זְשָׁוְרָנָאָל האט אוֹיך געהאט אַוְיסְגָּאָצְּיִיכְּעָנָטָע קָאָרְעָסְפְּאַנְדְּעָנָטָע אָז
די ווּיכְטִיגְסְּטָע אַוְיסְלְעַנְדִּישׁ אַידִישׁ צָעָנְטָרָס אָז אַלְגָּעָמִין קָאָז מַעַן

אַהֲן גּוֹזְמָא זָגָעַן, אַז דַּעַר "וּאָסְכָּאָד" אֵין — בעוננדערס אַין דִּי עַרְשְׁטָע יַאֲהֶרְעָן — נִיט פִּיעַל אַבְּגַעַשְׁטָאנָעַן פָּון דִּי רַוְּסִישׁ אַלְגַּעַמְיִינָעַ וּשְׂוֹרְנָאַלְעָן, וּוּלְכָעַ האַבָּעָן, וּוּי בּּעוֹאָסְטָן, דָּרְגְּרִיכְט אַין דִּי אַכְּמִיצְיָגָעַר יַאֲהֶרְעָן אַגְּרוּיסְעַ לִיטְעָרְאִירִישָׁע הוֹיךְ.

נאָכְדָעַם וּוּי עַס האַט זִיךְ אֵין יַאֲהָר 1884 אַבְּגַעַשְׁטָעַלְטָן דָּס וּוּאַכְּבָנָן בְּלָאָט "רוֹסְקִי יְעוֹרְעִי", אַז דַּעַר "וּאָסְכָּאָד" פֿופְּצָעָהָן יַאֲהָר גּוֹעָעַן דַּעַר אַיְנְצִיגְעָר روֹסִישׁ-אַידִישְׁעָר אַרגָּאָן, אַזְּן אַין פְּרַלוּחַ פָּון אַזְּאָאָן לְאַנְגְּעָר צִיטָהָט זִיךְ אֵין אַיְהָם קַאֲנְצָעַנְטְּרִירָט כְּמַעַט דִּי גַּאֲנְצָעַ روֹסִישׁ-אַידִישׁ לִיטְעָרְאָטוֹר. דִּי הַנוֹּדְעָרְטָע בְּכָעָר "וּאָסְכָּאָד" עַנְתְּהַאֲלָטָעָן אַזְּנָזְיךְ גַּאֲנְצָעַ בְּעַרְגָּוּ מִיטָּ קִינְסְטְּלֻעְרִישָׁעָן, הִיסְטָאָרִישָׁעָן אַזְּן וּוּיסְעַנְשָׁאָפְּטְּלִיךְ-פּוּבְּלִיצְיָסְטִישָׁעָן מַאְטָעָרְאָל. דָּא זִינְעָן עַרְשִׁינָעָן כְּמַעַט אַלְעָ שָׁאָפְּנוּגָעָן פָּון דִּי בְּעַסְטָעָרְוָה סִישׁ-אַידִישׁעָ בְּעַלְעָמְרִיסְטָעָן.

די מִיסְטָעָ רַוְּסִישׁ-אַידִישׁעָ אוֹיסְגָּאָבָעָן, וּוּאָס פְּלַעְגָּעָן אַרְוִיסְגָּעָהָן אֵין פְּעַטְעַרְבּוֹרָג, האַבָּעָן זִיךְ נִיטָּ גַּעֲקָאָנְטָן בְּעַגְהָהָן אַהֲן מַאְטְעַרְבּוֹלְעָר הַילְּתָה. זִיְּנָעָן גַּעַשְׁטִיצְטָ גּוֹזְמָעָן פָּון דִּי דָּרְטִיכְעָ אַידִישׁעָ מַעְצָעָנָאָטָעָן (בָּאָרָאָן ה. גִּינְצְבּוֹרָג, א. זָאָל, ש. פְּאַלְיאָקָאָו). יַעֲדָעָ זִיטְיָגָעָ גַּעַלְדְּ-הַילְּתָה, זִי מַעַגְּ גַּעַנְעָבָעָן וּוּעָרָעָן אַהֲן שָׁוֹם בְּעַדְיְגָוָנוּגָעָן, בְּעַשְּׁאָפְּטָדָאָךְ אַגְּרוּיסְעָ גַּעַבְּוְנְדָעְנְקִיְּתָה, אַגְּרוּיסְעָ נַוְּיִתְגִּיקִיְּתָה צָוּ רַעֲכָעָנָעָן זִיךְ מַיְתָה דִּי אַגְּנוּכְּתָעָן אַזְּוֹנְעָבָוּנְגָעָן פָּון יְעָנָם, וּוּרְעָסָקְמָאָל גַּעַוְּוָעָן צְרוּהָילְּתָה. דָּא אַז אַפְּטָמָאָל גַּעַוְּוָעָן צְוּ מַעְרְקָעָן אֵין דִּי פְּעַטְעַרְבּוֹרְגָּעָר אַידִישְׁרוֹסִישׁעָ אוֹיסְגָּאָבָעָן. אַז אַיסְנָאָהָם אֵין דָּרְדִּין גַּעַוְּוָעָן דַּעַר "וּאָסְכָּאָד": עַר האַט פָּון קִינְעָם נִיטָּ בְּעַקְוּמָעָן קִינְיָן גַּעַלְדְּ-שְׁטִיצְעָ אַזְּן אַזְּיָאָמְטָעְרִילָן, סָאִי אַידִיאִישָׁעָ גַּעַוְּוָעָן אַפְּלַשְׁטָעְנְדִּיגָּג אָנוֹנָאַבָּהָעָנְגִּיגָּעָר אַרְגָּאָן. עַר האַט זִיךְ קִינְמָאָל נִיטָּ גַּעַרְדָּעָ אַפְּלַשְׁטָעְנְדִּיגָּג אָנוֹנָאַבָּהָעָנְגִּיגָּעָר אַרְגָּאָן. בְּעַנְתָּ מִיטָּ דִּי פְּעַרְלָאָגָעָן אַזְּן שְׁטִימָוָנָעָן פָּון דִּי פְּעַטְעַרְבּוֹרְגָּעָר אַידִישׁעָ "פְּנִי" אַזְּן "גְּדוֹלִים". עַר אַז שְׁטָעְנְדִּיגָּג גַּעַגְּאָגָעָן מִיטָּ יְעָנָם וּוּגְּעָ, וּוּלְּ —

כָּעֵן עַר האַט גַּעַהְאָלָטָעָן פָּאָר דִּיְכְּתִּיגָּ אַזְּן נַוְּיִתְגָּיָה. אָנוֹנָאַבָּהָעָנְגִּיגָּג אֵין דַּעַר "וּאָסְכָּאָד" גַּעַוְּוָעָן נִיטָּ בְּלוּזָן גַּעַגְּעָן יְעָנָעָ וּוּרְקָוְנְגָעָן, וּוּאָס זִינְעָן גַּעַגְּגָעָן פָּון אַיְנְעָוְוִינְגָן, פָּון אַיְדִישׁעָ קִרְיְיוֹעָן. קִינְעָ פָּון דִּי רַוְּסִישׁ-אַידִישׁעָ אוֹיסְגָּאָבָעָן האַט נִיטָּ גַּעַרְעַדְתָּ אַזְּוֹי מַוְּהָהָגָּי, וּוּי דַּעַר "וּאָסְכָּאָד", אַזְּוֹי דָּרְיִיסְטָן, מִיט אַזְּאָאָשְׁטָמָאָלִיךְ, וּוּאוּ עַס האַט זִיךְ גַּעַזְּ האַנְדָּעָלָט וּוּגָעָן רַעֲכָט אַזְּן גַּעַרְעַכְטִיכְיִקְיָתָה פָּאָר אַיְדָעָן, וּוּגָעָן דַּעַר בְּעַצְּהָוָגָּן פָּון דַּעַר רַעְגְּרָוָגָּן צָו דַּעַר אַיְדִישָׁעָר בְּעַפְּלָקְעָרָוָגָּן. בעוננדערס האַט זִיךְ דַּעַר "וּאָסְכָּאָד" מִיט דָעַם אַוְּסְגַּעְצִיְּיִכְעָנָט אֵין דִּי עַרְשְׁטָע יַאֲזָרָעָן — יְעָנָעָ יַאֲהֶרְעָן, וּוּעָנָעָ עַס זִינְעָן אַוְּסְגַּעְבָּרָאָכָעָן דִּי פָּאָגְרָאָמָעָן אֵין סְ'הָאָרָן בְּעַן נַאָר זִיְּ גַּעַפְּאָלָגְטָה אַרְבָּעָ רַעְכְּטִילִיכְעָ בְּעַגְרָעַנְעַצְוָנָגָעָן מַאְרָן דִּי גַּעַפְּיִיְּנִיגְטָעָ אֵין צְוָרָאָבָּעָוּטָעָ רַוְּסִישׁעָ אַיְדָעָן. אַגְּבוּלִיצְיָסְטָמִיט טַעַמְפְּרָאָרָן מַעַנְטָ אֵין פִּיעָרָ, האַט לְאַנְדָּוִי גַּעַפְּוָגָעָן דָעַם גַּעַהְעָרְגִּיגָעָן טָאָן אֵין דִּי פָּאָסְגָּעָ

ווערטער, כדַי מיט דעם נויטיגען ברען און מיט איבערצייגענדער קראפֿט אויסצודריךען דאס געפֿהּ פֿון וועהְטָאָג, פראָטָעָסָט און צָאָרָן געגען דער שענְדְלִיכְעָרָךְ פֿון דער רָגְּיָרָונָג אָנוֹ דער גְּלִיכְּגִילְטִיכְיָסָט פֿון דער רָוְסִישָׁר גְּעוּלְשָׁאָפָּט.

לאָנדְוִיָּס „איְנָעָרְלִיכָּעָ אַיְבָּרְזִיכְּטָעָן“ אָנוֹ לִיְתָאָרְטִיכְּלָעָן פָּאָר דֵי יָאָהָרָעָן 1885—1880 גְּעהְרָעָן אָהָנוּ שָׁוָם צְוִיְּפָעָל צָוּם בְּעַסְטָעָן, וְאָסָם עַס פְּעַרְמָאָגָט דֵי רָוְסִישָׁ-אִידִּישָׁ פְּוּבְּלִיצִיסְטִיק. אָנוֹ דּוּרְכְּבְּלִעְטְּרָעְנְדִּיגָּדִי אַלְטָעָ, פֿון צִיְּטָ גְּעַל-גְּעוֹזָאָרָעָנָג נְוֻמָּרָן „וָאָסָכָּאָד“, קָאָן מַעֲןָן לְאָנדְוִיָּס בְּרַעְנְעַנְדִּיגָּעָ אָרְטִיכְּלָעָן אָפְּלָוּ נַאֲךְ אִיצְּטָ נִיטָּ לִיְעַנְעָן אָהָנוּ אַ גְּעַפְּהָלָ פֿון אוּפְּרָעָגָנָג. נִיטָּ גְּרָנָג אִיזָּ דָעָם „וָאָסָכָּאָד“ אַנְגְּקָומָן זַיִן אָונְגָּהָעָן גְּגִיעָר טָאנָג. עָרָ אִיזָּ וְעָהָרָ פְּיַעַל אַיְסְגָּעְשָׁטָאָנָעָן פֿון דָעָרָ צְעָנוֹר. פָּאָר זַיִן „שְׁעַדְלִיכָּעָ רִיכְטוֹנָג“ הָאָטָ אִיהָם דֵי רָגְּיָרָונָג דָּרִי מָאָל גְּעַגְּבָּעָן „וָאָסָכָּאָד“. נַגְּגָעָן“, אָנוֹ אָוִיפָּט אַ הָאָלָב יָאָהָר אַיְנָגָאנָגָעָן אַבְּגָעְשָׁטָעָלָט דָעָם, „וָאָסָכָּאָד“. וְוִי יְעַדְעַר אִידִּישָׁעָר אָרְגָּאָן, הָאָטָ אָוִיךְ דָעָר „וָאָסָכָּאָד“ נַאֲטְרִילִיד גְּהָאָט זַיִן צְוִיְּזִיטִיכָּעָ רִיכְטוֹנָג — נַאֲךְ אַוְיסָעָן אָנוֹ נַאֲךְ אַיְנָוְוִיְּנִינָג. זַיִן גְּרוֹנְדְ-פְּרָאָגָרָאָם לְאָוֹת זַיִךְ קְוָץָ פָּאָרְמוֹלִירָעָן אָזֶוּ: עַס מַוּזָּעָן אַבְּגָעְשָׁאָפָּט וְעוֹרָעָן אַלְעָ אַוְיסְעָרְלִיכָּעָ בְּאַגְּרָעְנָעְצָוְנָגָעָן, וְאָסָ גִּלְעָטָן פָּאָר אִידָעָן; דֵי פְּרָאָגָעָ וְעוֹגָעָן דֵי רָוְסִישָׁ אִידָעָן דְּאָרָףָ אָנוֹ וְוָעַט פְּעַרְעָנְטָפָעָרָט וְעוֹרָעָן אָנוֹ רְוָסְלָאָנָד גְּוָפָאָ; דֵי רָוְסִישָׁ אִידָעָן מוֹזָעָן בְּעַקְוּמָעָן גְּלִיכָּעָ רְעַכְתָּ מִיטָּ אלְעַמְּעָן; זַיִ מַוּזָּעָן וְעוֹרָעָן רָוְסִישָׁ בְּרִיגָּעָר, זַיִךְ בְּעַטְיְלִיגָּעָן אִין אַלְעָ גְּעַבְּיטָעָן פֿוֹנְ'ם רָוְסִישָׁן גְּעַזְלָשָׁפְּטָלִיכָּעָן, עַקְאָנְמִימָשָׁעָן אָנוֹ גִּיסְטִיכָּעָן לְעָ בעָן. וְאָסָ אַנְבָּעָלָאָגָט אַוְנָעָרָעָ אַיְנָרְלִיכָּעָ אַרְיְגָאָבָעָן, מוֹזָעָן אִידָעָן שְׁטָרְעָבָעְנְדִיכָּג צַוְּ וְעוֹרָעָן רָוְסִישָׁ בְּרִיגָּעָר, צְוָלִיאִיךְ פְּלִיעָוָעָן אָנוֹ עַנְטוֹוִיקָלָעָן זְיִיעָרָעָ הִיסְטָאָרִישָׁעָ נַאֲצִיאָנָאָלְ-קְוָלוֹטְרָעָלָעָן אַוְצָרוֹתָן; דֵי אִידִּישָׁעָ צְקוֹנוֹפָט אִיזָּ פָעַטָּ פְּעַרְבּוֹנְדָעָן מִיטָּן אַיְנָרְלִיכָּעָן פְּרָאָגָרָעָס אָנוֹ מִיטָּן אָוְנוֹעָרָ עַנְעָרָ גְּיַשְׁעָר זְעַלְבָּסְטָהָעְטִיכְיִקְיִיט.

דֵי גְּעַגְּנָעָרָ פֿון לְאָנדְוִיָּס אָרְגָּאָן פְּלָעָגָעָן אִיהָם אָפָט אַוְיפָּוְאָרְפָּעָן, אָוֹ דֵי נַאֲצִיאָנָאָלָעָ נַאֲטָעָן הָאָבָעָן אִין „וָאָסָכָּאָד“ גְּעַקְלָנוֹגָעָן פְּיַעַל וְעוֹנְגִּיגָעָר קְלָאָר אָנוֹ חִילְבִּיגָאָ אִידְעָרָ יְעַנְעָ טְעַנְעָר, וְעַלְכָאָ הָאָבָעָן גְּהָאָטָ אַ שִּׁיכְוָתָ צַוְּ זַיִךְ אִידִּישָׁעָ אַוְיְתָעְלִיכָּעָ אַרְיְגָאָבָעָן. אִין אַ גְּעוּוֹסְעָרָ הַגְּזָזָכָט אִין עַס טְאָקָעָ רִיכְטִיגָּג. אַכְּבָעָ דֵי אַוְיסְעָרְלִיכָּעָ לְאָגָעָ פֿוֹנָ דֵי אִידָעָן אָין רְסְלָאָנָד אִין דָאָ גְּעוּוֹעָן אֹזָא שְׁוּעָרָעָ, אָנוֹ זַיִ הָאָטָ צְוָלִיאִיךְ אֹזָיָהָ שְׁטָמָאָרָק גְּעַפְּעָנְטָוּוּעָט דָעָם אַיְנָרְלִיכָּעָן פְּאָרְשָׁרִיטָ, דָאָס זַיִ הָאָטָ מְמִילָאָ גְּעוּמָוָתָ צְוִיחָעָן צַוְּ זַיִךְ הַוִּיפְטָ-אוּפְּמָעָרְקָוָאָמָקִיט אָנוֹ דֵי רְעַכְטִילְ-רְפָאְלִיטִישָׁעָ זַיִטָּ פֿוֹנָ דָעָרָ אִידְעָרָ דִּישְׁעָרָ פְּרָאָגָעָ הָאָטָ גְּעַמְוֹתָ פְּעַרְנָעָהָמָעָן דָעָם אַוְיבָּעָן-אָן צְוִישָׁעָן דֵי פְּרָאָבָעָ לְעַמְעָן, וְאָסָ הָאָבָעָן בְּעַשְׁעַפְטִיגָּט דֵי רָוְסִישָׁ-אִידִּישָׁעָ צְוָרָנָאָלִיסְטָעָן. דֵי פְּעַסְמִיסְטִיכָּעָ פְּאָרְאָוִיסְזָאָגָנָג, אָוֹ פָאָרְץָ „וָאָסָכָּאָד“ וְוָעַט זַיִךְ

ניט געפינען קיין פובליקום, האט זיך אַרוּסְגָּעַשְׁטָעלָט פֿאָר נִיט רִיכְתִּיג. דער „וֹאַסְכָּאָד“ האט בעשאפען נײַ קְרִיּוּן לעוזר. בעזונדערטס אין עס אַנְפָאָגָס גָּעוּוֹן אֵין פֿעַטְעַרְבּוֹרְג גּוֹפָא. די אַדִּישׁע אַינְטְּלִיגְעַנְצָא אֵין דָא מִיִּסְטָעָנָס גָּעוּוֹן אַדְעָר פֿאָלְקָאָט גִּילְבּוֹגְלִיטָג צָו אַדִּישׁע אַנְגְּעַלְגְּעַנְהִיטָּעָן, פֿעַרְטְּהָאָן אַוְּסְלִיסְלִידָך אֵין פֿעַרְזְּעַנְלִיכְעָ אַינְטְּרַעְפָּסָעָן, אַדְעָר שְׂטָאָרָק אַסְיָּי מִילִּירְטָט. דָאֶך אֵין די פֿעַטְעַרְבּוֹרְגְּגָעָר אַדִּישׁע גַּעֲלִילְדָעָטָע קְרִיּוּן. סְפֻּעָרְדָּשָׁטָעָת זִיך, אָנוּ פֿעַרְשְׁפְּרִיטָא אֵין דָעָר „וֹאַסְכָּאָד“ גָּעוּוֹן דָעָרְהִיפְּט אֵין דָעָר פְּרָאוּינְץ; דָא האט ער פֿעַרְמָאָגָט אָסְך אַבְּעַרְגְּעַבְּעָנָעָ לְעֹזָר אָוֹן אַנְהָעָנְגָּעָר, אָוֹן ער האָט גַּעַהָאָט אוּרְפָּ זִיך אַגְּרוּסָע וּרְקוּנוֹגָא.

איינער פֿוֹן אַדְאָלָף לאַנְדְּוִיָּס הַוִּיפְּטַשְׁטְּרִיבְּכָעָן אֵין גָּעוּוֹן זִיך וּלְ- טָעָנָע בְּעַשְׂיַדְעָנְקִיטִית. ער האָט זִיך נִיט גַּעַגְּאָט נַאֲך כְּבָוד, רַעֲקָלָאָמָעָ, נִטְחָלָט גַּעַהָאָט אַרְוִיסְרָוקָעָן זִיך, רַיְדָעָן וּוּגָעָן זִיך; בְּכָלָל, גָּעוּוֹן שְׁוִיְגְּזָאָם, פֿעַרְטְּיִעָּפְּט אֵין זִיך אַלְיָין אָוֹן פֿעַרְטְּהָאָן אֵין זִיך רַעֲדָקְצִיאָנְעָלָעָ אָוֹן לִיטְעַרְאָרִישׁע אַרְבִּיטִיט. עַס אֵין דָעָרָום קְיָיָן וּוּאַנְדָעָר נִיט, וּזָאָס די גַּרְוִיסָע אַדִּישׁע וּוּלְטָה האָט אַיִּהְמָן קְנָאָפָע גַּעַקְעָנָט. נָוָר וּוּנְגָעָה אַבָּעָן גַּעַוְאָסָט, וּוּפְיִיעָל זָאָרָג, עַנְעָרְגִּיעָ, מִיהָ ער פֿלְעָגָט אַבְּגָעָבָעָן זִיך „וֹאַסְ- כָּאָד“, וּוּפְיִיעָל גַּעַפְּהָלָה, הָאָרֶץ אָוֹן אַבְּעַרְגְּעַבְּעָנְקִיטִיט ער — דָעָר אַוִּיסְעָרְדָּה לְךָ קַאְלְטָבְּלוּטְיִגְּעָר, שְׁטָעָנְדִּיגָר דָוִיהָגָעָר אָוֹן בְּעַרְעַכְעַנְטָעָר מְעַנְשָׁ — פֿלְעָגָט אַרְוִיסְוּיְיָזָעָן בֵּי דָעָר מִגְּדָעָטָעָר זָאָר, וּזָאָס האָט זִיך אַגְּגָעָהָרָט צָוָם „וֹאַסְכָּאָד“. וּוּנְגָגָ וּוּרְעָרָ ער האָט אַוִּיך גַּעַוְאָסָט, וּוּפְיִיעָל כְּחוֹתָה ער האָט גַּעַלְעָגָט אַיְפָ'ן קָאָמָף מִיטָּדָעָר הַאֲרָבָעָר צָעָנוֹר, שְׁטוּרִיטְעַנְדִּיגָר מְשָׁ פֿאָר יְעַדְעָן פְּרִיְיָעָן גַּעַדְגָּאָן זָאָרָט, וּזָאָס זִי האָט גַּעַוְאָלָט דְּעַרְשְׁטִיקָעָן. אַיְיך, אַלְסָ מִיטְאָרְבִּיטָעָר פֿוֹן „וֹאַסְכָּאָד“, הָאָבָאִים גּוֹט גַּעַקְעָנָט, יְאָהָרָעָן לְאָנְגָּגָעָת מִיטָּאָרְבִּיטָעָר נָהָעָנָט בְּעַצְיָהָנוֹגָעָן, אָנוּ רַיְדְעָנְדִּיגָר וּוּגָעָן דָעָם אַרְגָּאָן, וּזָאָס ער האָט בעשאפען, הָאָלָט אַיְיך פֿאָר מִין פֿלְיכָט אַרְוִיסְצּוֹזָאָגָעָן דָא מִין בְּעַדוּיְעָרָן, וּזָאָס די וּוּלְטָה האָט אַזְוִי וּוּנְגָגָ גַּעַקְעָנָט אַיִּהְמָן אַלְסָ פֿעָרְדָּשָׁטָעָת אָוֹן זִינְגָעָ אַיְגָעָנְשָׁאָפָטָעָן, וּוּלְכָעָה אַבָּעָן אַיִּהְמָן גַּעַגְעָבָעָן דָאָס רַעֲכָט אַוִּיף טִיעָפָע אַכְטָוָגָ.

אַ רַעֲכָטָע צִיְיט הָאָב אַיְיך אַנְטִילְגָעָן גַּעַנוֹמָעָן אֵין „וֹאַסְכָּאָד“, צַוְשִׁיקְעָנָה דִּיג אַיִּהְמָן מִיְגָעָ אַרְטִיקְלָעָן פֿוֹן מַאְסְקָוָעָ, וּוּאָוָא אַיְיך הָאָב דָאָן גַּעַלְעָטָטָע דָעַרְנָאָר, אֵין יְאָהָר 1897 בֵּין אַיְיך לְוִיטָאָלְגָעָן אַנְדְּוִיָּס אַוִּיפְּפָאָדְעָרְנוֹג אַרְבִּיבְּרָדָעָגָעָן קְיָיָן פֿעַטְעַרְבּוֹרְג אָנוּ גַּעַוְאָרָעָן אַ שְׁטָעַנְדִּיגָר מְטַגְלִיָּה פֿוֹן דָעָר רַעֲדָקְצִיעָא. מִינְגָעָ פֿעַרְזְּעַנְלִיכְעָ בְּעַצְיָהָנוֹגָעָן צָוָם בעשאפער פֿוֹן „וֹאַסְ- כָּאָד“ זִינְגָעָן דָא, נַאֲטִירְלִיך, גַּעַוְאָרָעָן נַאֲך נָהָעָנָטָעָר, אַבְּעָר דָאָס אֵין שְׁוִין נִיט גָּעוּוֹן יְעַנְדָר אַנְדְּוִי, וּזָאָס אַמְּאָל. די 18 יְאָהָר אַרְבִּיטִיט, וּזָאָס ער האָט אַבְּגָעָבָעָן דָעָם „וֹאַסְכָּאָד“, זִינְגָעָ נִיט פֿאָרְאִיבָעָר אָהָנוּ שְׁפָרְעָן.

18 יאהר ! פון פאגראמען, איגנאטיאוועס „ציטוועס ליגע“ געועצען, וועלכע האבען געהאלטען העכער ווי דרישיג יאהר און רואינירט די אידיישע עקאָנאַמיישׁ לאגע ; יאהרען פון פינסטערער רעד אקצייע און אנטיסעמיטיזם, וואס האבען געהאלטען און איין זוקסען ; אידיישע בעגרענעצעונגען, פערטריבובונגען פון דערפער און רוסישע שטעדט, מערפֿאַלְגּוֹגּוֹבּוֹגּ און גיזירות. יעדער טאג האט געבראָקט אין רעדאָקְצִיע אַדְיוֹן אלץ ניע אַנְדְּעָרָע, גאנצע כוֹאַלְיָעָס אַידְיָעָס לַיְדָעָן אַוּן וועהטאגּען. אַוּן דערביי די קַאַלְמַעַט גַּלְיכִּיגְלִיטִיקִיָּס פָּוֹן דַּעֲרָ רַוִּישָׁעֶר גַּעֲזַלְשָׁאָפּ אַוּן פרעַסְעַ, פָּוֹן וועלכְּעָר עַס אַיְן כָּמַעַט נִיט גַּעַוּזָן צָו הַעֲרָעָן כַּאֲטָשׁ אַוְאָרט מִיט גַּעֲפִילָה. קַיְיָן אַיְיָן לִכְתִּיגָּעָר פָּוֹנְקָט, אַוִּיףָ וועלכְּעָן מַעַן זַיְדָ קַעַנְעָן אַבְשְׁטָעָלָעָן מִיט אַוְאָסְעָר עַס אַיְיָן בעַרְוחַיְגַּוְגָּו ; קַיְיָן שֻׁוּם אַוִּיסְוִיכְט אַוִּיךְ בְּעַסְעָרָס ; קַיְיָן פָּוֹנְקָהָפּוֹגָגָן ווְילְעָן אַזְּנָעָם פַּעַהַיְקִיָּט נִיט אַנְטְּמַעְצָרָז לְאַנְדוֹיִס פָּעַטְקִיָּט, זַיְיָן קְרַעְפִּיגָּעָן ווְילְעָן אַזְּנָעָם שְׁוּעָרָעָר פִּין, ווָס גַּעַבָּעָן זַיְקָ, נִיט צָו פָּאַלְעָעָן אַוְנְטָעָר דַּעַם יַאֲדָ פָּוֹן אַזְּאָא שְׁוּעָרָעָר פִּין, ווָס האט זַיְקִעְזִיגָּעָן טאג אַיְיָן, טאג אַוִּיס גַּעַנְצָעָן אַכְּטַצְּעָהָן יֵאָהָר. עַנְדְּלִיךְ האבען אוֹיךְ זַיְנָעָן כְּחוֹת נִיט אַוִּיסְגַּעַתְּאַלְטָעָן. עַר האט אַנְגָּעָה הוּיְבָעָן לַיְדָעָן אוֹיךְ גַּעַרְוּעָן, גַּעַוְאָרָעָן ווָס ווִיטְיָעָר אלץ שׂוֹאָכָעָר, אַוּן עַס האבען זַיְקָ בֵּי אַיְהָם בעַוְוּזָן סִימְנִים פָּוֹן גַּעַרְוּזָעָר צַוקְלָעְרָקָאנְקָה היִתְ. סָוף 1898 האט זַיְקָ די קְרַעְנְקִיהִיט אַוִּיךְ פַּעַרְשְׁטָאַרְקָט, דַּאס עַר פָּוֹן דַּעַם „וּוְאָסְכָּאָד“, וועלכְּעָר אַיְזָ אַרְיָבָעָר צָו אַנְיָעָר, קַאַלְעַקְטוּוּעָר רַעַד דַּאֲקְצִיעָה. דַּעַר אַבְרוֹהָ, ווָס האט זַיְקִעְזִיגָּעָן מַעַהָר ווִי אַיְהָר, האט אַיְהָם עַטוֹּאָס גַּעַרְעַפְטִיגָּט. צְרוּקִינְעָקְומָעָן קַיְיָן פַּעַטְעַבְּרָוָרָג, האט עַר זַיְקִיר גַּעַנוּמָעָן צָו דַּעַר אַרְבִּיטִיט: אַרוֹסְגַּלְאָזָט אַיְן יֵאָהָר 1901 אַנְיָעָם באַנד (9-טָעָן) פָּוֹן „יעַרְוּעִיסְקָאִיא בִּיבְּלַאַטְעָקָא“, צַוְּגָעָרִיט זָום דַּרְוק דַּעַם פַּאֲלַגְעַנְדָעָן באַנד, אַגְּגָהוּבָעָן צָו בְּרִיְגָעָן אַיְן אַרְדְּבוֹנָג זַיְקִירְסָעָן אַרְכִּיוֹן. אַבָּעָר נַאֲךְ אַקוּרְצָעָר צִיְיט האט זַיְקִיר גַּעַרְוּזָעָן צָו פַּאֲהָרָעָן קַוְּרִירָעָן זַיְקִירְסָעָן אַרְכִּיוֹן. אַבָּעָר נַאֲךְ אַקוּרְצָעָר צִיְיט האט זַיְקִיר זַיְקִיר גַּעַרְוּזָעָן צָו פַּאֲהָרָעָן קַוְּרִירָעָן זַיְקִירְסָעָן אַרְכִּיוֹן. 1902 גַּעַשְׁטָאַרְקָט. עַר אַיְזָ גַּעַצְוֹאַונְגָּעָן גַּעַוְוּעָן ווִידְעָר צָו פַּאֲהָרָעָן קַוְּרִירָעָן זַיְקִירְסָעָן אַרְכִּיוֹן. אַבָּעָר נַאֲךְ אַקוּרְצָעָר צִיְיט האט זַיְקִיר זַיְקִיר גַּעַרְוּזָעָן צָו פַּאֲהָרָעָן קַוְּרִירָעָן זַיְקִירְסָעָן אַרְכִּיוֹן.

**פּוֹן דָּעַר פְּרָאֱנְצּוּזִישׁ-רוֹסִישָׁעַר
מלְחָמָה-צִיּוּט (1812)**

נַאֲפָלְעָא דַעַר עֲרַשְׁטָעַר אָוָן בָּאַרִיסָאוּנָר אִידָעָן

מייט א הונדערט יאהר צוריק איז ארויס א בעפעהל פון קייזער ניקלאאי דעם ערשותען, או דער באָריסאָווער איז מרדכי ענגעלאָרעד זאל זיך אויף וויטער רופען מרדכי ענגעלסאן". וועגן דעם מאָנדעט בעפעהל, צו ענדערו דעם פאמיליעַן-זאנען פון עפיס אַ אידען, ואָלט ניט געלויינט צו דער מאָהנען, ווען ער וואלט ניט געתטאָגען אין צוואָאַ מענההאנג מיט אַ טראָגיישען צופאל, וואָס האָט מייט אַ יאהר צוֹוָאנְצִיגּ פריהער געטראָפֿען מיט דריי באָריסאָווער אַידען, געשעהן אין די טרייעריגע זאָך אין נאוועמבער 1812, ווען דער פראנצּויזישער קייזער נאָפְאַלעָאָן דער ערשותער, לויפֿעַנְדִּיגּ צוריק נאָך זיין שרעקליכּער מפלָה, וואָס ער האָט געליטען אין רוסלאָנד, האָט זיך מיט די רעשטען פון צוֹיִין אַרְמִי אַרְבָּרְגָּעָרְטָעוּת אַיבָּעָר דעם טיך בערעוּנָע, ניט וויט פון באָריסאָן, מינסקער גובערנִינְגּ.

אום ריכטיג צו פערשטעהן די טראגיישע געשיכטע, וואס איך וויל דא דערצעהלהען, מזו מען זיך אפריהער אביסעל אבשטעלען אויף יונגע שטימונגגען, וואס האבען געהערשט אין דער צייט פון דער פראנצוייזש דוטשיישער מלחה פון יהאר 1812 צוישען די רוסישע אידען. דאס זיינגען, איגענטליך, געווען די אידען פון ליטע און וויס-דוטסלאנד, וואס זיינגען ערשות ניט לאנג, נאך דער צוטיילונג פון פוילען, געקומען אונטער דער רוסישער הערשאפט. פריהuder האט רוסלאנד קיין אידישע מאסען כי זיך ניט געהאטן.

או עס שמעתק מיט קרייעג, או נאפאלאען גרייט זיך טקע אונצ'ר פאלען אויה רוסלאנד, דאס האט מען שוין געשפערט אין אנהויב פון יאהר 1811. אוון עס אין דערבי געווען קלאר, או דער ערשותער אקט פון דער מלחמה ווועט זיך אבשפייעלען אין דער טעריטאַריע, וואס רוס-לאנד האט געקראגען פון פויילען, — אין ליטע אוון ריסען, וואו א בעדי-טעןדר טיל פון די אייננווינער זיינען געווען אידען. שוין אין יענע צייטען האט מען געוואסט דעם כלל, ווילבען עס האט אווי קלאר גע-מאכט דער לעצטער וועלט-קרייעג, או די שטימונג פון דער בעפעלקלערונג שפיעטלט זעהר אַ וויכטיג ראלע אין אַ מלחמה אוון האט אַ גראיסע וויר-קונג אויף אייהר אויסגענג.

דעם האט ניט געאנט זיין קיין מינדעסטרא צווייפעל. דעריבען אין די או די פאליאקען וועלען תיכח ארייבער אויף נאפאלאען זיין,

פראגע וועגן דער שטעלונג, וואס די ליטווישע און ווייס-רויסישע אידען וועלען פערנעהמען אין דעם קומענדיגען קרייעג, געווארען בעוונדרס וויבטייג, און זי האט שטאָרַק בעאָרְנוּהִיגֶט די רוסישע רעגיידונג. צי וועלען זייליבען טריי דער נײַעַר רעגיידונג, אונטער וועלכער עס האט זייל געבערכט דער חורבן פון דער פֿוֹלִישֵׁעַר מְלוֹחָה, אַדְעָר זייל וועלען אַבְּגָעַבָּעַן יְיַעַרָּעַ סִימְפָּטִיעַס דַּעַם שְׂנוֹא אָהָם וַיְיַיְנִי בְּעַהֲלֵפָג ?

פון פֿעַטְּעַרְבּוֹרָג האט מען זיך אַנְגָּפְּרָעָגֶט ביַי די דָּאַרְטִּיגֶע גּוּבָּעָרָג נְאָטָאָרָעָן וועגן דער שטימונג פון דער בעפֿעלְקְעָרוֹנוֹג. דער מִינְסְּקָעָר גּוּבָּרְגְּאַטָּאָר האט דָּעָרְוִיף מִיטְגָּעִילְט, אוֹ „אַלְעַ אַיְדָעַן זִיְנָעַן פֿעַרְדָּעַכְטִּיגַּג“). ניט קִיְּין גִּינְסְּטִיגְעָרָעָר עַנְטָפָּעָר וועגן אַיְדָעַן אַנְגָּעָדָעַכְטִּיגַּג“. פֿון דָּעַם קְרִיְּעָג האט זיך דער אָנְצְׁטוּרִי נְאָך פֿעַרְשְׁטָאָרָקְט, אָהָן נִיט ווענְגָּא אַיְדָעַן זִיְנָעַן אַרְוִיסְּגָּעָשְׁקָט גּוּוֹאָרָעָן אַיְן וַיְיַטְּעַ רְוִיסְּשָׁע גּוּנְגָּדָעָן.

די ווּרְקְלִיכְקִיְּתַּה האט אַבָּר בעויזען, אוֹ דער פֿעַרְדָּאָכְט גּוּגָּעָן אַיְדָעַן אַיְדָעַן אַיְזָעָן גּוּוֹעָן גּוּנְדָּלָאָן. גּוּוֹיסְּ האָבָּעָן זיך צוּוִישָׁעַן דער גּוּוֹיסְּטָעָר אַיְדָעַן דִּישָׁעָר בעפֿעלְקְעָרוֹנוֹג גּוּפָּוּנָעַן אַיְנְצְׁעָלָנָעַן מעַנְשָׁעָן, וועלבָּעָה האָבָּעָן פָּאָר גּוּלְדָּ אַדְעָר פֿון שְׁרָעָק גּוּהָאָלְפָּעָן דַּעַם שְׂנוֹא. אַזְּעַלְכָּעָ זְאָכָּעָן זִיְנָעַן דָּאָן גּוּשָׁעָהָן אוּיר מִיטְ רְוִסְּעָן. נְאָך דָּעַם, וַיְיַיְדְּ פֿרְאָנְצְׁיוּזָעָן האָבָּעָן פֿעַרְ בּוּמָעָן מָאָהָילָעָוָו, האט אַפְּיָילְוָו דָּעָר דָּאַרְטִּיגָּעָר אַרְכִּיעָרִי (הַוְּיכָעָר גִּיסְטָלִיְּכָר) וּוּאָרְלָאָסָמְ אַלְיָין גּוּשָׁוֹאָרָעָן טְרִיהִיטַּיְּ צָו נְאָפְּלָעָנָעָן אָהָן גּוּעָדָרְ בְּרָאָכְטַּה צָו דָּעָר שְׁבוּעָה די רְוִיסְּשָׁע גּוּלָחִים אָהָן אַיְנוֹאָרְנוּנָעָר. אַיְן סְמָאָרְ לְעַנְסָק האָבָּעָן אַטְיָילְ רְוִיסְּשָׁע בעַמְּטָעָ גּוּדְיָעָטָ דָּעָר פֿרְאָנְצְׁיוּזָעָר פֿעַרְוָאָלְטָוָגְ, וואס האט דָּאַרְטָעָן עַקְוִיסְטִּירָט אַבָּר פֿוֹנְקָט וַיְיַיְמָעָן קָאָן נִיט פֿון אַזְּעַלְכָּעָ אַיְנְצְׁעָלָנָעָן האָנְדָּלְוָגָעָן דְּרִינְגָּעָן וּוּעָגָעָן דָּעָר דָּעַמְּאָלְטִּיגָּעָר שְׁטִימָוָגְ פֿון רְוִיסְּשָׁעָן פָּאָלָק בְּכָלְ, אַזְּוִי זִיְנָעַן אוּיר די אַיְסְנָהָמָסְפָּאָלָעָן, וואו אַיְדָעַן זִיְנָעַן גּוּוֹעָן בעַהֲלֵפָג דָּעַם שְׂנוֹא, דָּוּרְכָּאָסְ נִיט כָּאָרָאָקְטִּיעָרִיסְטִּישְׁ פָּאָר דָּעָר דָּעַמְּאָלְטִּיגָּעָר אַלְגָּעָדָמִינְגָּעָר שְׁטִימָוָגְ פֿון דָּעָר אַדְיִישָׁר בעפֿעלְקְעָרוֹנוֹג, אָהָן גָּאנְצָעָן גּוּנוּמָעָן. די אַיְדָעַן אַיְן לִיטָּע אָהָן רִיסְעָן האָבָּעָן אַיְן דָּעָר מְלָחָמָה פֿון יְאָהָר 1812 אַרְוִיסְגּוּוּזָעָן אַגְּרוּסְעָ אַבְּרָגְעָבְעָנְקִיְּתַּה צָו רְוּסְלָאָנְדָה. דָּאָס בעשְׁטָעִיגָּעָן איַיְ דִּי אַפְּצִיעָלָע בעַרְיכְּתָעָן, איַיְ דִּי אַנְטִילְגָּעָהָמָעָר פֿון דָּעַם קְרִיְּעָג אַיְן וַיְיַעַר עַרְאַנְגָּרְנוֹגָעָן. „מַעַן מוֹ פֿרְצִיכְבָּעָנָעָן, — האָט אַיְן יְאָהָר 1813 גּוּשְׁרִיבָּעָן די אַפְּצִיעָלָע צִיְּטוֹנָגְ פֿון דָּעָר רְוִיסְשָׁר דָּעַם גּוּרָנוֹגָ, „דָּעָר אָנְפָאָרְטִּיאָיָאִישָׁר בעַבְּאָכְטָעָד“ (נוֹמָעָר 3), — אַוְ די אַיְדָעַן אַיְן אָנוּנְדָּרָעָ פֿרְאָוְיְנְצָעָן, וְאוֹהָהָן עַס אַיְן אַרְיָין די פֿרְאָנְצְׁיוּזָעָ

² Н. Голицынъ. "Истор. русск. законод. о евреяхъ", СПБ., 1886, 589.

ארמי, האבען אומעטום אַרְוִיסְגּוּזְעָן אַן אַיבְּרָגְעַבְּעַנְקִיטַּס צו דער רוד-
סישער רַעֲגִיעַרְוֹנְגַּס". "דאָס אַידִישׁ פָּאַלְקַה אַט אַין דער צִיטַּס, וּוֹעֵן דַּי
פְּרָאנְצְיוּזָן האַבען פַּעֲרָנוּמָעַן דַּי גַּעֲגַּנְדַּס, אַרְוִיסְגּוּזְעָן אַ
טְּרִישְׂאַפְּטַּס צו דער רַוְּסִישֻׁר רַעֲגִיעַרְוֹנְגַּס", — האַט גַּלְיַיךְ נַאֲךְ דַּעַם קְרִיעָג
בעַרְיכְּתַּטְּעַט דַּעַר וּוֹילְנָעַר גּוּבְּרָנְאַטָּאַר לְאַוְינְסְּקִי²⁾.

דאָס אַיגְעַנְעַ האַבען גַּעֲמַלְדַּעַט אַיְיךְ דַּי אַנדְרָע גּוּבְּרָנְאַטָּאַרְעָן.
"אַלְעַ הַיְגַּע אַידָּעַן, — שְׁרִיבְּטַ אַין יוֹלִי 1812 אַין זַיְן בְּעַרְיכְּתַּטְּפַן
וּוַיִּסְ-רוֹסְטַלְאַנדְגַּד גַּעֲנַרְאַלְגַּלְעַן, — זַיְנַעַן אַונְזַּטְּרִי. אַיְיךְ האַבְּ זַיְד
אַין דַּעַם אַיבְּרָצְיַיְגַּט פַּן פִּיעַל בִּישְׁפְּיעַלְעַן"³⁾. דַּאָס זַעֲלִיגַּע דַּעַר-
צַעֲהַלְעַן בְּמַעַט אַלְעַ רַוְּסִישֻׁר-לִילִיטַּס אַין זַיְעַרְעַ עַרְאַינְרָוְנְגַּעַן וּוֹעַ-
גַּעַן דַּעַם פְּרָאנְצְיוּזְ-רַוְּסִישֻׁן קְרִיעָג. "מִיר האַבען זַיְד נִיט גַּעַקְאַנְט
גַּעַנְגַּג אַגְּלוּבְּעַן מִיט דַּעַר טְרִישְׂאַפְּט, וּוֹאָס דַּי אַידָּעַן האַבען אַונְזַּטְּרִי
אַיְפְּעַרְיַג אַרְוִיסְגּוּזְעָן", שְׁרִיבְּטַ אַין זַיְנַעַן מַעְמַאְרָעַן דַּעַר פָּאַלְקְאַוְנִיק
בְּעַנְקְעַנְדָּאַרְף⁴⁾. אַין אַנְהִוְבַּי יַאֲהָר 1813 פְּרָאַצְיַיְבָּעַן אַין וּוֹילְנָעַ מַיִ-
כָּאַילְאָוּסְקִי-דָּאַנְיַלְעַזְוּסְקִי אַין זַיְן נַאֲטִיזְ-בּוֹךְ: "די אַידָּעַן, מִיט וּוּלְכָעַ
דַּי הַיְגַּע גַּעֲגַּעַן מִיט אַיבְּרָפְּלִיט, האַבען אַין דַּעַר אַיְצְטִיגַּעַר שְׁטוּרְמִישְׁעַר
צִיטַּט בְּעוֹזְיַעַן אַ גְּרוּסְעַ אַיבְּרָגְעַבְּעַנְקִיטַּס צו רַוְּסְלָאַנדְגַּד".

"די אַידָּעַן אַין דַּי אַמְּאַלְיַגְעַ פּוֹלִישַׁע גַּעַגְנָדַעַן, — שְׁרִיבְּטַ אַין
זַיְנַעַן עַרְאַיְנְרָוְנְגַּעַן דַּעַר בְּעוֹזְאַסְטָעַר קְרִיעַגְ-פִּיהָרָעַר פַּן יַאֲהָר 1812,
דַּעַנְיַס דָּאַוְיְדָאוֹן, — זַיְנַעַן גַּעַוְעַן אַזְיַי צו אַונְזַּטְּרִי אַיבְּרָגְעַבְּעַן, אַז זַיְיַהְאַ
בְּעַן נִיט גַּעַוְאַלְטַ הַעֲלַפְעַן דַּעַם שְׁוָנָא מִיט אַוְיסְקוּנוּפְטָעַן, אַז זַיְיַפְּלַעְגַּעַן
זַעְהָר אַפְּטַ אַונְזַּטְּרִי צַוְשְׁטַעַלְעַן דַּי וּוּכְטִיגְסְּטַע יִדְעַתְּ וּוּגְעַן אַיהְמַן". דַּאָס
וּוִידָּאוֹ בְּרִינְגֶט אַז אַינְטְּעַרְסְּאַגְּטָעַן פְּאַקְטַּס, וּוֹאָס בְּעוֹזְיַיטַּס, וּוֹי זַיְכָּעַר
אַין גַּעַוְעַן אַין אַידִישַׁר טְרִיקִיִּט. נַאֲךְ דַּעַם, וּוֹי דָאַוְיְדָאוֹן האַט מִיט
זַיְנַעַן סָאַלְדָּאַטָּעַן וּוֹיְדַעַר פַּעְרָנוּמָעַן גַּרְאַדְנָעַן, האַט עַר דַּי פָּאַלְצִיזִיאִישַׁע
מַאֲכָט אַז בְּכָל דַּי אַבְּהַיְתָוְגַּן פַּן אַרְדָּנוֹג אַין דַּעַר שְׁטָאַט אַיבְּרָ-
גַּעַגְעַבְּעַן דַּעַם דָּאַרְטִיגַּעַן קְהַל אַוְן האַט דַּאָס גַּעַלְאַזְטַּס וּוּסְעַן אַין אַ בעַ-
זַוְנְדָעַר בְּעַפְעָהַל צו דַּי אַיְנוֹאַיְנְעַר⁵⁾.

איְיךְ וּוּאַלְטַ גַּעַקְאַנְטַ בְּרִינְגֶעַן נַאֲךְ זַעְהָר פִּיעַל אַזְעַלְכַּע בְּעַשְׁטַעְטִיגְ-
גַּעַן פַּן מַעְגְּשָׁעַן, וּוֹאָס האַבען פְּרָזְוּנְלִיךְ דּוּרְכְּגַּעַמְאַכְּט דַּעַם קְרִיעָג פַּן
יַאֲהָר 1812. דַּי אַיבְּרָגְעַבְּעַנְקִיטַּס צו רַוְּסְלָאַנדְגַּד, דַּי פִּינְגְּלִיכְעַבְּעַנְקִיטַּס
גַּעַן צו דַּעַם שְׁוָנָא, וּוֹאָס דַּי לִיטְוִיְשַׁע אַונְזַּטְּרִי אַידָּעַן אַין

²⁾ Ibid., 985.

³⁾ Матер. Военно-Уч. Архива Ген. Штаба, XIV, 171.

⁴⁾ Зап. А. Х. Бенкендорфа ("1812 годъ въ дневникахъ, запискахъ и воспоминанияхъ современниковъ", вып. II), 78.

⁵⁾ Соч. Д. В. Давыдова, т. II, 146 (изд. 1895 г.).

אלגעמיין דאון אַרְוִיסְגָּעָוִיזָעַן, אֵין נִיט גַּעֲוֹעַן קִיּוֹן צְוָפְּעַלְיָגָעַ זָאַךְ. זַי אֵין אַרְוִיסְגָּעָרְפָּעַן גַּעֲוֹאָרְעַן דָּרְכָּךְ אֶסְדָּקָה אַרְוֹאָצָעַן. דָּעַם 16-טָעַן יְוִנִּי 1812, נָאַךְ דָּעַם, וַיַּאֲפָאַלְעַן אֵין אַרְיַין קִיּוֹן וַיְלַנְּגַע, אֵין וַאֲרַשְׁעַ פְּרָאַקְלָאָמִירָט גַּעֲוֹאָרְעַן דִּי „פּוֹלִילִישָׁע גַּעֲנָעָרָאָל-קָאנְפָּעָדְעָרָצִיעַ“. מַעַן הָאָט עַרְקָלָעָרָט דִּי פּוֹלִילִישָׁע מַלוֹּחָה פָּאָר וַיְדַעַר אַיְפְּגָעָרְכָּט, דָּאַס פּוֹלִילִישָׁע פָּאַלְקָ — פָּאָר צְוָרִיק פֻּרְאַיְנִיגְט, אֵן אַלְעַט טִילְלַעַן פָּוּן דָּעַר אַמְּאַלְגָּעָר פּוֹלִילִישָׁע טַרְעַטְאָרִיעַ הָאָבָעַן גַּעֲזָאַלְטָן בַּיִּדְעַר עַרְשָׁטָעַר מַעַגְעַ לִיכְקִיּוֹת צְוָשְׁתָּעָהָן צַו דָּעַר „וַאֲרַשְׁעַוּעַר קָאנְפָּעָדְעָרָצִיעַ“.

וַיַּדְיִי פְּרָאַגְּצָיוֹזִישָׁע אַרְמִי אֵין גַּוְרָא אַרְיַין אַיִּטְעַ, אֵין אַיִּנְעַ וַיְלַנְּגַע פְּרָאַקְלָאָמִירָט גַּעֲוֹאָרְעַן דִּי „לִיטְוִוִּישָׁע קָאנְפָּעָדְעָרָצִיעַ“, וַוְעַלְכָּעַ אֵין תִּיכְפְּ צְוָגָעַשְׁתָּאָגָנָעַן צַו דָּעַר וַאֲרַשְׁעַוּעַר. לִיטְעַ נַאֲפָאַלְעַן אַס בַּעַפְּעַהְלָ פָּוּן 1-טָעַן יְוִלִּי 1812, אֵין אַיִּנְעַ וַיְלַנְּגַע גַּעֲרִינְדָּעַט גַּעֲוֹאָרְעַן אֶ צִיְּטוֹוִיִּיְּ לִגְעַ לִיטְוִוִּישָׁע רַעְגִּירְוָנְג, אַלְסָ אֶ טִילְלַעַן דָּעַר אַלְגָּעָמִין-פּוֹלִילִישָׁע. אֵין יַעֲדָעַר גַּעֲגָעַנְד, וָאַס דִּי פְּרָאַגְּצָיוֹזִישָׁע אַרְמִי הָאָט וַיְתַעַר פֻּרְגָּנוּמָעַ אֵין לִיטְעַ אָונְ רַיְסָען, פְּלַעַגְטָ אַרְגָּאַנְיִירָט וַעֲרַעַן אֶ צִיְּטוֹוִיִּלְגָּעַ פּוֹלִילִישָׁע פֻּרְוֹאַלְטָוָגָג, מִיטָּ אֶ פְּרָאַגְּצָיוֹזִישָׁע גַּוְבְּעַרְאַטְאָר אֵין דָעַר שְׁפִּיךְ.

אֵין פָּאַלְקָ פָּוּן נַאֲפָאַלְעַן אַס עַנְדְּגַלְטִיגָּעַן וַיַּעַג אַיְבָּעַר רַוְסָּאָנָּדָה, וְאַלְ — טָעַן אַלְיָא לִיטְעַ אָונְ רַיְסָען וַיְדַעַר גַּעֲקְוּמוּנָעַ אַוְנְטָעָר דָעַר פּוֹלִילִישָׁע מַאְבָּטָה. וָאַס אַזְוִינָס דָאַס וְאַלְטָ בַּעַדְעַיְתָה פָּאָר דִּי דָאַרְטִיגָּע אִידָּעָן, וְעַיְ — גַּעַן דָעַם זִינְגָן בַּיִּי זַי דִּי עַרְבָּאַנְרָוָגָגָעָן נָאַךְ גַּעֲוֹעַן פְּרִישָׁה. זַי הָאָ — בָּעַן נָאַךְ גּוֹט גַּעַדְעַנְקָט דִּי עַרְבָּאַנְרָוָגָגָעָן, וָאַס זַי הָאָבָעַן גַּעַלְיָתָעָן אָבוֹנָ — טָעַר דָעַר פּוֹלִילִישָׁע הַעֲרַשְׁאָפָט. אַוְיָסָעָר דָעַר הַיִּסְטָאַרְיִישָׁעָר פֻּרְגָּאָנָּר גַּעַנְהִיאִיט, הָאָבָעַן זַי אַבְּעָר גַּעַהְאָט פָּאָר זַי אַוְיִדְקָ אֵין דָעַר גַּעַגְעָנוֹאָרָט אֶ גַּעַנְגָּקָלָאָרָע אַגְּנָצָהָעָרָעָנִישָׁ, אַוְיִף וָאַס זַי קָאנְגָּעָן זַי רִיבְטָעָן אַוְנְטָעָר פּוֹיְלָעָנָס פְּלִיגְלָעָן.

וַיַּדְיִי בְּעוֹזָוָסָט, הָאָט נַאֲפָאַלְעַן אֵין יָאָהָר 1807 פָּוּן אַיְנִינִיָּעָ אַמְּאַ — לִגְעַ פּוֹלִילִישָׁע גַּעַגְעַדְעָן, וָאַס זִינְגָן אַרְיַיְבָּעָר צַו פַּרְיִיסָּעָן אָונְ עַסְטְּרִיךְ, גַּעַבְּלִידָעָט אֶ קְלִינְיָעָ פּוֹלִילִישָׁע מַלוֹּחָה, דָאַס אַזְוִיְגָעְרוֹפָעָנָע „וַאֲרַשְׁעַוּעַר הַעֲרַצְאָגָטָוָם“, מִיטָּעַם קַעְנִיגְגָּפָן זַאְקָסָעָן, פְּרִידְרִיךְ-אוּגְוָסָט, אַלְסָ הוּיְפָטָ פֻּרְוֹאַלְטָעָר. דָאַס קְלִיְבָעָ הַעֲרַצְאָגָטָוָם הָאָט נִיט גַּעַהְאָטָק קִיּוֹן לְאַגְּנָעָ יָאָהָרָעָן, אַבְּעָר אַיְדָעָן-פִּינְדָשָׁאָפָט הָאָט דִּי דָאַרְטִיגָּע פּוֹלִילִישָׁע רַעְגִּירְוָנָג אַרְוִיסְגָּעָוִיזָעַן אַיְבָּעָר-גַּעַבְּגָוָג. לִוְיָט דָעַר קָאנְסְטִיטּוֹצִיעַ, וָאַס נַאֲפָאַלְעַן הָאָט גַּעַגְעַבָּעָן דָעַם וַאֲרַשְׁעַוּעַר הַעֲרַצְאָגָטָוָם, אָונְ לִוְיָט נַאֲפָאַלְעַן אֶ גַּעַזְבָּוֹךְ, וָאַס אַיִּזְדָּרְט אַיְנְגָעְפִּיהָרָט גַּעֲוֹאָרָעָן, זִינְגָן אַלְעַט בִּירְגָּעָר אַהֲן שִׁוּם אַוִּיסְנָאָהָם עַרְקָלָעָרָט גַּעֲוֹאָרָעָן פָּאָר גַּלְיִיכְבָּעָרְעָכְטִיגְט. פּוֹנְדְּעָסָטָ וְוַעַגְעַן הָאָט דִּי פּוֹלִילִישָׁע רַעְגִּירְוָנָג אֵין יָאָהָר 1808 דָרְכָּךְ אֶ בְּזַוְנְדָעָר גַּעַזְעַץ אַבְּגָעָנוּמָעָן בַּיִּדְיִי דָאַרְטִיגָּע אַיְדָעָן אַוְיִף צְהָן יָאָהָר צִיִּטְ אַלְעַ

פְּאָלִיטִישׁוּם רעכט. אידען זיינען בעגרעניצט געווארען אין זיעירע רעכט צו קופפען ערדו און פערנעהמען זיך מיט פערשידגען פרנסות. אין זואראשע און אין אנדערע ערטרער זיינען אין דעם פויילישען הערצאיגטום זויזדר אינגעפֿהרט גוואולען בעזונדערע שטאדטטיילען (העתאס) פאר אידען, א. וו. איך פון דער ציטוֹויליגער פּוֹלִישֵׁר פֿערוואָלטונג האבען די אידען אין ליטע און ריסען אין יאָהָר 1812 געליטען שטאָרְקָע פְּעַרְפָּאַלְגָּוּגָעָן און אָונְטָעַרְדָּרְקִינְגָּעָן.

די אידען האבען אלזא ניט געהאט קיין גורדן צו ווינשען, אן נאָ פַּאֲלָעָן זָאָל זַעֲגָעָן, וְאַרְוָם דָּס וְאַלְטָן זַי אַונְבָּעָדִינְגָּט וְוִידָּעָר גַּעֲבָרָכֶט אַונְטָעָר פּוֹלִיעָנֶס מַאֲכָט. זַיִ זַיְגָּעָן גַּעֲוָעָן פַּאֲרָאיְנְטַעְרָעָסְרֶט, אַז זַעֲגָעָן זָאָל רְוּסָלָנֶד, — בְּפִרְט אָז דֵי אַידְעָן-פְּיִינְדִּיכְעָ פְּאַלִּיטִיק פּוֹן דָעַר דָוָס סִישָׁעָר רְעִיגְרוֹנָג האָט זַיִ דָאָן נַאֲך נִיט אַרְוִיסְגָּעוּזְעָן אַזְוִי קְלָאָר אָזָן שָׁאָרָף, וּוּ אַיִן דֵי שְׁפָעַטְעַרְדִּיגָּע יְהָהָרָעָן. פִּיעַלְעָ פּוֹן דֵי רְוִיסְעָשׂ מִילִּיד טַעַר-לִיטָּה האָבעָן עַס גּוֹט פֻּרְשְׁטָאָנָעָן: „דֵי אַידְעָן, — שְׁרִיבְטָן, צָוָם בִּיְשְׁפַּעַילָּ, דָעַר פָּאַלְקָאוֹנוֹニָק בעַקְעַנְדָּאָרָף אַיִן זַיְגָּעָן עַרְאַיְנָעָרָגָעָן וּוּעָלָעָן, וּוּאָזִי הָאָבעָן גַּעֲלִיטָעָן דֵי פֻּרְשְׁדִּיעַנְסָטָע קְרִיוּודָעָס אַז אַונְטָעָר דְּרִיךְוֹגָעָן; דָעַרְיְבָר הָאָבעָן זַיִ הַיִּס גַּעֲוָוָנְשָׁעָן אַונְזָעָר אַרְמָיִי עַרְפָּאָלָג אַזְוִי הָאָבעָן אַונְזָעָר גַּעֲהַלְפָעָן“.

אויסער דעם פאליטישען גראנד, אויף וועלכען מיר האבען אקארשט אונגעוויזען, האט דא פיעל געווירקט אויר דעד רעליגיעזער. פאר די פרומע, גאטספארקטיגע אידען אין ליטע און רייסען (און ווער פון זי איז דאן ניט געווען פרום?) אין פראנקריך געווען דער בעסט פון הפקרות, אויסגעלאסנקייט, און נאפאלאען — די פערקערפערונג פון אפיקורסוט און רעשה. די, וואס האבען געהרט וועגן די רעפארם מאטארישע שטרעבעונגונן צוישען די פראנציזיישע אידען, וועגן דעם פאריזיער, גרויסען סנהדרין, דעם אידישען פאראלאמענט, וואס נאפא- לעאן האט געדרפערן, האבען געפיהלט נאך מעהר פיננדשאפט צו פראנק- ריך און צו איהר קייזער. „אוי נאפאלאען וועט זיעגן, וועלען די אידישע הערצער זיך אbowענדען פון דעם אויבערשטען, זי וועלען אב- פאלען פון גאט”, — אויו האט דאן געשביבען צו אינעם פון זינע חסידים דער גיטסיגער אונפיהרער פון די ליטויז'יר-רוסישע חסידים, דער בע- ריהםטער ר' שניאור זלמן לאדיער. און זינע ווערטער דרייקען איס די אלגעמיינ מעינונג פון די דעםאלטיגע אידען אין רוסלאנד.

או נאפאלאען זיעג וואלט געווען די גרעסטע געפאהר פאר דעם אידישען גלויבען, און דעם זינען די חסידים און זיערע פערביבטען געגעבר, די מתנדדים, געווען צוישען זיך פאלקאם איביגיג. אין ר' שניאור-

זלמן'ס אויגען איז דער פראנצ'יזישער קייזער געווען די פערקערערונג פון אל דאס בייז... „נאפאלעאן'ס הויפט-אייגענסאפטען, — פלעגט ער זאגען, — זיינען: גרויזאמקיט, שטרעבונגע צו בלוטפעריגסונג אהן אַ בְּרָעָג, גְּרוּנִיצְּלָאוּעַ עֲשָׂנָה, שְׁטָאַלְץַ אָוֹן גְּלוּבָּעָן נָוֶר אַין זִיךְ אַלְיָהָן אַין אַיְגָעָנָה כֵּה, פֻּעָּרְשָׁטָאַנד, מִילְּטָעָרִישָׁע בַּעַהֲוָעָנָקִיט אָוֹן אַין אַיְגָעָנָה גַּעַנְעָם גַּלְיָק.” ר' שניאור-זלמן, פָּאָר וּמְעָמָעַן דַּי העכְסָטָע מענשליכע מעלה איז געווען — עניינות, בעשידענקייט, רחמים, בטחון, האט טיעך געהאסט נאפאלאען'ען, מיט זיינ שטרעבונגע אַיְגָעָנָהמען דַּי גָּאנְצָע וועטלט, מיט זיינ פֻּעָּרְאַכְּטוּנָג צָוָם אַנְדָּרְעָנָס לעבען, מיט זיינ גְּרִיטִיט קִיטָּט צו פֻּעָּרְנִיכְטָעָן יְעַדְרָעָן אָוֹן אַלְץ, וּואָס האט זִיךְ נִיט גַּעַבְוָעָגָעָן פָּאָר זיינ הערשערירישען ווילען.

פערמאגענדיג אָזְקְטִיוּעַ, טהעטיגע נָאָטוֹר, האט זִיךְ ר' שניאור-זלמן נִיט בענוגענט נָוֶר מִיט חֲפִילָה, אָזְ רְוָסְלָאנְד זַאֲלַ זַעַגְעָן אַיבָּעָר נאפאלאען'ען. ווי בעוואוסט, האט עַר זִיךְ שְׁטָאַרְק אַינְטָעָרָעָסְרָט מִיט דָּעַם גָּאנְג פָּוּן דָּעַם קְרִיעָג, אַיְפָעָרִיג גַּעַזְאַמְעָלָט אָוֹן גַּעַלְפָעָרֶט דַּי רְוָסְלָאנְד קָאָמָאנְדִּירָעָן דִּיעָוָתָוּ וּזְעָגָעָן דַּי פְּרָאַנְצְּזִוִּישָׁע מִילְּטָעָר-אַבְּטִילְוָגָעָן וּזְעָגָעָן זַיְעָרָע בעוועגנָגָעָן אָוֹן פְּלָעָנָר. עַר האט פָּוָנָאָנְדָרְגָּעָשִׁיקָט בְּרִיף אָוֹן סְפָּעָצִיעָלָעָמָעָן צָוָם עַרְקָלָעָרָעָן דָּעַם אִידְישָׁעָן עַולְם, ווי נָוִיטִיג עַס אָזְ מִיטְצָאוֹוִירָקָעָן דָּעַרְ רְוִיסְיָעָרָעָגָרָעָמָגָט מִיט קְרִיעָגָס-בְּעַדְעָרְפָּעָנִישָׁעָן אָוֹן צָוָם הַעֲלָפָעָן דָּעַם רְוִיסְיָעָן מִילְּטָעָר מִיט אָוִיסְקוֹנוֹפָטָעָן אָוֹן מִיט אַלְץ, וּואָס נָוֶר מַעְגָּלִיךְ. בְּכָל האט עַר גַּעַפִּירָט אָשְׁטָאַרְקָעָ פָּאַטְּרִיאָטִישָׁע פְּרָאַפָּגָאנְדָעָ, אָוֹן בַּי דָּעַם אָוְגָעָוָה גָּלִיכָּעָן אָוִיטָאַרִיטָעָט, וּואָס ר' שניאור-זלמן האט פְּעַרְמָאָטָמָט זְוּשָׁעָן דַּי רְוִיסְיָעָן אַידָּעָן, האט זיינ אַגְּטִיאָצִיעָ, נָאָטְרִילִיךְ, גַּעַהָאָט אַגְּרִיסְעָ וּוּרְקוֹנָגָ.

לייט אָוֹן רְיִיסָעָן האָבעָן אָזְ אַהֲרָן 1812 צְוּוִי מַאל אַיבָּעָרְגָּעָלְעָבָט דָּעַם מִילְּטָעָרְשָׁעָן חָרְבָּן: צְוּרָשָׁט וּוּעָן נאפאלאען'ס „גְּרוּיסְעָ אַרְמִיִּי” אָזְ אַיבָּעָר דָּעַם טִיךְ נִיעָמָן אַרְיָה אָזְ רְוָסְלָאנְד, אָוֹן דָּרְגָּנָאָר — וּוּעָן זַי אָזְ אַין אַיְלָעָנִישָׁ אַבְּגָעָטָעָן צְרוּיקָ. ווי בעוואוסט, אָזְ נָאָפָּאָר לְעָאָן'ס סִיסְטָמָעָם גַּעַוְועָן, אָזְ אַין קְרִיעָגָס-צִיִּיטָמָט דָּאָרָף זִיךְ אַרְמִיִּי זִיךְ שְׁפִּיזְיָעָן אַוְיָפְּזָן חַשְׁבָּוֹן פָּוּן יְעָנָם לְאָנָד, וּוּאָזְ זִיךְ גַּעַפְּבִּינְטָמָ. דָּאָס פְּלָעָגָט שְׁטָעָנְדִּיגָ, בַּי אַלְעָ נָאָפָּאָלָעָנִישָׁ מְלָחָמָות בְּרִינְגָעָן צָוָם שְׁרָעָקְלִיכָּעָ שְׁאָדָעָנָס פָּאָר דַּי פְּרִיעָדְלִיכָּעָ אַיְנוֹוָאַיְנָעָרָ. אָזְ אַהֲרָן 1812 אַבָּעָר, וּוּעָן דַּי „גְּרוּיסְעָ אַרְמִיִּי” אָזְ אַזְוָעָק אַזְוָיִי וּוּיטָס פָּוּן פְּרָאַנְקִירִיךְ, דַּי מִילְּטָעָרְשָׁע לִיבְיָעָ האט זִיךְ אַזְוָיִי פָּוָנָאָנְדָרְגָּעָעָצִיְּגָעָן, אָזְ דַּי רְוִיסְיָעָ וּזְעָגָעָן זַיְנָעָן.

^(*) J. Morvan. "Le soldat imperial, 1800-1814", t. I, 390.
(Paris, 1904).

אומעטום געווען זעהר שלעכט, — האט דאס פראנציזישע מיליטער בעזונדערס שטאָרַק רואינירט די בעפֿעלקערונג. יעדע מיליטער-אָבּ טילונג האט געמוות אלײַן פֿאָר זִיךְ וּזְרֹגְעָן וּזְעָגְעָן שְׁפִיְתְּן, דאס הייסט, אָבּנְעָהָמְעָן וּזְאָס מְעָהָר בֵּי דָעַר בעפֿעלקערונג. דאס האט, נְאָטְרְלִיךְ גַּעֲמוֹת אֶבְשְׂוָאָכְעָן דִּי דִּיסְצִיפְלִין, בעשאָפָעָן אָוְנָאָרְדוּבָּוֹג אַין דָעַר אַרְמִיִּי אַיְגְּזָעַלְעָן סָאָלְדָאָטָעָן האָבָעָן וּזְעָגְעָן דָעַט קְרִיעָג אַוְפְּזִיְגָעָם חְשָׁבוֹן. זַיְיַ פְּלָעָגָעָן אָנוּפְּאָלָעָן אַוְפְּזִיְגָעָם פְּרִיעַדְלְכָעָ אַיְנוֹאַיְינָעָר אַון דָאָבּ וּזְעָן. שְׁוִין פָּוּן אַנְהָוִיב קְרִיעָג זַיְיַנְעָן עַנְשְׁטָאָטָעָן פָּוּן זַיְעַרְעָ מִילְיטְרְ-אָבּ דִּיאָרָעָן — סָאָלְדָאָטָעָן, וּזְאָס זַיְיַנְעָן אַנְטְּלָאָפְּעָן פָּוּן זַיְעַרְעָ מִילְיטְרְ-אָבּ טִילְוָנְגָעָן אַון האָבָעָן שְׁטָאָרַק גַּעֲקָעְמָט גַּעֲגָעָן דִּי רְוִיבָּרָעָר. אָבּעַר עַס האָט מְאַגְּדִירָעָן האָבָעָן שְׁטָאָרַק גַּעֲקָעְמָט גַּעֲגָעָן דִּי רְוִיבָּרָעָר. וּזְעָגְעָן גַּעֲתָאָלְפָעָן. וּזְיַ אַלְאוֹוִינְעָן פָּוּן אַ וּאַוְלָקָאָן, וּזְיַ דָעַר שְׁטָרָאָט בַּיִּי אַוְיסְבָּרוֹד פָּוּן אַ פִּיעַרְשְׁפִּיעַנְדִּיגָּעָן בָּאָרָג, האָט זִיךְ דִּי גְּרוֹיסְעָ פִּינְדָּן לִיכְעָ אַרְמִי צַוְּגָאָטָעָן אַיְבָּעָר דָעַר אַיְדִישָׁעָר לִיטָּע אַון רִיסְעָן, פֻּרְנִיכִי טַעַנְדִּיגָּ אַלְזִ אַוְפְּ אַיהָר וּזְעָג.

די ערְאיְגְּעַדְוָנְגָעָן פָּוּן דִּי פרְאַנְצְּזִיזְעָ אַפְּיצְּרִיעָג, וּוּלְכָעָ האָבָעָן זִיךְ בעטְיְלִיגְט אַין דָעַט קְרִיעָג, זַיְיַנְעָן פּוֹל מִיטְן נְעָמָעָן פָּוּן אַידִישָׁע שְׁטָעָדָט, וּזְאָס זַיְיַנְעָן פֿאָר זַיְעַרְעָ אַוְיְגָעָן פֻּרְבְּרָעָנְט, צְרוֹאָבְּעָוּוֹת אַון חְרוּבְּ גַּוּוֹאָ רָעָן. אַזְוִי, לְמַשְׁלֵךְ, דַעְרָמָהָנְט דָעַר קָאָפִיטָאָן לְאָסְבָּרָגְדִּי רְוִיבָּרְיִיעָן אַין גְּרָאָדָעָן, נְאָוּאָרְעָדָק אַין אַין אַנְדָּעָרָעָ אַיְדִישָׁע פּוֹנְקְטָעָן^๔). „וּזְיַ מִיר האָבָעָן נָוָר פָּוּן דַעְרָ-וּוִיְטָעָן דַעְרָזְעוֹחָן אַרְשָׁע, — שְׁרִיבָּט דַעְלְאָפְלִינְן, נְאָכָט... דַעְרָנָאָךְ האָט זִיךְ בְּעוּוֹיָעָן בְּעַשְׁנָאָוִוִיטָש, דַאָרְטָעָן אַין שְׁוִין אַוְיךְ גַּעֲרוֹעָן אַוְשָׁהָרָה. אַוְן אַזְוִי מִיר זַיְיַנְעָן צַוְּגָעְקָוּמָעָן צַוְּדָעַר שְׁטָאָדָט, אַין גַּעֲרוֹעָן גַּעֲפָעָהָרְלִיךְ צַוְּגָהָן וּוּיְטָרָר, וּוּאָרִים דָאָס פִּיעַרְעָהָט זִיךְ גַּעַד טְרָאָגָעָן פָּוּן אַיְנָן גַּאֲס צַוְּדָעַר אַנְדָּעָרָעָר^๕). אַין שְׁטָעָדָטָל שְׁצָוָתָשִׁין (וּוַיְלָגָעָר גּוֹבְּ). האָט זִיךְ אַבְּטִילְוָגְגִּי סָאָלְדָאָטָעָן כַּאֲטָשָׁ מַעַן האָט זַיְיַ בְּאָלָד צַוְּגָעַשְׁטָעָלָט אַלְזִ, וּזְאָס זַיְיַ האָבָעָן גַּעֲפָאָדָרָט, האָבָעָן דִּי סָאָלְדָאָטָעָן גַּעֲנוֹמָעָן דַאָבָעָוֹעָן אַין דִּי גַּאֲנָצָעָ נְאָכָט גַּעֲשָׁאָסָעָן. עַטְלִיכְעָ מַעַנְשָׁעָן זַיְיַנְעָן אַוְמְגַעְקָוּמָעָן פָּוּן זַיְעַרְעָ קְוִילָּעָן, אַון אַסְדָּקָז זַיְיַנְעָן פֻּרְרָה וּזְאָונְדָעָט גַּעַוּוֹאָרָעָן.

בַּיִּי דָעַט פרְאַנְצְּזִיזְעָן אַפְּיצְּצָעָר רְעַדְרְ-בָּאָמְסְדָאָרָף גַּעֲפִינְגָעָן מִיר דִּי פָּאָלְגָעָנְדָע בְּעַשְׁרִיבָּוֹנְג, וּזְיַ אַזְוִי דִּי פרְאַנְצְּזִיזְעָ אַרְמִי אַיְן יְנוֹן 1812 אַרְיִין אַיְן שְׁטָעָדָטָל טְרָאָק (וּוַיְלָגָעָר גּוֹבְּ): „דָעַר האַסְטִיגָּעָר

^๔ Von Lossberg. "Briefe in die Heimat", 69, 68 (Cassel, 1844).

^๕ "Русск. Стар." 1891 г., IX, 469-470.

וינד, די מענשלייכע יללות, די שטורות-קליגעררי פון דעם קלוייטער גלאק — דאס אלץ האט זיך צנויפגעגאַסען אין אָן אלגעמיינעם ליארים. אין די פענטער האט מען גישאָסען, די אָסען זיינען געווען פול מיט שכור'ע סאלדאטען, וואָס האבען געבושעוויט, גערבראָכען די טהירען אָן זיך מיט געוואָל אַרײַנְגֶּרְיסְעָן אַין די הייזער. זיַּי האבען געבעטען מען בעראָבּוּוּט, געריסען פון זיַּי די קלידער. זיַּי האבען געבעטען רחמים. ס' האט אַבער ניט געהאלפֿעַן. מענשען האבען זיך בעהאלטען הינטער די צוּבְּרָאָכְּעַנָּעַ מִעְבָּעַל, קָאָסְטָעַנָּס, אַלְמָעַרְט, טִישָׁעַן; צוּרִיסְעַנָּעַ בעטגעוֹאנְט, אַרְוִיסְגָּלְאָוּטוּט פָּעַדְעַרְן האבען זיך געוואָלְגֶּרְט צוּשְׁעַנָּעַ צוּבְּרָאָכְּעַנָּעַ פָּעַסְעַר, פון ווּלְכָּעַס ס' האט נָאָך פָּאָמְעַלְך גָּרוּנוּנָעַ אַיבָּעַר די גָּסָעַן בָּרָאָנְפָּעַן. אַיְנִיגַּע אַידְעַן זיַּי האבען זיך געפְּרוֹאָוֹת שִׂצְעַן, האבען די מערדער זיַּי אַרְאָבּוּוֹאָרְפָּעַן פון אוּבְּרָעַשְׁטָעַן גָּרָעַן אוּף דער גָּאָס".⁹)

אוּלְכָּעַס צְעַנְעָס זיַּיְנָעַס פָּאָרְגָּעְקוּמוּנָע אַוְיך אֵין אַסְּדָאָדָרָע שְׁטָעַדְט. נָאָך שְׁרָעְקְּלִיבְּעַר אֵין גְּעוֹזָרָעַן בַּיִּם אַבְּטָרְעַטְעַן פון דער פרָאָנְצְּיוּוּשְׁעַר אַרְמִי. אַיְנְצְּעַלְגָּעַז אוּסְגָּעְהוֹנוּגְעַרְטָעַ, אַבְּגָּעְרִיסְעַנָּעַ פָּרָאָנְצְּיוּזְּיִשְׁעַ מִילִּיְּטָעַר-אַבְּטִילְוִינְגָּעַן פָּלְעַגְעַן דָּרְכְּגַּהֲן דָּרְךְ די אַידְיִשְׁעַ שְׁטָעַדְט אָן שְׁטָעַדְט-לְעַד רָאָבּוּוֹנְדִּיגְעַן אָן בָּרְעַנְדְּגִּיךְ אַלְץ, וואָס זיַּי האבען גַּעַטְרָאָפְּעַן. ווי די זיַּיְנָעַן אוּוּקָע, פָּלְעַגְעַן בָּאָלְדָּ נָאָך זיַּי אַנְקְוּמוּנָע אַנְדָּעַרְעַ, אָן ווּידָעַר האבען זיך אַנְגָּעְהוּיְבָּעַן רְוִיבָּרְיִיעַן, הריגות אָן שְׁרָפָת. דָּעַר שְׁוָנוֹאָה האט ווּנְגִיג גַּעַשְׁאָנְעָוּוּט אַוְיך די רְלִיעְגִּיעַז עַפְּיַהְלָעַן פון דָעַר בְּעַפְּעַלְעַ קָעְרָוָנָג. אֵין פִּיעַל שְׁטָעַדְט זיַּיְנָעַן שְׁוָהָלָעַן אָן בְּתִימְדְּרָשִׁים פָּעַרְוָאָנִי דָעַלְתַּט גְּעוֹזָרָעַן אֵין שְׁטָאָלָעַן פָּאָר פָּעַרְדָּ. וּוּגְעַן דָעַם ווּדְרַט אַפְּט דָעַרְ צְעַהְלָט אֵין די עַרְאִינְגְּרוּנוּנָע פון די אַוְיסְלָעְנְדָעַר. אֵין ווּילְנָעַ האט מעַן אוּף דָעַם גְּרוּיְסָע אַידְיִשְׁעַן בִּיתְ-עוֹלָם אַ צִּיטְטָ לְאַנְגְּ גַּעַטְרָאָפְּעַן פִּיטְעָרָת בְּהַמּוֹת, מִיט ווּלְכָּעַס מעַן האט גַּזְזָאָלְטָעַן דִּי סָאָלְדָאָטָעַן. דָעַרְבִּי זיַּיְנָעַן טְוִיזְעַנְדָּר קְבָּרִים אָן מְצֻבָּה צְוָרָאָטָעַן אָן חָרָוב גְּעוֹזָרָעַן. אֵין ווּילְנָעַ האט מעַן די אַידְעַן גַּעַצְזָוָאָנְגָּעָן צָו צְוָשְׁתָּעָלָעַן אָן פָּאָרְטִּיעַס אַקְסָעַן אָן פָּעַלְצָעַן, אֵין מַאְהִילָּעָוָו — שְׁפִּיְּזָי, אֵין אַזְּוִי אָין ווּיטְבָּסָק, מִינְסָק, גְּרָאָדָנָע אָן אַיְן פִּיעַל אַנְדָּעַר שְׁטָעַדְט. אַחֲזָן דָעַם פָּלְעַגְט מעַן אַפְּט בְּעַשְׁתִּימְעָן גְּרוּיְסָע גַּעַלְדָ-אַבְּצָאָהָלוּגָּעָן. צָוּם בִּישְׁפָּעַל, אֵין דָעַם קְלִינְגָּעָם שְׁטָעַדְטִיל גּוֹלְבָּאָקָע האט מעַן אוּף די אַידְעַן אַרְוִיפְּגָּעָלְגָּט גְּאַנְצָע זַעַקְס טְוִיזְעַנְדָּר פְּרָאָנְגָּקָעָן קָאָנְטְּרָבָּוּצָע. אֵין מַעַהָר בְּעַדְיְיְעַנְדָּע פְּוֹנְקְטִיעָן האט מעַן גְּעַנוּמוּנָע גָּאָר גְּרוּיְסָע גַּעַלְדִּסְמָעָס.

⁹) Röder v. Bomsdorff. "Mitteilungen aus dem russischen Feldzuge", I, 9, 78-79, Leipzig, 1818.

עם פערשטעט זיך, און די רוייבערריין, שאדענס און בעליידיגונגונג האבען בי דער אידישער בעפאלקערונג אָרויטיגערופען אַ גְּרוֹיסֶע פֿער בעוואוסט, האבען מיטצוהעלפלען דער רוסישער געדיענט אין דער ארמי. די מליטער-פליכט איז פֿאָר זַי אַינְגָּעָפִיהָרט גַּעוֹאָרָעָן ערשות אַינְן פֿוֹפְּצָעָה נַחֲרֵר שְׁפָעַטָּר, 1827. אוּפְּיך דעם שלאָכָּט-פֿעלְדָּה האבען אַיְלָעָן, אלְזָא, נִימְט גַּעֲקָאנְט אַרְיוֹסְטוֹיזָעָן וַיְיָר טְרִיבְּשָׁאָפְּט. מִתְהֻלְּפָעָן האבען זַי גַּעֲקָאנְט נֹורְמִיט נְדָבָות, לִיפְעָרָן נוֹוִיטִיגָּע יִדְעָות אַ. ד. גָּלָן, אַונְן וּוּי כָּמַעַט אַלְעָל טִילְנוֹעָהָמָעָר פּוֹן דער מְלָחָמָה בעשטעטיגונג, האט די אַידִישָׁה בעפְּאָלְקָעָרָונג אַינְן אַט דער הִינְזִיכְט וְעוֹהָר פִּיעָל מִיטְגָּעוּרִיקָט דער רוסישער מאָכָּט אַינְן אַיְהָר קָאנְפָּ מִיט נַעֲפָלָעָן עָן. די פראנצּויזָען האבען נִימְט גַּעֲוָואָסְט דֵּי שְׂטָמוֹנָג צוֹוִישָׁען אַידָּעָן, וּוֹאָס מִיר האבען דָּא כָּאַראָקְטָעָרְיוֹירָט, אַונְן וּאוּ מְעַלְּיךָ, האבען זַי פֿאָר זַיְך אַוְיסְגָּעָנָצְט דעם אַידִישָׁעָן פְּאַטְרִיאָטִים. אַזָּא בִּישְׁפִּיעָל גַּיט אַרְנוֹן דער דְּרָאָמָּאַמִּישָׁעָר פָּאֵל מִיט די באָרִיסְאָוּר אַידָּעָן, ביַ נַּעֲפָלָעָן' צוֹרִיקָעָר אַיבָּעָר דעם טִיך בערעזְינְג.

די לאגע פון די פראנצ'יזען איז דאן, אין נאועומבער 1812, געוווען האפונוגסלאן. נאך דער שלאכט בי' קראנסע, ווואו נאפאלאען האט בע' קומווען דעם שרעקליכען קלאָפ, איז שווין קיין "גרויסע ארמיי" כמעט מעהר ניט געוווען. עס זייןגען געלביבען בלויו שטיילעך דער ריכטונג קיין באַרישאָו, צום ייינגען איז אַילעניש אַבגעטראטען איז דער נאָפָלען מיט געוווען צוּשְׁלָגְּעָנָה. נאָפָלען מיט דיזן צוּשְׁלָגְּעָנָה אַרמיי האט זיך גע' פונגען איז אַפְּער-כִּישֶׁפֶת-טָעֵן דְּרִיְּעֵק, פון וואָנָעָן עס איז ניט געוווען קיין אויסוועג: פון הינטנען איז איהם נאָבָגָעָנָגָעָן דער רֹוַשְׁיָעָר פָּעָלָד מאָרְשָׁאָל קוֹטוֹזָאוֹו, איז צְפֻוְנִיזְּטִי איז גַּעֲשְׁתָּאָגָעָן ווַוְוַעְשְׁתִּיןְסְּ אַרְמִיִּי, אַזְּנָאָן אוּפְּקִיְּנָעָר זִיטְ בְּעַרְעַזְיָנָעָ — די אַרְמִיִּי פון דעם אַדְמִירָאֵל טְשִׁיְּתָשָׁאָגָאָו. עס איז געוווען אַמִּין פָּאָסְטָקָע, ווּעָלְכָעַ מעַן האָט ניט געקאנט אויסמיידען. דוכט זיך, נאך איזן קליינָעָר קלאָפ, און עס איז אוּס מיט יענְגָּם מעַנְשָׁעָן, פָּאָר ווּמְעָנָס מְאָכָּט עַס הָאָט נאָך גָּאָר נִיט לְאָנָג צְרוּק גַּעֲצִיטָעָרט גָּאנָץ אַיְרָאָפָע. אוּ עַר ווּעַט בָּאָלְדָן נְעהַמָּעָן נאָפָלעָאָן עַז אַיְן גַּעֲפָנוּגָנָשָׁאָפָט, איז דער אַדְמִירָאֵל טְשִׁיְּתָשָׁאָגָאָו גַּעֲוָעָן אַזְּוִי זִיכְּרָעָר, אַזְּוִי עַר הָאָט דעם 7-טָעֵן נְאוּמָעָר אַרְוִיסְגָּוָעָבָן דיזן בעַוּאוֹסָטָעָן בע' פָּעָהָל, פון ווּלְבָעָן מעַן האָט שְׁפָעַטָּעָר אַזְּוִי פְּיעַל חָזָק גַּעֲמָאָט : "נאָפָלעָאָן אַרְמִיִּי הָאָלָט אַיְן אַנְטָלוּפָעָן. מִיט אַיהֲר אַיְן דָּעָר, ווּאָס אַיְן שְׁוְלִידִיג אַיְרָאָפָעָס אַוְנְגָּלִיקָעָן. מִיר פָּעַרְצָאָמָעָן אַיהם דעם ווּוָעָג. אָפְּשָׁר ווּעַט דעם אוּיבָרְשָׁטָעָן ווּילְעָן וַיְיָן — אַבְּעוּבָנָדָעָן דעם

צארן און אַבעגעבען איהם אין אונזערע הענד. דעריבער פערלאנג איך, און די סימנים פון ינענעם מענשען זאלען זיין אלעמען בעוואסט. ער איז אַ קורצ'ויקסיגער, דיקער, מיט אַ קורצען, גראבען האלז, דער קאָפּ אַ גרויסער, מיט שווארצע האָר. צוֹלייב גֶּרְעַסְעָרָר זִיכְרִיקִיט, זֶ אַ לְמַעַן בְּאַפְּעַן אָזֶן צוֹשְׁטָעָן צוֹמִיר אַלְעָן קָוָרָצֵג עַזְוִוִּיגָעָן, וְאָסָס וּוּעָט גַּעֲגֻבָּעָן וּוּעָרָעָן פָּאָר נַעֲמָעָן אִים גַּעֲגֻגָּעָן. אַונְגָּעָר קִיּוּזָעָרָס בָּעָרְיָהְמָטָע בָּרְיִתְקִיט גָּאָרָאָנְטִירָט עַס גַּעַגְגָּגָג. די וּרְקִילִיקִיט הָאָט אַבעָר אַין גִּיכְעָן בְּעַוְויְזָעָן, אָז דָּעָר אַדְמִירָאָל טִשְׁטוֹשָׁגָאָנוֹ הָאָט צָוָרָה אַגְּנָהוּבָעָן פְּרָאָעוּן שְׁמָחָה, זִיךְ „לְעָגָעָן פְּוִיגְעָלָעָךְ אַין בּוּעָם“. נַאֲפָלָעָן הָאָט אַוִּיסְגָּעָמִידָעָן די נַעֲצָעָן, וְאָסָס הָאָבָעָן אִים פָּוּן אַלְעָן זִיטְעָן אַרְוָמְגָעָרִינְגָּעָלָט, אַין שְׂוְלִידָגָן דָּעַם אַיְזָקָעָן גַּעַוְועָן דָּרְהָוִיָּפְט טִשְׁטוֹשָׁגָאָנוֹ.

בָּאַרְיִסָּאָוּ, אַלְסָ פּוֹנְקָט אַוִּיךְ אַרְבִּיבְרָצְזָהָן אַיבָּרָר דָּעַט טִיךְ בְּעַעַרְזָוּנָעָן, הָאָט פָּאָר די פְּרָאָנְצְּיוּזָעָן גַּעַהָאָט די וּוּכְתִּיסְטָעָב בְּעַדְיִיטָוָגָן. דָּעַט בְּרִיךְ הָאָט בְּעַשְׁצָטָז וּוּיְדָרָע אַמְּלִיטְעָרָאָבְטִילְוָגָן אַונְטָעָר דָּאַמְּבָרָאָזְסִיקִיסְטָקִים קָאָמְאָנְדָעָן, אַין אַין דָּעָר שְׁמָאָדָט אַין אַוִּיךְ גַּעַשְׁטָאָנָעָן אַ פְּרָאָנְצְּיוּזִישָׁעָר גָּאָרְנִיזָּאָן. גְּלִיְיךְ נַאֲכָ'ן פָּעָרְנָעָהָמָעָן מִינִיסְקָהָן הָאָט טִשְׁטוֹשָׁגָאָנוֹ אַטָּאָקִירָט דָּאַמְּבָרָאָזְסִיקִיסְטָקִים, פָּאָרְכָּאָפְטָן נַאֲכָ'ן אַשְׁטָּאָרָקָעָר שְׁלָאָכָט דָּעַט בְּרִיךְ אַין דָּעַט גַּעַטְעָן גַּאֲוּעָמְבָּרָר פָּעָרְנוּמָעָן בָּאַרְיִסָּאָוּ. עָר אַיְזָקָעָן מִיט זִיךְ שְׁטָאָב אַרְיִי בָּעָרְקִין בָּאַרְיִסָּאָוּ, אַין זִיךְ אַרְמִי אַיְזָקָעָן פָּעָרְבִּילִיבָּעָן אַוִּיךְ דָּעַט רַעֲכָטָעָן בְּרִיעָגָפָן טִיךְ בְּעַרְזָוָגָן. אַוִּיךְ יְעָדָעָן פָּאָל הָאָט עָר גַּעַשְׁקִטָּה אַין דָּעַר רַיְכָטָוָגָן צָו בָּאַבָּעָר צָו אַ קלִיְינָעָמְלִיטְעָרָאָבְטִילְוָגָן, אַונְטָעָר דָּעַר קָאָרָמָנְדָעָן פָּוּן גְּרָאָפָלָעָן. די נַאֲכָרִיכָּת, אָז די רַוְסָעָן הָאָבָעָן פָּעָרְנוּמָעָן בָּאַרְיִסָּאָוּ, אַין אָז טִשְׁטוֹשָׁגָאָנוֹ פָּעָרְשָׁטָעָלָט אִים דָּעַט וּוּגָגָעָן הָאָט גַּעַט טְרָאָפָעָן נַאֲפָלָעָן וּוּי אַ דּוֹנָנִיר. עָר הָאָט בְּעַמְּפָוִילָעָן דָּעַט מָאָרְשָׁאָל אָוְדִינָא דָוְרָכָאָוָס וּוּידָעָן צָו פָּעָרְכָּאָפָעָן בָּאַרְיִסָּאָוּ, וּוּפְיִיעָל בְּלָוָט דָּאָס זָאָל נִיטְקָאָסְטָעָן. אָוְדִינָא הָאָט מִיט אַלְעָן זִינְעָן כְּחוֹת אַטָּאָקִירָט אָז צּוּשָׁלָגָעָן פָּאָלָעָן שְׂוָאָכָעָאָבְטִילְוָגָן אָז דָעַרְנָאָד זִיךְ דָעַרְנוּהָעָנְטָעָרָט צָו בָּאַרְיִי סָאוּ. דָאָהָאָט מַעַן זִיךְ גַּעַרְכִּיכְט אַוִּיךְ אָז אַנְפָאָל פָּוּן די פְּרָאָנְצְּיוּזָעָן. עָס אַיְזָקָעָן אַ שְׁרָעְקְלִיכְעָפָאנִיק, אָז דָעַר אַדְמִירָאָל טִשְׁטוֹשָׁגָאָנוֹ מִיט דָעַט שְׁטָאָב הָאָט אַין דָעַר גַּרְעַסְטָעָר אַיְלָעָנִישָׁ דָעַט 11-טָעָן גַּאֲוּמָד בָּעָרְלָאָוָט בָּאַרְיִסָּאָוּ אַין צְוִירִיךְ אַיְזָקָעָן זִיךְ יְעָנָעָר זִיטְעָן בְּעַרְזָוִיָּגָן. דָעַרְבִּי הָאָבָעָן די רַוְסָעָן צּוֹשְׁטָעָרָט אַ טִילְ פָּוּן דָעַט בְּרִיךְ.

די פְּרָאָנְצְּיוּזָעָן הָאָבָעָן, אַלְזָא, וּוּידָעָן פָּעָרְנוּמָעָן בָּאַרְיִסָּאָוּ. וּוּוּכִי טִיגְ דִּי זַאֲק אַיְזָק פָּאָר זִיךְ נִיט גַּעַוְועָן, אַיְזָק אַבעָר גַּעַוְועָן בְּלוּזָא

מְאַרְאֵלִישָׁע נְצָחָהּ. אַרְבָּעָהָהָן דִּירָעָקֶט אֹוֶיף יַעֲנֵר וַיְתִּיבְרָעֶזֶנְיָהּ אָוֹן דָּאָרְטָעָן אַטְאַקְרָעָן מִיט זַיְנָע לְפִיְ-עַדְךָ קְלִינְיָהּ כְּחוֹת טְשִׁיטְשָׁגָאָוֹס אַרְמַיִּהְאָט נְאַפְּאַלְעָאן אַין קִין פָּאֵל נִיט גַּעֲקָאנְטָן. כָּאַטָּש בָּאָרִיסָאָוּ אַיִּז וַיְדַעַּר גַּעֲוָעָן אַין זַיְנָע הָעֵדָה, אַיִּז דִּי לְאָגָע גַּעֲוָעָן אַוְיסְזִיכְטָלָאָז, וּוְיִרְהָעָר. מִיט גַּעֲוָאָלָט הָאָט מַעַן דָּא קִין זַאַךְ גַּעֲקָאנְטָן אוּפְּתָהָאָז. צַו אַבְּגָעָשָׁוָאָכָּט אַיִּז גַּעֲוָעָן דָּאָס פְּרָאַנְצְּיוּזִישָׁע מִילְּטָעָר. הָעַלְפָעָן אַרְוִיסָּה רָאָטָעוּעָן זַיִּךְ הָאָט גַּעֲקָאנְטָן נָוָר אַפְּרָאַנְצְּרוּאָלָט. אֹוֶיף דֻּעָם טָאָקָע הָאָט נְאַפְּאַלְעָאן אַגְּגָעָשְׁטָרָעָנְגָט אַלְעָן זַיְנָע גַּעֲדָבָקָעָן אָוֹן זַיִּן גַּעֲנָע עַנוּרְגִּיעַ¹⁰⁾.

צַו זַיִּין גְּלִיק, אַיִּז טְשִׁיטְשָׁגָאָוּ גַּעֲוָעָן דָּעָר עַכְתָּעָר פָּאַרְגָּעָנְגָעָר פָּוּן זַיִּין רָוְסִישָׁע „יְבָשָׂה-אַדְמִירָאָלָעָן“, וּוָאָס הָאָבָעָן אַיִּן דִּי שְׁפָעַטְרְדִּיגְעָץ צִיְּתָעָן גַּעֲרָאָגָעָן אֹזְקָלָגְעָדִיגָּעָב עַבְרִיהְמַטְקִיָּת דָוָרָךְ זַיְעָרָע אָוּמָגָעָל לְוַמְּפָעָרְטָעָה אַנְדְּלוֹנְגָעָן, זַיְעָר שְׁטָאַלְצָן אָוֹן אַיְנְגָעְבְּלְדְּעָטְקִיָּת אַיִּין זַיִּךְ. טְשִׁיטְשָׁגָאָוּ הָאָט זַיִּיךְ (אַהֲנוּ אַ שָׁוָם גְּרוֹנְדָה) אַרְיִינְגָעָשְׁלָאָגָעָן אַיִּン קָאָפָה, אַיִּז דִּי פְּרָאַנְצְּרוּזִישָׁע אַרְמַיִּהְאָט יַעֲנָעָם בְּרָעָגָמָרְשִׁרְטָה אַיִּן דָעָר רִיכְטוֹנָגָצָה דָרְוָמְ-זִיְּמִיט אָוֹן אֹזְיִוְעָט פְּרָאוּעָן אַרְבָּעָהָהָן דִּי בְּרָעָזְיָהָן נִידְעָרְגָּעָר פָּוּן בָּאָרִיסָאָוּ, נַעֲבָעָן דֻעָם דָאָרָף אָוּכָלָאָד. אַיִּן דָעָר אַמְתָ' אַבָּעָר אַיִּז זַיִּעְגָּנְגָעָן אַיִּן דָעָר צְפָנְ-דִּיכְטָוָגָן, צְנוּנִיפְּקָלִיבְּנְדִיגָּעָזְרָעָנְגָעָן דָאָרָף סְטוֹדְיָאָנְקָעָ. אַיִּין פָּאָלְשָׁעָרָמִינְוָגָה אַיִּז טְשִׁיטְשָׁגָאָוּ גַּעַדְעָלְתָעָן מִיט דָעָר גַּרְעָסְטָעָר עַלְשָׁנוֹתָן, נִיט גַּעֲוָאָלָט וּוֹסְעָן אָוֹן טְרָאָכָטָעָן וּוְעָגָעָן אַנְדָעָרָעָמָעָלְכִיקִיטָעָן, אָוֹן בֵּיזָה צַו דָעָר לְעַצְטָעָר מִינּוֹתָן אַיִּז עַד גַּעֲוָעָן פָּעָסְטָאַיְבָעְצִימָגָט, אַז עַר אַיִּז גַּעֲרָעָכָט.

נאַפְּאַלְעָאָוָס פָּלָאָן אַיִּז גַּעֲוָעָן — צַו בְּעַפְּעַטְטִיגָּעָן דָוָרָךְ כְּלָעָרְלִי מִיטְלָעָן בַּיְ טְשִׁיטְשָׁגָאָוֹז דֻעָם טָעוֹת, אַיִּן וּוּלְכָעָן יַעֲנָע דָעָר אַמְתָ' גַּעַלְעָבָט. דָעָר פְּרָאַנְצְּרוּזִישָׁעָר קִיּוּעָר הָאָט מִיט אַט דֻעָם צְוֹעָק פָּאַרְגָּעָנוּמוּנָע אַגְּנָצָע רְדֵיהָ אַנְדְּלוֹנְגָעָן, וּוָאָס זַיְנָעָן אַיִּן דָעָר וּוּרְקִילִיבְּקִיָּת גַּעֲוָעָן נָוָר כְּלוּמְרַשְׁטָע דָעַמְאַנְטָרָאָצִיעָס : בַּיִּים דָאָרָף אָוּכָלָאָד, וּוָאָוָדְעָר שְׁוֹנָא הָאָט, לֹוִיט טְשִׁיטְשָׁגָאָוֹס מִינְוָגָן, גַּעֲזָאָלָט אַרְבָּעָהָהָן אַיִּבָּר דָעָר בְּרָעָזְיָהָן, הָאָבָעָן דִּי פְּרָאַנְצְּרוּזָעָן אַגְּגָהוּבָעָן הָאָקָעָן דֻעָם וּוּאָלָד, צַו נִיְּפִיהְדָעָן גַּעַהְלִיאָ, מַעֲטָעָן דִּי טִיעָפְקִיָּת פָּוּן דֻעָם טִיְּרָ. עַס אַיִּסְרָ גַּעֲוָיְזָעָן, אַז זַיִּיכְלִיבָעָן זַיִּיךְ דָא בּוּעָן אַבְּרִיךְ. נָאָךְ מַעְהָרָה : צַו אָוּכָא לְאַד צַו הָאָבָעָן אַגְּגָהוּבָעָן מָאָרְשִׁירָעָן גַּעֲנָצָע מְחַנּוֹת נִיטְ-בְּעַוּאָפְעָנָטָעָן,

¹⁰⁾ Ségur. "Histoire de Napoléon et de la grande armée pendant l'année 1812", t. II, 303-304 (Paris, 1825); К. Военскій. "Наполеонъ и борисовскіе евреи въ 1812 г." ("Военный Сборникъ", 1906 г., № 9).

אַבְגָּעֵרִיטָעָנָעּ פְּרָאנְצְזִיּוֹשׁ אַינוֹ אֲלִידָעַן אָנוּ שְׁלַעֲפָרָסּ, אַרְוֶמְגָעֵרִינְגָּעַלְטָדָרְקָן אַלְמָנָה אַתְּמָה'עּ סָלְדָאַטָּעּן. פָּנוּ דָעַם אַנְדָּעָרָעּן, רָוּסִישָׁעּן, בְּרָעָגְטִיךְ הָאָט עַס פָּנוּ דָעַר וַיְיִתְעַנְסּ אַיסְגָּעוֹזְעָן, אָנוּ דִי פְּרָאנְצְזָן צִוְּיזָעּ אַרְמַיִי מַאֲרְשִׁירְטָן צֹ דְרוֹמִזִּיטָן צֹ, דָאָס הַיִסְטָטָאַקָּעּ אַין יַעֲנַעַר רִיכְטוֹנָגּ, אוּפְּפָרְקָעָר עַס הָאָט זִיךְ פְּעַרְעָקְשָׁנְטָטְשָׁגָּאָנוּ.

דִי פְּרָאנְצְזִיּוֹזָעּן האַבָּעָן זִיךְ אַבָּעָר מִיטּ דָעַם נִיטּ בעַנְגָּעָנוּט. זַיְיָ האַבָּעָן אַין בָּאַרְיִסָּאָוּ אַנְגָּעָהוַיְבָעּן עַרְקָוְנְדִּיגָּעּן זִיךְ בַּיִּי דִי דָאַרְטִּיגָּעּ אַיְנָה וַיְאַוְנְעַרְנָה מִכְחָדִי נַאֲהַעַנְטָסְטָעּ וַיְעַגְּנָעּן קִיְּין אִיְהָומָעּן, מִכְחָדִי פְּלָאַבְּעָרָעּ שְׁטַעַלְעָן אַין דָעַר בְּעַרְעַוְיָנָעּ, אָנוּ דֻּעְרָבִּי גַּעֲמָאַכְטָדָעּ אָנוּ זַיְיָ אַיְנְטָעָרְעָסְיָרָעּ זִיךְ כְּלָמְרָשְׁטָדָעּ דֻּעְרָהוַיְפָטָט מִיטּ אַוְכָּלָאָדָה. דָעַר מַאֲרְשָׁאָל אָוְדִינָא הָאָט פְּעַרְבָּעָטָעּן צֹ זִיךְ עַטְלִיבָּעּ אַנְגָּעָוַהָעָנָעּ בָּאַרְיִסָּאָוַעָר אַיְדָעָן, גַּעַנְוִי פְּוֹנָאַנְדְּעַרְגָּעַפְּרָעָגָט זַיְיָ, וַיְיִיעַפְּ עַס אַיְזָן דִי בְּעַרְעַזְיָנָעּ נַעֲבָעּן אַוְכָּאָרָלָאָד, אָנוּ גַּעַגְעָבָעּן זַיְיָ אַנְצְּוֹהָעָרְעָנִישָׁ, אָנוּ עַר הָאָט אַיְזָן נַעֲנָעָן דָאַרְטָעָן אַרְיָיָי בְּעַרְצָוְפִּיהָרָעָן זַיְיָ אַרְמָיִי. אַיְינְגָּעָ פָּנוּ דִי אַיְדָעָן הָאָט עַר פְּעַרְחָאַלְטָעּן בַּיִּי זַיְיָ אַלְסָ "וּוְעַגְּזִוְיִזְעָרָ", אָנוּ דִי אַיְבָּרְגִּעָּה הָאָט עַר אַבְגָּלָאָוָת אָנוּ זַיְיָ פְּעַרְפְּלִיכְטָעָט נִיטּ אַרְיִסְטְּגָעָבָעּן קִיְּינָעּ דָעַם סָודָן, וַיְאַס עַר הָאָט זַיְיָ דָאַר פְּעַרְטְּרוּיִטָּ, אַנְיִיט וַוְעַט עַר זַיְיָ דָעַרְשִׁיְעָן. דָעַר פְּרָאנְצְזִיּוֹשָׁר מַאֲרָד שְׁאָל הָאָט גַּעַוְאָסְטָדָעּ דִי פְּאַטְרִיאָטִישָׁעּ שְׁטִימָוָנָגָעּ פָּנוּ דִי רַוְסִישָׁ אַיְדָעָן, אָנוּ עַר אַיְזָן גַּעַוְעָן זַיְכָּעָר, אָנוּ צְוִישָׁעָן דִי בָּאַרְיִסָּאָוַעָר אַיְדָעָן, מִיטּ וּוּלְעָלָעָן כָּעָר הָאָט גַּעַהָאָט דָעַם שְׁמָעוּסָן, וּוּלְעָלָעָן זַיְקָר אַיְבָּרְגִּעָּה גַּעַפְּגָּעָן אַזְעָלְכָּעָר, וַיְאַס וּוּלְעָלָעָן, נִיטּ אַכְטָעָנְדִּיגָּה אַוְיָפָרְקָעָר דָעַר גַּרְוִיסְעָרָגָעָהָר, בָּאַלְדָמִיטָן טַיְילָעָן דָעַר רַוְסִישָׁעָר מִילְּטִיעָרִישָׁעָר לִיְתָוָגָעָן יַעֲנָעָם "סָודָ", וּוּלְכָעָן זַיְיָ האַבָּעָן זִיךְ פָּנוּ אַיְהָם דָעַרְוָאָסְטָה.

אָנוּ עַר הָאָט טַאַקָּעָנִיט גַּעַהָאָט קִיְּין טָעוֹת. אַיְן דָעַר זַעְלָבָעָר נַאַכְטָה האַבָּעָן זִיךְ דָרִי בָּאַרְיִסָּאָוַעָר אַיְדָעָן — מִשְׁהָ עַנְגָּלָגָאָרָד, לִיבָּב בְּעַנְגָּסָאָן — אַיְנָה אַיְנָעָר, וּוּמְעָנָס נַאֲמָעָן אַיְזָן נִיטּ אַנְגָּעָוַיְזָעָן אַיְזָן דִי קַוּעָלְעָן¹¹) — שְׁטִילְעָרְהִיד אַיְן אַשְׁיָפָעָל אַרְיָבְּרָגְּעָלְבָעָן אַוְיָפָרְקָעָר וַיְיִתְבְּרָגְּעָן אַזְעָלְכָעָר, מַעַן גַּעַבְעָטָעָן, מַעַן זַעַל זַיְיָ בָּאַלְדָפִיהָרָעָן צֹ טַשְׁמִישָׁאַגָּאָרָן. מַעַן הָאָט זַיְיָ גַּלְיִיךְ גַּעַבְרָאַכְטָן צֹ דָעַם אַדְמִירָאָל, אָנוּ זַיְיָ האַבָּעָן גַּעַנְוִי אַיְבָּרְדָמָלָעָן אַלְזָן, וַיְאַס אַוְדִינָא הָאָט מִיטּ זַיְיָ גַּעַרְעָדָט. זַיְיָ האַבָּעָן דָעַרְצִילִיטָן, אָנוּ פָּנוּ דָעַם פְּרָאנְצְזִיּוֹשָׁן מַאֲרָשָׁאָל אַלְיָין האַבָּעָן זַיְיָ גַּעַהָעָרטָן, אָנוּ זַיְיָ אַרְמִיִּוּסָן וַיְאַס עַר אַרְיָבְּרָפִיהָרָעָן נַעֲבָעָן אַוְכָּלָאָד. צַוְּגִילִיךְ האַבָּעָן זַיְיָ גַּעַגְּטָמָן, אָנוּ מַעַן פִּיהָרֶת טַאַקָּעָ אַהֲנָן גַּעַהָיִלָּן, טַשְׁוּעָקָעָס אָנוּ אַנְדָּרְעָיָמָן

¹¹) דָעַר פְּעַרְשָׁטָאַרְבָּעָנְדָר בְּעַוְוָאַסְטָעָר בְּוּבְּלִיאָגְּרָאָפָּשָׁ. זַיְיָגְּנָעָר (וַיְאַס הָאָט גַּעַשְׁטָמָטָן פָּנוּ בָּאַרְיִסָּאָוּ) הָאָט מִיר דָעַרְצִילָהָלָטָן, דָאָס וַיְיִזְעַר הָאָט אַיְזָן דָעַר יַגְעַנְדָגָעָהָר, אַיְזָן דָעַר נַאֲמָעָן פָּנוּסָם דָרְיוֹתָעָן אַיְדָגָעָן — בָּרוּךְ הַוּמָגָעָר.

טעריריאלען אויף צו בויען אַבריך. טשיטשאָגאָו אִין שטארק דערפרעהט געוואָרען פון די יידיעות, ווֹאָס זַיְהַבָּעֵן אִיהם גַּעֲבָרָאָכֶט, ווֹילְיָעֵד מיטטילונג האָט ווִידערָאָמָל בעשטעטיגט די מִינְגָּן, אָן ווּלְכָעֵר ער האָט וַיַּד אָזְוֵי פָּעֵט גַּהְאָלְטוּן. ער האָט די דָּרְיָי אִידְעַן פרײַנְדְּלִיך אַבְּגָּדָאנְקָט אָנוּ אַיְבָּרוֹגָּלָאָזָט זַיְהַבָּעֵן הַיְּמָנְתָּהָוָאָרטִיב.

אוף' אנדערען טאג האבען זוידער אונגעוויבען אונקומען מיטהיי
לונגען, או נבעון דעת דארך אוכלאד קאכט די ארביט, פראנצ'יזישע
„AMILITUR-ÄBTILLONGUN“ מארשערען אהין בסדר, און אז. וו. טשיטשאגאו
האט זיך ענדיגיטיג „איבערציגט“, ווי גערעכט ער איז געווען פון דער
ערשטער מינוט און, און אלע זיינע וויטערדייג פעראָרְדְּבָּנְגָּעָן און האנד-
לונגען האבען געעפנטט פאל נאָפָּלָעָן און אוייסוועג און איהם גע-
געבען די מעגליכקייט צו פערזוירקליכטען דעת בעיהטמען איבערגאנגע
אייבער דער בערדזינע, וואס האט זיין גליקען ניט אין דער געשיכטע.
דעט 18-טען נאוו, וווען די פראָנְצְּזִיזֶע אַרְמִי האט זיך געאָמעלט בע-
בען סטודיאָנָקָע, איזן טשיטשאגאוס אַרְמִי אָוּוֹק אַרְמִי דָּרוּם-זִיט, אַיִן
דער ריכטונג צו איהומען צו. דעת 14-טען נאָוועםבער פֿאָרטָאָג אַיִן
נאָפָּלָעָן געקומען קיין סטודיאָנָקָע, וואו עס זיינען שווין געווען צוּוּפִּי-
געקלְּבָּעָן די ריעשטען פון זיון אַרְמִי. דאַ האט מען געבראָכט די ידיעה,
או טשיטשאגאו האט אַבְּגָּעֵרְנִינְגְּט די פֿאָזִיצְּעָן. אַיִן אָנוּפָּאָנָגָה האט קיינער
ניט געוואָלְּט גלייבען, אַזְוִי ווילְּד אַיִן געווען די זאָך. אָבער לאָנג צוּוּפִּי-
לען אַיִן ניט געווען קיין גָּרוֹנְד. דורך שטארקע שפֿאָקטְּטוּעָן אַיִן געווען
צוּ זעהן פון דערזוויטענען, ווי אופ' אנדערען ברעג געהען אָוּוֹק אַיִן
איילעניש די לעצטט טילען פון>Rossishen MILITUR, אַו בָּאָלְּד זיינען זי
אַינְגָּאנְצְּעָן פֿערְשׂוֹוֹאָנדְרָן. נאָפָּלָעָן האט אַ ווֹאָרָך גַּעֲתָהָאָן אַ בלְּיך
אָוּף יונער זיינט טיך אַוְוִוְוְרְפָּעָן, פֿול שמחה:
— אַזְדְּ בָּאָכְּבָּנָאָרְטְּ דָעַטְוּ רְוִוְשְׁיָהָן אַרְמִירָאָלְּ! שָׁר זָוְבָּט מִיד

— איך האב אַבְגָּעָנֶאָרָט דָּעַם רֹסִישׁען אַדְמִירָאֵל ! עַר זָוְטַ מִיךְ דָּאָרְטָעַן, וּזָאוּ אַיךְ הָאָב גַּעֲהִיסְטָעַן מַאֲכָעַן דִּי פָּאַלְשָׁע דַּעַמְּאַנְסְּטְּרָאָצְּעַ ! עַס אַיז גַּעֲוֹעַן אַקְאַלְטָעַר, נַאֲסָעַר בַּאֲוּמַעַבְּרַתְּאָגָּא. דִּי בַּעֲרַעַזְיָנַע אַיז נַאֲךְ נִיטְ גַּעֲוֹעַן גַּעֲפְּרוֹרְיוֹעַן, אַבְעַר אַיבְעַר אַיְהָרְ האַבָּעַן שָׂוִין גַּעַשׂ שְׂוֹאוֹמָעַן קְרִיהָעַס. נַאֲפָאַלְעַאן הָאָט גַּעֲגָעַבָּעַן אַצִּיכְעַן, אָזָן אַכְתְּ הַוְּנְדָעַרְתָּמָן זַיְנָעַן אַרְיִין אַיז טִיךְרָ. שְׂמַחְעַהְנְדִיגְ בִּיזְיָן גַּאֲרַטְעַל אַין אַיְזְקָאַלְעַטָּעַן וּוֹאַסְעַר, צַוְּיִישָׁעַן קְרִיהָעַס, האַבָּעַן זַיִן זִיד גַּעֲנוֹמָעַן צָוּ דַעַר אַרְבִּיטִי אַדְרִינְקָלְאָפָעַן אַין טַיְעַפְעַן גַּרְוָנְד גַּרְאָבָעַ קְלֻעְצָעַר, אוֹיְיךְ וּוּלְכָעַ עַס וּוּרְעַעַן בַּאֲפָעַסְטִיגְט דִּי בַּרְיקְטִילְעַן. דַּאֲסְ אַיז גַּעֲוֹעַן כְּמַעַט אַן אַוְנְמַעְנְשְׁלִיבְעַ אַרְבִּיטִי, אַ זִּיכְעָרְטָוִיט. אַבָּעַר אַין יַעֲנְעַר מִינְבָּוֹת הָאָט קִיְינְעַר פָּוּן זַיִן בִּיטְ גַּעֲמָרָאַט וּוּגָעַן זִיךְרָ, אַלְעַלְעַן גַּעֲרָבִיְיטָ מִיטְ דַעַר גַּרְעַסְטָעַר בַּעֲנִינְטָעַרְנוּגָּה. פָּוּן בְּרַעְגָּטְיִיךְ הָאָט זִיךְרָ דַאֲךְ גַּעֲזָוְהָן דִּי בַּעֲקָאנְטָעַ פִּיגְוָר

פון יונעם מענשען איז גראהען רק און מיט דעם דרייךאנטיגען הוות, וועמען די ארמי האט נאך אלץ פערגעטערט, און פאר וועמען יעדערער איזו מיט פריד געווען גרייט אווקלעגען דאס לעבען. כמעט אלע אכט הונדרט סאלדאטען איז אויך זייר העלדיישער אנטהער, דער אינושע ניריגענעראל עבלע, זיינען דערבאד אומגעקומווען פון טיפס, אבער די בריקען זיינען מיט דער גרעסטער געשווינדייט אויגעבוייט געווארען, און די פראנציזישע ארמי איז אונגשטערט אַריבער איבער דער בע רעזינען. נאפאלאען האט זיך אַריסטגעראָטערוועט.

וואס-זשע האט אין יענע טאג געתהאן דער אַדמִירָל טשיטשאָגאּו? דעם 13-טען נאוועמבער, ווען די פראנציזיען האבען זיך שיין געציינען קיין סטודיאָנקע, איז ער מיט זיינע הוייפטיכחות אווק אין דער ריכטונג צו איהומען צו. דעם 14-טען נאוועמבער איז ער דעראגאנען ביז'ן דאָרף זאָבָשְׁוּוֹיטֶש איז דארטען פערבראָקט דעם גאנצען טאג. ער האט אלץ געווארט אויף נאפאלאָען אַרמי. זיין זיבערקייט, אַו ער איז גערעכט, האט זיך אויף אַהאר ניט געמינדרט אַפְּלוֹ דָּאָן, ווען ער האט בעקомуן די ידעה, איז די פראנציזיען האבען זיך צוֹנִיגְעָזָאמָלֶט אַרום סטודיאָנקע: ער האט עס געהאלטען בלויו פֿאָר אַן אַנְשְׁטָלֶל! אַן ערשות דעם 15-טען נאוועמבער איז דער פריה, ווען נאפאלאען מיט זיין אַרמי איז שיין געווען אויסער געפֿאהָר, האט טשיטשאָגאּו ענדליך איינגעזעהן, וואס פֿאָר אַ שְׂרֻקְלִיבְּעָן טוּתָה ער האט געהאָט. דער צאָן פון דעם ערשותן רוסישען „יבשה-אַדְמִירָל“ האט ניט געהאָט קיין ברעה. אַבער אַנְשְׁטָאָט בעשולדיגען זיך אלײַן, זיין איינגענע עקשנות אַן טעמאָפֿיקֶיט, האט ער זיין ווילען כעם אַיסְגָּוָלָאָזֶט אויף די דָּרִי אַונְגְּלִיקְלִיכָּע באַרִיסָאָוּר אַידָּעָן, ווילכָּע זיינען שוֹלְדִּיג געווען בלויו אַן דעם, וואס זי זיינען געווען טריי אַיבְּרָעָגְעָבָעָן צו זייר פָּטְעָרָלָאָן. לוּיט טשיטשאָגָאּוּס בעפֿעהל, האט מען זיין אויגעהאנְגָּעָן, אלס „פֿערְ-רָעָטָעָר“.

איין יאָהָר 1830 איז פון פֿערְטְּרָבְּרָוְג געקוּמוּן קיין באַרִיסָאָוּ עֲפִיס אַ גענְדָּרָאָל עֲנְגָּעָלָאָרָד, — דער זוֹהֵן פון יונעם רְזִישָׁען גענְדָּרָאָל-מַאיָּאָר עֲנְגָּעָלָאָרָד, וואס איז אַן דעם פראנציזישְׁרוֹסִישְׁעָן קְרִיעָג אַומְ-גַּעַקְוּמוּן דעם 7-טָעָן נאוועמבער 1812, בְּיַמִּים אַטְאִקְרָעָן דעם באַרִיסָאָוּר בריך. דער גענְדָּרָאָל איז געקוּמוּן אויף קְבָּרָאָבוֹת אַן האט גַּזְאָמָלֶט אייצְעַלְהִיטָּעָן פון דער שלְאָכָּט, וואו זיין פֿאָטָעָר האט געפֿונְגָּעָן דעם טוּיט. ער האט וועיגען דעם גַּעַשְׁמָוּסָט מיט די באַרִיסָאָוּר אַיְנָ-וואָינְגָּר אַן זי פֿונְגָּנְדָּרָגְעָפְּרָעָגָט. איינְגָּר אַיד האט אַיהם דער-צָעַהָלָט פֿערְשִׁידְעָנָעָן זָאָכָּעָן, וואס האבען דעם גענְדָּרָאָל אַינְטְּרָעָסִירָט.

דער גענעראל ענגעלגאָרד האט אלץ פערשְׁריבען און דערנְאָך געפֿרעהָט
דעַם אִידעַן :

וּי אֵיז אַיעַר נָאָמָּן ?

— מְרַדְּכֵי עֲנַגְּעַלְגָּאָרְד, — הָאָט יְעַנְּעַר גַּעֲנַטְפָּעֶרֶת.

דעַם גענעראל האט אָנוֹגָעַנְגָּהָם פָּעָרוֹאָונְדָעָרט, וְאָסָּעָפִים אָאִיךְ
טרָאָגָט דֵּי זָעַלְבָּעַ פָּאָמְילִיעַ, וּיְעַר. דָּעַר האָט גַּעַנְמָעָן פָּוֹנָאנְדָעָרְפָּרְעָגָעַן,
אוֹן עַס הָאָט זִיךְרָאָסְגָּעַשְׁטָעָלָט, אוֹ מְרַדְּכֵי עֲנַגְּעַלְגָּאָרְד אֵיז אָזְהָן פָּוֹנְ
יעַנְעָם „פָּעָרְעָטָעָר” מִשְׁהָ עֲנַגְּעַלְגָּאָרְד, וּוּלְכָעָר אֵיז אַין יָאָהָר 1812
אַיְפָּגָעָהָאָנְגָּעָן גַּעַוְאָרָעָן דָּעָרְפָּאָר, וְאָסָּעָר האָט כְּלוֹמְרָשָׁט „אַבְּגָעָנָאָרְט”
טְשִׁיטְשָׁאָגָאָרוֹן“. דָּעַר גַּעַנְעַזְלָאָל אֵיז נָאָךְ מַעְהָר אַיְפָּגָעָבָרָאָכְט גַּעַוְאָרָעָן.
גַּעַקְוָמָעָן צְוִירִיק קִין פָּעָטְעָרְבָּוָרג, האָט עַר דָּעָלָאָנְגָּט צָוָם קִיּוּרָן נִיְּ
קָאָלָאִי דָּעַם עַרְשְׁטָעָן אַבְּקָשָׁה וּוּגָעָן עַנְדָּעָרָן דָּעַם בָּאַרְיסָאָוּעָר אִידְעָנְסָ
פָּאָמְילִיעַ-עַנְאָמָעָן, וּוּאָרוּם אַיְהָם שְׁטָעָהָט נִיְּתָאָן צָוָהָן דֵּי זָעַלְבִּיגָעַ
פָּאָמְילִיעַ, וּיְדָעַר אִידְישָׁעָר „פָּעָרְעָטָעָר” גַּעַגְעָן רְוּסְלָאָנָד. דָּעַר קִיּוּרָן
הָאָט בָּעוֹוְילִיגָט זִיְּן בָּקָשָׁה אָוֹן אַבְּגָעָנְבָעָן אַבְּפָעָהָל, אוֹ מְרַדְּכֵי עֲנַגְּעַלְגָּאָרְד
גַּאָרָד זָאָל זִיךְרָאָסְגָּעַשְׁטָעָלָט זִיךְרָאָרְפָּעָן: מְרַדְּכֵי עַבְּגָעָלְגָּאָרְד, וְאָסָּעָפִים
עֲנַגְּעַלְגָּאָרְס „כְּבוֹד” אַיְן, אַלְזָאָ, גַּעַרְאָטָעָוּעָט גַּעַוְאָרָעָן. דֵּי פָּאָמְילִיעַ
עֲנַגְּעַלְגָּאָרְס אַקְזִיסְטִירָט נָאָךְ בֵּין אִיצְטָאָן בָּאַרְיסָאָוּ.

די פראנצ'יזישע געפאנגענט אונן די אידען

פונקט ווּ קערפערליכע קראנקהיטען, אזי האט געוועהנילד אויך
יענע געוזלשאפטיליכע חולאת, וואס רופט זיך „מלחה“, איהר קרי-
זיס, וואו איהר גאנג בעקומט א ניע ווענדונג. פארץ פראנצ'יזישיר-
סישען קרייג פון יהאך 1812 איז איז קרייטישער מאמענט געשהן—
אין העלפט אקטאבער, וווען נאפאלאען ארכמי איז ארכוס פון מאסקווע
אונ זיך געלאות צוריק אויפֿן סמאלענסקער טראקט. פון דעםאלט אונ
בעקומט דער קרייג אונ אנדער אנדבליך: עס וווערט א סוף צו די שטענ-
דייגע פראנצ'יזישע נצחנות; עס ביטען זיך די ראלעס פון די ביידע
שטרײטעהנדע ארכמיין — איצט געהען די רוסען בסדר, וווען אויך אונ
פאנגס פאמעליך, אלץ פאראויס, אונ די פראנצ'יזיען טרעטען אב. נאך
דער שרעליכער מפלה, וואס נאפאלאען האט געהאט נבען קראנסאייע
(דען 5-טען אונ 6-טען נאוזעמאבער) איז שווין איגענטליך קיין פראָנ-
ציזישע ארכמי מעהר ניט געווען: עס זיינען נור געווען צוברעלעטלע
רעטען פון'ם אַמְּלִיגָּעֵן „גרויסען חיל“, איסגעונגערט, דערפֿרוּ-
רענען, וואס האבען געהאלטען איז איז לוייפֿן אונ חרוב מאכען אלץ,
ואגס זיך האבען געניאפֿען אין ווען. שווין נבען קראנסאָע האבען די
רוסען גענומען איז געפאנגענטשאָפט 80 טויזענד פראנצ'יזישע סאלדאָטען,
אונ וואס וויטער, איז די צאָהָל געפאנגענע פראנצ'יזיען פון טאג צו טאג
מוראָדִיג געתשטייגען. ליטע אונ ריסען האבען מיט זיך געוועמעלט. אָ
טיל פון זיך זיינען דאָ אַבְּגָעָוּן זיעיר גאנצע געפאנגענטשאָפט (כמעט
צוווי איהר), בי זיך האבען זיך אומגעקערת אַהֲיִים; אנדערע האט מען
געפיהרט קיין טיעך רוסלאָנד, אבער אויך די האבען אונטערוועגס פער-
בראָכט איז אידישען תחום נישט וועניג צייט. אונ די טורמעס, שפֿי-
טאָלען אונ אנדערע קריינישע געביידען האט פאר די געפאנגענע קיין ארט
ניט געקלעקט, אונ פיעל פון זיך (בעזונדרס אַפְּצִירָען) פֿלְעָגֶט מען
איינקווארטראָען בי פֿרְיוֹאָטְ-לִיטִיטְרָה.

די ליטוישׂ-רישׂ אידען האבען אלאָ מילאָ געהאט פֿיעַל
בעריהונג מיט די געפאנגענע. וואסערע בעצי הונגען זיינען געווען
צווישען זיך? — מכח דעם געפינען מיר פֿיעַל מאטער-אָל איז די מע-
מוֹאָרָעָן אונ טאג'יבֿ-כּעֶר, וואס קעהרין זיך אָן צו יונגער צייט.
עס איז קוּם מעגליך זיך גענווי פֿאַרְצְ-שׁוּטְעָלָעָן די שרעליכע לאָגַע,
אין וועלכֿ-כּעֶר עס זיינען געווען די רעדשטען פון דער פֿרְאָנְצְ-זִישְׂעָר אַרְמִי
בִּים אַבְּטְרָעָטָעָן צוֹרִיק צוֹ דער גְּרָעָנִיז. נאך דעם אַרְיְבְּעָרָגָאנְג אַבְּעָזָר

דער בערײַזֵּנְעָ אַז שווין כמעט קײַן פֿרָאָנְצְּרַיוֹישׁע מִילְּיטָעָר-אַבְּטִילְּוֹנְגֶּן אַיבְּם עַכְּטָעָן זִינְגָּן פֿון וּאָרְטָ נִיט גַּעֲוָעָן בְּנְמַצָּא — עַס זִינְגָּן פֿער-בְּלִיבְּעָן אַיְנְצְּעָלְנָעָ גְּרוֹפְּעָס מַעְנְשָׂעָן, אַפְּטָמָאָל גַּאֲרָ וּוּינְצְּיָעָ, וּאָס פֿלְּעָ גַּעַן אַוְיסְגָּהָן פֿון הַוּגָּהָר אָוֹן קְעָלָט, מַעְנְשָׂעָן, בְּעַנוּמְעָנָע דָּרָךְ טְוִיטָ שְׁרָעָק, וּאָס האַבְּעָן גַּעַהָאָט נָדָר אַיְן שְׁטוּרְבָּוּגָן אָוֹן גַּעַדְאָנָק: וּוֹי עַס אַזְוָעָן דָּעַרְוָאַרְימָעָן זִיךְ, בעקְמָעָן וּאָס צָו עַסְעָן, אַונְטָלוּפְּעָן פֿון די קָאָזָקָעָן, וּוּעַלְכָעָ האַבְּעָן יִי נַאֲכְעַיָּאָגָט, אָוֹן אַרְוִיסְרָאָכְטָעוּוּן זִיךְ צְרוּרִיקָאַחְיִים. אַיְנְטָעַרְעָסָאנְט אַז דָּעָרְ פֿאָקָט, וּוּעַלְכָעָן עַס בְּעַשְׁתָּעַטְעָגָעָן פֿיעַל טְיִיל-נַהְמָעָר פֿון דָּעָרְ מַלְחָמָה: דָּאָס מִיטְגָּעָפְּהָלָ, וּאָס אַידָּעָן פֿלְּגָעָן אַיְן אָסְרָ פֿאָלָעָן אַרְיוֹסְוּיְיָעָן צָו די אַונְגָּלְקִילְּכָעָ צְרוּרִיקָלְּיְפֿעָנָעָ פֿאָנְצְּיָעָן. דָּעָרְ אַיְדָהָט בְּטָבָעְ נִיט גַּעֲקָאָנָט פֿעַרְבְּלִיְיָעָן גִּילְכִּיגְלִיטָג צָו אַזְוָלְכָעָ מָוְרָאָדִיגָעָ לִיְיָדָעָן אָוֹן פֿיָּיָן, אָוֹן די "רַחְמָנִים בְּנֵי רַחְמָנִים" פֿלְּעָ גַּעַן בִּיט זַעַלְטָעָן פֿעַרְגְּרִינְגָּעָרָן זִיעַרְ עַלְעַדְן. אַיְינְעָרְ אָז וּעַסְטָפְּאָלְיִישָׁר אַונְטָעַרְאָפְּיִיצְּעָר לִיְיָפָלָס, רַיְדָעַנְדָּיָג אַיְן זִינְגָּן עַרְאִינְעַרְוָגָעָן וּוּעַגָּעָן די פֿיָּיָן, וּאָס עַרְ מִיט נָאָךְ עַטְלִיכָּבָרָם זִינְגָּן אַוְיסְגָּשְׁטָאָגָעָן בְּעַתְּיָן אַבְּטָרָעָטָעָן צְרוּרָק פֿון רַוְּסָּלָאָנָד, דָּעַרְצָהָלָט, אָז אַנְקָוּמָעָנְדָיָג אַיְן דָּעַצְמָה-בָּעָר קְיִין קָאוֹנוּ, האַבְּעָן זִיךְ דָּא קְיִין בְּרָקְעִילְּ בְּרוּיטָ נִיט גַּעֲפָנָעָן; אַיְן דִּי פֿאָדוֹאָלָעָן אַבְּעָר אַז גַּעֲוָעָן אָסְסָד בְּרָאָנְפָעָן, אָוֹן די אַונְגָּלְקִילְּכָעָ האַבְּעָן זִיךְ אָז וּאָרְפָּגָעָהָן דָּעַרְיוֹת. "אִיךְ בֵּין — שְׁרִיבְּטָעָר — גַּעַן שְׁטָאָגָעָן אַיְנְסָמָס פֿאָדוֹאָל בֵּין די קְנִיהָ אַיְן בְּרָאָנְפָעָן, וּאָס מַעַן הַטָּמָעָ טְרוֹנְקָעָן גַּלְיִיךְ פֿון די קְיֻוּרָס. צָו מִיר אַיְן נָאָךְ די רִיחָה נִיט דָּעָרָגָעָן, אָוֹן דָּאָס אַיְזָן, וּסְסָ'הָאָט זִיךְ בְּאַלְיָזָן, גַּעַהָט נִיט אַיְן גַּלְיִיךְ פָּאָר מִיר. אַיְנְסָמָס פֿאָדוֹאָל אַז גַּעֲוָעָן אַזְוִי דָּשָׂנָעָ אָוֹן נָאָס, דָּאָס אִיךְ האַבְּגָעָמָז אַרְוִיסְגָּהָן כָּאַטְשָׁ אָוִיפָּאָז וּוּיְלָעָ. אָז אִיךְ בֵּין אַרְוִיסָמָס, זִינְגָעָן דָּרוֹיסָעָן בְּיִם אַרְיִינְגָּאָג גַּעַשְׁטָאָגָעָן עַטְלִיכָעָ אַידָּעָן אָוֹן האַבְּעָן גַּעַשְׁרִיעָן: "קִינְדָּעָר, הַטָּמָהוֹת אָוִיפָּזְזִיךְ אַלְיָזָן, גַּעַהָט נִיט אַיְן וּאָלָל, טְרִינְקָט נִיט קְיִין בְּרָאָנְפָעָן! אַלְעָ, וּאָס קְעהָרָעָן זִיךְ אָסְסָ פֿאָדָרָעָן, שְׁטָאָדָבָעָן דָּא אַזְוָעָק!" אָוֹן די זָאָד אַיְזָן טָקָעָ גַּעֲוָעָן אַוְויָ: פָּאָר דָּעָרְ קְוָרְצָעָר צִיְּטָ, וּאָס אִיךְ האַבְּגָעָמָז פֿעַרְבְּאָכָט אַיְנְסָמָס, האַבְּעָן זִיךְ דָּרוֹסְעָן, אַוְיָט דָּעָרְ גָּאָס, שִׁוְּיָן אַונְגָּלְקִילְּבָעָן גַּאֲצָעָ הוּוּפְּעָנָס טְוִיטָעָ קְעַרְפָּעָרָס: דִּי אַונְגָּלְקִילְּכָעָ האַבְּעָן גַּעַטְרְוָנְקָעָן בְּרָאָנְפָעָן אַיְ�ָסָמָס פֿאָדוֹאָל; דָּעָרְ שְׁפִּירָט אַיְזָן פָּאָר זִיעַר אַוְיסְגָּהָהָנוּגָעָרָטָעָן, שְׁוֹאָקָעָן אַרְגָּאָנוּתָמָס גַּעֲוָעָן אַז אַמְתָּעָר סָמָס — אַרְוִיסְגָּהָמָעָן אָוִיפָּזְדִּעָר פְּרִישָׁעָר לְוֹפְּט, האַבְּעָן זִיךְ שִׁוְּיָן נִיט גַּעַקְאָנָט שְׁטָהָהָן אָוִיפָּזְדִּעָר זִיךְ זִינְגָעָן אַנְיָ דָּעַרְגָּעָפְּאָלָעָן, אָוֹן אַז עַטְלִיכָעָ מִינְגָטָ אַרְוָם שִׁוְּיָן גַּעֲוָעָן טְוִיטָ¹⁾.

¹⁾ H. Leifels. "Napoleons Zug nach Russland. Schilderung eigener Erlebnisse" (Bocholt i. W., 1906), 54.

אויך או אנדער דיטשער אפיקיר פון נאפאלעןס אַרמיי דערצעהטלט, או בים אבטראטען צוריק דורך ווילנע האט איהם אַיד געראטעוועט דאס לעבען. אָן איסגעונגערטער, אַבגעריסענע, קיים לעבעדיגער אייז ער געקומען קיין ווילנע אָן אויפגעוכט אַינעם אַיד, אַרייכען סוחר, מיט ווילכען ער האט זיך בעקענט זיענדייג דאס מיט עטליךע חדשים פריהער. יענער האט איהם פרינדרליך אויפגעונמען, געגעבען עסען. דער אונגליילכער האט זיך באָלד צוגעלנט שלאפען אָן אַריין בעט — אַתענוג, וואָס ער האט שווין ניט געהאט היבש עטליךע ווילכען. פלוצ'ילינג וווקט איהם אויף דער בעלהביה אָן זאגט איהם, דאס ווי ער האט זיך נוריוואָס דערוואָסט, ווילען מאָרגען גאנץ פריה אַרײַנטראטען קיין ווילנע קָאָזאָקען, דער המון ווועט זיך ווּארפֿען אויף די פְּרָאָנְצְּיוּזָן, וואָס ווילען פְּרָעָבְּלִיבָּעָן אָן שטאדט, אָן זיך אַלעמען טויטען. ווועגן בעהאלטען איהם בי זיך קָאָזְּרִין דִּידְּ נִין; ער בעט איהם, ער זאל זיך תיכּפּ אַוּוּקְּלָאָזָן ווּיטְּעָר אָן ווּג — איהם שרעקט דער געדאנק, מען זאל הרגְּעָנָן בי איהם אַין שטוב אַ מענשען, וואָס שלאָפט דוהיג, ניט טראָכְּטָעָנְדִּיג ווועגן קָאָזְּרִין שָׁוֹם גַּעֲפָהָר²). דער אַפְּיךְיר האט זיך, פְּעָרְשְׁטוּהָט זיך, נישט לאָנג געלאָזֶט בעטען אָן אַיז תיכּפּ אַוּוּק פָּוּן שטאדט. ער האט טאָקָע געהאט צו פְּעָרְדָּאָנְקָעָן דעט אַידישען סוחר, וואָס ער אַיז פְּרָעָבְּלִיבָּעָן ביִם לעבען: ווי בעווארט, האט דער המון אָן ווילנע, בעט די קָאָזְּרִין זִיןְעָן אָרְיִין אָן שטאדט, אוּסְגָּעְקְּוּלְּעָט אַ מסע אַיבְּגָעְבְּלִיבָּעָן פְּרָאָנְצְּיוּזָן.

אָן די עראייגערונגען פָּוּן די גַּעֲפָנְגַּעַנֵּעַ גַּעֲפָנְגַּעַנֵּעַ מִיר אויך פִּיעָל בִּיְשְׁפִּיעָלָן, ווי אַיְלָעָן פְּלָעָגָן זיך גַּעַנְעָן זִיְּנָהָמָעָן מִיט רְחַמּוֹת. אַ דָּקְטָאָר פָּוּן דער פְּרָאָנְצְּיוּזִישָׁר גּוֹאָרְדִּיעַ, דָּעַלְאָפְּלִין, אָן אָן דעט גַּעֲפָעָכֶט נְעַבְּעָן קְרָאָסְנָאָיָע גּוֹנוֹמָעָן גּוֹאָרְדִּעָן אָן גַּעֲפָנְגַּעַנְשָׁאָפֶט. מִיט אַ פְּאָרְטִּיעַ חֲבָרִים האט מען איהם אַבְּגָעְפִּירָט קָיִין אַמְּטִישָׁלָאוּן. כָּאַטְשָׁסָאַיז ערשות גּוֹוֹעָן נְאָוּעָמְבָּעָר, נָוֶר דָּעַמְּאָלָט אַיז דער ווּינְטָר גּוֹוֹעָן אַ פְּרִיהָעָר, אָן עַס זִיןְעָן שָׁוֹן גַּעַשְׁתָּאָנָעָן שְׂמָאָרְקָעָ פְּרָעָסֶט. „אַבְּגָעָגָן-גָּעָן עַטְלִיכָּע וַיְאָרְסָט, — דָּעַרְצָהָלָט דָּעַלְאָפְּלִין, — זִיןְעָן מִיר גָּעָן קָוְמָעָן אָן אַיְדִּישָׁע קְרָעְטְּשָׁמָע. דָּעַרוֹוֵיל אַיז מִיט מִיר גַּעַשְׁהָן אַ סְּבָה, וואָס ווּאָלָט גַּעַקְּנָט בְּרִיְגָעָן אויף מִיר אַ גְּרוּזָאָנִילִיק. פָּוּן אַיְלָעָל האט זיך בי מִיר אַבְּגָעְרִיסְעָן די פְּאָדָעָשָׁוּ, אָן אַיך האָמָגְעָמוֹת טְרָעָטָען אוּפְּפִין באָרוּעָסָעָן פָּוּס. זִיצְעָנְדִּיג אָן קְרָעְטְּשָׁמָע, האָבָפְּסָט, בעט מִיר ווּלְעָן זיך לאָזָעָן ווּינְטָר אָן ווּג; אַוְיסְהָעָלְפָּעָן זיך

² „Das Buch vom Jahre 1812, oder Napoleon in Russland. Dargestellt von einem Augenzeugen“, 317 (Leipzig, 1844).

אָבער אֵין קִין שָׁוֹם מַעֲגְלִיכְקִיט נִשְׁתַּגְעַן. פְּלוֹצְלִיבָּג דַּעֲרוּעָה אֵיך — אָונְטָעָר אֶבְּאָנָּק לִיעָּגָּט אֶשְׁטִיוּעָל, אֶפְּרָאַנְצְּזִיּוּשָׂעָר, נַאֲךְ גָּאָר אֶנְיָיעָ. אֵיך הָאָב נִיט גַּנוֹזָאָט אלְיָין נַעֲמָנָן אַיהֲם, אָנוּ הָאָב אַיְף דִּיטְשָׁ גַּעֲפָרְעָגָט בֵּי דָּעָר יְוָגָּעָר אַידְעָנָע, דָּעָר בַּעַלְ-הַבִּית/^{טָעָ}: וּוּמְעַנְסָ שְׁטִיוּעָל אֵיך דָּא? זִי הָאָט מִיר גַּעַזָּגָט, אָנוּ דָּעָם שְׁטִיוּעָל הָאָט מַעַן אַרְאָבְגָּעָנוּמָעָן פָּוּן אַיְינָעָם אֶפְּרָאַנְצְּזִיּוּשָׂעָן גַּעֲפָנְגָּעָנָעָם, וּוּאָסָּדְיָה דִּי קָאָרְזָקָעָן הָאָבָעָן אַיהֲם דָּעָר/הָרָג/^{עָטָה}. אַנוֹיְיָעָנְדִּיג אַיְיף מִין באַרְוּסָעָן פָּוּס, הָאָב אֵיך אַיְהָר אָהָן וּוּעְרְטָעָר גַּעֲגָבָעָן צָו פֻּעְרְשְׁטָעָהָן, אָנוּ אֵיך וּוּלְאָט זִיך גַּעַדְן גַּעַנוּמָעָן דָּעָם שְׁטִיוּעָל. דִּי אַידְעָנָע הָאָט מִיךְ תִּכְפְּ פֻּרְשְׁטָאָר נָעָן. צָוּמָּגְלִיק, הָאָט גַּרְאָד דַּעַמְּאָלָט קִינְגָּרָא אַיְיף אָנוּ נִיט גַּעַזְקָוָט. זִי הָאָט מִיר אַוְאָונָק גַּעַטְהָאָן. אֵיך בֵּין אַרְוִיס נַאֲךְ אַיְהָר אֵין פִּינְסְטָעָרָעָן קָאָמָעָר, אָנוּ דַּאֲרְטָעָן הָאָט זִי מִיר דַּעַרְלָאָגָט דָּעָם שְׁטִיוּעָל; עָר אֵיך גַּעַוְוָן פּוֹנְקָט נַאֲךְ מִין מָאָס, וּוּי אַיְיף מִיר גַּעַנְיָהָת. סְהָאָט מִיר מַמְשָׁ נִיט גַּעַטְטִיעָט קִין וּוּעְרְטָעָר, כְּדִי גַּעַנוֹג אַוִּיסְצְּוּדְרִיקָּעָן דָּעָר אַידְעָנָע מִין דָּאָנָּק").

אֶ דִּיטְשָׁעָר אָונְטָעָר-אָפְּצִיר, — פְּלָעָק, דַּעֲרַצְעָהָלָט, וּוּי עָר אֵין צְוִישָׁעָן אָנְדָּרָע גַּעַפְּאָנְגָּעָנָע, אָונְטָעָר אֶקְאָנוֹאָי פָּוּן קָאָזָקָעָן, גַּעַדְגָּעָן פָּוּן בָּאָרִיסָאָו: „גַּאֲכָדָעָם וּוּי מִיר הָאָבָעָן אַוְיָפְּעָן אָנְדָּרָע טָאגְ אַבְּמָאָרְשִׁירָט צְוּוִי שְׁטוֹנְדָעָן, זִינְגָּעָן מִיר אַנְגָּעָקוּמוּמָעָן אֵיך אֶקְלִיְּן שְׁטָעָדָטָיל, וּוּאָס זִיךְ נַאֲמָעָן גַּעַדְעָנָק אֵיך שָׁוֹן נִיט. מִיט יְלָלוֹת אָנוּ וּוּהָגָעָטָיל, וּוּאָס זִיךְ נַאֲמָעָן גַּעַדְעָנָק אֵיך שָׁוֹן נִיט. שְׁרִיְּעָן זִינְגָּעָן דִּי גַּעַפְּאָנְגָּעָנָע דַּוְרְכָּעָן דַּוְרְכָּעָן שְׁטָעָדָטָיל, אָרִיבָּעָר אַיְבָּעָר אֶגְּאָנָּץ בָּרִיטָעָן טִיְּרָ, אָנוּ דַּעַרְגָּאָזָה הָאָט מַעַן אָנוּ גַּעַהְיָסָעָן אָבָּה שְׁטָעָלָעָן זִיךְ בַּיִּם עַק שְׁטָעָדָטָיל. דָּאַסְמָאָל הָאָבָעָן מִיר גַּעַהְאָט מַעַלְ, אַיְדָעָר נַעֲכָטָעָן. אָנוֹנָעָר עַלְעַנְדָּע לְאָגָע הָאָט דַּעְרוּוּקָט דָּאָס גַּעַפְּהָלָל פָּוּן רַחְמָנוֹת בֵּי דִי אַיְנוֹאַיְנָעָר פָּוּן שְׁטָעָדָטָיל, מִיסְטָעָנָס אַידָּעָן. עָס אֵין נַאֲךְ נִיט אַרְיָבָּעָר קִין שָׁעה, הָאָבָעָן זִיךְ גַּעַרְאָכָט בְּרוּיט אָנוּ פְּלִיְּשָׁ, אָנוּ נִיט אַכְּטָעָנְדִּיג אַיְיף דִי קָאָזָקָעָן, הָאָבָעָן זִיךְ עָס אַלְיָין פּוֹנְגָּנָה דַּעְרָגְעָטְיִילָט צְוִישָׁעָן אָנוּ").^ט דַּעְרָזְעָלְבָּר פְּלָעָק שְׁרִיְּבָּטָ, אָנוּ בָּעָת דָּעָר גַּעַפְּאָנְגָּעָנְשָׁאָפָּט הָאָט עָר זִיךְ בַּעֲקָעָנָט מִיט אֶסְדָּר אַידְעָן אָנוּ הָאָט גַּעַהְאָט צְוִישָׁעָן זִיךְ גַּטְעָ-פִּיְּנָד, וּוּגָעָן וּוּלְכָעָר דָּעָרְמָאָהָנָט מִיט דָּאָנְקָבָּאָר קִיטִּיט.^ט אַיְיך דָּעָר וּוּרְטָעְמָבְּלָגָעָר דָּקְטָאָר רָאָס, וּוּאָס הָאָט אֶלְאָנְגָּעָ.

^ט "Походъ Великой арміи въ Россію 1812 г. Записки Де-ла-Фліза". "Русская Старина" 1892 г., кн. I, 60.

^ט) Förster Fleck. "Beschreibung meiner Leiden u. Schicksale während Napoleons Feldzuge u. meiner Gefangenschaft in Russland", 78 (Hildesheim, 1845).

^ט) Ibid., 162.

צ'יט פערבראכט אלס געפאָנגגענער אין באַרישאָו און איז דאַ אַיגונעשטאָט
בען איז אַ אַידיש הויז, דערצעהַלט וועגן די פֿרײַנְדְּלִיכְעַ בעצְיַהוֹגְעַן,
וועזְוָאָס זִינְגַּען ענטשְׁטַאגְעַן צוֹוְישָׁעַן אַהֲם אָנוֹ זִינְגַּע אַידישַׁע בעיל-הַבְּתִים.
ער פֿלְעַגְטַּיְךְ אַינְטְּרַעְעַרְעַן מִיט וַיְיַעַר לְעַבְעַן, פֿיהַרְעַן מִיט וַיְיַעַר
שְׁפְּרַעְכַּען וועגן זַיְעַרְעַ מְהַגְּמִים. בְּעַזְוֹנְדָּרְטַּהְטַּה אַהֲם פֿערַאיַנְטְּרַעְעַ
סִירְטַּהְטַּה דֵּי שְׁפְּרָאָךְ פָּוֹן „צָאַנָּה וּרְאַנָּה“, פָּוֹן וּוֹעֲנָעַן די בעיל-הַבְּתִים טַע
פְּלְעַגְטַּיְךְ אַהֲם פֿאַרְלִיעַנְגַּעַן; נַאֲךְ זַיְן מִינְגַּבְגַּע, זִינְגַּע אָין דָעַם וּוּבְּרַעְשַׁען
חוֹמָשַׁ פֿערְבְּלִיבַּעַן כְּמַעַט אַונְגְּעַנְגְּדָעַרטַּה די דִּיטְשָׁע גְּרוֹנְדַּעַלְעַמְגַּטְעַן
פָּוֹן דָעַר אַידְישֶׁר שְׁפְּרָאָךְ^๔.

ニישט שטונדייג אבער זייןען די בעצי הונגגען פון די געפאנגענען און
אידען געווין איזוינע פרײינדליךע. אין פיעל פאלען האט די רעכטלאָז
זיגקיט פון די אידען און די אידישע לאגע בעכל געהאט אַ גרויסע וויר-
קונג דערוייף, ווי איזו די געפאנגענע פלעגנון זיך פערהאלטען צו דער
אידישער בעפעלקערונג. אין אנהויב 19-טען יאהר הונדרט איז די רו-
סישע געצעלשאָפט, אַפְּלִוָּן אַיהֲרָע הַעֲכָרָע קֶלְאָסָעָן, בְּנוֹגָע צו אַי-
דען נאָר גָּאָר נִשְׁתַּחַת וּוֹיֵת אַזְעָקָפָן יְעַלְיוֹאָוּעָטָא פַּעֲטַרְאָוּנָאָס פִּינְסָטָע-
רָע צִיְּתָעָן. עַס אַזְעָגָן צו דֻּרְמָאָהָנָעָן, מִיט וּאַס פָּאָר אַ פַּעֲרָאָכִ-
טָוָגָע עַס רַעַדְתָּו וּוֹעָגָן אַידען דַּעַר בַּעֲדִיטְעָנְדְּסְטָעָר פָּוָן די „דַּעַקָּאָבִ-
רִיסְטָעָן“, פַּעַטְטָעָל (אַין זִין „רוֹסְקָאַיָּא פְּרָאוֹדוֹאָ“). אַדְעָר אַיְינָעָר פָּוָן
די גַּעֲבִילְדְּעָטְסְטָעָר רַוְּשִׁישָׁע שְׂרִיפְטְּסְטָעָלְעָר פָּוָן יְעַנְעָר צִיְּטָן, פִּירְשָׁט אַיְוָאָן
דאָלָגָאָרוֹקי (אַין דַּעַר בַּעֲשָׂרִיבָנָג פָּוָן זִין רַיּוֹעָ אַיבָּעָר דָּרוֹם-רַוְּסָלָאָגָן
אַין יָאָהָר 1810). אַוְבָּאָזְעָי פְּלָעָגָן זִיך פַּעֲרָהָאָלָעָן צו אַידען די
פַּאֲרָצְשָׁוְטָעָלָעָן די דַּעַר הַעֲכָסְטָעָר רַוְּשִׁישָׁע אַיְנָטְלִיגְעָנָעָן, אַזְעָזִיך לִיכְטָן
פַּאֲרָצְשָׁוְטָעָלָעָן די בעצי הונג פָּוָן די וּוֹעָגָעָר גַּעֲבִילְדְּעָטָעָל עַלְעַמְעַנְטָעָן
אַזְעָגָן פָּוָנָס המוֹן. די אַידען האָבָעָן גַּעַלְעָבָט אַזְעָן אַזְמָאָסְפָּעָרָעָ פָּוָן
פַּעֲרָאָכְטוֹגָן, בעדרי קָנוֹג אַזְעָלָאוּיְגִיקִיטִים. זַעֲלָבָטְפַּעְרָשְׁטָעָנְדָלִיךְ, בעה
דַּעַר מַלְחָמָה-צִיִּיטָן, וּאוֹ מַעֲנְשָׁעָן זִיןָעָן בְּכָל זַעַר וּוֹיֵת פָּוָן סַעְנְטִימְעָנִי
טָאָלִיזָם אַזְעָן וּוֹיְכָה עַרְצִיגִיקִיטִים, האָט זִיךְ די גַּעֲוָה הַנְּלִיכָּעָ בעַנְהָמוֹנָג גַּעַ-
גַּעַן אַידען אַרְוִיסְגָּעוּזְיָעָן נאָר פַּעַל שָׁאָרְפָּעָר אַזְעָהָבָעָר. „דַּעַר פָּאָל-
קָאָנוֹנִיק שָׁולְגִּין, — דַּעַר צְעָהָלֶט אַזְעָפִיצְרָאָר אַזְעָנָעָר עַרְאַינְעָרוֹנָגָעָן וּוּ-
גַּעַן דַּעַם קָרְיָעָג פָּוָן יָאָהָר 1812, — האָט אַזְעָן וּוֹיְזָן אַבְּגָעָשְׁמִיסָעָן זַעַקָּס
אַידען — אַזְעָן שָׁוָם זִינְדָן, נָור גַּלְאָט אַזְעָזִיךְ, וּוּיְעָר האָט גַּעַזְגָּט, כִּי
אַנְדָעָר זַעֲלָעָן זִיךְ אַרְאַבְּנָהָמָעָן אַ מּוֹסְרָ“. שָׁולְגִּין אַיְיָ אַזְעָמָעָם פְּרָט,

⁶⁾ Dr. H. von Roos. "Ein Jahr aus meinem Leben", 321—328 (St.-Petersburg, 1832).

⁷⁾ "Записки Н. Н. Муравьева-Карского". "Русский Архивъ" 1885 г., кн. VI, 66.

בערטערת עטה זיך, וויט ניט געוווען דער אינציגער. דאס ביישפיעל פון די אפיקערן האט ממילא געווירקט אויף די פשוטע סאלדאטען. בעט די מיליטער-אבטילילונגען פלאגען דורכעהן דורך די אידייש שטעדעטלעך, האבען די איננו אונגעער גענוג געהאט אויסצושטעהן. אין דעם פנקס פון דער חברה קדיشا אין שצוטשין (וילנער גוב) אייז פערצייכענט, או דאס שטעדעטל איז יהאר 1812 צוויי מאל אויסגעראבעוועט גע-ווארען: אפיקעהר דורך די קאזאקען, איז דנענאר — דורך די פראנ-צוויזען. דומזעלבען מזל האבען געהאט אויך אנדערע אידייש שטעדעטלעך. זולבסטפערשטענדליך, פלאגט זיך די בעהאנדרונג געגען אידען ווארפען די געפאנגען אין די אונגען. אינגער איז אפיקער פון דער פראנציזישער ארמי, וועלכער איז געאנגען אין א פארטיע געפאנגען, דערצעעהלט פאלגענדעס וועגען דעם קאמאנדר פון דעם רוסישען קאנ-וואוי, ואס האט זיין געפיהרט: „דער פאלקלאונויק ריבכעל איז געוווען זעלבסטפערשטענדליך, און פלאגט זיך די בעהאנדרונג געגען אידען אונברחמנות/דיג. פיעל מאל האָב איך געוזהן, ווי ער פלאגט באפערן צוויי אידען בי די בערד איז שאקלוין זיין אוזי, דאס זיין זאלען זיך שלאל-גען מיט די קעפ; דערביי פלאגט ער זיין נאך שטוויסען מיט זיך פום. וווען אידען פלאגען צו איהם קומען קלאגען זיך אויף עפיס, פלאגט ער זיין אפיקו אויסעהרען, אבער דערנאר געווענהליך ארויסווארפען דורךן^{*)}. אן אנדער אפיקער, ואס האט אינאיינעם מיט זיין חביבים-טהייר^{*)}. אן אנדער אפיקער, וואס האט אינאיינעם מיט זיין חביבים-געפאנגען די קרייסטלייכע פאסחא אין יהאר 1813 פערבראקט איז מינסק, מאכט איז אונז בעמערקעונג אין זיין טאג'בווק: „אַ טישקאווע זאָך איז פאר אונז געוווען, וואס בעט דער גאנצער וואָך פון פאסחא האבען מיר דא אויף די גאסען אפיקו קיין איז ניט געוזהן, קטש איז מינסק איז אידען פאָהאנַן זעהר פיעל. איך האָב מכח דעם אַ פרעה געתהאן בי מײַן אידישען בעליך-הבית, האט מיר יונגער געזאנט, איז צו-לייעב די רוטען טאר זיך איז משׂען דער וואָך קיין איז ניט בעווייזען, אויב ער וויל ניט, מען זאל איהם מימת'ן^{*)}. אועלכע בעמערקעונגען וועגען דער אידישער לאגע געפינען מיר בי אַ סְד טילנעהמער פון דער פראנציזישער ארמי.

ודע אופן בעניהם זיך געגען אידען, וואס די געפאנגעגען האבען אויף יעדען שריט און טרייט געוזהן, האט נאטירלייך געומוז האבען אויף

⁸⁾ "Erinnerungen aus der russischen Gefangenschaft 1812 u. 1813, von einem Königl. Sächs. Offizier", 39 (Leipzig, 1837).

⁹⁾ "In Russland 1812. Aus dem Tagebuch des württembergischen Offiziers von Yelin", 65.

זי' א גראיסט ווירקונג. כדי עס צו פערשטעהן, מוז מען וויסען, אין וואס פאר א לאגע די געפאנגענע גופא זיגען דעםאלט געווען. די מיסטע פון זי דערצעהלהען ווועגן דער בעהאנדלוגונג, וועלכע זיינען אויסגעשטאנגען, אזעלכע שרעקליכע זאכען, וואס ביימ ליאגענע עסCASEט אן א שוידער. ביימ בעהמען זי אין געפאנגענסאטט פלאוגט מען (דער-הויפט האבען זיך דערין אויסטההן CASEט קאזאקען) זי אוייסטהן CASEט נאקטטע, אבגעעהמען ביי אלין, אפילו די שטיוועל; מען פלאוגט זי שלאגען, אויף יעדען שריט בעליידייגען, ווועיג און שליעט געבען עסען, אפטמאל בעהאנדלהען זי זי די פיה. די שטימונג ביי ס'רוב געפאנגענע איז געווען א פערביטערטע, צוריצטעה. CASEט שטומדייג האט גענאגט דער געדאנק ווועגן קרייגען וואס צום שטילען דעם הונגער; עס האט זיך געגלוסט אויסלאזען אויף עמייצען דאס ביטערע הארץ, די בעליידי-גונגעון און פין... און דער אינציגגר פאסיגער עלעמענט דערויף זינען געווען — די געדרייקט, שוצלאוע אידען. זי האט מען געקאנט בע-ליידייגען, ביי זי האט מען געקאנט אבגעעהמען עסענווארג, אויף זי האט מען געקאנט אויסלאזען דעם בעס, וויל עס איז קלאר געווען, אzo דערבי ריזיקרט מען ניט איזו, ווי וווען עס ואלאט זיך געהאנדעלט ווועגן אנה דערע. ביי דעמוולבען געפאנגענע אפיקיר, פון וועכלכען מיר האבען אויבען געבראקט די כאראקטעריסטייך פון דעם פאלקאווניק רייכעל, איז איז דובגען ארויים עפס א סקסן מיט א איזישען קראמער. ווי דער אפיקיר האט נור ווועגן דעם דערצעהלהט רייכעל', האט יענער תיכף, אהן שום אויספארשונג פארגעשריבען דעם גראנדנטיש, ער זאל געבען דעם אידען 300 שמיין, ס'אייז דערום קיין חידוש ניט, וואס דער אפיקיר דערצעהלהט וויטער: איז וווען די אידישע קראמער פלאוגען ניט מסכימים זיין אויף די מקחים, וואס די געפאנגענע האבען זי פארגעלעט, פלאוגען זי דערפֿאָר בעקומוון קלעפֿ". „אייהר טארט זיך ניט שלאגען, אייהר זייניט געפאנגענע! — פלאוגען יענע טענהן, אבער געוועהניך איז דער ענטפֿער דערויף געווען — א פאטו^(ט)). וואס האט נבעיך גע-קאנט תהאן איז אזעלכע פאלען דער אונגליקיליכער קראמער? געהן צו רייכעלן אדער צו זייניגלייכען קלאגען זיך? דאס ואלאט אבער נור בעטיט: ריזיקירען מיט ניע בעליידייגונגען; רייכעל, זי מיר האבען גיעעהן, פלאוגט דאך אן בעטען פאל — ארייסווארפֿען דעם אידען דורכ'ז טהיר.

אונ נישט זעלטען פלאוגען טאקט די געפאנגענע בריט אויסנווצען

^(ט) "Erinnerungen aus der russischen Gefangenschaft etc.", 35, 37.

די שוצלאיזיגייט פון די אידען. איינער א געפאנגענער פעלדפערבעל (פון בייער) דערצעהלהט, ווי ער האט מיט א פאר חברים צוועכָאַפֶט בּוּי אַ אַדְעָן עַטְלִיבָע הַהֲנָעָר. ווּנְיָגָן ווּסְסָ זַיִּ האַבָּעָן עַס אַבְּגָעָתָהָאָן אָפָעָן, פָּאָר אַיִּהָם אֵין דִּי אֹוְיְגָעָן, פְּלַעֲגָעָן זַיִּ נַאֲךָ שְׁפָעָטָעָר, בעגעגענען דִּיְג אַיִּהָם אוּפִּיךְ דָּעָר גָּסָ, שְׁטוּנְדִּיגָּמָאָכָעָן פָּוּן אַיִּהָם חַזָּק אָן דָּעָר מַאֲהָנָעָן אַיִּהָם ווּעַגָּעָן זַיִּנְעָן הַהֲנָעָר¹¹⁾. בּיִ אַדְעָן האַט מַעַן אַבְּעָר נִיט נָוָר גַּעֲמָעָט פְּרִיְּן צוֹנְעָהָמָעָן עַוּפָות, אַדְעָר גַּעֲבָעָן אִידִישָׂע קְרוּמָעָר אַזְעָלְכָעָן מַקְחִים, ווי ער האַט זַיִּךְ גַּעֲלָסָט; מַעַן האַט אוּיךְ אָנוּגָשְׁטָעָרָט גַּעַם מַעֲגָט נִישְׁתָּרְעָכָעָן זַיִּיךְ מִיט דָעָם אַיִּדְעָבָן רַעֲלִינְיְזָעָן גַּעֲפִיהָל. זַיְהָר אָפָט פְּלַעֲגָעָן בּיִ דִי גַּעֲפָאָנְגָעָן פָּאָרְקוּמָעָן סְכָסָכִים מִיט דִי אִידִישָׂע בְּעַלְיְהָבָתִים, בּיִ ווּלְכָעָן זַיִּינְגָעָן אִינְגָעָשְׁתָּאָנָעָן, דַעְרָפָאָר ווּסְסָ יְעָנָעָן האַבָּעָן זַיִּ נִיט גַּעֲוָאָלָט גַּעֲבָעָן קִיןְ טַעַלָּר, טַעַפָּ אָן אַנְדָעָרָע גַּעֲפָס, כְּדִי מַעַן זַאַל זַיִּ נִיט טַרְפָּ מַאֲכָעָן. דָעָר בּוֹרָד אִין אַזְעָלְכָעָן סְכָסָכִים אִין גַּעֲוָהָנְלִיךְ גַּעֲוָוָעָן דָעָר אֲפִיצִירָר פָּוּן קָאָנוֹאָיִ, — אָן ער פְּלַעֲגָט שְׁוִין פְּסָקְעָנָעָן דִי שָׁאָלָה אוּפִּיךְ זַיִּן שְׁטִיגָעָר. „אִין בָּאָכְרִיסִּק, — שְׁרִיבִּט אַ גַּעֲפָאָנְגָעָן, — האַבָּעָן מִיר ווּיְדָעָר גַּעֲהָאָט צָו שְׁטָרִיטִיעָן מִיט דָעָם אִידִישָׂע בְּעַלְיְהָבָתִ, ווּסְסָ האַט אָנוֹנוֹ נִיט גַּעֲוָאָלָט לְאוֹזָעָן קָאָכָעָן אָנוֹ גַּעֲבָעָן זַיִּין גַּעֲפָס, בִּיוּ מִיר האַבָּעָן גַּעֲרָפָעָן אָנוֹזָעָר אֲפִיצִירָר פָּוּן קָאָנוֹאָי, ווּלְלָכַר האַט אַיִּהָם מִיט אַ פָּאָר קְלָעָפָט מִיט דָעָר נָאָגָאַיְקָע גַּעֲלָרָנְט אַדְדָנוֹנָגָן"¹²⁾). אוּיךְ אִין אַנְדָעָרָע פָּאָלָעָן פְּלַעֲגָעָן דִי גַּעֲפָאָנְגָעָן הַאֲרָבָּעָן בְּעַלְיְדִיגָעָן דָאָס אִידִישָׂע רַעֲלִינְיְזָע גַּעֲפִיהָל. אִין בָּאָלְאָפְנִיטְשָׂהָאַבָּעָן זַיִּדְיָהָן גַּעֲפָאָנְגָעָן, ווּסְסָ האַבָּעָן דָאָרְטָעָן זַיִּיךְ אָוִיפְגָּהָאָלָטָעָן, עַרְלִוִּיבָט אָזָא מִין שְׁפָסָ : „מִיר האַבָּעָן בְּעַמְּרָקְט, — דַעְרָצָהָלָט אִינְגָעָר פָּוּן זַיִּ, — אָוּ בִּיְיָ אַדְעָן אַדְעָן הַעֲגָט בִּיְמָ אָרְיִינְגָאָגָן נַעֲבָעָן טַהָר אַ צְעָטָלָעָ מִיט הַעֲבָרָעָאִישָׂע אָתוֹתִוָּת, צְוָגָעָדְקָט מִיט אַ גַּלְעָזָעָלָע. ווי אַ אִיד קָוָמָט בּוֹר אָרִין, טָאָפָט ער עַס אָן מִיט דִי פִּינְגָעָר אָוּן קוּשָׂט זַיִּ (ווי מַעַן זַעַטְתָּ), הַאַנְדָעָלָט זַיִּדְךָ דָאָ וּוּגָעָן מַזּוֹוֹתָהָ). דַעְרָפָן האַבָּעָן מִיר גַּעֲדָרָנוֹגָעָן, אָזְדִיְיָ צְעָטָלָעָר האַבָּעָן גַּעֲוָוָיָס אָגְרִוִּיסָען ווּוּרְטָהָה בִּיְיָ אַדְעָן. אִינְגָעָ פְּרָאָנְגָעָן צְיוֹזָעָן האַבָּעָן אָרוּיסָגָעָנוֹמָעָן אָזָא צְעָטָלָעָ אָוּן האַבָּעָן עַס עַרְשָׁתָדָאָן צְוַיִּיךְ אַבְּגָעָהָבָעָן דָעָם אַדְעָן, ווּזְנָ ערְהָאַט זַיִּ אָפְרִיהָעָר גַּעֲשָׁטָעָלָט בְּרָאָנְפָעָן. דָאָס האַט מַעַן עַטְלִיכָעָמָל ווּידָרָהָאָלָט, אָוּן דִי אַדְעָן האַבָּעָן שְׁטוּנְדִּיגָּמָאָכָעָן בְּרָאָנְפָעָן אָוּסְגָּעָקְוִיפָט זַיִּעְרָ הַיְלִיגָטָום. עַנְדָלִיךְ אִין דִי מַעַשָּׂה דַעְרָעָסָעָן, אָוּן זַיִּי האַבָּעָן אַלְיָן אָרוּיסָגָעָנוֹמָעָן אַלְעָ צְעָטָלָעָר אָוּן

¹¹⁾ "Merkwürdige Schicksale des ehemal. Feldvöbel's J. Schraffel", 42 (Nürnberg, 1842).

¹²⁾ "In Russland 1812", 67—68.

זי בעהאלטען"¹³⁾. ס'איין זיך גרייניג פארצושטעלען דעם כעס פון די
כאל-אַפְנִיטְשָׁעֵר אִידּעָן, וווען אַ גַּאנְצָע קַהְיָלָה האָט גַּעֲמֹות בְּלִיבְעָן אַחֲן
מווזוות.

די בעליידיגונגגען אָונָ גַּיְשָׁוֹת, ווֹאָס די אִידּעָן פְּלַעְגָּעָן אוּיסְשְׁטָעָהָן
פָּוֹן אַ טִּילְיָל גַּעֲפָנְגָּעָנָע, אַינְאַינְנָעָם מִיטִּין אַלְגָּעְמִינָּעָם חָרְבָּהוּ, וּוּלְכָעָן
די מְלֻחָּמָה האָט מִיטְגָּעְבָּרָכָט, האַבָּעָן אַיְבָּרְגָּעְפִּיהָרֶט די אַנְפָאַנְגָּס פְּרִינְגְּדָה
ליַכְעַ בעַצְיָהוֹגָג פָּוֹן דָּעָר אִידְישָׁעָר בעַפְעַלְקָעְרוֹנוֹג צַו די גַּעֲפָנְגָּעָנָע. עַס
עַנְטְּשְׁטָעָהָט אַ האָס גַּעְגָּעָן די גַּעֲפָנְגָּעָנָע, ווֹאָס ווּיְזָט זִיךְ אַרְיוֹס אַפְּטָה
מַאל זַהְרָה האָרָב. לְמַשְׁלַח, אַיְנָעָר אַ גַּעֲפָנְגָּעָנָע, פְּעַפְלָעָר, דָּעַרְצָעָהָלָט,
וּוִי עָר אַיְזָ אַיְזָ מִינְסָק, אַ הַנוּגָּעָר אָרָן אַבְּגָעְרִיסָּעָנָע, גַּעֲנָגָעָן אַיְזָ
בָּעָר די היְזָעָר. אַיְנָמָל אַיְזָ עָר צַוְּגָעָנְגָּעָן צַו אַיְדִּישָׁעָר שְׁטוּבָה.
דָּעָם אִידּעָן'ס עַרְשָׁטָע פְּרָאָגָע אַיְזָ גַּעֲוָעָן: „וֹאָס ווִיל דָּעָר פְּרָאַנְצָוִין,
דָּעָר גַּנְבָּ?“ אַיךְ הָאָב אַיְהָם גַּעֲזָאָטָן, אֹז אַיךְ ווּיל בְּרוּיטִיט, — הָאָט עָר
מִיר גַּעֲנָטְפָּעָרט: „זָאָל דָּעָר גַּנְבָּ גַּעֲהָזָן קִין מַאֲסָקָוּעָ, דָּאָרְטָעָן וּוּעָט
עָר בְּעַקְוּמָעָן בְּרוּיטִיט! זָאָל דָּעָר גַּנְבָּ קְרָעְפִּירָעָן, זָאָל דָּעָר הָוָנד גַּעֲהָזָן צָוָם
גַּנְבָּ, צַו נַאֲפָלָעָן'עָן!¹⁴⁾“. דָּעָר אַיְגָעָנָע פְּעַפְלָעָר דָּעַרְצָעָהָלָט וּגְעָגָעָן
זִיךְ אַלְיָין, דָאָס עָר האָט בְּטָבָע אוּיסְעָרְסָט פִּינְיָט אִידּעָן אָונָ האָט שְׁטָבָנְדִּיג
מִיט זִיךְ סְכָסָוכִים. סְקָאָן זִיךְ, אֹז עָר האָט שְׁוִין גַּעֲהָזָט אַ שְׁמָ אַיְזָ שְׁטָבָדָט,
אוֹז דָּעַרְפָּאָר טָקָעָה האָט עָר דָּא גַּעֲהָזָט אַזְאָא קְבָּלָתִפְנִים. אַלְעַנְפָּאָלָס
אַיְזָ דִּי סְצָעָנָע בְּאַרְקָטְעָרִיסְטִיכָּה אָונָ בְּעוּווֹיזָט, וּוֹאָסְטָרָ אַ האָט דִּי גַּעַ-
פָּגָעָנָע פְּלַעְגָּעָן אֹז אַנְדָּעָרָשׂ מַאל אַרְוִיסְטְּרָפָעָן בַּיִּ אִידּעָן. בְּכָלְ קָאָן
מַעַן זַגְעָן, אֹז דִּי בעַצְיָהוֹגָג פָּוֹן אִידּעָן צַו די גַּעֲפָנְגָּעָנָע האָט זִיךְ גַּעַ-
וּוּנְדָט אֹז דִּי גַּעֲפָנְגָּעָנָע גַּופָּא: ווֹאָז די אִידּעָן הָאָבָעָן נִימְט גַּעֲהָזָט
אוּיסְצּוֹשָׁתָהָן פָּוֹן זִיךְ בְּעַלְיָידִיגּוֹנָגָעָן אָונָ שְׁפִּיכְתִּידִים, פְּלַעְגָּעָן זִיךְ צַו
די גַּעֲפָנְגָּעָנָע פְּעַרְהָאַלְטָעָן פְּרִינְדִּילִיךְ אָונָ גּוֹט.

¹³⁾ "Merkwürdige Schicksale des chemaligen Feldwebels Joseph Schrafel" (Nürnberg, 1835), 143.

¹⁴⁾ F. Peppler. "Schilderung meiner Gefangenschaft in Russland vom Jahre 1812 bis 1813" (Worms, 1832), 48.

וועגען „רייקזונג דער פראנציזן”

איינע פון די גאר גרויסע אידישע ביבליואגראפאישׁן זעלטעההייטען אייז דאס ביכעל „רייקזונג דער פראנציזן“ (1813), וועגען דעם אוּנַ גָּלִילִיכְעָן סָוֶּרֶן פָּוֹן נָאָפָּאַלְעָן דעם ערשותעןס פָּעַלְצָוָגָן קִין רְוּסְלָאָן. דער „רייקזונג“ געפינט זיך ניט איין בריטיש מוזעאום אוּן איין קִיְּנָגָרָן פָּוֹן די גְּרוֹיסָע זעלט-בִּיבְּלִיאָטָעָקָעָן; עֲרֵ אַיְּזָ אַוְּךְ נִיט פָּעַרְצִיכְבָּעָנָט בַּיִּ בְּרִיעָקְבָּן, שְׂתִּינְשְׁנִינְדְּעָרָן אוּן די אַנְדְּרָעָן קָלָאָסִישׁן בִּיבְּלִיאָגְרָאָס פִּישׁעָן קָאָטָאָלָאָגָעָן. בֵּין דער לעַצְטָעָר צִיְּתָ אַיְּזָ גָּעוּוֹן בעוֹאוֹסָט בְּלוֹזָן אַיְּזָ עַקְוּעַמְפָּלָאָר פָּוֹן דעם בִּיכְעָל, וּאַס אַיךְ פָּרָמָגָן אַיְּזָ מִיְּזָ בִּיבְּ לְיַאְתָּעָק. מִיט עַטְלִיכְעָן יָאָהָר צְרוּיקָהָט זיך אַוְּסְגָּעָפְּנוּן נָאָר אַיְּזָ עַקְוּעַמְפָּלָאָר, עֲרֵ גַּעַהָעָר צָו דער בִּיבְּלִיאָטָעָק פָּוֹן אַידִישָׁן וּוַיסְעַנְשָׁאָפָּטָן לְיַכְעַן אִינְסְטִיטּוּטָן אַיְּזָ וּוְילְגָעָן. מַעַהָר עַקְוּעַמְפָּלָאָרָעָן זַיְגָעָן דְּעַרְוּוֹיָלָן נָאָר נִיט בעקאנט.

די בראשׂוֹר אַיְּזָ גַּעַדְרוֹקָט מִיט „וּוַיְבָעַרְשָׁע טִיטִישׁ“-אָותִיתָ, זַי הָאָלָט 25 זַיְטָלָעָן, אוּן אַיהֲרָ פּוֹלִיעָר שְׁעַרְבְּלָאָט אַיְּזָ אֹאָ: „ריְקָזָוָק דָּעָרָ פרָאָנְצִיזָן“, דָּא וּוְעָרָט בְּשְׁרִיבָּן דָּעָרָ אַרְיִין גָּאנְגָּ פָּוֹן דִּיאָ פרָאָנְצִיזָן אַיְּזָ רְוּסְלָאָן נִיְּזָ מִילָּ נָאָר בֵּין אַיבָּרָ (מִסְקוֹוָה): אַונְ דָּר אָוְמָגְלִיכְרָ אַרְוִיסָּתָן גָּאנְגָּ פָּוֹן דָּרָאָט בֵּין קָאָוָנוֹ: (אַיבָּר גִּזְעָצָטָן פָּוֹן לְשׁוֹן פּוֹלִישׁ) בְּרָשִׁיוֹן הַצְּעָנוֹרָ דָּקָאָמִיעָ פָּה קְיָקָ וּוְילְגָא יְעָאָ. שָׁנָתָה תְּקָעָגָ לְפָ"קָ.“.

דר. י. שִׁיפָּעָר בְּרִיגְנֶגֶט דָּעָם אַרְוִיסָּגָאנְגָּ פָּוֹן דָּעָם בִּיכְעָל אַיְּזָ צְוָאָמָעָן-הָאנְגָּ מִיט דָּעָם בעוֹאוֹסָטָעָן פְּאָקָט, וּאַס אַיְּנָגָרָ אַוְּלִינְגָּרָ מְשֻׁכְּבָּלָהָט זַיְד אַיְּזָ יָאָהָר 1813 פְּרוּבִירָט צָו גְּרִינְדָּעָן אַיְּדִישָׁן צִיְּתוֹנָהָן וּוְילְגָעָן. אַזְוִי וּוְיַדָּס אַיְּזָ אַיְּהָם נִיט גַּעַלְגָּעָן, בְּעַמְּרָקָט שִׁיפָּעָר, הָאָט עֲרֵ דָּעָרָ וּוְיַיְלָ אַרְוִיסָּגָעָבָעָן דָּעָם „ריְקָזָוָק דָּעָרָ פרָאָנְצִיזָן“¹⁾.

ג. רִיְזָעָן גַּעַמְטָ אַרְיִין דָּעָם „ריְקָזָוָק“ אַיְּזָ אַקְטִיוֹן פָּוֹן דָּעָרָ אַיְּדִישָׁעָרָ השְׁכָלָה-לִיטָּעָרָאָטָר; עֲרֵ גַּעַפְּנִיטָן, אַזְ דָּס בִּיכְעָל „אַיְּזָ גָּאנְצָ כָּאָרָקְטָעָרָ רִיסְטִישׁ סָאִי מִצְדָּקָדָם אַיְּנָהָאלָט—דָּעָם רְיִין זַעַלְטָלְדָק אַינְפָּאָרָמָאָטִיוֹוָן, וּאַס דָּס אַיְּזָ דָּאָס אַסְיָּמָן מִוְּבָהָק פָּוֹן דָּעָרָ השְׁכָלָה-לִיטָּעָרָאָטָר אַיְּזָ אַיהֲרָעָ פְּרִימִיטִיוֹוָעָ אַנְהָוִיבָעָן, סָאִי מִצְדָּקָדָם דָּעָרָ שְׁפָרָאָק“. עֲרֵ אַוְּנוֹטְרָשְׁרִיבָּט אַוְּיךְ דָּס „שְׁגָעָלָעָ רְעָגְרָעָן אַוְּיךְ גַּעַשְׁעָהָעַנְיִשְׁעָן“, וּאַס עַס הָאָט דָא אַרְוִיסָּ גַּעַוְּזָעָן דִּיאַ אַיְּדִישָׁן השְׁכָלָה-לִיטָּעָרָאָטָר: „אַיְּדִעָרָ נָאָפָּאַלְעָן הָאָט נָאָר

¹⁾ Zydzi w Polsce odrodzonej, II, 93.

רִיקְצָוָק

דער

פֶּרֶן צַוְּיָּוָן

אַתָּה וְעַלְתָּם בְּטִיבֵיכָן דָּמֶר מַרְיָהן גַּלְגָּלָתָן דָּוִינָה
 קְרֹמְגָּנוּזָן מַין רְוָסְטָמָנָר נַיְן אַיְן כַּטָּק בֵּין מַיְבָּלִי
 (אַסְקָוָמָן): לְאָגָדָה קְרֹמְגָּנוּזָן מַרְוִוִּיט גַּמְגָּבָן
 דָּוִינָה דָּמָרָס בֵּין קְמָוָגָם:

(אייבר גִּזְעוֹצָט פָּוָן לְשׁוֹן פּוֹלוּז)

כָּרְשִׁין הַצְּעָנוֹרָה דָּקְרָטִישִׁיעָ

פָּה קְיָק וּוַיְלָנָה יְעָא

שְׁנַת תְּקֻעָה לְפָק

1

נָא בְּרִטְנָד אַגְוֹב . אַיִלְמָט זֶה גִּישָׁוֹן דֵּי עֲרִיטָמִי טְפָחָס טְוִין אַתְּקָאָט וְאַמְּטָמִי נִיְזָן גִּיאָתָרְן טָן וְפָר אַיִלְסָטָגָג : פָּוּן וְיָנָח הַמְּבָן אַךְ דֵּי פָּרָתָנָגָיְזָן גִּילָּגָן טְוִינוֹן קְתָאָגָט פְּיָוָן אַגְּוָאָנוֹגָט טְוָאָנָרָג זִין מְרִיבָּר מְתִיבָּר דְּעָקָנָעָמָן : דֵּי מִיכְרָגִי מְוִיסְיָמָגָעָן זִין סְמִינָסְגָּבָן קָדָע וְיָלָמָת . לָגָדָט וְסָמָט מִזְמָרְתָּא רִי גִּיאָתָרְן קְתָאָגָט : בָּיְדָעָן נָרְקָעָג וְגָמָגָע טָן רִי קְתָאָרָתָנָגָיְזָן מִזְמָרְתָּא דְּרִי לְיָסָן . הַמְּבָן דֵּי רָוְסָן גְּקָרִיגָּן אַפְּרָר וְיַהֲכָדָט טְוָאָנָר גִּימְלָמָגָגָי . אַמְּטָנָסָן זִין מִזְמָרְתָּא כָּחָבָד מִזְמָרְתָּא טְוָאָלָג יְפָנָעָמָלָן . אַגְּגָרְךָ פָּוּן גִּיְזָן הוּגָרָט הַמְּרָאָמָטִי :

פ

קְתֹוֹעַ יָמָן : " דִי קְמוֹתָקִין תָו וו' ו' : " מֵהַלּוּבָן
ו' : בֵּין תְּהָרֶט גִּימָגֶט . קְהֻק אַמְלָגֶד עַט וְעַט
תָוּן דִי פְּדָגְנִיעָן נָזְקוֹוָן נָזְדָר וו' יַסְסָן . אוֹג דִי אַמְלָגֶ
טוֹיךְ נִיטְטָמָג נְפָבָן . דַטְן וו' זִינָן טוֹן מָוּן וְעוֹסֶט
גִּיאַהֲרָעֶט . מָז דַר חַפְרָוָתִיגְגָּזְבָּסְטָן וְאַחֲט : " אַמְלָגֶ
אַזְנָן מָפְרוֹמְזָעֶט וו' טַיְטָן : אָז זַעַחַת דְּמָן מָלִי סְמָגָן
בְּכָ" דִי גִּימְפָנְגָּט . דַט וו' זִין הַזְוֹ שָׁר וְמַרְגָּן תָוּן וְעַט
גַּעַל מִינְדָּר פְּסָט מִיְּגָנוֹטִי אַמְלָגֶד נָזְטָן וְוּסְמָרְבָּסְטָן בְּמָלָך :

וְזַהֲלָא מעריקט זיך די הילעטערידיגט זונטער נישאנטג טון
געמפלן פון . זוח זיין אקייק גיאוירין זיין פֿר
פֿאנַצְנַכְנֶג . ווֹתס ענד האט בּוּ רְטָק מִן פֿאנַג טון דע
אנַחֲתָה נְבִיחָת גִּוְתָּג : מְבֻרְכִּיס רְזָק יְמָנָד . נְאָר
אלענִיק המא בעיגנטט דע מוק גָּלוּק . וְעַזְלָעָג מְנוּנָע טוֹרְמָפָע
די זָהָן הַיְשׁוּרִינִיק : זַיְנָק מֵאַזְנָק מֵזַע
סְמַחְנִין גַּמְרוֹן מִן דִּי גּוֹטִי גְּדוּלָּתִיקִיט זָהָן קִיסְר
אַלְלִיבְּנָדָד . אַמְּנַכְּר אִיט הַלְּעָד הַפּוֹרִיסְט גִּידּוֹלָעַן
הַלְּעָט גִּיעָרֶט : אָגָן תְּנִינָמָתְיִעָן זַיְנָן חַיְלָן גִּימָתְלָעַן
אָגָן טְמַחוֹן טָהָרָן סְדָרָמְלָעַן (אַטְפָּע) : דָעַן זְעִירָה אַלְמָת
טָהָרָן טְמַחוֹן זָהָן סְדָרָמְלָעַן (גִּימָרָן) :

פערלאזען די גרעניצען פון רוסלאנד, האבען מיר אליאו שווין געהאָט אַ גענויום בעריכט וועגן זיין צוריקצוג אין אַ אַידישער אויסגאנבע²⁾. אַיך מות, לײַדער, ג. ריזען ען פערשאָפֿעָן אָן ענטוטוישונג: דער „ריַקְצֶּגֶג“ האָט צו דער אַידישער השכלה-היטעראטור קיינַ שִׁיכְתָּה; זיין ערשיינונג אַיז פון שטאָנדפֿונְקְטַּ פון דער אַידישער לִיטְעָרָאָטְרָאָגָעָ שִׁיכְתָּה אַיגַּעֲנְטָלִיךְ אַ צּוֹפְּלִיגְגָּרְ פֿאָקְטַּ, וְאַסְטַּה אַטְּ זִיךְ גַּעַנְמָעַן פָּן זִיטְיְגָעָ אַומְשְׁטָעְבְּדָעָן, וְוּלְכָעַ האָבען נִישְׁתַּגְעָה אַטְּ טָהָן מִתְּ השְׁכָלָה-שְׁטוּבָנְגָעָן. די בראַשׂור האָט בְּכָל אָן אַינְטְּרָעָסָאנְטָה הִסְּטָאָרָאָעָן אָן זַיְהָאָט אַיז אַיהֲרָ צִיטַט אַרְיוֹסְגָּעְרָפְּעָן פֿיעָלָטָםְלָעָן אַיז גָּאנְץ אַירָאָפָעָ. באָלָד נַאֲךְ נַאֲפָלָעָאָןְסָ אַבְּטָרָעָטָעָן פָּן מַאֲסָקָוָעָ האָט דער דִּיטְשָׁר אַפְּצִיךְ ע. פְּפָל Ernst v. Pfuell פֿעָרְפָּאָסְטָ אַברְאָשָׁוָר: „Der Rückzug der Franzosen“.

דאָס אַיז גַּעַוְעָן דִּירְשָׁטָעָ יְדִיעָה, וְאַס אַירָאָפָעָ האָט בעקומוּן וְזַעֲגָן דַּעַרְ שְׁרָעְקְלְעָכְעָרְ מְפָלָה, וְוּלְכָעַ האָט אַיז רְוָסָלָאָנד גַּעַז-טוֹאָפָעָן נַאֲפָלָעָאָןְעָן אַיז סּוֹף יְאָהָר 1812. אַיז דִּי אַפְּצִיכְעָלָעָ בעריכטְעָן פָּן דַּעַר פְּרָאָנְצְּיוֹזִישָׁר מִילְּיטְרָאָלִיטְוָנָגְ האָט מַעַן דַּעַס אַמְּתָּסְטָעָמָאָ טִישְׁ בְּעַהְאָלָטָעָן. אַיז אַפְּלָוָ אַיז דִּי אַינְטְּמָעָ בְּרִיףְ צַוְּ זַיְן פְּרוּיָ, דַּעַר קִיְּיעָרִין מַאְרִיאָ לְזַיְעָ, האָט נַאֲפָלָעָאָן כְּסֶדֶר גַּעַרְבִּיבָּעָן, אַיז אַלְּזָ גַּעַט אַיז אַרְדוֹנוֹגָגָ. פְּפָלָס בְּרָאַשׂור האָט גַּעַזְאָלָט עַפְּנָעָן אַירָאָפָעָ דִּי אַוְיָגָעָן אַיז אוּפְּדָעָקָעָן דַּעַם בִּיטְעָרָעָן קְלָאָפָ, וְאַס נַאֲפָלָעָאָן האָט בעקומוּן. וְוַיְיָסָט אַוִּסָּ, אַיז גְּלִיךְ גַּעַשְּׁפָעָן גַּעַוְאָרָעָן אַגְּהִימָּעָ אַרְגָּאָנִי-זָאַצִּיָּעָ, וְוּלְכָעַ האָט זִיךְ גַּעַשְׁטָעָלָט דַּעַם צְוּוּק — וְאַס בִּיטְעָרָעָן וְזַעֲגָעָן דַּעַם צַו אַינְפָאָרָמִירָעָן דִּי אַירָאָפָעָאָישָׁ גַּעַזְלָשָׁאָפְּטָלִיכְעָ מִיְּנָוָגָ אַיז וְאַס מַעְהָר פְּעַרְשְׁפִּיטִיטָעָן פְּפָלָס בִּכְעָלָן אַיז פְּעַרְשִׁידָעָנָعָ אַוְיָגָעָן. די בְּרָאַשׂור אַיז אַבְּגָעְדָּרָקָט גַּעַוְאָרָעָן אַיז יְאָהָר 1813 אַיז אַלְּעָ אַירָאָפָעָהָיָה הַוִּיפְּטִישְׁפְּרָאָכָעָן. וְוַיְיָסָט אַרְבִּיבִּתְּ אַיז גַּעַפְּהִרְתָּ גַּעַז וְאַרְעָעָן, אַיז צַו זַעַחַן פָּן דַּעַם, וְאַס דִּי פְּעַטְעָרְבָּוְגָעָרְ מְלוֹכָה-בִּבְּלָאָטָעָקְ האָט אַיז אַיהֲרָ בְּעַזְיָץ 23 פְּעַרְשִׁידָעָנָעָ אַוְיָגָעָעָן פָּן פְּפָלָס בְּרָאַשׂור, אַיז אַקְּלָאַדְעָיְוָוָסְטָעָ בְּעַוְאָסְטָעָ זָאַמְלָוָגָ פָּן דְּרוֹקְזִיאָכָעָן אַיז מַאְטָעָרִיאָ-לְעָן וְזַעֲגָעָן דַּעַם קְרִיעָגָ פָּן יְאָהָר 1812 (אַיז נִיְּבָאָרִיסָאָוָ, מִינְסָקָעָר גּוּבָ). האָט פְּעַרְמָאָגָט 36 אַוְיָגָעָבָעָן פָּן דַּעַמְזָעָלָבָעָן בִּכְעָלָן. וְאַהֲרָשִׁינְלִיךְ זַיְיָ-גַּעַוְוָעָן נַאֲךְ אַנְדָּרָעָ אַוְיָגָעָבָעָן, פָּן וְוּלְכָעָ עָס אַיז נִיט גַּעַבְלִיבָּעָן קִיְּין אַיז עַקוּמְפְּלִיאָרָ.

דַּעַר „קָאָרְסִיקָּאָנְעָרְ לִיבָּ“ אַיז, אַמְּתָּה, גַּעַוְוָעָן שְׁטָאָרָקְ פְּעַרְוָאָנְדָעָטָ, אַבָּעָרָ נִיט אַוְמָגָעָוָאָרָפָעָן, עָרָ אַיז נַאֲךְ דְּרוֹוְיִילָגָ גַּעַוְוָעָן בֵּי דַּעַר מַאְכָטָ, אַיז דֻּרְיִבְּרָעָרָ האָט דִּי אַינְפָאָרָמָאָטִיוּעָ אַגְּמִיטָאַצִּיָּעָ גַּעַגְעָן אַיְהָם נַאֲךְ גַּעַ-

²⁾ „וַיְיָוָא-בְּלָעְשָׁר“, בָּנְדָ 1, נֶומָ 3, ז' 203—

מוות געפיהרט וווערען זעהר פארזיכטיג. בי אלעמען אין זכרון אי נאך געווען פריש, ווי נאפאלאען האט אין יאהר 1806 געהיסען דערשיסען דעם דייטשען בוכהענדער פאלט, דערפהאר וואט יונער האט געהים פערשפֿרײַט אַ בוֹך מִיט שָׁאָרְפַּע בְּעַשְׂׂוֹלְדִּיגְּנוֹגְּנָעָן גַּעֲגָעָן דַּעַם פְּרָאַנְצְּזִוִּישָׁן קִיְּזָעָר. די אַרְוִיסְגַּעְבָּר פָּוֹן פְּפּוֹלִס בְּרָאַשְׂׂוֹר הַאָבָּעָן אַבְּגָהָהִיט די שְׁטְּרָעְגָּסְטָע פְּאַרְוִיסְטִיקִיט; זַיְּהַאָבָּעָן נִיט אַנְגָּעוֹזָעָן דַּי רִיכְּטִיגָּע עַרְטָעָר, וּאוֹ דָּאָס בִּיכְּעָל אֵין גַּעַדְרוֹקֶט גַּעַוְאָרָעָן, אֵין זַיְּ פְּלִיגְּגָעָן שְׁטָעָלָעָן פָּאַלְשָׁע נָעָמָעָן פָּוֹן פֻּרְשִׁידְעָנָע שְׁטָעָטָט (צ. ב. סְמָאַלְעָנָסָק, שְׁטָאַקָּהָלָם, וּוַילְנָעָ, טְרִיעָטָט), גָּאָר נִיט בְּעַצְּיְיכְּעָנָעָן דַּעַם דַּרְוָקִּירָטָט, אַדְעָר אַנוֹיְזָעָן סְתָּם: „דייטְשָׁלָאנְד“.

די צוּוִי אִידִישׁ עַקְוּמְפְּלִיאָרָעָן פָּוֹן פְּפּוֹלִס בִּיכְּעָל, וּוֹאָס זַיְּבָעָן דָּרְגָּאָגָעָן בֵּין אִיצְּט, בְּעוֹוִיּוֹן, אֵין דַי גַּעַהְיָמָע אַרְגָּאַנְצִיכָּע האַט אַרְוִיסָּט גַּעַגְּבָעָן זַיְּן בְּרָאַשְׂׂוֹר אוֵיךְ אַוִּיךְ אִידִישׁ. מַעַן קָאָן אַבָּעָר צְוִיפְּלָעָן דָּרְגָּיָן, צַי זַיְּ אַיְּזָאַבְּרוּצָעָט אֵין גַּעַדְרוֹקֶט גַּעַוְאָרָעָן טָאַקָּע אֵין וּוַילְנָעָ. עַס אַוְמִישָׁנָע נִיט רִיכְּטִיגָּע, כְּדֵי צַו פֻּרְשִׁוֹשָׁעָן דַי שְׁפָרוֹעָן. וּוֹעָן אַיךְ הַאָב מִיט אַיאָהָר צְוָאָנְצִיגָּג צְוִיקָּמָן עַקְוּמְפְּלִיאָר פָּוֹן „ריְקְצָגָן“ בְּעוֹוִיּוֹן דַּעַם בְּעַד וּוֹאָסְטָעָן בִּיבְּלִיאָגְּרָאָפָּה שְׁמוֹאָל וּוַינְעָר, האַט עַר מִיר גַּעַזָּגָט, אֵין יַעֲנָעָר טָאָג אֵין פָּאָר אַיְּהָם גַּעַוְוָן אֵגְּרִיסְטָר יְוָמְטוּבָ: עַר האַט דָּרְעָזָהָן אַיךְ אִידִישׁ בָּזָה, פָּוֹן זַוְּלָכָעָן עַר האַט קִינְמָאָל נָאָך נִיט גַּעַהְעָרָטָט. לְיִיט זַיְּן בְּקָשָׁה, הַאָב אַיךְ פָּאָר אַיְּהָם בְּעַשְׁטָעָלָט אַפְּאַטְגָּרָאָפִישָׁע קָאָפִיעָ פָּוֹן דַּעַם גַּאַנְצָעָן בִּיכְּעָל. דַּעַר פֻּרְשְׁטָאַרְבָּעָנָר גַּרְוִיסְטָר בִּיבְּלִיאָגְּרָאָפָּה אֵין נִיט גַּעַוְוָן בְּעַקָּאנְט מִיט דַּעַר גַּעַשְׁיכְּטָע פָּוֹן פְּפּוֹלִס בְּרָאַשְׂׂוֹר, וּוֹאָס אַיךְ הַאָב דַּאֲ אַיבְּעָרְגָּעָנְבָּעָן. אַבָּעָר בַּיּוֹם עַרְשָׁטָעָן בְּלִיק אַוְיפְּן „ריְקְצָגָן“ האַט עַר מִיר גַּלְיָיךְ אַרְוִיסְגַּעְזָאָט זַיְּן מִינְוָנָג, אֵין וּוְעָדִילָג די אַוְתִּיחָה אֵין דָאָס בִּיכְּעָל גַּעַדְרוֹקֶט נִשְׁתָּאָן וּוַילְנָעָ. מִיר דָוְכָּט, אֵין אַיךְ דַי שְׁפָרָאָד אֵין דַּעַר גַּאַנְצָעָר סְטִיל פָּוֹן „ריְקְצָגָן“ בְּעַשְׁטָעְגִּיגָּעָן די השְׁעָרָה פָּוֹן דַּעַם בְּעַרְיָהְמָטָע בִּיבְּלִיאָגְּרָאָפָּה.

נוֹר אַוִּיב דַּעַר „ריְקְצָגָן“ האַט אַפְּלִילּוּ קִיּוּ שִׁיכְּתָּה נִיט צָום אַנְהָוִיב פָּוֹן דַּעַר אַדִּישָׁעָר הַשְּׁכָלָה-הַלְּטָעָאָטוֹר, אֵין עַר אַבָּעָר זַעהָר אַנְטָעָרָעָסָאָט אֵין אַנְגָּדָעָר, הַיְּסָטָאַרְיָשָׁע הַיְּנוֹזִיכָּט: צְוִוְּשָׁעָן דַי פְּעַלְקָעָר, וּוֹאָס דַי גַּעַ-הַיְּמָע אַנְטִינְאַפְּאַלְעָזָנִישָׁע אַרְגָּאַנְצִיכָּע האַט דָוְדָע דַעַם „ריְקְצָגָן“ גַּעַ-פִּיהָרָט אַיהֲר אַינְפָּאַרְמָאַטִּיוּעָ פְּרָאַפְּאַגְּאָנְדָע, האַט זַיְּ נִיט פֻּרְגָּעָסָעָן אַוִּיךְ אֵין אַידָּעָן. זַיְּ האַט גַּעַפְּנוֹנָעָן פָּאָר נַוְיִטְיָג צַו וּוַיְרָקָעָן אַיךְ אַוִּיךְ דַעַר אַיְּ-דִישָׁעָר גַּעַזְעָלְשָׁאַפְּטָלְכָעָר מִינְוָנָג. מִיר הַאָבָּעָן אַלְזָאָד פָּאָר זַיְּ נָאָך אֵין בְּעוֹוִיּוֹן פָּוֹן דַעַר בְּעַדְיְתָעָנְדָעָר דָאָלָע, וּוֹאָס די לִיטְוִוִּישְׁ-דִּירִיסִישָׁע אַיְּדָעָן הַאָבָּעָן גַּעַשְׁפִּיעָלָט אֵין דַעַר צִיְּטָ פָּוֹן דַעַר רֹסִישְׁ-פְּרָאַנְצִיזִישָׁע מְלָחָמָה.

פָּרָנָה אַרְצִיִּתְיִגְעָן לְעַבְעָנָס־שְׁטִיגָּעָר

די אַמָּלִיגָּן אַידִישׁע פָּאַסְט

ווען מען רעדט בי אידען וועגן ערמיצענס אונפיניקטליךיט, ווי צעלט מען זיך געוועהנליך מכח דער „אַידִישׁע פָּאַטְשֶׁטֶת“. ס'אייז פאַראָהָן פיעל גלייכווערטלעך אוֹן אַנְעַקְדָּאַטְעָן וועגן דעם, ווי די אַיִדְישׁע פָּאַסְט פָּלָעָגֶט שְׂטָעַנְדִּיגֶג, אַרְיֵינְפָּאַלְעָן אַין פֿערְ שְׂיִדְעָנֶע טוֹתֶן. מען דערצעהלט, צומ בִּישְׁפְּיעַל, אַז אַיְנְגָּעָר אַסְוחָר האַט אַמְּאָל אַבְגָּעָרְעָדָט מִיט דֻּעָם, „פָּאַטְשֶׁטֶת“ — דֻּעָם בעַלְעָגָלה, עַד זאל אַרְיֵינְגָּעָהָן צו אַיהֲם זוֹנְטָאָגְמָאַנְטָאָג, כִּדְיַי מִתְצֹוֹנְעַהָמָעָן אַנוּטְיֵינְגָּעָן בְּרִיף. יַעֲנָעָר אַיִז אַבְעָר נַאֲך דֻּעָם בְּרִיף גַּעֲקוּמָעָן עַרְשָׁת אַיבָּעָר אַכְטָטָאָג מָאַנְטָאָג. אוֹן אַז דֻּעָם סְוחָר האַט אַיהֲם דַעֲרָפָאָר אַוְסְגָּעָרְעָדָט, האַט דֻּעָם בעַלְעָגָלה אַיהֲם קָלָר גַּעֲבָעָן צוֹ פָּעָרְשָׁתָהָן: „אַיִהָר האַט גַּעֲזָגָט זוֹנְטָאָגְמָאַנְטָאָג. האַט אַיהֲר גַּעֲמִינָט דִּינְסְטָאָגְמִיטְוָאָג. האַב אַיך גַּעַד דַעְרָפָט אַרְיֵינְגָּעָהָן דַעְגָּרְשָׁטָאָג. דָאַס אַיִז אַבְעָר כְּמִיעָט וּוּי עַרְבָּשְׁבָת, דַעְרָבָעָר בֵּין אַיך גַּעֲקוּמָעָן הַיְנָטָה“. אַז אַז אַנְדָּעָר עַרְצָעָהָלוֹג, אַז דֻּעָם בעַלְעָגָלה מִיט גַּאנְצָע אַכְט טָאג שְׁפָעְטָעָר נַאֲך דֻּעָם אַבְגָּעָרְעָדָטָעָן טָעָרָן מִין אַרְיֵינְגָּעָפָאָלָעָן נַאֲך דֻּעָם בְּרִיף, אַפְּעַרְשָׁמִיעָטָעָר אוֹן פָּוּרְהָאוּנָעָט, פָּעָרְטָשָׁעָפָעָט זִיך בִּים שְׂוּעָל אַז אַנְדָּעָרְגָּפָאָלָעָן. אוּפְּהָיוּבָנְדִּיג זִיך, האַט עַר אַזְּג גַּעַתָּהָן: „אַט דָאַס קָוְמָת פָּוּן אַילְעָנִישׁ!...“

אוּיפְּ דַעְרוּעָלְבָעָר טָעָמָע אַז דַא נַאֲך אַזְּעָלְבָעָר וַיְצַעַן אַזְּעָמָוֹת. צַוְהָעָרְעָנְדִּיג זִיך צוֹ זַי, קָאָן אַוְיסְקָוּמָעָן, אַז דַי „אַיִדִישׁע פָּאַסְט“, וּוָאַס האַט אַיִן אַמָּלִיגָּע יַאֲהָרָעָן עַקְוִיסְטִירָט אַזְּ רָוְסָלָאָנָד, האַט זִיך טָאָקָע שְׁטָאָרָק אַוְיסְגָּעְצִיְיכָעָנָט מִיט אַיהֲר גַּרְוִיסָעָר אַונְפְּינְקָטְלִיכְיִיט. אַאַמְּיִי גּוֹנָג וְעַגְעָן אַיהֲר וּוֹלָט אַבְעָר גַּעֲוָעָן פָּאָלָש, נִית גַּעַשְׁטִימָט מִיט דֻּעָר וּוּרְקִילִיכְיִיט. אַז אַדְרָעָמָע אַיִדְישׁע דַי דַעְמָלְטִיגָּע אַיִדִישׁע פָּאַסְט גַּעַד אַרְבִּיטִיט גִּכְעָר, גַּעַנוּיָעָר, אַיִדְעָר דַי דַעְמָלְטִיגָּע רַעֲגִירָוּנָס-פָּאַסְט, אַז יַי פָּלָעָגֶט גַּאנְצָע אַפְּט דַי אַינְטָעָרְעָסָעָן פָּוּן דַי אַיְנוֹאַיְנָעָר בְּעַדְעָנָעָן פִּיעָל בְּעַסְעָר, אַיִדְעָר דַי פָּאַסְט-אַנְשָׁטָאַלְטָעָן פָּוּן דֻּעָר מְלוֹכָה.

כִּדְיַי אַרְגָּאַנְיִאָצְיִע פָּוּן דֻּעָר פָּאַסְט אַזְּ אַיהֲר אַרְבִּיטִיט זַאל קָאנָעָן גַּעַהְעָרִיג בְּעַפְּרִיעְדִּיגָּעָן דַי בְּעַדְעָרְפִּינְשָׁעָן פָּוּן דֻּעָר בְּעַפְּעַלְקָרְנוֹג, אַזְּ בְּעַזְוַנְדָּעָרָס פָּוּן דַי גַּעַשְׁעַפְּטָלִיכְעָרְקִיְיָעָן, זַיְנָעָן נְוִיטִיג אַגְּנָצָע רַיִיה גַּעַוְוִיסָע בְּעַדְיְנְגְּוָנְגָעָן. מִיר וּוּלָעָן דַא אַנוּזְיָזָעָן בְּלוֹזָן אוּיפְּ אַיְנִיגָּע, סָאמָע וּוּכְטִיגְסְּטָע: 1) דָאַס לְאַנְדָּעָמָז פָּעָרְמָאָגָעָן אַגְּנָזְגָּוּנְדָע צָהָל פָּאַסְט-

אנשטיינטאלטען, איזוי דאס יעדערער, ווואר ער זאל ניט לעבען, זאל האבען-די מעגליכקייט גריינג אבצושיקען און בעקומווען בריף; (2) דער פאסט-טאראיף מוו זיין א ביליגער, און דאס בעצאהלען איהם, ווי בכל דאס אבשביען און בעקומווען בריף, דארף ניט זיין פערבולוטס פון צייט; (3) יעדערער, פאַרמאַלְיטעטען, שווריגקיטטען און פערבולוטס פון צייט;

וועוֹאָס שיקט אָב אָ בריף, דארף זיין בעוואָדענט, אָז דער בריף וועט צוּ גאנשטעטלט ווערטען פִּינְקְטְּלִיךְ, מעגליכסטס גיבער אָז אוֹ אַיְדְּעָר ער וועט אָנְקוּמוּן צוּ דעם, פָּאָר ווערטען ער אַיְזְעַט, וועט אַיהם קִינְגֶּר ניט דורךלייענען.

את די הוייפט-בעדיניגונגנון, אן וועלכע עס ווונדט זיך דער נאר-
מאלעэр פאסט-פערקעהר, האבען אין רוסלאנד אלע מאל געפעהלט. די
צאהל פאסט-אנשטאטלטען איז דא שטונציג געווען זעהר קליען. אין
סוף פון 19-עטן יאהרונהנדערט, למשל, האט גאנץ רוסלאנד געהאט נור
פאסט-אפיקסם, בשעת ענגלאנד האט פערמאט 20,400, דיטש-
לאנד—33,220, די פעראייניגטש שטאטען—71,260. דערבי דארף מען
געהמען אין בעטראקט רוסלאנדס געוואילדיגען שטח, אין פערגלאיך מיט
אנדרער לענדער, און די גרויסע וויטקייט פון אין רוסישען דארף צום
אנדרערן. אין יאהר 1897 איז אפיקסלו אין אוז צענטראלאעד גוברנייע,
וועי די מאסקווער, דורךניטליך אויסגעקומען אין פאסט-אפיקס אויף 116
דערפער, און אין דער נאהענטער צו מאסקווע, טווערער גוב. זינען גע-
ווען געגעבען מיט אין פאסט-אפיקס אויף גאנצע 276 דערפער. אויף
יעדע צעהן טויזענד אינואויאינער האט דאן ענגלאנד געהאט 5 פאסט-
אפיקסם, דיטשלאנד—6, די פעראייניגטש שטאטען—10, שוויז—11,
און רוסלאנד—נור 7 צעהנטעל פון א גאנצער פאסט-אנשטאטלט אויף די
זעלבלע צאהל אינואויאינער. עס זינען געווען אין רוסלאנד אוזעלכע פער-
ווארפנען פונקטען, וואלהין די פאסט פלאגט צוגעשטעלט זוערטן נור
איינמאל אין יאהר. ס'אי א בעווארטער פאקט, או די נאכרייכט ווע-
גען דעם טויט פון'ס קיזער אלעקסאנדר דעם דרייטען איז אין אייניגגע
וועיטה ערטער אングעקומען ערשת אין א יאהר ארום.

אחוֹז דער אויסערסט אונגעניגענדער צאהָל פֿאסְט-אנשְׁטַאלְטָעָן, איז
איין רוסלאָנד זעהָר אַלְאָגָע צִיטְ גָּעוּזָן אָן אַנדָעָר אָוּמְשָׁטָאָגָד, וּוָאָס
הָאָט שְׁטָאָרָק גַּעַשְׁטָעָרט דֵּי פֿאסְט-פֿערְבִּינְדוֹגָן. אָן אַלְעָ צִוְּיוּלְיִזְּרֶטֶע
לְעַנְדָּעָר האָט מַעַן שְׁוִין מִיט פֿיעַל יְאָהָרָעָן צְרוּקָ פֿעַרְשָׁטָאָגָעָן, אָן דֵּי
מִלְּכָה דָּאָרָף זִיךְ נִיט שְׁרַעַקְעָן פֿאָרָן דְּעַרְלָעָגָעָן צָו דַּעַר פֿאסְטָן, אָן דַּעַר
גּוֹט אַיְינְגָאָרְדָעָנְטָעָר אָן בִּילְגָאָר פֿאסְט-פֿערְקָעָהָר אָין הָעֲכָסָט וּוַיְכָטִיגְ
פֿאָר דַּעַר עַנְטוֹיקְלוֹגָג פֿוֹן דָּעַם גַּעַשְׁפְּטָלְיכָעָן לְעַבָּן. דֵּי רָוּשִׁישׁ רַעַ-
גִּירָּוֹגָג, פֿערְקָעָהָרְט, האָט זִיךְ זַעהָר לְאָגָג פֿעַסְט גַּעַהְאָלָעָן אָן דָּעַם קוֹקָ.

או די פֵּאַסְט דָּאָרֶף בְּריַינְגָעַן הַכְּנָהָה; נִיטּוּר מַעַן טָאָר נִיטּ צָו אַיהֲרָ
דָּעַרְלָעַגָּעַן, נִיטּוּר מַעַן מוֹזָן אַיהֲרָ האַבָּעָן וּוֹאָס מַעַהָר אַיְינְקוֹנְפָט. דָּעַרְיָ
בָּעָר אַזְּוֹן דָּעַר טָאָרִיף פָּאָר אַיבָּעַדְשִׁיקָעַן בְּרִיףּ אַ צִּיְּתָן לְאָנָג גַּעַוּעַן זַהָר
אַ טִּיעָרָעָר. עַס האָט וִיךְ גַּעַוּנְדָט אַן דָּעַר וּוּיְטִיקִיט, וְאוֹהָהָן דָּעַר בְּרִיףּ
איַז גַּעַגְּאַגְּעַן. רְוָסְלָאנְדָן האָט אַמְּאָל גַּעַהָאָט בֵּין 700 פְּעַרְשִׁידְעַגָּעַן פֵּאַסְטָ
טָאָרִיפָעַן. נִיטּוּר אַזְּנָן יַאֲהָר 1839 האָט מַעַן גַּעַמְצָכָט אַ גַּעַוּיסָע פֻּרְגְּרִינְ
גַּעַרְגָּגָן אַזְּנָן אַיְינְגְּעַפִּיהָרֶט בְּלוּזָן 52 טָאָרִיפָעַן, לִוְיָטּ דָּעַר צָהָל גַּובְּרִינְיָ
וּוֹאָס רְוָסְלָאנְדָן האָט דָּאָן פְּעַרְמָאנְט. יַעֲדָעּ גַּובְּרִינְיָ האָט גַּעַהָאָט אַיהֲרָ
אַיְינְגְּעַם טָאָרִיףּ, אַזְּנָן פָּאָרֶן אַיבָּעַדְשִׁיקָעַן אַ בְּרִיףּ אַזְּנָן אַנְדָּעָר גַּובְּרִינְיָ
הַאָט מַעַן גַּעַרְעַבְּעַנְטָן אַן אַנְדָּעָר גַּעַצְּחָלָטָן; אַיְיבּ דָּעַר בְּרִיףּ אַזְּנָן דָּרְכְּגָעָ
גַּעַגְּגָעָן עַטְּלִיכָּעָ גַּובְּרִינְיָ, פְּלַעַגְּתָן מַעַן נַעַמְעָן אַן אַנְדָּעָר פְּרִיאָן. אַזְּנָן
אַיְיבּ דָּעַר בְּרִיףּ אַזְּנָן גַּעַוּעָן אַדְרָעִיסְרֶט קִיְּין אַוִּיסְלָאנְדָן, אַזְּנָן דָּעַר מַקָּח וּוֹיָ
דָּעַר גַּעַוּעָן אַן אַנְדָּעָר. דָּעַר פֵּאַסְטָ-טָאָרִיףּ אַזְּנָן גַּעַוּעָן גַּעַיָּ
וּוֹעָן זַהָר אַ טִּיעָרָעָר, נִיטּוּר אַזְּנָן דָּאָס בְּעַצְּחָלָעָן אַיהֲרָ אַזְּנָן גַּעַוּעָן פְּעַדְ
בּוֹנְדָעָן מִיטּ שְׂוּוּרִיגְּקִיטָעָן. אַיְנְהִיטְלִיכָּעָ פֵּאַסְטָ-מְאַרְקָעָס זַיְנָעָן אַזְּנָן
רְוָסְלָאנְדָן אַיְינְגְּעַפִּיהָרֶט גַּעַוְאָרָעָן עַרְשָׁתְמִיטָן. קִיְּין
פֵּאַסְטָ-קָאַסְטָעָנָס אַזְּנָן אַמְּאָל אַזְּנָן גַּעַוּעָן. זַיְנָעָן אַיְינְגָעָרָ
אַבְּשִׁיקָעַן אַ בְּרִיףּ, הַאָט עַרְאִים גַּעַמְוֹזָט בְּרִיאְנְגָעָן אַזְּנָן פֵּאַסְטָ-אָפִים. דָּעַר
בְּעַמְטָעָר פְּלַעַגְּתָן דָּאָס אַבְּוֹאַגְּיָעָן דָּעַם בְּרִיףּ אַזְּנָן בְּעַשְׁטִימָעָן, וּוּפְיִיעָלָמָעָן
דָּאָרֶףּ פָּאָר אַיהֲרָ בְּעַצְּחָלָעָן, לִוְיָטּ דָּעַר וּוּיְטִיקִיט אַזְּנָן וּוֹאָגָּ. דִּי רְוָסִישָׁ
פָּאַבְּרִיקָעַן הַאַבָּעָן דָּאָן גַּעַרְבִּיטָן נִיטּוּר גְּרָאָבָעָן, זַהָר וּוּאַגְּיָעָ סָאַרְטָעָן פָּאָ
פִּיר (דִּינְעָן, אַזְּוִי גַּעַרְפָּעָנָעָן „פֵּאַסְטָ-פְּאָפִיר“) הַאָט מַעַן זַיְנָעָן אַגְּגָהוּבָעָן אַזְּנָן
רְוָסְלָאנְדָן פָּאַבְּרִיצְיָרָעָן פִּילָּ שְׁפָעְטָעָר), אַזְּנָן דָּאָס הַאָט נַאֲךְ גַּעַהָעָנָרָט
דִּי פֵּאַסְטָ-הַזְּאוֹצָאָות, וּוֹאָס זַיְנָעָן אַזְּוִי גַּעַוּעָן זַהָר גְּרוּסָן. אַבְּשִׁיקָעַן
בְּרִיףּ הַאָט מַעַן נִיטּוּר גַּעַקְּאָנְטָן יַעֲדָעָן טָאָג — דָּעַרְוִיָּה זַיְנָעָן גַּעַוּעָן נִיטּוּר
בְּעַשְׁטִימָטָעָן טָאָג, אַזְּנָן דָּאָס אַיְינְגָעָן אַזְּנָן גַּעַוּעָן מִיטָּן בְּעַקְּמָעָן בְּרִיףּ.
וּוְיִילּוּ דִּי פֵּאַסְטָ-אַנְשָׁטָאַלְטָעָן זַיְנָעָן גַּעַוּעָן זַהָר וּוּינְצִיגָּ אַין צָהָל,
הַאָט מַעַן אַזְּיָּחָדָה אַבְּצָוְשִׁיקָעַן אַ בְּרִיףּ פָּוּן דָּאָרִיפִּישָׁ גַּעַגְּנָדָעָן אַזְּנָן אַפְּלִילָ
פָּוּן קְלִינְיָן שְׁטָעַדְלָעָד יַעֲדָעָס מַאֲלָ גַּעַמְוֹזָטָן אַזְּנָן וּוּיְטִיעָ רִיזְעָ אַזְּנָן
אַגְּרָעָסְעָרָעָ שְׁטָמָאָדָט אַזְּנָן דָּעַרְבִּי אַוִּיסְמָאַרְקִירָעָן, מַעַן זַאֲלָ אַחֲנָן נִיטּוּר
שְׁפָעְטִיגָּעָן דָּעַם „פֵּאַסְטָ-טָאָג“, אַנְטִית הַאָט מַעַן גַּעַנְדָּאָרָט וּזַיְנָעָן אַזְּנָן שְׁטָמָאָדָט
אַזְּנָן וּוּאַרְטָעָן, בֵּין דִּי פֵּאַסְטָ וּוּעָטָן וּוּידָעָר אַגְּבָּהָמָעָן בְּרִיףּ. אַזְּנָן וּוֹעָן עַמִּיָּ
צָעָר הַאָט שְׁוִין, אַפְּטָמָאָל נַאֲךְ פִּילָּ מִיה אַזְּנָן צִּיְּתָ-פְּעַרְלָוּסָט, אַבְּגָעָבָעָן
זַיְנָן בְּרִיףּ צָו דָּעַר פֵּאַסְטָ, הַאָט עַרְנִיטָן גַּעַקְּאָנְטָן כָּאָטָשָׁ מַעַהָר וּוּנְיִגְעָר גַּעַיָּ
נוֹי בְּעַרְעַכְעָנָן, זַיְנָעָן עַרְ וּוּעָט אַגְּקָוּמָעָן צָו יַעֲנָעָם, אַזְּיָּחָדָה וּוּמְעָנָס נַאֲמָעָן
עַר אַזְּנָן גַּעַוּעָן אַדְרָעִיסְרֶט. בְּרִיףּ פְּלַעַגְּיָעָן זַיְדָאָ צִּיְּתָן וּוּאַלְגָּרָן, בֵּין מַעַן
הַאָט זַיְיִ אַבְּגָעָשִׁיקָט, אַזְּנָן דִּי פֵּאַסְטָ הַאָט בְּכָל גַּעַתְּהָאָן אַיהֲרָ זַיְקָ אַהֲן

אלילעניש, פאואליגען. די וועגן אין רוסלאנד געווען זייןן שלעלט (דען שאסען, צום ביישפיעל, צוישען פערטערבורג און ואראשע האט מען אנגעההויבען צו בויען ערשות אין יאהר (1840), און דאס אין געווען א גרייסער שטער פאר א רגעעלמעטיגען פאסט-פערקעה. אוסער דעם, ואס די פאסט פלאגט שרעקליך פערשפערטיגען, האט קינגער ניט געאנט זין זיכער, או זיין בריך ווועט בכלל דערגען צו דעם, צו וועז מען ער אין אדרעס'רט. דער פאצ'יטיגער פאסט-מייסטער אין גאנגלס בעריהמטער קאמדייע „רעוויזאָר“, וועלכער האט לעיב געהאט דורכז'ר קוקען די בריך, ואס מען האט איהם פערטרויט, אין ניט געווען קיין אויסנאהם. די פאסט-בענטמאט האבען אהן שומ צערמאניעס געעפנט יונגע בריך, ואס האבען זיך זי געווארפען אין די אויגען, און ווען דער אינחהאלט האט זיך ארויסגעויזע פאר אינטערעסאנט, פלאגען זי דעם בריך איבערלאען בי זיך, אליען האבען פון איהם „הנאה“ און געבען איהם ליינגען אויך זיירע פרײַנד און בעאנטען. די דעםאלטיגע רושישע וושאנדארמעריע האט גאנץ ערנסט רעווידירט די פאסט-פערברינדונגגען. ווען איהר בעקענט זיך מיט די ארכיוידאקסומענטען פון דער „דריטער אַכטטילוֹג“, זעהט איהר קלאר, או איהר עאגנטען פלאגען זעהר אפט דעכטיג, און או פיעל אויספארשונגגען און פראצעען ווינען דורך די וושאנדארען פערפיהרט געווארען אויף' גראנד פון אַזעלכע איבערגעכאנט ערדער בריך.

חוליעב די איזאכען, וועלכע מיר האבען דא קורץ כאראקטעריזיטט.
 איז די דוסישׁ ריגירונגס-פאסט זעהר א לאונגע צייט שטארק אבען-
 שטאַנען פון די לעבענס-פֿאָדערוֹנוֹגָן. זי האט ניט געקאנט בעפּריעדיגען
 די בעדערפֿעַנְיִשׁען פון דעם האנדעלס-פֿערקעהָר, וואס האט אַנגעהַיְבָּעָן
 צו וואָקען און זיך ענטוֹיקָלָעָן. בעזונדעָרטס איזו דאס געוועָן צו שפֿירען
 אין דעם מעָרְבָּ-געַגְעַד און אין די ערטרער ביי דער גרענְצִיך מיט פריסען
 און עסְטְּרִיךְ (לייטע, ווייס-רוֹסְלָאנְד, וואָלִין א. אַן. וו.). וואו דער גאנצְעָר
 מסחר איז געלעגן און אידישׁ הענד. די אידישׁ האנדעלס-לְילִיט, וואס
 פֿיעַלְ פון זיַּה האבען געהאט געשַׁפְּטַלְיבָּעָ בְּעַצְּהוֹנוֹגָן אַוְיךְ מיט אוֹיסְלָאנְד, צו
 האבען ניט געקאנט יוֹצֵא זיין מיט דער דעם אלטיגער אַגְּנַעַטְאָנוֹגָעָר, צו
 ווענְגָּא אַינְגָּאָרְדָּעָנְטָרְ דַּעֲגַּרְוָנְגָּס-פאָסְטָ. זיַּה האבען זיך גענְוִיטִיגְט אַין
 אֶזְאָה פֿאָסְטָ-פֿאָפְּרָאָצָט, וואס זאל זיין מעָהָר פֿערצְזְוִיגְט, שטעהָן געהַנְטָרָעָר
 צו דער בעפּלְקָעָרְנוֹגָה, און וואס זאל אַרְבִּיטְעָן גִּיכְעָר אַון בִּילְגָעָר. דאס
 האט געפִּיהָרט צו דער זעלְבָּגָעָר זיך, וועלכָּעָמִיד בעמְזָרְקָעָן אַין דער צִיט
 פָּנוּ קִין רְגַעַלְמְסִיגָּעָ פֿאָסְטָ-פֿערְבִּינְדוֹגָה, האבען עַס אָוִיךְ זיך אַלְיָין גַּעַד

נומען יונע אַרגָּאַזְיָעַס, וועלכע זיינען געווען אין דעם בעזונדערס פעראיינטערעסירות, — די האנדווערקייד-צעכען און די אַנוּוּרְזִיטְעַטְעַן. ווי בעוואָאַסְטַ, האַבָּעַן די צעכען אין מיטעלאלטער געשפֿיעַלְט זעהָר אַ ווּבְּכִתְיָגָעַ רַאֲלָעַ אין דעם עַקְאַנְגָּמִישָׁעַן לְעֵבָעָן, — זַיִּי האַבָּעַן אין דעם גאנַּצְעַן לְאַנְדְּ רַעְגּוֹלִיךְרַטְדַּי אַוְיסָאַרְבִּיטִינוֹגְ פָּוּן אַלְעָרְלִיְדַּי סְחוּרוֹתַ, אָום צַו בָּעַזְיִיגָּעַן די שַׂעֲלִיכְעַ קָאַנְקוּרְעַנְץַ; זַיִּי פְּלָעַגְעַן בעשטיימַן די מְקַחִים אַוְיףַ פֻּרְשִׁידְעַנְצַ פְּרָאַדְקְטַעַן, קָאַנְטְּרָאַלְיְרַעַן די בעצְיָהְנוּגְעַן צְוִוִּישְׁעַן די מַיִּידְ סְטוּרָס אָון אַרְבִּיטְעַרְ, אָון דַּגְּ. כָּדִי מִיטְרַפְּלָאַגְּ צַו פִּיהְרַעַן זַיִּירְ אַרְדְּ בִּיטְ, האַבָּעַן זַיִּי, נַאֲמִרְלִיךְ, גַּעֲמוֹת האַבָּעַן די מַעְגְּלִיכְקִיטְ צַו שְׁטַעַהְן אָין דָּעַגְּלָמְעַסְיָגָעַ שְׂרִיפְטִילְיכְעַ פֻּרְבִּינְדוּגְעַן מִיטְ די צַעַכְעַן אָין די אַנְדְּרָעַ שְׁטַעַטְדַּ, בעצִיְיטַעַנסְ שִׁיקְעַן אָון בעקְוּמַעְן אַלְעַ נַוְיִיגָּעַן דִּיעָותְ אָון פָּעַרְ אַרְדְּנוּגְעַן.

אוּיךְ די מִיטְעַלְאַלְטְּרִילְיכְעַ אַנוּוּרְזִיטְעַטְעַן האַבָּעַן גַּעֲמוֹת זָאַרְגַּעַן וועגְעַן דַּעַם, אָוּ זַיִּירְעַן סְטוּדְעַנְטַעַן, וָאָסְ פְּלָעַגְעַן אָין אַ גַּעֲוִיסְעַרְ צַאַהְלְ אַנְקְוּמַעְן פָּוּן וּוּיְתַעַסְטַע גַּעֲגַנְדְּעַן אָון אַפְּלִיְוְן פָּוּן פֻּרְעַמְדַע לְעַנְדְּרַעַ, זַאַלְעַן קָאַנְעַן דּוּרְכְשְׁרִיבְעַן זַיִּךְ מִיטְ זַיִּירְעַן עַלְטְעַרְן אָון הַיְזָגְעַנְדְּעַן. דּוּרְכְבְּרַעְ האַבָּעַן איַ דיַ האַנְדְּוּוּרְקְעַרְ-צעַכְעַן, איַ דיַ גַּרְעַסְעַרְעַ אַנוּוּרְזִיטְעַטְעַן אַיִּינְ גַּעַאַרְדְּעַנְטַ זַיִּירְ אַיְגְּעַנְטַ פָּאֶסֶטְ.

אָין סֻוְףְ פָּוּן 18-טָעַן אָון אַנְהָוִיב 19-טָעַן יַאֲהָרְהָנוּדְעַרְטַ אָין רַוְּסְלָאַנְדְּ אַיִּינְיָגְעַן הַיְנוּכְתַעַן נַאֲדַגְעַן נַיְטַ וּוִיטַ אַוּזְקַ פָּוּן מִיטְעַלְאַלְטְּרַעְ. עַסְ אַיִּזְאָ, קִיןְ וּוּאַנְדְּרַעְ נַיְטַ, וָאָסְ דיַ דְּאַרְטִיְגַעְ אַיְדְעַן האַבָּעַן בעשְׁאַפְעַן פָּאַר זַיִּךְ אַ בְּעַזְוּנְדְּרַעְ פָּאֶסֶטְ. אַוִיסְעַרְ דַעַם סְוחָרְ/שְׁעָןְ קְלָאַםְ, האַבָּעַן זַיִּךְ אַיִּנְ דַעַם גַּעַנוּיְתִיגְטַ דיַ קְהַלְשָׁעַ אַנְשְׁטָאַלְעַטְעַן פָּוּן פֻּרְשִׁידְעַנְטַ שְׁטַעַטְדַעְ, וָאָסְ האַבָּעַן גַּעַהְאָטְ פִּילְעַלְ גַּעַמְינְשָׁאַפְטְּלִיכְעַ אַינְטְּרַעְסְעַן אָון האַבָּעַן אַפְטַ גַּעַעַ מְוֹזַעְ זַיִּךְ צְוִוְיִפְשְׁרִיבְעַן; אוּיךְ דיַ גַּרְעַסְעַרְעַ רַבְנִיםְ, צַו וּוּלְכַעְ מְעַן פְּלָעַגְטַ זַיִּךְ פָּוּן אָוּמְטַוְתְּ וּוּנְדְעַן צְוִילְעַבְ שְׁאַלְוֹתְ-תְשִׁבּוֹתְ. בְּעַזְוּנְ דּוּרְסְ פֻּרְאַינְטְּרַעְסְיַרְטַ אָין דַעַרְ מַעְגְּלִיכְקִיטְ פָּוּן אַ גִּיכְעָרְ אָון זַיִּכְעָרְ פָּאֶסֶטְ-פֻּרְבִּינְדוּגְ זַיִּינְעַן גַּעַוּוֹן דיַ אַזְוִיְגְעַרְוּפְעַנְעַ “דְּעַפְטוֹטָעַטְעַן פָּוּן אַיִּישְׁעַן פָּאַלְקַ”, וָאָסְ זַיִּינְעַן אָין דַעַרְ צִיְטַ פָּוּן אַלְקְעַסְאַנְדְּרַעְ דַעַם עַרְשַׁעַן אַוִיסְעַזְוּעַהְלַטְ גַּעַוְאַקְרָעַן, לִוְיטַ דַעַם בעפְעַהְלַ פָּוּן דַעַרְ רַעְגְּוּוֹנְ, דּוֹרְךְ דיַ אִידְיִישְׁעַ קְהִילָותְ אָון פְּלָעַגְעַן זַיִּךְ אָין דיַ יַאֲהָרְעַן 1803—1825 אַוִיפְהַאֲלַ טָעַן אָין פֻּטְעַרְבּוֹרְגְ זַיִּירְ אַוִיפְגָּאַבָּעַ אָין גַּעַוּוֹן — צַו צְוִשְׁטַעַלְעַן דַעַרְ רַעְגְּרָוְגְ דיַ דִּיעָותְ אָון עַרְקְלַעְרוֹנְגְעַן, וּוּלְכַעְ זַיִּהְאַטְ גַּעַבְרוֹיכְטַ בְּיַם אַוִיסְאַרְבִּיטְעַן פֻּרְשִׁידְעַנְעַ גַּעַוְצְעַן אָון פֻּרְאַרְדְּנוּגְעַן מַכְחַ אַיְדַעַן. דיַ דְּעַפְטוֹטָעַטְעַן פְּלָעַגְעַן דּוּרְלָאַגְעַן צַו דיַ מִינִיסְטָאַרְעַן אָון אָין דיַ רַעְגְּיַוְנוֹנְסְ אַנְשְׁטָאַלְעַטְעַן שְׂרִיפְטַעַן אָון בְּקָשַׁותְ, אָון זַיִּי האַבָּעַן זַיִּךְ גַּעַמְהַת אַוִיסְוּרְ-קָעַן פֻּרְגְּרִינְגְעַרְדְּנוּגְעַן פָּאַר אַיְדַעַן. סְפֻּרְשְׁטַעַהְטַ זַיִּךְ, אָוּ זַיִּירְ אַרְבִּיטְ

האט געפֿאָדערט, זיי זאלען זיך געפֿיבּען אַין שטענדייגע פֿערברינְדונגען מיט
די אִידישׁ קהילות. די דֵּעֶופְּטוֹאָטָעָן האבעוּ פֿון זַיִן בעקומְעָן אלְעָן בויטיגע
אויסקונְגְּפֿטָעָן אָז יְדִיעָות, אָז זַיִן פֿלְעָגָעָן די קהילות בענְאָכְרִיכְטָעָן וועגן
אלְעָן, וואָס עַס ווערט אַין פֿעַטְעַרְכּוֹרְגּ פֿראַיְקְטִירְט וועגן אִידְעָן. אָז וואָס
עַס מַזְוּ גַּעֲתָה אָז ווערטען, כדִּי אַבּוּעַנְדָּעָן די אַדְעָר יְעַנְעָ גּוֹרָה אַדְעָר פֿוּעָלִין
אַ גְּעוּווֹסָע אָוִיסְבּעַסְעַרְוָנוֹגּ פֿון דַּעַר אִידְישָׁשָׁר לְאָגָע. פֿאָר בִּידְעָ צְדָדִים אַיִּז
גְּעוּווֹן זַהָּר ווַיְכִימָּגָּ, די מִיטְסִילְגְּנָגָעָן זַאלָעָן אַנְקְמָעָן וואָס גִּכְעָן, אָז
דעַרְצָנו נַאֲךְ האָט מעָן זַהָּר אָפְּטָ די בְּרִיתָ, וועַלְדִּיגּ זַיִעָר אִינְהָאָלָט, נִיט
געַקְאָנט פֿעַטְרִוְיָעָן דַּעַר גַּעֲוָעַהְנְלִיכְבָּרְ פֿאָסָט.

דיוקה וועגן דער איגענרטיגער אידישער פאסט טראפען מיר שווין פון סאמע אגהייב פון 19-טען יאהרונדערט. ארגאניזיט אין זי געווינזעהר פראקטיש און צוועקמעסיג. זי האט פערמאט איהרע בעזונדערע טראקטען, וואס האבען ערברונדען פערשידעגע געגענדען און זעהר אפט פערקיינץ דעם געועהנלייכען וועג צוישען זי. אלס פאסט-סטאנציגעס האבען געדיענט די צעהנדייג אידישע קרטטשמעס. די בריך פלעגנוןן טראנספורטירט ווערטן דורך די בעיל-עולה/^ס, און אין עקסטרא-פאלאען, וואו עס אין געווינז נויטיג א בעזונדער גיכקייט — דורך טפעציעלע מעניד שיען. די רעיגרונגעס-פאסט פלעגט געהן מיט דעם געועהנלייכען ברייטען שליאיד. די אידישע פאסט האט, אחז איהם, אויגענוצט אויך זיטיגע סטיעושקען. און אויף איז אופן פלעגט דער מהליך צוישען פערשידעגע פונגקטען שטארק פערקלענערט ווערטן. אין פרהילינג און הארבסט, ווען איבער די רעגענס זיינען די וועגן געווינז ניט דורכזופאדרען, פלעגט די אידישע פאסט דורךיקיבען דארטען, וואו די "ג'ויאישע" האט זיך ניט גע-קאנט רייחן פון ארט. מיט קיין שום פראמאליטעטען און שועריגקיטען האט מען דאן ניט געהאט צו טהאגן. פאר מיר ליעט א גאנצע זאַמלונג פאַרכזיטיגע ברייך, וואס זיינען געווינז צוועשטעלט דורך די אידישע פאסט פון פערשידעגע אידישע שטעדט און שטעדטלעך. עס איז ווירקליך צו בעוואונדערן, ווי איינפאָך אלץ אין ינען יאהרען צוגענאנגען. פון קאנזערטען האט מען דאן נאָך ניט געוואסט; טרייזאָקס אין ניט אומע-טום געווינז צו קרייגען, האט מען מיט איהם נור זעלטנען פערח'תמאָעט ברייך.

בליזער זייט אַנְשֶׁרִיבָּעָן, וואָהֵין אָוֹרְפָּרְדָּעָן אָוֹרְפָּרְדָּעָן בְּעֵשֶׂרְבָּן, לְמַשְׁלֵךְ: "להבְּרִיר הַמְּפֻרְסָם ר' יעָקָב קָאַצְעָנָלְסָאָן בְּעֵירְשְׁטִימָט. אֲדָעָר: "לִידְיִדְיִי הַחֲכָם הַמְּשִׁכְלֵל ר' יִצְחָק מְשָׁה בְּאַקְשָׁת בְּבָרְדִּיטְשָׁעָו" (מיין געלעזהרטען פרײַנד, ר' יצחק משה באַקְשָׁת אַין בערדיטשעוו) — די אויפְּשִׁרְפְּטִיעָן נְעַם אֵיךְ פָּוּן דִּי אַלְטָעָן בְּרִיךְ, וואָס גַּעֲפִינָּעָן זִיךְ בְּיִ מִיר.

דעם גענויען אדרעס האט מען זעלטען בעזיכיכענט, דאס האט אבער ניט געשטערט, דער בריף זאל פינקטליך אנקומען צו וועמען מען האט גע-ברוייכט. אַנוּוּיְזָעַן אַוִּיסְפִּירְלִיךְ די גָּאַס מֵיטֵן הַוִּין אַיזְ גַּעֲוֹעַן גַּאר אַיזְ בערייג, ווארים דעם באַבְּרוּיסְקָעָר אַידִישָׁעָן „פֿאַטְשֶׁטְעָר“ האט מען ניט בעדאָרֶפֶט לְעָרְנָעָן, וואו יעַקְבָּ קְאַצְעָנְעָלְסָאָן וּוְיָוִינָט, אָוּן דער בערדיטשעווער האט אלֵין גַּעֲוֹאָסְט דעם אַדְרָעָס פֿוֹן יִצְחָק מְשָׁה בְּאַקְשָׁט. אַפְּטְמָאַל וּוּוְרַט אַיְרָה בְּרִיף אַגְּגָעוּוּיְזָעַן : „שְׂתָּא“ מִיט אַ גַּעֲוֹיסְעָר צִיפְעָר. דאס האט בעטיט, אָוּן דער בריף אַיזְ נִיט קִין „פֿרָאַנְקִירְטָעָר“, אָוּן דער אַדְרָעָסְאַט זָאַל בַּיִם בעקוּמָעָן בעצְאַהְלָעָן „שְׁכָר טִירָהָה“ (אַלְס בעלוּוֹנוֹג פֿאַר דער טִירָה) אַזְוִיפְּעַיל אָוּן אַזְוִיפְּעַל קָאַפְּיקָעָס. כְּמַעַט שְׁטַעַנְדִּיגְ אַיזְ אַיזְ דִּי בְּרִיף אַגְּגָעוּיְזָעָנָט : „בְּחַדְּרַגָּ“ ; נִיט גַּעֲרִיצָט, הַיִּסְטָט דָּאַס : „בְּחַרְמָה דְּרָבָּנוֹ גְּרָשָׁמָה“ — אַן אַגְּזָהָעָדָעָנִישָׁ מִכְּחָ דָּעָר תְּקָנָה, וּוֹאָס עַס האט מִיט העכָּר וּוּ נִין הַוְּנָדָעָת יַאֲהָר צְרוּיקָ גַּעֲשָׁטָלָט דָּעָר בְּעַרְיָהַמְּטָעָר רְיָ גְּרָשָׁמָה פֿוֹן מַאיְנָזָן, אָוּן מעַן טָאָר נִיט לְיעַנְעַן קִין פֿרָעָמְדָעָ בְּרִיף. רְיָ גְּרָשָׁמָה אַיזְ אַלְעַנְפָּאַלְסָהָאָט זִי גַּעֲרָבִיָּט פֿיְעָל גִּיכָּעָר, אַיְדָעָר דִּי אַגְּדָעָר דֻּעְמָלְטִיגָּעָפָר פֿעַרְבִּינְדוּנְגָּעָן. מִיר האַבָּעָן אַ העַכְּסָט אַינְטְּרָעָסָאָט בִּישְׁפְּעָיל, וּוּ אַזְוִי דִּי אַיְדִישָׁע פֿאַסְטָט פֿלְעָגָט זִי אַיְבָעָרִיאָגָעָן. דָּעָר פֿאַקְט קַעְהָר זִיךְ אַן צָוָם סָאמָע אַנְהָהִיבָּ פֿוֹן נַאֲפָלַעָאָזָן דָּעָם עַרְשָׁתָעָנָם מִלְחָמָה מִיטָּ רְוָסָלָאנָד, אַין יַאֲהָר 1812. וּוּ בְּעַוּאָסָט, האט דָּאַס פֿרָאַנְצִוִּישָׁע מִילְיָטָעָר אַגְּגָהוּבָעָן אַרְבָּעָגָעָהָן אַיבָּעָר דָּעָם טִיךְ נַיְעָמָן (מַעַמָּל) אַן אַרְיִינְטָרָעָטָעָן אַין רְוָסָלָאנָד, נַעֲבָעָן דָּעָם דָּאָרָף „פֿאַנְעָמוֹן“, — דָּעָם 11-טָעָן יְנוּ, נִין דָעָם זַיְגָעָר אַין אַזְוָעָנד. דָּעָר נַאֲהָעָנְטָעָר קַאְמָאַנְדִּיר פֿוֹן דָעָם רְוִסִּישָׁעָן קָאָרָרָ פֿוֹס, גַּעֲנָעָרָאָל בְּאַגָּבָוָט, האט דִּי עַרְשָׁטָעָ נַאֲרִיכָּט וּוּעָגָעָן דָעָם בעקְוּמָעָן דָעָם 12-טָעָן יְנוּ, צְוּעָלָפָ בְּיִטָּאָג, אַין עַרְהָאָט חִיכְפָּדָרָ אַסְפְּצִיעָלָעָן קוּרִיּוּר אַבְּגָעָשִׁיקָט אַ רְאַפָּאָרָט צָוָם הַוּפְטִיקְאַמְּנָאַדִּיר פֿוֹן דָעָם רְוִסִּישָׁעָר אַרְמַיִּ קִין וּוּלְנָעָ. אַ בעַרְיכָּט וּוּעָגָעָן נַאֲפָלָעָאָזָן אַיבָּעָר דָעָם נַיְעָמָן האט אוּיךְ גַּעֲשִׁיקָט קִין וּוּלְנָעָ צָוָם רְוִסִּישָׁעָן אַינְגָּרְן-מִינְסְטָעָר דָעָר קַאְוָונָר פֿאַלְצִיְּמִיסְטָעָר בִּיסְטְּרָאָם. דָעָר אַינְגָּרְן-מִינְסְטָעָר האט בִּיסְטְּרָאָם/ס מִיטְטִילְוָגָג עַקְרָאָגָעָן אַין דָעָר נַאֲכָט פֿוֹן 12-טָעָן אוּפְּזָן 13-טָעָן יְנוּ. צָוָם רְוִסִּישָׁעָן הַוּפְטִיקְאַמְּנָאַדִּיר אַין אַבָּעָר — אַין דָעָר זַעְלָבָעָר

וּוְיִיל דִּי אַיְדִישָׁע פֿאַסְטָט אַיזְ גַּעֲוֹעַן אַיְנָגָעָרְדָעָנָט זַעְהָר פֿרָאַקְטִישָׁ אַ�ן אַיְנָפָאָךְ, האט זִי גַּעֲקָאָנְטָט טָהָאָן יַאֲהָר זָאַךְ גַּאנְצָ פֿינְקְטִילִיךְ אַ�ן גַּיךְ. אַלְעַנְפָּאַלְסָהָאָט זִי גַּעֲרָבִיָּט פֿיְעָל גִּיכָּעָר, אַיְדָעָר דִּי אַגְּדָעָר דֻּעְמָלְטִיגָּעָפָר פֿעַרְבִּינְדוּנְגָּעָן. מִיר האַבָּעָן אַ העַכְּסָט אַינְטְּרָעָסָאָט בִּישְׁפְּעָיל, וּוּ אַזְוִי דִּי אַיְדִישָׁע פֿאַסְטָט פֿלְעָגָט זִי אַיְבָעָרִיאָגָעָן. דָּעָר פֿאַקְט קַעְהָר זִיךְ אַן צָוָם סָאמָע אַנְהָהִיבָּ פֿוֹן נַאֲפָלַעָאָזָן דָעָם עַרְשָׁתָעָנָם מִלְחָמָה מִיטָּ רְוָסָלָאנָד, אַין יַאֲהָר 1812. וּוּ בְּעַוּאָסָט, האט דָאַס פֿרָאַנְצִוִּישָׁע מִילְיָטָעָר אַגְּגָהוּבָעָן אַרְבָּעָגָעָהָן אַיבָּעָר דָעָם טִיךְ נַיְעָמָן (מַעַמָּל) אַן אַרְיִינְטָרָעָטָעָן אַין רְוָסָלָאנָד, נַעֲבָעָן דָעָם דָאָרָף „פֿאַנְעָמוֹן“, — דָעָם 11-טָעָן יְנוּ, נִין דָעָם זַיְגָעָר אַין אַזְוָעָנד. דָעָר נַאֲהָעָנְטָעָר קַאְמָאַנְדִּיר פֿוֹן דָעָם רְוִסִּישָׁעָן קָאָרָרָ פֿוֹס, גַּעֲנָעָרָאָל בְּאַגָּבָוָט, האט דִי עַרְשָׁטָעָ נַאֲרִיכָּט וּוּעָגָעָן דָעָם בעקְוּמָעָן דָעָם 12-טָעָן יְנוּ, צְוּעָלָפָ בְּיִטָּאָג, אַין עַרְהָאָט חִיכְפָּדָרָ אַסְפְּצִיעָלָעָן קוּרִיּוּר אַבְּגָעָשִׁיקָט אַ רְאַפָּאָרָט צָוָם הַוּפְטִיקְאַמְּנָאַדִּיר פֿוֹן דָעָם רְוִסִּישָׁעָר אַרְמַיִּ קִין וּלְנָעָ. אַ בעַרְיכָּט וּוּעָגָעָן נַאֲפָלָעָאָזָן אַיבָּעָר דָעָם נַיְעָמָן האט אוּיךְ גַּעֲשִׁיקָט קִין וּלְנָעָ צָוָם רְוִסִּישָׁעָן אַינְגָּרְן-מִינְסְטָעָר דָעָר קַאְוָונָר פֿאַלְצִיְּמִיסְטָעָר בִּיסְטְּרָאָם. דָעָר אַינְגָּרְן-מִינְסְטָעָר האט בִּיסְטְּרָאָם/ס מִיטְטִילְוָגָג עַקְרָאָגָעָן אַין דָעָר נַאֲכָט פֿוֹן 12-טָעָן אוּפְּזָן 13-טָעָן יְנוּ. צָוָם רְוִסִּישָׁעָן הַוּפְטִיקְאַמְּנָאַדִּיר אַין אַבָּעָר — אַין דָעָר זַעְלָבָעָר

וילנע — באגאָבּוֹטַס רַאֲפַרְאֶטַּ דַּעֲרָגָאנְגָּעָן פִּיעֵל שְׁפָעַטָּר — ערשות דעם 13-טען יוֹנִי מַאְרְגָּעָן. וַיְהִי דָּעַר רַוְּסִישָׂר קְרִיעָגָס-הִיסְטָאָרִיקָּעָר גַּן. פָּאַלְיִי קָאָפְּאָוּ וַיְיִתְּ אָז, עַרְקָלָעָט וַיְהִי זָאָקְ דַּעֲרָמִיט, וַיְאַסְּ דָּעַר קָאָונָעָר פָּאַלְיִצְיִימִיסְטָאָר הָאָט דָּא אַוְיסְגָּעָנוֹצָט דַּי אַדִּישָׂעָ פָּאָסְטַ, — הָאָט זַי זַהָּר גַּיְךְ צַוְּגָעַשְׁטָאָלְטַ קִין וַיְלָנָעּ וַיְיִן בָּעָרִיכָּת אָוּן אַיבָּרָעָגָאָט דַּעַם קָוְרִיעָר, וַיְעַלְכָּעּ דָּעַר גַּעַנְעָרָאָל בָּאָגָּבּוֹטַס הָאָט אַבְּגָעָשִׂיקָּט אַוְיךְ אַהֲזָן מִיט דָּעַר זַעֲלִיבָּגָעָר נַאֲכִירִיכְט¹).

די אַידִישָׂע פָּאָסְטַ הָאָט בְּכָל גַּעֲבָרָאָכְטַ פִּיעֵל נַאֲכָעּ דָּעַר רַוְּסִישָׂר מַאְכָט אַיְן דָּעַר צִיְּטַ פָּוּנְסַ קְרִיעָגָס מִיט נַאֲפָלָעָן'עַן פָּוּנְסַ יָהָר 1812. וַיְהִי בְּעֻוּאָסְטַ, הָאָבָעּ דַּי אַיְדָעָן אַיְן לִיְתָעּ אָוּן רַיְסָעָן דַּאָן אַרוּסִיגָּעָוּזָעּ פִּיעֵל טְרִיאַשָּׁאָפְּט צַוְּ רַוְּסָלָאָנְדַ, אַיְדָעָן הָאָט מַעַן דַּאָן אַיְן רַוְּסָלָאָנְדַ נַאֲגָעָן נַוְּמָעָן פָּאָר סָאָלָאָטַעַן; הָאָבָעּ זַי, אַלְזָאָ, גַּעַקָּאָנְטַ מִיטְהָעָלָפָעָן דָּעַר רַוְּסִישָׂר אַרְמִיְּן הוּיְפָטוּכְּלִיךְ דַּוְרָךְ זַאֲמָלָעָן אַיְן צַוְּשָׁטָעָלָעָן יְדִיעָתַה וַיְעַגְּעָן פְּרָאָנְצִיוֹזִישָׂעּ מִילִּיטָעָר-אַבְּטִילְוָגָעּ, זַיְעָרָעּ בְּעֻוּגָּוָגָעּ, פַּלְעָנָעָר אַ. דַּגְּ. אַיְן אַט דָּעַר הִינְזִיכָּת הָאָט דַּי אַרְסִישָׂר מִילִּיטָעָר-לִיטָוָגָעּ פִּיעֵל גַּעַהָאָט צַוְּ פְּעַרְדָּאָנְקָעּ דָּעַר אַידִישָׂר בְּעַפְּעַלְקָעָרָוָגָגָ, אַיְן שְׁטָאָרָק הָאָט דָּעַרְיָן טָאָקָעָ מִיטְגָּעוּוּרִיקָט דַּי אַידִישָׂר פָּאָסְטַ, וַיְאַסְּ פְּלָעָגְטַ גַּיְךְ לִיְפָרָעָן דַּי נַוְּתִּיגָּעָ אַוְיסְקוֹנוֹפְּטָעָן. בָּעַת דַּעַם עַרְשָׁטָעָן פְּעַרְיָאָד פָּוּנְסַ דַּעַם קְרִיעָגָעּ, וַיְאַסְּ אַבְּגָעָשְׁפִּילָטַ אַיְן לִיְתָעּ אַיְן וַיְיִסְרָוְלָאָנְדַ, זַיְנָעָן דַּי גַּעַהָיִמְעָרָאָפְּטָן פָּוּנְסַ דַּי רַוְּסִישָׂר קָאָמָנְדִּירָעָן פּוֹלְ מִיטַּ יְדִיעָותַה אַיְן מִיטְילְוָגָעָן פָּוּנְסַ אַוְיכָעָן וַיְעַרְעָן דַּאֲפָט אַגְּנָעָרְפָּעָן בַּיְּ זַיְעָרָעָ נַעַמָּעָן. צַוְּגָלִיךְ מִיטַּ דַּעַם וַיְעַרְעָן דַּאֲזָהָר אַפְּט אַגְּנָעָוּזָעּ סְתָמַם „אַידִישָׂר יְדִיעָותַה“. צָמַם בִּישְׁפִּיעָלַ, אַיְן גַּעַנְעָרָאָל אַיְגָּאָטָאָזָוָס גַּעַוְיִמְעָן דַּאֲפָט צָמַם פִּירְשָׂט בָּאַגְּרָאָטִיאָן פָּוּנְסַ 28-טען يولִי, 1812, לִיְיָנָעָן מִיר : „לוֹיִטְ דַּי אַדִּישָׂעָ פָּעַט דַּי שַׁעַר יְדִיעָותַה, וַיְאַסְּ זַיְנָעָן אַגְּנָעָטָאָזָוָס גַּעַוְיִמְעָן דַּאֲפָט צָמַם פִּירְשָׂט בָּאַגְּרָאָטִיאָן פָּוּנְסַ, אַיְן אָוְנָטָעָר דַּעַם מַאְרָשָׁאָל דָאָבּוֹסַ קָאָמָנְדָעָ גַּעַבְנִיעָן זַיְדָי 120 נַיְשָׁטָא, אַיְן אָוְנָטָעָר דַּעַם מַאְרָשָׁאָל דָאָבּוֹסַ קָאָמָנְדָעָ גַּעַבְנִיעָן זַיְדָי 120 טַוְיָזָעָנדַמָּאָזָוָס“. אַזְעַלְכָּעָ אַגְּנָעָטָאָזָוָס זַיְנָעָן קִין פְּרָאָנְצִיוֹזָעּ צַוְּיִשְׁעָן שְׁקָלָאָוּ אַיְן בִּיכָּאוּ, וַיְיִתְּעָרָפָן שְׁקָלָאָוּ זַיְנָעָן קִין פְּרָאָנְצִיוֹזָעּ נַיְשָׁטָא, אַיְן אָוְנָטָעָר דַּעַם מַאְרָשָׁאָל דָאָבּוֹסַ קָאָמָנְדָעָ גַּעַבְנִיעָן זַיְדָי 120 מַעַן — בְּעַטְיִתְעָן מִיסְטָעָן יְעַנְעָ נַאֲכִירִיכְטָעָן, וַיְעַלְכָּעָ פְּלָעָגְטַ אַגְּנָקָמָעָן פָּוּנְסַ קְהַלְשָׁעָ אַגְּשָׁטָאָלְטָעָן אַיְן צַוְּגָעַשְׁטָאָלְטָעָן דַּעַר אַידִישָׂר פָּאָסְטַ. יְסָאָמְכָעָן, וַיְעַלְכָּעָ אַיְן אַיְן יָהָר 1812 גַּעַוְוָעָן דָּעַר קָאָמָנְדָעָ פָּוּנְסַ רַוְּסִישָׂר מִילִּיטָעָרְיִישָׂר פָּאַלְיִץִיִּ, שְׁרִיבָּת אַיְן זַיְנָעָן עַרְאַגְּנָעָרְגָּעָן וַיְעַגְּעָן דַּי פְּנַרְבִּינְגָּוָגָעָן, אַיְן אַגְּשָׁטָאָלְטָעָן, אַיְן עַר זַאֲגָט עֲדוֹת וַיְעַגְּעָן דָּעַר גִּיכְקִיטִיִּ, מִיטַּ וַיְעַלְכָּעָ דַּי אַידִישָׂר פָּאָסְטַ.

¹ Н. Поликарповъ. “Очерки Отечественной войны” (“Новая Жизнь”, 1911 г., кн. 10, стр. 159—166).

האט געארבייט. איזוי, צום ביישפיעל, האבען אידען איהם די ערשות מיט-געטהילט קיין ווילנע וועגן דעם בעפערשטעה בענדיגען אנקומען פון נאפא-לאונס דעלעגאָט נאָראָן; אויך האבען זיַּי די ערשות צוגשיקט נאָ-פֿאָלְעָןְסּ אֹיפֿרְפּוּךְ צוּ דער אַרְמִי²⁾. וועגן דער וויכטיגער דאלע, וואָס די אִידִישֶׁע פָּסֶט האט געשפֿיעַלְט אַין יָאָהָר 1812, דערצעהלען אָנוּן נִיט נוֹר די רָוּסִישׁ מִילִּיטְרָרְלִיט. דאס זעלבּעַ בעשטעטונג אַיַּיך, לְמַשְׁלֵךְ, דער פראנצּוֹזִישׁ-דּוֹסִישׁעַן קְרִיעָג. “די אִידִישֶׁע פָּסֶט, אַט די גַּעֲהִימָּעַ פֿעַרְדְּ-בִּינְדוֹנְג, — שְׁרִיבְּתַּעַט דַּעַר אַין זִינְגַּע עֲרָאַנְדוּרְנוּגָעַן, — אַיְזַּגְּעַזְעַן טְרִיאַי אַיְזַּגְּעַזְעַן צוּ רְוָסְלָאָנְד, אָוּן זיַּיְתַּע אַרְוִיסְגּוֹזְוּהַבְּלִיכְבּוּטְעַגְּקִיטְיַּי³⁾”.

עס קאָן זעהָר זִין, אָוּן אַיְזַּגְּעַזְעַן פֿעַרְלִוִּיףְ פָּוּן אַלְעָקְסָאַנְדְּעַר דעם ערשותענס מלוכּה האט די רָגְּיְרוֹנְג גַּעֲדַלְדַּעַט אָוּן נִיט פֿעַרְפֿאָלְגַּט פָּסֶט, ווַיְיל זיַּי האט גַּעֲדַעְנְקַט די הַילְּפָ, וואָס זיַּי האט פָּוּן אַיְהָר גַּעֲהָאַט בעַת דער מלְחָמָה מִיט די פראנצּוֹזִיעַן. אַנְדְּעַש אַיְזַּי זַאֲךְ גַּעֲוָאַרְעַן אָוּן דַּעַר צִיְּטַ פָּוּנְמַ קִיְּזְעַר נִיקָּלָאַי דעם ערשותען. די בעַצְיהָוָגָן פָּוּן דַּעַר רָגְּיְרוֹנְג צוּ דַּעַר אִידִישֶׁעַ פָּסֶט וּוְרְטַ פִּינְדָּלִיךְ אָוּן דּוֹרְכְּגַּעַדְרְנוּגָעַן מִיט פֿעַרְדְּאַכְּט: ערשותענס, פֿעַרְקְּלִעְנְדְּרַט זיַּי דַּי אַיְנְקוֹנְפְּטַעַן פָּוּן דַּעַר רָגְּיְרוֹנְגְּסְ-פָּסֶט; אָוּן, צוֹוִיטָעָנָס, ווַיְבָאָלְד אַיְדָעַן ווַיְלָעַן מִיסְטָעָנָס נִיט פֿעַרְטְּרוּעַן זַיְעַרְעַ בְּרִיףְ דַּעַר גַּעֲוַהְנִיכְבּוּר פָּסֶט, הַיִּסְטַּעַט עַס לְאָךְ, אָוּן זַיְיַהְעַן טַאַקָּעַ ווָסַּעַ צוּ בעַהְאַלְטָעַן פָּוּן דַּעַר רָגְּיְרוֹנְג! אַיְזַּהְיָהָר 1827 האט נִיקָּלָאַי אַבְּגַעְבָּעַן אַ בְּעַפְּעַהְל שְׁטוּרְעַג אַכְּטָוָג צוּ גַּעַבְּעַן, אַיְדָעַן זַיְךְ בְּעַ-נוֹצְעַן מִיט דַּעַר רָגְּיְרוֹנְגְּסְ-פָּסֶט, אָוּן נִיט צוּ דּוֹרְאַלְזָעַן קִין שֻׁם אַנְדְּרַעְ פֿעַרְבִּינְדוֹגָעַן. אַיְן שְׁקָלָאָוָן, ווָאוּ אַיְדָעַן האבען גַּעֲהָאַט בעַדְיִיטְעַנְדְּעַן הַאנְ-דּוּלְסְ-בְּעַצְיהָוָגָן מִיט אַוְיסְלָאָנְד, זַיְנְעַן פְּאַרְגְּוּנוּמָן גַּעֲוָאַרְעַן אַוְיסְפָּאָרְ-שְׁוֹנְגָעַן ווְעַגְעַן בְּרִיףְ, וואָס פְּלַעְגָּעַן פָּוּן דָּארְטָעַן אַבְּגַעְשִׂיקְט ווְעַרְעַן נִיט אַוְיפְּזַן גַּעֲוַהְנִיכְבּוּן אָפְּן. אַבְּעַרְ דַּי אַוְטְּמָרְזְוּכְוָגָעַן, וואָס זַיְנְעַן פֿעַרְפִּיהְרַט גַּעַ-וְאַרְעַן אוַיךְ אָוּן אַנְדְּרַעְ שְׁטַעְדַּט, האבען קִין זַאֲךְ נִיט אַוְיפְּגַעְדַּעְט. גַּעַן דַּעַר גַּעֲהִימָּעַר פָּסֶט-אַרְגָּאַנוֹיָצִיעַ, וואָס האט בעַפְּרִיעְדִּיגְט אַ גַּעֲוִיסְעַ לְעַבְּעָנָס-פֿאָדְעָרָוָג, אַיְזַּגְּעַזְעַן שְׁוֹעָר צוּ שְׁטוּרְיִיטָעַן. מִיט דַּעַר צִיְּטַ אַיְזַּ-צּוֹגְעַלְמָעַן זַאֲךְ אַ גְּרוֹנְד, וואָס האט פִּיעַל פֿעַרְגּוּסְעַרְט דַּעַם פֿעַרְדְּאַכְּט גַּעַן דַּעַר אִידִישֶׁר פָּסֶט: די פּוֹיְלִישֶׁעַ פֿרִיצִים אַין מַעֲרַבְ-גַּגְעַנְד פְּלַעְגָּעַן זַיְךְ אַיְבָּעַר אַיְהָר וּוְיצְלָעַן, זַיְיַהְעַן אַיְהָר גַּעְגַּבָּעַן דַּעַם נִאמְעַן: „פָּאַנְטָאַ-

²⁾ “Записки Я. И. де-Санглена”, “Русская Старина”, 1883 г., кн. 3, стр. 543.

³⁾ Auguste de Sayve. “Souvenirs de Pologne et scènes militaires de la campagne 1812”, p. 250 (Paris, 1834).

פעל-פאסט", דאך אבער פלעגן אוייך זי אפט זיך מיט איהר בענוצען אויף אבצושיקען און בעקמען בריף. בעונדערס קרום האט די ריגירונג דע-רויז אנטזיבען צו קוקען נאך דעם פוילישען אויפשטיינד פון יאהר 1831. זי האט חושד געווען, אז די פריצים שרייבען זיך דורך אויף איזא געהימען אופן מיט די פוילישע רעוואלוציאנערען און עמייגראנטען, וואס האבען זיך געראטטעוועט קיין איסלאנד. אין די ריגירונגס-ארכיזווען פון יענער צייט געפינען מיר א ריה געהימע אוסטארישונגען וועגן פאליאקען, וואס שי-קען איבער זעיר קדרעספאנדען דורך אידען⁴.

אין נאועםבער 1837 האט ניקאלאי דער ערשטער געקראגען אויס-קונפיטען, או אין זאלינער גוב. האט די געהימע פאסט בעקמען א בע-זונדערס גרויסע ענטווילונג, און ער האט בעופילען אנטזונעהמען געגן דעם די שטרענGESTTUט מיטלען. די „דריטע אבטילונג“ האט זיך אנטגעפרעטט ביים דארטיגען זשאנדאָרמען-פערוואָלטטע, פאלקאווניק בעק, און יענער האט מיטגעטילט, אז אין זאלין „געפינט זיך אין יענער שטאדט א גע-הימע אידישע פאסט, וואס אָרבעיט איסער אָרדענטליך גיך, אוווי דאס אַידען דערויסען זיך פריהער, אַידער דאס פײַנע פובליקום, מכח אלע פער-טערבורגר גויס און וועגן דעם, וואס עס טהוט זיך אין די מיניסטֿאָרִישׁע קאנצעלֿאַרִיעָס“. לויט זיין בערכט, ווערען דורך אידען בריך געהימט טראנספֿאָרטֿרֶט אֵי אֵין לאָנד, אֵי קיין אָיסלאָנד דורך יענער געגענדען אֵין זאלין, וואס געפינען זיך בי דער גרענץ. דער שף פון דער „דריטער אָבְּטִילְוָגָן“, גראָפּ בענקענדאָרֶת, האט זיך צוֹנוּפֿגֿעָשְׁרִיבָעָן מיט דעם פֿאָסְטֿ מִינִיסְטּֿעָר פֿירְשָׁטֿ גַּאֲלִיצְיָן. דער לעצטער האט געגענְפֿערְטֿ, אֵוּ לְוִיט זִין מִינִיסְטּֿעָר דְּמִינִינְגָּן, דְּאָרְפָּעָן דְּעָרְהִיְּפָטּ דְּיַ גְּרָעִינִיךְ-אָמָּאָשָׁנָעָס אָוּן די זְשָׁאָדָּאָמָּעָרִיעָ; אָכְטָוָנָג גַּעֲבָעָן אָוּן פִּיהְרָעָן דַּעַם קָאָמָּפּ גַּעֲגָעָן אִידְיִישׁ פֿאָסְטֿ-פֿערְבּֿינְדְּנוּגָעָן; וְאָס מַעַהְרָ דְּיַ אַידְעָן וּוּלְעָן גַּעֲצָוָוָנָגָעָן וּוּרְעָעָן צַוְּעָנָצָעָן זיך מִיט דָרָרְגִּירְוָנִיגָּס-פֿאָסְטֿ, אָלִיז מַעְהָר מַעְגְּלִיכְקִיטָּה וּוּטָּה זַיְּהָבָּעָן צַוְּקָאָרְאָלְרִיעָן דַּעַם אִינְהָאָלָט פָּוּן די אִידְיִישׁ בְּרִיףּ. דָרְ פִּינְאָנִיךְ-מִינִיסְטּֿעָר האט אָבְּגָעָ-גַּעֲבָעָן אַפְּרָאָרְדָּנוּג צַוְּדִי טָאָמָּאָשָׁנָעָס אָוּן זְאָלִינְעָר גַּוְּבָּרְנִיעָ, זַיְּ זְאָלָעָן בעקעמאָפָּעָן די בְּרִיףּ-שְׂמוּגָלְעָרִיּ; אַוְיד אָיוּן וּוּעָגָעָן דָרָרְגָּאָצָעָר אָגְגָּלְעָלְגָּעָן-הִיְּתִּים מִטְּגָעְטִילָט גַּעֲוָאָרָעָן דַּעַם קְיֻעוּרָ גַּעֲנָעָרְאָלְגָּוְבָּרְעָרְנָאָטָר, עָרְ זָאָלָעָן גַּעֲבָעָן.

מיט דעם האט מען זיך ניט בענוגען. בענקענדאָרֶת אָוּן גַּאֲלִיצְיָן זַיְּ-געָן דָוְרְגָּעָקְעָמָעָן זְוִיְּשָׁעָן זַיְּ וּוּעָגָעָן אָזְּ מִין קְלוּגָּעָן המזאה: אָין דָעָ-

⁴) אָרְבִּיוּ פָּוּנְקָס שְׂמָאָבָּפָּוּן זְשָׁאָנְדָּאָרָם-קְאָרְפּוּס, גּוּמָ. 26. אָרְבִּיוּ פָּוּנְקָס דָרְ פֿרְיטָעָר אָבְּטִילְוָגָן, 1-טָעָ עַקְסְּפֿעְדִּוְצִיעָן, פָּוּנְקָס יְאָחָר 1837—גּוּמָ. 221; 3-טָעָ עַקְסְּפֿעְדִּוְצִיעָן, פָּוּנְקָס יְאָחָר 1877—גּוּמָ.

צעமבעדר 1837 האט גאליצין פערארדענט, אז א לע אידישע ברית, וואס קומען אן אדרער ווערטען דערלאנגט אין ושיטאטmirער פאסט, זאלען אבעג' שיקט ווערטען צו דער פאסט אין ראנזויילאואר, און פון דאנען זאל מען זי אינאיינעם מיט די דארטיגע אידישע בריך טראנספֿאָרטירען צו דער פֿעַ טערברוגער פאסט. דא פֿלעגט מען זי אַלע אַיבּוּרוּצְעַן אוֹרֵף רָוִשִׁין אָוּן צוּשְׁטָעַלְעַן דעם פֿאָסְטְ-מִינִיסְטָעַר גָּאַלְצִין. די בִּידְעַ רָגְּוּרְגְּסְ-לִילִיטַּה האבען געהאפט, אָז זי וועלען דורך זיעיר אויפְּתָהוּ אַרְוִיְּגָנְפִּיבְּנָעַן אַמְּאָסְעַ אַידְיָשׁ בעהאַלְטָעַנְעַס "סּוֹדוֹתַּהַּ", אַבְּעַר זיִי האבען זיך דערין גענארט. די פֿערְ אַרְדְּנוֹגָן האט געגָלְטָעַן 15 מאָנָאָטָעַן, אָוּן פָּאָר דָּעַר גָּאנְצְעַר צִיְּטַּ אֵין די אלע אַידְיָשׁ בריך, וואס מען האט פָּוּן זִשְׁטָאָמִיר אָוּן ראנזויילאָוּ געשיקט אוֹרֵף דָּרְכְּצָוּקָעָן קִיְּן פֿעַטְרְבּוֹרִג, נִיט עַנְטְּדָעַקְטַּ גַּוּוֹאָרָעַן קִיְּן שָׁוָם פֿעַרְדְּכְּטִיגָּע זֶאָן. וַיְיַגְּלִיצְיָן אַלְיָין האט דעם קִיטָעַן אָפְרִיל 1839 גַּעֲשְׁרִיבְּנָעַן צו בענְקָעְנְדָאָרְפִּין, האט די זאָךְ נֹור "אַרְוִיְּגָרְפּוֹפָעַן אַ גְּרוֹיסְעַ פֿעַרְשְׁפְּטִיגָּוֹנָגָן פָּוּן דָּעַר פֿאָסְטַּ". צָוּם בִּישְׁפְּעַלְעַ, בערדייטשעוֹן גַּעֲפִינְט זִיךְ בְּלִיוּן 47 וַיְאָרֶסְטַּ פָּוּן זִשְׁטָאָמִיר; דאָךְ קומען אָן אַידְיָשׁ בריך פָּוּן וְשִׁידְעָמִיר קִיְּן בערדייטשעוֹן נִיט פרְהָעָר וַיְיַאְוַן פִּי בְּ פִּי אָוּן צָוּוּ אַ-צְּיִגְעָן גַּעֲשְׁרִיבְּנָעַן — גַּעֲבְּרָאָכְטַּ צוּ דָעַם, אָז דִּיאַדְעַן האבען כְּמַעַט פֿאָלְשְׁטָעְנְדִיגָּן אַוְיְגְּהָעָרְטַּ דָּרְכְּצָוְרִיבְּנָעַן זִיךְ דורך דער רָגְּוּרְגְּסְ-פֿאָסְטַּ". דָעְרִיבְּרַע אַבְּצְוִשְׁאָפָעַן זִיעַר אָנוֹגָעְלוּמְפֿערְטָעַ פֿעַרְאָרְדְּנוֹגָן. נִיט מְעוֹהָר גְּלִיק האבען גַּעֲהָאָט אַוְיךְ די וְשָׁאנְדָאָרְמָעַן: וַיְיַדְעַר קִיעְוּעָר גַּעֲנְעָרָאָלְגְּ-גּוּבְּרָנְגְּטָאָר בִּיבְּקָאוּ אַטְּרָאָפְּרָטָעַ, האט מעַן אָין דָעַר דָרְוּשְׁקָאָפְּאָלִיעָר טָאָמָאָשָׁנָעַ עַנְטְּדָעַקְטַּ צְוּוּשָׁעַן אַטְּרָאָפְּרָטָעַ לְעַדְעָר, וואס האט גַּעֲזָאָלָט גַּעַהַן קִיְּן גַּאַ-לְיִצְעָעַ, אַז עַקְעַל מִיט 16 אַידְיָשׁ אָוּן 3 פֿוֹלִישָׁעַ בריך, אַבְעַר קִיְּן פֿערְ דָעְכְּטִיגָּעַן אַינְהָאָלָט האבען די ברִיחַ נִיט גַּעַהַט.

די אמאלאיגע פאליטישע געההים-פאלאיצי פלענט אויף דער פאסט דורך-
קוקען א היבש ביסעל בריף. בעונדערס אײיפעריג האט זי זיך מיט דעם
פערונמען אין פערעבורג, אין דער צייט פון ניקאלאי דעם ערשותן. וועז-
גען יעדער פערדיעכטיגער זאך, וואס מען האט דא דערטאפעט, פלענט מען
בעריכטען דעם קיזוער.

א גרויסע מהומה האט אַרְוִיגָעָרֶפֹעַן אַ בְּרִית, ווֹאָס די „דריטע אַבְּטִילְוָנְגַג“ האט אין פֿערוואָר 1838 פֿערהאַלְטָעָן אוּיף דער פֿעַטְעַרְבּוּגָרְגָּרְפָּאָסְט. אַבְּגָעַשְׁיקָט גַּעוֹאוֹרָעָן אַיז עַר, לוֹיט דָעַם פֿאַסְטַ-שְׁטָעַמְפָּעָל, פֿוֹן פֿינְסָק דָעַם 7-טָעַן פֿערוואָר; קִין אַנְטְּעַרְשְׁרִיפְט האַט עַר נִיט גַּעהָאַט, אַזְוֹן אַדְרֵעַסְיָרֶט אַיז עַר גַּעוֹעַן אוּיףִין נָאָמָעַן פֿוֹן נְחוֹם באַסְעוֹוִיטָש אַיז פֿעַטְעַרְבּוֹגָה. פֿוֹנְמָ ברִיךְ, ווֹאָס אַיז גַּעוֹעַן גַּעֲשְׁרִיבָעָן אַיז הַעֲרְבָּאִישׁ, אַיז

געמאכט געוויארען אַロֹסִישׁע אַבְּרָוּצָנוֹג, אָוֹן אַיִן פֿרְאֹזֶעֶת דּוּרוּעָקֶט
גרוייס פֿערדָאכט: „געכטען האב אַיד בעקומווען פֿון אַיִד דָעֵם בְּרִיף, וּזְאָס
אייהר האט אַבְּגָעַשִּׂיקָט פֿון צָארְסָקָאַיעַסְטָעלָא. דָעֵר בְּרִיף אַיִן אַהֲרָן אַנְגָּעָ
קּוּמָעָן זַהָּר גִּיךְ, דָעֵר בְּרִיף זַלְטָם אַיהֲר אָנוֹן אַוְיד וּוּיְתָעַר דִי בְּרִיף שִׁיקְעָן
פֿון צָארְסָקָאַיעַסְטָעלָא“. נִיקָּלָאַי, וּעֲמָעָן מִעֵן האט באַלְדָּל צָוּגַעַשְׁתָּעלָט דָעֵם
אַיבְּרוּגַעַכָּאַפְּטָעָן בְּרִיף, האט דִי פֿערְדָּעַכְתִּיגָּע וּוּרְטָעַר אָוֹנְטָעַרְשָׁתָרָאַכְעָן אָוֹן
אַונְגָּעַצְיִילְעָנָט: „דִי זַאֲךָ אִיז זַעַר הָר וּכְטִיגָּן“. צִי
מִינִיט נִיט דָעֵר שְׁרִיְבָּעָר פֿון דָעֵם בְּרִיף דִי אִידִישָׁע פָּאָסְטָ ? צִי האט זַיְד
נִיט דִי גַּעַהְיָיָע אִידִישָׁע פָּאָסְטָ-אַרְגָּאַנְיָזָאַצְיָע פֿערְשָׁפְּרִיט בֵּין פֿעַטְעַרְבּוֹרג אָוֹן
צָארְסָקָאַיעַסְטָעלָא ?

די „דריטע אַכְטִילוֹנָג“ האט תיכפּ אַרְעַסְטְּרַט בְּאַסְעֻוּיְשָׁתֶן אֵין פַּעַר
נוּמָעַן אַלְעַ פַּאֲפִירְעָן אֵין בְּרִיףּ, וּוֹאָס מַעַן האט בַּיִּ אִיחָם גַּעֲפּוֹנוּן. אַבָּעַר
איַן זַיִּ אִיז גַּאֲרְנִישַׁת עַנְטְּדָקָט גַּעֲוָאָרָעַן. דַּעַר אִידְהָאַט בְּיִם פַּעַרְהָאַר
גַּעֲזָגָט, אֵוֹ עַר אֵינוֹ גַּעֲקוּמָעַן פּוֹן פִּינְסָק קִיּוֹן פַּעַטְרְבוֹרָג צְוִילְעָבּ גַּעֲלָדְ
עַסְקִים, וּוֹאָס צַוְּיִּי דַּאֲרְטִיגּוּ סָחוּרִים, דַּי בְּרִידְעָר מַשְׁהַ-צְבִּי לְעוֹווֹן אֵין
אַשְׁר-וּוֹאַלְפּ לְעוֹווֹן האַבָּעַן אֵין אַיְנִיגּוּ פַּעַטְרְבוֹרָגָעַ רַעֲגִירְוָנָגָס-אַנְשְׁטָאַלְ
טָעַן, אלָס בְּעַווֹּיוֹן האַט עַר צְוַעַשְׁטָעַלְט אַ פַּאֲלְמָאַטְ פּוֹן דַּי בִּידְעַ סָחוּרִים.
דַּעַר נִיטְ-אַוְנְטְּרַגְּעַשְׁרְבִּעְנָעַר בְּרִיףּ, וּוֹאָס אֵין פַּעַרְהָאַלְטָעַן גַּעֲוָאָרָעַן, —
הַאַט עַר וּוּיִיטָּר גַּעֲזָגָט, — אֵין פּוֹן דַּי פִּינְסָקָעַר בְּרִידְעָר לְעוֹווֹן. אֵין
וּוֹאָס אַגְּבָעָלָאנְגַּט דַּי פַּעַרְדְּכְּטִיגּוּ וּוּעֲרְטָעַר אֵין אִיחָם, האַט עַר אַיְנָעָם אַ אַיְ
עַרְקְלָעַרְט פַּאֲלְגָעַנְדָּעַס: דַּעַם עַרְשָׁתָעַן פַּעַבְרוֹאַר האַט עַר אַיְנָעָם אַ אַיְ
דִּישָׁעַן בְּעַל-עֲגָלָה, וּוֹאָס האַט גַּעֲזָאַלְט פַּאֲהָרָעַן פּוֹן פַּעַטְרְבוֹרָגָ קִיּוֹן פִּינְסָק,
מִיטְגָּעַנְעָבָעַן אַ בְּרִיףּ צַו דַּי בְּרִידְעָר לְעוֹווֹן; אֵין צָאַרְסָקָאַיְ-סְעָלָא אַבָּעַר
איַן דַּעַם בְּעַל-עֲגָלָה אַוְיְגָעַוּמָעַן צַו עַנְדָעָרָעַן זַיִּן רִיכְטוֹנָגָ, דַּעַרְבָּעַר האַט
עַר דַּאֲרְטָעַן בְּאַסְעֻוּיְשָׁעַס בְּרִיףּ אַבְגָּעַבָּעַן אוּפִיךְ דַּעַר רַעֲגִירְוָנָגָ-פָאַסְטָן.
עַר דַּאֲרְטָעַן דַּעַר שָׁעַ פּוֹן דַּעַר „דריטָעַר אַכְטִילוֹנָג“, גְּרָאַפּ בְּעַנְקָעַנְדָּאָרָףּ, לוּיַּט
נוּקָּאַלְיִּס בְּעַפְּעָהָל, אַבְגָּעַבָּעַן אַיְנָעָם פּוֹן זַיִּעַן סָאמָעַ פַּעַרְטְּרוֹיְטָעַ
איַן אִיהָר סְאַקָּעַ דַּעַרְלָאַנְגַּט גַּעֲוָאָרָעַן אַ בְּרִיףּ קִיּוֹן פִּינְסָק. פַּוְנְדָעַסְטוּוֹגָעַן
הַאַט דַּעַר שָׁעַ פּוֹן דַּעַר „דריטָעַר אַכְטִילוֹנָג“, גְּרָאַפּ בְּעַנְקָעַנְדָּאָרָףּ, לוּיַּט
נוּקָּאַלְיִּס בְּעַפְּעָהָל, אַבְגָּעַבָּעַן אַיְנָעָם פּוֹן זַיִּעַן סָאמָעַ פַּעַרְטְּרוֹיְטָעַ
וּשְׁאַנְדָּאַרְמָעַן, דַּעַם מַאְיָאַר לְאַבְרִי, אַזָּא פַּעַרְאַרְדוֹנוֹגָ: עַר זָאַל מִיטְנָעַהָמָעַן
בְּאַסְעֻוּיְשָׁעַס, פַּאֲהָרָעַן קִיּוֹן צָאַרְסָקָאַיְ-סְעָלָא אַוַּן סְטָאַרָּעַן זַיִּךְ גַּעֲפִינְגָעַן דַּאֲרָ-
טָעַן דַּי גַּעֲהִימָעַ אַיְדִּישׁ פָאַסְטָן; אַוַּן אוּבָּה דַּאַס וּוּעַט זַיִּךְ אִיחָם אֵין צָאַרְ
סְקָאַיְ-סְעָלָא נִיטְ אַיְנָגָעַבָּעַן, זָאַל עַר דַּי עַנְגָּרְגִּישָׁע אַוִּיסְפָּאַרְשָׁוָגָ פַּיְהָרָעַן
וּוּיִטְעַר, אֵין דַּי דַּעְרְבִּיאַיְגָע אַיְדִּישׁ גַּעֲגָעָעַן, אַוִּיפְּקָלְעָרָעַן דַּי גַּאנְצָעַ רִיכְ-
טוֹנָגָ, אֵין וּוּלְכָבָעַר דַּי גַּעֲהִימָעַ אַיְדִּישׁ פָאַסְטָ גַּעַתָּה, אַוַּן עַנְטְּדָקָעַן אַלְעַ
אַיְהָרָעַ טְהָוָעַ.

מעהר ווי דריי וואכען צייט איז דער מאיר לאברי אַרומגעפֿאָהרען.

מייטשלעפנדיג מיט זיך באַסעוויטשן. ער איז געווען אין צאַרְסְקָאַיעַס-עלָאָן אין די אַרְמוֹיגָעַ דערפֿער, אַרְמוֹגָעַפְּהָרָעָן אַיבָּעָר פְּסָקָאַוּעָר גּוּבָּרְנִיָּעָ, בעזוכט וויטעבסק מיט די דערבייאַיגָע שטעדט אָזָן אַנגָעַשְׁפָּאַרט אָזָש אַין מאַהֲילְעָוּעָר גּוּבָּרְנִיָּעָ. אָומְעָטוּם האָט ער גָּעָנִישְׁתָּעָרט, גָּעָנִישְׁתָּעָרט אָזָן גָּעָז זָכָט די גָּעָהֵימָעָ פָּאַסְטָ-אַרְגָּאַנְיָזָצְיָעָ. נֹור עַס פְּעַטְעַרְשָׁתָּהָט זִיךְ, אָזָ ער האָט. קִיְּין זָאָךְ נִיט עַנְטְּדָעָט אָזָן זָאָר אַומְעָגָעָהָרָט קִיְּין פְּעַטְעַרְבּוֹרָג מִיט גָּרְנִישְׁטָט. דָּעַם אַונְגְּלִיקִילִיכְעַן באַסְעַוִּיטָשָׁן, וּוּלְכְעַן דָּעָר זְשָׁאנְדָּרְמְסָקָעָר אֲפִיצִיר האָט פָּוּן זִין לְאַנְגָּעָן ווּגְגַעְגַּעְמָעָטָאָט צְרוּיקָן אָזָן אוּיסְגָּעָמָעָטָעָרטָעָן אָזָן צְרוֹדוּדָעָרטָעָן, האָט מַעַן בְּעִפְּרִיְּסָטָן פָּוּן אַרְעָסָט, אָזָן דָּעָר אַיְנְגִיגְעָרָר דָּעַזְלָטָטָן פָּוּן דָּעַם גָּאנְצָעָן תּוֹמְעָל אַיזְ גָּעוּוֹן, אָזָ די פָּאַלְצִיְּיָהָאָט, לוּיט דָּעַם בְּעַפְּעָהָל פָּוּן דָּעָר „דָּרִיטָעָר אַבְּטִילְוָגָן“, תִּיכְּפָּה אַרְוִיסְגָּעִישְׁקָט באַסְעַוִּיטָשָׁן פָּוּן פְּעַטְעַרְבּוֹרָג.

איַן יָאָהָר 1877 האָט דָּאָס אַיְנְגָּרְזָן-מִינְיְסְטָעָרוּיָּום, לוּיט דָּעַם פָּאַרְשָׁלָאָגָן פָּוּן דָּעַם ווּלְנָעָר גּוּנְעָרָאָל-גּוּבָּרְנָאָטָר אלְבָּדִינְסָקִי, בעשְׁלָאָסָעָן צָו פְּעַרְ-שִׁיקָּעָן איַן פְּעַרְמָעָר גּוּבָּרְנִיָּעָ צְווּיָּה ווּלְנָעָר אַיְדָעָן (אַבְּרָהָם תָּאוּמִים אָזָן שְׁמוֹאָל שְׁאָפִירָאָ), וּוּלְכָעָן מַעַן האָט חֹשֶׁד גָּעוּוֹן, אָזָ זִין פִּיהָרָעָן אָזָן מִיט דָּעָר גָּעָהֵימָעָר אַיְדִּישָׁעָר פָּאַסְטָן אַיזְ ווּלְנָעָר. עַס אָזָן מַעְגָּלִיךְ, אָזָ די בִּידְעָ אַיְדָעָן פְּלָעָגָעָן בַּיִּאָ גּוּלְגָּעָנְהִיאָ אַרְבִּיבְּרָפְּהָרָעָן בְּרִיףְּ; אַבָּעָר דָּעָר פְּעַדְאָאָטָן גָּעָגָעָן זִין גָּעוּוֹן אַונְגָּעָרָעָט, וּוּילְ קִיְּין אַיְדִּישָׁעָר פָּאַסְטָ-אַרְגָּאָ-נוּזָאַצְיָעָהָאָט שָׂוִין דָּעַמְלָאָט מַעְהָר נִיטָּעָטָקָטָרָת. וּוּי מִיר האָבָּעָן גָּעָ-זָהָן, איַן זִין עַנְטְּשָׁתָאָנָעָן דָּאָן, וּוּעָן די רַעְגְּרָוְנְגָס-פָּאַסְטָן אַיזְ זָאָךְ נִיטָּעָטָקָטָרָת אַיְמָשְׁטָאָנָד צָו בְּעִפְּרִיעָדָגָעָן די בְּעַדְעַפְּעַנְיִישָׁעָן פָּוּן דָּעָר בְּעַפְּעַלְקָרְנוֹגָן. וּוּאָס מַעְהָר אַבָּעָר די רַעְגְּרָוְנְגָס-פָּאַסְטָן האָט זִיךְ עַנְטוּיְקָלָט, אַלְץָ ווּנְגָעָר האָט דָּעָר אַיְדִּישָׁעָר הַאַנְדְּיעָלָס-קָלָאָס זִיךְ גּוּנוֹטִיגָּט אַיזְ אָזָן אַיְגָעָנָעָר פָּאַסְטָ-אַרְגָּאַנְיָזָצְיָעָ ; זִין גּוּוֹאָרָעָן אַיבָּרִיגָּג אַיזְ אַיְזָן נַאֲטִירָלִיךְ אַבְּגָעָשְׁטָאָרְבָּעָן. אָ צִיְּטָן לְאַנְגָּוּ פְּלָעָגָעָן אַיְדִּישָׁעָר סּוּחָרִים בְּעַפְּאַלְמָעְכְּתִיְּגָעָן אַיְינָנָם אַיזְ שְׁתָאָדָט צָו בְּעַקְוּמָעָן בַּיִּדְעָר פָּאַסְטָן זַיְעָרָעָ אַלְעָ בְּרִיףְּ. דָּאָס אַיזְ גָּעוּוֹן פָּאָר זִיְּיָ בעַקְוּמָעָר, וּוּילְ בְּרִיףְּ-טְרָעָגָעָר זַיְעָנָן נַאֲךְ גָּעוּוֹן ווּנְגָעָ, אַוְן כְּדִי צָו גָּעָ-וּוִינָעָן צִיטָט, האָט מַעַן גָּעוּמָוֹת אַלְיָן קּוֹמָעָן אַיזְ פָּאַסְטָ-אַפִּיסָּן נַאֲךְ בְּרִיףְּ. דָּעָר בְּעַפְּאַלְמָעְכְּתִיְּגָטָר פְּלָעָנָט זִיךְ אַבְּגָהָהָמָעָן אַיזְ פְּוֹנָאַנְדָּעָרְטִילָּעָן צָו די אַיְדִּישָׁעָ אַדְרָעָסְטָעָן. אַזְוִי אַיזְ עַס אַנְגָּגָנָגָעָן אַיזְ די מִיסְטָעָ אַיְדִּישָׁעָ שְׁתָעָדָט, אַזְן פְּיעַל אַיְדָעָן האָבָּעָן גּוּלְכָּבָטָן פָּוּן אַטְ דָּעָר פְּרָאַפְּעָסִיָּעָ, וּוּלְכָעָן מַעַן פְּלָעָגָט גּוּוֹהָנְלִיךְ אַוְיךְ רַוְּפָעָן „די אַיְדִּישָׁעָ פָּאַסְטָן“. מִיט דָּעָר אַמְּלִיגָּעָר בְּעַוּנְדָּעָר אַיְדִּישָׁעָר פָּאַסְטָ-אַרְגָּאַנְיָזָצְיָעָ האָט די זָאָךְ גָּאָר נִישְׁתָּעָט צָו תְּהָאָן ; זִי האָט נִיטָּקָאַנְקוּרִירָט מִיט דָּעָר רַעְגְּרָוְנְגָס-פָּאַסְטָן, נֹור אַיזְ גּוּוֹיסָעָ הַיְּנוּיכְטָעָן אַיהֲרָ מִיטָּגָהָהָאַלְפָעָן אַיזְ פְּעַרְקְלָעָנָעָרָט די אַרְבִּיטִיסָט פָּוּן די בְּרִיףְּ-טְרָעָגָעָר.

אין דער צייט פון קייזער אלעקסאנדר דעם דרייטען, וווען מען האט
זיך גענומען מיט א בעזונדער שטרענגייט פערפאלגן פערשיידען אידישע
פראפאטייט, איז איזק אט די בעשפטיזונג פערוואעהרט געזוארין דורך א
בעזונדער פערארדןונג פון דער רעגירונג. מיט דעם איז פערשוואנדען
דער לעצטער אנדענק פון דער אמאליגער אידישער פאסט אין רוסלאנד.

ווי אונזערע עלטער-זידעס האבען געגעט געגען דער כאלערע-מגפה

אין אונזער צייט האט מעדייצין געמאכט איזא גרויסען פארשריט, אז די פאלקס-מאסען לעבען אין א סך בעסערע בעדינונגען, ווי אמאלא. די רײַנְדְּכִּיקִּיט ווערט מעהר אָבָּעָהִיט, און די קְלַעְפִּיגָּעָן קְרָאָנְקָהִיטָּעָן זִינְגָּעָן אָוִיב עַס טְרָעָפֶט אֲמָאָל אֵין אָאָיְבָּל, אָז עַמִּצְעָר ווערט קְרָאָנְק אָוִיךְ כְּאַלְעָרָע אֲדָעָר פְּלָעַקְטִּיפִּום, צִי אָוִיךְ שְׁוֹאָרָצָעָ פְּאָקָעָן, וּוּזְיַת דָּעָר אַיְזְנָצְעָלָנוּר זְעַלְעָנָעָר צְוָפָאָל קִינְמָאָל נִיט פָּעָרָוָאנְדָעָלָט אֵין אָן עַפְּדָעָמִיעָ. אַיְהָר ווּעָט הַיִּינְט גַּעֲפִינְגָּן זַהְרָר פִּיעָל דָּקָטוּרִים, וּוֹאָסָה אַבָּעָן קִינְמָאָל אָפִילָו אֵין די אָוִיגָּעָן בַּיַּת גַּעַזְעָהָן, לְמַשְׁלַח, אָ כְּאַלְעָרָע-קְרָאָנְקָעָן. זַיְיָ ווּיְיָסָעָן אַזְעָלָכָעָ קְרָאָנְק-הַיִּיטָּעָן בְּלוּזָיְן פָּוָן די מַעְדִּיצִינִיָּשׁ בִּיכָּעָר. די קְלַעְפִּיגָּעָן קְרָאָנְקָהִיטָּעָן זַיְיָ נָעָן אִיצְטָעָר גַּעַבְּלִיבָּעָן נָר אֵין די אָבָּגָעַשְׂטָאָנָעָנָעָ, אָוְגָעַבְּלִידָעָטָעָ לְעַדְעָר, וּוֹאוּ די גְּרוּסָעָ פָּאָלְקָסָ-מַאָסָעָן לעַבָּעָן אֵין שְׁמוֹזָי, אָוְנוּיְסָעָנְקִיָּט, עַלְעָנָד, אֵין וּוֹאוּ עַס וּוּרָעָן נִיט אָבָּגָהָיט די נַוְּתִיגָּסְטָעָ פָּאָרְשִׁיְפָטָעָן פָּוָן רַיְנָ-לִיכְקִיָּט אָוּן פָּאָרְזִיכְטִיגְיָקִיָּט.

גָּאָר אַנְדָעָרָש אֵין עַס אָבָּרָע גַּעַוְוָעָן אֵין די אַמְּאָלִיגָּעָ צִיְּטָעָן. די אַנְשְׁטָעַקְעַדָּע, קְלַעְפִּיגָּעָן קְרָאָנְקָהִיטָּעָן זִינְגָּעָן דָּאָן גַּאנְצָ גַּעַוְוָהָנְלִיכָּעָ, אַלְטָעַגְלִיכָּעָ עַרְשִׁיְנָוָג. פָּוָן צִיְּטָ צִוְּיָה צִיְּטָ פְּלָעָגָעָן זַיְיָ זַיְיָ אִינְצָעָלָנָעָ לְעַדְעָר צְוָפָלָקָעָרָן מִיטָּ אָ בְּזָוְנְדָעָר קְרָאָפָט אָן פָּוָן דָּאָרָטָעָן זַיְיָ אָרְיָ-בְּעַרְוּרָאָפָעָן אֵין פָּעַרְשִׁידָעָנָעָ אַנְדָעָרָע מִדִּינָה, פָּוְנָאַנְדָעָרְטָרָאָגָעָנָדָג אָוּמָעָ-טוּם שְׁרָעָק אָוּן טּוּיט. קִינְגָּעָן פָּוָן די בְּלָוְטִיגָּסְטָעָ מִלְחָמָהָהָאָט נִישְׁתָּאָבָּגָעָ-קָאָסָט אָזְוִי מָוְרָאָדִיגָּ פִּיעָל מְעַנְשְׁלִיכָּעָ קְרָבָנָהָ, וּוּ די פָּאָרְצִיטִיגָּעָ עַפְּדָעָ-מִיעָס. פָּאָר זַיְיָ הַאָט נִישְׁתָּעָקְוִיסְטִירָט קִיְּין גַּרְעָנִיָּ, קִיְּין אַבָּהָאָלָט. עַס זִינְגָּעָן גַּעַוְוָעָן יְאָהָרָעָ, וּוֹעָן די עַפְּדָעָמִיעָס אַבָּעָן פָּעָרְכָאָפָט כְּמַעַט גַּאנְצָ אִירָאָפָעָ. גַּאנְצָ גַּעַגְעָדָעָן פְּלָעָגָעָן אַמְּאָל פָּוָן זַיְיָ פָּאָלְשָׁטָעָנָדָגָיָ חָרָוב וּזְעָרָעָן, בְּלִיְיָבָעָן ווִיסָט, אָהָן אָ בעַפְּעַלְקָעְרוֹנוֹ.

עַס אֵין שְׁוֹעָר אָפִילָו פָּאָרְצִיטִיגָּעָלָעָן זַיְיָ, וּוֹאָס פָּאָר אָ טּוּיטָ-שְׁרָעָק עַס הַאָט מִיטָּ מעַהָר וּוּ הַוּנְדָעָרָט יְאָהָר צְוִירִיךְ אָרְיוּסְטִירְוּפָעָן אֵין אִירָאָפָעָ די עַרְשָׁטָע עַפְּדָעָמִיעָ פָּוָן כְּאַלְעָרָע. מְעַנְשָׁעָן זִינְגָּעָן, וּוּ פְּלִיגָּעָן, גַּעַפְּאָלָעָן אֵין די גַּאסָעָן. עַס הַאָט נִיט גַּעַקְעָמָפֶט קִיְּין הַעַד אָוִיךְ צַוְּבָעָרָאָבָעָן די

געשטארבענע. אין זעהר פיעל ערטר האט זיך דאס לעבען אינגןצען אַבְגָעַשְׁטָעלַט. בעונדערס שטארק אין דאָן געוען די עפֿידעמעַי אַין רַוְסַיְגַןְד. קִיְין וּוְאַנְדְּעַר אַין דָאָס נִיט, וּוֹעֵן מַעַן זָאָל זִיךְ דַעֲרַמְאַהְנָעַן, וְאָס פָאָר אַ שְׁמוֹזַי, פִּינְסְטוּרְקִיַּתְעַס הַאָט דַעֲמָלַט גַעַהְעַרְשַׁת אַין רַוְסַלְאַנד, בעונדיַעַר אַין די דַעְרַפְּפַעַר. אין פִיעַל רַוְסִישַׁע גַעַגְנַדְעַן זַיְנַעַן בֵּי דַעַר עַרְעַס אַין די דַעְרַפְּפַעַר שְׂטַעַר כָּאַלְעַרְעַפְּרַגְעַקְומַעַן בְּלוֹטְיגַע אַוְאַרְדוֹנוֹגָעַן. דָאָס פִינְסְטוּרְקִיַּתְעַס פָאָלַק הַאָט גַעַהְאַלְטַעַן, אָזְ די דַאַקְטוּרִים פֻּרְשְׁפְּרִיְּתַעַן עַס אָמִישַׁנְעַן די שְׂרַעְקִילְכַּע עַפֿידְעַמְּיַע, אָזְן מַעַן פְּלַעַגְט זַיְיַעַר גַעַהְלַפְּעַן טַוְיטַעַן מַיטְעַס גַּרְעַסְטַעַר גַּרְיוֹזָאַמְּקִיַּת (אַזְעַלְכַע זָאָכָען זַיְנַעַן גַעַשְׁעַהַן אַין רַוְסַלְאַנד אוּיךְ בעַת די שְׁפַעְטַעְרַדְיַע כָּאַלְעַרְעַפְּרַגְעַס, אָפִילְוּ נַאֲךְ גַּאֲרַ נִישְׁטַע לְאַנְגַע צְרוּיקַ).

עס פֻּרְשְׁטַעַהַט זִיךְ, אָז אַונְזַעַרְעַפְּרַגְעַס הַאָבָעַן צַו אַזְעַלְכַע וּוְיַלְדַע אָזְן גַּרְיוֹזָאַמְּקִיַּת אַוְאַרְדוֹנוֹגָעַן קִיְין שָׁם שִׁיכָות נִיט גַעַהְאַט. אַידְעַן הַאָבָעַן דָאָר אַמְּאָל אַלְיַי גַעַגְנַגְעַן גַעַשְׁפִּירַט דַעַם טָעַם פָוַן אַזְעַלְכַע פָּאלְשַׁע בְּעַשְׁוְלְדִיגְוְנוֹגָעַן אַין מִיטְעַלְלַאַלְטַעַר, וּוֹעֵן עַס הַאָט אַין אַיְרַאְפַע גַעַבְשַׁוּעוּעַט די שְׂרַעְקִילְכַּע עַפֿידְעַמְּיַע פָוַן „שְׂוֹאַרְצַעַן טַוִּיטַע”, הַאָט מַעַן אַיסְגַעְטַרְאַכְט גַעַגְנַע אַידְעַן דַעַם בְּלָבוֹל, אָז זַיְיַע פֻּרְגִּיפְטַעַן די בְּרוֹנוּמְעַר אָזְן רַוְפְּעַן דּוּרְכִי דַעַם אַרְוִוִס די מַוְרָא/דִיְגַע קְרַעַנְק. גַּאנְצַע אַיְדִישַׁע קְהִילָות זַיְנַעַן דָאָן אַוְיסְקַעְיַלְעַט, פֻּרְבְּרַעַנְט גַעַוְאַרְעַן. אַידְעַן הַאָבָעַן נִיט פֻּרְגַּעַסְעַן די שְׂרַעְקַל לִיבָע לִידְעַן אָזְן פִּין, וּוֹאָס זַיְיַע אַזְרַעַלְעַר זַיְנַעַן אַיסְגַעְטַאַפְּנַעַן צַו לִיעַב דַעַם בְּלָבוֹל. זִיךְ הַאָבָעַן, אַלְזָא, נִיט גַעַקְאנְט גַלְוִיבַעַן אַין די וּוְיַלְדַע בְּעַשְׁוְלְדִיגְוְנוֹגָעַן גַעַגְנַע דַאַקְטוּרִים. אָזְן אַחְזַע דַעַם, אָזְן עַס שְׁטַעַנְדִיגַע גַעַלְגַעַן אַין דַעַם אַדְעַנְיַס נַאֲטַור לִיעַב צַו הַאָבָעַן דָאָס קוּרְלַעַן זִיךְ אָזְן בְּעַצְחַיְהַע זִיךְ מַיט אַבְעַדְרַע אַזְעַנְדַעַר אַכְטּוֹנוֹגַע צַו דַאַקְטוּרִים.

אַבְעַדְרַע אָזְוי וּוְיַיְלַדְרַע, הַאָבָעַן אַונְזַעְרַע עַלְטַעְרַיְזִידַעַס גַעַהְאַלְטַעַן, אָזְ די כָּאַלְעַרְעַפְּרַגְעַס עַפֿידְעַמְּיַע אַין אַשְׁטַרְאָה פָוַן הַיְמַעַל פָאָר מַעַנְשְׁלִיכַע זַיְנַד, פָאָר נִיטְפְּרוּמְקִיַּת, אַוְיסְגַעְלָאַסְעַנְקִיַּת. נַאֲךְ גַּאֲרַ נִישְׁטַע לְאַנְגַע, מַיט עַטְלִיכַע צְעַהְנְדַלְיַג יַאֲחֶר צְרוּיקַ, וּוֹעֵן עַס פְּלַעַגְט אַין די פֻּרְאוֹאַרְפְּנַעַן אַיְדִישַׁע שְׁטַעַדְטַלְעַד טַרְעַפְעַן, אָז קִינְדַעַר זַיְנַעַן גַעַשְׁטַאַרְבַּעַן פָוַן דִיפְטַעְרַיַּע אַדְעַר עַס זַיְנַעַן גַעַלְקִיקַען מַיט קִינְפְּעַטְאַרְיַינְס, הַאָט מַעַן בָּאַלְדַע גַעַנוּמַעַן זַוְכַעַן „חַטָּאִים”, „בְּעַהְאַלְטַעַנְעַ זַיְנַד”. אָז מַעַן זַוְכַט אָזְן מַעַן וּוְיַלְגַעַנְעַן, גַעַפְנִינְט מַעַן טַאַקְעַ. מַעַן פְּלַעַגְט אַוְטְדַעְקַעַן, לְמַשְׁלַ, אַוְיַיְבַעַל, אַוְיַחַד וּוְעַלְכַעַר מַעַן הַאָט אַין שְׁטַעַדְטַל עַפְס גַעַמְוּרְמַעְלַט, אַדְעַר אַ בְּחוֹר, אַוְיַחַד וּוְעַלְכַעַר עַס אַין גַעַפְאַלְעַן אַ פֻּרְדַאַכְט, אָז עַר הַאָט מַחְלַל שְׁבַת גַעַוּעַן. עַס אַיְזָן קְלַאַר גַעַוּוּן, אָז פָאָר זַיְיַעַר זַיְנַד טַאַקְעַ שְׁטַאַרְבַּעַן די קְלִיְינַע עַוְפָה/לְעַזְרַע, גַעַהְעַן-אַוְוּעַק פָוַן דַעַר וּוְעַלְט די קִינְפְּעַטְאַרְיַינְס. אָז אַוְיַחַד די אַנְטְדַעְקַטְעַ רְשַׁעַיְמַע הַאָט מַעַן אַיסְגַעְלָאַזְעַט דַעַם גַעַנְצַעַן

כעס, מען האט זיי געפיהרט איבער די גאסען מיט פויינדרי, מען האט זיי אַנְגָּעָתָהָאָן חֲרָפָה.

אויב אַזְוָלְכָעֶזֶק אַזְבָּעֶן פָּלְעָגָעֶן פָּאַרְקוּמוּעָן בֵּי אָנוֹן נָאָךְ גָּאָר נִיט לְאַנְגָּרֶיךָ, אַיזְ לִיכְכַּט צָו פָּעָרְשְׁטוּחָן, וְאַסְ פָּאָר אַ שְׂטִימָנוֹגָ פָּוָן רַעֲלִיגְיְעָזָעָן שְׁרָעָק עַס האט אַרְוִיסְגָּעָרְפָּעָן צְוִיְשָׁעָן אַיְדָעָן מִיטְ הַעֲכָרָ וְיַיְהָנְדָעָרָט יַאֲהָרְ צְרוּיקָ דִּי עַרְשְׁטָעָ בָּאַלְעָרֶעֶ, וְאוֹזְ מַעֲנְשָׁעָן פָּלְעָגָעֶן אַזְמָקְוּמָעָן אַהֲן אַ צָּהָלָ, אָנוֹז עַס האט זִיךְ גַּדְוָכָטָ, אַז דִּי וּוּלְטָ גַּהְתָּ אַונְטָמָרָ. דָּא האט זִיךְ שְׁוִין גַּעַהָאַנְדָּעָלָט נִיטְ וּוּעָגָעָן אַיְנְצָעָלָן בָּעַהָלְטָעָנָן זִינְדִּיגָּעָ לִיטָּ, בָּוָרְ וּוּעָגָעָן דָּעַם גַּעַנְצָעָן כָּלָלָ. אַלְעָזָ זִינְעָן שְׁוֹלְדִּיגָּ, אַלְעָזָהָאָן גַּעַיְנְדִּיגָּט אָוֹן אַרְוִיבְּגָעְבְּרָאָכָט אַיְחָזָ זִיךְ דִּי שְׁוֹלְקְלִיכְבָּ שְׁטָרָאָהָ. אַלְעָזָמָזָעָן תְּשָׁוְבָה טָהָאָן, וּוּרְעָזָן גַּאַטְסְפָּאָרְכָטָיָ אָוֹן פְּרוּםָ, וּוּטָ דָעָר אַרְוִיבְּגָעְרְשָׁטָעָר אַבְּוּעָנְדָעָן זִיךְ צָאָרָן אָנוֹ זִיךְ דָעְרָבָאָרִיםָעָן.

פָּאָר אָנוֹז לְעָגָט אָן אַיְנְטָעָרְעָסְאַגְּנְטָעָר דָאַקְוּמוּנָט, אָן אַיְפָרְוָף אַין דָעָר הַעֲבָרְעָאַישָׁעָר שְׁפָרָאָךְ („הַתְּעוֹרָתָה“), וּוּלְבָעָן עַס האַבָּעָן מִיטְ אַיאָהָר הַוְּנוּדָעָט צָוְרִיךְ, אַיזְ צְוָאָמָעָהָאָגָּן מִיטְ דָעָר עַרְשְׁטָעָר בָּאַלְעָרֶעֶ, אַרְוִיסְגָּעָלָזָט דִּי וּוּאַרְשְׁעוּוּרְ רְבָנִיםָ. „אַלְעָמָעָן זִינְעָן בָּעַקָּאנָט דִּי אַזְמָגְלִיקָעָן, וְאַס האָרָבָעָן אָנוֹז גַּעַטְרָאָפָעָן“, — לִיְעָנָעָן מִיר אָנוֹז דָעָר פָּאַרְעָדָעָ צָוְ אַיְפָרְוָף, — „אָוֹן אָוֹם מִיר זָלָעָן אוּפְּרָוְתָרְ שְׁטָעְנְדִּיגָּ גַּעַרְאָטְעָוָוָט וּוּרְעָן, אָוֹן גָּאָט זָלָלְ פָּוָן אָנוֹז אַבְּוּנְדָעָן יְעָדָעָ קְרָעָנָקָ, דָאָרָפָ מַעַן עַרְפְּלִיעָן דִּי פָּאַרְשִׁיפָּטְ פָּוָן שְׁוֹלְחָןְעָרוֹךְ, אָז וּוּזָעָן מַעַן לְעָגָט אַרְוָיָף אוּפְּרָוְתָרְ אָוֹפְּרָוְתָרְ, מַוְּזָעָן גַּלְיְיְצִיְּטִיגָּ אַיְסְפָּאָרְשָׁעָן דִּי אַיְפָרְהִירְוָגָ פָּוָן דִּי שְׁטָאָדְטְ-לִילִיטָ אָנוֹז בְּעַזְיְיְגָעָן זִיךְ יְעָרָעָ שְׁטְרוּבְּלִוְנְגָעָן. וּוּאָרִים אָנוֹז דָעָם בְּעַשְׁתָּעָתָ טָקָעָ דִּי הוּיְפָטְבְּעָדְיְוָוָגָ פָּוָן דָעָם אַלְגָּמְינְגָעָם חָנָנִיתָ. צְלִילְעָבָ דָעָר קְעַרְפְּעָרְלִיכְעָרְ שְׁוֹאָכְקִיטִּיָּ אָיזְ אַבָּעָר אַזְמָעְגָּלִיךְ גַּעַוְוָן צָו בְּעַשְׁתִּימָעָן אַתְּעָנִיתָ, אָוֹן מַעַן האָט, פָּעָרְקָעְהָרָט, גַּעַמּוֹת פָּעָרְלִיכְטָעָרָן דָאָס פָּאַטְסָעָן. דָאָר אַיזְ אַלְעַנְפָּאָלָס נְוִיטִיגָּ אַוִּיסְצּוּבָעָסְעָרָן אַלְזָ, וְאַס נָוָר מַעְגָּלִיךְ, אָנוֹן פְּלִיסִּיגָּ אַוְיָף אַכְטָוָגָ גַּעַבָּעָן“. אָנוֹן אַזְוִי וְזִי „עַס קְוָמְזָנְדָפָר אַזְוָלְכָעֶזֶק אַזְבָּעֶן, וְאַס בְּיַם הַעֲרָעָן וּוּעָגָעָן דָעָם טָהָוָט דָאָס הָאָרֶץ וְוּהָ פָּוָן טְרוּיְעָרָ“, דָעְרִיבָעָר מַוְּזָעָן בְּעַזְיְיְגָעָן דִּי שְׁטְרוּבְּלִוְנָגָן. אָנוֹן דִּי רְבָנִים וּוּנְדָעָן זִיךְ מַעַן אַיְפָרְוָף צָו אַיְדָעָן אַיְנְ יְעָדָר שְׁטָאָדָט, זִיךְ זָלָעָן דִּי אַלְעָזָהָאַרְשִׁיפָּטָעָן, וְאַס וּוּרְעָזָן דָאָגְגָעָבָעָן, „עַרְפִּילָעָן מִיטְ פְּרִידָ אָוֹן גַּרְיְיטְוּוֹלְגִּיקִיטָ, וּוּטָ גָּטָ פָּעָרְנְהָמָעָן אָנוֹז עָגָבָעָט אָנוֹן פָּוָן אַיְצָט אָן אַלְעָזָמָל אַוְיָף אָנוֹן רְחָמָנוֹתָ האַבָּעָן“. וּוּיְמָטָר גַּעַהָעָן דִּי פָּאַרְשִׁיפָּטָעָן : „אַיְנְ יְعָדָר שְׁטָאָדָט דָאָרָפָ בְּעַשְׁתִּימָט וּוּרְעָזָן אַ שְׁטָעְנְדִּיגָּעָר אַיְפָזְעָהָר (מִשְׁגִּיחָה), אַזְבָּעָרָדְ מַעַנְשָׁ, וְאַס זָלָלְ קְרִיגָעָן גַּעַהָאָלָטְ פָּוָן קְהָלָ. עַרְ דָאָרָפָ אַיְפָזְעָהָר אַוְיָף דִּי אַלְעָזָהָאַרְשִׁיפָּטָעָן :

(א) אַכְטָוָגָ גַּעַבָּעָן אַוְיָף דִּי מַזּוֹנָה אָיזְ אַלְעָזָהָאַרְשִׁיפָּטָעָן, טְוִיעָרָן אָוֹמָעָן

טומ, וואו זיין דארפערן זיין. דער רב פון שטאדט זאל לערנען מיט דעם משגיח אלע דינים וועגן מזווחת, אום ער זאל זיין אין דעם בעהאוונט און קלאר. בי יעדען מינדאטען צויפעל מוז ער פרענען ביהם רב. דער משגיח מוז וועניגסטענס איין מאל יעדען מאנאט דורכוקען איין גאנץ שטאדט, צי מען האט ניט ערגייזוואו גע'גנ'עט די מזווחת, און דארטען, וואו מען קאן מורא האבען פאר א גנבה, זאל מען די מזווחות געהעריג איבּגעבערען. אין די גרויסע שטעדט, בעונדערס אין וארשע, זאל דער חון פון יעדער שוחל אויף דעם אכטונג געבען, א. און. אויך זאל מען קויפען תפילין, רצועות, מזווחת און ציצית נור בי א מומחה, א געניטען מענישען, וואס האט אויף דעם א הקשר פון דעם ארטיגען רב. מען מו אוייך זיין זעהר אבגעהייט איין לעגנון תפילין אויף דעם געהעריגען ארט, סאי אויפֿען קאָפּ, סאי אויף דער האנד.

„ב) אכטונג געבען אויף די בעדער, און דאס וואסער אין דער מקוה זאל זיין ווי געהעריג אנגעווארימט, ווארים וויבטער-צייט איין דאס ממש א פראגע פון לעבען. אין פיעל ערטער ווערט עס ניט אַרענטלייך געטהָאנֶן און ווּן מען וואריםט אַפְּילָו, טהוֹת מען ניט ווי געהעריג. דערבער דארף מען אכטונג געבען, און דאס וואסער זאל שטענדייג זיין אַנְגַּעֲוָאַרִיםַט.

„ג) אכטונג געבען אויף די יאטקעס, עס זאל ניט פערקייפט ווערבען בשער'ע פְּלִישָׁ אַבְּגַיְנָעָם מיט טרייפֿע, ווארים דערפּוֹן קומט אַרְוָיס פֿיעַל שטראיכלונג. אויבּ דער קצב איין פערדעכטיג, דארף דער שליסעל פון דער קראָם מיט כשר'ע פְּלִישָׁ זיין ביַם משגיח. און אויבּ די זאָך איין גאָר פערדעכטיג, דארף זיך איין קראָם, ביַם פערקייפּען כשר'ע פְּלִישָׁ, געפּינְג א בעגלויבטער מענשׂ.

„ד) אכטונג געבען, און ביַם טרייבערן פְּלִישָׁ (ニッコウ) זאלען שטענדייג אבגעהייט ווערבען אלע דינים וועגן דעם, ווארים דערפּוֹן קומט אַרְוָיס פֿיעַל שטראיכלונג.

„ה) אין די ערטער, וואו עס איין פֿאַרְהָאָן אַן עירוב, מוז דער משגיח אכטונג געבען, עס זאל זיין ווי געהעריג. אין יונע שטעדט, וואו עס איין קיין ערוב ניטאָ, דארפּען די אַבְּגַיְנָעָר זעהן אַיְצְזָאָרְדָּנוּן ביַם זיך אַן ערוב.

„ו) דער בעדער און די טוקערקע מוזען אויפּוּהָן, אַז די וויבּער, וואס דארפּען ערבי-שבת געהן איין מקוה, זאלען פֿאָר דעם, ביַם זיך אַין דערהייט, שערען די נעהָל, אַז. וו. לֵיכְטָ בענשׂ זאלען די וויבּער פֿאָרֶן געהן איין מקוה, און דערבי זאלען זי ביַם זיך אַין געדאנְק אַוְיסְנָעָהָמָן, אַז מיט דעם זיינְעָן זי נאָך ניט מְקֻבָּל שְׁבָת.

„ז) די מאָנְסְלִיטָזְעָן (פרײַטָאָג) אַרְיִיסְגָּעָהָן פּוֹן באָד אַרום אַהָלָב

שעה פאר'ן שוהל-קלאפען. מען דארף מיט דעם אומעטום זיין זעהר אָבעגעהיט.

אוֹן נוּט פֿערלְאָזֶעֶן זִיד מֵיט דֻּעַם אוּיפֿ דֻּעַם בְּעַדְעַר, אָ. אָזֶן וּ. אָזֶן נוּט פֿערלְאָזֶעֶן זִיד מֵיט דֻּעַם אוּיפֿ דֻּעַם בְּעַדְעַר, אָ. אָזֶן וּ.

„ט) אוּיפֿזְעַהָן, אוֹ פֿרִיאַטָּאָג זָאַלְעָן דֵי קְרָאָמָעָן גַּעַשְׁלָאָסֶעֶן וּוּרְעָן נִיט שְׁפַעְטָעָר, וּמִיט אַהֲלָב שָׁעָה פֶּאָר'ן גַּעַהָן אַין שְׁהָלָאָרְיִין, אוֹן מעַן זָאַל קְאָנְעָן לִיכְטָן בעַנְשָׁעָן, וּוּעַן עַס אַיְזָאַךְ הַלְּעָדָר טָאָג.

„י) יְעַדְעַר גַּאַטְסְּפֿאַרְכְּטִיגַּעַר מַעַנְשָׁדָאָרְךָ נִיהָעָן קְלִיְּדָעָר נָוָר בֵּי אַבְּגָלוּבְּטָעָן שְׁנִיְּדָעָר, אוֹם נִיט גַּעַשְׁטָרוּיכְּבָעָלָט צָו וּוּרְעָן גַּעַגְּעָן דֻּעַם פֿערְדָּבָט פֿון שְׁעַטְנָה. אַיְיךְ זָאַל מעַן יְיַיָּן בעַשְׁיַּעַן אַין קְלִיְּדָעָר, וּוּאָרִים דָאָס אַיְזָוִיכְטִיגַּעַר אַיְזָאַפְּלָעָן פִּיעָל הַיְנוּכְטָעָן.

„י"א) אוֹם מעַן זָאַל נִיט גַּעַשְׁטָרוּיכְּבָעָלָט וּוּרְעָן גַּעַגְּעָן דֵי דִינִים וּוּעַגְּעָן שְׁבָת אַיְזָוִיכְטִיגַּעַר, דָאָרְךָ יְעַדְעַר רָב אַיְזָזְיָן זִין שְׁטָאָדָט אַכְּטָוָגָעָן, אוֹ דֵי, וּוּאָס הַאֲלָטָעָן אַרְעָנְדָעָס מֵיט בְּהָמוֹת, אוֹן דֵי, וּוּאָס קְוִיְּפָעָן אַיְיךְ דֵי יָאַרְיָדָעָן קְעַלְבָּר אוֹן האַנְדָּלָעָן מֵיט זִי, זָאַלְעָן פָּאָר שְׁבָת מַאֲכָעָן אַפְּרָקְוִיְּפָעָן חַמָּץ. פֿערְקְוִיְּפָעָן צָו אַגְּוִי, אַזְוִי וּוּעַס וּוּרְטָט גַּעַתְהָאָן מִיטָּצָ' פֿערְקְוִיְּפָעָן חַמָּץ. אַיְיךְ דֵי גַּאַרְבָּאָרָעָס, וּוּלְכָבָעָן הַאֲלָטָעָן בְּיַי זִיךְרָאַבְּיָטָעָר גּוֹיִים, וּוּאָס אַרְבָּיִיְּטָעָר טָעָן אוֹם שְׁבָת, דָאַרְפָּעָן מַאֲכָעָן אַזָּא פֿערְקְוִיְּפָעָן, אוֹן אוֹם עַס נִיט צָו מַוּעָן טָהָאָן יְעַדְעַן עַרְבִּישָׁבָת, זָאַלְעָן זִיךְרָאַבְּיָטָעָר פֿערְקְוִיְּפָעָן פֿון דֻּעַם גַּעַנְצָעָן גַּעַט זִי לְעַרְגָּעָן.

„י"ב) אַיְזָאַפְּלָעָן דָאָרְךָ יְעַדְעַר, וּוּאָס גַּעַפְּינָעָן זִיךְרָאַבְּיָטָעָר, דָאָרְךָ דָעָר רָב זִיךְרָאַבְּיָטָעָן, אוֹ אַיְינָעָן זָאַל דֻּעַם בְּעוֹווִיָּעָן זִין חַלְפָּאָר יְעַדְעַר גַּרְוִיסְעָר שְׁחִיתָה, אוֹן דֻּעַם חַלְפָּאָר עַופּוֹת — וּוּנְגִיסְטָעָן אַיְזָאַפְּלָעָן מַאְלָי יְעַדְעַן טָאגְאַן דָעַר-פְּרִיהָה, אוֹם דָעַר חַלְפָּאָר זָאַל זִין אַיְזָאַפְּלָעָן לְוִיט בְּיִדְעָנָס מִיְּנָגָן. דָאַרְטָעָן, וּוּאָס עַס אַיְזָאַפְּלָעָן נָוָר אַיְזָאַפְּלָעָן זָאַל עַר פָּאָר יְעַדְעַר גַּרְוִיסְעָר שְׁחִיתָה דֻּעַם חַלְפָּאָר בְּעוֹווִיָּעָן דֻּעַם רָב, אוֹן דֻּעַם חַלְפָּאָר עַופּוֹת — וּוּנְגִיסְטָעָן צָוִויִּי מַאְלָי אַיְזָאַפְּלָעָן.

„י"ג) דָעָר, וּוּאָס הַאֲלָט אַיְזָאַפְּלָעָן אַפְּאָכָט, וּוּאַיְיךְ דָעַר קְצָבָעָן, זָאַל אַיְיךְ קְיַיְן פָּאָל נִיט זִין דָעַר-בְּרִיהָה, וּוּדָעַר שְׁוֹחָט אַיְזָאַפְּלָעָן בְּדָק דֵי לְוִוגָּעָן, וּוּאָרִים פֿון דֻּעַם נַעַמְעָן זִיךְרָאַבְּיָטָעָר.

„י"ד) עַס אַיְזָאַפְּלָעָן זָעהָר רַעַכְתָּא אַיְזָאַפְּלָעָן נַוְיִיטִיגָּה, עַס זָאַל אַיְזָאַפְּלָעָן שְׁטָאָדָט אַיְינְגָעָאַרְדָּעָנָט וּוּרְעָן אַצְדָּקָה-קָאָסָעָפָאָר אַזְוּלְכָבָעָן בְּעַדְעָרְפְּטִיגָּעָ, וּוּאָס שְׁעַמְעָן זִיךְרָאַבְּיָטָעָן פָּאָר זִיךְרָאַבְּיָטָעָן דָעַר שְׁבָת אַיְזָאַפְּלָעָן יְוָמִיטָבָעָ, אוֹן אַזָּא צְדָקָה זָאַל מעַן טִילְעָן יְעַדְעַן פֿרִיאַטָּאָג אַיְזָאַפְּלָעָן דָעַר פְּרִיהָ.

„ט"ו) אַיְזָאַפְּלָעָן יְעַדְעַר שְׁטָאָדָט זָאַלְעָן דֵי מַלְמָדִים לְעַרְגָּעָן מֵיט דֵי קִינְדָּעָר יְעַדְעַן טָאגְאַג אַגְּשִׁיעָר פֿון שְׁוֹלְחָן-עַרְוָן, מֵיט דֵי דִינִים פֿון קְרִיאָתְשָׁמָעָ,

דאונגען, ברכות, הענד וואשען, שבת, א. אונ. וו. — יונגע דינים, ואס יעדער איד מון וויסען, ווי אזי זיך אויפצופיהרען לויט דער תורה. דער מלמד דארף שטונדייג קראפעטיגען די קינדער מיט מוסרדייך, זיין זאלען אלע דינים ערפילען.

„ט“) עס דארפער אין יעדער שטאדט בעשטייט בעשטייט ווערערן אויפזעהער (משגיחים), אקטונג צו געבען בי יעדער חתונה, אונ מאנסלייט זאלען, גאט בעהיט, חיליה ניט טאנצעו מיט נקבות. דערויף דארף געגעבען ווערערן די שטרענGESTAU אקטונג, מען זאל ניט געתטריכעלט ווערערן. אויך דארף יעדער אקטונג געבען, אונ זיינע שטובייג זאלען אום שבת אדרער יומ-טוב געהן טריינקען קאווע אין די שענקי-הייעור, אום ניט ארינזפאלאען אין שפייעלעררי און לייכטזיניגקיט. אין יעדער שטאדט זאלען בעשטייט ווערערן אויפזעהער, אקטונג צו געבען אויך דעם.

„י“) יעדער דארף בי זיך אין שטובי אקטונג געבען, אונ א מאנס-ביל מיט א נקבה זאלען ניט בלוייבען אינע אלין, אויך צוווי בחורים זאלען ניט שלאפען צוזאמען אין איין בעט.

„י“) אין יעדער שטאדט דארף דער רב ווארענען דעם עולם, מען זאל פרײיטאג פערשליסען די קראמען א האלב שעה פֿאָרֶן זונגען-אונטערגאנגען, אונ שבת-צורנאנכט זאל מען אנטזינדערן ליכט ערשות דאן, ווען עס איז שווין זיכער נאכט, ניט בענוגענענדיג זיך מיט דעם, ואס עס איז שווין דריי גרויסע שטערען צו זעהן, וארים פיעל מענשען האבען אין דעם א טעמי. „י“) אַבְגָּהִיט זיינ זומער-צייט מיט קריאט-שמע, אויך ניט פער-שפטעטיגען מיט שחרית. זומער-צייט זאל מען אלענפאלס אנהויבען פאר זייגער זיבען.“.

דאס זיינען די פאָרְשָׁרִיפְּטָעָן, ואס די וואָרְשָׁוּוֹרְ רְבָּנִים האבען פער-עפּעַנְטְּלִיכְט צוֹלִיבָּךְ דָּעֵר עֲפִידָמֵיעַ פֿוֹן כָּלְעָרָעָ. זיין האבען פער-אַרְדְּעַנְטָן, אָז דָּעֵר אַוִּיפְּרוֹתָ, וּוְעַלְכָּעָן זיין האבען אַרְוִיסְגָּעָלָאָזָם, זאל אַוְמָעָטָם פֻּרְעָרְ שְׁפִּירִיט וּוְעַרְעָן. פֿוֹן די גְּרוּסְעָרְ שְׁטָעָדָט זאל מען פָּנוֹאַנְדְּרָעָקְלָעָפָּעָן פִּיעָס פֿוֹן דָּעֵם אַוִּיפְּרוֹתָ אַז די קְלִינְגָּעָטָעָדָעָךְ, אויך פָּנוֹאַנְדְּרָעָקְלָעָפָּעָן אַלְעָ בְּתִימְדְּשִׁים. אויך אלְעָ אַרְטִיגָּעָ רְבָּנִים אַז אַרְפִּיגְגָּלָעָגָט גַּעַגְעָזָן זיינען די פְּלִיכְטָט, זיין זאלען אקטונג געבען אויך דעם גאנצָען עניין. „מיר זיינען זיכער — אַזְוִי פָּעָרְעָנְדִּיגָּט זיך דָּעֵר אַוִּיפְּרוֹתָ, — אָז אִידָּעָן וּוְעַלְכָּעָן פָּעָרְנְהָמָעָן אָנוֹזָעָרְ שְׁתִים, אָז גָּאת וּוְעַט אַיבָּעָר אָנוֹז אַוִּישְׁפְּרִיטָעָן פְּרָעָעָן, עָר וּוְעַט אָבוּעָנְדִּעָן פֿוֹן אָנוֹז יְהָעָנְקָ אָז וּוְעַט אָנוֹז אויך אלְעָ מָאָל בְּעַשְׂיָצָעָן!“

עס זואָלט אַבָּעָר גְּעוּוֹן אַ טְוֹתָה צְוָוָה רְעַכְעָנָעָן, אָז אָנוֹזָעָרְ עַלְטָעָרְ זִידָעָס האבען אין כָּלְעָרָעָ-צייט נָוֶר דּוּרְכְּגָעָקוֹטָ, בּוֹדָק גְּעוּוֹן די מְזוּזָה,

מתפלל געווען, שטרענונג קאנטראלאָלירט די יאטקעס און קצבים, א. גז. וו., און איז דאס איז געווען זיעער אײַנְצִיגָּע געוועהָר געגען דער שרעקליבער עפֿידעמע. נײַן, זיי פֿלְעַגְעָן מיט דעם אלְּיַין ניט יֵצַא זַיְן אָן האָבָּעָן צוֹגְּלִיְּרָן אַנְגָּעוּנְגָּדָט אוּיךְ אַנְדָּעָרָע מִיטְלָעָן, וְאָסְטָהָעָן נִשְׁתָּחָאָן מיטְ פֿרְוּמְקִיְּט אָן גָּאַטְסְּפָּאַרְכִּיטָּגִּיקִיִּט. זַיְיַהֲרָן דַּעֲזָרָהָאָבָּעָן אַוְיְבָעָן גַּעַזְעָן, וּוּרְטָט אַפְּילְיוֹ אַין דַּעַם רְבִנְיָשָׁעָן אַוְיְרָפּוֹרָט אַרְיִינְקִיִּט, אָן דָּאס אַכְּטוֹנָגָן צוֹ גַּעַבְעָן, אָן מַעַן זָאַל דַּיְ מִקְוחָה הַאַלְּטָעָן אַין רְיִינְקִיִּט, וּוּאַסְטָרָן זָאַל גּוֹט אַנְגָּעוּאָרִימָט וּוּרְעָרָן. אוּיךְ דַּיְ רְבָנִים האָבָּעָן אַלְּזָא רְעָזָהָאָבָּעָן קָאַמְּעַנְדִּירָט אֶזְאָזְאָר, וְאָסְטָהָעָן בְּלוּזָן אַכְּבָּעָן בְּלִינְגָּרָגָן אַין דַּעַר הַיְנוּכִים פָּוֹן דַּיְינְלִיכִיִּט אָן אַין טַאַקָּעָן וּוּכְטִיגָּפָן מַעַדְצִינִישָׁעָן שְׂטָאַבְּדָפְנָקָט.

בְּיַיְמַר גַּעַפְּינָעָן זַיְךְ אַיְנִיגָּע אַלְּטָע אַיְדִּישָׁע אַזְּקוּמָעָנְטָעָן, וּוּלְבָעָן גַּיְיַה בְּעָן אָנוֹן אַ בְּעַגְּרִיפָּה וּוּגְעָן דַּיְ מַעַדְצִינִישָׁע מִיטְלָעָן, וְאָסְטָהָעָן פֿלְעַגְעָן אַיְנִיגָּע צַיְעָטָעָן גַּעַבְרִיכָּעָן גַּעַגְעָן בְּאַלְעָרָע. דַּיְ דַּאַקְומָעָנְטָעָן זַיְגָעָן פָּוֹן אַלְּטִיקִיָּט גַּעַל גַּעַוְאָרָעָן. אַיְנִיגָּע שְׁטָעָלָעָן פָּוֹן זַיְיָהָאָבָּעָן אַבְּגַעְבְּלָאַקִּירָט אַדְּעָרָן זַיְגָעָן צְרוּסָעָן גַּעַוְאָרָעָן. וּוּדְלִיגָּדָע דַּעַם פְּאַפְּרִירָן, אוּיךְ וּוּלְבָעָן זַיְיַהֲרָן גַּעַשְׁרִיבָּעָן גַּעַוְאָרָעָן, זַיְגָעָן זַיְיַהֲרָן אַלְּטָא אַיְהָרָה הַונְּדָעָרָט. זַיְיַהֲרָעָן, אַלְּזָא, צוֹ דַּעַר צִיטָּטָעָן פָּוֹן דַּעַר עַרְשְׁטָעָר בְּאַלְעָרָע. דָּאס זַיְגָעָן בְּרִיךְ אָנוֹן נַאֲצִיצָעָן, וְאָסְטָהָעָן קַעְהָרָעָן זַיְךְ אַן צוֹ דַּעַר עַפְּידָעָמִיעָן. דַּיְ פְּאַפְּרִירָעָן זַיְגָעָן גַּעַשְׁרִיבָּעָן אַין דַּעַר דַּעַמְּאַלְּטִיכָּגָר גַּעַמְּשִׁטָּעָר שְׁפָרָאָד, — הַאלָּבָּה הַעֲבָרָעָאִישָׁן, הַאֲלָבָּה אִידִּישָׁן, אָנוֹ פָּוֹן אַיְנִיגָּע וּוּרְטָטָעָר קָאָנוֹ מַעַן דַּרְיְגָעָן, אָזְזָא זַיְיַהֲרָן שְׁתָאָמָעָן פָּוֹן לִיטָּעָן אָזְזָא קִיעְוּעָר גַּעַגְעָנדָה. מִיד גַּעַנְיָעָי יְדִיעָות וּוּעָגָן דַּעַם, וּזַיְיַהֲרָן אַיְדָעָן פֿלְעַגְעָן זַיְךְ זַיְן קָוְרִירָעָן פָּוֹן דַּעַר בְּאַלְעָרָע :

„גַּעַלְוִיבָּט אָנוֹן גַּעַבְעָנְשָׁטָא זָאַל זַיְן זַיְיָהֲרָן אַיְדִּישָׁן דַּיְ רְפָאָה פָּאָר דַּעַר מַכָּה, — לִיְיְנָעָן מִיר דַּאֲן אַ בְּרִיךְ, — אַוְנוּרָעָ שְׂטָאָדְטָה לִיְיַהֲרָן דַּעַרְגָּאָנְגָּעָן אַ רְעַכְתָּעָעָצָה, אָן אַוְיסְגָּעְרְבוּרִיטָעָרָה. בַּיּוֹ אַיְצָטָה פֿלְעַגְעָן שְׁטָאָרָבָעָן פִּיעַלְמָאָנְסָלִיטָה אָנוֹ פְּרוּעָן, אָנוֹ מִיטְ גַּאֲטָס הַילְּפָה הַאָבָּעָן מִיר נַעֲכָתָעָן אָנוֹ הַיְנִיטָּה אַבְּגַעְרָאָטָעוּת אַלְעָ קְרָאָנְקָעָה“. דַּעַרְבִּיאָרָה מַעַלְדָּעָט דַּעַר שְׁרִיבִּיאָר גַּעַנְיָי אַלְעָ מִיטְלָעָן, וְאָסְטָהָעָן דַּאֲרָף אַבְּוּנְדָעָן גַּעַזְעָן דַּעַר קְרָעָנָקָעָה. מִיד גַּעַנְוּטָעָר אַיְבָּרָעָר דַּעַר גַּעַזְעָן אַלְּעָרָע : „אָ מעַשְׁשָׁ גַּעַהְתָּ אַגְּזָעָהָאָבָּעָן אַזְּחַזְעָן אַזְּמָעָן פְּאָלָט עָר אַיְן אַהֲנָמָאָכָט, אָזְזָא אַחְזִיְּזָעָם כָּאָפְטָה אַיְהָם אָזְזָא אַבְּרָעָעָן אַזְּלָאָקְשִׁיר (שְׁלַשְׁלָוֹל)“. „אָ גַּעַנְוּטָעָר מַעַנְשָׁ דַּאֲרָף נִיטָּה מַוְרָא הַאָבָּעָן צַו זַיְן אַיְנָאַיָּנָעָם מִיטְ דַּעַם קְרָאָנְקָעָן אָנוֹ זַאֲרָגָעָן וּוּגְעָן אַיְהָם“, — שְׁרִיבָּט אָזְזָא אַנְדָּעָרָה. דַּיְ עַרְשְׁטָעָזְאָר דַּאֲרָף מַעַן דַּעַם חֹלָה דַּעַרְוּאָרִיםָעָן. „וּוּעָסְטָהָעָן נָוָר אָן, חָסְ וּשְׁלָוָם, וּוּהָה טַהָאָן דַּעַר קָאָפּ, אַדְּעָר צַו שְׁפָאָרָעָן אָנוֹ טַעַרְזָאַעָלָעָן, אַדְּעָר שְׁטָאָרָק בְּוּרְטָשָׁעָן אַיְן בְּוִיךְ, זָאַל מַעַן אַנוּאָרִיםָעָן צִיגְעָל, וּזַיְיַהֲרָן אַיְנוּוּקָלָעָן אַיְן אַטְוֹךְ אָנוֹ צַוְּלָעָגָעָן צַו דַּיְ פִּיאָטָעָס“.

מען דארך אויך בריהען קלייען, איננויקלען זי און אַ טוֹך אָוּן צוֹ-לעגען דעם קראנקען אָזֶוּ הַיִּס, וְוֵי עַד קָאָן נָוֶר דָוְלְדָעָן, אָוּן גּוֹט אַיְנְדָעָן דעם חולה אִין בעטגעוואָנט, אִין אַלְץ בעסער". דערהויפט אֲבָעָר זָאל מען דעם אַיְנְדָעָן מעהָר גַּעַשׂוֹיכְּט, אִין אַלְץ בעסער". דערהויפט אֲבָעָר זָאל מען דעם חולה רַיְבָּעָן. "וַיְיָ מַעַן בַּעֲמַרְקָט נָוֶר, חַלְילָה, אָזֶוּ בַּיִּס אַמְעַנְשָׁעָן וּוּעָרָעָן דַּי הַעַנְד אָוּן דַּי פִּס קָאָלְט, אָוּן דַּי הַעַנְד הַוִּיבָּעָן אָזֶוּ וּוּהָ צַוּ וּוּרָעָן, זָאל מען באָלְד גַּעַמְעָן גּוֹטָעָן שְׁפִירָט, קָאָנְפָעָר, טַעַרְקִישׁ שְׁפָעָר, צּוֹמִישׁעָן אַלְץ אַיְנְאִיר נָעַם אָוּן אַנוּאָרִיםָעָן, אָוּן מַעַן זָאל מִיט דַּעַם רַיְבָּעָן מִיט' זָאל גַּאנְצָעָן בּוֹיז אָוּן פְּנִים, אָוּן דַּעַר עִיקָּר — דַּי שְׁלִיפָּעָן, רַיְבָּעָן מִיט' זָאל גַּאנְצָעָן כְּחָ". אִין אָז אַנְדָּעָר פָּאָפִיר, וְוָאָעָס וּוּעָרטָט רַעַקָּמְעַנְדִּירָט דָאָס וּלְבִּיגָּעָט מִיטָּלָע צַוּ רַיְיָ בְּעַן "בֵּין דַּעַר לִיְּבָּר וּוּרָעָט פִּיכְּט", אַונְטַעַרְשְׁטַרְיכְּט צּוּגְלִיךְ דַּעַר שְׁרַיְבָּעָר : "דַּעַם שְׂוִוִּים, לְמַעַן הַשֵּׁם, נִיט צַוּ פֻּעַרְקִילָּעָן, חַס וּשְׁלוּם, אָוּן אַבְּצָאוֹזָשָׁעָן יְעַדְעָס מְאָל".

אֲחֹזֶן דַּעַם, וּוּרָעָעָן אַגְּגָוּוֹזָעָן נָאָר אַנְדָּעָרָעָן רְפָאוֹת. צּוֹם בִּישְׁפְּיעָל : "אָוּן אַבְּצָוּשְׁטָעַלְעָן דַּעַם לְאַקְשִׁיר, זָאל מַעַן קָאָכָעָן מַעֲנַטָּע אָוּן גַּעַבָּעָן דַּעַם חַולה צַוּ טְרִינְקָעָן, אוֹיךְ אַבְּקָאָכָעָן אִין וּוּאָסָעָר פְּלַאֲקָסָעָנָע וּוּמָעָן, אָוּן דַּעַר חַולה זָאל עַס טְרִינְקָעָן וּאַרְיְמָעָרְהָיִיד. וּוּעָן, חַס וּשְׁלוּם, דָאָס וּוּטָט נִיט הַעַלְפָעָן, זָאל מַעַן מַאָכָעָן אַקָּאנָע פָּוּן קָרָאָכָמָאָל מִיט אַ גַּעַבְעָל פָּוּן אָז אַיִּי, פְּלַאֲקָסָעָנָע זְוִימָעָן אִין בּוּמָאִיל", "אַדְעָר אַקָּאנָע פָּוּן הַאֲנִיגָּץָפָן מִילְּךָ מִיט צּוּקָּעָר". גַּעַגְעָן בַּרְעָכָעָן וּוּעָרטָט פֻּעַרְשִׁרְבָּעָן צַוּ גַּעַבָּעָן דַּעַם קָרָאָנְקָעָן שְׁטָאָרָקָע צִימָרְגִּזְוָאָסָעָר, אוֹיךְ זָאל מַעַן צּוֹשְׁטוּיסָעָן גַּעַבְרָעַנְטָע מַוְסָּקָאָט, אַרְיִינְשִׁיטָעָן אִין וּוּיָּין אִין גַּעַבָּעָן טְרִינְקָעָן דַּעַם חַולה. נָאָר אָרְיִינְשִׁיטָעָן אַוְיְפָקָאָכָעָן אִין וּוּאָסָעָר פֻּעַרְלִיגְרוּפָעָן מִיט שְׁאַלְעָכָץ פָּוּן מַאָנְדָּלָעָן. רְפָאוֹה : אַוְיְפָקָאָכָעָן אִין וּוּאָסָעָר פֻּעַרְלִיגְרוּפָעָן מִיט שְׁאַלְעָכָץ פָּוּן מַאָנְדָּלָעָן. "גּוֹט אִין אוֹיךְ צַוּ גַּעַבָּעָן אַ בִּסְעָל שְׁפִירָט מִיט קָאָנְפָעָר, נָוֶר גַּאֲר וּוּנְגָג, אָוּן אוֹיפָ צַוּ טְרִינְקָעָן — אַגְּגָוֹאָרִימָטָע מַעֲנַטְזָוָאָסָעָר". "אַבְּהִיטָעָן זִיךְ פָּוּן טְרִינְקָעָן קָאָלְטָע וּוּאָסָעָר, קִינְיָן שָׁוָם קוֹאָסָם, אוֹיךְ נִיט עַסְעָן קִינְיָן הַעֲרִינְגָּ". "הַיְּטָעָן דַּעַם קָעַרְפָּעָר פָּוּן קָעַלְט, קְלִיְּדָעָן זִיךְ וּוּאָרִים, עַס זָאל קִינְיָן וּוּנְינָד נִיט דּוּרְכָּנְעַמְעָן". "עַס אִין גּוֹט צַוּ טְרִינְקָעָן רַאֲסָעָל פָּוּן בּוּרְקָעָס מִיט צּוֹרְבָּעָנָע קָאָבָעָל, אֲבָעָר נִיט קִינְיָן גַּעַקְאַכְטָעָ". פָּאָהָאָן נָאָר אַזְאָ מִיטָּעָל : "גַּעַמְעָן אַ הַאֲלָבָע קוֹאָרָטָט רַיְנָע דּוּשָׁעָגָעָכָץ, אַ הַאֲלָבָע קוֹאָרָטָט שְׁטָאָרָקָע עַסִּיג, אַ הַאֲלָבָע קוֹאָרָטָט שְׁפִירָט, אַ הַאֲלָבָע לעַפְעָל גַּעַרְבָּעָנָע זְעַנְעָפָט (מַאָ-סְטָאָרָד), אַ הַאֲלָבָע לעַפְעָל טַעַרְקִישׁ שְׁפָעָר, פִּירָע קָעַפְלָאָן קָנָאָבָעָל, צַוּ נִוְיְפִּמְיָשָׁעָן צְוֹאָמָעָן, דּוּרְנָאָן גַּעַמְעָן פָּוּן דַּעַם אַ קָּאוּעָ-לַעַפְעָל אָוּן מִיט דַּעַם רַיְבָּעָן דַּעַם חַולה אַוְנְטָעָרְץ הַאֲרָצָעָן".

"וּוּעָן דַּי כָּאָלָעָר וּוּרָטָט, חַס וּשְׁלוּם, שְׁטָאָרָק, זָאל מַעַן באָלְד לְאֹזְעָן בְּלָוט פָּוּן אַ פָּוּס אַדְעָר פָּוּן אַ הַאנְד". עַס וּוּרָט אַוְיךְ רַעַקָּמְעַנְדִּירָט אַיְנָ-

צונעהמען עטלייכע טראפענס „שפיגידאָר“ (טערפֿענטין) אויף א שטיקעל צוקער. „אָוּמְ צֹו שְׂטִילְעֵן דִּי הַיְּזָן זָאָל מַעַן לְעָגָעֵן האָרטְשִׁיצָע (מאָסְטָאָרְד) צֹו דִּי גְּרָאָכְעָט פְּלִישָׁ פָּוֹן דִּי פִּיס (די אִקְּרָעָס) אָוּמְ צֹו דִּי העֲנָד“. עַס וּוּרְטָאָוּיךְ אַנְגָּעוּזְעָן, אָוּמְ מַעַן זָאָל אַינְן דָּעָרְפִּיהָ נִיט אַרְיוּסְגָּהָן אַינְן גָּאָס אַ נִּיכְטָעָרָעָר. עַס אַיְּזָן גּוֹטְ פֶּרְהָאָעָר אַינְגָּזוּנְהָמָעָן עטלייכע טראפענס עסען פָּוֹן מַעַנְטָאָוּיךְ אַיְּזָן שְׂטִיקְעָל צְוקָעָר. אַוְיסְרָעְכָּעָנְדִּיגְ פָּרְשִׁידְעָנְעָ מִיטָּ— לעַן, שְׁרִיבְטָ אַיְּנָגָעָר אַיְּזָן זִין בְּרִיףָ: „אַיְּךְ הָאָבָּ מִיטָּ מִינְעָן אַוְיגָעָן גְּזַעַהָן אַיְּזָן וּוִידָּזָן (וּוַילְנָגָעָר גּוֹבָּ). וּוּמַעַן הַאָטָן דָּאָרְטָעָן מִיטָּ דָעָם אַיְּזָן אַיְּן טָאָגָּ אַבְּגָעָרְאָטְעָוָוָעָט בֵּין פּוֹפְּצִיגְ מַעַנְשָׁעָן“. דִּי רְפָאוֹתָן, וּוּאָס עַר הַאָטָן אַנְגָּעוּזְעָן, „דָּאָרְפָּעָן שְׂטָעָנְדִּיגְ גְּרִיטָן זִין אַיְּזָן יַעֲדָעָר שְׁטוּבָּ“. אַיְּזָן אַנְדָּעָר בְּרִיףָ בעַט דָעָר שְׁרִיבְעָר, מַזָּאָל אַלְעָמָעָן פּוֹגָאנְדָעְרְטִילְעָן קָאָפְּיָעָס פָּוֹן דִּי רְעָעָ צְעָפְּטָעָן, וּוּאָס עַר דָּעְקָאָמְעָנְדִּירָט, אַיְּיךְ זָאָל מַעַן אַוְיסְרָעְפָּעָן וּוּגָעָן דָעָם אַיְּזָן דִּי שְׁוֹהָלָעָן.

אַיְּיךְ וּוּלְזָיךְ בְּעַנוּגְעָנְעָן מִיטָּ דִּי פָּאָרְשְׁרִיפְּטָעָן אָוּן רְפָאוֹתָן, וּוּאָס אַיְּיךְ דָא גְּעַבְּרָאָכְטָ פָּוֹן דִּי אַלְטָעָ פָּאָפִירָעָן. אַיְּיךְ פָּעַרְזָעְנִילִיךְ בֵּין זְהָהָר וּוִיְּטָ פָּוֹן מַעַדְיָצִין, הָאָבָּ אַיְּזָן גְּעוּווּזָעָן דִּי דָאָקְוּמָעָנְטָעָן אַסְפָּצְיָאַלִּיסְטָן, מִינְיָנָעָם אַסְבָּקָאָנְטָעָן דָאָקְטָאָרָה. יַעֲנָגָר הַאָטָן מִיר בְּעַשְׁתְּעַטְּיגָט, אַז אַסְפָּרְטָ פָּוֹן דִּי עַצְוָתָ אָוּן מִיטְלָעָן, וּוּאָס וּוּרְעָן דָא גְּעַעַבָּעָן, זִיְּנָעָן טָאָקָעָ צְוּעָקְמָעָסִיגָּ אָוּן וּוּרְעָן טִילְוָיָיָן אַיְּיךְ נָאָךְ אִיצְטָ אַנְגָּעוּנְדָטָן גְּעָגָעָן בָּלְעָרָעָ. מִיר הָאָרָבָּן, בְּעַן פְּאָרָזְבָּן זִיךְ אַיְּזָן דִּי אַלְטָעָ פָּאָפִירָעָן, וּוּלְכָבָעָ אַיְּיךְ הָאָבָּ דָא דָעַמְּאָהָבָטָן, אַס קְלִיָּן בִּישְׁפִּיעָלָן פָּוֹן אַזְאָגְבִּיטָן, וּוּאָס אַיְּזָן בֵּין אָוּנוֹ נָאָךְ גָּאָר נִיט אַוְיסְטָ גַּעַפְּאָרְשָׁתָן. דָּאָס אַיְּזָן דִּי אִידְיִישָׁ פָּאָלְקָס-מַעַדְיָצִין, יַעֲנָעָן „בָּאָבְּסָקָעָ“ מִיטָּ— לעַן, וּוּאָס אִידְעָן פְּלָעָגָעָן גְּעַרְבּוּכָעָן גְּעָגָעָן פָּרְשִׁידְעָנָעָן קְרָאָנְקָהִיטָעָן. בֵּין לִיטְעָן פָּעָרְגָּהָמָטָן מַעַן זִיךְ עַרְנָסָטָן מִיטָּ דִּי פְּרָאָגָעָן, וּוּאָס קְעָהָרָעָן זִיךְ אָוּן צֹו דָעָר פָּאָלְקָס-מַעַדְיָצִין. בֵּין אָוּנוֹ אַבְּעָרָהָטָן מַעַן זִיךְ מִיטָּ דָעָם בֵּין אִיצְטָ כְּמַעַט גָּאָר נִיט אַינְטְּרָעְטִירְטָן.

עַס אַיְּזָן אַינְטְּרָעְסָאָנָטָן צֹו פָּעַרְצִיכְעָנָעָן, אַז אָנוּגָעָר עַלְטָעָר-זִיְּדָעָס הָאָרָבָּן שְׁוִין מִיטָּ הַוְּנָדָעָרָט יַאֲהָר צְרוּיקָ גְּעוּוֹאָסָט דָעָם כָּלָל, אַז דִּי מַוְּנָּטָעָר שְׁטִימָוָגָהָט אַגְּרוּיסָעָ בעַדְיִיטָוָגָה אַיְּן דָעָרְ צִיְּטָ פָּוֹן אַסְבָּלְעָר-עַפְּדִיםָיָעָ, אָוּן אַזְאָרְ מַעַנְשָׁ, וּוּאָס הַאָלָט אַיְּן אַיְּנָוָן שְׁרָעָקָעָן זִיךְ אָוּן גִּיטְעָן, קָאָן גִּיְּזָעָרְ קְרָאָנָקְ וּוּרְעָן. „דָעְרָהוּיפְּטָ טָאָרְ מַעַן זִיךְ נִיטָ שְׁרָעָקָעָן, — לִיְעָנָעָן מִיר אַיְּנָעָם פָּוֹן דִּי בְּרִיףָ, — נִיטָ דָאָגָהָן אָוּן נִיטָ טְרָאָכָטָעָן (וּוּגָעָן דָעָרְ קְרָעָנָקְ)“. „מַעַן דָאָרְפָּ זִיךְ מַוְּנָּטָעָר, גּוֹט גַּעַשְׁתִּיםָטָטָמָטָן“ — שְׁרִיבְטָ אַיְּיךְ אַזְאָנְדָעָרָר, אַנוּזְיָעָנְדִּיגָה, אַז דָאָס אַיְּזָן אַגְּרוּיסָעָ סְגָוָלהָ, אַגְּוֹט מִיטְעָל גְּעָגָעָן קְרָאָנָקְ וּוּרְעָן.

פארציזיטיגע אידישע מוסרים

איינע פון די ביטערסטע מכוות, פון וועלכע די אידען אין גלוות האבען שטענדיג געליטען, אין געווען די פלאג פון מסירות. די רדייפות און בלבולים, וואט האבען זיך אהן אויפהער געשאטען אויך אידען, די שנאה און פעדראקט, וועלכע האבען זיך פערפאלאגט אויך יעדען שרייט, האבען געומוז איריסרוףען בי אידען די שטרעבוונג וואט וועניגער צו קומען אין בעריהונג מיט פרעםצע, וואט וועניגער געבען זיך די געלעגענהייט אוינינזומישען זיך אונ אידישע אַנגעלעגענהייטען. דאס לעבעניז-עפיהיל, דאס געפיהל פון וועלבסטוויז האט דאס בעפההעלעריש דיקטירט דעם גע-דריקטונג, גיעאגטען אידישען פאלק, אלס איינס פון די וויכטיגסטע מיטלען אויך אַבצוהיטען זיך עקויסטנען.

אידען האבען געלעבט שטעהנדייג אין שריעק, איבער זיי האבען אל-
מאל געשוועבט די ערגסטע געפההרען. אומעטום האבען געלויערט טווי
זונדרער שנאים, און פאר יעדען איינצעלנעם אידען פלעגן זיי מאכען
פעראנטוארטלייך דעם גאנצען אידישען כלל. בי דער אטמאספערעט פון
האָס און פערדאָכט, אין וועלכער דער איד האָט געלעבט, האָט ער געמוֹת
וואָס מעהָר אויסוּכִָען די אַרְוָמִיגָָע וועלט, סטאדען זיך וואָס ווינציגער
מייט איהָר האבען צו טהָאָן. ווען עס טרעפעט זיך אַסְכּוֹד צוּוַיְשָׁען אַיִָן
אַיְד אָוָן דעם אַנדערען, דָּאָרֶך מֵעַן זיך פערלאָזָען אוּפְּ לִיטָעָן, אַדְעָר אַנְקוּמוֹעָן
צָוּם בִּיתְדִּין, אַבְּעָר מֵעַן טָאָר זיך נִיט ווענדען צו דער גוֹיִאַישָׁעָר מְאַכְּטָ
אָוָן צו אַיהָר רִיכְטָעָר. אָן אָאָרְיִנְצִיפָּה האבען זיך אַידען פֿעַט גַּעַ-
הַאֲלָטָעָן. וואָרים זַיְהָאָבָעָן גּוֹט גּעוֹאוֹסָט, אָנוּ וועָן מֵעַן זָאָל דִּי אַיְגָעָנִ
אַרטִּיגָע אַידִישׁ לעַבְּעָנָס-אַרְדָּנוֹגָן, זִיטָעָן אָנוּ אַינְעַרְלִיכָּע בעַצְיהוֹנוֹגָעָן אַרוֹיסִ-
ברִיאַנְגָעָן פָּאָר די פֿרְעַמְדָע, פֿינְגְלִיךָ אָוָן פֿערְדַּעְכְּטִיכָּג גַּעַשְׁטִימְטָעָר רִיכְטָעָר,
קָאָן דָּאָס פֿיְהָרָעָן צו די גְּרַעַסְטָעָן בלְבוֹלִים אָוּן אָוְגְּנִילִיקָעָן פָּאָר דֻּעָם אִי-
דיַשְׁעָן כָּלָל.

"פָּוֹן חַדְר טָאָר מֵעַן נִיט אֲוִיסָזָגָעַן!" — אָזֶן הָאָט גַּעַלְעָרְבָּט דִּי אַלְּטָעַגְלִיכָּע אַידִישׁ ווַיְרְקִילִיכָּיִיט מִיט אַיְהָרָע בִּיטְעָרָע עַרְפָּאַהָרְנוּגָעַן. אָוָן ווּעָרָע עַס הָאָט גַּעַהָאַנְדָּעַלְט גַּעַגְעָן אָט דָּעַם לְעַבְעַנְס-פְּרִינְצִיפּ, יַעֲגָעָם הָאָט מֵעַן בַּעֲטְרָאָכְט פָּאָר דָּעַם עַרְגָּסְטָעַן, שַׁעַלְלִיכְסְּטָעַן פִּינְדָּוֹן זַיְן פָּאָלָק. וּוַיְלַל וּוֹעַן אֲפִילּוּ עַר הָאָט פֻּרְמָסְרָט נָוֶר אָן אַיְנְצָעַלְנָעָם אַיְדָעָן, הָאָט עַר מִיט דָּעַם גַּעַשְׁטָעַלְט אֵין גַּעַפְאָהָר דָּעַם גַּאנְצָעָן אַיְדִישָׁעָן כָּלְלָה. עַס אַיְן שַׁוּעָר

זו געפינען נאך א צויזטען בעגריף, וואס זאל אַרוֹיסְטוּפָעַן בֵּי אַידָעַן אָנוֹ
טייעפֶע פֿערְאַכְטָוָנָג אָנוֹ הָאָס, וְוי דָעַר בעגריף „מוֹסְרַ“. אָנוֹ ذָאַךְ האַבָּעָן
צוֹוִישׁעַן אַידָעַן קִיְינְמָאַל נִיט גַעֲפַעַהְלָט קִיְין מוֹסְרִים. דִי אַידִיְשׁ רַעֲכָטַ
לְאוֹזְיִגְקִיטַ, דִי שְׁרַעַקְלִיכַ אַרְיִמְקִיטַ, דִי מְוֹרָאַדְגַע בְּעַדְרִיקְוָנְגָעַן אָנוֹ פֿערַ
פָּאַלְגָוָנְגָעַן, — דָאַס אַלְצַ האַט בְּעַשְׁאָפָעַן אַ פָּאַסְגָעַן באַדָעַן פָּאַר דָעַר
מִכָּה פָּוָן מִסְרָות. וְואָס שְׁוֹוּזְעַד עַס אִינוֹ גַעֲוַעַן דָעַר אַוִיסְעַלְלִיכָר דָרָקַ,
אַלְצַ מַעַהְרַ מַוְסְרִים האַט פְּרַמְאָגַט דִי אַידִיְשׁ צִיְיטַ
פָּאַר אַידָעַן אִין רַוְסָלָאנְד אִינוֹ גַעֲוַעַן דִי לעַצְמָעַ הַעַלְפָט פָּוָן אַלְקְסָאַנְדְרָ
דָעַם עַרְשְׁטָעַנְסָמַס מַשְׁלָה אָנוֹ דִי צִיְיט פָּוָן נִיקָּאַלָּי דָעַם עַרְשְׁטָעַן. אִין
יעַנְעַ יַאֲהָרָעַן האַט טַאָקָע דִי פְּלָאָג פָּוָן מַסְרָות דֻעְרְגִּירִיכַט בֵּי אַידָעַן דָעַם
הַעַכְסְטָעַן גַּרְאַד. דִי גַּרְעַסְטָע, שְׁעַדְלִיכְסְטָע, סָאמַע אַפְטָע אַידִיְשׁ מַסְרָות
אָנוֹ דִי פֿערְבִּיסְעַגְנְסָטָע אַידִיְשׁ מַסְרִים גַעֲהָרָעַן צַו דָעַר צִיְיט פָּוָן אַלְעָקָ
סָאַנְדְרָ דָעַם עַרְשְׁטָעַנְסָמַס אָנוֹ נִיקָּאַלָּי דָעַם עַרְשְׁטָעַן.

געגָעַן וְואָס זִינְגָעַן גַעֲוַעַנְדָט דִי אַידִיְשׁ מַסְרָות? אָוִיךְ דָעַם
וְאַלְטַ מַעַן, לוּיט דָעַם אַידִיְשׁ שְׁטִיגְעַר, גַעֲקָאנְטַ עַנְטְפָעָרַן מִיטַ דָעַר פֿרָאַ
גַע: אָוִיךְ וְואָס האַט מַעַן נִיטַ גַעַמְרַת? נִיטָאַ, דָוָטַ זִיךְ, דִי
זָאַךְ בֵּי אַידָעַן, וְואָס זָאַל נִיטַ האַבָּעָן אַרוֹיסְטוּפָעַן קִיְין מַסְרָות. אָוִיךְ
ニִקְּאַלָּי דָעַם עַרְשְׁטָעַן דֻעְרְצָהָלָטַ מַעַן, אָז עַרְהָאַט נִיטַ גַעֲלוּבִּיטַ אָנוֹ דָעַם
בְּלָבּוֹל, אָנוֹ אַידָעַן גַעֲבְרִיכָעַן קְרִיסְטָלִיךְ בְּלָוֹט. וְאָרִים וְועַן דִי זָאַךְ זָאַל
טַאָקָע אָנוֹי זִין, — האַט עַרְהָקְלָעָרט, — וְאַלְטָעַן זִיךְ צוֹוִישׁעַן אַידָעַן
גַעֲוָוִיס גַעֲפָנוּנָעַן גַעֲנוֹגַ מַסְרִים, וְואָס וְאַלְטָעַן וְועַגָּעַן דָעַם גַעֲמַלְדָעַט דָעַר
רַעְגִּירָוָנָג. סָאַיְן אָוְנוֹמָעְגָּלִיךְ פֿעַסְטְּצָוְשְׁטָעַלְעָן, צִי האַט נִיקָּאַלָּי וּוּרְקִילִיךְ
גַעֲזָאָגָט דִי וּוּרְטָעָטָע. נֹור אָז דָעַר גַעֲדָאָנָק, וְואָס לְיעַגְתָּ אָנוֹי זִין, אִיז פְּאַלְ
קָאָם רִיכְטִיגַג, אָנוֹ דָעַם אִיז נִיטָאַ קִיְין שְׁוֹם צוֹוִיפְעָל. מַעַן קָאָן קוּם גַעַ
פִּינְגָעַן אָזָא וּוּינְקָעַל אָין אַמְּאָלִיגָעַן אַידִיְשׁוּן לְעַבָּעָן, אָז צוֹוִיגַג פָּוָן אַידִיְשׁוּרָ
אַרְבִּיטַ, וְואָס אָנוֹגְוָעָרָעַ מַסְרִים האַבָּעָן נִיטַ בְּעַרְהָרָט. וְוי פֿערְשִׁידְעַנְגָּרָ
טִיגַג עַס זִינְגָעַן אַבָּעָר נִיטַ גַעֲוַעַן דִי פֿאַדְצִיְתְּגָעַ אַידִיְשׁ מַסְרָות, האַבָּעָן
דָאַךְ עַקְוִיסְטִירָט גַעֲוִיסְטָע אַנְגָּלְעָגָנְהִיטָעָן, מִיטַ וּוּלְכָעַ דִי אַידִיְשׁ מַסְרִים
פְּלָעַגָּעַן זִיךְ בְּעוֹנְדָעָרָס אָפָט אָנוֹ פְּלִיסִיסְגַ פֿעַרְנָהָמָעָן. מִיר וּוּלְעַן דָאַ
אִין קְוַרְצָעַ וּוּרְטָעָר אָוִיךְ זִיךְ אַנוֹוִיזָעַן.

אַ גְּרוּיסָעַ אַרְטַ אָנוֹ דִי אַמְּאָלִיגָעַ מַסְרָות פְּלָעַגַט פֿעַרְנָהָמָעָן דָעַר
עַנְיַן „גַעַלְמִים“. אָזָוַי האַט מַעַן פֿאָרְצִיּוֹתָן גַעֲרְוָפָעַן יַעַנְעַ אַנְגָּעָן, וְואָס
זִינְגָעַן נִיטַ גַעֲוַעַן פֿאַזְשְׁרִיבָעַן אִינוֹ דִי „רַעְזְוִיסְקָעַ סְקָאָקָעַס“, ד. ה. אִין דִי
רַיִיסְטָרָס פָּוָן דָעַר בְּעַפְעַלְקָעָרָונָג. אַפְּצִיעַל, הַיִסְטָעַס, האַבָּעָן זִיךְ גַּאַר
נִיטַ עַקְוִיסְטִירָט. דִי הוּיכָעַ פֿאַדְאַטְקָעַס, וְואָס דִי רַוִּישָׁעַ רַעְגִּירָוָנָג פְּלָעַגַט
נִעהָמָעָן סְפַעְצִיעַל פָּוָן אַידָעַן, האַבָּעָן גַעֲבְרָאַכְטַ דַעְרָצָנוּ, אָנוֹ דִי צִיפְעַר
„גַעַלְמִים“ אִיז שְׁטָעַנְדִיגַ גַעֲוַעַזָּעַן זַעַהַר גְרוֹיסָ. לוּיט אִיז אַפְּצִיעַלְעַד יְדִיעָה,

האבען זי, צ. ב., אין יאחד 1819 בעטראפען מעהר ווי 130 טויזענד נפשות.

די צאהל „געליםם“ האט זיך נאך פיעל פערגרעסערט, נאכדעם ווי עס איז אין יאחד 1827 איינגעפהרט געווארען פאר אידען דער מיליטער-דיינסט, די הארבע 25-יאחריגע רעקראוטשינגע. ניקאלאייס רעגירונג האט מיט דער גרעטען שטראנגקייט געמאנטט פון אידען די פאדאטקעס און רעקראוטן. זי האט זיך שטענדייג געמיית איסצוגעפינען די „געליםם“. די פעראנטוארטליךיט פאר פינקטליך צושטעלען פאדאטקעס און רעד-קרוטען איזו געלעגען אויף די אידישע קהילות. פאר יעדע ניט-דרווע-בענע צוויי טויזענד רובל האט די רעגירונג גענומען פון אידען אַדרער-וואקסענען רעקראוט, און פאר יעדען פעהלענדען רעקראוט — נאך דריי דערוואקסענע רעקראוטען. די פארשטעהער פון די אידישע קהילות, האבען זי איפילו געמעט זיין עלטערע ליט, האט מען פאר אונפינקטליךיט אָבגעגעבען פאר סאלדאטען. אַחוץ דעם, האט נאך פאר פעהלענדע רעד-קרוטען געקומט געלד-שטראט, וואס פלעט ווידער פערוואנדעלט וווערען איזו שטראף-רעקראוטען, אַאן וו. עס איז געווען ווי אַמִן שנילא-זונען, וואס האט געהאלטען איז אין וואקסען.

פון צייט צו צייט האט די רעגירונג אַנגעווונדט אויסטרארדענטליךע שטראפען, אום אויפצומאהגען די חבות. מ'פלעט די שטאדט אַרום-רינגלען מיט סאלדאטען, וואכען לאונג קיינעם ניט אַריסטאָזען, מאכען הויז זוכונגען, כאפען אידען אויף די גאסען איזו אָבגעגעבן פאר סאלדאטען. אַבער ניט געאָט אויף די אלע שטראנגקייטען, זיינען די אַידייש חבות אַין רעקראוטען און פאדאטקעס פון יאָהָר צו יאָהָר געווארען אלץ גרעסע. און וויפיעל די קהילות האבען זיך ניט געמאָטערט, האבען זי ניט געהאָט קיין מינדעסטע האָפּנוֹבּ גווען עס איזו פטּוֹר צו וווערען פון דעם שרעקליכען הָאָרָבּ, וואס איז אלץ געוואקסען. עס איז דערבער אַיבְּרָיגְּ צו עקללי-רָעָן, וואס פאר אַ מְוֹרָאַ/דִּיגְּעָן שָׁאָדָעָן עס פְּלָעָגָן בְּרִינְגָּעָן דֵּי מִסְרָיוֹת וּוּעָגָן „געליםם“, דורך וועלכע די צאהל געלד-חבות איזו שטראף-רעקראוטען פְּלָעָגָט זיך נאך פיעל פערגרעסער.

זעהר אָפּט האבען זיך די מסירות אויך אַנגעקהָרט צו קאנטראָבאָנד. די אַינְדוּסְטְּרִיעַ אַין רְוִסְלָאָנד אַין נאך דָּאָן גְּעוּוֹן וּוּנְגִּי עֲנַטוּוּקְעָלֶט. זי איז געשטאָגען אויף אַ גָּאָר נִידְעָרִיגְּעָר שְׁטוּפָעָ, אַון דער אַימְפָּאָרטָטְּ טָאָרִיךְ, דער אָבְּצָאָהָל אויף אַיסְלָעְנְדִּישָׂעָ סְחוּרוֹת אַין גְּעוּוֹן זעהר אַ הוִיכָּעָר. אַבער דער רִיכְעָר פְּרִיצְיָהָר קְלָאָסָ, דָּעְרָהִיפְּט אַין די מְעֻרְבִּי-גּוּבְּעָרְנִיעָסָ, האט שׂוֹין פָּרָמָאָגָט אַ פִּינְעָם גּוֹסְטָ, אַון עָרָהִט זיך גּוֹנוֹי-טִיגְּט אַין בְּעַסְעָרָעָ מִינִּים סְחוֹרָה (בְּעַזְוֹנְדָעָרָס מְאַנוּפָאָקְטָוָר אַין גָּאָלָאָנוֹמָעָ רְיִיָּ), אַיְדָאָר די, וואס די רְוִיסְיָהָ פָּאָבְּרִיקְּעָן פְּלָעָגָן דַּעְמָאָלָט אוּסְאָרְבִּיָּי.

טען. דעריבער אין דער עסק פון קאנטראכאנד אין יענע ציטען געווען אין דער מערב-געגענד, אויף דער גרענץ' מיט פרײַסען און עסטראַיד, שטאָרָק ענטוועיקעלט. און וויל אידען זיינען דא געווען די אַינְגְּצִינֶגֶע הענְדַּלְעָר, און כמעט אלע אַנדְעָרָפְּרָאַפְּסִיעָס זיינען פֿאָר זַי גַּעֲוָעָן גַּעֲשָׂלָסְעָן, האבען זַי, נַאֲטִירְלִיךְ, גַּעֲנוּמָעָן אַשְׁטָאַרְקָעָן אַנְטִילִיךְ אַין קַאֲנְטְּרָאַכְּאַנְדָּה בְּאַנְד אָזֶן אַין פֿאָרְשִׁידְעָנָעָסְקִים, ווֹאָס זיינען גַּעֲוָעָן מִיט דֻּעָם פֿאָרְבּוֹנְדָּעָן. עַס זיינען דָּאָן גַּעֲוָעָן אִידְישׁ גַּעֲגַּנְדָּעָן (לְמַשְׁלֵךְ, שְׁקָלָאוֹ), ווֹאָס האבען גַּעֲשִׂיגְגָּעָן זַיְעָר הַוּיְפְּטַ-חִיּוֹנָה פֿוֹן קַאֲנְטְּרָאַכְּאַנְדָּה, אָזֶן ווֹאָס אָן דֻּעָם האַט זַיְד גַּעֲוָעַנְדָּט זַיְעָר עַקְוִיסְטָעָן. די רַוְּסִישׁ רַעֲגִירָוָגְגָה אַטְמָעָנָגְגָה גַּעֲשָׂקְעָמְפְּטָגְגָה גַּעֲגָעָן דֻּעָם האַנְדָּעָל מִיט גַּעֲשְׂמַעְגַּלְעָטָה סַחְוָרָה. די, ווֹאָס פֿלְעָגָעָן מַסְרִ' אַיְיךְ קַאֲנְטְּרָאַכְּאַנְדָּה, האבען מִיטְגַּעַתְהַאֲלָפְּעָן צַוְּשַׁטְּעָרָעָן אַשְׁטָאַרְקָפְּרָעָה שְׁפִּירִיטָע אִידְישׁ פֿרָאַפְּסִיעָס, אַיְגעַן פֿוֹן יַעַנְעָן ווִינְגִּיצְגָּעָה בעשְׁפְּטִיגְוָנָגָעָן, פֿוֹן ווּלְכָבָעָס האבען דָּאָן גַּעֲלַבְטָפְּפִיל אַיְדעַן.

פֿיַעַל פֿוֹן די מסִירָות האבען גַּעֲהָאַט אַשְׁיכָוֹת צַוְּפָרְשִׁידְעָנָעָס רַעַע לִגְיַעַזְעָן עַנְיִינִים. ווֹי בעוֹאָסְט, האַט זַיְד די רַוְּסִישׁ רַעֲגִירָוָגְגָה שְׁטַעַנְדִּיגְגָּה פֿערְהַאֲלָטָעָן זַהָּר פֿערְדַּעְכְּטִיגְגָּה צַוְּדָעָמְפְּטָגְגָה צַוְּנָהָאַלְפְּעָן אַיְיךְ פֿערְבָּאַגְּעָנָעָס „סְדוֹתָהָאַתְּ“, גַּעֲוָעָן, אָזֶן די אִידְישׁ רַעְלִיגְיָעָס עַנְתְּחָאַלְטָה אַיְיךְ פֿערְבָּאַגְּעָנָעָס ווֹאָס זיינען גַּעֲצִילִיט גַּעֲגָעָן דֻּעָר קַרְיסְטַלְיכָעָר רַעְגִּירָוָגְגָס-מַאֲכָט אָזֶן גַּעֲעָן קַרְיסְטָעָן בְּכָלְלָה. עַס פֿלְעָגָעָן זַיְד נִיט זַעַלְטָעָן גַּעֲפִיבְּגָעָן אִידְישׁ מַסְרִים, ווֹאָס האבען צַוְּגַּעַתְהַעַלְטָה דֻּעָר רַעְגִּירָוָגְגָה אַלְעָרְלִי, „עַנְטְּדַעְקָנָה גַּעֲעָגָעָן די כְּלוּמְרָשְׁטָע אִידְישׁ רַעְלִיגְיָעָז סְדוֹתָהָאַתְּ. אָפְּטָע גַּעֲלַעַגְעָנִי הַיִּטְעָן פֿאָר מסִירָות האבען גַּעֲגָבָעָן אַיְיךְ פֿערְשִׁידְעָנָעָס צַעְנוּזָר-עַנְיִינִים. מִיט אַיְהָר הַונְּדָעָרט צְוִירָק האבען אַיְנָטָעָס, רַיִּיסָעָן אָזֶן ווֹאָלִין עַקְוִיסְטִירָט אַסְךְ אִידְישׁ דַּרְוקְעַרְיִינָעָן, אָזֶן נִיט שְׁטַעַנְדִּיגְגָּה זַיְיָ-גַּעֲנָעָן זַיְיָ גַּעֲפְּעָנָט גַּעֲוָאָרָעָן מִיט אָזֶן דַּרְלוּיְבָנִישׁ פֿוֹן דֻּעָר רַעְגִּירָוָגְגָה. די אִידְישׁ דַּרְוקְעַרְיִינָעָן, בעוֹנוֹדָעָרט די חַסְידִישׁעָס, האבען זַיְד ווּעַנְגִּיגָה גַּעֲרִיעָה בְּעַנְטָמָט די פֿאָרְשְׁדִּיבְּטָעָן פֿוֹן דֻּעָר צַעְנוֹזָה. זַיְיָ פֿלְעָגָעָן אַרְוִיסְלָאַזְוָעָן אַזְוַעַלְכָּעָס סְפָּרִים, ווֹאָס זיינען שְׁוִין פֿרְהַהָעָר אַינְגָּנָצָעָן פֿעְרוּוּהָרָט גַּעֲוָאָרָעָן, אַדְעָר מִיט יַעַנְעָן טִילְעָן, ווּלְכָבָעָס די צַעְנוֹזָה האַט אַרְוִיסְגָּשְׁנִיטָעָן. אַסְךְ מִסְרָוֹת זיינען גַּעֲוָעַנְדָּט גַּעֲגָעָן אַזְוַעַלְכָּעָס דַּרְוקְ-אַנְגָּלְעַלְגָּעָנִי הַיִּטְעָן.

זַעֲלַבְטַפְּרָשְׁטַעְנְדִּילִיךְ, האבען מִיר דָא גַּעֲבָרָאַכְּטָה נִור אַיְנִיגָּעָבִיִּי שְׁפִּיעַלְעָן פֿוֹן די אַמְּאַלְיָגָעָס מִסְרָוֹת. אַוִּיסְטְּרַעְבָּגָעָן זַיְיָ אַלְעַמְעָן ווּאלְטָגָעָן ווּעַן אַונְגַּעַלְגִּיךְ. וּאָרוּם, ווֹי שְׁוִין גַּזְאָגָט, אַיְזָנָט גַּעֲוָוָעָן אַיְנִיגָּעָבִיִּי אַיְדִּישָׁעָן לְעַבָּעָן, גַּעֲגָעָן ווּלְכָבָר עַס וּאָלְעָן זַיְד נִיט האַבָּעָן גַּעֲפְּוָנוֹנָעָן מַסְרִים. מִיר האַבָּעָן דָא אַגְּבוּוֹזָעָן בְּלוֹיזָאַיִיךְ דַּי ווִיכְטִיגְסְּטָעָן מִינִים מִסְרָוֹת, ווּלְכָבָעָס זיינען גַּעֲוָוָעַנְדָּט בְּעַזְוּנְדָּעָרט גַּעֲפְּהָרְלִיךְ דַּוְרְכְּדָעָם, ווֹאָס

זי פלעגן פיהרען צו אַלְגָעָמִינֵעַ בעשולדיגונגען און בלבלים. אַיְדָעֶר מיר ווועלען אַרְבָּעָרְגָעָהן צו פֿערְשִׁידְעָנָעַ סָאָרְטָעַן פֿאַרְצִיטִיגָעַ אַיְדָישׁע מוסרים, מזען מיר דא אויסטילען אין טיפ, צו ווועלכען דער בעגייח „מוסר“ האט אַיְגָעָנְטִילִיךְ ניט געהאט קיין שייכות, אַבער אויף ווועלכען מען האט דאן דאן געקוקט. ווי אויף אַ געמיינעם מוסר.

קָהָל הָאָט בְּיַם אַוְיַמָּהָנָעַן פֿאַדְאַטְקָעַס אָן צּוֹשְׁטָעַלְעַן רַעֲקָרוֹתְעַן ניט שטענדיג זיך גערעכענט מיטן' געועץ און יושר. ניט זעלטען פֿלְעַגְטַע מען, למשל, אַבְגָעַבָּעַן פֿאָר אַ סָאָלְדָאָט אַ בְּחוֹר פָוּן אָן אַרְימָעַר פֿאַמְּלִילִיעַ, ווֹאָס האט גָאָר ניט גַעְדָּאָרְפַט דַעְגָעַן, אָן מען פֿלְעַגְטַע מָאָכָעַן פָוּן אַיְהָם אַ כְּפַרְהַהִינְדָעַל פֿאָר עַמְיִיצָעַן פָוּן אַ פֿערְמַעְגְּלִיכְעַד מְשֻׁפְחָה. ווי שְׁטָעַנִּי דִיג אָן אָוְמָעַטָוּמַן, הָאָבָעַן דִי שְׁוֹאָכָעַן אָן הַלְּפָלָאָזָעַ אַזְיךְ דָא מִיסְטָעַנְס גַעְלִיטָעַן. ניט אַלְעַ אָבָעַן גַעְשְׁוּגָעַן. עַס זִינְעַן גַעְוָעַן אַזְעלְכָעַן, ווֹאָס הָאָבָעַן גַעְקָעַמְפַט גַעְגָעַן קָהָל פֿאָר יְיִיעָרְ רַעְכָט. עַס פֿלְעַגְטַע זיך גַעְפְּנִינָעַן אַזְיךְ מְעַנְשָׁעַן, ווֹאָס הָאָבָעַן זיך אַגְגָעַנוּמָעַן דָעַם אַנְדָעַרְעַנְס קְרִיוֹדָע אָן זיך גַעְמִיתָט אַבְצָוְשָׁאָפָעַן דָאָס אַונְרָעְכָט, ווֹאָס דִי פֿאַרְשְׁתָעַהָעָר פָוּן דַעַר קְהִילָה הָאָבָעַן גַעְתָּהָאָן. אַוְיב אַבָּעַר זִי הָאָבָעַן אַיְן וַיְיָרְ קָאָמָף גַעְגָעַן קָהָל גַעְזָכָט הַילְּפָ בַיִ דַעַר רַעְגְּרָוָנָג, האט דָאָס פָאָלָק זִי בַעַטְרָאָכָט פֿאָר פֿערְרָעְטָעָר, שְׁוֹנָאִים. עַס האט זִי ניט גַעְהַלְפָעַן, ווֹאָס זִי זִינְעַן ניט גַעְוָעַן אַוִיסָעַן קִיְן שָׁוָם נַצְעַן פֿאָר זִיךְ, ווֹאָס זִי הָאָבָעַן גַעְקָעַמְפַט בְלוֹיזָ פֿאָר יְוָשָׁר, פֿאָר דָעַם אַנְדָעַרְעַנְס רַעְכָט. דַעַר גַעְבָּאָט: „פָוּן חָדָר טָאָר מַעַן ניט אַוִיסָאָגָעַן“ אַיְן גַעְוָעַן אַזְוִי וַיְיכָתֵג פֿאָר דַעַר אַיְדִישָׁר עַקְוִיסְטָעַנְצָ, אָן עָר אַיְן דּוֹרְכָעְפָהָרְתָעַ גַעְוָאָרָעַן אַזְוִי אַמְבָרְחָמוֹתְדִיגָשְׁטָרָעָגָג, אַז אַפְּיָלוּ דַעַר, ווֹאָס האט אויף אַהֲם עַבְרָ גַעְוָעַן צּוֹלְעָבָה הַוִיכָע, אַיְדָעָאָלָעָ מְאַטְיוֹעָן, פֿלְעַגְטַע גַעְשְׁטָעְמָפְעָלָט וַוְעַדְעָן אַלְס נִידָעָרְ טַרְעַטְיְיכָעָר „מוסר“.

אָזָא מַיְן טַרְאָגִישָׁע פֿיְגָר אַיְזָ, צָוּ בַיְשְׁפִיעָל, גַעְוָעַן בַנְיָמִין גַאלְדָעָ בַעַרְג, ווֹאָס אַיְזָ מַיְט אַיְאָהָר אַכְצִיְגָ-נִינְגִיצָג צָרוּיק גַעְוָאָרָעַן בַעֲוָאָסָט אַיְן גַאנְץ לִיטָע אַונְטָעָר דָעַם נַאֲמָעַן „דַעַר קְלַעְצְקָעָר מָוסָר“, אַדְעָר „בְנִימִינְקָעָר מָוסָר“. נַאֲלָדְבָּרָג אַיְזָ גַעְבְּוִידָעָן גַעְוָאָרָעַן אַיְן קְלַעְצָק (מִינְסָקָעָר גַעְבָּרְנוּעָ) אַזְוָן האט גַעְשְׁטָאמָט פָוּן אַזְגְּזָעָהָעָנָעָר, פֿערְ מַעְגָלְיְיכָעָר פְאַמְילִיאָע. קְלַעְצְקָעָר קְהַלָּה-לִילִיט הָאָבָעַן גַעְהָאָט אַ שְׁמַ מִיטָזְיָעָרְ פֿעַלְשָׁוְגָעָן אָן אַונְרָעְכָט גַעְגָעָן דָעַם אַרְיָעָן קְלָאָס. נַאֲלָדְבָּרָג, אַז אַרְעַנְטְּלִיכָעָר, אַיְדָעָלְעָר מַעְנָשָׁן, האט שְׁטָעַנְדִיגָג גַעְקָעַמְפַט גַעְגָעָן דַעַר בַאֲנְדָעָ, ווֹאָס האט אַזְוָן קְלַעְצָק פֿעַרְכָאָפָט אַיְן אַיהָרָע הַעַנְדָאָלָעָ קְהַלָּשָׁע אַגְגָלְעַגְעַבָּהָיִיטָעָן. עַס האט גַעְטָרָאָפָעָן, אַז מַעַן האט אַזְגְּזִיגָעָן זְהָן פָוּן אַזְרִימָעָר אַלְמָנָה אַבְגָעַבָּעַן פֿאָר אַ סָאָלְדָאָט. אַיהָרָע בַיְטָרָעָ טַרְעַהָרָעָן אָן גַאלְדָבָּרָגְס טָעָנוֹת מִיט דִי קְהַלָּה-לִילִיט הָאָבָעַן ניט גַעַ-

האלפֿען. דער אלמנה'ס קרייזוד האט גָּאַלְדְּבָּעָרְגָּן אֶזְוֵי טִיעָף אוֹיפֿ גַּעֲבָרָאכְט, דָּאַס עַר הָאַט וּוְעַגְעַן דָּעַם דָּעַרְלָאַנְגָּט צָוֵם גַּוְבָּעָרְגָּאַטָּאָר. יַעֲנַעַר הָאַט דָּוָרְך וַיַּיְנַעַם אַ פְּעַרְטְּרוּתְּעַן בַּעֲאַמְּתַעַן אַוְיסְטַעְפְּאָרְשַׁטְּ דִּי זָאָך. דָּעַם קְהַלְשָׁעַן „סְבָּאָרְשְׁטְּשִׁיךְ“ (וֹאָס פְּלָעַגְטְּ צְוַשְׁטָעַלְעַן רַעֲקָרוֹטַעַן) האט מעַן אַרְיִינְגְּעוֹזָעַט אַין טָוְרָמָע אַוְן פְּעַרְפִּיהְרָט גַּעַגְעַן אַיְהָם אַ פְּרָאַצְּעַס. דִּי קְלָעְצְּקָעַר קְהַלְלִיְּטָה אַבְּעַן גַּעַנוֹמָעַן אַרְבִּיטְיַעַן אַוְיכְּ אַלְעַ כְּלִים. זַיְהָ אַזְּ בַּעַן אַוְנְטְּרָגְּעָקְּוּפְּטָה דִּי רִיכְטָעַר, בַּעֲפְּרִיאִיט דָּעַם „סְבָּאָרְשְׁטְּשִׁיךְ“ אַוְן אַנְשְׁטָאַט אַיְהָם אַרְיִינְגְּעוֹזָעַט גָּאַלְדְּבָּעָרְגָּן. עַר הָאַט זַיְהָ וּוּידָעַר דָּעַר אַרְדְּנוֹגְּגָעַן. אַנְשְׁטָאַט אַיְהָם, אַיְזְ נַאֲכָמָל אַרְעָסְטִירְט גַּעַוְאָרְעַן מִתְּזִוְּיִידְסִיךְ“. אֶזְוֵי הָאַט זַיְהָרְעַן לְאַגְּגָגְעַן דָּעַם קְלָעְצְּקָעַר קְהַלְשָׁעַן דָּעַם קְעַמְפָּעַר פָּאָר גַּעַרְעַטְיִגְּקִיטָה אַוְן אַרְבִּיטְיַעַן מִתְּזִוְּיִידְסִיךְ“. בַּעַרְגְּ מִתְּ דָּעַם „סְבָּאָרְשְׁטְּשִׁיךְ“ אַבְּעַן זַיְהָ כְּסָדְרָ גַּעַבְּיַעַן מִתְּזִוְּיִידְסִיךְ אַיְזְ אַיְנְדָעַט טָוְרָמָע. עַס פְּעַרְשְׁתַּעַתְּ וְזַיְהָ, אַזְ סֻחְבְּ כְּלַסְוּפְּרַעְמָה אַזְוּעַן אַזְ אַוְיסְנָאַחָם, דִּי קְהַלְהַלְלִיְּטָה. לוֹיט דָּעַם גַּעַזְוּעַ, הָאַט יַעֲדָעְ גַּעַמְיִינְדָּע גַּעַמְעַגְטָ פְּרָעָרְדָּ שִׁיקְעַן יַעַנְעַ מַעַנְשָׁעַן, וּוֹאָס אַבְּעַן „גַּעַשְׁטָעַרְטָ דִּי אַרְדְּנוֹגְּגָן אַוְן רָוָה“. קְלָעְצְּקָעַר קְהַלְהַלְלִיְּטָה אַוְיסְגַּעְנוֹזָט דָּאַס שְׂרָעְקִילְכָּעְ רַעְכָּט. גָּאַלְדְּבָּעָרְגָּן אַיְזְ פְּעַרְשִׁיקְט גַּעַוְאָרְעַן קִיְיָן סִיבְרָ אַזְ אַדְרָטְעַן גַּעַשְׁטָאַרְבָּעַן.

אַזְעַלְכָּעַ, וְזַיְהָ „בְּנִימִינְקָעְ מּוֹסְרָ“, זַיְנַעַן אַבְּעַר גַּעַוְוּן אַזְ אַוְיסְנָאַחָם, וּוֹאָס פְּלָעַגְטְּ טְרָעַפְּעַן זַיְהָרְגַּעְלָעַן. דָּעַר מּוֹסְרָ אֶזְוּעַהָנְלִיךְ גַּעַוְוּן אַזְ אַוְיסְוּאוֹרָף, אַ נִּידְעַרְטְּעַכְּטִיגְּעָרְ מַעְנָשָׁן, וּוֹאָס הָאַט גַּעַוְכְּטָ פָּאָר זַיְהָ אַ נַּצְעַן דָּוָרְך דָּעַם אַנְדְּעַרְעַנְס אַוְגְּגִילִיךְ, אַזְ אַזְ בַּיְיָ אַיְהָם אַיְזְ צְוִילְיָעָב דָּעַם אַפְּיָלוּ רַעְכְּט גַּעַוְוּן אַזְ בְּרִינְגָּעָן דִּי גַּרְעַסְטָן צְרָה אַוְיכְּ דָּעַם גַּאַנְצָעַן כָּלָל. דִּי מַכְּה פָּוּן מִסְרָוֹת אֶזְוּנָאַס אַמְּאַלְיָעָג יַאֲהָרְעַן גַּעַוְוּן שְׂרָעְקָלִיךְ פְּעַרְשְׁפְּרִיטָה. יַעֲדָעְ קְהַלָּה הָאַט גַּהְהָט אַיְהָרְ מּוֹסְרָ, אַזְ אַמְּאָל אַפְּיָלוּ גַּעַוְוְהָנְלִיךְ אַזְ אַזְ אַס גַּעַוְוּן אַ מַעְנָשָׁן, וּוֹאָס הָאַט גַּעַקְעַנְטָ אַבְּיָיָן סֻלְּ רְוִישָׁ (אַיְזְ יַעַנְעַ צִיְּתָעַן אַזְ אַזְ אַס גַּעַוְוּן אַ זְעַלְטָעַנְהִיָּה) אַזְ אַזְ גַּעַוְוּן אַיְזְמִשְׁתְּאָנְדָן, כָּאַטְשָׁ מִתְּ אַסְגָּרְיָעָן, אַגְּשָׁרְיָבָעָן אַזְ פְּאַפְּרִירָה אַדְעָרְ דּוּרְכְּרִידָעָן זַיְדָ מִתְּ אַ בַּעַמְּטָעַן. אַזְעַלְכָּעָן אַיְדָעְן פְּלָעַגְטָן זַיְדָ אַיְזְ שְׁטָעַדְטָעַל רִיְבָעַן אַזְ אַזְ דָּעַר דּוּרְטִיגְּעָר, „גַּאַטְשָׁאַלְסְטוּעָ“ אַזְ אַיְהָרְ דָּעַרְ לְאַגְּגָעַן זַיְיָרָעְ מִסְרָוֹת. פְּלִינְקָעְרָעָה אַבְּעַן אַגְּנָעָשְׁפָּאָרָט אַזְ אַזְ אַזְ „גּוֹ-בְּעַרְנִיעָ“ אַזְ אַפְּיָלוּ אַזְ שָׁאָזְ קִיְיָן פְּעַטְרָבְוּרָה. גַּעַוְוּן צְוִישָׁעָן זַיְ אַזְעַלְכָּעָן, וּוֹאָס פְּלָעַגְטָן סְטְרָאַשְׁעָן מִתְּ מִסְרָוֹת. דִּי קְהִילָה הָאַט זַיְדָ אַבְּגָעְקִיפְטָ, גַּעַצְאַהְלָט זַיְיָ „לֹא יַחֲזִיקְגָּעָלְדָ“, אַזְ אַזְ אַס גַּעַוְוּן זַיְעָרְ פְּרָנְסָה. אַנְדְּעָרְ אַבְּעַן זַיְדָ אַזְ אַזְ שָׁוֹם סְטְרָאַשְׁוֹנָקָעָס פְּעַרְנוֹמָעָן מִתְּ דָעַר שְׁעַנְעַר אַרְבִּיטָ. אַחְזָה דִּי פְּרָאַפְּעָסִיאַגְּנָעָלָעָ מִסְרָוֹם, זַיְנַעַן גַּעַוְוּן אַזְוִינָה, וּוֹאָס אַבְּעַן דָּעַרְ לְאַגְּנָט מִסְרָוֹת נָוָר פָּוּן צִיְּתָן צְוִיָּת, בַּיְיָ אַגְּוּוִיסְטָר גַּעַלְעַגְנָהִיָּת.

אנו איז אויסגעטומען צו שטודירען אין די רוסישע ריגירונגס-ארכיווען הונדרטע און הונדרטע דאكومענטען וועגן אידישע מסירות. אין די אלטע, געל-געווארענע פאפירען שפיגעלט זיך דא אַב אַ טרויעריגער, פינסטערער ווינקל פון אַמָּלִיגָּן אִדְישָׁן לעבען, וועלכער איז בע- שאפען געווארען דורך די גראיסע בעדריקונגען און רעכטלאויגיקיט, וואס אידען פלעגען דאן אויסטען איז רוסלאנד.

די אונצעהיליגע מסירות, וועגן וועלכע עס ריידען די דאكومענטען, בעריהרען לוייט זיינער אינהאלט די פערשידענסטט זיינען פון אידישען לעבען. און פונקט איזו פערשידענארטיג זיינען איך די פערזאנען, וואס טראטען דא אַרְוִיס. צוישען די מוסרים געפינט איהר דא גאָר פשות'ע מענשען און פערמגליכע ליטט, סוחרים, רבנים און אנדערע כליקודש, אַרטאָדָאָקסען, פרומאקסען און משכילים, אַינְטָלִיגָּנְטָעָן. דאס איז אַמִּין פֿאַרְצִיִּיטִיגָּע אִדְישָׁע אָונְטְּרְוּאַלְט, פֿוֹל מִיט גַּעֲמִינְהִיט, שָׁמוֹן אָונְ נִידְעָרְטְּרָעְכְּתִּיקִיט, בְּלָבוֹלִים אָונְ פֿוּלְשְׁוּגְעָן. עס לוינט זיך מיט אַיהר עטוואָס צו בעקעגען, וואָרָום זיך פֿיעַל אַינְטְּרָעְסָאנְטָע, וועיג בעוואָסְטָע טיפֿעַן אָונְ פֿאַסְרְוּגְעָן פון אַמָּלִיגָּן אִדְישָׁן לעבען.

אין ערשותען פערטעל פון 19-טָעֵן יאַהְרָה הַונְדָּרֶט, אָן דער צִיטָעֵן אַלְעָקְסָאַנְדָּר דָּעֵם ערשותען, זיינען צויעשען דער פרָאוֹאָסָאָנוֹגָעָר בע- פֿאַלְקְעָרְדוֹנָג עַנְטְּדָעְקָט גַּעֲוָאָרָעָן אָין פֿעָרְשִׁידְעָנָעָן רָוִשִׁישָׁע גַּעֲגָנְדָּעָן אָנְ הענְגָּעָר פָּוֹן אַ בְּעַזְוֹנְדָּרְעָר סְעַקְטָעָן „סְוָבָּאָטְנִיקָּעָס“, וואָס הַיטָּעָן אַב שְׁבָתָ מִילָּה אָונְ אַנְדָּרְעָר אִדְישָׁע דִּינִים. די רָוִשִׁישָׁע רַגְיָוָנָג, וּוּלְכָעָה האָט זיך נָאָד דָּעֵם רָוִשִׁי-פֿרְאָנְצְּזִוִּישָׁעָן קָרְיעָג פָּוֹן יָאָהָר 1812 וואָס וּוּיטָר אלְץָ מַעְהָר פֿעָרְטִיְּעָפָט אָין פֿינְסְטָרְעָר דְּרָאָקְצִיעָאָן דְּרָלִיגִיעָזָע פֿעָרְפָּאָל- גַּוְגָּעָן, האָט גַּעֲגָעָן דַּי „סְוָבָּאָטְנִיקָּעָס“ אַנְגָּעָנוֹמָעָן דַּי שְׁטָרְעָנְגָּסְטָע מִיטָּלָן. מַעַן פֿלְעָגָט זַיְהָ אַבְגָּעָבָעָן פָּאָר סָלְדָאָטָעָן, פֿעָרְשִׁיקָּעָן קִיְּיָן סִיבָּרָה, מַעַן האָט בעגְרָעְנִיכְט זַיְעָרָעָר רַעְכָּתָאָ. אָן וָוָ. די סְעַקְטָעָה האָט גַּעֲשְׁתָּאָמָט נָאָד פָּוֹן 15-טָעֵן אַדְעָר 16-טָעֵן יאַהְרָה הַונְדָּרֶט, אָן אַיהָרָע אַנְהָעָגָעָר האָבָעָן גַּעֲלָעָכָט אָין אַזְעָלְכָעָ גַּעֲגָנְדָּעָן, וּוּאָרָאָנוֹזָעָר, מַזְלָעָר אָנוֹ אָנְדָּ). דַּאָָךְ אַבָּעָר האָט די רַגְיָוָנָג גַּעֲהָאָלְטָעָן, אָנוֹ די זַאָּךְ גַּעֲהָמָט זַיְהָ פָּוֹן אַ דִּירְעָקְטָעָר אִדְישָׁעָר וּוּרְקָוָגָן. אָין די אַפְּיצִיעָלָעָ קְרִיְיָוָן האָט זַיְהָ פֿעָרְשָׁטָאָרְקָט דָּעָר פֿעָרְדָּאָכָּט, אָז אַדְעָן פֿיְהָרָעָן אַ דְּרָלִיגִיעָזָע פֿרָאָ פֿאַגְּאָנְדָּע צוֹישָׁעָן קְרִיסְטָעָן, אַדְעָן שְׁטָרְעָבָעָן אַרְיְבָעְרְצָוְצָהָעָן די רָוָסְעָן צַו זַיְעָר גַּלְיְבָעָן, — אָנוֹ בְּאַלְדָּה האָבָעָן זַיְהָ טָאָקָעָ צוֹישָׁעָן אַדְעָן גַּעַם פּוֹגָעָן מענְשָׁעָן, וואָס האָבָעָן אַנְגָּחוֹבָעָן צַו פֿעָרְפִּיהָרָעָן וּוּעָגָעָן דָּעֵם מסירות. אָין יָאָהָר 1818 אָין מִיט אָזָא בְּלָבוֹל אַרְוִיסְגָּטְרָאָטָעָן אַ מַאְהָלִיוֹעָר

איך יעקב קָאָרְנְבָּלָּוּם, אֲ גַּעֲבִירְעַנְגָּר פֿוֹן קָוֶּרְלָאָנְד¹). ווי עס וויאוּט אוֹסֵס,
אייז דער עניין פֿוֹן מסירות פֿאָר אַיהם קִיִּין נִיסְט גַּעֲוָעָן, דָּאָס אַיז שְׂוִין
פֿוֹן לְאָגָּג אָן גַּעֲוָעָן זַיִן פְּאָד. מִיט אֲ יָאָחָר צָעהָן פְּרִיהָעָר הָאָט עַד אֵין
קָוֶּרְלָאָנְד פֻּעָּרְמָסְרָט דָּרְיִי אִידְעַן, אָז זַיִן האָבָּעָן גַּעֲטוּסָט עַטְלִיכָּעָ קְרִיָּה
סְטוּעָן. נַאֲךְ דָּעָר מַעֲשָׂה הָאָט קָאָרְנְבָּלָּוּם גַּעֲמוֹסָט פֻּעֶּרְלָאָנְד, אָזָן
עַד הָאָט זַיִן בְּעֹזָעַצְט אַין לְיַאָזְנָעָ (מַאְהִילְעָוָר גַּבְעָרְבִּיגַע). דָּאָהָט מַעַן
זַיִן אָבָּעָר דָּעְרוֹוָאָסָט, אָז עַד אַיז אֲ מַסְרָ, אָזָן מַעַן הָאָט אַנְגָּעוּהָיְבָּעָן אוֹףְּ
אַיהם צָו טִיטְלָעָן מִיט דִּי פֿינְגְּעָר.

קִיִּין פָּאָסְפָּאָרָט הָאָט עַד נִיט גַּעֲהָאָט, אָזָן קִיִּין אַידְיִישׁ עַקְהָלָה הָאָט
אַיהם צָו זַיִן נִיט גַּעֲזָאָלָט צְוִישְׁרִיבָּעָן. אוֹיךְ אַיז וּוּלְגָנְגָּר גַּבְעָרְבִּיגַע, וּוּאָז
עַד הָאָט זַיִן וּוּעָגָעָן דָּעָם גַּעֲמִיחָת, אָזָן גַּאֲרְנִישָׁט אַרְבִּיסְגָּקְומָעָן. דִּי גַּעַּ
וּוּהָנְלִיכָּעָ קְלִיְּגָנָעָ מסִירָהָת, מִיט וּוּעָלָכָעָ קָאָרְנְבָּלָּוּם פְּלָעָגָט זַיִן פֻּעֶּרְנָהָמָעָן,
הָאָבָּעָן אַיהם נִיט גַּעֲהָאָלְפָעָן, הָאָט עַד זַיִן אִיצְטָעָן עַנְטָשָׁלָאָסָעָן אוֹיףְּ
וּוִיכְתִּיגְעָרָעָן שְׁרִיט: עַד הָאָט גַּעֲמַלְדָּעָט דָּעָר מַאְהִילְעָוָר אַדְמָנִיָּה
סְטוּרָאַצְיָהָעָ, אָז וּוּי עַר וּוּיסָס, הָאָבָּעָן אִידְעַן אַין באַבְּגָאַזְוּוּתִישָׁרָגָעָנְדָעָ
מַגִּיר גַּעֲוָעָן, אַרְיִיבְּרָגְּעָפִיהָרָט אַין אִידְיִישָׁן גַּלְבָּעָן צְוּוִיָּ קְרִיסְטְּלִיכָּעָ
מִיְּדָלָעָד, אָזָן אַזְּוִיךְ אִינְגָּרָאָר אֲ פְּרָאַזְוָאָסְלָאוֹנוֹגָעָר גַּלְחָ אַיז גַּעֲוָאָרָעָן אֲ
אִיךְ אָזָן בְּעַהָּאָלָט זַיִן עַרְגִּיזָאָיָן מַאְהִילְעָוָר גַּבְעָרְבִּיגַע. אוֹיךְ דִּי רַעַּ
גִּירָּוּגָג וּוּטָאָהָם, קָרָאָרְבָּלָּוּם עָן, בְּעַשְׁטִימָעָן אֲ בְּעַלְוִינְגָג, — אַזְּוִי הָאָט
עַד פְּאָרְגָּעָלְעָגָט, — אַרְוִיסְגָּעָבָעָן אֲ פָּאָסְפָּאָרָט, בְּעַזְאָרְגָּעָן זַיִן הוּזְגָּעָ
זַיְנְדָמִיט גַּעַלְד אוֹיףְּ דִּי שְׁטוּבִיגָּעָ הַזְּכָוָתָה, אָזָן אוֹיבָמָעָן וּוּטָאָהָם גַּעַּ
בָּעָן אֲ פֻּרְדָּמִיט אֲ בְּרִיטִישָׁקָעָ אָזָן בְּעַוְאָרְגָּעָן פֿוֹן אַידִיְשׁ פֻּעֶּרְפָּאָלָ
גּוֹנְגָעָן, — נַעַמְתָּמָעָן עַד זַיִן אַזְּוִיךְ אַזְּוִיךְ אַזְּוִיךְ אַזְּוִיךְ אַזְּוִיךְ אַזְּוִיךְ
זַעַהָר פְּעִילָגְּרָם, אוֹיךְ נִיט וּוּנְגָג אִידְעַן, וּזָאָס פֻּעֶּרְגָּהָמָעָן זַיִן מִיט
אַבְּצִיהָעָן קְרִיסְטָעָן פֿוֹן זַיִינְרָ אַמְנוֹנָה.

וּוּנְגָעָן קָאָרְנְבָּלָּוּם סְפָּאָרְשָׁלָאָג אַיז מִיטְגָּעְטִילָט גַּעֲוָעָטִילָט קִיִּין פֿעַּ
טֻרְבָּוָרָג. דָּאָרְטָעָן הָאָט מַעַן זַיִן אָז דָּעָר זַאְךְ אַנְגָּעָכָאָפָט, אָזָן דָּעָר
מַאְהִילְעָוָר גַּבְעָרְגָּטָאָר הָאָט בְּעַקְוּמָעָן אֲ בְּעַפְעָהָל צָו בְּעַשְׁצָעָן קָאָרְנְ
בָּלְוָמָעָן פֿוֹן אִידְעַן אָזָן אוֹיְסְנוֹצָעָן אַיהם אוֹיףְּ צָו עַנְטָדָעָן גָּרִים אָזָן
זַיְעָרָעָ פֻּעֶּרְפִּיהָרָעָ. קָאָרְנְבָּלָּוּם הָאָט גַּעֲנוּמָעָן אַין דָּעָר בְּעַגְּלִיטְוֹנָג פֿוֹן אֲ
פָּאַלְצִיְּ-בָּעָמָטָעָן אַרְוֹמְפָּאָהָרָעָן אַיְבָּעָר מַאְהִילְעָוָר גַּבְעָרְבִּיגַע אָזָן וּכְעָן
פֻּעֶּרְבְּרִיכָּעָר. עַס אַיז גְּרִינְג צָו פֻּעֶּרְשְׁטָעָהָן, אָזָן קִיִּין גָּרִים אַדְעָר אִידְעַן,
וּזָאָס זָאָלָעָן זַיִן פֻּעֶּרְגָּהָמָעָן מִיטָּ רְעִילְגִּיעָוָר פְּרָאַפְּגָאָגָנָדָעָ צְוִישָׁעָן
קְרִיסְטָעָן, הָאָט עַד נִיט אַרְיִיסְגָּעָפָוָנָעָן. דָּעְרָפָאָר הָאָט זַיִן אָונְטָעָרוּוּגָס
אַרְיִיסְגָּעָשְׁטָעָלָט, אֲזָן קָאָרְנְבָּלָּוּם הָאָט גַּעַּגְּבָּעָט עַפְּסִיס אֲ פֻּרְדָּ, אָזָן מַעַן

¹) זַעַהָר יְה. חָעָסְעָן אַרְטִיקָּעָל אַיז "יְהָוָה. סְטָאָרִינְג", ב. 9 (1916), 61-74.

האט איהם אין באבנאוויטש אריינגעזעэтס אין טורמע. וויל מען האט איהם אבער געהאלטען פאר א „נויטיגען מענשען“, אין ער בעפריט גע-ווארען, און ער האט ווידער געפיהרט זיינע איסיפאָרשונגן.

אָפַנִּים, האט די מאהילעווער אַדְמִינִיסְטְּרָאַצְּיָע בְּאֶלְדָּג אֲנָהָיוֹבָעָן צו פערשטעהן קָאָרְנְבָּלוֹם'ס שוינדלעריען. ער איז שטילערהייד אוועק קיין פערטערבורג און דער קראָכָען צו דעם מינימטער איבער רעליגיעזע עניינים, פירשׂת אלעקסאנדר גאליצין. קָאָרְנְבָּלוֹם האט זיך פאר איהם בעקלאגט, אָז דֵי מאהילעווער אַדְמִינִיסְטְּרָאַצְּיָע הָלְפָט אַהֲם נִיט אֵין זִין אַרְבִּיט. ער האט גע-טענהָט, אָז דֵי צָהָל קְרִיסְטָעָן, וואָס אַידָעָן האָבָעָן כלמרשת פערפֿיהָרט, אַיז זעהָר גְּרוּס, אוּיך אָסְד אַידָעָן, ווּלְכָע זיינען גְּעוּזָן גְּעַטְוִיפְּט, האָבָעָן זיך אָמְגַעְקָהָרט צו זַיְעָר פְּרִיחָעָרְדִּיגָעָן גְּלוּבָעָן. ער האט בי דעם פירשׂת גָּאַלִּיצִין אָפַנִּים אָוִיסְגָּעָנוּמָן. מען האט איהם אַבְּגָשְׂיקָט אָז ווִיטָעַבְּסָקָעָר גּוּבְּרִיעָי אַיִּיף, „אַיסְפָּאָרְשָׁוּגָעָן“ אָז דַעֲנָאָר ווִידָעָר קִין מאהילעוו, אָז דער אַדְמִינִיסְטְּרָאַצְּיָע אֵין פָּאָרְגָּעָשְׂרִיבָעָן גע-וּוָרָעָן צו הִיטָּעָן פָּוּן אַידָעָן.

אָז פָּעַטְעַרְבָּוָרג האט מען מיט אָונְגָּדוֹלְד גְּעוּזָרָט אוּיך קָאָרְנְבָּלוֹם'ס „עַנְטְּדָעָקָוּגָעָן“. סְאַיז אָבעָר פָּאָרְגִּיבָּר אָרְעַכְּטָע צִיִּיט, אָז קִין יִדְעָות ווּעַגְעָן דֵי זָאָכָעָן, וואָס ער זָאָל האָבָעָן אָוִיפְּגָעָתָהָאָן, זיינען נָאָך אַלְץ נִיט גְּעוּזָן. אָז סֻפְּרִי יָאָהָר 1819 האט דער אַינְגָּרְזִ-מִינִיסְטְּרָאַטְוָר קָאַטְשָׂוָבָעִ זיך ווּעַגְעָן אִהְם אָנְגָּפְרָעָטָג בְּיַמִּים מָאַהֲילָעוּוּר גּוּבְּרָנָאָטָר. אָז פָּוּן מָאַהֲילָעוּוּ אָנְגָּעָקוּמָעָן דָעַר עַנְטָפָעָר, אָז קָאָרְנְבָּלוֹם אַיז פְּלָצְלִינְגָעָ פָּעָרְפָּאָלְעָן גְּעוּזָרָעָן, אָז אָז כָּאָטָש דֵי פָּאַלִּיצִיָּהָאָטָן בְּיִצְחָעָטָן בְּעַקְוּמָעָן דָעַם בְּעַפְּעָהָל אַבְּצָוָהִיטָעָן אִהְם פָּוּן יַעֲטָוּידָעָר גַּעַפְּאָהָהָר, אָז דָאָך, נִיט גְּעַאְכָט אוּיך אָלָע זְכָעָנִישָׁעָן, נִיט גְּעַלְוָגָעָן אִהְם צו גַּעַפְּנִינָעָן.

קָאָרְנְבָּלוֹם'ס בִּיְשָׁפִילָעָהָאָן נָאָכְגָּעָתָהָאָן אָנְדָעָרָע. עַס האָבָעָן זיך בָּאָלְד גְּעַפְּוָגָעָן נָאָך צּוּיִי מִסְרָים, מְרַדְכִּי קָעַלְעַרְמָאָן אָז שָׁה הִילְקָיָן, ווּלְכָעָה האָבָעָן זיך אָנְגָּעָבָטָעָן צו עַנְטָדָעָקָעָן גְּרִים אָז אַידָעָן, וואָס האָבָעָן זַיִּי פֻּרְפִּיהָרט. זַיִּי זיינען אָרוּמָגָעָפָאָהָרָעָן אַיבָּעָר מָאַהֲילָעוּוּר גּוּבְּרָנָאָט אָז דַעְרָאָט פְּעַרְאָרְדָעָנוֹגָגָ פָּוּן פָּעַטְעַרְבָּוָרג, פָּאָרְגָּעָשְׂרִיבָּעָן גְּעוּזָמָעָט, וואָוּס אֵין, לִוְיַט דָעַר אוּיך אָרוּמִיגָע גְּעַגְעַנְדָעָן מִיט אָדָקָוּמָעָט, וואָוּס אֵין פְּלָאַלִּיצִיָּאִישָׁע בְּעַאמְטָע אָז אָנְשָׁטָאָלָטָעָן צו הָלְפָעָן זַיִּי בְּיַמִּים אָוִיפְּדָעָקָעָן אָז פֻּרְהָהָאָלָטָעָן פְּעַרְבָּרָעָכָר. אוּיך פָּוּן זַיִּי האט זיך אָבעָר דֵי רָעִירָוָג נִיט דַעְרוֹאָרָט אוּרִית אָנְטָפְּלָעָקָוּגָעָן. בִּיְדָע זיינען אִינְאיִינְעָם אָמְגָעָקוּמָעָן אֵין ווּלְבָנָר גְּעַגְעָנָד. דָאָס, וואָס קָאָרְנְבָּלוֹם, קָעַלְעַרְמָאָן אָז הִילְקָיָן זיינען כְּמַעַט גְּלִילִיכְצִיטִיגָע אוּוֹקָעָ פָּוּן דָעַר ווּלְטָט, אָז גְּעוּזָס נִיט גְּעוּזָן קִין צְפָעָלִיגָע זָאָך. מִיר ווּלְעָן ווִיטָעָר זָעָהָן, וויִעְנְרָגִישָׂ דֵי אִידְשִׁישָׂ קְהָלָות האָבָעָן גַּעַקְעָמָט גְּעַגְעָן מִסְרָים, נִיט אָבְשָׁטָעַלְעַנְדִּיגָע זיך פָּאָר דֵי סָאָמָעָהָאָרְבָּסְטָע

מייטלען פון זעלבסט-שוֹז. עם איז איבעריג צו ערקלעדען, או יונגען מין מסירות, וואס די דריי אָוִיסְטוֹאָוְרִיפָּעָן האבען אויף זיך גענומען, איז געוווען אַיְינְעָרָן פון די געפֿעהַרְלִיכְסְּטָעָן, וועלכּען פֿלְגָּעָן, נַאֲטְרָלִיךְ, גַּעֲגָעָן זיך אַרְוִיסְטוֹפָּעָן דעם שְׂטַאַרְקְּסְּטָעָן וּוִידְעַרְשְׁטָאָן.

אנגעהויבען צו נעהמען אידען פֿאַרְצִיּוֹטִיגָּן האט מען אין רוס-לאנד ערשות לoit דעם געועץ פון 26-טען אויגוֹסְטָן 1827. פֿרְיהָעָרְטָעָט מען פון אַיְדָעָן אַוְיפֿמָאָהָנָעָן נָוָר אַ גַּעַלְדָּ-אַבְּצָאָהָלָן, אַנְשָׁתָאָט מִילְּטָעָרְטָדָן. דָּעָרְטָאָר נַיְקָאָלָיְטָדָר עַרְשְׁטָעָר האט אַיְנְגָּעָפִּהָּרָט דעם מִילְּטָעָט טַעַרְדִּיעַנְסָט, די "רעַקְרָוטְשְׁנִינְעָן", פֿאַרְצִיּוֹטִיגָּן נִיטְאָלָס גַּעֲוָעָנְלִיכְעָן בֵּירְגַּעַרְפְּלִיכְטָט, גַּלְיִיךְ מִיטְאַיְדָעָרָעָן רַוְּשִׁישָׁע אַיְנוֹאָוְיְנָעָרָן, נָוָר דַּעְרָהְוִיפָּט אָלָס מִיטָּעָל צו טויפָּעָן אַיְדִּישָׁע זַעֲלָנְעָרָן. שׂוֹין מִיטְאַיְדָעָט דעם ערְשְׁטָעָן "נאָ-בָּאָרָן" האט זיך אַנְגָּעָהוִיבָּעָן די מִיטְאַגְּנָעָרִישָׁע אַרְבָּאִיטָט צוֹוְשָׁעָן די אַיְדִּישָׁע רַעְקְרָוטָעָן אָוָן קָאנְטָאָנִיסְטָעָן — די אַיְנְגָּלְעָד, וואָס מעָן פֿלְעָגָט נעהמען אויף צּוֹגְרִיְּטָעָן זַיִן צּוֹם מִילְּטָעָרְדִּיעַנְסָט. אַיְן דָּעָרְטָאָר מִיטְאַגְּנָעָרִישָׁע טַעַטְיִגְּקִיְּטָהָט די רַיְנְ-רַעְלִיגְּיִזְעָן פֿרְאַפְּאָגָּנְדָּעָן דָּאַ פֿעַרְבוּמָעָן גַּאֲרָאָרָן ווַיְנְצִיְּגָעָן אַרְטָט. די הוַיְפְּטָרָאָלָעָן האבען גַּעַשְׁפִּיעָלָט פֿרְשְׁדִּינְגָּן פֿיוֹשָׁע אָוָן מַאְרָאִילִישָׁע פֿיְנִיגְוְנְגָעָן, דָּוָרָךְ ווּלְכָבָעָן מעָן האט די אַיְדָעָן גַּעַצְּחוֹאָוְנְגָעָן צו טויפָּעָן זַיִן. זַעַהָר פֿיְעָלָל פון די אַוְנְגָּלְיִיכְעָן האבען נִיטְגַּעַן אַוְיסְטוֹאָלְטָעָן די שְׂרַעְקְלִיכְעָן לִיְדָעָן אָוָן עַנְיִינִים, אָוָן שׂוֹין פון יָאָהָר 1828 אָוָן האבען מִיר יְדִיעָות ווּעְגָעָן אַיְדִּישָׁע רַעְקְרָוטָעָן אָוָן קָאנְטָאָנִיסְטָעָן, ווּלְכָבָעָן זַיְנָעָן אַבְּגָעָן/שְׁמָדָט גַּעַוְאָרָעָן.

אָוָן שׂוֹין גַּלְיִיךְ נָאָכָּן עַרְשְׁטָעָן נָאָבָּאָר האבען זיך צוֹוְשָׁעָן די גַּעַטְוִיפָּט אַיְדִּישָׁע רַעְקְרָוטָעָן גַּעַפְּנוּן מַסְטֶרִים. וואָס האט זַיִן בְּעוֹאוֹגְגָעָן אַרוֹיסְצּוֹטְרָעָטָעָן מִיטְגִּפְטִיגָּעָן בְּלִבְּלוּמִים גַּעַגְעָן דעם פְּאָלָקָה, צו ווּלְכָבָעָן זַיִן האבען עַרְשְׁטָט נִיטְאָגָּנְגִּיךְ אַגְּנָעָהָרָט? עַס קָאָן זַיִן, אָוָן אַיְן דָּעָם האט זיך אַוְיסְגָּעְדְּרִיקָט זַיִעָרָגְּפִּיהָלָל פֿוֹן נִקְמָה אָוָן האט גַּעַגְעָן דָּעָם קָהָל, דָּעַרְפָּאָר ווּאָס מעָן האט זַיִן אַבְּגָעָגְּבָעָן פֿאַרְצִיּוֹטִיגָּן. אָוָן אַפְּשָׁוֹר זַיִן אַוְיסְעָן גַּעַוְוָן די גַּעַלְדָּ-בְּעַלְוִינְגָּן, ווּלְכָבָעָן זַיִן האבען גַּעַהָאָפָט צו בעקּוּמָעָן פֿאַר זַיִעָרָגְּמִיסְרָוָת. ווּי די זַאְךְ זַאְל נִיטְאָבָּאָר נָאָבָּאָר פְּאָלָעָן, אָבָּעָר דָּא ווּלְכָבָעָן מִיר דַּעְרְצְעָהָלָעָן, אָוָן אַיְן אַקְטָאָבָּאָר 1828 האט דָּעָר הוַיְפְּטָגִיסְטְּלִיכְעָרָפָן מִילְּטָעָר פֿוֹן פְּלָאָטָה, מַאְנְסְׁוּעָטָאָוָן, צּוֹגְעַשְׁטָעַלְטָה אַיְן סִינְגָּאָד אַ בְּעַרְיִיכְטָה, ווּלְכָבָעָן עַרְהָאָט בעקּוּמָעָן פֿוֹן דָּעָם גָּלָח בֵּי דָּעָר קָרָאָנְשְׁטָאָטָעָר עַסְקָאָדָרָעָ, וּלְאָדִיקְיָן²). אַיְן זַיִן בְּעַרְיִיכְטָה האט וּלְאָדִיקְיָן אַוְיסְפִּיהָרְלִיךְ מִיטְגָּעְטִילָּט ווּעְגָעָן דָּעָר מַעְלָדוֹנָגָן, וואָס עַס

²) אַרְכִּיוּוֹ פֿוֹן סִינְגָּאָד, פֿוֹן יָאָהָר 1828—גּוֹמָ. 1265.

האבען איהם געמאכט צוויי קראאנשטיינטער מאטראוזען, געוועזעגע אידען, וועלכע ער האט געטוייפט, אלעקסאנדר וואסיליעו און גאואריאל יאקאו-לעוו (ווייערע פרייהערדייג אידישע בעמען זייןען און דעם דאקומענט ניט אַנגעוויזען געווארען). אט וואס די ביידע גע'שמד'טע מאטראוזען האבען איהם דערצעהלהט :

„ווײַ עס איז נור אָרוּיס דער בעפערל וועגן בעמען אידען פאר רעקרטען, האבען די רבנים און קהילט צויפגעקליבען פון אָרים און רייך אַ גרויסע סומע. זיי האבען געוואלט צושטעלען דאס געד דעם קייזער, ער זאל די אידען בעפריען פון דער רעקרטשינע, אַבער זיי האבען בעקומו אַז אַבְזָגָה. האט מען איז אליע שוהלען און בתימדראַיס אַ צייט לאָג טאג און נאכט געדאווענט און געבעטען דעם אויבערשטען, ער זאל אידען פטור מאַצען פון אַזָּאָ קייזער. דערנאָך האבען די קהילט אַנְאיינְגָעָם מיט די רבנים בעלאָסען, אַז אַבעטען פאר רעקרטען זאל מען נור אַריַַע, אַזעלכע וואס מסֶרֶץ וועגן קאנטראַבאָנד, מענשען מיט אַ שלעכטער אויפֿהַרְוָגָה. אָז. ז.ו.

„ווען מען האט אונז אלעמען צויפגעטְרִיבָּן אַין קאֹזָרָעָ, — אָזָי האבען ווַיְתַעַּד דערצעהלהט די צוֹיִי מאַטראַזְעָן, — האבען מיר גענומען זייןען. זייןען צו אונז געקומוּן די קהילט מיט די רבנים און זיי האבען אונז געטְרִיסְטְּמִיט די ווערטער: „mir האבען אַיך אַיבְּרָגָעָן געבען צו גוֹיְיִשׁ הענד, אַבער מיר וועלען אַיך באָלָד אויסליַּיעָן. ווַיְיַעַד עַר (דער קייזער) האט זיך אַנגעהֵיבָּן באָדָען אַין אַונְזָעָר בְּלָוט, וועט עַר שוֹין ניט לאָג אַיבְּרָעָן אַונְזָעָן!“ פון ווַיְלָעָן האבען די רבנים אונז בעגלייט גאנצָע צוֹיִי מייל. דערנאָך האט מען אַיְיָ אַ קְרֻעְשָׁמָע פאר אונז צוֹגָעָרִיטִיאָן וְאַרְמָעָס, יעדערען פון אונז געגעבען זעלס רובלע, אַז די רבנים האבען אונז בערוהיגט: „טִיטָּוּ דער רְשָׁע אַיְזָן אָרוּיס גַּעֲגָעָן אַונְזָן, אַבער נִישְׁקָה, ער וועט שוֹין ניט לאָג קִינְגָּעָן!“

פון די צוֹיִי געטוייפט מאַטראַזְעָן האט אַיְנָעָר, אלעקסאנדר וואָסְיִלְיָוָן, צוֹגָעָבעָן נאָך פָּלְגָּעָנְדָעָס: „ווען די רבנים און קהילט זייןען (נאָך דעם „נאָבָאָר“) אַוּוּקְגַּעְפְּאָהָרָעָן אוֹיף אַז אַסְפָּה אַין מִינְסָקָעָר גּוּבְּרָנוּיָעָ, בֵּין אַיך אַוּוּק נאָך זַיִּי, כְּלוּמְרָשְׁט אָסָם אוֹיפְּצָוְדָעָקָעָן קָאנְטָרָאָ בָּאנְד, אַז אַיך בֵּין פָּרְבָּלִיבָּעָן אַין מִינְסָקָעָר גּוּבְּרָנוּיָעָ דִּי גָּאנְצָע צִיְּטָן, בֵּין זַאֲגָעָן זַיִּי אַלְעָזָן זַיִּן זַיִּן גּוּבְּרָנוּיָעָ... דערנאָך בֵּין אַיך גַּעֲקָמָעָן צָוָם רָב, כְּלוּמְרָשְׁט עֲפִיס מיט אַשָּׁאָה. דער רב האט אַריַַגְּעָקָוּט אַין אַסְפָּר, בֵּין אַיך צוֹגָעָנָגָעָן צָוָם קָאמָאָד, אוֹיף וועלכען עַס זַיִּן גַּעֲלָעָגָעָן צָוָם רָב, כְּלוּמְרָשְׁט עֲפִיס מיט אַשָּׁאָה. נִיגְרִיגְקִיטִיאָן אַנגעהֵיבָּן לִיעְנָעָן אַיְסָס פִּון די פָּאָפִירָעָן. ווַיְיַעַד רב

האט עס בעמערקט, איז ער צוועגןגען צו מיר און א זאג געטהאן: „דאַס קעהָר זיך צו אײַך ניט אָן!“ און ער האט דאס פאָפֵר בעהאלטען אָן קָאָמָּד. אַין דעם פָּאָפֵר אָן געווּעַן פֿערַשְׂרִיבַּעַן די גַּעֲמִינְשְׁאָפַּט לְיכַע פֿערַשְׂוּעוּרְוָנוּג פֿוֹן אַלְעַ רְבָנִים אָן קְהַלְסְלִילִיט גַּעַגְעַן דֻּעַם קִיּוּזַר. אַוַּיְך אָיז דָּאָרטָעַן גַּעַוְוָעַן פֿערַשְׂרִיבַּעַן, אָז אִינְגַּר אַרְבָּבְפַּן זְשָׁאָגָּעָר, וּוְאָס הַאַט זִיך בְּעַטְיִילְגַּט אָיז יְעַנוּר אַסְמַה, הַאַט גַּעַזְגָּט, אָז אַוְיב זַיִּי וּוְעַלְעַן אִיהם עַרְלִיבַּעַן, קָאָן ער אַין פֿיעַרְ-אָזְ-צָוָאנְצָיג שָׁהָה מַאֲכָעַן פֿוֹן דֻּעַם קִיּוּזַר אַלְזַי, וּוְאָס זַיִּי וּוְילְעַן. זַיִּן פֿאָרְשָׂלָאָג אַיְך אַבְּדַע אַבְּגַעְלְעַגְט גַּעַוְאָרָעַן בֵּין דֻּעַם קְוּמְנְדִּיגַעַן נַאֲבָאָר“. אָחוֹז דֻּעַם, הַאַט דַּעְרוּזְלְבָעַר אַלְעַקְסָאָנְדָּר וּוְאַסְיְּלוּוּג נַאֲכָלְדָּעַט, אָז פִּיעַל פֿוֹן די אַידִישׁ מַאֲטַ רְאֹעַן הַאָבָעַן, בֵּים אַבְּפָאָהָרָעַן אוּפַּיק די קְרִיעַגְ-שִׁיפַּעַן צָוָם מִתְעַלְלָעָנִי דִּישְׁעַן יִם, צְוִישְׁעַן זִיך גַּעַרְעַדְטַן: „לְאַמִּיר נָור אַנְקּוּמָן אַין עֲפִיס אָז אַוְיְטְלְעַנְדִּישְׁעַן הַאָפָעַן, וּוְעַלְעַן מִיר שָׁוִין אַנְטְּלִיְּפַעַן!“

אַין דֻּעַם אַינְהָאָלָט פֿוֹן דַּעַר מִסְרָה שְׁפִירָעַן זִיך גַּאנְץ דִּיטְילִיך די בִּיְדַע גַּעַפְּהַלְעַן, וּוְעַלְכָּעַ זַיְגַּעַן כַּאֲרָקְעַטְעַרְיִיסְטִישׁ פֿאָר די מִיסְטָע גַּעַטְוּפְּטָעַ רַעֲקוּרְטוּעַן: דַּעַר קַאֲכַעְנְדִּיגְעַר צָאָרָן אוּפַּיק די קְהַלְסְלִילִיט, וּוְאָס רְוַפְּט אַרְוִוִּיס דֻּעַם פֿעַרְלָאָג צָוָם הַעֲמָעָן אָן זַיִּי נְקָמָה, אַבְּרַעְכָּעַן זִיך מִיט זַיִּי, אָן דַּעַר טִיעַפְּעַר הַאַט גַּעַגְעַן די אַידִישׁ חְבָרִים-סָאָלְדָאָטָעַן, וּוְאָס הָאַ-

בָּעַן זִיך אַבְּגַעְזָגָט פֿוֹן זִיעַר גַּוְיִבְעַן. אַוַּיְך מִסְרָה בְּכָלְל, אָן בְּעַזְוְנְדָעָרָס אַוַּיְך אַזְוְלְכָעַ, וּוְאָס הַאָבָעַן גַּעַט הַאַט אַ שִּׁיכָות צָוָם קִיּוּזְרַס פֿעַרְזְּעַלְכִּיקִיט, הַאַט מְעוֹן אַין נִיקָּאָלָאִי דֻּעַם דְּרַשְׁתְּעַנְס צִיְּתָעַן שְׁטַעַנְדִּיגְעַגְעַט פֿיעַל גַּעֲוִוִּיכְט. דַּעַר גָּלָח וּוְלָאָ-דִּיקְיָן הַאַט די מִסְרָה פֿוֹן די בִּיְדַע גַּעַטְוּפְּטָעַ מַאֲטְרָאָעָן בְּאַלְדַּ פֿערַשְׂרִי-בָּעַן אָן מִטְגְּעַטְיִילָט דֻּעַם קְרָאָנְשְׁטָאָטָעָר מִילְּטְעַרְיִישָׁעָן גַּעַנְעַרְאָלְ-גַּובְּרָה-נַאֲטָאָר. אַוַּיְך אָיז וּוְעַגְעַן דַּעַר זָאָר, וּוְיִמְרֵא הַאָבָעַן גַּעַזְוָה, בְּעִירְכְּתָעַט גַּעַוְאָרָעָן אַין סִינְגָּאָד. נַאֲכָדָעָם וּוְיִדְעַר סִינְגָּאָד הַאַט זִיך בְּעַקְעַנְטָמִיט דַּעַר מִסְרָה, הַאַט עַד בְּעַשְׁלָאָסָעָן: „צּוֹלִיְּעַב דַּעַר וּוְיכִטְגִּיקִיט פֿוֹנְס גָּלָח וּוְלָאָדִיקְיָןְס בְּעִירְכְּת, צּוֹשְׁטָעַלְעַן אִיהם אַוַּיְך דֻּעַם קִיּוּזְרַס בְּעַטְרָאַכְתּוֹגָן“. וּוְאָס אַיז גַּעַוְאָרָעָן פֿוֹן דַּעַר מִסְרָה גַּעַגְעַן די קְרָאָנְשְׁטָאָטָעָר אַידִישׁ מַאֲטְרָאָעָן, וּוְעַגְעַן דֻּעַם הַאָבָעַן מִיר נִיט קִיְּן יִדְיָוּתָה. די מִסְרָה אַבְּעָר גַּעַגְעַן די רְבָנִים אָן קְהַלְסְלִילִיט אַיִּן, לוּיט נִיקָּאָלָאִיָּס בְּעַפְּהָל אַיְבָּרָה-גַּעַגְבָּעָן גַּעַוְאָרָעָן צָוָם דַּעַר „דְּרִיטָעָר אַבְּטִילְוָגָן“. יְעַנוּ הַאַט גַּעַמְאַכְּט אָן אַיְסְפָּאָרְשָׁוָגָן אָן הַאַט בְּאַלְדַּ פֿעַסְטְּגַעַשְׁטָעַלְטָדָה די אַוְגָעָל וּמוֹפְּעַרְטָקִיט אָן פָּאָלְשְׁקִיטָה פֿוֹן דֻּעַם בְּלָבָל.

בְּעַזְוְנְדָעָרָס אַפְּטָע אָן פֿערַבְּיִסְעַנְעַן מִסְרָה הַאַט אַרְוִיסְגַּעַרְוָפָעָן יְעַבָּע גַּרְוִיסְעַ מַחְלֹקָת צְוִישְׁעַן מַתְנְגָדִים אָן חַסִּידִים, וּוְאָס הַאַט זִיך צּוּפְלָאָ-

קערט אין סוף פון 18-טען יאהריהנדערט. די געגענער האבען איינע די אנדערע פערפאלגט אויפ'ן גרויזאמסטען אופן, און צוישען די פערשידענע שטרײַט-מייטלען, וואס זייל פלאגען אנווענדען, האבען מסירות פון איינע געגען די אנדערע פערנומען א גרויסען ארט. דער אנטפיהרער פון די ליטוייש-דרוסישע חסידים, דער בעריהמטער ר' שניאור-זילמן (דער לייאָ-דער „אלטער רבּי“) האט צווויי מל אל אויף זיך געשפירות דעם ביטערען טעם פון מסירות. אין יאהר 1798 איז ער, נאך דער מסירה פון וויל-נער קהילט-לייטי, אַרְעֶסְטִּיטְּרֶט אָוֹן גַּעֲרִיכָּתְּ גַּעֲוָאָרֶבֶּרֶג, אין פֿעַטְּרָאַ-פֿאַוְּלָאָוְּסְקָעֵר פֿעַסְטָוְנָג. מיט צווויי יאהר שפערטער, אין 1800, האט איהם פער' מס' דער פינסקער רב אַבְּיגִידְּרָחִימָאוּיִשָּׁש, וועלכען די דארטיגע חסידים האבען דערוּיִיטְּעֶרֶט פון זיין שטעל. אויפ'ן גראנד פון זיין מסירה, האט מען ר' שניאור-זילמן און זיך געראָכט קיין פֿעַטְּרָאַ-בּוֹרְג אָוֹן אַרְיִינְגְּגָעָזָעָצָט אָין פֿעַסְטָוְנָג. ענדגיַלְטִיג בעפְּרִיט אָין ער גע-וואָרָעָן, נאָכְדָעָם ווי עס אָין אַרְוִיךְ אויפ'ן טראָהָן דער קִיּוּרָאַלְעָקְסָאנְדָעָר דער עַרְשְׁטָעָר.

וועגן דיבידע מסירות אויף דעם באַרְיִהְמְטָעָן חַסִּידִיְשָׁעָן אַנְפְּהִירָעָר ר' שניאור-זילמן איז פֿיַיל גַּעֲשִׂרְבָּעָן גַּעֲוָאָרָעָן, אָוֹן די אַיְגְּצָעַלְהִיטָּעָן מִכְּחָ דעם זיינען גענוג בעוואָסְטָן. וועניגער בעקאנט זיינען די מסירות געגען חסידים, וואס פֿלְעָגָעָן דער לאָגָנָט ווערעדן אויך אָין דער שפערדייגער צייט. מיר וועלען זיך דא אַפְּשָׁטָעָלָעָן אויף צווויי עַפְּזָאָדָעָן, וועלכע מיר געפְּינְעָן אָין די אַרְכִּיוֹ-דָאָקְוָמָעָנָטָן.

דער פינסקער רב אַבְּיגִידְּרָחִימָאוּיִשָּׁש, וועלכעρ אָין אָינְ אַנְהָוִיב 19-טען יאהריהנדערט אָרוּיס מיט אַ גִּפְטִיגְעָרָה מסירה געגען חסידים, האט מיט עטליכע אָוֹן דרייסיג יאהר שפערטער געראָגָעָן אַ נָּכְתָּהָוָר, אָוֹן אויך פון צוישען רבְּנִים.

אָין סוף פֿעַרְבּוֹאָר 1837 אָין קִיּוּן מַהְלָלוּוּ גַּעֲקֻמָּעָן צְפָהָרָעָן דער רב פון ווערכְּנָעַדְנָעַפְּרָאָסָק (יעקָאָטְּרִינָאָסְטָאָוָעָר גַּוְבְּרָנִינָאָע), משה קָאָ צְעַנְעַלְעַנְבָּאָגָעָן. ער אָיז גַּעֲקוּמוּן צו דעם מַאְהָלָעוֹר וְשָׁגָנְדָאָרָמָסָקָעָן אַפְּצִיר קָאָמִינְסִיקִי אָוֹן האט גַּעֲמַלְדָּעָט, דאס ער האט זעהָר אַ נּוֹי טִיגְעָן אָוֹן גַּעַהְיִימָעָן עֲנֵן צוֹם דָּאָרְטִיגָּעָן גַּוְבְּרָנָאָטָר. יְעַנְעַר האט אָיהם תִּיכְּפָּר גַּעֲרָאָכָט צו דעם גַּוְבְּרָנָאָטָר, אָוֹן ער ווערכְּנָעַדְנָעַפְּרָאָסָקָעָר רב האט אָיהם עַרְקָלָעָרָט פָּאָלְגָעָנְדָעָס: ער, קָאָצְעַנְעַלְעַנְבָּאָגָעָן, האט אויפְּ צְדָעָקָעָן אַ וּוְיכְטִינָעָן סָוד, וואס האט אַ גַּרְוִיסָעָ בְּעַדְיִיטָוָג פָּאָר דָּעָרָלְמָכָה, אָוֹן אלָס בעוֹיִי האט ער ביַ זִּיךְ עַטְלִיכָּעָה העבראָעָישָׁע בְּיכָעָר. אויפְּקָלָעָרָעָן דעם סָוד קָאָן ער אַבְּעָדָר נָוָר דעם קִיּוּזָעָר אַלְיָין אַדָּעָר יְעָנָעָם, ווער עַס ווּעַט אָין פֿעַטְּרָבְּרָוְגָּעָ דָעָרְוִיךְ בעאַיְפָּטְרָאָגָט וְוּעָרָעָן פון זיִן קִיִּיְשָׁר זְעַרְלִיכָּעָן מַאיְעָסְטָעָט. אַחֲזָן דער גַּרְוִיסָעָר וּוְיכְטִיגְּקִיָּת פון זיִן סָוד,

פֿאַדְרֶעֶרט די זאָך ניט וועניג ציִיט אויף ערקלעַרְגָּונְגָּעָן אָון דערַנְאָך — סָאָמָע גַּעַשְׂוִינְדְּסְטָע עַקְסְּטוֹרָאָפְּעַרְגָּונְגָּעָן. אויב ער זאל דעם סוד דא אויפֿ/ אַרט אויפֿדְּקָעָן, קָאָן דאס אַרְיִיסְרָפָעָן אַ פֿאַרְדָּאָכָט צוֹוְשָׁעָן אַידָּעָן, אָון פֿון דער זאָך וועט גַּאֲרְנִישָׁט ווערְעָן. אֲפִילו שׂוֹין דאס, וואָס ער גַּעַפְּינְט זִיד דא אֵין מַאֲהִילָּעוֹן, קָאָן שָׂאָדָעָן דעם וּוְיכְתִּיגָּעָן צַיְּעָל, וואָס ער האָט אֵין זַיְּנָעָן. דערַבְּיעָר האָט דער רב קַאַצְעַנְגָּלְעַנְבָּאָגָּעָן גַּעַבְּעַטָּעָן דעם מאָן גַּעַנְעַרְאָלְ-גַּוְבְּעַרְנָאָטָאָר, צַו וועמָעָנָס רַאֲיָאָן די מַאֲהִילָּעוֹר גַּוְבְּעַרְנִיָּעָט.

דעם מַאֲהִילָּעוֹר גַּוְבְּעַרְנָאָטָאָר אֵין אֲפִילו אַיְינְגַּעְפָּאַלְעָן, אָז ער וואָלָט אַיְינְגַּנְטָלִיך גַּעַדְאָרְפָּט אַנְפְּרָעָגָעָן זִיד וועעגָעָן דעם וועַרְכָּנְעַ-דְּגָנְעַפְּרָאָוְסְקָעָר رب בַּיִּ דעם יַעֲקָם עַרְגִּינְאָסְלָאוּר גַּוְבְּעַרְנָאָטָאָר. אַבְּעָר ער האָט מַוְרָא גַּעַהָאָט, אַידָּעָן זַלְעָנוּן זִיד מַכְּחָה דעם נִיט עַנְטָלָאָסָעָן צַו שְׁרִיבָעָן קִיּוֹן טִיגְעָר זאָך. האָט ער דערַבְּיעָר זִיד נִיט עַנְטָלָאָסָעָן צַו שְׁרִיבָעָן קִיּוֹן יַעֲקָם עַרְגִּינְאָסְלָאוֹן. ער האָט מִיט אַ פֿאַלְיִצְיִ-בְּעַמְתָּעָן אַבְּגָעָשִׁיקָט קָאָצָעָן גַּעַלְעַנְבָּאָגָּעָן עַז קִיּוֹן וּוּטְעָסָק, צַו דעם גַּעַנְעַרְאָלְ-גַּוְבְּעַרְנָאָטָאָר דִּיאָקָאָו. יַעֲנָעָר האָט פֿון דעם רב גַּעַפְּאָדְרֶעֶרט, ער זאל אַיהם שְׁרִיפְּטָלִיך מִיטְטִילָעָן זַיִּין סְעַדְרָעָט, אַבְּעָר קַאַצְעַנְגָּלְעַנְבָּאָגָּעָן האָט אוּרִיך אַיהם דערַין אַבְּגָעָזָגָט. אָון וּוּפְּיִפְּעָל דער גַּעַנְעַרְאָלְ-גַּוְבְּעַרְנָאָטָאָר האָט מִיט אַיהם נִיט גַּעַטְעָנָה/^ט, אָז דער וועַרְכָּנְעַ-דְּגָנְעַפְּרָאָוְסְקָעָר רב גַּעַבְּלָבָעָן בַּיִּ זַיִּנס, אָז אוּסְעָר דעם קִיּוֹזָעָר אַדְעָר זַיִּינָם אַ פֿאַרְטְּרוּיטָעָן אֵין פֿעַטְעַרְבָּוָר וּוּטָר ער מַעהָר קִיּיִדְעָן גַּעַהָאָט אָז ער האָט קַאַצְעַנְגָּלְעַנְבָּאָגָּעָן עַז מִיט זַיִּינָעָט שְׁלִיכָּע בַּיְּכָעָר אַבְּגָעָן שִׁיקָט קִיּוֹן פֿעַטְעַרְבָּוָר, צַו דער „דְּרִיטָעָר אַבְּטִילְוָנָגָג“, אָז דער בעַלְיִ-טוֹנָג פֿון דֻּעַמּוֹעַלְבָּעָן אַ פֿאַלְיִצְיִ-בְּעַמְתָּעָן, וּוּאָס האָט אַיהם גַּעַבְּרָאָכָט קִיּוֹן וּוּטְעָסָק.

די „דְּרִיטָע אַבְּטִילְוָנָג“ האָט פֿעַרְוָאָלְטָעָט אַיבָּעָר דער פֿאַלְיִטְשָׁעָר גַּעַהָיִם-פֿאַלְיִצְיִ, אָז אַיהֲר שַׁעַף, גַּרְאָף בעַנְקָעַנְדָּאָרָה, אָז גַּעַגְגָּעָן פֿון נִידְעָן קָאָלָאִיְס סָאָמָע נַאֲהָעַנְטָע אָז פֿעַרְטְּרוּיטָע מַעְנְשָׁעָן. דָא האָט דער רב קַאַצְעַנְגָּלְעַנְבָּאָגָּעָן עַנְדָּלִיך גַּעַפְּוָנָעָן פָּאָר מַעְגָּלִיך אוּפְּצָדְעַקָּעָן זַיִּין „סָוד“. אָט וּוּאָס ער האָט גַּעַמְלָדָעָט :

איִנְמָאָל, אָז סְעַפְּטָעַמְבָּעָר 1836, וּוּעָן ער אֵין גַּעַגְגָּעָן פֿון שְׁוָהָל, אֵין אַינְאִינְגָּעָם מִט אַיהם אַרְיוֹס אַ פֿוֹנְסְמַטְעָל קָאָבְּעָלִיאָק (פֿאַלְטָאָוּר גַּובְּ). חַיְּקָעָל רַעֲזִינְקָאָוּ, וּוּלְכָעָר האָט אַיהם מִיטְגְּטִילִיט,

^ט אַרְבִּיוֹן פֿון דער „דְּרִיטָע אַבְּטִילְוָנָג“, עַרְשְׁתָּעָעַקְסָפָּ, פֿון יָאָהָר 1837 — נִומְס. 58.

דאס צוישען אידען איז פארהאן אַ טעקטע „חסידים“. די כללים און אנוייכטען פון דער דיאוגער סעקטע זייןען פאלגענדע: די חסידים מהווען ניט אַנערקענען דעם קייזערס מאכט און זיך רעכגענען פאר זיער פלייכט אויב ניט קעמעפּן געגען איהר, איז וועניגסטענס ניט צו ערפלען די קייזערליךע בעפההעלען. זיך האלטען, איז משה קומט ניט בלזין דערפּאָר, וויל דִ אַידען אַנערקענען איבער זיך די מאכט פון די קרייסטליךע קיסרים; זאלען נור די ליטוישע אידען אויך צוושטען צו דער חסידיישער סעקטע, דאן ווועט מיט אַמאָל אָומְעָטָס די קרייסטליךע מאכט פֿאָלען, און עס ווועט קומען משה. אָבער אָפְּלוֹ אויך דעםאלט וועלען ניט זוכה זיין צו זעהן משיח'ן יונען אידען, וואָס גיבען אַחֲן שום ווידערשטאנד רֵעֶז קרוטען פֿאָר דער ארמיי. אויך רעכגענען די חסידים, אַז קײַן תפּילות פֿאָר די קיסרים טאָר מעָן ניט זאגען, וואָרים די קיסרים זינען קרייסטען, אַז אלע קרייסטען זינען דאָך געלבֿיכען צו שידט. ער, קאַצענעלענְבָּאגּוּן, האָט תיכּפּ ניט געמעלדעת דער רעגירונג דעם סוד, וואָס עס האָט אַיהם מיטגעטילט הייקעל רעזניקאו, וויל ער האָט געוואָלט צו נויפֿקליבען פֿאָסטע בעוויזען וועגען דער עקייסטענץ פון דער חסידיישער סעקטע אַז וועגען איהר לעהרע. אַיצט, נאָכְדָּעָס ווי ער האָט געקראָגָען אַיִינְגָּע בּוּכּעֶר, פון וועלכּעָס אַיז קלָאָר צו זעהן די שעדייליך אַנוּיכְטָען פון דעם חסידים, ענטדעקט ער דעם סוד, אַז ער שטעלט צו אלס בעוויזי פֿיעֶר חסידים ווילך („שבחי בעל שם טוב“, „פרֵי הארץ“, „ערבי נַחַל“) אַז „דרֵי אַמָּת“. באָטש די בּוּכּעֶר זינען געדראָקְט מיט דער ערלויבּנְשָׁס פון ווילנְגָּר צענְזָר, זינען זיך פּוֹל מיט שעדייליכּע געדאָנקָען, סאי געגען דער רעגירונְדער מאכט, סאי געגען די געזעטען אַז דער מאָרָאָל.

פֿערענדיגט האָט משה קאַצענעלענְבָּאגּוּן מיט דער בּקְשָׁה, די רעגי רונג זאל אַיהם בעשטיימען פֿאָר אַז אוּיפֿזעהָר אָיבּער אלָעָרְבָּים, וואָס געפֿינְגָּען זיך אַין קְיוּוֹ, פֿאָלטאוּעָ, וְאַלְיָן, פֿאָדָאָלִיעָ, יַעֲקָאָטָרְעָנְגָּסָלָאָ וויל גּוּבָּ, כּוּרְסָאָנְגָּר אַז אַין דער בעסְאָרָאָבּער געגענד. דורךדעם ווועט אַיהם געגעבען ווערען די מעגליכּקְיָיט אוּיבָּר ניט פֿאָלְשָׁטְעָנְדָּגָּי אַוְיסְׁצָׁרוּאָ טעָן די חסידיישער סעקטע, אַז וועניגסטענס צו בעווארענען געגען איהר ערבּרְעַכְּבּרְעַיְשָׁע פֿלְעָנָעָר.

אַט דאָס אַיז געוווען די וויכטיגָע געהיימָע, „ענטדעקָוָנָגָגָ“, וואָס דער ווערכּנְדִּינְפּּרָאָוָסְקָעָר רבָּ האָט געבראָכְט דער רעגירונג. גְּרָאָך בענְיָן קענדְאָרָףָ האָט וועגען זיך מִיטְטִילְוָנָגָגָ רַאֲפָאָרְטִירְט דעם קְיִיזָעָר, אַז נִיְּ קְלָאָלִי האָט בעפּוּילָעָן צו בענְאָרְכִּיכְטָעָן וועגען דער זיך דעם אַינְגָּרְנִיכְטָרָ, אוּיך אָיבּער גְּרָאָבּער אַיהם די פֿיעֶר שעדייליכּע חסידיישער בּוּכּעֶר; וואָס אַנְבּוּלָאָגָּט דעם רבָּ קאַצענעלענְבָּאגּוּן, זאל מעָן אַיהם ערלויבּעָן אַוְוקְפּאָהָרָעָן אַהֲיָם קְיִין ווערכּנְדִּינְפּּרָאָוָסְקָ, וְוַיְלָ נָאָכְדָּעָס ווי ער האָט

געמַאַכְט זַיִן מִיטְטִילּוֹנְג, אַיְזַיְוִין מַעֲהָר נִיטַנוּטִיג, עַר זָאֵל זַיְד אַוְיפַּיַּהְךָלְטָעַן אַיְן פַּעַטְעַרְבּוֹרְג. קַאַצְעַנְעַלְעַגְבָּאָגָעַן/עַן הָאָט זַיְד גַּעַ'חַלוּם/ט, אַז פַּאֲר זַיִן מַסְיָה וּוּעַט עַר דִּירְקַע בְּעַלְוִינְט וּוּעַרְעַן, מַעַן וּוּעַט אַיְהָם בְּעַשְׂתִּי מַעַן פַּאֲר אַז אַוְיבָּעַר-אַוְיפְּוּהָעָר אַיְבָּעַר אֶלְעַח חַסְידִישָׁע רְבִים, אַוְיפַּי וּוּלְכָע עַר וּוּעַט וּוּעַרְעַן דַּעַר גַּאנְצָעַר הָאָרָה. עַר הָאָט שַׁוִּין גַּעַטְרוּמִיט וּוּעַגְעַן דַּי גַּרְוִיסָּע גַּעַלְד, וּוּאַס דַּי רְבִים אַזְן חַסְידִים וּוּלְעַן אַיְהָם מַזְוָעַן צָהָלָעַן, כְּדַי עַר זָאֵל זַיְד נִיטַשְׁטָעַרְעַן... אַבְעַר פָּוּן דַּי אֶלְעַח זִיסְעַ חַלְמוֹת אַיְזָגָרְנִישָׁט גַּעַוְאָרְעַן.

איַז דַעַט אַיְנָעַרְקְמִינִיסְטָעָרִים אַיְזַיְוִין מַעֲהָר אַדְעָר וּוּנְגִינְעָר גַעַז וּוּעַן בְּעַקְאַנְטַמַּט מִיטַדְיַע דַי אַיְדִישָׁע רְעַלְגִּיעַזְעַנְגִּיחַיְתַעַן. דַעַר אַיְזָגְרִינְסְטָמְטָר גַּרְאָפַ בְּלוֹדוֹאָוַה הָאָט דַעַט 18-18-טַעַן 1837, אַיְזַיְוִין עַנְטְּפָעָר צָוָם גַּרְאָפַ בְּעַנְקָעַנְדָאָרָף אַנְגָּעַנְיוֹזָעַן: „דַעַט רְבָר קַאַצְעַנְעַלְעַבָּאָר גַעַנְסָס מַעֲלָדוֹנְג אַז צְוִישָׁעַן אַיְדִעְעַן אַיְזָפְּאָרְהָאָזָן אֶלְעַקְטָעַ חַסְידִים, קָאָז אַוְיפַּי קִין פָּאָל נִיטַגְעַנְט וּוּעַרְעַן, וּוּעַרְמִינְט, פַּאֲר אַז עַנְטְּדָעַקְוֹנְג פָּוּן אַז וּוּכְטִיגַעַן, אַוְגָּבוּוֹאָסְטָעַן סָוד, וּוּאַרְיִים דַי עַקְוִיסְטָעַנְצָן פָּוּן דַעַר חַסְידִישָׁעָר סְעַקְטָעַ אַיְזַיְוִין לְאָנָג בְּעוֹאוֹסְטַט, אַזְן אַוְנוֹעָר דְּגַיְרְוָנְג גִּיט דַי לְעַצְטָע צִיְּת אַוְיפְּמַעְרְקָזָם אַוְיפַּי אַיְהָר אַכְטָוֹנְג.”

אוֹן וּוּאַס שִׁיךְ צַו דַעַר פְּרָאָגָע, צַי מַעַן דַאָרָף אַנוּוֹנְדָעַן סְפַעַצְיַעַלְעַע בְּעוֹנוֹנְדָעַרְעַע מִיטְלָעַן גַּעַגְעַן דַעַר חַסְידִישָׁעָר סְעַקְטָעַ, אַיְזָבְּלוֹדוֹאָוַס עַנְטַפְּרָעַר גַּעַוְעַן, אַז דַאָס אַיְנָעַרְקְמִינִיסְטָעָרִים הָאָלָט זַיְד אַז דַעַר פְּאַלְגָּוֹנְדָעַר מִינְגָּוֹנְג: קִין גַּרְוִיסָּעָר אַוְגָּטָעָרָשִׁיד אַיְזַיְוִין דַי רְעַלְגִּיעַזְעַנְגָּוּ גְּרוֹנְדְּ-כְּלִילִים אַיְזַיְוִישָׁעַן דַי חַסְידִים אַזְן דַי אַיְבָּרְגִּיגָע אַיְדִעְעַן נִישְׁטָא, אַז דְּעַרְיִיבָּר אַיְזַיְוִטָּא קִין גְּרוֹנְדְּ אַגְּזָנְנָהָמָעַן בְּעוֹנוֹנְדָעַע מִיטְלָעַן גַּעַגְעַן דַעַר חַסְידִישָׁעָר סְעַקְטָעַ. דַי חַסְידִים זַיְנְגַעַן נִיטַגְעַנְט וּוּנְגִינְעָר אַזְן נִיטַמְעַר שְׁעַדְלִיק, וּוּדַי מַתְנְגָדִים. „דַי אַמְוָה פָּוּן דַי אַיְדִעְעַן, וּוּלְכָעַ זַיְנְגַעַן פְּעַרְדָּאָרְבָּעַן גַעַז וּוּאָרְעַן דַוְךְ דַעַר אַוְמיְגִינְגָעַר תְּלָמוֹדִישָׁע לְעַהָרָע, — אַזְוִי הָאָט גַּעַשְׂרִי בְּעַן גַּרְאָפַ בְּלוֹדוֹאָוַה, — אַזְן בְּכְלַי שְׁעַדְלִיק כְּרִיסְטְּלִיכְעָר גַּעַזְעַלְשָׁאָפַט, אַזְן מַעַן דַאָרָף אַלְזָא סְטָאָרָעַן זַיְד אַוְיפְּקָלְעַרְעַן, אַוְיסְבָּעַסְעַרְן אַלְעַ אַיְדִעְעַן. טַילְעַן אַבְעַר דַי אַיְדִעְעַן אַוְיפַּי סְעַקְטָעַ (חַסְידִים אַזְן מַתְנְגָדִים) אַזְן פְּעַרְפָּאָלְגָעַן אַיְזַיְוִטָּא צְוִילְעַבְדָּע דַעַר אַנְדָעַרְעַר, — דַאָס וּוּאָלָט גַּעַוְעַן נִיטַבְּלוּזְאָזְן אַזְן אַוְגָּעָרְעָכְט, נָאָר אַפְּלַי גַּעַפְּעַהָרְלִיךְ, וּוּאָרְיִים דַאָס וּוּאָלָט גַּעַקְאָגְט דַעַר אַגְּדָעַרְעַד גַּעַבְעַן אַזְגָּרְנָהָג, קָוָרְץ גַּעַרְעָדְט: מַעַן דַאָרָף אַבְהָיְטַעְן „גַּיְתְּרָאַלִּיטְעַט”, פְּעַרְפָּאָלְגָעַן צְוָגְלִיךְ אַיְזַיְדִּים, אַיְזַיְמִתְנְגָדִים.

די דַאָזִיגַע שְׁטָעַלְנָג הָאָט דַי רְוִיסְיָה רְעַגְּרְוָנָג אַזְן יָנְגָעַ צִיְּת אַטְקָע

פערנומען : בידיע שטדייטענדע צדדים זייןען פון איהר אויסגעשטאנגען גענוג דיפות.

עס וואלט געווען א טוות צו מײַנען, אָז מסירות געגען חסידים האבען געשטאָמֶט נור פון דעם פרומען מתנגדישען קלאָס. דערין זייןען די משכליים-איינטעליגענטען ניט אַבגעשטאנגען פון די אַרטאָדָקְסָען. עס איז פֿאָרָהָאָן אַ גּוֹנְד צוּ רַעֲכַעַנְעָן, אָז צוּ דַעַר עַרְשְׁתָּעָרָס מִסְרָה אָז צוּ דַי עַרְשְׁתָּעָר אַיגְטְּרִיגְּעָס גּוֹגָעָן רֵ' שְׁנַיאָרְדְּ-זְלָמְגָעָן, וְאָס אַהֲבָן גּוֹבְּרָאָכָט צוּ זַיִן אַרְעָסָט אַיִן יָאָהָר 1798, הַאֲטָט גּוֹהָאָט אַ שִׂיכָוָת דַעַר בְּעוֹאוֹסְטָעָר מְשֻׁכְּלָאָבָּהָם פְּרָץ. עַר הַאֲטָט זַיִד שְׁוִין דָאָן אַיבְּרָגְּעָלְקְּלִיבָּעָן פִּון שְׁקָלָאָוּ קִין פֿעַטְּרָבְּרוֹג, גּוֹהָאָט דָאָ וְיִכְּתְּגָעָ בְּעַקְּאַנְטְּשָׁאָפְּטָעָן, אָז עַר הַאֲטָט זַיִן אַפְּנִים אַוִּיסְגָּעָנוֹצָט גּוֹגָעָן דַעַם פִּיהָרָעָר פִּון די חַסִּידִים אָז זַיִעָר לְעַהָרָע פְּלַעַגָּעָן זַהָר אַפְּט אַנְקְוּמָעָן פִּון פֿרְשִׁיעָדָעָן אַדִּישָׁע אַינְטְּעָלִיגְּעָנְטָעָן אַיִד אַיִד זַיִטְעָרְדִּיגָע יְאָהָרָעָן. אַיִן דיּ רְוִישָׁע אַרְכִּיּוֹן גַּעֲפִינְטָמָעָן אַסְד אַזְעַלְכָעָ מסִירָה. מִיר אַהֲבָן שְׁוִין, אַיִן דַעַם אַרְטִיקָעָל „צַו דַעַר גַּעֲשִׁיכָטָע פִּון אַיִדְישָׁע דְּרוֹקוּעָזָעָן“, דַעְרָצְחָלָט וְגּוֹגָעָן אַיִן פָּאָל, דיּ מִסְרָה פִּון מְעַרְקָעָל-בְּעַנְשָׁתִין, וְזַעַלְכָעָה אַהֲטָט אַינְדְּרִיךְעָט מִיטָּה גּוֹהָאָלָפָעָן צוּ בְּרִינְגָעָן אַחֲרָבָן אַוִּיךְ אַלְעָ אַיִדְישָׁע דְּרוֹקוּעָרִיָּעָן אַז אַוִּיךְ דַעַם גַּאֲנְגָעָן אַיִדְישָׁע דְּרוֹקוּ-זְוּעָזָעָן אַיִן רְוִסְלָאָנָד.

דַעַר טְרִיוּרְגְּיָעָר מְאַנְאָפָאָל אַוִּיךְ אַיִדְישָׁע דְּרוֹקוּרִיָּעָן, וְאָס מַעַן אַהֲטָט אַיִן אַגְּרִיסְעָר מַאֲס גּוֹהָאָט צוּ פֿרְדָּאָנְקָעָן דיּ בִּידְיעָ אַיִדְישָׁע מַסְרִים, אַהֲטָט אַגְּנָגָעָהָלָטָעָן גַּאֲנָגָעָ פִּינְחָא אַזְוָאנְצִיגָע יְאָהָרָעָן. עַר אַיִן אַבְּגָעָשָׁאָפָט גּוֹוֹאָרָעָן פָּאָר דַעַם קִיְּוּרָאָלְעָסָאָנְדָעָר דַעַם צְוּיִיטָעָן, אַיִן יָאָהָר 1862.).

דיּ חַסִּידִים אָז אַרְטָאָדָקְסָעָן זַיִנְעָן אַיִד אַיִד שְׁנַיאָר קִין אַוִּיסְ-קְּלִיבָּעָר. אַיִן דַעַם קָאָמָק קָעְגָּעָן דַעַם שְׁוָאָנָא, אַיִן בֵּי זַיִגְּעָוָן רַעַכְּט אַנְצָאָוּעָנְדָעָן אַלְעָ שְׁטְרִיְּטִ-מִיטָּלָעָן, אַבְּיִיעָנָם צַד בְּעַזְעָגָעָן. אַיִינָעָ פִּון דיּ שְׁעַנְדְּלִיכְסָטָעָ מסִירָה וְזַעַלְכָעָה אַהֲבָן גַּעַשְׁטָאָמָט פִּון דַעַם פֿרְוּמָעָן קְלָאָס, אַיִן גּוֹוֹעָן דיּ, וְאָס אַיִזְמִיט אַיִזְמִיט זַעַכְּצִיגָע צְרוּרִיק, אַיִן 1879 גּוֹמָאָכָט גּוֹוֹאָרָעָן אַוִּיךְ דַעַם בְּעַרְהָמְטָעָן הַעֲבָרָעָאָישָׁעָן פְּאָעָט אַז פּוּבְּלִיּ צִיסְטָה יְ. לְ. גָּאָרְדָּאָן).

אוֹיסְסָר צְוָפְּעָלִיגָע מַסְרִים, וְאָס פְּלַעַגָּעָן אַרְוִיסְטְּרָעָטָעָן נָרָ בֵּי גַּעַוְיסְסָ גּוֹלְעָגָנְהִיטָעָן, אַהֲבָן אַיִדְעָן פְּרָאָמָגָט אַסְד פְּרָאָפְּעָסִיאָנְגָעָל וְזַעַגְעָן דַיּ שְׁעַדְלִיכָעָר רְעוֹזְלְטָאָשָׁעָן פִּון דַעַם מְאַנְאָפָאָל אַוִּיךְ אַיִדְישָׁע דְּרוֹוֹ קְעָרִיָּעָן זַעַה אַוִּיבָעָן, דַעַם אַרְטִיקָעָל „צַו דַעַר גַּעֲשִׁיכָטָע פִּון אַיִדְישָׁע דְּרוֹקוּ-זְוּעָזָעָן אַזְוָאנְצִיגָע“.) זַעַה אַוִּיבָעָן, דַעַם אַרְטִיקָעָל יְ. לְ. גָּאָרְדָּאָן אַרְעָסָט אַז פֿרְשִׁיקְוּנָגָן.

⁶) זַעַגְעָן דַיּ שְׁעַדְלִיכָעָר רְעוֹזְלְטָאָשָׁעָן פִּון דַעַם מְאַנְאָפָאָל אַוִּיךְ אַיִדְישָׁע דְּרוֹוֹ

קְעָרִיָּעָן זַעַה אַוִּיבָעָן, דַעַם אַרְטִיקָעָל „צַו דַעַר גַּעֲשִׁיכָטָע פִּון אַיִדְישָׁע דְּרוֹקוּ-זְוּעָזָעָן אַזְוָאנְצִיגָע“.)

מוסרים, פֿאַר וּוְעַלְכֻּעַ דַּעַר עַנִּין מִסְרֹות אֵין גַּעוּעַ אַ שְׁטַעַנְדִּיגַּע בַּעַשְׂפֵּי טִיגּוֹנָגָה, אַ קְוֹאַלְפּוֹן חַיּוֹנָה. אַזְּעַלְכֻּעַ זַיְגַּעַן אֵין אַ גַּעוּיסַעַן זַיְגַּעַן קַעַסְטְּקִינְדֶּעֶר בַּיְּ קַהְלָה : זַיְגַּעַן שְׁטַעַנְדִּיגַּע גַּעַסְטְּרַאַשְׁשָׁעַט מִיטַּ מִסְרֹות, אֵון אִידְעַן הַאַבְּעָן זַיְגַּעַן אַבְּגַעַקְוִיפְּטַה. פַּונְקַט וּוּיְמַעַן וּוּאַרְפַּט עַפְּסִים צַו דַּעַם הַונְדָה, עַר זַאְל נִיטַּ בִּילְעָן, אַזְּוִי הַאַטַּ מַעַן זַיְגַּעַן גַּעַצְּחַלְתַּ „אַיְחַדְּגַעַלְדַּה“. וּוּעַן זַיְיַעַרְעַ סְטַרְאַשְׁוֹנוֹקָעַט הַאַבְּעָן נִיטַּ גַּעַוְוִיקְטַה, אַדְרַע וּוּעַן דַּעַם קַהְלָה אֵין שַׁוְּיַן דַּעַרְעַסְעַן זַיְגַּעַן צַו צַּאַהְלָעַן, פַּלְעַגְעַן זַיְיַעַרְעַנְדַּעַן מִסְרֹות. שְׁטַאַפְּ אַזְּעַלְכֻּעַ מִסְרֹרִים פַּלְעַגְעַן גַּעַבְעַן פִּיעַל אַרְבִּיטַה דַּעַר רַוְּשִׁישַׁעַר אַדְמִי נִיסְטְּרַאַצְּעַי, וּוּעַלְכֻּעַ הַאַטַּ זַיְגַּעַן שְׁטַעַנְדִּיגַּע זַעַהְרִגְגַּע צַּגְעַהְעַרְטַה צַו יַעַדְעַר מִסְרָה אַזְּוִיְּ אִידְעַן. אַמְּאַלְלַ פַּלְעַגְעַן נַוד מִיטַּ גְּרוּסִים מִיהְיָה גַּעַלְגַּעַן פְּנַאיָּן דַּעַרְצְּוֹאַוְיְקַלְעַן דַּעַם גַּעַדְיכְּטַעַן פְּלַאנְטַעַר, וּוּאַס דַּעַר מִסְרָה הַאַטַּ פְּרַדְרַעַתַּ, אֵון וּוּהָיַן עַר פַּלְעַגְעַן נִיטַּ זַעַלְטַעַן אַרְיַינְשְׁלַעַפְעַן מַאֲסַעַן אַוְנְשַׁוְלְדִיְגַע מַעַנְשָׁעַן.

מִיר וּוּלְעַן דַּא דַעַרְצְּהַלְעַן פּוֹן אַיְנָעַם, וּוּאַס אֵין הַעַכְסַט כַּאֲרָקְטַעַ-רִיסְטִישׁ פֿאַר יַעַנְעַם מִין פְּרַאַפְעַסְיָאַנוּלַעַ מִסְרֹרִים, פּוֹן וּוּלְכֻּעַ מַעַן הַאַטַּ אֵין אַמְּאַלְלַגְגַּע צַּיְתַּעַן זַעַהְרִגְגַּע גַּעַלְיְתַעַן.

אֵין דַעַצְעַמְבָּעַר 1846 הַאַטַּ אַיְדַּ פּוֹן זַשְׁיַׁטְאַמִּיר, וּוּאַלְלַגְגַּע גּוֹבַּה, אַבְּרָהָם קוּפְּעַרְבָּאַנְטַ, זַיְגַּעַן גַּעַוְוָנְדַטַּ צַו דַעַם טְרַאַהְנְפָאַלְגַּעַר אַלְעַקְסָאַנְדַּעַר נִיקְאַלְיְ�וּוּיטַשׁ (דַעַר צַוְּקִינְפְּטִיגְגַּעַר קִיְּזַעַר אַלְעַקְסָאַנְדַּעַר דַעַר צַוְּיִיטַר) מִיטַּ אַ שְׁרַיְפְּטַלְיכְּבָר בְּקַשְׁה⁸). עַר הַאַטַּ דַא עַרְלְקַלְעַרְטַ פְּאַלְגַּעַבְדַּעַס : עַר, קוּפְּעַרְבָּאַנְטַ, וּוּיְסַט זַעַהְרִגְגַּע סָוד, וּוּאַס אֵין גַּעַגְגַּע צַוְּמַפְּ אַ טְּעַרְלָאַנְדַּ אֵון צַו דַעַר קִיְּזַעְרְלִיכְכָר פְּאַמְּלִיעַ. אַנְשְׁרִיבְיַעַן דַעַם סָוד אַוְיְפַן פְּאַפְּיַר קָאָן עַר נִיטַּ, אֵון וּוּיְלַ עַר אַלְיְהַן הַאַטַּ נִיטַּ קִיְּיַ מִטְלָעַן אַיְפַן רִיְּיַעַ-אַוְיְסַגְּאַבְעַן, בָּעַט עַר, מַעַן זַאְל אַיְהָם אַרְוִיסְפְּאַדְעָרַן קִיְּן פְּעַטְעַרְ-בּוֹרְגַּ, כְּדִי עַר זַאְל דַעַם קִיְּזַעַר פְּעַרְזְׁעַלְיַיךְ עַנְטְּדַעְקַעַן דַי זַאְל. דַעַר טְרַאַהְנְפָאַלְגַּעַר הַאַטַּ גַּעַהְיִסְעַן אַיְבְּעַרְגַּעַבְעַן דַי בְּקַשְׁה צַו דַעַר „דְּרִיטַעַר אַבְּטִיְילּוֹגַג“ . נִיטַּ בַּעֲקוּמְעַנְדִּיגַּ קִיְּן גִּכְעַן עַנְטְּפַעַר, הַאַטַּ קוּפְּעַרְבָּאַנְטַ אֵין אַגְּהַוִּיב יַאֲגַוָּאַר 1847 גַּעַשְׁקַט אַ צַוְּיִיטַע בְּקַשְׁה. עַר הַאַטַּ אַגְּגַוְוִוִּיזַעַן, אֵוּעַס הַאַנְדְּעַלְטַ זַיְגַּעַן זַיְגַּעַן „אַבְּהַיְתַעַן דַאַס לַעַבְעַן פּוֹן דַעַם גַּעַלְיְעַבְטַעַן מַאְנָאַרְך אֵון פּוֹן זַיְגַּעַן גַּעַנְצַעַר פְּאַמְּלִיעַ, שִׁיצְעַן דַעַם חִילְגַּעַן פְּלַאַחַן אֵון דַי אַלְגַּעַמְיִינַע דַוְה אֵין רַוְּסַלְאַנְדַּה“. אֵון אַזְּוִי וּוּיְ דַי זַאְק אֵין, אַלְזָא,

⁸) אַרְכִּיוּוּ פּוֹן דַעַר „דְּרִיטַעַר אַבְּטִיְילּוֹגַג“, עַרְשְׁטוּ עַקְסַפְּ, פּוֹן יַאֲחַר 1846 נָוָם. 277.

עקסטרא איליג און וויכטיג, האט ער ווידער געבעטען, מען זאל איהם
וואס גיבער אroiיספֿאָדערן קיין פֿעטערבורג.

אין דער „דריטער אַבְטִילָונְג“ איז מען האט פֿון געוווען גוט בעקאנט מיט דעם
ווערטה פֿון אַזּעלְכּעַ בְּקֹשֶׁת. מען האט פֿון דער פרָקְטִיק געוואָסְט, אָז
מייסטערנְסַ לְאַזּעַן זַיְדִּק אָוִיס מִיט פֿוֹסְטַע זַעֲכָן, אָז זַעֲהָר אָפְּטַ
איַז מַעַן דָּא אָוִיסְעַן זַו קְוָמְצָן אַיְפְּזַן חַשְׁבוֹן פֿון דער רַגְּיַרְוָנְג קְיַיְן פֿעַ
טְּעֵרְבּוֹרְג צּוֹלְיַעְבַּג גַּאֲרַ אַנְדְּרָעַ אַינְטְּרָעְסְּעַן. האט דער שְׂעַף פֿון דער
„דריטער אַבְטִילָונְג“, גַּרְאָפַּא אַרְלָאוֹן, בעאיפְּטְרָאָגַט דֻּעַם וּאַלְגְּיַנְּעַר גַּרְאָפַּ
בעַרְגְּנָאָטָאָר, ער זָאָל אַרְוִיסְטוּפַּעַן צַו זַיְדִּק אָבְּרָהָם קְוֹפְּעַרְבָּאָטָן אָז אַבְּרָהָם
געַגְעַן אִיהָם אַנְצּוּשְׁרִיבָּעַן דֻּעַם סּוֹד, וּאָסַר וּוֹיל עַנְטְּדָעַקְעַן, אָז אַבְּרָהָם
געַגְעַן דֻּעַם גּוּבְּעַרְגְּנָאָטָאָר דָּאָס פְּאָפִיר אָז אַפְּרָמָאָכְטָעַן קְאַנוּוּרְטַט אַוְיכַּ
גַּרְאָפַּ אַרְלָאוֹס נַאֲמָעַן.

דֻּעַם 7-טָעַן פֿעַבְּרוֹאָר האט דער וּאַלְגְּיַנְּעַר גּוּבְּעַרְגְּנָאָטָאָר גַּעַלְאָזְט וּוְיַיְ
סְעַן גַּרְאָפַּ אַרְלָאוֹזַן, אָז עַרְפְּלַעְנְדִּיגַז וִין אַרְוִיסְטָרָאָג, האט ער אַרְוִיסְגַּעַ
פְּאַדְעָרְטַט צַו זַיְדִּק קְוֹפְּעַרְבָּאָטָן, זַוְּעַלְכְּעַרְטַט פְּאַלְגְּעַנְדָּעַס :
איַז סּוֹחַ נַאֲוּמְבָּעַר 1846 אִיז ער, קְוֹפְּעַרְבָּאָזְט, גַּעַוְוָעַן אִיז בְּעַרְ
דִּיטְשָׁעוֹן אָזְן ער האט דָאָרְטָעַן אַיְפְּזַן גַּאֲס גַּעַפְּנוֹנְעַן אַז הַעֲבָרְעַזְאִישָׁעַן בְּרִיףַ
אַדְרָעְסִירַט צַו יַעֲקֹב אָב... פֿון דֻּעַם בְּרִיףַ אִיז צַו זַעַהַן, אָז עַטְלִיכְעַ רְבָנִים
הַאָבָעַן זַיְדִּק גַּעַוְעַנְדָּט צַו אַלְעַ רְוִיסְיַעַשְׁ אַיְדָעַן, מען זָאָל פֿון יַעֲדָר שְׁתָאָדַט
שִׁיקְעַן צַו זַיְדִּי אַיְנְגַע מַעַנְשָׁעַן אַוְיכַּ אַבְּרָאָטְוָנְגַז וּגְעַגְעַן דֻּעַם, וּיְ אַזְוִי
פְּטָוָר צַו וּוּרְעַן פֿון דֻּעַם קְיַיְזָר אָזְן פֿוֹן זַיְיִן גַּאנְצָעַר מַשְׁפָּחָה. אַזְוִי
וּיְ עַס הַאַנְדָּעַלְט זַיְדִּק וּגְעַגְעַן אַז גַּהְיִימָעַר אַיְדִּישָׁעַר פְּעַרְשָׁוּעוּרְגַג גַּעַגְעַן
דֻּעַם מַאֲנָאָרָךְ אָזְן גַּעַגְעַן דַּעַר גַּאנְצָעַר קְיַיְעַרְלִיכְעַר פְּאַמְּילִיעַ, האט ער
אַגְּנָעְשִׁרְבָּעַן אַז בְּקָשָׁה צָוָם טְרָהָנְפָאָלְגָעַר, מען זָאָל אִיהָם גַּעַבְּעַן דַּי
מַעְגְּלִיכְקִיטַט צַו צּוֹשְׁטַעְלָעַן דֻּעַם קְיַיְזָר פְּעַרְזָעְנְלִיךְ דֻּעַם פְּעַרְבְּרַעְכְּרִישָׁעַן
בְּרִיףַ, וּאָס ער האט גַּעַפְּנוֹנְעַן אִיז בְּעַדְדִּיטְשָׁעַן. דַּי נַאֲר אִיז אַזְוִי וּוְיכַּ
טִיגַז, אָזְן עַד קָאָן אַוְיךְ אַיצְטַט דֻּעַם בְּרִיףַ קְיַיְבָעַם נִיט בְּעוּווֹיְזָעַן. נִור אַוְיכַּ
גַּרְאָפַּ אַרְלָאוֹס בְּעַפְּעַהָל, גִּיט ער אִיהָם אַיבָּעָר, אִיז אַז פְּעַרְחַתְמָעְטָעַן
קְאַנוּוּרְטַט, דֻּעַם וּאַלְגְּיַנְּרַג גּוּבְּעַרְגְּנָאָטָאָר. דְּעַרְבִּי נַעַמְתָּ ער, קְוֹפְּעַרְבָּאָטָן,
אַוְיכַּ זַיְדִּק אַוְיסְצּוֹפְּאָרְשָׁעַן, וּוּ אַלְעַ בְּרִיבְנִים עַס דַּוְפָעַן צְוָנוֹנִיךְ דַּי
אַסְיָּוֹת אָזְן וּוּ אַוְ דַּי בְּעַרְאָטְוָנְגָעַן וּוּעַלְעַן פְּאַרְקּוּמָעַן, אַוְיכַּ דַּי רַעְגִּי
רְוָנְג וּוּעַט אִיהָם גַּעַבְּעַן דַּי גַּהְיִירִיגַע גַּעַלְדְּשְׁטִיצַע אַוְיכַּ נְסִיעָות אָזְן אַוְיכַּ
עַס וּוּעַלְעַן אִיז גַּעַוִּיסְעַ פְּאַלְעַן קְאַמְּאַנְדִּירַט וּוּעַלְעַן אִיהָם צְוָהִילְפַּעַטְמָעַן,
אַוְיכַּ אַגְּנָעְנָהָמָעַן דַּי נִוְתִּיגַע מִיטְלָעַן. אָזְן וּוּיל דַּי אַסְיָּוֹת בְּיַיְ דַּי רְבָנִים
זַיְיָנָעַן בְּעַשְׁטִימָט גַּעַוְאָרָעַן אַוְיכַּ פְּסַחְ-צִיטִיט, דַּאֲרָפַּ מַעַן דַּי גַּעַלְדְּשְׁטִיצַע
אַוְיכַּ נְסִיעָות אָזְן אַוְיסְפָּאָרְשָׁוּגְגָעַן אִיהָם בְּעַשְׁטִימָעַן וּאַס גַּבְּעַר, כַּדַּי בְּיַי
צִיטָּעָנָס אַלְעַ צַו עַנְטָדָעַקְעַן אָזְן בְּעוּוֹרְעָנָעַן.

גָּלִיכִיצִיטִיגַּ האָט דער ווֹאלְינְעֵר גּוּבְּרֶנְגְּאָטָר צּוּגְעִישִׁיקַט גָּרָאָפַּ אָרְ
לְאָוֹן דעם הֻבְּרָעָאִישָׁעַן בָּרִיףַ, ווֹאָס קוּפְּרֶבְּאָנְטָה האָט אַיִם אַיבְּרֶגְעַ
גַּעֲבָעַן אַיִן אַ פְּעָרְמָאָכְטָעַן קָאָנוּעוּרטַ. פָּוֹן דעם בָּרִיףַ אַיִן אַיִן דער „דרִיְ
טוּעַר אַבְּטִילְוָגַגְ“ גַּעֲמָאָכְטַ גַּעֲשָׂרְאָדְרָעַן אַיִן רֹוְשִׁישַׁ אַיבְּרֶזְעָצְנָגַגְ אַיִן עַס האָט
וַיַּד אַרְוִיסְגַּעַשְׁתָּעַלְטַ, אֹז גַּעֲשָׂרְאָבְּעָן אַיִן עַר פָּוֹן מַנְחָמַ-מַּעֲנָדָלַ רַוְבִּינְ
שְׁטִין צַו זִין פְּרִינְדַּ, יַעֲקֹב אָבְּ..., אַוְן דער אַינְהָאָלְטַ זִינְעָר אַיִן אַזְּ:
„דער בְּעַרְיָהְמָטָעַר אַידִישְׁעַר פָּאָטְרִיאָט אַיִן טְהָעָר, מְשָׁה מַאנְטָעְפִּיאָרָעַ
(וּולְכָבָעַר אַיִן זִין צְוְדִיקְ-דִּיעָזָן גַּעֲוָעַן אַיִן דער עַסְטְּרִיכְיְשָׁעַר פְּרָאוֹינְץ בָּרוּ
אַיִן אוּרְפַּץ זִין דָא אַיִן סָאָדִיגְגַּר גַּעֲזָהָה מִיט דעם בְּעַרְיָהְמָטָעַן
קָאָוִוְוָעַן, אַוְן עַר האָט וַיַּד דָא אַיִן סָאָדִיגְגַּר גַּעֲזָהָה מִיט דעם בְּעַרְיָהְמָטָעַן
חַסְדִּיְעָן רְבִיְּן, רְ' יִשְׂרָאֵל רְוּשִׁינְעָר (וַיַּ) בְּעוֹאוֹסְטַ, האָט רְ' יִשְׂרָאֵל
פְּרִיהָעָר גַּעֲלָעַבְטַ אַיִן רְוּשִׁין, קִיעְוָעָר גּוּבְּרֶנְגַּעַ, אַוְן אַיִן יָאָהָר 1840
אַיִן עַר אַנְטָלָפָעַן פָּוֹן רְוּסְלָאָנְדַ קִיְּן עַסְטְּרִיךְיְדַ אַוְן וַיַּד בְּעַזְעַט אַיִן סָאָדִיְ
גּוֹרְ). רְ' יִשְׂרָאֵל רְוּשִׁינְעָר אַיִן גְּרִיטַ צַו וּוּרְעָן אַידִישְׁעַר קַעְנִיגַג אַוְן
דָּעַרְלִיְיָעַר. מַאנְטָעְפִּיאָרָעַ האָט אַיִם דָעַרְצָהָלָט מִכְּחָ דָעַר אַוְרִיאָךְ, צַו
לִיעַבְּ וּוּלְכָבָעַר עַר אַיִן גַּעֲפָהָרָעַן קִיְּן רְוּסְלָאָנְדַ, אַוְן וּוּגְעָן דָעַר טְרוּיְעָרִיְ
גַּעַר לְאָגָעַ פָּוֹן דִּי דָאָרְטִיגַע אִידְעָן. עַס אַיִן דָעַרְבִּעְרַ זְוּוּשָׁן זַי בִּיְ
דָעַזְעַן אַבְּגָעַרְעַט גַּעֲוָאָרָעַן צַו פָּעָרְאִינְגִּיגָעַן וַיַּד פָּעָרְאִינְגִּיגָעַן, אַוְיד
אַרְוִיסְצְׁוֹרְפָעַן אַ מְלָחָמָה, אַוְן מַאנְטָעְפִּיאָרָעַ האָט צּוּגְעָזָגַט מִיטְצָאָוּוּרִיקָעַן
דָעַרְעַן. רְ' יִשְׂרָאֵל רְוּשִׁינְעָר האָט שְׁוִין פָּוֹנְגָנְדָעְרָגְשִׁיקַט בָּרִיףַ צַו דִּי
וּוּכְטִיגְסְּטָעַ אִידְעָן, אַוְן נָאָךְ אַיִן גְּרוּסְעַר דָבָר האָט גַּעַשְׁקִטַּ צַוְּיִיְ רְבָנִים, רְ'
אַבְּרָהָםְעָן אַוְן רְ' אַשְׁרְעָן, צְנוּוֹנִיפְצּוּקְלִיְיָבָעַן אַוְיסְקּוֹנְפָעַן וּוּגְעָן דָעַר זָאָךְ
אִידְעָן, — וּוּרְעָטְ וּוּיְתָעַר מִיטְגָּעְטִילְטַ אַיִן דָעַם בָּרִיףַ, — זִינְבָּעַן
צּוּפְרִיעַדָּעַן מִיט דָעַם בְּעַשְׁלָוֹטַ; זַי האָבָעַן דָוְרַ אַ בְּעַזְנְדָעַר שְׁלִיחַ
אַבְּגָעַשִּׁיקַט צַו רְ' יִשְׂרָאֵלְעָן זַיְעָרָעַ אַונְטָעְרָשְׁרִיפְטָעַן אַוְן גַּעֲבָעַטָּעַן אַיִם
אוּסְפִּיהָרָעַן דִּי זָאָךְ, פָּעָרְשְׁפָּרְעָכְעָנְדִיגַג אַיִם זַיְעָרַ הִילְפַּת. דִּי וּוּלְנָעַר
אִידְעָן הָאָבָעַן מִיטְגָּעְטִילְטַ רְ' יִשְׂרָאֵלְעָן, אֹז אַיִיךְ זַיְיִ וּוּאָרְטָעַן שִׁין לְאָנְגָּ
אַוְן אַומְגָעְדוֹלְדִיגַג אַוְיךְ אַז אַיבְּרָקְעָהָרָעַנִּישַׁ. בַּיִּ אַיִנְגַּעַ פּוֹלִישַׁעַ פְּרִיצִים
אַיִזְעַן שְׁוִין גַּעֲוָעַן אַזְעַן אַזְעַן אַיִזְעַן מִיטַּ זַיְיִ דָוְרְכָעְקוּמָן. דִּי רְבָנִים זַיְיִ
גַּעַן דָעַרְפָּוֹן הַעֲבָסָט צּוּפְרִיעַדָּעַן, אַזְעַן זַיְיִ אַגְּנָגְשָׁרְבָּעַן קִיְּן אוּסְ
לְאָנְדַ, אֹז זַיְיִ טְרָאָכְטָעַן שִׁין לְאָנְגָּ וּוּגְעָן דָעַם. רְ' יִשְׂרָאֵל האָט פָּוֹנְגָנְבַּ
דָעַרְגָּשִׁיקַט אַ תְּפִילַה וּוּגְעָן אַ נִּיעָרַ מְלָכָה, אֹז דִּי וּוּכְטִיגְסְּטָעַ אַידְעָן
הָאָבָעַן גַּעֲבָעַן צַו וּוּסְעַן אַזְעַן אַלְעַ שְׁטָעַדְטַ, מַעַן זַאָל פְּסַחְ-צִיִּיטִיְ מַאֲכָעַן
פְּעַרְזָאָמְלָגְנָעַן אַוְיךְ אַרְמוֹצְקָוְלָעַן דִּי מִיטְלָעַן, וַיִּ אַזְוִי פְּטָרַ צַו וּוּרְעָן

⁹⁾ אונספיהרלכער אין ארטיקעל "ר' ישראל רוזשינער און זיין זונדייגער זונחן", נו. 97 פפ.

פון דעם קייזער און פון זיין גאנצער משפהה. אויסטר דעם, האט ר' ישראאל רוזשיגער געשריבען צו אלע אידען, און ביימ פערברענען חמץ זאל מען זאגען דעם צוועלפטען קאפאיטעל הילימ, דערנארך נעהמען א' ביסעל קוועקיילבער און אריאנווארפער אין אויעווען ארין, זאגענדיג דערבי : „וואי עס ברענט אט דאס קוועקיילבער, אזי זאל פערברענט וועדרען ניקאלאי מיט זיין גאנצער פאמיליע“.

דאס איזו געווונן דער אינחהאלט פון דעם שרעקליכען בריף, וואס דער מוסר אברהם קופערבאנט האט קלומר'שט געפונגנע אין בערדיטשעוו אויפֿן גאָס און וואָס ער האט געהאלטען פאָר מעגלייך איבערציגעבען נור דעם קייזער פערזוניליך אָדער, ווענגסענס, דעם שף פון דער „דרײַ טער אָבטילונג“ ! מאָנטעפֿיאָרָעָס געשפרעך מיט ר' ישראאל רושינער ; זיינער פערשוווערג געגען דעם קייזער ניקאלאי ; די אידישע אונטער האנדולונגען מיט די פּוֹילִישׁ פריצים ; די אסיפות, וואָס דארפֿען אָבּ געהאלטען ווערטען אין אלע אידישע שטעדט, וועגען פֿטרֶן דעם קייזער מיט זיין משפהה ; די תפילה געגען ניקאלאי ען און די סגולה מיט דעם קוועקיילבער ביימ פערברענען חמץ, — די אלע מעשיות זיינען געווונן אָזֶוי אונגעולומפערט און ווילד נאריש, דאס עס פֿאָר גראָך אָרְלָאוּן תיכפּ געוואָרען קלָאָר, אָז זיי פערדיינגען ניט די מינדעסטע אויפֿמעדרק זאמקיט. אין דעם זינען האט ער צוועשטעלט אָ בערכט דעם קייזער, און ניקאלאי האט אין אָנָהָוּבּ מערץ 1847 בעפולען, מען זאל וועגען קופערבאנט'ס מסירה קיין שום וויטערדייג איספאָרָשׁוּנָגָעָן ניט מאָכען. מיט דעם אָבעָר האט זיך די זיך די ייט גענדיגט. דער קייזער וואָלִינְגָּר גענער אָרְלָאוּבּ אָטָר בִּיבִּקוֹוּ, אָ פֿערבִּיסְעָנָר אָנִיסְעָמִיט, אָז געווונן זעהר וועדען אויף מסירות געגען אָידען, און די דארטיגע אָדְ מִינִיסְטְּרָאַצְּיָע האט געהאלטען אין אָז זוכען אָידישע „סודות“, געהימע פערברעכען. קופערבאנט האט עס גוט געוואָסט, האט ער אָז גיכען דערלָאָגָּט אָ נִיּוּ מסירה וועגען דעמאָזעלבען עניין. ער האט שרייפְּלִיך געמעלדעת דעם וואָלִינְגָּר גּוּבְּרָנָאָטָר, אָז ווי ער האט זיך אָקָאָרְשָׁט דערוֹאָסָט, האבען די אָידען אין זונען אָבּצְּהָאָלָעָן אָן אָסִיפה, כדי צו בערטען זיך וועגען דעם פערברעכערישען פְּלִיאָן געגען דעם קייזער אָן זיין פָּאָמִילִיעָ ערְבָּר פֶּשֶׁחָ בֵּי די חִסְדִּישָׁעָ רְבִּים : ר' יעְקָבּ-יְוָסָףּ סְפָּרְד אָסְטְּרָאָה, ר' אָבְּרָהָם טּוּוּרְסְקָעָר אָין טּוּרְסָק, ר' דּוֹד טּוּוּרְסְקָעָר אָין וּאָסְלִיקָאָו אָז ר' נְחוּם טּוּוּרְסְקָעָר אָין מַאֲקָאָרוֹן. דער וואָלִינְגָּר גּוֹ בָּרְנָאָטָר האט זיך אָגְגָעָכָאָפָט אָז האט קָאָמָאָנְדִּירָט קיין אָסְטְּרָאָה דעם שאָנְדָאָרְמָטָעָן פְּאַלְקָאָוּנִיק אָנְדָאָרְעָנְקָא מִיט קוּפְּרָבָּאָנְטָה, אָז קיין טּוּרְסָק — דעם וּשְׁאָנְדָאָרְמָסְקָעָן קָאָפְּיָתָאָן אָדָאָמוּיִשְׁׁן. זיי האבען גּוֹ קָרָאָגָעָן דעם אוּפְּטָרָאָג : פְּרִיהָעָר מַאְכָעָן די נּוּטִיְּגָעָ גָּהָיִמְעָ אָוִיסָּט

פארשונגען און דערנאך, אין דער אַנְגָּוּזְוּנֶעֶר צִיטֿ, ענטדעקען די אַסְיפָּה, אַרְעַסְטִירַעַן אלֻ פַּעֲרֹזָאַמְּעַלְטָע אָן פַּעֲרָכְפָּעַן אלֻ פַּאֲפִירַעַן. וואָס אַנְבָּעָלָאנְגָּט וּוְאַסְילָקָאוּ אָן מַאֲקָאָרָאוּ, וּוְלְכָעַ זָאָבָעַ אַנְגָּעָהָרָט צָו קִיעְוּעָר גּוּבְּרָנִיעַ, הָאָט דָּעַר וּוְלְינְעַר גּוּבְּרָנְאָטָאָר תִּיכְּפָּה מִתְּגָעְטִילָט דָּעַם קִיעְוּעָר וּוְעָגָעַן דֵּי פַּעֲרָבְּרָעְכְּרִישָׁע אַסְיפָּה, וואָס דַּאְרְפָּעַן פַּאֲרָקְדָּעַן בַּיִּדְיָוָן רְבִיבִים. דָּעַר קִיעְוּעָר גּוּבְּרָנְאָטָאָר הָאָט קָאַמְּאַנְדִּירַט דָּעַם וּשְׁאַנְדָּאַרְמָסְקָעַן קָאַפְּטִיאָן קָרְיוּעַ קִיןְיָן מַאֲקָאָרָאוּ, אָן דָּעַם פַּעַרְטָרְוִיטָעַן בְּעַמְּטָעַן יַאֲנְקוּלִיאָ — קִיןְיָן וּוְאַסְילָקָאוּ. גְּלִיכְצִיטִיגָּזִינְגַּן אַבְּגָעְשִׁיקָּט גּוּוֹאָרָעַן בְּעַרְיכְּטָעַן צָוּם גּוּבְּרָאַלְגּוּבְּרָנְאָטָאָר בִּבְּיָאָקָאוֹן. סְפַּעַרְשְׁטוּחָת זִיךְּ, אָז עָרַ הָאָט זִיךְּ אַיְפְּעָרִיגָּ פַּעֲרָאַנְטְּעַרְדָּסְטָר מִיטּ דָּעַר זָאָד. עָרַ הָאָט גַּעַהְאָפְּט, אָז דָּא וּוּטָעַ זִיךְּ אַיְנְגְּבָעַן צָוּן עַנְטְּפָלְעָקָעַן אָגְרָוִיסְטָעַ פַּעַרְצְּוּיְיִגְּטָעַ אִידְיִשָּׁעַ פַּעַרְשְׁוּעָרָונְגָּ, מִיטּ דָּעַר בְּעַטְּיִלוֹגָנָגָן פָּוֹן פָּאַלְיָאָקָעַן אָן מִיטּ אַוִּיסְלָעְנְדִּישָׁעַ פַּעְרָבִינְדוֹגָעַן. אָן עַס הָאָט זִיךְּ אַנְגָּהָוִיְּבָעַן אַגְּנְצָעַ סְדָרָה אַוִּיסְפָּאַרְשָׁוֹנְגָעַן, הַוִּיזְוּכָוּנְגָעַן אַוְן אַרְעַסְטָעַן.

אַנְגָּעָקְמוּן מִיטּ קוּפְּעָרָבָאַנְטָעַן קִיןְיָן אַסְטָרָה, הָאָט דָּעַר וּשְׁאַנְדָּאַרְמָה סְקָעַר פָּאַלְקָאָנוֹニָק אַנְדָּאַרְעָנָק שְׁבַּת-צְוָנָאָכָט, גְּלִיְיךְ נָאָד דָּעַר הַבְּדָלָה, גַּעַמְאָכָט אַחֲרָיוֹנָגָן בַּיִּ דָּעַם רְבִיְּן, רְ' יַעֲקֹב יוֹסְף'. עָרַ הָאָט בַּיִּ אַיְהָם גַּעַטְרָאָפָעַן דַּרְיִיאָעָהָן אִידְעָן — אַלְץָ הַיּוֹגָעַ, אַסְטָרָהָהָעָר, נִימְטָ אַנְגָּעָ פָּאַהָרָעָנָעָ פָּוֹן אַנְדָּעָרָעָ שְׁטָעָדָט (דָּעַר עַולְמָ אִיןְ פְּשָׁוֹט גּוּוֹעַן אַוְיָף „מְלוֹהָ מְלָכָה“ בַּיִּים רְבִיְּן). קוּפְּעָרָבָאַנְטָ, וּוּלְכָעַר אַיְזָ גּוּוֹעַן בַּיִּ דָּעַר אַנוֹנָה קִיְּזָעָר דָּאָרָף זִיךְּ גַּעַפְּגִינְגָן אַנְגָּעָוְיְזָעָן, אָז דֵּי תְּפִילָה מִיטּ דָּעַר קְלָלָה גּוּגָעַן דָּעַם טְעַרְזָוְנָגָן הָאָט אַנְגָּעָוְיְזָעָן, אָז דֵּי תְּפִילָה מִיטּ דָּעַר קְלָלָה גּוּגָעַן דָּעַם קִיְּזָעָר דָּאָרָף זִיךְּ גַּעַפְּגִינְגָן אַנְגָּעָוְיְזָעָן, וּוּאָס אַיְזָ בַּיִּ רְ' יַעֲקֹב יוֹסְף' גּוּוֹעַן אַשְׁטּוּבְּגִעָּר מְבָנִיָּן. מַעַן אַיְזָ אַוְוָעָק אַהֲיָן, אָן דָּא הָאָט מַעַן אַוְיָף אַפְּלִיצָעַ צְוִוִּישָׁן סִידְוִרִים עַנְטָדָעָט אַבְּיכָעַל, וּוּאָס אַיְזָ גַּעַעַן וּוּעַן אַנְגָּשְׁרִיבָעַן עַטְלִיכָּעַ שְׂוֹרוֹת; אָן דָּעַם בִּיכְעָל אַיְזָ אַוְיָף גַּעַלְעָגָעַן עַפְּסִים אַבְּרִיף. מַעַן הָאָט גַּעַרְופָּעַן דָּעַם רַאֲבִינְגָר, בְּעַרְגָּגָר, אַוְיָף צָוּ מַאֲכָעָן אַזְנָאָרְזָעָנָגָג. עָרַ הָאָט גַּעַזְאָגָט, אָז כָּאַטְשָׁה דֵּי אַיְפְּשָׁרִיפָּט אַיְ'סָם בִּיכְעָל אַיְזָ גַּעַמְאָכָט מִיטּ הַעֲבָרָאִישָׁ בְּכוֹשְׁטָאַבָּעָן, אַיְזָ זִיךְּ אַבְּעָדָר פַּעֲרָפָאָסָט גַּעַוְוָאָרָעָן דָּוָרָךְ אַגְּהַיִּים, פַּעֲרָשְׁטָעָלְטָעָ שְׁרִיפָט, וּוּלְכָעַ אַיְזָ אַיְהָם נִיטּ בְּעַקְאָנָט. הָאָט זִיךְּ קוּפְּעָרָבָרָאָט גְּלִיְיךְ אַבְּגָעְרָוְפָּעָן, אָז עָרַ קָעַן גּוֹטָ דֵּי גַּהְיִים שְׁרִיפָט, אָן עָרַ הָאָט בְּעַרְגָּעָר' עַרְקָלְעָרָט דֵּי בְּעַדְיִיטָוָגָג פָּוֹן יְעַדְעָן פַּעֲרָשְׁטָעָלְטָעָן אָותָן. דָּאָן הָאָט בְּעַרְגָּעָר אַבְּעַרְזָעָצָט דֵּי גַּהְיִים אַוְיָשְׁרִיפָט אַוְיָף רֹסִישָׁ, אָן עַס הָאָט זִיךְּ אַרְוִיסְגַּעַשְׁטָעָלָט, אָז זִיךְּ עַנְתָּהָאָלָט אַיְזָ זִיךְּ פָּאַלְגָּעָנְדָעָס:

„פָּוֹן דָּעַם הַיְיִלְגָּעַן רְבִיְּן, רְ' יַשְׁרָאֵל פָּוֹן סָאַדִּיגָּוָר, וּוּאָס וּוּט מִיטּ גַּאֲטָס הַיְלָפָגָן וּוּרְעָעָן אַוְנְזָעָר קִיְּזָעָר. אַסְגָּוָלה אַוְיָף צָוּ הָאָבָעָן אַיְזָ רֹסִישָׁ לְאָנָד אַנְיָעָם קִיְּיָעָר. פָּוֹן דָּעַם טְוַרְיסְקָעָר רְבָּ צָוּ אַסְטָרָהָהָעָר“. בַּיִּים

ואגען די קללה געגען עמלך', זאל מען האבען אין זינען דעם צ. ג. פ. קופערבראָנט האט ערקלערט, אָז דאס בעטיט: "צַאָר נִיקָּלָאַי פָּאוֹלוֹאַ וְוִיטְשָׁה") אָז דערביי טראָכטען, אָז ער אייז עס דער ער מלך. בַּיִם פָּערְדַּבְּרָעַנְדַּן חֲמִץ זָאָל מַעַן צְוּעַלְפַּט מֵאַל וּוְידָעַרְהָאַלְעָן דַּעַם בְּעוֹאַסְטַּעַן קָאַ פִּיטְעַל תְּהִלִּים, דָּעַרְגָּאָר אַרְיִינוֹאָרְפָּעָן אַין אוּוּזָן פִּיעַר לוֹיט קוּוַעַקְוַילְבָּר בעָר אָז זָאָגָעַן: מִיר בעַשְׂעוּרָעַן דִּיךְ אַין גָּאטֶס נַאֲמָעָן, הַאָר אָז גַּעַוּלְטָר טִיגָּעָר אַיבָּעָדֶן פִּיעַר, אָז וְוי עס פָּערְבָּרָעַנְט אָט דָּאָס קוּוַעַקְוַילְבָּר, אָזָוִי זָאָל פָּערְבָּרָעַנְט וּוּרָעַן ג. פ. אַיגָּאַינְעָם מִיט זִין גַּאנְצָעָר פָּאַמְּילִיעָ! פָּזָן מִיר, אַברָהָם רַאֲבִינָאָוּוּטָש פָּוּן טָוִיסְק".

דער בריף, זואָס אַין עַנְטְּדַעַת גַּעַוְאָרָעַן אַיְנָבָּם בְּיכָעַל, אַין גַּעַוְעָן (פָּוּנְקָט וּוּי יַעֲנַעַר בְּרִיף, וּוּלְכָעַן קוּפָּעַרְבָּרָאָנט האט כּוּלְמָרְשָׁט גַּעַפְּנוּן אַין בעַרְדִּיטְשָׁעָוּ אַוְיפָּן גָּאָס) אַדְרָעִיסְטָרֶט צוֹ ר. יַעֲקֹבְ-יַוְסָף סְפָּרָד אַין אַסְטְּרָאָה, אָז ער האט גַּעַהְאָט דַּעַם פָּאַלְגָּעַנְדָּעַן אַיְנָהָאָלֶט:

"אַיְךְ בֵּין אַיְיךְ מְדוּיעַ, אַז לְוִיט וְוי דָעַר הַילְגָּעָר רַבִּי שְׁרִיבְּרָט מִיר, זָאָל מַעַן אַוְיְהָעָרָעַן שִׁיקָּעַן מַעַנְשָׁעַן צַוְּדִי פְּרִיצִים, אַזְן גַּלְיְיְבָּעָן זָאָל מַעַן בּוֹר אַין דַּי תְּפִילּוֹת, זואָס וּוּלְכָעַן גַּעַוְוִיס הַעַלְפָעָן. אַזְן טָאַמְּדָר וּוּעַט חַלְילָה אַוְיךְ דָּאָס נִיטְּ בְּרִינְגָּעַן נַצְעָן, האט עַר צַוְּוִי מַעַנְשָׁעַן, וּוּלְכָעַן זַיְגָּעַן מַסְכִּים צַוְּ פָּאַהָרָעַן קִין פָּעַטְעַרְבָּרָוָגְּ אַזְן דָּאָרֶט פְּטָרָן אַיְהָם מִיט זִין גַּאנְצָעָר מִשְׁפָּחָה, נֹור זַיִי פָּעַרְלָאַנְגָּעָן דָּעַרְפָּאָר 200 טְוִיזָּעַנדְּ רַוְּבָּעָל. דָעַרְבָּעָר דָּאָרָף מַעַן זְדַקָּהָעַן, עַס זָאָל וּוּרָעַן דָעַרְוִירְגָּעָל. אַחֲזָן דַּעַם שְׁרִיבְּרָט דָעַרְ רַבִּי, אַז דָעַר אַיְדָאָשְׁר אַלְיהָוָן פָּוּן אַנְטָאָפָּאָל אַזְן דָעַרְ דָאָרֶט טִיגָּעָר רַבְּ הַאָבָעָן שָׂוֹן אַרְוִיסְגָּעִישָׁקָט הַעַכָּר וְוי 80 אַונְטָעַרְשִׁרְיִיפָּטָעַן פָּוּן פְּרִיצִים, נֹור אָז מַעַן קָאָזְן זַיִד דָעַרְוִיחָה נִיטְּ פָּעַלְאַזְעָן, וְאָרִים עַר האט גַּעַזְעָהָן אַין חָלוּם, אָז מַיִט גַּעַוְאָלָט קָאָזְן מַעַן גַּאֲרַנִּישָׁת אַוְיסְפִּיהָרָעָן, מַעַן דָאָרָף נֹור מַתְּפָלָל זִין. דָעַרְבָּעָר סְטָאָרָעָט זַיִד אַוְיסְנָצָעָן דַּי תְּפִילָה, וּזואָס דָעַרְ רַבִּי האט צְוַעַשְׁקָט. נֹור, לְמַעַן הַשָּׁם, זַיִת עַרְנָסָט אַזְן פָּעַט מִיט דַי מַעַנְשָׁעַן, זואָס וּוּלְכָעַן צַוְּ אַיְיךְ קָוְמָעָן פָּוּן אַנְדָעָרָעָ שְׁטָעָדָט. מִיר, אַברָהָם רַאֲבִינָאָוּוּטָש פָּוּן טָוִיסְק".

די בַּיּוֹדָע "עַנְטְּדַעַתְּ" פָּאַפְּרָעָן זַיְנָעָן, וּוּדְלִיגְגָּזְיִיר אַיְהָאָלָט, גַּעַוְעָן אַוְיסְעָרָט הַאָמְעָטָעָן אַז נָאָרִישׁ. פָּוּנְדְּעַטְוּגָעָן אַזְן דָעַר 55-65 יַאֲהָרִיגָּעָר רַבִּי ר' יַעֲקֹבְ-יַוְסָף סְפָּרִיד אַרְעַסְטִירָט גַּעַוְאָרָעָן, אַזְן אַלְעָט פָּאַפְּרָעָן האט מַעַן פָּעַרְבָּוּמָן. אַיְיךְ זַיְגָּעָן אַרְעַסְטִירָט גַּעַוְאָרָעָן דַּי אַלְעָט דְּרִיכְיָצָהָן מָאָגָן, וּזָאָס מַעַן האט בֵּין אַיְהָם דָעַרְוִיסְטָשׁ שְׁבַת צְרָנָאָכָן. קָרְ פָּעַרְבָּאָנט האט ערְקָלָעָרט, אָז ד' יַעֲקֹבְ-יַוְסָף האט פָּאָר זַיִד גַּעַהְאָלָטָעָן אַזְן דְּרָשָׁה גַּעַגָּעָן דַעַם קִיְּזָעָר. וּזַיְגָעָן די שְׁרָעַקְלִיבָּעָן "עַנְטְּדַעַתְּגָּנָגָן" אַזְן אַבְּגָעָשִׁיקָט גַּעַוְאָרָעָן אַז בְּרִיכְתָּבָטְרָאָבְּטִילְוָגָן". אַיְהָר שְׁעָטָ, גְּרָאָפְּ אַרְלָאָוָן, האט גַּעַנְטְּפָעָרט, אָז אַיְגָעַנְטָלִיךְ אַזְן פָּאַרְהָאָן אַ

קיקייז'ער ליכעדר בעפעהל, מען זאל וועגען קופערבראנטס מסירה קיין אויס פארשונגען ניט מאכען; נור אן וויבאלד מען האט שווין אונגעהויבען די אונטערזוכונג, זאל מען זי פיירען וויטער און איהם וועגען אלץ בענאכ- דרייכטען. האט מען וויטער געמאכט הוייז'וזונגגען, פערעהרען און ערעתען. וואס קופערבראנט האט פערדרעהט, האט זיך פערווקעלט פלאנטער, וויטער און אריגנונגאייגען אין זיך אלץ מעהר מענשען. בי די אלץ וויטער פון דער בעוואסטער טשערבאכילדער, "דנאנטשיע" — ר' בידע רבים זוד און זואסילקאו און ר' נחום אין מאקאראו האט מען אין זיערט דוד און זואסילקאו און ר' גענישטערט און אלץ דורכגעקוקט, אבער קיין שום וואוינונגגען געזוכט, כאטש דער ברית, וואס מען האט גע- פערדעכטיגע זאך ניט געפונען. פונען ביים אסטראהער רב'ין, אין געוווען אונטערגרענעריבען: „אברהם ר א ב י ג א ו ו י ט ש פון ט ו ר י ס ק,” — פנדעסטעגען האט מען אָרְעַסְטִירֶת דעם טורייסקער רב'ין, ר' אברהם ט ו ע ר ס ק ע ר. דערנאך זיינען אָרְעַסְטִירֶת געוויארען אברהם ראכ'יניאויטש, איזיך בידע אנטפאלאלער אידען, וועלכע ווערען דערמאהנט אין דעומעלבען ברית, וואס קופערבראנט האט כלומרשט געפונען אין בערדיטישעו.

די צההָל בעשולדייגט איז אלֵין געשטייגען. גאר אין גיכען האַז
מען צו דער אויספאָרשונָג צוּגעצְוִיגָען הונדעררטע מעונשען, און פופצְיג
מאַן זינְגען אַרְעֶסְטִירֶט גּוֹזָאַרְעָן. ערשות אַיצְטָה האַט זיך די אַדְמִיבִּיסְטְּרָאַ
צְיִיעָגְעָכְאָפְטָ, אָז די גַּאנְצָע זַאֲך אַיז נִיט ווערטה קִין אַיסְגָּעְבְּלָאַזְעָן אַיִּ
אוֹן אָז די נָאָרְשָׁע מִסְרָה אַיז גַּעֲבָוִיט אוֹיף גְּרָאָבָע, האַמְּעַטְּנָע פָּעַלְשָׁוּן
גּוֹעָן. ווי אַזְוִי האַט קוּפְּעַרְבָּאָנְט גּוֹקָאָנְט ווַיסְעָן, אָז בַּיִּ רְ' יַעֲקֹבְ-יַסְחָ
סְפָּרְד אַיז מַנְיָנְשָׁטוֹב גַּעֲפְּנָמָן זַיְד אַיז אָ בעשְׂתִּימָנָע אַרט דָּאס בִּיכְעָל
מיַט דָּער „פֿעַרְבְּעַרְבִּישָׁעָר“ אַוְיפְּשָׁרִיפָּט אָוֹן מִיט דָּעם „פֿעַרְבְּעַכְעָ
רִישָׁעָן“ ברִיף? פָּוֹן וּוְאנְגָּעָן האַט עַד גַּעֲוָוָסְט דָּעם פֿעַרְשְׁטָעַלְטָעָן גַּעַ
הַיְמָעָן אַלְ-הַבִּית פָּוֹן דָּער אַוְיפְּשָׁרִיפָּט, וּוְעַלְכָּר אַיז קִינְיָעָם נִיט גַּעֲוָעָן
בּוֹקָאָנְט? וּוּעָן די וּשְׁאנְדָרָמְעָרִיעָ מִיט דָּער גַּאנְצָע אַדְמִיבִּיסְטְּרָאַ
וּוֹאַלְטָעָן נִיט גַּעֲוָעָן אַזְוִי פֿעַרְתָּה אָזְן זַוְעָן אִידִישׁ פֿעַרְבְּעַרְבִּישָׁע
„סּוֹדוֹת“, וּזְאַלְטָן זַיִּוְיכָּר תִּיכְחָ אַיְנוּגָּעַפְּאָלָעָן, אָז קוּפְּעַרְבָּאָנְט האַט עַס
פְּשָׁוֹט גַּעֲפְּעַלְשָׁת דָּעם בְּרִיף מִיט דָּער אַוְיפְּשָׁרִיפָּט אָז אָנוֹתָעָגָוּזָרְפָּעָן
אַיז מַנְיָנְשָׁטוֹב, וּוָאָס אַיז גַּעֲוָעָן שְׁטָעַנְדָּגִי אָפָעָן אָוֹן וּוְהָיַן יַעֲדָעָר
הַאַט גַּעֲקָבָנְט אַרְיִינְגָּהָן, וּוּעָן עַר האַט גַּעֲוָאָלָט.

ערשת נאכדעם ווי די ושאנדרמן און בעאמט האבען אראעסטירט און געבראכט אין שייטאמירער טורמע א מאסע אונשולדייגע מענונגין אויפגעדרודערט צוויי גובערנייעס און געווארפער א שרעק אויף דער דאר-טיניגר איזישער בעפאלקערונג, האבען זיין זיך אַרומגעזעהן, דאס מען האט זיין אויפֿין גראבסטען אופן אַבעגנארט. ס'האט בית געקאסט קיין

שות מיה פעטצושטעלען קופערבראנטס פעלשונגען, אויך אויסצוגעפּי נוען צוויי אנדערע פערזאגען, וואס האבען איהם דערין געהאלפען. מען איז אויך דערזאגען, או קופערבראנט גיט זיך ארויס פאר א געהימען אגענט פון דער ושאנדרמעריע; ער דערצעטלט, דאס ער איז קלומרט בעאייפטראגט צו ענטדעקען פערשידענע פערברעכען, און אויף דעם סמך צאפט ער געלד בי ליכטגלביביגע אידען.

האט מען אפגעשטעלט די וויטערדייגע אויספארשונגען, בעפריט אלע אַרְעָסְטִירְטַע, און לויט דער פעראַרדַּזְנַג פֿוֹן'ם גענעראל-גּוּבַּרְגַּאַטָּאָר בַּיַּיִדְבַּיִקְאָוָן אֵין קוּפַּעֲרַבְּאָנְטָן אַרְיִינְגְּעַזְעַט גּוּוֹאַרְעַן אֵין זְשִׁיטְאָמְלִיעָר טּוּרְמָעָ. בַּיִּבְּיקְאָוָה הַאַט זֶיךְ דּוּרְכְּגַּשְ׀רִיבְּעָן מִיטְ גְּרָאָפְּךְ אַרְלָאוֹן, אֵין בַּיִּי זֶיךְ גּוּבְּלִיבְּעָן, או קוּפַּעֲרַבְּאָנְטָן דּאָרְךְ עַרְנְסְטַבַּעַט בַּעַשְׂטְרַאַפְּט וּוּרְעָן. גּוּנְעָן אַהֲם אֵין'ם וּוְלִינְגְּעָר קְרִימְינְאָלְ-גּוּרִיכְטָן פֻּרְפְּהָרָט גּוּוֹאַרְעָן אֵיךְ פְּרָאַצְעָס פְּאָר זַיִן פְּאַלְשָׁעָ מסִירָה. די זֶיךְ הַט וְיךְ גּוּצְיִיגְעָן אֵיךְ מִיטְ מִיאָתְרָעָן. דָּאָס גּוּרִיכְטָן קוּפַּעֲרַבְּאָנְטָן בַּעַשְׂטִימָט אֵיךְ אַרְטָאָפְּ. וְוי שְׁטָעָנָה דִּיגְ אֵין אַזְעַלְכָּעָ פְּאַלְעָן, אֵין דּוּרְ אַרְטְּיַילְ צְגַעַשְׁטָעַלְט גּוּוֹאַרְעָן אֵין סְעָנָט אַוְיָף בַּעַשְׂטַעְטִיגְעָן. הַט דָּא קוּפַּעֲרַבְּאָנְטָן גּוּרִיכְטָן זְהָר אַבְּגַעְגִּילִּיקְט: נַעַמְעַנְדִּיגְ אֵין בַּעַטְרַאְכָּט דָּעַם קִיּוּזְרִילִיכְעָן בַּעַפְעָהָל פֿוֹן יָאָהָר 1847, אֵין מַעַן זֶאל וּוּעָגָן קוּפַּעֲרַבְּאָנְטָסְ מִסְרָה קִיִּין שָׁוָם וּוּיְטָרָה דִּיגְעָ אַוְיָףְרָאַשְׁוֹנָעָן נִיטְמַאְכָעָן, הַט דּוּרְ סְעַנְאָטְ קָאַסְיָרָט דָּעַם גַּאנְצָעָן פְּרָאַצְעָס אֵין בעפריט דָּעַם מַסְרָ פֿוֹן יְעַטְוּיְדָר שְׁטָרָאָפְּ.

נאָכְדָעָם וְוי קוּפַּעֲרַבְּאָנְטָן הַט אַלְאָ גּוֹט אַבְּגַעְגִּינְטָעָן אֵין אוּיסְגַּעְמָיִד דָעַן די כְּשָׁרְ-פְּעַדְעִינְטָעָ שְׁטָרָאָפְּ, הַט ער זֶיךְ דָאָךְ נִיט בַּעַרְוִוְהִגְט אֵין נִיט אַוְעַקְגַּעְוָאַרְפָּעָן זַיִן שְׁעַנְדְּלִיכְעָ פְּרָאַפְּסִיעָ. ער הַט וּוּיְטָרָה גַּעַנְצָעָ פְּרָאַוּעָט מִסְרָה אֵין יָאָבְעָדָעָס, אַיְנְגַעַשְׁמָוּעָט מַעַנְשָׁעָן, אֵזְ ער אֵין אֵיךְ פְּעַרְטְּרוּיְטָעָר אַגְעָנָט פֿוֹן דּוּרְ רַעְגִּירָנוֹגְ אֵין זֶיךְ פְּלַעְגָּעָן אַהֲם גַּעַבְעָן גַּעַלְד, ער זֶאל זֶיךְ נִיט רַיְהָרָעָן אֵין נִיט שָׁאָדָעָן. ער הַט פְּרָאוֹאַרְפָּעָן אַלְעָ וְזֶאָדָעָן לִינְגָר אֵין קִיעְוּעָרְ רַעְגִּירָנוֹגְ-אַנְשְׁטַאַלְטָעָן מִיטְ פְּאַפְּרִיעָן, וְואָס זַיִן גַּעַוְעָן פּוֹל מִיטְ בְּלָבוֹלִים אֵין פְּלַאְטְקָעָם. אֵיךְ לְאַנְגְּ הַט ער זֶיךְ בַּעַגְעָנָט מִיטְ דָעַם הַיְמִישָׁן רַאיָּאָן אֵין קִיִּין פְּעַטְעַרְבָּרָג זֶיךְ נִיט גַּעַוְעָנְדָט מִיטְ מִסְרָהָוּת. דְּעַרְנָאָךְ אַבְּעָרָה הַט קוּפַּעֲרַבְּאָנְטָן מַעַהְרָ נִיט אוּיסְגַּעְמָלָטָן: אֵין יָאָהָר 1857 הַט די „דְּרִיטִיעָ אַבְּטִילְוָגָן“ בַּעַקְמָעָן פֿוֹן אַהֲם אַבְּקָשָׁה אַוְיָפְּן קִיּוּזְרָסְ נַאֲמָעָן, וְואָ ער מַעַלְדָעָט, אֵזְ אֵין לַזְקָעָר גַּעַנְדָעָן (וּאַלְיָ�ר גּוּבָ). וּוּרְטָמָעָט גַּעַפְּהִירָט אַגְּרִיסְעָרָה אַנְדָעָל מִיטְ פְּאַלְשָׁעָ 50-דְּרוּבְּעַלְדִּיגְעָ אַסְיָגְנָצִיעָס; די דְּרָאַטִּיגָע „גַּאַטְשָׁאַלְסְטוּעָ“ וּוּיסְטָעָס, אַבְּעָר זֶיךְ טָהוֹת גַּאֲרָנִישָׁט גַּעַגְעָן דָעַם; פְּעַרְקָעָהָרָט, וְעוֹזְעָמִיצָעָר וּוּיְזָט אֵן דְּעַרְוִוִּת, פְּעַרְפָּאַלְגָּט אַהֲם דּוּרְ לַזְקָעָר „גַּאֲרָאַדְנִיטְשָׁ“. ער, קוּפַּעֲרַבְּאָנְטָן, הַט וּוּעָגָן דָעַם גַּעַמְלָדָעָט אֵי דָעַם וּוְלִינְגָר גּוּבַּרְגַּאַטָּאָר, אֵי

דעם קיעווער גענעראל-גבערנאנטאָר, אַבעָר עֶרְחָט קִין עַנְטָפָעָר נִיט בעקומען. עֶר בָּעֵט דָּעֵרְבָּעֵר, דָּעֵר קִיּוּעָר זָאַל בָּעַפְּהָלָעָן דָּעֵם גַּעַנְעָרָל-גַּבְּעָרָנָאָטָאָר אַרְוִיסְצְּפָאָדְעָרָעָן אַהֲם קִין קִיּוּעָ, אָוָן אַיְבָּעָר וּוּעָט דָּאָרָה טָעָן בָּעַקְּוּמָעָן דִּי נַוְּתִיגָּעָ הִילָּה, וּוּעָט עֶר עַנְטָדָעָקָעָן דִּי אַלְעָזָעָנְשָׁעָן, וּוּאָסָּה אַהֲנָדָלָעָן מִיט פָּאַלְשָׁע אַסְגָּנָאַצְּיָעָס. אַוְיךָ וּוּעָט עֶר קָלָאָר בָּעַוְּיוּזָעָן, אָזָּו דִּי גַּאנְצָעָה הַעֲרָשָׂעָר אַיבָּעָר דָּעֵם לְזָקָעָר רָאִיאָן וַיְיָנָעָן פִּיעָר אַידָּעָן — פָּאַקְּטוּרִים בַּיִּי דִּי דָּאָרְטִיגָּעָ הַוִּיפְּטִיבָּעָמְטָעָ. אָוָן וּוּי אַלְעָזָל, הָאָט קוּפְּעָרְבָּאָנָט אַוְיךָ אַיְצָט אָוּנְטָעָרְשְׁטָרָאָכָעָן, אָזָּדִי זָאָד אִין הַעֲכָסָט אַיְלָגָה, זַי פָּאַדְעָרָט עַקְּסְטָרָאָמִיטָלָעָן, וּוּאָס דָּאַרְפָּעָן אַנְגָּנוּמָעָן וּוּרָעָן נִיט שְׁפָעָ.

טָעָר וּוּי אִין אַמְּאַנְצָט צִיְּטָ. דִּי „דָּרִיטָע אַבְּטִילְוָנָגָה“ הָאָט אִין סַעַפְּטָעַמְבָּעָר 1857 קוּפְּעָרְבָּאָנָטָס בְּקַשְׁה אַבְּגָעָשִׁיקָט צָוָם קִיּוּעָר גַּעַנְעָרָל-גַּבְּעָרָנָאָטָאָר, פִּירְשָׁת וּוּאַסְלִיטְשִׁיָּה קָאוּזָן. יַעֲנָעָר הָאָט אִין אַנְהָוִבָּ מַעֲרָץ 1858 מִיטָּגְּעִיטִילָט, אָזָּ קוּפְּעָרָה בָּאָנָט הָאָט אַיְהָם שְׁוִין מִיט אַצִּיטָּ פְּרִיהָעָר גַּעַמְּסָרְט וּוּעָגָעָן פָּאַלְשָׁע אַסְגָּנָאַצְּיָעָס, אָוָן דִּי אַוִּיסְפָּאַרְשְׁוָגָעָן הַאָבָעָן בָּעַוְּיוּזָעָן, אָזָּזִין אַצִּיטְגָּעָ מסִירָה אִין פּוֹנְקָט אָוִי גְּרוֹנְדָלָאָזָן וּוּי דִּי פְּרִיהָעָדִיגָּעָ ; בְּכָל אִין קוּפְּעָרָה בָּאָנָט בָּעַוְּאָוָסָט דָּוָרָךְ זִיְּנָעָן יַאֲבָדָעָס אָוָן פָּאַלְשָׁע מִסְרָות. פְּרָאַסְטָעָ אַידָּעָן גְּלוּבָעָן אַיְהָם, אָזָּדִי רַעְגִּירָוָנָט הָאָט אַיְהָם בָּעַוְּפִיטְרָאָגָט צָוּעָנְטָ פְּלָעָקָעָן אַלְעָרְלִיָּה גַּעַהְיִימָעָ פָּעַרְבָּעָכָעָן, אָוָן עֶר נַאֲרָט אַוִּיסָּ בַּיִּי גָּעָלָד. דָּעַרְבָּעָר הָאָט פִּירְשָׁת וּוּאַסְלִיטְשִׁיקָאָוּ פָּאַרְגָּעָלָגָט, אָזָּ קוּפְּעָרְבָּאָנָט זָאַל אַלְסָ הַעֲכָסָט פָּעַרְזָאָרְבָּעָנָעָר מַעֲנָשָׁן אָוָן שְׁעַדְלִיבָּעָר מִסְרָ אַרְוִיסְגָּשִׁיקָט וּוּעָרָעָן עַרְגִּיזְיוֹאָו אִין מַאְהָילְעָוָר גַּבְּעָרָנָיָעָ אָוָן עֶר זָאַל זִיד דָּאָרְטָעָן גַּעַפְּיָנָעָן אָוּנְטָעָר שְׁטָרְעָנָגָעָר פָּאַלְצִיָּאִיְפּוֹיכָטָה. אָוִיָּה דָּעָם גַּעַנְעָרָל-גַּוְּ בְּעַרְנָאָטָאָרָס פָּאָרְשָׁלָאָגָה הָאָט דָּעָר שָׁעָף פָּוָן דָּעָר „דָּרִיטָעָר אַבְּטִילְוָנָגָה“, פִּירְשָׁת דָּאַלְגָּאָרְקָאָוּ גַּעַנְטָפָעָרָט, אָזָּו לְוִית זִין מִיְּנָוָגָה אִין פִּיעָל גְּרוּנָגָעָר שְׁטָרָעָנָגָה אַכְּטָוָגָה צָו גַּעַבָּעָן אַוִּיפָּקָה קַוְּפָּעְרָבָּאָנָטָזָן, וּוּאָוָעָר לְעַבְּטָ אַיְצָט אָוָן וּוּאָוָעָר אַיְלָעָמָעָן בָּעַוְּאָוָסָט וּוּי אַפְּלָשָׁע מִסְרָ, אַיְדָעָר אִין זִין נִיְּיעָם וּוּיְטָעָן אָרָט, וּוּאָוָעָנְשָׁעָן קַעַנְעָן אַיְהָם נִיט אָוָן וּוּעָט זַיִּי גִּכְעָר קָאָגָעָן אַבְּנָאָרָעָן. וּוּאַסְלִיטְשִׁיקָאָוּ אַיְדָעָן אַיְדָעָן זִי בְּרִינְגָט גְּרוּסָיִן זִין פָּאָרְשָׁלָאָגָה. עֶר הָאָט עַרְקְלָעָרָט, אָזָּדִי מְכָה פָּוָן פָּאַלְשָׁע מִסְרָות אִין אַיְן זִין רָאִיאָן זַעַהָר פָּעַרְשְׁפִּידִיטָה צְוִוִּישָׁעָן אַיְדָעָן אָזָּן זִי בְּרִינְגָט גְּרוּסָיִן שָׁאָדָעָן (אָזָּו שְׁוֹלְדִּיגָּעָ דָּעָרְזָן אִין דָּעַרְהִוִּיפְּטָה דִּי אַדְמִינִיסְטְּרָאָצְּיָעָ, וּוּאָסָּה אַיְן צְוּפְּרִיעָדָעָן מִיט יַעֲדָעָר מִסְרָה אַוִּיפָּקָה, דָּעַרְוִיפָּה הָאָט וּוּאַסְלִיטְשִׁיקָאָוּ, זַעֲלָבְּסְטָפְּרִישְׁטָעָנְדָלִיךְ, נִיט אַגְּנוּוּזָעָן). אַיְבָּעָר מַעַן זָאַל פָּעַרְשִׁיקָעָן קָרָ פָּעַרְבָּאָנָטָזָן, וּוּעָט דָּאָס זִין אַרְכְּטָעָלְהָרָעָ אָוָן וּוּאָרְנוּגָה פָּאָר אַנְדָּרָעָ, פָּאָר דִּי פָּאַלְשָׁע מִסְרָםִים, מִיט וּוּלְכָעָעָס וּוּמְעַלְתָּעָט דִּי הִגָּעָ גַּעַנְעָד — אַזִּי הָאָט גַּעַשְׁרִיבָעָן דָּעָר קִיּוּעָר גַּעַנְעָרָל-גַּבְּעָרָנָאָטָאָר.

פירושט דאלגאָרокаוּ האָט אַיבערגעַשיקט וּאַסְילַטְשִׁיקָּאוֹס פָּארֶד
שלאָג צוֹם אַינְגַּרְדְּמִינִיסְטֶר, אָן יַעֲנֵר האָט אַין מָאי 1858 אַבְּגַעְבָּעָן
די פֿערַאָרְדוֹנוֹג וּוֹעֲגָן פֿערַשְׁקָעָן קּוֹפְּעַרְבָּאָנְטוֹן אָן מָהִילְעוֹרֶר גּוּבְּרָנוּיַּע.
דאָ האָט מעָן אַיהֲם בעֹזְצָמָע אָונְטָעָר שְׂטְרָעָנָגָע פֿאַלְיכִּיזִּיאַוּפְּוִיכְּט אָן
שְׁטְעַדְטָעַל סְעָנָע.

דאָ האָט אַבְּדָר אוֹיף דַּעַם פֿערַבְּיַעַנְעָם מָוסֶר נִיט גּוּוּרִיקְט, אָן
אָין אוֹיגּוֹסְט 1858 שִׁיקְט קּוֹפְּעַרְבָּאָנְטָפָּן סְעָנָע אַבְּקָשָׁה צַו דָּעַר „דרִיְ
טָעַר אַבְּטִילְלָנְגָּן“, זַי זָאָל אַיהֲם אַרְוִיסְפָּאָדְעָרָן צַו זַיְקִין פֿעַטְעַרְבָּוָרָג,
וּוֹאָו עָרָ וּוֹעַט גּוּבָּעָן גּוּנוּיַּע אַרְקִוְנְפָּטָעָן וּוֹעֲגָן פֿערַשְׁדָעָן מְעַשְׁעָן,
וּוֹעַלְכָּעָ פֿעַרְנָעָהָמָעָן זַיְקִ מִיט פֿעַלְשָׁעָן אַסְגִּנְאָצְיעָס אָן זַיְלְבָּגְּגָעָלְדָּ;
אָוִיךְ וּוֹעַט עָרָ הַעֲלָפָעָן עַנְטָדָעָן דַּי פֿערַבְּרָעָכָר אָן דַּי מָאַשְׁגָּעָס, מִיט
וּוֹעַלְכָּעָ זַיְקִ מְאַכְּעָן זַיְעָרָעָ פֿעַלְשָׁוָגָעָן. אָוּוִי וּוֹי דַּי זָאָר האָט זַיְקִ דַּעְרָהִיפְּט
אַגְּגָהָעָרָט צַוְּ פֿינְגְּנְץְמִינְגְּסְטֶרָעָ, האָט דַּי „דרִישָׁע אַבְּטִילְלָנְגָּן“ אַיהֲם
אַיבְּרָעָגָעָבָעָן דַּי בָּקָשָׁה אָן צְוָלִיךְ אַיהֲם בעַקְעָנָט מִיט קּוֹפְּעַרְבָּאָנְטָס
פֿרִיהָעָרִיגָּע שְׁעָנָע מְעַשְׁיָהִים. דָּעַר פֿינְגְּנְץְמִינְגְּסְטֶרָעָ קְנִיאָזְעָוָוִיטֶשָׁ האָט
גּוּעַנְטָפָּרָט, אָן דַּי מִיסְטָעָ מסִירָהָוָת וּוֹעֲגָן גּוּלְדְּפֿעַלְשָׁוָגָעָן האַבָּעָן קִין
שָׁוָם האָפָט נִיט, עַס שְׁטָעַלְטָז זַיְקִ דַּעְרָנָאָךְ אַרְוִיסָּס, דָּאָס זַיְיָ זַיְנָעָן אַוְיסְגָּעָדָ
טְרָאָכָט; דַּעְרִיבָּרָעָ וְהָתָר עָרָ נִיט אָין קִין נוֹטוּעָנְדִּיגְּקִיטָּא אַרְאָבָצָרָ
בְּרִינְגָּעָן קִין פֿעַטְעַרְבָּוָרָג קּוֹפְּעַרְבָּאָנְטוֹן; בְּפָרָט, אָן זַיְנָעָ בְּזִוְּאִיצְטָגָעָ
אוּפְּתָהָוָנָגָעָן גִּיבָּעָן קִין גְּרוֹנְדָּ נִיט כָּאַטָּשׁ אוֹיף וּוֹפְּיַעַל עַס אַיְהָם
צַו טְרוּיָעָן.

קּוֹפְּעַרְבָּאָנְטָפָּן האָט זַיְקִ אִיצְטָגָ אַיבְּרָעָגִיגָט, אָן וּוֹפְּיַעַל עַר
אָל זַיְקִ נִיט מִיהָעָן, אָנוּ פָּאָר אַיהֲם נִיטָאָ קִין מִינְדָּעָסְטָעָ האַפְּנָגָן אוֹיף
אַרְוִיסְגָּעָפָּאָדְעָרָט צַו וּוֹעֲרָעָן קִין פֿעַטְעַרְבָּוָרָג אָן אָז דַּי הַעֲכָרָעָ רַעְגִּירְוָנְגָּסָ
אַנְשְׁטָאָלְטָעָן לְעָגָעָן בְּכָל קִין שָׁוָם וּוֹעֲרָתָה נִיט אוֹיף זַיְנָעָ מסִירָהִ
הַאָבָעָנְדִּיגָּ אַלְזָאָ קִין אַנְדָּעָר בְּרִירָה, פֿערַמִּינְדָּעָרָט עַר דַּעַם שְׁוָאָנוֹגָ פָּן
זַיְן אַרְבִּיָּטָ, פָּן אַלְאָנְדָּמוֹסָר וּוֹעֲרָט קּוֹפְּעַרְבָּאָנְטָפָּן אַן אַרְטִיגָּרָ מָוָסָרָ
אַפְּרִיהָעָרָפָּרָעָמָעָס עַר זַיְקִ אוֹיף גָּאנְץָמָהִילְעוֹרָגָבוּרָנְגָּעָ. דָּעַר מָאָ
הַילְעוֹרָגָבוּרָנְאָטָאָרָ, דָּעַר פֿרָאָקְרוֹאָרָ, דָּעַר פֿערַוְאָלְטָעָרָפָּן דָּעַר וּשְׁאָנָּ
דַּאָּרְמָעְרִיעָ, בְּעַקְוּמָעָן פָּן אַיהֲם כְּפָדָר מִסְרָהָוָת אוֹיף אִידָּעָן אַין פֿערַשְ׀יָ
דְּעָנָעָ גּוּגְּבָּדָעָן פָּן מָהִילְעוֹרָגָבוּרָנְגָּעָ. דַּי עַרְשָׁטָעָ צִיְּתָהָהָרָטָמָעָן
זַיְקִ צַו זַיְנָעָ בְּלָבְּוּלִים. עַר כָּאָפָט אַקְרָבָעָל אַמְּלָאָל בְּיַי „גָּאָטְשָׁאָלָּ
סְטוּוֹעָ“, אַמְּלָאָל בְּיַי אַגְּגָהָשָׁאָקָעָנָעָ אִידָּעָן. דַּעְרָנָאָךְ אַבָּרָהָרָטָמָעָן אוֹיף
אָין מָהִילְעוֹוֹ צַו גּוּלְבָּעָן סָאִי זַיְנָעָ מִסְרָהָוָתָ, סָאִי זַיְנָעָ סְטָרָאָשָׁוָנְקָעָסָ
פֿערַשְׁמָעְלָעְרָטָ עַר נָאָךְ מַעְהָר דַּעַם פֿערַגְּנָהָמָן פָּן זַיְקִ אַרְבִּיָּטָ : עַר וּוֹעֲרָטָ
אַסְמָרָ בְּלוּיָן פָּן שְׁטָעַדְטָעַלְ סְעָנָעָ, וְאַוְהָיָן עַר אַיְזָ פֿערַשְׁקָעָטָ ; עַר דִּיבְּטָ
זַיְקִ אַרְוּם דַּעַם דָּאַרְטִיגָּעָן „גָּאָרָאָדְנִיטְשִׁי“ אָן דַּעְרָלָאָגָטָ אַיהֲם פֿערַשְׁיָדָעָ-

גע קליניגע מסירות. אבער אויפֿן ארט, פון נאהענט דערקענט מען אין גיבען זיין פֿינְגּוּן מלות. ער בליבט אַחֲן אַ שְׂטָאָד אַרְבִּיטִיט אָנוּ ער

קייקעלט זיך אַרְנְטָעֶר אַלְזַן נִידְעָרְגּוּר אָנוּ נִידְעָרְגּוּר.

וּוֹ טִיעָף קַוְּפָעָרְבָּאָנְטָה אַט זיך לְסֻוֹף אַרְנוֹטָעָרְגָּלָאָטָם, וּוּגְעָנוּ דַעַם דָעָרְוּוִיסְעָן מִיר זיך פּוֹן אַ פְּאָפִיר, וּוּאָס דַי "דָרִיטִיעָ אַבְּטִילּוֹגָ" הָאָט בְּעֵד קְוּמָעָן פּוֹן דַעַם אַינְגְּרָן-מִינְיסְטָעָר אַיְן אַפְּרִיל 1872. דָעָר מִינְיסְטָעָר הָאָט מִיטָּגְּעָטְיִילָט, אָז לוֹיט דָעָר מַעַלְדוֹגָגּ פּוֹנוֹם מַאְהִילְעוּוֹר גּוּבְּרָנָאָטָר אַיְן קַוְּפָעָרְבָּאָנְטָה, כָּאַטְשׁ עָרְגַּעַפִּינְט זיך שׂוֹן גַּאנְצָעָה דָרִיכְעָה יָאָהָר אַיְן פְּעָרָה שִׁיקְוֹנָגּ, אָפִילּוּ אַרְיךָ אַ הָאָהָר נִיטְגַּעַפְּנָעָר לִיְתִּישְׁעָר; פְּעָרְקָעָהָרָט, עָרְשִׁיכְוֹרָט, עָרְהָאָט שְׁטָעָנְדִּיגּ עַסְקִים מִיטְדִּי פְּעָרְאָרְבָּעָנְסְטָמָע, פְּעָרְדָּעָכָי טִיגְּסְטָעָמְעָנְשָׁעָן אַזְנָהָלְפָט זִי אַיְן פְּעָרְשִׁידְעָנָעָ פְּעָרְבָּרְכָּעָנָס אַזְנָהָלְפָט שְׁוּגְעָנָעָן. עָרְמָאָכְטָמָע אַזְוִי קְוּנְצִיגָּג אַזְנָהָלְפָט, דָאָס עָרְהָאָט שְׁלִיבָתָ שְׁטָעָנָיָדָגָג אַזְנָהָלְפָט. מִינְעָן הָאָט אַיְהָמָ שְׁוִין דָרִיךְ מַאְלָגְעָמְשָׁפְט פָּאָר בְּעֵד טִילְגְּעָן זיך אַיְן גְּנוּבָת, נֹור עָרְאַיְן אַרְוִיסְ רִין, כָּאַטְשׁ עָסְ קָאָזְ קְיִין צְוּוּיְפָעָל נִיטְזִין וּוּגְעָנוּ זִיְן שְׁוּלָד. דַי דָרִיטִיגָעָ פְּאָלִיכְיִי בְּעַט, מִינְעָן זָאָל עַנְדְּלִיךְ בְּעָפְרִיעָן דָאָס שְׁטָעָדְטָעָל סְעָנוּ פּוֹן אַזְאָ שְׁדָלְיכְעָן מְעָנְשָׁעָן, אַזְנָהָלְפָט לְעַגְטָמָעָ פָּאָר דָעָר מַאְהִילְעוּוֹר גּוּבְּרָנָאָטָר צְוּ פְּעָרְשִׁיקָעָן קַוְּפָעָרְבָּאָנְטָה מְעָגְלִיכְסָט וּוּיְתָעָר. אַיְן מָאי 1872 הָאָבָעָן דָעָר אַינְגְּרָן-מִינְיסְטָעָר אַזְנָהָלְפָט שְׁעָפָ פּוֹן דָעָר "דָרִיטִיגָעָ אַבְּטִילּוֹגָ" בְּעַשְׁלָאָסָעָן צְוּ פְּעָרְשִׁיקָעָן אַיְהָמָ אַונְטָעָר שְׁטוּרְגָּעָר פְּאָלְצִיְּאַיְפִּוְיכְּט, אַיְן אַיְנָעָם פּוֹן דַי וּוּיְטָסָטָעָ פּוֹנְקָטָעָן פּוֹן אַרְכָּאָנְגָּעָלְסָקָעָר גּוּבְּרָנְגָּעָ.

אַיְן סְעָפְטָעָמְבָעָר 1872 הָאָט דַי אַרְכָּאָנְגָּעָלְסָקָעָר וּשְׁאָנְדָּאָרְמָעָן-פְּעָרָה וּזְאָלְטוֹנָגּ גּוּמְעָלְדָעָט, דָאָס קַוְּפָעְרָבָאָנְטָה אַיְן בְּעַזְעַצְטָמָע גּוּוֹאָהָעָן אַיְן דַעַם וּוּיְתָעָן, פְּעָרְוּוֹאָרְפָּעָנָעָם שְׁטָעָדְטָעָל מְעַזְעָן. קְיִין וּוּיְתָרְדִּיגָעָ יְדִיעָות וּוּעָגָעָן אַיְהָמָ אַזְנָהָלְפָט שְׁעָנוּמָעָ לְעַבְּנָסְגָּגָנָה הָאָבָעָן מִיר נִיטָמָע. דָאָס אַיְן גּוּוֹעָן דָעָר לְעַצְטָעָר דָאָקְוּמָעָנָט אַיְן דַעַם גְּרִיסְעָן פָּאָקָ פְּאָפִירָעָן וּוּגְעָנוּ אַונְנוּרָר מְוּסָר, וּוּאָס אַיְן פְּעָרְבָּלְיְהָבָעָן אַיְן דַעַם אַרְכִּיוֹן פּוֹן דָעָר "דָרִיטִיגָעָ אַבְּטִילּוֹגָ". מִיר הָאָבָעָן זיך אַוִּיפָט וּוּיְעָרָ אַיְנָהָאָלָט אַוִּיסְפִּיהָרְלִיךְ אַבְּגָעָשְׁטָעָלָט, וּוּילְ דָאָ טְרָעָט פָּאָר אָנוֹז אַרְוִיסָט אַכְּרָאָקְטָעָרְיִיסְטִישָׁעָ פְּיִגְוָר פּוֹן אַ פְּאָרְצִיְּתִיגָּעָן פְּרָאָפְעִסִּיאָנְגָּעָלָעָן מְוּסָר. אַזְעָלְכָעָ וּוֹיְ קַוְּפָעְרָבָאָנְטָה זִיְנָעָן אַמְּאָל גּוּוֹעָן זְעָהָרָפָעָל, אַזְנָהָלְפָט שְׁאָדָעָן, וּוּאָס זִיְן פְּלָעָגָעָן בְּרִינְגָעָן, אַיְן גּוּוֹעָן זְעָהָרָגְרָיסָט. עָס אַיְן אַלְזָאָקְיִין וּזְאָנְדָעָר נִיטָמָע, וּוּאָס קְהָל הָאָט גּוּגָעָן זִיְן גּוּפִיהָרָט אַ שְׁאָרְפָּעָן, עַגְּרָגִישָׁעָן קָאָמָפָט.

אמאליגע אידישע כוואטסקע יונגען און גזלנים

בז ניט לאנג אין דער וועלט געווין אונגעונמען די מינונג, אז אידען זיינען פחדנים, שרעקענדיגע, זי האבען מורה פאר א קלאָפַ און קאנען ניט געבען קיין קלאָפַ. אידישע שרעקענדיגקייט אין געווואדען א טעם פאר וויצען. עס וויצלען זיך איבער דעם אי אונטיסעמיטען, אי אידען. מיר פערגעסען און די פיעילע פאקטען, וועלכע שטימען מיט דעם דורכאים ניט און בעווייזען קלאָר, אז ניט אלע מאָל זיינען אידען שרע-
קעדייג, דערשלאגען.

עס אין גענוּג אַנְצִיוֹזְיָעַן, למשל, אויף יונעַ העלדיישקייט, וועלכעַ
עס האבען אַרְוִיסְגָּעְוִוִּיָּעַן אַגְּנְצָעַ רִיחָה אַידִישָׁעַ רֻעוֹאַלְצִיאַנְגָּרָעַן, שטעיַּע
לענדיג אין קאן זיינער פריהייט און לעבען, אַדְעָר דֵי מִתְגָּלְדָּעָר פֿוֹן דַעַם
אַידִישָׁעַן זַעֲלַבְּסְטִישָׁוֹן אַדְעָר צִיְּתָן דֵי פָאָגָרָעָמָעַן, אַדְעָר דֵי "שָׁמָרִים"
— וועכטער — אין אַרְצִישְׁרָאֵל בעט די גַעַלְעָגָעַן מיט די אַרְאָבִישָׁע
באַנְדִּיטָעַן.

איך וועל אַבְעָר ניט ריינען וועגען אַזְעָלְכָעַ בִּישְׁפִּיעָלָעַן פֿוֹן דַעַם נִיעָסַע
טַעַר צִיְּתָן, וועלכעַ מיר האבען צו פָּעָרְדָּאַנְקָעַן, פֿוֹן אַיִּין זִיט, דַעַר אַרְבִּיַּי
טַעַר-בְּעֻוּגָנוּגָן, אַוְן פֿוֹן דַעַר אַנְדָעָר זִיט — דַעַם צִוְּנִים, וְאַס האבען
שְׁטָאָרָק מִתְגָּעָוְוִירְקָט צו הַוְיָבָעָן אַין בִּרְיִיתָע אַידִישָׁעַ שְׁכִיטָעַן דַאָס גַעַפְּהָל
פֿוֹן זַעֲלַבְּסְטִאַכְּטוֹנָגָן, דַעַם מָוְתָה אַוְן די פָּעָהִיקִיָּט צָוָם ווּידָרְשָׁטָאָנָד. אַיך
וְוַיל דָא אַגְּנוּזְיָעַן אוּרְפָּאַלְצִיעַן גַעַוְאָרָעַן צַוְּגָעָנְגָּלִיךְ פָּאָר
יַאֲהָרָעָן, וועגען וועלכעַ מיר דַעְרוֹוִיסָעַן זִיךְ ערְשָׁת אִיצְטָן פֿוֹן די רַוְּשִׁישָׁע
מְלוֹכָה-אַרְכִּיוּגָן, וְאַס זַיְינָעַן נָאָר דַעַר דַעְוָאַלְצִיעַן גַעַוְאָרָעַן צַוְּגָעָנְגָּלִיךְ פָּאָר
הַיִּסְטָאָרִישָׁעַ פָּאָרְשָׁוּגָעָן. לְאַמִּיר בְּעַמְּמָעָן, צָוָם בִּישְׁפִּיעָלָעַן, די צִיְּתָן פֿוֹן
ニְקָאָלָאִי דַעַם עַרְשָׁתָעָן, מִיט אַיְהָרָע אַגְּנוּאַיְהָרָעִיגָּע גַזְוִרוֹת גַעַגָּעַן אַידען,
מִיט דַעַר שְׁרַעְקָלִיכָּר עַקְרָוֶתְשִׁינָעָן, "כָּפָעָרָס", קָאַנְטָאַנִּיסְטָעָן, גְּרוּזִיאָמָעָ
עַקְזָעְקָזִיעָס, לִיבְ-שְׁטָרָאָפָעָן, עַקְאַנְמָיִשָּׁעָ פָעָרְפָּאַלְגָּוָגָעָן, פָעָרְטָרִיְּבָוָגָעָן
פֿוֹן די דַעְרְפָּעָר אַגְּוָן. וּ. דַוְכָּט זִיךְ, אַזְאָ צִיְּתָן פֿוֹן נַאֲכָנָגָנְדִּיגָּע פִּינָּן, לִיְדָעָן,
אַוְנְטָעְרְדִּירְקָוָגָן הַאָט גַעַדְאָרְפָּט פָאַלְשָׁטָעְנְדָר דַעְרְשְׁטִיקָעָן בֵּי אַידען דַעַם
מוֹתָה, זִי אַלְעָמָעָן פָעְרוֹאַנְדָלָעָן אַיִן אַבְהָעְנְדִּיגָע, דַעְרְשְׁלָאַגָּעָנָעָ בְּאַשְׁעָפָעָ
נִישָׁעָן. עס שְׁטָעָלָט זִיךְ אַבְעָר אַרְוִיסָע, אַזְאָ זִיךְ אַיִן זִיט אַזְוִי. אַפְּלוֹ
אַיִן יַעֲנָדָר שְׁרַעְקָלִיכָּרְדִּירְקָעְנְדָר צִיְּתָן פָלְעָגָעָן זִיךְ צְוִוִּישָׁעָן אַידען
טַרְעָפָעָן מְעַנְשָׁעָן, וְאַס האבען גַעַפְּנָעָן אַיִן זִיךְ דַעַם כָּה צוֹ פָרָאַטְעָסְטִירָעָן,

אקטיוו שטריטען — ניט בלוייז מיט הוילע ווערטער, נור אַנוּעַנדַעַנדִיג פִּוְישֶׁע גּוֹוֹאַלְט.

איינע פון די וויכטיגסטע רעג'ירונגס-אנשטיילטען אין ויקאלאי דעם ערשותען'ס צייטען אין געווען די בעריהמתע „דריטע אַבְּטִילְוָגָג“ („טרע-טיע אַטְּדָעַלְעַנְיָע“), אין וועלכער עס אין קאנצענַטְרִירַט געווען די פֿאַלי-טישע פֿאַלְצִי-אַיְפּוֹזִיכָּט אַיבְּכָר גָּאנְץ רְוָסְלָאנְד. אַהֲרָר פֿלְעָגָן דָּרָךְ די זְשָׁאנְדָּאַרְמָסְקָע פֿעַרְוֹאַלְטָנוֹגָעָן אַנְקָומָעָן פָּוּן אַלְעָרְוָוֵשָׁע גּוֹנְגָּדָע אַוִיס-פֿיְהָרְלִיכָּע מִיטְּטִילְוָגָעָן וּוּגָעָן אַלְעָרְוָהָנְגָּשָׁעָן אָזְנוּ פֿאַקְטָעָן, וּאַס הָאָ בעַן גּוֹהָאָט אַ פֿאַלְיִיטִישָׁע בעדייטוֹגָן. פָּוּן דָּעָר „דרִיטָעָר אַבְּטִילְוָגָג“ אין פֿעַרְבְּלִיבָּעָן אַ דִּיכְעָד אָזְנוּ אַינְטְּרָעַסְאַנְטָרָאַרְכִּיוֹן. בַּיָּמִים דָּוּרְכּוּקָעָן די דָּאַרְטִיגָּע דָּאַקְוּמָעַנְטָעָן, בֵּין אַיךְ גּוֹוֹאַרְעָן אַיבְּרָאַשְׁטָן, אַגְּשָׁטוּסְעַנְדִּיג זִיךְרָאַוִּיףְּ בעַרְיכָתָעָן וּוּגָעָן פֿאַלְעָן, וּאוֹ אַידָּעָן האַבָּעָן, לְמַשְׁלָח, גּוֹמָאָכָט אַנְפָאַלְעָן אַוִּיףְּ אַ „קָאַרְאָאָולְ“ (וּאָךְ), מִיטְ גּוֹוֹאַלְט בעַפְרִיאַט אַרְעַסְטִירַטָּע אַדָּעָר דָּקְרָוֹטָעָן. אַיךְ וּוּלְ דָּאַ בְּרִינְגָעָן עַטְלִיכָּע אַוְינָנָע בִּיְשְׁפִּיעָלָעָן.

אין די יָאָהָרָעָן 1838-1838 אָזְנוּ פֿאַדְאַלְיָעָר גּוֹבְּרָנִיעָר פֿעַרְפִּיהָרָט גּוֹוֹאַרְעָן אַ פֿרְאַצְעָס גּוֹגָעָן די קְהָלָס-לְיִיטָן אָזְנוּ אַנְדָּעָרָעָ אַידָּעָן פָּוּן אַושְׁיָּ צָעָר אַוִּיעָזָד, וּוּלְכָעָ מעַן האָט בעַשְׁוֹלְדִיגָּט, אוֹ זִיךְרָהָבָעָן דָּעָר/הָרָגָעָט צָוּוִי אַיְדִּישָׁע מַסְרִים¹⁾. די זָאָךְ האָט זִיךְרָ גּוֹעַנְדִּיגָט זְעהָר טְרוּיְעָרִיגָּ: צָהָנְדָלִיכָע אַידָּעָן זִינְגָעָן פֿעַרְאַרְטִילְלָט גּוֹוֹאַרְעָן צָוְ האַרְבָּסְטָע לִיבָּ בעַשְׁטָרָאַפְּנָגָעָן; אַ טִּילְ פָּוּן זִיךְרָ זִינְגָעָן אַמְּגָעְקָזָעָן אַוִּיפְּ אָרְטָן, אָזְנוּ די, וּאַס זִינְגָעָן גּוֹבְּלִיבָּעָן לְעַבְעָן, האָט מעַן נָאָךְ דָּעָר עַקְוּבְּצִיעָר פֿעַרְשִׁיקָט אַוִּיףְּ קָאַטְאָרָגָעָ. צְוִישָׁעָן די אַגְּנָגְעָלָגָטָעָ אָזְנוּ גּוֹוֹעָן אַוִּיךְ דָּעָר רְבָ פָּוּן דָּעָם שְׁטָעַדְטָעָל דָּוְנָאַיְוּוּעָן, רְיָ מִיכְלָ אַוְעַרְבָּאָךְ. אָזְנוּ אָט, וּוּעָן מעַן האָט אַיָּהָם אַ גּוֹשְׁמִידָטָעָן גּוֹפְּהָרָט מִיטְעָן עַטְאָפָן, זִינְגָעָן אַידָּעָן בעַפְלָעָן דָּעָם „קָאַנוֹאָיָי“ (די סָאַלְאָטָעָן, וּאַס האַבָּעָן אַיָּהָם טְרָאַגְּסְפָּאַרְטִירָט) אָזְנוּ הָאָ בעַן דָּעָם רְבָ מִיטְ גּוֹוֹאַלְט בעַפְרִיאַט.

אין יָאָהָרָ 1843 אָזְנוּ אַין וּוּלְקָאַמְּרָעָר אַוִּיעָזָד (קָאַוְנוּר גּוֹבָּהָר). גּוֹקָומָעָן אַיזְאָ זָאָךְ: מעַן האָט טְרָאַגְּסְפָּאַרְטִירָט אָזְנוּ אַ פֿוֹהָר אַיְנָעָם אַ אַידָּעָן, דָּאוֹוִידָאַוִּיטִישָׁן, אַוִּיףְּ אַבְּצָוְגָעָבָעָן אַיָּהָם פֿאָר אַ סָּאַלְדָאָט. אָזְנוּ זִינְגָעָן עַטְלִיכָע אַידָּעָן (אַ סְׂחָר וּאַלְאַוִּיטִישָׁ מִיטְ זִינְגָעָן בְּרִידָעָר אַחַ קְרוּבִּים) אַנְגָּעָפָאַלְעָן אַוִּיףְּ די וּוּכְטָעָר, האַבָּעָן זִיךְרָ גּוֹשְׁלָגָעָן אָזְנוּ בעַפְרִיאַט דָּאָ וּוּידָאַוִּיטִישָׁן²⁾.

¹⁾ אָזְנוּ אַוִּיסְפִּיהָרְלִיבָעָן אַרְטִיקָעָל וּוּגָעָן אַט דָּעָר „מְעַשָּׁה אַוְשִׁיאָז“ וּוּשָׁת דָּעָר לְעֹזָר גּוֹפִינָעָן אָזְנוּ 3-שְׁעָן בְּאַנְדָּה.

²⁾ אַרְכִּיוֹן פָּוּן דָּעָר „דרִיטָעָר אַבְּטִילְוָגָג“, 4-טָע עַקְסְפָּעַרְדִּיצִיעָ, פָּוּן יָאָהָר נּוֹם.—86.

ערנסטעררעד: אין אונטער-אָפֿיצִיר מיט צוּיִ סַלְדָּצְטָעָן האבען פון שאזעל
(קָאוֹנוּנָר גּוּבּ). גַּעֲפִיהֶרֶט קִין רִיגַּע אָן אַרְעַסְטָאנָט, מְרֻדְכִּי רִיבְקָא, וּוּלְּ—
כָּעֵר אַיְזָן פָּאֵר קָאנְטָראָבָאנְד פַּעַרְמְשָׁפֶט גַּעֲוָאָרָעָן אוּפְּקָעָן יָאָהָר
„אַרְעַסְטָאנָטְסִיקִי רָצְטָעָס“. נִיט וּוִיטָּפָן דָּעַם שְׁטוּמָדְטָעַל יָאָנִישָׁעָק האָ—
בָּעָן אַמָּן זַעַכְעָהָן אִידָּעָן אַטְאָקִירָט דָּעַם „קָאנְזָאִי“, גַּעַשְׁלָגָעָן דָּעַם
אונְטָעַר-אָפֿיצִיר, גַּעֲבָנְדָּעָן אֵיהָם, דִּי צָוִויִּי סַלְדָּצְטָעָן אָוָן דָּעַם פּוּיעָר—
דָּעַם פּוּהָרָמָן, אָוָן האבען אַבְּגַעַרְאָטָעוּוּסָט דָּעַם אַרְעַסְטָאנָט(.).

אָדָעַר דִּי מְעָשָׂה, וְאֵם אִיז גַּעֲשָׁהּוּן אֵין יַאֲהָר 1852 אֵין שְׁמַעְתָּעַל רַאֲדוֹן (ליידער אוּזָעַד). דַּאֲרָטָעַן הַאָט מַעַן גַּעֲכָפָט אַיִינָעַם אֶאָידָעַן פָּוּן וְשָׁאָסָעַל, לִיבָּקָאַטְקָעַס, וּוְלְכָעַר הַאָט זִיךְרָה בַּעַהַלְתָּאַעַן פָּוּן צֹו גַּעַהּוּן דִּיעַנְעַנוּן אַלְסָנָאַטָּאַט. זִינְעַנוּן אַהוַּיְפָעַן אַיִדָּעַן בַּעַפְּלָעַן דָּאַס הַוִּין, וְאוּמָעַן קַאֲטָקָעַס/^ז גַּעַהְלָטָעַן אַרְעַסְטִירַט, אָוֹן זַוְּיִי הַאָבָעַן אֵיהם בַּעֲפְרִיטִיִּים^ט.

איך וואלאט פון די ארכיו-דאקומוונטן געקאנט אנווייזען נאך אַסְד אָזּוּלְכָע עֲפִיזְאָדָעַן. די פֿאָקטָעַן, ווֹאָס אַיך הָאָב גַּעֲבָרָאָכְט, זַיְגָעַן פֿאָרגָעַ-
קּוּמָעַן אַין נִיקָּלָאֵי דַעַם עֲרַשְׁתָּעַן צַיְעַן, ווֹאָו יַעֲדָרְעָרְה אַאת גַּעֲוָאָוָסְט,
אוֹ פֿאָר אָזּוּלְכָע זַאְכָעַן פֿלְעָגַט מַעַן אַין בַּעַסְטָעַן פֿאָל רִיזְקִירָעַן מִיטַּ
רַעֲקוּרְטוּשִׁינְעַ (גַּעֲוָהְגָנְלִיךְ אַאת דַעֲרָפָאָר גַּעֲקָומָת שַׂוְעָרָעַ לִיבְ-שְׁתְּרָאָף
אוֹן קַאְטָאָרְגָּעַ). ווֹעַן מַעַן נַעֲמָת דַאָס אַין בעַטְרָאָכְט, מוֹזַעַן דַרְיְגָעַן,
אוֹ נִיט אַין אלָעַ פֿאָלְעַן שְׁטָעַלְטַן זַיךְ אַרוֹיסְטַּעַר כָּלְ וּוֹעַגְעַן אִידְיָשָׁר
שְׁרַעְקָעְדִּיגְקִיטִיְּתַן אלָס פֿאָלְקָאָם רִיכְטִיגְגַּן.

דאָס אַיְגָעָן אִין אוּיךְ מֵיט דָעַר גַּעֲוֹתָה נְבִילָה, סְקָאָרָבָאָעוּר מַיִ-
נוּגָן וּוּגָעָן אִידִישָׁעָר וַיְיכָהָרֶצְגִּיקִיט. וַיִּאַיְן אָזְוִי בְּרִיִּיט פֻּעֲרָשְׁפִּיט,
דאָס פִּיעָלָע לְעֹזֶר וּוּעַט גַּעֲוִיסָס פַּעַר־חֲדוֹשָׁעָן דִּי סָאָמָע פַּעֲרָאִינִיגָּוָנָג פָּוָן
די צָוִויִּוּ וּעְרָטָעָר: „אִידָּ“ אָן „גּוֹלָן“, וּוֹאָס שְׁטִימָעָן, דָוָכָט זִיךְ, אָזְוִי
וּוּגָעָן אַיִּינָס מֵיט דָעַם אַנְדָעָרָעָן. דָעַר „אִידִישָׁעָר גּוֹלָן“, דָאָס אִיז בַּי אָונָז
דָעַרְהָוִיפָּט אַקְאַמִּישָׁע פִּיגָּוֶר — אַ מעַנְשָׁ אַ בָּעַל־רְחָמִים, אַ צִּיטָּעָרְדִּיגָּעָר,
וּוֹאָס שְׁרוּקָט זִיךְ פָּאָר יְעַדְעָר מִינְדָעָטָעָר אָזָן, מֵיט אַיִּין וּוּאָרט: דָעַר
הַיְּפָ�ן פָּוָן אַ מְעַדְעָר אָזָן בְּלוֹט־פֻּעֲרָגִיסָעָר. וּוּגָעָן דָעַט „אִידִישָׁעָן גּוֹלָן“
וּוּעָרֶת פִּיעָלָע, אָפְטָמָאָל זַעַהָר שָׁאָרְפִּזְוִינִיגָּוּ גַּעֲוִיצְעָלָט אִין אַ גַּאנְצָעָר סְדָרָה
פָּאַלְמָסִימְלִיבָּעָ ערְצָעָלְנוּגָן אָוּ אַעֲלָתָאָדָעָן.

אין אין מעשה, למשל, גיט אונזער "גולץ" אב א "שלום עליכם" דען מענשען, וואס ער דארך טויטען אוון בעדראבעווען, פערפייהרט מיט איהם

³⁾ דערזעלבייגער ארכיוו, פון יאָהֶר 1843—נוֹם. 99.

⁴⁾ דערזעלביבער ארכיוו, פון יאָחר 1852—גומ. 185.

אָשְׁמוּעַס אָוֹן עַנְדִּיגֶט מִיטַּדָּעַם, דָּאַס עַר בֵּעַט בֵּי אַיָּהָם אָשְׁמָעַק טַאֲבָאָק.
 אַיְן אָ צְוִוִּיתָעַן אַנְעַקְדָּאַט פִּיגְוִירִיט אַלְס „אִידִישְׁעָר גּוֹלָן“ — אָ
 מַלְמָד. עַר אַיְן גַּעֲלִיבָעַן אַחְוָן אָ קְנֻעַלְוָגָן, הָאַט וִיז גַּעֲפְרוֹאוֹתָם נַעֲמָהָעַן
 פָּאָר פַּעֲרַשְׂדִּיעַנְעַן בַּעֲשַׂפְטִיגְוָנוֹגָעַן, אַבְעָר פָּוָן דָּעַם אַיָּן גַּאֲרַנְיִשְׁטָם אַרְיִיס.
 דָּאַס וּוֹיֵב שִׁילְטָמִיט בִּיטְעָרָעַ קְלָלוֹת, דִּי קִיבְדָּעַר וּוֹיְגָעַן אָוֹן בַּעֲטָעַן אָ
 שְׁטִיקָעַל בְּרוּיט. בַּלְיִבְטָב בִּים אַוְנְגָּלְקִילִיכָּעַן מַלְמָד, דָּאַס עַר הָאַט קִיְּין
 אַנְדָּעַר בְּרִידָה נִיטָּמָ, וּיְנוּר צָו וּוּעֲרָעַן אָ גּוֹלָן. הָאַט עַר זִיךְרַעַם אַטְכָּט אָ
 הַעֲמָדָעַל פָּוָן דָּעַר פְּרוֹיִס רְוִיטָעַר פָּאַטְשִׁיְּלָעַ (אַחְוָן אָ רְוִיטָה הַעֲמָדָעַל קָאָן
 וִיךְ דִּי אִידִישָׁ פָּאַנְטָאַזְיָעַ קִיְּין גּוֹלָן נִיטָּמָ פָּאַרְשְׁטָעַלְעָן), מִיטְגָּעַנוּמָעַן אָ
 פְּלִישִׁיגָעַן מַעֲסָעַר אָוֹן אַיָּן אַוּוֹעַק אַיָּן וּוֹאָלָד אַרְיִין. דַּאֲרָטָעַן הָאַט עַר זִיךְרַעַם
 בְּנִיטָּוּ וּוֹיִיט פָּוָן דָּעַם וּוּעַג גַּעֲנוּמָעַן וּוּאֲרָטָעַן אַוִּיךְ עַמִּיצָּעַן צָו בַּעֲרָאַבְּעוּוֹן.
 עַר הָאַט אַבְגָּעוֹוָאָרָט עַטְלִיכָּעַ שְׁטוֹנְגָּעָן, — נִיטָּאָ קִיְּין אַיָּין מַעְנָשָׁן. דָּעַר
 וּוֹיִיל הָאַט דִּי זָוָן אַגְּגָעַהוּבָעַן אַוְנְטָעַרְגָּהָן, אָוֹן דָּעַר „גּוֹלָן“ הָאַט זִיךְרַעַם גַּעַד
 שְׁטָעַלְטָ דָּאַנוּנָעַן מַנְחָה. גְּרָאָד אַיָּן מִיטָּעַן, „שְׁמוֹנָה-עֲשָׂרָה“ הָאַט זִיךְרַעַם אַוִּיפְּנָעַן
 וּוּעַג בַּעֲוִוְיָעַן עֲפִים אַドְרָכְגָּהָעָר. וּוֹאָס זָאָל מִעַן דָּא תָּהָאָן? מִפְּסִיק
 וּזְיַין דִּי תְּפִילָה? — טָאָר מִעַן דָּא נִיטָּ ? הָאַט דָּעַר „גּוֹלָן“ אַגְּגָעַהוּבָעַן
 מַאֲכָעָן מִיטָּ דִּי הַעֲבָד אָוֹן בְּרוּמָעָן: „מְדִמְמָה“, דָּעַר דְּרָכְגָּהָעָר זָאָל זִיךְרַעַם
 אַבְשְׁטָעַלְעָן אָוֹן וּוּאֲרָטָעַן. יַעֲנָעָר אַבְעָר אַיָּן אַוּוֹעַק וִיְזָן וּוּעַג, אָוֹן אוֹ דָעַר
 „גּוֹלָן“ אַיָּן עַנְדְּלִיךְ אַוְסְגָּעַנְגָּעַן „שְׁמוֹנָה-עֲשָׂרָה“, אַיָּן דָעַר דְּרָכְגָּהָעָר
 גַּעֲוָעַן אָוֹי וּוֹיִיט, אָז מְהַאֲט אַיָּהָם אַפְּלִיו נִיטָּמָעַט מַעַהָר זַעַהָן.

אין און אנדער מעשה ווערט ערצעהלהט, או וווען די זונ אונגענער
לעגאנגען און עס איז געוארען פינסטער, האט דעם „אידישען גולן“ אַנְטָגָעָט
געכאנפֿט אַ שְׁרָעָק, ווֹיִיל אַהֲיָם הַאֲט עַר גַּעֲדָרֶפֶט גַּעַן דּוֹרָךְ אַ וּאַלְךְ.
עַזְמָה גַּלְיכְּ הַאֲט זֵיךְ גַּעֲמָאָכְט עַפְסִים אַ פּוּעָר, ווֹאָס הַאֲט אַיִם אַבְגַּעֲפִירָה
אַהֲיָם.

די אלע אועלכע אונקאדאטען אוון מעשיות זייןען געבויט אויף דעם געדאנק, או דער איז איז בכל בעזונדערס מליד, וויכהארציג. ער איז בטבע ניט פעהיג צו געוואלט, רוייב, בלוט-פעריגיסונג. די דזיגע מייד-ונג קאן מען אבער ניט רעכגען פאר אבסאלומ ריכטיג. אויך איצט טראפען זיך פאלען, ווואו אינצעלנע אידען ווערטן פעראורטילט פאר רוייב אדער מארד. עס וואלט געווען פאלקאם אונגענדערט פון דער אאך זאל זיין אנדערש. אידען לעבען דאך ניט אבעגונדערט פון דער אָרְמִיגַדּוֹן וועלט, אוון יענע אומגענדען, וואס שטוויסען אמאל דעם מענ-שען בכל איפֿ פערברעכענען, מוזען האבען א געוויסע ווירקונג אויך אויף דעם אידען. אין אמאלייגע ציטען, ווען דיא גולנות, רוייב-פראפעסיע אין געווען שטארק פערשפֿרייט, פֶּלְגָּעָן זיך ניט זעלטן אין איהר בעטיליגען אויך אידען. אויסער דעם אונקאדאטישען „אַידְישָׁן גּוֹלְן“, וואס האט

מורא פאר פינסטערקייט, פארץ'ן וואלד און רופט א羅יס בלוייז א געלעכּ טער, זיינען איז דער ווירקליבקִיט געוווען אידען — פראָפֿעַסְּאַנְּגַעַל גוֹלְנִים, דָּוִיבָּעֶר, וועלכּעַ האָבעַן אַפְּטַמָּאַל גַּהֲאַלְתָּעַן אַיז שְׁרַעַק גַּאנְצַעַג גַּעֲנְדַעַן. מען דָּאָרָף נִיט פֻּרְקְרִיכְעַן אַיז דֵּי גָּאָר וַיְיִתְעַ צִיְּתָעַן; עַס אַיז גַּעַנְגַּג אַבְּצַוְשְׁטַעַלְעַן זִיךְּ, לְמַשְׁלַח, אוֹרֶף דָּעַם אַנְהָוִיב פָּוּן 19-טָעַן יַאֲהָהָנוּנְדָעַט.

רוּבָּעֶר-בָּאַנְּדָעַס זיינען דָּאַן אַיז רַוְּסָלָאַנד גַּעַוְועַן אַגְּנַץ גַּעַוְועַלְיכּ זִיךְּ. עַס אַיז קִין וַאֲונְגַּדְעַר נִיט: פָּוּן אַיְזְעַנְבָּאַהָנְעַן הַאַט מַעַן דָּאַן נַאֲךְ נִיט גַּעַוְואָסְטַמְּ, אֲפִילּוּ שָׂאַסְעַיְוּעַגְעַן אַיז גַּעַוְועַן וַעֲנִיגָּה, אַיז זיינען כְּמַעַט נִיט גַּעַוְועַן בְּעוֹאָכְטַמְּ. גַּרְוִיסְעַ גַּעַגְעַדְעַן זיינען נַאֲךְ נִיט גַּעַוְועַן בְּעַזְעַטְמַטְמַעְ. קְרַעְטַשְׁמַעְסָ אַיְחָף דֵּי וּוּגְעַן זיינען גַּעַוְועַן זַעַלְטַעַן. אַומְעַטְוּם זיינען גַּעַוְועַן גַּעַדְיכְּטַעַ, פִּינְסְּטַעַרְעַ וּוּלְדְּעַרְ, פּוֹלְ מִיטְ רַוְּבָּעֶר-בָּאַנְּדָעַס; דֵּי פָּאַלְיִצְּיִ-בָּעָמְטַמְּ זיינען אַפְּטַמָּאַל גַּעַוְועַן חַבְּרַלְאָפְטַמְּ מִיטְ דֵּי רַוְּבָּעֶר, וּוּלְכָעַ פְּלַעְגַּעַן זִיךְּ מִיטְ דֵּי טִילְעַן. לִיטְעַ אַיז אַט דָּעַר הַיְנוּכְטַמְּ נִיט גַּעַוְועַן קִין אַוְיסְנָאָהָם. אַוְיךְ דָּא אַיז קִין רַיְיעַנְדָעַר נִיט גַּעַוְועַן זַיְכָּעַר מִיטְ זַיְן לְעַבְעַן אַיז גּוֹטָס. וּוּי אַיְזְיקְמַאְיָר דִּיקְ דַּעֲרַצְעַהָלָט אַיז אַיְנָעַם פָּוּן זַיְנָעַן וּוּרְקָעַ⁵), אַיז אַיז דֵּי צִיְּתָעַן פָּוּן אַלְעַקְסָאַנְדָּר דָּעַם עַרְשַׁטְעַן בְּעוֹנְדָעַרְסָ גַּעַפְּעַהָרְלִיךְ גַּעַוְועַן דָּעַר שְׁלִיאָר פָּוּן וּוּלְנָעַן קִין וּוּידָר. דֵּי וּוּלְדְּעַר, וּזְאַסְּ האָבעַן זִיךְּ גַּעַצְיְגַעַן פָּוּן זַיְנָעַן בִּידְעַזְעַן זַיְטַעַן, זיינען גַּעַוְועַן פּוֹלְ מִיטְ בָּאַנְדָּעַס גּוֹלְנִים, וּוּלְכָעַ פְּלַעְגַּעַן רַאֲבָעַוְועַן אַיז טַוִּיטָעַן רַיְזַעְנָדָעַ, מַאֲכָעַן אַגְּפָאַלְעַן אַיז אַוְיךְ קְרַעְטַשְׁמַעְסָ, פָּאַסְטְּרוֹזָאָגָעַן אַיז עַטְאָפְעַן, אַבְּשַׁלְאָגָעַן אַרְעַסְטָאַנְטָעַן אַיז זִיךְּ אַרְיִינְגָּעַמְהַעַן אַיז זַיְעַר הַבְּרָהָה. דֵּי אַגְּפִּיהָרָעָר פָּוּן דֵּי דָּאוּגָעַ רַוְּבָּעֶר-בָּאַנְּדָעַס זיינען מִיסְטָעַנְסָ גַּעַוְועַן אַיזָּעַן, אַיז צַוְּיִשְׁעַן זַיְנָעַן דֵּי גַּעַפְּעַהָרְלִיכְסְּטַעַ גַּעַוְועַן: מַאֲשָׁקָעָ לְאַיְירָ, אַפְּרוּקָעָ, לִיְבְּקָעָ דִּימָאָנָט אַיז יַאֲשָׁקָעָ בּוּרָאָלָטָן (אַבְּיָאָינָעָמָטָרָת גַּרְוִיסְעַ בָּאַנְדָּעַס, וּזְאַסְּ זַיְנָעַן בְּעַשְׁטָאַגְעַן פָּוּן בּוּרָאָלָקָעָס, צַגְיָינְגָר, אַגְּנַעַפְעַן אַיְחָף זַיְ אַבְּ-אָוֹוָס, טִילְוִיּוֹן אַיְדָקָעָס, צַגְיָינְגָר, מַעַן פְּלַעַגְטַמְאָכָלָעָן אַיזָּעַן אַיזָּעַן אַבְּ-לְאָוָס, אַבְּעָרָ נִיט גַּעַקְאָנָט זַיְ אַכְפָּעָן, וּוּלְיִפְּעַלְעַ פָּוּן דֵּי אַרְוִמְגִעָע דָּעַרְ-פָּעָר, וּוּי אַיְיךְ אַטְיִיל קְרַעְטַשְׁמַאָרָעָס אַיז פָּאַלְיִצְיָאָנָטָעָן זַיְנָעַן גַּעַוְועַן מִיטְ זַיְ יַדְ-חַאתָ אַיז האָבעַן זַיְ בִּיְ-צִיְּתָ�וּסְמָעָס גַּעַוְועַרְעָוָטָס וּוּלְנָעַן יַעֲדַעַר גַּעַפְּהָרָה. יַעֲדַעַר רַיְיַעַנְדָעַר, וּוּלְכָעַ האָט גַּעַוְאלָט זַיְן זַיְכָּעַר מִיטְ' זַיְעַבְעַן אַיז פֻּרְמַעְגָּעַן, האָט גַּעַמוֹת בְּעַקְוּמָעָן פָּאָר גַּעַלְדַבְּיִי דֵי אַגְּפִּיהָרָעָר אַ בְּעוֹנְדָעַר פָּאָפִיר, וּזְאַסְּ עַר האָט אַיז וּוּגְעַ בְּעַדְאָרְפַט בְּעוֹוִיּוֹעַן דֵי בָּאַנְדִּיטָעַן, כַּדִּי מַעַן זַאֲלַ אַיְהָם נִיט רִיחָרָעַ⁶.

⁵) "די צוּוִי שְׁרַעְלִיכּעַ פְּרִוּתָאָגְטַזְעַ צּוּ-נַאֲכְטִיגְעַ אַוְרָחִים" (וּוְילְגָע, 1875).

⁶) אַ זַּעַחַר טְשִׁקְאָוּעָ מַעַשָּׁה מִיטְ אַזְיִדְשָׁעַן גּוֹלְן, וּזְאַסְּ זַיְעַבְעַן זַיְן אַיְגָגָעָם רְבִ'וָּן, פֻּרְלָאָפְעַן מַאֲקָעָ אַיז דֵי גַּעַדְיכְּטַעַ וּוּלְדְּעַר אַיז רַוְּסָלָאַנד,

די פיער דערמאנט אידיישע באנדיטען-פיהרער האבען געהאָט ציינערע נומטען אין די טיעפסטע וועלדער, זאו זוי האבען אויסגעבויט גראויסע היינער פאר זיינער בענדעס. איינער און אלטער מאן, וועמען מען האט אמאָל אין זינע יונגע יאהרעוּן אַהֲרֹן פערשלעפט, האט דערצעהָלט א. מ. דיק/^ג, דאס ער האט דאָרטען אין אַ גראיסער שטוב דערוויסט אַיגאנצען עולם אידען, קרייסטען, מענער אוֹן פרוייזן; מען האט געגעסען, געטרונקען, געזונגען, געטאָנטצט, געהוליעט, ווי אוּרף אַ החונה. די אַנ-

הקליליסטר אַלְמָנָה אֲוֹוּהָגָטָרָגָעָן אֲזַעַטָּל מִיטָּדָקָאַטָּן.

די פיער אידישע „אטמאנוועס“ מיט זיעירע באנדיעס האבען „גע-ארבייט“ יאהרערן לאנג, און מען האט זיי אלץ ניט געקאנטן כאפערן. דער סוף איין אויך זיי געkomען ערשות נאכדעם ווי זיי האבען געטויט און בע-רויבט אַיגעגען פוילישען אַריסטאקראט (דוכט זיך, גראף פלאטער, אדער סָאַפִּינְגָּא), וואס איז געווען אַבְנִיחֵיד בַּיִי זַיְעַ עַלטערן. דער מאָרד האט אַרְוִיסָּגָּרְוָעָּן אַגְּרִיסְעָן טומעל, און פון פֿעַטְעַרְבּוֹרָג אַיז אַנְגָּלוּרָה מִעְן אַשְׁרָעָנְגָּעָר בעפֿעהַל, מען זאל די פֿערְבְּרַעְבָּעָר אַונְבְּעִידְגָּמָט באָפָעָן. נאָך און מען האט די פיער אַנְפְּהִירְהָרָע פון די באָנדִיעָטָן טאָקָע געפֿאָקט. פֿיעַלְעָ אַוְיסְפָּאַרְשָׂנוּגָּעָן האבען מאַשְׁקָע, לִיבְקָע, אַפְּרוּיקָע אַיז יַאֲשָׁקָע פֿיעַלְעָ אַוְיסְפָּאַרְשָׂנוּגָּעָן האבען שמי'ז מִיטָּן „קָנוֹת“. דאס אַיז גַּע-בעקומען יעדערער צו פֿינְג הַוְנְדָעָרט שמי'ז מִיטָּן „קָנוֹת“. זַיְעַנְצָן טאָקָע גַּעֲלִיבָעָן טוֹיט בַּיִי די ערְשָׁטָע צְוִוִּי הַוְנְדָעָרט שמי'ז. זַיְעַנְצָן טאָקָע גַּעֲלִיבָעָן טוֹיט בַּיִי די ערְשָׁטָע צְוִוִּי הַוְנְדָעָרט שמי'ז. אַפְּרוּיקָעָס שְׂוִיגְגָּר, וּולְכָעָמָן האט אויך געכָאָפֶט, האט געקרָאָגָעָן פֿופֶ-צִיג שְׁמִיצָן.

אונגגעעהר אין אײַן צויט מיט די אידישע גזלנים, ווּאָס האבעזון „גע-“

ארבייט" אין ליטע, האבען אויך אין מאלאראסיע (אוקראינע), געבעשוועט צוויי אידישע רוייבער-באנדעס. וועגן דעם דערצעהלט אונז א בערכיכט פון דער אויבען-דערמאָהנטער „דריטער אַבטילונגנָג“⁷⁾. די צוויי באָני-דעס האבען אַצייט לאָנְג געראָבעוועט אין פֿאלטֿאווער גּוּבּערנִיע אָנוֹ אַין די אַרְומִיגּעַ גּוּגּעַנְדּוּן, דּוּרְבּיִי אַוְיךְ גּוּטּוּיט אַסְכּ מְעַנְשּׁוּן, אָנוֹ מְעַן האָט די גּוֹלְנִים אַלְץ נִיטּ גּוּקָאנְטּ עַנְטְּדָעַקְעַן. אַין דעם בערכיכט, אויף וועלכּען כְּהָאָבּ אַקָּרְשָׁת אַנְגּוּווּיוּזָן, ווערט אַרְוִיסְגּוּזָאנְטּ דּוּרְפּֿאַרְדָּאַכְּטּ, אוֹ דּוּרְפּֿאַלְטֿאַוּועַר אַדְּישְׁעַר סּוּחָר-וּטְעַר גּוּלְדִּיעַ זְעַלְעַנְסִיקִי האָט גּעַר האָט אַ גּוּוּסְעַט שִׂיכּוֹת צוֹ די באָנְדִּיטּעַן: ער פּֿלְעַגְּטּ בֵּי זַיְ אַבְּקוּפְּעַן גּוּרְאָבעוּעַט זְאָכּעַן, אָנוֹ ווַיְיַלְּ ער אַיְ גּוּוּעַן אַוְיסְגּוּבּוּנְדּוּן מִיטּ פּֿאַלְצִיכּ, האָט ער זַיְ גּוּהָאָלְפּעַן בעַהְאָלְטּעַן זַיְךְ. אַין יַאֲהָר 1825 זַיְנְגּוּן נְעַבְּעַן דּוּרְ שְׁטָאָדְטּ הַאָדִיאָטָשּׁ דּוּרְהָרְגְּעַט גּוּוּוֹאָרְעַן אָנוֹ בעַרְאָבעוּעַט אוֹיףּ עַטְּלִיכּעַ הוֹנְדְּרָטּ טְוּיְוָנְדּ רְבוּבָל 5 אַוְיסְלְעַנְדְּעַר. דָּאָס שְׁרַעְקְלִיכּעַ פּֿעַרְ בְּרַעְכּעַן האָט בעַוְאָיְגּוּן דּוּמְ מאַלְאָרָאָסְעַר מִילְּטְעַרְשְׁעַן גּוּבּערְגָּאָטָאָר, פּֿירְשְׁטּ רְעַפְּנִיּ, אַנְצְּוֹנְהָמָעָן עַרְנְסְטּוּזּ מִיטְלָעַן אַוְיךְ אַוְיסְצְּוּגְּעַפְּגּוּגּוּן די באָנוֹ דִּיטּעַן. אַדְּאנְקּ דּוּרְ עַנְעַרְגִּיעַ פָּוּן דּוּמְ קְרֻעְמְעַנְטְּשָׁוְגּוּגּוּר פּֿאַלְצִיכּיְמִיסְטּוּר קִיסְעַלְיאָוּ, וועלכּען דּוּרְ פּֿירְשְׁטּ רְעַפְּנִיּ צּוּגְּעַזְּגּוּגּוּן צוֹ דּוּרְ זָאָר, האָט עַס זַיְ טְאָקָעּ אַיְנְגְּעַבְּעַן.

די ווּיכְטִיגְסְטּוּ פָוּן די רְוִיְבּער האָט מְעַן גּעַכְאָפְטּ. דּוּרְ פּֿרְאָצְעַס וועגן זַיְ האָט זַיְקְ גּוּצְיְגּוּן אַין פּֿאַלְטֿאַוּועַר הַוּיפְּטֿ-גּוּרְיִיכּ גּוּעַנְדִּיגּט אַין יַאֲהָר אָנוֹ ער האָט זַיְקְ אַיְבְּנִים פּֿאַלְטֿאַוּועַר הַוּיפְּטֿ-גּוּרְיִיכּ גּוּעַנְדִּיגּט אַין יַאֲהָר 1829 מִיטּ דּוּמְ, אוֹ עַס זַיְנְגּוּן פּֿאַרְאָוְרְטִילְטּ גּוּעַנְדִּיגּט צּוֹם קְנוּטְעַוּעַן נְיַיְן אַדְּרִישְׁעַ גּוֹלְנִים: יַאֲשַׁע לְיַוְּבָאָרְסִיקִי אָנוֹ יַיְן פּֿרְוִי בְּאָסִיעַ, שְׁמַעְרִילּ רְעוּוִיטּ, מְשַׁה לְיַוְּבָאָרְסִיקִי, הַיְרֶשּׁ בְּכָבְעַנְדְּעַר, מְאִיר שְׁטָעַרְן, שְׁמַעְרִילּ רְעוּוִיטּ, לְיַיְבּ רְעוּוִיטּ אָנוֹ דּוֹד סְפּוּוּקָאָוּ. די בעַשְׁטְּרָאָפְּנוּגּ אַיְן פּֿאַרְגְּעַקְוּמָעּ אַיְן פּֿאַלְטֿאַוּועַ, אָנוֹ דּוּרְנָאָד האָט מְעַן די גּוּשְׁמִיסְעַנְגּוּ אַבְּגַעַשְׁקִיטּ קִיְּן סִיבְר אַוְיךְ קָאָטְאָרְגּוּ. צַוְּיִ וּכְטִיגּוּ באָנְדִּיטּעַן — (רְיִיסְפּּאָעָלְדּ אָנוֹ רְאֹזְעַנְבּּרְגּ).

צּוּוֹשְׁעַן די אַדְּישְׁעַ באָנְדִּיטּעַן אַן גּוֹלְנִים, וואָס האָבען אַין אַמְּאָ לִיגּעַ צִיְּטְעַן גּוּרְאָבעוּעַט אַן בעַגְּנְגּוּן מְעַדְעַרְלִיעַן אַין לִיטּעַ, רְיִיסְעַן אַין אַוְקְרָאַינְעַ, זַיְנְגּוּן גּוּוּעַן מְעַנְשּׁוּן נִיטּ בְּלוּזְיִם שְׁרַעְקְלִיכּעַר גּוּרְיִ זְאָמְקִיטּ, נָור אוֹיךְ מִיטּ גּוּרְעַטְעַר דּוּרְיִסְטְּקִיטּ אַן זְוּגְלִיכּ בְּעַרְעַבְּנְטִיקִיטּ. דּאָרְטִיעַן, וואָו אַן אַפְּעַנְגּוּר אַגְּפָאָל וּוְאָלְטּ גּוּוּעַן צּוּשְׁוּעַר אַן רְזִיקְאָלִישּׁ,

⁷⁾ אַרְכִּיוֹן פָּוּן דּוּרְ „דרְיִטְעַר אַבְּטִילְוָנָגּ“, צּוּוֹיְטּ עַקְסְפְּעַדְיִיצְיּ, פָּוּן יַאֲהָר 1883—נּוּמּ.

פלעגעו זיין אפטמאל אויסאָרבייטען אַנְצָע פֿלענֶדֶר מִיט אַלְעַ קְלֻעַנְסְטָע אַיְנְצָעַלְהִיטָען אָנוּ דָעַנְאָךְ זַיְגָעַנִי דָרְכְפִּהָרָעַן. אַיְף וּאַס פָּאָר אַ מְעָרָקְ וּוֹירְדִּיגַע הַמְזָאוֹת זַיְגָעַנִו אַמְּאָל פְּאַלְעַן אָנוּ וּוֹאַסְעַרְעַ מִיטְלָעַן דָעַרְבִּי גַּעֲבָרְיוֹיכָעַן, בְּעוֹווֹיזָט אָנוּנוּ דָעַר מְרוֹאָדִיגָעַ צְפָאָל, וּוֹעַגְעַן וּוֹעַלְכָעַן עַס דָעַרְצָעַהָלֶט אַמְּ. דִיק אֵין זַיְן אַוְיבָּעַזְדָעַרְמָהָנָעַן בִּיכְעַל. דַי זַאַק אֵין גַּעַשְׁעַהַן מִיט אַיְהָר הַונְדָעַרטְ צְרוּרִיךְ אֵין וּוֹילְנָעַר גַּבְעָרְנוּיַע.

וּוֹי שָׁוֵין גַּזְאָגָט, אֵינוֹ דָעַר שְׁלִיאָךְ, וּוֹאָס הַאט גַּעַפְּהָרְטְ פּוֹן וּוֹילְנָעַ קְיִינְ וּוֹידְזְ אֵין יַעֲנַע צִיְּתָעַן גַּעַוְועַן אַיְנְגָעַרְ פּוֹן דַי גַּעַפְּעָרְלִיכְסְטָע. דַי וּוֹלְדָעַרְ הַאָבָעַן דָא גַּעַוְוִימָעַלְט מִיטְ רְוִיבְּרַ-בְּאַגְּדָעַס, וּוֹאָס פֿלְעַגְעַן בְּעַ-פְּאַלְעַן אָנוּ רְאַבְּעַוּן דָוְרְכְפָּהָרָר אָנוּ קְרַעְתְּשָׁמָעַס. קְיִינְגָעַר אֵין נִיט גַּעַד וּוֹעַן זַיְכָעַרְ מִיט זַיְן לְעַבְעַן אָנוּ פְּעַרְמָעְגָעַן. עַס הַאט וּדְךְ דָאָן גַּעַמְכָט, אֵוֹ אֵין אַ נִיְיעַרְ קְרַעְתְּשָׁמָעַ, נִיט וּוֹיטְ פּוֹן אַ פְּרִיצְשָׁעַן הַוִּחָף, הַאט זַיְדְ בְּעַ-זַעַטְ אַ יְוָגְעָרְ-מָאָן, מְרַדְכִּי צְעָרָמְכָרְ (אָזַי הַאט מַעַן אֵיהָם גַּעַרְפָּעַן נַאֲךְ דָעַם נַאֲמָעַן פּוֹן דָעַר קְרַעְתְּשָׁמָעַ). עַר הַאט גַּעַהְאַנְדָעַלְטְ מִיטְ פְּלָאַקְסָ אָנוּ אֵין גַּעַוְועַן אַגְּנָץ פְּעַרְמָעְגְּלִיכְעַרְ מַעַנְשָׁן. זַיְן פְּרוּרִי, אַ יְוָגָג, שָׁוּן וּוֹיִידְ בָּעַלְ, פֿלְעַגְטְ מַעַן רְופָעַן "טְאַמְּאָרָקָעְ דַי פְּיִיעַרְ", וּוֹיִיל זַיְן גַּעַוְועַן אַ גַּרְוִיסָעַ בְּרִיהָ אָנוּ בַיְ אִיהָר אַונְטָעַרְ דַי הַעַנְד הַאט טְאַקָּעְ אַלְיָזְ גַּעַבְּרָעַנְטָ, וּוֹי אַונְטָעַרְ אַ פְּיִיעַרְ. דַי קְרַעְתְּשָׁמָעַ מִיטְ דַי עַטְלִיכְעַ צִימָעַרְ פָּאָר אַוְרָחִים הַאט זַי גַּעַהְאַלְטָעַן צִיכְטָיגְ אָנוּ לִיכְטָיגְ, אָנוּ דָאָס עַסְעַן אֵין בַי אִיהָר שְׁטָעַנְדִיגְ דִיגְ גַּעַוְועַן גּוֹט. דָוְרְכְפָּהָרָרְ הַאָבָעַן הַאָלָטְ גַּעַהְאַטְ אַבְּצָוּשְׁתָעַלְעַן זַיְךְ אֵין אַיהָר קְרַעְתְּשָׁמָעַ, אָנוּ אַיְדָעַן פֿלְעַגְעַן דָאָרְטָעַן גַּעַרְן הַאָלְטָעַן שְׁבָתְ, וּוֹיִיל אַלְעַ הַאָבָעַן גַּעַוְואָסָטְ, אָנוּ בַי טְאַמְּאָרָקָעְן וּוֹלְעַן זַיְ קְרִיגְעַן אֵין גַעַ-שְׁמָאַקְעַ אַמְּאָלִיםְ, אֵין גַוְטָעַ, רִינְגָעַ בְּעַטְעַן.

איַינְמָאָל וּוֹינְטָעַרְ-צִיִּיטְ, פְּרִיטָאָגְ פָּאָרְ-נָאָכָטְ, וּוֹעַן דָעַר מָאָן אֵין גַרְאָד גַּעַוְועַן אֵין וּוֹעַן אָנוּ קְיִינְ אַוְרָחִים אֵין אַיְן קְרַעְתְּשָׁמָעַ נִיט גַּעַוְועַן, אֵין טְאַמְּאָרָקָעְ גַּעַוְעַסְעַן בַּיְמָ טִישָׁ, וּוֹאָס אֵין שָׁוּן גַּעַוְועַן גַּעַדְקָטְ, מִיטְ דַי אַוִּיסְגָּעַלְעַגְטָעַ חַלְוַת אָנוּ אַוִּיסְגָּעַשְׁטָעַלְטָעַ לִיְכְטָעַרְ. זַי אֵין גַּעַוְועַן אַ צּוֹטְרָאָגָעַן, נִיט וּוֹיִיל זַי הַאט זַיְךְ גַּעַשְׁרָאָקָעַן — דַי קְרַעְתְּשָׁמָעַ אֵין גַּעַוְועַן בְּלִיְזְ אַ הַאָלָבְ וּוֹיִאָרְטָטְ פּוֹן דָעַם פְּרִיצְשָׁעַן הַוִּחָף, דַי תְּהִרְעַן אָנוּ לְאַדְעַן זַיְנְעַן גַּעַוְועַן גּוֹט פְּעַרְדְּלָאָסָעַן ; מִיטְ טְאַמְּאָרָקָעְן אֵין גַּעַוְועַן אַיהָר דִיעַנְטָמִידְעַלְ, אָנוּ חַוֵּץ דָעַם הַאט דַי שְׁטָעַנְדִיגְ גַּעַנְעַכְטִיגְ אַ פָּאָרְאָבָאָק — אַ פְּיִיעַרְ. גַּעַדְאָגָהָטְ הַאט דַי פְּרוּמָעְ טְאַמְּאָרָקָעְ נֹרְ, וּוֹאָס פָּאָרְאָבָאָק — אַ פְּיִיעַרְ. אַיְדָעַל מִיטְ אַ פָּאָרְפָּאָלְקְ : דָעַר מָאָן — אַיְדְ פּוֹן אַיְהָרְ פְּרִיצְיָגְ, מִיטְ אַ פְּיִינְגָרְ בָּאָרְדְ אָנוּ לְאַגְּנָעְ פִּיאָוֹתְ, אֵין אַ זַוְפִּיצְ מִיטְ אָנוּ אַרְבָּעָכְנָפָותְ ; זַיְן פְּרוּרִי — אַ יְוָגָג וּוֹיִבְעַלְ, אָנוּ אַ פָּאָטְשִׁילְעַ, וּוֹאָס אֵין גַּעַוְועַן פְּעַרְבּוֹנְדָעַן פּוֹן הַיְנְטָעַן אֵין אַ קְנוֹפָ אָנוּ אַרְאָבְגָעְרוֹקְ שִׁיעַרְ נִיט

איבער די אויגען. זיין זיינען אריין און געפרענט, צי וועלען זיין ניט קאָז נען דא שבת האלטען בי איהר. טאמארקע האט זיך זעהר דערפראעת, וואס גאט האט איהר צו געשיקט אַ אידען אויף שבת. ווי ער איז נור אריין איז שטוב, האט ער זיך געכאנט וואשען די הענד און זאגען, "אשר יצר". זיין פורי האט באָאלד אַ פֿרְעָמָן גַּעֲתָהָאָן, צי וועלען זיין דא האבען אַ מְנִין. ער, וויאָדר, האט געפרענט, צי קאָן מען דא האבען ישבּע חלה און ישבּע בראנפּען. רידענדיג מיט דער בעלהבּיתְטַע, האט דער פרומער אַיד איהר אַפְּלִוְן אַין גַּעֲצִיכְטַן ניט אַרְיִינְגְּקֻוקְטַן. ער האט אויך געפרענט, צי איז אַיצְטְּ דָא שְׂטֵיל אויף דעם טראקט. טאמארקע האט זיין בערוהיגט, אָן שווין צייט עטליכע וואכען הערט מען ניט, אַ דענק דעם אויבערשטען, פֿון קיין שם ביין. זי האט זיין געפרענט, ווער זיין זיינען און וואויהן זיין פֿאהָרָעָן. האבען זיין גַּעֲזָגָט, דאס זיין פֿאהָרָעָן קיין אַדְעָס. דאָרטען וועלען זיין זיך זעצען אויף אַ שִׁיפְּ אַין פֿאהָרָעָן קיין ארץ-ישראל. אַ בִּיסְעָל גַּעֲלָד האבען זיין, אָן אַ בִּיסְעָל העלפּען אַידען זיין אויס אַונְטֶערְזַּעַן וועגן, דערצְוָן אַיז ער אַ מגִּיד. זיין האפְּעָן, דאס באָאלד נאָך פֿסְחָה וועלען זיין זוכה זיינָן מְתַפְּלֵל צו זיינָן אויף די הייליגְן קְבִּירִים פֿאָר דעם כל-ישראל און אַ פְּשִׁיטה שווין פֿאָר די, וואָס העלפּען זיין אויס מיט זיינָרָע נְדָבָות.

טאמארקע אַיז גַּעֲוֹן הַעֲכָסָט צְוֹפְּרִידָעָן, וואָס זי האט אַזְּלָכְעָ פִּינְעָ אָרוּחִים בי איהר טיש. זי האט גַּעֲמָאָכְט אַ שבָּת ווי פֿאָר מְחוֹתְנִים. דאס פֿאָר-פֿאָלָק האט גַּעֲדוֹוָעָנט אָן גַּעֲבָנְשָׁט מיט אַ זְּלָטְעָנְגָּר דְּבָקָות אָן הַתְּלָהָבָות. זיין קִידּוּשָׁה האט גַּעֲדוֹוָעָרט מְעהָר ווי אַ האָלָבָע שְׁטוֹנְדָע. טאמארקע האט ממש אַנְגְּקָוָאָלָעָן, עס האט איהר נור פֿאָרְדָּאָסָעָן, וואָס איהר מאָן האט ניט די זְכִיהָה עס צו הערָעָן.

נאָכְ' עַסְעָן האט דער אוֹרָה גַּעֲבָעָטָעָן דעם פֿאָרָאָבָּאָק, ער זְאָל אַ גַּאנְץ שבת זָאָרָגָעָן וועגען זיין פֿערְד, אָן צְוָנוֹגָט אַיהם דערפּאָר צו בערְלִידְגָּעָן. דערביי האט ער אַיהם גַּעֲנָעָבָעָן פֿון זְיַין פֿלְעָשָׁעָל אַ גּוֹטְעָן שנאָפָס, וואָס אַיז דעם פֿאָרָאָבָּאָק צוֹנָגָעָגָעָן אַיבָּעָד אלְעָ גַּלְיְּדָעָר. ער אַיז גַּעֲוָאָרָעָן אַיְּנָגָעָשָׁלְעָפְּרָעָט אָן אַיז גַּעֲבָלְבָּעָן לִיעְגָּעָן ווי אַ קָּלָאָז אַין קִידּוּשְׁתִּיבָּעָל. טאמארקע האט עס גַּאֲרָ נִיט בעמְעָרְקָט, וואָרים בשעָתָה מעשה האט דאס פרומּע וויבָּעָל איהר דערצעעהָלָט אַיגְטָעָרָעָסָאנְטָעָ מעשָׁיות וועגען אַרְצִיּוֹרָאָל אָן מְכָה די דָאָרְטִיגְעָ נִיסִּים וְנוּפָּלוֹת. ווען עס אַיז גַּעֲקוּמָעָן צו שלאָפָעָן גַּעֲהָן, האט זיך זיך אַיְּנָגָעָבָעָטָן בי טאמארקען, דאס זי וויל שלאָפָעָן מיט איהר אַיז אַיז בעט. דער מאָן אַיהָרָעָר אַיז גַּעֲבָלִי-בען שלאָפָעָן אַיז דער גַּרוֹסְיָעָר שְׁטוֹבָ.

קְוִים אַבָּעָר זיינָן די בִּידְעָ פֿרְעָיָן גַּעֲוֹן אַיז בעט, אַיז טאמארקע תִּיכְףּ מיט טוֹיטְ-שְׁרָעָק גַּעֲוָאָיר גַּעֲוָאָרָעָן, אַיז די פֿרְמָע אַידְעָנָע אַיז גַּאֲרָ פֿערְשְׁטָעָלְטָעָר מְאָנְסְּבָּיל. זי האט גַּעֲמָאָכְט קְוּלָהָן, אַיז דער צְוִוִּיתָעָר

באנדייט געשווינד אַרְוִיסֶּעָן, כְּדֵי צַו זַהֲוָן, צַי פָּהָרֶט וּוּרְנִיט אָוּן, אָוּן אוּיךְ צַוְּהָאַלְטָעָן דִּי טַהִיר, אָוּן טַאַמְּאַרְקָעּ אַדְעָר דִּי דִּיעַנְסְּטָמוֹיד זָאַל נִיט אַרְוִיסְּלָוִיפָּעָן אָוּן מַאֲכָעָן אַלְיאַרְדִּים דַּאַרְטָעָן אַיְן הוּוִית. טַאַמְּאַרְקָעּ הָאַט זִיךְ מִיט אַלְעַ כְּחֹות גַּרְאָנְגָּלְטָל, אַבְּעָר דַּעַר יוֹנְגָּעָר בְּאַנְדִּיט אָיְן גַּעֲוָעָן שְׂטָאַרְקָעָר אָוּן עַר הָאַט זִיךְ פַּעְרוֹגְוָאַלְטִיכְטָגְט. דַּעַרְנָאַךְ הָאַט עַר, סְטַרְאַשְׁעַנְדִּיגּ מִיט אַגְּרוֹיסֶּעָן מַעְסָעָר, גַּעַפְּאַדְעָרְטָן פָּוּן אַהֲרָה, זִיךְ זָאַל אַהֲם גַּעֲבָעָן גַּעַלְד.

קִיְּין בְּרִירָה הָאַט טַאַמְּאַרְקָעּ נִיט גַּהְאָט, הָאַט זִיךְ אַיְהָם אַרְגִּיגְעַפְּהָרָת אַיְן דֻּעַם צִימָעָר, וּוֹאָוּס אָיְן גַּעַשְׁטָאַנְגָּעָן אַגְּרוֹיסֶּעָן קָאַסְטָעָן, אָוּן וּוּלְכָעָן זִיךְ הָאַבָּעָן גַּעַהְאַלְטָעָן דִּי בְּעַסְעָרָעּ קְלִיְּדָעָר, וּוּשָׁ, זִילְבָּעָר, צִיהְרוֹנָגּ אָוּן גַּעַלְד.

וּוֹי זִיךְ זְיִינְגָּעָן נֹרְ אַרְיִין אַיְן יְעַנְעָם צִימָעָר, הָאַט דִּי דִּיעַנְסְּטָמוֹיד, וּוֹאָס אָיְן גַּעֲוָעָן נִיט קִיְּין נַאֲרִישׁ מִידָּעָל, תִּיכְפְּ פָוּן אַיְנוּיִינִיגּ פֻּרְרִיגְעַלְט דִּי טַהִיר פָוּן דַּעַר גַּרְוִיסְּטָר שְׁטוּב, כְּדֵי דַּעַר עַלְתְּעַרְעִיר בְּאַנְדִּיט, וּוֹאָס דְּרוֹיסֶּעָן, זָאַל שְׂיוֹן נִיט קָאַגְּנָעָן אַרְיִין אַיְן שְׁטוּב. דַּעַר צְוִוִּיטְעָר רְוִיבָּעָר, וּוֹעֵן טַאַמְּאַרְקָעּ הָאַט פָּאָר אַיְהָם גַּעַפְּעַנְטָן דֻּעַם גַּרְוִיסֶּעָן קָאַסְטָעָן, אָיְן אַוְשָׁ אַיְבָּעַרְאָשָׁט גַּעַוְאָרָעָן פָוּן דֻּעַם רְיִיכְּטָום, וּוֹאָס עַר הָאַט דַּאֲרָת דַּעַר זַהֲוָן. אָוּן אַזְּוּ עַר הָאַט זִיךְ טִיעָה אַיְנְגָּבְּוִוִּיגּ אַרְוִיסְּצָוְנָהָמָעָן דָּאָס גַּעַלְד, וּוֹאָס אָיְן גַּעַלְעָגָעָן דַּאַרְטָעָן אַיְפְּפָ' גְּרוּנוֹת, הָאַט טַאַמְּאַרְקָעּ פְּלִינְק אָוּן מִיט קְרָאָפְט אַיְהָם אַשְׁטוּס גַּעַתְּהָאָן, אַיְבָּעַרְבָּוִוִּיגּ אַיְהָם אַיְבָּעָר דֻּעַם רָאַנד פָּוּנְ'ם קָאַסְטָעָן אָוּן אַרְיִינְגְּשָׁטוֹפְט אַיְנוּוּיִינִיגּ אַרְיִין. דְּעַרְבִּי הָאַט זִיךְ בְּעוֹזְיָעָן אָפְּלָו אַרְוִיסְּצָדְרָהָעָן פָוּן זִין הָאַנְדָּד דָּאָס גַּרְוִיסָּעָמָעָר, אָוּן תִּיכְפְּ אַרְאַבְּגָעָלָאָוֹת אַבְּעָר אַיְהָם דֻּעַם שְׁוּעָרָעָן דַּעַק, וּוֹאָס הָאַט זִיךְ זַהֲרָד גּוֹט פֻּרְרָהָאָקָט. צָוְלָעָב מַעְתָּר וִיכְעָרְקִיָּת הָאַט זִיךְ נָאַךְ אַיְחָד דֻּעַם אַלְזָאָגָעָן זִיךְ גַּעַתְּהָאָן צְוִוִּיטְעָר אַרְוִיְּפָעַשְׁטָעָלָט עַטְלִיכְעָזָעָלָעָזָלָז. דַּעַרְנָאַךְ הָאַט זִיךְ אַלְזָאָגָעָן צְוִוִּיטְעָר אַט דַּעַר גַּרְוִיסָּעָר שְׁטוּב.

דַּעַר צְוִוִּיטְעָר בְּאַנְדִּיט הָאַט פָוּן דְּרוֹיסֶּעָן גַּעַפְּאַדְעָרְטָמָר, מַעַן זָאַל עַפְּעַנְגָּעָן דִּי טַהִיר אָוּן אַיְהָם אַרְיִינְלָאָזָעָן, אַגְּנִיט וּוּטָעַט עַר פָוּן קְרַעְטְּשָׁמָעָמָכָעָן אַתְּ חַל אָוּן זִיךְ בִּיְדָעָן טִוְּיָעָטָן. עַר הָאַט גַּעַפְּרָוָאָוֹת רְיִיסֶּעָן דִּי לְאַדְעָן אָוּן טַהִיר, אַבְּעָר גַּאֲרָנִישָׁת גַּעַלְקָאַנְטָהָאָן. אָיְן עַר אַרְוִיפָּה אַוְיפָּה דֻּעַם דַּאֲרָט אָוּן אַגְּגָהְוִיְּבָעָן קְלַעְתְּעָרָעָן דָּוְרָךְ דֻּעַם קְוִימָעָן אַיְנוּזָעָן, כְּדֵי פָוּן דַּאֲרָט אַרְיִינְצָוְקָוְמָעָן אַיְן שְׁטוּב אַרְיִין. וּוֹי נֹרְ אַטְּמָאַרְקָעּ הָאַט דַּעַרְהָאָרָט, דָּאָס עַר שְׂאַרְקָעָט זִיךְ אַיְבָּמָ' קְוִימָעָן, הָאַט זִיךְ גַּעַכְּאָפְט אַגְּרוֹיסֶּעָן קִישְׁעָן, אַרְיִין גַּעַרְוּקָט אַיְיָוּזָעָן אַוְן אַגְּגָהְוִיְּבָעָן. עַס הָאַט אַגְּגָהְוִיְּבָעָן צַו שְׁלָאָגָעָן אַזְּאָרָעָן אַזְּאָרָעָן רְוִינָק, אַזְּאָרָעָן דַּעַר בְּאַנְדִּיט אַיְן אַיְן דֻּעַם קְוִימָעָן דַּעַרְשְׁטִיקָט גַּעַוְאָזָעָן. דַּעַר אַזְּאָרָעָן גַּעַבְּלִיבָּעָן דַּאַרְטָעָן שְׁטָעָקָעָן.

דִּי נָאַכְט אָיְן גַּעֲוָעָן אַהֲלָעָן, הָאַט דַּעַר וּוּכְעָטָר אַיְ'ם פְּרִיצְיָשָׁעָן הוּוִף בְּאַלְדְּ דַּעַרְוָעָהָן פָוּן וּוּיְטָעָן דֻּעַם רְוִינָק. עַר הָאַט גַּעֲוָאָסָט, אַזְּאָרָעָן

דער אידישער קראטשמע וועט מען פרײַטאג צוּנָאכֶט ניט הייצען; עס איין, אלזא, דארטען געווייס אַ שrifַה. האט ער געמאכט אַ ליארִים. עס האבען זיך צוּנוּיגעקלְיבָּעָן די הוויפיגע מענשען אוֹן זיינען אלע אַוועק צוֹ דער קראטשמע. דאַ האבען זיך דערזעהן, אוֹן ער שלאָגט אַ גרויסער רוויך דורך דעם קוּמיַען, דורך אלע שפֿאלטָעָן, אוֹן די קראטשמע אוֹן פֿאַרְמָאַכֶּט. זיַּיְה האבען אַ הַבְּשָׁע צִיְּתָה גַּעֲלָאַפְּט אָוּמוּיסְט, וַיְיַלְּטָאָה מַאֲרָקָע מִית דַּעַר דִּיעַנְסְּטוּמִיד האבען מַוְּרָא גַּעַחַת זיך אַרְיִינְצְּלוֹאָעָן, טַאָה מַעַר זַיְנָעָן עַס אַנְדָּרָע גּוֹלְנִים פָּזָן דֻּעְזּוּלְבָּעָר בְּאַנְדָּע. גַּעַפְּעָנָט די טהיר האבען זיך ערשות נַאֲכָדָם, זיַּיְה האבען דַּעַרְחָעָרָט עַטְלִיכָּע בְּעֵדָה קָאנְטָע שְׂטִימָעָן.

די קראטשמע אוֹן גּוּוֹעַן פּוֹל מִיט אַ גַּעַדְיכְּטָעָן רוויך, אַ שְׁרַעְקְּלִיכְּעָן גּוּרְוִיך פָּוֹן פַּעַדְעָר-סְמָאַלְגָּעָס אוֹן אַ גְּרוּסְעָן טַשְׁאָד פָּוֹן דַּעַם בְּאַנְדִּיט, וּוֹאָס האט זיך גַּעַפְּרַעְגָּעָלָט אוֹן דַּעַם קוּמיַעָן. מעַן האט גַּעַפְּעָנָט אלע טַהְרָעָן אוֹן פַּעַנְסְּטוּרָה, אַרְיִינְגְּעָלָאָהָט פְּרִישָׁע לְוֹפְּט. דַּעַם בְּאַנְדִּיט, וּוֹאָס אַיְזָה גַּעַד בְּלִיבָּעָן שְׁטַעְקָעָן אַיְנוֹס קוּמיַעָן, האט מעַן פָּוֹן דָּארְטָעָן אַרְיִינְגְּעָלָעָט אַ טַּוִּיטָעָן, אַ הַלְּבָב-אוּיסְפְּרָאַטְמָעָן. דַּעַם אַנְדָּרָעָן, וּוּלְכָעָר אַיְזָה גַּעַד לְעָגָעָן אוֹן דַּעַם פַּעַרְמָאַכָּעָן קָאַסְטָעָן, האט מעַן בְּעַשְׁלָאָסָעָן אַיְבְּרָצְׁוֹאָעָן דָּארְטָעָן נַאֲך אַוִּיך אַ גַּנְצָעָן מַעְתַּ-לְעָתָה, ער זָאָל וּוּוּרָעָן גּוֹט אַבְּגָעָשָׁוֹאָכָט אוֹן בַּיִת קָאנְעָן עַמִּיצָּעָן שְׁעַדְגָּעָן, אוּבָּיבָּרָה אַיְזָה זַיְנָעָן נַאֲך אַיְזָה גַּעַד פָּאַרְאָבָּאָק אַיְזָה גּוּקוּמָעָן צַו זַיְקָרָשְׁטָט אַיְזָה פִּיעָּר אַיְזָה צְוָאנְצִיג שְׁטוֹנוֹ-דַּעַן אַרְוֹם — אַזָּא שְׁטָאָרָקָעָן שְׁלָאַפְּטוּרָנָק האט דַּעַר רַוִּיבָּעָר אַיְהָם גַּעַעַד בְּעַן אַנְשְׁטָאָט שְׁנָאָפָּס. אַיְזָה זַיְעָרָה הַרְהָרָה האט דַּעַר גַּעַפְּוֹנָעָן אַסְּד זַיְלָבָּעָר, צִיהְרָנָגָג, טַיְעָרָעָלְכָּעָר אַנְדָּרָעָן אַגְּגָעָבָּעָוּעָט זַיְכָּעָן. אַיְפָּזָן צְוּיְיטָעָן פְּרִיה-הַמְּאַרְגָּעָן האט מעַן אוֹן דַּעַר גַּעַגְּנוּוֹאָרָט פָּוֹן פָּאַלְיִצְּיָאָנָטָעָן אוֹן זַעַלְנָעָר גַּעַפְּעָנָט דַּעַם קָאַסְטָעָן אוֹן אַרְיִינְגְּעָנוֹמָעָן דַּעַם אַיְסְגָּעָמָטָעָרָה טַעַן בְּאַנְדִּיט. ער האט קוּים גַּעַזְשִׁיפְּטָמָעָ, שְׁוּוּמְעַנְדִּיגָּא אַיְגָעָנָעָם שְׁמוֹזָה, נַאֲך לְאַנְגָּעָ אַוִּיסְפָּאַרְשָׁוּגָגָעָן האט מעַן אַיְהָם מִיט עַטְלִיכָּע זַיְנָעָן חֲבָרִים, וּוּלְכָעָר עַס אַיְזָה גּוּלוֹגָעָן צַו כָּאָפָּעָן, גַּעַקְנָטוּעוּוּת אַיְזָה פְּרָעָשִׂיקָט אַוִּיךְ קָאַטְאָרָגָע.

וּוְעַגָּעָן דַּעַר הַלְּדִישָׁעָר בְּרִיהְשָׁקִיטָה, וּוֹאָס עַס האבען אַיְזָה יְעַנְעָר שְׁרַעְקְּלִיכְּעָר נַאֲכָט בְּעוֹזְיוֹעָן די דִּיעַנְסְּטוּמִיד אַיְזָה בְּעוֹזְנוֹדָעָרָס טַאַמְאַרְקָעָ, האט מעַן נַאֲך אַלְאַנְגָּעָ צִיְּתָה גַּעַהְלָטָעָן אַיְזָה רַיְידָעָן. פְּרָאַפְּעִיסְאַנְגָּלָעָלְעָ רַוִּיבָּעָר-אַיְדָעָן פְּלָעָגָעָן וְדַרְטָעָפָּעָן אַיְיךְ אַיְזָה שְׁפָעָ טַעַדְיָגָעָר צִיְּתָה. אַיְזָה סּוֹפְּ-70-עַר יְאַהְרָעָן, צ. ב., האט מעַן אַיְזָה מִינְסָק גַּעַמְשָׁפֶט אַיְדִּישָׁע גּוֹלְנִים, וּוֹאָס האבען גַּעַטְיוּט עַטְלִיכָּע מַעְנָשָׁעָן. אַיְזָה דַּעַרְזּוּלְבָּעָר שְׁטָאָדָט אַיְזָה אַיְזָה יְאַהְרָעָן 1888 פְּרָאַגְּעָקָומָעָן אַ פְּרָאַצָּעָס וּוּגָעָן אַ בְּאַנְדָּע אַיְדָעָן, וּוֹאָס זַיְנָעָן בְּעַשְׁלָדִידָגָט גּוּוֹאָרָעָן אַיְזָה גַּעַנְצָעָר רִיהָ

רויבעריען; זיי פֿלְעָגָעַן בעפֿאַלְעַן אָוֶן דָּאַבְּירַעַן דָּאַרְפִּישׁעַ היּוֹעֵר אָוֶן
פֿרִיצִישׁעַ הוַיְפָעַן. די באַנדָע אַיז בעשְׂטָאנָגָעַן פֿוֹן אַ מאָז וּעְקָס אַידָעַן —
יְוָנָגָעָלִיט אָוֶן אַיְנָעָם אָז עַלְתְּעַרְעַעַן מְעַשְׁעַן. זיי זִינָגָעַן בעגָאנָגָעַן פֿיעַל
גְּרוֹיזָאמָעַ פֿערְבְּרָעְכָּבָנָס. אַיְנָמָאַל, בַּיַּם בעַרְאַבְּעַוּעַן אַ אִידִישׁ קְרָעַטְשָׁמָעַ,
הָאַבָּעַן זַיִדְעַר'הָרְגַּעַט אַ קלִין מִידָעַל: דָאַס קִינְד הָאַט זַיִדְעַכְאָפָט
פֿוֹן שְׁלָאָף אָוֶן אַ רְוִי גַּעֲתָהָאָן מִיטַּעַן נָאָמָעַן אַיְנָעָם פֿוֹן הוַיְזָגְזָוִינָד. דָעַר
נָאָמָעַן אַיְזָגָרָאַד גַּעֲוָעַן דָעַר אַיְגָעָנָר, וּוּ בַּיַּם אַיְנָעָם פֿוֹן די روּבָעַר,
הָאַט עַר גַּעֲמִינָט, אַז זַיִדְעַת אַיְהָם דָעַרְקָעָנָט, אָוֶן מְעַן הָאַט דָאַס קִינְד
אוּפָן אַטְגָּוּטִיט.

אַיְזָגָרָבָעַן פֿוֹן די אַכְצָגָעַר יְאַהְרָעַן הָאַט אַיְזָגָרָבָעַן וּוּאַלְנָגָעַר גּוֹבַע.
אַרְבָּיִיט אַ באַנדָע אַידָעַן, וּוּאַס פֿלְעָגָעַן דָּאַבְּעַוּעַן אַן טְוִיטָעַן. זִיעַר אַנְפַּיְהָרָעַר אַיְזָגָרָבָעַן מִילָעַר. די באַנדָע אַיְזָגָרָבָעַן גּוֹט אַרְגָּאָנוֹי
זִירָט אָוֶן זַיִדְעַת אַ צִיְיט מִיטַּעַן יְאַהְרָעַן גַּעֲהָלָטָעַן אַיְזָגָרָבָעַן דִּי דָאַרְטִינָגָעַ
פֿרִיצִים אָוֶן אוּיךְ די אִידִישׁ רַעַנְדָאָרָעַס. כְּדִי צַו בְּעוֹאַרְעָנָגָעַן זִיעַר לְעַזְעַז
בְּעַן אָוֶן גּוֹטָס, הָאַבָּעַן זַיִדְעַת גַּעֲמָוֹת פֿוֹן צִיְיט צַו צִיְיט צָהָלָעַן דִּי גּוֹלְנִים
אוּיסְקוּרִיפְ-גּוֹלְדָה. דָעַר אַיְנָמָאַהָנָעַר פֿוֹן די אַבְּצָאַלְוָנָגָעַן אַיְזָגָרָבָעַן
מִילָעַר. עַר פֿלְעָגָט פֿינְקְטָלִיךְ קְוֹמָעַן צְוֹפָאַהָרָעַן צַו זִינָעַ „קְלִיעַנְטָעַן“,
כְּדִי אַיְנָזְקוּאָסִירַעַן דָאַס גּוֹלְדָה. וּוּרְעַס הָאַט זַיִדְעַת אַבְּגָזָגָט צַו צָאַלְעַן,
דָעַר הָאַט גַּעֲקָאָנָט זִיְינָן זִיכָעַר, אַז מְעַן וּוּטָה אַיְהָם אַיְזָגָרָבָעַן בעפֿאַלְעַן,
סּוֹף כָּל סּוֹף אַיְזָגָרָבָעַן מִילָעַר מִיטַּעַן זִינָעַחַרְבָּרִים פֿערְשִׁיקָט גּוֹוֹאַרְעַן
אוּפָן קָאַטְאָרָגָעַ.

דער גזLN בויטרעד

מיר אידען זינען ניט קיין מלאכים, מיר זינען א פאלק, ווי אלע אנדערע פעלקער, מיט אלע מענשליכע איגענסאפטען, מעלות און חסרוןוט, און עס איז גאנץ נאטירליך, וואס צוישען אידען געפינען זיך אויך פערברעכער. מיר האבען קיין שם גראנד ניט זיך מיט דעם בעז זונדרס צו שעמען און צוליעב דעם אראבפאלאן בי זיך, בפרט איז די סטאטיסטיκ בעוויזות, איז דער פראצענט הארבע פערברעכער איז בי אידען א קלענערער, אידען בי אנדערע פעלקער. אבער פון דער לעז געבדע וועגן דער בעזונדרער אידישער מלדקייט, וויהארציגיט וואלט שווין לאנג געווין צייט אבצואגען זיך. די פולישע אלטע קראניקעס פון זיבצעהנטען און אכצעהנטען יאהרהונדערט דערצעהלהען וועגן אי-דשען ריבער און מערדער. בעשייבענדיג אין זיין פאעמץ, "ברידער-גולנים" א ריבער-באנדע, דערמאהנט דער בעריהמטער רוסישער פאגעט פושקין דערבי צוישען איהרע מיטגילדער אויך א „אידען מיט שווארצע קולדיעס“. דאס איז ניט בלוי א דיבטערישע פאנטאייע, נור אן אblkאנג פון דער אמת'ער ווירקליכקייט. ווארים אין דער ערשטער העלפט פון ניבצעהנטען יאהרהונדערט, ווען א גוריישר טיל פון רוסלאנד איז נאך געווען בעדקט מיט געדיכטע פינסטערע וועלדער, פלאגען זיך איז זיין בעהאלטען און פון דארטטען ארייסעהן אויך דער „ארבייט“, צוגלייך מיט גוים, אויך אידען-גולנים.

ווען אויך האב געליאענט וועגן דעם בעוואוסטען באנדית דילינדושער, וואס מיט איהם האט א צייט לאנג געקאנט גאנץ אמעריך, וואס טיזענדער פאלציאנטען האבען זיך נאך איהם געיאגט און איהם אליז ניט געקאנט כאפען, — אין מיר ניט-וילענדיג אroiיפן געדאנק אינער איז דישער גולך פון אמאליגע צייטען, וועלכער דערמאהנט מיט זיין דרייסט-קייט, גורייזמקיט און בריה/שאפט און דעם בעריהמטען אמעריקאנישען באנדית.

אט דער אידישער דילינדושער האט מיט א יאַהֲרָ אַכְצִיג צְרוּק א צייט לאנג „געארבייט“ אין מינסקער גובערנייע, אויך אין די שכביישע גענדען. ביז אויף היינטיגען טאג קאָן מען דארטטען הערעדן וועגן איהם און זינע שרעקליכע פערברעכען פערשידענע דערצעהלהונגען. אין מײַן גבורטס-שטאָרט, אין מינסק, האבען נאך מיט א יאַהֲרָ פערציג צוֹרֵק גע-

לעבות מענשען, וואס האבען אמאָל געוועהן אט דעם באַריַהמְתַען אִידיעַן גוֹלֵן. זיין פֿאַמְּילְיָעָן-גָּאָמָעָן אַיז גָּעוּוֹן חַיִּים פֶּן צָדְקָה, אַבָּעָד בעוֹאָסֶט אַיז עַד גָּעוּוֹן אָונְטָרָד דעם צָנוּגָמְעַנְשִׁישׁ, "בוּיטְרָעָה" (וְאָס נַעֲחַםְתָּזִיךְ, וְזִיךְ עַס וְזִיכְוֹתָאָיס, פָּוֹן דעם רְוִישָׁעָן וְאַרטָּט, "בוּינִי", אַדְעָר, "בוּיטְרָוָה"). אַיךְ גַּעֲדָעָנָךְ פָּוֹן מִינִיעָן יְוָגָנְדִּיאַהָרָעָן, וְעוֹן מַעַן הָאָט אַיז מִינְסָק גַּעֲוָאָלָט עַמְּצִיעָן כָּאָרָאָקְטָעָרְזִיְּרָעָן וְזַי אַרְשָׁע, אַמעַנְשָׁאָהָן אַהֲן אַהֲרָן, פְּלַעַגְתָּמָעָן אוֹרָה אַיָּהָם זָאָגָעָן: עַד אַיז אָזְעַטָּר, "בוּיטְרָעָה". אָפָּשָׁר גִּלְטָמָעָלָעָל בָּעָר אַוְיסְדוּרָק דָּאָרְטָעָן אַוְיךְ נַאֲדָר אַיצְטָן. גַּעַשְׁתָּאמָטָה אַהֲטָה דָּעָר רְוִיבָּר פָּוֹן אָז אַרְעַנְטְּלִיכְבָּר מִשְׁפָּחָה. וְאָסָה אַהֲטָה בְּעוֹאוֹגִיגָעָן צָו זִיין שְׂרָעָק לִיכְבָּר פְּרָאָפְּסִיעָה? מַעַן דָּעַרְצָעָהָלָט, אָז בְּשַׁעַת דעם פּוֹילִישָׁעָן אַוְיְשָׁטָאנָד אַיז יָאָהָר 1831 האָבָעָן פָּאַלְיָאָקָעָן דָּעָר/הָרָגָעָט זִינִיעָן עַלְתָּעָרָן אַדְעָר נַאֲדָר העַנְטָעָן קְרוּבִּים, אָז אָז כְּדִי זַיְדָה נַוקְםָ צָו זִיין אָז זִיין, אַיז עַד גַּעַוְאָרָעָן אַגְּוֹלָן. וְזַי בְּעוֹאָסֶט, זִין-עַנְגָּן אַיז יָעַנְגָּר צִיְּתָן וּוּירְקָלִיךְ בעַגְאַנְגָּעָן גַּעַוְאָס דָּעָן נִיטָּוּנִיגָּג גְּרוּזִיאָמְקִיטָּעָן גַּעַגְעָן אַיְדָעָן, אָז עַס אַיז מַעְגָּלִיךְ, אָז אַט דִּי עַרְקָלְעָרָוג אַיז טַאָקָעָ רִיכְטָה. אַבָּעָד שְׁפָעַטָּר פְּלַעַגְתָּ, "בוּיטְרָעָה" בעַפְּאָלָעָן, רַאֲכָבָעָוּן אָז טַוְיָעָטָן נִיט בְּלוֹיוֹן פָּאַלְיָאָקָעָן אָז קְרִיסְטָעָן בְּכָלְלָן, נָור אַיְדָעָן.

מען דערצעהלט, און דער/הרגעט האט ערד בי זינע רויבעריען
טליכע צעהנדיג מענשען, און וועדליג דער שרעקליכער גרויזאַמקייט,
וואס ער פלאגט דערבי אַריסטוייזען, קאָז מען דעכגענען, און ער איז
געוווען אַ גִּיסְטִיגּ קְרָאנְקָעָרּ מְעַנְשָׁן. ער האט ניט געשאנָעוּעָט אלטער לִיְתָן
און פֿרְוַעַן, עס זינען געוווען פֶּאֲלָעָן, וואו ער האט קלינען קינדער באָרְ
בָּאַרְיִשּׁ גַּעֲטִיטִיט פָּאָרְ צַיְעַרְעַט עַלְתְּעַרְן אַין דֵּי אָוְיָעָן — פְּרִיהָעָרּ צּוּבָרָאַכְעָן
דעַם קִינְד אָן אַיְוּוֹן אַדְעָרּ וְאַגְּדָעָד דַּעַם קָאָפּ אָנוֹן דַּעַרְאָגָד גַּעֲקוּלְעַט דֵּי
עלְתְּעַרְן. אָן אִינְטְּרַעְסָאנְטְּרָעּ שְׁטְרִיךְ: מען דערצעהלט, אָן זִינְעָן אַיִּ
דיישׁ קְרָבָנוֹתּ פְּלָעָגָטּ עַר, פָּאָרְן דָּעַר/הָרָגּ עַגְּנָעָן זַיִּ, גַּעֲבָעָן אַ גַּעֲוִיסְעָץּ צִיְּ
צַו זָאָגָעָן, וּדוֹיִּ). אַיךְ האָבּ גַּעַתְּרָטּ נָאָר אָן אַנְדָּעָרּ טַשְׁקָאָוּעּ מְעַשָּׁהּ:
איַנְמָאָל אָין „בּוֹיטְרָעּ“ אַנְגַּעַפְאַלְעָן אוּפִיךְ אַיְדִישָׁעּ דָוְרְכְפָאַדְעָרּ, בעַ-
דוּרְיבָּטּ אָנוֹ שָׂוִין גַּעֲלִיבָּעָן זִיךְ תּוֹטְעָן אַיִּהְמּ. גַּעַוְועָן אָינוֹ גַּרְאָד
צְוִישָׁעָן דָּאַשְׁהָשָׁנָה אָנוֹ יַמְכְפּוֹרּ. דָעַר אַונְגְּלִיקְלִיבָּרּ האָט זִיךְ בַּיִּהְמּ
גַּעֲבעַטְעָן רְחָמִים אָנוֹ מִיטּ טְרָעַהְרָעָן גַּעַטְעָנָהּ: נִיטּ שְׂוִינְזִישָׁעּ וּוּסְטוּ
הָרָגּ עַגְּנָעָן אַיְדָעָן אַיצְטָ, אַין עַשְׂרָתּ יִמְיָוֶתְּהָ, אַין דֵי טָעָן, וּוּן אַיִּ
דָעַן מוֹזָעָן תְּשׁוֹבָהּ תְּהָאָן, אָנוֹ וּוּן אַפְּלִילָן אַ פִּישָׁ אָין וּוּסָעָרּ צִיטָעָטָן?
דאָס האָט אוּפִיךְ דַעַם גַּזְלָן גַּעֲוִירָקְטּ, אָנוֹ ערְ האָט אַגְּבָעַלְאָוטּ דַעַם אַידָעָן.
וּוּי אַיךְ האָבּ שָׂוִין דָעַרְמָאַהָנְטּ, האָט אַונְזָעָרּ גַּזְלָן „גַּעַאֲרַבִּיטּ“ אַין
מִינְסָקָעָרּ גַּוְעַרְנוּעָ, דָעַרְהָוִיפְטּ אַין בָּאַרְיסָאָוּרָאָרָאָזָעָדּ אוּיְיעָזּ. ער פְּלָעָגָטּ בעַ-
פְּאַלְעָן פְּרִיצִישָׁן הַיְמָעָן, פְּוּעַרְשָׁעָן הַיְזָעָרּ אָנוֹ אַיְנְגַעְלָעָן מְעַשָּׁן אוּפִיךְ

די וועגן. חברים און מיטהעלפער האט ער געהאט נור בי גרעסערע אוונטערנעהמונגען, געוועהנליך אבער פלעגט ער אroiיסטראטערען איינער אלין. בעהאלטען האט ער זיך מייסטטענס און די וועלדר. ווען עס האט אייהם אויסגעפהעלט שפין, פלעגט ער קומען צו א דערבייאיגען פוייער אדער אידען, זאגען ווער ער איז און פאדרון ברויט און אנדערע עסען-ווארג. ער איבערגעשראַקענער מענטש האט איהם, נאָטירליך, געהגען אלץ, וואָס יגענער האט געפֿאַדערט, און איז איזוינע פאלען פלעגט „בּוּיטְרָע“ אוועקגעהן, ניט ריהרענדייג קיינעם. אַ צִיִּיט מֵיט יאהרען האט ער גע-האלטען איז איז אימה די גאנצע באַרְיסְַאּוּר געהגען און דעם אַרְמִינְגָּן ראיין. מען האט מורה געהאט צו לאָזען זיך איז וועג; די פאָסְט האט מען געפֿהָרֶט איז דער בעגְלִיטְוֹג פֿוֹן אַ שְׁטָאַרְקָעָן קָאָנוֹוָאַי, און איז דָּרְפִּישׁ געהגען האט יעדערעד געצייטערט פֿאָר זִין האָב און גוֹטָס. די אַדְמִינְיסְַטְרָאַצְיָע האט סְסָדְר געפֿהָרֶט אַ גַּעֲיָגָן נָאָך דָּעַם גּוֹלָן. מען האט אַרְיסְַעַשְׂקָט גְּרוּיסְַע מִילְּטָרְ-אַבְּטִילְוָגָעָן, וואָס האָבָעָן אַנְיָאוּסָם מִיט גאנצע מְחֻנָּתָּפּוּרִים גַּעַמְכָּט אַוְיכָּם „אַבְּלוֹוּס“, אַרְמוֹגָעָר לִינְגְּלָעְנְדִּיג פֿוֹן אַלְעָזְיָטְעָן דָּעַם וּאָלָד, וואָז מען האט אַהֲרָם בעמְרָקָט, און מען האט אַיהם דָּא אָוּמְעָטוּם גַּעַזְוָכָט. אַבעָר, פֿוֹנְקָט וּדְילְיָנְדוֹשָׁעָר, פְּלָעָגֶט אַוְיך „בּוּיטְרָע“, פֿערְלָאָרָעָן וּוּרָעָן, וּזִין אַזְנְבָּרָעָר. ער האט זִיך אַלְעָז מְאָל אַרְיסְַעַדְרָהָטָּה פֿוֹן דָּעַר פְּאַסְטָקָעָ; ער פְּלָעָגֶט זִיך אַוְיכָּ אַ גְּעוֹוִיסְַע צִיִּיט אַבְּטָרָאַגָּעָן אַז אַגְּנָדָעָר גַּעַזְוָנִיָּעָ, אַז אַז גַּכְּבָּעָן האט שָׁוִין דָּאָרָט גַּעַלְגָּוָגָעָן מִיט זִיןָעָם אַ שְׁרָעְקְלִיבָּעָן רֹויָב אַדְעָר מָאָרָד.

אנגנעריררט מיט דעם קאמַף געהגען רֹויָבָּר האט אַז יגען צִיִּיטָעָן אַז רֹסְלָאָנְדָּי הַוִּיפְטְּ-פְּעַרְוּזְאַלְטָוָגָ פֿוֹן דָּעַר פְּאַלְיִיטִישָׁעָר גַּעַהְיִים-פְּאַלְצִיָּי, די אַזְוִיְגָעְרָפָעָנָע „דְּרִיטָע אַבְּטִילְוָג“. ווען זִיך דָּעַרְוָאָסָט וּזְעָן „בּוּיטְרָעָס“ מְעַשְׁיָם, אַז פֿוֹן פְּעַטְעָרְבָּוָרָגָ קָאַמְּאָנְדָּרָט גַּעַוְאָרָעָן קִין מִינְסָק אַ שְׁאַנְדָּאַרְמָסְקָעָר אַפְּיָצָר מִיט אַ סְפָּעַצְיָעָלָעָן אַוְיפְּטָרָאָג — אַנְזָן וּזְעָנְדָעָן אַלְעָז מְעַגְּלִיכָּע מִיטְלָעָן, כְּדִי אַיהם צַו קָרְיָגָעָן אַלְעָבְּדִיגָעָן אַדְעָר אַ טְוִיטָעָן. מען האט בעשטיימַט אַ גְּעוֹוִיסְַע גַּעַלְדְּ-בְּעַלְוִינְגָ פֿאָר פֿערְ-הַאלְעָגָן, אַז „אַבְּלוֹוּס“. די „אַבְּלוֹוּס“ אַז גַּעַיְגָעָן נָאָך אַיהם האָבָעָן זִיך פְּעַרְמָעָהָרָט אַז זִיןָעָן געפֿהָרֶט גַּעַוְאָרָעָן מִיט גְּרוּיסָן עַנְגָּרָעָן. דָּאָס פְּעַרְמָעָהָרָט אַז זִיןָעָן געפֿהָרֶט גַּעַוְאָרָעָן מִיט גְּרוּיסָן עַנְגָּרָעָן. אלְעָז האט אַבעָר וּזְעָנִיגָּ גַּעַהְאָלְפָעָן. יַעֲדָעָס מְאָל, ווען עס האט זִיך גַּעַדְבָּט, אַז אַטְ-אָט וּזְעָט מען „בּוּיטְרָעָן“ עַנְדְּלִיךְ פְּאַקָּעָן, פְּלָעָגֶט ער פֿערְ-שְׁוִינְדָּעָן, דָּעְרָנָאָך אַרְיסְַעַדְרָהָטָּה אַז אַוְיכָּמִיט עַגְּרִיצְיָוָא אַז אַוְיכָּמִיט פְּיָעָרָם האָבָעָן גַּעַהְאָלְעָגָן, אַז ער האט אַזְעִים רֹויָב. די פֿינְסְטָעָרָע פְּיָעָרָם האָבָעָן גַּעַהְאָלְעָגָן, אַז אַדְעָר עַפְּסִים אַז אַבְּשְׁפְּרָעָכְבָּנִישׁ, וואָס מְאָכָט צְוָנִישָׁט אַלְעָז „אַבְּלוֹוּס“ געהגען אַיהם. אַזְיִיט, ווען עס אַז גַּעַוְאָרָעָן מִיט אַיהם שְׁטִיל, האט מען גַּעַ-

מיינט, איז ער איזו דערשאַסען געווארען ביי אַ געיגַ נאָך איהם. אַבער אין גיכען האַט ער דורך אַ נײַעַמְ מַאַרְד וּמִידְעָר וּמִעְגָּן זֶיך גַּעֲגַבָּעַן צֹו וויסען עריגַץ אַין גַּרְאַדְנָעַר גַּובְּרַנְיַע.

אַזְוֵי אַיז פָּאָרָאַיְבָּר אַ רִיאַה מִיט יַאֲהָרָעַן, בֵּין פּוּיְעָרִים האַבעַן אַיהם עַנְדְּלִיךְ גַּעֲכָאָפְּט אַין אַ וּזְאָלָד, נַעֲבָעַן דָּעַם שְׁטַעַדְטָעַל לְאַהֲוִיסְקָן. מַעַן דָּעַרְ צְעַהְלָטָן, אַז דָּעַם אַרטָּמָ, וּאוֹאָ ערְ פְּלַעְגַּת זֶיךְ דָּא בְּעַהְאַלְטָעַן, האַט אַרְוִיסְ-גַּעֲגַבָּעַן אַיְבָּעַ אַ גַּוְועַ, מִיט וּוּלְכָעַר ערְ האַט גַּעֲפְּרָהָרָט אַ לְעַבְּעָ. דָּאָס אַיז אוּיךְ אַ שְׁטְרִיךְ, וּואָס דָּעַרְמָאַהָגָט אַן דָּעַרְ גַּעֲשִׁיכְטָעַ מִיט דִּילְגְּדוּשָׁעָרָן. מַעַן האַט „בּוּיטְרָעַן“ גַּעֲשִׁמְידָט דִּי הַעַנְד אַזְוֵן פִּס אַיז קִיטְעַן אַזְוֵן אַיהם גַּעֲרָאָכְטָ קִיְּינָן בְּאַרְיִיסָּאָוָן טְרוּמָעָ אַריִין. סָאַלְדָּאַטָּעַן האַבעַן אַיהם דָּא טָאגְ אַזְוֵן בָּאָכְטָ בְּעַוְאָכְטָ אַין דָּעַרְ קָאָמָעָ, וּאוֹאָ ערְ אַיז גַּעֲוָעָסְעַן אַ צּוּגָּעָ שְׁמִידְטָעָר צֹו דָּעַרְ וּוֹאנְדָן. בְּאַלְדָּה האַט זֶיךְ אַנְגָּעָהָבוּעָן דִּי אַוִּיסְפָּאָרְשָׁוָגָן. „בּוּיטְרָעַן“ האַט פְּרַעַשְׁתָּאַנְעָן, אַזְוֵן אַיז אַפְּרַעַפְּלָאַגְּנָטָעָר ; האַט ערְ זֶיךְ גַּעֲמִיהָט צֹו דָּעַרְוּיְיטָעָן דָּעַם בְּיטְעָרָעַן סּוֹחַ. ערְ האַט פְּרַעַפְּלָאַגְּנָטָעָר דִּי אַוִּיסְפָּאָרְשָׁוָגָן, אַוִּיסְטָאָכְטָעָנְדִיגָּ אַוִּיךְ זֶיךְ אַלְצָן נִיעַ אַזְוֵן בְּעַשְׁלִידִיָּ גַּעֲגָעָן וּוֹעָגָעָן פְּעַרְבְּרָעָכָעָן, וּואָס ערְ אַיז בְּעַגְּאָגָעָן כְּלִוְרָשָׁט אַין פְּרָעָרְ שִׁידְעָנָעָ וּוֹיִיטָעָ גַּעֲגָעָנָדָעָן. מַעַן האַט אַיהם גַּעֲמוֹת אַהֲרָעָן פִּירָהָרָעָן, כְּדִי דָּאַרְטָעָן צֹו מַאְכָעָן אַוִּיךְ אַרטָּ אַונְטוּרְוּכָוָגָעָן. מַעַלְגִּילִיךְ, אַזְוֵן האַט אוּיךְ גַּעֲהָאָפְּט, אַזְוֵן דָּעַם אַרְיִיבְּרָפְּהָרָעָן אַיהם פָּזָן אַין טְרוּמָעָ אַזְוֵן אַזְוֵן אַנְטְּלוּיפָעָן.

אַנדְעָרָעָר וּוֹעַט זֶיךְ אַיהם וּוֹיְסָ אַיז אַינְגָּבָעַן צֹו אַנְטְּלוּיפָעָן. דִּי אַוִּיסְפָּאָרְשָׁוָגָן האַט זֶיךְ אַלְאָ, שְׁטָאָרָק פְּעַרְצְּוִיגָּעָן, אַזְוֵן עַרְשָׁט אַין אַ פָּאָרְ יַאֲהָרָ אַרְוָם אַיז זֶיךְ פְּעַרְעָנְדִיגָּ פָּזָן דָּעַם גַּעֲגָעָנָדָעָן. דָּעַרְ רִיסְטָטָרָ פָּזָן זַיְנָעָ פְּעַרְבְּרָעָכָעָן, אַיְינָס שְׁרַעַקְלִיכְעָרָ פָּזָן דָּעַם אַנְדְּגִילִיטִיגָּ זַעְהָרָ אַלְאָגָעָר. אַין אַזְוְלָכָעָ ערְנְסָטָעָ פָּאָלָעָן האַט דָּאָס עַנְדְּגִילִיטִיגָּ זַעְהָרָ אַין רְוָסָלָאָנָדָ אַנְגָּהָהָרָט דָּעַם קְרִיעָגָס-גַּעֲרִיכָּתָן. אַוִּיךְ צֹו מַשְׁפְּטָן „בּוּיטְרָעַן“ אַיְזָן מִינְסָק בְּעַשְׁתִּימָט גַּעֲוָאָרָעָן אַזְוֵן קְאַמִּיסִּעָן, וּואָס אַיְזָן בְּעַשְׁתָּאָגָעָן פָּזָן אַפְּצִידָרָעָן. בְּעַת דָּעַם פְּרַאַצְעָס האַט דָּעַרְ גַּוְילָן זֶיךְ אַוִּיפָּגְּעָפְּהָרָט דָּרִיסְטָ אַזְוֵן אַבְּגָעָלָאָכָטָ פָּזָן דִּי רִיכְטָעָר. אַיְזָן יְעַנְעָ וּוֹיִיטָעָ צִיְּתָעָן האַט מַעַן נִיט גַּעֲוָאָסָטָ פָּזָן אַזְוְיָנָעָ המְצָאָות, וּוֹיְסָ דָּעַרְ עַלְקְטְּרִישָׁעָר שְׁטוּהָלָ. דָּאָס קְרִיעָגָס-גַּעֲרִיכָּתָן „בּוּיטְרָעַן“ פְּשָׁוֹט פְּעַרְמָשְׁפָטָ צֹו 5000 שְׁמֵיָּן מִיט „שְׁפִיצְרוֹטָעָן“. פָּזָן אַלְעָ פְּעַרְשִׁידָעָן מִינְסָם לִיְבָּסָטרָאָף, וּואָס מַעַן האַט דָּאָזָן אַנְגָּעָוּוֹעָנְדָט, זַיְנָעָן „שְׁפִיצְרוֹטָעָן“ גַּעֲוָעָן דָּעַרְ שְׁרַעַקְלִיכְסָטָעָר. אַפְּיָלוּ צְוִיִּידְרִיךְ טַוִּיטְ-אָוָרְטִילָ, וּואָס האַט גַּעֲזִיאָלָט עָרָ פִּילָט וּוֹרָעָן אַוִּיךְ אַפְּרַמְּאָסְקִירָטָעָר טַוִּיטְ-אָוָרְטִילָ, וּואָס האַט גַּעֲזִיאָלָט עָרָ רְוִיטָעָן אַיזָּן פָּאָרְגְּ�עָלְקָומָעָן אַיזָּן : מַעַן פְּלַעְגָּט אַוִּיסְשָׁטָעָלָעָן סָאַלְדָּאַטָּעָן,

געועהנלייך פינט הונדרט מאן, אין צוויי ריהען אינטקעגען די אנדערע, ווי א מין אליע. יעדער סאלדאט האט געהאלטען אין האנד א "שפיטרוטען" — א לאגגען און בוינגען צויג, וואס האט געהאט אין דער בריט א גאנצען ווערשאך. דעם פערברעכער האט מען אויסגעטהאָן א נאקטען און צוגעבונגען צו יעדער האנד א ביכם; צוויי אונטער- אפיכירען האבען איהם פאר די ביכסען געפיהרט פאמעליך, טרייט בי טרייט איבער דער שרעקליכער "אליע", און ביימ פארביביגעהן האט יעדער סאלדאט איהם געגעבען א האסטיגען קלאָפּ מיט דעם "שפיטרוטען" איבערן רוקען. טויווענד שמייז האט בעטימט — צוויי מאל דורךגעפהרט ווערען דורך די ביידע שוורות סאלזטען; צווייטויווענד — פיער מאל, א. און, וו. שווין נאך די ערשות הונדרט שמייז האט זיך דער געפיניגטער בעגאָן סען מיט בלוט. ביי דער בעשטראָפּונג איין שטענדיג געווען א דקטאָר. ווען דער פערברעכער פלאָנט פערילען די כהות, האט דער דקטאָר איהם אונטערוזוכט און בעשטייט, וויפיעל שמייז ער קאָנו נאך דאס מאל בעקומען. ביי א גאָר גרויסער צהאל "שפיטרוטען" האט מען די בע- שטראָפּונג געועהנלייך געטילט אויף צוויי פֿאַרץ'יעס און געגעבען צוויי. שען זיין דעם פערברעכער עטליכע זאָכּען אפרה, ער זאל קומען צו זיך. ווי דאס גזועץ האט דאן געפֿאָדרט, און דער אָוּרטיל וועגען "ボイテֶרְעֵן" אָזּוּקְעֵן קִין פֿעַטְרָבּוֹרְגָּן אָנוֹ דָּאָרְטָעָן בעשטעטיגט געוויאָרָן דָּרָךְ דעם מיליטערישען הייפֿט-עֲרִיכָּת, און באָלְדָּבָּעָן אֵין עַרְפְּלִיט גַּעַזְוָן דִּי שְׁרַעְקְלִיבָּעָן בעשטראָפּונג. פֿאָרְגְּעָקוּמָעָן אֵין זַי אֵין מִינְסָק, הַיְנְטָעָרָן שְׁטָאָדָט, אוֹףּ אַגְּרִיסְעָן פְּלָאָזְ, וְאוֹ אַס פְּלָעָגָעָן גַּעַוְועַהנְלִיךְ דורךגעפהרט ווערען אָזּוּלְכָּעָן עַקְוּזְצִיעָס. טויווענדער מענשען האבען זַי אַלְאָגְגָעָה אַהֲן פָּוּן שְׁטָאָדָט. אָפִילּוּ פֿוּירְרִים פָּוּן דָּעַרְבִּיאִיגָע דָּרָרְ פָּעָר זַיְנָעָן גַּעַקְוּמָעָן זַעַהַן, וְוי מַעַן פֿיְנִינְגָט יְעַנְעָם גּוֹלָן, וְואָס האט זַי אָזְוִי לְאָגְגָעָה אַהֲן שְׁרָעָקְלִיבָּעָן. מַיְתָּא אַיְהָרּ פֿעַרְצִיגְגָּזְ צְוִירִיקְ האָבָעָן זַי אֵין מִינְסָק נַאֲךְ גַּעַפְנוּן מַעַנְשָׁעָן, וְואָס האָבָעָן דָּעַרְצָעָהָלָט וועגען "ボイטֶרְעֵס" בעשטראָפּונג, ביי וועלכּעָר זַי זַיְנָעָן גַּעַוְועָן. עַס האט נַאֲךְ דָּאָרְטָעָן גַּעַלְעָבָט דָּרָרְ אַלְטָעָר דָּרְ. פָּאָכְטָ, וְואָס האט דָּעַרְבִּי עַרְפְּלִיט דִּי פְּלִיכְטָעָן פָּוּן אַדְקְטָאָר. ער האט מִיר אַיְבְּרָעָגְעָבָעָן דִּי אַיְנְצָלְהִיטָּעָן פָּוּן דָּרָרְ שְׁרַעְקְלִיבָּעָן עַקְוּזְצִיעָס. דָּרָרְ פֿעַרְבְּרָעָכָּר האט זַי גַּעַהְאָלָטָעָן פְּרָעָךְ, גַּעַזְיְדָעָלָט דִּי בעאָמָטָע אָנוֹ פָּוּן זַי חַזְקָה גַּעַמְכָּט. צָום עַרְשְׂטִירִיְתָּאָן האט ער בעקומען דָּרְיָי טויווענד קלעָפּ. לְוִית דָּרְ. פָּאָכְטָס בעשְׂרִיְתָּאָן, אֵין "בּוֹיטְרֵעַ" גַּעַוְועָן אַמְעָנָשָׁ פָּוּן מִיטְעָלָעָן וְואָסָס, ער האט פֿעַרְ מאָגָט אָנוֹ אַוִּיסְעָרָאַרְדָּעָנְטָלִיבָּעָן קְרָאָפּט אָנוֹ אַוְגַּעַוְועַהנְלִיךְ שְׁטָאָרָקָע גַּעַדְרָ ווען. גַּעַשְׁפָּאָנָט אַיבָּעָר דָּרְ שְׁוִידְעָרְלִיבָּעָר "אליע" האט ער, אַ צּוּבָּלוּ טִיגְטָעָר אָנוֹ צּוֹקָאַלְעַטְשָׁעָטָעָר, מַוְתָּהִיגָּ אָנוֹ פֿעַסְטָ, מַעַן האט פָּוּן אַיהם קִין

איין וועה-געשרי ניט געהערט. ענדליך, איז ער געליבען אהן כחות און איו אנדער געפאלען. דער דאקטאָר האט איהם אונטערזוכט און געפר גען, איז מען קאָן פֿאַרטזעצען די בעשטראָפּונג. מען האט „בּוּיטְרָעִין“ אנדער געלעגט אויף אַ „טאַטְשָׁקָעַ“, צוגעבונדען צו איהר און וויטער געפּהרט צוישען די ביידע שורות סָלְדָאָטָעַן. און אַפְּילָו אַיצְטָהָט ער ניט אַרוֹסְגָּעָלָאָזֶט קִין איין גַּעַשְׂרִי. פּוֹן דָּעַם שְׁרָעְקְלִיבָּעַן וּוּהְתָּאָגַּ, האט ער נור כסדר גַּעֲרִיוֹשָׁעַט דָּאַס בְּרַעְטָעַל, וּוָס אַז אַיסְגָּעָקוּמָעַן גַּעַגְעַן זִין מויל; ער האט עס פְּעַרְוָאנְדָּלָט אַין שְׁטוּבַּ.

נאָכְדָּעַם ווֵי „בּוּיטְרָעִין“ אַיז אַיסְגָּעָטוֹנָעַן די ערְשָׁטָעַ דָּרִי טְוִיזְעַנדַּ שְׁמַיְץ, האט מען איהם גענומען אַין שְׁפְּטָאָל, ווֵי עס אַיז פֿערְהַיִלְּטַ דִּ שְׁוַיְּדָרְלִיכָּעַ וּוּאַנְדָּעַן, אַן אַן אַ מאָנָגָט אַרְוּם אַיז פֿאַרגְּעָקוּמוּנָעַן דָּעַר צְוַיִּי טָעַר אַקְטָפּוֹן דָּעַר עַקְוּקְוּצִיגַּ. ער האט בעקומוּנָעַן די אַיבְּרִיגְּגַּ צְוַיִּי טְוִיזְעַנדַּ „שְׁפִּיצְרָטוּנָסַּ“. דָּאַס מָאַל אַיז ער גַּעַוּעַן פֿיעַל שְׁוָאָכָּעַר, אַן מען האט איהם באָלְדַּ גַּעַמּוֹזָט אַנדְעָרְלִיכָּעַן אויף אַ „טאַטְשָׁקָעַ“. אַבָּעַר אויף אַיצְטָהָט האט מען פּוֹן איהם ניט געהערט קִין גַּעַשְׂרִי. ביַי דָּעַר צְוַיִּי טָעַר בעשטראָפּונג אַיז זִין קָרְפָּעַר פְּעַרְוָאנְדָּלָט גַּעַוְאָרָעַן אַין בלוטיגַּעַ קָאָשָׁעַ, אַין ווּלְכָעָר עַס אַיז קוּיָּים גַּעַוּעַן צוֹ מְעֻרְקָעַן אַ צִּיכְּכָּעַן פּוֹן לְעַבְעַן. דָּאַךְ האט ביַי „בּוּיטְרָעִין“ נָאָךְ גַּעַלְעַגְּטַכָּה צְוַיִּעַן, מען זָאָל איהם בעגראָבעַן אויף אַזְדִּישָׁעַן בִּיתְהַעַלְמָן. אַן ווּעַן מען האט איהם אויף אַ וְאָגָעַן אַבְּגָעְפִּיהָרט צְרוּיקָן טְוָרְמָעַן, האט ער אַונְטְּעָרוּוֹגָס אַיסְגָּעַדְּ הוַיְכָּט זִין זִינְדִּיגַּעַ נְשָׁמָה.

אַיז ער צִּיטָּט, ווּעַן „בּוּיטְרָעִין“ אַיז בשעת ער אַיסְפְּאָרְשָׁוֹנָגַּ גַּזְוַעַדְּ סְעַן אַן ער באָרִיסָאָוּעָר טְוָרְמָעַ, אַיז פֿאַרגְּעָקוּמוּנָעַן אַ רְיָהְרָנְדָּעַר עַפְּרִ זָאָר, ווּגְעַעַן ווּלְכָעָן עַס האט מִיר דָּעְרַצְעַהָלָט ער בעוֹאָסְטָעַ אַידִּישָׁעַר בִּיבְּלִיאָגְּרָאָפָּ שְׁמוֹאָל ווּינְגָעַר (וּלְכָעָר אַיז אלְיָזָר גַּעַוְעַן אַ באָרִיסָאָוּעָר). „בּוּיטְרָעִין“ האט דָוְרָנָךְ דָעַם פֿרָאָקְרָאָר גַּעַבְעַטָּעַן דָעַם באָרִיסָאָוּעָר רְבָּ, ער זָאָל צְוַיִּים קְוּמָעַן אַין טְוָרְמָעַ. יְעַנְגָּרְהָרָה אַיז ער גַּעַוְאָלָט זְהָהָן אַיז האט זִין בְּקָשָׁה נִיט עַרְפְּלִיטָט. דָעְרָנָאָךְ אַבָּעַר, ווּעַן „בּוּיטְרָעִין“ אַיז שְׁוִין נִיט גַּעַוְוָעַן בַּיִּם לְעַבְעַן, האט ער רְבָּ פְּעַרְשָׁטָאָנָעַן, וּוָס פָּאָר אַגְּרִיסְעַעַד ווּעַן אַיז גַּעַלְעַגְּטַעַד ער אַיז גַּעַגְעַן בְּעַגְּאָנְגָּעַן. אַמְּתָה, „בּוּיטְרָעִין“ אַיז גַּעַגְעַן אַ שְׁרָעְקְלִיבָּעַר פֿערְבְּרָעְכָּעָר, אַבָּעַר דָאָךְ — אַ אַיד. אַפְּשָׁר האט ער אַיהם, דָעַם רְבָּ, צְוַיִּיךְ גַּעַרְפָּעַן, ווּיְלִיל ער האט חָרְתָה גַּעַהָאָט אויף זִינְבָּעַד מָוְרָאָדִיגַּעַד זִינְדָּאָן גַּעַוְאָלָט תְּשִׁוְבָה טְהָאָן? אַפְּשָׁר האט ער גַּעַוְאָלָט מִיטָּאַיהם „וּדוּי“ זִאנְגָּעַן? אַן בְּכָלְלָ, ווֵי וּוּאָרְפָּטָט מעַן עַס אַבָּדִי בְּקָשָׁה פּוֹן אַ מְעַנְשָׁעַן, וּוָס גַּעַת צָוִיטָ, ווֵי קָאָן מעַן אַיהם אַבְּזָאָגָעַן אַין טְרִיאִיסְט אַן בְּעַרְהַיְגָוָגָן! וּוָס ווּיטָעָר, האט דָאַס גַּעַוְיִסְעַן דָעַם באָרִי-

טאווער רב אלע מעהר געפיניגט, און ענדליך אייז ער אריינגעפאלען אין מעלאנגאליע.

„בויטראָעס“ בקשה, מען זאל איהם בריגונען צו קבר ישראל, אייז ערפילט געוזארען נור טילוינוין. מינסקער חברה-קידושא האט ניט גע-פונען פאָר מעגליך צו געבען איהם און ארט אויפֿן בִּיתְעוֹלָמִין גופאָ, און מען האט איהם בעגראָבען אויף יונער זיטט פַּאֲרָקָעַן. דא איז געוען אַ קּוֹפֶּעֶר, בעוואָקסען מיט גראָן, אהן אַ מצבָּה. אלע האבען געוואָסט, אַז דאַ לַּיְעַגְּעַן „בויטראָעס“ ביינער. און קוּמְעַנְדִּיג אַחֲרָה, האבען קִינְדָּעַר גַּהְעַלְתָּעַן פאָר זַיִעַר חֻבְּ צַו בְּעַשְׁפִּיְעַן אַזְּ פַּעֲדָאָמְרִינְגָעַן דַּעַם קִבְּרַן פָּוֹן דַּעַם גּוֹלְן, מִתְּזַוְּעַמְגַּן נָאָמַן דֵּי מַוְתָּעָרָס פְּלַעַגְעַן זַיִ אַפְּטַ שְׁרַקְעַן(*).

אט דאס איז דֵּי גַּעֲשִׁיכְטָע פָּוֹן דַּעַם בְּעַרְיָה-מְתָעָן אִידִישָׁן גּוֹלְן, וּוּגְעַן וּוּלְכָעַן אַיהֲרָ קָעַנְטָן נָאָך אַיצְטָן אַיִן לִיטָּעָה הָרָעָן אַלְעָרְלִיָּה לְעַגְּנְדָּעָס. אַיִן דֵּי מִיסְטָע עַרְצָעַה-לְוָגְעַן וּוּגְעַן „בוּיטְרָעָן“ שְׁטוּיסְטָ אַיהֲרָ זַיִ אַז אָוִיפּ וּוּלְטָעַנְעָ פְּסִיכְיָשָׁע קָאנְטָרָאָסְטָעָן: גַּרְעַנְצְּלָאוּז גַּרוּזְאָמְקִיָּת אַז אַזְּוּגְלִיךְ דָּס „פִּינְטָעַלְעָ אַידָּ“, וּוָסְ דַּעַר שְׁרַעְקְלִיכְעָר פְּעַרְבְּרָעְכָּרָה האט אַהֲן שָׁוָם צְוַיְיִפְּעָל פְּעַרְמָאָגָט; בְּלוֹט-פְּעַרְגִּיסְוָן אַזְּ דַעַר שְׁרַעְקָ פָּאָר „עַשְׂרָתִיְיִמְיִיחְשָׁוָה“; דֵּי בְּקָשָׁה, מען זאל איהם מַקְבָּר זַיִן צְוַיְיִשְׁעָן אַיְדָעָן, — זַיִ אַזְּוִי קָאנְגָעַן אַזְּוּלְכָעָ פְּעַרְשִׁידָעָן גַּעֲפִיהָלָעָן הוּזְיָעָן אַיִן אַיִן נְשָׁמָה? פָּאָר מְעַנְשָׁעָן, וּוָסְ אַינְטָעַרְעָסְרָעָן זַיִ מִט דַעַר פְּסִיכְלָאָגְיָעָ פָּוֹן פְּעַרְבְּרָעְכָּר, אַזְּ דָס קִיְּזָן נִיעָסָן נִיט. זַיִ וּוּוּיְסָעָן, דָס אַזְּוּלְכָעָ קָאנְטָרָאָסְטָעָן טְרָעָפָעָן זַיִ גָּאנְץ אַפְּטָן. אַיִן מִינְסָק אַיִן מִט אַיִהָרָ פּוֹפָּי צִיְּגָ צְוִירִיק פְּאַרְגָּעָקְוָמָן אַ פְּרָאָצָעָס וּוּגְעַן אַ בָּאנְדָע אַיְדָעָן, וּוָסְ פְּלַעַגְעַן זַיִ פְּעַרְנָעָה-הָמָעָן מִטְּ רַוְּבָּרִיְיָה. צְוַיְיִשְׁעָן דֵּי מִיטְגְּלִילְיְדָעָר פָּוֹן דַעַר בָּאנְדָע אַזְּ גַּעַוּעָן, אַיִגְעָר אַזְּ עַלְטָעָרָר אַיִד מִט אַ גַּרְאָהָרָ בָּאָרְד; נָאָך זַיִן גָּאנְצָעָן אָוִסְזָעָהָן האט עַר מְעָהָר דְּעַרְמָאָהָן אַזְּ אַ רְבָּ, כָּלִי קְוֹדֶשׁ, אַיִדְעָר אַזְּ בָּאנְדִּיטִי. בַּיִּ דַעַר פְּרָאָצָעָס האט זַיִ אַרְוִיסְגָּשְׁטָעָלָט, אַזְּ פָּאָרְזִי אַרְוִיסְגָּהָן מִט זַיִנְעָן חֲבִיטִים בַּיִּנְאָכָט אָוִיפּ דַעַר „אַרְבִּיטִי“, פְּלַעַגְטָ דַעַר אַלְטָעָר רַוְּבָּרִיְיָה קִינְמָאָל נִיט פְּעַרְגָּעָסָעָן אַבְּדָאָנוֹנָעָן „מְעַרְבִּי“. וּוָעָר קָאָן בְּעַנְהָמָעָן דֵּי פִּינְטָעָרָט טִיְּפָעָנִישָׁעָן פָּוֹן דַעַר מַעְנָשְׁלִיכְעָר נְשָׁמָה, בְּפֶרֶט וּזְעַן זַיִ פָּאָלָט אַרְיִין אַזְּ אַבְּגָרָנְדִּ פָּוֹן פְּעַרְבְּרָעְכָּעָן!

(*) דֵּי שְׁפָאָכָנְדָע טַעַמָּע „גּוֹלְן בְּוּיטְרָע“ האט מְ. קּוֹלְבָּאָק בעַרְבִּיְיָת אַיִן דְּרָאָמָטִישָׁר פָּאָרָם, אָוְנְטָרָעָן נָאָמָעָן „דַעַר גּוֹלְן בְּוּיטְרָע“. דֵּי פְּיעַסְעָ וּוּרְעַט אַוְיְגָעָפִיְהָרָת אַיִן מַאֲסְקוּנִיר אִידִישָׁן מַלְכָּה-טַעַמְשָׁר (זַעַה נָאָטִיזָן אַיִן „מְאָרְגָּעָן-פִּיְיִוְהִיּוּת“, פָּוֹן 20-טָעָן נָאָוְמְבָעָה, 1936).

בִּיאַלְאָגָעָן

ביילאנע נומֶן 1

(צום ארטיקעל: דוד לוריא אין שליטעלבורגער פעםטונג)

מיר דרוקען לא פון א מאנטקרייפט, וואס געפינט זיך בי אונז, א העבר ריעאישען שיר "דברי נרגן", וואס קעהר זיך אונ צו ד. לורייס ארעסט און בעפרייאונג. דער פערפאסער, מ ש ה ב ע ר ל י ז (געובייען אין שאלאוו 1817, געשטאָרבּען אין פֿאָטְעַרְבּוֹרְג (1888), איז געווען א בעוואָסטער משכילד, שריפטשטלעָר אין העבריאַיש און רוסיש, אַן אַנְגַּעַזְהַנְּעָר גַּעֲזַעַלְשַׁאַפְּטָלִי כער תהווער. דעם מאנטקרייפט האבען מיר אַין יאָהָר 1909 בעקומען פון יוסף בריל ("אַזְבּ מִינְסָק").

דעם שיר האט מ. בערלון אַנְגַּעַזְהַנְּעָר אַונְטַעַר דעם פרישען אַינְדרּוֹק פון דעם עפִיזָאָד, וואס אַין פֿאָרְגַּעַזְמָעָן מִיטּ ד. לורייס, אַן דעריבּער עַנְתַּחְאַלְט זִין "דברי נרגן" אַינְטַעַרְסַאָּגְטַּע שְׂטוּרִיכְעַן, וועלכּע בְּלֵוִיכְטַעַן אַינְיגּוּז וַיְתַעַן פון דער געשעהַנִּיש. דער סטיל אַן טָאָן פָּוּנִים שִׁיר אַין זַהָּר בָּאַרְקַטְעַן רִיסְטִישָׁן פָּאָר דעם מלִיצָה/דִּיגְעָן שְׂטִיגְעָר פָּוּן אַונְזַעַרְעָט פָּאַרְצִיְּטִיגָּע שְׂרִיבּעָרְטַּעְמָעָן משכילדים.

דָּבְּרֵי נֶרֶגֶן

ובו

המשה שוראים מהוברים

מאתי

משה בהרב ברלין

שקלאב

כִּי שְׁבַּע יְפֻול צְדִיק וְקָם וּרְשָׁעִים יְכַשֵּׁלוּ בְּרָעָה
(משלוי כ"ד ט"ו).

מִכְתָּב

צבי תפארת, גפן אדרת, עבות צמות, חוטר נעים, מגוז ישרים, מל' תפארת, צץ ופרת, אור זהת, הנביר הנעלח, נודע בשעריהם, מו"ה יהודא ידל לורייא.

אדוני! שמעו הטוב — כאוכבות חדשין, יין רקח מלאים, עת יתפלנו

נגורים, או אzo! ריחם הטעוב, יעליה הררים, ירד בקשות, ימתיק ארוי הלבנון וברושים הברמל, וישק מתנוגתו דשא השדה, וחציר גנות, כן, שמן תורק שלו היקר!... הולך למרחפי אرض בין שרים ופרטמים, גם בעינוי אנשים עברci, לטוב לך, ותחת צאליך המדע מוקם תחנותו. — ואף כל עם הארץ, ורוזני התלמידים יששו לשמע בנו היקר... אשר לו זאת בחשמע דבר המלך ודרתו, ובחלקת בנו למשפט — מהחרה לכותינו מתונה! ורמעות עשויקם דפפה עינינו מבוי הפוגה, כל לך אנוsha! כל פנים פארור קביצה; עד — אשר כמייכל מים קרims מצור חלמייש, להליך צמא בארץ ציה, באתנו הבשורה: תרישן גרם: מבייאת בנו שלום! — צדיק הוא בריבון, או אzo, קרבוי חרדי לכותינו ששון וניל מלואו, כל פנים חרוח! — אף אני: בתוך הכאים: יצאתי לקרהתו, לשחר פניו בשלום, קשบทי ואשמה בשמעי ממנו אמריו נועם, מפלאות תמים דעתם, אשר הפליא חסרו עמדו, בצר לך. — או אמרתי אבאו במנגת ספר בתוכך תחלת ד' לבר ולספר מעשו ברנה, ולחקוק בעט ברזל ועופרת חסידי מלכנו האדריך, למען לא ישכחו נצח, גם מהבאים אחרינו אשר לא ראו את המעשה הנוראה הזאת. —

ע"ב איפוא, זאת יסלה לי אדרוני, בכואו לקרים שלו בראשו מהברתו, ומיו אני שפל האנשים לבוא אחר הדרכתו? וhabכבודו יתכבד גבר כמויה? אמנס! אחת הכרתי, "במלחמות גדורתו שם ענוותה". — או זה חזית ותאמור לי רוחי... יעבר עלי מה! אקרה לו לשולם, והיה אם שלום יענך. — ובילדען! אלקיים יענה שלומו ימיו יוספה שנות נעימים עד דור ודור. כלכבו לך ש"ב המשתחווה ממראך מול הדרכו. —

ה מה בר.

ב"ה

שיר הניען, שבח נאדרת, על שמלה נליין את עט עופרת, מגיא הרעיון לגאון עטרת — נזר תפארת; רנת נגה, יקר האדר, יפה ענה פורת נחדר, הנגיד האדריך. — יצו.

מגנואלו ושארן, עצמו וברשו.

אשר מעודו, עני לא שופתו, אך מරחך קשבה אconi ענוותו, תיקר בעינוי מנוח מרוחשת, ראשית פרי בכוויו ארשת.

כורה שחת בה יפו וגולל אבן אליו תשוב (משלי כ"ג, ב"ז).

מ ב ו א

שיר הושר, עלי חבר בגדים, פושעים ומורדים, מתי זדון, ומגרי מדון, אנשי ר'ש'ע, ומוסיפוי על חטא פשע, קשוו שער, לירות במסתרים תם וישראל, הרב הנעה, לשם וلتחללה, בתורתו הוגה יומ ולייה, ועל במתיה השכל עולה מעלה מעלה, את ד' הוא ירא ועובדו בחילה, לא קם במויה, מו"ה "דוד

"לוריא" בשנותם אוטו: וימררשו ורובי: נטרו איבת, הפיחו אש המשטמה, לכרות לו שוחה, להפilio במחמות, בל יוכל קומ חיליה. — בכתבם אונרת אונרת דברי טרה על אדרוניינו הקיסר החסיד, דורך טוב לעמנו, לעד ינון שמו. ניקאלאי פאול אוויטש. די קלון ובוז, ויתחמו בטבעת הרב, וישלחו לעיר המלוכה "פעטראט-ברג" תבנה ותכנון נצח. — ויהי בראות שמה שרוי המועצה היקרים את הכתוב בספר, וחמתם בערה בם, ובהודע הדבר למך, והטיב חרחה לו, ויצו לשלווח איש עיתוי, להביא את הרוב לעיר המלוכה, לשאול מנו מענה, מה ראה על בכיה? והעיר בחaab וסביבותיה נבוכה, כי חרדת מות נפלת עליהם בחלוקת גאון עדים, להובילו למשפט, על בלי דבר: אולם! הרבה כאשר על הדבר שאלווהו, בתם לבו ובנקוון כפיו עטם כי חף מפשע הוא אין בו עון אשר חטא, אנשי רשות ערכו, לכתוב כזאת בשם, וישימחו בכלא, ערי חקרו נם דרשו, וימצאו אנשי עוליה פועליו האון, עושי נבלח הזאות. ווונד למך לאמור: צדקת הרוב שמענו נם ידענו, כי זך וישראלו, גם הזרדים המתנכלים לרעתו, מצאנו בעירו, ויצו המלך לאמור: הוציאו הרוב מבית הכלא, ולחפשו תשלהו לביתו לשлом, והפושעים חרצתם משפטם לעובדי: לחצוב בהר: שלוש שנים.

ויהי

בראות אני היל באלי, את כל הנעשה, ומה הגיע אליהם, ותשאני רוח השיר, לנכח בניגנותי, על אשר באבותה ד' את עמו, הקים לנו מושיע בצרתה, חומל ומטיב, לעבר פושעים, עלתה תפוצץ פיה, וקרן הצדק להרים. —

מושאת נפשי

4.

ארן שמה בין צאלוי ארוי תחרו
קיל דמוה אשמען שriskות עדרים.
וקרצו עין! — איש את רעהו דובר,
לגביך רחשם ישות ישוך כל עובה.

5.

מה קול התמולה?
איימה חשיכת גדולה!
אין קול עגנות חלושת.
צראה לצראה נגשת.

6.

בשמי — קראתי: אמרו הגדו!
מה זה נחיה? דבר כל תחידו.
אף שמי מנהו — כל מנוי תעלומו;
ונחנה. אין קול ואין קשב.
דמיתי — רוחי אל נדנה תשוב;

1.

בתנומות עלי משכבי — בחזוון תלילן
געמתי — נדחמותי. כגבר אין אויל;
לבוי דבאת! — ועגמותי רחפו יתד.
רתת אחומות! — בלחת! ופחד;

2.

קמתי — בטרם יבקע השחר.
[עוד לא מחייתי חלאת עפער!]
לבוי בדונג נמס — ואפי יחר.
[כסיר נפוח חמו גלי סרעפער].

3.

וathanכלת ברחוות, אסובכה בשוקים.
אמרתי: אשמע — קילות וברקים.—
ונחנה. אין קול ואין קשב.
דמיתי — רוחי אל נדנה תשוב;

.18.

רַב שִׁיחָה וְכֹעֵשׂ בְּוֹתָה דְּבָרָנוּ.
אַחֲרֵי—נְתַמְנוּ; וְאַוְמָר גְּרוֹגָנוּ.
חַלְיוֹלָה לְנוּ מַחְשָׁב עַוְלָתָה
עַלְיָה מְלָכָנוּ הַטּוֹב — מְשֻׁעָד בָּצְרוֹתָה.

.14.

אַיִן זֹאת רַק מְפַעֵּל עֲשֵׂוִי רַמִּיה.
שָׁוְגָאֵי נְפָשָׁוּ אֶוְבוֹדִים לוּ בָּאַדִּיה.
וְדַם בְּמַעַלְיָה וְחַמְלָךְ וְכָסָאוּ נְקִיּוּם.
שׁוֹפְטָן אַנְשָׁה יְהֹוָה אֶךְ לְעִנְגִּים.

.15.

מַתְהַגְּשָׁה ? לִידְעָ אַבְינוֹ.
פְּשָׁר דְּבָרָן לְשָׁמוֹעַ קְוִינָה.
נְאַלְמָנוּ דְּוִמִּיה — מַחְסָסָם לְפִינָּה.
צְדִיק דָּ"ה כִּי פִיְחוּ מְרִינָה.

.16.

לְשָׁבוֹן שְׁחָקִים ! שְׁתַחַנוּ בְּפּוֹם.
לְבָחֹן לְבָותָן ! שְׁפָכָנוּ לְבָכְמִוּם.
אַנְאָא עֲוֹשָׂה פְּלָאָן ! מְטַבָּל יְוִשְׁרִים.
תַּן נָא חָנָע בְּדִירָךְ בְּעִינֵי מֶלֶךְ וְשָׁרִים.

.17.

מְבָלְעָדִיךְ — עֲוֹשָׂה כָּלָן לֹא יַעֲשֶׂה דָּבָר.
חָנָן נָא עֲבָדִיךְ, תֹּוךְ וְנָבָרָה.
דָּעוּ שְׁופְטִים, כִּי צְדִיק תְּנַחַנוּ.
אַיִן פְּשָׁע וְעַוְלָ בְּפָוּלָ בְּפִיהָנוּ.

.18.

שְׁדוּן ! חָנָן אָוְמָץ סְלָתָה.
לְשָׁרוּ מְלוֹכָה — חַמְחָולָתָה.
חַיֵּשׁ מְצָואָה, עֲוֹשִׂי הַגְּבָהָתָה.
טרָם עֲבָדָךְ וְעַשְׂוֵוּ כָּלָתָה.

.7.

מְדוֹעַ בְּרִית עַם דְּוִמִּיה תְּכַרְתּוֹ ?
וּמְדָבֵר תְּחַשּׁוּכוּ — עַלְיָה תְּהַתּוֹ.
וְעַבְרָה עַלְיָה מַה ? — חַוְדִיעָנוּן;
יְגַעְתִּי בְּקָרָאי — גַּתָּר גְּרוֹנִי !

.8.

חַשְׁקָתוֹ נְחַמֵּת גָּלוּ טְרַעְפִּי !
גָּלוּ אַבָּן מְבָאָר סְעִיףִי !
חַלְפָה רַוחִי, הַלְּרָן וּזְעַקָּתָה.
כָּאַבָּה נְעַכְרָן בְּמַחְנָה מוֹעָקָתָה.

.9.

כָּאַבָּל — אָם — קוֹדָר וְשַׁתּוֹקוֹ.
נְחָלוּ דְמָעַם מְעַפְעָפָם יוֹזָקוּ.
וְדַם לְמוֹ-פִּיהם. שְׁמוֹ —
כָּגָבר עַבְרוּ יוֹן גַּדְהָמוֹ.

.10.

בֵּין כָּה וְכָה, וּkoל הַקְּרִיָּה הַוְמָתָה,
מְשֻׁעָתָה פְּרָסּוֹת סּוֹסּוֹם, בְּמַרְכָּבָה וְתְוֹמָתָה.
לְבָב הַחֲמָנוֹן נְמָמָ, נְמָגָ וְיְחִי לְמִוּם.
עֲרַפְלָי, תּוֹגָה יְחַתְּלוּם ! יְמָאָסָה בְּחִיָּם.

.11.

אֲחָח ! גַּם אָנָי אֲשָׁמָעָ, אֲשֶׁר שְׁמוֹעָ
לֹא אֲבִיתִי.

נְפּוֹגָוָתִי וְנְדַכְּתִי ! עַלְיָה יְגָוָן מְבִילִיגָתִי;
נְזֵר פָּאָרָנוּ ! בְּנוּ יְהֹוָאָן דָּדוֹר הַצְּעִיר.
מְשֻׁעָם הַמֶּלֶךְ לְוַקָּח "פְּעַתְּרָסָ-בְּגָהָ" הַעִיר.

.12.

אָמָרָנוּ : נְגַרְנוּ — בּוֹלְגָנוּ — אֲבָדָנוּ גּוֹעָנָנוּ.
אָם הַגָּבָר יְשָׁרָת צְדָקוֹ מֵאוֹ יְדָעָנוֹ.
מְשֻׁפְטִים לְדִבְרֵי אֶתְנוּ לְוַקָּח הַפְּעָם ?
עַדְחָה ! כִּי בְּלָתָה חַרְעָת — נְתַחַזְזָעָם.

*)

הַ"א בְּסֹואָתָה לְמַ"ד בָּרָאָשָׁה.

תפלת לדוד

.2.

וְיַלְיָל בְּמַרְ רַחֲוָה — תָּאֲגִיה וְאֲגִיאָתָה.
תִּמְמָלְבָד יְדָע — בְּלָא רַמִּיה.
מְדוֹעַ תְּקַרְבָּא כָּאַש חַמְתָּר שְׁרִי חַמְועָתָה.
עַל צְדָקוֹ, לְתַהְנוּ כְּלָתָה וְנְחָרָצָת ?

.1.

וְהַרְבָ-גּוֹשָׁע בְּשָׁח לְדִרְכָו.
עַיְנָה בָּהָו — כַּשְּׁל בָּרְכָו.
מְהַרְיָשָׁן לְדַעַת — אֲנָה יְבוֹלָוָה.
תְּבָחָרִי אָפָ, בְּכָלָא יְשִׁימָוָה ?

בורה כל שופט כל הארץ
לחנוך — כל יפרוץ פריך.

.11

שדי ! שופט אמת, לא יעת משפט.
ד"ח הציקן ועל דבריו הלא אתי נשפט.
אך גבר שתום עין, יאמר לא עותה.
אשם רעו יראה ! אשמו לא אמר ראייה.

.12

אמנם שם מתחן, צרי גלעד הבון.
עד לא שם ממדוי ארץ—ושמי שחק יכו.
לבת שכבה, קדם תרופה ומרפא.
פשעיו יודח ! ושב לו — ורפא.

.13

כל בן אשא אל שמים ידי, לבחון
כלויות וסערפין.
אם עשייתי זאת ? אם גואלתי בפועל כפו ?
מה יסכן * לך ? גבר תולעה ורימה.
אם אהלך, מה ימרוץ ? שוכן רומה !

.14

אך לי פעלתי, ולא אסוף עוד.
אהנחים על פועל, אהנון מאה.
ועתה הנה חמל נא, על עינם ימותי
חוינו וחלימני, במבחן שנותיו.

.15

תֵן חנוי בעיבו שרים ומלה
פני רזגנים, פרתומים, ושורי פלך.
בל אכש בדברין ! בל אחגח עולתה.
בל אחרד . . . מפחד מלך ואימתה.

.16

אכפו הסדר מכני — בל תבעתני איזמתו.
הארך אפו — בל תצא באש חמתו.
חתמת מלך [מלאכי מות] אל כי יתר.
זאת תוכל מלך חי לעוד, ולא אחר.

.17

צרכי והלך לפני — במעגל ושר להנחני.
לעיר המלוכה — בחשקת ובתחחה להוביגן.
כשמש לטוהר ! יצא משפטיו ודיני.
בשלום פני אבוי, אחוי, ובני, אחות.
ואז תודה ימל פי, בזה וכזה.

כל הפלת רוז

.8.
ידרוש אל אל, לשדי יתחנן.
מקירות לבו שיר נהי ירנן.

ליודע חותמת לבן לשובן מעלה ;
יקרת שירות רש, דובר בלוי מעלה ;

.4

חטאתי * אודיעו, ועוני לא כסותיו.
וומם ולולחה בחקויו — פן לא חניתו ?

אפונח ! גם עת שרים כי נדרשו.
בקודיך אשיחת מזותיך ידי שמרו.

.5

בעבודת אל-חי, פן נחעטלתי ?
גמול לדלים חסה, פן לא עמלתי ?
אין זהת ! גם למם רגעים אצלתי.
ומדוע-כיות — בכח אומלתי ?

.6

פן ** קנאתי בחולדים — עת שלום
רשימים ראייה
מוחראן פן תאוה נשוי, או כבוד דרכתי
חן המת, אנוש מחולד יוציאו, לכן
רעות גאו גאגן.

.7

שלות זדים אරורים — להבל דעתינו
התרחק מאותן ברוח מכבדן כתוי
כליתו.
פליאה ! מה זה ועל מה זה ? — באתני
הרעת
הצדיק ברשע, ישפטו [חיליה] אל דעה ?

.8

אולם הצדיק מיווצרו, יציר חומר ?
ושדי מאו בראש תבל, גזר אומר.
יצר לב האדם מגעוריין, רע הנחנו.
ישראל לא ידע — ידע שור קונתו ?

.9

בן אדם תולעה ! אנווש רמתה.
עפר ואפר ! עפר מן האדמה.
יאמר זכתי ? — ומאלקי עולם
גסתרה דברי, ומני נעלם.

.10

זאת גם זאת לא יוכל האמן
[אם לבבי פונה, להשמייל ולהחיים].

^{*} אבות א' ב'. ^{**}) — ר' נא [כח].

תאניה ואניה

.9

ראת חזקתה, על לחיה דמעתת
כגנות יענה תקונן! — קולח בחולה —
חולמ' ומשבַן חוסה על שיבתת
בל תרד על פרוי בטנה, ברוע שאולה.

.10

גם קול בלתיי ובניהם מטromo הקשייתה.
אל רוע בעיגוך, בשפהכת כל לבת.
דרך נשים לחה! — מתמל' ריבות ובעש —
שא לפשעה! — ותפלחת פרוי העש.

.11

רועשת בשאוון

אשה! קשת רוח אנבי, עזובת ועוצרת.
למרר בלבבי — אוזור בח' וגבורה,
בחלי דמעותי ישטוף כל עבר ופנת.
על החרים-אריד בשוחין נתי וקינה!

.12

חרוי בבלוע! טל ומטר עליכם אין,
למעניינו ארץ תקוין, בכם וקרוי,
אם לא ארಥיב חייהם בדמע עין?
אם לא לפרש אשימים? עלי התפארו.

.13

בני נוף! למי-שיחור תיחלו, יشك
שדרמותיכם
עו יזרוב — תרעבו צמאו — גם אתם גם
בניכם.
זרמי נזלים... ממקורי עפיפוי, אם ידלוף
תעלת ברכה יעשו — וכנהל ישטוף.

.14

הו עז-מות! מהרת קומה וקחני.
בום רעל! מרורות פתנים! חיש השיני.
משנאי האדי עקב! יגרת מדרן.
אמאס בחיים — אהורה באדרן.

.15

ברע ימצא עוללי, לא אוכל ראות,
אם גם אהיה? האוכל חטיב למון
בהתעתף נפשם — בפרוע פרעות.—
באפס רעה! צאן אברות הנמו.

.16

שמע ד"ר קולם, אליך יוע肯.
ככפרים ינחוינו כפרא ינחקי.
וחדר על שרבם — זעקה יערנו.
דמעות תרד עינם — בביבי ימרנו.

.1.

אביו השב — עת קינה עיר.
תרמע דמע .. עין רב וצעיר.
אשת חיקון, אחוי, יוצאי ירכוב.
גואליין, יודעי האיש ושיחון.

.2

זקן, מט וחלש אני — עני וגוע.
במר אטיילין — כהרו בבלבוע.
בי נסחף אביי — נגען חמדתין.
חוכחה! זהה — שביב יפעתי.

.3

בני בני! אווי לך כי גולדת.
בפתח לשון מברת — עת נילדת.
גם אנבי — מה טוב לו כבר לי כרתיין.
כנפלו טמוני! בעולל! אוור לא ראייתין.

.4

איך במשכנות מטבחים אבחר שבת?
אם מלשני בסתר תינך חמתו שלחבת;
במיכמות פרש ... א. אותנו להפיל חלילים.
טוב על פנת גג שבת! דור באוחלים!

.5

הו מלשין! איך לא פרחת מהדור-מלך?
חשבחת! מדוע לתפלל, על טוב מולך
וזויטן לולא עין מושל חורת מושבותיהם
איש רען, חיים בלע, בטח בארכמוני.

.6

איך חשבת מני משוש שבתי וחרשי?
בססא ליום חג, צום כפור קדרשי?
איך בשופר אתקעה? איך נפשי אעננה?
עת אוצרת תוגת בני — נפש געננה!

.7

או איך בסוכות אשב — שבעה ימים?
אשמהה-ואעלוזה-פנוי שוכן חדרומים?
בוכרי כי פת לחם נקדומים וחתמת מים
למכולה בני הוכן! — למה לי חיים!

.8

ד" ד"! כל תוכל! מאומה לא יבצר מך.
תיקר מנוחת דמעתי, בעלה מלוי לפניך.
שאלתיי ובקשתי הקשב! על בני חום
הצילהו מרדפיו! לכל בראש שכלה ימל.

.20

הוי מוריינו! מדריכנו על במתוי יושר.
לחכמתו יטה לבנו — לטוב ולאושר.
משמעותו תחונתו, ריקעליגנו,
משרות מדע וחשכל כל ימי חיינו!

.21

ועתה—מורה זר! כי ומשל עליינו.
בכסקפ' ישים עיננו — בל להדריכנו.
ואם גם טוב ייחיה, ובצדך לחוליכנו
גואל רע ייחיה, אבינו איננו.

.22

למושבי בשמיים תיקר אתחתיינו בקרבען ער.
אם כי נאלינו משוער, ורוחנו סה.
נא! חשב אבינו, וען בעין אותו נחתת,
או גפלאות מנו — הראננו נא במחות.

.17

קול בכיה.

נחנו ילדים רכים, — צעירים ומים.
שוחנו נשופך, פני רם על רמיים.
נשפטה יחרן מה חטאנו?
מדוע הסיר עדינו? לענה הרינו!

.18

נרים קול בילדה — חזק בתבליה.
כי כמו היהינו, נדמיינו אליה.
חיא לאבאה — שואגת וסוערת.
גם לבן היולד, לבת חזרתת.

.19

בן אנו! פצענו — חרhiba העמינו
באבינו חתן. — אש חמוץ הדליקנו.
תצלנה אזינו! משמעה שמענו.
באבדו! אבדנו—בלנו—גוענו.

קול ממראות

.5

מה מתכו אמריו לחייך שומיעיהם.
דבריואמת וצדך יודו הדרי לבביהם.
במבצר להושיבו יעזו למם כלותיהם.
עדיך תקרו הדבר, יכלו אשר זמנה.

.6

גם במבצר—עורתי—שלחתי לו מקדש.
העורכיות* כללווה מודי שבת וחידש.
בכסקפ' ליום חג—בתקוע שופר נפשו
תרותתי**.
אניות תריש—עצמים מלאה—לו
הקרתי**.

.7

גם בעצרת היג האסיף נאדר שמחתו**.
תורתاي הכתובות—memorak המצאתה**.
סוכותי בעדו לבל יגעו בו פריזיט.
חנו תהי—גם בעיני מושלים עריצים.

* לרגע א' העורבים דאליהו נ' שם בני
ארם.
**) שמעתי עת עברו עירנו מפוז.

.1

את קולכם שמעתי! דמעכם ראיתי.
שמעו ואספרא את אשר חזית.
מלאכיכי ממראות שלחתי, לשער ישר
לחובלייחון.
צדקו יכירות, ומצא חן וחסד בעיניהם.

.2

על דבר המשפט עת שלאלווה
פחד נס מנו — יגון ובעתה.
מתי שוא! אמר — אישו רשות עברונה.
ורגגע שחוק וגיל על פנו נראתת.

.3

השרים בהשתוממו על אומץ לבו
בחלק שפתינו ענמו, וכח ניכו:
צדקי ידעתה! חף אני מפשע
ומת אהונן? לפיד מתי רשות.

.4

חכמתכם ידעתה, רכה ונדרת.
משמעות לב זו! עיניכם חדרת.
גם, לאל רועי מעודד, לו איחלה.
בעורכם יהיה, מצוא עושי הנבלת.

לhapשי שלחוּהוּ—לארצו ולוֹמְלָדוֹתָוּ
בשלהַסּוּם ווַיּוֹמִים.
וְהַדָּרִים תַּעֲקֹרְנוּ... תִּסְרֹסֶם בַּעֲקָרְבִּים
וּבַשְׁטִים.
לעֲבוֹדָתֵינוּ [לְחַצּוֹב בָּהָר] שֶׁלֹּשׁ שָׁנִים
חַצְתֵּי מִשְׁפְּטָם.

.12

שְׁלָמִי כִּגְמֹל לְיִשְׂרָאֵל וְלִזְׂדָּים ;
לְקֹצְבֵּי אָרֶץ וְרַחֲבָבֵל תְּשִׁמְעוּן
לְמַעַן יִנְחַמְּמוּ פּוֹשָׁעִים, יִבּוֹשׁוּ בּוֹגָדִים.
מִשְׁפְּטֵי הַצְּדָקָה לְכָל תּוֹדִיעָוּ".

.13

עַתָּה—גּוֹלָוּ וְשַׁמְתָּהּוּן אֶבֶות וּבְנִים
בְּאֶבֶד רְשָׁעִים שָׂאוּ כָּנָפָרְגָּנִים.
שִׁיאַוּ מִשְׁוּשׁ וְחַדּוֹת לְקַרְאַת הַבָּא
בְּנֵיכֶם—אֶבֶיכֶם—אֶחָיֵיכֶם—בָּא בָּא.

.14

עַתָּה עֲנִיטִיוּן, אֶבְרָכָהוּ בְּכָפְלִים.
מַלְלָה הִיהֵת לוּ לְפָנָים אָמֵן לוּ פַּי שְׁנִים.
עַתָּה—וְעַל בְּרִכּוֹתֵינוּ אֶסְפִּיחָה עָוד.
רַאשְׁיוֹתֵינוּ מְצֻעָּר וְאַחֲרִיתֵנוּ וְשָׁגָה מָאָר.

.8
וְשָׁרֵי הַמּוֹעָצָה שֶׁלְתָהּוּ פְּתַח לְחַקּוֹר הַדָּבָר
הַאמֶּת לְמַצְאָה—מַיְּהַעֲלָל ? וְמַיְּהַכְּבָר ?
וְחַפְצֵוּ הַצְּלָחָתִי—אַנְתִּי לִידֵי הַבּוֹגָדִים.
הַנְּמֵם לְבַתְחַת—בְּעִירְכֵּם—חַפּוֹשִׁיעִים
וְחַמּוֹרִדים.

.9

חִישָּׁן הַשְּׁרִירִים זֶאת לְמַלְךָ הַדָּוִידָעָן
צְדָקַת בְּנֵיכֶם הַתָּם לְאַזְנוֹ הַשְּׁמִיעָן.
גַּם, אַיְּךְ עַוְשֵׁי הַנְּבָלָה בְּרוּרָמָאָן
הָרָאוּ לָנוּ אַיְּךְ בְּתַבּוֹתֵם גָּאוֹ גָּאוֹ ?

.10

הַמֶּלֶךְ ! כַּשְׁמֵעַ דְּבָרֵיכֶם — קַم מַכְסָאֵן
לְפָנֵיכֶם.
יְהָוָה, רָום נְשָׁא הַוּדָות לְאָל עַל שְׁנִיהם
עַל אֲשֶׁר בְּדָם נְקִיּוֹת לְאַתָּנוּ לְנִגְעָן
וּמִצְפּוֹנָתִ פּוֹשָׁעִים חֹוחַ לְשָׁרְיוֹן—כָּרְלָעָן
כְּשֻׁעָן.

.11

חִישָּׁן קָרָא : "הַיּוֹשֵׁב בְּמַבָּצֶר—זָקָה
וְנִקְיָה סְפִים.

קול שושן

.4

וְגַל הַשְּׁבָן כְּדָרוֹכִי עַנְבָּן, הַיְּדָרָן יִשְׁמַיעַ
לְאָל מְחוֹלָלָן מֶרֶע הַצְּלִילָן, תֹּודָה יִבְיַע...
גַּם לְמַלְכֵנוּ הַיּוֹשֵׁר—שַׁוְפֵט צְדָקָן
עַל שְׁוֹנָנִים יִגְּזַן—וַיּוּבְעַר דָּרָק.

.5

פַּיו וְמַלְאָתָדָותֵן לְשָׁלוֹמוֹ יִפְלָל
כָּעֵל אֲשֶׁר גַּמְלָהוּ — מַתְלָלָהוּ יִמְלָל.
בַּפְּחַד יוֹקְשִׁים נְלִמְדָה רָגֵל בְּנֵי.
לְרוֹתָה הַוּצִיאָהוּן אַוְיָבָיו גִּלְתָּה קְלִינָנוּ.

.6

"בלב סְהָרָהָר"

כָּל יְמֵי חַלְדֵי נָא לְגַעַר הוֹה הַתְּפִלְלָתִי
עַת זְקִנָּתִי וְשַׁבְּתִי—רְאֹות פָּנֵינוּ לֹא פָלְתָה.
אָבָר בְּיוֹנָה מַיְּתַן לֵי ? אָעוֹתָה אַשְׁכּוֹנָה !
אָמְרָתִי : עַל עֲרָבָות—גַּתְהָלָה *—שֶׁ
תְּקוֹנָה.

*) המבצר נבנה על אי.

.1

הַרְיוּעָן בְּנֵי בּוּחָאָבָן הַנְּعַצְבָּה—חַרְיוּעָן
מְוֹרִיכָם הַיּוֹשֵׁר בָּא בְּשִׁלּוּם בְּלֵי פְּגַע ;
קוֹל זְמָרָה ! שִׁיר תּוֹדָה ! חַשּׁוֹת הַבְּיָאוֹ
לְמַלְכֵנוּ הַאֲדִיר, מְשָׁנָאָיו הַצְּמִתָּה בְּמוֹרָגָע.

.2

הַכּוֹנְפָתָרִים ! חַנְנוּ חַף.
שִׁיאַוּ לְבָא ! בְּכָל פָּלָךְ וּנוֹגָע ;
חַשְׁיקָוּ* ! מִינְגִּים עַם עֲוגָבִים.
גַּוְלוּ לְפִיְדָן — שְׁטַוּ כּוֹבִים.

.8

צְלָצָלִי שְׁמַעַן ! צְלָצָלִי תְּרוּעָה !
שְׁאוֹנָבָם חַרְיוּמוֹן ! לְשֻׁבָּת הַשְּׁמָמוֹת
וִשְׁמָחָה יְשָׁרָאל ! וִשְׁוֹשָׁן צְבָאותִי !
וִשְׁוֹשָׁן דָּרָן ! גִּגְלָל בְּרִכּוֹתֵינוּ.

) מלשון ישתקשפן.

רוּעָנוּ! יְדִידָנוּ! דָּמָע גַּיל הַמֶּה—חִישֵּׁשׁ
„רְעוּתִי! מַתְחַשֵּׁי? וְתַאנְחֵי מְבָלִי?
נְפַשׁ עִיפָּה! בְּפַטָּע בֵּי תָּגָל, תְּדוּם כְּשָׁה
נְאַלְמָתָן.

14.
"תְּחִילֵף כְּה"

אמְנָמָן אֲיוֹשֵׁוּ! כְּכָפֵר אֲזָוָּר גְּבוּרָה
מַה הַגְּנָעָשָׂה? מַהְרָה לֵי סְפָרָה.
„זָאת חָלֵק אַשְׁתָּה! לְדֻעָה בְּלַת הַחֲפֹעָה"
אַמְרָתִי: אַרְוָה יְוָן רְקָת, חַלְפָּה קְוָבָעָת
אַמְוֹצָת.

15.
"חַכְּמוֹ גָּא עָוִינָן יְוָם יוּמִים, וְכָל תְּדֻעָן.
„מַנִּי טְרוֹחָה הַדָּרָךְ נְלָאָתָי, דְּבָרֵי לְעֹוֹ";
„אָךְ שְׁמָתָה, בֵּין הַהַמּוֹן, אֲתָיָן צְבָבִי
וְדָלָג אַתְּבָוָן.
„חַולָּךְ וְהַלּוּם בְּיַשְׁׁוֹן, וְכָבָגוּר מִין
מְתַרְוָן".

16.
אֲתָיָן צְאַתְּךְ וּבְוַאֲךְ וְאַתְּ הַתְּרָגָזָן בְּלַי
יַדְעַתִּי.
אָךְ דָּבָתָה נְפָשָׂוּ—לְשָׁמָעָ אָזְן שְׁמַעַתִּי.
עַל כֵּן, לְקָרָאת בְּוַאֲךְ הַיּוֹם צָאת הַתְּחַזְקָתִי.
שְׁלוֹמָךְ לְרֹאָות מִמְּלֹנוֹגִי כְּבָרָת אַרְאָךְ
הַתְּרִיחָתִי.

17.
„שְׁלוֹם אֲתָיָן שְׁלוֹמוֹן כֵּן נְגַצָּת,
רְעֵי וּמִיּוֹדְעֵי! שָׂאוּ זְמָרָה בְּפָצָת,
הַוּדוֹ לְאַלְהִיכָּמָן — אַחֲרָה, לְמַלְכָּכָת;
לְמַלְךְ מְשָׁחוֹ — לְמַעַן מַרְעָה יוֹשִׁיעָכָת.

18.
מְתַן תְּוֹדָה! מְנַחַת זָמָר אַלְיוֹ גְּזֹוּ.
עַלְיָהָזְדִּיקָן הַצְּדִיק, וּבְוְגָדִים חָתוֹ
שָׂאוּ בְּעָדוֹ רַנְתָה וְתַפְלָה לְאַלְהָיִ אלְחָיִם.
חַסְדָּנוּ וּבְרִיתָנוּ אֶת מְלָכָנוּ נְצָתִיקִים.

[19]
חַלוּ נָא פְּנֵי אַלְיָן מְמַלְיךָ מְלָכִים.
וְשְׁמַרְחָהוּ וְיִחְיָהוּ לְעֹד וּלְגַצָּת גַּצְחִים.
בִּימָיו וּבִימָינוּ תֹּשֶׁע יְהוָה וּוּרְשָׁלִים
יִשְׁכְּנוּ לְבָטָח

בְּכִיאָת יְגָזָן, גַּות שָׁאָנָן בְּבָ"א.

7.

עַתָּה לְקָרָאת בְּוַאֲךְ—שְׁמָחָה הַנֶּגֶן.
אָחָדָשׁ גַּעֲוָרִי! אֲגַבֵּה עַזְךְ כְּנָשָׁוּ
לְשָׂדוֹ צְבָאותָן מְנַחַת דָּמָע אַוְבָּיל תְּשָׁרָה.
אַמְוֹתָה הַפָּעָם! אָוּ אֲנָא הַחְיִינִי!

8.

עַד אַרְוָה צְמָאוֹן חַשְׁקִי מְנַשְׁקִוָת פִּי...
בְּמַתָּהָה חִיּוֹצָאים לְבָקָע—אֲשִׁים נְפָשִׁי
לְרוֹכֶב עֲרָבָותָן לְיהָ מַחְוָלְלִי! אֲוֹחִילָתִי
יְהִלְמִינִי! עַדְיָ זְרָם דָּמָע גַּל לְחִקָּוָן
אַזְוֹלָתִי.

9.

"בְּלָבָל עַלְיוֹ"

בְּנִי! בְּנִי! יְקִירִי—בָּא בָּרוּךְ דָ"א
בְּשְׁלוֹמוֹ!
לְעַפְעַפְיִ חַכְמָה תְּבָרָק כְּסָפִיר וּוְחַלּוּם.
דוֹדִיךְ תְּנַהַת לֵי! אָפָלָל עַל צְוָאָרִיךְ
בְּנְפָשִׁי שְׁבָעִי אֲחַבָּקְן וְאַשְׁקָּרְן...

10.

"גַּוְפָל עַל צְוָאָרָוּ"
מְסֻבּוֹת עַלְיִד הַתְּחַפְּבָּוּ—חַוִּישָׁה לֵי סְפָרָה
אָם כֵּי רְעֵית הַנֶּהָה — שְׁמוּעָ אַוְתָּמוּ
בְּשָׁחָל אַתְּגָבָרָת.
„חַרְעָוָתִי! אָם מַהְרָרוּ עַד גַּבְהָוּ
„אַיְוָן זְכָר לָמוֹ! חַלְפָוּ הַלְּבָנוֹ”—עַנְהָוָן.

11.

כֵּן דְּבָרָת בְּנִי! מַתְהַרְעָוָת אַלְפָ.
אָם הַוּמָן בּוֹ נְחַיּוֹ? עַבְרָתְלָפָ.
חוֹזָה שְׁמוֹה בְּנִי, בֵּין הַבָּאִים, אַשְׁתָּרָךְ
בְּבָנִיךְ...

חַכְרָת פְּנִיהם עַל שְׁמַחַת לְבָם תְּעִידָךְ.
12.
„בְּנִי? בְּנִי? תְּגָלָנָה כְּלִיּוֹתִי! הַעוֹדָם?
כֵּן נְצָחָן עַל תְּוֹגַתָּמָן אֹז יְשָׁמָחוּ הַיּוֹם
סְפָלִים.
„פָּנוּ הַדָּרָךְ! סְולָוּ הַמְּסִלָּה הַנִּיחָוּ לָמוֹ".

אֲבִינוֹ יְקָרָנוֹ שְׁלוֹמוֹן עַנוּ כְּלָמִין.
13.
„עִינְגִּיהם זְוִילִים"

„חַסְוּ בְּנִי! מְדוֹעָה בְּעַת דָּמָע תְּשָׁופָוּ?"

בילאגע נומ. 2

(זום ארטיקעל: י. ל. גארדאן'ס ארעסט און פערשיקונג)

און אונפערעפענטליךטער ארטיקעל פון י. ל. גארדאן

איך האב די מעגליכקייט צו פערעפענטליךען דא י. ל. גארדאן'ס א נאך ניט געדראוקטען ארטיקעל, וואס האט א דירעקטע שייכות צו זיין ארעסט און פערשיקונג. אנגעהשריבען איהם האט גארדאן אין אנהויב יהר 1880, אונטער דעם איינדרוק פון די בערכטצע, אין דער פערטערברוגער פרעסע וועגן דער אויפפירונג פון גוצקאווס בעוואוסטער דראמע „אוריאל אקסטא“. ער בעהאנדעלט דא פערשטעלטערההיד, ווי קלומדשט א זיטיגער מענש, יענע אומשטענדען, וואס האבען ארייסגערוףען זיין ארעסט אין יהר 1879. גארדאן'ס ארטיקעל געפינט זיך צוישען זיינע מאנושקריפטערן, וואס איך פערמאג איזן מײַן ארכיו. ווי עס וויזט אויס, האט ער דעם ארטיקעל גערעכענט אבעזרודוקען אין דעם רוסיש-אידישען וואכענבלאט „ראזסועט“; אבער דערנאך האט ער זיך פון אט דער אבזיכט אבגעזאגט. ער כתבייד אין איזן רוסיש, און ארך בריניג איהם דא אין אידישער איבערזונגע:

איבער דער אויפפירונג פון גוצקאווס דראמע „אוריאל אקסטא“ אויף דער פערטערברוגער סצענען, איז אין די ציטונגגען ענטשטיינגען א פאלעמייק וועגן דער אידישער טאלעראנץ, דולדזאמלייט אין דעליגיעזע אנגעלעגענההייטהן. טיטעלענדיג אויף די אמסטערדאםער רבנים, וואס האבען פערפאלאט אקסטא'ץ פאָר זיין אפיקרטות, האט די ציטונג „נא-וואיע ווועמיא“ בעשולדייגט דאס אידענותם אין פאנאטים, אין רודפין דעם פרייען געדאנק. דער היגער רוסיש-אידישער זוּרְנָאֵל „ראזסועט“ האט זיך פערטידיגט מיט דעם, איז די מעשה איז געשעהן אין 17-טען יהריהונדערט, ווען די אבערגלויבענען און רעליגיעזע שטריטיען זיינען געווען א געוועהניליכע, אלטעהניליכע זיך; בי היביגטיגע צייטען אבער קאָן איז איסברוך פון פאנאטים בי אידען ניט געשעהן.

מיר מינען, איז די בעסטע אויפקלערונג פון אט דער שטריתט-פראגע קאָן געבען דאס פאלגענדע געשעהניש, וואס איז פֿאָרגעקוּמוּן ניט איז

אַמְסְטֶדָּם אָז נִיט אֵין 17-טָעֵן יַאֲהַרְהַונְדָּרֶט, נֹור דָּא בַּיִ אָנוּ אֵין פַּעַטְעַרְבּוֹרג אָז טָקָע עַרְשָׁת אֵין פַּאֲרִיגְגָּעֵן יַאֲהָר. דַּעֲרוֹוָסְטַה אַבָּעָז מִיר זִיך וּוּגָעָן אַט דָּעָר גַּעַשְׂכִּטָּע גַּאֲר נִישְׁתָּלָאָג צְרוּיק, צְוָפְּעָלָג, פָּוּ אַ גַּעַשְׂפָּרָעָך מִיט בעַקְאַנְטָע מַעֲנְשָׁעָן. מִיר פַּעַרְפָּעַנְטָלִיכָּעָן אַט דִּי גַּעַשְׂכִּטָּע נַאֲך מִיט מַעְהָר דְּרִיסְטָקִיט, וּוְיִיל דָּעָר נִיעָר אַקָּסְטָא, וּוּאָס אֵין גַּעַוְאָרְעָן דָּעָר קְרָבָן פָּוּן אִידְיָשָׁעָן פָּאנְגָּאָזִים, גַּעַפְּינָט זִיך דָּא אֵין פַּעַטְעָרְבּוֹרְגָּעָן עַר קָאָן בעַשְׁטָעַטִּיגָּעָן אַדְעָר אַבְּלִיקְעָנָעָן דָּעָם בעַרְיכִּט, אַוְיבָּר עַר זָאָל נִיט שְׁטִימָעָן מִיט דָּעָר וּוּרְקְלִיבְּקִיט.

די פַּעַטְעַרְבּוֹרְגָּעָר אַידָּעָן האַבָּעָן אַ גַּעַמְיַנְדָּעָאָרְגָּאָנְיַזְאָצִיעָ, וּוּאָס אֵין בעַשְׁטָעַטִּיגָּט פָּוּן דָּעָר רַעְגְּרוֹגָן. אָז דָּעָר שְׁפִּיצָּעָ פָּוּן דָּעָר אַרְגָּאָנְיַזְאָצִיעָ שְׁטַעַהָת אַ בְּעֻזְוֹנְדָּעָר פַּעַרְוָאָלְטוֹנָגָג, וּוּאָס פִּיהָרָט אָז מִיט דִּי אַנְגָּעַלְגָּעָנָבָן הַיְּיטָעָן פָּוּן דִּי שְׁוֹהָלָעָן, פָּוּן בִּיתְ-עַולְמָן אָז צְדָקָה-אַנְשָׁטָאַלְעָן. די אַרְבִּיטָם פָּוּן דָּעָר גַּעַמְיַנְדָּעָהָט, אַלְס סַעְקְרָעַטָּאָר, גַּעַפְּיָהָרָט אָז פַּעַרְלְוִיָּה פָּוּן זַיְעָבָעָן יַאֲהָר, ה' ל. ג. גַּלְיְכִצְיִיטִיגָּהָט ה' ג. גַּעַרְבִּיטָם אַלְס סַעְקְרָעָטָם תָּאָר אָז צְוַיְיָטָעָר אִידְיָשָׁר גַּעַזְעַלְשָׁפְּטִיכְעָר אַנְשָׁטָאַלְט — אָז דָּעָר „אִידְיָשָׁר בַּיְלְוָנָגָס-גַּעַזְעַלְשָׁפְּט“. ה' ג. ג. אָז בְּעֻזְוֹנָט בַּיִ אַידָּעָן אַלְס פָּאָעָט. תָּאַלְאַנְטָפּוֹלָעָר הַעֲבָרְעָאִישָׁר שְׁרִיפְטְּשָׁטְעָלָעָר, בְּעֻזְוֹנָדָעָס אַלְס פָּאָעָט. דָּאָס בעַשְׁטָעַטִּיגָּעָן אַלְעָ אִידְיָשָׁר פּוּבְּלִיכְסְּטָעָן. אָז 1-טָעָן באַנְדָּ פָּוּן דָּעָר „יעַוְרְעִיסְקָאִיא בַּיְלְיָאַטְעָקָא“ (פַּעַטְעַרְבּוֹרְג, 1871), וּוּאוֹ ה' ג. ג. פְּלַעַגְתָּ גַּעַבְעָן אַיבְּרַעְצִיכָּעָן פָּוּן דָּעָר הַעֲבָרְעָאִישָׁר לִיטְעָאָטָר, אַוְנְטָעַרְשְׁטְּרִיכָּט דָּעָר אַרְוִיסְגַּעַבָּר א. לָאנְדוּי (אִין דָּעָר אַנְמָעָרְקָוָג אַוְיף ז. 349). דָּאָס ה' ג. „אָז אַיְגָעָר פָּוּן דִּי בְּעַסְטָע אָז סָאָמָעָ בְּעַגְאָבָטָה הַעֲבָרְעָאִישָׁר שְׁרִיְּדָה בְּעָר“. אָז 7-טָעָן באַנְדָּ פָּוּן דָּעַרְוָעָלְבָּר „בְּבָלְיָאַטְעָקָא“, וּוּאָס אָז עַרְ – שִׁינְעָן אַין פַּאֲרִיגְגָּעָן יַאֲהָר, אָז אַגְּנַצְעָר אַרְטִיקָּעָל גַּעַוְוִידְמָעָט דָּעָר אַבָּי שָׁאַצְוָנָג פָּוּן דָּעָמָל לִיטְעָאָרִישָׁן תָּאַלְאָנָט, וּוּלְעָכָן ה' ג. ג. פַּעַרְמָגָט דִּי טָעָג הָטָט דָּעָר וּשְׁוֹרָגָל „רוֹסְקִי יְעוּוֹרִי“ (1880, נוֹם. 7) בעַצְיָיכְעָנָט ה' ג., וּוּ „דָּעָם סָאָמָעָ בְּעַגְאָבָטָה הַעֲבָרְעָאִישָׁר פָּאָעָט, וּוּאָס הָטָט גַּעַגְבָּעָן דָּעָר הַעֲבָרְעָאִישָׁר פָּאָעָזָעָ אַ נִיעָרִיכְטָג“. אַוְיסָעָר זִין מִיְּסִטְעָרְהָאָפָט הַעֲבָרְעָאִישָׁ, פַּעַרְמָגָט ה' ג., אַ מעַנְשָׁ מִיט סָאָלִידָעָר אַלְגָּעַמְיָנָעָר בַּיִלְ – דָּוָגָג, אַוְיסָגְּעַצְיִיכָּעָן דִּי روֹסִישׁ שְׁפָרָאָך, אָז עַר פְּלַעַגְתָּ זִיך נַאֲך מִיט פִּיעָל יַאֲהָר צְרוּיק בְּעַטְיִילְגָּעָן אַין דִּי روֹסִישׁ-אִידְיָשָׁר בְּלַעַטָּר, וּוּאָס זִיְּגָעָן דָּאָן אַרְוִיסָגְּעַנְגָּעָן אַין אַדְעָס ; אַוְיך פְּלַעַגְתָּ עַר דָּרוֹקָעָן אַרְטִיקָּלָעָן אָז קָאַרְעַסְפָּאַגְּדָעַנְצִיעָס אַין אַיְנָגָעָ פְּרָאָוִינְצִיעָלָעָ אָז פַּעַטְעַרְבּוֹרְגָּעָר צִיְּטָוְנָגָעָן. עַר שְׁרִיבְּטָט אַוְיך דִּיטִּישָׁ, אָז סְדָ אַרְטִיקְלָעָן זִיְּגָעָן זִיְּגָעָן עַרְשִׁיבְּגָעָן אַין פַּעַרְשִׁידָעָן דִּיטִּשׁ-אִידְיָשָׁר אַוְיסָגְּאָבָעָן. די רִיכְטָוָג פָּוּן ה' ג., אָז זִיְּגָעָ פְּיִילָעָ הַעֲבָרְעָאִישָׁר וּוּוּעָך אָז אַרְ – טִיקְלָעָן, אָז אַ אוְיסָגְּעַשְׁפָּרָאָכָעָן פְּרָאָגְרָעָסְיוּוּעָ, רַעַפְאַרְמָאַטָּאִירִישָׁע. אַ

טיעפער קענער פון אידישען לעבען און גלייבען, דעקט ער אויך די חסרוןות פון זיינע מיטברידער, מיט דעם גוטען ציעל: מאכען א סוף צו די פיעל הונדערט-יאהרגע טעהויז און שענדליך ערשינונגען. זיינע פרזואיאישע ערצעהלוונגען, אין גאנגלס גיסט, און זיינע פיעעל פאעמען פון איצטיגען לעבען, פאר וועלכע מען וואלט איהם געקאנט אונרפהען: "דער אידישער נערראטסאָז", ענטהאלטען אין זיך א גאנצע בילדער-גאלעריע פון דער אידישער וירקליבקיט, וואס טרעט דא א羅יס אין קלארע פארבען. נאטירליך, עס אוין ניט זיין שליך, וואס איניגע פון אט די בילדער, גענומען געטריי פון לעבען, זיינען ניט גאָר צוצעהנד, און וואס זי זיינען שטאָרק ניט געפערלען געוואָדען די אינזיטיגע אידישע פאנאטיקער. דערפאר אַבער קאו מען בעשטעטיגען, או אין זיינע רושישע אַרטיקלען אוּה' ג. שטעהנדיג אַריסטוגטערטען אלס פערטידיגער פון די אידישע אַנטערעסערן אָן אָן ער פֿלעגט דאָ קײַנְמָל ניט בעריהרען די שוואָכע אידישע זייטען, וויל ער האָלט זיך אָן דער מײַנוֹג, אוּ דאס אָן אַהיימישע, אַינערליך צאָד, וואס קעהָר זיך צו פרעמדע נישט אָן. אלס בעווויין אָן גענוג צו ברינגען ה' ג. אַיסגעצִיכִיכָּען פֿאַלעֲמִישׁען אַרְטִיקָעֵל (אין דער רושישער צייטונג „גָּאָלָּאָס“ פון 6-טען יוני 1876) געגען דעם פערשטֶאָרבעגעם בראָפְּמָאָן'ס בלבולים.

אט די אַיסגעצִיכִיכָּען פֿאַטער אַירישע אַיגענשאָפט אָן אָזָא פֿער-אייניגונג פון ספֿאַצְיַעַל אַידישע קענטענְזִישׁען מיט אַלְגָּמִינְגָּר בילדונג האָבען מיט אַיאָהָר אָכְטַ צְרוּקַ צְוּגַעַזְגַּעַן צוּ ה' ג. די אַויפֿעַמְּרַקְּזָמָּה קִיְּטַ פָּוּן די פֿאַרְגָּעַשְׂרַטְבָּעַן אָידָעַן אַין פֿעַטְעַרְבָּוָרָג. זַיְּ אָבעָן אַיהם אַרְאָבְּגַעְבָּרָאָכְטַ פָּוּן דער פֿרָאַוִּינְץַ קִיְּן פֿעַטְעַרְבָּוָרָג, כְּדֵי ער זַאָל דָא פֿער-וּאַלְטָעַן אַיבָּעָר דער אַרְבִּיטִירְפָּן די אַוְבָּעַדְעַרְמָהָנְטָעַ צְוּוֹי אַנְשָׁטָאָלְטָעַן. שְׁטַעהָנְדִּיגַּג אָן דער שְׁפִּיְּזַ, הָאָט ה' ג. נַאֲטִירְלִיךְ מִיט יְעֻדָּעָר מַעְגָּלִיבְּקִיְּתַ זַיְּ גַּעֲמִיתַ אַרְיִינְצְּפִּיְּהָרָעָן אָן די עֲנִינִים פָּוּן דער פֿעַטְעַרְבָּוָר אַידִישָׁר גַּעֲמִינְדָּעָ יְעַנְעַ גַּעֲזַעְלִיכְעַ אַרְדְּנוֹגָג אָן יְעַנְעַם שְׁטִיְּיָ גַּעַר, וואס שְׁטִימָעַן מִיט די בְּעַדְעַרְפָּנִישָׁן פָּוּן דער צִיְּטַ אָן פָּוּן דער הוַיְפָטְשְׁטָאָדִישָׁר אַידִישָׁר בעפְּלַקְעַרְוָנָג. גַּאנְצַ נַאֲטִירְלִיךְ אָיִן אוּיךְ גַּעַד וּזְעַזְעַן דָּסָם, וואס זִין טַהַעַטְגִּיקִיְּתַ האָט אַרְיִיסְגָּרוֹפָעָן אַונְצְּפִּרְדִּעְנִיקִיְּטַ בַּיִּיְּעַנְעַ פֿעַרְבִּיסְעַנְעַ אַידָּעָן, וּוּלְכָעַ עַס גַּלוֹסְטַ זַיְּ צַוְּ לְבִּיבָּעָן אוּיךְ אָיִן פֿעַטְעַרְבָּוָרָג בַּיִּיְּ דֵי זַעֲלַבָּע גַּעֲזַעְלַשְׁאַפְּטַלְיכְּעַ גַּעַנְגַּ, וּוּי אָיִן שְׁקָלָאָוָ אָן בְּעַרְדִּיטְשָׁוָה. אָן יְאָהָר 1878 אַנְטְּשְׁטָעַט אָן דער גַּעַמְינְדָע אַסְכּוֹד אַיְן דער פֿרָאַגָּעַ וּוּגָעַן בעשטיַמְעַן אָרְבָּאָ. די פֿעַרְוָאָלְטוָנָג פָּוּן דער גַּעַד מִינְדָע האָט אוּיךְ אָט דָעַם אָמָט בעשטיַמְעַט אָפְּרוֹזָן, וואס די חַסִּידִישָׁע פְּאַרְטִּי אָן די אַנְדָעָרָ אַבְּגַעַשְׁטָאָנְגָעָן עַלְעַמְעַנְטָעָן האָבעָן גַּעַרְעַכְעַנְטָן פָּאָר נִיט גַּעַנְגַּ קָאָמְפַעְטָעַנְטָן, ד. ה. נִיט גַּעַנְגַּ פָּאַנְאָטִישָׁ. אַיְנָעַם פָּוּן די וּירְקָ

זאת מיטוגלייעדר פון אט דער פינסטערער חברה האט זיך געגלאָסֶט, מען זאל פאָר אָרב בעשטיינען זײַנְעָם אָקרָוב. וווען די קולות פון די פאנַאטִיכְעָר אוֹן זַיְעָר פֿערשידעָנָע אַינְטְּרִיגָעָס גַּעֲגָעָן דָּער פֿערוואָלטָנוֹגָן פון דער גַּעֲמִינְדָּע בְּלִיְבָּעָן אַהֲן עַרְפָּאָלָג, זַיְיָ אַגְּנָעָן גַּאֲרְנִישָׁת טַהָּאָן גַּעֲגָעָן דָּער גַּעֲזַצְּלִיכְיָיט אוֹן לְאָגֵיק פון דָעָם גַּעֲשַׁעְהָנָעָם פְּאָקָט, עַנְטְּשִׁילְסָעָן זַיְךְ דִּי פִּיהָרָעָר פון דָעָר אַיְפֿערִיגָּעָר פֿאָרָטִי צָו מַאֲכָעָן אָדָרָק אוֹיףּ דָעָר פֿערוואָלטָנוֹגָן פון דָעָר גַּעֲמִינְדָּע גּוֹפָא, זַיְיָ זָאָל נַאֲכָגְבָּעָן זַיְיָר פֿערָ-לָאנְג. אָבעָר דָא שְׂרָעָקָעָן זַיְיָ זַיְךְ מַעְהָר וּיְ אַלְעָז פָּאָר דָעָם סֻקְּרָעְטָאָרָס פֿעַסְטִיקְיָיט, שְׂטָאנְדָהָפֿטִיקְיָיט; דָאָן בְּעַשְׁלִיסָעָן זַיְיָ זַיְךְ פְּטוּרָ צָו וּעְ-רָעָן פָּוֹן אַיְהָם, עָר זָאָל מַעְהָר קְיִינָן שִׁיכְיוֹת נִיטָהָבָעָן צָו דִי אַגְּבָּעָלְגָּעָבָן הַיְּיִתְעָן פָּוֹן דָעָר גַּעֲמִינְדָּע. מִיטָּאָט דָעָם צְוּוּקָן וּנְצָעָן זַיְיָ אַוְנָ-רוֹהִיגָּע צִיְּיט, וּאָס אַיְזָן דָאָן עַנְטְּשָׁטָאָגָעָן אַיְזָן רַוְּסָלָאנְג. אוֹיףּ הָגּוֹ וּוּעָרט דָעָרָלָאנְגָּט אָמְסִירָה, וּאוֹעָס וּוּרָעָן גַּעֲגָעָן אַיְהָם אַרְוִיסְגַּעַשְׁתָּעוּלָט שְׂעוּרָעָן. וּיְ אָוֹן, פֿערשְׁטָעהָת זַיְיָ, אַוְסְגַּעַתְּרָאָכְטָע פְּאָלִיטִישָׁע בְּעַשְׁלִידְגָּנְגָּעָן. וּיְ מַעְן זָאָגָט, הָאָבָעָן דִי פְּאָנְאָטִיכְעָר פֿערשְׁטָאָרִיקָט זַיְיָר מַסְיָרָה מִיט אַהֲבָש בִּיסְעָל גַּעַל. דִי פְּאָלִיצְיִ-מַאֲכָט וּוּעָרט אַבְּגָעָנָאָרָט דָוָרָק אַהֲרָע, וּיְ מַעְן זָאָגָט, אַונְטְּרָעְגַּעְקִיפָּע אַגְּנָעָטָן. זַיְיָ אַרְעָסְטִירָט אַהֲם מִיט זַיְיָן גַּאנְצָעָר פָּאָמְילִיעָ. נַאֲךְ פֿערצְיגָט טָעָג טְוּרָמָע, וּוּעָרט עָר מִיט זַיְיָן קְרָאנְקָעָר פְּרוֹי פֿערשְׁקִיט אַיְן אַיְנָעָ פָון די צְפּוֹנְגּוּבְּרָנִיעָס. אָגָאנְץ הַיְּוִיזְגּוֹינְד, אָ פְּאָלְשְׁטָעַנְדִּיגָּ אָונְשָׁוְלִידִיגָּם, וּוּעָרט רְוַאֲנִינְרָט. אָ פְּעַרְדִּינְסְטְּפָלוּלָעָר אַוְן נַזְלִיכְעָר תְּהַווּר וּוּעָרט גַּעֲשָׁנְדָט בֵּי דָעָר רְעַגְּרוֹנָג אַיְן דִי אַוְגָעָן. אָבעָר די פְּאָנְאָטִיכְיָש אַידִישָׁע פֿאָרָטִי טְרִיאָומְפִירָט. מַעְן דָעַרְצָעָהָלָט בְּפִירָוש, אוֹ נַאֲכָדָעָם וּיְ הָגּוֹ. אַיְזָן אַרְוִיסְגַּעַשְׁקִיט גַּעֲוָאָרָעָן פָון פֿעַטְרָ-בוֹרָג, הָאָבָעָן אַט די קַעְמְפָעָר פָּאָרָן הַיְּלִיגָעָן גְּלוּבָעָן דָרִי טָעָג גַּעַהְלִיעָט אָוֹן גַּעַשְׁיכּוֹרָט.

צום גליק, האט אט דאס געשענהייש געהאטן בלויין א ציטו-ויליגען
כאראקטער. די נאהענטשטע קרובים פון ה' ג. האט זיך איינגעגעבען
אויפאצודעken די איבעריגעס פון די פאנאנטיקער. די אדמוניסטראצייע
האט זיך איבערציגט איזן זיין פאלשענדיגער אונשולדיגיקיט, זי האט אונ-
געזומט איהם צוריקגעקהרט אלע זיין רעכט. דאך אבער האט אט
דער עפיזאך איהם פאלשענדיג רוזאינרט. די פאנאנטיש פארטיאי אבער
האט זיך געשראקען, איז דער צוריינקע Kompenנער ה' ג. וועט וווײער פער-
וואלטטען איבער די אונגעלגענההייטען פון דער געמיידע. האבען זי בע-
נייט זיעיר קאמפ געגען איהם דורך אנדערע, ניט וועזיגער נידעריגע און
שענדליך מיטלאן. אט איז זיין זי געלונגגען ארייבערצ'יזהען אויף
זיעיר זיט אינעם א מיטגילדע פון דער פערוואטלונג, וואס האט פריהער
געוואלאטען שטאהל און איזזען פאר ה' ג...:

מיר ווידערהאָלען: אַט דאָס אַלְץ אֵיז גַּעֲשַׁעַן נִיט אֵין אַםְסְטֶעֶרֶדָם
אוֹן נִיט אֵין 17-טַעַן יַאֲהָרָהוֹנְדָעַט, נָוֶר פָּאָר אָנוֹן אַלְעַמְעַן אֵין דֵי אוּיגַעַן;
בְּלוּיוֹן מִיט דַּעַם אַוְנְטֶעֶרֶשִׁיד, אוֹ אַנְשְׁתָּאָט דַּעַם אַלְטְּמָאָדִישָׁעַן חָרָם, הָאָט
מַעַן אַנְגָּעוּעָנְדָט אַפְּאַלְשָׁע פָּאַלִּיטִישָׁע מִסְרָה אוֹן פָּעָרְפִּיהָרָונָג. זָלֶל מַעַן
וְשַׁע אִיצְט אָוַרְטִילְעַן וּוְעַגְעַן דָּעַר אִידִישָׁעַר טָאַלְעָרָאנַץ.

ביהלָגֶע נוֹמֵן. 3

(צום ארטיקעל: ווי אונזערע עטלטער-זויידעם האבען געקעטט געגען
דער כאַלערע-מנפה)

און אויפּרְוָת פּוֹן וּאֲרִשְׁעוּרְדְּ רַאֲבִינְגְּטְּ פּוֹן יַאֲהָרְךְּ תקצ"ה (1838)

התעוררות

זאת יצא מאת הרב הגאון מופת הדור רשב"ה אב"ד דפה ובצירוף הרבני
מכמה קהילות

וועארש א

תקצ"ה

התעוררות לאחינו בני ישראל להטוט לבבם לקבל מוסר, היהות נודע
לכל הסיבות רחל אשר עברו על ראשינו ולמען ננצל מעטה ועד עולם
ויסיר ד' כל חולין וכל מחלת מתנתנו ראיי לקיים המבואר בטור א"ח וש"ע
ס"ס תקע"ו אשר בעת שגוזרין תענית על האיזיבור רחל ב"ד ותוקנים
居שביים בעבבך נ' ובודקים על מעשה אנשי העיר ומשירין המכשולות ומזהירותין
וכו' ומפרישין את העם מהם, והמג"א כתוב שהוא עיקר התענית פמבואר
בישיעי' נ"ח הלא זה צום אבחוריו פתח חרוצבות רשות וכו' ובימים ההם
אשר הייתה החולשה רחל לא היה באפשר לגוזר תענית אדרבא היה המברח
להקל בתענית ציבור, עכ"פ ראיי להתעורר לתקן מה שבאפשרי ולשקרוד
על הדבר הזה, ולהיות כי נשמע דבריהם אשר למשמע אוזן דאה נפשנו,
מהראוי לתקן הפרצה, לאות לנו לבקש בדברים נכוונים שישמעו אחינו
ב"י בכל עיר ועיר ויקבלו עליהם בשמחה וברצון, ובזכות זה ישמע ד' לך
תפלתינו וירחם علينا מעטה וע"ע.

ולאשר הדברים הנאמרים פה צדיקים השגחה זו את ראיי ונכוון בכל
עיר ועיר להוציא משגיח קביע שהיה איש נאמן וישולם לו מקופת הקהיל
шибיגיה על כל העניים המבוארים פה.

(א) שיתן השגחה על המזוזות בכל בית ובית בכל הפתחים ובכל
השערים ובכל המקומות הצריכי' למזוודה פמבואר בש"ע יורה דעה ורב

ומורה שבכל עיר ועיר ילמוד עם המשגיח כל הדינים כדי שיהי' מפир ורגיל בהם ואם יתראה להMSGיח איזה ספק ישאל את פי הרב המורה והעיקר שיראה לו הרב המורה המקומו' שיהי' נקבעים עפ"י דין תורה והMSGיח יראה שלכל הפחות בכל חדש ישגיח בכל העיר אם לא נגנוו המזוזות במקום שיש חשש גניבת וראוי שבמkommenות שיש חשש גניבת יהי' המזוזות אין געבארט בתוך טפח ולא יצטרך לקבעם אחורי הפתח ובערים גדולות ובפרט בק"ק וואראשא יהיו כל חון דבחכ"ן משגיח על זה ובתחלה ילק עמו א' ממורי הוראות שבכל מחוז וגם פאשר יבנה בית חדש להMSGיח לקבעם עפ"י ד"ת. גם ליאהר ל��נות תפילין ורצונות ומזוזות ציצית אלא מן המומחה שיש לו הכשר ממורה הוראה לכל קהילה וקהילה ולזיהר במקומות הנחת תפילין היינו של ראש יהי' מונח פלו על מקום השער, וקצת התפילין יהי' במקומות שהתחילין עקריו השערות, והקשר יהיה ממעל לגומה שאחורי הראש ושל יד יהי' מונח אויף דעת דיקען פלייש בחצי זרוע של צד עלענבויגען.

(ב) שייתן השגחה על בעלי מרוחץשמי המקוות יהיו חמימים פרראי, כי דבר זה הוא נוגע ממש לפקווח נפש בעת הקור, ובבעלי המרוחץ בפמא מקומות אינם עושים מלאכתם באמונה, וגם אם מהממים איינו פרראי, ע"פ צריך השגחה על זה להחכם בכל השנה.

(ג) ראיוי ליתן השגחה על המקולין שלא ימכר בשר פשר באוthon המקולין שמוכרין בשר טריפה פי הרבה מכשולות בגין מזה רח"ל, ובמקומות שיש לחשוד את הקצבים ראיוי שיהי' להMSGיח המפתח מהחנות של בשר, ובמקומות שיש חשד יותר יעמוד איש נאמן אצל בשעת מכירת בשר.

(ד) להMSGיח ג"פ על הניקור שיהי' בלי שום ספק ושלא יניח מחלוקת אחוריים פל לצד הפנים שלא לבנוס בספק בשר אחוריים פל פי כמה קצבים מרוב שפירותם באים לידי מכשולות רח"ל, גם יתנו השגחה על הדחת בשר תוך שלשה ימים שיהי' עפ"י ד"ת פפי שיראה לו הרב ומורה שביערו.

(ה) במקומות שיש עירובין ישגיח יהיו כתקנם, ובאותן עיירות שאין שם עירובין עדין יתעוררו הבע"ב בהטעורות רב שיהי' להם עירובין בהכחשה.

(ו) הבע"י מרוחץ והאשה העומדת על הטבילה יודיעו להנשים שתהיאינה והירות בעת שיצטרכו לילך ביום עש"ק לביית הטבילה, לחתוון הצפרנים בביותם קודם לכטם לבית הטבילה, ונכוון שהנשים ילכו ביום עש"ק להחפיפה קודם האזות היום קודם הליכת האנשים לבית המרחץ, ואם לא אפשר בכך עפ"פ חצי שעה קודם שבת ילכו לבית הטבילה כדי

שייחַי' להם זמן לחריפֶה קודם הטבילה, והנרות תלקינה הנשים בביטח
קדום לכתם לבית הטבילה ויכוננו בלבם שאינם מקבלים שבת עדין.

(ז) יהרו בגין [עיר] ועיר שילכו האנשים מבית המרחץ ערך שעה
אחת קודם הקראייה לבייחפֶן הנקרה שוהל קלאפען כדי שייחַי' פנאי להנשים
לעשות החrifֶה פראוי ויהרו מאד בזה כי הרפה מכשולים באים רח"ל
על ידי זה, ע"פ יהרו מאד ויגיחו היטיב בכל עיר ועיר לתוךן דבר זה.

(ח) ישגיח שמי המקואה יהיו נקיים מרפס וטיט ולא יסמכו בזה על
בעל המרחץ, ובימות החמה ישגיח שייהיו המים לפחות זורת למעלה מהטבור,
הינו חזי אמה למעלה מהטבור.

(ט) יראה להשגיח שעפֶפֶן חזי שעה קודם הליכה לבייחפֶן יהיו
החניות סגורים כדי להדליק הנרות בעוד היום גדול.

(ז) כל מי אשר יראת ד' נוגע בלבבו ראי ונכוון מאד להשגיח
לייתן לעשות מלבושים אצל חיות נאמן שלא יכשל באיסור שעטנו החמור,
ומהראוי ג"כ להיות צנועים במלבושים וזה עצה הגונה לפמה עניינים.

(יא) לאשר בהרבה עירויות יש להם בתים כסאות סמך לבייחפֶן
ובחמא"ד והוא דבר גדול וזכות לבני העיר הן לרפיאות הגוף ונקיות וטהרה
לטפליה, ע"כ יראו שייהיו תמיד מונקיים וייהו להם פתחים לרגם פראוי,
ובמקומות אשר אין להם עדין יראו לעשותם.

(בב) כל רב ומורה בעירו ישגיח בגיל שלושמי שיש לו דזיער-
דוואווע עם בהמות לעבודה שיראה לעשות מכירה קודם שבת עפֶי הדינים
המבוארם בש"ע או"ח פדי שלא יהיה מסחל באיסור ש"ק גם מי שיש
לו כבשים בדזערדוואווע, וגם היהודים הקונים כבשי' בירידים וטרם
שמוכרים אותם מולידים ובאים לידי ספק בכור ראוי למכרם לא"י בשהנים
אתם פמו שעושים במכירת חמץ, וגם הנגרבארעס שיש להם פועלם א"י
ועובדים עבדותם בש"ק יראו לעשו מכירה עפֶי ד"ת, ובכדי שלא
יצטרכו לטrhoח בכל עש"ק יראו לעשות מכירה על כל העסק גם על
הקרקעות והפתים הכל בשטר עפֶי ד"ת פפי' שיראה להם הרב ומורה
שביעירם.

(יג) במקומות שיש שני שוחטים יהירים הרב ומורה שיראה אחד
לחבירו הספין של שחיטה קודם שחיטה של גסה והספין של עופות יראה
א' לחברו לפחות יום פעם אחת בפוקר או שתים, שייהו מתקנים
עפֶי דעת שניהם, ובמקומות שאין שם רק שחיטה אחד יזהר השו"ב מאד
שלפני כל שחיטה של גסה יראה הספין של שחיטה להרב ומורה והספין של
עופות ודקות יראה להרב ומורה פעמים בשבוע לכל הפתות. ואם לא

קיימים השו"ב פן יראו בני העיר שיהי' להשו"ב זהה עומד על גביו, וזה יותר טוב ונכון.

(יד) חיללה וחולין יהיו שהשוכר מהפאתן יעמוד אצל השו"ב בשעה שהוא בודק הריאתם וגם הקצב לא לעמוד פי בזה באים מஸולים גדולים רח"ל.

(טו) ראוי ונכון מאד לתקן בכל עיר קופת של צדקה שיהי' עברו עניים הבושים לתבעם חלום בפיהם על הוצאות שבת וית' והצדקה הלווי תھא מחלוקת בכל ע"ק בפוקר, ומנגה זה הוא טוב מאוד אין לעיל' הימנו כמボואר ברמב"ם ה' מתנות עניים פ"ט ה"ג ו"ל לא שמענו ולא ראיינו בין ישראל שלא יהיה להם קופת של צדקה כו' שתהה' מחלוקת בכל ערב שבת.

(טז) המלמדים בכל עיר ועיר יהרו ללמידה עם התלמידים המתחלדים להבין דיני ש"ע לימדו עליהם בכל יום ויום אחדו שיעור מש"ע א"ח דיני ק"ש ותפלת וברכו' ונטילת ידיים וברכת הנהנין ושבת וכדומה דינים הארץים לכל ישראל שידעו להתנהג עפ"י התורה וככאמר הכתוב חנוך לנער עפ"י דרכו ויעורם תמיד בדברי מוסר לקיים הדינים הנ"ל לשמר ולעשות.

(יז) ו ראוי בכל עיר לתקן ולהעמיד משגיחים בכל חתונה שלא יירקו' הזוכים עם נקבות חיללה רח"ל, ע"פ יראו בכל עוז להסיר המכשלה ולהשיג היטב על זה, גם יראה כל איש ואיש להשיג על בני ביתו ביום ש"ק וביו"ט שלא ילכו לשთות קבע בתמי משתאות שלא יבואו שם' לידי שחוק וקלו' ראש ויראו בכל עיר להעמי' משגיחים על זה וכבר יש ת"י פקודה על זה מהארוזאנד.

(יח) כל א' יראה להשיג על בני ביתו ומשרתו שלא יבואו לידי חזוד וגם יראה שלא ישנו שני רוקים פחרדים במתה אחת.

(יט) ליזהר לקבל שבת דהינו בכל עיר ועיר הרוב יזהיר לעם הקודש שישגרו החגניות חצי שעה קודם שקיעת החמה, ובמוצאי שבת יזהרו שלא להדליק נר עד שיהי' ודאי לילה ואין די בג' כוכבים גדולים וטעים רבים בוה.

(כ) ליזהר בקי' לקרים ק"ש בפוקר בביתו מיפך אחר ברכת התורה, ובשבתו יזהרו שלא לאחר פמו כן תפילה שחרית בזיבור והראוי להתחיל עפ"פ בקי' קודם גלאק זיבן.

הכתב הזה יראו לשילוח מהעירו' גדולות העתקה להערים קטנות ובכל הפמ"ד קבוע על הפטול לפרסם לכל, והעיקר של רב ומורי' ישגיח על כל הנ"ל.

הן כל אלה ראיינו פי ראווי ונכון לעורר לב אהב"י, וmbטחנו פי ישמעו
לקולנו, וד' יפרוס סופת שלומו עליינו ויסיר מאתנו כל מחלת, ויגן בעידינו
מעתה ועד עולם.

כל זה יצא מאתנו בצירוף רבנים מפמה קהילות
ובਆה"ה,

יום ד' ט"ז חשוון, שנת תקצ"ח לפ"ק פה ק"ק ואראשא

נאום הক' של מה זלמן מק"ק פונן חונה פ"ק ואראשא
ונאום הק' יצחק במוחר"ש ז"ל אב"ד דק"ק וארכי
ונאום הק' יהיאל מאיר אב"ד דק"ק מאנגניצ'

אינדאקס

אַיִלָּעָס

פָּזָן פַּעֲרֹזָן-גַּעֲמָעָן אָוָן אַטְיֵיל זָאָךְ-גַּעֲמָעָן

- אַרְגָּנֶשְׁטִין, ר' הִירְשׁ, 118. .115
 אַרְגָּנֶשְׁטִין, מַשָּׁה, 111. .115
 אַרְגָּנֶשְׁטִין, אַל., 174. .174
 אַרְשָׁנוֹסְקִי, אַר., 187. .187
 אַרְשָׁוּסְקִי, ע., 175. .175

בְּאֲגָבּוֹת (גַּעֲנָרָאֵל), 221. .222
 בְּאֲגָרָאוֹן, ח. XII. .222
 בְּאֲרָאָתִיאָן (גַּעֲנָרָאֵל), 221. .221
 בְּאֲקַשְׁמָן, י. ט., 175. .175
 בְּאֲקַשְׁמָן, נ., 225 פפ. .225
 בְּאֲשֻׂוּיטִישׁ, נ., 58. .58
 בְּאֲרָאָזָן, הִירְשׁ, 86. .86
 בְּאֲרָאָזָן, ג., 91. .91
 בְּאֲרָאָזָן, י., 166. .166
 בְּאֲרָאָזָן, י., 91. .91
 בְּאֲרָאָזָן, 278 פפ. .278
 בְּכָבְבָעָדָר, הִירְשׁ, 272. .272
 בְּרוֹלָאָטָן, וְאַשְׁקָעָן, 270. .270
 בְּבִוִּיקָאָו (גַּעֲנָ-לוֹבָ), 225. .225
 בְּבִוִּיקָאָו (גַּעֲנָ-לוֹבָ), 258. .258
 בְּוִינְשְׁטָקָה, לִיּוֹב, XII, 140 פפ. .140
 בְּכָבְבָעָדָר, הִירְשׁ, 160. .160
 בְּנַ-יְעַבְּד, יִצְחָק אַיּוֹזִיךְ, 55, 58. .58
 בְּנַ-עֲמִי, 175. .175
 בְּלָאָזָעָר, דָּר., יִצְחָק, 125. .125
 בְּלָאָה, דָּר. וְחוֹשָׁעָן, XVI. .XVI
 בְּלָדוֹאָו, גְּרָאָה, 51 פפ., 68, 68. .68
 בְּעַזְסָנָאָו, פ., 168. .168
 בְּעַגְעָסָאָו, לִיּוֹב, 194. .194
 בְּעַגְעָנָדָרָה, גְּרָאָה, 43 פפ., 46. .46
 בְּעַגְעָנָדָרָה, גְּרָאָה, 187, 185. .185
 אַבְּרָהָם אַוּוֹיטִישׁ, ש., ז. מַעֲדָעָלָעַ מַוכָּר סְפָרִים. .
 ר' אַבְּרָהָם-יַעֲקֹב (פָּוּן סָאָדָאָגוֹר), 106. .106
 ר' אַבְּרָהָם טּוּוֹרְסְקָעָר, 110, 112, 119. .119
 אַדְּרָאָמָאָוּוִיטִישׁ (קָאָפְּטָאָן), 258. .259
 אַוְאָוְאָזָאָוָן, גְּרָאָה, 103, 108. .108
 אַוְסְמָלָעָנְדָעָר-פִּינְקָעָל, 165. .165
 אַוְרָוְנָגָן (מַארְשָׁאָל), 192. .192
 אַיְגָנְגָטָאָו (גַּעֲנָרָאֵל), 222. .222
 אַיְגָנְגָטָעָוּוּ, ג. פ., 179. .179
 אַיְגָנְגָטִיעָוָה, פ., 184, 181. .184
 אַרְיָהָשָׁעָר קָאָמְטָעַט, XIV, 63. .63
 אַיְוָרָאָעָלָקָאָן, י., 175. .175
 אַיְוָזְעָנְשָׁטָאָדָשׁ-וּוְינָגָר, 85. .85
 אַיְוָבָעָל, יִצְחָק, 89. .89
 אַיְוָבָעָנוֹבָים, י., 59. .59
 אַלְלָעָדָבָעָסָקִי (גַּעֲנָרָאֵל), 227. .227
 אַלְלָעָעָנוּוּוּ (גַּעֲנָרָאֵל), 185. .185
 אַלְלָעָקָסָאָנְדָעָר דָּעַר-1 טָעָר, 223. .223
 אַלְלָעָקָסָאָנְדָעָר דָּעַר-2 טָעָר, 255. .255
 אַלְלָעָקָסָאָנְדָעָר דָּעַר-3 טָעָר, 254. .254
 אַלְלָשָׁוְאָגָנָגָעָר, ר' יִצְחָק, 126. .126
 אַנְדָּאָרָעָנָקָא (פָּאָלָקָוּוֹנִיקָה), 258. .258
 אַפְּטָטָעָר רְבִי, 102. .102
 אַפְּרָוְיָקָעָן, 271, 270. .271
 אַקְּאָסְמָטָא, אָוּר., 297. .297
 אַקְּסָכָמָאן, יִצְחָק, 108. .108
 אַקְּסָמָעָנְפָּלָה, יִשְׂרָאֵל, 75 פפ. .75
 אַרְלָלָאָוּוּ (שַׁעַף-3-טָעָר אַבְּטִיל.), 74. .74
 אַרְלָלָאָוּוּ, 262, 260, 258, 257, 256. .262

- דָּאַבוֹ (מַאֲרָשָׁל) .222
 דָּאַוּוִידָאָוָו, דָּעַנְיָוָם .185
 דָּאַוּוִידָאָוָו וּוּוּטָאַטָּשׁ (פּוֹן וּוּלְקָאָמִיר), 267
 דָּאַוּוִידָאָוָו, מַיְכָל, 120, ג.
 דָּאַלְגָּאָרְקוֹאָו, פִּירְשָׁת, 264, 268
 דָּאַלְגָּאָרְקוֹאָו, אַיוּוָצָן, 202
 דָּאַמְבָּרְאוּסְקִי (גַּעֲנָרָאַל), 192
 דָּאַנְצִיָּו, אַבְרָהָם, 29
 דָּוּבָּנָאָו, ש., 175
 דָּוּבָּעַלְתִּי (גַּעֲנָרָאַל), 68
 ר' דָּוּדְ-מָשָׁתְ פּוֹן סָאָדָאָגָוָה, 106
 ר' דָּוּדְ שָׁוּוּרְעָסְקָוָר, 261, 258
 דִּיאָקָאָו (גַּעֲנָ-גּוֹב.), 251, 74, 69
 דִּילְוִינְדוּשָׁעָרָה, 278, ג.
 דִּימָאנָטִי, לַיְבָקָע, 271, 270
 דִּיקָה, אַיוּזָקִיָּמָאָר, XII, 25, ג., 56
 דִּעְפּוֹטָאָטָעָן פּוֹן אַיְרוֹשָׁעָן פָּאָלָק, 219
 דָּרְיוּצָנָאָו, א., 120, ג.
 דָּרְבוּשִׁי (גַּעֲנָרָאַל), 44, 40, 38
 דָּרְעַנְטָעַל (גַּעֲנָרָאַל), 137, 138
 הַאַלְכָּעָרְשָׁתָּם, ר' חִיּוֹם, 118, 117
 הַאַלְקָיִן, מַשָּׁת, 246
 הַאַלְפָעָרָן, יִשְׂרָאֵל, 101
 הַאַרְקָאָוָו, דָּר, א., 174
 הַחֲמָנָעָרָה, בְּרוּד, א., 194, ג.
 "הַיּוֹם", 158
 .XV
 הַעֲסָעָן, י., 19, ג., 35, ג., 245, ג.
 "הַצְּפָרָה", 129
 "הַשְּׁחָרָה", 116
 וּוּאַטְסָאָו, ע., 174
 וּוּאַיצְעָק (פָּאַלְקָאָוָנוֹיָק), 70, ג.
 וּוּאַלְוִיעָוָו, פ., 91, ג.
 וּוּאַלְשָׁעָרָה, י., 58
 וּוּאַרְלָאָטָם, אַרְבִּיעָרָעִי, 184
 וּוּאַלְאָוָו וּוּוּטָאַטָּשׁ (פּוֹן וּלְקָאָמִיר), 267
 וּוּאַלְמָאָן, י., ג., XII
 וּוּאַסְכָּאָרָה", XV, 160, 153, 141, 140, 138, ג.
 ר' גְּרַשְׁמָ פּוֹן מִינְיָן, 178
 בָּעָרְגָּעָר (רַאֲבִינְגָּר), 259
 בָּעָרְלִין, מַשָּׁת, 46, ג.
 בָּעָרְנְשָׁטִין, יַעֲקֹב, ג.
 ר', בָּעָרְמָעָשָׁר, 97
 ר', בָּעָרְפּוֹן סָאָדָאָגָוָה, 107, ג.
 בָּעָקָבָעָרָה, 224
 בָּעָרְשָׁאָדָסָקָו, פְּרָאָפָ, 174
 בָּרָאָגִינְסָקִי (אַקְטִיאָר), 170
 בָּרָאָפְמָאָן, 298
 בָּרְוִילִי, וּסְפָק (איּוֹב מִינְסָק), 287
 גָּאָגָל, 218, 298
 גָּאָלָאָוָנוֹיָן, א., 92, ג.
 גָּאָלְדָּבָעָרָה, בְּנָוִמִּין (קָלְעָצָקָעָר מַוְסָּר), 242
 גָּאָלְדָּפָאָדָעָן, אַבְרָהָם, 166, 165, ג., ג.
 גָּאָלְדָּעָנְבָּעָרָה, ג. (בָּאָרָאָן תְּרָנְגָּוָל), XII
 גָּאָלְדָּעָנוֹוִוָעָרָה, 159
 גָּאָטָלָאָבָעָרָה, א. ב., 115, 87, 76, 75, 59, 59
 גָּאָלִיזִין, פִּירְשָׁת, 246, 225, 224, 74, 20, ג.
 גָּאָרָדָאָן, אַבְרָהָם, 180, ג.
 גָּאָרָדָאָן, בָּעָלָא, 184, 180
 גָּאָרָדָאָן, י. ג., 121, 75, XII
 גָּאָרָדָאָן, מַאְקָסָם, 140, 296, 254, 174
 גָּאָרָדָאָן, יִשְׂרָאֵל, 56
 גָּאָרָדָאָן, מַיְכָל אַבְרָהָם, 24
 גָּאָרָדָאָן, מַאְקָסָם, 135
 גָּאָרָמִיּוֹעָ, זָאוּוּל, 81
 גָּוָטָמָאָן, מ., י., 120, ג.
 גָּוָצְקָאָוָו, קָאָרָל, 296
 גָּוָרָאָוְוִוְטָאָשׁ, מַאְרָקָסָם, 90
 גָּוָרָלָאָנָד, ח. י., 145
 גָּוָרָעָוְוִוְטָאָשׁ, רָאוּבָן, 44, 45, ג.
 גָּוָרְקָאָ (גַּעֲנָ-גּוֹב.), 131, ג.
 גָּוָזָמָאָן, אַלְיוֹהוּ, 272
 גִּינְזֶבֶרְגָּה, ב., XIII
 גִּינְזֶבֶרְגָּה, בָּאָרָאָן ח., 130, 125, 124, 124, ג.
 גִּינְזֶבֶרְגָּה, מְרָדְבִּי אַהֲרָוֹן, XII, 88, 56
 גִּרְאָזָדָאָוְוִוְטָקִי, ג., 175
 גִּרְזּוּעָנְבָּעָרָה, ש., 175
 ר' גְּרַשְׁמָ פּוֹן מִינְיָן, 221

- וְאַרְמָלִינְסְּקִי, דָּר. אַבְרָהָם XVI.
וּנוֹגָשָׂא, קָלְעָמָעַנִּים, 159.
וּוּרְקוֹנוֹסְקִי (קָאַפִּיטָּן), 72.
יְעוּרוּעִיסְקָאַטִּיא בִּיבֶּלְאַקְטָעַקָּא, 173 פָּפ.,
.297
יְעוּרוּעִיסְקָאַטִּיא מִיסְּלָה, XV.
יְעוּרוּעִיסְקָאַטִּיא סְפָּרְיוֹגָא, XV.
עֲזָזָאַוּעַתָּא וּוּסְטָנִיקָ, XV.
יעַלְזָאַוּעַתָּא פַּעֲטָרָאַוָּגָן, 202, 3,
.202
יעַלְיָוִן, פָּגָן, 58.
יעַלְיָנָעַק, 8.
ר' יְעַקְבָּר, יוֹסֵף סְפָּרָה, 259 פָּפ.
יעַרְמָאַנָּאָק, מְרָכָבִי, 42, 45
.74
ר' יְצָחָק וּוּאַלְאַזְוִינָהָר, 97.
ר' יְשָׂרָאֵל בָּעֵל שֵׁם טָוב, 97.
ר' יְשָׂרָאֵל רֹזוּשִׁינָהָר, 97, 87
.257
בּוֹאַלְסָפָן, פְּרָאָפָ, דָּר, 61, 61
.92
בְּחָנָן, פָּ, גָּ, 42
.122
לְאַבְרָהָם (מָאִיר), 226.
לְאַיְוָר, מָשָׁקָע, 271, 270
.91
לְאַנְדָּא, אַדָּאָל, 173 פָּפ.,
.297
לְאַנְדָּוִי, ר' זְלָמָן, 128 פָּפ.
לְאַוְיָוִנְסִקִּי (גּוּבָּעַנְגָּטָא), 185
לְאַסְבָּעָרָה (קָאַפִּיטָּן), 189.
ר' לְוָאוִי יְצָחָק בּוּרְדִּיטְשָׁוּוּר, 100.
לְוָרָיא, אַיְדָעָל, 41.
לְוָרָיא, דּוֹד, 85 פָּפ.,
.287
לְוָרָיא, חַצְעָל, 46, 43, 42, 39
.35
לְוָרָיא, גָּ, 85.
לְוָרָיא, שְׁמוֹאָל, 35.
לְוָבָּרָסִקִּי (מְשָׁפְּחָה), 272
לְיְטוּוֹן, אָ, 120, גָּ.
לְיְוָעָלָם, חָ, 199.
לְיְלִיעָנְבָּלָם, מָ, 149.
לְיְשָׂוִין, יְעָקָב, 74.
לְעָאוּוֹרָר רְבִי גָּ, ר' בָּעָר פּוֹן סָאַדָּגָוָה.
לְעָוָאנְדָעָן, לְעָוִי, XII, 174, 175
.175
- וּוְאַסְטָוְלְטְשִׁיקָאָוָו, פִּירְשָׁט, 263.
וּוְאַסְטָוְלְיוֹוֹו, א. (מוֹשְׁמָד), 248 פָּפ.
וּוְאַקְסָמָאן, ר' חִוִּים-אַלְיעָזָר, 118.
וּוְאַקְסָמָאן, שְׁמוֹאָל, 103.
וּוְיְתָגָעַנְשְׁטִיוֹן, פִּירְשָׁט, 191, 101
וּוְיְוִינְבָּרָהָג, אַבְרָהָם, 12.
וּוְיְוִינְבָּרָהָג, פָּ, 175.
וּוְיְנָעָר, שְׁמוֹאָל, 194, גָּ, 211
.288
וּוְלְאַדְיָקִוּן (גְּלָחָ), 247
וּוְרָאַנְטְּשָׁעַנְקָא, 68.
זָאַלְקִינָה, שְׁלָמָה, 56.
זָאַנְגָּוּוֹיל, וּשְׁרָאֵל, 175.
זָאַק, א., 130, 176.
זָוְרָאָוּ (גּוּנְעָרָאָל), 181.
זָוְוִעָרְלִינָג, יָ, 61, 92.
זָוִידָמָאן, גָּ, 175, 272.
זָעַלְעָנְסִקִּי, פְּרָאָפָ, 24.
ר' חִוִּים וּוּאַלְאַזְוִינָהָר, 27, 27
חוּמָאַוּוּטָש, ר' אַבְיוֹגָדוֹר, 250.
חוֹזָן, ר' וּשְׁרָאֵל מְשָׁת, 271, גָּ
חוּפְעָעָז בּוּוּשָׁרָע.
חַסְדִּיּוֹם — אָוָן דְּרוֹק-וּוּזָעָן, 48 פָּפ.,
— 78, 61, 50, 241
אָוָן מְתַנְגְּדִים, 258, 250
מָאַגָּה, גָּ, 175.
מָאַמְּרָקָע דִּי פִּיעָר, 273 פָּפ.
מָאַלְסְטָאָי, דִּימְיטָרִי, 167, 170.
טוּגָעַנְדָּאָלָה, זָאַלְקָה, 78, 49, 79.
טוּרְגָעָנָהוּי, 5.
טִיְאָגְרָאָט, זִימָעָל, 54, 81.
טָלָר, וּשְׁרָאֵל-הַלְוִי, 120, גָּ
טוּרְמָבָּאָצָקִי, סְטָאַנְיָסְלָאָוָו, 28.
טוּשָׁאַרְטָאָרִיסִקִּי, אַדָּם, 20 פָּפ.
טוּשָׁוְמָנָאָ, גָּ, 175.
טוּשָׁוְטָאָגָאָוָו, אַדְמִירָאָל, 191 פָּפ.
טַעַמְעָר-בּוֹרָן, 165, גָּ
יְאַנְקָוְלִיאָ, 279.
יְאַסְמָה, דָּר, יָ, מָ, 67, 68.
יְאַקְאַוְוּלְיוֹוֹו, ג. (מוֹשְׁמָד), 248 פָּפ.

- פעטערבורגער איר. געמיינדע, 125 פפ.,
297, 189
.115
פעטער, מ. י„ פאַזּוּל, 6 פפ.,
278
פעטלער, פ. 206
.121
"פֿעוֹצְשִׁיטְגִּיעַ", XV, 123
פארזער, מ. פֿרְגֶּס, חיּוֹם נַחֲמָן, 31
פארעל, שאַוֵּל, 56
פארעיז (פרץ) הירש-אברהם, 10, 254
פארעאַז, וו., 11
פארק, י. ל., 149
צָווּיּוֹפָעַל, א., XII
צָוּקָוּנְפַּשְׁתּ, XV
.143
צִוְּיָתְשִׁרְפַּטּ (מיינסְקָ), 11
צִוְּיָתְלָסְ, וּחוּשָׁע, 10, 5
צִוְּנְבָּעָרָג, י. 87
צֻעְדָּרְבָּאָזָם, 160
.273
צְעַרְעָמָכָעָר, מְרוֹדָכַי, 278
קָאַהְצָן, אַבָּ, 175
קָאַהְצָן, אַבְּרָהָם, 138
.XII
קָאַוּנוֹגָעַר, א., XII
קָאַטְשָׁבוּבָי, 246
קָאַטְקָעָם, לִיבָּ, 268
קָאַלְאָדְעַיְוָו, 210
קָאַמְּרִיטָעט פָּגָר אִירְוִישָׁן לעָהָר-בִּיכְעָר, 92
.94
קָאַמְּיִינְסָקִי, 250
קָאַן, פְּנַחַם, 27, 23, 129, 5
קָאַנְטָאָר, דָּר. ל., 174
קָאַנְקָרִין, 11
קָאַצְעַנְלָעָסָן, יעָקָב. י. ל. (בּוּקִי בּוּ וְגַלְוִי),
.221
.XII
קָאַצְעַנְלָעָסָן, דָּר. י. מְרוֹדָכַי, 250
קָאַצְעַנְלָעָסָן, ר. מְשַׁחַת, 250 פפ.
.29
קָאַצְעַנְלָעָסָן, שאַוֵּל, 122
קָאַרְאָלְעָנְקָאָז, 47, 45, 42, 41
קָאַרְמָעָר, וו., 174
קָאַרְגְּבָּלָם, יעָקָב, 245 פפ.
קוּבִּי, ר. וְצַחַק, 271
.211
קוּטוֹזָאָוּ, 191
עַבְלָע (געַנְעָרָאַל), 196
עַטְינְגָעָר, שְׁלָמָה, 75
עַנְגָּלְגָּאָרָד (עַנְגָּלְסָאָן) מְרוֹדָכַי, 197, 183
עַנְגָּלְגָּאָרָד, מְשַׁחַת, 194
עַנְגָּלְגָּאָרָד (געַנְעָרָאַל), 196
עַרְטָעָר, דָּר. י. 115
פְּאַכְט, דָּר., 282
"פְּאַלְקָס-בִּיבְּלִיאָטָעָק", 140, 158, 5
פְּאַלְקָס-מְזַעְדִּיצִין (בַּיִּ אִידְעָן), 237
פְּאַן-קְוִימָמָן (געַנְגָּוָבָ), 134
"פְּאַרְוּעָרְטָס", XV
פְּאַדְאָרָאוּ, 84
פְּוִינְגְּבָעָרָג, ד. XII
פְּוִין, שְׁמוֹאֵל יוֹסָף, 160, 56, 25, 17, XII
פְּוִישָׁזָן, א., 170
פְּלָעָק, 201
פְּלָעְקָטָנְגָּר-וּוָלְיָנְסָקִי, 175
פְּעַדְעָר, טּוּבִיה, 89
פְּרָאַנְצָאָז, ק. ע., 175
פְּרָאַנְצָק, דָּר. ח., 175
פְּרָוָג, ש., XII
פְּרִידְמָאָז, ר' וְשְׁרָאָל—ז. ר' וְשְׁרָאָל
רוֹזְוִינְגָּר.
פְּרִידְמָאָז, ר' שְׁלוֹם, 97
פְּרִידְרוֹיך-אַוִּיגְוּסָט (וְאַקְסָעָן), 186
פְּרִוְּיָגָאנְג (געַנְעָרָאַל), 70, 64
"פְּרִוְּיָנְדָ", 19 ג., 164
פְּאַחְלָעָן, גְּרָאָף, 192
"פְּאַחְלָעָנִישׁ קָאַמְּיִינְ", 163
פְּאַלְאָזָאָוּ (געַנְעָרָאַל), 65
פְּאַלְיָאָזָאָוּ, ש., 176, 130
פְּאַלְיָקָאָפָּאָוּ, 222
פְּאַלְמָ, 211
פְּאַסְוּוֹאָלָר, אָבָא, 29
פְּאַפְּרִינְגָּן, א. י., XII
פְּוַשְׁקִין, 4, 5, 278, 88
פְּוַרְסָאָוּ (אַכְּרָאָנִיק), 132, 187, 5
פְּלָאָטָעָר, גְּרָאָף, 271
פְּלָעָוּוּ, וו., 167
ר' פְּנַחַט קָאַרְעָצָעָר, 49, 99
פְּפָול, ע., 210, 211

- ראבינגרויזש, אברהם (טורייסקער),
.261, 260
ראבינגרויזש, מנשה (ושויטשטיינר),
.87
"ראבינער קאמיסיע", (1862), .91
ראזענברוג (גולד), .272
ראזענברוגה, פ., .132
ראזענטאל, ניסן, .66
ראזענטאל, ל., .130
ראזענטאָן, יוסּה, .24
ראזענטאָן, י. .206, .140, .58
ראָסִיס דַּרְקָעֵרִי, .49
ראָם, ראובן, .54, .81
ראָם, דר. ח., .201
ראָפָאָרט, רעשה, .41
ראָפָאָרט, שמחה, .45, .41
ראָפָאָרט, ש., י., .160
ראָקעיעוֹן (קָאַפִּיטָּן), .38
רַבְּצָקוֹן, ג., .175
רובינשטיין, י., .115
רובינשטיין, מ., מ., .257
רוזשינער (ז. ר' ישראָל רוזשינער).
.202
"רַוְּסָקִיאָן פְּרָצְוּרָץ", 7, פפ., .297
"רַוְּסָקִי יְעוּרְוִי", .176
רַיְבָּקָא, ג., .268
רַיְבָּקָיִן, מ., .175
רַיְבָּקִינֶה, יצחָה, .XVI
רַונְדוֹנוֹסְקִי, ברוך, .64
רַיוּזָעָן, זלמן, .207, פפ.
רַיוּטְמָאָן, י., ל., .112, .115
רַיוּבָעָן, .204, .208
רַיוּסְפָּלֶד (גולד), .272
רַעֲוּוֹתָשׁ, ש. און, ל., .272
רַעֲדָעָר-בָּסְדָּאָרָה, .189
רַעֲנָן, פֿרְשָׂטָה, .272
רַעֲרוֹתְשִׁינְיָן, .247, .240
רַעֲנוֹנִיקָאָן, חייקעל, .252, .251
תָּאוּמִים, אברהם, .227
קוֹוְפְּמָאָן, א., .130
"קוֹל מִבְּשָׁר", .162
קוֹלְבָּאָך, ט., .284, ג.
קוֹלוֹשָׁעָה, דר. ד. XII
קוֹרְלָאָוּ, .171
קוֹפְּעָרָבָּאנְט, אברהם, .225, פפ.
קוֹזִינְגְּקִי, .72
קוֹסְעָלָ�וּ, גְּרָאָף, הִירָּשָׁה, .64, .63
קָלִיאָטְשָׁקָא, וְלוֹיאָן, .32
קָנוֹיאָזְשָׁעוֹוּיטָשׁ, .264
קוֹרָאָכְמָאָל, ג., .160
קוֹרוֹוּעָ, .259
קוֹרְעָפְּלָאָק, יַעֲקֹב, XVI
קוּלְעָמְרָמָאָן, מְרָדְבִּי, .246
שָׁאָפְּרָאָ, לִיוּעָר, .42, .41
שָׁאָפְּרָאָ, לִבְּאָ-הַרְוּשָׁוֹן אָוּן אַרְתָּה-לוֹיבָן,
.57
שָׁאָפְּרָאָ, שְׁמוֹאָל-אָבָא אָוּן פְּנָחָס, .49
.138
שָׁאָפְּרָאָ, שְׁמוֹאָל, .227
שְׁבָתִי צְבִי, .61
שְׁוָאוֹאָלָאָוָא, מָאָרוֹוָא, .8
שְׁוָלְגָן, .202
שְׁלָרְ-פְּרָאַיְעָטָה, י., XII
שְׁטוֹוֹנְבָּרָעָג, י., .267
שְׁטוֹוֹנְשְׁבִּידָעָר, .267
שְׁטָעָרָן, בְּצָלָל, .84, .78
שְׁטָעָרָן, מָאוֹר, .272
שְׁטָשְׁעָפְּטָאָטִיעָה, .47, .45, .44, .41
שְׁוִיפָּעָרָה, דר. י., .207
שְׁוִוְּגָנְסְקִי-שָׁאָכְמָאָטָאָוָה, .84
שְׁלָוָם עַלְכָם, XII, .158, .140, .140, ג.
ר' שניאור זלמן (לְזָאָדָעָר רַבִּי), .66
.254, .250, .188, .187, .99, .73
שְׁנוֹאָרוֹסָאָן, ר' בער, .73, .66
שְׁנוֹאָרוֹסָאָן, ר' מְנָחָם מַנְדָּרִי, .66, פפ.
שְׁרָאָפָּעָל, יָזָעָף, .206, ג.